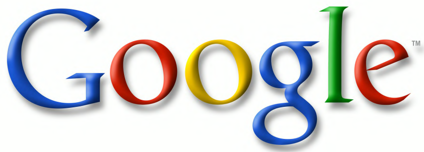

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

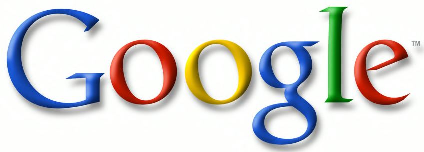
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

ANNEX REFERENCE SERVICES
REF. DEPT. BOOKS
521 WEST 43RD STREET
(Between 10th and 11th Avenues)

Aa
KGH

AARDRIJKSKUNDIG

WOORDENBOEK

DER

NEDERLANDEN.

en zo ik hier inne yet gemist mochte hebben, het welke juist zo net in 't lid niet getroffen is, moogt mij 't zelve ten besten houden, ik heb 't gedaan na de outste memorien en gedenkenissen; die ik heb konnen bekomen en vinden.

J. A. Leegh-water, *Chronykje van Graft en de Ryp*. Bl. 48.

AARDRIJKSKUNDIG

WOORDENBOEK

DER

NEDERLANDEN,

BIJEENGEBRAGT

DOOR

A. J. van der Aa,

onder medewerking van eenige Vaderlandsche Geleerden.

EERSTE DEEL.

A.

Te Gorinchem, bij

JACOBUS NOORDUYN.

1839.

AARDRIJKSKUNDIG

WOORDENBOEK

DER

NEDERLANDEN,

BIJEENGEBRAGT,

DOOR

A. J. van der Aa,

onder medewerking van eenige Vaderlandsche Geleerden.

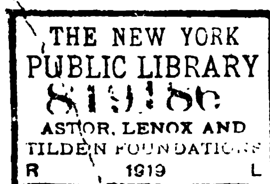
EERSTE DEEL.

Te *GORINCHEM*, bij

JACOBUS NOORDUYN.

1839.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R 1919 L

AAN

HUNNE KONINKLIJKE HOOGHEDEN

WILLEM ALEXANDER PAUL FREDERIK LODEWIJK,

ERFPRINS VAN ORANJE,

WILLEM ALEXANDER FREDERIK CONSTANTIJN NICOLAAS MICHAEL

EN

WILLEM FREDERIK HENDRIK,

PRINSEN DER NEDERLANDEN.

KONINKLIJKE PRINSEN!

Naar welke zijde de Nederlander in zijn gezegend Vaderland zijne blikken keert, overal ontmoet hij plaatsen, die hem aan het heldengeslacht doen denken, waaruit Uwe Koninklijke Hoogheden gesproten zijn. De geschiedenis des

volks is de geschiedenis der NASSAU's, en schier elke plek van *Nederland* herinnert den landzaat de wapenfeiten en lotgevallen van dat edele geslacht.

Toont hem, in het westen des Lands, de stad *Delft* de laatste rustplaats van den onvergetelijken grondvester van *Néerlands* vrijheid, en van zoo vele andere doorluchtige Vorsten en Vorstinnen, in het Vorstelijk *'s Gravenhage* aanschouwt hij de wieg en bakermat van een aantal leden van dat geslacht, en niet ver van daar rust zijn oog met welgevallen op de altijd gedenkwaardige en gezegende plek, waar, in 1813, 's Lands wel-

varen opdaagde, toen de beste der Koningen weder de eerste schrede op den vaderlandschen grond zette. In het noorden des Rijks brengt hem de vlakte van *Heiligerlee* de dapperheid van Lodewijk en Adolf van Nassau te binnen, en doet hem den vroegtijdigen dood van dien laatsten betreuren. In het oosten en zuiden stralen hem uit *Roermonde*, *Venlo*, *Maastricht*, *'s Hertogenbosch*, *Breda*, *Geertruidenberg*, ja, uit den geheelen gordel vestingen, welke *Oud-Nederland* van die zijde omsluit, het kloek beleid en de heldendaden van het onsterfelijke broederpaar Maurits en Frederik Hendrik te gemoet.

Levert de ongelukkige veldslag op Gelderschen bodem, toen LODEWIJK en HENDRIK VAN NASSAU den heldendood stierven, eene treurige gewaarwording op; staren wij met weemoed op de overvaart aan de *Moerdijk*, waar de dappere JOAN WILLEM FRISO zijnen dood in de golven vond; hoezeer heeft niet de kloeke verdediging van den Vaderlandschen bodem door den Onsterfelijken WILLEM III den roem des vaderlands, met dien des helds vereenigd?

Aan wie dus zoude ik gepaster een werk kunnen opdragen, waarin de onderscheidene plaatsen van dit Land, tot in de minste bijzonderheden beschreven worden, dan aan Uwe Ko-

nnklijke Hoogheden, op wie, als telgen van dat roemruchtig geslacht, geheel *Nederland* zijne blikken gevestigd houdt, in het gegrond vertrouwen, dat ook Uwe Koninklijke Hoogheden, drukkende het voetspoor van uwen braven en wijzen grootvader en van uwen dapperen vader, zoo wel in het kabinet, als aan de spits des legers of aan het hoofd van *Neêrlands* vloot met onverschrokkenheid de regten van dit Land zullen weten te handhaven.

Dankbaar voor de mij verleende vergunning, van Uwe Vorstelijke namen aan het hoofd van dit werk te mogen plaatsen,

draag ik het met den diepsten eerbied aan Uwe Koninklijke Hoogheden op, biddende, dat Vorsten uit dezen roemrijken stam het dierbare Vaderland, onder den zegen des Allerhoogsten, steeds in dien bloei en in die welvaart mogen doen deelen, welke het in de roemrijkste tijden van zijn bestaan mogt genieten.

KONINKLIJKE PRINSEN!

Van Uwe Koninklijke Hoogheden

de onderdanigste en gehoorzaamste Dienaar,

A. J. VAN DER AA.

VOORREDE.

Bij de uitgave der eerste aflevering van het Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, *meenen wij niet beter te kunnen doen, om het doel en de strekking van dat werk te doen kennen, dan hier het gezegde in ons berigt van Inteekening, voor zoo verre dit daartoe dienstig zijn kan, te herhalen: » Reeds sedert lang,» zeiden wij, » gevoelde men de behoefte aan een »* Aardrijkskundig Woordenboek *van ons Vaderland, waarin » alle plaatsen, die, hetzij om derzelver uitgebreidheid, hetzij » om de aldaar plaats gehad hebbende gebeurtenissen, hetzij om de » daar gevestigde fabrijken, of wel om eenige andere reden, » vermelding verdienden, opgenomen waren, en hetwelk alzoo, » wanneer men van een of ander oord iets naders wenscht te » weten, slechts behoeft nageslagen te worden, om dadelijk » het wetenswaardigste daaromtrent bijeen te vinden. Zulk een » werk toch moet zonder twijfel voor alle standen der maat» schappij van onmiskenbaar nut zijn; immers, om maar iets » te noemen, de handelaar vindt daarin, wáár fabrijken van » deze of gene stof gevestigd zijn, of wáár de handelsarti» kelen, die ons Vaderland oplevert, weligst voorkomen; de*

» *krijgsman*, *welke plaatsen van eenig krijgskundig belang zijn*, » *en welke middelen ter veredeling van kennis en aanleg deze* » *of die plaats zijner bestemming hem aanbiedt; hij*, *die*, » *hetzij beroepswege of vermaakshalve*, Nederland *doorreist*, » *weet daaruit dadelijk*, *welke bezienswaardige bijzonderheden* » *de onderscheidene, door hem bezocht wordende*, *plaatsen bevatten.* » *Maar vooral voor den onderwijzer moet zulk een werk van* » *onschatbare waarde zijn*, *daar hij zich hierdoor in staat* » *gesteld ziet*, *om den weetlust zijner leerlingen*, *zelfs omtrent* » *min bekende plaatsen*, *te voldoen*, *en hen met al het merkwaar-* » *dige van hunnen geboortegrond*, *tot in de minste bijzonderheid* » *toe*, *bekend te maken.* »

» *Bij gebrek aan zoodanig een werk*, *en om*, *bij het beoefenen* » *der geschiedenis en aardrijkskunde van ons Vaderland*, *eene* » *altijd gereed zijnde vraagbaak te hebben*, *hield de onderge-* » *teekende zich sinds een aantal jaren bezig*, *met het opteeke-* » *nen en in alphabetische orde bijeenhouden van al*, *wat hij* » *hier of elders omtrent deze of gene plaats wetenswaardigs* » *vernam*, *en was daarmede reeds zoo ver gevorderd*, *dat hij*, » *op aanzoek van eenigen*, *die hij van tijd tot tijd het door* » *hem bijeen gebragte liet inzien*, *er op bedacht geraakte*, *om* » *zijn werk tot de uitgave gereed te maken; waarvan hij toen* » *alleen door tijdsgebrek weêrhouden werd. Maar*, *door den* » *heilloozen opstand in België*, *zich aanvankelijk van zijne* » *aanteekeningen en verdere bouwstoffen verstoken ziende*, *ver-* » *hinderde dit hem al verder in het volvoeren van dit voorne-* » *men. Later echter een gedeelte zijner boeken en papieren terug*

»bekomen hebbende, en over een ruim deel van zijnen tijd »tot de verdere bewerking kunnende beschikken, waren de om»standigheden van ons Vaderland zoodanig veranderd, dat »hij, het niet durvende beproeven een werk van dien omvang, »als een Aardrijkskundig Woordenboek van *alle* de Nederlandsche »Provincien, *in het licht te zenden, besloot alleen zich tot de provin»cie zijner inwoning* (Noord-Braband) *te bepalen, als zijnde tevens »die, in welker kennis men op dien oogenblik het meeste belang »stelde, hetgeen hem ook te verkieslijker voorkwam, daar hij »hierdoor, zoo uit de publieke beoordeelingen, als uit de hem, »bij monde of geschrifte, medegedeelde aanmerkingen, konde »te weten komen, wat er, naar het gevoelen van deskundigen, »aan zijn werk ontbrak. En het is nu, ten gevolge der goed»keuring, welke hij mogt ondervinden, zoo in de algemeen »gunstige recensiën, zijner eerste proeven te beurt gevallen, en »in de aanmoediging, die hij daarop van de loffelijke, te* Leyden *»gevestigde,* Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde *on»dervond, als in het aanzoek, hem van onderscheidene kanten, »en daaronder door zeer achtenswaardige, in de aardrijks»kunde hoogstbedrevene, mannen gedaan (waarbij hij nu nog voegen mag de gunstige ontvangst, met welke het onderhavige berigt van Inteekening vereerd werd), dat hij eindelijk tot het »besluit kwam, om het* Aardrijkskundig Woordenboek *voor de »pers gereed te maken; hetwelk zich evenwel thans alleen tot »de* Noordelijke Nederlanden *uitstrekt, voor zoo verre die* facto *»van de* Zuidelijke *gescheiden zijn; hoewel ook nog opgenomen »worden de gedeelten van* Limburg *en* Luxemburg*, die, volgens*

» het protocol van 15 *October* 1830, *onder het bestuur van onzen » geëerbiedigden Koning moesten komen; alsmede, om het werk » zoo volledig mogelijk te maken, alle meldenswaardige plaatsen » uit onze overzeesche bezittingen, waarbij, even als bij de steden, » dorpen, gehuchten enz. van ons Vaderland, volgens echte » bescheiden, zoo veel doenlijk, alle bezienswaardige gebouwen, » gedenkteekenen enz., alle vermelding verdienende gebeurtenis- » sen, de aldaar geboren vermaarde mannen, de daar gekweekt » of bereid wordende handelsartikelen, en de bestaande fabrijken » worden opgegeven. Het geheele werk zal besloten worden met eene » alphabethische lijst van de vermaarde mannen, die Nederland » heeft opgeleverd, met opgave van de plaats hunner geboorte, ten » einde in het werk zelf dadelijk te kunnen naslaan, waardoor » zij die vermaardheid verdiend, en wanneer zij geleefd hebben.*

» Het spreekt van zelf, dat zulk een arbeid, zoude die de vol- » ledigheid hebben, welke het publiek er billijk van eischen mag, » onmogelijk zonder de bijdragen van anderen kan volbragt wor- » den, en het is in de bewustheid daarvan, dat men zich van » de medewerking van bekwame, en met de aangelegenheden van » hun geboorteland in het algemeen, maar met die van het gewest » hunner inwoning in het bijzonder, bekende mannen heeft getracht » te verzekeren.» En hierin zijn wij zoo gelukkig en naar wensch geslaagd, dat het geen ijdele grootspraak is, wanneer wij op den titel zeggen, dat wij dit werk onder medewerking van eenige vaderlandsche geleerden bijeenbrengen; daar toch de volgende, met de gesteldheid en geschiedenis der provincie hunner inwoning àllezins bekende, mannen ons hunne medewerking niet hebben

willen ontzeggen, of ons althans belangrijke bijdragen of opgaven hebben medegedeeld; als in de provincie Noord-Braband *de Heeren:* H. Palier *te* 's-Hertogenbosch *en* A. de Geus *te* Breda; *in* Gelderland *de Heeren: Jhr. Mr.* F. A. S. A. Baron van Lynden *te* Hattem, O. G. Heldring *te* Hemmen *en Mr.* C. P. E. Robidé van der Aa *te* Arnhem; *in* Noord-Holland *de Heeren:* G. Lauts *te* Medemblik *en* J. Wolff *te* Haarlem; *in* Zuid-Holland *de Heeren: Mr.* G. Mees *te* Rotterdam *en* J. Smits Jr. *te* Dordrecht; *in* Zeeland *de Heeren: Jhr. Mr.* M. C. Pispoort van Grijpskerke *te* Middelburg, J. ab Utrecht Dresselhuis *te* Wolfaartsdijk *en* J. C. de Potter *te* Hulst; *in* Utrecht *de Heer* F. B. Adér *te* Utrecht; *in* Friesland *de Heer* W. Eekhoff *te* Leeuwarden; *in* Overijssel *de Heeren:* G. A. Lobry *en* J. C. H. de Gaay Fortman *te* Zwolle, J. van Wijk Rz. *en* J. Olivier Jr. *te* Kampen, *de laatste ook voor hetgeen de Oost-Indië aangaat; in* Groningen *de Heeren: Mr.* H. O. Feith *te* Groningen *en* M. D. Teenstra *te* Ulrum, *welke laatste ons tevens menige belangrijke bijdrage, betrekkelijk onze West-Indische bezittingen, geleverd, de toezegging tot meerdere gegeven en ons bovendien alle zijne aanteekeningen omtrent* Oost-Indië *en de* Kust van Guinea *ten gebruike afgestaan heeft; in* Drenthe *de Heer Mr.* S. Gratama *te* Assen, *en in* Limburg *de Heer* H. C. C. van der Noordaa *te* Maastricht; *terwijl de Heer* J. Bosscha, *door eenige opmerkingen nopens het geschiedkundige gedeelte, de Heer* P. P. Roorda van Eysinga, *door zijne buitengewone bekendheid met al wat onze Oostindische bezittingen betreft, en de Heer:* H. Strootman, *aan wien wij bovendien menige gegronde aanmerking te danken hebben, door ons,*

in het lastige en niettemin belangrijke werk van het nazien der proeven behulpzaam te zijn, ons grootelijks aan hen verpligten; waarom wij het ons ook tot een genoegen rekenen, hun allen reeds voorloopig hier onzen dank te betuigen voor hunne bereidvaardigheid, om onzen arbeid door hunne toelichting der volmaaktheid nader bij te doen komen, terwijl wij ons tevens bij voortduring in hunne belangrijke medewerking aanbevelen. Daar het evenwel niet van onze correspondenten te vergen is, dat zij, op eenen eenigzins verwijderden afstand van hunne woonplaats alles zelven onderzoeken, zoo worden de proefbladen, waarop eene of andere meer of min afgelegene plaats voorkomt, bovendien aan den Burgemeester, tot wiens gemeente die plaats behoort, toegezonden, met verzoek van het ontbrekende te willen invullen, en het gebrekkige te verbeteren, waaraan wij dan ook met dankzegging moeten erkennen, dat voor als nog (op eene enkele uitzondering na) door allen op het bereidwilligst voldaan is. Wij meenen nu den besten weg ingeslagen te zijn, om ons werk tot die volkomenheid te brengen, waarvoor menschelijke arbeid van dien aard vatbaar is. Mogt evenwel een onzer lezers meenen, dat er nog andere middelen waren, om daartoe te geraken, hij gelieve ons deze slechts op te geven, daar en Redacteur en Uitgever het ernstigste voornemen hebben, om noch moeite noch kosten te ontzien, ten einde het werk zoo naauwkeurig mogelijk te maken.

En hier zouden wij nu onze voorrede kunnen eindigen, ware het niet, dat wij ons verpligt achtten, reden te geven van onze wijze van behandeling en bewerking, voor zooverre die reeds eenige bedenkingen heeft uitgelokt of nog zoude kunnen uitlokken. —

Zoo zal men hier, tegen het gewone gebruik aan, de namen der gemeenten, die uit de namen van meer dan eene plaats zamengesteld zijn, door verbindings- of koppelteekens aaneen gehecht vinden (bijv. Aalsmeer-en-Kudelstaart). *Dit geschiedt, om daardoor aan te duiden, dat die alzoo zaamgevatte woorden, in dit geval, eigenlijk maar éénen naam uitmaken, en, om alle verwarring voor te komen, welke anders ligt ontstaat. Als wij b. v. in het opnoemen van de gemeenten in het kanton* Oosterhout, *schrijven:* Oosterhout, Terheiden, Geertruidenberg en Made en Drimmelen; *hoe zal dan iemand, die met dit kanton anders niet bekend is, weten of* Made *tot* Geertruidenberg *of tot* Drimmelen *behoort; terwijl, indien wij schrijven:* Oosterhout, Terheiden, Geertruidenberg en Made-en-Drimmelen, *de twijfeling ophoudt.*

In de bewerking van het Aardrijkskundig woordenboek van Noord-Braband *zijn de gemeenten, d. i. de geheele burgerlijke huishouding, aan wier hoofd een burgemeester staat, en het eigenlijke dorp, waaronder wij gewoonlijk de kerkbuurt of liever, zoo als men het veelal, ter onderscheiding van de buitenwijken, noemt,* de kom van het dorp *verstaan, elk in een afzonderlijk artikel behandeld. Hiertegen zijn bedenkingen gerezen en men heeft beweerd, dat dit aanleiding tot verwarring konde geven, omdat het scheen, als of men van twee geheel afzonderlijke plaatsen sprak. Om dit te voorkomen, hebben wij best geoordeeld, voor die gemeenten, welke slechts den naam van één enkel dorp voeren, in hetzelfde art. eerst de plaats als gemeente, en vervolgens als dorp te behandelen; doch daar, waar de gemeente naar meer dan eene plaats genoemd is, wordt*

aan de gemeente als zoodanig, *en aan de plaatsen*, *waaruit zij zamengesteld is*, *ieder een afzonderlijk artikel toegewijd*, *terwijl de kerkelijke gemeenten*, *uit combinatiën bestaande*, *almede afzonderlijk behandeld worden*, *daar toch deze vaak uit geheel andere bestanddeelen*, *dan de burgerlijke gemeenten*, *zamengesteld zijn. Zoo vormt b. v. het dorp* Almkerk *met* Uitwijk *eene burgerlijke gemeente*, *terwijl* Almkerk *met* Emmikhoven *eene kerkelijke gemeente uitmaakt*, *en* Emmikhoven *wederom met* Waardhuizen *eene burgerlijke*, *en* Waardhuizen *met* Uitwijk *eene kerkelijke gemeente.*

Er is gevraagd, *waarom ook die kasteelen*, *kloosters*, *waterloopen*, *sluizen enz.*, *welke thans in het geheel niet meer bestaan*, *door ons opgenomen zijn*, *daar men dit als eene onnoodige uitbreiding van het werk beschouwde. Dan dit is ons*, *na rijp overleg*, *dienstig voorgekomen*, *want*, *behalve dat dit te beter de vroegere gesteldheid van ons land doet kennen*, *heeft het bovendien nog dit nut*, *dat men*, *bij het vermeld vinden van dusdanig kasteel*, *waterloop of dergelijke merkwaardigheid*, *dadelijk weten kan*, *of het nog bestaat of niet*, *terwijl toch in de meeste beschrijvingen van ons Vaderland*, *en zelfs op onderscheidene der nieuwste kaarten*, *vele namen voorkomen van plaatsen*, *die reeds voor eeuwen gesloopt of vernietigd zijn. Zoo vindt men in de anders zoo naauwkeurige* Beschrijving der Nederlanden van Bachiene, *onder anderen*, *kasteelen in* Friesland *als nog bestaande vermeld*, *die reeds in den tachtigjarigen oorlog of vroeger gesloopt zijn*, *en het zoude ons niet moeijelijk vallen*, *ook hedendaagsche schrijvers op te noemen*, *die zijne misslagen*, *te dien opzigte*, *hebben nageschreven. Wij hebben even-*

wel best geoordeeld bij de artikelen, waarin iets, dat sinds lang niet meer bestaat, behandeld wordt, alleen de oude, toenmaals gebruikelijke, verdeeling der provincie, waarin het gelegen is, op te geven; welke oude verdeeling bij de andere artikelen altijd, ter onderscheiding, vóór den naam der provincie geplaatst is, terwijl de thans nog gebruikelijke indeeling achter dien naam gevonden wordt. Eerst hadden wij gedacht, deze oude verdeeling geheel weg te laten, maar, bij later inzien, begrepen wen, dat het opgeven daarvan ook zijn nut konde hebben voor hen, die, bij de beoefening onzer vroegere geschiedenis, dit werk zouden willen naslaan; terwijl bovendien in sommige streken van ons Vaderland, vooral onder de landlieden, de oude verdeeling meer algemeen bekend is, dan de nieuwe; zoo zal b. v. een Noord-Brabander beter weten, hoe ver de Baronie van Breda, *dan hoever het* distrikt Prinsenhage *zich uitstrekt, en een Groninger landman zal ons beter verstaan, wanneer wij van het* Westerkwartier, *dan wanneer wij van het* arrondissement Groningen *spreken.*

Wat de tegenwoordige regterlijke verdeeling in arrondissementen en kantons betreft, had men ons in overweging gegeven, of het niet beter ware die geheel weg te laten, aangezien deze toch eerlang eene verandering stond te ondergaan, zoo dat wij dan later, wanneer deze bekend was, eene lijst achter het werk konden voegen, waarin die verdeeling afzonderlijk opgegeven werd; dan wij dachten, dat het ons niet vrij stond, de verdeeling, zoo als zij thans bestaat, achterwege te laten, te minder daar wij altijd, ingeval die veranderingen bekend worden, vóór dat ons werk voltooid is, eene opgave der

nieuwe arrondissements-verdeeling daar achter kunnen voegen.

De geographische breedte hebben wij alleen van die plaatsen opgegeven, welke, of om hare ligging aan de rivieren, of om eene andere reden belangrijk waren, en hierin hebben wij de Alphabetische tafelen, achter de Verzameling van Hydrographische en Topographische waarnemingen in Holland *van den Luitenant Generaal* Kraijenhoff, *gevolgd, met dit onderscheid evenwel, dat wij, op raad van een bekend wiskundige, de lengte, welke door* Kraijenhoff *van den Meridiaan over* Parijs *af berekend is, hebben genomen van den Meridiaan over het eiland* Ferro *af, als zijnde die, welke onze aardrijks- en wiskundigen in hunne opgaven meest volgen. Er is ons in bedenking gegeven, of het niet beter ware, den Meridiaan van* Greenwich *als eersten Meridiaan aan te nemen, aangezien de Marine tegenwoordig, volgens een koninklijk besluit, naar dien Meridiaan rekent, of dien van* Amsterdam, (*den westertoren*), *van welken in het* Jaarboekje, uitgegeven op last van Z. M. den Koning, *geteld wordt. Uit een Aardrijkskundig oogpunt beschouwd, kwam het ons echter natuurlijker voor, naar den Meridiaan van* Ferro *te rekenen, als zijnde het punt, waar, schier zonder onderscheid, op alle kaarten, de halfronden gescheiden worden, hetwelk dan ook de reden was, dat niet alleen de Ouden, maar ook onze beroemdste aardrijkskundigen altijd over dat punt hunnen eersten Meridiaan getrokken hebben. Jammer maar, dat de raad van dien bekwamen man ons eerst, na het afdrukken van de eerste vellen, ter ooren kwam, zoodat de eerst aangenomene berekening daarin niet meer veranderd konde worden. Waar men*

dit nu in het werk niet opzettelijk vermeld vindt, *is de lengte van het eiland* Ferro *af berekend*, *terwijl zij*, *die den afstand van den Meridiaan van* Greenwich *willen weten*, *dit gemakkelijk berekenen kunnen*, *wanneer zij in het ooghouden*, *dat die plaats* 17° 46′ *oostelijker gelegen is.*

Aangezien de bevolking van iedere plaats, *niet alleen jaarlijks*, *maar zelfs* dagelijks, *aan verandering onderhevig is*, *en het werk*, *door zijnen omvang*, *onmogelijk in één jaar kan afgewerkt worden*, *zoo hebben wij*, *ten einde niet overal te moeten zeggen*, *volgens de telling van welk jaar onze opgave geschiedt*, *de bevolking slechts in ronde getallen vermeld*, *en daartoe den volgenden maatstaf aangenomen: voor plaatsen beneden de* 1000 *zielen wordt het* 10*tal*, *en voor plaatsen boven de* 1000 *zielen het* 100*tal opgegeven*, *hetwelk het naast komt bij het juiste getal*, *dat wij*, *volgens de laatste telling*, *vermeld vinden.*

Er is in bedenking gegeven, *of het niet beter geweest ware*, *de gedeelten der provinciën* Limburg *en* Luxemburg *in het werk achter te laten*, *en als bijvoegsel*, *nadat er eens eene eindschikking zal getroffen zijn*, *afzonderlijk te geven; doch hierop meenen wij te moeten antwoorden: Vooreerst*, *dat alsdan het werk niet alles zoude omvatten*, *wat thans*, *ingevolge bovengemeld protocol van* 15 *October* 1830, *tot het Koningrijk der Nederlanden behoort; ten tweede*, *dat wij*, *om aan het berigt van inteekening getrouw te blijven*, *die gedeelten niet mogten achterwege laten; en*, *ten derde*, *dat het toch altijd uit den aard van een werk*, *als het onderhavige*, *voortvloeit*, *dat het naauwelijks ten einde is*, *of er hebben weder veranderingen plaats gehad*, *die een aanhangsel vorderen*, *in welk aanhangsel*,

wanneer er bij de eindschikking eenige wijzigingen in de grensscheiding mogten plaats hebben, men dan zal moeten aangeven de plaatsen, welke daarbij aan ons Vaderland toegevoegd of er van afgenomen zijn.

Voor onze bezittingen op de Kust van Guinea *is het ons doelmatig voorgekomen, ook de landen, waarin onze forten gelegen zijn, afzonderlijk te vermelden, als kunnende het, zoo voor onzen handel als om andere redenen, van belang zijn iets naders omtrent de vorstendommen op die kust te weten. Zoo ook zijn op de* Oostindische eilanden, *waar de Nederlanders gevestigd zijn, niet alleen de aan ons onderhoorige, maar ook de andere daarop bekende plaatsen behandeld, aangezien ons gezag zich daar hoe langer hoe meer uitbreidt, en het dus meer en meer belangrijk wordt, die eilanden in hun geheel naauwkeurig te kennen.*

Mogten nu, niettegenstaande alle onze aangewende pogingen, dit ons werk (en welke menschelijke arbeid is daarvan volkomen vrij?) nog hier of daar eenige onvolkomenheden aankleven, dan noodigen wij hen, die ze mogten ontdekken, ten vriendelijkste uit, om die aan ons of eenen onzer medearbeiders op te geven, ten einde ze, bij eene volgende aflevering, met dankbare vermelding van hunnen naam, zoo ons dit geoorloofd zij, aan onze inteekenaars te kunnen bekend maken.

En nu smeeken wij Hem, zonder wien wij niets vermogen, dat Hij ons de noodige bekwaamheid en kracht verleene, om ons werk zóó te voleindigen, dat het tot nut van onze medeburgers en tot meerdere bekendwording van onzen vaderlandschen grond moge verstrekken.

Breda, 30 *November* 1837.

A. J. van der Aa.

VERKLARINGEN DER VERKORTINGEN IN DIT WERK VOORKOMENDE:

aartspr. aartspriesterdom.
ads. resid. adsistent residentschap.
afd. afdeeling.
akk. akkers.
amb. ambacht.
amb. heerl. ambachtsheerlijkheid.
A.P. Amsterdamsche peil.
arr. arrondissement.
arr. hoofdpl. arrondissementshoofdplaats.
bisd. bisdom.
bund. bunders.
b. buurt.
buursch. buurschap.
cler. clerezij.
comm. communicanten.
dek. dekenaat of dekenschap.
dep. departement.
distr. distrikt.
doopsg. doopsgezinden.
d. dorp.
droogm. droogmakerij.
eil. eiland.
eil. gr. eilandengroep.
ell. ellen.
Ev. Luth. Evangelisch-Lutherschen.
fakt. faktorij.
geb. geboren.
geh. gehucht.
gem. gemeente.
gemet. gemeten.
gen. genaamd.
gl. guldens.
gouv. gouvernement.
griet. grietenij.
gr. groep.
grooth. groothertogdom.
heerl. heerlijkheid.
H. of HH. Heilige of Heiligen.
Herst. Luth. Herstelde-Lutherschen.
Herv. Hervormden.
H. E. H. G. Hoog-Edel Hoog geboren.
h. huizen.
HEGM. Hunne Edele Groot Mogenden.
inw. inwoners.
Jans. Jansenisten.
kant. kanton.
kant. hoofdpl. kantons hoofdplaats.
kast. kasteel.
katoenpl. katoenplantaadje.
klass. klassis.
kl. klein.

koffijpl. koffijplantaadje
kol. kolonie.
kon. koningrijk.
kostgr. kostgrond.
kw. kwartier.
lands. landschap.
landv. landvoogdij.
Luth. Lutherschen.
Menn. Mennisten.
m. k. militie kanton.
Nederd. Nederduitsch.
Nederl. Nederlandsch.
neg. negorij.
N. B. Noorder Breedte.
N. Noord.
O. Oost.
O. L. Ooster Lengte.
palm. palmen.
plant. plantaadje.
pold. polder.
p. pond.
prinsd. prinsdom.
prov. provincie.
reg. regentschap.
reg. dist. regeringsdistrikt.
regtsg. regtsgebied.
Rem. Remonstranten.
resid. residentschap.
riv. rivier of riviertje.
roed. roeden.
R. K. Roomsch Katholijken.
schiereil. schiereiland.
s. d. schooldistrikt.
suikerpl. suikerplantaadje.
u. uur.
vad. vademen.
verl. verlaten.
vic. vicariaat.
vic. gen. apost. vicariaat generaal apostolijk.
v. voeten.
v. e. vierkante ellen.
v. m. vierkante mijlen.
v. p. vierkante palmen.
v. r. vierkante roeden.
v. v. vierkante voeten.
voorm. voormalig.
voorst. voorstad.
vorst. vorstendom.
WEW. Wel Eerwaarde.
W. West.
W. L. Wester Lengte.
Z. Ziel of Zielen.
Z. Zuid.
Z. B. Zuider Breedte.

Naamlijst

DER

INTEEKENAREN.

ZIJNE MAJESTEIT DEN KONING. 12 exemplaren.

ZIJNE KONINKLIJKE HOOGHEID DEN PRINS VAN ORANJE. 2 exemplaren.

ZIJNE KONINKLIJKE HOOGHEID PRINS FREDERIK DER NEDERLANDEN.

HARE KONINKLIJKE HOOGHEID MEVROUW PRINSES ALBRECHT VAN PRUISSEN. 2 exemplaren.

ZIJNE KONINKLIJKE HOOGHEID DE ERFPRINS VAN ORANJE.

ZIJNE KONINKLIJKE HOOGHEID PRINS ALEXANDER.

A.

Aa. (*Mr.* C. P. E. Robidé van der) voor het Departement tot Nut van 't Algemeen te Oosterbeek.
Abrahams. (Gebroeders) Boekhandelaars te Middelburg.
Abendanon. (H. S.) Ambtenaar te Suriname.
Ackersdijck. (J.) te Utrecht.
Adams. (A. H.) 1e Luitenant der Infanterie.
Administratie voor de Nationale Nijverheid te 's Gravenhage.
Aelders. (J. F.) Roomsch Kat. Pastoor te Kampen.
Ahrens. (A. V.) 1e Luitenant der Infanterie.
Akademie. (Koninklijke Militaire) te Breda.
Akkermans. (J. H.) Kapitein Kwartiermeester.
Alewijn. (W.) Rijks Ontvanger te Wormer.
Alphen. (A. A. J. P. van) 1e Luitenant der Artillerie.
Alta. (E. Canter) te Leyden.
Altink. (H.) 2e Luitenant der Infanterie.
Andel. (P. van) Notaris te Brielle.
Andrae. (D. G.) 1e Luitenant der Genie.
Andrae (J. H. Beuckers) te Utrecht.
Andrae. (*Mr.* P.) Notaris te Leeuwarden.
Andriessen. (J. A.) 2de Stads-Schoolonderwijzer te Suriname.
Anemaet. (C. J.) Fourier der afdeeling Kurassiers n°. 1.
Ardesch. (J.) Kolonel der Infanterie.
Arnhem. (De stad)
Arriens. (J. L.) Koopman te Soerabaia.
Assen. (P. van) 1ste Luitenant der West-Indische Jagers.
Assenraad. (W. van) Burgemeester te Amersfoort.

B.

Baalen. (J. van) Boekhandelaar te Rotterdam.
Baert. (W. C.) te Leyden.
Bakkenes. (H. C. van) Lit. Hum. Stud. te Groningen.
Balfour van Burleigh. (P. van) Luitenant Kolonel der West-Indische Jagers te Suriname. 3 exemplaren.
Banffer. (J. G. W.) Ambtenaar te Suriname.
Bannier. (L. G. W.) 2e Luitenant der Infanterie.
Barkhausen. (F.) 1e Luitenant der Infanterie.
Barnaart van Bergen. (W. P.) Lid der Gedeputeerde Staten van Noord-Holland, te Haarlem.
Barre. (C. P. L.) 1e Luitenant der Artillerie.
Bartijn. (P.) 1e Luitenant Kwartiermeester.
Baum. (P. L. G.) Roomsch Kat. Pastoor, te Haarlem.
Bauman. (G. van der Valk) Kap. Adj. van den Lt. Gen. van der Capellen.
Bauman. (J.) in de Beemster.
Bax. (A.) Predikant te Oostburg.
Beç. (J.) 1e Luitenant Kwartiermeester.
Beekhuis. (H.) 2e Luitenant Kwartiermeester.
Beek. (J. van) Sergeant der 17de afdeeling Infanterie.
Beets. (N.) Eerste Kommies aan het Postkantoor te Groningen.
Beets. (van der) Adjud. Onderoffic., regiment Ligte Dragonders n°. 5.
Begeer. (H. C.) Kostschoolhouder te Elburg.
Benthem en Jutting. (van) Boekhandelaars te Middelburg. 3 exemplaren.
Berckenhoff. Onderwijzer in vreemde Talen te Purmerend.
Berdenis van Berlekom. (J. J.) Raadsheer bij het Provinciaal Geregtshof van Zeeland.

Berg van Heemstede. (van den) te Leyden.
Bergh. (H. van den) Rentenier te Nederhemert.
Berkel. (M. van) Instituteur te Montfoort.
Berkenbosch. (H.) Predikant te Beverwijk.
Berkum Bijsterbos. Jr. (N. van) te Kampen.
Berman. (A.) Huisonderwijzer te 's Hertogenbosch.
Berman. (*Mr.* J.) Vrederegter te Zierikzee.
Bernet Wz. (C.) Koopman te Rotterdam.
Bernhard. (J. H.) Directeur eener Plantagie te Suriname.
Bernhofftt. (D. J.) 2e Luitenant Kwartiermeester.
Besier. (P. F.) Directeur van het Postkantoor te Deventer.
Betting. (C. D.) Apotheker te Suriname.
Beukman. (L.) Gepensioneerd Majoor der Infanterie.
Beverlij. (C. A.) Controleur der Belastingen te Arnhem.
Beijerland. (Gemeente bestuur van Nieuw-)
Bibliotheek van de afdeeling Kurassiers n°. 3.
Bibliotheek van de tweede afdeeling Infanterie.
Bibliotheek van de veertiende afdeeling Infanterie.
Bibliotheek van het bataillon Art. Transporttrein.
Bibliotheek van het Departement van den Grootmeester der Artillerie.
Bibliotheek van het Kon. Instituut voor de Marine te Medemblik.
Bylandt. (*Graaf* van) te 's Hage.
Bylandt. (T. van) te Wierda.
Blaauw. (R. C. L.) 2e Luitenant der Artillerie.
Blanc. (L. J. A.) Kapitein der Infanterie.
Blusse en van Braam. Boekhandelaars te Dordrecht.
Boeck. (R.) 1e Luitenant der Artillerie.
Boecop. (C. G. J. *Baron* van) Generaal-Majoor.
Boelens. (R.) Boekhandelaar te Zwolle. 6 exemplaren
Boellaard. (P.) 2de Luitenant der Ligte Dragonders.
Boer. (J. de) Boekhandelaar te Amsterdam.
Boerema. Sergeant-Majoor bij de 8ste afdeeling Infanterie.
Bogaard. (B. Verhey van den) Grondeigenaar te Werkendam.
Bommel. (De stad Zalt-)
Bonekamp. (A.) Roomsch Kat. Pastoor te Lok.
Bontjema. (E.) Koopman te Leeuwarden.
Boon. (G. W.) Kostschoolhouder te Brielle.
Boonacker. (A. N. Franken) 1e Luitenant der Infanterie.
Boonzajer. (C. G.) Notaris te Gorinchem.
Boonzajer. (J. C.) Koopman te Gorinchem.
Bootz. (J.) Roomsch Kat. Pastoor te Brielle.
Bordes. (A.J.T. de) Regter der Arrondissements Regtbank, te Gorinchem.
Borger EAz. (P. A.) Theol. Cand. te Leyden.
Bos. (J.) Koopman te Rotterdam.
Bosch. (B.) 1e Luitenant der Artillerie.
Bosch. (B. F. N.) te Culenborg.
Bosch Dz. (D. W.) Onderwijzer te Amsterdam.
Bosch. (J. G.) 2de Luitenant, bataillon Artillerie Transporttrein.
Bosch. (J. J. van den) te Schiedam.
Bosch. (L. E.) Boekhandelaar te Utrecht.
Bosch van Drakensteyn. (*Jonkhr.* G. W. 2e Luitenant der Lansiers.
Bosch van Drakensteyn. (*Jonkhr.* H. W.) Lid der Ridderschap van Utrecht, te Utrecht.
Bosch van Drakensteyn. (*Jonkhr.* *Mr.* F. L. H. J.) Lid der Ridderschap van Holland, aan de Vuursche.

Bosch van Drakensteyn. (*Jonkhr. Mr.* W.) Lid van de Ridderschap van de Provincie Utrecht, te Utrecht.
Bouwman. (P. D.) te Hommerts.
Braber. (Mejufvrouw A. J.) te 's Gravenhage.
Brade. (C. F.) Generaal-Majoor, Plaatselijke Kommandant te Maastricht.
Brade. (F. W.) Luitenant-Kolonel, Plaatselijke Kommandant te Naarden.
Braun. (J.) Schoolhouder te Amsterdam.
Brauw. (A. T. Stavenisse de) Ritmeester der Ligte Dragonders.
Breckenheimer. (J. H.) 1ste Luitenant der Infanterie.
Breton van Groll. (P. H.) te Soerabaia.
Bretz. (G. W.) 2e Luitenant der Infanterie.
Briqué. (B.) Pastoor titulair van Aarlanderveen, te Haarlem.
Broens. (A. H.) Litt. Hum. Theol. et S. S. Min. Cand. te Amsterdam.
Brooshooft. (C. M.) Notaris te Giessendam.
Brouwer. (C. L.) Ontvanger van 's Rijks Belastingen te Schagen.
Brown. Predikant te Leyden.
Brugmans, Wed. Rutgers. (Mevr. J.)
Bruine. (F. K. de) Ingenieur der 1e klasse van den Waterstaat te Soerabaia.
Bruns. (J.) Roomsch Kat. Pastoor te Haarlem.
Brunt. (J.) Fuselier der negende afdeeling Infanterie.
Bruyn. (M. D. de) S. Min. Cand. te Utrecht.
Buchner. (E. C.) Kapitein der Infanterie.
Bult. (De Wed. J. den) Boekhandelares te 's Gravenhage.
Buma. (*Mr.* W. B.) Grietman van Baarderadeel, te Weidum.
Burg. (P. van der) Schoolonderwijzer te Gorinchem.
Burgerhoudt. (*Mr.* A. G.) Substitut Griffier van den Hoogen Raad der Nederl.
Busch. (M.) Administrateur van 's Rijks Schatkist, te Groningen.
Buy. (P. du) te Haarlem.
Buys Ballot. Predikant te Brakel.

C.

Camerlingh. (A. C.) 2de Kapitein der Genie.
Camp. (W. M.) 2de Luitenant der Pontonniers.
Campbell. (J.) 1ste Luitenant der Infanterie.
Campbell. (W.) Sergeant der 7e afdeeling Infanterie.
Canne. (C. D.) Instituteur te Beverwijk.
Canne. (C. D.) Predikant te Castricum.
Cannaman. (A.) 1e Luitenant der Genie.
Canslaar. (P. J.) Makelaar te Rotterdam.
Capellen. (*Baron* van der) Opperbevelhebber der vesting Maastricht.
Carp. (G. J. W.) te Arnhem.
Casembroot. (J. L. de) Kapitein der Rijdende Artillerie.
Cassa. (J. F.) 1ste Luitenant der West-Indische Artillerie.
Casteren. (C. F. van) Kapitein Kwartiermeester der West-Ind. Jagers.
Cate. (S. Blaauwpot ten) Predikant der Doopsgezinden te Akkrum.
Cats. (J. P.) Partikulier te Axel.
Cats. (P.) Stads-Schoolonderwijzer te Axel.
Catshoek. (A. J.) Kapitein der Infanterie.
Charro. (H. F. de) Papierhandelaar te 's Hage.
Clarys. Opzigter der stoommachine te Arkel.
Cleef. (Gebroeders van) Boekhandelaars te 's Gravenhage. 4 exempl.
Cochius. (J. D.) Controleur Boekhouder bij het Kadaster te Zwolle.
Cocq d'Armandville. (P. F. A. le) 1ste Luitenant der Infanterie.
Collewijn. (J.) Instituteur te Schoonhoven.
Colthoff. (J. A. Rom) Wachtmeester der afdeeling Kurassiers n°. 1.

Combée. (J. L.) 2de Luitenant der Artillerie.
Cortheyligers. (C. M.) Gepensioneerd Generaal der Infanterie.
Coster. (H.) Boekhandelaar te Alkmaar.
Crimpen. (P. G. van) Kapitein Kwartiermeester.
Croll. (C. J. A.) Volontair der afdeeling Kurassiers n°. 9.
Cruis. (C.) te Amsterdam.

D.

Daalen. (*Mr.* H. B. van) Notaris en Stads Secretaris te Wageningen.
Daems. (G. H.) Boekbinder te Arnhem.
Dam. (R. van) Oud Raadsheer in het voormalig Departementaal Geregtshof van Zeeland, lid der Provinciale Staten van Zeeland, te 's Gravenpolder.
Dam. (W. A. van) Roomsch Kat. Pastoor te Hontenisse.
Damblé. (J. N. L. Loos) Onderwijzer te Arkel.
Danckaerts. (A. M.) Ontvanger van 's Rijks belastingen te Sas-van-Gent.
Dassel. (Y. W. C. von) 2e Kapitein der Artillerie.
Deutsch. (J. von) Kapitein der Genie in Oost-Indië.
Demonschy. (C. P.) te Rotterdam.
Departement voor de Zaken van de Hervormde Kerk, enz. te 's Hage.
Departement voor de Zaken van de R. K. Eeredienst te 's Hage. 4 exempl.
Diederichs. (Gebr.) Boekhandelaars te Amsterdam.
Dieren. (J. J. van) 2de Luitenant Kwartiermeester.
Diggelen. (Staes Hubertus van) Notaris te Axel.
Dill. (P. C.) Boekhandelaar te 's Gravenhage.
Dishoeck. (P. A. van) Burgemeester te Axel.
Dobben. (J. F. van) Boekhandelaar te Haarlem.
Donker Curtius van Tienhoven. te 's Gravenhage.
Donleben. (J. H.) 2e Luitenant der Infanterie.
Doerleben. (J. N. L.) Eerste Adsistent ten Kantore van den Kolonialen Ontvanger en Betaalmeester te Suriname.
Doeveren. (A. F. van) Med. Doct. te Leyden.
Dockum. (De Stad)
Dominicus. (J.) 1e Luitenant der Infanterie.
Doorman. (Erven) Boekhandelaars te 's Gravenhage.
Doorman. (P.) 2e Kapitein der Artillerie.
Doorn. (A. van) 2e Luitenant der West-Indische Jagers.
Dortmont. (J. L. van) Burgemeester te Hulst.
Doyer Az. (J.) Boekhandelaar te Arnhem.
Dozy. (J. M. van Klinkenberg) 2e Luitenant der Artillerie.
Dubois. (P. D.) Kapitein der Artillerie.
Duikers. (M.) Kapitein Kwartiermeester.
Dussen. (J. H. van der) 1e Luitenant der Lansiers.
Duvigneau. (J. P.) Kapitein Kwartiermeester.
Dijckmeester. (J.) Advokaat Generaal bij het Prov. Geregtshof van Gelderl.
Dijkstra Six. (J. J.) Theologisch Candidaat.

E.

E.*** (J. D.) te Breda.
Eeckhout. (P. J. van den) Onderwijzer te Stoppeldijk.
Eek. (D. van) Onderwijzer te Asperen.
Eekhoff Hz. Boekhandelaar te Groningen.
Eekhoff. (W.) Archivarius van de stad Leeuwarden, voor de stedelijke Bibliotheek te Leeuwarden.
Eichholtz. (P. C.) 2e Luitenant der Infanterie.
Ekker. (E.) Medecinae Doctor te Vollenhoven.

Elias. (G. H.) te Wageningen.
Ellis. (J.) Ambtenaar te Suriname.
Embroek. (J. J. H.) 1e Luitenant der Infanterie.
Emden. (E. van) Eerste Adsistent ten kantore van den Kolonialen Ontvanger en betaalmeester te Suriname.
Empius. (L. C.) Instituteur te Zwolle.
Engelbronner. (d') Wachtmeester bij het Regiment Ligte Dragond. no. 4.
Engelen. H. Luitenant Kolonel der Genie.
Engelenburg. (*Mr.* L.) Arrondissements Inspecteur et Deventer.
Engeringh. (J. J.) 2e Luitenant der Infanterie.
Engels. (G.) Burgemeester te Vriessenveen.
Entrup. (W. W.) Luitenant Kolonel der Artillerie.
Epke. (J. G.) 2e Luitenant der Infanterie.
Erasmus Az. (J.) Burgemeester te Kadzand.
Erkelens. (A. van) AdjudantOnderofficier bataillon artill. transporttrein.
Ermerins. (F. P.) Ontvanger van 's Rijks belastingen te IJzendijke.
Erzey. (P. A.) 1e Luitenant der Kurassiers.
Eschauzier. (J. P. Brand) 1e Luitenant der Artillerie.
Escury van Heinenoord. (H. *Baron* Collot d')
Essen. (L. van) Apotheker te 's Gravenhage.
Everdingen. (C. A. van) Arrondissements Inspecteur te Zwolle.
Evers. (W. G. F.) Ritmeester op non activiteit.
Eyck. (*Mr.* M. J.) Heer en Erfburggraaf van Zuilichem, te Maartensdijk.
Eymael. (A. H.) 1e Luitenant der Infanterie.
Eymael. (C. T. T.) 2e Luitenant Kwartiermeester.
Eymael. (T.) 2de Luitenant der Infanterie.

F.

Fabius. (G. C.) 2e Luitenant der Artillerie.
Falter. (P. R.) Kolonel der Artillerie.
Faul. (G. C.) Organist te Gorinchem.
Feenstra. (J. M.) te Opende.
Feenstra. (M. D.) te Ulrum.
Feith. (J. H. O.) Jur. Utr. Cand. te Groningen.
Felden van Kinderstein. (G. F. *Baron* van der) Lid der Ridderschap en Provinciale Staten van Utrecht.
Feykes. (B.) 2e Kapitein der Artillerie, Adjudant van den Generaal Majoor Paravicini di Capelli.
Fonseca. (*Jonkh.* L. S. D. Antonio Carteret da) 2e Luitenant der Infanterie.
Fortman. (G. L. de Gaay) te Leyden.
Frackers. (B. H.) 1e Luitenant der Infanterie.
Frantzen. (A. H.) Luitenant Kolonel der Infanterie.
Fremerij. (J. A. de) te Leyden.
Frissart. (A. A.) Kapitein der Oost-Indische Infanterie.
Frouin. (J.) Administrateur van Plantagiën te Suriname.
Fundter. (J. C.) Ritmeester der Ligte Dragonders.

G.

Gäckstatter. Klerk bij den Arrondissements Inspecteur te Zwolle.
Gallenkamp. (H. J.) Roomsch Kat. Pastoor te Haarlem.
Geer. (P. van) Smid te Leyden.
Geertsema. (E. J.) Omgaande Regter in de Soerabaiasche afdeeling.
Geestenbeek. (J.) 1e Luitenant Adjudant der Infanterie.
Generale Directie voor de Zaken van de R. K. Eeredienst te 's Hage. 4 exemp.
Gerbens. (W.) Koopman te Groningen.

Gerlings. (*Mr.* H.) te Hillegom.
Ghert. (C. F. van) 2e Luitenant Kwartiermeester.
Gillemans. (J.) Apotheker te Breda.
Gillet. (J. D. D.) 2e Luitenant der Infanterie.
Glinderman. (E. L.) Stads Vendumeester te Utrecht.
Glinderman. (H.) te Utrecht.
Godefroy. (P. J.) Dirigerend Officier van Gezondheid der 1e kl. te Soerabaia.
Gouka. (A.) Onderwijzer te Middelburg.
Gorkum. (J. E. van) Generaal Majoor.
Götte. (J. B.) Fourier der negende afdeeling Infanterie.
Graaff. (A. G. de) Apotheker, Lid van de Provinciale Geneesk. Commissie in Zuid-Holland, te Gorinchem.
Graeve. (F. de) Grondeigenaar te Zuiddorpe.
Gratama. (H. S.) 2e Commies aan het Postkantoor te Groningen.
Greup. (W. N. H.) Commies aan het Postkantoor te Utrecht.
Greve. (A.) Ingenieur van den Waterstaat, te 's Gravenhage.
Groin. (van) te Leeuwarden.
Groin. (J. C. van) 1e Luitenant der Infanterie.
Groeneveld. (T.) 1e Luitenant der Infanterie.
Gulik en Hermans. (van) Boekhandelaars te Breda 3 exemplaren.
Guykens. J. Boekhandelaar te Amsterdam.

H.

Haan. (C. de) Luitenant Kolonel der Infanterie.
Hachez. (J. C. A. H.) 2e Luitenant der Infanterie.
Haefkens. Burgemeester te Leerdam.
Haeften. (A. W. van) 2de Luitenant der Oost-Indische Artillerie.
Haeften. (G. A. van) Intendant der tweede klasse.
Haeften. (P. A. van) Controleur bewaarder van het kadaster te Amersfoort.
Hage. (J. W. ten) Boekhandelaar te 's Gravenhage.
Hageman. (A.) Onderwijzer te Hees.
Hageman. (E.) Directeur der Posterijen te Zwolle.
Halder Hz. (A.) Genees-, Heel- en Vroedmeester te Beverwijk.
Halmael. (*Mr.* A. van) Auditeur militair van Friesland, te Franeker.
Hamelberg. (H. A.) Lector in de Wis en Natuurkunde te Amersfoort.
Hammacher. (H. G.) Notaris te Groede.
Hamming. (E. K.) 2de Luitenant der Infanterie.
Hamming. (G. A.) 2de Luitenant der Kurassiers.
Hamming. (H.) 1ste Luitenant der Kurassiers.
Hamming. (H. A.) 2de Luitenant der Infanterie.
Handelmaatschappij. (De Nederlandsche)
Hartman. (J. C.) Apotheker en Chimist te Suriname.
Hartsteen. (P. J.) Kapitein der Infanterie.
Harvant. (J. F. d') Linie-Inspecteur te 'sHertogenbosch.
Haspels. (D. J.) Boekhandelaar te Nijmegen.
Haupt. (A. C.) Boekhandelaar te Middelburg.
Heeckeren. (G. P. C. *Baron* van) te Zutphen.
Heger. (De) Onderwijzer te Utrecht.
Helb. (J.) Ambtenaar te Suriname.
Hemert tot Dingshof. (G. V. W. *Baron* van) 1ste Luitenant Ingenieur.
Hendrikse. (A.) 2e Luitenant Kwartiermeester.
Heringa. (J.) Emeritus Professor te Utrecht.
Herr. (D. G.) Luitenant Kolonel der Infanterie.
Hert. (M. J. d') te Koewacht.
Heuvel. (G. van den) Kapitein der West-Indische Jagers.

Heyboer. (J.) Onderwijzer te Noordeloos.
Heyden. (A. van der) Onderwijzer te Nieuwland.
Heyden, geb. André. (A. van der) Institutrice te Arnhem.
Hille. (E. M. van) Sergeant tweede bataillon Jagers.
Hinderbergen. (J. A.) Fourier afdeeling Kurassiers, n°. 1.
Hinlopen. (J. G.) Lid der Staten Generaal, te Middelburg.
Hissink. Predikant te Dedemsvaart.
Hoboken van Rhoon en Pendrecht. (A. van) te Rotterdam.
Hoen. (A.) Instituteur te Hattem.
Hoffman. (*Mr.* F. G.) Advocaat te Doesburg.
Hoffman. (N. J. A. C.) te Amsterdam.
Hofman. (T. S. A.) 2e Luitenant der Infanterie.
Holl. (G.) Wachtmeester der afdeeling Kurassiers, n°. 1.
Holt. (Ten) Rentmeester te Eemnes.
Holtzkam. Adjudant Onderofficier der 17e afdeeling Infanterie.
Homan. (C. J.) Predikant te Nieuw-Vossemeer.
Hommes. (J. W.) Koopman te Groningen.
Hoögenhuyzen. (W. J. van) 1e Luitenant der Infanterie.
Hoogeveen. (A. A.) 2e Luitenant der Artillerie.
Hoogeveen. (K. J.) Majoor der Pontonniers.
Hoonaard. (W. van den) Onderwijzer te Hillegersberg.
Hoop. (G. W. van der) Majoor der Infanterie.
Hopbergen. (B. J. H. van) Kapitein der Infanterie.
Hory. (*Mr.* W. G.) Agent van 's Rijks Domeinen in Overijssel, te Zwolle
Hospers. J. Onderwijzer te Hoog-Blokland.
Houtrijve en Bredius. (van) Boekhandelaars te Dordrecht.
Hoyer. (H. C.) Agent van den Rijkskassier te Brielle.
Hultman. (J. A.) 1e Luitenant der Infanterie.
Hulst. (D.) Burgemeester en Notaris te Blokkers.
Hulstkamp. (H.) Onderwijzer te 's Hertogenbosch.
Humbert. (W. P.) 2e Luitenant Adjudant der Zuid-Hollandsche Schutterij.

I.

Jager. (G.) de te Groningen.
Jans. (W.) Predikant te Giessen-Oudekerk.
Jansen. (G. H.) 1e Luitenant Adjudant bij den Generaal Majoor Knotzer.
Jansz. (J. G.) Ingenieur van den Waterstaat van de 1e klasse te Soerabaia.
Ingen. (A. T. F. van) 1ste Luitenant Adjudant der Ligte Dragonders.
Ingen. (C. F. E. van) Kapitein der Genie.
Ingenhoes. (C.) Secondant te St. Oedenrode.
Jong. (J. de) Directeur der brandwaarborg Maatschappij te Amsterdam.
Jonge. (*Jhr.* M. W. de) Lid van de Staten Generaal te 's Gravenhage.
Jongh. (J. D. de) 1e Luitenant Adjudant der Infanterie.
Jonk. (J. T. G.) 1e Luitenant der Infanterie.
Ittersum. (*Jonkh. Mr.* F. A. C. A. *Baron* van) te Hattem.
Ittersum. (*Mr.* E. H. *Baron* van) Kantonregter te Wijk-bij-Duurstede.
Ittersum. (*Mr.* J. G. J. *Baron* van) Advocaat te Utrecht.
Juda. (J.) Koopman te Suriname.
Jung. (J. C.) Onderwijzer te Grauw.
Juta. (C. J.) 1e Luitenant der Infanterie.

K.

Kamer van Koophandel en Fabrijken te Groningen.
Kanter. (*Mr.* Ph. de) Procureur Generaal te Suriname.
Kars. (L.) Secretaris bij het Bestuur te Bellingwolde.

Karshoff. (C.) Secretaris te Beverwijk.
Kasteelen. (J. T. van de) te Beusichem.
Keeft. (J.) Jur. Stud. te Utrecht.
Keer. (A.) Majoor der Infanterie.
Kempenaer. (*Mr.* G. N. de) Advocaat te Rotterdam.
Kempenaer. (*Mr.* J. M. de) Advocaat te Arnhem.
Kerckhoff. (S. A. van den) Kapitein der Artillerie.
Kesman. (J. H.) Generaal Majoor te Delft.
Kesteloo. (G. A.) Hulponderwijzer te Domburg.
Kesteren. (J. C. van) Boekhandelaar te Amsterdam. 2 exemplaren.
Kieboom. (J. P.) Notarisklerk te Axel.
Klapper (J.) 1e Luitenant Kwartiermeester.
Kleyn. (J. de) Onderwijzer te Ameiden.
Kleyn. (W. C.) Kapitein der Oost-Indische Infanterie.
Klom. (F. E.) Hulponderwijzer te Amsterdam.
Kluëver. (W. S. S.) Theol. Student te Utrecht.
Kluit. (H.) Administrateur van Plantagiën te Suriname.
Kluitman. (M. H.) te Gouda.
Kluppel te Helder.
Kluyt. (J.) Commies ten Postkantore te Brielle.
Kneppelhout. (K. J. F. C.) Jur. Stud. te Leyden.
Knock. (C. A. H.) 2e Luitenant der Infanterie.
Knoll. (P. Y.) Generaal Majoor, Provinciale Kommandant van Zeeland.
Knotzer. (F. W.) Generaal-Majoor.
Knijff. (A. de) Commissionnair te Utrecht.
Kock. (*Baron.* H.Merkus de)Minister van Binnenlandsche Zaken. 2 exempl.
Kolff. (G.) Burgemeester te Deil.
Kool. (A.) Luitenant Kolonel der Genie.
Koopman. (G. L.) Boekhandelaar te Amsterdam.
Kooy. (C. van Someren) 1e Luitenant Kwartiermeester.
Kooyman. (K.) Onderwijzer te Hoogkarspel.
Koper. (D.) Stads Chirurgijn en Vroedmeester te Schiedam.
Kortman. (E. W.) te Amsterdam.
Kraamwinkel. (B. C.) te Utrecht.
Kröller. (J.W.) 1e Luitenant Adjudant bij den GeneraalMajoor Guicherit.
Krudop. (J. R.) te Gouda.
Kruseman. (J. A.) Korporaal der afdeeling Kurassiers n°. 9.
Kruysse. (P. J.) Zoutzieder te Axel.
Kruyt. (W. J.) Boekhandelaar te Arnhem. 2 exemplaren.
Kruythoff. (J. Tilenius) 2e Luitenant der Infanterie.
Kuypers. (J. J. Mourix) Apotheker der 1e klasse bij 's Rijks Militair Hospitaal te Utrecht.

L.

Laberton. (D. van Hinloopen) Schoolopziener te Gouda.
Lachaire. (S.) Kapitein Kwartiermeester.
Lagerwey. (H.) Boekhandelaar te Dordrecht.
Lambrechts. (A. W.) Tweede Kapitein Artillerie Transporttrein.
Lambrechtsen.(W.N.)Raadsheer bij het Provinciaal Geregtsh. van Zeeland.
Lammers. (A. F.) Oud-presid. van het Hof te Suriname, te 's Gravenhage.
Landolt. (H.) Majoor der Infanterie.
Lange. (J. de) Boekhandelaar te Deventer.
Langenhuysen. (A. P. van) Boekhandelaar te 's Gravenhage.
Ledel. (L. J.) Kapitein der Infanterie.
Leemans.(C.)eerste Conservator van het Ned. Mus. van Oudhed. te Leyden.

Leembruggen. (A. C.) fabrikant te Leyden.
Leers. (C.) Administrateur van Finantien te Suriname.
Leesmuseum te Amsterdam.
Lehnkering. (G. H. Growich) 1e Luitenant der Kavallerie.
Leur. (C. G. Krayenhoff van de) 2de Luitenant der Pontonniers.
Lich. (J. J. A.) Majoor der Infanterie.
Lier Ez. (B. van) Officier van Gezondheid 2e klasse.
Lingen. (G. H. van) Onderwijzer.
Lisman. (*Mr.* J. A. E.) Advocaat te Arnhem.
List. (F. C.) Generaal Majoor der Artillerie.
Lith. (S. van) Boekhouder bij den Provincialen bewaarder van het kadaster te Zwolle.
Löbensel. (J. A. van) 2e Luitenant der Ligte Dragonders. 2 exempl.
Lockhorst. (A. van) Officier van Gezondheid der 2e klasse.
Loomeijer. (C. G.) Apotheker te Haarlem.
Loos. (H.) Roomsch Kat. Pastoor te Zaandam.
Luchtmans. (S. en J.) Boekhandelaars te Leyden.
Luth. (J. F.) Chirurgijn Majoor.
Luttenberg. (H.) te Zwolle.
Lutz. (H. S.) 1e Luitenant der Infanterie.

M.

Maclaine. (W. H.) 2e Luitenant der Infanterie.
Macquelijn. (M. J.) Hoogleeraar in de Geneeskunde te Leyden.
Madiol. (J. L.) Majoor der Infanterie.
Maertens. (P. J.) Stedelijk Ontvanger te Hulst.
Malsen. (A. van) Kostschoolhouder te Hooge-Zwaluwe.
Mansveld geb. Gordon. (Mevrouw de weduwe van) 2 exemplaren.
Margadant. (W. F. C.) te 's Gravenhage.
Marle. (P. C. van) Koopman te Leyden.
Marré. Fabrikant te Linneke.
Marrée. (L. J. de) Med. Doct. te Middelburg.
Martin. (F. P.) te Amsterdam.
Martini van Ouwerkerk. (*Jonkh. Mr.* H. B.) Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal en van de Ridderschap van Noord-Braband, te Vught.
Matthiessen van Petten en Nolmerban. (*Mr.* Sandenbergh) te Haarlem.
Meersch. (G. F. van Limborch van der) 1e Luitenant Ingenieur.
Melmer. (T.) 1e Luitenant Adjudant der Infanterie.
Merkestein. (G. van) Onderwijzer te Eemnes binnen.
Mertens. (H. A.) Roomsch Kat. Pastoor te St. Jan-Steen.
Metman. (*Mr.* L.) Advokaat te 's Gravenhage.
Metelerkamp. (P. J.) 2e Luitenant der Ligte Dragonders.
Meulen. (C. van der) Onderwijzer te Utrecht.
Meijer. Onderwijzer bij de Israëlitische school te Hoorn.
Meijer. (G.) Majoor en Plaatselijk Kommandant te Middelburg.
Meijer. (J. F.) 2e Luitenant der Kurassiers.
Meijl. (J. F.) Majoor der Artillerie.
Moerdijk. (P.) Geadmitteerd Landmeter te Zuiddorpe.
Middelhoek. (C.) Onderwijzer te Molenaarsgraaf.
Mommers. (A. H.) 2e Luitenant der Artillerie.
Monchy. (E. P. de) Koopman te Rotterdam.
Monde. (N. van der) Boekhandelaar te Utrecht.
Montijn. (J. W.) te Amsterdam.
Moorrees. (*Mr.* C. W.) Griffier bij de Arr. Regtbank te Amersfoort.
Mortier Covens en Zoon. Boekhandelaars te Amsterdam.

Mourik. (H. J. van) 1° Luitenant Kwartiermeester.
Muller. (Joh.) Boekhandelaar te Amsterdam.
Muller. (J. F. L.) te Amsterdam.
Munck. (A. B. C. de) 1° Luitenant bataillon Artillerie Transporttrein.
Munnik. (J. de) Boekhandelaar te Schiedam.
Muijsken. (A. W.) 2° Luitenant der Artillerie.

N.

Naamen van Eemnes. (van) te Zwolle.
Nauta. (*Mr.* G. A. van Avenhorn van) Lid der Staten van Friesland, Grietman van Hemelumer, Oldephaert en Noordwolde, te Koudum.
Nederburgh. (*Mr.* J. J.) te Zutphen.
Nes. (*Mr.* J. T. W. van) Resident van Passaroeban te Passaroeban.
Nes. (T. Hoog van) Fourier bij de 8° Afdeeling Infanterie.
Neyndorff. (J. F.) Procureur bij den Raad van Justitie te Soerabaia.
Nidek. (J. Brouerius van) Luitenant Kolonel der Artillerie.
Niemandsverdriet. (B.) Arrondissements Inspecteur te Brielle.
Niermeijer. (A.) Theol. Stud. te Leyden.
Nieuwbarn. (C.) Kapitein Kwartiermeester.
Nieuwenhuis. Hoogleeraar te Leyden.
Noel. (E. F.) Notaris en Burgemeester te Hontenisse.
Nolthenius. (H. J.) te Amsterdam.
Noman en Zoon. Boekhandelaars te Zalt-Bommel.
Noordewier. (*Mr.* J.) *Dr.* in de letteren en Instituteur te Winschoten.
Noordhoff. (D.) Predikant te Schalzum.
Nooten. (W.H.J. Cambier van) Burgem. vanHonkoop en Notaris te Lopik.
Nouhuys. (G. van) Schoolopziener te Roozendaal.
Nouhuys. (H. J. van) 1° Luitenant der Infanterie.
Nouhuys. (S. van) 1° Luitenant Adjudant der Kurassiers.
Noske. (J.) Notaris te Axel.
Nuysink. (G.) Kostschoolhouder te Zutphen.
Nijenhuys. (A.) Roomsch Kat. Pastoor te Sas-van-Gent.

O.

Onderwijzersgezelschap te Dirksland. (Het)
Oukoop. (W. A.) Boekhandelaar te Breda.
Oomkens Jz. (J.) Boekhandelaar te Groningen.
Oordt. (C. W. van) Kapitein der Genie.
Ophorst. (A.) 2° Luitenant Kwartiermeester.
Ort. (J. W. A.) 2° Luitenant der Infanterie.
Oudemans. (A. C.) Kapitein Adjudant bij den Generaal Majoor Knoll.
Ouwersloot. (D.) te Amsterdam.

P.

Paardenkooper. (L.) Landmeter der 1° klasse bij het kadaster te Goes.
Pabst. (*Mr.* B. G. A.) Advocaat te Utrecht.
Pabst tot Bingerden. (J. M. *Baron* van) Kanton Regter te Elst.
Paddenburg en Comp. (van) Boekhandelaars te Utrecht.
Paets. (A.) 1° Luitenant der Infanterie.
Panhuys. (A. M. E. van) Majoor bij den Generalen Staf.
Pauw. (W.) te Purmerend.
Peene Pz. (M. A. van) te Amsterdam.
Pellecom. (A. N. van) Emeritus Predikant te Schiedam.
Pels-Rijcken. (A. J.) 2° Luitenant der Ligte Dragonders.
Pelt. (G. van) te Leyden.

Pennis. (*Mr.* C. Overgaauw) te Delft.
Pestel. (W. F. van) 2e kapitein der Rijdende Artillerie.
Pesters. (*Jonkheer Mr.* J. E.) Lid der Ridderschap te Utrecht.
Pesters van Cattenbroek geb. Jacobi. (Mevr. Douariere) te Utrech
Peters. (J. D.) te Vlissingen.
Pieterse. (J. M. van den Oudendijk) 2e Luitenant der Infanterie.
Pietersen. (T. van Uye) te Goes.
Pingjum. (J. R.) Wachtmeester bij de afdeeling Kurassiers No. 1.
Plaat. (P. L. T. Grunwis) Sergeant Majoor 8ste afdeeling Infanterie.
Playter. (H. C.) 1e Luitenant Adjudant der Lanciers.
Poelders. (H. J.) Boekhandelaar te Amsterdam. 2 exemplaren.
Pol. (G. van de) Magazijnmeester der Artillerie te Bath.
Polak. (A. J.) Eerste Klerk bij 's lands magazijnen te Suriname.
Polak. (S.) Adsistent van den Kolonialen Ontvanger te Suriname.
Pompen. (C.) Burgemeester te Alem.
Portielje. (G.) Boekhandelaar te Amsterdam.
Pot. (A. van der) te Rotterdam.
Prins. (J. H. van Sanden) te Middelburg.
Prins. (S. J.) Boekhandelaar te Amsterdam.

R.

Raadt. (P. de) Instituteur op den huize Noorthey.
Raalten. (C. van) Secretaris van den Landraad te Soerabaia.
Rademaker. (H. L.) Eerste Onderwijzer te Soerabaia.
Rappard. (W. H.) 1e Luitenant der Infanterie.
Rechteren. (van) Gouverneur der Provincie Overijssel.
Reepmaker. (P. L.) 1e Luitenant der Infanterie.
Retterich. (A. J. P.) Majoor der Kavallerie.
Revius. (J.) Apotheker te Zwolle.
Reijers. (J. C.) Onderwijzer te Middelburg.
Reynders. (J.) Koopman te Leeuwarden.
Risseeuw. (J.) Kanton Regter te Oostburg.
Risseeuw Sz. (A.) Landman te Kadzand.
Risseeuw Jz. (J.) Rustend Landman te Kadzand.
Ritsema. (J.) Boekhandelaar te Haarlem.
Rochell. (H. H.) 2e Luitenant der Genie.
Rodemann. (A. W.) 1e Luitenant der Infanterie.
Rodi. (M.) Chirurgijn Majoor.
Rojer. (N.) Med. Chir. et Art. Obst. Doct. te Suriname.
Romondt. (H. H. van) Boekhandelaar te Utrecht.
Roorda. (C. W.) 2e Luitenant der Infanterie.
Rooy. (A. A. de) Boekhandelaar te 's Hertogenbosch. 7 exemplaren.
Roque. (E.) Kapitein der Oost-Indische Infanterie.
Rose. (W. N.) 1e Luitenant der Genie.
Roijen. Jur. Stud. te Utrecht.
Roijen. (W. W. A.) 1e Luitenant der Lansiers.
Ruempol. Gepensioneerd Chir. Maj. van het Oost-Ind. Leger, te Zutphen.
Ruempol. (H. J.) Predikant te Soerabaia.
Richt. (J.) Destilleerder te 's Hertogenbosch.
Ruysch. (J. J.) 1e Luitenant der Kavallerie.
Ruyven. (W. J. C. van) Instituteur te Amersfoort.
Reyn. (W. C. D. van) 2e Luitenant Kwartiermeester.
Rijnders. te Groningen.
Rijsterborgh. (L.) Ingenieur van den Waterstaat te 's Hertogenbosch.

S.

Samson. (M. D.) Schoolonderwijzer te Suriname.
Sant. (D. van 't) Instituteur te Gorinchem.
Sarphasy. (J.) Med. Stud. te Leijden.
Sassenbergh. (M. A. van) 1e Luitenant der Infanterie.
Saxen Weimar Eisenach. (Z. D. H. Hertog B. van) Luitenant Generaal.
Schäfer. (J. H.) 2e Luitenant der Genie.
Schalekamp van der Grampel en Bakker. Boekhandelaars te Amsterdam.
Schardam. (M. A.) Onderwijzer te Hoog- en Laag-Zwaagdijk.
Scheiderman. (J. A.) Adjudant Onderofficier der West-Indische Jagers.
Scheltus van IJsseldijk. (J. G.) te Leyden.
Schepel. (J. C. P. H.) 1e Luitenant der Infanterie.
Schepes. (M. J.) 2e Luitenant der Infanterie.
Schetsberg. (H. C.) Boekhandelaar te Leeuwarden.
Schiedam. (De stad) 2 exemplaren.
Schierbeek Jr. (R. J.) Boekhandelaar te Groningen.
Schilling. (J. L. A.) te Amsterdam.
Schippers. (H. H.) Heel- en Vroedmeester te Bleskensgraaf.
Schluiter. Schoolopziener, te Amersfoort.
Schmitz. (H.) Kapitein der Infanterie.
Schneider. (A.) 1ste Luitenant der Infanterie.
Scholten. (J. G.) te Haarlem.
Scholten Hz. (J. A.) Fabrijk en Landmeter van Schieland, te Rotterdam.
Schonekat. (M.) Boekhandelaar te Amsterdam. 12 exemplaren.
Schonk. (G. C.) Controleur der landelijke inkomsten te Passaroehan.
Schorpion. (H. J.) 1e Luitenant der West-Indische Jagers.
Schotsman. (M. D.) Onderwijzer te Spijk.
Schreuders. (B.) Kostschoolhouder te Voorburg.
Schuilenburch. (*Jonkhr. Mr.* L. van) te 's Gravenhage.
Schuller. (J. H.) Luitenant Kolonel der Genie.
Schuurbeke Boeije. (S.) Raadsheer bij het Prov. Geregtshof van Zeeland.
Schuyt. (J. C.) Onderwijzer te Zuiddorpe.
Seelig. (H. G.) Luit. Kol., Kommandant der Kon. Mil. Akademie te Breda.
Seminarium te St. Michel-Gestel. (Het)
Sevenstern. (J. H.) Roomsch Kat. Priester te Uithuizen.
Seydlitz. (W.) Wethouder en Notaris te Hulst.
Siegenbeek. (M.) Hoogleeraar te Leyden.
Siethoff. (J. ten) Koopman te Soerabaia.
Sikkens. (P.) Kapitein Kwartiermeester.
Sitters. (C.) 1e Commies der Posterijen te Gorinchem.
Six. (C. C.) 2e Luitenant der Infanterie.
Slengarde. (A. E.) 2e Kapitein der Artillerie.
Slingelandt. (J. D. L. van) 1e Luitenant der Artillerie.
Sloot. (A. van der) 1e Luitenant Kwartiermeester.
Slotemaker. (A.) 1e Luitenant der Infanterie.
Slotemaker. (C.) Kapitein der Infanterie.
Sluyterman. (T. K. L.) Majoor bij het 2de bat. der 3de Afd. mobiele Noord-Hollandsche Schutterij te Leyden.
Smalt. (J. J.) Graanhandelaar te Rotterdam.
Smeding. (*Mr.* P. Fiers) Ambtenaar te Suriname.
Smids. (L. A. J.) 1e Luitenant der Infanterie.
Smit. (M.) Boekhandelaar te Groningen. 3 exemplaren.
Smith. (C. W.) 2e Luitenant der Artillerie.
Smits. (G.) te Lekkerkerk.

Smits. (J. G.) 1e Luitenant Adjudant der Infanterie.
Smits. (M.) Majoor der Infanterie.
Soetens. (M.) Instituteur te Hattem,
Spengler. (E. F. Cox van) 1e Luit. Adj. bij den Gen. Maj. Verkouteren.
Spiering. (W.) Landbouwer. te Axel.
Spoel Az. (H.) Onderwijzer te Dordrecht.
Sprenger. (C. A.) 1e Luitenant der Kurassiers.
Sprenger. (J. J.) Lid der Gedep. Staten van Zeeland te Middelburg.
Stackman. (C. J.) Controleur van 's Rijks belastingen te Hulst.
Steenbergen. (N. F. van) Burgemeester en Secretaris te Giessendam.
Steenkamp. (J. C.) Secretaris der Gemeente Hoek.
Steenkamp. (P. W.) Notaris en Burgemeester te Neuzen. 2 exemplaren.
Steinbuch. (J. J.) Directeur van het postkantoor te Neuzen. 2 exempl.
Steinfort. Predikant te Oosterend op Texel.
Steyn van Hensbroek. (G. van) Burgemeester van Soest, te Soestdijk.
Stirum. (F. G. *Graaf* van Limburg) Kapitein der Genie.
Stirum. (O. L. *Graaf* van Limburg) Ritmeester der Ligte Dragonders.
Stockum. (W. P. van) Boekhandelaar te 's Gravenhage. 4 exempl.
Stokhuyzen. (A.) Koopman te Leyden.
Stokhuyzen. (F.) Officier van Gezondheid der 2e klasse.
Stolte. (W.) Burgemeester te Raalte.
Straat. (C. A. van der) Opzigter te Gorinchem.
Strepelhoff. (J.) te Rotterdam.
Struick. (C. A.) Rijksontvanger te Hillegersberg.
Swaans. (S.) 1e Luitenant Adjudant der Infanterie.
Swildens. (J. H.) Secondant te Leeuwarden.

T.

Taets van Amerongen van Deyll. (J. A. *Baron* van) te Utrecht.
Teding van Berkhout. Lid van de Gedeputeerde Staten van Noord-Holland, te Haarlem.
Telchuys. (M. H.) Griffier van het kantongeregt te Axel.
Telting. (*Mr.* A.) Secretaris der stad Franeker.
Temmink. (J. D.) Officier van Gezondheid der 2e klasse.
Terveen en zoon. (J. G. van) Boekhandelaars te Utrecht.
Texel. (Het plaatselijk bestuur van)
Thiel. (van) te Rozendaal.
Thieme. (J. F.) Boekhandelaar te Nijmegen.
Thomson. (J. J.) Majoor en Plaats-Majoor te Crevecoeur.
Tichler. (J. W.) 1e Luitenant der Pontonniers.
Tiddens. (H.) Student te Groningen.
Tielkemeijer. (J. H.) Boekhandelaar te Amsterdam.
Timmermans. (F. J.) Kol. Ins. bij het Min. van Kolonien te 's Gravenhage.
Tienhoven. (G. van) Aannemer te Werkendam.
Tirion. (A. P.) Ambtenaar te Suriname.
Tissot van Patot. (J. P. L. G.) Kapitein der Infanterie.
Tol. (H.) Opperwachtmeester der Ligte Dragonders no. 5.
Tollens. (J. P. K.) Aspirant Ingenieur van den Waterstaat.
Toorenburg. (P. A. van) Med. Doct. te 's Gravenhage.
Toorenenbergen. (J. J. van) Instituteur te Utrecht.
Traus. (H. L. Sehender) 1e Luitenant der Artillerie.
Tromp. (H. A.) Ingenieur der 1e klasse van den Waterstaat te Soerabaia.
Tuinhout. (Haijo) Controleur bewaarder van het kadaster te Heerenveen.
Tulp. (A. J.) Kapitein der Infanterie.
Tuuk. (S. van der) President van den Raad van Justitie te Soerabaia.

V.

Veer. (J. C. H. J. de) 1e Luitenant der Infanterie.
Verkouteren. (J. W.) Generaal Majoor.
Verkouw. (W.) Koopman te Leyden.
Vermasen. (D. L.) Luitenant Generaal.
Vermeer. (*Mr*. J. W.) te Beek. 3 exemplaren.
Vermei. (W. L.) Landbouwer te Brandwijk.
Vermeulen. (C.) Notaris te Herwijnen.
Vermeulen. (N.) Boekhandelaar te Arnhem.
Vermeulen. (P. J.) Archivist der provincie Utrecht, te Utrecht.
Vernee. (J. A.) te Utrecht.
Verschoor. (H. E.) Schoolopziener te Sleeuwijk.
Versteegh. (M.) Koopman te Batavia.
Verwey Bz. (A.) Predikant te Leyden.
Verwoerdt. (P.) Hoofd-Commies der Marine te Soerabaia.
Veth. (H.) Koopman te Dordrecht.
Vieweg. (C. A.) Boekhandelaar te Nijmegen. 3 exemplaren
Villeneuve. (D.M. de) 1e Luitenant-Magazijnmeester der Art. te Nijmegen.
Vinkhuizen. (N. C.) 1e Luitenant der Infanterie.
Virieu. (W. C. de) Gepensioneerd Luitenant Generaal.
Visscher. (J. A.) Koopman te Zwolle.
Visscher. (L. G.) Hoogleeraar in de Letterkunde te Utrecht.
Visser. (C.) Theol. Stud. te Leyden.
Visser. (W. M.) 1e Luitenant Administrateur van kleeding der 10e Afd. Inf.
Vlasblom. (C. S.) 2e Luitenant bataillon Artillerie Transporttrein.
Vogel C. Jz. (J. C. de) Instituteur te Dordrecht.
Vogel. (F. L.) Gepensioneerd Chirurgijn Majoor te Zwolle.
Vogelensang. (D.) Instituteur te Wageningen.
Vogelensank. (R.) Boekhandelaar te Gouda. 2 exemplaren.
Vogelvanger. (C.) Ambtenaar der belastingen te Koewacht.
Voir. (C. L. le) Koopman te Leyden.
Volkhemer. (T. J.) Kolonel der Infanterie.
Voogt. (J.) 2e Luitenant der Infanterie.
Voorne. (C. van der) Fourier der 5e Afdeeling Infanterie.
Voort. (van der) Onderwijzer te Giessen-Oudekerk.
Voort. (E. W. van 't) Onderwijzer te Vuren.
Voorthuyzen. (Joh. van) Stud. in de regten te Utrecht.
Vork. (J. P.) Landbouwer te Zuurdijk.
Vorstenbosch. (J.) Kapitein der Infanterie.
Vorstman. (J. G.) Predikant te Bergenopzoom.
Vos Wz. (J. de) Sec. der 4e klasse van het Ned. Instit. te Amsterdam.
Vos van Rijswijk. (J. H.) 1e Luitenant der Infanterie.
Vredenburch. (E. van) Staatsraad Gouverneur van Zeeland.
Vries. (J. de) Kapitein der Oost-Indische Artillerie.
Vroom. (G. P. G.) Onderwijzer te Soerabaia.

W.

Waard. (C. van der) Vleeschhouwer te Leyden.
Waayfort. (P.) Kapitein Kwartiermeester.
Wagner. (B. J. A.) 1e Luitenant der Infanterie.
Walcheren. (S. van) Regter der Arrondissements Regtbank te Amersfoort.
Walter. (Niedelstein) Predikant te Hulst.
Weber. Kapelmeester der 17de Afdeeling Infanterie.
Weeda. (P.) te Zuidland.

Weesp. (De Stad)
Wegkamp. (M.) 1e Luitenant Kwartiermeester.
Wenningh. (C. H.) Stads- en Kostschoolhouder te Breda.
Werf. (H. van der) 2e Luitenant der Infanterie.
Werkendam. (Gemeente)
Wermeskerken. (D. R. van) Boekhandelaar te Tiel.
Werner. (W. C.) Ritmeester der Lansiers.
Werven Schuller. (C. van den) 1e Luitenant der Infanterie.
Westerman en Zoon. (M.) Boekhandelaars te Amsterdam.
Weyden. (Wed. G. van der) Boekhandelares te Maassluis.
Weijerman. (J. W.) Onderwijzer te Haarlem.
Wiegers. (C.) Korporaal der 10de Afdeeling Infanterie.
Wierda. (W. J.) Koopman te Obergum.
Wilde. (J. C. de) Kostschoolhouder te Dordrecht.
Wilhelmi. (J. J.) Ontvanger te Vriesenveen.
Willemier. (*Dr.* G. A. F. Quarin) bij het groote Rijks Mil. Hosp. te Utrecht.
Willems. (W.) Boekhandelaar te Amsterdam.
Willigen. (van der) Emeritus Predikant te Delft.
Winkel. (P.) Burgemeester te Sijbecarspel.
Wisboom. (C. B.) Aannemer te Hardinxveld.
Witkamp. (P. H.) Onderwijzer te Amsterdam.
Worbert, *Graaf* van Wassenaar Starrenburg. (W. L.) 1e Luit der Lansiers.
Worm. (E.) 1e Luitenant der Infanterie.
Wouters. (G.) Boekhandelaar te Groningen.
Wttewaal van Stoetwegen. (H.) Burgemeester van Wilsum en Kamperveen.
Wijck. (W.) te Archem, bij Ommen.
Wijk Rz. (J. van) Kostschoolhouder te Kampen.
Wijk Jz. (R. van) Rector der Latijnsche School te Kampen.
Wijnhoven Hendriksen. (J.) Boekhandelaar te Rotterdam.
Wijt en Zoonen. Boekhandelaars te Rotterdam. 2 exemplaren.

IJ.

IJzenbeek. (S.) te Roderwolde.

Z.

Zee. (P. E. van der) Predikant te Andijk.
Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Middelburg.
Zehelein. (H. C.) Ritmeester der Ligte Dragonders.
Ziegeler. (A. J.) Ritmeester der Huzaren.

ALGEMEEN OVERZIGT

VAN HET

KONINGRIJK DER NEDERLANDEN.

GRENZEN EN GROOTTE.

Het Koningrijk der Nederlanden, thans veelal, ter onderscheiding van *België* of de *Zuidelijke Nederlanden*, Noord-Nederland, en ook wel Oud-Nederland geheeten (1), paalt, behalve het daartoe behoorende gedeelte van Luxemburg, welks grenzen, ligging, grootte enz. in het Woordenboek zelve, op dat art., zullen worden opgegeven, W. en N. aan de Noordzee, O. aan het koningrijk Hannover en de Pruissische provincie Rijnland, Z. aan België. Het ligt tusschen 50° 15′ en 53° 34′ N. B. en tusschen 20° 16′ en 24° 34′ O. L., van *Ferro*, en bevat 596 Geographische v. m. = 1059½ v. u. De grootste lengte, van het Z. naar het N. namelijk, van de uiterste zuidelijke grenzen van de prov. Limburg tot den noordelijken zoom der prov. Groningen, waar deze tegen de Wadden stuit, wordt op ongeveer 60 en de grootste breedte van het W. naar het O., dat is, van de westelijke grenzen der prov. Holland, tegen de Noordzee, tot aan het oostelijke uiteinde der prov. Overijssel, op 45 u. gaans berekend.

NAAM.

De naam is ongetwijfeld ontleend van de lage ligging, en, volgens het algemeene gevoelen, zoude het woord Nederland eene verkorting zijn van Neder-Duitschland; terwijl men onder Hoog-Duitschland, het

---

(1) Aangezien door het thans nog bestaande status quo, in de prov. Limburg, nog niet alles op dien vasten voet gebragt is, als in de andere provinciën, en wij ons alzoo niet in staat zien, in dit Algemeen Overzigt, alles in die provincie even naauwkeurig op te geven, zullen wij, ten einde niet gedurig te moeten herhalen, of onze opgave, zich ook over die provincie uitstrekt, telkens, waar wij alleen van de overige provinciën spreken, de benaming Oud-Nederland gebruiken, terwijl wij daar, waar het tevens ook Limburg geldt, die van de Nederlanden of het Koningrijk zullen bezigen.

tegenwoordige DUITSCHLAND, welks oppervlakte veel hooger ligt, begrijpt, waardoor dan ook nog bij ons de taal onzer oostelijke naburen veelal de Hoogduitsche en de onze de Nederduitsche genoemd wordt. BILDERDIJK echter beweert, op niet geheel verwerpelijke gronden, dat deze streken DE NEDERLANDEN genoemd zijn, als deel van het *Rijk van Lotharingen* (1). Ons komt het voor, dat beide te gelijk kan waar zijn: dat men namelijk deze gewesten, zoo wel in tegenstelling van het hooger gelegen gedeelte van Duitschland, als in tegenstelling van de meer bergachtige streken van Lotharingen, DE NEDERLANDEN kan genoemd hebben.

Men noemt deze landen in het Latijn BELGIUM of BELGIA, maar dit woord heeft bij de ouden nooit NEDERLAND of DE NEDERLANDEN beteekend. De Romeinen toch verdeelden *Gallië*, dat zich van Italië af tot hiertoe uitstrekte, in drie voorname deelen, waarvan het noordelijkste *Belgisch-Gallië* heette. De Belgen waren dus Galliërs, welke men bij PTOLOMEUS ook in *Brittannie* vindt, doch naderhand heeft men, met weglating van het woord *Gallië*, alleen den naam van *België* behouden, en dien op het grootste gedeelte van de zeventien NEDERLANDSCHE GEWESTEN toegepast. Er is in de oudste tijden nimmer aan gedacht, om deze landen onder eenen algemeenen naam te begrijpen; maar elk gedeelte werd genoemd naar het volk, dat het bewoonde. Onder het GERMANIA INFERIOR of *Neder-Duitschland* behoorde evenwel mede ons Vaderland.

OUDE BEWONERS DEZER LANDEN.

De oude bewoners dezer gewesten waren op onderscheidene tijden herwaarts afgezakt, en hebben zich aldaar onder verschillende namen nedergeslagen; onder hen vindt men de volgende vermeld: de Friezen, de Batavieren of Batten, de Kaninefaten, de Marezaten, de Frisiabonen, de Kauchen, de Menapiers, de Ambivariten, de Brukteren, de Tenkteren, de Tubanten, de Usipeten, de Morinen en de Angrivariën.

LEVENSWIJZE DER OUDE BEWONERS DEZER LANDEN.

De levenswijze dezer volken was, met eenige geringe wijzigingen, bijna dezelfde. Zij waren zeer sterk van ligchaam, leefden van de jagt op wilde dieren, gingen in hunne jeugd geheel naakt en kleedden zich, ouder geworden zijnde, met beestenvellen, die, bij wijze van mantel over hunne schouders hingen en met eene gesp of eenen doorn om den hals vastgemaakt waren, terwijl de huid van den kop dezer dieren soms derwijze over hun hoofd getrokken was, dat zij door de ooggaten uitzagen. Zij woonden in hutten, van hout opgeslagen, met biezen, riet of stroo gedekt, en waarvan de wanden met leem en koemest besmeerd waren. Deze hutten stonden niet digt bijeen, maar hier en daar verspreid en meestal op opgeworpen hoogten, *terpen* of *torpen* (van welk woord ons tegenwoordig woord *dorp* afstamt), en in lateren tijd *Vlie-* of *Vliedbergen* geheeten, ten einde zich, bij gebrek aan dijken, daardoor te beveiligen tegen den vloed, en vooral tegen de overstroomingen, waaraan deze landen zeer onderhevig waren.

---

(1) Zie 's mans Geschiedenis des Vaderlands, D. I., bl. 105.

De zeden en levenswijze van die onbeschaafde menschen konden niet anders dan wild en woest zijn. Zij waren echter getrouw, openhartig, herbergzaam en kuisch, wordende hoererij en overspel zeer door hen verfoeid; maar tot den drank waren zij zeer genegen.

De bezigheid van den landbouw was voor hen een te lastig en te moeijelijk werk, aangezien, bij de geringe kennis, die zij daarvan hadden, hunne landen door het zeewater overstroomd werden, terwijl ook alles voor het indringen van het vee en het wild open lag; waarom zij zich, ofschoon van den landbouw geheel niet vreemd, echter meer op de jagt en de visscherij toelegden, die hun veel voordeel aanbragten, aangezien het land zeer boschrijk en vol wild, gelijk ook de wateren rijk aan visch waren. Ook hadden zij schapen, runderen en paarden.

Hun voedsel bestond, behalve in het wild en de visch, die zij door de jagt en de visscherij opdeden, in boomvruchten, melk, boter en kaas; tot drank hadden zij eene soort van bier, dat zij uit koorn bereidden, door het met water te koken.

Zij konden lezen noch schrijven, maar hunne *Barden* vervaardigden gezangen, die zij in hunne vergaderingen en bij feesten zongen, en de geschiedenis van hun land of den lof hunner helden ten onderwerp hadden.

WIJZE VAN OORLOG VOEREN EN REGERINGSVORM.

In het vechten en paardrijden waren zij zeer ervaren, en in het zwemmen zoo bedreven, dat zij zelfs de breedste rivieren gewapend en te paard durfden overzwemmen. Hunne behendigheid in het schieten met pijl en boog was bewonderenswaardig, want men verhaalt van eenen Batavier, dat hij den pijl, die hij eerst zelf afgeschoten had, terwijl deze nog in de lucht vloog, met eenen anderen pijl doorkliefde.

Zij waren krijgshaftig en dapper, en gebruikten tot hunne wapenen bogen, pijlen en eene soort van speren, *frameën* geheeten, waarmede zij van verre en van nabij konden vechten. De ruiters droegen eene framée en een langwerpig vierkantig schild van teenen gevlochten; het voetvolk, waarin hunne meeste kracht bestond, was insgelijks met werpschichten gewapend. Ook gebruikten zij groote vierkantige schilden van hout gemaakt, waarop afbeeldingen van beesten en vogels waren geschilderd. De vrouwen en kinderen gingen mede ten oorlog, en moedigden de mannen aan, om voor hunne vrijheid en huisgezinnen dapper te strijden en naar de overwinning te streven.

Eer zij ten strijde togen, werd een uit de voornaamsten van het volk gekozen, om, onder den titel van Koning of Hertog, het leger aan te voeren en regt te oefenen. Deze behield zijne waardigheid somtijds maar één jaar of zoo lang de krijgstogt duurde, somtijds langer en voor zijn gehecle leven. Zijne magt was niet onbepaald, want, als hij de vergaderingen der voornaamsten bijwoonde, mogt hij wel raad geven, maar niet gebieden.

Het schijnt, dat zij, nevens deze Koningen of Hertogen, ook nog krijgsoversten hadden, die om hunne dapperheid werden verkozen. Bij de verkiezing van een opperhoofd, werd deze op een schild gezet en daarmede op de schouders hunner verkiezeren om hoog geheven.

Nog hadden zij eene mindere soort van krijgsbevelhebbers, die tevens *Hoofdregters* of *Opperhoofden* over de bijzondere landstreken waren; deze spraken het regt uit in de bijzondere zamenwoningen en gehuchten. Zij wezen het volk jaarlijks landerijen aan, om te bezaaijen,

die elk op het einde van het jaar weder moest afstaan, terwijl hij zich een volgend jaar met de akkers konde vergenoegen, die hem door den nieuw verkorenen Regter toebedeeld werden. Aan ieder dezer *Hoofdregters* werden *Hondertdmannen*, uit het gemeen verkoren, toegevoegd, die een regtsgebied van minderen omvang hadden, hun tevens tot Raden verstrekten en hunne verrigtingen gezag bijzetteden. Deze laatsten dienden den Opperhoofden in vredestijd tot luister, en in tijden van oorlog tot bescherming, want elk hunner ijverde om het naast bij zijn Opperhoofd te zijn, en hem in manhaftigheid te evenaren, zoo niet te overtreffen. De *Hoofdregters* werden gekozen door de Algemeene volksvergaderingen, bij welke de Opperste magt was.

Deze volken beminden de vrijheid en hielden daarom de regering van de voortreffelijksten voor de beste, zoo echter dat zij altoos de magt aan zich behielden, om in belangrijke zaken met algemeene stemmen te beslissen. Hunne vrijheidszucht blonk meest uit op de algemeene landdagen, op welke soms de vrouwen mede verschenen, nevens de edelsten en bekwaamsten der Landzaten. De plaats van bijeenkomst was in een bosch. In deze vergaderingen werden vrede en oorlog, of andere belangrijke zaken, aan het gemeen goedvinden onderworpen. Indien het gedane voorstel mishaagde werd dit met algemeen gemor afgekeurd; behaagde het, dan werd zulks door het schudden der speren aangetoond.

Hunne Oversten hadden hier geen meer gezag dan de onderdanen, maar moesten zich naar de meerderheid voegen. Dus werd de staat door de voortreffelijksten met toestemming van het gemeen bestuurd, niet naar beschrevene wetten, maar alleen naar die der natuur en der gewoonte, welke bij deze volken van meer kracht waren, dan de beschrevene regten in andere landen. Toen echter de Romeinen deze landen overheerd hadden, hebben zij hun beschreven wetten leeren kennen.

TAAL.

De *taal* dezer volken was de oude *Teutonische* of *Germaansche*, zijnde, naar men wil, na de Hebreeuwsche, de oudste; maar deze taal, van welke die der Duitschers, Nederlanders, Deenen, Noorwegers, Zweden, Engelschen, Schotten, enz. afstammen, is thans zoo zeer veranderd, dat geen dezer natiën, haar zonder aanleeren verstaan kan.

HUWELIJKS- EN BEGRAFENISPLEGTIGHEDEN.

De jonge lieden trouwden niet beneden de twintig jaren. Jongelingen en jonge dochters van gelijke jaren en grootte werden gepaard. Dit geschiedde in tegenwoordigheid der wederzijdsche bloedverwanten, terwijl de man een koppel ossen, een getoomd paard, een zwaard, een werpspeer of een schild aan de vrouw tot eene huwelijksgift bragt, en de vrouw ook eenig wapentuig aan den bruidegom gaf. Deze huwelijksgaven konden de vrouw steeds het mannelijk bestuur herinneren, waaraan zij zich onderwierp en waarnaar zij luisteren moest, even als een getoomd paard naar zijnen berijder; den arbeid, welken zij met haren man, tot onderhoud van het huisgezin te verrigten had, even als een koppel ossen, die zamen den ploeg trekken; en eindelijk het gevaar, dat zij, zoo wel als de genoegens, met hem te deelen had, zonder hem daarin te verlaten. De man werd daarentegen door de

wapenen herinnerd, wat zijne roeping was, en wat zijne gezellin, die zich aan hem overgaf en toevertrouwde, van hem eischen en verwachten konde.

De lijken van beroemde mannen werden, nadat zij behoorlijk gereinigd waren, in hunne gewone kleederen met de wapenen, die de overledene het meest gewoon was te bezigen, somtijds ook met zijn strijdros, op eenen houtstapel verbrand, en daarvan de overgeblevene beenderen met de asch in ééne of meer lijkbussen gedaan en met eenige lijkplegtigheid bijgezet in een graf, dat onder heuvelen met aardzoden bedekt werd, en bij hen even dierbaar en heilig geacht was, als bij ons de graven, waarin de lijken van onze nabestaanden en vrienden in hun geheel opgenomen worden. Weeklagten en tranen hielden spoedig bij hen op; smart en droefheid duurden lang. Het weenen werd der vrouwen tot eer gerekend; de herinnering der afgestorvenen betaamde den mannen.

GODSDIENST.

In hunne godsdienst waren zij Heidenen, maar het bijgeloof en de afgoderij waren bij hen niet tot die hoogte gestegen, als bij andere volken. Zij hadden in de oudste tijden noch afgodsbeelden noch tempels, maar, daar zij het onbetamelijk oordeelden den oneindigen God tusschen enge muren te besluiten, oefenden zij hunne godsdienst in de open lucht en in bosschen, aan hunne Goden toegewijd, waarin zij altaren van groene zoden opgerigt hadden, op welke hunne Opper-Priesters of *Druiden* niet alleen beesten, maar ook somtijds menschen offerden. Hunne voornaamste godheid schijnen zij THEUTH of THEUTHATES genoemd te hebben, en van hem rekenden de Germanen eenparig hunnen oorsprong, en werden daarom *Theutisken*, *Theutschen* of *Duitschers* geheeten. De naam THEUTH wordt voor denzelfden gehouden als die, waarmede wij doorgaans het Opperwezen benoemen. Ook wil men, dat de nog tegenwoordig bij ons gebruikt wordende namen van de dagen der week van de namen hunner godheden ontleend zijn. De twee eersten waren namelijk aan DE ZON en DE MAAN, de twee voornaamste hemellichten, die door hen als godheden vereerd werden, toegewijd. De derde zoude naar TYR, den dapperen strijdgod, *Tyrsdag*, verbogen *Tieversdag*, ook *Erichsdag* en *Diesendag*, later bij verbastering *Dingsdag* heeten (1). De vierde werd *Woensdag* of *Wodensdag* genaamd, naar WODAN (hetwelk in het Slavonisch Leidsman beteekent), WODIN of WODEN, elders ook ODIN of AUDIN geheeten, en naar wien onze voorvaderen ook het zevengesternte den naam van *Woons-* of *Woenswagen* gaven. *Donderdag* zoude zoo eene verbastering zijn van *Thorsdag*, naar de godheid THOR, bij de Friezen STAVO genoemd, die over den

---

(1) Zie WESTENDORP, Verhandeling over de vraag: Eene beknopte voordragt van de Noordsche Mythologie, ontleend uit de oorspronkelijke gedenkstukken en met de aanwijzing van het gebruik, dat hiervan in de Nederlandsche dichtkunde zoude kunnen gemaakt worden, medegedeeld in de Nieuwe werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden, bl. 80. In welke doorwrochte verhandeling zij, die omtrent de vroegere godsvereering onzer vooronderen omstandig willen ingelicht zijn, ten volle voldoening voor hunnen weetlust kunnen vinden.

Hemel en het weder het opperbestuur had (1). *Vrijdag*, leidde men af van FRYGA of FREIJA, die sommigen voor dezelfde als HERTHA, de moeder der aarde, houden, hoewel anderen haar met VENUS, de godin der Liefde, gelijk stellen, waarom die dag *Vrijdag* zoude geheeten zijn; het is evenwel niet onwaarschijnlijk, dat men onder den naam FRYGA, FREIJA of HERTHA de alvoedende en koesterende natuur verstond, die door hare milde gaven de hoogste liefde voor het menschdom ten toon spreidt. Aan welke godheid echter de *Zaturdag* toegewijd was is niet te bepalen. Velen spreken wel van eene godheid SATER of SEATER, zonder te kunnen bewijzen, dat de Germanen dien immer vereerd hebben, terwijl anderen het voor meer dan waarschijnlijk houden, dat de *Zaturdag* aldus genoemd zij, naar de Romeinsche godheid SATURNUS, die ook bij de Kelten hoog geëerd werd. Wij oordeelen echter, dat de namen onzer dagen alle van Germaanschen oorsprong zijn, en vroeger bestonden, dan de komst der Romeinen in *Duitschland* dagteekent.

Zij hadden buitendien nog andere goden en bewezen ook godsdienstige eer aan het vuur. Het is mogelijk, dat zij die mede aan HERCULES toebragten, doch dit blijkt niet met zekerheid uit de oude opschriften in het begin der 16de eeuw op het eiland Walcheren gevonden. Uit de steenen, met beelden en opschriften, aldaar opgedolven blijkt echter, dat men in dat eiland zekere Godin NEHALENNIA godsdienstig vereerd heeft. Het kan nogtans zijn, dat zij deze beide laatste godheden van de Romeinen ontleend hebben.

Ten laatste begon het licht van het Evangelie hier, even als elders, door de duisternis van het heidendom heen te breken. Men wil, dat omstreeks het jaar 200 reeds vele Christenen hier te lande ten brandstapel zouden gedoemd zijn; en ofschoon de christelijke leer op eenige plaatsen in DE NEDERLANDEN werd gepredikt, waardoor vele inwoners het heidendom verlieten, waren er echter weinige volken, die langer Heidenen bleven, dan die, welke destijds tot Friesland behoorden, daar deze zich met de uiterste hardnekkigheid tegen het Christendom aankantten. Naar men wil zouden zekere WINFRID, die later Bisschop van York was, in 678, en na hem zekere WILLEBRORD, in 690, uit Engeland herwaarts overgekomen zijn, om het Evangelie te prediken, maar, van wege de hardnekkigheid der ongeloovigen, geen vrucht kunnende doen, vertrok deze laatste naar Rome, van waar hij in het jaar 697 weder terugkwam, als wanneer hij de eerste Bisschop van Utrecht werd. Algemeen gelooft men, dat de bewoners van Utrecht, Overijssel, Holland, Gelderland en Westfriesland omtrent het jaar 700, na CHRISTUS geboorte, Christenen zijn geworden. De Friezen werden hiertoe echter eerst gedwongen door het lange zwaard van KAREL *de Groote*, die, Duitschland onder zijne magt gebragt hebbende, in het jaar 778, Heer der NEDERLANDEN werd.

Omtrent het jaar 1000 waren er in DE NEDERLANDEN nog bijna geene steenen gebouwen of kerken, alsook geene bemuurde steden. Dat hier de eerste steenen gebouwen gesticht zijn, om de gevangenen des te zekerder te kunnen bewaren, is te vermoeden uit de oude spreekwijze: *iemand gevangen leggen en houden op 's Gravensteen* of *op den steen;* terwijl er nog steden gevonden worden, waar de gevangenissen dien

(1) Dat hieraan niet te twijfelen valt, blijkt uit het Engelsch, in welke taal Dingsdag nog Tuesday en Donderdag nog Thursday heeten.

ouden naam behouden hebben, zoo als bijv. te Leyden, waar nog de criminele gevangenis *'s Gravestein* heet, en te Antwerpen, waar eene binnenpoort, bij eene voormalige gevangenis staande, nog de *Steenpoort* genoemd wordt. Omtrent dien tijd werd ook het klooster van St. Albert te Egmond van hout opgetrokken, en het duurde meer dan 100 jaren eer er, in geheel Nederland een ander klooster te vinden was, tot dat er, na het jaar 1100 of 1200, hier en daar nog een gesticht werd; maar van dien tijd af werden de Nederlanden met abdijen, kloosters en kerken als bezaaid, zijnde er in honderd jaren tijds, namelijk in het laatst der twaalfde en het begin der dertiende eeuw, op onderscheidene plaatsen in de Nederlanden meer dan zestig abdijen gesticht en begiftigd, van welke eenige van wallen, muren, torens, poorten en grachten, voorzien waren, zoodat zij meer naar koninklijke sterkten, dan naar geestelijke gestichten geleken. De meesten dezer gestichten, die nog ten tijde der kerkhervorming aanwezig waren, zijn destijds verwoest of later tot andere gebruiken ingerigt (1).

DE NEDERLANDEN GEDURENDE DE MIDDELEEUWEN.

Hoe de hier bovenvermelde volkeren later te zamen gesmolten zijn, is niet stellig te bepalen, vermoedelijk is het, dat eenige hunner, zich tegen de alles overwinnende magt der Romeinen zaamverbonden hebbende, door verhuizing, zamensmelting en onderlinge huwelijken tot ééne natie geworden zijn; althans in de 6de eeuw vindt men ten Noorden van den Rijn geen ander volk, dan dat den naam droeg van Friezen, en ten Zuiden van dien stroom de Batavieren vermeld.

Toen in het begin der vijfde eeuw Gallië en andere Romeinsche wingewesten door de Alanen, de Wandalen en de Sueven overstroomd werden, leden ook deze landen grooten overlast. Men wil dat destijds de Sueven zich in Zeeland hebben nedergezet, zoodat de naam *Zeeuwen*, dien de tegenwoordige bewoners van dat gewest nog dragen, van hen zoude ontleend zijn. In het jaar 410 kwamen de Westro-Gothen of Visi-Gothen, vergezeld van de Herulen, de Sclaven en de Wilten, zich mede in Gallië, en vermoedelijk ook in een gedeelte van deze landen nederslaan. Gedurende de oorlogen, die een noodzakelijk gevolg van de overkomst dezer vreemde volken waren, wordt geen gewag gemaakt van de Batavieren, en later vindt men van alle de vroegere bewoners dezer landen alleen nog den naam van Friezen vermeld, zoo als dan ook schier geheel Noord-Nederland eenigen tijd onder den algemeenen naam van Friesland is bekend geweest. Waar de Batavieren gebleven zijn is met geen zekerheid te bepalen; vermoedelijk zijn zij gedeeltelijk in de Romeinsche legers versmolten, gedeeltelijk uit hun land gejaagd, en onder andere naburige volken verstrooid, gedeeltelijk met de volken, die zich in hun land vestigden, door huwelijken vermengd. Van sommige hunner oude krijgslieden

---

(1) Zij, die iets meer omtrent de oude gebouwen onzer voorouderen wenschen te weten, lezen de belangrijke, en zoo wel geschreven Korte Schets van de oude gewoonte, om in houten gebouwen te wonen, en van derzelver overgang tot steenen woningen, voornamelijk in Groningen, van onzen geleerden medewerker Mr. H. O. Feith, te vinden in de Bijdragen voor Vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde, verzameld en uitgegeven door J. A. Nyhoff, D. I. bl. 209-255.

weet men echter, dat zij in Gallië, van andere, dat zij omtrent den Donau, eenige landen verkregen hebben, waar zij zich vestigden.

Gedurende dit tijdvak was het Romeinsche keizerrijk in een Oostersch en een Westersch rijk verdeeld, die ieder hunne bijzondere Keizers hadden. Het Westersche keizerrijk neigde, bij alle de oorlògen en onlusten, waardoor het onophoudelijk geschokt werd, ten val, en nam in 476 een volslagen einde. Het was vermoedelijk kort daarna, dat de Franken, de Saxers en andere naburige volken, onder welke ook de bewoners dezer landen waren, aan Evarik, koning der Westro-Gothen, onderworpen werden, ten minste in zoo verre, dat zij hem eene soort van oppergezag over hen toekenden. Ook vestigde zich omtrent dezen tijd de Frankische heerschappij, waaronder in 513 de Zeeuwsche eilanden, benevens een gedeelte van Holland, mede begrepen waren, zelfs tot in Gallië. De veelvuldige oorlogen, die de Frankische Koningen, zoowel onderling als met de naburige volken, voerden, gaf aan deze landen weinig rust. Ook voerden deze Vorsten onophoudelijk oorlog tegen de Friezen, waarin deze laatsten dikwijls het onderspit moesten delven; ten laatste werden zij, in 715, door Karel Martel, zoodanig overwonnen, dat hun Koning Radboud, bij een verdrag, moest beloven de christelijke Godsdienst te zullen aannemen. Hij hield echter zijn woord niet, maar zijn opvolger Poppo gaf den Evangelicpredikers volkomen vrijheid om hunne leer voort te planten. Later echter het verbond, door zijnen vader aangegaan, verbrekende, stond hij tegen de Franken op, maar dit was van zeer slechte gevolgen, want hij sneuvelde, en zijne onderdanen moesten zich geheel onderwerpen, nadat zij hunne landen hadden zien verwoesten, en de afgodische tempels uitgeroeid waren. Nadat Karel *de Groote*, in het jaar 768, aan het hoofd der Frankische heerschappij gekomen was, hield hij niet alleen de Friezen door eene gestrenge behandeling onder het juk, maar onderwierp ook vele andere volken, met welke hij, in het begin der negende eeuw, nadat hij den titel van Keizer aangenomen had, een verdrag aanging, volgens hetwelk zij voortaan met de Franken, welke naam allengs tot dien van Franschen verzacht werd, als één volk zouden aangemerkt en door denzelfden Vorst geregeerd worden. Bij deze gelegenheid verkregen de Friezen, in 775, van den Keizer, die hun eenige algemeene wetten gaf, of de oude verbeterde, den eernaam van Vrije Friezen, ofschoon zij, tot op den tijd der regering van 's Keizers zoon, Lodewijk *de Vrome*, van het regt op hun vaderlijk erfgoed, hetwelk bij de laatste onderwerping was verbeurd verklaard, verstoken bleven.

In de negende eeuw, toen de zoons van Keizer Lodewijk *de Vrome* de drie rijken van *Duitschland*, *Frankrijk* en *Italië* onder elkander verdeelden, ontstond er tusschen Duitschland en Frankrijk een nieuw koningrijk, dat het *Lotharingsche rijk* genoemd werd. Het strekte zich uit van de Middellandsche zee, tusschen de Rhône, den Rijn, de Maas en de Schelde, tot aan de Noordzee; zoodat er een groot gedeelte der Nederlanden onder begrepen was. Niet lang daarna werd dit *Lotharingsche rijk* weder in twee deelen gescheiden, waarvan het zuidelijkste *Burgundië* of *Bourgondië*, het noordelijkste *Austrasië* of *Oostfrankrijk* genoemd werd. Dit *Austrasië*, waartoe ook het meerendeel der Nederlanden behoorde, hield echter niet lang stand, maar verviel tot kleine provinciën, die ten deele hertogdommen, ten deele graafschappen, ten deele heerlijkheden waren.

Gedurende de negende eeuw, en wel bijzonder van het jaar 830 tot het jaar 860, hadden deze landen veel van de gedurige strooperijen der Deenen en andere Noordsche volken, gemeenlijk onder den naam van Noormannen bekend, en de daaruit ontstane oorlogen, te lijden. Nadat het land van deze lastige bezoekers verlost was, werd zekere GEROLF, een Friesche Graaf, die mede door den Deenschen Koning, GODEFAART, van zijn land beroofd was, in zijne bezittingen hersteld; en deze was, naar men meent, de vader van dien DIRK of DIEDERIK, aan wien Koning KAREL *de Eenvoudige,* ten jare 922, bij opene brieven eenige allodiale goederen opdroeg, en dien men diensvolgens algemeen voor den eersten Graaf van Holland houdt, welke den naam van DIRK voerde (1).

DE NEDERLANDEN ONDER DE OOSTENRIJKSCHE VORSTEN.

Als nu eindelijk bijna alle de NEDERLANDEN, door onderscheidene huwelijken, onder het gebied van KAREL *de Stoute,* Hertog *van Bourgondië* gekomen waren, vormde deze het ontwerp om ze tot een koningrijk te maken, dat den naam van het KONINGRIJK BOURGONDIË zoude dragen. Hierin zoude Keizer FREDERIK III, hem vermoedelijk te wille geweest zijn, indien KAREL niet geweigerd had, zijne dochter MARIA aan 's Keizers zoon MAXIMILIAAN, met wien zij evenwel na haars vaders dood getrouwd is, ten huwelijk te geven. De oprigting van het gezegde koningrijk zoude evenwel veel moeite gekost hebben, omdat ieder land zijne bijzondere regten, wetten en privilegiën had, en daarenboven nimmer aan zijnen Vorst eene andere dan bepaalde magt zou hebben willen toestaan. Nadat KAREL *de Stoute*, ten jare 1477, in eenen veldslag bij Nancy, gesneuveld was, zonder mannelijke erfgenamen na te laten, vervielen DE NEDERLANDEN aan zijne dochter MARIA VAN BOURGONDIË, die ze, door haar huwelijk met MAXIMILIAAN, Aartshertog *van Oostenrijk*, onder het huis VAN OOSTENRIJK en alzoo vervolgens onder Spanje's Vorsten bragt.

Het geheele ligchaam bestond toen uit 17 gewesten, zijnde vier hertogdommen: Braband, Limburg, Luxemburg en Gelderland; zeven graafschappen: Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Holland, Zeeland, Namen en Zutphen; vijf heerlijkheden: Friesland, Utrecht, Overijssel, Groningen en Mechelen; een Markgraafschap Antwerpen, benevens het landschap Drenthe, dat destijds meestal tot Groningen gerekend werd.

Keizer KAREL V, aan wien het meerendeel dezer landen van zijnen vader FILIPS *de Schoone,* den zoon van gezegde Vrouw MARIA gekomen was, wist ook de overige onder zijne magt te krijgen; zoodat alle DE NEDERLANDEN in de 16de eeuw onder de heerschappij van het huis VAN OOSTENRIJK stonden. Daar deze landen aanzienlijke voorregten en vrijheden van hunne vorige heeren verkregen hadden, vond hij zich verpligt, volgens de gewoonte der landsheeren, bij zijne inhul-

---

(1) Aangezien DE NEDERLANDSCHE GEWESTEN, zoo lang zij door bijzondere Hertogen, Graven enz. geregeerd werden, ook geheel bijzondere belangen hadden, zullen wij de Geschiedenis van dat tijdvak, voor iedere provincie, in het woordenboek, op die art., afzonderlijk behandelen.

diging, de Staten der Landen te zweren, dat hij hen bij hunne voorregten en vrijheden zoude handhaven, waardoor hij slechts eene, door de wetten bepaalde, oppermagt over deze landen verkreeg. Maar deze Vorst was te magtig en te heerschzuchtig om zich met een bepaald oppergezag over DE NEDERLANDEN te vergenoegen. Ten einde daarover eene volstrekte en bepaalde oppermagt te bekomen, begon hij de bezworene voorregten te schenden en de Nederlanders, die niet gewoon waren groote lasten te dragen, zware schattingen op te leggen, hetgeen zij echter geduldig, ofschoon al zuchtende, verdroegen. Maar toen omtrent het jaar 1522 de Hervormde godsdienst in DE NEDERLANDEN veld begon te winnen, oordeelde KAREL zulks niet te moeten gedogen. Om alzoo den voortgang hiervan te stuiten, deed hij zeer gestrenge plakkaten tegen de Onroomschen afkondigen. Zij, die bevonden werden der Hervorming toegedaan te zijn, werden ten zwaarde verwezen, en de Onroomsche Predikanten ten vure gedoemd, zelfs bestond hij in deze plakkaten te zeggen, dat zij moesten nageleefd worden, onaangezien alle voorregten, wetten en gewoonten, daarmede strijdende, als welke hij verklaarde in zoo verre te niet te doen. Daar men nu wist, dat zijn zoon en erfgenaam, een Spanjaard van geboorte en opvoeding, ruim zoo heerschzuchtig en veel gestrenger, dan hij, was, werden de Nederlanders tegen het hof van Spanje verbitterd. KAREL, die altoos zeer bemind geweest was, nu ziende, dat de gemoederen zich van hem vervreemden; dat hem alles begon tegen te loopen; en dat zijn oogmerk om de Onroomsche godsdienst uit te roeijen en eene onbepaalde regering in de NEDERLANDEN in te voeren, niet zoude gelukken, besloot zich in een klooster te begeven, en de regering over deze landen aan zijnen zoon FILIPS op te dragen, hetwelk hij in 1555 deed. Deze zoon, die in de NEDERLANDEN, boven welke hij aan Spanje de voorkeur gaf, in de geschiedenis, meest onder den naam van FILIPS II, bekend is, aangezien hij als Koning van Spanje de tweede van dien naam was, droeg den Nederlanderen nog minder genegenheid toe, en betoonde zich nog meer vooringenomen tegen de zoogenaamde ketters en tegen de voorregten des lands, zoodat hij den Nederlandschen Adel, die door getrouwe raadgevingen den Vorst tot matiging der vervolging raadde, met den nek aanzag en in 1559 dit land verliet, over hetwelk hij MARGARETHA, Hertogin *van Parma*, eene natuurlijke dochter van KAREL V, tot Landvoogdes benoemde, terwijl hij, bij een geheim bevel, de klem der regering in handen liet van den Kardinaal DE GRANVELLE, een heerschzuchtig, doortrapt en trotsch man, die de gemoederen nog meer van FILIPS verwijderde. De invoering van het concilie van Trente, en het aanstellen van nieuwe Bisschoppen, zoo strijdig met 's lands voorregten, om door dit middel den gewetensdwang voort te zetten, verbitterden de gemoederen nog meer. Omtrent drie honderd Edelen, met den Heer van BREDERODE aan het hoofd, verzochten in 1566 schorsing van de inquisitie en der gestrenge plakkaten. De Landvoogdes gaf hun uitstellend antwoord, en wist het verbond, dat zij onderling aangegaan hadden, eerlang zoodanig te verzwakken, dat het te eenemale verbroken werd. Nu zagen de voornaamste Edelen en Heeren zich genoodzaakt het land te ruimen. De Onroomschen begonnen nogtans openlijk te prediken en de beeldenstorm nam een aanvang. Toen verklaarde men, in Spanje, DE NEDERLANDEN vervallen van hunne voorregten, en de Hertog VAN ALVA werd, in 1567, met een magtig leger derwaarts gezonden, om die landen door de wapenen als op nieuw te heroveren, de tegenstrevers des Konings te straffen en de zoogenaamde ketters, te vuur

en te zwaard, te vervolgen. Hij kweet zich dan ook met de grootste gestrengheid van dezen last, beval het onderzoek der ketters, beeldstormers en andere zoogenaamde oproerigen aan eenen Raad van Beroerte, die zoo wreedaardig handelde met elk, dien men van ketterij verdacht hield, dat hij weldra den naam van *bloedraad* bekwam, en de Nederlanders niet anders dan den ondergang van godsdienst en burgerstaat te gemoet zagen. De Graven van Egmond en van Hoorne werden te Brussel openlijk onthalsd. De oud adellijke Heeren van Batenburg en anderen ondergingen hetzelfde lot. Den Prins van Oranje, Graaf Lodewijk van Nassau en andere Edelen deed men indagen en hunne goederen werden verbeurd verklaard. Ondragelijke schattingen werden den volke afgeperst. Alva eischte eens den honderdsten penning van alle roerende en onroerende goederen, en voor altoos den tienden van alle roerende, en den twintigsten van alle onroerende goederen, zoo dikwijls deze verkocht werden. Die weigerden, of het land uitgingen, werden met verbeurdverklaring hunner voorregten gestraft. Aloude en van Filips zelven bezworen wetten bragten niets toe, om deze onregtvaardigheid te stuiten. Men beweerde, dat de Raad van Beroerte niet volgens 's Lands wetten, maar over de deugdelijkheid dier wetten moest oordeelen; terwijl alle provinciën en steden bevel kregen, om hare oude gebruiken, wetten en voorregten voor den Raad open te leggen, opdat deze die, of bevestigen, of alle kracht benemen zoude. Dit alles bragt in de voornaamste steden geen gering verloop van nering en handel te weeg. De beste burgers en ook vele landbewoners weken ten lande uit, maar de adel en de Regeringen van onderscheidene steden sloegen de handen in een, om de Staten van Holland te bewegen, aan Prins Willem van Oranje, die te voren reeds, op 's Konings naam, het stadhouderschap over hunne provincie gevoerd had, nu uit hunnen eigen naam die waardigheid op te dragen. Men verbond zich onderling, om Alva's wreedheid en de wettelooze heerschzucht der Spanjaarden met alle magt te keer te gaan. Vele Edelen vervoegden zich bij het leger van den Prins van Oranje en bij dat van zijne broeders. Graaf Lodewijk bemagtigde eerlang Bergen in Henegouwen door list, maar werd, nadat eene schitterende overwinning bij het klooster te Heiligerlee, in Groningerland, waar Adolf van Nassau en de Graaf van Aremberg sneuvelden, behaald was, te Jemgum in Oostfriesland, door de Spanjaarden onder Alva, geslagen. De Prins van Oranje kwam met een aanzienlijk leger uit Duitschland, en trok daarmede over de Maas, om de Nederlanden te verlossen; maar de krijgskundige Alva wist het zoo te beleggen, dat de Prins zijn leger uit gebrek moest afdanken en hij zelf naar Duitschland terug keeren. Nu meende Alva deze landen onder de knie gebragt te hebben, maar in 1572 begonnen de zaken schielijk van gedaante te veranderen, want de Zeeuwsche en Hollandsche zeelieden, die zich ter kaapvaart uitgerust hadden, en onder den naam van *Watergeuzen* in de geschiedenis bekend staan, tastten, den 1 April van dat jaar, de stad Brielle aan en maakten zich van die haven meester, hetgeen ten gevolge had, dat weldra eenige Zeeuwsche en Zuidhollandsche steden en geheel Noord-Holland den Spanjaarden af- en Oranje toevielen. De Spanjaarden belegerden nu onderscheidene steden, die, welke zij overmeesterden, werden op de gruwelijkste wijze uitgeplunderd. Zoo stonden Rotterdam, Zutphen, Naarden en Haarlem hunne wreedheid ten doel; maar voor Alkmaar stieten zij het hoofd. Hierop verliet Alva het land, na gedurende de 6 jaren tijds, dat hij zich hier

te lande had opgehouden, 18,000 menschen door beulshanden te hebben doen ombrengen. Don LOUIS DE REQUESENS, zijn opvolger, deed in 1574 Leyden te vergeefs belegeren, maar overleed twee jaren later aan de pest, hetwelk eene gunstige verandering in 's lands zaken te weeg bragt. ORANJE arbeidde nu aan eene algemeene vereeniging der provinciën, die, op den 8 November 1576, te Gent tot stand kwam, en onder den naam van *Pacificatie van Gent* of *Gentsche Bevrediging*, in de geschiedenis, bekend is. Men verbond zich daarbij onderling, om het uitheemsche krijgsvolk te noodzaken, het land te verlaten; niets te ondernemen tegen de Roomsche godsdienst; en de geloofszaken te laten in den staat, waarin zij waren, tot dat daarop door de Staten van alle de provinciën nader orde gesteld was. Don JUAN VAN OOSTENRIJK, een natuurlijke zoon van Keizer KAREL V, inmiddels in de plaats van REQUESENS tot Landvoogd aangesteld, en te Luxemburg aangekomen zijnde, toonde zich genegen, om de Gentsche Bevrediging na te leven. Hij sloot een eeuwig edict met de Staten des Lands, waartoe de Hollanders en Zeeuwen, op aanraden van den Prins VAN ORANJE niet wilden toetreden, aangezien men de loosheid van Don JUAN mistrouwde. Dat dit mistrouwen niet ongegrond was, bleek weldra, toen hij, niet lang na zijne openlijke intrede binnen Brussel, zich van het kasteel van Namen verzekerde. Velen hadden destijds gaarne aan ORANJE de Landvoogdij over DE NEDERLANDEN toevertrouwd, maar de meeste provinciën ontboden MATTHIAS, Aartshertog *van Oostenrijk*, en Broeder van Keizer RUDOLF, heimelijk van Weenen, en droegen hem de landvoogdij op, mits hij den Prins VAN ORANJE tot zijnen Stedehouder over alle de gewesten aanstelde, zoo als hij dan ook deed. Daar Don JUAN uit de verkiezing van den Aartshertog zeer goed bespeurde, dat hij den Landzaten tegen was, maakte hij zware toebereidselen ten oorloge, waarin de Staten van hunnen kant niet achterlijk bleven. Men ontnam elkander verscheidene sterke steden en Don JUAN won den slag bij Gemblours, op den laatsten Januarij 1578. De Staten, ziende dat het land van de regering des Aartshertogen weinig nut trok, besloten het oppergezag aan FRANS HERCULES, Hertog *van Anjou*, tweeden zoon van HENDRIK II, Koning *van Frankrijk*, op te dragen. Deze, onder den naam van Beschermer der Nederlandsche Vrijheid, herwaarts overgekomen, bemagtigde eenige steden in Henegouwen. Toen hij echter binnen weinige jaren zijne heerschzuchtige aanslagen ontdekt zag, keerde hij, vol spijt over den schimp der Landzaten, naar Frankrijk terug; terwijl de Aartshertog MATTHIAS, bespeurende, dat hij de Staten over de hand was, in het jaar 1581 mede het land verliet.

Don JUAN, reeds drie jaren vroeger in zijn leger bij Namen overleden zijnde, was door ALEXANDER FARNEZE, Hertog *van Parma*, in de landvoogdij opgevolgd. Deze stelde alles in het werk, om eene scheuring tusschen de verbondene Staten te bewerken, hetwelk hem eindelijk gelukte, doordien Waalsch Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Namen, Luxemburg en Limburg zich, onder den naam van Malcontenten of Misnoegden, voor den Koning van Spanje verklaarden, en alzoo de pacificatie van Gent verbraken, waardoor het geschapen stond, dat PARMA eerlang alles in zijne magt zoude krijgen. Maar ORANJE spande, ten einde dit te voorkomen, alle zijne krachten in, om een nieuw en vaster verbond te sluiten tusschen de provinciën, die zich aan de Gentsche bevrediging gehouden hadden, en dit had ten gevolge, dat zeven der Nederlandsche gewesten zich tot een ligchaam vereenigden en in het jaar 1579 het beroemde verbond sloten, het-

welk, in de geschiedenis, onder den naam van *Unie van Utrecht* bekend staat.

UNIE VAN UTRECHT.

Deze Unie werd den 23 Januarij 1579 geteekend door Graaf Jan van Nassau, die er de ontwerper van was, als Stadhouder van Gelder en Zutphen, en door vier gemagtigden, uit de ridderschap dier twee gewesten, maar het liep aan tot in Maart, eer de gemagtigden der ridderschap van het Nijmeegsche kwartier en der stad Nijmegen, benevens gemagtigden der ridderschap en der groote en kleine steden van het Arnhemsche kwartier, de Unie onderschreven, en tot in April, eer die van Venlo, daartoe gemagtigd werden. Ook werd de Unie op denzelfden 23 Januarij geteekend door gemagtigden van Holland, Zeeland, Utrecht en de Groninger Ommelanden, hebbende de stad Groningen, waarschijnlijk uit ongenoegen tegen de Ommelanden, geene gemagtigden te Utrecht gezonden, hoewel zij den 11 Julij van dat jaar in de Unie toestemde, en die door den Graaf van Rennenberg liet teekenen. Destijds werd Westerwolde nog niet tot die provincie gerekend; het maakte toen eene leenroerige heerlijkheid uit, welke eerst sedert 1619, wanneer het door de stad Groningen werd aangekocht, aan de provincie is toegevoegd.

De Friesche steden: Leeuwarden, Sneek en Franeker, benevens eenige grietmannen en edelen, namen in Maart het verbond aan. Verscheidene andere Friesche steden volgden niet voor den 1 Junij, en Harlingen gaf zelfs eerst den 14 Augustus last tot de onderteekening.

Overijssel verklaarde in Augustus deszelfden jaars zich onafscheidelijk aan de Algemeene Staten te zullen houden.

Drenthe teekende de Unie den 11 April 1580, hoewel het nimmer als een lid van staat beschouwd is, en alzoo geene gedeputeerden in de Staten Generaal, Raad van Staten enz. zond, maar het stond als een afzonderlijk landschap, onder de bescherming van de Republiek der Vereenigde Nederlanden.

De Unie bestond toen alzoo uit de provinciën Gelderland, (waaronder ook Zutphen begrepen was), Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel en Stad en Lande; want Gent, IJperen, Antwerpen, Breda, Brugge en het Land van de Vrijen, allen welken van tijd tot tijd in de *Utrechtsche Unie* traden, hebben weinig of geen deel aan de regering gehad.

Later, en wel in 1586, door het overgaan van Venlo aan Parma, is het gedeelte van Opper-Gelder, dat in de Unie gestemd had, daarvan afgescheurd en met afwisselenden kans door Spanje bezeten, tot dat het bij het traktaat van 1715 weder aan de Staten der Vereenigde Nederlanden kwam, die deze landstreek tot de Generaliteitslanden rekenden, onder welken naam men, in het algemeen, die landen verstond, welke, na het sluiten der Unie, door verovering als anders, aan de republiek gekomen waren.

REGERINGSVORM VAN DE REPUBLIEK DER VEREENIGDE NEDERLANDEN.

In het bondgenootschap der Vereenigde Nederlanden werd elk gewest, wat het huishoudelijke betrof, als een op zich zelf staand gemeenebest

door eenen eigen regeringsvorm bestuurd, welke als eene vermenging van de regering der voornaamsten en die des volks konde worden aangemerkt. Ook bestonden de voornaamste steden als gemeenebesten op zich zelven en oefenden het Souvereiniteitsregt oppermatig uit. De meesten hadden hare bijzondere voorregten van de Hertogen, Graven en Heeren ontvangen, welke die voorregten, hetzij voor gedane diensten, hetzij voor vergunde beden of groote geldsommen, hadden toegestaan, verder uitgebreid of bevestigd.

Zoo was de geschapenheid der provinciën inwendig, maar naar buiten was de Oppermagtige Regering of de Hooge Souvereiniteit des lands in handen der Staten Generaal, die den titel van *Hoog Mogende Heeren, de Staten-generaal der Vereenigde Nederlanden*, voerden, en bestond uit Afgevaardigden der Zeven Vereenigde Gewesten, die hunne vergadering te 's Gravenhage hielden. Tot deze vergadering, waarin ook naderhand de Stadhouder zitting had, mogt elke provincie zoo vele Afgevaardigden zenden, als zij goed vond. Hunne Hoog Mogenden vergaderden het geheele jaar door, zonder vacantiën te houden, en de voorzitting wisselde alle weken, volgens den rang der gewesten, af. In deze vergadering werden de gemeene landszaken als: godsdienst, koophandel, vrede en oorlog, alsmede de verbindtenissen met vreemde Mogendheden enz. afgedaan. Ook voerde zij het opperste gebied over de Generaliteitslanden. Het wapen van Hun Hoog-Mogenden was een klimmende leeuw van goud op een veld van keel (rood), houdende in den eenen poot eenen bundel van zeven pijlen, in den anderen een zwaard, en hebbende eene gouden kroon op het hoofd; onder het wapenschild, met eene koninklijke kroon bedekt, stond de zinspreuk: *Concordia res parvae crescunt*, d. i. Eendragt maakt magt.

Behalve dit hooge kollegie, bestond er nog een tweede, onder den naam van *Raad van State*, bestaande uit den Stadhouder en twaalf leden of afgevaardigden van de Staten der provincien, als: één wegens Gelderland, drie wegens Holland, twee wegens Zeeland, één wegens Utrecht, twee wegens Friesland, een wegens Overijssel en twee wegens Stad en Lande. Aan dit kollegie waren alle zaken van oorlog, zoo als: het bestuur over de landmagt, het opzigt over de vestingen, het visiteren der magazijnen en het verschaffen van krijgsbehoeften aanbevolen. Het besloot bij meerderheid van stemmen der leden, en niet zoo als de vergadering der Staten Generaal, bij meerderheid der gewesten.

Het bestuur over de geldmiddelen was toebetrouwd aan een derde kollegie, dat den titel voerde van *Generaliteits-Rekenkamer*, en uit veertien leden, twee uit iedere provincie, bestond. Dit kollegie hield, even als de Raad van State, waarmede het in een naauw verband stond, zijne gewone zittingen te 's Gravenhage.

Het bewind over de zeemagt van het gemeenebest was aan de *Admiraliteit* toevertrouwd, aan welke, als zoodanig, de beveiliging der koopvaardijschepen ter zee en de bescherming der havens en stroomen was opgedragen. Deze Admiraliteit was gevestigd in de provinciën Holland, Zeeland en Friesland, en verdeeld in vijf kamers, als: de Admiraliteit op de Maze, of de Kamer Rotterdam, de Admiraliteit van Amsterdam, de Kamer-Hoorn-en-de-Kamer-Enkhuizen, of de Admiraliteit van het Noorderkwartier, de Admiraliteit van Zeeland of de Kamer Middelburg, en de Admiraliteit van Friesland of de Kamer Harlingen. De leden van deze Admirali-

teitskamers, die den titel van *Edel Mogende Heeren* voerden, ontvingen hunne kommissien en instructien van wege *Hun Hoogmogende*, als hunne meesters.

Op deze wijze is de Republiek der Vereenigde Nederlanden, sedert de Utrechtsche Unie van 1579, waarbij het bestuur van elk gewest op den vorigen voet bleef, tot op de groote Staatsomwenteling in 1795, en dus gedurende een tijdvak van 216 jaren, bestuurd geworden; in welk tijdvak, en wel voornamelijk in het eerste begin en op het midden, het gemeenebest tot eer, aanzien, luister en rijkdom opklom, en onder de voornaamste zeemogendheden van Europa geteld werd.

GESCHIEDENIS DER REPUBLIEK TOT AAN DEN MUNSTERSCHEN VREDE.

Dadelijk na het sluiten der *Unie van Utrecht*, was men op middelen bedacht, om 's lands vrijheid op hechter grondslagen te vestigen. Hierin ontmoette men schier onoverkomelijke zwarigheden; want Parma stelde alles in het werk, om 's Konings belangen in de Nederlanden te bevorderen. Zijn leger was wel voorzien van dappere krijgslieden en geld, waarvan hij zich zeer goed wist te bedienen, zoo tot het verrassen, als tot het omkoopen van steden. De Vereenigde Provinciën waren daarentegen uitgeput van middelen en zonder krijgsvolk; terwijl zij bovendien, in het geheim, verschillende doeleinden beoogden. De Koning van Spanje ziende, hoe alles op den Prins van Oranje-Nassau rustte, wist te bewerken, dat de Paus hem in den ban deed, terwijl hij zelf hem vogelvrij verklaarde. De verbittering tegen den Koning nam intusschen zoodanig toe, dat men hem, den 21 Augustus 1581, openlijk afzwoer en van alle regten op deze landen vervallen verklaarde. Parma maakte zich meester van onderscheidene steden, en Oranje, die in het jaar 1582, te Antwerpen door zekeren Jean Jeaureguy, met een pistool door het kakebeen geschoten en gelukkig daarvan genezen was, werd ruim twee jaren later, in den ouderdom van bijna 52 jaren, terwijl men het bijna eens was, om hem de hooge overheid over Holland op te dragen, door Balthazar Gerards te Delft doorschoten. Deze noodlottige gebeurtenis bragt het Land in de uiterste verlegenheid. De Staten besloten alzoo de Heerschappij over deze Landen aan den Koning van Frankrijk op te dragen, die echter dit aanbod afsloeg. Men wendde zich vervolgens tot Elizabeth, Koningin van Engeland, die wel de Opperheerschappij van de hand wees, maar toch aannam, de Nederlanden te beschermen, en tot dat einde een verdrag met de Staten aanging, waarbij Brielle, Vlissingen en Rammekens aan haar verpand werden, terwijl zij in 1585, Robbert Dudley, Graaf *van Leicester*, met geld en krijgsvolk herwaarts zond. Graaf Maurits van Nassau, de tweede zoon van Willem I, Prins *van Oranje*, was wel dadelijk na den dood zijns vaders tot Stadhouder van Holland en Zeeland benoemd, maar moest, na de overkomst van Leicester, aan dezen al het gezag van dat aanzienlijk ambt afstaan. Leicester, wel verre van den vervallen staat te redden, hielp alles nog meer in de war. Zijne trotschheid was daarenboven voor het volk onverdragelijk; hier kwam nog bij, dat de Engelsche Bevelhebbers, die hij in eenige Geldersche steden aangesteld had, de hun toebetrouwde vestingen trouwloos aan de Spanjaarden verkochten, terwijl hij, in plaats van hunne misdaad te straffen, die zocht te vergoelijken. Dan te goeder uur, werd hij, na ongeveer twee jaren hier te lande te zijn ver-

bleven, door de Koningin, terug ontboden, waardoor Graaf Maurits het opperbevel over de legers der Algemeene Staten in handen kreeg, terwijl hij tevens in 1585 Stadhouder van Holland en Zeeland, en in 1590 van Utrecht en Overijssel werd, en zijn neef Graaf Willem Lodewijk van Nassau, die dat ambt in Friesland sedert 1584 en in Groningen sedert 1594 bekleedde, als Veldmaarschalk bij het leger van den staat werd aangesteld.

Deze beide uitmuntende Veldheeren deden Parma alomme groote afbreuk. Vele steden werden hem ontnomen en voor andere stiet hij het hoofd; zoodat de zaken der Staten zich allengs in eenen beteren plooi begonnen te schikken. De kooplieden, die vroeger uit de nog in 's vijands magt zijnde steden en landen waren geweken, begaven zich, na het hernemen daarvan door de Staten, met der woon naar hunne vorige woonplaatsen terug, werwaarts de handel en welvaart van alle kanten heen vloeiden. Dit bragt penningen in 's lands schatkist, terwijl die der provinciën aanzienlijk gevuld werden door het saeculariseren der kloostergoederen.

Toen Parma in het jaar 1592 overleden was, werd de Landvoogdij wel bij voorraad aan Pieter Ernst, Grave *van Mansfeldt,* opgedragen, maar, twee jaren later, kwam de Aartshertog Ernst van Oostenrijk, broeder van Keizer Rudolf, in de Nederlanden, om de Landvoogdij op zich te nemen. Hij zocht de Staten met Koning Filips te bevredigen, doende te dien einde groote beloften; maar, aangezien de Spanjaarden het er onder de hand op toelegden, om Graaf Maurits en zijnen broeder Frederik Hendrik van kant te maken, bespeurde men maar al te wel, hoe weinig staat er op schoone woorden te maken was. De Aartshertog stierf in het begin des jaars 1595 en werd opgevolgd door zijnen broeder, den Aartshertog Albertus, aan wien Koning Filips, in het jaar 1598, zijne dochter Isabella Clara Eugenia ten huwelijk gaf, terwijl zij de Nederlanden tot eenen bruidschat ontving. Albertus trok naar Spanje, tot voltrekking van zijn huwelijk. Terwijl hij op weg was, overleed Filips II, Koning van *Spanje,* en werd door zijnen zoon Filips III opgevolgd. De Aartshertog en de Infante kwamen, het volgende jaar, in de Nederlanden terug, waar zij de schatkist zoo uitgeput vonden, dat zij, buiten staat om het krijgsvolk te voldoen, zien moesten, dat het aan het muiten sloeg.

Maurits, zijn voordeel met deze onlusten willende doen, maakte zich meester van eenige vestingen. Behalve dezen voorspoed in den oorlog, bloeide de koophandel in de Vereenigde Nederlanden zoo zeer, dat men, in 1602, besloot, de vermaarde Oost-Indische Compagnie op te rigten, die ondernemingen deed, welke ver boven elks verwachting uitvielen. De belegeringen werden in de volgende jaren, van weerskanten, met aanmerkelijk voordeel voor de Staten, voortgezet, totdat de Spanjaard, door zoo langdurigen oorlog uitgeput en buiten adem gebragt, voorslagen van vrede begon te doen en aanbood, om met de Vereenigde Provinciën, als met eenen vrijen en onafhankelijken Staat, te willen handelen, waartoe men binnen 's Gravenhage bijeenkwam. De Aartshertogen Albertus en Isabella eischten de vrije oefening van de Roomsche godsdienst, in de Vereenigde Nederlanden, en de Staten begeerden de vrije vaart op de Indiën. Wederkeerig wilde men elkanders eisch niet inwilligen. De Vredehandeling werd daarop afgebroken, en de begonnen wapenschorsing veranderde in een bestand, dat den 9 April 1609 te Antwerpen, voor twaalf jaren, werd aangegaan, en in welks eerste artikel, Filips III en de Aartshertogen de Vereenigde Nederlanden voor vrij en onafhankelijk verklaarden, waarvoor zij, van dien tijd af, overal

erkend zijn. Men ontving de Afgezanten der Staten aan vreemde hoven. Elk was genegen, om verbonden met hen aan te gaan, terwijl de koophandel dezen Landen eenen rijkdom van uitheemsche goederen aanbragt. De Staat klom, gedurende het bestand, tot zulk eenen trap van grootheid, dat men sedert naauwelijks eenen hoogeren gekend heeft. De steden, die aan de Engelschen verpand waren, werden weder ingelost, en men ontsloeg zich van alle afhankelijkheid van vreemde Mogendheden.

Inwendig ontstonden er echter groote oneenigheden over eenige geloofspunten in de Gereformeerde kerk, waaruit de tweespalt tusschen de Remonstranten en de Contraremonstranten haren oorsprong nam. Prins Maurits hield het met de laatsten. De eersten hadden onderscheidene voorname voorstanders, en onder dezen Johan van Oldenbarneveld, Advocaat van Holland, Rombout Hogerbeets, Pensionaris van Leyden en Hugo de Groot, Pensionaris van Rotterdam. De verschillende partijen kwamen wel onderling bijeen, maar zonder vrucht. De Staten van Holland legden er zich sterk op toe, om ze tot eene onderlinge verdraagzaamheid over te halen, waarin de Remonstranten wel zouden toegestemd hebben, maar men konde er de andere partij niet toe overhalen. Het Land geraakte intusschen alomme in rep en roer. Men liet het niet bij lasterschriften en schampere bejegeningen; op onderscheidene plaatsen werd men handgemeen. Hier en daar werden de huizen geplunderd, en andere geweldenarijen gepleegd; niet zonder schuld van beide partijen. De Staten van Holland hadden de gevoelens der Remonstranten verdragelijk verklaard. Doch hunne partij wist de Algemeene Staten op hare hand te krijgen, bij welke zij op het houden van eene Algemeene Synode aandrong. Nu was het vuur der tweedragt ontvlamd. Holland, Utrecht en Overijssel verklaarden zich tegen de handelingen der Algemeene Staten. In eenige steden, waar de Regering den Remonstranten toegedaan was, werd krijgsvolk, onder den naam van Waardgelders, geworven. Maurits, zich hierdoor in zijn ambt gehoond achtende, veranderde de Regering in die steden, en dankte de Waardgelders, uit naam der Algemeene Staten, af. Oldenbarneveld, de Groot en Hogerbeets werden, door 's Prinsen bestelling, in verzekering genomen. Dit alles viel voor tusschen de jaren 1610 en 1618.

Tegen het einde van het jaar 1618, werd er, op den naam der Algemeene Staten, eene Nationale Synode te Dordrecht beschreven, waar Afgevaardigden uit de zeven provincien en van onderscheidene buitenlandsche kerken verschenen. De Remonstrantsche leer werd aldaar veroordeeld. Sedert verloor men omtrent de voorstanders dier leer alle gematigdheid uit het oog. De Hoogleeraren en Predikanten, die haar waren toegedaan, werden ten Lande uitgebannen; de leden der Regering, welke de gevoelens der Remonstranten aankleefden, van hunne ambten ontzet. Oldenbarneveld, Hogerbeets en de Groot werden door vierentwintig Regters, die door de Algemeene Staten verkoren waren, teregt gesteld, en de eerstgenoemde ter dood veroordeeld; terwijl Hogerbeets en de Groot tot eene eeuwigdurende gevangenis, op het slot Loevestein, verwezen werden (1). Eerst onder het Stadhouderschap van

(1) Als eene bijzonderheid verdient opgemerkt te worden, dat in de geheele provincie Stad en Lande geen der Predikanten van Remonstrantsche gevoelens werd beschuldigd, of eenigen overlast leed.

Frederik Hendrik liet men den gebannen Remonstranten toe, weder in het Land te komen en hunne godsdienst te oefenen.

Van de zijde der Aartshertogen werden in het jaar 1621 eenige voorslagen gedaan, om de Zeventien Nederlandsche Provinciën weder onder één hoofd te breugen, doch deze werden van de Staten, als te schandelijk en te nadeelig voor hunnen vrijen Staat, terstond van de hand gewezen. 's Jaars daaraan stierf Filips III, Koning *van Spanje*, wordende door zijnen zoon, Filips IV, opgevolgd. Ook overleed, niet lang daarna, de Aartshertog Albertus. Het bestand was ondertusschen ten einde geloopen, en de oorlog werd hervat.

In het jaar 1623 werd de Westindische Maatschappij opgerigt, die in het eerst eenen aanmerkelijken opgang maakte, doch daarna veel van haren luister verloor. Intusschen ging de oorlog te water en te lande wakker voort, maar in het midden dezer krijgsverrigtingen werd Prins Maurits, den 23 April 1625, door eene slepende koorts, in den ouderdom van 58 jaren, uit dit leven weggerukt. Zijn halve broeder, Prins Frederik Hendrik, volgde hem op in het Kapitein-Generaal- en Admiraalschap, alsmede in het Stadhouderschap over Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, en Overijssel, maar Stad en Lande benevens Drenthe verkoren daartoe Graaf Ernst Casimir, Stadhouder van Friesland.

Het veroveren der Spaansche zilvervloot, door den Hollandschen Admiraal Pieter Pietersz. Hein, stelde, in het jaar 1628, de Staten in de gelegenheid, om hunne krijgsmagt te vermeerderen. Twee jaren later sloeg de Infante Isabella een bestand van vier en dertig jaren voor, opdat de Roomschgezinde Nederlanden, die nu van geld en handel ontbloot waren, gedurende dien langen tusschentijd, een weinig op hun verhaal zouden komen. Men overwoog haren voorslag. Sommigen dachten, dat de Spanjaard nu te klein geworden was, om hem langer te vreezen, of naar een bestand te luisteren. Anderen beweerden, dat men eenen vernederden vijand niet verachten noch tergen moest. Frankrijk, onder deze raadplegingen roeijende, wist alle onderhandeling te doen afbreken, en vernieuwde het reeds gemaakte verbond met de Staten, waarbij de Koning verpligt werd, hen van geld en manschappen te voorzien, en de Staten, om geen stilstand van wapenen of vrede, zonder zijne kennis, te maken. De Spanjaarden zochten wel het bestand, door den Keizer en Engeland, te doen bewerken, doch de bemoeijingen van deze Mogendheden waren geheel vruchteloos.

De oorlog werd weder even sterk als te voren voortgezet, maar toen, in het jaar 1633, de onderhandeling weder op het tapijt gebragt werd, neigde een groot gedeelte der Staten tot het nederleggen der wapenen, maar de Prins en de Zeeuwen, die door den Franschen Afgezant ondersteund werden, drongen den oorlog weder door. Middelerwijl was Graaf Ernst Casimir, den 2 Junij 1632, voor Roermonde gesneuveld en in het Stadhouderschap over Friesland, Stad en Lande, benevens Drenthe opgevolgd door zijnen zoon Graaf Hendrik Casimir.

Ook stierf de Infante in den nacht tusschen den 1 en 2 December 1633, en Filips IV, de heerschappij over de Roomsche Nederlanden weder aangenomen hebbende, droeg het bestuur daarvan op aan zijnen broeder Ferdinand van Oostenrijk, die de waardigheid van Kardinaal bekleedde. De Staten sloten, in het volgende jaar, op nieuw een verbond met Frankrijk, dat aan Spanje den oorlog verklaard had. Te lande werd nu met afwisselende kans gestreden, maar ter zee behaalden de Nederlanders eenige voordeelen. Den 12 Julij 1640 stierf Graaf Hendrik Casimir, Stadhouder van Friesland, Stad en Lande benevens

Drenthe, aan eene wonde, die hij acht dagen vroeger in het beleg van Hulst bekomen had, en werd, in het Stadhouderschap van Friesland, opgevolgd door zijnen broeder Graaf WILLEM FREDERIK, terwijl dat van Stad en Lande en Drenthe aan FREDERIK HENDRIK werd opgedragen. De Kardinaal-Infant, in het jaar 1641 te Brussel overleden zijnde, werd door Don FRANCISCO DE MELLO in de Landvoogdij opgevolgd.

Na zulk eenen langdurigen oorlog, begon men met ernst aan eene vredehandeling te arbeiden. De Staten wilden toonen, dat zij den oorlog hadden aangevangen, om de vrijheid der volken te herstellen, die nu genoegzaam bevestigd was. Spanje had te veel nadeel bij dezen krijg geleden, om niet naar vrede te haken. De stad Munster werd uitverkoren, om over de voorwaarden te handelen. De Mogendheden, die er belang bij hadden, zonden er hunne Gemagtigden; die der Staten waren acht in getal. Om de vredehandeling nog meer klem bij te zetten, werd de oorlog intusschen voortgezet; doch de Prins werd te midden zijner krijgstoerustingen, door eene opkomende ziekte, in den aanvang van het jaar 1647, in het vier en zestigste jaar zijns ouderdoms, in het graf gerukt. Hij werd in zijne gewigtige ambten opgevolgd door zijnen zoon WILLEM II, niet zonder aarzeling der Staten van Holland, die beducht waren, dat de jonge Prins, oorlogzuchtig van aard en genegen tot Frankrijk, de Munstersche vredehandeling mogt stremmen. Doch toen hij hoop gaf, van alles, wat de Gemagtigden der Algemeene Staten te Munster besloten, te zullen goedkeuren, werd hem het Stadhouderschap over de provinciën Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Overijssel en Stad en Lande met algemeen genoegen opgedragen. De Franschen wendden ondertusschen alle middelen aan, om de vredehandeling te stuiten. Zij beweerden, dat de Staten, zonder hunne toestemming, geen verdrag met Spanje konden maken; en wat men ook van der Staten zijde deed, men kon die toestemming niet verkrijgen; waarop dezen besloten afzonderlijk met Spanje te handelen, ten gevolge waarvan zij, den 30 Januarij 1648, den vermaarden Munsterschen Vrede sloten, waarbij de Koning van Spanje, na eenen tachtigjarigen oorlog, die veel bloed en geld gekost had, zich genoodzaakt zag, geheel en al van alle regt op deze landen afstand te doen, en DE VEREENIGDE NEDERLANDEN voor eenen vrijen staat te erkennen.

Ten einde nu het volk de vruchten van den vrede te beter te doen smaken, waren de Staten van Holland er op bedacht, om eene algemeene afdanking onder het krijgsvolk te doen plaats hebben. De Prins kantte zich hier echter tegen, daar hij voorzag, dat zijn gezag aanmerkelijk verminderen zou, wanneer hij niet meer aan het hoofd van eene aanzienlijke krijgsmagt stond. Dit was evenwel te vergeefs, want de vermindering van 's Lands troepen werd door de Staten, vooral door de bewerking van Amsterdam, vastgesteld. De Prins, hierover gestoord, wilde zich onverhoeds door krijgsvolk van Amsterdam meester maken, ten einde aldaar de regering met geweld te veranderen, maar dit mislukte, en hij overleed vier maanden later, den 6 November 1650, aan de kinderziekte, in den ouderdom van ruim vier en twintig jaren. Acht dagen na zijnen dood, beviel zijne weduwe van eenen zoon, WILLEM HENDRIK genaamd, die zich naderhand, onder den naam van WILLEM III, in de geschiedenis beroemd heeft gemaakt.

EERSTE STADHOUDERLOOZE REGERING.

In het begin van het volgende jaar werd er eene algemeene vergadering van 's Lands Staten beschreven. Men was nu zonder Stadhouder,

en de Staten van Holland toonden zich genegen, dat ambt en de andere hooge ambten, die daarmede gepaard hadden gegaan, vooreerst niet te begeven. Gaarne hadden ze die gezindheid ook bij de andere provinciën verwekt; maar Stad en Lande en Drenthe verkozen terstond Graaf WILLEM FREDERIK VAN NASSAU, Stadhouder van Friesland, tot dien post.

In Engeland, waar men Koning KAREL I onthalsd, zijnen zoon uit het Rijk gejaagd en eenen nieuwen regeringsvorm, onder het protectoraat van OLIVIER CROMWELL, had aangenomen, gaf men voor, dat de Nederlanders, vóór vele jaren, de Engelschen op Amboina in Oost-Indië zeer zwaar hadden beleedigd (1), en dat hunne gezanten heimelijk in verstandhouding stonden met den verdreven Koning. Dit voorgeven gaf aanleiding tot eenen oorlog, die in het jaar 1652 uitbarstte, en met eenen vrede eindigde, welke den 15 April 1654 te Londen gesloten werd, en waarbij men den Engelschen beloofde, het belang van den verdreven Koning niet voor te staan, voor de Engelschen als van ouds de vlag te strijken, en wegens de Indische beleedigingen vergoeding te geven. Bij een bijzonder artikel werd bepaald, dat de Staten van Holland den Prins van ORANJE en alle de nakomelingen zijner moeder, eene dochter van den onthoofden Koning van Engeland, voor altijd van het stadhouderschap hunner provincie zouden uitsluiten en nimmer hunne stem geven, om een hunner tot het Kapitein-generaalschap te bevorderen. JAN DE WITT, Raadpensionaris van Holland, die thans de klem der Regering in handen had, had deze uitsluiting, in der Staten vergadering, voornamelijk doorgedreven.

De Protector van Engeland, OLIVIER CROMWELL, overleed den 13 September 1658, waardoor de zoon van den onthoofden Koning van Grootbrittanje, in het jaar 1660, onder den naam van KAREL II, wederom den troon zijner vaderen beklom. Die Vorst had, gedurende zijne ballingschap, zoo vele diensten van DE NEDERLANDEN genoten, en, vóór zijn vertrek naar Engeland, zulke sterke betuigingen van erkentenis gedaan, dat men niet twijfelde aan eenen onverbrekelijken vrede tusschen Engeland en dezen Staat; te minder, daar men in 1662 een plegtig verdrag met de Koningen van Engeland en Frankrijk sloot. Doch het leed niet lang of men zag, wat men van de Engelschen te wachten had, en het barstte in 1664 tot eenen openbaren oorlog uit, die niet eindigde, dan nadat eene Nederlandsche vloot, onder het bevel van den Luitenant-Admiraal MICHIEL ADRIAANSZ. DE RUITER, de Theems, tot digt onder Chattam, opgezeild was, en aldaar vele Engelsche schepen verbrand had. Deze stoute daad bragt den schrik voor de Nederlanders tot binnen Londen. Nu werden de Engelschen, wier Afgevaardigden tot de vredehandeling zich reeds sedert Mei te Breda bevonden, handelbaarder dan te voren, zoodat reeds, op den 31 Julij 1667 de vrede gesloten werd, waarbij wij wel Nieuw-Nederland (nu de staat New-York, in Noord-Amerika), verloren, maar Suriname, dat door eenige Zeeuwen veroverd was, en het eiland Pouleron behielden; terwijl de akte van CROMWELL wel niet vernietigd werd, maar toch eene voordeelige wijziging onderging.

De vrede van Breda was nog niet gesloten, of men kreeg reden, om voor eenen nieuwen oorlog te vreezen. LODEWIJK XIV, Koning *van Frankrijk*

---

(1) *Zie hierover nader op het art.* AMBOINA *in het* Woordenboek.

beweerende, dat zijne gemalin, eene dochter van Filips IV, Koning van Spanje, die den 17 September 1665 overleden was, regt had op een gedeelte der Spaansche Nederlanden, had een leger te velde gebragt en in drie maanden tijds een groot getal steden in Henegouwen en Vlaanderen bemagtigd. De Staten, zulk eenen magtigen Vorst zoo nabij hunne grenzen ziende, waren in geene kleine verlegenheid. Zij waren beide met Frankrijk en met Spanje in verbond, en konden dus den eenen niet helpen, zonder den anderen te beleedigen. Onzijdig te blijven was hun, om hunne eigene veiligheid, ongeraden. Zij zochten dus door beleid van den Raadpensionaris de Witt, Frankrijk en Spanje te bewegen tot een verdrag, en sloten, in het begin des jaars 1668, de *Triple Alliantie*, of het *Drievoudig verbond* met Groot-Brittanje en Zweden, waarbij men de voorwaarden beraamde, op welke men den vrede zou zoeken te bewerken. Hierdoor werden de Koningen van Frankrijk en Spanje tot het sluiten van eenen vrede gebragt, die in Mei van het jaar 1668, te Aken tot stand kwam, en waarbij de steden Charleroi, Binche, Ath, Douai en de sterkte Scarpe, Doornik, Oudenaarde, Rijssel, Armentiers, Kortrijk, St. Wijnoxbergen en Veurne met hare onderhoorigheden, aan Frankrijk werden afgestaan. De Koning van Frankrijk, die zich door dezen vrede in zijne overwinningen gestuit zag, besloot van toen af, zich gestreng te wreken op de Staten, die hij voor de voornaamste ontwerpers van het drievoudig verbond hield. Om dit, voor hem nadeelige, verbond te verbreken, zocht Lodewijk XIV eerst de Staten daarvan af te trekken, en, toen dit niet gelukken wilde, handelde hij, ten zelfden einde, met Zweden en Engeland. Karel II liet zich, in het jaar 1670, overhalen tot eene heimelijke overeenkomst, om gezamenlijk met Frankrijk de Staten te beoorlogen. Twee jaren later sloot Frankrijk ook een tractaat met Zweden; en uit deze handeling ontstond de gevaarlijke oorlog van het jaar 1672, dien Frankrijk waarschijnlijk niet zoude ondernomen hebben, indien de Engelschen zich aan het verbond gehouden hadden, zoo als Karel II nog in het jaar 1671 verklaard had te zullen doen. De Staten, die nu duidelijk genoeg zagen, dat het op hen gemunt was, schreven eenen beleefden brief aan den Koning van Frankrijk, belovende hem alle voldoening te zullen geven. De Koning gaf echter zoodanig antwoord, dat de Staten, geene verandering te gemoet ziende, op middelen bedacht waren, om zich te weer te stellen. De vloot werd dan ook weldra in goeden staat gebragt; maar de krijgsmagt te lande was niet sterk, uithoofde van de oneenigheid onder de provinciën, van welke sommige geen toestemming tot het aanwerven van volk wilden geven, indien men den Prins van Oranje niet tot Kapitein-Generaal aanstelde, waartoe Holland bezwaarlijk en niet dan voor eenen enkelen veldtogt besluiten kon. Deze provincie toch had bij een zoogenaamd eeuwig edict, in het jaar 1667, vastgesteld: 1°. dat geen Stadhouder van eenige provincie Kapitein-Generaal zoude worden, en 2°. dat men, in Holland, nimmer weder eenen Stadhouder zoude aanstellen. De andere provinciën hadden, in het jaar 1670, alleen in het eerste dezer beide punten bewilligd. Hieruit volgde, dat de Prins van Oranje, zoo lang deze schikking stand hield, nimmer Stadhouder en Kapitein-Generaal te gelijk, en nimmer Stadhouder van Holland worden kon. Vóór het uitbarsten van den oorlog werden de provinciën het echter eens, omtrent de bevordering van den Prins van Oranje, en zij stelden hem, in Februarij van het jaar 1672, aan tot Kapitein-Generaal voor den aanstaanden veldtogt, mits hij beloofde geen Stadhouder te zullen worden.

Frankrijk begon eerst de Nederlandsche koopmanschappen te bezwaren, hetwelk de Staten bewoog, om ook eenige Fransche waren hooger te belasten of geheel te verbieden. KAREL II vorderde eene volstrekte heerschappij over de zee. Het een en ander gaf aanleiding tot onderhandelingen, die vruchteloos afliepen; waarop beide rijken, op een en denzelfden dag, te weten op den 7 April 1672, den Staat den oorlog verklaarden. De oorlog te water werd met afwisselende kans gevoerd, maar de veldtogt te lande liep zeer ongelukkig voor DE NEDERLANDEN af. Zoodra was het Fransche leger niet in beweging geraakt, of de Keurvorst van Keulen en de Bisschop van Munster zeiden mede den Staten den oorlog aan, en, terwijl de Franschen de plaatsen aan den Rijn en in Kleefsland, die Staatsche bezetting inhadden, veroverden, bemagtigden de Keulschen en Munsterschen een gedeelte van het Land van Zutphen en genoegzaam geheel Overijssel. Spoedig daarop moesten de Geldersche steden, de geheele provincie Utrecht en drie steden van Holland, namelijk: Naarden, Woerden en Oudewater, zich aan de Franschen onderwerpen. De toegangen van Holland werden nu door krijgsvolk van den Staat bezet, terwijl men met de twee Koningen over den vrede handelde; doch hunne eischen waren zoo hoog, dat Amsterdam niet besluiten kon, dat alles toe te staan. Dit was de voorname oorzaak, waarom men draalde met de handeling. Nogtans zou men zich mogelijk, zonder Amsterdam, ten minste met Frankrijk, verdragen hebben, indien er niet, juist op dezen tijd, eene groote verandering in den Staat ware voorgevallen.

DE NEDERLANDEN ONDER WILLEM III.

De Staten van Holland hadden het Eeuwig Edict te niet gedaan, en WILLEM III, Prins *van Oranje*, in het begin van Julij 1672, verheven tot alle de waardigheden, die zijne voorzaten bekleed hadden, welke waardigheden, in het jaar 1674, in zijne mannelijke nakomelingen, erfelijk werden verklaard. Het volk, in de verbeelding gebragt, dat het overgaan van zoo vele steden aan kwaad bestier en ontrouw van de Stadhouderlooze Regering te wijten ware, was hevig gebeten op den Raadpensionaris DE WITT, wiens val daardoor spoedig berokkend werd. Nadat men, in allerlei schimpschriften, niet slechts hem, maar tevens zijnen broeder, CORNELIS DE WITT, Burgemeester van Dordrecht en Ruwaard van Putten, als een der genen, die het vernietigen van het Eeuwig Edict het meest hadden tegengewerkt, vinnig gesmaad had, werd deze laatste door zekeren WILLEM TICHELAAR, Chirurgijn te Piershil, beschuldigd van eenen toeleg op 's Prinsen leven gesmeed te hebben. Hierop in hechtenis genomen zijnde, werd hij eerlang veroordeeld tot verlies van zijne ambten, en tot ballingschap uit Holland en West-Friesland, ofschoon het vonnis geen misdaad vermeldde. De Raadpensionaris, die, kort na het vatten van zijnen broeder, zijn ambt had nedergelegd, en door de Staten was bedankt geworden, begaf zich, terstond na het uitspreken van het vonnis, op Zaturdag den 20 Augustus, naar de gevangenpoort te 's Gravenhage, om zijnen broeder te bezoeken. Middelerwijl had TICHELAAR het graauw tegen de broeders opgehitst. De Burgers, die de wacht voor de poort hadden, haalden eerlang de broeders van boven, en bragten hen op eene onmenschelijke wijze om het leven; waarna de lijken naar het schavot gesleept, aan de wip opgehangen, en jammerlijk mishandeld werden.

In Holland had men, om zich tegen de Franschen te beschermen, het lage land alom onder water gezet, hetwelk den vijand belette door te dringen; maar toen de winter de ondergeloopen landen met ijs bedekte, deed dit de Franschen op het vermeesteren van Holland bedacht zijn, en eenen togt op 's Gravenhage ondernémen. Maar naauwelijks hadden zij Woerden verlaten, of het begon zoo sterk te dooijen, dat zij genoodzaakt waren terug te keeren, zoodat Holland, in den uitersten nood, zonder eenige menschelijke hulp, door de gunstige bestiering des Hemels, gered werd. Daarbij kwam, dat de Bisschoppen van Keulen en Munster, ten jare 1672, na een hard beleg van omstreeks 6 weken, met veel verlies van volk, het sterke Groningen, dat onder Rabenhaupt dapper verdedigd werd, moesten verlaten; hetgeen den gevallen moed des landzaats niet weinig opbeurde, en veel toebragt tot redding des Vaderlands.

Met het begin des jaars 1673, rustte men zich echter wederom, zoo ter zee als te lande, ten oorlog toe. Er vielen drie zeegevechten voor, in welke van weerskanten niet veel voordeel behaald werd, hoewel men zich wederzijds de overwinning toeschreef. Te lande streden de Franschen gelukkiger, maar toen de Prins van Oranje met het leger der Staten naar den Rijn trok, verliet het gros van het Fransche leger deze Landen, om de onzen aldaar te keer te gaan, en nog vóór het einde van het jaar, zag men Utrecht en Overijssel wederom geheel in ons bezit. Gelderland werd in het volgende jaar, 1674, van het uitheemsche krijgsvolk verlost, zoodat nu de drie provincien wederom met de vier andere vereenigd waren. Ook begon men thans van vrede te spreken, en Keulen werd tot eene handelplaats gekozen. De oorlogvoerende Mogendheden zonden er hunne Gevolmagtigden; doch de vredesonderhandeling werd weder afgebroken. De Staten slaagden beter in hunne onderhandeling met Engeland, met welk land zij den 19 Februarij 1674 eenen afzonderlijken vrede maakte, terwijl, den 11 December van datzelfde jaar, Groot-Brittanje en de Staten ook een verdrag van zeevaart sloten; waarbij bepaald werd, welke koopwaren vrij naar vijandelijke plaatsen zouden mogen vervoerd worden. Voorts werd in dat verdrag de bekende regel: *vrij schip, vrij goed* vastgesteld, en deze, ten jare 1675 in diervoege nader verklaard, dat, ingeval eene der twee Mogendheden in oorlog was, de andere van de eene vijandelijke haven op de andere zoude mogen varen. Ook verdroegen zich de Staten met den Bisschop van Munster en den Keurvorst van Keulen, en stelden zich, nu zij den oorlog van hunne landen hadden verwijderd, allezins in staat, om den Franschen het hoofd te bieden.

De Staten van Gelderland, die boven anderen in genegenheid tot den Prins van Oranje uitstaken, besloten hem de Opperheerschappij over hunne provincie, onder den naam van Hertog van Gelder en Graaf van Zutphen, op te dragen; welk aanbod de Prins echter, ziende dat zulks aan Holland en Zeeland niet welgevallig was, van de hand wees.

De toebereidselen ten oorlog werden ondertusschen vlijtig voortgezet. Men streed te water en te lande, doch met weinig voordeel. In het jaar 1676 begon men weder van vrede te spreken, en de stad Nijmegen werd tot onderhandelplaats gekozen. De wederzijdsche Gemagtigden kwamen niet spoedig bijeen, zoodat de handel langzaam scheen te zullen voortgaan. De kans des oorlogs was intusschen den Nederlanders niet gunstig, en de Koning van Frankrijk bemagtigde de ééne stad na de andere in de Spaansche Nederlanden; zoodat de Staten,

vreezende, dat zijn krijgsgeluk hem stouter mogt maken, den Vredehandel met allen ijver voortzetteden, waarop eindelijk, na lang dralen, den 10 Augustus 1678, de vrede tusschen de Staten en Frankrijk te Nijmegen getroffen werd. De Engelschen en de andere bondgenooten namen er weinig genoegen in.

Naauwelijks had men de zoetigheid des vredes gesmaakt, of men begon voor eenen nieuwen oorlog te vreezen. De Koning van Frankrijk hield nog veel volk op de been. Er viel eenig geschil voor tusschen hem en de Staten, over de achterstallige brandschattingen van eenige steden in Staats-Braband, waarover hij de Staten met nieuwe onlusten bedreigde. Ook wilde hij hen noodzaken, een verdedigend verbond met hem aan te gaan, hetgeen hem geweigerd werd. In de Spaansche Nederlanden bedreef hij onderscheidene vijandelijkheden, ofschoon de vrede tusschen hem en Spanje reeds voorlang gesloten was. Hij deed zich een groot gedeelte van Luxemburg toeëigenen, door geregtshoven, die hij zelf had opgerigt. De Staten sloten daarop in 1681 een verbond met Zweden, aan hetwelk de Keizer sedert ook deelnam, en waarbij men elkanderen verpligtte, den Munsterschen en den Nijmeegschen vrede te handhaven. De Koning van Engeland werd er ook toe genoodigd; maar deze, in de belangen van Frankrijk zijnde, weigerde er in toe te treden. Koning Lodewijk maakte zich, in het volgende jaar, onder zeker voorwendsel, meester van het Prinsdom Oranje, zonder dat de Staten hem bewegen konden, dit aan den wettigen Prins in te ruimen. In het jaar 1683 verklaarde Spanje den oorlog aan Frankrijk; maar de Staten, eenen nieuwen oorlog duchtende, bewogen den Koning van Spanje, die tot geen vrede te brengen was, om een bestand van twintig jaren met Frankrijk aan te gaan, waar zij den Prins van Oranje gaarne in begrepen hadden, doch dit gelukte niet.

Karel II, Koning *van Engeland,* in het begin van het jaar 1685 overleden zijnde, werd door zijnen broeder, den Hertog van York, onder den naam van Jacobus II, opgevolgd. Deze deed de Staten wel verzekeren van zijne begeerte, om vrede met hen te onderhouden; doch men bespeurde weldra, dat er op zijne belofte geen staat te maken was. Hij scheen heimelijk naar gelegenheid te zoeken, om hen te beoorlogen. Ook wilde hij zijn geheele rijk de Roomsche godsdienst, die hij omhelsd had, doen aannemen. De geboorte van eenen Prins van Wallis, die in de tegenwoordigheid voorviel van lieden, welke volkomen 's Konings belangen waren toegedaan, werd bij velen verdacht gehouden. De Protestantsche onderdanen van Engeland, den ondergang van hunne vrijheid en godsdienst te gemoet ziende, handelden over de middelen, om dezen val te voorkomen, met den Prins en de Prinses van Oranje, welke laatste eene dochter van Jacobus II was. De Staten middelerwijl ziende, wat zij van Frankrijk en Engeland te hopen hadden, begonnen eene sterke vloot uit te rusten. In den herfst van het jaar 1688, kwam er een geschrift in het licht, waarbij de Engelschen den Prins en de Prinses van Oranje baden, om tot hen over te komen, en de wetten te herstellen, die Koning Jacobus verbroken en geschonden had. Te gelijk werd er een besluit van de Algemeene Staten in het licht gegeven, waarbij zij reden gaven van hun voornemen, om den Prins, op zijnen togt naar Engeland, met eene vloot bij te staan. De Prins stak in October in zee, en kwam behouden in Engeland aan, waar hij, aangezien Koning Jacobus van elk verlaten en uit het rijk gevlugt was, nevens zijne gemalin, in het begin des volgenden jaars, ten koninklijken troon verheven werd.

Vóór het einde van het jaar 1688 had Frankrijk den oorlog reeds weder aan den Keizer en de Staten verklaard, en de vijandelijkheden begonnen. Met den aanvang des jaars 1689, zeiden de Staten Frankrijk ook den oorlog aan. Hierop volgden de wederzijdsche oorlogsverklaringen van Frankrijk aan Spanje en den nieuwen Koning van Engeland, en van den Keizer, Spanje en Engeland aan Frankrijk. De Hertog van Savoije verklaarde zich, in het volgende jaar, ook voor de Bondgenooten en tegen Frankrijk.

In het jaar 1692, ondernamen de Franschen eene landing op de kusten van Engeland, ten einde Koning Jacobus, die de vlugt naar Frankrijk genomen had, op den Engelschen troon te herstellen, doch deze aanslag werd geheel verijdeld, door eene overwinning, die onze vloot op de Franschen behaalde. De Koning van Frankrijk won zoo weinig bij dezen oorlog, dat hij, in het jaar 1693, de Staten, door omwegen, om vrede liet aanzoeken. Men bood hun de verzekering hunner grenzen en andere voordeelen aan, doch zij gaven zijnen voorslagen geen gehoor.

Koning Willem III, in den aanvang van het jaar 1695, zijne gemalin verloren hebbende, behield nu alleen de koninklijke waardigheid, die hem en zijne gemalin was opgedragen geweest. In het volgende jaar ondernam Koning Jacobus wederom eene landing in Engeland, die echter andermaal vruchteloos afliep. Zoo ging het ook met onderscheidene zamenzweringen tegen het leven van Koning Willem, die alle in tijds ontdekt werden. De Hertog van Savoije, zich van de bondgenooten afgescheiden hebbende, maakte vrede met Frankrijk. Van den algemeenen vrede werd nu wederom met meer ernst gesproken, en het Huis te Rijswijk tot handelplaats verkoren. Men zond Gevolmagtigden derwaarts, en maakte een aanvang met de onderhandelingen. Eindelijk werd de vrede tusschen Frankrijk, Spanje, Engeland en de Staten, op den 20 September 1697, aldaar getroffen, terwijl de Keizer ook eenen stilstand van wapenen sloot, die eerlang in eenen volkomenen vrede veranderd werd. Na het sluiten van den vrede, deden de Staten eene herziening van hunne krijgsmagt, en, even als of zij eenen nieuwen oorlog voorzagen, versterkten zij eenige grensvestingen, die in eenen slechten staat waren.

De Koning van Spanje, Karel II, werd door gedurige onpasselijkheid dermate overvallen, dat men voor zijn leven begon te vreezen. Hij had geene kinderen, en het stond geschapen, dat er, na zijnen dood, aanmerkelijke geschillen over de opvolging in het rijk zouden ontstaan. Men wist, dat Frankrijk de Spaansche kroon in zijn huis zocht over te brengen, onaangezien Filips IV de nakomelingen van zijne zuster, Maria, moeder van Keizer Leopold, daartoe benoemd had, ingeval zijn zoon, Karel II, zonder nakomelingschap overleed. Dit bewoog den Koning van Engeland en de Staten, die bij de opvolging in het koningrijk Spanje belang hadden, om, met het begin van het jaar 1700, een verdrag met Frankrijk te sluiten, bekend onder den naam van *Traktaat van partage*. Bij dit Verdrag werden de landen des Konings van Spanje, na zijnen dood, voor het grootste gedeelte toegewezen aan Karel van Oostenrijk, tweeden zoon van Keizer Leopold, terwijl de kleinzoon des Konings van Frankrijk zich met de Koningrijken Napels en Italie zoude te vreden houden. Veel moeite had het den Koning van Frankrijk gekost, om de Staten en Engeland tot het teekenen van dit verbond over te halen, want men voorzag maar al te wel, dat zijne magt, door het aanwinnen van zulke aanzienlijke rijken, te groot zoude worden. De vrees voor eenen nieuwen

oorlog deed er hen echter toe overgaan. KAREL II, Koning *van Spanje*, overleed nog in hetzelfde jaar op den 1 November. Koning LODEWIJK XIV, die terstond tijding van KARELS dood had, ontbood zijnen kleinzoon FILIPS, Hertog *van Anjou*, bij zich, en maakte hem, in tegenwoordigheid van den Spaanschen gezant, bekend, dat Koning KAREL hem Koning van Spanje gemaakt had. Tenzelfden tijde toonde men eenen uitersten wil, waarbij de Koning van Spanje den Hertog van Anjou tot zijnen onmiddellijken opvolger benoemde. De Hertog begaf zich terstond naar Spanje, waar hij welhaast voor Koning erkend werd. De Koning van Frankrijk dacht ondertusschen wel, dat het Engeland en de Staten vreemd vòorkomen zou, dat hij zich aan eenen uitersten wil hield, die, echt of valsch, regelregt streed met het Partage-traktaat. Hij liet derhalve deze mogendheden aanzeggen, dat het oogmerk van het traktaat van verdeeling was, den vrede in Europa te behouden, en dat hij zich aan dat oogmerk hield, zonder zich om de letter te bekreunen. Eene verontschuldiging, die door den Koning van Engeland en de Staten koel genoeg werd aangenomen. Middelerwijl bereidde men zich hier en in Engeland op nieuws ten oorlog. De Koning van Frankrijk, ook bedacht om zijnen aanhang te versterken, trok MAXIMILIAAN EMANUEL, Keurvorst *van Beijeren* en Landvoogd der Spaansche Nederlanden, benevens zijnen broeder, den Keurvorst van Keulen, op zijne zijde. Hun verdrag bleef geheim, hetgeen den bondgenooten niet weinig nadeel toebragt.

FRANKRIJK had Milaan met krijgsvolk bezet, en de Keizer, besloten hebbende het regt van zijnen zoon met de wapenen te verdedigen, zond Prins EUGENIUS VAN SAVOIJE met een leger naar Italie, die den Franschen omtrent Carpi slag leverde en hen aldaar overwon. Beter slaagden deze laatsten in de Spaansche Nederlanden, door de geheime verstandhouding met den Keurvorst van Beijeren. Zij maakten zich, op éénen dag, meester van alle de sterke plaatsen in die gewesten, alzoo de Keurvorst bevolen had, dat men hun de poorten zoude openen. De Staatsche bezetting, die in sommige steden lag, werd kort daarna genoodzaakt te vertrekken. De Keizer, die intusschen voortging met zich ten oorloge toe te rusten, sloot, den 7 September 1701, te 's Gravenhage een verbond van onderlinge bescherming met den Koning van Engeland en de Algemeene Staten. De Oorlog werd, in Italie, door Prins EUGENIUS met voordeel voortgezet. De Koning van Engeland, uit Holland naar Groot-Brittanje overgestoken zijnde, om het noodige tot den aanstaanden veldtogt te beramen, viel, den 4 Maart 1702, op de jagt zijnde, van het paard, waardoor hij het sleutelbeen van zijnen linkerschouder brak, en den 19 derzelfde maand, in den ouderdom van slechts 52 jaar, uit het leven werd gerukt. ANNA, de zuster zijner overledene gemalin, die gehuwd was met GEORGE, Prins *van Denemarken*, volgde hem op als Koningin van Engeland.

TWEEDE STADHOUDERLOOZE REGERING.

De waardigheden, welke Koning WILLEM hier te lande bekleed had, bleven gedeeltelijk onvervuld, want vijf provinciën, met name: Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht en Overijssel, verkozen zonder Stadhouder te blijven. In Friesland en in Stad en Lande bleven de Vorsten uit het huis van NASSAU-DIETZ de stadhouderlijke waardigheid bekleeden. In onderscheidene steden van de provincien Gelderland, Zeeland, Utrecht en Overijs-

wel ontstond ter dezer gelegenheid eene gevaarlijke beroerte, onder den naam van *plooijerij* bekend. De burgerij, steunende op aloude vrijheden en voorregten, onderstond zich, veranderingen in de regering te maken. Hieruit rezen geweldige onlusten, die eerst in 1707 geheel ophielden.

Intusschen hadden de Staten, den 10 Mei 1702, den oorlog aan Spanje en Frankrijk verklaard, welke met afwisselende kans, ofschoon meer voordeelig voor de Bondgenooten dan voor Frankrijk, gevoerd, werd, waarom, reeds in het jaar 1705, van de zijde der Franschen openingen tot vrede gedaan werden, en heimelijke onderhandelingen tusschen hen en de Staten begonnen, die echter vruchteloos afliepen. In het begin van het jaar 1709 begon men te 's Gravenhage andermaal over den vrede te handelen. Een der punten, welke de bondgenooten vooraf begeerden vastgesteld te hebben, was, dat Filips, ten behoeve van Karel, afstand van de Spaansche kroon zoude doen. Frankrijk gaf voor, dat zijn kleinzoon daartoe niet spoedig zoude te bewegen zijn; doch het bleek ras, dat hij de Bondgenooten slechts zocht op te houden, ten einde zich te beter in staat te stellen, den oorlog voort te zetten. Alle vredehandeling werd toen afgebroken, en men bereidde zich wederzijds ten oorlog. De onderhandelingen, die te 's Gravenhage gestaakt waren, werden, met het begin des jaars 1710, te Geertruidenberg, weder begonnen, zonder dat men elkander konde verstaan, waarop de handeling ten tweedemale werd afgebroken.

Een droevig ongeluk deed den Staten, den 14 Junij 1711, eenen hunner dapperste Legerhoofden verliezen, namelijk Prins Johan Willem Friso, Stadhouder van Friesland en Stad-en-Lande; want deze, uit het leger naar Holland reizende, om met den Koning van Pruissen, die te 's Gravenhage gekomen was, over de nalatenschap van Koning Willem III te handelen, verdronk jammerlijk, in het overvaren van den Moerdijk naar het Strijensche Sas, in den jeugdigen leeftijd van 24 jaren.

De Franschen waren ondertusschen vlijtig bezig, om de Engelschen uit het groote bondgenootschap te trekken, en deze begonnen zich langs hoe meer voor den vrede te verklaren. Zeker Mathijs Prior, die te voren Gezantschaps-sekretaris in Frankrijk geweest was, werd in stilte naar dat rijk gezonden, om over de voorwaarden te handelen. Men kwam weldra overeen, en terwijl men de onderhandelingen zoo stil hield, als mogelijk was, werden er van Frankrijks zijde ook vredesartikelen aan de Staten gezonden, die echter in zoodanige algemeene bewoordingen waren opgesteld, dat men er niets en alles van konde maken. De Staten, ziende dat Engeland het verbond verliet, waren wel genoodzaakt hunne toestemming tot het openen der vredehandelingen te geven. Frankrijk gaf eene soort van uitlegging aan zijne voorgestelde vredespunten, die door de Engelsche staatsdienaars werd goedgekeurd. De stad Utrecht werd tot de handelplaats verkozen. De gemagtigden van Frankrijk, Engeland en de Staten kwamen dienvolgens, in het begin des jaars 1712, te dier stede bijeen. Keizer Karel VI, ofschoon hem de vredespunten, door Frankrijk opgegeven, niet behaagden, zond echter ook gevolmagtigden derwaarts. Engeland was te eene male in het belang van Frankrijk, en onderhandelde heimelijk met het Fransche hof. Men stelde Filips voor, dat hij voor altijd afstand van de Fransche kroon moest doen, indien hij Spanje en Indiën behouden wilde, hetwelk hij aannam.

Hierop verliet Engeland openlijk het verbond, en liet den Staten aanzeggen, dat de Koningin zich van alle verbindtenissen met hen volkomen ontslagen rekende. Kort daarna werd er een stilstand van wapenen tusschen de Franschen en Engelschen afgekondigd. De vredehandeling te Utrecht werd ondertusschen voortgezet. Den Franschen ging het er allezins naar hunnen wensch. De bondgenooten zagen zich, door het gedrag der Engelschen, tot de noodzakelijkheid gebragt, om de onderhandelingen bij te wonen. De Hertog van Savoije, voor wien de Engelschen Sicilië geëischt hadden, gaf voor, alleen met Frankrijk te willen sluiten, indien hem zijn eisch niet werd ingewilligd. Dit zelfde vreesde men van de Engelschen, die echter alle pogingen aanwendden, om de Staten tot het teekenen van den vrede te bewegen. Men moest er eindelijk toe overgaan, en de vrede werd, den 11 April 1713, tusschen Frankrijk en de bondgenooten, den Keizer alleen uitgenomen, gesloten. Frankrijk stond bij dit verdrag aan de Staten, ten behoeve van het huis VAN OOSTENRIJK, af, alles, wat KAREL II, Koning van Spanje, bij zijn afsterven, in DE NEDERLANDEN bezeten had. Rijssel werd aan den Koning van Frankrijk ingeruimd. De Keizer bleef nog met dezen vorst in oorlog, maar, in het volgende jaar 1714, werd ook tusschen hen de vrede te Radstad gesloten. De Koning van Spanje sloot, in Junij van dat zelfde jaar, te Utrecht mede een verbond met de Algemeene Staten, dat voornamelijk den koophandel betrof. De dood van ANNA, Koningin *van Engeland*, die in dit jaar voorviel, en de komst van GEORGE I, Keurvorst *van Hannover*, op den Engelschen troon, zouden de zaken van Europa aanmerkelijk van gedaante hebben doen veranderen, ware het een en ander vóór het sluiten van den Utrechtschen vrede gebeurd. Het onderzoek naar het gedrag van hen, die den vrede, door geheimen handel met Frankrijk, bewerkt hadden, toonde al dadelijk, dat Koning GEORGE niet gezind was de Fransche maatregelen op te volgen. Al het voordeel, dat de Staten trokken uit dien langdurigen en kostbaren oorlog, dien zij ten behoeve des Keizers ondernomen hadden, verkregen zij bij het *Barrière-tractaat* dat, op den 15 November 1715, te Antwerpen, gesloten werd, en waarin men, drie jaren later, te 's Gravenhage eenige verandering maakte. Dit voordeel bestond in de vergunning, om alleen bezetting te mogen leggen in de steden en kasteelen van Namen en Doornik, in de steden Meenen, Veurne, Waasten, Yperen en het fort de Knokke, mits zij er geene troepen toe gebruikten van eene Mogendheid, die bij den Keizer verdacht, of met hem in oorlog was. In Dendermonde zoude men echter gemeene bezetting leggen, waarover de Keizer eenen Bevelhebber zoude aanstellen, die, zoo wel als de mindere officieren aan de Staten moest zweren, dat hij nooit iets in de stad zoude doen of toelaten, hetwelk nadeelig zoude zijn aan hunne dienst.

LODEWYK XIV, Koning *van Frankrijk*, den 1 September 1715 overleden zijnde, werd door zijnen achterkleinzoon, LODEWYK XV, een kind van nog geen zes jaren, opgevolgd, terwijl de Hertog van Orleans het rijk als Regent bestuurde. De Hertog-Regent, die, indien de jonge Koning zonder mannelijke nakomeling overleed, en indien de Koning van Spanje, die van zijn regt op den Franschen troon afstand gedaan had, daarop geene nieuwe aanspraak maakte, het naaste regt op dien troon had, was uit dien hoofde verpligt goede vriendschap te onderhouden met den Koning van Groot-Brittanje, en met de Staten der VEREENIGDE NEDERLANDEN. Hij deed diensvolgens eenen voor-

slag tot een verbond tusschen Frankrijk, Engeland en de Staten, hetwelk strekken moest, tot handhaving van de tegenwoordige regering in de beide koningrijken en van de bezittingen der drie Mogendheden. De Staten luisterden naar dezen voorslag, maar George I sloot, in het jaar 1716, een verbond van onderlinge bescherming met den Keizer, hetwelk de Regering van Frankrijk bewoog, om nog voordeeliger voorslagen, dan te voren, te doen, en dit had het sluiten van de *triple alliantie*, of het *drievoudig verbond*, tusschen Frankrijk, Groot-Brittanje en de Staten, op den 4 Januarij 1717, ten gevolg. Bij dat verbond bedongen de Staten de handhaving in hun regt, om bezetting te houden in de Oostenrijksche Nederlanden; den titel van *Hoogmogende Heeren*, dien het Fransche Hof hun tot nog toe geweigerd had; alsmede dat hunne Ambassadeurs, voortaan, in Frankrijk, behandeld zouden worden, op denzelfden voet, als die van Venetië.

Doch de algemeene vrede was weder van geen langen duur, want de Kardinaal Alberoni spoorde het Hof van Spanje aan, om de wapenen op te vatten tegen den Keizer, en om tenzelfden tijde eenen opstand te verwekken en te voeden in Frankrijk en in Schotland. De Spanjaarden maakten zich nu, in het jaar 1717, meester van Sardinië en in het volgende jaar van een gedeelte van Sicilië. De Keizer, om zich tegen Spanje te sterken, sloot, den 2 Augustus 1718, te Londen, een verdrag met Frankrijk en Groot-Brittanje, waarin ook de Staten zouden kunnen treden, waarom het sedert de *quadruple alliantie* of het *viervoudig verbond* genoemd werd, hoewel het anders ook onder den naam van het verdrag van Londen bekend staat. Het oogmerk van dit verdrag was, om de voorwaarden van vrede tusschen den Keizer en den Koning van Spanje en tusschen den Keizer en den Koning van Sicilië en Hertog van Savoije te regelen, en voorts de middelen te beramen, om die voorwaarden te doen nakomen. De voornaamste dier voorwaarden was, dat de oudste zoon der Koningin van Spanje, Don Carlos, van de opvolging in Toskanen, Parma en Piacenza verzekerd werd, ten welken einde men zesduizend Zwitsers in die Hertogdommen leggen zoude; voorts zou de Koning van Sicilië Sardinië verwisselen voor Sicilië, hetwelk aan den Keizer verblijven zoude, ook zou die Koning regt van opvolging hebben tot de kroon van Spanje, indien Filips V kinderloos overleed. De Staten stelden het gedurig uit, om in dit verbond te treden, aangezien zij vreesden, dat het oorlog verwekken mogt, zoo lang Spanje er buiten bleef; en zij hadden groote reden, om warsch van oorlog te zijn, alzoo de laatste, ofschoon zeer voorspoedig gevoerd, hun veel gelds en volks gekost en weinig voordeels aangebragt had.

De toeleg der Spanjaarden op Schotland liep geheel vruchteloos af, ofschoon zij aldaar nog eene landing ondernamen, hetgeen den Staten bewoog Koning George I, in het jaar 1719, wederom eenigen onderstand in manschappen en krijgsbehoeften toe te zenden. Niet beter slaagden zij in Frankrijk, want hun heimelijk oogmerk, aldaar ontdekt zijnde, had eene oorlogsverklaring van de zijde van Frankrijk ten gevolge, hetwelk met een leger in Spanje viel en onderscheidene steden veroverde. Toen nu de Engelschen, die den Keizer met eene vloot ondersteunden, ook eenige voordeelen in Sicilië behaalden, nam Spanje het verdrag van Londen aan, zoo als de Koning van Sardinië dit reeds vroeger gedaan had. Hierop werd eene bijeenkomst te Kamerijk vastgesteld, om de geschillen tusschen de

oorlogende Mogendheden te vereffenen. Terwijl deze bijeenkomst duurde, sloten Frankrijk en Spanje, in het jaar 1721, eenen bijzonderen vrede, waarbij, onder anderen, bedongen werd, dat Spanje zesduizend Spanjaarden in Toskanen, Parma en Piacenza zoude mogen leggen, in de plaats van de zesduizend Zwitsers, waarvan het verdrag van Londen melding maakte, doch dit punt werd geheim gehouden, om den Keizer geen misnoegen te geven.

De jonge Erfstadhouder van Friesland, Prins Willem Carel Hendrik Friso, was niet alleen, in het jaar 1718, tot Stadhouder van Stad-en-Lande en in het jaar 1722 tot Stadhouder van Drenthe benoemd, maar werd ook, in het laatstgemelde jaar, door de Staten van Gelderland, ofschoon op zeer bepaalde voorwaarden, tot Stadhouder van hunne provincie verkoren.

De Keizer verleende, op het einde van het jaar 1722, octrooi tot de oprigting eener Oostindische Maatschappij te Oostende in Vlaanderen, hetwelk de Staten beweerden te strijden met den Munsterschen vrede en andere verdragen; waarom de Koning van Groot-Brittanje en zij alle moeite aanwendden, om dit octrooi weder te doen intrekken. Deze pogingen schenen in het eerst geheel vruchteloos te zullen zijn, alzoo de Keizer zich, door het aanzien van Spanje, zocht te doen handhaven in het regt, om uit de Oostenrijksche Nederlanden op Oost-Indië te varen; ten welke einde hij, in het jaar 1724, in afzonderlijke onderhandeling trad met het Spaansche Hof, hetwelk, in het jaar 1725, te Weenen, een vredeverdrag, en een verbond van onderlinge bescherming en koophandel met den Keizer sloot, bij welk laatste aan de Maatschappij van Oostende dezelfde voorregten in de Indiën werden toegestaan, welke aan de ingezetenen der Vereenigde Provinciën door den Koning van Spanje voorheen waren verleend. De bijeenkomst te Kamerijk, die tot nu toe geduurd had, zonder dat er iets van belang verrigt was, werd thans afgebroken.

Ten einde de nadeelige gevolgen van het Weener verdrag van koophandel te voorkomen, sloot George I, den 3 September 1725, het verbond van Hannover, voor den tijd van vijftien jaren, met Frankrijk en Pruissen, waarbij de drie Mogendheden zich onder anderen verbonden, om elkanders regten en bezittingen, en in het bijzonder die opzigtens den koophandel, zoowel in als buiten Europa, te zullen handhaven. Het hield aan tot den 9 Augustus des volgenden jaars, eer de Staten in dit verbond traden. Den 8 September 1726 werd ook, na eenen oorlog van verscheidene jaren, de vrede met Algiers gesloten.

Ten gevolge van het sluiten der verdragen van Weenen en Hannover, begonnen de bondgenooten van wederzijden zich, in het jaar 1727, te wapenen, terwijl zij aan onderscheidene Hoven handelden, om vrienden te winnen. Rusland trad in het Weener verbond en Zweden in dat van Hannover. Alles schikte zich tot eenen algemeenen oorlog, toen, door bewerking van den Kardinaal de Fleury, eersten Staatsdienaar des Konings van Frankrijk, eenige vooraf gaande punten tot den vrede geteekend werden. In deze punten werd ten opzigte van de Ostendesche Maatschappij beraamd, dat deze zeven jaren zoude opgeschort worden, en dat men, ondertusschen, op eene bijeenkomst, aan eene algemeene bevrediging zoude arbeiden. Deze bijeenkomst, in het jaar 1728, te Soissons aangevangen, duurde, even als die van Kamerijk, eenen geruimen tijd, zonder dat er iets

gesloten werd, en eindigde ten laatste ook in een bijzonder verdrag, tusschen Frankrijk, Spanje en Groot-Brittanje, hetwelk in November 1729 te Seville geteekend werd. De Staten traden er kort daarna ook in, en bedongen, dat de drie Mogendheden zich zouden verpligten, om de geheele vernietiging der Ostendesche Maatschappij te weeg brengen, waar tegen zij beloofden, tot de vervoering der zes duizend Spanjaarden naar Italië, twee oorlogschepen en een bataljon te zullen leveren. Niettegenstaande het Hof van Spanje er sterk op aandrong, dat deze overvoering spoedig plaats had, stelden de Mogendheden, die in het verdrag van Seville getreden waren, dit van tijd tot tijd uit, beducht, dat het gelegenheid geven mogt tot eenen oorlog in Italie, alwaar de Keizer, in het jaar 1730, volk en krijgsbehoeften begon te verzamelen.

Middelerwijl drongen Frankrijk, Groot-Brittanje en de Staten sterk bij het Weener Hof aan, op bewilliging in het gene bij het verdrag van Seville beraamd was. Doch hunne pogingen waren vergeefs, zoo lang zij niet goed vonden, de handhaving der pragmatieke sanctie, zijnde eene schikking, die de Keizer op de opvolging in zijne Staten gemaakt had, op zich te nemen. George II, Koning van Groot-Brittanje, was de eerste, die zich hiertoe liet overhalen, en den 16 Maart 1731 het Weener verdrag sloot, waarbij hij beloofde tot de handhaving der pragmatieke sanctie te zullen medewerken, en de Keizer den inhoud van het verdrag van Seville aannam. Toen volgde eindelijk, in October van dat jaar, het overvoeren der Spanjaarden naar Italie. Don Carlos werd, kort hierna, als Hertog van Parma en Piacenza, en als toekomende Groot-Hertog van Toskanen, in Italië ontvangen. Aangezien er nog eenige punten te bedingen waren, over welke men het niet spoedig eens werd, traden de Staten niet vóór den 20 Februarij 1732, in het Weener verdrag. Met hunne toetreding echter werd de Ostendesche Maatschappij aangemerkt als vernietigd.

Het sluiten van het Weener verdrag werd zeer kwalijk genomen door de Hoven van Frankrijk en Spanje, omdat er de handhaving der pragmatieke sanctie bij beloofd was. Ook gaf het aanleiding, dat Frankrijk te eerder deelnam aan den oorlog over de Poolsche kroon, die in het jaar 1733 ontstond, en waarin de Keizer de zijde van Koning Augustus III hield, terwijl Frankrijk de partij van Koning Stanislaus aankleefde. De Staten, ofschoon van den Keizer sterk daartoe aangezocht, besloten, op verzoek van Frankrijk, geen deel in dezen oorlog te nemen, mits dit laatste rijk zich verbond, de Oostenrijksche Nederlanden niet aan te tasten, hetgeen Lodewijk XV beloofde, bij eene overeenkomst van 24 November 1733, welke ook in alle deelen nagekomen werd. De Koningen van Spanje en Sardinië namen deel aan den oorlog tegen den Keizer.

Middelerwijl leverden de Koning van Groot-Brittanje en de Staten, in het jaar 1735, een ontwerp tot herstelling van den vrede over, hetwelk den Keizer niet kwalijk behaagde, doch door den Koning van Frankrijk en zijne bondgenooten werd afgekeurd. De Keizer trad later in eene bijzondere onderhandeling met het Fransche Hof en in October van het gezegde jaar werden de voorafgaande punten van den vrede tusschen den Keizer en Frankrijk geteekend. Spanje en Sardinië namen ze, kort daarna, mede aan. Doch Groot-Brittanje en de Staten, ofschoon dringend daartoe verzocht, weigerden die te handhaven, en het liep aan tot den 18 November 1738, eer er te Weenen eindelijk een vredesverdrag tusschen den Keizer en Frankrijk gesloten werd.

Door dit verdrag en door de voorafgaande punten, die reeds ten deele waren uitgevoerd, werd Don Carlos, Koning van Napels en Sicilië, en stond daarentegen Parma en Piacenza af aan den Keizer. Augustus III bleef Koning van Polen, en Stanislaus, die afstand doed van de Poolsche kroon, bekwam het Hertogdom Lotharingen, hetwelk na zijnen dood aan de kroon van Frankrijk komen zoude; waartegen aan Franciscus III, Hertog van Lotharingen, die met 's Keizers oudste dochter gehuwd was, het Groothertogdom Toskanen werd toegelegd. Voorts nam de Koning van Frankrijk de handhaving der pragmatieke sanctie op zich, en de Koningen van Spanje, Sardinië en de beide Siciliën traden eerlang tot dit vredesverdrag toe.

De rust van Europa was hiermede echter niet volkomen hersteld, want, het gedrag der Spaansche oorlogschepen in West-Indië, eenig misnoegen tegen het Spaansche Hof in Engeland en hier te Lande verwekt hebbende, zoo ontstond hieruit, in het jaar 1739, een openbare oorlog tusschen Spanje en Groot-Brittanje; welk laatste rijk de Staten sterk aanzocht, om er deel aan te nemen, doch de Staten, die van de Spanjaarden eenige vergoeding outvingen, verkozen den vrede en hielden zich onzijdig, hetgeen zeer voordeelig voor hunne scheepvaart en koophandel was, te meer, omdat zij het handelsverdrag met Frankrijk, hetwelk in het jaar 1713 voor vijf en twintig jaren gesloten was, op den 21 December 1739 weder voor vijf en twintig jaren vernieuwd hadden. Doch de Engelschen, zoo als altoos, jaloersch op de scheepvaart hunner naburen, belemmerden grootelijks den handel op Spanje en Frankrijk, zonder zich te houden aan het verdrag van zeevaart, dat in het jaar 1674 gesloten, en sedert dikwijls bekrachtigd was.

Nadat Keizer Karel VI, den 20 October 1740, overleden was, maakten de Koningen van Spanje en Sardinië, alsmede de Keurvorsten van Saxen, Beijeren en Brandenburg aanspraak op 's Keizers nalatenschap, ofschoon die bij de pragmatieke sanctie geheel aan zijne oudste dochter, de Aartshertogin Maria Theresia, toegewezen was. De Koning van Pruissen, voorgevende, als Keurvorst van Brandenburg, geregtigd te zijn tot een gedeelte van Silezië, viel in dat hertogdom en maakte zich van onderscheidene steden meester. De oorlog tegen 's Keizers erfdochter, die zich terstond voor Koningin van Hongarije en Bohemen had doen uitroepen, werd eerlang algemeen. Het Fransche Hof hield de zijde der Keurvorsten, en bragt te weeg, dat de Keurvorst van Beijeren, in het begin des jaars 1742, onder den naam van Karel VII, tot Keizer verkoren werd. De Staten zochten den vrede, tusschen de Koningin van Hongarije en den Koning van Pruissen, te herstellen. Zij ondersteunden de Koningin met geld, en besloten tot het aanwerven van meer krijgsvolk. Eindelijk werd den 28 Julij 1742, te Breslaw, de vrede tusschen de Koningin van Hongarije en den Koning van Pruissen geteekend, en daarbij het grootste gedeelte van Silezië aan Pruissen afgestaan.

Met de meeste andere Vorsten, die door Frankrijk geholpen werden, bleef Maria Theresia echter nog in oorlog. Met den Koning van Sardinië had zij zich reeds vroeger verdragen. Het Engelsche Hof deed zijn uiterste best, om de Staten over te halen tot deelneming in dezen krijg. Frankrijk bood, daarentegen, den Staten een verdrag van onzijdigheid aan, even als de Koning van Groot-Brittanje ook met opzigt zijner Duitsche heerlijkheden gesloten had. Doch de meeste provinciën besloten, in het begin van het jaar 1743, zich dieper in

den oorlog te steken, en de Koningin van Hongarijën met twintig duizend man te ondersteunen. Dit besluit verwekte veel ongenoegen aan het Fransche Hof, daar men verstond, dat de Staten niet verpligt waren tot zulk eenen onderstand, hetwelk eenige leden van den Staat ook geoordeeld hadden. Ondertusschen had de Koningin van Hongarijën ook met den Koning van Polen, Keurvorst van Saxen, vrede weten te sluiten.

Het Fransche Hof, eerst onder de hand eene onderneming op Groot-Brittanje begunstigd hebbende, die de Staten deed besluiten, om Koning George II met schepen en volk te ondersteunen, verklaarde daarna den oorlog aan Groot-Brittanje en wat later ook aan de Koningin van Hongarijën. Hierop veroverden de Franschen eenige plaatsen in de Oostenrijksche Nederlanden, waarin Staatsche bezetting lag, volgens het Barrière-traktaat van het jaar 1715. Op de tijding van deze veroveringen besloten de Staten, om de Koningin van Hongarijën met nog twintigduizend man te ondersteunen. Het Fransche Hof sloeg nu den Staten anderwerf een verdrag van onzijdigheid voor, dat wederom van de hand gewezen werd.

De togt van het Oostenrijksche leger, onder Prins Karel van Lotharingen, over den Rijn, noodzaakte de Franschen, het grootste gedeelte hunner krijgsmagt uit de Oostenrijksche Nederlanden naar den Rijnkant te voeren. De Koning van Pruissen besloot, Keizer Karel VII met hulptroepen te ondersteunen, hetgeen Prins Karel over den stroom deed terug keeren, waarna hij het Pruissische leger uit Bohemen verdreef en Opper-Silezie herwon. Hierop werd, den 8 Januarij 1745, te Warschau een verbond tusschen de Koningin van Hongarijën, den Koning van Groot-Brittanje, den Koning van Polen, als Keurvorst van Saxen, en de Staten der Vereenigde Provinciën gesloten.

Nadat Keizer Karel VII, den 20 Januarij 1745, overleden was, sloot de Koningin van Hongarijën te Fuessen een verdrag met zijnen eenigen zoon Maximiliaan Josef, die hem in de keurvorstelijke waardigheid over Beijeren opvolgde, en haar gemaal, de Groot-Hertog van Toskanen, werd, onder den naam van Franciscus I, tot Keizer verheven. De Koning van Groot-Brittanje kwam te Hannover met den Koning van Pruissen overeen, wegens de voorwaarden, op welke de laatste zich zoude laten bevredigen met de Koningin van Hongarijën en met den Keurvorst van Saxen. De voorspoed der Pruissische wapenen noodzaakte de twee laatstgemelde Mogendheden, om in deze voorwaarden te bewilligen, waaruit de vrede van Dresden ontstond, die den 20 December 1745 geteekend werd. De Franschen hadden intusschen onderscheidene steden in Vlaanderen en Henegouwen veroverd; maar de opstand, dien zij in Groot-Brittanje verwekt hadden, werd, onder anderen met Staatsche hulp, gelukkig gedempt. Op den voorslag van het Fransche Hof werd nu, op het einde van het jaar 1746, te Breda, over den vrede gehandeld. Doch deze handeling liep vruchteloos af. De Koning van Frankrijk, genoegzaam alle de Oostenrijksche Nederlanden bemagtigd hebbende, verklaarde nu aan de Staten, op den 17 April, dat hij hunnen bodem niet langer ontzien zoude. Ten zelfden dage vielen zijne troepen in Staats-Vlaanderen en bemagtigden er, binnen korten tijd, de meeste sterke plaatsen.

DE REPUBLIEK DER VEREENIGDE NEDERLANDEN, ONDER WILLEM IV EN V.

De burgerij in onderscheidene Zeeuwsche steden vorderde nu, dat de Regering Willem Karel Hendrik Friso, Prins *van Oranje*, die reeds Stadhouder van drie provinciën was, ook aanstelde tot Stadhouder van Zeeland, waartoe hij dan ook, den 25 April 1747, te Veere, en daarna in de andere steden werd uitgeroepen, wordende voorts door de Staten aangesteld tot Stadhouder, Kapitein-Generaal en Admiraal van Zeeland. Dit voorbeeld volgde men weldra in de drie andere provinciën, die geen Stadhouder hadden, en wel eerst in Holland. Te Rotterdam werd de Prins, den 29 April, tot Stadhouder uitgeroepen. Op dien dag en eenige volgende dagen ook in de andere steden, waarop de aanstelling door de Staten, den 3 Mei, volgde. De Staten van Utrecht en van Overijssel verhieven den Prins tot dezelfde waardigheden, en de Staten-Generaal stelden hem aan tot Kapitein-Admiraal en Generaal over de geheele krijgsmagt der Vereenigde Provinciën. Alle deze waardigheden werden, wat later, erfelijk verklaard in 's Prinsen mannelijke en vrouwelijke nakomelingschap.

Om zich te sterken tegen de overmagt der Franschen, sloten Groot-Brittanje en de Staten eindelijk een verdrag met Rusland, waarbij dit rijk zich verbond tot het leveren van 37,000 man hulptroepen, die eerlang optrokken. Dit had ten gevolge, dat men overeenkwam, om te Aken over den vrede te handelen, waarvan de voorafgaande punten den 30 April, en het formele verdrag, den 18 October 1748, geteekend werden. Frankrijk stond daarbij af van alle zijne veroveringen, en de Staten werden in het bezit der verlorene steden en plaatsen hersteld.

De verheffing van den Prins van Oranje had het volk niet geheel bevredigd. Zoo lang nog diezelfde Regenten, waardoor het dacht gedrukt te zijn, op het kussen bleven, en de misbruiken stand hielden, waarover het zich beklaagde, baatte de verandering weinig. Het volk meende het regt te hebben, om dadelijk, en uit zich zelve, alle die misbruiken af te schaffen, op denzelfden voet als het door de luide verheffing der volksstem de Staten genoegzaam had gedwongen, tot herstelling van het Stadhouderschap. De posterijen, destijds een eigendom der steden, zag men zich gedrongen op de meeste plaatsen aan den Prins op te dragen, die ze terstond aan de Staten of aan het gemeene land van Holland overliet. De ambten, die meer door gunst dan naar bekwaamheid begeven werden, wilde men, op sommige plaatsen, dat in het openbaar zouden verkocht worden; dit werd echter door den Prins afgekeurd. In het stelsel der gemeene middelen, welke tot nu toe verpacht geweest waren, wenschte men, uithoofde van den in het oog loopenden rijkdom van sommige pachters en de hier en daar plaats hebbende misbruiken, eene geheele verandering, welke dan ook op 's Prinsen voorstel plaats had, nadat in het jaar 1748 op de meeste plaatsen de huizen der pachters geplunderd waren. Door al dit woelen van de gemeente werden de Regenten eindelijk zoo wars van de regering, dat zij in Holland zelfs bewilligden in eene resolutie der Staten, waarbij de Prins Erfstadhouder gemagtigd werd, om de regering alom te veranderen, zoo als, in dit en de jaren 1748 en 1749, dan ook geschiedde.

Toen de rust hersteld was, trok Prins Willem IV zich den vervallen staat der fabrijken en des handels aan, maar werd den 20 October 1751, in den ouderdom van 40 jaren, door den dood, in zijne heil-

zijne ontwerpen gestuit; wordende in zijne hooge waardigheden opgevolgd door zijnen zoon WILLEM V, onder de voogdijschap van zijne Moeder ANNA, Prinses *van Groot-Brittanje*, terwijl de overleden Prins reeds vroeger, toen hij zijne gezondheid voelde verzwakken, bewerkt had, dat Prins LODEWIJK ERNST VAN BRUNSWIJK-WOLFENBUTTEL, in 1750 in dienst van het Gemeenebest getreden, was aangesteld, om het algemeene opperbevel te voeren over de troepen van den staat, gedurende des Stadhouders minderjarigheid, zijnde hij, bij ANNA's dood, dadelijk door de Staten van Holland en vervolgens door de Staten-Generaal, in de betrekking van Veldmaarschalk, in den eed genomen, doch op eene zeer beperkte instructie.

Toen er, in het jaar 1756, een nieuwe oorlog tusschen de Franschen en Engelschen was uitgebarsten, besloten de Staten zich geheel en al onzijdig te houden. Desniettegenstaande bragten de Engelschen den Nederlandschen handel, nu door de onzijdigheid weder zeer aan het bloeijen, gevoelige slagen toe, door het nemen van 56 koopvaardijschepen, welke zij niet wilden vrijgeven, dan na de lading, die zij voor contrabande hielden, voor goeden prijs verklaard te hebben. Daarenboven namen de Engelsche kapers de schepen, zelfs tot tusschen Ameland en Terschelling, weg, zoodat men, in Augustus 1758, de schade door de Nederlanders geleden reeds op 12 millioen guldens rekende. Op de klagten der Nederlandsche kooplieden hierover, eischte Engeland, dat men den handel op de Fransche West-Indische volkplantingen zoude nalaten, en wilde eenige artikelen van scheepsbehoeften onder de contrabande begrepen hebben. De Staten van Holland beloofden, onder de hand, voor den gezegden handel convooi te weigeren, en den kooplieden hiervan te waarschuwen; ja, zij geboden zelfs dien handel te staken, maar begeerden dan ook van Engeland, dat men voortaan geene schepen meer zoude opbrengen of onderzoeken, en, dat men over de reeds opgebragte schepen spoedig goed regt zou doen, maar Engeland wilde die vrijheid, ofschoon door het verdrag van 1674 gewaarborgd, zonder eenige belofte van zijne zijde te geven, vernietigd hebben.

Te midden dezer oneenigheid overleed Prinses ANNA, den 12 Januarij 1759, in haar vijftigste jaar. De Hertog VAN BRUNSWIJK werd nu als voogd en plaatsvervanger van den onmondigen Stadhouder erkend, in zoo verre het leger betrof; het staatkundig gezag behielden de Staten aan zich tot 's Prinsen meerderjarigheid. Daar de Engelsche kapers aanhoudend hunne rooverijen voortzetteden, besloten de Staten, in 1759, tot het uitrusten van 25 oorlogschepen, ten einde de koopvaarders te beschermen en dit was van een eenigzins gewenscht gevolg, want, daar de Nederlandsche zeelieden nu toonden, niet van den ouden heldenmoed der vaderen ontaard te zijn, bragten zij menige rijk bevrachte kiel binnen, die anders gewis eene prooi van de Engelsche hebzucht zoude zijn geworden.

Eindelijk werd de vrede ter zee, op het einde des jaars 1762, te Fontainebleau, tusschen Frankrijk, Spanje, Engeland en Portugal, gesloten, en in Februarij 1763 volgde die te lande tusschen de Keizerin en den Koning van Pruissen, met wien Zweden, reeds in Mei des vorigen jaars, op het voetspoor van Rusland, den vrede getroffen had.

Gedurende de dertien jaren, welke de nu heerschende algemeene vrede, duurde (een oorlog tusschen Turkije en Rusland uitgezonderd), steeg NEêRLANDS handel, en de daarmede gepaard gaande welvaart, tot eenen ongemeenen trap van luister.

De geschillen, in het jaar 1773, tusschen Engeland en zijne Noord-Amerikaansche volkplantingen gerezen, hadden ten gevolge, dat de Noord-Amerikanen, in 1776, een congres bijeen riepen, en zich in het volgende jaar onafhankelijk verklaarden. Daar de Nederlanders den Engelschen hulp weigerden, en onzijdig wenschten te blijven, namen de laatsten, die op de rijk geladen bodems van den Staat vlamden, het eerste voorwendsel, dat zij konden vinden, te baat, om den Staten den oorlog te verklaren, en, eer men daarvan elders konde onderrigt zijn, vermeesterden zij een groot aantal schepen, die, op de trouw der verdragen steunende, gerust de zee bouwden, zoodat zij reeds op den laatsten Januarij des volgenden jaars meer dan 200 koopvaarders, met wel 15 millioen aan waarde, genomen hadden. Ook werden onze West-Indische koloniën door hen bemagtigd, maar weldra weder hernomen door de Franschen, die de Amerikanen ondersteunden. De Staat, weleer zoo magtig ter zee, scheen weerloos aan de genade des vijands gesteld, of aan het medelijden van eenen vreemden staat, te zijn overgeleverd. De koophandel stond bijna stil, men durfde niets verzenden; de beurzen in de koopsteden waren schier uitgestorven; de Nederlandsche vlag waagde zich niet meer op zee, en door de Zond, waar in 1780 nog 2058 Nederlandsche bodems stevenden, zeilden er in 1781 slechts elf. De Oost-Indische Compagnie hield op met betalen en men kon naauwelijks tegen 6 ten honderd geld bekomen. Nadat echter de Nederlanders weder ter zee, onder anderen den 5 Augustus 1781, in den slag op Doggersbank, getoond hadden, dat nog het heldenbloed hunner vaderen door hunne aderen stroomde, en de Engelschen, zoo in Amerika als elders, aanmerkelijken tegenspoed ondervonden, wendden deze laatsten zich, door tusschenkomst der Russische Gezanten te Londen en te 's Gravenhage, aan de Staten, ter verkrijging van eenen wapenstilstand en van eenen vrede, op den voet van dien des jaars 1674, en even voordeelig voor de Nederlanden. Maar men besloot van onze zijde zich in het vredeswerk niet van Frankrijk en Spanje te scheiden. Daar deze beide Mogendheden echter zich niet ontzagen, om, den 2 September 1783, te Parijs, eenen afzonderlijken vrede aan te gaan, zoo werden de Staten nu genoodzaakt, om, op veel onvoordeeliger voorwaarden, dan hun eerst waren aangeboden, met Engeland te handelen, wordende de vrede tusschen de Vereenigde Nederlanden en dien Staat, op den 20 Mei 1784 gesloten, en daarbij Negapatnam, op de kust van Coromandel, aan de Engelschen afgestaan, terwijl dat rijk de ongestoorde scheepvaart in de Oostindische wateren en zelfs in de Moluksche zee bekwam.

Intusschen werd ons Vaderland met eenen nieuwen oorlog bedreigd, doordien Keizer Jozef II, de grensvestingen, in de Oostenrijksche Nederlanden, waarin wij, ten gevolge van het barrièretraktaat van het jaar 1715, bezetting hadden, door de Nederlanders wilde ontruimd hebben. Dit geschiedde; maar toen hij tevens het openen der Schelde begeerde, en daarin tegenstand vond, verklaarde de Keizer de vijandelijkheden begonnen. Na veelvuldige onderhandelingen, zoo te Weenen als te Versailles, kwam het echter, den 8 November 1785, door bemiddeling van Frankrijk, tot een verdrag, waarbij de Keizer, tegen tien millioen guldens, benevens de slechting van de forten de Kruisschans en Frederik Hendrik en de overgave van Lillo en Liefkenshoek, van zijne eischen op Maastricht en het openen der Schelde afzag. Twee dagen later werd te Fontainebleau een verwerend verbond tusschen den Staat en Frankrijk gesloten.

Nu was de Staat uitwendig tot rust gekomen, maar had daarentegen met binnenlandsche beroerten te kampen. Daar sommigen aan de regering werkeloosheid en verkeerd bestuur, gedurende den oorlog met Engeland, te laste legden, veroorzaakte dit zoo veel misnoegen, dat men, om verbetering der ingeslopen misbruiken, en zelfs om vermindering van het stadhouderlijk gezag, begon te roepen. Hierdoor werden de burgers, en zelfs ook de Regenten, in Stadhoudersgezinden en Patriotten verdeeld. De laatsten, alomme gewapend, deden zich, vooral in Holland, Utrecht en Overijssel, gelden. De Hertog *van Brunswijk-Wolfenbuttel,* die zeer bij de Patriotten in haat stond, vooral nadat men het bestaan ontdekt had eener acte, waarin hij zich verbonden had, tot bestendige raadgeving aan den Prins, die hem daardoor tegen alle verantwoording vrijwaarde, zag zich genoodzaakt, met nederlegging van alle zijne waardigheden, het Land te verlaten. Daarentegen werden Hattem en Elburg, hunne poorten voor de soldaten sluitende en zich door de schutterijen verdedigende, met kracht van wapenen ingenomen en geplunderd. De Prins werd, als Kapitein-Generaal, geschorst, de regering veranderd, en 's Prinsen Echtgenoote, op eene reis van Nijmegen naar 's Gravenhage, aan de Goejanverwellesluis, tusschen Gouda en Schoonhoven, door de aldaar liggende gewapende burgers, aangehouden. Haar broeder, de Koning van Pruissen, eischte voldoening, en toen deze achterbleef, rukte in 1787 een Pruissisch leger in de Nederlanden, waarop de voldoening volgde, en de oude regeringsvorm, den Stadhouder toegedaan, hersteld werd. Vele der gewapende vrijwilligers weken nu naar Frankrijk, anderen werden gebannen, en alzoo de rust, schijnbaar en voor dien tijd slechts, hersteld, hoewel niet zonder dat hier en daar over aanmerkelijke ongeregeldheden geklaagd werd.

Kort na deze onlusten had er in Frankrijk eene groote omwenteling plaats, van de afschuwelijkste moordtooneelen gevolgd. Dat Koningrijk werd in een gemeenebest veranderd, en de Koning van dat rijk, Lodewijk XVI, verloor, den 21 Januarij 1793, zijn hoofd op het schavot. De Nationale conventie, in wier handen destijds de hoogste magt in Frankrijk berustte, verklaarde, den 1 Februarij daaraanvolgende, den oorlog aan den Koning van Engeland, alsmede aan den Stadhouder der Vereenigde Nederlanden, en zond een talrijk leger op onze grenzen, hetwelk aanvankelijk eenige steden innam, maar ten laatste voor de magt der Oostenrijkers moest wijken, die de veroverde steden deden ontruimen. Het duurde echter niet lang of de Franschen sloegen hunne vijanden weder terug, vielen op nieuw onze grenzen aan, en vonden gelegenheid, daar de bijzonder strenge winter van 1794—1795 eenen sterken ijsvloer over de rivieren gelegd had, om tot in het hart van het land door te dringen. De Stadhouder, Willem V, stak nu, den 18 Januarij 1795, in eene visscherspink naar Engeland over, waarop de groote omwenteling voorviel, bij welke het aloude Staatsbestuur geheel van gedaante veranderde, en dit land den titel van Bataafsche Republiek aannam; terwijl, bij het Haagsche verdrag van 26 April 1795, 's lands onafhankelijkheid erkend werd, maar tevens een groot gedeelte der Generaliteitslanden, en wel: Staats-Vlaanderen, Maastricht, Venlo en Staats-Limburg, aan Frankrijk werd afgestaan, dat tevens bezetting legde in Vlissingen, en de vrijheid bekwam, om zulks ook in 's Hertogenbosch, Grave en Bergen-op-Zoom te doen; en hetwelk mede de vrije vaart op de Schelde, de Maas en den Rijn en 100 millioenen gulden be-

ding; terwijl de Bataafsche Republiek bovendien nog 25,000 man Fransche troepen moest onderhouden, voeden en kleeden, welke troepen onder eenen Franschen Bevelhebber moesten staan, die volstrekt niet aan de Regering van dit land, maar alleen aan die van Frankrijk, ondergeschikt en verantwoordelijk was.

BATAAFSCHE REPUBLIEK.

Bij de omwenteling van het jaar 1795, werd de Stadhouder van zijne waardigheid vervallen verklaard, hoewel de *Algemeene Staten*, vooreerst, ter onderhandeling met vreemde Mogendheden, nog op den ouden voet bleven, behalve dat ook afgevaardigden uit Bataafsch-Braband, welk gewest vroeger, onder den naam van Staats-Braband, tot de Generaliteitslanden behoord had, zitting in die vergadering kregen; de Raad van State werd in een *Committé tot de Algemeene zaken van het bondgenootschap te Lande* veranderd, en de Admiraliteit door een *Comité der Marine* vervangen. Deze staat van zaken was echter niet van langen duur, want in het begin van 1796 werd er besloten tot het bijeenbrengen eener *Nationale Vergadering*, uit personen uit alle gewesten der Republiek zamengesteld, welke een ontwerp van constitutie moest beramen, en het volk ter goed- of afkeuring aanbieden. Het ontwerp, door deze vergadering opgemaakt, werd echter den 8 Augustus 1797 verworpen. Nu kwam eene tweede *Nationale Vergadering* bij een, die, na de uitzetting van sommige harer leden op den 22 Januarij 1798, waarbij zij den naam van *Constituerende Vergadering* had aangenomen, een tweede plan ontwierp, hetwelk, den 23 April van dat zelfde jaar, werd aangenomen. Bij deze Staatsregeling werd de Bataafsche Republiek verdeeld; te weten: in acht departementen: de Eems, de Oude IJssel, de Rijn, de Amstel, Texel, de Delft, de Dommel en de Schelde-en-Maas. Aan een uit volksvertegenwoordigers zamengesteld ligchaam, verdeeld in twee kamers, van welk de *eerste kamer* 60 en de *tweede kamer* 30 leden telden, en hetwelk den titel van *Wetgevend Ligchaam* voerde, werd daarbij de wetgevende magt voor den Staat in hare geheele uitgestrektheid toevertrouwd, terwijl een *Uitvoerend Bewind*, uit vijf leden bestaande, daarentegen in zijn gezag zeer beperkt was, behalve omtrent de gewestelijke belangen, welke het geheel moest bezorgen.

De omwenteling van 1795 wikkelde ons dadelijk in eenen oorlog met Engeland, waardoor wij weldra de meeste onzer Oost- en West-Indische bezittingen en honderden koopvaardijschepen verloren. Deze oorlog eindigde wel met eenen algemeenen vrede, die, den 27 Maart 1802, te Amiens, gesloten werd, maar ook die vrede werd spoedig weder verbroken, en was hierdoor in de gevolgen zeer nadeelig voor ons, want, behalve dat wij daarbij het kostbare eiland Ceilon aan Engeland moesten laten, vielen alle onze rijk geladene en te huis komende schepen in handen der Engelschen, die ons, reeds den 18 Mei 1803, weder op nieuw den oorlog verklaard hadden.

Intusschen was de Staatsregeling van 1798 in 1801 weder door eene nieuwe vervangen, waarbij de oude provinciën, onder den naam van departementen, maar met de oude grenzen en namen, hersteld werden, zoodat destijds de Bataafsche Republiek bestond uit de volgende negen departementen: Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel, Stad en Lande, Drenthe en Braband. Volgens deze staatsregeling werd ook de

magt van het Wetgevend Ligchaam, dat nu uit 35 leden, in ééne kamer vereenigd, bestond, aanmerkelijk beperkt en het *Uitvoerend Bewind* aan 12 leden opgedragen.

In 1805 werd er echter weder eene andere Staatsregeling aangenomen, bij welke men het voornaamste bewind aan eenen *Raadpensionaris* toebetrouwde, waartoe benoemd werd Mr. Rutger Jan Schimmelpenninck, terwijl de Wetgevende magt in handen werd gegeven van eene vergadering van 19 leden, die den titel bekwam van *Hunne Hoogmogenden, representerende het Bataafsche volk.*

KONINGRIJK HOLLAND.

Ook dit nieuw bestuur duurde naauwlijks één jaar, want in het jaar 1806, zag het Vaderland zich, door den Franschen Keizer Napoleon, gedrongen, om diens derden broeder, Lodewijk, onder den titel van *Koning van Holland,* aan het hoofd van het bewind te roepen, met toevoeging van eenen Staatsraad uit 13, en een Wetgevend ligchaam uit 40 leden bestaande.

De naam van Bataafsche Republiek ging nu in dien van Koningrijk Holland over, en het land werd in tien departementen verdeeld, die de oude namen behielden, behalve het departement Holland, dat in twee deelen gescheiden werd, waarvan het noordelijke den naam van Amstelland, en het zuidelijke dien van Maasland bekwam. Nadat dit Koningrijk, bij het traktaat van Parijs van 11 November 1807, met Oostfriesland en Jeverland en het oppergezag over de heerlijkheden Kniphuizen en Varel vergroot was, waartegen echter de stad Vlissingen, met een grondgebied van 1800 ellen rondom de stad, aan Frankrijk, hetwelk sedert 1804, tot een Keizerrijk was verheven, werd afgestaan, bestond het uit de volgende 11 departementen: Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Utrecht, Amstelland, Maasland, Zeeland, Braband en Oost-Friesland.

INLIJVING BIJ FRANKRIJK.

Het Koningrijk Holland bestond slechts tot den 1 Julij van het jaar 1810, toen Koning Lodewijk, na reeds, bij het verdrag van 16 Maart van dat jaar, geheel Zeeland, Staats-Braband, Holland tot aan de Merwede en Gelderland tot aan de Waal aan Frankrijk te hebben afgestaan, gedwongen werd, de regering neder te leggen, en de Fransche Keizer Napoleon het geheele land met zijn rijk vereenigde, waarvan de Nederlanden nu acht departementen uitmaakten; namelijk: het Departement van de Wester-Eems, het Departement Friesland; het Departement van de Monden van den IJssel, het Departement van den Boven-IJssel, het Departement van de Zuiderzee, het Departement van de Monden van de Maas, het Departement van de Monden van de Schelde, en het Departement van de Monden van den Rijn.

KONINGRIJK DER NEDERLANDEN, VOOR DEN BELGISCHEN OPSTAND.

Op het einde van 1813 wierpen de Nederlanden het Fransche juk af, schaarden zich weder in de rij der volken, en noodigden den Prins

van Oranje, wiens voorouders vroeger, als Stadhouders van onderscheidene provinciën, het land duur aan zich verpligt hadden, om herwaarts terug te komen, en de teugels van het bewind in handen te nemen, waarop Prins Willem, in December van dat jaar, tot *Souvereinen Vorst* werd uitgeroepen, welke waardigheid hij echter niet wilde aanvaardden, ten zij men de daaraan verknochte magt door eene grondwet omschreef. Bij deze grondwet werd de Wetgevende magt in handen gesteld van eene Nationale Vertegenwoordiging, die den naam van *Staten-Generaal* bekwam, terwijl de *Souvereine Vorst* de uitvoerende magt in handen hield. In het volgende jaar werd op het Weener-Congres besloten, dit land met België tot één Koningrijk te vereenigen, dat den naam van Koningrijk der Nederlanden, en in het Fransch Royaume des Pays-Bas, zou dragen, hoewel de Franschen het, naar de uitgestrektste zijner provinciën, meestal Le Royaume de la Hollande, heetten; eenigen tijd vóór den opstand in België begonnen de Franschen echter ook te spreken van Le Royaume de la Neerlande. Dit koningrijk bestond uit zeventien provinciën; zijnde: Noord-Braband, Zuid-Braband, Limburg, Gelderland, Luik, Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen, Holland, Zeeland, Namen, Antwerpen, Utrecht, Friesland, Overijssel, Groningen en Drenthe, terwijl het Groothertogdom Luxemburg, wel onder het bestuur des Konings stond, maar eigenlijk geen deel van het rijk uitmaakte, waarom de Koning den titel voerde van *Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groothertog van Luxemburg*. Bij den Koning was nu weder de Uitvoerende magt, maar de Wetgevende magt bleef in handen van de Staten Generaal, thans in twee kamers verdeeld; wordende de leden van de Eerste kamer, die uit niet minder dan 40, en niet meer dan 60 leden bestaan mogt, door den Koning voor hun leven lang benoemd, en die van de Tweede kamer, 110 leden tellende, gekozen door de Provinciale Staten van elke provincie, welke uit drie standen: de Ridderschap, den Stedelijken en den Landelijken stand bestonden. Van deze laatste moest 's jaarlijks een derde gedeelte aftreden, maar de alzoo aftredende leden mogten op nieuw worden ingekozen. De Staten-Generaal moesten het ééne jaar te Brussel, het andere te 's Gravenhage vergaderen, in welke plaatsen de Koning ook, bij afwisseling, zijne residentie houden moest. Voor deze vergrooting van grondgebied, en tevens voor het hulpbetoon der bondgenooten tot bekoming van hunne vrijheid moesten de Nederlanden 61 millioenen betalen; als 11 millioenen aan Zweden, voor het verlies van het eiland *Guadeloupe*, waarvan het bezit vroeger aan dat rijk verzekerd was, maar dat thans aan Frankrijk moest worden teruggegeven, en 50 millioenen aan Rusland voor de bevrijding der Belgische provinciën; voorts werd de versterking der zuidelijke grenzen, die tegen eenen onverhoedschen inval van Frankrijk met eene dubbele rij van vestingen moesten voorzien worden, op 44 millioenen geschat, zoodat de geheele som, hetzij tot schadevergoeding, hetzij tot verdediging der grenzen, te voldoen, 105 millioenen guldens beliep. Hiervan nam echter Engeland op zich, de schuld aan Zweden geheel en die aan Rusland half te voldoen, en zich dus te verbinden voor 36 millioenen guldens, mits daarvoor de koloniën Demerary, Essequebo en Berbice aan dat rijk afgestaan werden; terwijl het tevens, tegen afstand van de Kaap de Goede Hoop, op zich nam, de helft, dus 22 millioenen guldens, in den opbouw der vestingen te

betalen. Van onze volkplantingen, die allen, behalve eenige vastigheden van weinig aanbelang, in handen der Engelschen waren, bekwamen wij de volgende terug: in *Azie:* het eiland Java, de Moluksche eilanden, de bezittingen op Sumatra, Borneo, Malacca en eenige kantoren op Bengalen; in *Amerika:* Suriname, benevens de eilanden Curaçao, Bonaire, Aruba, St. Eustatius, Saba en de helft van St. Martin, waarvan de wederhelft aan Frankrijk toebehoort. Terwijl wij op de kust van *Guinea:* de forten St. Antonie, St. Sebastiaan, St. George del Mina en Crevecoeur behielden.

In Maart 1824 werden echter alle de Nederlandsche bezittingen op het vaste land van Indië, zijnde: Malacca en de kantoren op Bengalen, tegen Fort-Marlborough (Bencoelen) en alle Britsche bezittingen op het eiland Sumatra, aan Engeland afgestaan, welk rijk van alle zijne aanspraken op Billiton, even als DE NEDERLANDEN van die op Sincapoer, afzag, belovende Engeland tevens geene kantoren meer in de eilandengroep bezuiden straat Sincapoer te zullen aanleggen.

KONINGRIJK DER NEDERLANDEN, NA DEN BELGISCHEN OPSTAND.

Nadat het KONINGRIJK DER NEDERLANDEN gedurende vijftien jaren, onder het vaderlijk bestuur van WILLEM I, steeds in bloei en welvaart was toegenomen, stonden de Zuidelijke Nederlanders in 1830 tegen zijn bestuur op, en onttrokken zich zijner regering. De groote Mogendheden, tot wie de Koning zich gewend had, ten einde zij als bemiddelaars zouden optreden, verklaarden toen de Zuidelijke provinciën, tot een afzonderlijk koningrijk, onder den naam van *België;* terwijl de Noordelijke onder den Vorst, wien zij getrouw gebleven waren, een afzonderlijk koningrijk, onder den naam van KONINGRIJK DER NEDERLANDEN zouden uitmaken. Volgens de bepalingen van de Londensche conferentie van 15 October 1831, bestaat alzoo het KONINGRIJK DER NEDERLANDEN uit het gebied van de voormalige REPUBLIEK DER VEREENIGDE NEDERLANDEN, met bijvoeging van een klein gedeelte van Limburg en de voorheen tot andere landen behoord hebbende plaatsen, die in de provincie Gelderland of Noord-Braband besloten liggen, benevens een gedeelte van het Groothertogdom Luxemburg, welk laatste echter, als een bestanddeel van het Duitsche verbond, eigenlijk niet kan gerekend worden, tot het koningrijk te behooren, waarvan het bovendien ook afgescheiden ligt. Zoo dat het koningrijk nu zamengesteld is uit de volgende 10 provinciën: Noord-Braband, Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel, Groningen, Drenthe en Limburg.

REGERING VAN HET KONINGRIJK DER NEDERLANDEN.

De regering is nu nog, even als tijdens de vereeniging met België, Monarchaal, maar door eene grondwet gewijzigd, hebbende de Koning de uitvoerende magt in handen. De tegenwoordige Koning is WILLEM I, geboren te *'s Gravenhage,* den 24 Augustus 1772, die van 1813 af, eerst als Souvereinen Vorst der NOORDELIJKE NEDERLANDEN en sedert 1815 als Koning over alle de NEDERLANDEN geregeerd heeft. De kroon is erfelijk in 's Konings mannelijke nakomelingen, die naar het regt van eerst

geboorte opvolgen; bij ontstentenis van mannelijke nazaten, gaat de kroon, in dezelfde volgorde op de vrouwelijke over. De Koning mag geen vreemde kroon dragen, noch den zetel der regering naar buiten 's lands verleggen. De vermoedelijke erfgenaam van den troon voert den titel van *Prins van Oranje*. In alles bedragen de inkomsten van den Koning jaarlijks 1,500,000 gulden, die der Weduwe des Konings zijn op 150,000 gulden bepaald, die van den erfgenaam der kroon, wanneer hij zijn 18de jaar heeft bereikt, op 100,000 gulden, welke som echter bij het aangaan van een huwelijk verdubbeld wordt.

Het wapen is een, met eene koninklijke kroon gedekt, schild, waarin op een blaauw, met gouden blokken bezaaid, veld, den klimmenden Nassauschen leeuw, getongd van keel (rood), houdende in den regter klaauw een gouden zwaard en in den linker eenen bundel pijlen met gouden punten, de punten omhoog en de pijlen met een gouden lint te zamen verbonden. De schildhouwers zijn twee leeuwen met gouden kroonen op het hoofd, onder wier voeten een roode band met de woorden: *Je Maintiendrai* (ik zal handhaven).

RIDDERORDEN.

Er bestaan in het Koningrijk der Nederlanden, twee *Ridderorden*, die beide denzelfden Kanselier aan het hoofd hebben, zijnde de Militaire Willemsorde en de Orde van den Nederlandschen Leeuw.

De *Militaire Willemsorde* is ingesteld, ten einde te strekken tot vereerende belooning van diegenen, welke zich van de pligten, aan de krijgsdienst te water en te lande verbonden, door uitstekende daden van moed, beleid en trouw gekweten hebben. — Deze orde is verdeeld in vier klassen, als: Groot-kruisen, Kommandeurs, Ridders van de derde en Ridders van de vierde klasse. De decoratie bestaat in een wit geëmailleerd kruis, met acht gouden geparelde punten. Op de armen van het kruis de woorden: *Voor Moed*, *Beleid en Trouw*. Over dit kruis ligt het Bourgondisch kruis, bestaande uit groene lauriertakken, zaamverbonden door den gouden vuurslag, op de tegenzijde vervangen door een blaauw geëmailleerd medaillon, waarop, in het midden van eenen laurierkrans, de letter W, alles gedekt door eene gouden Koninklijke kroon. Het lint is oranje, met twee smalle Nassaus-blaauwe strepen. — Het teeken van onderscheiding is voor de Groot-kruisen: eene zilveren ster, geborduurd op den rok aan de linkerzijde, en het juweel van de orde, aan een lint vier vingeren breed, *en écharpe* van de regter- naar de linkerzijde. Voor de *Kommandeurs*: het ordeteeken geborduurd op den rok aan de linkerzijde, zonder ster, doch met de kroon en het juweel aan een lint, drie vingeren breed, *en sautoir* om den hals. Voor de *Ridders van de derde klasse*: het ordeteeken aan een lint, twee vingeren breed aan het knoopsgat. en voor de *Ridders van de vierde klasse*: een kleiner ordeteeken, hebbende de punten, vuurslag en kroon in zilver aan een lint, één vinger breed aan het knoopsgat. — De krijgslieden te water en te land, die geen officiersrang hebben, krijgen, wanneer zij tot Ridders van de vierde klasse benoemd worden, eene verhooging van inkomen, gelijk staande met de helft van de soldij, welke door hen, op het tijdstip hunner benoeming, werd genoten. De soldij wordt verdubbelde voor diegenen der voormelde militairen, welke tot Ridders van de derde klasse worden benoemd.

De *Orde van den Nederlandschen Leeuw* is ingesteld tot eene vereerende onderscheiding van alle Nederlanders, die bewijzen geven van beproefde vaderlandsliefde, bijzonderen ijver en trouw in het volbrengen hunner burgerpligten, of buitengewone bekwaamheid in wetenschappen en kunsten. — De orde heeft drie klassen: Groot-kruisen, Kommandeurs en Ridders. Diegenen, welke zich door nuttige daden, door zelfopoffering of door andere blijken van menschenliefde, eene onderscheiding waardig maken, kunnen onder den naam van Broeders aan de orde worden verbonden. — Het versiersel der orde bestaat in een wit geëmailleerd kruis, met eene gouden W tusschen elk der armen, hebbende aan de eene zijde, in het midden een blaauw geëmailleerd rond, waarop in gouden letteren geschreven zijn de woorden: *Virtus Nobilitat* (deugd veradelt), en aan de tegenzijde, de leeuw, zoo als hij in het wapen van het rijk voorkomt; alles gedekt met eene gouden Koninklijke kroon. Het lint is van Nassausch-blaauw met twee smalle oranjestrepen. — Het teeken van onderscheiding is, voor de *Groot-kruisen:* het ordeteeken van de zijde, waarop de spreuk: *Virtus Nobilitat*, gevonden wordt, zonder kroon op eene gouden ster, geborduurd op den rok aan de linkerzijde, en het juweel van de orde aan een lint, vier vingeren breed *en écharpe* van de regter- naar de linkerzijde. — Voor de *Kommandeurs:* het ordeteeken als voren geborduurd op den rok, zonder ster, doch gedekt met de kroon, en het juweel aan een lint, drie vingeren breed, *en sautoir* om den hals. — Voor de *Ridders:* het ordeteeken aan een lint, twee vingeren breed, aan het knoopsgat. — De *Broeders* dragen, in plaats van het kruis, eenen zilveren medaille, hebbende, aan de eene zijde, het zinnebeeld der orde, en aan de keerzijde hare spreuk, en hangende aan een Nassausch blaauw lint, ter breedte van anderhalven duim, met ééne oranjestreep in het midden.

De Koning is Grootmeester der beide orden, zijnde dit grootmeesterschap onafscheidelijk aan de kroon der Nederlanden verbonden.

HOOGE COLLEGIEN.

Hooge Raad van Adel.

De *Hooge Raad van Adel* is zamengesteld uit een President, 4 Raden, en 1 Secretaris. De President en 2 Raden moeten behooren tot den adel, terwijl in het collegie van President en Raden twee gegradueerde personen moeten zijn. De Raad houdt zijne zittingen te 's Gravenhage, overweegt de instellingen, door de Ridderschap of Edelen in onderscheidene provinciën te ontwerpen, benevens alle de veranderingen of wijzigingen daarin te maken, en dient Z. M. deswege van consideratiën en advies. — Hij beslist onder hoogstdeszelfs goedkeuring, alle verschillen, welke over de genoegzaamheid der bewijzen tot het zitting nemen in of onder de provinciale Ridderschap of Edelen mogten ontstaan; houdt een algemeen register van den Nederlandschen adel, en doet de noodige voordragten, strekkende tot eer, luister en handhaving van den adel en van 's Vorsten hoogheid.

Staten Generaal.

Het rijk wordt thans nog bestuurd volgens de grondwet, die in 1815 voor het vereenigd koningrijk vastgesteld is, zoodat ook thans de

Algemeene Staten of Staten-Generaal de natie vertegenwoordigen en de Koning aan de Staten de wetten blijft voordragen, welke door dezen worden aangenomen of verworpen. Zij worden, even als vroeger, in twee afdeelingen of kamers verdeeld; evenwel telt de eerste kamer thans slechts 23, en de tweede slechts 55 leden, hebbende echter Limburg en Luxemburg, door België bezet zijnde, nog geene Afgevaardigden gezonden, om in die kamer zitting te nemen. De Koning kiest bij voortduring de leden der eerste, de provinciale Staten die der tweede kamer. De Staten Generaal vergaderen nu bestendig te 's Gravenhage, waar ook de Koning thans zijne vaste residentie houdt.

Raad van State.

Door den Koning wordt een Raad van State benoemd, die over de algemeene maatregelen van inwendig bestuur van den Staat en van zijne buitenlandsche bezittingen geraadpleegd wordt. Deze Raad van welken de Prins van Oranje President is, en waarin Prins Frederik mede zitting heeft, bestaat bovendien uit zeven leden.

Algemeene Rekenkamer.

De *Algemeene Rekenkamer*, die jaarlijks de rekeningen der verschillende departementen van algemeen bestuur moet opnemen en vereffenen, mitsgaders behoorlijke rekening en verantwoording vorderen van alle bijzondere landscomptabelen, bestaat uit 5 leden, geadsisteerd door eenen Secretaris. De leden worden door den Koning gekozen, uit eene lijst van drie kandidaten, welke door de tweede kamer der Staten-Generaal worden voorgesteld.

Raden en Generaalmeesteren van de Munt.

Het *Muntwezen* staat onder het opzigt van Raden en Generaalmeesteren van de munt. Dit kollegie houdt zitting te Utrecht, waar ook 's Rijks Munt gevestigd is, en bestaat uit zes leden, alle gelijken rang hebbende, eenen Inspecteur-Essaijeur en eenen Secretaris.

De Inspecteur-Essaijeur heeft rang van Raad en Muntmeester-Generaal, en zitting in het kollegie, doch heeft alleen eene raadgevende stem.

Het kollegie zorgt voor de stipte en naauwkeurige uitvoering van alle wetten en besluiten, betreffende den muntslag; zoowel van de standpenningen als van de negotiepenningen. Het opzigt over de Munt te Utrecht wordt ook door het kollegie uitgeoefend, dat mede belast is met het toezigt over den handel in gemaakte gouden- en zilveren werken, en de zorg voor de invordering der belasting, daarop geheven wordende; terwijl eindelijk aan dit kollegie behoort de beslissing der kwestiën over het allooi, essai en wat dies meer zij van gouden en zilveren werken en speciën. Het heeft het toezigt over de essaijeurs voor den koophandel, en verleent hun acte van admissie, na voorafgaand examen.

Over de middelen van den waarborg van het goud en zilver is een Inspecteur aangesteld, en er bestaan 13 kantoren van waarborg; als: te 's Hertogenbosch, te Breda, te Maastricht, te Roermonde, te Amsterdam, te 's Gravenhage, te Rotterdam, te Schoonhoven, te Middelburg, te Utrecht, te Leeuwarden, te Zwolle en te Groningen.

Bij openbare aankondiging, gedagteekend 12 November 1828, zijn de waarborgkantoren dienstbaar gesteld tot het beveiligen van de ingezetenen tegen misleiding of bedrog, waaraan zij bij het koopen van gouden of zilveren werken kunnen blootstaan; zoodat het ieder, buiten alle kosten, vrijstaat, om zich aan de benoemde kantoren te wenden tot het doen bezigtigen en onderzoeken van alle voorwerpen, omtrent welke de koopers mogten verlangen tot volkomene zekerheid te geraken, ten aanzien van de deugdelijkheid van het allooi en van de geldigheid der stempelteekenen.

Men houdt in DE NEDERLANDEN boek, en rekent met *guldens*, die in 100 Centen verdeeld zijn.

Gouden munten zijn: de gouden penning = 10 gulden; de halve gouden penning = 5 gulden; de gouden rijder = 14 gulden; de halve gouden rijder = 7 guld.; de dukaat = 5 gulden 25 centen.

Zilveren munten zijn: de gulden = 100 centen; de halve gulden = 50 centen; de kwartgulden of het vijfje = 25 centen; de tiende gulden of het dubbeltje = 10 centen; de twintigste gulden of stuiver = 5 centen; de zilveren rijder of ducaton = *f* 3,15; de driegulden = *f*3, 00; de zeeuwsche rijksdaalder of zeeuw = *f*2, 60; de halve zeeuwsche rijksdaalder of zesentwintig = *f*1,30; de kwart zeeuwsche rijksdaalder of het dertientje = 65 centen; de achtste zeeuwsche rijksdaalder, het pietje of zevendhalfje = 32½ cent; de hollandsche rijksdaalder of zilveren dukaat = *f* 2,50; de halve rijksdaalder of vijfentwintig = *f* 1,25; de kwart rijksdaalder of dertiendhalf = 62½ cent, de kroon; = *f* 2; de daalder = *f* 1,50; de goudgulden of acht en twintig = *f* 1,40. Vroeger had men nog den schelling = 30 centen en de zesthalf = 27½ cent, maar deze zijn later beide tot eene waarde van 25 centen verminderd.

De *kopere munten* zijn de cent en de halve cent. Voorheen was de koperen munt de duit, van welke er acht gelijk stonden aan vijf centen of éénen stuiver, maar deze munt is thans niet meer gangbaar.

RAAD VAN MINISTERS.

De *Raad van Ministers* is zamengesteld uit den Vice-President van den Raad van State, de Ministers, die aan het hoofd van eenig departement van algemeen bestuur geplaatst zijn, en den Minister Secretaris van Staat; terwijl de Prins van ORANJE van regtswege zitting in dezen Raad heeft. De Voorzitter, zijnde de Vice-President van den Raad van State, en, bij diens afwezigheid of ziekte, de oudst benoemde Minister, wijst eenen der Referendarissen van den Raad van State aan, om de functien van Secretaris waar te nemen. De werkzaamheden van dezen Raad bestaan in het voorloopig onderzoek van, en het gemeen overleg omtrent alle ontwerpen van wetten en alle zoodanige besluiten, reglementen en verordeningen van bestuur, welke de algemeene administratie betreffen. De Raad vergadert gemeenlijk eenmaal 's weeks, op den dag, dat de Koning zijne gewone audiëntie verleent, maar de Voorzitter doet den Raad zoo dikwijls buitengewoon vergaderen, als den aard der werkzaamheden zulks medebrengt. De beraadslagingen van de Raad leiden tot geene beslissing bij meerderheid, maar de slotsom der overwegingen, zoowel van de meerderheid

als van de minderheid der leden, alsmede de vóór en tegen aangevoerde motiven, worden, door den Minister, wien het in overweging geweest zijnde stuk meer bepaaldelijk betreft, in zijne voordragt, aan den Koning bekend gemaakt.

Er bestaan negen *Departementen van Algemeen Bestuur*, als: de Staats-secretarie; het departement van Buitenlandsche zaken; het departement van Justitie; het departement van Binnenlandsche zaken; het departement voor de Hervormde en andere eerediensten, behalve de Roomsch-katholijke; het departement voor de Roomsch-katholijke Eeredienst; het departement van Oorlog; het departement van Finantiën; en het departement van Koloniën.

STAATS-SECRETARIE.

Aan de *Staats-Secretarie* zijn werkzaam: 1 Minister Secretaris van Staat; 1 Griffier, tevens Administrateur der Staats-Posterij; 1 Hoofd-Commies; 4 Commiesen; en 8 Adjunct-Commiesen.

DEPARTEMENT VAN BUITENLANDSCHE ZAKEN.

Aan het hoofd van het *departement van Buitenlandsche zaken* staat een Minister, met wien een Secretaris-Generaal, een Geheim-Secretaris, een Referendaris en een Secretaris der Cijfers werkzaam zijn. De werkzaamheden van dit Ministerie bepalen zich tot de instandhouding en de uitvoering van tractaten en conventiën, zoo politieke als commerciële; de uitvoering der besluiten van Z. M., betrekkelijk de benoeming der Ambassadeurs, Envoyés, Residenten en andere diplomatieke of Consulaire agenten; — de correspondentie met de Ministers en Consuls, hetzij van Z. M. buiten 's lands hetzij van buitenlandsche Mogendheden, geaccrediteerd bij den Koning, of residerende in de havens van het Koningrijk. Ook is aan dat departement de administratie van de nationale nijverheid verbonden.

Ambassadeurs, Envoyés, Residenten, enz.

Het *Corps diplomatique* bestaat uit: de Envoyés Exraordinaris en Ministers Plenipotentiarissen van de hoven van Groot-Brittanje, van Frankrijk, van Oostenrijk, van Pruissen, van Rusland, van Sardinië en van Zweden en Noorwegen; de Envoijé Extraordinaris van Denemarken; de Minister Plenipotentiaris van Nassau; de Ministers Residenten van Baden en van Wurtemberg; en de Zaakgelastigden van de Vereenigde Staten van Amerika en van den Kerkelijken staat.

Het Nederlandsche hof heeft Envoyés Extraordinaris en Ministers Plenipotentiarissen aan de hoven van Groot-Brittanje, van Denemarken, van Frankrijk, van Oostenrijk, van Pruissen, van Rusland, van Sardinië en van Zweden en Noorwegen, alsmede bij den Kerkelijken Staat en bij de Duitsche Bonds-Vergadering, welke

laatste tevens ons land bij de Hoven van Keur-Hessen en Nassau vertegenwoordigd; Ministers Residenten aan het hof van Baden en bij de Hanze-steden; Zaakgelastigden, aan het hof van Turkije, bij de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en bij de Vrije Stad Frankfort en Consuls-Generaal, bij de hoven van Braziliё, van Griekenland, van Portugal en der Beide Siciliën alsmede in Zwitserland.

NATIONALE NIJVERHEID.

Tot de attributen der *Administratie van de Nationale nijverheid*, aan wier hoofd een Administrateur en een Referendaris geplaatst zijn, behooren de uitsluitende regten op uitvindingen en verbeteringen van voorwerpen van kunst en volksvlijt, de fabrijken, de trafijken en het toezigt over de rijksverzameling der modellen voor bouw- en werktuigkunde.

Dat DE NEDERLANDEN zoo volkrijk en digt bebouwd zijn, is, na den koophandel, meerendeels aan de groote menigte handwerken, neringen en hanteringen, inzonderheid aan de manufacturen en fabrijken toe te schrijven. De wollen stoffen en zoogenaamde Friesche lakens zijn reeds in het begin der 9de eeuw beroemd geweest; want, volgens het verhaal der historieschrijvers, deed KAREL *de groote*, reeds te zijnen tijde, witte, grijze, purpere en safierverwige Friesche lakensche kleederen, in DE NEDERLANDEN, tot eenen hoogen prijs inkoopen, om die aan den Koning van Perzië en andere Vorsten ten geschenke te geven. In de 10de eeuw werd er groote koophandel gedreven in stoffen, welke voornamelijk in Vlaanderen gemaakt werden; de laken- en stofweverijen bleven, tot in de 14de eeuw, in de steden van Braband en Vlaanderen gevestigd, maar toen werd een geweldig oproer, onder de wevers ontstaan, hetwelk men met geweld zocht te onderdrukken en te beteugelen, de oorzaak, dat het grootste getal van die wevers zich naar Holland begaf en de weverijen derwaarts overbragt, alwaar zij tot in het midden der vorige eeuw aanmerkelijk gebloeid hebben, maar van dien tijd af tot voor eenige jaren meer en meer in verval geraakt zijn. Thans evenwel is de *nijverheid* hier te lande weder tot eenen hoogen trap van welvaart opgevoerd, en sedert de afscheuring van België rijzen er, vooral door de aanmoediging der handelmaatschappij, die de producten der Nederlandsche fabrijken naar de koloniën doet overvoeren, op schier alle punten van het rijk jaarlijks uitgebreide nieuwe fabrijken op. Men vervaardigt thans lakens en wollenstoffen, onder anderen te Leyden en te Tilburg; tapijten te Baarn, te Deventer en te Breda; linnen in Noord-Braband, Gelderland, Drenthe en Overijssel; uitmuntend servetgoed en damast, inzonderheid te Haarlem en in de Meijerij van 's Hertogenbosch. Men heeft eene groote katoenweverij-; drukkerij-en-verwerij te Leeuwarden; linnen- en garenbleekerijen, te Haarlem; mechanieke katoenspinnerijen in Overijssel; hoedenfabrijken, bijzonder in Noord-Braband; lijnbanen, onder anderen te Amsterdam, te Graft en op onderscheidene plaatsen in Zuid-Holland; fabrijken van gemaakt koperwerk te Utrecht, IJsselstein, Schoonhoven enz.; ter laatst gemelde plaatse ook fabrijken, van gemaakt zilverwerk; pottebakkerijen en pijpenfabrijken, vooral te Gouda; steenovens en kalkbranderijen, inzonderheid in Zuid-Holland, in Utrecht en Overijssel; zeepziederijen, vooral in Holland en Utrecht;

stijfselfabrijken, onder anderen aan de Zaan; loodwit-, blaauwsel- en lakmoesfabrijken en potloodgieterijen, bijzonder te Amsterdam, te Rotterdam en te Dordrecht; meestoven in Zeeland en in het oostelijk gedeelte van Nooord-Braband en Zuid-Holland; buskruidfabrijken, onder anderen te Purmerende. Men bereidt in Holland goede borax, kamfer en salpeter. Men stookt er vitriool, sterkwater, jenever enz. Bijzonder zijn de branderijen te Schiedam, Delftshaven en Weesp beroemd, terwijl er op vele andere plaatsen gevonden worden, die korenbrandewijn uitleveren, waarvan veel buitenslands gevoerd wordt; ook wordt er in een aantal fabrijken jenever uit aardappelen gestookt, vooral in de provincie Groningen, alwaar deze aardvrucht sterk wordt aangebouwd. Er zijn ook vele azijnmakerijen, bijzonder te Amsterdam en te Rotterdam; bierbrouwerijen, vooral in Noord-Braband en Overijssel, alsmede te Amsterdam; zoutkeeten, inzonderheid in Zeeland en te Dordrecht; suikerraffinaderijën, voornamelijk te Rotterdam en te Amsterdam; oliemolens heeft men in groote menigte, langs de Zaan alleen 120 en te Dordrecht 22; papiermolens op onderscheidene plaatsen in Holland, en in menigte op de Veluwe, in Gelderland, zijnde het papier, dat op deze molens vervaardigd wordt, zoo om zijne deugdzaamheid als fraaiheid beroemd. Men vindt overal eene verbazende menigte houtzaagmolens, voornamelijk aan de Zaan, op welke het hout, uit Noorwegen en de Oostzee herwaarts gebragt, gezaagd, en tot het bouwen van schepen en huizen bekwaam gemaakt wordt; en, op onderscheidene plaatsen, voornamelijk te Zaandam, Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht, en Harlingen, vindt men aanzienlijke houtkooperijen van gezaagd hout; ook is de handel in ongezaagd hout, dat met groote vlotten den Rijn af, naar Dordrecht en elders vervoerd, of regtstreeks uit Noorwegen gehaald wordt, zeer aanzienlijk. Op vele plaatsen vindt men scheepstimmerwerven, waarop zelfs de grootste schepen gebouwd worden. De hennip, die men uit Koningsbergen, Riga en andere plaatsen in Rusland bekomt, wordt tot garen gesponnen, waarvan in de lijnbanen allerlei soort van touw gemaakt en zelfs zware kabeltouwen, trossen en wand voor de schepen geslagen wordt; ook heeft men hier vele ankersmederijën. Er wordt veel garen, in Duitschland gesponnen, meest ruw naar Nederland gevoerd, aldaar gebleekt, op nieuw bereid, getwijnd, en tot allerhande gebruik, zelfs tot het maken van de fijnste kanten, bekwaam gemaakt en naar Vlaanderen, Braband, Spanje, Portugal, de Middellandsche zee en elders vervoerd. Leertouwerijen zijn er in overvloed, en men maakt er ook perkament. Verw-, pel-, snuif-loodwit-, vol- en trasmolens vindt men er in grooten getale. Voorts heeft men katoen-, bontjes-, marseille-, bombazijn-, zeildoek-, band-, lijm-, metaal- en aardenwerkfabrijken; glasblazerijen; plateel- en pannenbakkerijen; verw-, fijne olie- en andere chemicaliabereidingen enz.

DEPARTEMENT VAN JUSTITIE.

Het hoofd van het *Departement van Justitie* voert den titel van Minister van Justitie, aan wien een Secretaris en twee Referendarissen toegevoegd zijn. Tot de attributen van dit Ministerie behoort, alles wat betrekking heeft tot de organisatie en het personeel van den hoogen raad, de geregtshoven, regtbanken en kantongeregten; het notariaat; de bedienende ambtenaren; de verzoeken

om gratie; vermindering of kwijtschelding van straf; de verzoeken om dispensatiën; de comptabiliteit der regterlijke kosten; de uitvoering der wetten, besluiten en ordonnantiën, betrekkelijk het beheer der justitie, zoowel in het civiele als in het criminele; en in het algemeen alles, wat betrekking heeft tot de civiele en criminele wetgeving.

De *Regterlijke Magt* wordt uitgeoefend door den Hoogen raad, de Provinciale Geregtshoven en de Criminele Regtbank in de provincie Holland, de Arrondissements-regtbanken en de Kantongeregten. Zij, die in deze regterlijke collegiën zitting hebben, worden, op voordragt van den Minister van Justitie, door den Koning benoemd.

HOOGE RAAD.

De *Hooge Raad* is zamengesteld uit: één President, één Vice-President, ten minste twaalf en ten hoogste veertien Raadsheeren, één Griffier en twee of ten hoogste drie Substituut-Griffiers. De Hooge Raad oordeelt ter eerster instantie: 1°. over alle regtsvorderingen, waarin de Koning of de leden van het koninklijke huis als gedaagden worden aangesproken; 2°. over alle regtsvorderingen, in welke de Staat als gedaagde wordt aangesproken, uitgezonderd die, welke 's rijks belastingen betreffen; 3°. over alle geschillen in zaken van prijzen en buit, die door de schepen van oorlog van den Staat, of door schepen bij particulieren uitgerust en van commissie of *lettres de marque* voorzien, worden achterhaald en opgebragt, mitsgaders van alle geschillen, welke tusschen de reeders onderling deswege zouden mogen ontstaan; en 4°. over alle jurisductie-geschillen: *a*) tusschen alle regterlijke autoriteiten, welke niet behooren tot hetzelfde provinciaal geregtshof; *b*) tusschen de provinciale geregtshoven, de criminele regtbank daaronder begrepen; *c*) tusschen eenig provinciaal geregtshof ter eerster instantie regtdoende, en eenige regtbank of geregt daaronder ressorterende en *d*) tusschen een provinciaal geregtshof of eene regtbank ter eenre en een ander regterlijk kollegie ter andere zijde. De arresten, door den Hoogen Raad ter eerster instantie in burgerlijke zaken gewezen, zullen onderhevig zijn aan revisie, overeenkomstig de bepalingen van het wetboek van burgerlijke regtspleging. De hooge raad oordeelt bij wege van hooger beroep in burgerlijke zaken: 1°. over de aan hooger beroep onderworpen vonnissen, door de provinciale geregtshoven in eersten aanleg gewezen; 2°. over de vonnissen, gewezen bij de hoven van justitie in de Koloniën of bezittingen van het rijk in andere werelddeelen. De Hooge Raad neemt in het eerste en laatste ressort kennis: van alle misdrijven (de overtredingen, waartegen geene straf van gevangenis is bedreigd, niet daaronder begrepen), gedurende den tijd hunner functien begaan door: de Leden van de Staten-Generaal; de Hoofden der departementen van algemeen bestuur; de Leden van den Raad van State; de Commissarissen van den Koning in de provinciën; de Groot-Officieren van het huis des Konings, en van die der Leden van het koninklijk geslacht; den Kanselier van de orden des rijks; de Ambassadeurs en andere Gezanten bij buitenlandsche mogendheden; de Gouverneurs en Commissarissen des Konings in de koloniën en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen; de Griffiers van de beide Kamers der Staten-Generaal en den Secretaris van den Raad van State; de Presidenten, Raadsheeren, Procureur-Generaal, Advocaten-Generaal, en de Griffier en Substituut-Griffiers van den Hoogen Raad; de Leden en Secretaris

van de Algemeene Rekenkamer; de Raden- en Generaal-meesteren der munt en hunnen Secretaris; de Leden en den Griffier van het Hoog-militair Geregtshof, alsmede de Ambtenaren van het Openbaar Ministerie bij dat hof; de Presidenten, Raadsheeren, Ambtenaren van het Openbaar Ministerie en Griffiers van de Provinciale geregtshoven; gelijk mede den President, Leden en Ambtenaren van het Openbaar Ministerie van de Criminele Regtbank. De Hooge Raad wijst ook in het eerste en hoogste ressort: 1°. over de misdaad van zeerooverij; 2°. over alle misdaden, gepleegd aangaande prijs en buit, die door de schepen van oorlog van den Staat, of door schepen bij particulieren uitgerust en van commissie of *lettres de marque* voorzien, worden achterhaald en opgebragt. De Hooge Raad neemt kennis van den eisch tot cassatie, gedaan tegen de handelingen der Provinciale Hoven, de Criminele Regtbank, de Arrondissements-regtbanken en Kantongeregten en tegen de arresten en vonnissen door hen gewezen. De Hooge Raad vernietigt de handelingen, arresten en vonnissen: 1°. wegens het verzuim der vormen, voorgeschreven op straffe van nietigheid; 2°. wegens verkeerde toepassing of schending der wet; en 3°. wegens overschrijding der regtsmagt.

Provinciale Geregtshoven.

De *Provinciale Geregtshoven* zijn zamengesteld: in Holland, uit één President, één Vice-President, 9 Raadsheeren, 1 Procureur-Generaal, twee Advocaten-Generaal, 1 Griffier en twee Substituut-Griffiers; in de overige provinciën uit 1 President, 1 Vice-President, zeven Raadsheeren, 1 Procureur-Generaal, 1 Advocaat-Generaal, 1 Griffier, 1 of ten hoogste 2 Substituut-Griffiers. De Provinciale hoven oordeelen in eersten aanleg: 1°. over alle regtsvorderingen, waarin de provincie betrokken is, met uitzondering der zakelijke regten, en wijzen daarin zonder hooger beroep, indien de vorderingen geen vierhonderd gulden in hoofdsom te boven gaan; 2°. over jurisdictie-geschillen tusschen Arrondissements-regtbanken of tusschen Kantongeregten, in verschillende arrondissementen, binnen de provincie voorvallende; 3°. over alle correctionele vervolgingen binnen het provinciaal regtsgebied, tegen Kanton-regters en hunne plaatsvervangers, Regters, Plaatsvervangers en Leden van het openbaar Ministerie en Griffiers, wegens misdrijven, gedurende den tijd hunner bediening begaan, mitsgaders over de daaruit voortspruitende vordering tot vergoeding van kosten, schaden en interessen. Zij oordeelen, behoudens de bepalingen, ten aanzien der criminele regtbank, en met uitzondering der zaken aan den Hoogen Raad opgedragen, in het eerste en laatste ressort, over alle misdrijven, waartegen eene lijf- of onteerende straf is bedreigd, en waarvan het regt van vervolging tot de bevoegdheid behoort van den Officier bij de Arrondissements-regtbanken in hun provinciaal regtsgebied, overeenkomstig de bepalingen, daaromtrent bij het wetboek van strafvordering vastgesteld. Zij oordeelen in hooger beroep over daarvoor vatbare vonnissen, zoowel in correctionele als in burgerlijke zaken bij de Arrondissements-regtbanken, binnen hun provinciaal regtsgebied in eersten aanleg gewezen, behoudens de bepalingen, ten aanzien der regtsmagt van de criminele regtbank.

Criminele Regtbank in de Provincie Holland.

De *Criminele Regtbank in de provincie Holland* moet zijn te zamengesteld: uit 1 President, 8 Regters, 1 Officier van criminele Justitie, 1 of ten

hoogste 2 Substituut-Officiers, 1 Griffier en 1 Substituut-Griffier. De regtsmagt dezer regtbank strekt zich uit tot dat gedeelte der provincie Holland, binnen hetwelk het hof niet is gevestigd. Zij oordeelt in het eerste en laatste ressort, met uitzondering der zaken, aan den Hoogen Raad opgedragen, over alle misdrijven, waartegen eene lijf- of onteerende straf is bedreigd, en waarvan de Officieren bij de Arrondissements-regtbanken binnen haar ressort bevoegd zijn tot de vervolging, volgens de bepalingen van het wetboek van strafvordering. In hooger beroep oordeelt zij over de daarvoor vatbare vonnissen in correctionele zaken bij de Arrondissements-regtbanken, binnen haar regtsgebied gewezen.

Arrondissements-Regtbanken.

De *Arrondissements-Regtbanken* zijn niet allen uit een gelijk getal leden zamengesteld. De Arrondissements-regtbank van Amsterdam bestaat uit 1 President, 2 Vice-Presidenten, 12 Leden, 1 Officier, 3 Substituut-Officiers, 1 Griffier en 3 Substituut-Griffiers. Die van Rotterdam: uit 1 President, 1 Vice-President, 7 Leden, 1 Officier, 2 Substituut-Officiers, 1 Griffier en 2 Substituut-Griffiers; die van 's Gravenhage: uit 1 President, 5 Leden, 1 Officier, 1 Substituut-Officier, 1 Griffier en 1 Substituut-Griffier; die van 's Hertogenbosch, Arnhem, Middelburg, Utrecht, Leenwarden, Zwolle en Groningen, behoorende tot de eerste klasse, ieder uit 1 President, 4 of 5 Leden, 1 Officier, 1 Substituut-Officier, 1 Griffier en 1 Substituut-Griffier. Tot de tweede klasse behooren: Breda, Alkmaar, Hoorn, Haarlem, Leyden, Dordrecht, Deventer, en Assen; deze bestaan uit 1 President, 3 Leden, 1 Officier, 1 Substituut-Officier, 1 Griffier en 1 Substituut-Griffier. Die van de derde klasse zijn even als die van de tweede zamengesteld, maar de Regters en Ambtenaren genieten mindere bezoldigingen; zij zijn: Eindhoven, Nijmegen, Zutphen, Tiel, Gorinchem, Brielle, Zierikzee, Goes, Amersfoort, Heerenveen, Sneek, Almelo, Winschoten en Appingedam. De Arrondissements-regtbanken zullen van den eersten aanleg kennis nemen, van alle persoonlijke, zakelijke en gemengde regtsvorderingen van allerlei aard, uitgezonderd die, welke bij de wet verklaard zijn tot de bevoegdheid van de kantongeregten, of van de provinciale hoven en den hoogen raad te behooren. Zij nemen in het hoogste ressort kennis: 1°. van alle jurisdictie-gevallen tusschen de kantongeregten, van hun regtsgebied; 2°. van alle personele regtsvorderingen, de waarde van *f* 400 in hoofdsom niet te boven gaande; 3°. van alle zakelijke regtsvorderingen, indien de waarde van het onderwerp, hetzij in hoofdsom, hetzij in inkomsten, tegen vijf ten honderd berekend, niet meer beloopt dan *f* 400; 4°. van alle regtsgedingen betrekkelijk verplaatsing van scheidteekenen, aanmatiging van gronden, boomen, heggen, slooten, van afleidingen en belemmering van waterloopen, alle binnen 's jaars gepleegd en van alle regtsvorderingen wegens bezitregt; 5° van alle aan hooger beroep onderworpene vonnissen, door de Kantonregters gewezen. Zij wijzen in het hoogste ressort in alle personele, zakelijke en gemengde regtsvorderingen aan hooger beroep onderworpen, ingevallen partijen verklaard hebben van het hooger beroep af te zien. Deze bepaling is echter niet toepasselijk in zaken, die niet voor dading of compromis vatbaar zijn, zij wijzen in correctionele zaken; hunne vonnissen zijn aan hooger beroep onderworpen, met uitzondering

van het geval, dat tegen het misdrijf geene hoogere straf is bedreigd dan eene geldboete van 200 guld., zonder gevangenis of verbeurdverklaring van eenige voorwerpen, te zamen of afzonderlijk. Zij nemen ook kennis van de vordering ter vergoeding van kosten en schaden ten behoeve van de beleedigde partij, wanneer die vorderingen geen 150 guld. te boven gaan, maar wanneer die vorderingen 150 guld. overschrijden, moeten zij bij eene afzonderlijke burgerlijke actie vervolgd worden. Zij nemen in hooger ressort kennis van de vonnissen, door de Kanton-regters in eersten aanleg, ter zake van overtredingen, gewezen. Er zijn over het geheele koningrijk 32 Arrondissements-Regtbanken.

Kantongeregten.

Er moeten voor elk Kantongeregt zijn: één Regter, twee of hoogstens vier Plaatsvervangers en één Griffier. Behalve de werkzaamheden aan de Kanton-regters bij de wet opgedragen, nemen zij kennis, zoo in burgerlijk als in handelszaken, zonder hooger beroep, indien de vordering niet meer beloopt dan 50 guld., en behoudens hooger beroep, indien zij niet meer bedraagt dan 200 guld.: 1°. van alle loutere personele regtsvorderingen; 2°. van alle regtsvorderingen tot betaling van renten, huren en pachten, mitsgaders van interessen of gedeelten van inschulden, zelfs in geval de rente, de huur, de pacht of de hoofdsom der inschuld meer dan *f* 200 bedraagt, mits de regtstitel niet worde betwist. Zij zullen, insgelijks zonder hooger beroep, indien de invordering niet meer dan 50 guld. beloopt, en behoudens hooger beroep, tot welke som de vordering zich mogt uitstrekken, kennis nemen: 1°. van burgerlijke regtsvorderingen tot vergoeding van schaden, hetzij door menschen, hetzij door dieren, toegebragt aan land, houtgewas, boom-, tuin- of veldvruchten; 2°. van zoodanig herstel aan huizen, woningen, gebouwen en pachthoeven, hetwelk volgens de wet ten laste van den huurder valt, en 3°. van betaling van arbeidsloonen aan werklieden, huren aan dienstboden, en het volbrengen van wederzijdsche overeenkomsten van meesters en hunne dienstboden of arbeidslieden. Zij nemen kennis van burgerlijke regtsvorderingen, ter zake van mondelingen hoon, zonder hooger beroep, indien de gevraagde betering zich blootelijk bepaalt tot eene geldsom, geen 50 gulden te boven gaande en behoudens hooger beroep, tot welke hooge som de gevraagde betering moge loopen, of ook in alle gevallen, waarin, nevens of in plaats van eenige geldsom, een verdere eisch tot betering mogt gedaan zijn. Zij nemen insgelijks, behoudens hooger beroep, kennis van de regstvorderingen tot ontruiming: 1°. van huizen, gebouwen, woningen, pakhuizen, stallen, zolders en kelders, zonder onderscheid van het bedrag der huur, indien de huurder geen schriftelijk bewijs van bestaande, vernieuwde of verlengde huur te berde brengt, en in gebreke blijft het perceel te ontruimen; 2°. van pachthoeven, landerijen, tuinen en andere gronden, mits de huur, over het jaar berekend, of de waarde van dien, niet meer dan *f* 200 bedraagt. Zij nemen mede kennis van de regtsvorderingen tot ontbinding van huur van huizen, woningen, pakhuizen, stallen, zolders en kelders, mitsgaders van pachthoeven, landerijen, tuin- en andere gronden, en dien ten gevolge van hunne ontruiming, ter zake van wanbetaling der huurpenningen, zonder hooger beroep, indien de huur, over het jaar berekend, niet meer dan 50 guld., en behoudens hooger beroep, indien zij niet meer dan 200 gulden bedraagt. In alle ge-

vallen, welke voor dading of compromis vatbaar zijn, en in welke partijen zich voor eenen Kanton-regter te hunner keuze, doch binnen het arrondissement, aanmelden, en zijne beslissing inroepen, welke ook de aard van het geschil en de waarde van het betwiste voorwerp zij. In dat geval zal de Kanton-regter altijd wijzen in het hoogste ressort, ten ware partijen, in zaken aan hooger beroep onderworpen, dit beroep hadden voorbehouden. De Kanton-regters vonnissen over alle overtredingen, op welke geen hoogere straf is gesteld dan eene gevangenis van zeven dagen of eene geldboete van 75 guld. te zamen of afzonderlijk, zonder aanzien of die straf al dan niet gepaard gaat met de verbeurdverklaring van eenige voorwerpen. Hunne vonnissen zijn aan hooger beroep onderworpen, met uitzondering van het geval, dat tegen de overtreding geen hoogere of andere straf is bedreigd, dan eene geldboete, de som van 20 gulden niet te boven gaande; behalve in zaken van belastingen, welke alle door de Arrondissements-regtbanken worden beregt, voor zoover bij de wet niet een hooger regter is aangewezen. Eindelijk nemen de Kanton-regters kennis van de vordering tot vergoeding van kosten en schaden, ten behoeve der beleedigde partij, wanneer de vordering geen 50 guld. te boven gaat. Gaat die vordering echter 50 guld. te boven, dan moet zij, bij eene bijzondere actie, bij den daartoe bevoegden burgerlijken regter vervolgd worden. In zaken van overtredingen wordt het openbaar ministerie waargenomen door het hoofd van het bestuur der gemeente, binnen welke het Kantongeregt zijne zittingen houdt. Er zijn over het geheele koningrijk 140 Kantongeregten.

DEPARTEMENT VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN.

Het hoofd van het *Departement van Binnenlandsche Zaken* is een Minister. De werkzaamheden van dit Ministerie strekken zich uit over het binnenlandsch bestuur der provinciën, voor zoo verre dit bestuur niet betreft onderwerpen, tot andere Ministerieële departementen behoorende; de uitvoering der besluiten van Zijne Majesteit, nopens de aanstelling van leden van burgerlijke kollegiën en ambtenaren van het plaatselijk bestuur, de plaatselijke belangen en comptabiliteit; de grensscheidingen der provinciën en der gemeenten; de maten en gewigten; de schouwburgen; de strandvonderijën; het kopijregt; de waterstaat; de nationale militie; de schutterijen; het armwezen; de gestichten van liefdadigheid; de gevangenissen; het hooger, het middelbaar, en het lager onderwijs; de wetenschappen, letterkunde en schoone kunsten; den landbouw; de groote en kleine visscherijën; den koophandel; de scheepvaart; de geneeskundige staatsregeling, de Nederlandsche staatscourant en de algemeene landsdrukkerij.

Het *Binnenlandsch Bestuur* van elke provincie wordt gevoerd door eenen Gouverneur en gedeputeerden uit de Provinciale Staten. De *Provinciale Staten* worden uit de ridderschap, de steden en den landelijken stand genomen; benoemende de Ridderschap hare leden; de Raad in de steden de zijne, en de kiezers in de kiesdistrikten ten platten lande, uit en voor den landelijken stand, de hunne. Elke stand kiest een gelijk getal vertegenwoordigers, die vervolgens uit hun midden een kollegie van eenige leden

aanstellen, welke voortdurend zitting houden, en Gedeputeerde Staten worden genoemd. Aan dit kollegie wordt opgedragen alles, wat tot het dagelijksche beheer der zaken, en de uitvoering der algemeene wetten betrekking heeft. In de provincie Holland zijn echter, uit hoofde van hare uitgestrektheid en bevolking, twee Gouverneurs, alsmede twee kollegiën van Gedeputeerde Staten, één over Zuid- en één over Noord-Holland. De kiezers worden ten platten lande door stemgeregtigden benoemd, en zijn tot deze betrekking verkiesbaar Nederlanders, ingezetenen der provincie, wanneer zij, over de 23 jaren oud zijnde, eene zekere som in de jaarlijksche belasting dragen. De provinciën zijn verdeeld in steden en plattelandsgemeenten, uitgezonderd Friesland, dat in steden en grietenijen verdeeld is, terwijl in Gelderland, Noord-Braband en Zeeland eenige plattelands-gemeenten tot één distrikt zijn vereenigd, aan het hoofd van welke distrikten zich kommissarissen bevinden. De *Plaatselijke Besturen* zijn zamengesteld in de steden uit: 1 Burgemeester, 2, 3 of 4 Wethouders en een zeker getal Leden van den Raad, geëvenredigd aan de grootte der bevolking, benevens 1 Secretaris; in degemeenten ten platten lande uit 1 Burgemeester, 2 Assessoren, en een zeker getal Leden van den Raad, geëvenredigd aan de grootte der bevolking, benevens 1 Secretaris.

Maten en Gewigten.

Bij het *Ministerie van Binnenlandsche Zaken* is een *Adviseur voor de zaken der maten en gewigten.* Voor de maten en gewigten, van welke er vroeger bijna even zoo veel onderscheidene soorten bestonden, als er landstreken, steden en dorpen in het koningrijk waren, is ingevolge de wet van 21 Augustus 1816 een tiendeelig stelsel aangenomen, waarvoor bij besluit van 29 Maart 1817 de benamingen vastgesteld werden. In dit stelsel staan alle lengte-, oppervlakte- en inhoudsmaten, alsmede de gewigten, in een tiendeelig verband tot elkander. Het heeft tot grond-eenheid de lengte van het tienmillioenste gedeelte van den meridiaanboog der aarde, tusschen den pool en den equator, en dus het veertigmillioenste gedeelte van den geheelen omtrek der aarde, welke lengte, de Nederlandsche elle (meter) genoemd, door ons tot eenheid voor de gewone lengte-maten aangenomen is. Hare onderdeelen zijn palmen, duimen en strepen. Zoodat de elle in 10 palmen, de palm in 10 duimen en de duim in 10 strepen verdeeld wordt. De systematische benamingen dezer onderdeelen zijn: *decimeter*, *centimeter* en *milimeter*.

Het tienvoud der elle wordt roede (*decameter*) genaamd, terwijl eene lengte van 1000 ellen, welke bij *geographische* of *afstandmaten* tot eenheid aangenomen is, den naam van mijl (*kilometer*) draagt.

Voor de *vlaktematen* wordt de vierkante roede tot eenheid genomen; eene hoeveelheid dus van 100 vierkante ellen is eene *are*, de grond-eenheid der landmaten; dragende de hoeveelheid van 100 vierkante roeden, zijnde dus 10,000 vierkante ellen, den naam van bunder (*hectare*). Eene *vierkante elle* is 100 vierkante palmen; een *vierkante palm* 100 vierkante duimen, en een *vierkante duim* 100 vierkante strepen.

Voor de *inhoudsmaten* is de kubiek elle tot eenheid aangenomen, welke tevens onder de benaming van wisse (*stère*) tot eenheid voor brandhoutmaat strekt. Een *kubiek elle* is 1000 kubiek pal-

men; een *kubiek palm* 1000 kubiek duimen, en een *kubiek duim* 1000 kubiek strepen.

De *inhoudsmaten* onderscheiden zich in die *voor drooge* en in die *voor natte waren* voor beide soorten is de kubiek palm (*kubieke decimeter*), de aangenomen eenheid; bij de drooge waren nogtans heeft deze maat den naam van kop (*liter*), en bij natte waren dien van kan (*liter*) verkregen.

De *kop* wordt in tien maatjes verdeeld. Voorts bevat één *schepel* 10 kop, en één *mudde* 100 kop, terwijl daarenboven aan eene hoeveelheid van 30 mudden den naam van *last* gegeven is.

De *kan* heeft 10 maatjes en het *maatje* 10 vingerhoeden, en eene hoeveelheid van 100 kannen maakt een *vat* uit.

Ten einde de gewigten insgelijks met de aangenomen grondeenheid van het stelsel in verband te brengen, is men op het denkbeeld gekomen, om het gewigt in het luchtledige van eene kubiek palm zuiver gedisteleerd en tot den grootsten graad van digtheid gebragt water, tot eenheid der gewigten, bij ons den naam van pond dragende, te doen strekken. Het duizendste gedeelte, zijnde dus het gewigt van een kubiek duim van zoodanig water, is onder de benaming van wigtje (*gramme*) tot gewigts-eenheid bij kostbare waren aangenomen.

Het *pond* bestaat uit 10 onsen, en elk *ons* uit 10 looden.

Het *wigtje*, of tiende deel van een lood wordt weder in 10 korrels verdeeld.

Tot meerder duidelijkheid laten wij hier volgen:

Een algemeen overzigt van het Tiendeelig Maten- en Gewigtstelsel.

MATEN.	BENAMINGEN. Nederlandsche.	BENAMINGEN. Systhematische.	WAARDE.
AFSTANDSMATEN.			
Eenheid.	Mijl.	Kilometer.	1000 ellen.
	Roede.	Decameter.	10 »
LENGTEMATEN.			
Eenheid.	Elle.	Meter.	1 »
Onderdeelen.	Palm.	Décimeter.	Een tiende elle.
	Duim.	Centimeter.	Een honderdste ell.
	Streep.	Milimeter.	Een duizendste ell.
LANDMATEN.			
Eenheid.	Bunder.	Hectare.	10,000 vierk. ellen.
	Vierk. roed.	Are.	100 vierk. »
OPPERVLAKTE MATEN.			
Eenheid.	Vierk. elle.	Vierk. meter of centiare.	1 vierk. elle.
Onderdeelen.	» palm.	Vierk. decimeter.	Een honderdste vierkante elle.
	» duim.	Vierk. centimeter.	Een duizendste vierkante elle.
	» streep.	Vierk. milimeter.	Een tienduizendste vierk. elle.

MATEN.	BENAMINGEN. Nederlandsche.	BENAMINGEN. Sijsthematische.	WAARDE.
INHOUDSMATEN.			
In het groot. *Eenheid.*	Kubiek elle.	Kub. meter.	1 Kubieke elle.
In het klein. *Eenheid*	Kubiekpalm.	Kub. decimet.	1 Duiz. kub. »
Onderdeelen.	» duim.	Kub. centimeter.	Een milioenste kubiek elle.
	» streep.	Kub. milimeter.	Een duiz. milioenste kub. elle.
Voor brandhout. *Eenheid.*	Wisse.	Stère.	1 Kubiek elle.
Voor natte waren	Vat.	Hectoliter.	100 kan.
Eenheid.	Kan.	Liter.	1 kan.
Onderdeelen.	Maatje.	Déciliter.	Een tiende kan.
	Vingerhoed.	Centiliter.	Een honderdste kan.
Voor drooge waren.	Last.		Drie duizend kop.
	Mudde.	Hectoliter.	Honderd kop.
	Schepel.	Décaliter.	Tien »
Eenheid.	Kop.	Liter.	Een »
Onderdeel.	Maatje.	Déciliter.	Een tiende kop.
GEWIGTEN. *Eenheid.*	Pond.	Kilogramme.	Een pond.
Onderdeelen.	Ons.	Hectogramm.	Een tiende pond.
	Lood.	Décagramme.	Een honderdste pond.
Voor kostbare waren. *Eenheid.*	Wigtje.	Gramme.	Een duizendste pond.
Onderdeel.	Korrel.	Décigramme.	Een tienduizendste pond.

SCHOUWBURGEN.

Hoewel de *schouwburgen* ook tot de attributen van den Minister van Binnenlandsche zaken gerekend worden, zijn er echter geene in DE NEDERLANDEN, die aan het rijk behooren. Alle zijn stedelijke inrigtingen of partikuliere ondernemingen. De policie over de schouwburgen is opgedragen aan de stedelijke besturen, onder het hooger toezigt van den Gouverneur der provincie.

STRANDVONDERIJ.

Het beheer der *Strandvonderij* is in de provinciën Holland en Zeeland, welke te dien opzigte in ressorten verdeeld zijn, alsmede op het eiland Schiermonnikoog, aan Opperstrandvonders opgedragen; maar in het overige der provincie Friesland, aan de stedelijke besturen en aan de hoofden der grietenij-besturen van de aan zee gelegene steden en grietenijen, en in de provincie Groningen aan de hoofden der gemeente-besturen der zeedorpen. Daar, waar de Gouverneurs zulks noodig achten, worden er nog Substituut-Strandvonders aangesteld. De *Opper-Strandvonders* en *Substituut-Strandvonders*, of, waar deze beambten niet bestaan, de gemeente-besturen, zijn belast met de redding en berging van schepen, die, bij afwezigheid van schipper, bevelhebber of eigenaar, op de tot hun ressort behoorende kusten stranden of breken; alsmede van de goederen, die aldaar, in dusdanig een geval, opgevischt worden. Wanneer echter de strandgoederen aan wal komen, in tegenwoordigheid van den schipper, of anderen bevelhebber, of van den eigenaar der lading of geconsigneerde, zullen de beambten der strandvonderij zich zoodra mogelijk als zoodanig doen kennen, en hunne diensten tot hulp en redding aanbieden. Ook zijn zij verpligt, om, overal, bij en na eenen storm, de stranden in hun ressort gade te slaan, of te doen gadeslaan, en, door, alle de ter hunner beschikking staande middelen, te zorgen, dat al wat verlaten aan het strand komt, of in zee gevischt wordt, onder hun beheer gesteld worde; almede moeten zij waken tegen alle vervreemding van zoodanige goederen, ten welken einde zij, des noods, de hulp en bijstand der plaatselijke besturen zullen kunnen inroepen. Daar, ingeval van schipbreuk, het redden van menschen de eerste van alle verpligtingen is, zoo zijn de beambten der strandvonderij gehouden, vooral te zorgen, dat de daartoe aan te wenden pogingen van de redding-maatschappijen, door de bemoeijenissen der strandvonderij, in geenen deele worden belemmerd en zelfs om die pogingen, wanneer het noodig mogt zijn, zoo veel mogelijk te ondersteunen. Tevens zijn zij gehouden stipt in acht te nemen de verpligtingen, aan hen opgelegd bij de verordeningen op het stuk der quarantaine.

HET REGT VAN KOPIJ.

Het *regt van kopij* of kopiëren door den druk is, voor oorspronkelijke letter- en kunstwerken, het uitsluitend regt van diegenen, welke daarvan auteurs zijn, of hunne regtverkrijgenden, om hunne oorspronkelijke letter- en kunstwerken, geheel of gedeeltelijk, verkort of verkleind, zonder onderscheid van vorm of inkleeding, in ééne of meerdere talen, met of zonder hulp der graveer- of eenige andere tusschenkomende kunst, door den druk gemeen te maken, te verkoopen en te doen verkoopen. Het kopijregt van vertalingen van een buitenlands in het licht gekomen oorspronkelijk letterwerk is het uitsluitend regt van vertalers of hunne regtverkrijgenden, om hunne vertalingen van genoemd letterwerk door den druk gemeen te maken, te verkoopen en te doen verkoopen. — Het kopijregt duurt niet langer voort, dan twintig jaren na den dood van den auteur of vertaler. Alle inbreuk op het kopijregt, hetzij bij eene eerste uitgave van eenig nog niet gedrukt boek- of kunstwerk, hetzij bij herdruk van hetgene reeds in druk was, wordt als nadruk aangemerkt.

Eveneens wordt als nadruk beschouwd het invoeren, verspreiden of verkoopen van buiten het koningrijk nagedrukte oorspronkelijke letter- en kunstwerken of vertalingen, waarvan men hier te lande het kopijregt bezit. — Onder deze bepalingen is niet begrepen het geheel of gedeeltelijk in druk uitgeven van de Grieksche en Romeinsche *auctores classici*, immers voor zooveel den tekst aangaat; voorts bijbels, testamenten, catechismussen, psalm-, kerk-, en schoolboeken; mitsgaders alle gewone tijdwijzers en almanakken, zonder dat nogtans door deze uitzondering eenige verandering wordt gemaakt in privilegiën of octrooijen, welke omtrent gemelde voorwerpen reeds mogten bestaan, en waarvan de termijn nog niet is verstreken. Ook blijft het vrij en onverlet, om in tijdschriften, door middel van uittreksels en beoordeelingen, den aard en de waarde van in druk uitkomend letter- en kunstwerken aan het publiek te doen kennen. — Om het kopijregt te kunnen doen gelden moet alle uitkomend letter- en drukwerk, bij iedere soort van uitgave, zoowel bij eenen eersten druk als bij herdruk, aan de navolgende vereischten voldoen, te weten: dat het werk gedrukt zij op eene Nederlandsche drukkerij; dat het werk eenen Nederlandschen uitgever hebbe, en diens naam, of alleen, of vereenigd met dien eens buitenlandschen medeuitgevers, op den titel, of, bij gebrek van titel, waar dit voegzaamst is, gedrukt zij, met aanwijzing zijner woonplaats en van den tijd der uitgave; dat van elk werk, vóór of gelijktijdig met de uitgave, door den uitgever drie exemplaren, waarvan één door hem op den titel, of, bij gebrek van titel, op de voorzijde, eigenhandig moet worden geteekend, met bijvoeging der dagteekening en van eene schriftelijke verklaring van eenen Nederlandschen drukker, met eigenhandigen naam, plaats en dagteekening, dat het werk bij hem gedrukt is, moeten overgegeven worden, tegen reçu, aan het gemeente-bestuur zijner woonplaats, hetwelk dadelijk een en ander aan het departement van Binnenlandsche zaken verzendt.

WATERSTAAT.

Voor het *Departement van den Waterstaat en der publieke werken*, dat vroeger op zich zelf stond, is aan den Minister van Binnenlandsche zaken een Raad-Adviseur toegevoegd.

Het eigenlijke corps van den Waterstaat en der publieke werken bestaat thans uit: twee Inspecteurs; een Hoofd-Ingenieur over elke provincie, alsmede een Hoofd-Ingenieur voor de algemeene dienst; verder uit onderscheidene gewone Ingenieurs, Aspirant-Ingenieurs en vaste Conducteurs. Tot hunne attributen behooren: de rivieren, de rivier- en zeewaterkeerende werken, de polders, de droogmakerijen, de verveeningen, de wegen, de vaarten, de rijksgebouwen en dergelijke zaken. Voor deze dienst is OUD-NEDERLAND verdeeld in: twee provisionele districten of inspectiën. Het *eerste* bestaat uit: de prov. Noord-Braband, Gelderland, Overijssel, Groningen en Drenthe. Het *tweede* bevat: de prov. Holland, Friesland, Zeeland en Utrecht.

De voordeelen, welke de nabijheid van de Noordzee en de rivieren, die ons land doorstroomen, den ingezetenen aanbieden, worden eenigermate opgewogen door de kostbaarheid, die zulks voor de daaraan palende provincien veroorzaakt, en door de groote geldsommen, die moeten aangewend worden, om, op onderscheidene plaatsen, de laagliggende landen tegen overstrooming te beschutten.

De zeeduinen, die men langs de kusten van Holland en Zeeland vindt, verstrekken wel tot natuurlijke dijken tegen het geweld der zee, maar op sommige plaatsen zijn zij, door de veelvuldige westelijke en noordwestelijke winden, die het zeewater zeer hoog tegen de duinen opdrijven, en ze op eene verschrikkelijke wijze beuken, aanmerkelijk afgenomen; terwijl zij op sommige plaatsen verkruijen, op andere reeds niet meer het geweld der zee hebben kunnen wederstaan, en door dijken vervangen zijn, zoo als bij Westkapelle in Zeeland.

Ook waren de ten Noorden van de Zuiderzee gelegen eilanden Texel, Vlieland, Terschelling, Ameland, Schiermonnikoog, Rottum enz., vermoedelijk eenmaal onderling met elkander, alsmede aan de zuidzijde met de vaste kust van Holland, Friesland en Groningen, vereenigd; zijnde naderhand door inbraken der zee van het vaste land gescheiden en in eilanden herschapen; terwijl tevens de Zuiderzee en de Dollard daardoor ontstaan zijn.

De Nederlanden zijn te allen tijde geweldig door de Noordwestelijke stormen en de zware vloeden, die deze gemeenlijk vergezelden, geteisterd geworden. Hierdoor en door de lage ligging zijn onderscheidene streken aan gedurige overstroomingen van de zee bloot gesteld, vooral loopt men ook gevaar van overstroomingen bij ijsgang of kruijing van het ijs op de rivieren, inzonderheid in Gelderland, Noord-braband en Holland, voor den Tielerwaard, den Bommelerwaard, de Betuwe, het Land tusschen Maas en Waal, Maasland, het Land van Heusden, het Land van Altena en den Alblasserwaard, uithoofde der kronkelingen, verzandingen en andere beletselen in de bedding der rivieren, waardoor zich zoo ligt stoppingen of ijsdammen opdoen. Door de weinig merkbare helling op sommige punten, ontstaat ook eene te geringe werking in den stroom, hoe trotsch, prachtvol en hevig die ook schijne, en daardoor kunnen alsdan de afkomende schotsen niet zoo gemakkelijk gelost worden.

De oudste vloed, van welken wij vinden gewag gemaakt, is de Cimbrische vloed, die, omtrent derdehalve eeuw vóór J. C. geboorte, vooral op de Deensche en Noordsche kusten, gewoed heeft. Volgens sommigen zoude Engeland toen van het vaste land afgescheurd en de Drentsche bosschen nedergeveld zijn.

Voorts spreekt de geschiedenis van den watervloed van het jaar 365, waarvan ons echter geene omstandigheden bekend zijn; alleen vindt men geboekt, dat hij zeer verschrikkelijk geweest is.

Bij den watervloed van 570, welke, even als die van 516, inzonderheid Friesland teisterde, zoude, naar men wil, het lustslot Asylum, in het jaar 445 door Richold Ulfo gebouwd, verzonken, en het lustslot van de Friesche Koningen op het Roode Klif ingestort zijn.

Op den 26 December van het jaar 833 werd de zee door eenen geweldigen storm zoo hevig tegen de kusten aangedreven, dat de rivieren boven mate hoog zwollen, vele binnenlanden overstroomden, geheele bosschen ontwortelden en wel 20,000 menschen het leven deden verliezen.

Door eenen watervloed van 857 of 860 moet, naar men wil, de Rijn bij Katwijk verstopt geraakt zijn, en het water van Wijk bij Duurstede af eenen nieuwen loop door de Lek bekomen hebben.

Door den Allerheiligenvloed van 1170 en een aantal volgende overstroomingen, hadden Vlaanderen, Zeeland, Holland en Friesland geweldig veel te lijden. Verscheidene plaatsen, die te voren slechts door kreken gescheiden waren, kregen geheele zee-armen tusschen beide. Het land tusschen Medemblik, Stavoren en de eilanden ten Noorden der Zuiderzee verdronk, zoodat daardoor de Zuiderzee ontstond. Men wil zelfs, dat de vloed voor de muren van Utrecht gestaan, en men voor de wallen dier stad zeevisch gevangen hebbe.

Door den kersvloed van het jaar 1277 en later invallende vloeden werden 33 dorpen van Groningerland en Oost-Friesland alsmede het stadje Torum bedolven, zoodat aldaar de Dollart ontstond.

Door den watervloed van 16 November 1377, die aan de geheele kust van Friesland groote schade veroorzaakte, werd ook Holland maar vooral Zeeland zwaar bezocht. De dijken bezweken in de nabijheid van Biervliet en het land in den omtrek dier stad ging verloren (1).

Door den verschrikkelijken st. Elizabeths vloed van 18 November 1421 verdronken er in Zuid-Holland 72 dorpen, van welke er 34 nimmer weder zijn te voorschijn gekomen, zijnde daardoor de Biesbosch ontstaan, en Dordrecht van het vasteland afgescheurd.

De watervloed van 5 November 1530 trof voornamelijk Zeeland, in welk gewest tusschen de Honte en Hinkelinge alles geheel onderliep, waardoor honderden Zeeuwen, die voorheen rijk waren geweest, zich tot den bedelstaf gebragt zagen.

Menigvuldige overstroomingen, inzonderheid van de jaren 1533, 1570, 1573, 1625, 1675, 1682 enz. zouden wij hierbij nog kunnen vermelden. Onder de stormvloeden van latertijd zijn die van 14 en 15 November 1775 en van 4 en 5 Februarij 1825 berucht, van welke de laatste het water hooger, dan immer te voren bekend was, deed opstijgen.

Aangezien de duinen de natuurlijke grenzen der Noordzee uitmaken, moet het land, op die plaatsen, waar zij zwak of in het geheel niet aanwezig zijn, door dijken, tegen de zee beschermd worden, zoo als ook de rivieren door dijken binnen hunne bedding moeten gehouden worden. De dijken worden alzoo doorgaans in twee soorten onderscheiden, namelijk, in zeedijken en rivierdijken, zijnde onder den algemeenen naam van buitendijken beide begrepen. Onder de zeedijken heeft men drooge en natte dijken. Drooge dijken worden die geheeten, welke door de dagelijksche zeevloeden niet bespoeld worden, en natte dijken die, welke door gemelde vloeden bevochtigd worden. Deze dijken, vooral de later aangelegde hebben eene langzame glooijing en werden voorheen door palen bezet, om den slag der golven te breken; daar men echter, in het begin der vorige eeuw, ontdekte, dat de palen door zekeren worm doorgevreten

(1) Lezenswaardig, omtrent de watervloeden, die Zeeland geteisterd hebben, is de, in de Nieuwe werken van het Zeeuwsche genootschap van kunsten en wetenschappen opgenomen verhandeling van onzen hoogst verdienstelijken medearbeider, den geleerden J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, getiteld: de provintie Zeeland, in hare aloude gesteldheid, en geregelde vorming beschouwd bl. 120 – 130.

werden, stelden PIETER STRAAT en PIETER VAN DER DEURE een ander middel voor. Stevige rijsbarmen worden met paaltjes op de beneden zijde van de buitenglooijing des dijks bevestigd, zoo ver die door den vloed wordt bedekt, waarna tusschen die paaltjes zware stukken steen (meest Doornikschen), zoo veel mogelijk in een gesloten, gelegd worden. Andere middelen in den laatsten tijd beproefd, gelijk het spijkeren van zinkplaten op paaltjes, het bekleeden van den voet des dijks met ineensluitende gebakken steenen, schijnen tegen den hevigen waterslag minder bestand te zijn bevonden, en alzoo minder aan het oogmerk te voldoen, dan de uitvinding der zoogenaamde zinkstukken, bij het niet zeldzame wegzakken van den oever, onmiddellijk aan den voet des dijks; door welk laatste middel meermalen de grond behouden is, dien men zonder dat aan de zee zou hebben moeten prijs geven (1). Voor zoodanige dijken, die nu en dan door het water bespoeld worden, bezigt men echter meer algemeen vierkante, wel begroeide sluitzoden. Ook geeft men, waar zulks noodig is, door bekramming met rijs en riet of met stroo, de behoorlijke vastheid aan de glooijing.

Aan de rivierdijken worden onderscheidene benamingen gegeven, al naar den aard van hunne ligging, zamenstelling en doel. — Zoo dragen de rivierdijken, die onmiddellijk tegen de rivier aanliggen en alzoo het eerste geweld van het water hebben door te staan, den naam van bandijken, en die gedeelten, waar de rivier kort langs stroomt, worden met den naam van schoor- of schaardijk bestempeld; terwijl die gedeelten, welke aan doorkwelling van rivierwater onderhevig zijn, kweldijken genoemd worden. — De dijken of liever de kaden, binnen zoodanige kweldijken meestal op geringen afstand gelegd, en dienende om het doorgekwelde water op te vangen, worden kwelkaden, zeldzamer en minder juist, kweldijken genoemd. Binnendijken zijn die, welke door voorbedijking, of later buitenwaarts gelegen dijken, van het water bevrijd zijn, of het niet meer behoeven af te wenden; echter kunnen deze nog bestemd zijn tot nooddijken of om binnenwateren te keeren, en even zoo worden de dijken, door zoodanige voorbedijkingen van de zeevloeden bevrijd, veeltijds binnen-zeedijken genoemd. Slaperdijken noemt men mede de zoodanige, die achter de bandijken liggen, en als het ware slapen, zoo lang de bandijk niet doorgebroken is. Inlaagdijken zijn de zulke, die bij voorraad tegen een in gevaar verkeerend vak buitendijk zijn aangelegd, en bestemd, om, in geval zoodanig aangevallen dijkvak bezwijken mogt, alsdan terstond in diens plaats tot waterkeering te kunnen dienen. Men geeft dezen naam ook veel aan dijken, die gelegd worden aan de binnenzijde van kolken, waaijen of wielen, door dijkbreuken veroorzaakt. Uitlaagdijken zijn die, welke buitenwaarts om zoodanige kolken gelegd worden. — Kanaaldijken, zijn dezulke, die langs kanalen zijn aangelegd. Zij kunnen bestemd zijn, om water te keeren, of om tot trek- en jaagpaden te dienen, of eindelijk alleen, om op het doelmatigst uitgegraven specie te bergen. Leidijken noemt men ook wel die, welke langs kanalen aangelegd, of door moerige en drassige velden opgeworpen zijn, doch meer bijzonder

---

(1) Over de vaderlandsche zeeweeringen zal men niet zonder vrucht raadplegen het klassike werk van den Hoofd-Ingenieur A. CALAND, getiteld: Handleiding tot de kennis der dijksbouw- en zeeweringkunde.

dezulke, door welke aan het water, door overlaten afstroomende, eene bepaalde rigting gegeven wordt. — Deze dijken dragen dan wel eens den naam van overlaatsdijken; echter is deze laatste naam meer toepasselijk op dijken, die bij hoog opperwater tot overloop bestemd zijn. — Wierdijken zijn zoodanige, die uit zoogenaamd lis-wier zijn zamengesteld. — Schenkeldijken of opdijken noemt men die, welke tot aansluiting of vereeniging van twee andere dijken gelegd worden, zoodat daardoor een polder ontstaat. De benaming zomerdijken wordt gegeven aan dijken, welker bestemming alleen is, om het zomerwater zoowel van de zee als van de rivieren te keeren; wordende echter aan deze dijken meer den naam van zomerkaden gegeven. Nooddijken zijn die dijken, welke slechts voor eenen korten tijd dienen moeten. Spierdijken of zwaarddijken zijn dezulke, wier buiten beloop, des winters gewoonlijk, met beslagwerken wordt voorzien. Ook bestaan er nog Tuindijken, zijnde die op welker buitenbeloop een tuin gesteld is, tusschen welken en den kruin de ruimte met hopzakken stroo of andere materialen opgevuld wordt. Onder de Nederlandsche dijken verdienen vooral vermelding de Westkapelschedijk; de Hondsbossche; de Westfriesche zeedijk; de Rijnlandsche Slaperdijk; de dijken behoorende tot de digting van den Merk en Dintel en den Steenbergschen vliet, in Noord-Braband; de Groninger Oosterdijken, met het Punt van Reide; en, onder meerdere, de Koudumer- en Suriger-slaperdijken, in Friesland; enz.

Het Koningrijk der Nederlanden wordt door vijf hoofdrivieren en vele mindere wateren doorstroomd, welke den binnen- en buitenlandschen handel, vooral op Duitschland, Frankrijk en België, zeer veel bevoordeelen.

De voornaamste rivieren in Nederland zijn: de Rijn, de Maas, de Schelde, de IJssel en de Hunse. Behalve deze voorname en zeer vele mindere rivieren, heeft men in Nederland nog eene menigte kanalen, vaarten, meren en andere binnenwateren. Zelfs vele steden zijn rijkelijk van grachten voorzien, hetgeen zoowel aan den reiziger, als aan den handelaar groot gemak verschaft. De merkwaardigste kanalen zijn: de Zuidwillemsvaart; het Noord-Hollandsche kanaal; het Voornsche kanaal; het kanaal van Katwijk; het Zederik kanaal; het kanaal van Steenenhoek; het Kanaal van Neuzen; de Willemsvaart; de Dedemsvaart, het Winschoterdiep; het Damsterdiep enz.

Onder de overige wateren zijn de voornaamste: de Zuiderzee; het IJ; het Haarlemmermeer; de Dollart; de Lauwerzee en verdere groote Friesche meren; de Biesbosch enz. In vroegere tijden was Nederland echter nog veel waterrijker, dan thans; want in de 15de, 16de en 17de eeuwen zijn er alleen in Noord-Holland drie en veertig en in Zuid-Holland veertig meren drooggemaakt, die te zamen eene oppervlakte van ruim 64,000 bunders uitmaken. In Groningen, waar de voornaamste meren zijn: het Leekstermeer; het Zuidlaardermeer en het Schildmeer, heeft men in 1618 het Sappemeer afgetapt, hetwelk ook het Duivelsmeer geheeten werd, van wege het geraas des water, dat meerendeels 16, 14, 12 en op de waadbaarste plaatsen 7 voet diep was. Andere meren, als het Huningameer, het Hoekmansmeer heeft de hand des tijds,

door de kunst geholpen, in die provincie uitgedroogd, en, even als het Sappemeer, ten minste grootendeels, in graan- en weilanden herschapen.

Polders zijn die landerijen, welke, wegens hare lage ligging of aanslijking uit zee of rivieren, van dijken omgeven zijn. Sommige dezer polders ontlasten bij ebgetij het overtollige water door kanalen en sluizen; bij andere, die zelfs nog lager liggen dan de waterstand der rivieren of der zee bij ebbe, wordt het water met vijzel-, schroef- of scheprad-watermolens, die door den wind gedreven worden, uitgemalen en in vaarten afgeleid, waaruit het vervolgens langs uitwateringssluizen, in de zee, in de rivieren of in binnenwateren gestort wordt. — Onder deze laatste polders worden ook de droogmakerijen begrepen. De voornaamste dezer *droogmakerijen* zijn: de Zijpe, de Beemster, de Schermer, de Purmer, en de Zuidplas. In de provincie Groningen bestaan er eene menigte polders, sedert vele eeuwen gemaakt van de aanslijkingen uit den Dollart en uit de Noordzee, vooral in de 16, 17 en 18 eeuw. In deze eeuw zijn uit den Dollart nog geboren de Finsterwolder polder, en uit de Noordzee de Noord-polder en de Uithuizerpolder (1). Hetzelfde heeft ook in andere provinciën plaats gehad, onder andere in Noord-Braband, welks westelijk gedeelte meest uit ingedijkte slibben bestaat, zijnde de oudste nog aldaar aanwezige polder, Oud-Cromwiel, bij Steenbergen, reeds in het jaar 1365 ingedijkt.

Nationale Militie.

Het grondgebied van het Koningrijk der Nederlanden is, met betrekking tot de *Nationale Militie*, verdeeld in Militie-Kantons, elk, zooveel mogelijk, bevattende acht- tot twaalfduizend zielen. In iedere provincie zijn, naarmate van de meerdere of mindere uitgestrektheid, één of meer Militie-Kommissarissen aangesteld, welke, als zoodanig, den rang hebben van Luitenant-Kolonel, ten ware zij te voren eenen hoogeren militairen rang hadden bekleed. Aan elk der Militie-Kommissarissen wordt, in de provinciën, waar zich meer dan één bevindt, door den Gouverneur, aan wien de zorg voor al wat in zijne provincie tot het werk der Nationale Militie betrekking heeft, is opgedragen, voor elke ligting, een bepaald ressort, bestaande uit een zeker aantal Militie-Kantons, tot uitoefening zijner werkzaamheden aangewezen. Ingevolge de bestaande wetten op de *Nationale Militie*, heeft er jaarlijks eene oproeping, loting en indienststelling van eene nieuwe klasse van Militiens plaats. Ieder Nederlander, welke op den 1 Januarij van het jaar, waarin de loting geschiedt, zijn negentiende jaar is ingetreden en zijn drie en twintigste nog niet heeft volbragt, is verpligt daaraan deel te nemen, indien hij niet in een der termen van vrijstelling valt, die bij de wet voorzien zijn, of indien hij niet door het trekken van een hoog nommer eene tijdelijke vrijstelling bekomt, tot dat men tot de oproeping van dat nummer overgaat. Van de natio-

---

(1) Over de polderbedijkingen in de provincie Groningen is breedvoerig gehandeld in het uitmuntende werk van onzen meergeprezen medearbeider Mr. H. O. Feith, getiteld Het Groninger Beklemregt, waarin men op het register achter het 2de deel, in 1837 te Groningen uitgekomen, kan vinden, dat er bijna in het geheele dijkwezen van die provincie behandeld is.

nale militie worden voor één jaar vrijgesteld: 1° de zoodanigen die den ouderdom, van twee en twintig jaar niet bereikt hebbende, kleiner zijn dan één el 570 strepen; 2°, zij, die behebt zijn met ziekten of gebreken, welke hen tot de dienst van het loopende jaar buiten staat stellen, doch waarvan de herstelling mogelijk wordt geacht; 3° de eenige broeders van allen, die met zulke ongeneeslijke ongemakken of gebreken behebt zijn, dat zij daardoor voor het huisgezin als geheel verloren moeten worden geacht; 4° de eenige zonen of kleinzonen, die voor hunne ouders of grootouders den kost winnen; 5° de eenige wettige zoons, die tevens eenige wettige kinderen zijn; 6° de eenige ongehuwde broeders van familiën, die in het onderhoud hunner ouders, door handen arbeid, voorzien; 7° de studenten, in de Godgeleerdheid; 8° de kweekelingen, die zich op kosten van het rijk in het Instituut bevinden, tot opleiding voor het onderwijs in de lagere scholen; 9° de zoodanigen, welke zich in 's Rijks dienst te lande of ter zee bevinden, daaronder begrepen de kweekelingen op de militaire scholen, en bij het groote rijkshospitaal; 10° zij, die hun beroep van de buitenlandsche zeevaart maken; 11° weduwenaren, die één of meer kinderen hebben, mits hunne kinderen in geene publieke gestichten worden opgevoed; 12° zoodanige der zoons en kleinzoons van weduwen, in regten geseparéerde, gedivorceerde of sedert vier jaren door haren man verlatene vrouwen, die voor haar, door zijnen handen arbeid, den kost wint; 13° een broeder of halfbroeder van ouderlooze familiën, wanneer hij voor zijne broeders of zusters den kost wint, en hun, zonder dat, geen middel van bestaan overblijft, mits geen andere broeder deswege is vrijgesteld; 14° de oudste van twee broeders, die gelijktijdig opgeroepen worden, zonder dat een hunner reden tot vrijstelling heeft; 15° diegene van tweelingen, welke het hoogste nommer getrokken heeft, ingeval hij, aan wien het laagste te beurt valt, geen reden tot vrijstelling heeft; 16° de zoodanige, wiens eenige broeder, of eenige halfbroeder, het zij in persoon, of door substitutie, of door plaatsvervanging, in eenen minderen rang dan van tweeden Luitenant, bij de nationale Militie, of na eene vrijwillige verbindtenis, bij de land- of zeemagt dient, of wel voor eerstgemelde dienst is gedesigneerd en optreedt; 17° de gearresteerden, wier zaak bij de regtbanken hangende is en niet vóór het begin der vierde zitting van den Militieraad is afgeloopen; 18° de correctionele gedetineerden, wier detentie nog niet is geëindigd.

Voor altijd worden vrijgesteld: 1° zij, die den ouderdom van 22 jaren bereikt hebbende, en alzoo het 23ste jaar ingetreden zijnde, kleiner zijn dan één el 570 strepen; 2° zij, die zoodanig zijn misvormd, of met zoodanige ziekten of gebreken behebt, dat zij voor altijd tot de militaire dienst ongeschikt zijn; 3° de zoodanigen welke door een paspoort doen blijken, dat zij, wegens gebreken, uit de dienst van de land- of zeemagt der Nederlanden behoorlijk zijn ontslagen; 4° de geestelijken van alle gezindheden; 5° de broeders van hen, die hunnen diensttijd hebben volbragt, om ligchaamsgebreken, door die dienst bekomen, ontslagen, of wel in de dienst overleden of gesneuveld zijn; 6° de broeders van hen, wier plaatsvervangers hunnen diensttijd hebben volbragt; om ligchaamsgebreken, door de dienst bekomen, ontslagen, of wel in de dienst overleden zijn; en 7° de zoodanigen, die, na eene vrijwillige verbindtenis bij het leger of bij de zeemagt, in eenen minderen rang, dan dien van tweede Luitenant, een met den gevorderden diensttijd bij de Nationale Militie gelijk

staand tijdvak van vijf jaren, hebben gediend. — Diegene, welke eene onteerende straf hebben ondergaan, worden onwaardig beschouwd om, hetzij bij de land- of bij de zeemagt te dienen, en kunnen alzoo niet als miliciens ingedeeld worden.

De ligting heeft plaats ten overstaan van den Militieraad, voor welke een ieder, die eenige reden van vrijstelling meent te kunnen inbrengen, steeds in persoon moet verschijnen, wordende bij nalatigheid daarvan gehouden, geene reden tot vrijstelling te bezitten en finaal voor de dienst gedesigneerd. Een ieder, die aan de oproeping tot vertrek niet voldoet, of zich moedwillig verminkt, wordt ter beschikking van het departement van oorlog gesteld. Na den afloop der werkzaamheden wordt elk jaar door het stedelijk bestuur eene lijst openbaar gemaakt, aanduidende uit welken hoofde de vrijstellingen zijn verleend, en degenen, welke door opgaven ter kwader trouw zijn te werk gegaan, die dan, even als hunne medepligtigen, met geldboeten of gevangenisstraf getuchtigd worden.

Schutterijen.

In alle gemeenten, welker bevolking, binnen den besloten kring of omtrek der gebouwen, 2500 zielen en daarboven bedraagt, zijn *schutterijen* opgerigt, tot behoud der inwendige rust. Deze schutterijen dienen in tijd van oorlog en gevaar tegen de aanvallen van den vijand. In andere gemeenten worden, in tijd van vrede, rustende schutterijen ingesteld, welke, ingeval van oorlog, gezamenlijk met de schutterijen tot verdediging des vaderlands, dienen.

Ieder ingezeten van het rijk, die op den 1sten Januarij van elk jaar zijn 25ste jaar zal zijn ingetreden, en zijn 31ste niet voleindigd zal hebben, is, daartoe opgeroepen zijnde, verpligt de schutterlijke dienst uit te oefenen.

Op grond der bestaande wetten, wordt vrijstelling van de dienst der schutterij, hetzij voorwaardelijk, hetzij onvoorwaardelijk, verleend aan: 1°. diegenen, welke met ziekten of gebreken behebt zijn, waardoor zij tot den wapenhandel, voor het tegenwoordige oogenblik, of wel geheel, ongeschikt zijn; 2° hen, die kleiner zijn, dan 1 el, 570 strepen; 3° Geestelijken van alle gezindheden; 4° Professoren en Lectoren aan de Hoogescholen, Athenaea en Seminaria; 5° Studenten in de Godgeleerdheid; 6° hen, die den rang van Officier in dienst van den Staat, te lande of ter zee, hebben bekleed, en door eervol ontslag de dienst verlaten hebben, of gepensioneerd zijn, zoolang zij niet in eenen gelijken of hoogeren rang bij de schutterij kunnen worden aangesteld; 7° hen, die wegens verandering van woonplaats, eervol, in den rang van Officier, uit de schutterij zijn ontslagen, voor zooverre zij in hunnen vorigen, of in eenen hoogeren rang, niet weder kunnen worden aangesteld; 8° degenen, die zich in militaire dienst te lande of ter zee bevinden; 9° den broeder van hem, die voor zich zelven bij de schutterij dient, met dien verstande, dat van een gelijk getal slechts de helft, en van een ongelijk, slechts de kleinste helft tot de dienst zal worden opgeroepen; strekkende deze bepaling zich echter niet uit tot zoodanige broeders, die, om welke redenen ook, niet meer bij hunne ouders inwonen. Terwijl voorts in tijd van vrede, van de active dienst ook worden vrijgesteld: 10° zij, die tot de dienst der nacht- of brandwacht en tot die der brandspuiten zijn aangesteld, zoo lang zij met die werkzaamheden zijn belast; 11° lijf- en huisbedienden, voor welke als dienstboden de personeele belasting wordt betaald, waaronder echter niet verstaan worden werk-

boden of zoodanige bedienden, die ter uitoefening van iemands beroep of bedrijf zijn benoodigd; en 12° degenen, welke voortdurend uit armen-kassen bedeeld, of in de armen-gestichten opgevoed en onderhouden worden. Met bepaling echter, dat zij, die onder deze drie laatste cathegoriën vallen, tot de werkelijke dienst dadelijk kunnen worden opgeroepen, indien de redenen van vrijstelling ophouden, waarom zij op de algemeene en bijzondere rol tevens geplaatst, doch bij de reserve zoolang worden in dienst gesteld. Zij, die eene onteerende straf hebben ondergaan, kunnen niet bij de schutterij worden ingedeeld.

Armwezen.

Het *Armwezen* is eene der zorgvuldigste bemoeijingen van het Gouvernement en der ingezetenen van het Koningrijk der Nederlanden. Menigvuldig zijn dan ook de *instellingen van weldadigheid*, en men kan die gevoeglijk in drie hoofdsoorten onderscheiden als: 1° instellingen tot het verleenen van onderstand; 2° instellingen, welke strekken, om het getal der armen te verminderen; en 3° instellingen, die ten doel hebben om de armoede voor te komen.

Onder de *instellingen tot het verleenen van onderstand* rangschikt men: de administratiën voor de huiszittende armen; de genootschappen tot ondersteuning van schamele armen; de commissiën of vereenigingen tot het uitdeelen van levensmiddelen en brandstoffen, gedurende den winter; de genootschappen tot ondersteuning van behoeftige kraamvrouwen; de godshuizen; de gast- of ziekenhuizen; en het fonds tot aanmoediging en ondersteuning van de gewapende dienst in de Nederlanden.

De *Administratiën voor de huiszittende armen* zijn ten getale van 2,568, van welke 165 in de steden. Meer dan 232,000 personen deelen in de uitreiking van den onderstand.

Genootschappen tot ondersteuning van schamele armen zijn er twee; als één te Leyden, dat 179 leden telt en aan 1159 personen onderstand verleent; en één te Winschoten met 65 leden en 73 ondersteund wordende huisgezinnen.

Commissiën of vereenigingen, welke gedurende den winter uitdeelingen doen van levensmiddelen en brandstoffen, bestaan er 60. Zij worden gevonden in de provinciën Noord-Braband, Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel en Groningen, en tellen te zamen 7,959 inschrijvers. Het getal der personen, die van deze commissiën onderstand genieten, kan niet naauwkeurig opgegeven worden; ieder inschrijver bekomt, naar mate van de som, die hij inlegt, een zeker getal kaartjes, waarover hij naar goedvinden beschikt.

Genootschappen tot ondersteuning van behoeftige kraamvrouwen telt men 23; als: te 's Hertogenbosch, dat zijne weldaden over de geheele provincie Noord-Braband uitstrekt, te Zutphen, te Hattem, te Oldebroek, te Bemmel, te Haarlem, te Alkmaar, te Aalsmeer, te Helder, te Hilversum, te Hoorn, te Monnikendam, te Purmerende, te Westzaan, te Rotterdam, te Leyden, te Delft, te Gouda, te Utrecht, te Leeuwarden, te Zwolle, te Deventer en

te Groningen, die gezamenlijk meer, dan 2700 inschrijvers hebben, behalve het genootschap te Leyden, dat zijnen oorsprong aan eene oude stichting verschuldigd is en de uitgaven dekt, uit de inkomsten der eigendommen dezer stichting, waarbij nog eene subsidie uit de stads kas gevoegd wordt. De vrouwen, welke jaarlijks in de onderstanden deelen, beloopen een getal van ongeveer 1900. De onderstanden bestaan, over het algemeen, in kleeder- en liggingstukken voor de vrouwen en voor de pasgeboren kinderen, en levensmiddelen, brandstoffen, belooningen aan vroedvrouwen, minnegelden, genees- en heelkundige hulp en ook in geld; in sommige plaatsen bestaat er een direct verband tusschen deze instellingen en de besturen van de huiszittende armen, door welke laatste, b. v., dáár, waar zulks het geval is, de genees- en heelkundige hulp boven de door de genootschappen verleende ondersteuning wordt versterkt. — De voorwaarden, om in den onderstand te kunnen deelen, zijn bij de afzonderlijke instellingen, van deze soort, verschillend; algemeen zijn de hoofdvoorwaarden: behoeftigheid, gepaard met een goed zedelijk gedrag.

Godshuizen, dat geen gast- of ziekenhuizen zijn, telt men er 336, waarvan er 211 in de steden gevonden worden. In deze gestichten worden meer, dan 14,000 personen verpleegd.

Gast- of ziekenhuizen zijn er 44, waarvan 42 in de steden. Zij worden gevonden in de provinciën Noord-Braband, Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland en Groningen. Het getal der verpleegden in deze gestichten beloopt meer, dan 12,000.

Het fonds tot aanmoediging en ondersteuning van de gewapende dienst is opgerigt om onderstand uit te reiken aan krijgslieden, die in de laatste, vóór 1830 plaats gehad hebbende, oorlogen verminkt zijn. In 1832 beliep dit getal 2,057, van welke 123 zich in het invalidenhuis te Leyden bevonden. Het getal der, ten gevolge van den opstand in België, verminkte militairen en der nageblevenen van gesneuvelden, aan welke, uit het daarvoor afzonderlijk bestemde fonds, onderstand is uitgereikt, beloopt 2,506, van welke 5 zich in het invalidenhuis te Leyden bevinden.

De *instellingen tot het verleenen van onderstand* beloopen alzoo een getal van 3,331, van welke 3,329 gemeentelijk zijn en slechts twee eene meer algemeene strekking hebben; deze laatste zijn: het genootschap tot ondersteuning van behoeftige kraamvrouwen, te 's Hertogenbosch, dat over de geheele provincie Noord-Braband zijne zorgen uitstrekt; en het fonds tot aanmoediging en ondersteuning van de gewapende dienst.

Tot de *instellingen, welke strekken tot vermindering van het getal der armen*, zou men kunnen brengen: de scholen tot onderwijs; de werkscholen; het gesticht voor doofstommen; het instituut voor onderwijs van blinden; de werkplaatsen van liefdadigheid; de koloniën der maatschappij van weldadigheid; en het genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen. Er bestaan 1,954 *Scholen*, waarin de armen worden toegelaten; 133 zijn uitsluitend voor hen bestemd; in 1771 werden zij kosteloos met andere kinderen te gelijk onderwezen; wijders zijn er 30 bijzondere scholen, die door genootschappen, of door particulieren zijn opgerigt. Onder de voormelde scholen zijn niet begrepen, die der godshuizen, der werk-

plaatsen van liefdadigheid of van de koloniën der maatschappij van weldadigheid. Meer dan 78.000 leerlingen genieten onderwijs op deze scholen. De bijzondere scholen zijn onderscheiden in weekscholen, aanwezig in de gemeenten ten platten lande, en welke niet uitsluitend voor de armen bestemd zijn; in zondagsche scholen, waarin ook volwassenen worden onderwezen; en in bewaarscholen, waarin kinderen, beneden de 6 jaren oud, worden opgenomen. De *weekscholen* zijn ten getale van 6, de *Zondagsche scholen* ten getale van 19, en de *bewaarscholen* ten getale van 5. De kosten van het onderwijs dier bijzondere scholen, worden gedragen door genootschappen of door particulieren.

Werkscholen zijn er 4, als: te 's Hertogenbosch, te Nijmegen, te Zwolle en te Kampen, ongeveer 800 leerlingen genieten daarin onderwijs.

Het *gesticht van doofstommen*, te Groningen, door wijlen den Hoogleeraar H. D. Guyot, met behulp van eenige menschenvrienden, opgerigt, deelde bestendig in de bescherming en ondersteuning der elkander opgevolgd hebbende Gouvernementen dezer landen, en geniet die inzonderheid van Z. M. Het vindt zijn bestaan in de toelagen der leden, wier getal men op nagenoeg 4000 begroot, waarbij komen donatiën en legaten, en een jaarlijksche landssubsidie. Het instituut bestaat thans uit 76 departementen, en wordt bestuurd door eene hoofddirectie, bestaande uit eenen Voorzitter, eenen Secretaris en vijf andere Leden. Er zijn 166 kweekelingen, onder welke 91 jongens en 75 meisjes. De kweekelingen worden, hetzij kosteloos, hetzij tegen betaling van kostgeld, opgenomen, naarmate de ouders der kinderen zulks al dan niet kunnen bekostigen.

Het *instituut voor onderwijs van blinden*, te Amsterdam gevestigd, is zijn oorsprong verschuldigd aan de menschlievendheid der vrijmetselaren, die het in 1808 opgerigt hebben, en het wordt door vrijwillige bijdragen onderhouden. Het gesticht wordt bestuurd door eene commissie; het is bestemd voor beide geslachten, en om daarin opgenomen te worden, moeten de kinderen van 6 tot 12 jaren oud zijn; de behoeftigen worden kosteloos opgenomen; het getal der leerlingen is 36.

De *werkplaatsen van liefdadigheid* zijn ten getale van 27. Zij worden gevonden in de provinciën Gelderland, Holland, Zeeland, Friesland. Overijssel en Groningen. Het getal personen, aan welke jaarlijks wordt werk verschaft, beloopt ongeveer 5,600; van welke ruim 900 tevens gehuisvest en gevoed worden, en waarvan het werkhuis te Amsterdam er meer dan 700 bevat. In die werkplaatsen, waarin tevens huisvesting en voeding wordt verschaft, betaalt men slechts een gedeelte van het werkloon.

De *koloniën der maatschappij van weldadigheid* zijn gevestigd in de provinciën Friesland, Overijssel en Drenthe; zij bestaan uit drie vrije koloniën, twee gestichten voor bedelaars, eene strafkolonie en een opvoedingsgesticht voor den landbouw te Wateren De *vrije koloniën* bevatten 545 gebouwen, waaronder 4 kerken, 5 hoofdgebouwen, 108 bijgebouwen, 5 op zich zelf staande schoolgebouwen, 11 afzonderlijke fabrijken, 39 groote hoeven en 373 kleinere. De bewerkte gronden bevatten 2,848 bunders. Op den 1 Januarij 1839 bedroeg de bevolking der koloniën 8270 personen, onder welke 524 ambtenaren en hunne huisgezinnen, voorts 2287, behoorende tot huisgezinnen van kolonisten, 487, be-

hoorende tot de arbeidershuisgezinnen, 552 van de veteranenhuisgezinnen, 1834 weezen, vondelingen of verlaten kinderen, 73 kweekelingen, in het opvoedingsgesticht voor den landbouw, 2415 bedelaars en 100 straf-kolonisten.

Het *genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen* wordt gerekend onder de instellingen, welke strekken tot vermindering van het getal der armen, omdat het grootste getal der gevangenen tot de behoeftige klasse behoort, en al hetgeen te hunnen voordeele verrigt wordt, niet zonder invloed op den staat der armen is. Het genootschap, dat zich met hunne zedelijke verbetering bezig houdt, telt ruim 4000 leden. Het hoofdbestuur houdt zijne zittingen te Amsterdam; het heeft 36 onderbesturen, behalve 1 in de kolonie Suriname. De regtstreeksche bemoeijingen van het genootschap hadden zich op den 31 December 1832 tot 881 personen uitgestrekt; 289 hunner hadden, door des genootschaps zorg, godsdienstig onderwijs genoten; 202 waren in het lezen, schrijven en rekenen geoefend; 70 hadden werk bekomen, en 320 ontslagenen waren in staat gesteld, om in hunne behoeften te voorzien. Bovendien was aan nog 1,566 personen, in gevangenissen opgesloten zijnde, in welke, van Gouvernements wege, godsdienstig onderrigt, schoolonderwijs en arbeid wordt verschaft, eene zijdelingsche zorg voor hunne zedelijke vorming besteed, door bezoeken en toespraken van de bestuurders der afdeelingen.

Er zijn alzoo 1996 *instellingen, welke strekken tot vermindering van het getal der armen*, van welke 1965 gemeentelijk, terwijl de overige eene meer algemeene bestemming hebben; deze laatste zijn: het gesticht voor doofstommen; dat voor blinden; de koloniën der maatschappij van weldadigheid; en het genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen.

Onder de *instellingen tot voorkoming van of hulp in armoede* behooren: de banken van leening, de zieken- en begrafenisbussen, de weduwen- en weezenfondsen en de spaarbanken.

Banken van leening zijn er 92. Zij bestaan in alle provinciën; 74 zijn verpacht, of, ten gevolge eener bijzondere vergunning, door particulieren gehouden; 18 worden door administratien van liefdadigheid beheerd.

Zieken- en begravenisbussen bestaan er 274, die in de provinciën Noord-Braband, Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland en Overijssel gevestigd zijn. De meesten hebben ten oogmerk om, tegen eene wekelijksche of maandelijksche bijdrage, in geval van ziekte, genees- en heelkundige hulp te verschaffen, en om, bij overlijden, in de begrafeniskosten te voorzien. Het getal der deelnemers in deze bussen beloopt meer, dan 67,000.

Weduwen- en weezenfondsen heeft men er 16. Zij zijn opgerigt door particulieren, eenige om daarmede winsten te doen, andere uit louter weldadige inzigten, en worden gevonden in de provinciën: Noord-Braband, Gelderland, Holland, Zeeland, Friesland, Overijssel, Groningen en Drenthe. De aard dezer instellingen is, om aan weduwen en weezen van overledene deelhebbers, middelen van bestaan te verzekeren. Het getal deelhebbers beloopt meer, dan 2400; dat der personen, die pensioenen ontvangen, meer, dan 700.

Er zijn 31 *spaarbanken*; zij zijn gevestigd in de provinciën: Noord-Braband, Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel en Groningen, en tellen meer, dan 12,000 deelhebbers. De meeste banken betalen eene intrest van 4 ten honderd, sommige geven minder, andere meerder ten honderd.

Men telt dus 433 *instellingen tot voorkoming van armoede*, van welke 417 gemeentelijk zijn, terwijl de overige haren werkkring verder, dan tot eene gemeente uitstrekken; deze laatste zijn de weduwen- en weezenfondsen.

De instellingen van weldadigheid beloopen alzoo een getal van 4,733, waarvan 3,711 gemeentelijk zijn, en de overige eene meer algemeene strekking hebben. Het getal personen, die in de weldaden dezer instellingen, behalve in die der commissiën of vereenigingen, welke uitdeelingen doen van levensmiddelen en brandstoffen, en der banken van leening, deelen, is (behoudens eenige dubbele berekeningen van personen, die van meer, dan een dezer instellingen genot hebben) ruim 430,000, als: in die der instellingen tot het verleenen van onderstand ruim 260,000, in die der instellingen, welke strekken, om het getal der armen te verminderen, 90,000, en in die der instellingen, tot voorkoming van armoede, ruim 80,000.

Gestichten van Liefdadigheid.

De *gestichten van liefdadigheid* zijn in ons vaderland ontelbaar; geene stad is er, ja zelfs geen dorp van eenig aanzien, waar men er geene aantreft. Tot deze gestichten behooren: de weeshuizen, de oudemannen- en vrouwenhuizen, de gasthuizen de hofjes enz. De *Wees-, gast- en oude-mannen- en vrouwenhuizen* zijn meestal plaatselijke eigendommen, terwijl de overige hunnen oorsprong veelal aan erfmakingen van vermogenden te danken hebben. Wij achten het te minder noodig ze hier op te noemen, vermits zij doorgaans op de plaats, waar zij gevestigd zijn, in het werk zelf vermeld worden.

Gevangenissen.

Het bestuur der gevangenissen berust in handen van Regenten, door den Koning aangesteld, die belast zijn met de zorg voor het inwendige. Zij vergaderen gewoonlijk eenmaal in de veertien dagen, om kennis te nemen, van hetgene ingekomen is, en alles naauwkeurig na te gaan. Zij zijn zes in getal, en één hunner is belast met het vaste toezigt.

De *gevangenissen* staan onder het opperbestuur van den Minister van Binnenlandsche zaken, aan wien over alle voorkomende zaken wordt berigt gedaan. Met den Minister van Justitie komen de Regenten alleen dan in aanraking, wanneer er voorstellen te doen zijn, omtrent afslag van straf voor de gevangenen, of iets, dat daarop betrekking heeft.

Er is door den heilzamen invloed van het loffelijke genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen, reeds in onderscheidene gevangenissen eene verbetering in den morelen toestand der gevangenen zigtbaar; er is zelfs te Rotterdam eene gevangenis voor jeugdige gevangenen opgerigt, ten einde deze aan

den verderfelijken invloed van in de ondeugd grijs gewordenen medegevangenen te onttrekken (1).

Onderwijs.

Het *onderwijs* wordt verdeeld in hooger, middelbaar en lager onderwijs.

Tot het hooger onderwijs worden gerekend de hoogescholen, de athenea, en de seminaria.

De drie *hoogescholen* in dit rijk, die te Leyden, te Groningen en te Utrecht gevestigd zijn, hebben ieder een collegie van vijf curatoren, benevens eenen secretaris, aan het hoofd. Er wordt onderwijs gegeven in vijf faculteiten als: 1° de Godgeleerdheid; 2° de Regtsgeleerdheid; 3° de Geneeskunde; 4° de Bespiegelende Wijsbegeerte en Letteren; en 5° de Wis- en Natuurkunde. *Athenea* heeft men te Amsterdam, te Franeker en te Deventer. Ook aan deze wordt in de gezegde vijf faculteiten onderwijs gegeven, maar tot bekoming van de rangen van Kandidaat of Doctor in eenige wetenschap, moet men zich aan een examen bij een der gezegde hoogescholen onderwerpen. *Seminaria* noemt men die gestichten, waar men zich, door het aanleeren van de Godgeleerde kundigheden, tot het H. dienstwerk voorbereidt. Zoodanige gestichten zijn de zeven Seminaria voor de Roomsch-Katholijken; het Seminarium voor de oude Clerezij der Roomsch-Katholijken; het Nederlandsch-Luthersch Seminarium; de Kweekschool der Remonstranten; de kweekschool van de Algemeene Doopsgezinde societeit, tot bevordering van de Predikdienst; en het Seminarium voor de Nederlandsche Israëliten. De *Seminaria der Roomsch-Katholijken* hebben elk hunne districten, en zijn gevestigd te Warmond, en op den huize Hageveld onder Velzen (eigenlijk eene onderafdeeling van dat te Warmond), voor het Aartspriesterdom van Holland en Zeeland; te 's Heerenberg, voor de Aartspriesterdommen van Utrecht, van Gelderland, van Friesland, van Salland- en- Drenthe, van Twenthe en van Groningen; te Herlaar onder St. Michielsgestel, voor het Vicariaat-Generaal van 's Hertogenbosch; te Groot-Linden, voor het Vicariaat van het voormalig Bisdom van Roermonde; te Bovendonk, onder Hoeve, voor het vicariaat van Breda; en te Uden, voor het vicariaat van het land Ravestein-en-Megen.

Het *Seminarium van de Oude Clerezij der Roomsch-Katolijken* is te Amersfoort. Het *Nederlandsch-Luthersch Seminarium*, de *kweekschool der Remonstrantsche broederschap*, de *kweekschool der Algemeene Doopsgezinde Societeit*, en het *Nederlandsch-Israëlitisch Seminarium* zijn allen te Amsterdam.

---

(1) De eerste pogingen ter verbetering van het lot der gevangenen zijn in het gevangenhuis te Leeuwarden, met een gewenscht gevolg aangewend. Men zie over deze belangrijke gevangeninrigting, BOWRING's Brieven geschreven op eene Reize door Holland, Friesland en Groningen, st. III, bl. 178.

Tot het *Hooger onderwijs* worden ook gerekend de Latijnsche Scholen, die met het middelbaar en lager onderwijs, onder het toezigt van eenen Inspecteur staan, wiens titel is: Inspecteur der Latijnsche Scholen en van het middelbaar en lager onderwijs. Bovendien is er nog, tot hooger opzigt en regeling der studie, bij iedere Latijnsche school een collegie van Curatoren aangesteld, waarvan de leden door de regeringen der steden, waar zij gevestigd zijn, benoemd worden. Het onderwijs der scholen, hetwelk zich vroeger uitsluitend tot de Grieksche en Latijnsche talen bepaalde, stekt zich thans ook uit tot de wis-, de aardrijks- en de geschiedkunde; er worden in het geheele koningrijk 67 dergelijke scholen gevonden, van welke velen echter, waaraan ook in de nieuwe talen onderwezen wordt, vooral in de laatste tijden, den naam van *gymnasiën* hebben aangenomen.

Almede zoude men tot de inrigtingen van hooger onderwijs kunnen rekenen, die nuttige stichtingen, waar jonge lieden tot andere, niet tot de zoogenaamde geleerde studiën behoorende, vakken opgeleid worden; als daar zijn: de Koninklijke militaire akademie, te Breda; het Koninklijk instituut voor de marine, te Medemblik; de kweekschool voor de zeevaart, te Amsterdam; de militaire geneeskundige school, te Utrecht; de clinische scholen, te Amsterdam, Rotterdam, Haarlem, Alkmaar, Hoorn, Maastricht en Middelburg; de vee-artsenijschool, te Utrecht; de Koninklijke akademie van beeldende kunsten, te Amsterdam; de Koninklijke muzijkscholen, te Amsterdam en te 's Gravenhage; en de akademie van teeken-, bouw- en toegepaste werktuig- en zeevaartkunde, te Groningen, welke allen later bij de vakken, waartoe zij behooren, nader zullen omschreven worden.

Het *Middelbaar* en het *Lager onderwijs* staat, behalve onder het oppertoezigt van den bovengemelden Inspecteur der Latijnsche Scholen en van het middelbaar en lager onderwijs, ook nog onder het onmiddellijk toezigt van Schoolopzieners, die gehouden zijn, ten minste tweemaal 's jaars, de scholen van het distrikt, waarover zij gesteld zijn, te bezoeken, en driemalen in elk jaar in de hoofdstad der provincie bijeen te komen, ten einde hen, die naar eenigen schoolonderwijzers rang dingen, te examineren. Het *Lager onderwijs* bepaalt zich alleen tot kundigheden, welke voor ieder mensch onontbeerlijk zijn, als: het lezen, schrijven en rekenen, waarbij op de meeste scholen thans ook de beginselen gevoegd zijn van de geschiedenis en aardrijkskunde. Er is bijna geen dorpje zoo klein, ja zelfs geen gehucht van eenig aanbelang in ons vaderland, of er wordt ten minste éénc lagere school gevonden. Dit onderwijs is in DE NEDERLANDEN op zulk eenen voortreffelijken voet gebragt, dat geen vreemdeling, die het naauwkeurig heeft gadegeslagen, dit land verlaat, zonder den wensch te uiten, dat het in zijn vaderland op dezelfde wijze werd ingerigt. En onder hen, die vooral medegewerkt hebben, om het op die hoogte te brengen, waarop het zich thans bevindt, verdienen, naast de, in dat opzigt, nooit volprezene Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, onder anderen JOHANNES HENDRICUS NIEUWOLD, HENDRIK WESTER, JOHANNES VAN BEMMELEN en NICOLAAS ANSLIJN, NICZ. eene eervolle vermelding. *Het Middelbaar onderwijs* omvat ook *vreemde talen*, en de meeste tot dezen tak van onderwijs behoorende scholen, zijn tevens Kostscholen, waar-

van het getal over het geheele koningrijk zeer groot en niet wel mogelijk op te geven is. Er zijn vier schoolonderwijzers-rangen en niemand wordt tot eenigen tak van onderwijs toegelaten, die niet ten minste den vierden of laagsten rang bezit. De *vierde* of *laagste rang* bestaat uit dezulken, die in het lezen, schrijven, en de beginselen der rekenkunde, de regel van drieën ingesloten, tamelijk wel bedreven zijn, en tot het geven van onderwijs éenigen aanleg hebben. — De *derde* uit dezulken, die in het lezen, schrijven en rekenen, zoo met geheele, als met gebrokene getallen, wel ervaren, in de toepassing daarvan op zaken van het dagelijksch leven eenige vaardigheid, van de beginselen der Nederduitsche taal eenige kennis, en van eene goede manier van onderwijzen eenig begrip hebben. — De *tweede* uit dezulken, die, zoo in het gewoon als kunstmatig lezen, regt bedreven zijn, eene goede nette hand schrijven, de rekenkunde, zoo theoretisch als practisch, regt verstaan, de voornaamste regelen der Nederduitsche taal, benevens hare gronden, kennen, van de aardrijks- en geschiedkunde eenig begrip hebben, en eene genoegzame bekwaamheid en geoefendheid bezitten in het geven van een oordeelkundig onderwijs. — De *eerste* of *hoogste rang* uit de zulken, die — boven en behalve eene grondige ervarenheid in onderscheidene vakken van lager onderwijs en inzonderheid in de grondbeginselen en beoefening eener oordeelkundige leerwijze — in de aardrijkskunde en geschiedkunde goede bedrevenheid bezitten, met de natuur- en wiskunde wel bekend zijn, en in beschaafdheid van verstand uitmunten. — De *schoolhouderessen* maken, hoewel onderling zeer verschillende, gezamenlijk even als de *huisonderwijzers* slechts éénen rang uit. De openbare scholen zijn in drie rangen verdeeld. In die van den hoogsten rang kunnen alleen onderwijzers van den eersten of tweeden rang worden aangesteld. Die in eene school van den middelsten rang wil benoemd worden, moet voor het minste den derden rang bezitten. Te Haarlem is, van rijkswege, eene kweekschool voor schoolonderwijzers gevestigd, waarvan reeds door het geheele land de meest gewenschte vruchten ingeoogst zijn, daar men thans bijna in geene proincie van het koningrijk komt, of men vindt er een of meer bekwame schoolonderwijzers, welke in dien uitmuntenden kweekhof de kundigheden hebben opgedaan, waardoor zij niet slechts hunnen stand eer aandoen, maar op enkele plaatsen wederom anderen opleiden, om in latere tijden hun voetspoor te betreden. Ook te Groningen en te Leyden zijn, hoewel op eene mindere schaal, dergelijke kweekscholen opgerigt; de eerste door de Provincie Groningen, de laatste door het departement Leyden der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen.* Zelfs voor de verstandsontwikkeling van hen, die van de edelste zintuigen verstoken zijn, wordt in ons vaderland, op eene voortreffelijke wijze zorg gedragen. Daartoe strekken het Instituut tot onderwijs voor doofstommen te Groningen, het Instituut voor het onderwijs van blinden te Amsterdam, en eene school tot onderwijs van doofstommen te Gemert, welke beide eerstgenoemde reeds boven, bl. 68, omschreven zijn.

De school tot onderwijs van Doofstommen te Gemert, in 1830 opgerigt door den Heer M. van Beek, Conrector der Latijnsche school aldaar, bestaat uit de bijdragen van eenige menschenvrienden. Op den 1 Junij 1838, telde men in deze school 25 kweekelingen, onder welke 18, voor wie het kostgeld betaald werd, 5 voor wie het kostgeld gedeeltelijk betaald werd en 2 die gratis opgenomen waren.

Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten.

De *wetenschappen*, *letteren* en *kunsten* worden met een bijzonder goed gevolg in de Nederlanden beoefend. De *taal* des lands, gemeenlijk de Nederduitsche, hoewel misschien beter de Nederlandsche taal genoemd, stamt af van het Angelsaksisch, en is alzoo eene zuster der Hoogduitsche taal. Schier iedere stad en elke gemeente heeft wel eenen haar eigenen tongval, waaraan door een oplettend oor de inboorlingen zijn te onderkennen, maar men kan ten duidelijkste vier hoofdtongvallen onderscheiden, namelijk de Hollandsche, de Zeeuwsche, de Geldersche of Nederrijnsche en de Groningsche. Een overgang tusschen deze beide laatste, of misschien wel eene afwijking van eene van beide, is de Overijsselsche tongval. In Friesland wordt in de meeste steden vrij zuiver Nederlandsch gesproken met eenen landeigen tongval en eigenaardige woorden, waarvan men velen bij Oud-Hollandsche dichters wedervindt. Op het plateland evenwel, spreekt men (met uitzondering van het Bilt) nog alomme de oude en oorspronkelijke Friesche taal, welke in vele opzigten met het Engelsch en Angelsaksisch overeenstemt, en wier belangrijkheid, schoonheid, kracht en zoetvloeijendheid in de laatste jaren vele taalkenners, schrijvers en dichters heeft aangespoord haar meer wetenschappelijk te beoefenen. De *Nederlandsche taal*, hare dochter, heeft reeds zeer vroeg hare beoefenaars gehad, en de oudste dichtwerken, die tot ons overgekomen zijn en van de 13de eeuw dagteekenen, kenmerken zich vooral door zuiverheid van taal. Ja, wat meer zegt, reeds had Nederland zijn Hooft, Vondel en andere dichters van den eersten rang, toen nog Duitschland, door zijnen Opitz, de kunst van de onzen moest afzien. In de zeventiende eeuw heerschte er, wel is waar over het algemeen minder verheffing in de dichtkunst, maar de taal werd daarentegen in al hare zuiverheid bewaard, en tot welk eene hoogte, zoowel de dichtkunst als het proza, zich in onze dagen verheven hebben, kunnen, om nu niet van nog levende dichters en proza-schrijvers, te spreken, de werken van eenen Feith, Loots, Helmers, Borger, Ockerse, Kemper, Scharp, Kist, Stuart, Scheltema, Lublink en vooral Bilderdijk getuigen.

Tot aankweeking van onderscheidene vakken van kunsten, wetenschappen en letteren, dient vooral, behalve de hierboven opgenoemde inrigtingen van hooger onderwijs, het Koninklijk Nederlandsch Instituut van wetenschappen, letterkunde en schoone kunsten, gevestigd te Amsterdam, dat, zoo door zijne bijzondere nasporingen en eigene ontdekkingen, als door de zorg, om nasporingen en ontdekkingen, die elders gedaan worden, bijeen te zamelen, tot de volmaking der wetenschappen, letteren en schoone kunsten werkzaam is. De leden worden gekozen uit de geleerden en kunstenaars van het geheele rijk, zonder onderscheid in welke provincie woonachtig. Alle personen, welke de wetenschappen, letterkunde of de schoone kunsten beoefenen, kunnen, hoezeer zij noch leden, noch correspondenten van het Instituut zijn, de vruchten van hunne nasporingen en werkzaamheden daaraan mededeelen, en worden zelfs uitdrukkelijk daartoe uitgenoodigd; zijnde de secretaris van iedere klasse bijzonder belast, met het ontvangen of geven van alle inlichtingen, onder de attributen van zijne klasse behoorende. Iedere klasse looft, om de twee jaren, eenen of meerdere prijzen uit, voor

diegenen, welke, naar haar oordeel, de meest belangrijke ontdekking gedaan, of het beste werk geleverd hebben, of wel op een voorgesteld onderwerp eene verhandeling hebben ingediend, die de klasse oordeelt, dat verdient bekroond te worden. Ook houdt iedere klasse om de twee jaren eene openbare vergadering, in welke de secretaris een verslag der werkzaamheden van de klasse voorleest, de toewijzing der prijzen aankondigt, en kennis geeft van het programma, waarbij nieuwe prijzen worden uitgeloofd.

Het zou ons niet moeijelijk vallen, hier een aantal geleerden in allerlei vakken op te noemen, die op onderscheidene tijden ons vaderland tot eer verstrekt hebben. Genoeg zij het hier te zeggen, dat onze Erasmus, als grondig taal- en godgeleerde, de Groot als uitmuntend uitlegkundige en regtsgeleerde, Boerhave als voortreffelijk geneeskundige, en Christiaan Huygens als wis- en sterrekundige zich, zoowel bij vreemden als inlanders, eenen onsterfelijken roem verworven hebben (1).

In de *schoone kunsten* hebben de Nederlanders zich ten allen tijde zeer beroemd gemaakt, bijzonder in de schilderkunst en het graveren in koper (2); ook heeft het hier te lande nimmer ontbroken, en ontbreekt het mede thans niet, aan zeer bekwame bouwmeesters, scheepsbouwlieden en beeldhouwers. Tot aanleering en beoefening der beeldende kunsten heeft men eene Koninklijke Akademie voor beeldende kunsten te Amsterdam, aan welke, behalve eene jaarlijksche subsidie, ook van 's rijks wege *f* 2400 gulden worden gegeven, om gedurende vier jaren te worden toegelegd aan twee der leerlingen, welke aldaar ten minste gedurende één jaar onderwijs genoten, en den hoogsten prijs behaald hebben, en zulks ten einde hunne studien in ééne der beeldende kunsten, in Italie, verder voort te zetten en te voltooijen; voorts eene Akademie van teeken-, bouw-, toegepaste werktuig- en zeevaartkunde te Groningen, thans voerende den naam van *Minerva*. Ook worden, dank zij der vaderlijke zorg van het eerbiedwaardig Hoofd van den staat, ingevolge besluit van 13 April 1817, in de meeste steden Teekenscholen gevonden, waar de kinderen van minvermogenden en de handwerkslieden, om niet, in die kunst onderwijs genieten. Maar deze zorg is dan ook niet te vergeefs aangewend, want op onderscheidene plaatsen is de ijver, om dit onderwijs bij te wonen, zoo groot, dat er op die scholen geene

---

(1) Men zal ligtelijk begrijpen, dat het ons slechts te doen was, om in ieder vak den voornaamsten op te noemen, daar eene drooge opsomming van namen, niet dan vervelend zijn konde, waarom wij voorts verwijzen naar N. G. van Kampen, beknopte geschiedenis der Letteren en Wetenschappen in de Nederlanden, en H. Baron Collot d'Escury Heer van Heinenoord, Holland's roem in kunsten en wetenschappen, in welk laatste voortreffelijk werk men tevens de Nederlandsche kunstbeoefenaars naar waarde vermeld vindt.

(2) Hen, die zulks mogten betwijfelen, verwijzen wij, behalve naar het gedachte werk van den Baron Collot d'Escury van Heinenoord, naar K. van Mander, Leven der Schilders; A. Houbraken, de Groote Schouwburg der Nederlandsche Kunstschilders en Schilderessen; J. van Gool, de Nieuwe Schouwburg der Nederlandsche Kunstschilders en Schilderessen, en R. van Eynden en A. van der Willigen, Geschiedenis der Vaderlandsche Schilderkunst, sedert de helft der 18de eeuw.

genoegzame plaatsen gevonden worden, om allen te bevatten, die daaraan zouden wenschen deel te nemen. Almede zijn er sedert eenige jaren twee Koninklijke Muzijkscholen, eene te Amsterdam en eene te 's Gravenhage, opgerigt, om van geene stedelijke, gelijk die te Leeuwarden en elders, te gewagen.

De *Maatschappijen, Genootschappen* en andere inrigtingen, ter beoefening van een of ander vak van wetenschap en kunst, door particulieren daargesteld, zijn zoo menigvuldig, dat wij ons bestek zouden te buiten gaan, indien wij te dezer plaatse daarvan eene lijst wilden geven, en deze lijst zoude bovendien waarschijnlijk niet geheel volledig zijn, daar het wel te vermoeden valt, dat er eenige dier inrigtingen zullen bestaan, die ons voor als nog niet bekend zijn. Zoo immer, zal er tot de volledigheid van zoodanig eene lijst eerst dan mogelijkheid zijn, wanneer onze arbeid zal voltooid wezen, en wij dus van elke gemeente, op wier art. wij toch de daar bestaande moeten vermelden, de noodige inlichtingen zullen hebben ingewonnen (1).

De *Rijksverzamelingen* van voorwerpen uit het gebied der kunsten en wetenschappen zijn: de Koninklijke Bibliotheek, het Rijks Archief, de verzameling van penningen en gegraveerde steenen, het Koninklijke Kabinet van Schilderijen en het Koninklijke Kabinet van Zeldzaamheden te 's Gravenhage, het Koninklijk Museum te Amsterdam, de rijks verzameling der schilderijën van levende meesters te Haarlem, en 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leyden en te Groningen.

Landbouw.

Hoewel er in iedere provincie eene *commissie van landbouw* bestaat, aan welke vooral de behartiging van de belangen der landbouwers en veehouders is opgedragen, zoo werd deze voorname tak van bestaan voor vele ingezetenen nogtans in sommige provinciën door de tijdsomstandigheden en andere oorzaken gedrukt, en men hoorde maar al te vaak, niettegenstaande de pogingen, door de Maatschappij van Landbouw te Amsterdam aangewend, over het kwijnen van den stand der landbouwende ingezetenen, klagen. Om hierin zoo veel mogelijk te voorzien, werd er, met het beste gevolg, voor weinige jaren, eene Maatschappij van landeigenaren en vastbeklemde meijers, in de Provincie Groningen, solidair verbonden voor de zekerheid der door haar uittegeven pandbrieven opgerigt.

---

(1) Eene vrij volledige opgave, aangaande het ontstaan en den voortgang der meeste maatschappijën en genootschappen in ons Vaderland, vindt men in de voortreffelijke Proeve eener geschiedenis van het Koningrijk der Nederlanden van A. J. Lastdrager, D. II., bijlage 9. Ook in J. G. F. Cannabich, Leerboek der Aardrijkskunde, vertaald door Jan J. F. Wap (D. I. bl. 273) en in het afzonderlijk uitgegeven gedeelte van dat werk, onder den titel van Aardrijkskundige beschrijving der Nederlanden (bl. 27,) zijn de voornaamste dier wetenschappelijke en nuttige inrigtingen opgegeven,

De grond, ofschoon vruchtbaar, levert over het algemeen geen genoegzame hoeveelheid voortbrengselen op, om in de behoefte der bevolking te voorzien. Dit laatste is echter niet aan traagheid bij den landbouwer te wijten, daar deze er alles van trekt, wat vlijt en bekwaamheid er van kunnen winnen, maar zulks wordt veeleer veroorzaakt, doordien vele vette landen in binnenpolders en andere lage gronden, meestal tot weide voor het vee en tot winnen van hooi worden aangewend; ook liggen er in de hoogere streken nog vele niet ontgonnen heidevelden, die echter thans door het verdeelen der markgronden en de nijverheid der inwoners allengs verminderen, waartoe vooral de bemoeijingen der Maatschappij van weldadigheid veel bijdragen, zoo dat men, ten gevolge van de door die Maatschappij aangewende pogingen, thans, aan de grensscheiding tusschen Friesland, Drenthe en Overijssel, waar men vroeger niet dan valen heidegrond zag, eene strook lands van eenige uren gaans in bouwland herschapen en met bouwmanswoningen bezet vindt. Door al hetwelk dan ook de schaarschheid van eigen gewonnen graan jaarlijks vermindert.

De voortbrengselen van de hoogere kleilanden en in de buitenpolders zijn: uitmuntende tarw, van welke men de Zeeuwsche onder de beste der wereld acht; winter- en zomer- koolzaad, winter-, zomer- en maartegarst, rogge, haver, boonen, groene, graauwe en gele erwten, vlas, klaverzaad, aardappelen en andere aardvruchten, van welke een en ander de Noordelijke streken der provinciën Friesland en Groningen rijk en edelsoortig in voortbrengselen zijn, zoodat er ook vele uitgevoerd worden. Op de ligtere zandgronden verbouwt men veel boekweit, zomerrogge, hennip, tabak, inzonderheid bij Amersfoort en op de Veluwe; hop, meekrap, in Zeeland, het noordwesten van Noord-Braband, en het Zuidwesten van Holland; mosterdzaad, suikerij, kaardendistel, brem tot bemesting, biezen en riet tot velerlei gebruik, moeskruiden, waarvan onderscheidene in NEDERLAND, beter dan elders, tieren en ook voor smakelijker, dan die van andere landen gehouden worden. Boom- en aardvruchten zijn hier te lande in eenen redelijken overvloed. Men legt er zich ook met bijzondere zorg op den tuinbouw toe; terwijl de bloemkweekerij in geen land die hoogte bereikt heeft, als waartoe zij in Holland gestegen is; daar ook nergens de bloemenhandel zoo sterk gedreven wordt, zijnde Haarlem vooral de zetel van de bloementeelt en den handel in bloembollen. Ja, deze laatste is vroeger wel eens tot volslagenen windhandel overgeslagen; of wie herinnert zich niet den tulpenhandel van het jaar 1637, toen men voor ééne bloem van tien azen negenhonderd en voor één pond gele kroonen meer dan twaalfhonderd gulden, besteedde. Er is ook misschien geen volk, dat meer kosten aanwendt, om nette tuinen en fraaije bloemen te bezitten, dan de Noord-Nederlanders, zoodat onze voorvaderen, hoe spaarzaam anders, zich soms niet ontzagen, hieraan schatten te koste te leggen. Hoewel deze zucht nu niet meer zoo in het overdrevene bot gevierd wordt, worden er echter nog rijke lieden gevonden, die aanzienlijke sommen aanwenden, om hunne buitenplaatsen tot ware lusthoven aan te leggen, op de meeste van welke men zelfs druiven- en op eenige ananas-stookplaatsen vindt. Niettegenstaande er sedert de laatste 40 jaren een aanzienlijk aantal gesloopt is, worden hier nog eene menigte fraaije heerlijkheden en buitenplaatsen gevonden, die met niet minder smaak, dan kosten aangelegd

zijn; terwijl deze, wel verre van hun eenig voordeel aan te brengen, jaarlijks vaak duizende guldens, alleen voor het onderhoud, vereischen. Onder de welgestelde burgers, in de steden, is het veelal gebruikelijk een tuintje, op den wal of buiten de wallen, te bezitten, waar zij hunne uren van uitspanning gaan doorbrengen, en dat dan ook altijd, zoo niet geheel, dan toch gedeeltelijk, tot aankweeking van bloemen dient. In Holland is het ten platten lande eene zeldzaamheid, als men een huis aantreft, waarbij niet een gedeelte van het daartoe behoorend erf, tot de bloementeelt is ingeruimd.

De *Veeteelt* staat in Nederland mede op eenen zeer hoogen trap. Men heeft er uitmuntend rundvee, vooral in Friesland, van hetwelk eene aanzienlijke menigte alom op de gras- en klaverrijke weiden der lage polders en andere lage landen vetgemest en vervolgens naar andere landen vervoerd wordt. De boter en kaas, die men in de Nederlanden in eene aanzienlijke hoeveelheid bereidt, zoodat de provinciën Holland en Friesland te zamen jaarlijks alleen 26 milioen ponden boter en 30 millioen ponden kaas leveren, worden in alle landen als de beste geroemd, en daarom in eene groote hoeveelheid verzonden, terwijl geen kalfsvleesch ter wereld zoo beroemd is, als het Hollandsche. Ook schapen, die men er niet slechts voor de wol en het vleesch aanhoudt, maar bovendien om van de melk onderscheidene soorten van kaas te bereiden, treft men er in menigte, op het eiland Texel alleen ruim 30,000, aan. De beste en fraaiste paarden vindt men in Friesland en Groningen, en deze verdienen vooral als koetspaarden de voorkeur; de Geldersche paarden zijn zwaarder en meer geschikt tot den arbeid; de Zeeuwsche paarden zijn wel klein van statuur, maar kunnen toch vele vermoeijenissen doorstaan. Door de jaarlijksche keuring der hengsten; door het verhoeden, dat geen andere, dan goedgekeurde hengsten tot het dekken worden toegelaten, maar vooral door het plaatsen van hengsten uit de koninklijke stoeterij te Borkulo, op onderscheidene punten van het rijk, wordt er veel tot veredeling van het paardenras toegebragt, ofschoon deze meer voor de ruiterij, dan voor den veldarbeid en tot wagenpaarden geschikt zijn, terwijl de kundige veeartsen, die jaarlijks uit de te Utrecht gevestigde Rijks Veeartsenijschool voortkomen, door eene doelmatige behandeling van het zieke vee, zorgen, dat de gebreken, waarmede de paarden of het rundvee behebt zijn, niet op eene of andere wijze voortgeplant worden. De varkens zijn over het geheele land verspreid, en men vindt schier geen boerenstulp, waar niet een of meer dezer dieren, tegen den winter, vetgemest worden. Op de Bijenteelt legt men zich bijzonder in Gelderland, Noord-Braband, Drenthe en de woudstreken van Friesland, toe, vindende men niet zelden in de Meijerij van 's Hertogenbosch, bij éénen landman, vijftig en meer korven. In Drenthe is het niet vreemd bij de zoodanigen, die in de bijënteelt hunne middelen van bestaan uitsluitend of grootendeels, vinden, bij de twee honderd korven aan te treffen. Na gunstige zomers zijn er, die voor den slagttijd over de drie honderd hebben. Sedert eenige jaren, mogen wij ook bij de takken van landbouw de zijde-wormteelt, voegen, daar deze thans in de prov. Noord-Braband en Utrecht in het groot wordt aangekweekt. Er is een kabinet van werktuigen en gereedschappen voor den landbouw, zoo te Utrecht als te Groningen, gevestigd.

Visscherij.

De *visscherij* op de meren, de rivieren en andere binnenlandsche wateren levert eenen grooten overvloed van allerlei heerlijke riviervisch op. Inzonderheid komt hier de zalm in aanmerking, welke visch, ofschoon hij in de zee voortteelt, echter op de rivieren gevangen wordt, werwaarts hij zich in grooten getale begeeft, om voedsel te zoeken. Voorheen waren Schoonhoven en Geertruidenberg de voorname stapelplaatsen van den zalm, doch sedert men niet meer gehouden is, den visch, welke in de nabijheid van die steden gevangen wordt, aldaar op den afslag te brengen, is die tak van bestaan voordeeliger voor de inwoners der nabijgelegen dorpen geworden, zoodat thans de meeste zalm, die in de Biesbosch en daaromstreeks gevangen wordt, te Drimmelen, een half uur W. van Geertruidenberg, wordt aangebragt, vanwaar er vele naar België en Frankrijk worden overgebragt. Ook de paling levert, op het Zeeuwsche eiland Schouwen en vooral in Friesland, vanwaar zij in menigte naar Engeland wordt uitgevoerd, eenen aanmerkelijken handeltak op. Ofschoon de vischvangst op de rivieren dus nog al eenig voordeel aanbrengt, is zij evenwel niet te vergelijken bij de visscherij in de Noordzee, welke in de kleine en de groote Visscherij onderscheiden wordt. Onder de *kleine visscherij* begrijpt men die, welke, in de Noordzee, die onze kusten bespoelt, gedreven wordt, waar men kabeljaauw, leng, schelvisch, schol, tarbot, rog, tongen, bot en anderen zeevisch vangt. Onze Visschers, van welke er 200 met 35 schepen alleen uit Friesland varen, blijven echter meestal niet vlak aan de kust, maar begeven zich eenige mijlen dieper in zee, inzonderheid ter hoogte van Doggersbank, tusschen Engeland en Jutland, waar de ondervinding geleerd heeft, dat de beste volwassen visch gevonden wordt, die zij dan levendig in de digt aan zee gelegen steden ter markt brengen; hoewel er ook veel versche zeevisch naar Braband en Vlaanderen gevoerd wordt. Het toezigt over de kustvisscherij wordt gehouden door een collegie, het collegie der kleine of kustvisscherij voor de provincie Holland geheeten, die uit 1 Voorzitter 10 Leden en 1 Secretaris bestaat, als: wegens Scheveningen, de Voorzitter en 1 Lid; wegens Katwijk aan zee, 2 Leden; wegens Noordwijk aan zee, Egmond aan zee, Wijk aan zee, Zandvoort, Middelharnis, Zwartewaal, en Pernis ieder één Lid. Maar de meeste kabeljaauw en leng, die door de Nederlandsche visschers omtrent IJsland gevangen wordt, en waartoe vroeger jaarlijks meer dan 150 schepen werden uitgerust, wordt op zee tot labberdaan of zoutenvisch gezouten, die de reeders dan binnenlands verkoopen of naar buitenlands verzenden, even als de gerookte zalm en de gedroogde schelvisch, schollen en scharren, die hier in menigte bereid worden. Over deze visscherij is het toezigt opgedragen aan het collegie, dat den titel voert van: Gecommitteerden der IJslandsche en kabeljaauwvisscherijën voor de provincie Zuid-Holland, en dat uit vijf leden bestaat, zendende Vlaardingen, Maaslandsluis, Pernis, Zwartewaal en Middelharnis ieder éénen gecommitteerde in dat collegie.

Onder de *groote visscherij* verstaat men de haringvisscherij, die hier te lande vele handen werk verschaft, hoewel thans niet meer zoo veel als vroeger, toen zij als eene goudmijn voor ons Vaderland

beschouwd werd, en jaarlijks aan meer dan 20,000 huisgezinnen een ruim bestaan verschafte, vanwaar zij haren naam van *Groote Visscherij* ontleende. Tot op het einde der veertiende eeuw werd deze visch, even als alle andere, versch gegeten, en er kon alzoo geen handel mede gedreven worden; maar Willem Beukelszoon, een visscher van Biervliet, vond, omtrent dien tijd, de kunst uit, om den haring te kaken en in te zouten. Nadat hij die kunst, naar hem ook wel *beukelen* genoemd, aan zijne landslieden onderwezen had, is de haringvisscherij door hare voordeelen van groot aanbelang voor de Nederlanders geworden; die in de bereiding van den haring, zoo door kaken als inzouten, nog door geen natie geëvenaard, veel min overtroffen is geworden; waarom ook de Hollandsche haring boven alle anderen gewild is, en op de vreemde markten veel duurder verkocht wordt, als zijnde veel beter van smaak en van meerdere duurzaamheid. Vóór de Spaansche beroeringen maakten vooral de Zeeuwsche visschers veel werk van dezen handeltak; later zich meer op de kaapvaart toeleggende, veronachtzaamden zij de haringvisscherij en deze verplaatste zich grootendeels naar Noord- en Zuid-Holland, en wel naar de steden Enkhuizen, Vlaardingen, Amsterdam, Rotterdam, Schiedam, Delfshaven en Maaslandsluis. Thans is Vlaardingen, de voornaamste zetel dezer visscherij, waaraan ook Maaslandsluis, Delfshaven, Enkhuizen, de Rijp en Amsterdam ook nog deel nemen.

De haring wordt in de Noordzee, op de kusten van Engeland en Schotland, van den 24 Junij tot den 25 November, gevangen; te weten: van St. Jan tot St. Jakob, of van den 24 Junij tot 25 Julij, omtrent Hitland, Fair Hill, en Bockenes; van St. Jakob tot de H. kruisverheffing, of van 25 Julij tot 14 September, omtrent Bockenes of Seveniot, en van de H. kruisverheffing tot St. Catharina, of van den 14 September tot den 25 November, in het diepe water beoosten Yarmouth; ook vangt men, niet ver van dáár, nog haring tot in het laatst van Januarij. De schepen, welke daartoe gebezigd, en haringbuizen genaamd worden, zijn doorgaans 25 tot 30 lasten groot. Deze blijven, zoo lang de vangst duurt, in zee, maar zij zijn vergezeld van kleinere vaartuigen, jagers geheeten, die bestemd zijn, om den gevangen haring spoedig over te brengen.

De haringvangst is in vroeger tijd geregeld, bij plakkaten, door de Hooge Regering uitgevaardigd. Zoo is, bij plakkaat van 12 Mei 1620, uitdrukkelijk verboden eenigen haring binnen de klippen op de kusten van Ierland, Hitland of Noorwegen, te vangen, omdat deze ongeschikt is tot inzouting, alsmede dat men vóór den 24 Junij geene netten mag uitwerpen. De buislieden, aldus noemt men het scheepsvolk, dat ter haring vaart, mogen elkander de vangst niet beletten, noch elkanders netten beschadigen. Zij, die niet vangen kunnen, moeten terstond naar huis terugkeeren. Het scheepsvolk mag geen haring in zee verkoopen, enz.

De haring, dien men tusschen den 24 Junij en den 25 Julij vangt, wordt met grof zout toebereid, en daarom grof zouten haring geheeten; die, welke men na den 25 Julij vangt, wordt met fijn zout toegereed, en de tonnen worden, ter onderscheiding, met bijzondere teekens gebrand. Geen haring, die na den 25 Julij gevangen is, mag ter sleete verkocht worden, zoo hij niet ten minste tien dagen op zijnen eersten pekel gelegen heeft. De haring, welke duren moet en ter verzending dient, wordt aan land verpakt en opgehoogd.

Behalve deze *haring*, gewoonlijk *pekelharing* genoemd, wordt door de Nederlandsche visschers in het najaar, op onze kusten en in de Zuiderzee, nog veel haring gevangen, die eerst een weinig gezouten en daarna gerookt zijnde, *bokking* genoemd wordt, en eene groote vervulling voor de ingezetenen uitmaakt. De voornaamste hangen of hallen, dus noemt men de keeten, waar de haring gerookt wordt, zijn te Zwolle, Vollenhove en Harderwijk. Ook wordt de versche of najaarsharing, onder den naam van *panharing* bekend, bij de mindere volksklasse vrij algemeen gegeten, en overigens tot veevoeder of bemesting gebruikt.

De gezouten haringen en ook vele gerookte wordt buitenlands verzonden, voornamelijk naar de West-Indië, naar Polen en Duitschland, vroeger ook in groote menigte naar Hamburg en Bremen; doch sedert de Hamburgers zich ook veel op de haringvangst toeleggen, en daarin, naast de Engelschen, onze voornaamste mededingers geworden zijn, heeft het vervoer derwaarts grootendeels opgehouden.

De Hollandsche steden, welke schepen ter haringvangst uitzenden, stellen gezamenlijk een kollegie aan, hetwelk het kollegie der groote Visscherij van de provincie Holland genoemd wordt, en uit eenen Voorzitter, 12 Leden, en één Secretaris bestaat; hebbende de Voorzitter en 3 Leden benevens de Secretaris zitting wegens Vlaardingen, 2 Leden wegens Maaslandsluis, 3 wegens Amsterdam, 1 wegens Rotterdam, 2 wegens Enkhuizen en 1 wegens de Rijp. Dit kollegie draagt met de regering zorg voor het behoorlijk in acht nemen der keuren en ordonnantiën aangaande de visscherij; welke keuren en ordonnantiën niet gemaakt of veranderd mogen worden, zonder dat de raad en de bedenkingen van dit kollegie ingewonnen zijn.

De *Walvischvangst* was vroeger mede van zooveel belang voor de Nederlanden, dat daartoe jaarlijks tot 256 schepen naar Groenland, Spitsbergen, en Nova Zembla werden uitgerust. Ook lokte zij een aanzienlijk aantal Nooren, Deenen en Jutten naar deze landen, die tegen het najaar weder huiswaarts keerden, en hunne winterteering vonden uit hetgene zij op de Nederlandsche schepen overgegaard hadden. De Walvischvangst werd in het jaar 1614, door eene bijzondere maatschappij, onder den titel van Noordsche compagnie, ondernomen, die echter, door veel tegenspoed, niet langer dan tot in het jaar 1645 stand hield, en toen vernietigd werd, waarna deze visscherij voor een ieder open bleef, en alzoo door onderscheidene rederijën werd uitgeoefend. Deze visscherij geschiedde in de Straat Davis, op de kusten van Groenland en van de eilanden der IJszee; als: van IJsland, het Beeren eiland, het eiland Mauritius of Jan Maaijeneiland, Spitsbergen en Nova Zembla; maar aangezien de visschen, door de gedurige jagt, die er op gemaakt werd, schuw geworden zijn, zien de walvischvaarders zich thans genoodzaakt, de visschen dieper in zee, onder het ijs, op te zoeken, waardoor deze visscherij thans met veel meer gevaar vergezeld gaat, dan vroeger het geval was, en er ook veel minder gevangen worden, zoodat men thans het te kort moet aanvullen door de zeehonden- of robbenvangst. De meeste walvisschen worden tusschen de 77° en 79° gevangen.

In het begin dezer eeuw werden nog jaarlijks meer dan 100 schepen ter Walvischvangst uitgerust, waarvan eenige vroeger andere later vertrokken, naardat zij eene langere of kortere reis moesten afleggen; die, welke naar Straat Davis stevenden, vertrokken het vroegst, namelijk in Februarij, omdat zij den versten togt hadden te vol-

brengen; de andere vertrokken in Maart, wederom andere later. Iedere walvischvaarder heeft vijf, zes of somtijds meer sloepen bij zich, die op zijde of van achteren aan het schip hangen. Ter plaatse hunner bestemming gekomen, laten de walvischvangers deze sloepen in zee, bemannen die met eenige van het scheepvolk, onder welke een harpoenier. Zoodra men nu eenen visch ontdekt, wordt hij nagejaagd, en wanneer men hem genaderd is, schiet de harpoenier hem met den harpoen, die aan eene lange lijn vastzit, in het ligchaam; is de visch niet zoodanig gewond, dat hij nog kracht heeft, om de geheele lijn uit te loopen, dan kapt men het touw af, en men tracht den visch andermaal te treffen, hetwelk dan zoolang herhaald wordt tot hij geen kracht meer heeft, om de lijn uit te loopen, en sterft, als wanneer men hem met de sloepen naar de plaats sleept, waar het schip ligt, hem aan stukken kapt, en het spek, waarvan naderhand traan gekookt wordt, even als de baarden, van welke men baleinen maakt, binnen boord brengt. Ofschoon de Groenlandsche of Straat-Davis visscherij-societeit te Harlingen, wegens ongelukkige vangsten en verliezen, is ontbonden geworden, zoo hebben toch de Heeren Barend Visser en Zoon aldaar de vaart aangehouden en nog twee of meer schepen in zee, van welke in den loop van dit jaar er één met verscheidene walvisschen bevracht is te huis gekomen, waardoor deze visscherij nieuwe aanmoediging heeft bekomen.

Koophandel en Scheepvaart.

De *Koophandel*, die als de ziel en zenuw van ons Vaderland aangemerkt wordt, moet hier zeer vroeg gedreven zijn. Men bespeurde hier, zelfs reeds in de onbeschaafdste tijden, eenige beginselen van bekwaamheid tot het oefenen van nutte handwerken, die naderhand gelegenheid tot eenen voordeeligen handel gaven; maar toen de Romeinen, in de eerste eeuw onzer tijdrekening, in grooten getale herwaarts overkwamen, begon de koophandel meer algemeen te worden. Vele Romeinsche kooplieden, zich hier te lande hebbende nedergezet, dreven handel op de Brittannische eilanden en andere gewesten. In *Zeeland* heeft men oude opschriften gevonden, in welke de Romeinsche kooplieden hunne dankbaarheid aan de Goden betuigden, voor het beveiligen der koopwaren op zee. Ten tijde van Vitellius, waren er nog vele Romeinsche kooplieden in deze landen, die toen door de Kaninefaten gewapenderhand overvallen werden. De grachten, welke te dier tijde in de Nederlanden werden gegraven, zijn, naar allen schijn, niet alleen ten dienste der krijgslieden, maar ook tot gerief van den handel, aangelegd. Het Friesche bont was toen reeds zeer beroemd en werd langs die Drususgracht uitgevoerd. Toen later deze landen door de Noormannen overvallen en door de Frankische koningen overmeesterd waren, werd de handel aanmerkelijk verdrukt. Maar in de tiende eeuw begon de handel in geweven stoffen, die uit Vlaanderen naar Frankrijk en Duitschland vervoerd werden, eenen aanzienlijken opgang te maken. Het oprigten van vrije jaarmarkten bragt ook niet weinig tot de uitbreiding van den koophandel toe (1). In

(1) Lezenswaardig over het vroeger handelsverkeer dezer lande is Jonkh. Mr. H. M. A. van Asch van Wijck; Geschiedkundige beschouwing van het oude handelsverkeer der stad Utrecht, van de vroegste tijden tot aan de veertiende eeuw.

In aanvang der veertiende eeuw, ontstond er een geweldig oproer onder de lakenwevers, in de Vlaamsche en Brabandsche steden, hetwelk, hoordien de wethouderschap het niet voorzigtig genoeg gedempt had, gelegenheid gaf, dat de weverijën naar de NOORDELIJKE NEDERLANDEN, en vooral naar Holland, werden overgebragt. Reeds eene eeuw vroeger, na dat de Ridders der Duitsche orde de landen aan de Oostzee bemagtigd hadden, waren de Oostersche koopvaarders begonnen hunne waren ook naar de NEDERLANDEN te voeren en de voortbrengselen dezer landen wederom terug te brengen. Amsterdam begon, in de vijftiende eeuw, Antwerpen, dat toen reeds eene bloeijende koopstad was, naar de kroon te steken. Daar de Texelsche zeegaten, omtrent het jaar 1400, door inbraak, wijder geworden waren, begon men het IJ met groote schepen te bevaren. De Oosterlingen bragten hunne granen en houtwaren te Amsterdam ter markt, en die stad leverde hun wederom gezouten visch en haring van de visscherij dezer landen, en hetgeene verder dit land in grove waren opleverde. Het innemen van Antwerpen, door den Hertog van Parma, in het jaar 1583, werd van een geheel verval des handels in die stad gevolgd. Men verzuimde de Schelde, die voor groote schepen onbevaarbaar was gemaakt, wederom te openen. De kooplieden weken daarop naar Holland, den meesten handel met zich nemende. Van dien tijd af, begonnen de VEREENIGDE NEDERLANDEN, midden in den zwaren oorlog, met welken zij te worstelen hadden, door de zeevaart en den koophandel te bloeijen.

Onder de talrijke steunsels van den *Koophandel*, dien de Nederlanders vroeger gedreven hebben, en nog, hoewel op eene kleinere schaal, drijven, is een der voornaamste de ligging aan de Noordzee, als mede het gemak om de koopwaren over de Zuiderzee, langs de bevaarbare rivieren, kanalen en vaarten, op eene min kostbare wijze, in kleine vaartuigen, te vervoeren; waarbij nog kwam de gezegende vrijheid, die ieder getrouw en gehoorzaam onderdaan alhier genoot, terwijl niemand, hetzij ingezeten of vreemdeling, van welken landaard hij ook wezen of welke godsdienst hij ook belijden mogt, indien hij de wetten gehoorzaamde, de lasten opbragt en zich stil en vreedzaam gedroeg, voor vervolging of onregtvaardige verdrukking te vreezen had; zoodat elk goed burger, voor zoo ver dit met het behoud van het land bestaanbaar was, volstrekt meester van zijne eigendommen bleef. De aanzienlijke bevolking; der ingezetenen vlijt in het uitbreiden van hunne handwerken, manufacturen en visscherijen; de groote menigte koopvaardijschepen, die zij bezaten; de aanzienlijke voorraad van contant geld, waarin geen land ter wereld bij DE NEDERLANDEN te vergelijken was, zoodat de koophandel der andere natiën voor een groot gedeelte, met het geld der Nederlanders gedreven werd; de natuurlijke spaarzaamheid en vlijt dezer natie; het goed vertrouwen, waarin de Nederlanders bij andere volken stonden; de aanzienlijke en rijke wisselbank te Amsterdam, de Oost-Indische en de West-Indische Maatschappijën en de Societeit van Suriname, hebben veel bijgedragen, om den koophandel, vooral in Holland, zoo hoog te doen stijgen, dat het de afgunst van alle de andere handeldrijvende natiën gaande maakte, omdat zij zagen, dat de Nederlanders daarin een ieder te boven gingen. Ook waren het de koophandel en de zeevaart, die hen in staat stelden, om gedurende tachtig jaren eenen strijd, ter bekoming en bescherming van hunne vrijheid tegen Spanje, vol te houden, en dat rijk eindelijk te doen zwichten en het te dwingen,

om de Nederlanders voor een vrij en onafhankelijk volk te verklaren. Door de toeneming van den koophandel en de scheepvaart, vermeerderde ook hunne magt, en toen de eerste afnam, moest de laatste natuurlijk ook verminderen. De voornaamste oorzaak van het afnemen des koophandels is, dat de naburige en andere natiën, waaronder er zelfs zijn, die in het begin der zeventiende eeuw nog geen denkbeeld van koophandel en zeevaart hadden, er zich later met alle magt op hebben toegelegd, en de goederen, welke zij voorheen op eene der Nederlandsche markten kochten, gingen opzoeken in de eerste hand en daaruit verkregen, waardoor zij hunnen handel meer en meer zagen toenemen. Maar het volk, dat onzen handel de nijpendste slagen heeft toegebragt, is het Engelsche, zoo door zich van lieverlede van een groot gedeelte onzer koloniën meester te maken, als door meer dan eens, maar onder anderen, in het begin dezer eeuw, ons eensklaps den oorlog te verklaren, ten einde door het nemen van onze rijkgeladene koopvaardijschepen, die, vertrouwenden op eenen onlangs te Amiens gesloten vrede, de terugreis naar het vaderland hadden aangenomen, of in Engelsche havens waren binnengeloopen, onzen koophandel den doodsteek te geven; dan desniettegenstaande is onze handel nog altijd zeer belangrijk, en nog mogen de buitenlandsche natiën ondervinden, dat zij, om geldleeningen op solide voorwaarden te sluiten, zich niet te vergeefs tot onze kooplieden wenden, zoodat men berekent, dat het bedrag der kapitalen, die de Nederlanders in Fransche, Oostenrijksche, Deensche, Russische, Spaansche, Amerikaansche en andere leeningen ingelegd hebben, 1600 millioenen guldens beloopt. Niet alleen voor vreemden, maar ook en vooral, om het vaderland bij te springen, of ook wanneer het vaderlandsche instellingen geldt, staat de geldkas van den Nederlander open, en — wij mogen het met een innig genoegen hier ter nederschrijven — nimmer moest er in de laatste jaren eene geldleening aangegaan worden, nimmer moest er eene vaderlandsche onderneming tot stand komen, of de inschrijvingen overtroffen altijd ver het benoodigde en somtijds zelfs het dubbel daarvan. Vooral sedert den opstand in België, en de daardoor veroorzaakte afscheiding van die gewesten, is de handel aanmerkelijk toegenomen, en dit kan wel gedeeltelijk worden toegeschreven aan de overkomst van vele Hollandsche en eenige andere handelhuizen, die in België gevestigd waren, maar nog meer aan het uitsluitend bezit van den handel op Neerlands-Indië, terwijl de bemoeijingen der Nederlandsche handelmaatschappij en onderscheidene andere nuttige inrigtingen den bloei des handels zeer bevorderen.

De *Nederlandsche handelmaatschappij* is, bij koninklijk besluit van 29 Maart 1824, No. 163, op den voet der naamlooze maatschappijen, voor den tijd van vijfentwintig jaren, opgerigt, en kan na den afloop van dien tijd, verlenging verzoeken, maar ook vóór dien tijd worden ontbonden, ingeval de meerderheid der stemgeregtigde deelhebbers, te zamen eigenaars van ten minste drie vierde van de aandeelen, daartoe mogt besluiten.

Zijne Majesteit heeft zich, met het Koninklijk huis, aan het hoofd der inschrijving gesteld, voor eene som van vier millioen guldens, zijnde bij Koninklijk besluit van 19 April 1824, No. 41, het fonds dezer Maatschappij bepaald op zeven en dertig millioen guldens; hetwelk echter bij de nieuwe artikelen van overeenkomst, goedgekeurd en vastgesteld, bij Z. M. besluit van 22 Junij 1827, No. 83, is vermeerderd

deerd op vier en twintig millioen guldens, verdeeld in aandeelen van 1000 gulden ieder, welke in halven en vierde deelen kunnen worden gesplitst.

De zaken der Maatschappij worden bestuurd door eene te Amsterdam gevestigde commissie, die, met de directie vereenigd, den Raad der Maatschappij uitmaakt. Er zijn zestien Commissarissen, bij welke een door den Koning wordt gevoegd, om voor Hoogstdeszelfs belangen, als deelhebber en garant van den jaarlijkschen intrest, te waken. De eerstbenoemde Commissarissen blijven vier jaren in functie; daarna treden, naar eenen rooster, bij loting te bepalen, vier Commissarissen ieder jaar af, om opgevolgd te worden door een gelijk getal andere; de aftredende zijn wederom verkiesbaar. De Commissaris, die de belangen des Konings, als deelhebber en als garant waarneemt, is onder deze beurtwisseling niet begrepen.

De Maatschappij wordt beheerd door eenen President en twee Directeuren, van welke eene de werkzaamheden van Secretaris waarneemt, wordende, bij ongesteldheid, afwezigheid of andere wettige verhindering van den President, zijne functiën waargenomen door een den Directeuren, daartoe door den Koning te benoemen. De President, de Directeuren en de Secretaris genieten vaste traktementen, doch mogen geene andere posten, ambten of bedieningen hoegenaamd, bekleeden, noch middellijk of onmiddellijk eenigen handel drijven of deel hebben in reederijen of fabrijken.

In alle voorname handelplaatsen, zoo binnen als buiten het Rijk, alwaar de Maatschappij ladingen te verzenden of te ontvangen heeft, en overal elders, waar de Directie zulks noodig acht, worden een of meer Agenten aangesteld. Deze Agenten genieten provisie. Te Batavia is een ondergeschikte tak van bestuur gevestigd, onder de benaming van factorij, te zamengesteld uit eenen Voorzitter en vier Leden, die, even als de Agenten der Maatschappij, door de Directie benoemd en bij een besluit door haar ontslagen kunnen worden. Deze factorij heeft, behoudens eene volkomene ondergeschiktheid aan de Directie hier te lande, het toezigt en het algemeen beheer over de zaken der Maatschappij in Nederlandsch Oost-Indië. Zij zendt jaarlijks behoorlijke staten en rekeningen, wegens haar beheer, met een verslag harer verrigtingen, aan de Directie over. De leden der factorij genieten provisie.

Het doel der Maatschappij is de bevordering van den nationalen handel, scheepvaart, scheepsbouw, visscherijen, landbouw, fabrijken en trafijken, en zulks door, met in achtneming van hare eigene belangen, te bevorderen, zoowel de bestaande als de nog voor den Nederlandschen handel te openen bronnen van welvaart, benevens alle zulke ondernemingen, welke het vertier der voortbrengselen van de Nederlandsche nijverheid kunnen vermeerderen.

De Directie is de uitvoerende magt, waardoor de Maatschappij werkt. Aan de deelnemers is door Z. M. een jaarlijksche intrest van vier en een half pc. verzekerd, en bij de aandeelen worden halfjarige intrest coupons gevoegd. De jaarlijksche opgemaakte en goedgekeurde balans ligt telken jare, gedurende veertien dagen, ter inzage van de stemgeregtigde deelhebbers. Van het overschot van ieder boekjaar wordt een gedeelte als reserve ter zijde gelegd, en het overige over alle geheele aandeelen als dividend uitgedeeld. In bijzondere gevallen kan eene algemeene vergadering van stemgeregtigde deelhebbers worden belegd, waardoor als dan het geheele ligchaam der Maatschappij wordt vertegenwoordigd.

De *Nederlandsche Bank* is bij besluit van 25 Maart 1814 geoctrooijeerd voor den tijd van vijf en twintig jaren, aanvang nemende met den eersten April van dat jaar. Dit octrooi is, bij besluit van 21 Augustus 1838, verlengd en bevestigd voor 25 jaren, aanvang nemende op den 31 Maart 1839, ten ware dit octrooi inmiddels mogt worden ingetrokken, welke intrekking alleen dan zal kunnen plaats hebben, wanneer eene meerderheid van drie vierde der deelhebbers zich vereenigt, om daartoe aan Z. M. den Koning verzoek te doen, of ook wanneer de bank, afwijkende van de bepalingen bij het octrooi en op de volgende reglementen vastgesteld, het voortdurend genot van het octrooi mogt verbeuren. Gedurende den voorschreven tijd van vijf-en- twintig jaren, zal aan geene andere corporatie, societeit of compagnieschap in dit rijk verleend worden, gelijk octrooi, noch eenige der voorregten en gunsten aan de bank verleend. Zij wordt geacht uit te maken een kompagnieschap, zonder firma, bestaande aanvankelijk uit vijfduizend actiën ieder groot duizend gulden, waarvan de eigenaars de geldschieters zijn, zonder immer in hunne personen of goederen aansprakelijk te wezen wegens eenige zaken, de bank betreffende. Later is dit fonds tot tienmillioen gebragt en, volgens het besluit van verlenging en bevestiging, is het uit die som blijven bestaan. Wanneer het voor het belang van de bank wenschelijk of raadzaam mogt worden geacht, om dit fonds te vergrooten, en daarvan bij Directeuren en Commissarissen van de bank, in eene gecombineerde vergadering, eene gemotiveerde overweging en raadpleging, zal zijn opgemaakt, zal de Directie de vrijheid hebben, eene voordragt tot zoodanige vergrooting aan Z. M. te doen, welke zich echter niet verder zal mogen uitstrekken, dan tot de verdubbeling van het fonds van tienmillioenen, zoodat het hoogste kapitaal van inlaag, gedurende dit octrooi, uiterlijk op en tot twintigmillioenen zal moeten bepaald blijven. Wanneer tot zoodanige uitbreiding besloten en volmagt verleend zal zijn, zal daarvan, bij een openbaar besluit, aankondiging worden gedaan, en zullen de alsdan bestaande eigenaren van actiën, gedurende den tijd van ééne maand na die aankondiging, den voorrang hebben, om in deze uitbreiding deel te nemen, mits zich bij schriftelijke en onderteekende verklaring, zonder zegel, daartoe aan de Directie bekend makende. De nieuwe, uit zoodanige uitbreiding voortspruitende actiën, zullen in allen opzigten van denzelfden aard zijn als die, welke bij de oorspronkelijke oprigting zijn uitgegeven, doch bij verdere concessie van vergrooting, zal, op eene voordragt van Directeuren en Commissarissen der bank, door den Koning worden bepaald, de vaste en algemeene prijs, die voor de nieuw uit te geven actiën, aan de bank zal worden ingebragt, om de deelverkrijging, op eene billijke wijze, daar te stellen.

Z. M. heeft bij de eerste oprigting der bank, voor rekening van den Lande, deel genomen voor vijf honderd actien, zich voorbehoudende, om die deelneming uiterlijk tot duizend actiën uit te breiden, welke uitbreiding daarna werkelijk heeft plaats gehad.

De actiën staan op de namen der deelnemers en het transport daarvan geschiedt ten overstaan der directie, bij ongezegelde acte. Alle verkoop van actiën op tijd, mitsgaders alle premiën en kanscontracten te dezer zake, zijn ongeoorloofd, nietig en van onwaarde. De eigenaars van actiën hebben, naar mate van hunne inlage, in alle operatiën van beleening en escompto boven anderen den voorrang.

De actiën kunnen bij de directie niet worden beleend. Zij zijn niet arrestabel, dan alleen ter executie van vonnissen, in krachte van gewijsde overgegaan, of wel ingeval van faillissement van dengenen, op wiens naam zij staan. Zij zijn in de belasting aan geen tauxatie onderworpen.

De operatiën dezer bank bestaan: 1° in het escompteren van wisselbrieven en ander handelspapier, op naam of aan order, voorzien van twee of meer voldoende handteekeningen; 2° in het beleenen van effecten, goederen, waren en koopmanschappen; 3° in den handel in goud en zilver, biljoen en verdere muntmaterialen, en in die te doen vermunten en verwerken; 4° in het ontvangen van gelden in rekening courant, en in het betalen van assignatiën of quitantiën, op die rekeningen af te geven, en zulks niet verder of meerder, dan tot het montant op elke rekening te goed zijnde; verleenende de bank nooit eenigerlei voorschot of crediet in blanco, aan wien het ook zijn moge; en 5° in het beleenen op vreemde geldspeciën en muntmateriaal tegen eene verminderde rente.

De bank vermag geene waren, koopmanschappen of goederen, hoe ook genaamd, noch eenige effecten of credieten ten laste van den Staat, buitenlandsche mogendheden of bijzondere ingezetenen, koopen, inruilen of verkrijgen; ook mag zij geen aandeel hebben, of direct of indirect deel nemen, in eenigen buiten- of binnenlandschen handel, bedrijven en compagnieschappen van schepen, assurantiën, visscherijën, fabrijken, trafijken, landbouw- of eenige andere goederen hoegenaamd, almede vermag zij niet te koopen of te bezitten eenige vaste goederen, uitgezonderd alleen zoodanige lokalen, als zij tot haar eigen gebruik noodig heeft. Onder dit verbod is echter niet begrepen het muntmaterieel, zoo als daarvan ook wordt uitgezonderd het geval, dat de directie raadzaam mogt achten, om de onderpanden van beleeningen, waarvan de aflossing in gebreken is gebleven, bij de wettige réalisatie van zoodanige onderpanden, aan te koopen tot vermijding van schade voor de bank.

De bank vermag beleeningen te doen op inschrijvingen in de grootboeken der Nationale Schuld, hetzij op de originele inschrijvingen zelven, hetzij op de certificaten daarvan, uitgegeven of nog uit te geven, en bij de directie geviseerd; voorts op alle andere binnenlandsche effecten, obligatiën, schuldbrieven en actiën, alsmede op provinciale-, plaatselijke- en polder-obligatiën en dergelijke; deze laatste naar den cours, welke des noods zal bepaald worden door de makelaars, met de tauxatiën voor het regt van successie belast; en wijders op effecten, door buitenlandsche Mogendheden en Staten hier te lande genegotieerd en gedomicilieerd, en door alhier gevestigde geaccrediteerde handelhuizen geteekend, mits die op de beurs te Amsterdam doorloopend eene courantewaarde hebben; — verder op roerende goederen, producten, gefabriceerde en ongefabriceerde waren en koopmanschappen, hier te lande liggende, en onder de bewaring en het bestuur der directie wordende gedeponeerd en gebragt. De beleening geschiedt voor drie maanden, bij acte voor notaris en getuigen gepasseerd. Van alle beleeningen zijn uitgezonderd en zullen onder geenerlei voorwendsel mogen worden beleend: alle onroerende goederen, alle schepen, en voorts alle effecten, schuldbrieven en obligatiën, actiën of credieten, ten laste van buitenlandsche Mogendheden, personen, compagnieschappen, maatschappijën en corporatiën, en zijn mede van de faculteit

van beleening uitgesloten, actiën of aandeelen in banken, Oost- en West-Indische handel-societeiten, assurantiën, fabrijk- of landbouw-societeiten, die buiten het Rijk of in onze overzeesche bezittingen zijn opgerigt.

De betaling bij de bank geschiedt in contante speciën, of in bankbiljetten ter grootte van: *f* 1000, *f* 500, *f* 300, *f* 200, *f* 80, *f* 60, *f* 40, *f* 25, welke biljetten dagelijks, op vertoon, in kontanten betaalbaar zijn.

Het bestuur dezer bank is toevertrouwd aan eenen President en 5 Directeuren, binnen Amsterdam woonachtig en bijgestaan door eenen Secretaris. Zes Commissarissen hebben het toezigt over de handelingen van dit bestuur. Het dividend wordt jaarlijks door President en Directeuren, met Commissarissen, in eene vereenigde vergadering, bepaald. De president en Secretaris worden te allen tijde door Z. M. benoemd. — De benoeming der zes Commissarissen geschiedt door de vijftig voornaamste geintresseerden. —President, Directeuren en Commissarissen maken, bij iedere vacature eener plaats van Directeur, eene nominatie van twee personen, waaruit Z. M. de keuze doet. — Alle zes maanden treedt één der Directeuren af, en jaarlijks twee Commissarissen; doch zij zijn allen weder in dezelfde kwaliteit verkiesbaar.

De akten van beleening en verkoop, de renversalen, recepissen en bankbiljetten, ten overstaan van de Directie gepasseerd of door haar uitgegeven wordende, zijn vrijgesteld van het regt van registratie; zoo ook alle assignatiën, op de bank afgegeven, en de boeken aldaar gehouden wordende. Ook is een en ander, met uitzondering der akten van verkoop en beleening, vrij van zegel.

De gelden, in rekening-courant bij de bank te goede, zijn niet arrestabel, dan alleen ter bekoming van toegewezene gelden bij een regterlijk vonnis.

Er zal eene *Bijbank* te Rotterdam worden gevestigd, waarvoor de reglementen, drie maanden na den ingang van het laatste octrooi der Nederlandsche bank, door den President en Directeuren zullen worden voorgedragen, om de operatiën van de bank in alle hoofdplaatsen der provinciën en andere voorname steden te doen bedrijven, hetzij door particulieren, hetzij door gecommiteerden, zoodanig als zij tot het gerief van iedere plaats raadzaam zullen oordeelen.

Er zijn weinig landen, op welke de Nederlanders geen handel drijven; hetzij zij alleenlijk op vracht varen, in welk geval zij hunne schepen aan anderen verhuren, hetzij zij zelven hunne waren derwaarts en anderen van dáár herwaarts overbrengen. De voornaamste handel wordt echter thans gedreven, behalve op onze Oost- en Westindische bezittingen, op de Levant, Italië, Spanje, Portugal, Frankrijk, Groot-Brittanje, de Noordsche rijken, de Oostzee en Duitschland, alsmede op de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en de onlangs gevestigde Zuid-Amerikaansche Staten; aan den Atlantischen oceaan.

De *Oost-Indische handel* kan gevoegelijk onderscheiden worden in den handel, welke uit Europa met onze bezittingen gedreven wordt, in den handel, welke deze bezittingen onderling drijven, en eindelijk in den handel van Nederland met andere landen in Oost-Indiën, welke niet aan het rijk behooren.

De *handel uit Europa met de Oost-Indische bezittingen zelven*, werdt vroeger uitsluitend door eene maatschappij of compagnieschap gedreven, en wel met zeer aanzienlijke voordeelen, zoo lang buitenlandsch geweld of overmagt kon wederhouden worden, om de bronnen daarvan aan te tasten, en zich geheel of gedeeltelijk die eigen te maken. Zelfs nog in de laatste jaren van het bestaan dier maatschappij, en, nadat reeds zoo menige tak van handel aan het kwijnen was geraakt, begrootten Commissarissen-Generaal het jaarlijks retour van *Indië* op zeventien en een half millioen guldens; terwijl het zuiver voordeel, dat deze bezittingen met de destijds bestaande inrigtingen, na aftrek van *f* 831,000 uitdeeling aan de participicanten of actiehouders der Oostindische Compagnie, en na betaling van alle interessen der gemaakte schulden en andere uitgaven in Europa, op *f* 1,025,379 geschat werd. De oorlog met Engeland, in het jaar 1780 uitgebarsten, bragt haar echter een zeer aanmerkelijk nadeel toe en veroorzaakte eene onherstelbare kwijning, zoodat de interessen, der tot herstel dier schaden in Europa opgenomen kapitalen, eene som van bij de vijf millioenen guldens vereischten. Naauwelijks gaf het rijk retour, in 1795 naar Europa afgezonden, eenig vooruitzigt, om de geledene verliezen te herstellen, of de ongelukkige oorlog van dat jaar voltooide het verderf der Oostindische Compagnie; dit zoo rijk retour viel in 's vijands handen, en, bij een Staats besluit, werd het octrooi dier Compagnie ingetrokken, en dus haar geheel bestaan vernietigd. Thans staat de *handel op Oost-Indië* voor ieder ingezeten van het Koningrijk der Nederlanden open. De voornaamste koopwaren, die van dáár herwaarts gevoerd worden, zijn: koffij, peper, suiker, kruidnagelen, muscaatnoten, foeli, kamfer, Banka's tin, tamarinde, sapanhout en arak; voorts diamanten, goud, paarlen, amber, cardamom, katoenen garens, aloë, kurkuma, drakenbloed, stoklak, gomgutta, gom, myrrhe, benjoïn, borax, ruwe cachou, lange peper, staartpeper, sago, schellak, paarlemoerschelpen, gember, soija enz. Men brengt derwaarts: equipage-goederen, zeildoek, touw en teer; fijne lakens en kasimieren, grof laken voor de krijgsmagt; provisiën waartoe behooren: wijnen, bier, sterke dranken of likeuren, hammen, boter, kaas, olie, meel, Europesche vruchten op brandewijn enz.; ijzer en staal aan staven, beste sloten en eenig ander gewerkt ijzer, alsmede spijkers in onderscheidene soorten; voorts, wat de voorwerpen van weelde betreft: zilvergoed, gouddraad en eenige bijouteriën; meubelen, schoenen, laarzen, zadels, kramerijën, horologieglaswerk, vengster- en spiegelglas; eenige koperen-, tinnen-, ijzeren- en blikken waren; mitsgaders lijnolie en loodwit.

De *handel welke de Oost-Indische bezittingen onderling drijven* geschiedt voornamelijk in Europesche waren, alsmede in Indische lijnwaden, opium, foeli, nagelen, muscaatnoten, poeder suiker, kamfer, tin, koper, Japansch koper enz.

In den *handel, welke van Nederland onmiddellijk op den vasten wal van Indië gedreven wordt,* deelde eertijds ook de Oostindische Compagnie voor een aanzienlijk bedrag. Zij alleen toch bezat de ruwe voortbrengselen van de Indische eilanden, die, buiten het geld, hoofdzakelijk tot de inkoop der retouren, op de Kusten van Coromandel, Malabar en Bengalen, dienden, en kon dus, door den geringen prijs, dien zij daarvoor besteedde, en uit hoofde van vele gunstige verbindtenissen, met de Vorsten dier landen aangegaan, de goederen tot mindere prijzen, dan de overige Europesche volken inkoopen,

en alzoo, indien zulks noodzakelijk was, ook voor lagere prijzen afzetten. De Compagnie had daardoor, als het ware, de magt in handen, om de markt te bepalen, en voorzag om die reden ook bijna geheel Europa van deze voortbrengselen. Nadat Engeland zich uitsluitend de heerschappij op het Indische schiereiland verzekerd, en al de voortbrengselen en dat land aan zich cijnsbaar gemaakt heeft, is deze handel echter, voor het grootste gedeelte, in de handen van die natie overgegaan. De voornaamste waren, die van gezegde kusten naar Europa vervoerd worden, zijn: katoen, peper, salpeter, verwhout, gomlak, borax, sandelhout, suiker, katoenen- en zijden stoffen, shwals enz.

Ook de *handel op China* is voor ons niet meer zoo voordeelig als eertijds, uit hoofde dat de Engelschen de waren, die zij uit China voeren, met voortbrengselen van Bengalen betalen, en dus zoowel op afzending als retour winst behalen, hetgeen geenszins het geval is met onze kooplieden, die verpligt zijn het grootste gedeelte der Chinesche koopwaren met baar geld te voldoen, en dus alleen uit het retour de inkomsten hunner uit- en te huisreis moeten vinden. Ook is deze handel, te onzen opzigte, ook nog beperkt geworden door het ruimer aandeel dat andere natiën daaraan genomen hebben. De goederen, die uit China gehaald worden, zijn: thee, suiker, nankin, koper, borax, aluin, kwikzilver, porselein, verlakte waren, kaneel, rabarber, muskus en onderscheidene droogerijën. De koopwaren, die derwaarts gevoerd worden, zijn: katoen, lakens en andere stoffen, glaswerk, vossen-, otter- en bevervellen, sandelhout enz.

De *handel op Japan* is, behalve aan de Chinezen, alleen aan de Nederlanders toegestaan, die eene factorij hebben op het eilandje Desima, zijnde een uithoek van de stad Nangasaki. Sedert het jaar 1609, hadden de onzen eene loge op *Firando*, maar nadat zij, in 1639, veel bijgedragen hadden, om aan de Portugezen, met welke zij toen in oorlog waren, het land te doen ontzeggen, zagen zij zich twee jaren later zelven genoodzaakt, de plaats te gaan innemen, welke de Portugezen verlaten hadden, zijnde het gezegde eilandje Desima, dat de gedaante heeft van eenen uitgespreiden waaijer. Op dit eilandje staan niet slechts de woningen van het Opperhoofd en verdere Nederlandsche beambten, maar ook eene reeks van pakhuizen, tot berging der aangebragt wordende ladingen; voorts een intrek of verblijf voor de Opperbanjoozen, de Ottona's, de Kasserossen, de Tolken, de Beambten der geldkamer en voor de verdere Japansche bedienden; wijders een groote vlaggemast, en eindelijk, sedert 1823, eene botanische tuin, welke meer belangrijk dan uitgebreid is. Dit alles staat, als het ware, opeengedrongen op eene oppervlakte, die slechts vijf en zestig roeden lang en achttien breed is, maar draagt niet te min den wijdschen titel van f a c t o r i j v a n d e n N e d e r l a n d s c h e n h a n d e l i n h e t r i j k v a n J a p a n. De Nederlanders halen van dáár: kamfer, verlakte waren en vooral koper, en voeren aldaar hunne koloniale en andere waren in.

Ingevolge het reglement op het beleid der regering, van het Justiciewezen, den *handel en de scheepvaart voor de kolonie Suriname*, gearresteerd den 21 Julij 1821, mag de handel en vaart op en van deze kolonie alleen geschieden uit- en naar het Moederland, zoo dat alle de daar gewonnen wordende producten nergens, dan onmiddellijk naar DE NEDERLANDEN mogen worden gezonden, en alle behoeften en waren, voor de kolonie benoodigd, alleen uit het Moederland der-

waarts mogen worden aangebragt; waarvan echter uitgezonderd zijn de Noord-Amerikanen, aan welke de vaart op Suriname, overeenkomstig de toen bestaande inrigtingen, is vergund gebleven; en de ingezetenen der Nederlandsche West-Indische eilanden, aan welke dezelfde regten als de Noord-Amerikanen zijn toegestaan. Volgens de deswege bestaande verordeningen mogen de Noord-Amerikanen niet anders van deze kolonie uitvoeren, dan: oud koper, tin of lood, alsmede tabak, en het hoofd product van uitvoer melassie. De goederen, waarvan de invoer, met Noord-Amerikaansche schepen wordt toegelaten, zijn: aardappelen en andere aardvruchten, beschuit, blom (fijn meel), boomvruchten, gevogelte, hoornvee, houtwaren, kaarsen van spermacetie, muilezels, olie van spermacetie of traan, paarden, peulvruchten, rijst, schapen, tabak in bladen, varkens, visch en vleesch, de beide laatste artikelen gedroogd, gerookt, gezouten of in pekel. Naar DE NEDERLANDEN worden van Suriname uitgevoerd: suiker, koffij, katoen, cacao, indigo, melassie, rum, oranjeschillen, tonka, gom, kwassiehout, wormbast, aroroot enz. Het meerendeel der koloniale producten wordt naar Amsterdam uitgevoerd, een veel kleiner gedeelte gaat naar Rotterdam, terwijl een nog geringere hoeveelheid naar Middelburg gebragt wordt. Men berekent den geheelen uitvoer naar DE NEDERLANDEN op 70, hoogtens 80 scheepsladingen. De invoer bepaalt zich alleen tot de koloniale consumtie, maar is, naar de hoeveelheid der bevolking, ongemeen groot. Van DE NEDERLANDEN worden ingevoerd allerhande soorten van levensmiddelen, gezamenlijk provisiën geheeten, bestaande in: zoo gedroogde, gezoutene, gerookte, ingelegde als versche eetwaren, dranken, wijnen, bieren, likeuren, minerale wateren enz.; alle mogelijke mans- en vrouwenkleedingstukken, welke veelal gemaakt uit DE NEDERLANDEN komen; verder alle bedenkelijke meubilaire goederen, zilver-, aarde- en glaswerken; overigens allerhande soorten van modewaren, galanteriën, bijouteriën, toilet-artikelen, verlakte goederen, bronswerken, muzijk en muzijkinstrumenten; alle keukengereedschappen, van koper-, ijzer-, tin-, blik- en aardewerk; paardentuigen, zadels enz.; ook nog geconsigneerde plantaadje-behoeften, zoo als: stoomwerktuigen, suiker- en disteleerketels; bouwmaterialen, als: mopsteenen, kalk, cement, vloersteenen of plavuizen, koper- en ijzerwerk; gereedschappen voor den veldarbeid, alsmede voor molenmakers, timmerlieden en metselaars; verfoliën, hoepels, linnen voor koffij en katoenbalen; en eindelijk: uitrustingen voor de slaven, als: bont lijnwaad, duffels, waakjassen, hoeden, messen, scharen, kammen, scheermessen, tonteldoozen enz.

De *handel op Curacao en de verdere West-Indische eilanden* is geheel en al verloopen, en sedert het jaar 1795 is dit eiland, als het ware, van Nederland in wederkeerige betrekkingen afgescheurd, en heeft de aanvoer van goederen uit het Moederland geheel opgehouden, zoodat er tegenwoordig ieder jaar slechts ééne kleine brik komt. De uitvoer is buitengemeen gering, en beslaat slechts in: cabriethuiden en eenig slecht vee, gedroogde oranjeschillen en zout. De voornaamste invoer bestaat uit: gezouten vleesch, spek en visch, tarwemeel, aardappelen, ruwe suiker, brood, tabak, roode wijn, maderawijn, brandewijn, jenever en rum.

In de *handel op de kust van Guinea,* die grootendeels in handen der Europeanen is, had ons Vaderland vroeger een aanzienlijk deel, thans is hij echter van minder belang. De uitvoer bestaat in goud en ivoor, waartegen allerlei Europesche fabrijkwaren, speelgoed, koralen, kruid, lood en bijzonder brandewijn worden ingeruild.

Onder den *Levantschen handel* verstaat men dien, welke gedreven wordt op alle landen van het Turksch gebied, welke aan de Middellandsche en Zwarte zeeën gelegen zijn, alsmede die op Egypte en Griekenland, en in het bijzonder den handel op de steden: Konstantinopel, Aleppo, Smirna, Odessa, Alexandrië, en Alexandrette; ofschoon de schepen, die derwaarts varen, altijd eerst Livorno, Marseille en andere havens van het gebied der aan de Middellandsche zee gelegen Christen-mogendheden aandoen. In de veertiende en vijftiende eeuw, werd er, te Antwerpen, sterken handel op Venetië gedreven. Dat gemeenebest ontving specerijën en andere Oostindische waren over Smirna en Aleppo, alwaar die waren, door karavanen, te lande, gebragt werden. De Antwerpenaars haalden deze koopmanschappen van Venetië, en vertierden ze hier te lande. De vaart op de Middellandsche zee was echter, met den aanvang der 16de eeuw, van weinig belang, ofschoon de koophandel voor het grootste gedeelte van Antwerpen naar Amsterdam was overgebragt, en de specerijen, nevens andere Oost-Indische waren, die de Antwerpenaars van Venetië haalden, na de oprigting der Oostindische Compagnie, uit de Indiën zelve veel goedkooper, dan elders, waren te bekomen. Het duurde niet lang, of deze handeltak nam eene tegenovergestelde rigting, want de Joden, omstreeks dien tijd uit Spanje verdreven, en van welke vele zich als kooplieden te Amsterdam nederzetteden, ondernamen, om de Oost-Indische waren naar de plaatsen te vervoeren, vanwaar men die gewoon was te halen, aangezien die goederen, zelfs te Aleppo en te Smirna, werwaarts men ze te land, met karavanen, overbragt, en waar de Venetianen ze gingen koopen, veel duurder waren, dan in de Nederlanden. De Christen kooplieden te Amsterdam, nu ziende, dat hunne Joodsche stadgenooten, op deze wijze aanzienlijke voordeelen behaalden, vestigden Nederlandsche kantoren in de voornaamste koopsteden van Italië, op de eilanden van den Archipel, te Konstantinopel, te Alexandrette, te Smirna en elders, die met de kantoren in Nederland eenen voordeeligen handel dreven, welke hand over hand toenam; om echter onderscheidene zwarigheden uit den weg te ruimen, en dien voordeeligen handel te begunstigen, werd men in het jaar 1625 te rade, om te Amsterdam eene kamer van directie op te rigten, onder den naam van Directeuren van den Levantschen handel en navigatie in de Middellandsche zee, welk kollegie nog tot in onzen tijd bestaan heeft, maar sedert eenige jaren ontbonden is. Er vertrokken voorheen jaarlijks drie of vier vloten naar de Middellandsche zee, onder het geleide van 2 oorlogschepen, voerende 45 à 50 stukken. De koopvaardijschepen, die men daartoe gebruikte, en, omdat zij de Straat van Gibralter moesten doorvaren, *straatvaarders* genoemd werden, waren bemand met 60 tot 70 koppen en gemonteerd met 20 tot 24 stukken. Het sterk wapenen der straatvaarders was eene noodzakelijke voorzorg, omdat de vaart op de Middellandsche zee, zeer gevaarlijk was, wegens de zeeroovers van Algiers, Tunis en Tripoli, en ofschoon het Algiersche roofnest in 1830, door de Franschen is uitgeroeid en, die van Tunis en Tripoli, daardoor verschrikt, zich niet meer zoo openlijk op de zeerooverij toeleggen, is deze vaart echter, ook thans nog, niet zonder gevaar, wegens de zeeroovers, die zich in de Grieksche wateren ophouden. Men zendt naar deze gewesten: peper, nagelen, muskaatnoten, suiker, cacao, verwstoffen, kramerijen, juchtleder, Oostindische katoenen, lijnwaden, muscus, lood, tin, blik,

staal, zweedsch ijzer, ijzerdraad, koper, koperdraad, loodwit, koperrood, kwikzilver, barnsteen, roodaarde, cinaber, blaauwsel, indigo, cochenille, olifantstanden, meekrap, campechehout, fernambukhout, vermillioen, pek, teer, harst, stokvisch, haring, gerookte zalm, lakens, sarge, saai, grove grijnen, zeildoek en linnen; en men bekomt van dáár terug: Levantsche koffijbonen, Turksch leder, kemels- en geitenhaar, zijde, katoen, vloertapijten, dimetten, galnoten, Arabische wierook, gommen, droogerijen en geneeskundige kruiden.

De Spaansche oorlog, die in de zestiende eeuw begon, belette echter den Hollanderen niet hunnen *handel op Spanje* onder vreemde vlaggen te drijven. De Koning zag dit oogluikend aan, uithoofde de Hollandsche kooplieden den Spanjaarden de voorwerpen uit het Noorden, welke zij tot het bouwen hunner schepen zoo zeer noodig hadden, aanbragten; dit duurde echter niet lang, daar de Spaansche Koning al spoedig bespeurde, dat zijne vijanden, door de winsten, die zij uit zijn koningrijk trokken, in staat gesteld werden, om het tegen hem uit te houden, waarom hij hunne schepen in beslag nam, en al den handel op Spanje den bodem insloeg. Bij het twaalfjarig bestand van het jaar 1609, werd de handel, tusschen de beide volken, eerst wederom opengesteld, doch met het einde van dit bestand, kwam er op nieuw een verbod, hetwelk tot in het jaar 1648, toen de Munstersche vrede gesloten werd, in stand bleef. Vermits de Nederlanders, gewoon hunne Oostindische waren uit Spanje te halen, door het bedoelde verbod, daarin verhinderd werden, zoo werden zij nu genoodzaakt, om zelven die waren in Oost-Indië te gaan koopen, waardoor de grond werd gelegd voor onze vaart op, en alle onze bezittingen in Oost-Indië, en Spanje het grootste débouché voor zijne Oostindische voortbrengselen verloor. Zoo werd dit verbod voor ons eene bron van welvaart en voor Spanje van groot verlies. De handel op Spanje in andere goederen heeft van 1648 tot het jaar 1702 geduurd; doch werd toen, door den opgekomen oorlog, op nieuw gestremd en eerst, na den Utrechtschen vrede van het jaar 1713, op den vorigen voet hersteld. Spanje sloot een verbond van koophandel met de Staten, op den 26 junij 1714. Sedert dien tijd werd er in Holland sterk op Spanje en in het bijzonder op Cadix, gehandeld. De Nederlanders brengen naar dit Koningrijk: specerijën en andere Oostindische waren, inlandsche manufacturen, lijnwaden, kanten, cacao, juchtleder, Schotsche kousen, tarwe, naalden, spelden, benjoïn, polemiten, lint, zijden stoffen, kamerdoek, zeilgaren, nettengaren, zeildoek, spijkers en kramerijen. Zij halen van daar en inzonderheid uit de havens van Barcelona, Alicante en Mallaga: brandewijn, wijnen, olijfolie, cissers (zekere soort van erwten), vruchten en wol.

De *Koophandel op Portugal* is zeer voordeelig voor de Nederlanders. Vóór dat men uit deze landen, naar de Indiën voer, was hij een der hoofdtakken van onzen handel, doch toen Portugal, in het jaar 1580, met Spanje vereenigd werd, kwam er verbod op den handel met beide deze rijken. Nadat de Portugezen in het jaar 1640 het juk der Spanjaarden afgeschud, en den Hertog van Braganza tot Koning uitgeroepen hadden, werd er in het volgende jaar een bestand voor tien jaren, tusschen Portugal en de Staten gesloten, waardoor de handel op dat land weder begon te herleven. Doch dit bestand, in het jaar 1645 verbroken zijnde, begon de oorlog op nieuw, die eerst met den vrede van het jaar 1661 ten einde liep. Bij dezen vrede werden aan de Nederlanders aanmerkelijke voordeelen voor hunnen

koophandel toegestaan, die sedert vrijelijk door het geheele koningrijk gedreven werd. De Koophandel op dat land geschiedt meest op Lissabon, Oporto en Setubal of St. Ubes. Men zendt derwaarts: allerhande zijden-, garen- en wollen manufacturen, lijnwaden, katoenen stoffen, kamerdoek, stijfsel, was, touwwerk, hennip, vlas, kruid en lood, staal, speelkaarten, koperen bekkens, papier, juchtleder, stokvisch, gezouten visch, haring en van tijd tot tijd granen. Men bekomt van Lissabon terug: zout, wijn, katoen, wol, sumak, vijgen, rozijnen, anijszaad, olijfolie, oranjeappelen, chinaasappelen, citroenen, limoenen, amandelen, goud, zilver en diamanten; van Oporto: olie, wijn, sumak enz., en van Setubal veel zout. Ook halen de Nederlanders veel wijn van Madera, dien zij gedeeltelijk naar Oost- en West-Indië vervoeren.

De *Koophandel op Frankrijk* is te allen tijde sterk door de Nederlanders gedreven, en niet zonder aanzienlijke voordeelen voor de Franschen, omdat men oneindig meer koopwaren uit Frankrijk trok, dan men derwaarts zond. Vóór den Munsterschen Vrede van het jaar 1648, werd de Nederlandsche handel door het Fransche hof aanmerkelijk begunstigd. Na dien tijd echter weigerde Frankrijk de vorige traktaten van koophandel te vernieuwen, en dreigde nieuwe belastingen op de Nederlandsche koopwaren te leggen. De Afgezant der Staten vertoonde den Koning, dat men genoodzaakt zou zijn, de belastingen op de Fransche waren, die herwaarts werden gevoerd, insgelijks te verhoogen; hetwelk schadelijk voor Frankrijk zou uitkomen. Hij wees in het bijzonder aan, dat er jaarlijks voor meer dan drie en veertig milioenen aan Fransche waren hier te land werden vertierd. In het jaar 1662 werd er een handelstraktaat getroffen. Men beloofde er zich, van weerskanten, vele voordeelen van, doch men vond zich, na weinige jaren, in zijne verwachting aanmerkelijk bedrogen De Fransche Koning stelde, in het jaar 1667, zulke zware inkomende regten op de Nederlandsche koopwaren, dat elk den lust verging, om die naar Frankrijk te brengen. Men bragt daarenboven, in Frankrijk, Noordsche Maatschappijen tot stand, als of men in den zin had, den Nederlanderen van alle kanten afbreuk te doen. De Staten verboden toen den invoer der Fransche wijnen en brandewijnen. Men rigtte in Nederland nieuwe weverijen op van Fransche wollen stoffen, en deed zijn best, om die beter koop, dan de Franschen konden doen, te leveren. Het misverstand tusschen Frankrijk en de Staten barstte, in het jaar 1672, tot eenen volslagen oorlog uit, die met den Nijmeegschen vrede van het jaar 1678 eindigde. Men voegde bij het vredesverdrag een handelstraktaat, hetwelk in alle deelen met dat van het jaar 1662 overeenkwam; doch, even als het eerste, slecht werd nageleefd. De Franschen bezwaarden weder de Nederlandsche waren, en de Nederlanders bevlijtigden zich daardoor te sterker, om in hun eigen land, gouden en zilveren passementen, fluweelen, linten, hoeden, papier en andere waren te vervaardigen, die zij vroeger uit Frankrijk plagten te halen. Het herroepen van het edict van Nantes, in het jaar 1685, dreef een groot aantal kooplieden, die de Hervormde godsdienst waren toegedaan, uit Frankrijk. Zij bragten de Fransche handwerken in de Vereenigde Nederlanden, en berokkenden Frankrijk daardoor eene bijna onherstelbare schade. De Franschen zagen hunnen misslag in, toen het te laat was. Zij poogden, bij den Rijswijkschen vrede van het jaar 1697 en bij den Utrechtschen van het jaar 1713,

de zaken op den vorigen voet te herstellen, en schaften te dien einde onderscheidene zware belastingen op de Nederlandsche waren af, doch het mogt weinig baten. De Fransche waren werden hier te lande op verre na zoo veel niet getrokken, als voorheen. Thans is de *koophandel* op *Frankrijk* weder aanzienlijk, en wordt voornamelijk gedreven op de havens van Bayonne, Bourdeaux, Duinkerken, Libourne, Marseille, Nantes en Rochelle. Men voert derwaarts: lakens, lijnwaden, koper, zoo gewerkt als ongewerkt, tin, lood, schrijfpennen, beddenveeren, wol, specerijen en kruiderijen, kamelotten, kaas, boter, raapolie, lijnolie, traan, asch voor de zeepzieders, zwavel, duigen, hout, masten, harpuis, teer en pek, droogerijën, verwstoffen, muscus, hennip, zaailijnzaad, vlas, beverwol, pelterijën, juchtleder, spaansch leder, kwikzilver, staal, ijzeren staven, koperdraad, ijzerdraad, blik, koperrood, gom, galnoten, indigo, verwhout, suiker, talk, kaarsen, tabak, meekrap, kamfer, rijst, anijs, stijfsel, kanefas, touwwerk, haring, zalm, paarlen, diamanten enz. Men bekomt uit *Frankrijk* daarvoor terug: zijden manufacturen, lakens, kousen, handschoenen, hoeden, velerhande kramerijen, galanterie-, en modewaren, glas, wijnen, brandewijn, azijn, kastanjes, pruimen, rozijnen, vijgen, olijven, gember, amandelen, noten, honig, was, saffraan, Spaansch groen, zout, zeep, olij, foelie en notenboomenhout.

De *Koophandel op het Britsche Rijk*, die reeds in de middeleeuwen zeer aanmerkelijk was, nam kort na het ontstaan van de republiek der Vereenigde Nederlanden, op nieuw, zeer in belangrijkheid toe, maar later, toen de naijver der Engelschen eenige goederen zwaar belastte, en de invoer van onderscheidene andere geheel deed verbieden, werd hij grootelijks gestremd. Die handel bloeit evenwel thans nog voornamelijk te Amsterdam, Rotterdam en te Dordrecht, welke beide laatste steden echter beter gelegen zijn voor de vaart op Londen en andere Engelsche plaatsen, dan Amsterdam. Men vaart van hier op Londen, Liverpool, Bristol, Hull, Newcastle, Sunderland, Edinburg, Dublin en Cork, werwaarts men de navolgende goederen zendt: specerijen, geneesmiddelen, vlas-, lijn-, raap-, hennip-, klaver-, karwei-, mostaard-, uijen- en tuinzaden, raap- en lijnzaadkoeken, bloemwortels, chicoreiwortel, aardappelen, vlas, biezen, boonen, erwten, eikenschors, meekrap, houten hoepels, bezems, touwwerk, genever, wijn, ruwe zijde en afval van zijde, tarw, haver, zeildoek, papier, stijfsel, potasch, weedasch, lakmoes, blik, orleans, marmer, smeltkroezen, mineraalwater, eau de Cologne, vernis, terra de Sienna, tabakspijpen, aardrijkskundige kaarten, beenderen, kalfshuiden, schapenwol, honig, paling, en vooral boter, kaas, enz. De goederen, die men van dáár terug bekomt, zijn: ijzerdraad, ijzeren winkelwaren, spaden, schoppen, spijkers, platen, hoepels en ander ijzerwerk, staal, vertinde platen, koper, koperen rollen, tin, lood, loodwit, krijt, vitriool, aluin, pijpaarde, vuursteenen, smee- en steenkolen, klipzout, aardewerk, manden, zouthandelaars-, apothekers- en vetwaren, lakens, saaijen, flanellen en vele andere wollen stoffen, zijde, zijden en wollen kousen, werk van vlas, hoeden, mutsen, rum, brandewijn, Iersche boter, talk, koeijen- en ossenhuiden, kalfsleder, lijm, traan, walvischbeenderen en paarden.

De vaart naar *het Noorden* en de *Oostzee* is eene van de eerste, welke de inwoners dezer landen ondernomen hebben. Omtrent het midden der dertiende eeuw gingen vele van de voornaamste steden van

Duitschland en de Nederlanden een verbond aan, tot voortzetting en beveiliging van den koophandel. Men noemde dit verbond het Hanzee-verbond en de steden Hanzeesteden. Reeds in de 13de eeuw was Stavoren eene druk bezochte Hanzeestad, die zich in het jaar 1308 met Hamburg, Bremen en Lubek tot wederzijdsche handelbescherming verbond, en in 1241 was Stavoren reeds de belangrijkste dier koopsteden. Ook Molquerum en Hindelopen genoten groote voordeelen, door het tolverbond van de Sond. De Hanzeesteden waren in vier klassen verdeeld: de Lubeksche, de Keulsche, de Brunswijker en de Dantziger. Onder de Keulsche klasse behoorden die Nederlandsche steden, welke toen, wegens haren koophandel, vermaard waren, te weten: Arnemuiden, Arnhem, Bolsward, Deventer, Dordrecht, Elburg, Groningen, Harderwijk, Kampen, Nijmegen, Roermonde, Stavoren, Tiel, Utrecht, Venlo, Zutphen en Zwolle. De Hanzeesteden waren eenen geruimen tijd meester van de vaart naar het Noorden en de Oostzee; tot dat Erik VIII, Koning van Denemarken, in het begin der vijftiende eeuw, aan onderscheidene andere volken, onder anderen ook aan de Hollanders en Zeeuwen, verlof gaf, om door de Sond te varen, en op de Oostzee te handelen. De Oostersche en Noordsche handel werd, van dien tijd af, zoo sterk, door de inwoners dezer landen voortgezet, dat de vaart der Hanzeesteden daardoor aanmerkelijke schade leed. Na het twaalfjarig bestand van het jaar 1609, zochten alle mogendheden van Europa de vriendschap van onzen Staat. De Hanzeesteden, die reeds veel van haren ouden luister verloren hadden, zagen zich, ter beveiliging van den geringen handel, die haar nog overschoot, genoodzaakt, om, in het jaar 1631 en vervolgens, onderscheidene handelstraktaten met de Republiek der Vereenigde Nederlanden te sluiten. De Nederlanders behielden de vaart op de Oostzee genoegzaam alleen. Het Hanzeatisch verbond eindelijk verbroken zijnde hebben de meeste steden, die er toe behoorden, den naam van Hanzeesteden verloren. Lubek, Hamburg en Bremen hebben echter dien ouden naam nog lang gevoerd.

Onder den *Noordschen handel* verstaat men in het algemeen, den handel op Rusland, op Denemarken, op Noorwegen en op Zweden.

De *Koophandel op Rusland*, vroeger de *Moskovische handel* genaamd, werd eertijds over Revel en Nerva gedreven; maar in het jaar 1581 begonnen de Nederlanders regelregt op Archangel te handelen. De Czaar van Moskovië stelde, in het jaar 1604, den handel op Archangel open, en van dien tijd af, hebben de Staten er zich altoos op toegelegd, om met het Russische hof op eenen vriendschappelijken voet te blijven; terwijl dat hof van zijnen kant den Nederlandschen koophandel altijd aanmerkelijk begunstigde. Thans wordt de *Koophandel op Rusland* meest van Amsterdam gedreven, op Archangel, Petersburg en Moscou, werwaarts men zendt: papier, kaarten, lakens, zijden en wollen stoffen, sergies, trijpen, saaijen, fluweelen, kalaminken, peper, muskaatnoten, nagelen, kaneel, cardemon, suiker, koffij, vijgen, rozijnen, pruimen, amandelen, geconfijte gember, drooge gember, galnoten, saffraan, boom-olie, fransche wijnen, aluin, zwavel, wierook, loodwit, menie, spaansch groen, koperrood, kwikzilver, salamoniac, kamfer, rozenrood, indigo, terpentijnolie, verwhout, blik, tin, lood, vingerhoeden, naalden, spelden, koperdraad, ijzerdraad, zilverdraad, gouddraad, diamanten, passement-

werk, kanten, paarlen, kerkkroonen, kandelaars, geel-koperen ketels, nieuwe haring, hoeden, linten, bunsingvellen, Westindische bevervellen, olifantstanden en koralen. Men haalt van dáár: velerhande pelterijën, beverwol, huiden, lams- en schapenvellen, kalfsvellen, robbenvellen, jucht- en ander leder, varkensborstels, was, gezouten zalm, kaviaar, vischlijm, talk, potasch, weedasch, pik, teer, pakmatten, scheepsmasten, hennip, hennipgaren, hennipölie, granen, linnenmanufacturen, servetgoed, zeildoek, potdoek, linnengaren enz.

De *Koophandel op Denemarken* is niet uitgebreid, maar toch van veel belang, voor de NEDERLANDEN. Naar dat land zendt men voornamelijk gesponnen tabak, zout, papier, wijnen, brandewijn, bier, azijn, eenige specerijën en kruiderijën, zijden stoffen, lakens, lijnwaden, kanten, ijzer, spiegels enz.; en men bekomt van dáár: IJslandsche stokvisch, talk, huiden, hennip, IJslandsche kousen en wanten, potasch, weedasch, aluin, was, zwavel, vossen- en beerenvellen.

De *Koophandel op Noorwegen* of de *Kleine Oost* is van veel meer gewigt, en wordt meest gedreven op Bergen, Drontheim, Christiaansand en Christiania, werwaarts men zendt: witte Fransche wijnen, Spaansche wijn, brandewijn, jenever en andere sterke dranken, azijn, specerijën, zout, suiker, kaas, hop, rijst, amandelen, pruimen, rozijnen, tabak, kalk, steen, verwstoffen, lakens, baaijen, sergies, zijden stoffen, wollen en zijden kousen, en allerhande kramerijën. Men bekomt van dáár: zeer veel stokvisch, bokkenvellen, koper, pik, teer, talk, levertraan, maar vooral gezaagde en ongezaagde houtwaren, als: scheepsmasten, hei- en groote masten, juffers en sparren, greinen planken, eiken balkjes, handspaken, blokhout, linden timmerhout, vuren knieën, ankerstokken, eiken tonnen, duigen, enz., alsmede veel brandhout. De vaart op Bergen in Noorwegen was voorheen van zooveel aanbelang, dat de Bergervaarders te Amsterdam eene bijzondere kamer hadden, en er ten hunnen behoeve, door de hooge regering, onderscheidene keuren gemaakt zijn.

De *Koophandel op Zweden* wordt voornamelijk gedreven op Stokholm, werwaarts dezelfde goederen, als naar Denemarken en Noorwegen, gezonden worden; maar hij is veel aanzienlijker ten opzigte van de waren, die men van dáár krijgt, bestaande voornamelijk in allerhande houtwaren, teer, pek, zwavel, talk, tin, ijzer, koper, koperdraad, koperen ketels en bekkens enz.

Onder den *Oosterschen handel* begrijpt men dien, welke gedreven wordt op de havens en koopsteden langs de Oostzee, die onder Rusland, Pruissen enz., behooren.

De *Koophandel op de Oostzee* is een voorname tak van den Nederlandschen handel. Deze wordt voornamelijk gedreven van Amsterdam, op de navolgende plaatsen: Riga, Nerva, Revel, Pernau, Oessel, Dorpat, Mittau, Libau, Memel, Koningsbergen, Dantzig, Elbing, Stettin, Lubeck, Wismar en Rostock. Men zendt derwaarts: wijn, jenever, brandewijn, azijn, zout, boter, kaas, tabak, haring, papier, glas, suiker, koffij, kruidenierswaren, peper, gember en andere specerijën, droogerijën, kramerijën, baleinen, Fransch glas, Engelsche steenkolen, lakens, wollen en zijden stoffen, camelotten, grijnen, meekrap, wijnsteen en allerhande verwwaren, en men krijgt van dáár: wagenschot, vathout, pijpduigen, balken, klaphout, planken, molenroeden, scheepsmasten, en andere houtwaren; voorts tarwe, rogge, garst, lijnzaad, hennip, vlas,

komijn, anijs, hop, teer, harst, was, talk, potasch, weedasch, salpeter, barnsteen, veren, wol, juchtleder, huiden, staal, lood en scheepsankers.

De *Koophandel op Pruissen* wordt, behalve op de tot dat rijk behoorende steden in de Oostzee, vooral gedreven op Berlijn, Breslau, Naumburg, Erfurt, Aken, Keulen, Coblens, Elberfeld, Dusseldorp en Solingen, waarheen men zendt: specerijën, kruiderijën, suiker, olie, witte was, zeep, zout, haring, zouten visch, kaas, koffij, thee, indigo, meekrap, allerhande gemalen verwhout, koper, porselein, zijden en wollen stoffen, katoenen lijnwaden, neteldoek enz.; en men trekt van dáár: granen en zaden, koperdraad, ketels, bekkens, ijzergeschut, kogels, bommen, granaten, degenklingen, leijen, vuursteenen, duifsteen, vloersteenen, timmerhout, eiken balken, houtwaren, Keulsch aardewerk, zoolleder, lakens, linten, beddetijken, linnen, garen, varkensborstels, rijn- en moezelwijnen en minerale wateren.

De *Koophandel* op de overige gedeelten van *Duitschland* is mede van veel belang, maar zeer verschillend, naar de onderscheidene plaatsen, waarop men handelt. Zoo zendt men naar Hamburg, Altona en Bremen specerijën, koffij en suiker, droogerijën, kramerijën, verfwaren, gemalen en geraspt verwhout, oesters, traan, raapölie, aardewerk, lakens, zijden en wollen stoffen; en men krijgt van Hamburg en Altona: vele Silezische garens en lijnwaden, potasch, Saksisch koper, koperdraad, zwart en wit blik, honig, siroop, scheepstimmerhout, pijp- en vatduigen, als mede granen en vele Noordsche koopmanschappen. Bremen levert: ijzeren kagchels, vuurovens, granen, lijnwaden, Brunswijker garens, timmerhout, potasch, honig, zagen, pijlakens, anijs, wol enz. Haarburg, Minden en Osnabrug geven: lijnwaden, allerhande molensteenen en potasch; Zittau allerhande lijnwaden. Naar Leipzig zendt men lakens, wollen stoffen, zijden manufacturen, kanten, verwstoffen, kramerijën enz., en men krijgt van dáár: garen, blik enz. Naar Frankfort aan den Mein, Hanau, Wurtzburg, Kitzingen, Bamberg en Heilbron zendt men: allerhande wollen, zijden en halfzijden stoffen, lakens, saaijen, linten, kanten, spelden, naalden, en andere kramerijën, specerijën, droogerijën, kruiderijën, suiker, hoeden, handschoenen, rottingen, tin, koper, indigo, cochenille, verwstoffen, gemalen verfhout, allerhande Oostindische waren, en inlandsche katoenen; men brengt van Frankfort terug: rijnwijnen, wijnsteen, potasch, scheerwol, saffloer, Duitsche pruimen, drukkersinkt, glas enz. Hanau levert: fluweelen, greinen, grijnen, zijden en wollen stoffen, kousen, mutsen, handschoenen en tabak. Wurzburg den besten rijnwijn. Kitzingen potasch. Bamberg: pruimen, saffraan, zoethout, koorn en wijnen. Heilbron, allerhande glas en wijnsteen. Naar Neurenberg zendt men: zware olifantstanden en verwstoffen, ten dienste van de veelvuldige, aldaar gevestigde, fabrijken; voorts nagelen en andere specerijën, inzonderheid: peper, gember, allerhande kruiderijën, geraffineerde suiker, indigo, Engelsch leder, Leydsche lakens, saaijen, karsaaijen, flanellen, gedrukte katoenen enz. Waartegen deze stad levert: kinderpoppen, allerhande kinderspeelgoed, kunstig draaiwerk van ivoor, hout, koper- en ijzerwerk, ijzeren geldkisten, koperen kerkkroonen, gouddraad, zilverdraad, gesponnen goud en zilver, messen en kargasoengoederen voor West-Indië. Naar Augsburg zendt men: specerijën

kruiderijën, verwstoffen, lakens en wollen stoffen; en men krijgt van dáár: bombazijnen enz. Naar Meiningen zendt men: allerhande lakens en andere manufacturen, gedrukte en katoenen lijnwaden, en men krijgt goede bombazijnen van daar terug. Naar Ulm zendt men: specerijën, verwwaren, gedrukte katoenen, lijnwaden, zijden en wollen stoffen. Saltsburg levert: goud, zilver, koper, staal, ijzer, zout enz. Goszlar geeft allerhande mijnstoffen. Van Stutgardt krijgt men glas en spiegels. Naar Weenen zendt men: diamanten, fluweelen, gouden en zilveren lakens, damasten en andere zijden stoffen, zijden, gouden en zilveren linten, lakens, sergies, allerhande stoffen, neteldoeken, rottingen, specerijën, kruiderijën, verwstoffen, gedrukte katoenen, lijnwaden, porseleinen enz. en men bekomt van dáár: kwikzilver, Hongaarsch koper en wijnen.

De *Koophandel op Zwitserland* wordt voornamelijk gedreven op de navolgende plaatsen: Zurich, Schafhausen, Wintherhur, Neufchâtel, Thun, Bern, St. Gallen en Bazel. Men zendt derwaarts: lakens, zijden en wollen stoffen, specerijën, droogerijën, verwstoffen, koffij en suiker, Westindische katoenen, neteldoeken, flanellen, saaijen, lijnwaden, fluweel, rottingen, olijfantstanden, juchtleer, baleinen enz.; men krijgt van dáár: inlandsche en Italiaansche zijde, floret, zijden krippen, lamfers. Naar Geneve zendt men dezelfde goederen, als naar Zwitserland, welke dan voor een groot gedeelte verder naar Zwitserland en Savoijen gezonden worden, en van dáár bekomt men: fluweel, taf, zijde, goud- en zilverstoffen, passementwerk, kanten, linten, kunstig staal- en ijzerwerk, kristal en zakhorologiën.

De voornaamste *Koophandel op de Vereenigde Staten van Noord-Amerika* wordt gedreven op de stad New-York. Men zendt derwaarts: fijne Hollandsche linnens, jenever, lijnölie, zeildoek, enz. en men krijgt van daar terug: Virginische tabak in bladen, suiker, rijst, ruwe katoen, enz.

De voornaamste *Koophandel op de* onlangs gevestigde *Zuid-Amerikaansche Staten* heeft plaats op Buenos Ayres, Rio Janeiro, Cartagena, en Porto-Bello, werwaarts men zendt: lakens, Oostindische katoenen, saaijen, bombazijnen, sergies, polemiten, lint, zwart fluweel, trijp, kamerdoek, gewalkte en stroohoeden, papier, nagelen enz., en vanwaar men terug bekomt: goud in staven, zilver in baren, huiden, varinas tabak enz.

Op het einde van het jaar 1837, bestond de Nederlandsche koopvaardijvloot uit 1394 zeeschepen, waaronder 162 fregatten, te zamen metende 111,814 lasten; gedurende het jaar 1838 zijn, door verongelukking, slooping en verkoop naar buitenslands, uit de vaart geraakt 36 schepen, waaronder 5 fregatten, te zamen groot 3462 lasten. Daarentegen zijn in hetzelfde jaar op de Nederlandsche werven afgebouwd 81 schepen, waaronder 10 fregatten, te zamen metende 8973 lasten. De geheele vloot was derhalve in het jaar 1838, met 45 bodems vermeerderd, telde toen 1439 bodems, metende 117,315 lasten, en bestaat uit: 176 fregatten, 20 pinken, 64 brikken, 14 schoeners, 35 barken, 1 brigantijn, 14 galjooten, 2 galjassen, 542 koffen, 212 smakken, 195 tjalken, 56 hoekers, 10 bomschepen, 8 gaffelschepen, 2 kagen, 2 damschepen, 9 belunders, 5 koffen, 1 paveljoenschip, 1 logger, 7 sloepschepen, 1 praamschip, 2 stoomschepen, 15 bunschepen, benevens 56 beneden de 20 lasten. Gedurende 1838 zijn ingeklaard: onder Nederlandsche vlag 2494, onder

Engelsche 1105 en onder andere vlaggen 1898 schepen, gezamenlijk metende 767,642 tonnen, en uitgeklaard: onder Nederlandsche vlag 1716, onder Engelsche vlag 737, onder andere vlaggen 1128 schepen, te zamen metende 500,731 tonnen. Bovendien zijn nog in ballast ingeklaard 582 schepen, houdende 24,384 tonnen, en uitgeklaard 2359 schepen, metende 324,844 tonnen.

Geneeskundige Staatsregeling.

Het *geneeskundig onderzoek en toevoorzigt*, over het geheele Rijk, is opgedragen aan eenen Referendaris, wiens titel is, Referendaris voor de zaken der geneeskunde. Onder hem zijn, in de hoofdstad van elke provincie, provinciale commissiën van onderzoek en toevoorzigt aangesteld, behalve in de provincie Holland, waar vier dergelijke commissiën bestaan, als twee in Noord-Holland, namelijk: te Amsterdam en te Haarlem, en twee in Zuid-Holland: te 's Gravenhage en te Dordrecht, terwijl buitendien, in elke stad, waar vier of meer Medicinae Doctoren of Chirurgijns gevestigd zijn, en waar de plaatselijke omstandigheden zulks gedoogen, eene stedelijke commissie van geneeskundig toeverzigt bestaat. Aan deze commissie is het toezigt, de handhaving en de beslissing over onderscheidene zaken, geschillen en verordeningen, betrekkelijk de geneeskundige dienst, opgedragen.

Ieder die, zonder eenen doctoralen graad aan eene der Lands hooge scholen te hebben verkregen, een of ander vak van geneeskunde wil uitoefenen, is gehouden een examen, voor eene der provinciale commissiën van geneeskundig toevoorzigt, af te leggen. Zij, die zich tot het afleggen van een examen in de heel- en verloskunde willen bekwaam maken, kunnen, in de daartoe vereischt wordende wetenschappen, onderwijs ontvangen aan de *clinische scholen*, waarvan er 7 in ons vaderland bestaan, als: te Amsterdam, te Rotterdam, te Haarlem, te Alkmaar, te Hoorn, te Maastricht en te Middelburg. Bij Koninklijk besluit van 1 September 1828, is ook de oprigting van eene clinische school te 's Hertogenbosch ingewilligd, doch deze is nog niet in werking.

De Medicinæ Doctoren, welke tevens of den graad van Doctor Chirurgiæ, of die van Artis Obstetriciæ, of beide laatstgenoemde verkregen hebben, of die bij eene provinciale commissie van geneeskundig onderzoek en toevoorzigt, als heel- of als vroedmeester geëxamineerd zijn, zijn overal geregtigd tot de vereenigde uitoefening der genees- en heelkunde, der genees- en verloskunde, of der genees-, heel- en verloskunde, alles naargelang van den wettigen graad, of der qualificatie, welke zij, tot de afzonderlijke uitoefening van elk dier vakken, verkregen hebben.

De heel- en vroedkunde zullen ook, hoedanig de titel ook tot de afzonderlijke uitoefening dier vakken luiden moge, door hen, die voor elk dier vakken eenen wettigen titel bezitten, overal vereenigd kunnen worden uitgeoefend.

De Medicinæ Doctores, die tevens den graad van Doctor Artis Pharmaceuticæ verkregen hebben, of als apotheker bij eene provinciale commissie van geneeskundig onderzoek en toevoorzigt geëxamineerd en toegelaten zijn, zijn geregtigd, om ten platten lande of in de steden, volgens art. 6 der wet, van 12 Maart 1818, met het platte

land gelijk gesteld, aan hunne patienten geneesmiddelen te leveren, en tevens apothekerswinkel te houden.

In steden, waarin eene plaatselijke kommissie van geneeskundig toevoorzigt gevestigd is, blijft het aan de Medicinæ Doctores ontzegd, zoowel geneesmiddelen aan hunne patienten te leveren, als, gelijktijdig met de geneeskundige praktijk, de artsenijmengkunde uit te oefenen, welken graad of qualificatie zij overigens voor het laatste vak zouden mogen bezitten. Echter is hun toegestaan om, op grond van het door hen als zoodanig verkregen akademisch diploma, bepaaldelijk ten platten lande, of in de daarmede gelijkgestelde steden, geneesmiddelen te leveren, zonder evenwel open apothekerswinkels te mogen houden.

Nederlandsche Staatscourant en Algemeene Landsdrukkerij.

De *Nederlandsche Staatscourant*, zijnde het regeringsblad, hetwelk dagelijks, uitgenomen des Zondags en op voorname feestdagen, in het licht verschijnt, wordt uitgegeven op de *Algemeene Landsdrukkerij*, welke onder het beheer staat van eenen Directeur, aan wien eenen Boekhouder en Kassier is toegevoegd.

DEPARTEMENT VOOR DE ZAKEN VAN DE HERVORMDE EN ANDERE EEREDIENSTEN.

Aan het hoofd van het *Departement voor de zaken van de Hervormde en andere eeredienstem*, behalve die der Roomsch Katholijken, staat een Minister van staat, belast met de algemeene directie, aan wien een Secretaris en Adviseur is toegevoegd.

Eene Commissie uit den Raad van State onderzoekt de zaken, welke de Hervormde en andere Eerediensten betreffen, over welke de Koning goedvindt haar te raadplegen.

De voornaamste kerkgenootschappen, welke tot dit departement behooren, zijn: het Hervormde, dat het meerendeel der bevolking uitmaakt; het Remonstrantsche; het Doopsgezinde; het Evangelisch-Luthersche; het Hersteld-Luthersche en het Israëlitische kerkgenootschap.

Hervormd Kerkgenootschap.

Ten tijde der Reformatie waren de ingezetenen der Nederlanden de *Evangelische godsdienst* toegedaan, onder welken algemeenen naam men destijds, zoowel de Hervormde als de Luthersche geloofsleer, begreep, tusschen welker belijders, zoo lang de vervolging in de Nederlanden duurde, de broederlijke liefde bleef bloeijen, zonder dat men zich veel met de bijzondere verschillen bemoeide. Maar in 1562 werd er, voor de Nederlandsche kerken, eene geloofsbelijdenis opgesteld, welke, aangezien de Gereformeerden destijds de Lutherschen verre in getal te boven gingen, met die van Geneve in overeenstemming gemaakt werd. Ook werd er bij de Staten van Holland en Zeeland, in het jaar 1576, besloten, de Evangelisch-Gereformeerde Godsdienst te handhaven. Bij het 13e artikel van de Unie van Utrecht, geteekend den 23 Januarij 1579, werd bepaald, dat die van Holland en Zeeland, voor zoo veel het

stuk van de Godsdienst aangaat, zich zouden gedragen naar hun goeddunken, en dat de andere provinciën zich mogten regelen naar den religions-vrede of in het stuk van religie zulk eene algemeene of bijzondere orde stellen, als zij tot rust en welvaart van de provinciën, steden en bijzondere leden van dien, en tot bewaring van ieders goed en geregtigheid, zouden dienstig vinden. Die vrijheid, aan iedere provincie gelaten, om zich, in het regelen van de Godsdienst, naar eigen goedvinden te gedragen, is bij de nadere verklaring van dit artikel, geteekend den 1 Februarij 1579, niet weggenomen, maar nog meer bevestigd geworden, zeggende: « dat de meening niet en is, dat de eene provincie of » stad hem 't feyt van d'andere in 't poinct van de Religie zal » onderwinden. » En toen men in het jaar 1583 goedvond, de Unie van Utrecht te resumeren, sloegen de Staten van Holland voor, om met algemeene stemmen onder de VEREENIGDE PROVINCIËN vast te stellen, dat de Gereformeerde Godsdienst, in het toekomende, alleen beschermd, en geen andere openbare godsdienstoefening geduld zoude worden; waarop de Generale Staten, eenige verandering makende in het voorzeide 13e artikel, aangaande de gelatene vrijheid in de godsdienst, besloten: « dat de Evangelische Gereformeerde Religie, daarvan de » exercitie openbaarlijk toegelaten en aangenomen is gebruikt te wor» den, en ook tegenwoordelijk in 't openbaar gepredikt en geexerceerd » wordt, zoude worden gemaintineerd ende beschermd alom binnen » de GEUNIËERDE PROVINCIËN, zonder de openbare Leeringe of Exer» citie van eenige andere Religie in de tegenwoordige GEUNIËERDE » PROVINCIËN toe te laten, ende voorts in het verbond toe te laten ach» tervolgende hetgeen voorsz. is. » Dit besluit echter, door geen nadere bevestiging bekrachtigd zijnde, is geen algemeene wet geworden, maar iedere provincie bleef, omtrent die toelating, handelen naar goedvinden. De Nationale Synode te Dordrecht, in de jaren 1618 en 1619 gehouden, bevestigde de leer der Gereformeerden, zoo als die in de geloofsbelijdenis der Gereformeerde kerken ten jare 1575 te Emden aangenomen, en in de *Heidelbergsche Catechismus* vervat was, en verwierp de gevoelens der Remonstranten. In het jaar 1651 bevestigden de Staten of leden der bijzondere provinciën de Gereformeerde geloofsleer, zoo als die bij de synode te Dordrecht was vastgesteld geworden, en dit bleef alzoo voortduren tot op de staatsomwenteling van 1795, tot welken tijd dus de Gereformeerde Godsdienst de heerschende, of liever de bevoorregte, Godsdienst was, terwijl zij ook wel de *Godsdienst van den staat* genoemd werd, omdat de Hooge Regering alleen aan de belijders van deze Godsdienst werd toevertrouwd, en geen belijder van eenige andere geloofsleer tot hooge ambten of waardigheden mogt bevorderd worden; echter werden, zelfs reeds in den Spaanschen oorlog, andere gezindheden geduld, welke van tijd tot tijd meer vrijheid verkregen en meer bescherming genoten, zoodat men zeggen kan, dat alle godsdiensoefening vrij en onbelemmerd plaats had en dat het eenige onderscheid alleen in de voorregten van de Gereformeerden bestond, wier Predikanten bovendien uit de inkomsten der geestelijke goederen en gedeeltelijk door de provinciën en de steden betaald werden. Dit onderscheid tusschen de bevoorregte gezindheden heeft met de omwenteling van 1795 opgehouden. De belijders van elk bijzonder godsdienstig genootschap werden van toen af even geschikt verklaard tot het bekleeden van hooge ambten, waardigheden en regeringsposten, wanneer hunne deug-

den en bekwaamheden hen daarop aanspraak deden hebben, en dit voorregt is ook, in het jaar 1815, bij art. 192 der grondwet, aan elken Nederlander toegekend.

Het bestuur over *het Hervormde kerkgenootschap* is thans aanbevolen: 1° aan eene Algemeene Synode, welke eens in het jaar bijeenkomt, en waarvan de Leden, behalve de Secretaris en de Questor, die aanblijvende zijn, verkozen worden uit de Provinciale kerkbesturen; 2° aan eene Algemeene synodale Commissie van zeven Leden, namelijk: de President en de Secretaris der Synode en vijf andere Leden, Predikanten of Ouderlingen.

Voorts is het Rijk, ten opzigte van dit kerkgenootschap, verdeeld in 10 *provinciale kerkbesturen;* zijnde: dat van Gelderland, van Zuid-Holland, van Noord-Holland, van Zeeland, van Utrecht, van Friesland, van Overijssel, van Groningen, van Noord-Braband en van Drenthe. Deze provinciale besturen zijn weder in klasses en de klasses in ringen verdeeld. De klassis van Maastricht, welke in drie ringen verdeeld is, staat echter op zich zelve, en behoort tot geen der gemelde Provinciale kerkbesturen. De *Proviciale kerkbesturen* bestaan uit de Presidenten der klassikale besturen, benevens eenen Secretaris en eenen Ouderling. De *klassikale besturen* zijn belast met het onmiddellijk opzigt over een aantal gemeenten, tot ééne klassis gebragt. De *ringvergaderingen* dienen, zoo om in de waarneming der vacaturen te voorzien, als om de bijeenkomsten der Predikanten, tot éénen ring behoorende, gemakkelijker te maken, alsmede ter versterking van den band der broederlijke liefde, niet tot uitoefening van eenig kerkelijk bestuur.

De *Presbyteriaansche kerken,* zoo *Engelsche* als *Schotsche,* behooren bij de Nederlandsche klassen en ringen. Voor de *Waalsche kerken* bestaat eene afzonderlijke kommissie, uit welke één lid naar de jaarlijksche vergadering der Synode wordt afgezonden. Gelijk regt is toegekend aan eene, in het jaar 1820 benoemde, *commissie tot de zaken der Protestantsche kerken in Nederlandsch Oost- en West-Indië.*

Ook zijn nog in alle de provinciën van het Rijk aangesteld, *Provinciale Kollegiën van toezigt op de kerkelijke administratiën bij de Hervormden,* en voor de klassis van *Maastricht* een *Kollegie van toezigt op de finantiëele administratiën bij de Protestantsche Gemeenten.*

Er bestaan over het geheele rijk bij het Hervormd kerkgenootschap 43 klassen, 129 ringen en 1225 gemeenten, die bediend worden door 1454 Predikanten.

Het beroep van eenen Predikant bij de Hervormde gemeenten geschiedt op zeer verschillende wijzen. Aan de meeste is het regt van vrij beroep door den kerkenraad toegekend, welk beroep echter door de kerkelijke goedkeuring, en ook door de politieke goedkeuring van Z. M. den Koning, haar volle beslag ontvangen moet. In andere gemeenten is, of aan den Koning, of aan de Ambachtsheeren en Ambachtsvrouwen, het *jus patronatus laïcalis* opgedragen, hetwelk hun het regt geeft, om eenen Leeraar aan de gemeente ter beroeping voor te stellen. Dit *regt van collatie* wordt elders, zoo als in de provincie *Groningen,* op die wijze uitgeoefend, dat de *unicus collator* of de gezamenlijke collatoren, den Leeraar alleen beroepen, behoudens kerkelijke goedkeuring. Somtijds heeft de Ambachtsheer slechts het regt van halve collatie, in welk geval de kerkeraad eene nominatie vormt, waaruit hij alsdan den Predikant kiest. Elders weder heeft hij het regt, om met den kerkeraad mede te stemmen, terwijl hij elders alleen

het regt van agreatie heeft, dat is, om het beroep van den kerkeraad goed of af te keuren. Weder op andere plaatsen, hebben eigengeërfden of floreenpligtigen het regt, om eenen predikant te kiezen.

Voor de *Engelsche Presbyterianen* bestaan er 4 gemeenten, met twee kerken, waarin door 4 Predikanten wordt dienst gedaan.

De *Schotsche Presbyterianen* hebben maar ééne gemeente, met 1 kerk, en 2 Predikanten.

Onder het ressort der *Waalsche commissie* zijn 19 gemeenten, die door 25 Predikanten bediend worden.

Doopsgezinden.

De *Doopsgezinden* worden dus genoemd, omdat zij beweren, dat de Christelijke waterdoop, alleen aan personen, die tot jaren van onderscheid gekomen zijn en hunne geloofsbelijdenis afgelegd hebben, bediend, als den eenigen waren en schriftmatigen doop beschouwd moet worden; terwijl zij, alle menschelijk gezag in zaken van godsdienst verwerpende, alleen den bijbel als regelmaat van geloof en leven eerbiedigen. Men noemt hen ook *Mennonieten* of *Menisten*, naar Menno Simons, een Friesch Leeraar, wiens leer en schriften bij de meeste Doopsgezinden in groote achting staan. Geboren den 13 Januarij 1505 te Witmarsun in Friesland, begon hij reeds in den jare 1530 of 1531, in zijne geboorteplaats, waar hij destijds R. K. pastoor was, tegen het Pausdom te prediken, en verliet de R. K. kerk in het begin van het jaar 1536, waarna hij in 1561, overleed. In het eerste rekkelijk en verdraagzaam, liet hij zich naderhand bewegen, om te beweren, dat men dezulken, die, wegens onregtzinnigheid of verkeerd levensgedrag, uit hunne gemeenten gebannen waren, niet alleen vermijden moest, maar dat de echtgenooten, indien een van beide gebannen was, zich van tafel en bed moesten scheiden. Het bannen geschiedde, behalve om de werken des vleesches en grove dolingen, ook om geringe misvattingen en om het trouwen met personen van eene andere gezindheid onder de Christenen, of zelfs met Doopsgezinden van eene andere soort. De meeste Doopsgezinden van onzen tijd wijken, in deze overdrevene gestrengheid, ver van Menno Simons af; makende zijne regte navolgers, zoowel in dit als in andere stukken, tegenwoordig maar een zeer klein getal uit.

De Doopsgezinden waren, juist uit hoofde van die gestrengheid in hunne christelijke gevoelens, vroeger in verschillende soorten onderscheiden. De voornaamste waren de Vlamingen, de Waterlanders en de Friezen. Men had daarenboven onder hen Dantzigers, Groningers, Zwitsers enz. Onderscheidene andere namen, met welke men eenige kleine afzonderlijke gemeenten van Doopsgezinden voor dezen plagt te noemen, zijn reeds voor meer dan eene eeuw geheel buiten gebruik geraakt.

De *Vlamingen* en *Friezen* zijn, onder deze namen eerst omtrent het jaar 1566, bekend geworden. Onder de Doopsgezinden in Friesland bevonden zich onderscheidene Vlamingen, die met de Friezen in kleeding, huishouding enz. verschilden. Hier kwamen eenige andere oneenigheden bij, die zoo hoog rezen, dat de Vlamingen afzonderlijke vergaderingen hielden, en sedert met dien naam van hunne medebroeders, de Friezen, onderscheiden werden. De *Waterlandsche Doopsgezinden* zijn, meer dan tien jaren, vroeger bekend geweest. Omtrent het jaar 1554 en 1555 beweerden eenige Doopsgezinden, in Water-

land en te Franeker, dat men den Christelijken ban niet mogt uitoefenen, dan na drie voorafgaande vermaningen aan hen, wien men de gemeenschap wilde ontzeggen. Deze rekkelijkheid werd van hunne gestrenge medebroeders veroordeeld, en de Waterlanders en Franekers, nu zelve in den ban gedaan, zagen zich genoodzaakt afzonderlijke vergaderingen op te rigten. Van dien tijd af, heeft men ze met deze twee bijzondere benamingen onderscheiden, van welke de eerste tot op dezen tijd in wezen gebleven is. Later werden de Doopsgezinden, althans in de provinciën Groningen en Friesland, naar hunne meerdere of mindere naauwgezetheid in leer en leven, in fijne of grove Menisten verdeeld. In de stad Groningen had men nog voor weinige jaren drie onderscheidene Doopsgezinde gemeenten, namelijk: die der Vlamingen, in de Oud-Boteringestraat, die der andere Doopsgezinden, in de Hardingestraat, en die der Zwitsers, welke door Vermaners werden bestuurd. Na de vereeniging hebben zij allen thans ééne kerk, gelegen in de eerstgemelde straat.

Vier stukken zijn er, die de Doopsgezinden vroeger van de andere Christenen onderscheidden. Zij staan namelijk den doop der bejaarden voor, en beweren dat het ongeoorloofd zij eenen eed te zweren; voor zich zelven het veiligst achtende geene wapenen te voeren, noch de bediening van het overheidsambt waar te nemen. Echter zijn er eenige Doopsgezinde Leeraars, die zich nu niet meer zoo als voordezen, *weerlooze*, maar *wraaklooze* Christenen noemen, en over het eedzweeren en het overheidsambt op zulk eene wijze spreken, dat zij, in die stukken, met de andere gezindheden hier te Lande genoegzaam schijnen overeen te komen. Eenige weinige Doopsgezinden hebben de voetwassching nog lang, als godsdienstige plegtigheid, in gebruik gehouden. Bij eenige anderen werd het gemeentelijk gebed in stilte gedaan. De meeste Doopsgezinden komen in de gevoelens, die tusschen de Gereformeerden en de Remonstranten in geschil stonden, het naast met de laatstgemelden overeen. Evenwel ontbreekt het ook niet aan Doopsgezinde Leeraars, die, in deze stukken, genoegzaam de Gereformeerde gevoelens omhelzen, en zich, in het onderwijzen der jeugd en in het opstellen van leerredenen en geloofsbelijdenissen, veel van de schriften der Gereformeerden bedienen.

De Leeraars der Doopsgezinden werden vroeger op vele plaatsen, inzonderheid in Noord-Holland en Friesland, uit de bekwaamste der Broederen gekozen, en trokken dan doorgaans geen of eene zeer geringe wedde. Hierom moesten zij hun bestaan door den koophandel of eenige andere hantering vinden. En dit was de voorname oorzaak, dat men op vele plaatsen, naar gelang van de grootte der gemeenten, zoo vele Leeraars vond, die men Broeders-Vermaners of Liefdeprediker noemde; terwijl ook hunne huizen des gebeds, vermaningen geheten werden (1). Elders werden jongelingen, door geoefende Leeraars hunner gemeente, tot de predikdienst bekwaam gemaakt. Ook plagt men wel eenige jongelieden in de kweekschool

(1) Hen die meer omtrent des Liefdeprediker wenschen te weten, moeten wij verwijzen naar het *Jaarboekje voor de Doopsgezinde gemeente en naamlijst der Remonstrantsche gemeenten en Predikanten in de Nederlanden, voor 1837*, in welk Jaarboekje men, blz. 86–125, een stukje aantreft, getiteld *De zoogenoemde Liefdeprediker of ongestudeerde Leeraren onder de Nederlandsche Doopsgezinden.*

der Remonstranten te Amsterdam te laten studeren, totdat men, in het jaar 1735, in de vereenigde Vlaamsche en Waterlandsche gemeente, te Amsterdam zelf eene kweekschool heeft opgerigt, werwaarts zich van toen af onderscheidene Doopsgezinde jongelingen begeven hebben, om in de Heilige wetenschappen onderwezen te worden. Deze school is later de kweekschool der Algemeene Doopsgezinde Societeit ter bevordering van de Predikdienst genoemd geworden, zoo als zij ook nog heet. De Predikanten der Doopsgezinden worden door de Diakenen, met toestemming der gemeente, gekozen. De verkiezing der Diakenen, die in sommige gemeenten hun geheele leven, in anderen echter slechts eenige jaren, aanblijven, geschiedt, op sommige plaatsen, zoo als eertijds overal, door de gezamenlijke broederschap, te dien einde met de Predikanten en de Diakenen vergaderd zijnde; doch op vele andere plaatsen wordt die verkiezing door de Predikanten en in dienst zijnde Diakenen gedaan. In sommige gemeenten heeft men ook Diakenessen, die op dezelfde wijze, als de Diakenen, verkozen worden.

De Doopsgezinden zijn doorgaans bij de hooge overheid van ons land wel gezien geweest. Ten tijde der grondlegging van het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden en ook in later tijd, hebben zij den Lande, meer dan eens, zoo door het smoren van bommen, bij belegeringen, als door het opschieten van groote geldsommen, waartoe zij, door spaarzaamheid en eene eenvoudige werkzame levenswijze, eene eigenschap dezer sekte bijzonder eigen, steeds in staat waren, aanmerkelijke diensten bewezen, en, alzoo, even als anderen door hunne wapenen, niet weinig tot bescherming der vrijheid bijgedragen (1). Om deze en andere redenen, heeft men hun nu en dan ook bijzondere gunsten bewezen. Zoo is er dikwijls verklaard, dat men de Doopsgezinden niet dwingen mogt, om ambten, die anders niemand afslaan mogt, in steden of op dorpen waar te nemen; terwijl hun, in plaats van eenen eed, niet meer dan eene verklaring bij mannenwaarheid of met ware woorden afgevergd werd; ook hebben Hunne Hoog Mogenden, op hun verzoek, nu en dan brieven van voorschrijving verleend, voor hunne verdrukte geloofsgenooten in den Paltz en Zwitserland.

De Doopsgezinden hebben thans wel geene centrale directie, maar sedert eenige jaren zijn zij, met uitzondering van vier gemeenten, zijnde die te Aalsmeer op den Uitweg in de Oude Vermaning, die te Aalsmeer op den Uitweg in de Nieuwe Vermaning, die te Balk en die van Nes-Ballum-en Hallum op het eiland Ameland, tot eene *Algemeene Doopsgezinde* Societeit vereenigd. Die societeit heeft in alle provinciën gemeenten, behalve in Drenthe en Limburg. In Friesland zijn de meeste gemeenten, waarom ook die provincie in vier klasses verdeeld is. Het getal gemeenten over het geheele rijk beloopt 114, en dat der Predikanten 115, behalve de beide Hoogleeraren aan de Kweekschool, die ieder jaarlijks zes predikbeurten in de gemeente te Amsterdam waar-

(1) Bewijzen hiervan vindt men in de Proeve van de wederkeerige betrekking tusschen de Regering der Nederlanden en de Doopsgezinden, medegedeeld in het meergemeld Jaarboekje voor de Doopsgezinde gemeenten in de Nederlanden, voor 1837.

namen. De vier gemeenten, die niet met de Algemeene Doopsgezinde Societeit vereenigd zijn, worden door 19 Liefdepredikers of Broeders-vermaners bediend.

REMONSTRANTSCH BROEDERSCHAP.

De *Remonstranten*, eene gezindheid, die genoegzaam alleen in ons Vaderland, en thans dáár ook alleen in de provinciën Holland en Utrecht gevonden wordt, hebben dien naam ontleend van eene remonstrantie of vertoog, hetwelk zij, in het jaar 1610, ter vergadering der Staten van Holland, inleverden. Hunne tegenstanders noemden hen *Arminianen* naar JACOBUS ARMINIUS, die in het begin der 17de eeuw Hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leyden was. De Remonstranten behoorden destijds tot de andere Hervormden; doch de geschillen over de zoogenaamde vijf artikelen, voornamelijk betreffende de Goddelijke voorbeschikking, met hetgene daaraan vastis, begonnen toen zoo hevig gedreven te worden, dat er de uitsluiting der Remonstranten buiten de Hervormde kerk op volgde. Hunne leer werd in het Dordsche Synode van den jare 1618 en 1619 veroordeeld, hunne Predikanten afgezet, en die, welke weigerden te beloven, dat zij zich van het prediken zouden onthouden, bij openbare plakkaten ten lande uitgebannen. Na den dood van Prins MAURITS en onder het stadhouderschap van zijnen broeder FREDERIK HENDRIK, begon deze gestrengheid te verminderen; men liet zelfs, bij oogluiking, toe, dat de uitgeweken Predikanten, de eene na den anderen, in het land terugkwamen. Eerlang hielden de Remonstranten weder openlijke vergaderingen en rigtten te Amsterdam eene kweekschool op, om jongelingen tot de predikdienst bekwaam te maken. Sedert zijn zij door de hooge overheid als vreedzame onderdanen aangemerkt en verdragen. De studenten van de kweekschool der Remonstranten worden tweemaal 's jaars, door acht Predikanten en eenige weinige taalkundige opzieners van de gemeenten van Amsterdam en Rotterdam, onderzocht. Tot de predikdienst bevorderd zijnde, staat het hun terstond vrij, doop- en avondmaal te bedienen, ook genieten zij dan reeds zekere wedde, en zijn verpligt, op last van eenen bezorger der openstaande plaatsen, alomme te prediken.

Voor de *Remonstrantsche Broederschap* bestaat er eene afzonderlijke commissie, zamengesteld uit drie Leden en 1 Secretaris. De gemeenten van dit kerkgenootschap zijn in drie klasses verdeeld, welke bij de namen van eerste, tweede en derde onderscheiden worden en gezamenlijk 19 gemeenten uitmaken. Tot de *eerste klassis* behooren de gemeenten van Amsterdam, Hoorn, Alkmaar, Haarlem en Leyden-en-Noordwijk; tot de *tweede klassis*: de gemeenten van Rotterdam, 's Gravenhage-en-Delft, Berkel-en-Bleiswijk, Moordrecht, Waddingsveen, en Zegwaart-en-Zevenhuzen; tot de *derde klassis*: de gemeenten van Gouda, Utrecht-en-Amersfoort, Nieuwpoort, Zwammerdam-en-Woerden, Nieuwkoop, Oude-Wetering, Hazerswoude, en Boskoop.

Dit kerkgenootschap bezit 20 gemeenten, die door 24 Predikanten bediend worden. Jaarlijks kort vóór of kort na Pinksteren wordt er eene algemeene vergadering der Remonstrantsche Broederschap, beurtelings te Amsterdam en te Rotterdam, gehouden.

LUTHERSCHEN.

De *Lutherschen*, welke hunnen naam ontleenen van den Augustijner Monnik en Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Wittemberg, MARTINUS LUTHER, die in het jaar 1483 te Eisleben in Saksen geboren was, en den 18 Februarij 1546 overleed, verschillen grootendeels daarin van de Gereformeerden, dat zij het leerstuk der predestinatie verwerpen en den zin en het doel van het H. Avondmaal op eene andere wijze uitleggen. Zij hebben sedert lang alom in de steden van NEDERLAND de vrijheid van Godsdienstoefening genoten, met dit voorregt zelfs, dat hunne kerken openbare gebouwen waren, die van buiten voor kerken konden worden aangezien. Het was hun, volgens onderscheidene besluiten der Staten van Holland en laatstelijk volgens een plakaat van 5 Februarij 1655, niet geoorloofd, kerken ten platten lande op te rigten, doch hieromtrent had wel eens eenige oogluiking plaats, en men heeft hun de uitoefening van hunne Godsdienst allengskens op eenige plaatsen ten platten lande vergund; zoodat er reeds in het begin der vorige eeuw ééne kerk te Zaandam, dat toen nog tot de dorpen gerekend werd, ééne te Bodegraven, ééne te Wildervank en Sappemeer en ééne voor de verdreven Salzburger Lutherschen te Groede bestonden, van welke laatste gemeente zelfs de Predikant door de Algemeene Staten bezoldigd werd. De Luthersche jongelingen, die genegen waren zich tot de predikdienst bekwaam te maken, studeerden vroeger in de talen, historiën enz. op de hooge- en doorluchtige scholen van ons Vaderland, en in de Godgeleerdheid onder eenen Predikant, dien zij daartoe verkozen; waarna zij zich, om Kandidaat of Proponent te worden, naar de eene of andere Luthersche hoogeschool in Duitschland begaven, of wel zij volbragten, van den beginne af, hunne studiën aan eene of andere Duitsche hoogeschool. Terwijl zij nog student waren, mogten zij alomme in DE NEDERLANDEN, in het bijzijn van eenen Predikant, prediken, uitgenomen te Amsterdam, alwaar zij vooraf, voor het ministerium of dienaarschap, onderzocht moesten worden. Beroepen zijnde, moesten zij nog een beslissend onderzoek doorstaan, waarna zij, door oplegging der handen, tot de Heilige dienst werden ingezegend. In hunne kerkplegtigheden verschillen de Lutherschen bij ons meer of min van die der andere landen. Zij hebben geene altaren noch beelden in hunne kerken, en hunne Leeraars prediken en bedienen het H. Avondmaal niet in een wit koorhemd, zoo als op sommige plaatsen in Duitschland en elders geschiedt, maar in een gewoon zwart leeraarsgewaad.

In 1791 is er eene tweespalt tusschen de *Lutherschen* ontstaan, waardoor zij in twee afzonderlijke kerkgenootschappen gescheiden zijn, van welke het eene zich het Evangelisch-Luthersche en het andere zich het Herstelde Luthersche-Kerkgenootschap noemt (1).

Het *Evangelisch Luthersch-kerkgenootschap* heeft eene afzonderlijke, ofschoon met de Hervormden verbroederde Synode, welke eenmaal 's jaars te 's Gravenhage, vergadert. Het bestuur tusschentijds is opgedragen aan eene Synodale commissie, uit éénen President, éénen Vice-President, vier Leden en éénen Secretaris bestaande.

---

(1) Men zie den oorsprong en de gevolgen dezer geschillen breeder opgegeven, op het Art. AMSTERDAM, bl. 197.

Dit kerkgenootschap is verdeeld in zes ringen; als: 1° Amsterdam; 2° Rotterdam; 3° 's Gravenhage; 4°. Utrecht; 5° Haarlem en 6° Groningen. Het telt 46 gemeenten benevens 11 filiaal- of bijgemeenten, en 58 kerken, die door 55 Predikanten en 2 vaste Proponenten bediend worden. Behalve de tot de bovengenoemde ringen behoorende, heeft dit kerkgenootschap nog ééne gemeente te Maastricht, ééne te Paramaribo, en ééne te Batavia welke gemeenten ieder 1 kerk en 1 Predikant hebben. Te Curaçao zijn de Gereformeerden en de Lutherschen vereenigd, hetwelk bij Koninklijk besluit in het jaar 1825 bekrachtigd is. Voorts hebben de Evangelisch-Lutherschen nog in de vroeger ons toebehoord hebbende kolonie, de Kaap de Goede Hoop 1 gemeente met 1 kerk en 2 Predikanten, en in de, nu Engelsche kolonie, de Berbice 1 gemeente, met 1 kerk en 1 Predikant. Ten gevolge van Z. M. besluit van 5 December 1816, is er in het daarop volgende jaar een Seminarium voor de Evangelisch-Lutherschen te Amsterdam opgerigt, waar zij, die daartoe geschiktheid hebben, tot het heilig dienstwerk worden opgeleid; moetende zij echter, die den rang van *Theologiae Doctor* willen bekomen, alvorens het examen daartoe aan de Hoogeschool te Leyden afleggen.

De *Hersteld-Lutherschen* hebben mede een afzonderlijke Synode, dat eens in het jaar te Amsterdam vergadert en met die der Hervormden en Evangelisch-Lutherschen verbroederd is. Tot dit Kerkgenootschap behooren 7 gemeenten met 7 kerken, waarin de dienst door 10 Predikanten wordt waargenomen.

Te Hoorn bestaat eene Vereenigde Luthersche kerk, die noch tot het Evangelisch-Luthersch, noch tot het Hersteld-Luthersch kerkgenootschap, of liever zoowel tot het eene als tot het andere behoort, want bij vacature wordt aldaar de nominatie, gedeeltelijk uit Evangelisch-Luthersche, gedeeltelijk uit Hersteld-Luthersche Predikanten of Proponenten zamengesteld.

Israëliten.

Wanneer de Israëliten, door de Christenen veelal Joden genoemd, zich het eerst in de Nederlanden gevestigd hebben, is met geene zekerheid te bepalen, hoewel het uit zeer oude en echte geschriften ontegenzeggelijk blijkt, dat zij reeds gedurende de 13e en 14e eeuw in Braband zijn gezeten geweest, terwijl er reden is, om uit die zelfde geschriften op te maken, dat eenige, ofschoon weinige leden van die natie zich mede, zeer lang voor de 16e eeuw, in een gedeelte der Noordelijke Nederlanden zullen hebben opgehouden en niet geheel onbekend zijn geweest (1); eerst sedert het jaar 1612, hebben zij echter hier te lande vrijheid van godsdienst genoten en in dezelfde regten en vrijheden, als de overige niet Hervormde ingezetenen gedeeld. Omtrent het aangaan van huwelijken, moesten zij zich echter gedragen, naar de politieke ordonnantie, in het jaar 1580 uitgevaardigd, waarbij het huwelijk met zoodanige bloedverwanten verboden werd, waar-

---

(1) Zij, die meer omtrent de vroegere geschiedenis der Israeliten in de Nederlanden wenschen te weten, lezen: Iets nopens de vroegere geschiedenis der Joden, hier te Lande, medegedeeld in Mr. H. van Wijn, Huiszittend leven, D. I, blz. 79–115.

toe de wet, naar het oordeel der Israëliten, vrijheid verleende; ook stond het hun niet vrij, meer dan ééne vrouw te huwen. Voorts mogten de Israëliten vroeger met geene Christenvrouw huwen, ten ware deze tot de Israëlitische godsdienst overging. Thans staan zij, met alle andere ingezetenen, onder dezelfde wetgeving. Zij zijn in Portugesche en Hoogduitsche, of, zoo als zij zich thans noemen, Nederduitsche Israëlieten onderscheiden. De eersten, die, in de jaren 1530 en 1550, in grooten getale uit Portugal herwaarts overgekomen zijn, en onder welke vele aanzienlijke en vermogende lieden gevonden worden, houden zich niet zoo gestreng aan de inzettingen der Rabbijnen, als immers voorheen het geval was bij de laatsten, die uit Polen en Duitschland, in deze landen gekomen zijn, en er de eerste, verre in getal te boven gaan; terwijl zij zich meestal met den koophandel generen; ofschoon thans velen in hooge beschaving uitmunten. Het bestuur over het *Israëlitisch kerkgenootschap* is thans opgedragen aan een algemeen kerkelijk hoofdbestuur, onder den naam van Hoofd-commissie tot de zaken der Israëlieten. Dit collegie bestaat uit eenen President, eenen Secretaris en vijf Leden, die door Z. M. benoemd worden. Het komt eenmaal in het jaar te Amsterdam bijeen; terwijl permanent loopende zaken worden behandeld door de Leden te 's Gravenhage wonende, als daartoe, overeenkomstig Z. M. bepalingen, gemagtigd en gecommitteerd. Het collegie van gecommitteerden der Hoofd-commissie vergadert eenmaal 's weeks en bestaat thans uit 3 leden.

Er zijn 118 Israëlitische gemeenten in ons Vaderland, waaronder 4 Portugesche. De Israëlitische geestelijkheid bestaat uit 8 Opper-Rabbijnen, en voorts, naar mate van de behoefte der gemeenten, uit Rabbijnen, Leeraren en Oefenaars, terwijl het bestuur der twaalf hoofdsynagogen is opgedragen aan Parnassijns, en dat der kleine gemeenten aan Kerkmeesters.

Kleine Kerkgenootschappen.

Behalve de opgenoemde, niet Roomsch-katholijke Kerkgenootschappen bestaan er nog kleine, welke ieder slechts op ééne of ten hoogste op twee plaatsen in het geheele land eene gemeente hebben. Tot deze worden gerekend: de Grieksche gemeente te Amsterdam; de Engelsche Episcopaalsche gemeenten te Amsterdam en te Rotterdam; de Hernhuttersche of Broedergemeente te Zeist; de Vereenigde Christelijke, voorheen Doopsgezinde en Remonstrantsche gemeente, te Dockum; de Mulleriaansche vereeniging of Polsbroekers te Zwijndrecht; en de onlangs gevestigde gemeente der Afgescheidenen van het Hervormde kerkgenootschap te Utrecht. Vóór eene eeuw, telde men onder de kleinere kerkgenootschappen nog onderscheidene andere secten, zoo als de Rijnsburgers of Kollegianten, de Kwakers, de Deurhovianen, de Leenhofsgezinden, de Hattemisten, enz., die allen geheel of ten minste grootendeels zijn verdwenen. Ook zijn er nog 7 Leeraars der kleine kerkgenootschappen, onder welke de Grieksche geestelijke, de Engelsche Episcopaalsche Predikanten en de Vereenigde Doopsgezinde en Remonstransche leeraar zijn begrepen.

DEPARTEMENT VAN DE ZAKEN DER ROOMSCH KATHOLIJKE EEREDIENST.

Het *Departement van de zaken der Roomsch-Katholijke eeredienst* staat onder het beheer van eenen Directeur Generaal, en deze heeft niet alleen het toezigt over de Roomsch-Katholijken, maar ook over de Roomsch-Katholijken van de Oude Clerezij. De op bladz. 101 vermelde Commissie uit den Raad van State onderzoekt ook de zaken der Roomsch-Katholijk eeredienst, over welke de Koning goedvindt haar te raadplegen.

Roomsch-Katholijken.

Sedert de Kerkhervorming en de daardoor veroorzaakte verandering in de regering hier te lande, werden de Roomsch-Katholijken in de Vereenigde Nederlanden te Rome niet meer als eene kerk, maar als eene bloote zending (*missie*) of volkplanting van geloovigen onder de onregtzinnigen, aangemerkt, en staan nog heden als zoodanig onder den naam van de Hollandsche missie of zending bekend. De Paus bevestigde geen Aartsbisschop van Utrecht meer, en de Bisdommen van Haarlem, Middelburg, Leeuwarden, Groningen en Deventer, welke onder dat Aartsbisdom behoorden, bleven ook van kerkvoogden beroofd. Het zenden van Priesters werd toevertrouwd aan eenen Italiaanschen Vice-Superior (plaatsvervanger van den Paus) of aan eenen Apostolischen Vicaris; terwijl de Godgeleerden, door vreemde Bisschoppen, tot Priester gewijd werden.

De Godsdienstoefening der R. K. was vroeger door gestrenge wetten beperkt. Zoo mogt geen Priester dienst doen, ten zij het hem door de Burgemeesteren in de steden of door de Baljuwen ten platten lande werd toegestaan. Er mogten geen andere Priesters zijn, dan geboren onderdanen van den Staat. Geordende Priesters, Monnikken en Jezuiten mogten geen dienst doen. De Priesters moesten, in handen van de Regering, op hun priesterlijk woord verklaren en door hunne handteekening bevestigen, dat zij eenen afkeer hadden van de stelling, dat de Paus de onderdanen van de gehoorzaamheid aan de Overheid kon ontslaan, en zich verpligten, om het tegendeel aan de Leden hunner gemeenten in te prenten, en beloven, dat zij zich niet zouden laten gebruiken, om eenig geld of geldswaarde, uit deze Landen, naar eenige buitenlandsche kloosters, kweekscholen of kerken over te zenden. Zij mogten geene pauselijke bullen of andere kerkelijke bevelen afkondigen, of gemeen maken, vóór dat zij die oorspronkelijk aan de Gecommitteerde Raden hadden vertoond. De Katholijken konden, vóór de onwenteling van het jaar 1795, geene openbare bedieningen bekleeden, dan alleen krijgsambten, uitgenomen dat van Veldmaarschalk. Zelfs werd er in 1738, bij de Staten Generaal een besluit genomen, dat alle Officieren, die, ten tijde van hunne aanstelling, de Gereformeerde Godsdienst beleden of toegedaan waren geweest, doch naderhand de Roomsch-Katholijke aannamen, of zich met Roomschgezinde vrouwen in het huwelijk begaven, van hunne krijgsambten zouden vervallen zijn.

Volgens het concordaat, in 1828, tusschen den Koning der Nederlanden en Z. H. *den Paus* aangegaan, zouden Noord-Nederland in twee Bisdommen zijn verdeeld geworden, maar door den opstand in Belgie is hieraan geen gevolg gegeven, en alles, voor als nog, op den ouden voet gebleven.

De *Hollandsche Missie* of *Zending* wordt bestuurd door eenen Vice-Superior, die tevens Zaakgelastigde van den H. Stoel bij Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden is. Zij is zamengesteld uit zeven aartspriesterdommen, te weten: het aartspriesterdom van Holland-en-Zeeland, dat van Utrecht, dat van Gelderland, dat van Friesland, dat van Zalland-en-Drenthe, dat van Twenthe en dat van Groningen. De R. K. gemeenten, die niet tot een dezer aartspriesterdommen behooren, worden gerekend tot het voormalig Bisdom of Vicariaat Generaal-Apostolijk van 's Hertogenbosch; tot het Vicariaat van het voormalig Bisdom van Roermonde; tot het Vicariaat van Breda, bevattende het Hollandsch gedeelte des voormaligen Bisdoms van Antwerpen; tot het Vicariaat van het Land van Ravestein en Megen, zijnde een gedeelte van het voormalig Bisdom van Luik; of tot het Zeeuwsche gedeelte des Bisdoms van Gent.

De *Vice-Superior in de Hollandsche Zending*, die tevens *Bisschoppelijke Commissaris in het Zeeuwsche gedeelte van het Bisdom van Gent* is, benoemt de Aartspriesters, die wederom de Pastoors en Kapellanen aanstellen. Deze benoeming geschiedt in het Vicariaat-Generaal Apostolijk van 's Hertogenbosch en in het Vicariaat van Breda door den *Administrateur Apostolijk*; in het Vicariaat van het voormalig Bisdom Roermonde door den *Vicarius Generaal Apostolijk*, en in het Vicariaat van het Land van Ravestein en Megen door den *Vicarius Apostolijk*.

Er zijn in *Noord-Nederland*, met inbegrip van de stad Maastricht cum annexis, 1152 dienstdoende geestelijken, als: 1 Bisschop in partibus, 8 Besturende Kerkvoogden, 7 Aartspriesters, 25 Landdekens, 35 Professoren en Praeceptoren der Seminariën, 660 Pastoors en 475 Kapellanen.

Op den 1 Januarij 1837 bestond de Roomsch-Katholijke bevolking, uit 897,874 zielen. Het getal gemeenten of standplaatsen, anders gezegd statiën, parochiën of pastorijën, beloopt 1694. Er zijn 768 kerken, bijkerken en kapellen. Het getal der nog aanwezige kloosters beloopt 11, alle in Noord-Braband, van welke 5 door 19 mannen, en 6 door 81 vrouwen bewoond worden. Bovendien bestaan er in die provincie nog enkele religieuse gestichten van liefdadigheid en onderwijs, die de hoedanigheid van kloosters niet bezitten. Er zijn nog slechts twee Beggijnhoven, als één in Noord-Braband te Breda, en één in Noord-Holland te Amsterdam.

Roomsch-Katholijken van de oude Clerezij.

De *Roomsch-Katholijken van de oude Clerezij* worden door hunne tegenpartij, *Jansenisten* geheeten, naar Cornelius Jansenius, Bisschop van Yperen, die, in het jaar 1638 gestorven zijnde, een werk *over de genade* naliet, *Augustinus* genoemd, omdat het, naar zijn oordeel, met de leer van den Kerkvader Augustinus overeenkwam. Dit werk werd, door eenen zijner vrienden, in het licht gegeven, en maakte terstond zoo veel geruchts in de Spaansche Nederlanden en in Frankrijk,

dat er het Roomsche hof kennis van kreeg. Men beschuldigde den Bisschop van verscheidene dwalingen, en men beweerde, dat daarin vijf stellingen voorkomen, die geoordeeld werden met de Roomsche regtzinnigheid te strijden. Paus INNOCENTIUS X veroordeelde deze vijf stellingen, bij eene bulle van 31 Mei 1653. De aanhangers van JANSENIUS verwierpen, zoo wel als de Paus, den Ketterschen zin, die in de veroordeelde stellingen opgesloten lag, doch zij beweerden, dat die in gemeld boek niet werden aangetroffen. Dit bewoog Paus ALEXANDER VII, om hen, die staande hielden, dat de vijf stellingen in het boek van JANSENIUS niet gevonden werden, of in den zin, door hem beoogd, niet veroordeeld waren, bij een bulle van 16 October 1656, voor kinderen der boosheid te verklaren, en de stellingen op nieuw te veroordeelen, in dienzelfden zin, welken er JANSENIUS in beoogd had. Hij ging nog verder en eischte, bij eene bulle van 15 Maart 1665, alle Geestelijken eene onderwerping af, zoowel aan zijne constitutie of vaststelling van het jaar 1656, als aan die van zijnen voorzaat INNOCENTIUS X. Aldus stonden de zaken in het begin der achttiende eeuw, wanneer de voorstanders der gevoelens van JANSENIUS in de VEREENIGDE NEDERLANDEN zich openlijker, dan te voren, verklaarden, en daardoor eenen vrij hevigen tegenstand van het Roomsche hof te lijden hadden. In het jaar 1713, werd de bulle of constitutie *Unigenitus* uitgevaardigd, in welke honderd en eene stelling, getrokken uit het boek van Pater QUESNEL en voor een groot gedeelte met de leer van JANSENIUS overeenkomende, veroordeeld werden. De Pausselijke Nunciën deden hun best, om deze constitutie, in de VEREENIGDE NEDERLANDEN, te doen aannemen, hetgeen door de Priesters, die hunne zending van deze Nunciën hadden, en door nog vele anderen, gedaan werd. De verwijdering tusschen deze aannemers der constitutie en de aanhangers van JANSENIUS werd intusschen, van jaar tot jaar, grooter. De laatsten, ziende, dat de statiën of gemeenten, die te voren door Priesters van hunnen aanhang bediend waren geweest, bij hun afsterven, door aannemers der constitutie, vervuld werden, waren op middelen bedacht, om het verval, dat hunne partij hieruit te duchten had, te voorkomen. Het kapittel van Utrecht, dat geheel uit aanhangers van JANSENIUS bestond, verkoor, onder oogluiking der Regering, zekeren CORNELIUS STEENHOVEN tot Aartsbisschop van Utrecht, die in het toekomende de zending zoude kunnen doen. Deze werd ingewijd door DOMINICUS MARIA VARLET, die door den Paus tot Bisschop van Babylonië was aangesteld, doch naderhand, het vormsel aan zoogenaamde Jansenisten bediend hebbende, van zijn ambt werd afgezet en in den ban gedaan. Men verzocht, met veel onderwerping, 's Pausen bevestiging op deze verkiezing; doch de brieven, waarbij dit verzoek gedaan werd, bleven onbeantwoord, en even zoo hebben die van de Oude Clerezij, telkens als er een nieuwe Bisschop of Aartsbisschop verkozen was, de bevestiging van den Paus verzocht, hetwelk dan ook altijd zonder gevolg gebleven is. Van toen af, zijn zij geheel van de andere Roomsch-Katholijken afgescheiden gebleven, doch hunne aanhangers nemen meer en meer in aantal af.

Aan het hoofd van de Oude Clerezij der Roomsch-Katholijken zijn thans de Aartsbisschop van Utrecht en de Bisschoppen van Haarlem en van Deventer. Deze vervullen de openvallende statiën met Priesters van hunne partij, die in het Seminarium te Amersfoort hunne studien volbragt hebben. Het Kapittel van Utrecht, door hetwelk de Aartsbisschop verkozen wordt, bestaat uit 9 Kanonniken, de Aartsbisschop en de Deken daaronder begrepen. Onder

de Kanonniken is er een, die het ambt van Secretaris van het Kapittel bekleedt, en één, die dat van Keurder der boeken waarneemt.

Dit kerkgenootschap telt thans 25 statiën of gemeenten en 27 Leeraars, van welke 25 Pastoors en 2 Kapellanen zijn.

DEPARTEMENT VAN OORLOG.

Aan het hoofd van het *Departement van Oorlog* staat een Kommissaris-Generaal. Dit departement is in twee Afdeelingen gescheiden, die van de Landmagt en die van de Zeemagt.

Landmagt.

Het bestuur over de Landmagt is aan den Directeur-Generaal van Oorlog toevertrouwd, aan wien een Secretaris-Generaal is toegevoegd, en onder wien 1 Directeur voor de Militaire Zaken, en 1 Directeur voor de Administratie werkzaam zijn.

Het koningrijk is verdeeld in vijf Groote Militaire Kommando's, waarvan het *eerste* is zamengesteld uit de prov. Holland en Utrecht; het *tweede* uit de prov. Gelderland, Overijssel, Friesland, Groningen en Drenthe; het *derde* uit de prov. Zeeland; het *vierde* uit de prov. Noord-Braband en het *vijfde* uit de prov. Limburg.

Aan het hoofd van de krijgsmagt staat 1 Veldmaarschalk en 1 Kolonel-Generaal.

De *Generale staf* bestaat uit één Generaal-Majoor, Kolonels, Luitenant-Kolonels, Majoors, Eerste Kapiteins, Tweede-Kapiteins, en Eerste Luitenants.

De *Plaatselijke staf* bestaat uit: Plaatselijke Kommandanten van de tweede en derde klasse en uit Plaats-Majoors van de eerste, tweede en derde klasse.

Tot het *Wapen der Infanterie* behooren, behalve de 49 bataillons schutterij en 8 vrijwillige jagerkorpsen, 1 afdeeling grenadiers, 2 bataillons jagers, 11 afdeelingen infanterie, 1 algemeen depôt der landmagt en 4 garnizoens-kompagniën.

Bij het *Wapen der Kavallerie* zijn: 3 afdeelingen kurassiers, 2 regementen ligte dragonders, 1 regement huzaren en 1 regement lansiers.

Het *Korps Maréchaussée* bestaat uit 3 kompagniën; zijnde: de kompagnie van Luxemburg, die van Noord-Braband en die van Limburg, en uit een veld-eskadron, dat uit twee kompagniën is zamengesteld.

De *Artillerie* is verdeeld in 5 Directiën. De hoofdplaats der *Eerste Artillerie-Directie* is gevestigd te 's Gravenhage; die der *Tweede* te Nijmegen; die der *Derde* te Vlissingen; die der *Vierde* te Breda; en die der *Vijfde* te Maastricht.

Het *Departement van den Grootmeester der artillerie* wordt beheerd door eenen Directeur, aan wien eenen Onder-Directeur toegevoegd is. Het Stapel en constructie Magazijn is te Delft; de Geschutgieterij te 's Gravenhage.

De voornaamste *Vestingen* van het rijk zijn: Bergen op Zoom, Breda, Brielle, Coevorden, Delfzijl, Geertruidenberg, Gorinchem, Grave, Groningen, 's Hertogen-

bosch, Maastricht, Naarden, Neuzen, Nijmegen, Roermonde, Venlo, Vere, Vlissingen en Willemstad.

Tot het *wapen der Artillerie* behooren: 2 bataillons veldartillerie, 1 bataillon vrijwillige artilleristen, korps rijdende artillerie, 3 bataillons artillerie-ationale militie, 1 bataillon artillerie-schutterij, livisie pontonniers, 1 bataillon artillerie-transrttrein, en 1 artillerie-garnizoenskompagnie.

De *Algemeene Directie der Genie* is opgedragen aan een Generaal Majoor.

Er zijn vier Fortificatie Directiën. Van de *Eerste Fortificatie Directie* is de hoofdplaats Utrecht, van de *Tweede* Deventer, van de *Derde* Vlissingen en van de *Vierde* Breda.

Het *Korps Mineurs en Sappeurs*, bestaat uit 2 bataillons.

De werkzaamheden, verbonden aan de dienst der correspondentiën de hoofdpunten der *telegraphische liniën*, worden door de Adjutanten der Opperbevelhebbers van de vestingen aargenomen, in welke de bedoelde punten zijn geplaatst.

Het *Archief van Oorlog en Topographisch Bureau* is gevestigd 's Gravenhage. De *Koninklijke Militaire Akademie* te Breda.

de *Koninklijke Militaire Akademie* worden jongelieden, die tot het afleggen van een examen, ter bekoming van den rang officier, wenschen bekwaam te maken, onderwezen in alle die kunheden, welke daartoe vereischt worden. De studien dezer Akadezijn in vier studiejaren verdeeld, zoodat de kadets gewoonlijk na jaren tot tweeden Luitenant benoemd worden.

De *Militaire Administratie* wordt gevoerd door Intendanten der erste en tweede klasse, Onder-Intendanten der eerte en tweede klasse, Adjunct-Intendanten, Aspirant-ntendanten, Kapitein-Kwartiermeesters, Eerste uitenant-Kwartiermeesters, en Tweede-Luitenant-Kwartiermeesters. Er bestaat bij deze dienst 1 bataillon transtrein, 1 kompagnie werklieden en 1 kompagnie hospitaal-soldaten.

Aan het hoofd der *Geneeskundige dienst*, staat een Inspecteur-Generaal. Het *Rijks Hospitaal ter Instructie* is gevestigd te Utrecht. Er zijn bovendien twee *Garnizoens-Hospitalen*, namelijk: één te Nijmegen en één te Maastricht; twee *tijdelijke Hospitalen*, één te Delft en één te Gorinchem; *Militair Hospitaal* te *Vere*; 8 *garnizoens Ziekenzalen*, namelijk: te 's Gravenhage, te Brielle, te Amsterdam, te Groningen, te Kampen, te Bergen op Zoom, te Breda te Vlissingen; twee en twintig *garnizoens Infirmeriën*; : te Alkmaar, te Amersfoort, te Arnhem, te Coevorden, te Deventer, te Doesborgh, te Dordrecht, Gouda, te Haarlem, te Harderwijk, aan de Helder, Hellevoetsluis, te Leeuwarden, te Leyden, te Liefenshoek, te Middelburg, te Naarden, te Neuzen, te Willemstad, te Woerden, te Zutphen, en te Zwolle; en *tijdelijke ziekenëtablissementen*, te weten: te Axel, te Hulst, Sas van Gent, te Sluis en op het Fort Frederik Hendrik. Ook is er nog een burgerlijk Gasthuis te 's Hertogenbosch, tot Hospitaal ingerigt. De administratie dier etablissementen wordt gevoerd: bij het *Rijks Hospitaal*, door eenen Directeur, de *Garnizoens-Hospitalen* en *Ziekenzalen*, door Administrateurs, en bij de *Garnizoens-Infirmeriën* door Menagemeesters.

Daar echter de laatste functien voor het meerendeel door Officieren worden waargenomen, zoo wordt hun ook de benaming van Administrateurs toegekend.

De *Geneeskundige dienst*, zoo bij de Hospitalen, Ziekenzalen en Infirmeriën, als bij het leger, wordt waargenomen door Eerste Officieren van gezondheid, Chirurgijn-Majoors, Officieren van gezondheid van de tweede en van de derde klasse, Apothekers van de eerste, van de tweede en van de derde klasse.

Er is een *Invaliedenhuis* te *Leyden* gevestigd, waarin verminkte krijgslieden worden opgenomen. Bovendien wordt nog, door het *Fonds tot aanmoediging en ondersteuning van de gewapende dienst in de Nederlanden*, onderstand aan verminkte en verwonde verdedigers des vaderlands, benevens aan de nagelatene betrekkingen van in 's lands krijgsdienst gesneuvelden, uitgereikt.

De *Generale staf van het leger te Velde* bestaat uit 1 Veld-Maarschalk; 1 Kolonel, fungerend Chef van den Generalen staf; 1 Generaal-Majoor, belast met het oppertoezigt voor de dienst der genie te velde; 1 Generaal-Majoor, Kommandant der artillerie te velde; 1 Intendant der eerste klasse, Directeur over de administratieve dienst bij het leger; 1 Luitenant-Kolonel, Kommandant van het Hoofdkwartier; en 1 Kapitein, toegevoegd aan den Kommandant van het Hoofdkwartier.

Het *Leger te Velde* is verdeeld in drie divisiën, elk van twee brigaden. Tot de *Eerste brigade der eerste divisie* behooren: de jagers van van Dam, de afdeeling grenadiers; het eerste bataillon jagers, en het eerste en tweede bataillon der achtste afdeeling infanterie. Tot de *Tweede brigade*, het tweede bataillon jagers en de vijfde afdeeling infanterie. De *Eerste brigade der tweede divisie* bestaat uit de Noord-Brabandsche jagers, en de zevende en twaalfde afdeelingen infanterie; de *Tweede brigade* uit de koninklijke jagers, de tweede en achtiende afdeelingen infanterie. De *Eerste Brigade der derde Divisie* is zamengesteld uit het derde en vierde bataillon der achtste afdeeling, en uit de geheele negende afdeeling infanterie; de *Tweede Brigade* uit de Noord-Hollandsche jagers, de Groningsche jagers, en de tiende en zeventiende afdeelingen infanterie.

De *Kavallerie bij het leger te Velde* is in twee brigaden verdeeld, als: *Eerste brigade:* de afdeelingen kurassiers No. 1, 3, en 9, alsmede het regement lanciers No. 10; *Tweede Brigade*: de regementen ligte dragonders No. 4 en 5, en het regement huzaren No. 6.

De sterkte van het leger kan, de schutterij mede gerekend, op ruim 100,000 man begroot worden.

Zeemagt.

Aan het hoofd der *Zeemagt* staat een Directeur-Generaal der Marine, aan wien een Secretaris-Generaal toegevoegd is, en onder wien 1 Inspecteur; en 1 Onder-Inspecteur voor de uitrusting; 1 Inspecteur der maritime gebouwen; 1 Inspecteur van 's Rijks lijnbanen; en 1 Hoofdmachinist bij 's Rijks stoomvaartdienst werkzaam zijn.

De Commissie tot het vinden der lengte op zee, het verbeteren der [zee]kaarten en het examineren der Zee-Officieren bestaat uit 1 President en 2 Leden.

De *Marine* is verdeeld in drie Hoofd-Departementen, als: *het Hoofd-Departement der Marine van de Zuiderzee,* met 1 Directeur te Amsterdam en 1 Onder-Directeur aan het Nieuwe-Diep; *het Hoofd-Departement der Marine van de Maze,* met 1 Directeur te Rotterdam en 1 Onder-Directeur te Hellevoetsluis, en het *Hoofd-Departement der Marine van de Schelde* met 1 Directeur te Vlissingen. Voor het *Loodswezen, de Vuren, tonnen en bakens* zijn 2 Inspecteurs als één voor het Hoofd-Departement der Zuiderzee en één voor de Hoofd-Departementen van de Maas en de Schelde, benevens 5 Onder-Inspecteurs, namelijk: 1 aan den Helder, 1 te Terschelling, 1 te Groningen, 1 te Brielle en 1 te Vlissingen. Er zijn 3 *Rijks scheepstimmerwerven* als: 1 te Amsterdam, 1 te Rotterdam en 1 te Vlissingen; 3 rijks lijnbanen te Amsterdam, te Rotterdam en te Vlissingen.

De *Zeedienst* bestaat thans uit 12 *Linieschepen:* waaronder 2 van [8]4 stukken (de Zeeuw en Neptunus); 6 van 74 (Waterloo, [Ko]rtenaar, Jupiter, Tromp, de Ruiter en Piet Hein); [1] van 64 (Zeeland); 2 van 60 (de Waal en Doggersbank); [en] 1 van 54 (de Rijn); 17 *Fregatten*, waaronder 14 van 44 stukken (Diana, de Amstel, de Schelde, de Sambre, de Maas, [B]ellona, Rotterdam, Palembang, Jason, de Zwaan, [C]eres, de IJssel, de Lek en Holland, en 3 van 32 (Euridice, [K]enau Hasselaar en Maria Reigersbergen); 2 *Geraseerde Fregatten*, ieder van 21 stukken (de Rupel en Algiers); 12 *Korvetten*, waaronder 2 van 32 stukken (Juno en Argo); 9 van 28 (de Dolfijn, [Po]llux, de Triton, Atalante, Nehalennia, Hippomenes, Ajax, [Bo]reas en Castor), en 1 van 20 (de Eendragt) 1 *Geraseerd Korvet* van 20 stukken (Amphitrite); 10 *Brikken* van 18 stukken (de [Ko]emphaan, de Valk, de Panther, Echo, Pegasus, de Meermin, Merkuur, Venus, de Koerier, en de Zwaluw); 8 *[Scho]enders,* 4 van 14 stukken (de Vliegende visch, de Postillon, [d]e Snelheid en de Arend); 1 van 12 (de Windhond); en 3 van [8] (de Gier, de Pelikaan en de Brak); 1 *Instructievaartuig* van 12 [stu]kken (Urania); 4 *Stoombooten*, 1 van 8 stukken (Cerberus); en 3 van 7 stukken (Curaçao, Phoenix en Etna); 3 *Transportschepen* (Dordrecht, de Merwede en Prins Willem Frederik Hendrik); [..] *Gaffelkanonneerbooten,* waarvan 10 à 1 mortier en 3 stukken, [..] groot model à 5 stukken en 46 klein model à 3 stukken; en 15 [Jo]lkanonneerbooten à 2 stukken.

Het *korps Zeeofficieren* der Nederlandsche marine, aan welks hoofd [een] Admiraal geplaatst is, bestaat uit: Vice-Admiraals; Schouten-bij-nacht; Kapiteins; Kapiteins-Luitenants; Luitenants der eerste en der tweede klasse; en Adelborsten [d]er eerste en der tweede klasse. Voorts heeft men Schrijvers [e]n Victualiemeesters van de eerste van de tweede en van [d]e derde klasse; Adjunct-Schrijvers; Klerken; Opperstuurlieden van de eerste en tweede klasse; Opperschippers van de eerste en tweede klasse; Konstapel-Majoors; Oppertimmerlieden; Tweede Schippers; Bootslieden; Eerste Kuipers; en Botteliers. De *[G]eneeskundige dienst* staat onder denzelfden Inspecteur-Generaal [al]s die van de landmagt.

Zij, die zich tot het afleggen van examen als Officier bij de Zeemagt willen bekwaam maken, worden daarvoor toegelaten aan het *Koninklijk Instituut voor de Marine* dat te Medemblik is gevestigd.

De *geneeskundige dienst bij de Marine* wordt waargenomen door Chirurgijn-Majoors van den eersten, van den tweeden en van den derden rang; Chirurgijns van de tweede en van de derde klasse. Het *Hospitaal der Marine* is te Enkhuizen.

Aan het hoofd van het korps mariniers staat 1 Schout bij nacht, tijdelijk Inspecteur. Dat korps bestaat uit twee divisiën.

Belooning van militairen ter zee en te lande.

Zij, die, het zij ter zee of te lande, in minderen rang, dan dien van Officier, onafgebroken twaalf jaren het Vaderland, getrouw en zonder menigvuldige malen gestraft te worden, gediend hebben, bekomen eenen bronzen medaille, welke na vier en twintig jaren dienst met eenen zilveren verwisseld wordt, terwijl bij het uitreiken van dezen medaille, even als bij het verleenen van pensioen, één dienstjaar in tijd van Oorlog voor twee gerekend wordt. Hun, die na den opstand in Belgie, in het jaar 1830 tot het mobile leger behoord of in de vestingen dienst gedaan hebben, is nog tot herinneringsteeken toegewezen een metalen kruis, vervaardigd uit het geschut, dat in den tiendaagschen veldtogt op de Belgen veroverd is. Aan de verdedigers der Citadel van Antwerpen, in December 1832, is bovendien tot aandenken aan dit heldenfeit een afzonderlijke medaille toegekend, en voor hen, die den oorlog op Java in de jaren 1825–1830 hebben bijgewoond, is mede een afzonderlijke medaille bestemd.

Militaire Regtspleging.

Voor de Militaire Regtspleging heeft men een Hoog-Militair Geregtshof en Krijgsraden.

Het *Hoog Militair Geregtshof*, dat zijne zitting houdt te Utrecht, is zamengesteld uit negen Leden, de President daaronder begrepen, te weten: twee Regtsgeleerden, drie Officieren van de Zeemagt, en vier Officieren van de Landmagt; voorts zijn daaraan verbonden een Advokaat Fiskaal voor de Zee- en Landmagt, een Substituut van den Advokaat-Fiskaal, 1 Provoost-Generaal, 1 Griffier en 1 Substituut Griffier.

Aan de jurisdictie van dit Hof zijn onderworpen, alle militaire en andere, tot de zee- en landmagt behoorende, personen, en zulks wegens alle militaire en commune delicten, door hen begaan; voor zooverre daaromtrent bij de wet geene uitzondering is gemaakt, en voor zoover die delicten niet betreffen 's Lands belastingen, middelen en impositiën te water en te lande. Alle de definitive sententën, bij het Hoog-Militair Geregtshof, ter eerster instantie gewezen, worden, alvorens die te pronunciëren, aan den Koning gezonden. Bij aldien, binnen verloop van veertien dagen, geen beschikking daartegen inkomt, worden zij uitgesproken. De sententiën, bij dit Hof in appel gewezen, hebben kracht van arrest. Het Hof vergadert gewoonlijk vijf dagen in iedere week, maar bij zaken, welke spoed vereischen, kan de President buitengewone vergaderingen beleggen.

De *Krijgsraden voor de Landmagt* bestaan uit 1 President, zijnde een Hoofd-Officier van het leger, en 6 Leden (meestal 3 Kapiteins

en 3 Luitenants). Bij elken krijgsraad neemt een Auditeur Militair de functie van openbaren Aanklager en tevens van Griffie waar. Er zijn in tijd van vrede 10 *Auditeuren-Militair;* als: 1 voor Noord-Braband, 1 voor Gelderland, 1 voor Noord-Holland, 1 voor Zuid-Holland, 1 voor Zeeland, 1 voor Utrecht, 1 voor Friesland, 1 voor Overijssel, 1 voor Groningen en Drenthe en 1 voor Limburg. Thans zijn er bovendien nog *Tijdelijke Auditeuren Militair*, als 1 voor elke vesting in staat van beleg en 1 bij den Krijgsraad bij het leger te velde, welke laatste de eenige Permanente Krijgsraad is; wordende de overige, op verzoek van den Auditeur Militair, door den Kommandant van de plaats, waar hij zijn verblijf houdt, uit de Officieren van het garnizoen dier plaats, bijeengeroepen. Geen vonnis, door eenen Krijgsraad voor de Landmagt gewezen, mag ten uitvoer gelegd worden, zonder dat het door het Hoog-Militair Geregtshof bekrachtigd is; behalve die, welke door den krijgsraad bij het leger te velde gelegd zijn; als moetende deze aan de goedkeuring van den Prins-Veldmaarschalk onderworpen worden.

De *Krijgsraden voor de Zeemagt* bestaan, wanneer een enkel schip in zee is, uit 5 Leden, doch anderzins uit 7 Leden. Tot Fiskaal en Secretaris, word gemeenlijk een Schrijver of een Victualiemeester gekozen.

DEPARTEMENT VAN FINANCIEN.

Het *Departement van Financiën* heeft aan het hoofd eenen Minister, die den titel voert van *Minister van Financiën.* Deze is, onder de onmiddellijke bevelen van Zijne Majesteit, persoonlijk belast met de directie van 's Rijks Schatkist, met de algemeene administratie van alle 's Rijks ontvangsten, en met het bestuur van alle de uitgaven, welke uit de schatkist gedaan worden. De tienjarige en de jaarlijksche begrootingen van staatsbehoeften worden door hem aan Z. M. aangeboden, met voordragt tevens van de middelen, geschikt om die te bestrijden. De Minister van Financiën alleen beschikt over de fondsen, tot de schatkist van het Rijk behoorende, doch niet anders dan uit kracht van algemeene of bijzondere autorisatiën, door Z. M. verleend. Hij zorgt voor de instandhouding van het grootboek der Nationale schuld; voor al wat betrekkelijk is tot de verevening, inschrijving en voldoening der uit 's Rijks schatkist betaald wordende pensioenen; voor het houden der registers van de in gereeden gelde gestort wordende borgtogten; en voor de uitbetaling en teruggave daarvan. In zijne betrekking van President van het Amortisatie sijndikaat, heeft hij het toezigt over de rigtige rentebetaling der Nationale schuld en andere aangelegenheden dienaangaande.

Het *Departement van Financiën* is verdeeld in 11 afdeelingen; als: de Generale Secretarij; de generale Thesaurie; 's Rijks uitgaven, waaronder ook de pensioenen behooren; de directe belastingen; de in- en uitgaande regten en Rijnvaart; de accijnsen; de indirecte belastingen; de comptabiliteit; het contentieus; het personeel; en de posterijen en verdere middelen van vervoer.

Generale Secretarij.

De *Generale Secretarij van het departement van Financiën*, waarmede

een Secretaris Generaal belast is, heeft de behandeling van de algemeene zaken.

GENERALE THESAURIE.

De *Generale Thesaurie* heeft het beheer over 's Rijks schatkist. De Minister wordt in de directie van 's Rijks schatkist en de algemeene contrôle over 's Rijks ontvangsten enz. bijgestaan door eenen Referendaris belast met de Generale Thesaurie.

Alle de gelden, welke in *'s Rijks schatkist* komen, zonder onderscheidt van bestemming, worden vereenigd bij den Algemeenen Rijkskassier, die in alle arrondissementen Agenten heeft; door middel van welke hij tegen kwitantie alles ontvangt, wat hem voor rekening van het Rijk wordt aangeboden, en daarentegen de onder hem berustende fondsen, op last van den Minister van Financiën, beschikbaar stelt, dáár, waar die voor de betalingen worden vereischt.

In elke provincie, is, onder de bevelen van den Minister van Financiën, een ambtenaar, die den titel voert van Administrateur van de Schatkist in de provincie. Aan de *provinciale Administrateurs van 's Rijks Schatkist* is opgedragen, het toezigt over de regelmatige overstorting en verantwoording van 's Rijks middelen en inkomsten in hunne provincie; te dien effecte, dat zij den Minister van Financiën bevordelijk zijn voor de contrôle, welke door hem, in betrekking tot 's Rijks ontvangsten, moet worden uitgeoefend. Zij hebben zelve geen geldelijke kas, ofschoon op hen afgegeven worden de orders tot betaling ten laste van de staatsbegrootingen, alsmede ten laste van de bijzondere, zoowel 's Rijks als provinciale, fondsen. Tot het doen plaats hebben dier betalingen beschikken zij, ten gevolge van de autorisatiën van den Minister van Financiën, bij assignatiën, betaalbaar bij de Agenten van den algemeenen Rijkskassier in hunne provincie.

'S RIJKS UITGAVEN.

In het bestuur van *'s Rijks uitgaven* wordt de Minister van Financiën bijgestaan door eenen Administrateur van 's Rijks Uitgaven. Tot diens attributen behooren het beheer en de zorg voor de regelmatige voldoening van alle schuldvorderingen ten laste van den Staat.

Het *Amortisatie-Syndikaat*, ingesteld bij de wet van 27 December 1822, heeft vervangen de generale directie van 's Lands Amortisatiekas en het Syndikaat der Nederlanden. Het bestaat uit vijftig Leden en wordt gepresideerd door den Minister van Financiën. Het dagelijksche beheer der zaken en de voorbereiding van al hetgene door de geheele vergadering van het Amortisatie-Syndikaat, ter voldoening aan zijne instelling, moet worden gedaan, is opgedragen aan eene bijzondere Kommissie, den titel van Permanente Kommissie van het Amortisatie-Syndikaat voerende, en uit den Vice-President en zeven Leden bestaande. Jaarlijks heeft er eene zamenroeping plaats van alle de leden van het Amortisatie-Syndikaat, in welke vergadering de rekening wordt overgelegd en voorloopig gesloten; alsmede bepaald de som, die in het volgende jaar tot inkoop van schuld zoude kunnen worden gebruikt.

De *Administratie der domeinen, wateren en bosschen, vaarten en wegen*, in NOORD-NEDERLAND, voor zoover die onder het Amortisatie-Syndikaat behoort, is toevertrouwd aan twee Administrateurs, die elk een ressort onder zich hebben. *Het eerste ressort* bevat: de

provinciën Noord-Braband, Gelderland en Overijssel; tot het *tweede ressort* behooren de provinciën Holland, Utrecht, Friesland, Groningen en Drenthe, terwijl Limburg vroeger tot het *derde* en Zeeland tot het *vierde ressort* behoort hebben.

De *Directie van het Grootboek der Nationale Schuld* is gevestigd te Amsterdam. De daarstelling en instandhouding van dit grootboek is, onder het toezigt van den Minister van Financiën, opgedragen aan eene kommissie van zeven Leden, wier werkzaamheden zich uitstrekken tot alles, wat betrekking heeft tot het grootboek, met uitzondering van de betaling der renten, welke aan het Amortisatie-Syndikaat is opgedragen.

Het *algemeen burgerlijk pensioenfonds*, daargesteld bij Koninklijk besluit van 21 Januarij 1836, No. 97, wordt beheerd door eenen raad, onder den titel van Raad van bestuur van het algemeen burgerlijk pensioenfonds, bestaande uit vier, door den Koning te benoemen, Leden, geadsisteerd door eenen Secretaris, mede door Z. M. benoemd, uit eene nominatie van drie personen, door den Raad voor te dragen.

Het beheer over het, bij Koninklijk besluit van 29 Mei 1822, No. 19, daargesteld, *pensioenfonds voor de ambtenaren, tot 's Rijks ontvangsten behoorende*, is thans insgelijks aan den gezegden Raad opgedragen. In iedere provincie bevindt zich een Ontvanger, die met den ontvangst der inkomsten van het fonds en met de betaling der pensioenen belast is.

Volgens de wet van 21 December 1838 zijn de *uitgaven* voor 1839 begroot op : *f* 44,249,264,44, als : 1,425,000 voor het huis des konings; *f* 534,100,00 voor de secretarij van den Staat en hooge Collegiën; *f* 797,600 voor het departement van buitenlandsche zaken; *f* 1,477,000 voor dat van Justitie; *f* 3,049,850 voor Binnenlandsche zaken; *f* 1,373,500 voor de zaken der Hervormde kerk enz.; *f* 400,000 voor de zaken van de Roomsch Katholijke Eeredienst; *f* 4,750,000 voor het departement van Marine; *f* 19,348,374,44 voor dat van financiën, *f* 11,000,000 voor dat van oorlog en *f* 93,840 voor dat van koloniën.

De gezamelijke inkomsten zijn voor het jaar 1839 geraamd op *f* 39,284,947,18.

Belastingen in het algemeen.

Ten tijde der oude Graven en Heeren in de gewesten, waar er zulke waren, wist men van geene altoos durende schattingen en belastingen, levende de Graven en Landsheeren van hunne eigene goederen en inkomsten; en hadden zij, ten dienste van den Lande, of wel bij bijzondere gelegenheden, tot hun bijzonder gebruik, meerder penningen noodig, dan verzochten zij die, bij wijze van beden, van de Staten. Deze laatsten kwamen ongaarne tot het inwilligen van eene altoosdurende belasting. Keizer Karel V kon zelfs, hoe zeer hij er ook op aandrong, niet eens eenen stuiver van ieder morgen lands vaste schatting bekomen, en zijn zoon Filips II verkreeg niet, dan met veel moeite, eene negenjarige bede om den oorlog tegen Frankrijk te kunnen voeren. De kostbare en langdurige oorlog tegen Spanje maakte weldra het opleggen van nieuwe en zware belastingen noodzakelijk, en men vond toen zoo veel afkeer van Spanje, zooveel zucht tot het Vaderland onder de ingezetenen, dat, gelijk als Hooft zegt: « de zaamelpenningen uit het » diepste der Borze gewilligh werden opgebraght, ter liefde van 't landt » en de vrijheit » en dat de landzaten, gelijk de Groot zich uitdrukt :

« alles gaven, om aan den Hertog van Alva geen tiende penning te » geven. » Na het einde van dien oorlog, hebben de Nederlanders, door den naijver der naburen, weinig rust genoten, zoodat de lasten eerder vermeerderden dan verminderden, en hoewel de oorlog nu en dan wel eens door den vrede werd vervangen, konde er dan toch, uit hoofde van den schulddenlast, aan geene vermindering van belastingen gedacht worden, terwijl de kosten van eenen nieuwen oorlog, meestal door geldleeningen of vrijwillige giften moesten bestreden worden.

Het zoude niet wel doenlijk zijn, alle de bijzondere lasten op te tellen, die de ingezetenen der Vereenigde Nederlanden droegen, en die zoo menigvuldig waren, vooral in Holland, hetwelk altijd zwaarder, dan de andere provinciën, belast is geweest, dat een onzer vaderlandsche schrijvers in de achttiende eeuw zeide: dat alles daar belast was, behalve de lucht, die men inademt; terwijl de beroemde Bynkershoek zich daaromtrent aldus liet hooren: « Te Romen had men, om den Vrijenstaat » volkrijk te maken, zulken, die ongehuwd bleven, eene schatting » opgelegd, maar in Holland en Zeeland, moet men ook van het trou» wen betalen; ja, het is zelfs niet geoorloofd te sterven, zonder » boete te geven. » Ondertusschen kon men de voornaamste belastingen onder deze drie benamingen brengen: *Regten op inkomende en uitgaande goederen; Belastingen op vaste goederen, erfenissen en personen;* en *Imposten op de verteringen en huisselijken omslag.* Van de inkomsten dezer belastingen, werd door de Staten der provinciën, door wier ingezetenen zij werden opgebragt, een groot gedeelte ten behoeve der provincie zelve aangewend; een gedeelte werd echter jaarlijks in de kas van de Generaliteits Rekenkamer overgestort, om daaruit de algemeene uitgaven van het Land, en, onder dezen inzonderheid de oorlogskosten, te bestrijden. Het bedrag van het gene iedere provincie alzoo ten behoeve van het gemeene land en de kas der Algemeene Rekenkamer storten moest, was, naar het vermogen van elk gewest, over de provinciën omgeslagen: zijnde dit in het jaar 1612, op eenen vaste voet gebragt, en deswege bepaald, dat, van elke honderd gulden, zoude betaald worden door:

Gelderland	*f*	5	11	2.
Holland	-	57	14	8.
Zeeland	-	8	1	10.
Utrecht	-	5	15	5.
Friesland	-	11	10	11.
Overijssel	-	3	10	8.
Stad en Lande	-	5	15	6.
Drenthe	-	0	19	10.
	f	100	0	0.

Doch behalve deze verdeeling der gewone, was er nog eene andere, welke plaats had in bijzondere beden, en op eene eenigzins andere wijze geschieden. Iedere provincie bragt tot elke honderd guldens van deze buitengewone beden het navolgende op:

Gelderland	*f*	5	12	13
Holland	-	58	6	4½
Zeeland	-	9	3	8
Utrecht	-	5	16	7½
Friesland	-	11	13	2½
Overijssel	-	3	11	5
Stad en Lande	-	5	16	7½
		100	»	»

Waarbij het Landschap Drenthe nog éénen gulden betaalde. Het beheer over de algemeene geldmiddelen was, vóór het jaar 1795, aan den Raad van State toevertrouwd, en, behalve hetgeen de gewesten, overeenkomstig bovenstaanden omslag, betaalden, kwamen nog in 's Lands schatkist de gelden, die door de Generaliteitslanden werden opgebragt; alsmede die, welke in oorlogstijden uit de brandschattingen, verbeurdverklaringen enz. getrokken werden. Volgens Art. 23 der Unie van Utrecht, waren de ingezetenen, zoo voor hunne personen als goederen, tot de voldoening der ingewilligde lasten en regten verbonden.

Door het gedurig te kort komen in 's lands middelen, moest men, nu en dan, buitengewone maatregelen aanwenden waardoor allengs 'slands schulden vermeerderden. Vooral zijn, met en sedert de omwenteling van 1795, deze schulden aanmerkelijk toegenomen, zoodat de opbrengsten van vroegere jaren de betaling der intresten niet konden bestrijden. In 1831 bedroegen de schulden: aan werkelijke schuld naar $2\frac{1}{2}$ procent 786,556,272, en aan uitgestelde schuld 1,203,933,312 te zamen 1,990,488,784. Waarvan Belgie volgens de beslissing der Londensche conferentie, eene som van 5,000,000, gulden jaarlijksche renten zal moeten overnemen.

De belastingen, welke thans in het Koningrijk der Nederlanden worden geheven, kunnen in vier hoofdsoorten onderscheiden worden; te weten in: Directe-belastingen; In- en Uitgaande regten; Accijnsen en Indirecte belastingen.

De Minister van Financiën staat aan het hoofd van het bestuur over alle deze belastingen en regten. Aan hem is, voor ieder der vier opgenoemde vakken, toegevoegd een Referendaris, terwijl voor de drie eerste soorten daarenboven aan het Ministerie van Financiën zijn verbonden: een Inspecteur-Generaal der Directe belastingen, in- en uitgaande regten en accijnsen, en voor de Rijnvaartregten een Inspecteur, onder den titel van: Inspecteur voor de Rijnvaart op het Nederlandsch grondgebied.

Directe Belastingen.

Tot de *Directe belastingen* behooren 1°. de Grondlasten, 2°. het Personeel (geheven naar de 6 grondslagen, te weten: naar de huurwaarde der gebouwde eigendommen, met de aanhoorige erven en gronden; naar de deuren en vensters; naar de haardsteden; naar het mobilair, dat in de gebouwde eigendommen gevonden wordt; naar het getal dienstboden en naar het getal paarden door de schatpligtigen gehouden wordende); en 3° het Patentregt.

In- en Uitgaande Regten.

Tot de *In- en uitgaande regten* behooren: 1°. de goederen, waren en koopmanschappen, die het Rijk worden in-, uit- en doorgevoerd; 2°. het tonnegeld der zeeschepen; 3°. de buiten- en binnen vuur- ton- en bakengelden en 4°. de Rijnvaartregten.

Accijnsen.

Tot de *Accijnsen* behooren: een Impost op het zout; de zeep; het geslacht; het gemaal; het buitenlandsch gediste-

leerd; het binnenlandsch gedisteleerd; de binnenlandsche bieren en azijnen; de suiker; den turf, en de steenkolen.

INDIRECTE BELASTINGEN.

Tot de *Indirecte belastingen* behooren : 1°. de Registratie-, Zegel-, Griffie-, Hypotheek en Successieregten; 2°. het Kadaster, en 3°. de Loterijen.

COMPTABILITEIT.

De afdeeling voor de Comptabiliteit is belast met het onderzoek en de verificatie van verantwoording der Ontvangers, alsmede van alle onkosten en uitgaven, die uit de middelen worden bestreden, mitsgaders met het toezigt over den borgtogt der comptablen. Er bestaan vier Verificateurs der Comptabiliteit in de provinciën, als: één voor Noord-Braband en Zeeland; één voor Gelderland, Utrecht en Overijssel; één voor Zuid- en Noord-Holland; en één voor Friesland, Groningen en Drenthe.

Voor de *Registratie* zijn er twee Inspecteurs-Generaal, een Hoofd-Inspecteur, twee Verificateurs der eerste klasse, en een Verificateur der tweede klasse aan het Ministerie van Financiën werkzaam.

Het bestuur der Griffieregten is met dat van de Registratie- en Successieregten vereenigd. — De Minister is het Hoofd daarvan, even als van alle Administratiën der Belastingen, waarvan het beheer in de Provinciën uitgeoefend wordt door de Heeren Gouverneurs, daarin geassisteerd door Provinciale Inspecteurs voor elk vak en de noodige Inspecteurs, Verificateurs en Controleurs in de onderscheidene verdeelingen der Provinciën.

De *Directie van 't Rijks zegel* bestaat uit: 1 Verificateur der eerste klasse, 1 Controleur en 1 Commies-expediteur.

Van deze takken van inkomsten is het bestuur in de provinciën opgedragen aan den Gouverneur, bijgestaan door eenen Provincialen Inspecteur; terwijl voor het toezigt en tot de ontvangst in de provinciën gewone Inspecteurs; Verificateurs; Ontvangers en Controleurs-magazijnmeesters voor het buitengewoon zegel bestaan.

Ook van het Kadaster is de Minister van Financiën het eenig besturend Hoofd, met medewerking van de Heeren Gouverneurs. Er bestaan voorts Provinciale Bewaarders en Bijzondere Bewaarders, welke laatste thans in vereeniging gebragt worden met de Bewaarders der Hypotheken.

Bij de *Koninklijke Nederlandsche Loterij* is een Ontvanger-Generaal, belast met de kollekte en de voldoening der prijzen en premiën. Hij geeft de loten uit voor zijne eigene rekening en risico, ten kantore generaal in 's Gravenhage, en door de Gekwalificeerde kollekteurs en Ontvangers, welke hij, in de voornaamste steden tot dat einde aanstelt. Bovendien is er een Directeur, die het beheer voert, over alles wat de trekking der loterij betreft, die de zorg heeft voor de bewaring der bussen, en tevens voor het vergaderen der nummers en der prijzen. Ten overstaan van den Directeur en verder daartoe aangewezene autoriteiten en ambtenaren, geschiedt de trekking in het openbaar te 's Gravenhage. De Directeur zorgt ook voor de uitgave der dagelijksche lijsten gedurende de trekking. Er mogen geene loterijën, zelfs

niet met weldadige oogmerken, zonder toestemming van het hooger bestuur, plaats hebben.

CONTENTIEUS.

De *contentieuse zaken* worden aan het Ministerie van Financiën bij eene afdeeling behandeld, terwijl er in de provinciën Rijks Advokaten zijn, bijzonder door de Administratie ter verdediging harer regten aangesteld.

PERSONEEL.

De Afdeeling rakende het *Personeel* der ambtenaren bij het Ministerie van Financiën adviseert den Minister op alle zaken, betreffende de benoeming, aanstelling, suspensie en demissie van ambtenaren voor de Middelen, het toezigt op hun gedrag, en de te nemen maatregelen, om die ambtenaren tot hunnen pligt te houden. Alle ambtenaren, tot den graad van Ontvanger ingesloten, alsmede de Surnumerairen worden door den Koning, die, tusschen den rang van den Ontvanger en dien van Kommies, door den Minister, en alle andere mindere beambten door de Gouverneurs benoemd en aangesteld. Het opperbestuur over de middelen is in de provinciën opgedragen aan den Gouverneur, welke daarin wordt bijgestaan door eenen provincialen Inspecteur. Voorts bestaat er in iedere provincie een Hoofd-Inspecteur, zijnde een ambulant ambtenaar, belast met het algemeen toezigt op alle de deelen van den dienst, terwijl iedere provincie, voor de administratie der middelen, in arrondissementen is verdeeld, aan welker hoofd een Arrondissements-Inspecteur is geplaatst, die onder zijne bevelen een zeker aantal Controleurs heeft, meer onmiddellijk belast met het toezigt op de deelen van de dienst, welke, naar plaatselijke omstandigheden, aan hunne zorg zijn toevertrouwd. Er bestaan over het geheele Koningrijk 29 arrondissementen, verdeeld in 106 contrôles.

De belastingen, regten en accijnsen worden geïnd door Ontvangers, daartoe expresselijk benoemd, en gesurveilleerd door Visiteurs, Commisen en Opzieners.

POSTERIJEN EN VERDERE MIDDELEN VAN VERVOER.

De Administratie der *Posterijen* is, onder het oppertoezigt van den Minister van Financiën, opgedragen aan eenen Referendaris, bij wien tevens een Inspecteur-Generaal fungeert. Aan de *distributiekantoren* wordt de dienst alleen door eenen Distributeur verrigt. Aan het hoofd der *postkantoren* zijn geplaatst: een Directeur en een Controleur, of wel een Directeur alléén, onder wien weder onderscheidene Commiesen werkzaam zijn. Er zijn in het geheele Rijk 81 postkantoren, 124 distributiekantoren en 70 stations voor de paardenposterij.

Op ieder *station der paardenposterij* zijn één Postmeester en Postillons aanwezig. Niemand, behalve *Postmeesters* der paardenposterij, voorzien van eene speciale commisie, mogen bijzondere wisselplaatsen aanleggen, wisselpaarden leveren, of paarden verhuren, om reizigers van de eene wisselplaats naar de andere te vervoeren. Deze verbods-bepaling strekt zich echter niet uit tot de voerlieden der kleine, niet op veren of riemen hangende, rijtuigen, bekend onder den naam van vracht- of voerkarren; noch ook tot de voerlieden van alle andere huurrijtuigen, die steeds kleine dagreizen afleggen,

zonder van paarden te verwisselen. Geen Postmeester mag wisselpaarden leveren, aan iemand, die de vorige artikelen mogt hebben overtreden. Van het vorenstaande zijn echter uitgezonderd de wisselplaatsen, aangelegd ten dienste der postwagens, vertrekkende op vaste dagen en uren, en die bij biljetten zijn aangekondigd; mitsgaders het vervoer van brievenmalen, op de plaatsen, waar deze dienst niet aan de postmeesters is opgedragen, mits deze wisselplaatsen uitsluitend tot de gemelde dienst worden gebezigd. De Postmeesters hebben de keuze van hunne Postillons, maar zij mogen geen Postiljon van een ander station overnemen, wanneer deze niet voorzien is van een getuigschrift van goed gedrag, afgegeven door den Postmeester, onder wien hij het laatst heeft gediend.

De *Postillons* dragen op weg eenen armband met eene koperen plaat, bevattende het gekroonde naamschrift des Konings, met het omschrift: *Koninklijke Nederlandsche Posterijen.* Zij zijn daarenboven gekleed in de navolgende uniform: een donkerblaauw buis of rok, met rooden kraag en opslagen; een geel lederen broek; een paar laarzen; een blaauwen rijmantel of jas, met rooden kraag; en een gladde ronde hoed. Het is hun verboden eenige belooning, boven de bij de wet bepaalde postiljons gelden, te vorderen.

DEPARTEMENT VAN KOLONIEN.

Aan het hoofd van het *Departement van Koloniën* is een Minister, die het opzigt heeft over het bestuur en de administratie van alle de bezittingen en etablissementen en van het justitiewezen in de koloniën van den staat; van hare financiën, landbouw, nijverheid en handel in hare betrekkingen tot het moederland.

OPPERHOUTVESTERIJ.

Het *Departement der Opper-houtvesterij* staat onder het bewind van eenen Opper-Jagermeester en Opperhoutvester, onder wien een Secretaris en een Commies werkzaam zijn, en aan wien een Advokaat-consulent toegevoegd is. Het geheele Koningrijk is in 31 jagtdistrikten verdeeld, welke ieder eenen Houtvester aan het hoofd hebben, die Adjunct-Houtvesters onder zich heeft.

GROND.

De grond der Nederlanden is bijna overal vlak en laag, en bestaat, vooral in de noordelijke en westelijke provinciën meest uit klei, veen, zand en moerassen. In de oostelijke provinciën is de grond hooger en bestaat gedeeltelijk, zoo als in Friesland en Groningen, uit voortreffelijke kleigronden, gedeeltelijk, zoo als in Gelderland, Overijssel en vooral in Drenthe, uit heidevelden, die eene voortzetting zijn van de zandige heide, welke zich door Pruissen, Hannover en de Pruissische provincie Rijnland, van de Oostzee tot aan de Schelde uitstrekt, en somtijds, zoo als dit op de Veluwe en in de provinciën Utrecht en Drenthe het geval is, zandige heuvelen bevat. De veengronden zijn voor dit land, hetwelk geene kolenmijnen en weinige bosschen bevat, die het van brandstof kunnen voorzien, eene wezenlijke behoefte; en leveren aan duizenden ingezetenen middelen van bestaan op. De meeste belangrijke veengronden zijn die, welke in de provinciën Friesland, Groningen,

Drenthe en Overijssel op hoogen zandigen ondergrond gevonden worden, en afgegraven zijnde, eenen voor ontginning zeer geschikten bodem opleveren. Op dusdanigen ondergrond zijn, sedert de twee laatste eeuwen, onderscheidene zeer welvarende en volkrijke dorpen ontstaan. De lagere veenen worden even als andere laag gelegene landen of polders, door watermolens of stoomwerktuigen, drooggemaakt, en kunnen daardoor mede in bouw- en weiland herschapen worden, zelfs, wanneer de ontbaggering geene te groote waterplassen heeft gemaakt, groeijen dezen weder met veenstof digt. De hooge veengronden worden met kanalen of vaarten doorsneden, welke tot vervoer van den turf noodzakelijk zijn, en het land naderhand dienen tot aanvoering der mistspeciën en tot afvoer van de producten, ofschoon dan die kanalen, of liever de wijken, welke daarop worden aangelegd, te menigvuldig en daardoor hinderlijk zijn.

Eigenlijke bergen vindt men er evenwel niet, wel hier en daar eenige lage bergen, als de Veluwsche bergen enz., en langs den zeekant, op de meeste plaatsen, zandheuvelen van 50 tot 100 voet hoogte, *duinen* geheeten, die de landen, welke lager dan het middelbare waterpas der zee gelegen zijn, tegen het geweld der golven beschermen.

Van de vorenstaande bijzonderheden, behoort men evenwel in sommige opzigten de provincie Limburg uit te zonderen, waar, onder de gemeente Kerkrade, zeer rijke steenkolenmijnen gevonden worden, terwijl men er desgelijks onder de gemeente Wittem ontdekt heeft, die echter nog niet ontgind zijn. Ook heeft men, niet ver van eerstgemelde gemeente, groeven van zandsteenen gevonden, die ter bestrating der wegen geschikt zijn; voorts leveren de bergen onder Heer, Berg, Valkenberg en Bemmelen eenen zeer goeden mergelsteen op, welke, even als die uit den St. Pietersberg, nabij Maastricht, sedert onheugelijke tijden, tot het bouwen van huizen enz. wordt gebezigd.

LUCHTSGESTELDHEID.

De luchtgesteldheid van ons land is doorgaans tamelijk gezond, ofschoon op vele plaatsen zeer veranderlijk, vooral aan de zeekusten, waar het weder, niet zelden op denzelfden dag, het éene uur zeer warm en het andere weder zeer guur en onstuimig, of althans vochtig en koud is, of omgekeerd, naarmate de zeedampen aan- of afgevoerd worden. Men heeft er dikwijls regenachtig weder, dat door den grooten overvloed der vochtige dampen, die overal in de lucht opgeheven worden, veroorzaakt wordt. Sedert het jaar 1716, tot in het begin dezer eeuw, heeft men hier te lande vele noorderlichten gehad, die vóór dien tijd hier, zoo wel als in de andere noordelijke gewesten des aardbodems, zeer ongemeen waren. De vreemdelingen houden deze gewesten, wegens de veranderlijkheid van de lucht, voor zeer ongezond; maar hierbij heeft veel overdrijving plaats, en bij eene betamelijk voorzorg omtrent kleeding en leefregel, welke beide men hier, even als overal, wanneer men zijne gezondheid wil behouden, overeenkomstig den aard van het luchtgestel moet regelen, kan men zelfs dáár, waar het weder het meest veranderlijk is, zoo gezond als op andere plaatsen leven. Men vindt bij ons dan ook vele voorbeelden van mannen en vrouwen, die tachtig, negentig, ja somtijds, hoewel zeldzaam, over de honderd jaren oud worden.

WINDEN.

De ligging van de Noordzee, ten Westen en Noorden van deze landen, is misschien oorzaak dat de zuidwestenwind hier meer dan eenige andere waait; waarom de molens te voren, toen zij nog niet naar de windstreek konden gedraaid worden, tegen het zuidwesten vast gebouwd waren. Natuurkenners hebben waargenomen, dat hier, alle jaren, bijna evenveel westelijke, oostelijke en andere winden waaijen, en dat, het ééne jaar door het andere gerekend, de noordenwind hier twee en veertig dagen in het jaar waait, de noordwestenwind drie en dertig dagen; de westenwind zeven en vijftig; de zuidwestewind acht en zeventig; de zuidenwind drie en dertig; de zuidoostenwind zes en twintig; de oostenwind drie en vijftig; en de noordoostenwind drie en veertig dagen. De westelijke winden, die over de Noordzee komen, brengen ons vochtige dampen en dikwijls regen mede; de noordewind, die uit koude streken naar ons toe waait, brengt doorgaans koude en de oostewind brengt ons warmte aan. Wij hebben, zoo als uit de hier bovenstaande opgave blijkt, in dit land veel oostewinden, hetgeen er de lucht in den zomer dikwijls zeer koel maakt. Des winters brengt deze wind bijkans altijd vorst mede. De grachten in de steden en op het land, de binnenwaters en rivieren zijn dan niet zelden met ijs bedekt.

LANDZIEKTEN.

Jicht en scheurbuik of blaauwschuit plagten hier vroeger de gewone landziekten te wezen, doch zijn, sedert eene halve eeuw, veel zeldzamer geworden, zelfs verklaren oude en ervarene artsen, dat men van de scheurbuik, sints jaren, niets meer aantreft. Het mondzeer (*stomacare*), hetwelk nog vaak voorkomt, is ook van geenen scheurbuikigen aard. De vochtigheid, de koude en schielijke veranderingen van het weder, inzonderheid in Holland, Zeeland, Friesland en Groningen zijn de oorzaak, dat de verkoudheden hier zoo algemeen zijn. In den nazomer en de herfst regeren er vooral koortsige en koortsvrije zinkingziekten, die van alle de in onze gewesten regerende ziekten, de menigvuldigste zijn; alsmede galkoortsen, die na heete zomers, inzonderheid na de hondsdagen, wanneer die gepaard gaan met zuidelijke zoele winden en onweders — hoogstzelden als die veel vergezeld zijn van noordelijke, vooral van noordooste winden — op de kleigronden, en op deze bijna ook uitsluitend, regeren, en zelfs soms vrij algemeen heerschende zijn; voorts vele anderendaagsche, dubbele anderendaagsche, derdendaagsche en dubbele derdendaagsche koortsen, die evenwel zelden besmettelijk zijn. Dat de typheuse ziekten, die echter hier niet zoo geheel zeldzaam zijn, in deze landen minder dan elders heerschen, is aan het vermijden of weeren der ophooping van menschen, vooral van zieken, in kleine, lage woningen, toe te kennen. Terwijl een groot aantal, vooral van de mindere volksklasse, aan de gevolgen van het onmatig gebruik van sterke drank weggerukt worden; geeft men algemeen het onmatig gebruik van koffij en thee als de oorzaak op der maagkwalen die hier, vooral onder de vrouwen, heerschen; tevens moet men, gedeeltelijk aan het voortdurend misbruik van warme dranken, die, inzonderheid in onze meestal laag gelegen en vochtige landen, de vezels verslappen en verteederen, de thans meer dan vroeger hier voor-

komende zenuwziekten toeschrijven; terwijl ook, door de veelvuldige, hoofd- en hartverpestende, romaneske geschriften, vertooningen, spelen enz., welke de gevoeligheid van het zenuwgestel onmatig verhoogen, die ziekten sinds een reeks van jaren allengs meer en meer in menigvuldigheid hebben toegenomen, en, als gelijken tred houdende met de zoogenaamde *toenemende beschaving*, niet alleen in de steden, maar nu ook reeds ten platten lande, hoe langer hoe meer, vooral bij de vrouwen, de plaats vervangen van andere, voorheen in de steden, zoowel als ten platten lande, niet zelden, en nu slechts spaarzaam voorkomende, ziekten.

ZEDEN EN GEWOONTEN.

De Inwoners van het Koningrijk der Nederlanden zijn over het algemeen naarstig en arbeidzaam. De landbouw, veehoederij, melkerij en het zuivelmaken, worden niet alleen door de mannen, maar ook door de vrouwen, met de meeste vlijt waargenomen. Langs de zeekusten generen zich de mannen met de visscherij; terwijl hunne vrouwen, op onderscheidene plaatsen, zich op den landbouw toeleggen. In de steden wemelt het van allerlei ambachtslieden en winkeliers. In sommige provinciën bloeit de koophandel en zeevaart zoodanig, dat niet slechts de meeste inboorlingen, maar nog een aantal vreemdelingen er den kost mede winnen, hoezeer op ver na niet in die mate, als in het begin en midden der vorige eeuw. Daarentegen is, in sommige andere provinciën, de nijverheid tot eene verbazende hoogte opgeklommen. De kooplieden hier te lande hebben van ouds bij de andere volken als eerlijk en getrouw aan hunne verbindtenissen te boek gestaan, en dezen roem hebben zij over het algemeen nog niet verloren; hetwelk, gevoegd bij hunne naarstigheid, arbeidzaamheid en uitnemende bekwaamheid tot den handel, veroorzaakt, dat de vreemdelingen liever bij ons dan elders te markt gaan, en hunne waren gaarne aan onze handelaars afzetten. De winzucht en gierigheid, misschien twee hoofdgebreken onzer landlieden, hoewel zij thans bij sommigen voor de tegenovergestelde gebreken, speelzucht en verkwisting, hebben moeten onderdoen, hebben menigen koopman bedorven en tot eenen bedrieger gemaakt. De spaarzaamheid, die vóór weinige eeuwen als de hoofddeugd onzer landgenooten opgegeven werd, en maar al te vaak tot kleingeestige inhaligheid oversloeg, heeft bij velen plaats gemaakt voor eene uitspattende weelde, verkwisting en onmatige zucht tot prachtvertoon; zoodat men niet zelden kooplieden vindt, die, niet te vreden met hunne huizen op eene bijna vorstelijke wijze in te rigten, koets, paarden en prachtige landhuizen bezitten. Overdaad en spilzucht hebben dan ook menigeen te gronde geholpen. Voorheen stelden de Nederlanders, vooral de Noordhollanders en Friezen, er eene eer in, dat men van hen zeide: *zou men die man wel aanzien, dat hij onderscheiden tonnen gouds bezit;* nu vergenoegt men zich veelal met den schijn, en streeft, in het navolgen der mode en zwierigheid van kleeding, de andere volken naar de kroon. De vroegere zucht, om de overwinsten voor den ouden dag en zijn kroost te besparen, is thans vervangen door de zucht, om door het geheele leven heen te genieten. Overigens is de Nederlander opregt, openhartig, vrij en rondborstig in het spreken, dapper, onverzaagd, grootmoedig, ondernemend, standvastig, herbergzaam, bedaard, stilzwijgend, bescheiden, vernuftig, vindingrijk, getrouw aan zijn eens gegeven woord, bijzonder vreedzaam, in zaken van twist

verdraagzaam en lankmoedig, maar eens getergd of beleedigd, niet ligt tot bedaren te brengen, en wordt hij moedeloos, dan herstelt hij zich spoedig weder, om zijne pogingen te verdubbelen. Ook is hij zeer verknocht aan vaderland, godsdienst en goede zeden. Hoewel zijne godsdienstigheid wel eens in het overdrevene valt en somtijds zelfs tot dweeperij overslaat, ontaard zij toch nimmer in die wreedheid en bloeddorstigheid, waardoor sommige andere volken in de geschiedenis geschandvlekt staan. De vrijheid, vooral die des gewetens, is hem boven alles dierbaar, zoodat hij geene gevaren ontziet, om die tot het uiterste te verdedigen. Men moet zeer bescheiden met hem omgaan en hem vooral niet met trotschheid bejegenen. Weet men zich eenigzins naar zijne inborst, aard en geneigdheid te schikken, dan kan men hem leiden, zoo als men wil, hetgeen Keizer Karel V van de Nederlanders deed zeggen, dat er geen volk was, hetwelk, wanneer men het vaderlijk en met eenen goeden glimp behandelde, den naam van dienstbaarheid meer vervloekte, en inderdaad zich zelven geduldiger gedroeg, dan de Nederlanders.

Die beredeneerde standvastigheid van karakter, die onwrikbare vastheid van zedelijke beginselen, waardoor de Nederlander niet zoo ligt als andere volken van het eene denkbeeld tot het andere overgaat, blinkt in zijn bedaard en ernstig voorkomen uit. Gewoon te bedenken en te overwegen, eer hij tot een besluit komt, bezit hij niet de levendigheid en geestigheid van de Franschen en vele zuidelijke volken; maar heeft integendeel een juister oordeel, meer omzigtigheid in zijne besluiten, meer vastheid van zeden, meer onvermoeidheid in het volvoeren van eens gemaakte ontwerpen. Ofschoon, wel is waar, die vastheid van karakter bij sommigen wel eens in stijfhoofdigheid, en het rijp overleg in besluiteloosheid, ontaardt; en bij anderen, door den invloed van Fransche zeden, tot wuftheid of ligtzinnigheid overslaat.

De menschlievendheid en mededeelzaamheid, die van oudsher kenschetsende trekken in het volkskarakter waren, hebben nog hunnen zetel op Nederlandschen grond gevestigd, wanneer het algemeene rampen, vooral van vuur of watersnood betreft, en nog, even als in vroegere dagen, strekt Nederland ter schuilplaats van uit hun land verdrevene en verdrukte vreemdelingen, die er steeds met minzaamheid worden opgenomen. Die herbergzaamheid en de verdraagzaamheid in de godsdienst, welke vroeger onze landaard boven de meeste rijken van Europa gunstig deden onderscheiden, gevoegd bij de voordeelen van den handel, hebben op verschillende tijden een aantal vreemdelingen zich in ons land doen vestigen, hetgeen echter veel heeft toegebragt, om een gedeelte van het oorspronkelijk volkskarakter vooral in de zeesteden te doen verloren gaan. Dit is inzonderheid het geval geweest, gedurende de overheersching der Franschen; hoewel men in de landprovinciën, en onder de landlieden, minder dan elders het nadeel daarvan heeft ondervonden. Aan die vermenging met vreemdelingen, meenen wij dan ook hoofdzakelijk de minder uitwendige godsdienstigheid, den minder algemeenen ijver voor de openbare godsdienst, de meerdere zucht tot uithuizigheid, en de grootere liefde tot het spel, die wij thans bij onze landgenooten ontdekken, te moeten toeschrijven.

Meer rijzig dan klein van gestalte, dragen de landbewoners, inzonderheid in Groningen, Friesland en Drenthe, in hun gelaat, forsch gespierde ledematen en meer blonde dan donkere haren, de doorslaande blijken van niet geheel van hunne voorvaderen ontaard te zijn. De vrouwen zijn doorgaans welgemaakt van lijf en leden, en

bij uitstek blank van vel. Zij hebben veelal fraaije en regelmatige gelaatstrekken, terwijl het jeugdige schoon haar vaak tot in rijper leeftijd bijblijft, hetgeen grootendeels aan de gematigde leefwijze toe te schrijven is. Vooral worden zij om hare kuischheid, naarstigheid, zindelijkheid, huwelijkstrouw en naauwgezetheid in het verzorgen harer kinderen geprezen; hoewel de vrouwen in NEDERLAND meer vrijheid genieten dan bij vele andere natien het geval is, aangezien de Nederlander teregt in haar de bestendige gezellin op het pad zijns levens, zijne hulp in voorspoed en zijne troosteres bij rampen beschouwt.

In het aanwenden van zorg voor het onderwijs en de opvoeding van hunne kinderen, worden de Nederlanders misschien door geen volk op aarde op zijde gestreefd; hoewel men ook hier reeds ziet, dat de jeugd zich boven hare jaren verheft; zoodat kinderen, die men vroeger nog met tol, bal of hoepel zag spelen, thans maar al te dikwijls als mannen het hooge woord voeren. Men laat hun niet slechts toe, even als ouderen van dagen, mede te spreken, maar men duldt zelfs, dat zij zich in nog jeugdigen, zelfs kinderlijken, leeftijd, ten nadeele van hunne gezondheid, aan het tabaksrooken gewennen, de koffijhuizen, bezoeken en zich daar reeds vroegtijdig aan het gebruik der zinbedwelmende en verdervende sterke dranken overgeven. Om billijk te zijn, moet men echter erkennen, dat het verbeterde schoolonderwijs, vooral op het land en bij de geringe klasse in de steden, veel heeft toegebragt, om de vroegere lomp- en domheid te overwinnen en door eenigzins beschaafdere zeden te doen vervangen.

Voorheen was de gewone drank der Nederlanders bier; thans echter wordt er meer koffij en thee gebruikt, waarvan de geringere lieden een zeer slap aftreksel maken. Onder de burgerstand heerscht nog bijna algemeen de gewoonte, om kort voor het middagmaal een zoogenaamd borreltje of morgenslokje, meestal uit jenever bestaande, te gebruiken. Ja, in de laatste jaren is het gebruik van sterken drank op zulk eene schrikbarende wijze toegenomen, dat, in de provincie Gelderland, waar, in het jaar 1828, eene bevolking van 288,836 zielen 113,300 opcenten voor de belasting op de jenever opbragt, in het jaar 1836, eene bevolking van 326,425 zielen daarvoor 162,968 betaalde. Terwijl het uit eene vergelijking met de belasting der overige provinciën gebleken is, dat Gelderland thans nog de minste is in het gebruik van sterke dranken, en dat er provinciën zijn, die, naar evenredigheid der bevolking, bijna eens zooveel gebruiken (1). Zij die middelen hebben, om wijn te drinken, gebruiken dien meestal niet overdadig, maar daarentegen heeft, sedert de laatste vijf en twintig jaren, het geregeld bezoeken der koffijhuizen en herbergen des avonds meer en meer veld gewonnen. In koopsteden drinkt men des avonds in de koffijhuizen meest wijn, in de mindere herbergen bier; welke drank in de kleinere steden ook doorgaans aldaar gebruikt wordt, hoewel men op sommige plaatsen, zoo als in Friesland en Groningen, bij den geringeren burgerstand, de gewoonte heeft van ook des avonds jenever te drinken.

---

(1) Men leze over de nadeelen van het gebruik der sterke dranken, het boekje van onzen verdienstelijken medearbeider O. G. HELDRING, de Jenever erger dan de Cholera, een volksboek in voorbeelden en cijfers voor arm en rijk, oud en jong, waarin men, op eene tabel tegenover bl. 26, het hierboven gezegde zal gestaafd vinden.

Het lievelingsgeregt der Nederlanders is aardappelen en zelden ziet men, hetzij bij rijken of armen, een middagmaal houden, waarbij deze aardvrucht, met vleesch en boter gebruikt, niet eene voorname plaats bekleedt. Voorts gebruikt men des zomers, veel versche groenten, peulvruchten en moeskruiden en des winters ingelegde groenten, gedroogde peulvruchten of op andere wijzen voor bederf bewaarde voortbrengselen van den grond. De mindere volksklasse voedt zich, behalve met aardappelen, met vele meelspijzen, groenten en brood; dit laatste voedsel wordt evenwel hier te lande niet in die hoeveelheid als wel in Frankrijk en België, gebruikt; hoewel het roggenbrood bij onzen boer en bij den geringen stedeling overal ook dagelijksche kost is. Ofschoon de vleeschspijzen hier over het algemeen als minder onontbeerlijk beschouwd worden, dan wel elders plaats heeft, wordt er bijna nimmer een middagmaal zonder vleesch of spek genoten. De landlieden, gebruiken het vleesch meest gezouten, en het spek meest gezouten of gerookt. Weinige huisgezinnen vindt men ten platten lande, die tegen het einde des jaars niet, naar evenredigheid van hunne talrijkheid, eene zekere hoeveelheid vleesch of spek in de kuip steken en in den schoorsteen hangen, ten einde dit, in den winter, met ingelegde groenten of gedroogde peulvruchten, en in den zomer, met hetgene de tijd mede brengt, te nuttigen. Spek wordt echter ten platte lande meer dan vleesch gebruikt, in sommige streken wordt, niet alleen bij de mindere volksklasse, maar zelfs bij de meergegoede landlieden, alleen des zondags, of bij buitengewone gelegenheid vleesch opgedischt. Visch, vooral versche, dien de zee, welke de kusten bespoelt, en de talrijke binnenwateren, die het land in alle rigtingen doorstroomen, in overvloed opleveren, wordt door de meeste Nederlanders als eene lekkernij beschouwd; terwijl zij zich ook gaarne op den haring, te regt Neêrlands zeebanket genoemd, vergasten. In den winter stellen de stokvisch, de labberdaan en de gedroogde visch menigëen voor het gemis van verschen visch schadeloos.

VOLKSVERMAKEN.

Doorgaans sterk van ligchaamsbouw en van een gezond gestel zijn de Nederlanders tot alle ligchaamsoefeningen geschikt. Vroeger waren dan ook het maliën, kegelen, kaatsen en kolven de geliefkoosde zomervermaken van de stedelingen en landlieden, maar deze spelen hebben grootendeels het veld moeten ruimen voor het biljard; terwijl de kaarten, helaas! zoo ten platten lande als in de steden, het edeler spel der kegels en kolfbal, even als het verkeerbord en het damspel hebben verdrongen. Het damspel is evenwel zoo geheel niet uit het gebruik geraakt of er worden nog, inzonderheid onder den burgerstand, lieden gevonden, die hierin eene zeldzame bekwaamheid bezitten; even als men hier te Lande ook beoefenaars van het aloude schaakspel aantreft, die voor de beroemdste meesters van andere landen niet behoeven onder te doen; zoo is de schaak-societeit van Amsterdam vóór eenige jaren, in eenen wedstrijd met die van Antwerpen overwinnaar gebleven.

Ten tijde van de kermissen, die niet slechts in de groote steden, maar zelfs op de meeste dorpen, eenmaal 's jaars gehouden worden, geeft het landvolk zich, hoewel niet meer zoo uitbundig als in vroeger dagen, aan luidruchtige vrolijkheid over. Het papegaaischieten, in schier alle onze gewesten voorheen zeer in zwang, heeft

ken overal opgehouden. De Schuttersdoelen, waar men zich vermaakte en bekwaamde in het behandelen van boog en geweer, kennen wij nog alleen van naam. Sedert de wreedaardige en zoo weinig met onzen volksaard strookende spelen, van het katknuppelen, palingtrekken, ganskoppen enz., meer en meer buiten zwang zijn geraakt, bestaat het eenige kermisvermaak op de meeste dorpen, in het koek hakken, of in het dansen, en men hoort weinig meer van die hevige vechtpartijen gewagen, die vroeger geene zeldzaamheid op eene Hollandsche, Noord-Brabandsche of Geldersche kermis waren. Meer nogtans dan het dansen, behooren hier, en wel bijzonder in Friesland, het kaatsen of balslaan, en vooral de harddraverijen, dat geliefkoosde volksvermaak der landzaten, te huis. Deze laatste brengen ongetwijfeld haar nut mede, daar zij niet weinig tot de aanmoediging van het veredelen der paardenrassen bijdragen. De meeste heeft men in Groningen en Friesland. In 1837 heeft men ter stede van Groningen, buiten de Ebbingepoort, zelfs den Koning op eene prachtige harddraverij onthaald. In sommige streken van ons Vaderland, zoo als onder anderen in Zeeland, heeft nog op Kermistijden naar den ring rijden plaats, bij welke gelegenheid hij die de overwinning behaalt niet zelden op eene bespottelijke wijze zijne vreugde aan den dag legt.

Het schaatsenrijden, dat zoo oude Nederlandsche volksvermaak, hetwelk reeds in de 14e eeuw onder onze voorvaderen beoefenaars vond, behoort zoo geheel in de Nederlanden thuis, dat zeker geen volk ter wereld met het onze daarin kan wedijveren. De Friezen en Groningers munten vooral in het snel rijden uit, zoodat een rijder niet zelden eenen afstand van vier of vijf uren in één uur tijds aflegt; maar de Hollanders winnen het in sierlijkheid van zwaai. Dat die kunst nog even goed hare beoefenaars heeft, als in vroegere dagen, hebben Klaas en Willem Oostindien te Koog aan de Zaan nog in den winter van het jaar 1822 getoond, door op éénen dag, zijnde den 29 December van dat jaar, de steden Alkmaar, Medemblik, Enkhuizen, Hoorn, Edam, Monnikendam, Purmerende, Amsterdam, Weesp, Muiden, Naarden en Haarlem, op hunne schaatsen te bezoeken; waartoe zij, alleen door omstandigheden buiten hen, acht uren langer besteed hebben dan Claes Aris Caeskooper in 1676 op eenen dergelijken togt had gedaan. Onder de Friezen vindt men er, die alle de elf steden van hun gewest op éénen dag bezocht hebben. Bij eenen wedloop op schaatsen, die den 30 Januarij 1838 te Harlingen plaats had, reed F. U. Huizenstra van *Terzooly*, tot tweemalen, de lengte der baan van 160 Nederlandsche ellen, binnen den korten tijd van 14 seconden af, zoodat hij, indien het mogelijk ware in de zelfde snelheid voort te rijden, de afstand tusschen Harlingen en Amsterdam in 2 uur, 22 min. zoude kunnen afleggen (1). Wanneer des winters de sneeuw het veld overdekt, ziet men den rijke, in de sierlijkste arresleden, met kostbaar uitgedoste paarden bespannen, ronddraven, terwijl de

---

(1) Zie deze en nog meerder opgaven van snelrijden der Friezen, in het Iets over het Schaatsenrijden der Friezen, door A. Wassenbergh, medegedeeld in de Friesche Volks-Almanak voor het jaar 1839.

minder gegoede, op schaatsen, zelf de slede voortschuift, en zich den vermoeijende inspanning getroost, om het voorwerp zijner keuze mede in het ijsvermaak te doen deelen, en de nijvere landman dit voertuig gebruikt, om de vrucht zijner noeste vlijt marktwaarts te brengen.

BETREKKING TUSSCHEN NEDERLAND EN BELGIE.

Aangezien het Traktaat der 24 Artikelen, waarbij de scheiding tusschen het Koningrijk der Nederlanden en *Belgie* bepaald wordt, onder het afdrukken van dit Algemeen Overzigt onherroepelijk is vastgesteld, meenen wij dit Overzigt niet beter te kunnen besluiten, dan met de opgave der onderlinge *betrekking, die er,* ten opzigte van het grondgebied, ingevolge het bovenstaande traktaat, *tusschen* Nederland *en Belgie* zal blijven bestaan.

De *waterloozing* voor Vlaanderen, zal tusschen het Koningrijk der Nederlanden en *Belgie* geregeld worden, in overeenkomst met de bepalingen ten dien aanzien in art. VI van het definitief verdrag vastgesteld, dat den 8sten November 1785, tusschen Zijne Majesteit den Keizer van Duitschland en de Staten Generaal, gesloten is.

De beschikkingen van art. 108 tot 117 ingesloten, van de algemeene akte van het Congres van Weenen, betrekkelijk de *vrije scheepvaart* op de stroomen en bevaarbare rivieren, zullen toepasselijk worden gemaakt op de stroomen en bevaarbare rivieren, die het Belgische en Nederlandsche grondgebied vaneen scheiden of gelijkelijk doorloopen.

Er zal door de Nederlandsche regering op de *vaart op de Schelde en hare monden,* een eenig regt, van *f* 1,50 per ton, worden geheven, te weten: *f* 1,12 van de schepen, die, van uit de volle zee komende, de *Wester Schelde* zullen opvaren, om zich langs de Schelde, of door het Kanaal van Neuzen, naar België te begeven, en *f* 0,38 per ton van de schepen, die, langs de Schelde of door het Kanaal van Neuzen, uit België komende, de Wester-Schelde zullen afvaren, om zich naar de volle zee te begeven; zullende de heffing van dit regt, door de Nederlandsche Agenten te Antwerpen en te Neuzen, plaats hebben. De schepen, die uit volle zee aankomen, om zich langs de Wester-Schelde naar Antwerpen te begeven, zullen, als zij van, met betrekking tot den gezondheidstoestand, verdachte plaatsen komen, de bevoegdheid hebben, om, vergezeld van eene gezondheidswacht, zonder verhindering of vertraging, de reis voort te zetten, en zich zoo naar de plaats hunner bestemming te begeven. De schepen, die zich van Antwerpen naar Neuzen of omgekeerd, begeven, of op de rivier zelve zich met de kustvaart of de vischvangst bezig houden, zullen aan geenerlei regt onderworpen zijn.

Het *loodswezen* en de *betonning,* zoowel als het *onderhoud der zeegaten van de Schelde beneden Antwerpen;* zal aan een gemeenschappelijk toezigt worden onderworpen. Met wederzijdsch overleg zullen gematigde loodsgelden worden vastgesteld, en deze gelden zullen voor de schepen van alle natiën dezelfde zijn. Het zal aan de keuze van elk schip staan, dat zich langs de Schelde, van uit de volle zee naar België, of van België naar volle zee begeeft, om zoodanigen loods te nemen, als het zal verkiezen, en het zal diensvolgens aan beide landen vrijstaan, om langs den geheelen loop der Schelde en aan haren mond, de diensten voor het loodswezen te vestigen, die voor het verschaffen der loodsen noodzakelijk

zullen geoordeeld worden. De beide regeringen zijn gehouden, ieder voor haar gedeelte der rivier, om de bevaarbare zeegaten van de Schelde en van hare monden te onderhouden, en daar noodige tonnen en boeijen te plaatsen en te zorgen, dat deze in behoorlijken staat blijven.

De tak der Schelde, die de *Ooster-Schelde* heet, bij de tegenwoordige plaatselijke gesteldheid niet tot de vaart van de volle zee naar Antwerpen en den Rijn gebruikt wordende, zal, langs zijnen geheelen loop, met geene hoogere regten of tolgelden kunnen worden bezwaard, dan die volgens de tarieven van Mentz, van den 31 Maart 1831, op de vaart van Gorinchem tot aan de volle zee, worden geheven, naar evenredigheid der afstanden. De *scheepvaart op de binnenwateren, tusschen de Schelde en den Rijn*, om van Antwerpen naar den Rijn te komen en omgekeerd, zal wederkeerig vrij blijven, en slechts aan gematigde tolgelden worden onderworpen, die voor den handel der beide landen dezelfde zullen zijn. Indien natuurlijke gebeurtenissen de hiervoor aangewezene wegen in het vervolg voor de scheepvaart onbruikbaar mogten maken, zal de Nederlandsche regering, aan de Belgische scheepvaart, ter vervanging der gezegde, dan onbruikbaar gewordene, wegen voor de scheepvaart, andere zoodanige wegen, die even veilig, en even goed en gemakkelijk zijn, aanwijzen.

Het *gebruik der kanalen*, die te gelijk de beide landen doorsnijden, zal vrij en aan de ingezetenen daarvan gemeen zijn. Men zal wederkeerig en op dezelfde voorwaarden daarvan genot hebben, en van wederzijden zullen slechts gematigde regten voor de vaart op die kanalen worden geheven.

De *handels-gemeenschap* door de steden Maastricht en Sittard. zal geheel vrij blijven, en onder geenerlei voorwendsel belemmerd kunnen worden. Het gebruik der wegen, die deze beide steden doorloopen en naar de grenzen van Duitschland geleiden, zal slechts aan de betaling van een matig tolgeld voor het onderhoud dier wegen onderworpen zijn, op zoodanig eene wijze, dat de transito-handel aldaar geenerlei hinderpaal kunne ondervinden, en dat die wegen, door middel der bovengemelde tolgelden, in eenen goeden, en dien handel gerijvenden, staat onderhouden worden.

In geval er in België een *nieuwe weg* mogt zijn aangelegd, of een *nieuw kanaal* zijn gegraven, *tegenover het Nederlandsche kanton Sittard* aan de Maas uitkomende, zal het aan België vrijstaan, om aan het Nederlandsche gouvernement te vragen, hetwelk zulks in deze veronderstelling niet zal weigeren, dat gezegde weg of gezegde vaart, in overeenkomst met hetzelfde plan, geheel en al op kosten en voor rekening van België, door het kanton Sittard heen, tot aan de grenzen van Duitschland, verlengd worde. Deze weg of dit kanaal, die alleen tot het onderhouden van handels-gemeenschap zouden kunnen dienen, zal, ter keuze van het Nederlandsche Gouvernement, aangelegd worden, hetzij door ingenieurs en werklieden, welke België gemagtigd zoude worden daarvoor in het kanton Sittard te gebruiken, hetzij door ingenieurs en werklieden, die Nederland zal leveren, en die, op kosten van België, de bepaalde werken zullen aanleggen, alles zonder eenig bezwaar voor Nederland en zonder benadeeling der uitsluitende regten van souvereiniteit op het grondgebied, hetwelk de bedoelde weg of kanaal zal doorsnijden, de beide partijen zullen met gemeen overleg het bedrag en de wijze van heffing der regten en tolgelden regelen, die op zoodanigen weg of kanaal zullen worden geheven.

Te rekenen van den 1sten Januarij 1839, zal België, uit hoofde der verdeeling van de *openbare schulden* van het Koningrijk der Nederlanden, met eene som van *vijf millioen* Nederlandsche guldens aan jaarlijksche renten belast blijven, waarvan de kapitalen van het debet des Amsterdamschen grootboeks of van het debet der algemeene Rijkskas van het Koningrijk der Nederlanden, op het debet van het Belgische grootboek zullen worden overgeschreven. De kapitalen en renten, welke dien ten gevolge tot een gezamenlijk bedrag van 5,000,000 Nederlandsche guldens aan jaarlijksche renten, op het debet van het Belgische grootboek zullen worden overgebragt en ingeschreven, zullen geacht worden een gedeelte der nationale Belgische schuld uit te maken; en België verbindt zich, om noch voor het tegenwoordige, noch voor de toekomst, eenig onderscheid te maken tusschen dat gedeelte zijner openbare schuld, hetwelk uit zijne vereeniging met Nederland voortvloeit, en alle andere reeds gemaakte of nog te maken nationale Belgische schuld. De afbetaling der hierboven vermelde som van 5,000,000 Nederlandsche guldens aan jaarlijksche renten, zal regelmatig, van halfjaar tot halfjaar, hetzij te Brussel, hetzij te Antwerpen, in gereed geld plaats hebben, zonder eenige korting, van welken aard die ook mogt zijn, noch voor het tegenwoordige, noch voor de toekomst. Door middel van het voor zijne rekening nemen der gezegde som van 5,000,000 guldens aan jaarlijksche renten, zal België van alle verpligting jegens Nederland, uit hoofde der verdeeling van de openbare schuld van het Koningrijk der Nederlanden, ontlast zijn.

De *werken van openbaar* of *bijzonder nut*, zoo als vaarten, of andere van soortgelijken aard, die geheel of gedeeltelijk op kosten van het Koningrijk der Nederlanden aangelegd zijn, zullen met de daaraan verknochte renten en lasten aan dat land toebehooren, waarin zij gelegen zijn.

Er zullen geene *regten* mogen geheven worden *op den uitvoer van erfenissen*, en de Staat zal geenerlei regt hebben op de nalatenschap van een overleden vreemdeling, ten aanzien van de personen en goederen der Nederlanders in België, en Belgen in Nederland. De hoedanigheid van *gemengd onderdaan*, voor zoo ver het bezit van eigendommen betreft, zal erkend en gehandhaafd worden.

De *pensioenen*, *wachtgelden* en *tractementen van non-activiteit en reforme*, zullen van wederzijden, zoo in het burgerlijke als in het militaire, aan allen uitbetaald worden, die daarop, in overeenkomst met de wetten, vóór den 1 November 1830 in werking geweest, regt hebben; zullende de bovengemelde pensioenen en tractementen der regthebbenden, die geboren zijn op het grondgebied, hetwelk thans België uitmaakt, ten laste van de Belgische schatkist komen, en de pensioenen en traktementen, der regthebbenden welke geboren zijn op het grondgebied, hetwelk thans het Koningrijk der Nederlanden vormt, ten laste der Nederlandsche schatkist blijven.

De *vonnissen*, *in burgerlijke of handelszaken gewezen*, de *akten van den Burgerlijken stand*, en de *akten voor eenen Notaris of ander openbaar ambtenaar* verleden, tijdens het Belgisch beheer, in die gedeelten van Limburg en van het Groothertogdom Luxemburg, welke weder in het bezit van Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Groot-Hertog van Luxemburg, komen, zullen in volle kracht en werking worden gehandhaafd.

AARDRIJKSKUNDIG

WOORDENBOEK

DER

NEDERLANDEN.

A.

AA, buurt in *Rijnland*. Zie ADE, OUDER-ADE of OUD-AA.

AA, pold. in *Rijnland*. Zie AAPOLDER.

AA (1), riviertje in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, dat niet ver boven het dorp Reusel ontspringt, en, noordwaarts aanstroomende, zich beneden Lage Mierde in de *Reusel* ontlast.

AA, onder dezen naam ontspringt in Munsterland de *Overijsselsche* rivier de SCHIPBEEK. Zie voorts dat woord.

AA, voormalige riv. in *Overijssel*, thans ZWARTE WATER geheeten. Zie voorts dat woord.

AA, water in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, dat onder *Alkemade* uit de *Keverpoel* komt, en, met eenen noordoostelijken loop, zich in het *Haarlemmermeer* ontlast.

AA, watertje in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, dat zijnen aanvang neemt in het gehucht Drijne, gemeente Lonneker, langs Hengelo en Borne noordwaarts aanvloeit, en in de *Almelosche Aa* uitloopt.

AA, een besloten, en van de *Nieuwe Vecht* doorsneden, riv. in *Salland*, prov. *Overijssel*, dat zijn aanvang neemt $\frac{1}{2}$ u. O. van Zwolle, bij het gewezen slot Westerveld, zich in het Zwarte Water ontlast, en daar ook wel de WESTERVELDSCHE AA genoemd wordt.

AA, riv. in *Limburg*. Zie GRATHEMERBEEK.

---

(1) Aa of Aha, en het daarmede verwantschapte Ae of E beteekent in de meeste talen water; van daar dat er zoo vele rivieren gevonden worden, die dezen naam dragen.

AA of Aabe, riv. in het *Nederkwartier*, prov. *Utrecht*. Zij ont-springt een weinig ten N. van Breukelen, loopt eerst zuidwestwaarts, en vervolgens noordwestwaarts tot bij Ruwiel, van waar zij, na eerst eene noordelijke en vervolgens eene oostelijke rigting genomen te hebben, met eenen noordelijken loop, naar Nieuwer Ter Aa vliet, alwaar zij den naam van Angstel of Kromme Angstel aanneemt.

AA, oudtijds Ade, riv. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, die in het hoogste van de Peel, uit eene menigte beken van meerdere of mindere grootte, waarvan het voornaamste uit het veen *Zeven Moeren* komt, ontstaat, vervolgens met verscheiden kronkelingen noordwaarts door of langs Someren, Asten, Lierop, Helmond, Aarle, Beek, Gemert, Erp, Veghel, Dinther, Heeswijk, Middelrode en Berlicum, naar 's Hertogenbosch stroomt, waar zij, na door eene waterpoort, de Kleine Hekel genaamd, binnen die stad gekomen te zijn, zich met den Dommel vereenigt, hebbende zij eerst in 1544 haren tegenwoordigen loop gekregen, daar zij vroeger om 's Hertogenbosch, welke stad toen nog niet haren tegenwoordigen omvang had, heenliep. Ten jare 1669 had de Kommandeur van 's Hertogenbosch, Tuil van Bulkenstein, buiten de Hinthamerpoort dier stad, eene visscherij aangelegd; om deze van genoegzaam water te voorzien, deed hij een gedeelte der rivier de Aa daar doorheen leiden. De stroom kreeg dien ten gevolge zulk eenen sterken scheut, dat het bed der rivier binnen de stad droog lag, weshalve de regering den Kommandeur verzocht, de afleiding te stoppen, hetwelk deze weigerde, waarop de regering zelve die deed toemaken. Daar echter de Kommandeur den dam weder weg nam, waardoor niet alleen het bed der rivier binnen de stad, maar ook de grachten van het hoornwerk en het ravelijn aan de Hinthamerpoort, droog liepen, vervoegde zich de regering hierover bij de gemagtigden van den Raad van State, die zich toen juist te 's Hertogenbosch bevonden, ten einde alles in oogenschouw te nemen, waar op de regering vrijheid kreeg, om de afleiding buiten de Hinthamerpoort te doen afdammen.

De Aa ontvangt in haren loop de Astensche Aa, de Vlier- of Bakelsche Aa, de Esperloop, de Mierle, de Rups, de Beekgraaf en de Leibeek, nadat deze laatste zich met de Visle vereenigd heeft. Er zijn bewijzen voorhanden, dat de Aa, meer dan 1? jaren, van Helmond af tot 's Hertogenbosch toe bevaarbaar is geweest lang naderhand bleef zij dit van Koks, eene buurtschap van Gemert, voor kleine schepen en platboomde schuiten, thans is zij dit nog van de sluis van Erp, ruim vier uren van 's Hertogenbosch. De schaarschheid en duurte van brandstoffen binnen die stad waren oorzaak, dat men in 1625 in bedenking nam, om de Aa van haren oorsprong af bevaarbaar te maken, ten einde alzoo de Peel-turf en het brandhout, uit de Meijerij gemakkelijk en met minder kosten binnen 's Hertogenbosch te brengen Diensvolgens werden eenige gevolmagtigden benoemd, om de rivier van den Stipdonkschen molen, onder Lierop, tot aan de stad toe te onderzoeken. In het volgende jaar kwam men met die van Helmond Aarle, Boxtel en andere plaatsen overeen, om de sluizen te vernij den, of eenige nieuwe te maken, en in 1627 en 1628 waren de sluizen reeds in behoorlijken staat gesteld, en de rivier op eenige plaatsen verdiept, waartoe de Koning van Spanje aan die van 's Hertogenbosch vrijheid verleend had. Ten gevolge van de kort daarop gevolgde belegering van die stad door Frederik Hendrik, Prins van *Oranje*, i

het jaar 1629, is deze zaak blijven steken tot in 1798, als wanneer, bij de nieuwe Staatsregeling der Bataafsche republiek, het plan tot bevaarbaarmaking der Aa weder opgevat werd. Maar ook toen is hieraan geen gevolg gegeven, vermoedelijk, omdat men, bij nadere inzage, begreep, dat de voordeelen, die er uit zouden voortspruiten, niet konden opwegen tegen de onkosten, die het werk zoude veroorzaken. De breedte der Aa, volgens zekere overeenkomst tusschen de gemagtigden der stad 's Hertogenbosch en van het kwartier Peelland, bepaald zijnde, zoo gelastte de Raad van State der Vereenigde Nederlanden, in het jaar 1731, den Raad en Rentmeester der domeinen van Braband, om deze rivier op die beraamde breedte te doen brengen en voorts te laten houden. De lengte dezer rivier van Asten naar 's Hertogenbosch is, als men haren loop volgt, ongeveer 10 uren.

Door de Aa en hare takken worden verscheiden molens in beweging gebragt, waarop koorn, run en oliezaad gebroken wordt. Keizer Karel heeft, als Hertog van Braband, in het jaar 1545, om het onder water zetten der landen door de watermolens te beletten, een plakaat uitgevaardigd, waarbij de hoogte van het water, dat elke molen schutten mogt, bepaald werd.

AA of Aha, riv., die in het Pruissisch regdistr. Munster, omtrent twee Duitsche mijlen van het steedje Coesveld, ontspringt, met eenen westelijken loop door Boekholt, ten Z. van Dinxperlo, aan de grenzen van *Gelderland* komt, waar zij zich met de, uit hetzelfde regdistr. komende, *Haltwijker beek* vereenigt, om, gedurende een half uur, in eene noordwestelijke strekking, de grensscheiding tusschen die provincie en het Pruissische te vormen; voorts, ons Vaderland binnendringende, blijft zij in dezelfde rigting voortloopen, en ontlast zich, ½ u. boven Ulft, onder Gendringen, in den *Ouden IJssel*.

AA of Aha, ook wel Drentsche Aa genoemd, maar thans benedenwaarts meer onder den naam van het Hoornsche Diep bekend, misschien naar het voorheen onder Helpen gelegen nonnenklooster *Maria op den Hoorne*. Deze riv. ontstaat uit eenen zandigen grond, een weinig ten O. van de buurschap Schoonlo, in de provincie *Drenthe;* vloeit van daar met eenen zachten stroom noordwestwaarts voort, tusschen de gemeenten Gieten en Rolde door, bekomt, een weinig beneden Taarlo, bij Gasteren, eenen aanmerkelijken toevoer van water uit het Taarlosche diep (dat hoogerop den naam draagt van Loonder- en Duurder diep), hiermede vereenigd stroomt zij met meer kracht, altijd in dezelfde rigting, tusschen de gemeenten Vries en Anloo door, langs de gehuchten Oldemeulen, Zeegze en Schipborg, telkens haren naam, naar die der plaatsen, welke zij bezoekt (in Oldemeuler Diep, Zeegzer Diep en Schipborger Diep) veranderende, tot dat zij, na eene menigte van weilanden, in haren loop, bespoeld te hebben, omtrent de oude vervallen schans Blanckeweer, het Groninger gebied aandoet. Tot hiertoe kan zij niet bevaren worden, maar naauwelijks raakt haar regter oever de provincie *Groningen*, of zij is dieper en tamelijk breed, hoewel niet dan voor kleine schepen bevaarbaar. Na alzoo een half uur lang tot grensscheiding tusschen *Groningen* en *Drenthe* verstrekt te hebben, verlaat zij deze laatste provincie, bij Oosterbroek, van waar zij, door eene vergraving, met eenen bijna regten loop, langs de kleine meertjes van het Hamrik afgeleid wordt, terwijl hare vorige bedding, die nog een lang eind ver de grensscheiding uitmaakt, opgedroogd en niet dan met moeite hier en daar te kennen is. Nu stroomt zij door Groningerland, altijd hare noordwestelijke rigting vervolgende, maar

krijgt, even boven het dorp Haren, weder eenen buitengemeen kronkeligen loop, die haar tot aan de stad Groningen bijblijft, waar zij zich thans stort in het *Schuitendiep*, en den naam van REITDIEP aanneemt. Hevig is vooral in den winter of na zware regenvlagen de stroom dezer rivier, hetwelk aan haar sterk verval, vooral in *Drenthe*, moet toegeschreven worden. Zie voorts REITDIEP.

AA of AHA, ook wel KALTE AA of KOUDE AA, dat is KOUDE WATER, geheeten, kleine riv., die, in het westelijke deel van het Pruissische regdistr. Munster, bijna 3 uren ten westen van het stadje Coesfeld, ontspringt, met eenen noordwestelijken loop, door het stadje Ahaus en langs Wessem en Alstede vloeit, ter hoogte van het Witteveen in *Overijssel* komt, voorts in eene W. N. westelijke rigting doorstroomt, tot zij, niet ver van Goor, in de *Regge* valt, of die rivier helpt vormen.

AA, WEERREIS, WEEGREIS of WEGREIZE, riv. in de *Baronij van Breda*, prov. *Noord-Braband*, die zijnen oorsprong neemt uit twee aderen, waarvan de eene boven Brecht, en de andere boven Westdoorn, in de heide van Antwerpen, ontstaat, den naam van Buloo mededragende, aan de grenzen eerst de Kleinbeke en nog een ander riviertje ontvangt. Onder Zundert en Wernhout in ons Vaderland komende, loopt de AA door die gemeente, alsmede door Rijsbergen en Prinsenhage, naar Breda, waar zij zich voorheen in de stadsvesten ontlastte, en voornamelijk diende, om den thans afgebroken, grooten watermolen in beweging te brengen; het overige water, dat door dien molen niet kon verzwolgen worden, liep door twee kanalen, beide nog in wezen, waarvan het eene, genaamd de Gampel, binnen de stad boven de tolbrug en het andere de Donk geheeten, beneden die brug zich in de *Merk* ontlastte. In het jaar 1682 heeft men echter den loop van dit riviertje geheel en al gestopt, en het even boven Breda in de *Merk* geleid. Door deze afleiding der AA zijn hare spranken de Gampel en de Donk mede ten eenenmale afgesneden, en deze krijgen nu het water alleen door den gewonen vloed uit de *Merk*. De Gampel heeft, door middel van eene sluis in de stadsvest, zijne uitwatering wel behouden, maar de Donk loopt tegen den wal te niet.

Onder de gemeente Rijsbergen wordt een korenmolen door het water dezer rivier in beweging gebragt.

AA (ALMELOSCHE), riv. in *Twente*, prov. *Overijssel*, die, met verscheiden takken, op de grenzen van Hannover, in het gehucht Mander, onder Tubbergen, ontspringt, voorts zuidwestwaarts naar Almelo loopt, en, na die stad doorstroomd te hebben, dezelfde rigting houdt, tot zij zich met de *Vriesche Aa* vereenigt, met welke zij eenen zuidelijken loop neemt, om zich, tusschen Enter en Rijssen, in de *Regge* te ontlasten.

AA (ASTENSCHE), riv. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, die omstreeks het gehucht Neerkant, gemeente Deurne en Liessel, met verscheiden adertjes in de *Peel* ontspringt, noordwestwaarts aanstroomende langs Liessel vloeit, vervolgens tusschen Vlierden en Ommelen doorloopt, en, beneden Lierop, 1 u. boven Helmond, in de *Aa* of *Ade* valt. Tusschen Vlierden en Ommelen drijft de ASTENSCHE AA een watermolen, de Belgerensche molen genoemd. Men wil, dat zij door de bebouwing van nieuwe gronden langs hoe waterrijker wordt, zoodat de watermolen van Stipdonk, die even beneden de plaats, waar dit riviertje in de *Aa* valt, op deze laatste rivier gevon-

den wordt, behalve in tijden van langdurige droogte, in den zomer zelden eenen dag behoeft stil te staan.

AA (BAKELSCHE) of VLIER, riv. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, dat onder de gemeente Deurne en Liessel uit de Peel voortkomt, tusschen Deurne en Bakel westwaarts aanstroomt, en zich, na de Kawijsche Loop en de Oude Aa of Raaksche Loop opgenomen te hebben, bij het Goldenhuis te Rixtel, met de *Aa* of *Ade* vereenigt. Zij wordt ook wel eens, vooral beneden Schaapstal, eene buurt onder Bakel en Milheze, waar zij voorheen eenen oliemolen dreef, de SCHAAPSTALSCHE AA genoemd.

AA (BLOKZIJLER), riv. in *Overijssel*. Zie AA (STEENWIJKER).

AA (DRENTSCHE), riv. in *Drenthe* en *Groningen*. Zie AA of ABA, ook wel DRENTHSCHE AA.

AA (FIVEL) of FIMEL AA, doch doorgaans enkel de FIVEL genoemd, riv. in *Groningen*, die oudtijds haren oorsprong had in de hooge zuidelijke venen van Duirswold, van waar zij noordwaarts stroomde tot Wittewierum. Aldaar verdeelde zij zich in twee takken, welker noordelijkste en tevens voornaamste, langs Wester Emden uitliep in eenen zeeboezem, die toen bezuiden het Zand en Garshuizen zoover landwaarts indrong; maar de andere tak nam den loop naar Appingadam, en loosde, op de hoogte van Delfzijl, de wateren in den mond van de Eems. Dan omtrent het jaar 1238 stopte een zware storm den noordelijken inham, en vulde dien geheel met slijk. Dit deed Wester Emden, voorheen eene vermaarde zeeplaats, merkelijk vervallen, en daartegen Appingadam, waar nu alleen de uitloop der FIVEL-AA overbleef, in vermogen rijzen. Sedert het graven, in het laatst der zestiende eeuw, van het tegenwoordige *Damsterdiep*, loopende van Groningen naar Delfzijl, verloor de FIVEL, welke een gedeelte van dat diep uitmaakte, geheel haren vorigen naam. Ook zijn de sporen van haar vorig noordelijk bed thans zoo onduidelijk en weinig beduidend, dat zij niet meer als rivier kan opgeteld worden. Het voormalig kwartier *Fivelgo* ontleende van deze rivier zijnen naam.

AA (GROOTE), gracht te *Zwolle*, prov. *Overijssel*, die haar water aan de Oostzijde door eene waterpoort, gemeen met de *Kleine Aa*, uit de vest ontvangt, en, na de stad doorstroomd te hebben, zich aan de Westzijde, bij de Vischmarkt, in de vest of het Zwarte Water ontlast.

AA (HAVELTER), riv. in *Drenthe*, die, een weinig ten O. van het dorp Beilen, uit eenen zamenloop van verscheiden beekjes ontstaat, vervolgens tot omtrent Dwingelo westwaarts afloopt, van waar zij, zich meer zuidwaarts wendende, op eenen kleinen afstand, langs Havelte loopt, en, hier en daar eenigen toevoer van water bekomen hebbende, eene menigte graslanden, ter wederzijde van haren stroom, besproeit; tot dat zij, een weinig ten N. van Meppel, de Wold-Aa ontvangt, met welke zij door die stad heen stroomt, om zich, een weinig lager, al spoedig te vereenigen met de *Reest* en met deze de meer belangrijke rivier, het zoogenaamde *Meppelerdiep*, daar te stellen. Zij was voorheen, tot bij Dwingelo, voor pramen bevaarbaar. Nu is zij het voorname voedingsmiddel voor de in het laatst der vorige eeuw gegravene *Smildervaart*, die, door het reeds genoemde *Meppelerdiep* en het *Zwarte water*, de hoofdstad en het voornaamste gedeelte der provincie Drenthe met de *Zuiderzee* in verbinding stelt.

AA (HOOGEN), onder dezen naam komt het geh. HOOGE AARLE, prov. *Noord-Braband*, gemeenlijk voor. Zie AARLE (HOOGE).

AA (HUNSE-), riv. in *Drenthe* en *Groningen*. Zie HUNSE.

AA (KALTE), riv. in *Overijssel.* Zie AA of AHA, ook wel KALTE AA.

AA (KERK-), riv. in *Noord-Holland.* Zie AA. (OOSTER)

AA (KLEINE), gracht te *Zwolle*, prov. *Overijssel*, die, met de *Groote Aa*, door eene waterpoort, uit de vest in de stad vloeit en, na deze doorloopen te hebben, aan de westzijde in de haven valt.

AA (KOEKANGER), watertje in het *Dieverder Dingspil*, prov. *Drenthe*, dat bij het gehucht Oshaar, onder het dorp Koekange, ontspringt, voorts eerst noordwest- en vervolgens westwaarts aanstroomende, zich in de *Wold-Aa* ontlast.

AA (KOUDE), riv. in *Overijssel.* Zie AA, ook wel KALTE AA.

AA (MUSSEL-) of MUSEL-AA, riv. die in *Drenthe* uit de Barger-veenen voortkomende, tusschen Emmen en Roswinkel door, haren loop noordwaarts neemt, en voor een gedeelte de oostelijke grenzen der provincie *Drenthe* bespoelt, waar zij ook wel de VALTER-MUSSEL-AA genoemd wordt; voorts de provincie *Groningen* binnendringt, zich aldaar, bij Onstwedde, met de uit de Valterveenen voortkomende *Onstwedder-Aa* vereenigt, en vervolgens, met eenen sterk kronkelenden loop, noordoostwaarts voortstroomende, omstreeks Wedde, met de *Ruiten-Aa*, de *Westwoldinger-Aa* vormt.

AA (NIEUWE RUITEN-), vaart in *Westerwolde*, prov. *Groningen*, die, een weinig beneden Sellinge, uit de *Ruiten-Aa* voortkomt en langs de Sellingerdijk naar het fort Bourtange loopt.

AA (NIEUWER-TER-), d. in het *Nederkwartier*, prov. en arr. *Utrecht*, kant. en 1 groot u. van *Maarssen*, gem. en ¼ u. N. O. van *Ruwiel*, ½ u. N.W. van Breukelen. Het heeft eene uitgestrektheid van 60 bund. 69 v. roed. 22 v. ell. Vroeger stond op eenen kleinen afstand van dit dorp, hetwelk door de landlieden gewoonlijk DRAAI wordt genoemd, eene Ridderhofstad HET HUIS TER AA geheeten (Zie AA (TER) of TER AADE), welke het tot eene ambachtsheerlijkheid verhief, die thans toebehoort aan den H. E. H. G. Heer J. P. C. Baron VAN REEDE VAN TER AA en haar eigen regt had tot op de inlijving van ons Vaderland in het Fransche rijk, wanneer zij met *Loenen* werd gecombineerd, doch na de herstelling van ons Vaderland is zij vereenigd met *Ruwiel* en *Breukelerwaard*.

Er is eene school, welke door 70 kinderen bezocht wordt; ook hebben de Herv. er eene oude kerk met eenen dikken toren, welks kap ten jare 1568, door de Spanjaarden in den brand gestoken is, zoo als nog uit een opschrift aan dien toren te zien is. De gem. waarvan de Ambachtsheer de collatie heeft, wordt door een Predikant bediend, die tot de klass. van *Urtrecht*, ring van *Mijdrecht* behoort. De hier wonende R. K. behooren tot de statie van *Breukelen*. De voornaamste middelen van bestaan der inwoners zijn de veenen en de landbouw.

AA (NOORD-), watertje in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, dat, van het *Zoetermeersche meer* afkomende en noordwaarts aanstroomende, in de *Weipoortsche Vliet* uitloopt. Het was langs dit water, dat de vloot, die onder BOISOT, in 1574, het benarde Leyden te hulp kwam, uit het toen nog onbedijkte Zoetermeersche meer naar de Vliet stevende.

AA (OLDE), riv. in *Overijssel*, zie AA (STEENWIJKER).

AA (ONSTWEDDER), riv. in de prov. *Groningen*. Zie AA (MUSSEL-).

AA (OOSTER), breed water in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, dat, onder den naam van KERK-AA, van het drooggemaakte Belmermeer afkomende, met eenen bogtigen loop, noordwaarts langs Zuiderwoude stroomt, een weinig noordelijker den naam van OOSTER AA aanneemt, voorts in de zelfde rigting naar Monnikendam loopt, en zich aldaar in de Zuiderzee ontlast.

AA (OUD-), buurt in *Rijnland*. Zie ADE, OUDER ADE of OUD AA.

AA (OUD-), oud adellijk huis, prov. *Utrecht*. Zie OUDAAN.

AA (OUDE), water in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, dat, van Zevenhuizen afkomende, zuidoostwaarts stroomt, en bij Hoogmade, door den D o e s versterkt, den naam van WIJDE AA aanneemt.

AA (OUDE) of RAAKSCHE LOOP, riv. in *de Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, dat onder de gem. Deurne-en-Liessel in de *Peel* ontspringt, met twee adertjes, die zich ½ u. O. van Vlierden vereenigen; van hier houdt het eenen noordwestelijken loop tot ongeveer ¾ u. Z. van Bakel, alwaar het zich in de BAKELSCHE AA ontlast. Dit watertje is zomers altijd droog.

AA (OUDE PEKEL-), voormalige riv. in *Groningen*. Zie AA (PEKEL-).

AA (OUDE REKKER-), riv. in *Groningen*. Zie AA (REKKER-).

AA (OVER-), geh. in de *Baronij van Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. en kant. *Breda*, dist. gem. en 1 u. Z. van *Prinsenhage*, ¾ u. W. van Galder, 1 u. N. O. van Rijsbergen, aan de Aa of Weerreis.

AA (PEKEL-), riv. in *Groningen*, die voortijds uit het *Hoetmansmeer* voortkwam, na eenen bogtigen, noordwestelijken loop bij Winschoterzijl, den van Winschoten komenden R e n s e l opnam, en zich bij de Bult in de *Westwoldinger-Aa* ontlastte. Na het aanleggen der veendorpen Oude-Pekel-Aa en Nieuwe-Pekel-Aa, is zij echter door een bevaarbaar kanaal vervangen, dat aan het *Stadskanaal* eenen aanvang neemt, en, in dezelfde rigting, met vermijding der veelvuldige bogten, langs de gezegde dorpen voortloopt, tot bij Stroobos, waar het in het oude bed valt, en, van daar tot aan de uitvloeijing in de *Westwoldinger-Aa*, denzelfden onveranderden loop houdt. Daar dit kanaal insgelijks den naam van *P e k e l - A a* aangenomen heeft, wordt het oude bed dezer rivier, ter onderscheiding, de OUDE PEKEL AA genoemd.

AA (REKKER-), riv. in *Groningen*, die, aan de Pekelerveenen ontstaande, eerst oostwaarts aanstroomt, vervolgens, eene noordelijke rigting nemende, tot voorbij Blijham loopt, van waar zij, met eene sterke westelijke bogt, in dezelfde rigting, naar de *Westwoldinger-Aa* stroomt, in welke zij zich bij Winschoterzijl ontlast. Op de meeste kaarten komt zij onder den naam van OUDE REKKER-AA voor.

AA (RUINER-), riv. in *Drenthe*. Zie AA (WOLD-).

AA (RUITEN-), RUTEN-AA, riv., die in *Drenthe*, uit het Zwartemeer, in de veenen van Noord- en Zuid-Barge en Schoonebeek, bij de grenzen van Hannover ontstaat, met veelvuldige kronkelingen noordwaarts tot bij Roswinkel voortloopt, voorts, op Groninger grondgebied komende, altijd in dezelfde rigting, langs Ter Apel, Ter Haar, Ter Wisch, Veldhuis, Jipsinghuizen, Wellinghuizen, Weende, 't Veldhuis en Ellersinghuizen vliet, bij welke laatste plaats zij zich in twee armen splitst, waarvan de eene langs Smeerling en Ter Wipping noordwestwaarts vloeit, en zich tegen over Wissinghuizen in de *Mussel-Aa* ontlast; en de andere, in eene meer noordelijke strekking, langs Vlagtwedde en Veele loopt, en, zich bij Wedde met dezelfde *M u s s e l - A a* vereenigende, de *Westwoldinger-Aa* vormt.

AA (SCHAAPSTALSCHE), riv. in *Noord-Braband*. Zie AA (BAKELSCHE).

AA (STEENWIJKER), ook wel OLDE AA genoemd, riv., die in de prov. *Drenthe*, bij het gehucht Wittelte, onder Diever, onder den naam van WAPSERVEENDER AA ontspringt, vervolgens westwaarts langs Wapserveen naar de kolonie Frederiksoord stroomt, al-

daar, met eenen zuidelijken loop, in *Overijssel* komt, waar zij, vervolgens onder den naam van Steenwijker-Aa zuidwestelijk en later westelijk vloeijende, langs Steenwijk stroomt, vandaar, tot eene haven voor de scheepvaart bekwaam gemaakt, den naam van Steenwijker- of Nieuwediep aanneemt (dat omtrent een uur lager weder door de *Aa* aan de zuidzijde wordt verlaten, die als een besloten water, onder den naam van Oude Aa, naar het *Giethoornsche Meer* loopt), en, onder dien naam, in dezelfde rigting, door de gemeente Steenwijkerwold langs het gehucht Muggenbeet voortloopende, bij Blokzijl in de Zuiderzee valt; van Blokzijl af wordt zij ook wel de Blokzijler Aa genoemd. Voorheen had dit water van Muggenbeet af eenen meer noordelijken loop, en viel toen even bezuiden Blankenham in zee, maar reeds in de 16de eeuw werd van daar af eene gracht gegraven, die eene zuidelijker rigting had, en ter plaatse, waar deze uitwaterde, legde men eene sluis aan, toen de Groote zijl genoemd, hetwelk de eerste oorsprong der stad Blokzijl geweest is.

AA (STERKSEL-) of Kleine Rul, riv., die in Belgisch Limburg uit de Peel voortkomt, vervolgens *Noord-Braband* binnen dringt, langs Heugten en Sterksel N. W. aanstroomt, en zich, bij het kasteel te Heeze, in de *Rul* ontlast.

AA (TER) of Ter Aade, geh., prov. en arr. *Utrecht*, kant. *Loenen*, gem. *Loenersloot-Oukoop-en-Ter-Aa*, 1 u. Z. van Loenersloot, ½ u. W. van Nieuwersluis, aan de Aa, die een weinig noordelijker, te midden van het dorp Nieuwer-Ter-Aa, den naam van Krommen Angstel aanneemt. Het wordt gemeenlijk genaamd Loenersloot-Ter-Aa en de hofsteden vandit gehucht liggen zeer ongeregeld tusschen die van Loenersloot in.

AA (TER) of Ter Aade, in oude brieven ook wel Ara gespeld wordende, voormalig kast. of adellijk huis, dat op de gemeene dagvaart der Staten 's lands van Utrecht, op den 27 October 1536, verklaard was te behooren tot de vrije riddermatige hofsteden. Het lag in de provincie *Utrecht*, tusschen de Nieuwersluis en Breukelen aan de Stadswetering, bezuiden de Vecht, op een half kwartier afstands van dat dorp, waar nu het dorp Nieuwer Ter Aa gevonden wordt en was reeds ten tijde van Keizer Otto I bijgenaamd *den Groote*, bekend als behoorende aan zekeren Graaf Otto; maar aangezien deze zich ten jare 953 aan de keizerlijke majesteit vergreep, werden alle zijne goederen verbeurd verklaard, en voor het meerendeel aan Bisschop Balderik van *Utrecht* geschonken. Later is het langen tijd bezeten bij een adellijk geslacht, dat daarvan zijnen naam ontleent, en waarvan men in oude brieven veel gewag vindt gemaakt. In 1672 werd het door den moedwil der Franschen, die zich toen in deze streken genesteld hadden, in brand gestoken en vernield, zoodat er in het begin der vorige eeuw weinig meer dan een gedeelte van eenen zwaren ringmuur en eenen achtkantigen toren van over bleef; thans vindt men er geene overblijfsels meer van, maar de grond is een eigendom van den H. E. H. G. Heer J. P. C. Baron van Reede van Ter Aa.

AA (TER), voorheen het Huis te Berlicum geheeten, voorm. kast., in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, kant. en ½ u. van *'s Hertogenbosch*, 3 u. N. van *Boxtel*, aan de riv. de Aa, bij de kerk van het dorp Berlicum. Het is voor omtrent twintig of meer jaren geheel gesloopt geworden.

AA (VRIESCHE), riviertje in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, dat, op de grenzen van Hannover, ten N. van het gehucht Geesteren, onder Tubbergen, in de veenen, ontstaat, vervolgens door andere sprankeu,

die uit de omstreken van Vriesenveen afkomen, versterkt wordt. Eerst heeft zij eenen zuidwestelijken loop, maar nadat zij bij Wierden de Hollander Grave opgenomen heeft, neemt zij eene zuidelijke rigting, en vereenigt zich ten laatste met de *Almelosche Aa.*

AA (WAPSERVEENDER) of Wapsveener Aa, riviertje in *Drenthe.* Zie Aa (Steenwijker).

AA (WESTERVELDSCHE), besloten riv. in *Overijssel.* Zie Aa.

AA (WESTERWOLDSCHE) of Westwoldinger Aa, riv. in *Westerwolde,* prov. *Groningen,* die, omstreeks Wedde, uit de vereeniging der *Mussel Aa* en *Ruiten Aa* met nog andere watertjes, ontstaat, van daar af reeds een voor tamelijk groote schepen bevaarbaar water wordt, dat eerst noordelijk naar Wedderbergen vliet, van daar, met eene noordoostelijke rigting, naar de Bellingwolder Schans en voorts, met eene groote bogt, noordwaarts loopt tot aan het Bultster Verlaat, waar zij nog vermeerderd wordt met de *Pekel-Aa;* van hier af weder noordoostwaarts stroomende komt zij aan de Oudezijl, bij de Langeakker Schans, waar zij weder eene meer noordelijke rigting aanneemt, om zich, door de Statenzijl, in den *Dullart* te ontlasten, na nog eerst het Wijmeerdiep te hebben opgenomen.

AA (WIJDE), breed water in *Rijnland,* prov. *Zuid-Holland,* dat, bij Hoogmade, uit de vereeniging der *Oude Aa* met de *Does,* ontstaat, en, noordoostwaarts aanstroomende, zich in het *Braassemermeer* ontlast.

AA (WOLD-), Wolder Aa of Ruiner Aa, riv. in *Dieverderdingspil,* prov. *Drenthe,* dat met twee adertjes uit de *Echtensveenen* komt, die, zuidwaarts aanloopende, zich een weinig boven Ruinen vereenigen. Voorts, zijnen loop, in dezelfde rigting, langs Ruinen en Ruinerwold voortzettende, valt de Wold-Aa, een weinig boven Meppel, in de *Havelter Aa.*

AA (ZEVENAARSCHE), in de *Lijmers,* prov. *Gelderland,* thans slechts eene breede sloot; vroeger een bevaarbaar riviertje, stroomende tusschen Zevenaar en Oud-Zevenaar. Op oude platen ziet men zelfs vrij groote schepen, voor het toenmalige Seventer, daarop gelegen. Waarschijnlijk is het verdroogd, toen de Rijn, die eenmaal langs Oud-Zevenaar stroomde (gelijk uit de oude strangen, daar nog aanwezig, blijkt), steeds meer en meer zijnen loop naar de zijde van Herwen, Aarth en Pannerden nam.

AABROEK of Abroek, polder in de *Baronij van Breda,* prov. *Noord-Braband,* arr. en kant. *Breda,* distr. en gem. *Prinsenhage,* langs de Merk, ten N. van Breda gelegen, tegen die stad aanpalende, onder eenen afzonderlijken dijkgraaf staande, en 92 bund. 78 v. roed. 44 v. ell. groot. Het land ligt 6 tot 8 palm boven A.P.

AACKINGE, Ackinga of Aeckinge, buurt in *Friesland,* kw. *Zevenwolden,* griet. *Stellingwerf-Oosteinde,* arr. *Heerenveen,* kant. *Oldeberkoop,* ½ u. Z. O. van Appelsche.

AACKMARIJP, Akmarijp of Ekmarijp, d. in *Friesland.* Zie Ackmarijp.

AADE, riv. in *Utrecht.* Zie Aa of Aade.

AADE of Ouder-Aade, b., prov. *Zuid-Holland.* Zie Ade (Ouder-).

AADE (TER), geh. en kast., prov. *Utrecht.* Zie Aa (Ter) of Ter Aade.

AAGDORP ook wel Aagtendorp en, bij verkorting daarvan, Eechtrip genoemd, buurt, prov. *Noord-Holland,* arr. en 1½ u. N. W. van *Alkmaar,* kant. *Alkmaar* No. 1, gem. *Schoorl-Groet-Harger-en-Camp* ½ u. Z. van Schoorl, ½ u. N. van Bergen. Oudtijds behoorde het

tot het *Baljuwschap van Brederode*, en men vond er de huizen Poelenburg en Hazendaal.

AAGDORPERPOLDER, pold. in het voorm. *Baljuwschap van Brederode*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Alkmaar*, gem. *Schoorl-Groet-Harger-en-Camp*, 189 bunders groot. Het grootste deel van dezen polder behoort tot de buurt *Aagdorp*.

AAGHTENDIJK, dijk in *Noord-Holland*. Zie AAGTENDIJK.

AAGHTENDORP of AAGHTENKERK, oude namen van BEVERWIJK. Zie dat woord.

AAGHTENWEG, dijk in *Noord-Holland*. Zie AAGTENDIJK.

AAGT (HET), ruim laag veld, met moerigen grond, in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. *Appingadam*, kant. *Winsum*, tusschen de dorpen Eenrum en Hoorn, het welke eerst in het begin dezer Eeuw, met sloten in regelmatige stukken lands verdeeld werd.

AAGT (SANCT), oude naam van BEVERWIJK. Zie dat woord.

AAGTE (ST.), d., prov. *Noord-Braband*. Zie AGATHA. (ST.)

AAGTEKERKE, gem., prov. *Zeeland*, eiland *Walcheren*, dist. en arr. *Middelburg*, kant. *Vere* (1 m. k., 3 s. d.), uit het dorp Aagtekerke en eenige verspreid liggende woningen bestaande. Het is eene heerlijkheid, die sedert lang aan het geslacht THIBAUT toebehoort, en thans in eigendom bezeten wordt door de H. E. H. G. vrouwe WILHELMINA CORNELIA JACOBA Gravin VAN LIMBURG STIRUM, geb. THIBAUT VAN AAGTEKERKE. Zij grenst ten N. aan Domburg en Oostkapelle, ten O. aan Oostkapelle en Grijpskerke, ten Z. aan Westkapelle en ten W. aan Westkapelle en Domburg. Men heeft er eene Hervormde kerk, die door een predikant bediend wordt, en met een wit marmeren gedenkteeken prijkt, ter eere van den Heer HENDRIK THIBAUT, in leven Ridder van St. Michiel en Heer der plaats. Na de Hervorming was AAGTEKERKE kerkelijk met Domburg vereenigd en schijnt eerst in 1624 een bijzonderen predikant te hebben gekregen, hoewel LEONARD MOOTAERT of MAJAERT reeds ten jare 1595 als Predikant van Aagtekerke vermeld wordt, hetgeen echter zal moeten verstaan worden als medehelper van GABRIEL HAPPART of HAPPAART, destijds Predikant te Domburg en Aagtekerke. Het beroep van den Predikant geschiedt door medestemming van den Ambachtsheer. Kerkelijk behoort de gemeente tot de klassis van *Middelburg*, ring van *Vere*. De gemeente telt 340 inwoners, die alle tot de Hervormde godsdienst behooren en in den landbouw hun bestaan vinden. Het getal huizen beloopt hier 56; ook is er eene dorpschool, die door 50 kinderen bezocht wordt.

Het dorp AAGTEKERKE, AAGTENKERK, of AACHTEKERKE, ligt 2 u. N. W. ten W. van Middelburg, 2½ uur Z. W. van Vere, 3 u. N. W. van Vlissingen, ⅛ u. Z. W. van Oostkapelle. Men zag voorheen ten Z. O. van dit dorp, de overblijfselen van het gewezen Klarissenklooster Waterlooswerve. Zie voorts dat woord.

AAGTEKLOOSTER (ST.) of KLOOSTER VAN ST. AGATHA, kloost. van de orde der kruisheeren, in het *Land van Cuyk*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 8 u. N. O. van *Eindhoven*, kant. distr. en 2 u. N. ten W. van *Boxmeer*, gem. *Cuyk-en-St. Agatha*, ½ u. Z. van Cuyk, en even zoo ver N. van Oeffelt. Reeds den 2 Februarij 1371 werd de grond dezer stichting gelegd door DIEDERIK VAN HEURNE, Heer van *Perwijs* en *Duffel*, die, als voogd van JAN IV, Heer van *Cuyk*, over deze landstreek het bewind voerende, « tot welwezen van » zijne ziel en die zijner opvolgers en vrienden aan de orde van het H. » kruis gaf en afstond eene kapel, welke ten jare 1300 gebouwd en » aan de H. AGATHA toegewijd was. »

Kort hierop hebben twee geestelijken van de gezegde orde, die uit het klooster te Asperen, in Zuid-Holland, afgezonden waren, om in het Land van Cuyk te gaan catechiseren en prediken, eenigen grond bij deze kapel aangekocht en daarop eene woning gevest, die zij zich eerlang in staat zagen tot een klooster te verbouwen, terwijl de kapel tot eene kerk vergroot werd. Gedurende den tachtigjarigen oorlog stonden de kloosterlingen onderscheiden malen aan mishandelingen van beide partijen ten doel; zoo werden achtervolgens hunne kloostergebouwen geplunderd, het meerendeel der daartoe behoorende goederen deerlijk verwoest en zelfs eenige hunner kloosterbroeders gevankelijk naar Bommel en naar het huis Bleijenbeek in Kleefsland weggevoerd. Dien ten gevolge vlugtten in 1582 de meesten der achtergeblevene Kruisheeren eerst naar het huis Kleppenberg bij Oeffelt en van daar naar Gennep, en kwamen niet weder in het gerust bezit van het klooster, vóór het jaar 1609, als wanneer het hun door gunste van Filips Willem, Prins van *Oranje*, die zijn vader als Heer van Grave en den Lande van Cuyk opgevolgd was, werd teruggegeven, terwijl zijne broeders Maurits en Frederik Hendrik, hun de vrijheid verleenden, om de noodige bouwstoffen tot herstelling van het klooster vrijelijk langs de Maas aan te voeren. Nadat zij zich in 1636, ten gevolge van de plakaten van retorsie, genoodzaakt gezien hadden, andermaal het klooster te verlaten en drie jaren daarna weder derwaarts gekeerd waren, werd dit gesticht met al zijn toebehooren, den 8 Januarij 1644, ten voordeele van den Prins van *Oranje*, verbeurd verklaard; en nadat hun in het begin des jaars 1648 aangezegd was om te vertrekken, werden de geestelijken, bestaande toen uit achttien priesters, twee klerken en elf leekebroeders, den 14 Augustus van dat jaar, met geweld daaruit gedreven. Later echter verkregen de geestelijken weder vrijheid om het klooster te bewonen, mits doende eene jaarlijksche uitkeering van 1200 gulden aan de domeinkamer van zijne Hoogheid, en deze vergunning hebben zij tot nu toe behouden, hoewel de gezegde som later tot op 1700 gulden verhoogd werd. Ook is de vergunning, die zij aanvankelijk hadden, om nieuwe leden aan te nemen, hun later weder ontnomen.

Het kloostergebouw is vrij groot, heeft weinig of geen sieraden, maar is van eene nette bibliotheek, ten gebruike van de geestelijken, voorzien, waar fraaije handschriften uit de 14, 15 en 16de eeuw, met gekleurde en in goud afgezette voorletters, gevonden worden, onder anderen ook een uitmuntende fraaije en net geschreven bijbel. De kerk, die een vrij goed orgel heeft, is ruim en luchtig, en dient ook voor de ingezetenen van het dorp St. Agatha, dat aan de stichting van het klooster zijn aanwezen verschuldigd is, hoewel deze eigenlijk tot de statie van *Cuyk* behooren. Zie voorts Agatha. (St.)

AAGTENDIJK (ST.) of St. Aagtenweg, oudtijds Aaghtendijk of St. Aaghtenweg, dijk in *Noord-Holland*, door Graaf Floris V aangelegd, om bij storm het zeewater te keeren. Zij loopt buiten Beverwijk, langs het Monnikenveld, voorbij het adellijk huis Adrichem. Bij den watervloed van 4 en 5 November 1675 brak onder anderen ook deze dijk door, hetwelk veroorzaakte, dat een groot gedeelte van Waterland onderliep.

AAGTENDORP, buurt, prov. *Noord-Holland*. Zie Aagdorp.

AAGTENDORP of Aagtenkerk, oude naam van Beverwijk. Zie dat woord.

AAGTENKERK, d. en gem., prov. *Zeeland*. Zie Aagtekerke.

AAGTENWEG (ST.), dijk in *Noord-Holland*. Zie Aagtendijk (St.).

AAL, voormalig kast. in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband*, dist. *Waalwijk*, gem. *Wijk-en-Aalburg*. Het werd den 27sten Augustus 1821 door die van Bommel verbrand.

AALBEEK of Albeeck, buurt in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr. arr. en 2½ u. N. O. van *Maastricht*, kant. en 1½ u. N. O. ten O. van *Meerssen*, gem. en ½ u. W. van *Hulsberg*; met een kasteel.

AALBERG, d. en heerlijkh., prov. *Noord-Braband*. Zie Alburg.

AALBERGEN, geh., prov. *Overijssel*. Zie Albergen.

AALBERTSBERG, Aalbrechtsberg, Aelbertsberg, Albertsberg of Albrechtsberg, ook veeltijds het Huis te Bloemendaal geheeten, oud adellijk huis, prov. *Noord-Holland*, ¼ u. W. van Bloemendaal, in de duinen, waarvan de stichting toegeschreven wordt aan Graaf Floris II, bijgenaamd de *Vette*, die in 1122 overleden is. In eenen oorlog, die tusschen zijne beide zonen Dirk VI en Floris *de Zwarte* ontstaan was, werd het door dezen laatsten in brand gestoken. Naderhand weder herbouwd zijnde, diende het tot hof en schatkamer der Graven, zoo als blijkt uit de bezegelde brieven aldaar, ten jare 1284, 1288, 1291 en 1292, door Floris V en, ten jare 1313, door Jan II, uitgegeven. Om dit te beter in geheugenis te houden, hebben latere eigenaars, ter gelegenheid van eene vertimmering aan het gebouw, in den muur, naar de zijde van den boomgaard, op hardsteen doen stellen: Hic quondam Hollandiae curia, d. i. *Hier was voorheen het hof van Holland* Er is hier ook nog lang een kapelletje geweest aan de Heilige Petronella toegewijd, maar dit is tegenwoordig verdwenen, ofschoon daarin zelfs nog tot in de 18de eeuw dienst schijnt gedaan te zijn. Thans is de streek, waar dit huis gestaan heeft, nog onder den naam van Aalbertsberg bekend, en maakt een gedeelte der gem. *Bloemendaal-Tetrode-Aalbertsberg-en de-Vogelenzang*, arr. en kant. *Haarlem*, uit.

AALBORGH, d. en heerlijkh., prov. *Noord-Braband*. Zie Aalburg.

AALBRANTSWAARD, pold., prov. *Zuid-Holland*. Zie Albrandswaard.

AALBRECHTSBERG, oud. adell. huis, prov. *Noord-Holland*. Zie Aalbertsberg.

AALBURG, Aalberg of Aalborgh, in 'slands oude geschiedenis onder den naam van Alburgh voorkomende, is een d. en heerl., in het *Land van Heusden*, prov. *Noord-Braband*, distr. en 2 u. N. O. van *Waalwijk*, arr. en 3 u. W. ten N. van *'s Hertogenbosch*, kant. en ½ u. N. W. van *Heusden*, gem. *Wijk en Aalburg*, ¼ u. Z. van Wijk. Men heeft er een korenmolen, ruim 60 huizen en ongeveer 400 inwoners, van welke de Hervormden kerkelijk met *Heesbeen* gecombineerd zijn, hoewel die dorpen ieder eene kerk hebben; die te Aalburg, welke niet zeer groot en van eenen niet zeer spitsen toren voorzien is, staat digt aan de Maas, bijna op den dijk, waarvan zij door den kerkhofsmuur gescheiden is. De weinige Roomschgezinden, die hier gevonden worden, behooren onder de pastorij van *Heusden*. Men heeft hier ééne school.

Den 27 Augustus 1511 werd dit dorp door die van Bommel aan kolen gelegd. In 1809 werden hier door eene overstrooming, die ten gevolge eener dijkbreuk te Rijswijk, nabij Woudrichem, plaats had, vergezeld van eenen hevigen stormwind, meest alle huizen beschadigd, terwijl sommige geheel instortten.

AALBURG-EN-HEESBEEN, kerkelijke gem., prov. *Noord-Braband*, klassis en ring van *Heusden*. Het is eene combinatie, die twee kerken heeft, welke door éénen predikant bediend worden. Zij telt 540 zielen en de predikant wordt bij agreatie van den Ambachtsheer van Aalburg beroepen.

AALDEN of Alen, geh., in *Zuidereld*, prov. *Drenthe*, kant. en 1¼ u. N. van *Dalen*, gem. en ½ u. Z. van *Zweeloo*.

AALDONK, geh., prov. *Limburg*, distr. arr. en 14 u. N. van *Roermonde*, kant. en 8 u. N. van *Horst*, gem. en ½ u. van Ottersum. Het behoorde voorheen tot het Hertogdom *Kleef*.

AALEBEEK, verbastering van AARLEBEEK. Zie AARLE, d. in Peelland.

AALHEM, d. in *Noord-Braband*. Zie ALEM.

AALKEET-BINNENPOLDER, pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Vlaardingen*, is 413 bund. 99 v. roed. 44 v. ell. groot, waarvan 345 bund. 78 v. roed. 88 v. ell., onder de gem. *Maasland*, en 68 bund. 20 v. roed. 56 v. ell. onder *Vlaardinger-Ambacht-en-Babberspolder*. Hij wordt bemalen door eenen windmolen, die onder *Maasland* staat.

AALKEET-BUITENPOLDER, pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Vlaardingen*, 729 bund. 57 v. roed. 41 v. ell. groot, waarvan 407 bund. 40 v- roed. 96 v. ell. onder *Maasland*, 306 bund. 33 v. roed. 39 v. ell. onder *Vlaardinger-Ambacht-en-Babberspolder* en 15 bund. 84 v. roed., 64 v. ell. onder *Vlaardingen*. Hij wordt bemalen door twee windmolens, beide onder *Maasland* staande.

AALMEER, drooggemaakt meer in *Kennemerland*. Zie DAALMEER.

AALMELOO of AALMELOE, stad, prov. *Overijssel*. Zie ALMELO.

AALSMEER, kant., prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, palende N. W. aan het Haarlemmermeer, N. aan het kant. Nieuwer-Amstel, W. aan de prov. Utrecht en Z. aan de prov. Zuid-Holland. Het bevat de volgende 4 gem: Aalsmeer-en-Kudelstaart, Kalslagen-en-Bilderdam, Leymuiden-en-Vriesekoop en Thamen-en-Uithoorn, en beslaat eene oppervlakte van ruim 2700 bund, met 4600 inw.

AALSMEER, d. en kant. hoofdpl. prov. *Noord-Holland*, arr. en 3 u. Z. W. van *Amsterdam*, kant. *Aalsmeer*, gem. *Aalsmeer-en-Kudelstaart*, ¾ u. W. van Kudelstaart, aan den oostelijken oever van het Haarlemmermeer, die vroeger den grond van dit dorp van lieverlede zoodanig afkabbelde, dat het in 1632 1900 morgen 449½ v. roed lands besloeg, en in 1732 slechts 1690 morgen 575½ v. roed. terwijl het vroeger nog grooter verandering moet ondergaan hebben. Bij resolutie van hun Ed. Hoogmogende, de Heeren Staten van Holland en Westfriesland, dd. 12 Maart 1767, werd besloten tot het daarstellen van zwaar paalwerk, waarachter eene steenen glooijing, langs den oever van gemelde meer, hetwelk hier zooveel vreugde veroorzaakte, dat Schout en Schepenen, benevens de gequalificeerde Ingelanden van het ambacht, uit aanmerking, dat hierdoor het overschot van de bezittingen der ingezetenen, onder den Goddelijken zegen, zouden kunnen beveiligd en bewaard blijven, besloten, jaarlijks eenen plegtigen dankdag te houden, waarvan de eerste gevierd is op den tweeden Pinksterdag 1767 en de andere vervolgens alle jaren op den 8sten Maart, zijnde de verjaardag van Prins WILLEM V, en waarmede men voortging tot in 1795, toen dit gebruik afgeschaft is.

AALSMEER zoude volgens sommigen, om de ligging tusschen onderscheidene poelen, eigenlijk eene woordverbastering van ALLES-MEER, ALMEER zijn; naar anderen, om de menigte aal, die in het nabijgelegen Haarlemmermeer gevangen wordt, zoo veel als AAL-MEER beteekenen, mij komt het echter niet onwaarschijnlijk voor dat het zijnen naam ontleend heeft van een meer van dienzelfden naam, waarvan men bij oude schrijvers gewaagd vindt.

De ambachtsheerlijkheid van Aalsmeer is door 's Lands Staten nooit verkocht, maar altijd in de Graaflijkheid der provincie gebleven, zoodat het dorp onmiddellijk onder de Staten van Holland en West-Friesland gestaan heeft. Het werd van ouds onder *Rijnland* gerekend, later behoorde het tot het baljuwschap van *Kennemerland*, waarvan het toen het zuidelijkste dorp uitmaakte, in 1795 werd het weder onder het hoogheemraadschap van *Rijnland* gebragt.

Nopens den tijd der stichting van Aalsmeer valt niets met zekerheid te bepalen; vast gaat het echter, dat het een zeer oud dorp is, hetwelk in oude brieven onder den naam van Alsmar voorkomt, hoewel het in een brief van Graaf Floris V van het jaar 1275, genoemd wordt het Veenland van Aalsmeer.

De opgezetenen zijn van ouds, door 's lands Graven, met verscheiden voorregten beschonken geworden. Zij waren tolvrij in Holland, Zeeland en Friesland en mogten binnen Leyden niet bekommerd worden; dat is wanneer zij om personele of loopende schulden, binnen die stad in bewaring genomen waren, mogt de Schout en Geregte van Aalsmeer hen afschrijven, als wanneer Schout en Geregte van Leyden zoodanig eene afschrijving moesten doen gelden; dit voorregt werd door deze dorpelingen genoten, omdat zij, nevens onderscheidene andere dorpen, geld geschoten hadden tot het bouwen der Vischbrug, ter gemelde stede, welke brug, van de vroegste tijden af, het uitpad en de overgang tot de Rijnlandsche dorpen over den Rijn geweest is, van waar dan ook die dorpen verpligt waren, haar te helpen onderhouden. Het oude raadhuis, dat in 1619 gebouwd was, is in 1780 afgebroken, in welk jaar het tegenwoordige geheel nieuw opgetrokken is, hoewel het jaartal 1619 nog in den gevel gevonden wordt.

De Hervormden hebben hier eene oude kruiskerk, die vóór de Reformatie aan St. Pieter en Paulus toegewijd was, en toen ter begeving van de Abdisse van Rijnsburg stond. Zij staat digt aan het Haarlemmermeer, op een net kerkhof, dat eenige voeten hoog ligt om de graven droog te houden, is van eene aanzienlijke grootte en heeft eenen vrij hoogen en spitsen toren. Boven een der ingangen staat het jaartal 1549, hetwelk men voor het jaar der stichting zoude kunnen houden, indien zulks niet wedersproken werd door eenen ouden brief, volgens welken Johan van Schetter, kanonnik van Oudmunster, te Utrecht, reeds in 1545 de pastorij van Aalsmeer bekleed heeft. Zoodat men dit jaartal, even als dat van 1653, hetwelk boven eene andere deur gevonden wordt, voor de aanwijzing der tijd van vernieuwing of vergrooting van dit gebouw te houden hebbe. De gem. behoort tot de clas. van *Amsterdam*, ring van *Weesp*, heeft een vrij beroep, wordt door eenen Predikant bediend, en telt 1000 zielen. Er zijn twee Menn. gem., welker kerken in buitenbuurtenstaan, een van de vereenigde Vlaamsche en Waterlandsche, die een vast Predikant heeft, en een van de Friesche, die door liefdepredikers bediend wordt. De R. K. behooren tot de statie van *Kudelstaart;* die van de Oude Cler., anders gezegd Jansenisten, hebben hier ook kerk en pastoor.

Voorts zijn nog in dit dorp een diaconie- wees- en oude mannen- en vrouwenhuis, dat in 1176 voor rekening van het dorp aangekocht werdt, eene school, met 120 leerlingen en een departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, dat den 16 Januarij 1814 opgerigt is en 13 leden telt.

Er is hier ongemeen schoone gelegenheid voor de visscherij, vooral van paling, ook vindt men er onderscheiden boomkweekerijen en fruithoven, inzonderheid is het bekend door de aardbeziën, die meest te Amsterdam ter markt gebragt worden en waarmede men hier velden van 50 tot 200 roeden bezet vindt; er zijn zelfs jaren geweest, waarin deze vrucht van veertig tot drie en veertig duizend gulden opbragt. Voorheen waren hier ook aanzienlijke katoenbleekerijen voor de toen in den omtrek van Amsterdam bestaande katoendrukkerijen, éénе ververij en leerlooijerij.

In de geschiedenis wordt van dit dorp weinig gewag gemaakt, alleen lezen wij dat het in 1420, met het nabijgelegen en sedert 1811 daarmede vereenigde *Kudelstaart*, door die van Utrecht onder brandschatting gesteld is, en dat in 1556 aan de dorpelingen toegestaan werd vijftienhonderd ponden te mogen omslaan, tot herstel van de vervallen lasten hunner kerk; maar eerst in 1648 verkregen zij van den Prins van Oranje, een reglement tot het verkiezen en aanstellen van Burgemeesteren, Schepenen enz.

Het wapen van Aalsmeer is een klimmende roode leeuw, op een blaauw veld, houdende in zijne voorste pooten eenen kronkelenden paling.

AALSMEER, voormalig water, prov. *Noord-Holland*. Zie Alechmeer.

AALSMEER-EN-KUDELSTAART, gem., prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Aalsmeer* (4 m. k., 8 s. d.). Zij bevat de dorpen Aalsmeer en Kudelstaart, benevens de buurten Bezworenkerf, de Kleine Noord, Oosteinde, Westeinde, Uiterweg en Zijdweg, en beslaat eene oppervlakte van ruim 1600 bund., met ruim 2300 inw., onder welke 1100 Herv., 600 Menn., 450 R. K., 100 van de Oude Cler. of Jansenisten, 15 Luth. 2 Remonst. en 20 Joden. Er zijn in deze gemeente twee Herv. kerken, van welke die te Kudelstaart door den Predikant van *Uithoorn* en *Kudelstaart* bediend wordt, 3 Menn. kerken, met 1 vasten Predikant en acht Liefdepredikers, 1 R. K. kerk met éénen Pastoor en 1 van de oude Cler. of Jansenisten, insgelijks met éénen Priester, de inw. van de overige gezindheden behooren tot hunne respective gem. te Amsterdam. Men heeft er 4 scholen, te zamen een getal van 300 leerlingen hebbende.

Het wapen der gemeente is hetzelfde als dat van het dorp Aalsmeer. Zie hierboven.

AALST, d., prov. *Gelderland*, kw. en 7¼ u. Z. W. van *Tiel*, distr. *Bommelerwaard*, kant. en 3½ u. Z. W. van *Zalt-Bommel*, gem. en ¼ u. van *Poederoijen*, 15 u. van Arnhem, aan de Drielsche en Welsche Wetering, het had eertijds een oud kasteel, waarvan nog eenige overblijfselen te zien zijn. Men telt er ruim 400 inw., die bijna allen tot de Herv. gem. behooren, welke hier eene kerk met eenen Predikant heeft, en tot de klass. en ring van *Bommel* gerekend wordt. De vervulling der predikantsplaats geschiedt door een vrij beroep. De R. K. kerk, die hier vóór de reformatie gevonden werd, en waarin eene vikarij opgerigt was ter eere van de H. Maagd Maria en St. Antonius, stond onder de parochiekerk van *Wijk* in het *Land van Heusden*; thans behooren de weinige, hier wonende R. K. tot de pastorij van *Amerzode*.

AALST, d. en kast. prov. *Gelderland*, distr. *Overbetuwe*. Zie Andelst.

AALST, buurt, prov. *Gelderland*, kw. 2½ u. N. O. van *Tiel*, distr. *Neder-Betuwe*, gem. en ½ u. Z. van *Lienden*, met ruim 150 inw. en een fraai heerenhuis, Kolvenschoten geheeten.

AALST, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *N. Braband*, distr. *Oirschot*, arr. en kant. *Eindhoven*, (3 m. k., 5 s. d.) grenzende ten N. aan Gestel- en- Blaarthem, ten W. aan Waalre, ten Z. aan Dommelen en ten O. aan Heeze. Het is eene heerlijkheid, bestaande uit het dorp Aalst, en de geh. Achtereind, Ekenrooy en Laareind, die met *Waalre* en *Valkenswaard*, aan eenen Heer behoorde, zijnde in 1326 een uit het geslacht van Hornes; in 1551 werd zij door het geslacht van Rotselaer bezeten, en gingen toen bij koop in dat van van der Cluzen over, dat ze in 1772 verkocht, als wanneer Waalre en Valkenswaard weder van deze Heerlijkheid gescheiden werden.

Er zijn in deze gem. ruim 500 inw. en eene R. K. kerk, welke omtrent een kwartier ten W. van het dorp, van alle huizen afgezonderd, staat, en tot het voormalig bisd. of vicar.-gener. apost. van *'s Hertogenbosch* in het dek. van *Eindhoven*, behoort. De weinige Herv. die hier wonen, worden tot de gem. *Valkenswaard*, *Dommelen-Waalre-en-Aalst* gerekend. Men heeft er eene school, linnenweverijen en langs het riviertje de Tongelreep, dat er doorstroomt, goed wei- en hooiland.

Het dorp Aalst, ligt 4 u. Z. O. van Oirschot, 1 u. Z. van Eindhoven, aan den straatweg van 's Hertogenbosch op Maastricht en aan het riviertje de Tongelreep. Het is lang doch niet breed, hetgeen aanleiding gegeven heeft tot het Kempenlandsche gezegde: *lang en smal gelijk Aalst*. Voorheen was dit dorp volkrijker en welvarender dan tegenwoordig, daar het zijnen bloei te danken had aan de menigte hier wonende voerlieden, anders de *pracht van Aalst*, genoemd. Deze voerlieden reden heinde en verre met hunne waren en bragten zeer veel geld terug, dit heeft echter sedert lang opgehouden. De Heeren van Aalst hadden hier vroeger een goed huis, het Huis te Aalst geheeten.

AALST (HUIS TE), voorm. adellijk huis, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, distr. en 4 u. Z. O. van *Oirschot*, arr. kant. en 1 u. Z. van *Eindhoven*, gem. *Aalst*. Het is sedert bijna eene eeuw in eene boerenhoeve veranderd.

AALST (TER), geh., in de *Baronij van Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. gem., en ½ u. van *Oosterhout*.

AALSTRAAT, geh. in de *Baronij van Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 4 u. Z. O. van *Breda*, kant. distr. en 3½ u. Z. Z. O. van *Ginneken*, gem. *Gilze-en-Rijen*, 5 minuten W. van Gilze, te midden der heide.

AALSUM of Aalzum, d. prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, arr. en 3½ u. van *Leeuwarden*, kant. en ½ u. N. van *Dockum*, even zoo ver Z. W. van Metslawier, 1 u. W. van Bornwerd, aan de Paezens, zeer hoog en schoon gelegen. De landerijen van dit dorp loopen tot aan Dockum, wordende die stad grootendeels daardoor omringd; zelfs behoort de voorstad van Dockum, de Streek genoemd, aan de Ee gelegen, tot dit dorp. Gedurende de belegering van Dockum door de Gelderschen onder Arkelens was hier een leger opgeslagen. Onder dit dorp liggen de buurten Sybrandahuis, en de Marren, vroeger ook de staten Stinstra en Mokkema benevens een nonnenklooster. Er loopt een rijweg van Dockum naar de dorpen in het N. dezer grietenij door. Ook kan men door de Paesens tot vóór Dockum varen. De kerk en toren, welke op eenen hoogen heuvel staan, behooren aan de Herv., die kerkelijk met *Wetsens* gecombineerd zijn. De R. K. worden tot de statie van *Dockum* gerekend.

AALSUM of AALZUM, geh. in het *Westerkwartier*, prov. arr. en 3 u. N. W. van *Groningen*, kant. en 1½ u. N. van *Zuidhorn*, gem. en ½ u. W. van *Oldehove* met 80 inw.

AALSUM of AALSUMERKLOOSTER, voormalig klooster van Graauwe zusters in *Friesland*, dat eerst onder het dorp *Akkrum* in *Utingeradeel*, aan den noordkant der Boorne, gestaan heeft, waar het in de oorlogen tusschen de Geldersche en Bourgondische Vorsten, tot eene versterkte inlegering diende, maar in 1521 geheel afgebrand zijnde, vertrokken de zusters naar *Aalsum* in *Oost-Dongeradeel*.

AALSUM-EN-WETSENS, kerk. gem., prov. *Friesland*, onder de klas. en ring van *Dockum*. Het is eene combinatie welke twee kerken heeft, die door éénen predikant bediend worden. Zij telt 480 zielen en de predikant wordt door de floreenpligtigen beroepen.

AALSVOORT, geh. in het *Land van Ravestein*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 5 u. N. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. distr. en 6 u. N. W. van *Boxmeer*, gem. en ¼ u. van *Herpen*.

AALTEN, kant., prov. *Gelderland*, arr. *Zutphen*, palende ten N. aan de kant. Winterswijk en Groenlo ten W. aan het kant. Terborch ten Z. en O. aan de Pruissische Rijnprovinciën. Het bevat in de 2 gem. Aalten en Dinxperlo ruim 7800 inwoners.

AALTEN, gem., in het voorm. graafschap *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw. en arr. *Zutphen* distr. *Bredevoort* kant. *Aalten*, (11 m. k., 7 s. d.) op de Pruissische grenzen die het ten Z. O. bepalen; ten N. liggen de gem. Winterswijk en Lichtevoorde; ten W. Wisch, en ten Z. Dinxperlo. Zij bevat het dorp *Aalten*, het stadje *Bredevoort*, en daarin 2 Gereformeerde, 2 Roomschgezinde kerken en ruim 5300 inw.

Het dorp AALTEN, is 8 u. Z. O. van Zutphen, ½ u. Z. W. van Bredevoort, aan de Slingerbeek, die omstreeks dit dorp den naam van Aaltensche beek aanneemt, zeer aangenaam op eenen afhellenden berg gelegen. Vroeger behoorde het tot het drostambt *Bredevoort*, en er was hier ongemeen veel doortogt van karren, die uit Duitschland kwamen of derwaarts vertrokken, maar toen de regering van Arnhem, als Heeren van de heerlijkheid Westervoort, bij het dorp van dien naam, eene brug over den IJssel hadden doen leggen, die echter in 1813 weder afgebroken en door een veer vervangen is, nam deze doortogt merkelijk af, hetgeen zware oneenigheden tusschen het kwartier van Zutphen en de stad Arnhem heeft doen ontstaan. Thans is het dorp nog zeer neringrijk en heeft een welvarend aanzien. Men telt er 1950 inw., die twee katoenspinnerijen, bombazijn- en diemetfabrijken, eene fabrijk van gestreepte doeken, eene uitgestrekte bleekerij, waarop diemet en bombazijn door een stoomwerktuig wit gemaakt worden, eene fabrijk van weefgoederen, steen- en pannenbakkerijen, olie- en pelmolens, looijerijen, branderijen, en brouwerijen hebben, terwijl zij zich ook met bijenteelt en landbouw bezig houden. De kerk der Herv., welke van tufsteen gebouwd is, en met een zeer fraai, voor weinige jaren bijna geheel vernieuwd orgel prijkt, is te klein voor de gem., die, behalve uit de inwoners van het dorp, ook uit die van de daaronder behoorende buurschappen *Haart*, *Heurne*, *IJzerlo*, *Lintelo*, *Dalen* en *Barlo* bestaat, ruim 4200 zielen telt, door twee predikanten bediend wordt, en tot de klass. van *Zutphen*, ring van *Winterswijk* behoort. De R. K. hebben hier ook eene statie, onder het aartspriesterschap van *Gelderland*, die ongeveer 700 zielen telt, en waarvan de kerk

door één pastoor bediend wordt. Toen men hier bezig was om een nieuw woonhuis voor den tweeden predikant te bouwen, op een stuk land dat daartoe door Z. M. den koning geschonken was, werden bij het graven van eene put ter diepte van 29 v., eenige noten van eene zeer-groote soort gevonden. Dikwerf vindt men in den omtrek van dit dorp iets dat versteend is; zelfs zegt men, dat een menschelijk ligchaam, in de kerk begraven, geheel versteend zoude zijn. Er worden hier twaalf sterk bezochte jaarmarkten gehouden, bij welke gelegenheid er veel handel gedreven wordt. Voorts is hier eene school en een departement der maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, dat den 15 October 1817 opgerigt is en 24 leden telt.

AALTENSCHE BEEK, watertje in *Gelderland*, dat onder den naam van SLINGERBEEK uit Pruisschen komt, en in de gemeente Aalten eerst den naam van BREDEVOORTSCHE BEEK en vervolgens dien van AALTENSCHE BEEK aanneemt, waarna het zich in twee takken, de Bielheimer Beek en de Slinge splitst.

AALTENSCHE BROEK of AALTENBROEK, geh., in het voormalig graafschap *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw. arr. en 8½ u. Z. O. van *Zutphen*, distr. en 1 u. Z. W. van *Bredevoort*, kant., gem. en ½ u. Z. W. van *Aalten*, aan de Munstersche grenzen.

AALTJES MEER, meertje in *Friesland*, kw. *Oostergoo*, grietenij *Dantumadeel*, ½ u. Z. W. van Rinsumageest, 1 u. Z. O. van Birdaard, 1 u. N. O. van Oudkerk en ½ u. N. van Roodkerk.

AALZUM. Zie AALSUM.

AAM, geh. in de *Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 7 u. N. O. van *Tiel*, distrikt *Overbetuwe*, kant., gem. en ½ u. N. O. van *Elst*, 1 u. Z. van Arnhem, met eene brug over de Linge.

AAN DE POORT VAN VALKENBURG, geh. in het *Land van Valkenburg*. Zie VILT.

AANDIJK, geh. in *Axeler Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Axel*, distr. *Hulst*, gem. *Zaamslag*.

AANDIJK, oudtijds AANDICK, d. en gem. prov. *Noord-Holland*. Zie ABBEK.

AANE, buurt in *Overijssel*. Zie ANE.

AANGENHEY, doorgaands DE HEY genoemd, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 4 u. N. O. van *Maastricht*, kant., gem. en 1½ u. N. W. van *Heerlen*. Het is in de laatste jaren zeer toegenomen, zoodat er nog in dit jaar (1837) eene kerk zal worden gebouwd. Er is ook een kasteeltje, Heesenbroek genoemd.

AANSCHOT, geh., in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *N. Braband*, distr. *Oirschot*, arr. *Eindhoven*, kant. *St. Oedenrode*, gem. *Son-en-Breugel*.

AANSTOOT, d., prov. *Gelderland*. Zie OTTERLOO.

AANWAS (1), pold. in het *Marquisaat van Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. en distr. *Roosendaal*, gem. *Steen-*

---

(1) Onder aanwassen, verstaat men in het algemeen de aan zee of rivier aangegroeide landen, op de beneden stroomen schorren, gorzen, slikken geheeten. In de provincie Groningen verstaat men door aanwas de aanslijking, die zee of rivier aan strand of oever maakt. Heeft die aangeslijkte stof genoegzame hoogte en vastheid verkregen, dat er gras op groeit, dan noemt men die kwelder, vandaar dat het aan zee of rivier gelegen land doorgaans wordt verkocht met zijn kwelder en aanwas. In het Westerwoldsche noemt men deze aangespoelde, ongedijkte landen, Uitergorssen.

bergen-en-Kruisland, in 1482 bedijkt, groot ruim 190 bunders. De laagste gronden liggen omtrent 40 duim onder AP.

AANWAS (VERDRONKEN AANWAS), pold. in het *Marquisaat van Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. en distr. *Roosendaal*, gem. *Steenbergen-en-Kruisland*, in 1482 bedijkt, ruim 41½ bund. groot. De laagste gronden liggen omtrent 40 duim onder AP.

AANWAS, geh., in het *Marquisaat van Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, distr. *Roosendaal*, arr. *Breda*, kant. *Bergen-op-Zoom*, gem. en ½ u. van *Ossendrecht*.

AANWASSEN, bezomerkade pold. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. en distr. *Waalwijk*, gem. en ten Z. van *Raamsdonk*.

AAPOLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Woubrugge*, gem. *Alkemade*, ten N. door het Kagermeer, ten W. en Z. door de Bolgerijt en ten O. door de Huigsloter-polder bepaald.

AAR, riv. in *Rijnland*, prov. *Zuid Holland*, die aan de Lagezijde van den Rijn onder Aarlanderveen, met den naam van KORTE AAR, uit den Rijn komt, aldaar, met eenen noordoostelijken loop, de scheiding tusschen de gemeenten Aarlanderveen en Outshoorn-en-Gnephoek uitmaakt, voorts in dezelfde rigting eenen meer bogtigen loop aannemende, den naam van KROMME AAR verkrijgt, die zij bij den zoogenaamden Galge- of Noordeindschen molen verliest, om, onder haren gewonen naam, noordwaarts door de gemeente Ter-Aar te loopen en zich onder Nieuwveen, bij het Huis te Drecht, anders gezegd het Tolhuis, op de grenzen van Noord- en Zuid-Holland, in de *Drecht* te ontlasten.

Voorheen zijn er verscheiden overeenkomsten tusschen de naburige ambachten over het gebruik van de AAR gesloten. Door middel van dit water hebben de veenlieden uit den omtrek bekwame gelegenheid, om hunne turf naar Amsterdam en elders te vervoeren, terwijl zij mede een gedeelte uitmaakt van de trekvaarten tusschen Amsterdam en Leyden. Om echter de vaart der schepen van Gouda op Amsterdam korter te maken, heeft men later eene vaart gegraven, die onder den naam van *Nieuwe Vaart*, tegen over de Goudsche sluis, door de Rijnbrug, uit den Rijn komende, over eene lengte van 2000 ellen naar de Kromme Aar liep. Wanneer deze vaart gegraven zij is met geen zekerheid te bepalen, zij schijnt echter ouder te zijn, dan de Heimanswetering, die in het jaar 1603 is aangelegd.

In den jare 1824 en 1825, is op het voorstel van den Heer JAKOB DE JONG, Dijkgraaf van den Amstel en Nieuwer-Amstel, door eene verlenging van *de Nieuwe Vaart*, tot aan den Galge- of Noordeindschen molen, de vaart langs de Aar nog merkelijk bekort, aangezien daardoor de *Kromme Aar* geheel vermeden wordt, wordende deze verlenging thans ook het KANAAL en het bestaan hebbende gedeelte veelal de OUDE AAR geheeten. Terwijl, al mede op voorstel van gezegden Heer, DE AAR, en het KANAAL, over hare geheele lengte, van de Rijnbrug onder Aarlanderveen af, tot aan hare vereeniging met de *Drecht* toe, tot op ruim drie el beneden AP. uitgediept en alzoo, even als de *Drecht* en de *Amstel*, voor groote schepen bevaarbaar gemaakt zijn. Op dat water liggen thans drie bruggen, allen voorzien van dubbele vallen, en tusschen de hoofden eene wijdte hebbende van 8 el, 7 palm, 9 duim, benevens nog eene bijzondere doorvaart voor de vlotten. Vóór de verandering aan deze vaart waren er twee sluisjes op de *Aar*, die beide thans uit

gehaald en ten eenemale vernietigd zijn; maar in hunne plaats is op de Drecht, in de nabijheid van het huis te Drecht, eene geheel nieuwe steenen schutsluis aangelegd. Langs deze vaart is, van den Rijn af tot aan den Galgemolen, een geheel nieuwe dijk gelegd geworden, ter breedte van 7 ellen op de kruin en in het midden 4 palm en 2 duim verheven boven AP, zijnde behoorlijk met zand en puin overdekt; terwijl de waterkeering over de andere zijde der vaart op zoodanige breedte is aangelegd, dat de kruin daarvan eenen behoorlijk bepuinden rijweg oplevert, ter breedte van 3½ el, tevens met verscheiden voldoende uithaalplaatsen voorzien en ter wederzijde beplant; welke weg voor de gemeenschap tusschen Aarlanderveen en Alphen dient, die te voren, over de nu vernietigde Galgmolenbrug, langs de Kromme en Korte Aar plaats had. Op den eerstgenoemden dijk zijn, bij den aanvang en aan het einde der Kromme Aar, twee vaste bruggen gelegd, ter breedte van ruim 5¼ el, dienstig tot vereeniging of invaart van gezegde Korte en Kromme Aar in de Nieuwe Vaart, zijnde de verders over dezen geheelen dijk of weg van ouds gelegen hebbende bruggen meestal verbreed, en die, welker gebruik zulks toeliet, verlaagd; zoodat hij nu niet alleen dienstbaar is voor de dorpen, daar langs en in de nabijheid gelegen, maar, in vereeniging gebragt met den weg op Gouda, tevens den kortsten weg tusschen de steden Rotterdam en Amsterdam oplevert.

AAR (DER), Oude naam van Ter Aar. Zie Aar (Ter).

AAR (KORTE), water in *Rijnland*. Zie Aar.

AAR (KORTER), d. of liever buurt in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 4 u. N. O. van *Leyden*, kant. en 1½ u. O. van *Woubrugge*, gem. *Aar*, Zie voorts Aar. (Ter)

AAR (KROMME), water in *Rijnland*. Zie Aar.

AAR (LANGER-), d. of liever buurt in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. 3½ N. O. van *Leyden*; kant. en 1 u. O. van *Woubrugge*, gem. *Ter Aar*. Zie voorts Aar. (Ter)

AAR (OUDE), water in *Rijnland*. Zie Aar.

AAR (TER-), ook wel oudtijds genoemd Der Aar, en op de meeste kaarten onderscheiden in Langer- en Korter Aar, eene der meest noordelijk gelegen gem. der prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Woubrugge* (20 m. k., 2. s. d. 1e afd.), ten Z. van de Noord-Hollandsche gem. Kalslagen- en- Bilderdam en Leymuiden-en-Vriesekoop, alsmede van Nieuwveen en Zevenhoven, ten W. van de gem. Nieuwkoop en Aarlanderveen, ten N. van Aarlanderveen en Oudshoorn-en-Gnephoek en ten O. van Woubrugge en Rijnsaterwoude.

Het ambacht van Ter Aar, maakt met Zwammerdam en Reeuwijk de Heerlijkheid der *Dorpen en Landen van Voshol*, welke heerlijkheid thans in eigendom bezeten wordt door den H. E. H. G. Heer Jonkheer G. J. Beeldsnijder, te Utrecht.

Het water de Aar, dat door deze gem. zijnen loop neemt, verdeelt haar in twee deelen, waarvan het westelijke gedeelte Langer-Aar en het oostelijke Korter-Aar genoemd wordt, om reden dat de westzijde met meer lengte langs de Aar ligt dan de ooster. De gemeenschap tusschen deze twee deelen wordt door middel van de Aardammerbrug, en, ½ u. gaans noordelijker, door het zoogenaamde Papeveer onderhouden. Deze gemeente bevat behalve de dorpen of liever buurten Langer Aar en Korter Aar, de buurten de Aardam, en de zoogenaamde Kerkbuurt. Zij bestaat, aan de westzijde van de Aar, uit de Langeraarsche of Noordeindsche, de Middel- en Uiteindsche polders, benevens gedeelten van de Vierambachts-

en Wassenaarspolders, en aan de oostzijde der Aar, uit de Korteraarsche en Bloklandsche polders, benevens gedeelten van de Schilker- en Hoef- en Schoutenpolders en van den zoogenaamden Zevenambachtspolders of Nieuwkoopsche Droogmakerij, en is volgens het kadaster 1868 bund 1 v. roed. en 97 v. ell. groot. Men telt er 1700 inw. die meest in den landbouw, en teelderij van erwten, peulen en boonen hun bestaan vinden; zijnde de veenderijen, die vroeger aldaar gevonden werden, genoegzaam uitgeput en voor het grootste gedeelte in drooggemaakt bouw- en weiland veranderd.

De Herv. gem. van Ter Aar, die, ten jare 1589, door den dienst van Henricus Reyneri haar bestaan kreeg, bezit eene welgebouwde kerk, die ten tijde der beeldstorming in 1566 begonnen en in 1568 voltooid is. Toen zij nog bij de R. K. gebruikt werdt, was zij aan de *H. Maagd* Maria en den Martelaar Adrianus toegewijd. Aan den toren, die niet zeer hoog, met eene achtkante spits opgehaald is, werd, blijkens eenen in den muur geplaatsten steen, in 1501 den eersten steen gelegd. Deze kerk staat, even als de predikantswoning, die in het jaar 1734 gebouwd is, benevens het schoolhuis, in de droogmakerij der Vier ambachtspolders, en zij zijn omringd van eenen dijk, op dat hunne fondementen door het wegloopen van het water niet zoude verzakken. De Herv. gem. behoort thans tot de klass. van *Leyden*, ring van *Woerden*, en telt ruim 500 zielen. De predikantsplaats is eene collatie van den Ambachtsheer van Voshol. De R. K. kerk staat in den Wassenaarschen polder, en moet reeds kort na de reformatie bestaan hebben, maar is even als het huis van den pastoor, in 1719 herbouwd. De statie behoort onder het aartspr. van *Holland- en Zeeland*, tot het dek. van *Rijnland* en telt iets minder dan 1200 zielen. In deze geheele gem. is slechts ééne school en één korenmolen.

De gem. Ter- Aar heeft geen eigen wapen, ofschoon men als zoodanig wel eens opgegeven vindt dat van het geslacht van Aersen Beyeren, hetwelk vroeger in het bezit der heerlijkheid Voshol geweest is, bestaande uit vier kwartieren, waarvan het 1ste en 4de gouden schilden zijn, doorsneden met eenen zwarten balk, op welken een St. Andries kruis van Schaak (rood en wit) is afgebeeld; het 2de en 3de zijn ieder weder in vieren gedeeld, zijnde het 1ste en 4de gedeelte blaauwe en zilveren Beijersche spillen, het 2de en 3de gouden schilden, dragende ieder eenen klimmenden leeuw, van welke 2 zwart en 2 rood zijn.

AARCEN, d. in *Limburg*. Zie Arcen.

AARD, d. in *Gelderland*. Zie Aardt.

AARD (DEN), ook wel Hoogenaard genoemd, geh. in de *Baronij van Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, distr. *Prinsenhage*, kant. *Ginneken*, gem. *Gilze-en-Rijen*, te midden der heide gelegen.

AARD (TER), geh., prov. *Drenthe*. Zie Aert (Ter).

AARDAM, buurt, in *Rijnland*, prov. *Z. Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Woubrugge*, gem. *Ter Aar*, met eene brug over de Aar, naar dit gehucht de Aardammerbrug genoemd.

AARDEKERVEEN, oude naam van Aarlanderveen. Zie dat woord.

AARDENBERGER-GRACHT, vaart in *Overijssel*. Zie Arenbergergracht.

AARDENBROEK, buursch. op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, kw. *Arnhem*, distr. *Middel-Veluwe*, arr., kant. en 1 u. N. W. van *Zutphen*, gem. *Voorst*; 390 inw.

AARDENBURG, gem., in het voorm. *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis* (5 m. k., 9 s. d.), ten N. van de gem. Eede, ten O. van Heile en Sluis, ten Z. van Oostburg en ten

W. van St. Kruis. Zij bevat behalve de stad Aardenburg, ook nog ten N. de Isabelle- en Diomede-polders, ten O. de Oude Stad Aardenburg, ten Z. een gedeelte van de polders Beooste-Eede, en Bewester-Eede-bezuiden-St.-Pieterdijk ten W. de Oude haven van Aardenburg en een gedeelte van den polder Bewester-Eed-benoorden-St.-Pietersdijk, heeft 349 h., en ruim 1400 inw., onder welke bijna 1000 Herv., 380 R. K., 80 Menn. en 3 Luth.

De Herv. gem. werd vroeger door twee Predikanten bediend; thans heeft zij éénen Predikant en behoort tot de klass. van *IJzendijke*, ring van *Sluis*. De Predikantsplaats wordt door een vrij beroep van den kerkeraad vervuld. De eerste, die wij als Predikant te dezer plaatse vermeld vinden, is Johannes IJserman of Iserman. Hij werd in het laatst van 1778 alhier beroepen, en bekwam het volgende jaar zekeren Thomas Bruschen tot ambtgenoot. De statie der R. K. wordt tot het *Zeeuwsch gedeelte van het Bisdom Gent* gerekend, staat als zoodanig onder eenen Bisschoppelijken Commissaris, en heeft éénen Pastoor, die onder het deken. van *Hulst* behoort. De Menn. kerk wordt door éénen vasten predikant bediend. De Luth. behooren tot de Gemeente van *Groede*. Voorheen bestond hier ook eene Fransche gem., die echter tegenwoordig bij de Nederduitsche ingelijfd is.

De stad Aardenburg, die tot de steden van den tweeden rang behoort, ligt 7 u. Z. van *Middelburg*, ruim 1¼ u. Z. O. van *Sluis*, 1 u. van de Belgische grenzen, 5° 16′ 23″ N. B., 1° 6′ 45″ O. L. van Parijs. Zij was vroeger Rodenburg geheeten, niet Roodenburg zoo als vele schrijven, alsof deze naam van de roode stadsmuren zoude ontleend zijn. De naam komt af van het Angelsaksische woord *rode*, dat *ree* of *rede* beteekent, en zinspeelt op de voortreffelijke ligplaats voor schepen, die hier vroeger gevonden werd. Wanneer echter die naam in dien van Aardenburg overgegaan zij, is met geene zekerheid te bepalen. In een der privilegiën van het jaar 1204 draagt zij wel reeds dezen laatsten naam, maar men vindt er nog van later dagteekening, tot in 1243 toe, waarin zij onder dien van Rodenburg voorkomt. Vóór het stichten van Brugge was zij van zooveel belang, dat zij voor een der aanzienlijkste steden van Vlaanderen en voor de hoofdstad der zeeplaatsen van dit gewest gehouden werd. Zij had eene haven, waarvan men opgeteekend vindt, dat zij wel zeshonderd schepen konde bevatten, terwijl hare wallen nagenoeg 70 bund. lands besloegen. De stad zelve had 2000 schreden in haren omtrek, 74 straten, 5 markten, 2 andere ruime plaatsen, 12 voorname gebouwen en 4 poorten, van welke laatsten nog ééne, onder den naam van *Waterpoort* bekend, van uur- en slagwerk voorzien, aan de westzijde der stad gevonden wordt; van deze is de vernieuwing in steen bevolen bij octrooi van H. H. M. de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, dd. 22 April 1650. Toen Margaretha, *Gravin van Vlaanderen*, in de geschiedenis onder den naam van *de Zwarte* Margriet bekend, ten jare 1266, drie geregtshoven oprigtte, werd een derzelve te Aardenburg gevestigd, de beide andere te Brugge en te Oudenburg, hoewel zij slechts twee jaren op die wijze in werking bleven, en vervolgens één collegie uitmaakten. De handel, dien de Aardenburgers dreven was zeer aanzienlijk. Reeds in 1238 voeren zij op de Oostzee, als wanneer zij aldaar, door Graaf Adolf van *Holstein*, voor de helft werden vrijgesteld van zekere tollen op den graanhandel, terwijl de Engelsche Koning Hendrik III hun, in Februarij en Junij 1261, en zijn opvolger Eduard III, in November 1296, onderscheiden voorregten

schonken; maar vooral wisten de Graven van Vlaanderen, door haar met voordeelige privilegiën te begunstigen, de kooplieden van Spanje, Duitschland en andere gewesten uit te lokken, om op deze stad te handelen. De daaruit voortvloeijende welvaart maakte niet weinig den naijver van hare naburen gaande, waarom de Graven van Holland, door allerlei voorregten, de vreemde kooplieden, die gewoon waren op deze stad te handelen, binnen hunne landpalen zochten te lokken, ten einde alzoo ook eenig deel van die voordeelen te hebben. Ook bloeiden de wol- en lakenweverijen aldaar reeds in de 12e en 13e eeuw, en in 1243 had de stad van Thomas van Savoye, echtgenoot van Johanna, Gravin van *Vlaanderen*, verlof verkregen om een kanaal te graven, dat in zee uitliep, hetgeen den handel der stad niet weinig bevorderlijk was. Sommigen beweren, dat Aardenburg, benevens eenige andere Vlaamsche steden, oudtijds tot Zeeland behoord hebbe.

In vroeger eeuwen moeten de Sueven, die door de Franken tot den Beneden Rijn doordrongen, en het land, dat zich van hier tot Gallië uitstrekte verwoestten, zich ook hier vertoond, en onder anderen Rodenburg, toen reeds eene aanzienlijke handelstad, verbrand hebben. Daar Eligius, in het midden der VII eeuw, hen nog in deze streken aantrof, schijnen zij zich, op de eene of andere wijze, hier gevestigd te hebben. Ten tijde van Lodewijk *de Vrome* werd Rodenburg door de Deenen andermaal verbrand. Sedert is zij wel weder herbouwd; maar nimmer tot haren ouden luister opgeklommen, waartoe veel bijbragt, dat zij gestadig aan oorlogsrampen of watervloeden ten doel stond, want in 1300 viel hier een gevegt voor, waarin de Vrijlaten of die van het Vrije van Sluis en Brugge door de Franschen geslagen werden, doch onder de regering van Lodewijk, Graaf van *Vlaanderen*, werd de stad vruchteloos belegerd door de Gentenaars, die na verloop van zes weken onverrigterzake moesten aftrekken. Slechter verging het echter deze stad in 1383, toen de Gentenaars, vereenigd met de Engelschen, haar plunderden, uitmoordden en verbrandden, terwijl zij, den 19 November 1404, door eenen watervloed hevig geteisterd werd. Naauwelijks was zij deze rampen eenigzins te boven, of zij werd in 1452 nogmaals verbrand door de Gentenaars, die tegen hunnen Graaf, destijds Philips *de Goede*, Hertog van *Bourgondie*, aan het muiten waren. De overstrooming van October 1612 heeft hiermede veel schade aangerigt. Ook leed, nadat de Staatschen zich in den Spaanschen oorlog meester van Ostende gemaakt hadden, het platte land om Aardenburg veel van de bezetting, die in de gemelde stad lag. De opgezetenen werden er gedurig door gebrandschat, en de brandschattingen met zoo veel geweld ingevorderd, dat de Aardenburgers, benevens andere Vlamingen, den Aartshertog Albertus van Oostenrijk bewogen, om het beleg van Ostende te ondernemen. Gedurende die belegering, in het jaar 1604, viel Aardenburg zonder slag of stoot in handen van de Staatschen, doordien zes vaandelen Duitschers, die er in bezetting lagen, op de aannadering van Prins Maurits, in allerijl op de vlugt sloegen. Deze vorst deed de stad merkelijk versterken en voorzag haar van bezetting. Na het sluiten van den Munsterschen vrede, in 1648, liet men de vestingwerken echter weder vervallen en men nam zelfs voor, de sterkten geheel te slechten; maar de provintie Zeeland begrijpende, dat, als Aardenburg in 's vijands handen kwam, niet alleen Sluis maar geheel Staats-Vlaanderen verloren zoude zijn, waardoor Zeeland voor alle vijandelijke aanvallen bloot zoude liggen, deed daartegen, zoodanige ernstige vertogen, dat die slooping als toen niet plaats had, hoewel het vervallene ook niet weder hersteld werd. In 1672 had de Generaliteit andermaal besloten de overige vestingwerken van Aardenburg te

sloopen. De ten uitvoerbrenging van dit besluit was, op aanhouden van de Zeeuwen en die van AARDENBURG zelven, nog eenigen tijd uitgesteld, toen de Franschen, den 26 Junij van dat jaar, 's morgens omstreeks twee ure, met 8000 of 9000 man voor het stadje kwamen. Van binnen was schier geen voorraad, de aarden wallen waren onvoorzien van palissaden, en met niet meer dan negen ligte stukken geschut bezet, van welke slechts vier bruikbaar waren; de grachten hielden op eenige plaatsen naauwelijks twee voet water. De bezetting, onder aanvoering van den kommandant JOAN CAU, was, kort voor de aankomst der Franschen, naar Sluis in Vlaanderen uitgetrokken, zoodat er nog maar zes en dertig of acht en dertig man, onder het bevel van den vaandrig ELIAS BEEKMAN, in de stad waren gebleven; en men niet meer dan 175 weerbare burgers op de been konde brengen. In dezen hagchelijken toestand werd de stad door de Franschen besprongen, die, onder het geschreeuw van *sla dood, sla dood*, op de landpoort aanvielen, maar door de burgerij en bezetting, na eenen storm van anderhalf uur, teruggedreven werden. Twee later beproefde aanvallen even vruchteloos afgeloopen zijnde, trok de vijand den 28. Junij af, met achterlating van 620 krijgsgevangenen, onder welke negen officieren waren, terwijl hij zelve het verlies, voor deze stad geleden, op vijftienhonderd man rekende; de Aardenburgers daarentegen verloren geen enkel man, en hadden slechts twee of drie ligt gekwetsten. De vrouwen hadden bij deze gelegenheid zoowel haren moed betoond als de mannen. Eene der aanzienlijkste, MARGARETA SANDRA, huisvrouw van den voorzittenden schepen PIETER ROOMAN VAN HAARLEM, zat met eenen hoop jongens op hare stoep, de kogels, die te groot waren, midden door te hakken, en zond die bij hoeden vol naar den wal. Deze dappere tegenstand was alzoo oorzaak, dat de stad behouden bleef. In 1747 moest zij evenwel voor de magt der Franschen onder LOWENDAHL bukken, die op den 17 April aldaar zijn intrek nam, en haar, tot na den Vrede van Aken, in 1748, bezet hield. In 1794 werd dit plaatsje, zonder slag of stoot, andermaal door de Franschen ingenomen, aan wien het, even als geheel Staats-Vlaanderen, bij het alliantie-tractaat van 16 Mei 1795, werd afgestaan, en die het in 1814, zonder eenen aanval af te wachten, weder verlieten. Ook bij de laatste beroeringen, die ons vaderland geschokt hebben, is AARDENBURG niet ongemoeid gebleven, want den 30. October 1830 werd zij bezet door zekeren ERNST GREGOIRE, zich noemende Belgisch Kolonel, aan het hoofd van ongeveer 600 man, zoogenaamde geregelde troepen, en 1200 of 1500 baanstroopers, zijnde een zaamgeraapte hoop Vlamingen, meest uit de heffe des volks, waarbij zich in den nacht nog eene dergelijke bende van 600 man, onder welke het schuim van verschillende natien, meest echter Franschen, onder het bevel van den Vicomte PONTECOULANT, voegden. Na 800 guld. uit de stedelijke kas en verder de kas van den ontvanger van's Rijksbelastingen geligt en eenen vruchteloozen aanslag op Oostburg gewaagd te hebben, verliet GREGOIRE met zijne bende den volgenden dag reeds weder de stad. Niet lang echter bleef AARDENBURG van dezen overlast bevrijd, want reeds den 2 November werd zij andermaal door GREGOIRE bezet, die nu weder de kas van den ontvanger ligtte en, tot geruststelling zijner troepen, welke meenden dat de burgers geweren verborgen hadden, ten einde hen om te brengen, vier gijzelaars vorderde, die hij naar Maldeghem deed vervoeren, maar des anderendaags weder slaakte. Na vier dagen toevens, werd AARDENBURG anderwerf van deze lastige gas-

ten verlost, en bleef nu geheel van militaire bezetting ontbloot tot op den 21. November, als wanneer de stad met een detachement van 36 man van de 5e Afdeeling Noord-Nederlandsche Infanterie, onder het bevel van den 1e Luitenant VAN KERCKOIRLÉ bezet werden, zoo als zij ook sedert dien tijd altijd door Noord-Nederlandsche troepen is bezet gebleven. Tijdens den tiendaagschen veldtogt in 1831, hebben de onzen de Stroobrugge, liggende even op Belgisch grondgebied, over het riviertje de Lieve, op den straatweg van AARDENBURG op Maldeghem, tweemaal overmeesterd, en de vijandelijke batterijen aldaar vernield. Vóór en tijdens dien veldtogt zijn de polders aan de zuidzijde der stad en langs de geheele grenslinie van dit district, op bevel van den Kolonel LEDEL, als een verdedingsmiddel tegen den vijand, deels met zoet, deels met zout water geïnundeerd geweest, en alzoo gebleven tot in de maand Junij 1833.

Te AARDENBURG waren vóór de Hervorming, behalve de parochiekerken aan de H. *Maagd* MARIA (in het jaar 1294 door Paus BONIFACIUS tot eene abdij verheven) en aan ST. BAVO gewijd, twee kapellen aan ST. JACOB en aan ST. JORIS geheiligd, benevens vier kloosters. Ten gevolge van den beeldenstorm waren op het einde der 16e en in het begin der 17e eeuw de kerkgebouwen te Aardenburg zoo gehavend, dat, toen de stad in het jaar 1604 aan de Staten overging, van die der H. *Maagd* alleen het muurwerk, twee torens en eenige pilaren overend stonden, sedert is zij geheel gesloopt geworden. Die van St. BAVO is thans bij de Herv. in gebruik. Het is een aanzienlijk gebouw, prijkende sedert 1809 met een zeer goed orgel. Zij moet, naar men wil, reeds in 940 gesticht, maar de voorkerk in het begin der 15e eeuw vernieuwd zijn, hetgeen sommigen heeft doen vermoeden, dat zij toen eerst gebouwd is; de achterkerk werd eerst in 1667 uit haren vervallen staat hersteld. Dit laatste gedeelte het ruimste en schoonste, wordt niet meer tot uitoefening van de godsdienst gebruikt. Bij deze kerk staat een hooge doch niet zware toren, waarin twee klokken hangen. Voorheen had de kerk twee torens, maar de kleine, in den vorm van eene piramide, zonder uurwerk of klokken, is voor eenige jaren, ter ontlasting van het dak der kerk, afgebroken, zijnde de stoel daarvan, overdekt met een kapje, nog aanwezig. De kerk der R. K. is niet groot, zij werd in 1804 gesticht, en heeft een orgel en eenen toren met eene kleine luiklok zonder uurwerk. Die der Menn. is mede niet groot, doch zeer net en voldoende voor de kleine gem., heeft geen toren en is in 1793 geheel vernieuwd. De kloosters zijn sedert het jaar 1604 verbouwd en tot andere gebruiken ingerigt.

Onder de openbare gebouwen kan men het stadhuis, staande op de groote markt, rangschikken, dat in 1627 gekocht en in order gebragt is, maar uitwendig niets bijzonders heeft, en vroeger alleen door het beeld der geregtigheid, dat in eene nis in den voorgevel stond, van de andere huizen onderscheiden was. Sedert eenige jaren is echter dit beeld aldaar niet meer aanwezig, ten gevolge der verandering en verplaatsing der vensterramen in den voorgevel. Men bewaart er de stadsarchiven, waaronder een aantal op perkament geschreven charters en brieven, gedeeltelijk voorzien van de zegels van eenen Duitschen Keizer, van Koningen van Engeland, Hertogen van Bourgondiën, Graven van Vlaanderen, van Valois, van Holstein, enz. Het oudste stuk dagteekent van 1201, het jongste en tevens het eenigste uit de 17e eeuw is van H. H. M. de Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, en draagt het jaartal 1637. Voorts wordt hier nog gevonden een

register, dat omtrent het jaar 1330 zeer net op pergament geschreven is, en waarin kopijen van oude charters, met Vlaamsche vertalingen er tegen over, geboekt zijn. Men vertoont er ook den degen van den dapperen vaandrig ELIAS BEEKMAN, den verdediger van AARDENBURG bij het beleg van 1672 hiervoren vermeld, waarbij is gevoegd eene zeer net op pergament geschreven geschiedenis van het bedoelde beleg, beide ten jare 1781 door den Heer D. RADERMACHER, Heer van *Nieuwerkerk* enz., aan de stad ten geschenke gegeven. De degen hangt in een opzettelijk daartoe vervaardigd kastje, waarbij het navolgende bijschrift van BELLAMI gevoegd is:

Dit 's BEEKMANS degen, in wiens onverwinbre vuist,
Hij 't vege Nederland, door 't Fransch geweld verguisd,
Op d'Aardenburgschen wal manhaftig deed herleven,
Door RADERMACHERS gunst den roest des tijds ontheven.

Eene schilderij, in eene der zalen van hetzelfde gebouw opgehangen, en deze heldhaftige verdediging voorstellende, is insgelijks tot een aandenken, door den Heer JACOBUS FRET van Vlissingen, aan de stad geschonken.

De stad heeft door middel van eenen straatweg gemeenschap ten N. met Sluis, Oostburg en Breskens, en ten Z. met Maldeghem of Belgie. Men vindt er een gasthuis, een burgerweeshuis, twee korenwindmolens (op een van welke eene garste gortpelderij is), eene tabaksfabrijk, eene leerlooijerij, eene Nederduitsche school, waarin tevens de Fransche taal onderwezen wordt, en des maandags eene graan- en weekmarkt, waarmede de stad is begunstigd bij Koninklijk besluit van 31 Mei 1826, no. 118, alsmede eene vrije jaarmarkt of kermis, invallende op den eersten maandag na het Pinksterfeest, waarin de stad is bevestigd bij eenen brief van GUY VAN DAMPIERRE, Graaf van *Vlaanderen*, gegeven op Pinksteren van het jaar 1299. Eene maatschappij van kooplieden bouwde in 1734 te AARDENBURG eene meestoof, doch zij konde zich niet staande houden, en is sinds jaren verdwenen. De haven dezer stad werd in 1815 door den Franschen Generaal VAN DAMME, met toestemming van den Franschen Keizer, weder toegedijkt en alzoo tot polder gemaakt, sinds welken tijd deze plaats geene noemenswaardigen handel meer heeft. De ingezetenen leven van den landbouw, inzonderheid van den graanhandel. En hoewel alle vroegere bronnen van bestaan dezer plaats verloopen zijn, zoo heeft zij thans nog bij voortduring het voorkomen van welvaart door de voor als nog niet ongunstige gesteldheid harer ingezetenen. Geene plaats, hetzij stad of dorp, in dit distrikt kan ook in fraaiheid van omstreken met haar vergeleken worden.

Het wapen der stad is een gouden veld, beladen met eenen dubbelen burg van keel (rood), daarboven een gouden kroon met vijf fleurons, en ter weder zijden vastgehouden door eenen klimmenden leeuw van keel.

AARDENBURG, Huis te 's Gravenhage in het Voorhout, vroeger onder dien naam bekend als behoorende aan de erfgenamen van 's lands Advocaat JOHAN VAN OLDENBARNEVELD.

AARDENBURG (OUDE HAVEN VAN), pold. in het voorm. *Staats-Vlaanderen*. Zie HAVEN VAN AARDENBURG (OUDE).

AARDENBURG (OUDE STAD), pold. in het voorm. *Staats-Vlaanderen*. Zie STAD AARDENBURG (OUDE).

AARDENBURGER-AMBACHT, voorheen eene streek lands in *Vlaanderen*, palende O. aan Hulster-Ambacht, Z. aan het Vrije van Brugge, W. aan Dammer-Ambacht en de Noordzee, en N. aan het Noorde

lijke gedeelte van het Land van Cadzand en aan Oostburger-Ambacht. Het bestond uit de kerspelen St. Kruis, St. Laurens, Onze-Lieve-Vrouwe-bezuiden, Onze-Lieve-Vrouwe-benoorden, Coxyde, Heynckewerve, Onze-Lieve-Vrouwe te Sluis, Heile, Cadzand, en St. Baafs, en behoorde, na den Munsterschen Vrede, geheel aan Staats-Vlaanderen, behalve St. Laurens, dat tot Oostenrijks-Vlaanderen gerekend werd. Het geheele Staatsche gedeelte was ongeveer 779 bunders groot, en maakt thans een gedeelte van het distrikt *Sluis* in de provincie *Zeeland* uit.

AARDENHOUT, bosch, prov. *Noord-Holland*, ten Z. W. van Haarlem, ten W. van de Leydsche vaart. De naam moet, naar men wil, zooveel beteekenen als *de andere hout* of de *tweede hout*, zijnde de *eerste*, gemeenlijk enkel *den Hout* genoemd, an de overzijde der Leydsche vaart gelegen. Wegens de bekoorlijke wandeldreven, die het oplevert, gaan de bewoners van Haarlem en de omstreken zich aldaar dikwijls verlustigen.

AARDT, Aard of Aart, d. in de *Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 4 u. Z. O. van *Arnhem*, distr., kant. en ¾ u. Z. van *Zevenaar*, gem. en ¼ u. N. van *Herwen*. De kundige oudheidkenner Engelberts wil, dat Arenacum, waarvan men in de reistafel van Antonyn, op de kaart van Peutinger en bij Tacitus gewag gemaakt vindt, ter dezer plaatse gelegen hebbe. Velen meenen, dat het tegenwoordige *Arnhem*, het oude Arenacum geweest zij, terwijl anderen dit weder te *Erichem* of *Ariehem* bij Buren willen zoeken; de in de nabijheid van Angeren en Gent, in de Betuwe, ontdekte Romeinsche oudheden, doen ons echter hier het liefst deze oude Romeinsche burgt plaatsen. Men heeft te Aardt 450 inw., een kasteel, van ouds toebehoorende aan het adellijke geslacht van Heekenpoth, en eene Herv. kerk, welke voorheen eenen eigen Predikant had, maar sedert 1627 met *Herwen* gecombineerd werd, waarbij later ook *Pannerden* gevoegd is, van welke combinatie de pastorij nog in Herwen ligt. De hier wonende R. K. behooren tot de statie van *Aardt en Herwen*.

AARDT (POLDER VAN), pold. in de *Betuwe* prov. *Gelderland*, kw. en arr. *Arnhem*, distr. en kant. *Zevenaar*, gem. *Herwen*. Deze liep bij den watervloed van 1820 geheel onder.

AARDT-EN-HERWEN, R. K. statie, aartspr. *Gelderland*, met eene kerk te Herwen, die door éénen pastoor bediend wordt. De gem. telt ongeveer 1000 zielen.

AAREE, d. in *Peelland*. Zie Aarle.

AARLANDERVEEN, gem., prov. *Z. Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Woubrugge* (20 m. k., 3 s. d. 2 afd.), ten Z. O. van de gem. *Ter Aar*, waarvan het door den Aardijk gescheiden wordt, ten Z. van Stein, ten Z. W. van Nieuwkoop, ten N. van Zwammerdam en Alphen, welke beide dorpen ieder met eene ophaalbrug over den Rijn met deze gem. verbonden zijn, en ten W. van Outshoorn-en-Gnephoek, welke gem. langs de Aarbrug met Aarlanderveen gemeenschap heeft. Zij bevat het Noord- en Zuideinde en het dorp Aarlanderveen, de Lage zijde van den Rijn over Alphen en de Lage zijde van den Rijn over Zwammerdam, en daarin drie belangrijke bebouwde straten, als het dorp Aarlanderveen zelve, de Lage zijde van den Rijn over Alphen en de Lage zijde van den Rijn over Zwammerdam, voorts nog de vier navolgende polders, de Kortsteker-polder, de gecombineerde Noord-en-Zuideinder-polder, Pulmot of Albrechtsvle-

rendeel van den Bosch, de Droogmakerij Westzijde en een gedeelte van de zoogenaamde Nieuwkoopsche Droogmakerij of Zevenambachtspolders.

De hier gevonden wordende gronden zijn op zeer vele plaatsen met de beste soort van veen bezet geweest, waarom dan ook al vroeg hier een begin gemaakt is met de gronden uit te veenen, zijnde de uit deze uitveening voortgekomen plassen reeds sedert vele jaren drooggemaakt welke gronden nu de schoonste, vruchtgevende landerijen opleveren, alwaar tevens de fraaiste boerderijen gevonden worden.

Het ambacht van *Aarlanderveen* is 2246, bund. 2 v. roed., 13 v. ell. groot, behalve nog ongeveer 490 bund. in de Nieuwkoopsche Droogmakerij, en telt thans 364 h., ruim 2600 inw., onder welke 1750 Herv., 760 R. K., 30 Luth., 20 Remonst. en 60 Joden.

Men heeft in deze gem. eene Herv. en eene R. K. kerk, eene Israëlitische ringsijnagoge, vóór omtrent drie jaren geheel vernieuwd en plegtig ingewijd, eene zeer beroemde Fransche kostschool, met ongeveer 30, eene Nederduitsche school, met een gemiddeld getal van 140 leerlingen, 1 korenmolen, 1 trasmolen, 1 pannenbakkerij, de wijdvermaarde zoogenaamde Alphensche beschuitbakkerij, vele pijpen-fabrijken, 1 goudsmederij; terwijl overigens de inw. meest hun bestaan vinden in veenderij, vlasserij, landbouw, graan- en veeteelt en handel; zijnde er aan de lage zijde van den Rijn vele belangrijke en fraaije winkels en langs den Rijn de uitmuntendste landerijen en bouwmanswoningen, vele kaaspakhuizen en zes watermolens.

Het dorp Aarlanderveen, van ouds Arleveen, en thans nog veelal door de landlieden bij verkorting Aarleveen of ook wel Harleveen geheeten, terwijl de stichtingsbrief van het St. Pancras kapittel te Leyden het als Aardekeveen opgeeft, wordende ook wel ter onderscheiding van de *Aarlanderveensche Rijnbuurt* de Aarlanderveensche Kerkbuurt genoemd, ligt 4 u. N. O. van Leyden, 1½ u. Z. O. van Woubrugge, 1 u. N. van Zwammerdam en even zoo ver W. van Nieuwkoop; ontleent waarschijnlijk zijnen naam van de ligging in de veenen en aan de Aar, en strekt zich omtrent de kerk, met eene dubbele rij huizen langs den Aarlanderveenschen dijk, zoover die bestraat is, uit.

De kerk der Herv., die alle blijken draagt, dat zij van oude dagteekening moet zijn, is een ruim kruisgebouw, dat aan iedere zijde eenen kapelgevel heeft. Zij is net bevloerd en met leijen gedekt, heeft aan de voorzijde eenen bijzonder fraaijen vierkanten tooren gehad, nu echter een toren met achtkanten koepel, van klok en uurwerk voorzien, en op het midden van het dak stond vroeger ook nog een vierkant torentje. De gemeente, die, ruim 1000 zielen telt, en door éénen leeraar bediend wordt, behoort tot de klass. van *Leyden*, ring van *Woerden*. De predikant wordt door den kerkeraad beroepen maar de Ambachtsheer heeft het regt van agreatie over dit beroep. De eerste Herv. leeraar alhier, was Florentius Mari, die in 1590 beroepen werd. De R. K. hebben hier ook eene zeer nette en welingerigte kerk, die aan Johannes den Dooper toegewijd is. De statie, die 260 communicanten telt en door éénen Pastoor bediend wordt, wordt onder het aartspr. van *Holland* en *Zeeland*, en tot het dek. van *Rijnland* gerekend. Tot de Israëlitische ringsijnagoge, waarbij een voorlezer de dienst waarneemt, behooren 17 omliggende dorpen. Ook heeft men er eenen korenmolen, eene zeer fraaije, ruime, doelmatige ingerigte en in 1830 geheel nieuw opgebouwde dorpschool

met onderwijzerswoning en met Zwammerdam heeft dit dorp een departement *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 11. October 1818 opgerigt is, en 25 leden telt.

Toen de Franschen, die, in het jaar 1672, in deze landen gevallen waren en tot 's Gravenhage dachten door te dringen, dezen toeleg mislukt zagen, trok eene hunner benden op Nieuwkoop af, om dat dorp te plunderen, maar de Baljuw van Nieuwkoop bragt ras eenige gewapende boeren op de been, onder welke zich ook eene kompagnie van Aarlanderveen bevond. Deze vielen de Franschen aan en verdreven hen, waardoor hun voornemen verijdeld werd en deze streek van hun bezoek verschoond bleef. Ook hadden die van AARLANDERVEEN een aanmerkelijk aandeel aan den opstand der inwoners van Alphen en Oudshoorn tegen de Franschen in 1813.

Het wapen van AARLANDERVEEN is een zilveren schild waarop een doodshoofd, onder hetwelk twee zwaarden kruislings over elkander liggen, met eenen horen daaronder.

AARLANDERVEEN EN PULMOT. Onder dezen naam is de gemeente Aarlanderveen bekend, als eene heerlijkheid die vroeger in bezit was van de Heeren van OUDSHOORN, mede bezitters van de heerlijkheden Oudshoorn en de Gnephoek, van de hooge heerlijkheid van Vrijhoeve en van de hofstede Rijnenburg onder Hazerswoude, welke hofstede voorheen een Hollandsch leen was. Bij afstand van Heer DIRK VAN OUDSHOORN, anderen zeggen bij zijn overlijden, in het jaar 1321, werd zijn zoon, Heer WILLEM, met alle deze heerlijkheden verlijd. Heer WILLEM, in den tweespalt tusschen Hertog WILLEM VAN BEIJEREN, en diens moeder, Keizerinne MARGARETT, de Hoeksche zijde, dat is, die der Keizerinne gekozen hebbende, werden alle zijne Heerlijke goederen, in het jaar 1351, door den Hertog verbeurd verklaard, en, in den jare 1354, verkocht aan Heer ARNOLD VAN IJSSELSTEIN, van wien zij zijn overgegaan op Heer ADRIAAN VAN RAAPHORST, in wiens geslacht die goederen eenigen tijd gebleven zijn. Naderhand zijn zij geraakt aan den huize van KUILENBURG, doch vervielen bij het overlijden van JASPER VAN KUILENBURG, weder aan den Koning van Spanje, als Graaf van Holland, die ze verkocht aan Heer ROELAND LE FEVRES. Vervolgens is deze heerlijkheid bezeten bij de gebroeders JAN, FRANÇOIS en ROELAND VAN HEEMSTEDE, en naderhand nog bij hunne nicht, Vrouwe ANNA DE BARCOURT, die tijdens het afzweren van den Koning van Spanje aan het Hof diens Konings haar verblijf hield, waarom zij door de Staten van Holland en Westfriesland verbeurd verklaard, en in 1593, aan ERNST VAN MANSVELD, Veldmaarschalk in dienst der Staten, in mindering zijner achterstallen, ter leen gegeven werden. Thans is zij een eigendom van den W. E. W. Heer REINHARD JAN VAN DER MEULEN, Predikant te Amsterdam.

AARLANDERVEENSCHE KERKVAART, vaart in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Woubrugge*, gem. *Aarlanderveen*, die vroeger, uit den Rijn komende, tusschen den Noord- en den Zuideinderpolder door, naar het dorp Aarlanderveen liep, en de gemeenschap tusschen dat dorp en den Rijn daarstelde. De Sluis het kerksluisje, nog ten huidigen dagen zoo genoemd, is weggebroken, waardoor het gebruik dier vaart opgehouden heeft. De ingezetenen van het dorp kunnen echter door twee sluizen, als éene in het dorp zelve, en éene aan den Galge- of Noordeindschen molen, met vaartuigen in het kanaal en den Rijn komen.

AARLANDERVEENSCHE RIJNBUURT of LAGE ZIJDE VAN DEN RHYN OVER ALPHEN EN ZWAMMERDAM in *Rijnland*, prov. *Z. Holland*, arr. en

3 u. O van *Leyden*, kant. en 1 u. Z. O. van *Woubrugge*, gem. en 1 u. Z. van *Aarlanderveen*. Ten N. door den Rijn van Alphen gescheiden, strekt zij zich van de Aarbrug over de Rijnbrug, tot voorbij Zwammerdam, langs den Rijn, tot aan de rivier de Ziende, (zijnde een groot uur gaans) uit, is, uithoofde van hare ligging langs den Rijn, zeer levendig door de drokke scheepvaart, en een gedeelte wordt ook wel de TURFMARKT genoemd; omdat hier, in vroeger dagen, eer dit gedeelte nog zóo volkrijk was; verscheidene turfschuren, langs den Rijn staande, gevonden werden.

De inw., onder welke 900 Herv., hooren van den Aarbrug, tot even over den Rijnbrug, kerkelijk onder Alphen, terwijl zij met die van Oudshoren-en-Gnephoek in de inkwartiering deelen. Ook was van oudsher hier de gewoonte, dat, wanneer burgers in oorlogstijden te dienste van het land werden opgeroepen, als ook wanneer het wapenschouw was; de manschappen alsdan op Oudshoorn en niet op Aarlanderveen werden opgeroepen. Hierover ontstond zelfs, in het jaar 1629, eenig geschil, dewijl de schout van Aarlanderveen begeerde, dat de bewoners van dit gedeelte der gemeente zich met hunne wapens naar zijn dorp zouden begeven, als wezende zijne onderhoorigen; zij daarentegen weigerden zulks; maar wilden wel te Oudshoorn verschijnen, waarop alstoen door gecommitteerde Raden den 2 Julij 1630, uitspraak is gedaan, dat de bewoners behoorden tot de wapenschouw van Oudshoorn. Hierdoor en door hare ligging tegen over Alphen, waarvan zij door den Rijn, en palende aan Oudshoorn, waarvan zij door de Aar gescheiden is, wordt deze buurt menigmalen verkeerdelijk, als onder een dier gemeente behoorende, opgegeven.

Er is hier eene pannebakkerij, een trasmolen en eene zeer bloeijende kostschool. Tusschen de Aar en de Rijnbrug stond vroeger het Riddermatige huis Beerendrecht. Zie voorts dat woord.

In den jare 1672 had in dit gedeelte van Aarlanderveen, bij de Zwammerdammerbrug, tusschen de Franschen en de ingezetenen van Aarlanderveen en Zwammerdam, een gevecht plaats, hetwelk de verwoesting van Zwammerdam ten gevolge had; en in 1787, dacht het volk van den Rijngraaf VAN SALM zich hier te nestelen, maar de ingezetenen hadden zich in de hiervoren genoemde pannenbakkerij en naburige huizen verschanst, en noodzaakten hen, door een wel onderhouden vuur, na een kort en scherp gevecht, den aftogt te blazen.

AARLE, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, distr. en 6 u. O. van *Oirschot*, arr. en 3 u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en ½ u. N. W. van *Helmond*, gem. *Aarle-Rixtel*, ¼ u. N. W. van Rixtel en 6½ u. Z. O. van 's Hertogenbosch.

Men wil, dat dit dorp oudtijds ADELRE of ADELREE genoemd werd, uithoofde de adel zich hier gemeenlijk ophield, ten einde digt bij het hof te wezen, wanneer de Hertog van Braband, zoo als nog al dikwijls plaats had, zich op het kasteel van Helmond bevond, terwijl eenige adellijke huizen, die hier staan of gestaan hebben, tot staving van dit gevoelen worden aangehaald. HANEWINKEL (1) gist, dat men AARLE vroeger ADEREE noemde, omdat hier misschien eene overvaart

---

(1) Geschied- en aardrijkskundige beschrijving der Stad en Meijerij van 's Hertogenbosch, bl. 270, uit welk werk, het naauwkeurigste dat er over de Meijerij van 's Hertogenbosch bestaat, wij hier en daar veel ontleend hebben.

was over de *Aa* of *Ade*, welke rivier, des winters buiten hare oevers tredende, het dikmaals, zelfs nog tegenwoordig, bijna ondoenlijk maakt, om aan de noordzijde dit dorp uit of in te gaan. Hiervan zoude ADERLE, AARLE en gemakshalve AARLE, of zoo als de Meijerijenaars zeggen, AALE genoemd zijn. Meer aannemelijk komt ons echter het gevoelen van den geleerden W. C. ACKERSDIJK voor, die AARLE voor eene verbastering houdt van ADERLO, dat is *plaats aan de Aa* (1); ten minste dat deze plaats lang voor het bestaan van den Brabandschen adel is bewoond geweest, schijnt ten duidelijkste te blijken uit hetgeen ons door GRAMMAIJE vermeld wordt, namelijk, dat hier, op het laatst der 16e of in het begin der 17e eeuw, Romeinsche penningen gevonden zijn. Men noemt dit dorp ook veelal AARLEBEEK, of, zoo als de landlieden het uitspreken, AALEBEEK, zijnde zooveel als AARLE en BEEK, maar te onregte, want het hier kortbij gelegen *Beek* is een afzonderlijk dorp, dat ook tot eene andere gemeente behoort.

De Herv. kerk, die, ten N. W. van het dorp afgezonderd in de akkers ligt, is een net en tamelijk groot kruisgebouw, met eenen fraaijen toren, vroeger gedekt met eene vrij hooge en scherpe spits, die bij den storm van 9 November 1800 omvergewaaid is, waardoor het Noorder- of Lieve-Vrouwekoor zeer beschadigd werd. In het volgende jaar werd er wel weder eene andere spits op dezen toren gesteld, maar deze is slechts 11,29 voet hoog. Deze kerk wordt thans in combinatie met die van *Helmond* en *Rixtel* bediend. De schuurkerk te AARLE, die tot de R. K. godsdienst gebruikt wordt, viert als patrones de H. Maagd MARIA. Na de verovering van 's Hertogenbosch in 1629, zijn AARLE en *Rixtel*, altijd door éénen pastoor bediend geweest, doch nu Rixtel als parochie vernietigd is, maken zij te zamen de parochie van AARLE uit, die, onder het voormalig bisdom of vicar. gener. apost. van *'s Hertogenbosch*, tot het dek. van *Helmond* behoort en 1100 zielen telt. Over de benoeming tot de pastorij van AARLE was in 1809, onder koning LODEWIJK, eenige moeijelijkheid ontstaan, welke in der minne is bijgelegd, en de vrije benoeming en instelling is aan den vicaris apostolijk verbleven. Te AARLE is nog eene kapel in wezen, eerst gebouwd omtrent het jaar 1597. Zij is voorzien van een torentje en uurwerk, en thans door eenen muur in tweeën gescheiden, zijnde het eene gedeelte een raadhuis en het andere tot eene dorpschool ingerigt. Voor omtrent twee eeuwen was deze kapel zeer vermaard, wegens een *Lieve-Vrouwe-beeld*, bekend onder den naam van *Onze-Lieve-Vrouw te Aarle in 't zand*, dat, naar men wilde, wonderen verrigtte, waarom dan ook jaarlijks onderscheidene lieden, uit de omstreken, herwaarts eene bedevaart deden, hetgeen niet weinig levendigheid aan het dorp bijzette; thans worden vele vreemdelingen derwaarts gelokt door de beide jaarmarkten, waarvan de eene dingsdags na halfvasten, en de andere dingsdag na den tweeden zondag in Julij invalt, zijnde de eerste vooral vermaard door de menigte fraaije paarden, die dan uit alle oorden derwaarts worden gebragt.

De inw. van AARLE, wier getal thans ongeveer 450 beloopt, leggen zich met ijver toe op het ontginnen van woeste gronden en het laten uitbroeden van jonge ganzen en hoenderen, hetwelk hier

---

(1) Zie hetzelfde werk op dezelfde bladz.

eenen tak van koophandel uitmaakt, wordende er op elken donderdag eenige honderden kuikens van hier naar 's Hertogenbosch en voorts naar Holland verzonden. Ook hebben de drie broeders, HENRICUS, ALEXIUS en EVERT PETIT hier eene klokgieterij opgerigt, die met zeer veel voordeel aan den gang wordt gehouden, en waar zeer fraaije klokken van allerlei grootte gegoten worden.

De oude Hertogen van Braband hebben, uit erkentenis voor de bewezen diensten, aan de ingezetenen van dit dorp de vrijheid van jagt en visscherij geschonken. Den 4 December 1300 werden de gemeene hei- en wei-gronden te AARLE door JAN II aan die van AARLE, *Beek* en *Rixtel* uitgegeven, welke uitgift, den 19 Mei 1359, door Hertogin JOANNA en haren gemaal WENCESLAUS VAN LUXEMBURG nader bevestigd is. AARLE werd in 1598 gebrandschat en geplunderd door de Spanjaarden, die er het volgende jaar het weinige, dat zij overgelaten hadden, nog kwamen wegrooven. Bij den inval der Franschen, in 1672, had het almede veel te lijden, en dertig jaren later werd het door hen afgebrand. Toen, in 1792, die natie weder in ons land viel, moesten de dorpelingen, ten dienste der troepen van DUMOURIER, hooi, stroo en haver leveren, en werden achtervolgens, nu eens door de Franschen dan weder door de Bondgenooten verontrust.

AARLE, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 2½ u. N. W. van *Eindhoven*, distr., kant. en 1 u. N. O. van *Oirschot*, gem. en ½ u. W. van *Best*, aan den weg van dat dorp naar Oirschot. Het is door houtgewas omgeven en doet zich zeer aangenaam voor, daar de meeste huizen, op eenigen afstand van elkander, rondom een door hoog geboomte digt belommerd grasveld, gebouwd zijn.

AARLE (HOOGE), ook wel, hoewel verkeerdelijk, HOOGEN-AA gespeld, geh. prov. Noord-Braband, distr. en 1¼ u. N. van Helmond; arr. en 3½ u. N. O. van Eindhoven, kant. gem. en ¼ u. Z. W. van Gemert.

AARLEBEEK, verkeerde benaming van het dorp AARLE. Zie dat woord.

AARLE-RIXTEL, gem., prov. *N. Braband*, distr. *Oirschot*, arr. *Eindhoven*, kant. *Helmond*, (29 m. k., 5. s. d.) grenzende ten N. aan de gem. Beek-en-Donk, ten N. O. aan Gemert, ten O. aan Helmond, ten Z. aan Mierlo, ten W. aan Stiphout en Lieshout. Zij bevat de dorpen Aarle en Rixtel, benevens de gehuchten Aschdonk, Koudenberg, het Groenewoud, Overbrug, de Kij- of Rijtbroeken en Strijp.

In 1640 werden deze dorpen, voor 6300 gulden, verpand aan JONAS FRANÇOIS VAN DONGELBERGE, maar die penningen daarna weder afgelost, waardoor zij onder de Staten-dorpen terugkeerden.

Men telt hier ongeveer 1200 inw. en de oppervlakte beslaat 1142 bunders, er zijn eene R. K. kerk, eene Hervormde kerk, een schoolgebouw, en eene klokgieterij. Voorheen waren er vele kasteelen, of adellijke huizen, die thans meest gesloopt of in boeren-hofsteden herschapen zijn.

In 1809 heerschte in deze gem. eene besmettelijke ziekte, die echter door de zorg van 's lands regering spoedig gestuit werd.

AARLEVEEN, d. in *Rijnland*. Zie AARLANDERVEEN.

AARNEMUIDEN, stadje op het eiland *Walcheren*, prov. *Zeeland* Zie ARNEMUIDEN.

AARNHEM of AARNHEIM, stad. prov. *Gelderland*. Zie ARNHEM.

AARNOUTSBERGEN, voormalig d. in den grooten Zuid-Hollandschen waard, dat bij den watervloed van 18 Nov. 1421 verdronken en nim-

weer weder bovengekomen is, men weet evenwel niet juist de plaats, waar het moet gelegen hebben.

AARSEN, d. in *Limburg*, Zie Arcen.

AARSLUISJE, voormalig sluisje op de *Aar*, in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Woubrugge*, gem. *Ter Aar*, tusschen de Kattenbrug en den Aardam, ter keering van het Amstelwater uit den Rijn aangelegd, maar bij de verbetering van de vaart op deze rivier, in 1824 en 1825, uitgehaald en geheel vernietigd. Het had slechts eene wijdte van 2,62 el, tusschen de slagstijlen, en was voorzien met overleggers ter hoogte van 1,74 el, boven AP.

AART, d. in de *Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie Aardt.

AART (DEN), geh. op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 7 u. N. W. van *Arnhem*, distr. *Neder-Veluwe*, kant. gem. en 6 u. van *Barneveld*.

AART-ELOIJENBOSCH, pold. in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem *Giessendam* en *Giessen-Oudkerk*, die met de polders *Grobbendonk*, *Colsterweer*, *Bijlandsche waard* en *Floris van den Tempel*, 96 bunders groot is. Zij liggen tusschen het Houweningswater en de riv. de Merwe, boven den Hoogkil.

AARTH (TER), geh. in Drenthe. Zie Aert (Ter)

AARTSBERGEN, oud adell. kast. in *Zuid-Holland*. Zie Heeraartsberg.

AARTSWAART, Aertswaert of Aertsweerde, in oude brieven Harsavard, Harmsweerde, Hartswaarde of Hereswaart genoemd, en in de 12e eeuw reeds onder den naam van Villa Herewardis bekend, voormalig d. in den *Grooten Zuid-Hollandschen Waard*, aan den Alm. Het was een der 34 dorpen, die, bij den watervloed van 18 November 1421, verdronken, en sedert niet weder te voorschijn gekomen zijn.

AARTSWOUD, bij sommigen ook *Eertswoude* genoemd, d., in de *Vier Noorder Koggen*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 3 u. N. W. van *Hoorn*, kant. en 2 u. Z. W. van *Medemblik*, gem. *Hoogwoud- en-Aartswoud*, 1 u. N. van Hoogwoud aan den Zeedijk, in welken hier eene sluis is, om het binnenwater te ontlasten. Ofschoon dit dorp altijd met Hoogwoud eene vrije heerlijkheid uitmaakte, had het voorheen evenwel eenen afzonderlijken regtsban, die ruim 210 bunders lands besloeg. Het d. heeft twee buurten, die op eenigen afstand van malkander gelegen zijn. De Herv., die eene gemeente van 330 zielen uitmaken en tot de class. van *Hoorn*, ring van *Spanbroek*, behooren, hebben hier eene kerk, met eenen vrij zwaren vierkanten toren. Men ziet tegen eene balk in de kerk het jaartal 1515, hetwelk doet gissen, dat zij te dier tijd al gebouwd zij. De gem. wordt door eenen Predikant bediend, die bij agreatie van den Ambachtsheer beroepen wordt. De R. K. behooren tot de statie van *Hoogwoud*. Er is hier ook eene school met ruim 50 leerlingen.

AAS (DE), plaats op de Z. O. kust van het eil. *Terschelling*, prov. *N. Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *Texel*, ½ u. van de Hoorn.

AASDOM, gedeelte van de gem. *Abcoude-Proostdije-en-Aasdom*, in het *Nederkwartier*, prov. en arr. *Utrecht*, kant. *Baambrugge*, tusschen den Krommen-Angstel, de Oude Waver en de Hoolendrecht. Het bevat met *Aasdom-Proostdije* ruim 930 bunders, in twee polders, den Holendrechter polder en den Waard-en-Assakkers polder, die ieder éénen molen hebben. De inw. behooren kerkelijk onder *Abcoude*. Volgens sommigen zoude het *aasdomsversterfregt* van deze streek zijnen naam ontleend hebben.

AASDOM IN 'T VEEN, polder in het *Nederkwartier*, prov. en arr. *Utrecht*, kant. *Baambrugge*, gem. *Abcoude-Proosdije-en-Aasdom*

ligt Z. O. van Aasdom, O. van de gem. Vinkeveen, N. van Abcoude-Baambrugge, en W. van den Krommen Angstel, bevat ongeveer 465 bund. en wordt door molens uitgemalen. De Herv. inw. behooren tot de gem. *Vinkeveen*, de R. K. tot de statie van *Abcoude*.

AASDOM-PROOSTDIJE, polder in het *Nederkwartier*, prov. en arr. *Utrecht*, kant. *Baambrugge*, gem. *Abcoude-Proostdije- en Aasdom*, grenst N. aan de Oude Waver, O. aan Vinkeveen, W. aan Waverveen, en Z. loopt het tusschen de beide laatstgemelde gem. in een punt uit. De Herv. inw. behooren tot de gem. *Vinkeveen*, de R. K. tot de statie van *Waverveen*.

AASPRANG, riv., prov. *Gelderland*, dat ¼ u. van den uitloop der *Aa* of *Aha* in den Ouden IJssel, uit het eerstgenoemde riviertje voortkomt, eerst noordwaarts aanstroomt, vervolgens, bij het huis de Bontebrug, eene meer noordwestelijke rigting neemt, en eindelijk, met eenen zuidelijken bogt, zich ¼ u. beneden Ulft, onder Gendringen, in den Ouden IJssel ontlast.

AASTEIN, Aasten, d., prov. *Noord-Braband*. Zie Asten.

AATSERBERG, geh. in Limburg. zie Asterberg.

AAXENS, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 2 u. W. van *Sneek*, kant. en 1 u. Z. van *Bolsward*, onder *Tjerkwerd*, en ¼ u. van dat d., aan een watertje, dat hier de grensscheiding tusschen Wonseradeel en Wymbritseradeel vormt. Het behoort kerkelijk onder de gem. *Tjerkwerd-en Dedgum*.

AAXTERWIJK, d. in Waterland. Zie Axwijk.

ABAI, riv. en haven in *Oost-Indië*. Zie Abej.

ABBEGA, ook Abegea en Abinga genoemd, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, arr., kant. en 1½ u. W. van *Sneek*, 1¾ u. N. W. van *Ylst*. Men telt hier nagenoeg 190 inw. De Herv., die hier eene kerk met een fraai orgel hebben, behooren tot de gecombineerde gem. van *Oosthem-Abbega-en-Folsgara*, de R. K. tot de statie van *Ylst*. Voorheen had men onder dit dorp de volgende adellijke sloten, Heringa en Wigmana bij de buurt Abbegaster-Ryge; Attama, Sytinga en Bonninga in het buurtje Morra; voorts Bangama in de Oosterburen.

ABBEGASTER-RYGE, b., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wijmbritseradeel*, onder *Abbega*, en ¼ u. N. van dat dorp gelegen. Hier lagen oudtijds de staten Heringa en Wigmana.

ABEJ of ABAI, riv. in *Oost-Indië*, op de Noordoostkust van het eil. *Borneo*.

ABEJ of ABAI, haven in *Oost-Indië*, op de Noordoostkust van het eil. *Borneo*, aan de riv. van denzelfden naam op 60° 20′ N. Br. 114° 3′ O. L. Het is de voornaamste haven in die streken. Men wint in dezen omtrek, die goed bebouwd is, rijst, peper en kaneel.

ABBEKERK, voormaals eene smalstede, thans een d. in de *Vier Noorder Koggen*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 2 u. N. van *Hoorn*, kant. en 1½ u. Z. W. van *Medemblik*, gem. *Abbekerk-en-Lambertschagen*. De Herv., wier kerk eenen toren met eene spits heeft, waarvan in 1656 de eerste steen gelegd werd, behooren tot de gecombineerde gem. van *Abbekerk-en-Lambertschagen*, de R. K. tot de statie *Lambertschagen-de-Weere-en-Zijbecarspel*. Er is hier eene dorpschool met ruim 30 leerlingen.

ABBEKERK-EN-LAMBERTSCHAGEN, gem., prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Medemblik* (4 m. k., 5 s. d.), grenst ten N. aan de Zuiderzee, ten W. aan de gem. Hoogwoud-en-Aartswoud, ten Z.

aan Sijbecarspel- en- Benningbroek en ten O. aan Twisk. Het bevat in de dorpen Abbekerk en Lambertschagen, benevens een gedeelte van de gehuchten de Weere en Coppershorn en den polder Bennemeer 117 h. en 680 inw., die in landbouw en veeteelt hun bestaan vinden, en onder welke 400 Herv., 250 R. K., 26 Menn. en 4 Luth. zijn. De Herv. gem. van Abbekerk-en-Lambertschagen heeft twee kerken, die door éénen predikant bediend worden, en behoort tot de klass. van *Hoorn*, ring van *Medemblik*. De R. K. hebben hier geen kerk maar behooren tot de statie *Lambertschagen-de-Weere-en-Sijbecarspel*, de Menn. tot de gem. van *Twisk-en-Abbekerk*, de Luth. tot de gem. van *Medemblik*. Er zijn in deze gem., die 476 bunders groot is, 2 scholen, welke gemiddeld door 65 leerlingen bezocht worden.

ABBEKINDEREN, op sommige kaarten verkeerdelijk onder den naam van Apekinderen voorkomende, buurt. in *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, distr., arr., kant. en ¾ u. Z. O. van *Goes*, gem. en ¼ u. Z. van *Kloetinge*.

ABBEMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, Z. W. van Grouw en daar tegenaan palende.

ABBEMA, voorm. stins, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwolden*, griet. *Utingeradeel*, bij *Akmarijp*, reeds voor meer dan eene eeuw afgebroken.

ABBEMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwolden*, griet. *Utingeradeel*, onder *Akkrum*, waarvan men zelfs niet meer weet, waar zij gestaan heeft.

ABBENBROEK, gem. in het *Land van Voorn*, prov. *Z. Holland*, arr. en kant. *Brielle* (11 m. k., 7 s. d.), uit het dorp Abbenbroek, en eenige verspreid liggende huizen bestaande, is eene heerl., die, blijkens eenen daarvan nog bestaanden leenbrief bij het geslacht de Vos van Steenwijk, in het begin der 13de eeuw, door Graaf Floris IV, als leengoed geschonken is, en vroeger bezeten werd bij de Heeren van het geslacht van dien naam, van welke een met name Gerrit van Abbenbroek, in de geschiedenis als een der hoofden van de Kabeljaauwsche partij te boek staat, zijnde hij in 1481 bij een gevecht aan de Vaart bij Utrecht, nevens zijnen zwager Willem van Valkenstein, door de Hoekschen krijgsgevangen gemaakt, terwijl hij in 1489 met de Rotterdamsche Hoekschen eene overeenkomst teekende, waarna hij in 1494 overleed. Thans is zij een eigendom van de H. E. H. G. Heeren J. A. Baron de Vos van Steenwijk, genaamd van Essen, en H. de Vos van Steenwijk, die de regten tot voordragt van den Burgemeester, het gemeentebestuur, tot benoeming van eenen Dijkgraaf, Heemraden en schoolmeester en collatie van Predikanten bezitten, terwijl vroeger aan deze heerl. het *Jus vitae et necis* (het regt van eigene regtspraak) etc., verbonden was. Zij is ruim 1000 bund. groot en grenst ten N. aan Heenvliet en Geervliet, ten O. aan Biert-en-Stompert, ten Z. aan Zuidland en Oudenhoorn, en ten W. aan Nieuwenhoorn.

Men heeft er ééne zeer fraaije, in 1831 geheel nieuw gebouwde school, ruim 640 inw., die in graan-, vlas- en aardappelenteelt, alsmede in den graanhandel hun bestaan vinden, en eene kerk, een groot gebouw met eenen dikken toren, die vóór de Hervorming aan den H. Egidius toegewijd, en waarin op den 11 Mei 1481, een kapittel van 8 kanoniken gesticht was; ook bestond hier toen zekere broederschap, ter gedachtenis van de zeven weeën der H. Maagd, en er waren in deze kerk zeven vikarijën, waarvan elk haar bijzonder altaar had. In het jaar 1747 stortte door bevigen stormwind een der kapelgevels aan de zuidzijde geheel in, waarna, ter vermijding van groote kosten, de muren vierkant werden opgetrokken. Vóór den

predikstoel liggen twee groote zerken, waaronder de grafkelders der Heeren van Abbenbroek zijn. Sedert de Reformatie is deze kerk in gebruik bij de Herv. gem., van welke wij reeds in 1574 als Predikant vermeld vinden Hermanus Geldreus. Deze gem., die tot de klassis van *Brielle*, ring van *Geervliet*, behoort, telt 630 zielen, en heeft eenen Predikant. De hier wonende R. K. behooren tot de statie van *Brielle*.

Het wapen dezer heerl. bestaat in een rood veld, waarop een geheel openstaande broek, zonder bovenband, van wit of zilver laken met eene goudlakensche voering, zonder banden aan de knieën.

Het d. Abbenbroek ligt 2½ u. Z. O. van Brielle, ½ u. Z. W. van Zuidland, in het N. O. der gemeente, niet ver van de Bornisse, uit welk riviertje eene haven komt, waardoor het water van eene nabij het d. gelegen kom of vijver ververscht wordt, door welke haven het d. vroeger merkelijk in welstand toegenomen is. Men wil, dat het zijnen naam ontleent van zekere moerassige gronden omtrent 50 roeden van het dorp gelegen, die voorheen onder den Abt van Echternach moeten behoord hebben, en niet anders dan bij drooge zomers te bewandelen zijn, alswanneer men door de bovenste korst eenen stok of lat kan steken, die tot 18 of 20 voet diep gaat, zonder vasten grond te raken.

Het dorp, dat in een langwerpig vierkant gebouwd is, schijnt van zeer hoogen ouderdom te zijn, hoewel het jaar der stichting onbekend is. Het moet vroeger veel grooter geweest zijn dan thans, aangezien men ten Z. van het dorp langs en beneden den dijk in eene tusschenwijdte van 100 roeden de grondslagen van eene rij aaneengebouwde huizen; vindt. Het heeft in de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten veel geleden, uit hoofde dat Gerrit van Abbenbroek, die Ridder en Raad van Keizer Maximiliaan van Oostenrijk en van zijnen zoon Filips II, Graaf van Holland, was, de zijde der Kabeljaauwschen koos, hetwelk de Hoekschen niet weinig op hem verbitterden. Ook is het onderscheidene reizen door watervloeden deerlijk geteisterd, vooral door die van 1376. Het geweld des vuurs heeft het almede meermalen aangetast; zoo als in 1640 en 1644, bij welke laatste ramp de geheele sekretarie afbrandde, tot onherstelbaar verlies van vele merkwaardige zaken.

Er is hier een fraai regthuis, dat in 1645, door den Graaf van Merode voor drie vierden en door den Heer Nicolaas van Abbenbroek voor een vierde, als gezamenlijke Heeren der heerl., gebouwd is, en thans door den heer S. Bodde, burgemeester der gem., in eigendom bezeten wordt. De wapens der beide stichters, die vroeger boven de deuren in steen uitgehouwen waren, zijn daar nu niet meer te zien. Het huis van den Heer van Abbenbroek is een zeer fraai vierkant gebouw, dat op het einde der vorige eeuw geheel nieuw opgetimmerd is.

ABBENBROEK of Velgersdijk, voorm. kast. in het eiland *Tholen*, prov. *Zeeland*, distr. *Zierikzee*, gem. *Oud-Vosmeer*.

ABBENES of Abenes, eil. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Woubrugge*, gem. *Alkemade*, ten N. bepaald door het Lange-Rak, ten O. door het Haarlemmermeer, ten Z. door de Huigsloot en ten W. door het Kogermeer.

ABBENWIER, voorm. stins, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Rauwerderhem*, arr. en 2½ u. N. O. van *Sneek*, kant. en ¾ u. W. ten Z. van *Rauwerd*, 20 min. Z. van Irnsum. In het jaar 1462 werd zij door de Vetkoopers onder Janko Douwama, nadat deze eene volkomene overwinning op de Schieringers behaald hadden, geheel uitgeroeid. Thans vindt men daar ter plaatse eene buurt van denzelfden naam.

ABBESTEE, b. in het *Hoogheemraadschap van den Hondsbossche*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 5 u. N. W. van *Alkmaar*, kant. *Zijpe*, gem. en ½ u. N. O. van *Calandsoog*, 3 u. Z. van den Helder.

ABBEWEER, geh. in *Hunsingo*, prov. en 3 u. N. van *Groningen*. arr. en 4 u. W. ten N. van *Appingedam*, kant. en ¾ u. N. van *Winsum*, gem. en 20 min. Z. O. van *Baflo*, onder *Tinallinge* en 10 min. Z. O. van dat d. gelegen Het was vroeger eene heerl. met een adell. huis, waarvan grachten en singels nog kenbaar zijn. De omtrek bestaat uit lage doch zware kleilanden, die beter voor tichelfabrijken dan voor de graanteelt geschikt zijn, bevattende tevens odoorn (ijzer oxyde), door welke het water, in de slooten, veelal bleekrood of hoog aschgeel van kleur is.

ABBEWIER, voorm. state, prov. *Friesland*, arr. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, onder *Anjum* en ¼ u. O. van dat dorp.

ABBINGA of ABINGA, voorm. stins, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, onder *Huizum* en 5 min. Z. O. van dat d., 20 min. N. O. van Goutum en ½ u. Z. O. van Leeuwarden, in 1837 afgebroken, vroeger door de geslachten ABBINGA, DOUMA, SCHURMAN en SLOTERDIJCK bewoond.

ABBINGAWIER, d. in *Friesland*. Zie ENGWIER.

ABBO of WAY ABBO, riv. in *Oost-Indië*, resid. *Amboina*, eil. *Boero*, die uit een binnenmeer komt, zeer dik en drabbig is, maar stil van water, ten ware in het regensaisoen, wanneer zij met groot geweld naar beneden komt storten, en alles dreigt onder water te zetten en weg te slepen. Het is de grootste rivier van het eiland, zoo als zij zich in haren loop ook het verste van allen uitstrekt, maar met zoo vele bogten en kromten, dat sommigen die wel op 388 begrooten; ook kan men wel drie dagen ver de rivier opvaren, eer men aan den grond geraakt, of genoodzaakt wordt aan land te gaan, hetgeen eerst in eene bogt, die zeer ver uit het gebergte haren oorsprong heeft, plaats vindt, nadat men door vele kromten nog drie uren hooger opgevaren is, waar men, bij Bukel, begint te vernemen, dat het drooger wordt. Aan wederzijden is deze rivier meest met nipa- en mangimangiboomen bezet, langs welke zij met verscheidene takken, waarin zich vele kaimans onthouden, na zich, op haren Z. Westelijken loop, bij het d. Way Samma, met de groote riv. *Way Oeloe* vereenigd te hebben, door de bogt van Cajeli, in zee stort.

ABCOUDE, bij verkorting ABCOU, d. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 5½ u. N. ten W. van *Utrecht*, kant. en ½ u. N. van *Baambrugge*, ruim 1½ u. Z. W. van Weesp en even zoo ver Z. O. van Ouderkerk aan den Amstel, ter plaatse waar de Kromme Angstel zich in twee takken splitst, waarvan de eene den naam van Gein aanneemt, de andere dien van Krommen Angstel behoudt. Het was voorheen eene heerl., die onder den naam van ABEKEWALDA, reeds in 1085 voorkomt, in een verdrag, tusschen de kerken van St. MAARTEN en St. JAN te Utrecht, door Bisschop KOENRAAD gemaakt. In de 14de eeuw vindt men het ABEKOUDE en ABBEKOUDE en in 1410 al ABCOUDE genoemd. De oude adellijke Heeren, die van dit dorp of liever van het daarbijgelegen slot, als het stamhuis, hunnen naam ontleend hebben, waren te gelijk bezitters der Heerlijkheid Wijk bij Duurstede. Zekere GIJSBRECHT VAN ABCOUDE, tot vrouwe hebbende eene dochter van WILLEM, Heer VAN GAASBEEK in Braband, bekwam daardoor, na het overlijden zijns schoonvaders, Gaasbeek en meer andere heerlijkheden; die echter daarna, in 1407, aan het huis VAN GAASBEEK zelf vervallen zijn: na-

melijk aan JAKOB VAN GAASBEEK, broeders zoon van meergemelden WILLEM. Alle die heerlijkheden, benevens de daaraan onderhoorige leenen, in 1440, door gezegden JAKOB, aan het Sticht overgedragen zijnde, stonden daarom onder den naam van *Gaasbeeksche leenen* bekend. Thans is Abcoude verdeeld in twee ambachtsheerl., die ieder eene burgerlijke gem. uitmaken, namelijk ABCOUDE-PROOSTDIJE EN-AASDOM en ABCOUDE-BAAMBRUGGE (zie beide hieronder afzonderlijk behandeld).

De kerk van ABCOUDE, staande op het grondgebied van *Abcoude-Proostdije-en-Aasdom*, is eene fraaije en groote kruiskerk met eenen hoogen toren en twee klokken. Aan het koor staat eene prachtige tombe, door eene der Ambachtsvrouwen tot eene bijzondere begraafplaats opgerigt. Vóór de Hervorming was zij aan de H. H. COSMUS en DAMIANUS toegewijd, en er waren daarin van ouds verscheidene altaren en vikarijen gesticht. Volgens sommige handschriften zoude zij onder den Koor-Bisschop van Utrecht gestaan hebben; in andere wordt gezegd, dat de Proost van St. Jan er het bewind over had. In het begin der vorige eeuw sloeg de bliksem in den toren dezer kerk, zoodat de spits of kap geheel afbrandde; maar kort daarna werd zij weder op nieuw herbouwd. Na de Reformatie is de kerk in gebruik bij de Herv. gem., die tot in het jaar 1633 met die van *Baambrugge* gecombineerd was, en tot eersten Predikant had ANDRIES OOSTERBEEK; na de scheiding dezer beide gemeenten was de eerste Predikant te ABCOUDE ARNOLDUS SCHOONHOVEN. Thans behoort zij tot de klass. van *Utrecht*, ring van *Mijdrecht*, telt 400 zielen, wordt door eenen Predikant bediend, en heeft een vrij beroep. De statie der R. K., die hier mede eene kerk hebben, behoort tot het aartspr. van *Holland-en-Zeeland*, dek. van *Amstelland*, en telt 442 comm. Vroeger stond hier een regthuis, dat zoowel voor de gem. Abcoude-Baambrugge, als voor Abcoude-Poostdije-en-Aasdom diende, en met het wapen van het kapittel van ST. PIETER en dat van LE LEU DE WILHEM pronkte, terwijl het eigenlijke wapen van ABCOUDE, in het midden tusschen beide gevonden werd. De vergaderingen dier beide gemeentebesturen, worden thans gehouden in de logementen, waarvan een onder Abcoude-Baambrugge en één onder Abcoude-Proostdije-en-Aasdom gevonden wordt.

Er is hier eene dorpschool, en ABCOUDE heeft met *Baambrugge* een depart. der Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen*, dat den 1 November 1824 opgerigt is en 25 leden telt. De paardenmarkt, die op den laatsten Donderdag in Augustus gehouden wordt, is zeer beroemd.

Dit dorp heeft vele rampen ondergaan zoo in de binnenlandsche oorlogen als in die, welke de Utrechtschen tegen de Hollanders gevoerd hebben. Den 7. November 1672 zonden de Franschen, die toen meester van Utrecht waren, een hoop krijgsvolk derwaarts, dat in het holste van den nacht het dorp op verscheidene plaatsen in den brand stak en de inwoners op de vlugt dreef, in weerwil van de bezetting op het kasteel, die te zwak in getal was, om dien post te kunnen verlaten, maar door seinschoten de noodzakelijkheid van bijstand aan de omgelegene plaatsen deed kennen, hetgeen ten gevolge had, dat dadelijk uit de stad Weesp eenig volk aankwam, hetwelk, daar de Franschen reeds vertrokken waren, de brand in de kerk benevens eenige huizen, die reeds in vlam stonden, bluschte, zoodat nog een derde gedeelte van het dorp behouden bleef, en toen de vijand den 30. November terug kwam, om het nog staande gedeelte insgelijks in de asch te leggen, bood de bezetting van het slot, die inmiddels versterking bekomen had, zoo veel

tegenweer, dat de vijand genoodzaakt was, met achterlating van verscheidene gevangenen, onverrigter zake terug te keeren.

ABCOUDE (SLOT VAN), voorm. kast. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en ruim 5½ u. N. van *Utrecht*, kant. en ¼ u. N. van *Baambrugge*, gem. *Abcoude-Proostdije-en-Aasdom*, ¼ u. Z. van Abcoude, aan den Krommen Angstel, in eenen weeken moerassigen grond. Het komt in oude bescheiden onder den naam van ABEKEWALDA voor, en is in aloude tijden een der sterkste kasteelen van het Sticht van Utrecht geweest. Het is onzeker door wien het gesticht en bewoond zij, maar het zal waarschijnlijk gebouwd zijn door de eerste Heeren VAN ABCOUDE die zeer magtig waren, en het regtsgebied voerden over een groot gedeelte van Utrecht. Dit slot, dat men onder de open sloten van het sticht van Utrecht rekende, werd in 1268 door GIJSBRECHT VAN AMSTEL, den vierden van dien naam, die, aan het hoofd der op den adel en de geestelijkheid misnoegde Kennemers, in het sticht van Utrecht was gevallen, na het opbreken van het beleg voor het slot te Vreeland, verbrand. Het behoorde dus toen reeds aan den Bisschop van Utrecht, van wien Heer GIJSBERT VAN ABCOUDE het ter leen had ontvangen. Maar omtrent het jaar 1300 is het overgegaan aan die van ZUYLEN; hebbende ZWEDER of ASSUERUS VAN ZUYLEN, die het in 1328 herbouwde, het bij huwelijk, zoo het schijnt, verkregen van die van ASSENBERGH, voerende eenen zwarten wolf in 't zilver, hetgeen sommigen het oude wapen van Abcoude noemen. In later tijd, toen gemelde Heer ZWEDER, WILLEM IV, Graaf van *Holland* eenige hulptroepen toegezonden had, werd dit slot, in 1345, door Bisschop JAN VAN ARKEL weder belegerd en ingenomen, als wanneer ZWEDER, te gelijk met zijnen zoon GIJSBERT VAN ABCOUDE, zich genoodzaakt zag met den Bisschop een verdrag aan te gaan, waarbij zij, onder anderen, afstand deden van eenige hun toekomende regten, en zich verbonden om den Bisschop bijstand te verleenen tegen alle degenen *die hem kinderen willen of wolden*. Misschien is het SLOT VAN ABCOUDE ook te tellen onder de zeventien Hoeksche sloten, welke, omtrent dien tijd, door de Kabeljaauwschen zouden verwoest zijn. JAKOB VAN GAASBEEK, Heer van *Putten* en *Strijen*, dien men, om zijne onderscheidene verrigtingen, in onze vaderlandsche geschiedenis, vermeld vindt, Heer van ABCOUDE geworden zijnde, bekende, in het jaar 1412, deze Heerlijkheid benevens het slot, van het Sticht van Utrecht ter leen te houden, maar later de Utrechtenaars, tegen haren Bisschop RUDOLPH VAN DIEPHOLT, dien zij uit de stad gedreven hadden, bijgestaan hebbende, en bij 's Bisschops terugkomst binnen de stad gevangen genomen zijnde, zag hij zich genoodzaakt, alle zijne heerlijke goederen in het Sticht, aan de westzijde van den IJssel gelegen, af te staan, behoudende alleen het vruchtgebruik daarvan gedurende zijn geheele leven. In vervolg van tijd hebben de Hollanders het weder veroverd en ingehouden tot in 1490, wanneer Bisschop DAVID VAN BOURGONDIË het van die van Amsterdam terug kreeg, en sedert heeft het ter woonplaats van de Maarschalken van het Nederkwartier verstrekt, die daarom dikwijls Maarschalken van Abcoude genoemd werden; ook heeft men er somtijds eenig krijgsvolk in gelegd om de inlandsche onlusten te stuiten. In 1527 kwamen eenige Stichtsche roovers, die den Gelderschen toegedaan waren, naar dit slot, waarop de Bisschop kort te voren eenig volk had doen leggen. Het gerucht van de aannadering dezer benden bragt de boeren in het geweer, waardoor de struikroovers zoo bevreesd werden, dat zij zich liever aan de bezetting wilden overgeven, dan in de handen der ongenadige boeren vervallen. Graaf JOHAN MAURITS VAN NASSAU, in Augustus

1672 daarop post gevat hebbende, belette toen de Franschen, die andermaal gekomen waren om Abcoude te verwoesten, dit hun boos opzet ten uitvoer te brengen. Sedert is dit slot van tijd tot tijd in verval geraakt, en in het begin der vorige eeuw was men voornemens het af te breken, maar op bevel van hooger hand werd dit gestaakt. Kort daarna door de Staten van Utrecht aan den Heer Theodorus de Leeuw verkocht zijnde, deed deze een gedeelte van het slot herbouwen, herstelde de twee torens, deed er fraaije spitsen opzetten en een daarvan tot een landhuis inrigten, waaruit men een uitgestrekt gezigt over de omliggende landerijen had. Thans staat er nog slechts een half vernielde toren bij eene boerenwoning. Aan de dikke muren hooge en zware torens, schietgaten, holen en verwulfde kelders, die er nog in onzen tijd van te zien waren, kon men de oude sterkte van dit slot erkennen. De grond, waarop het gestaan heeft is thans een eigendom van de eigenaars der ambachtsheerl. Abcoude-Baambrugge.

ABCOUDE-BAAMBRUGGE, gem., prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Baambrugge* (4 m. k., 2 s.d.), bevat het dorp Baambrugge, met een gedeelte van het voormalig geregt van Abcoude, en daarin den Oostzijdschen polder, de Gecombineerde Hoog- en- Groenlandsche polders, den Roodemolen polder, den Donkervlietschen polder, en het Slotspoldertje, benevens de helft van den Kleinen Winkelpolder. De gem. is ongeveer 1500 bund. groot en grenst N. aan Abcoude-Proostdije-en-Aasdom en Nichtevecht, O. aan Vreeland, Z. aan Loenen en Loenersloot-Oukoop-en-Ter-Aa, en W. aan Vinkeveen.

Het is eene heerlijkheid, die in het jaar 1715 door de staten der provincie Utrecht voor een somme van twintigduizend vier honderd gulden verkocht werd aan de Heer Theodorus de Leeuw; thans wordt zij in eigendom bezeten door de erfgenamen van den Heer Mr. Jan de Wijs.

Men heeft er eene Herv. en eene R. K. kerk, eene dorps- en eene Fransche school, 182 huizen en ongeveer 1200 inw., die meest in landbouw en melkerij hun bestaan vinden.

Het wapen der gem. Abcoude-Baambrugge, bestaat uit drie zwarte zuilen, twee naast elkander en een daaronder, op een rood veld.

ABCOUDE-PROOSTDIJE-EN-AASDOM, gem., prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Baambrugge* (4 m. k., 2 s. d.), bevattende het dorp Abcoude met de polders Broekzijderpolder, Waard- en Assakker polder, Holendrechter polder, Proostdijer polder, Eigenpolder, en de helft van den Kleinen Winkelpolder. Het is eene heerl. aan het kapittel van St. Pieter te Utrecht toebehoorende, ongeveer 1300 bund. groot en palende N. aan Bijlmermeer, W. aan Ouderkerk en Waterveen, Z. aan Vinkeveen en Abcoude-Baambrugge en O. aan Abcoude-Baambrugge en Nichtevecht.

Men heeft er eene Herv. kerk, 1 dorpschool, 166 h. en ongeveer 1100 inw. die zich meest op landbouw en melkerij toeleggen.

Het wapen der gem. Abcoude-Proostdije-en-Aasdom bestaat uit twee kruislings liggende sleutels.

ABCOUDERMEER, zeer vischrijk meertje, gedeeltelijk prov. Utrecht, gedeeltelijk prov. Noord-Holland, ½ u. W. van *Abcoude*, omtrent 20 v. roed. groot. Het pleeg weleer door Amsterdam, welke stad daarmede een sterfheer verlijdde, van het sticht ter leen of in erfpacht gehouden te worden.

ABEELE, voorm. amb. in *Duiveland*, prov. *Zeeland*. Zie *Oosterstein*.

ABEELE (DEN), geh. in *Walcheren*, prov. *Zeeland*, distr., arr. en een klein ½ u. Z. van *Middelburg*, kant. en een groot ½ u. N. van *Vlis-*

singen, gem. *Oost- en West-Souburg*, 5 min. N. van Oost-Souburg, aan den straatweg van Vlissingen op Middelburg, was vroeger eene afzonderlijke heerlijkh., van welke het thans uitgestorven adellijke geslacht VAN DEN ABEELE zijnen naam moet ontleend hebben. Een der Heeren uit dit geslacht, FLORIS VAN DEN ABEELE, was Rentmeester van Zeeland, Bewester Schelde, en werd in 1403, met meer andere Edelen van Zeeland, gevangen genomen door die van de bezetting van Gorinchem. Tegenwoordig behoort DEN ABEELE tot de heerl. van Oost- en West Souburg en wordt als zoodanig in eigendom bezeten door den H. E. G. Heer, Jonkheer SCHORER VAN DE SOUBURGEN. Eertijds moet hier ook een adell. huis van dien naam gestaan hebben, dat reeds vóór onheugelijke tijden afgebroken is, zoodat men er nu geen spoor meer van vindt. Thans wordt DEN ABEELE gemeenlijk onderscheiden in den Grooten en den Kleinen Abeele, zijnde eerstgemelde eene buurt, meestal uit herbergen bestaande, die tot uitspanning voor de inwoners van Middelburg en Vlissingen dient, ook is hier een gestadige doortogt tusschen deze beide steden en de voerlieden der zoogenaamde pietjeswagens vertoeven er gemeenlijk eenige oogenblikken, om hunne paarden te laten drinken, welk een en ander deze buurt op sommige tijden veel levendigheid bijzet. Aan den Kleinen Abeele, dat een paar minuten meer noordwaarts ligt, staat slechts één herbergje voor de mindere volksklasse.

ABEELE (DEN GROOTEN en DEN KLEINEN), buurten in *Zeeland*. Zie ABEELE (DEN).

ABENES, eil. in *Rijnland*. Zie ABBENES.

ABIGAELSHOOP, kostgrond, in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*; 500 akk. groot.

ABIGAELSLUST, katoenplant. in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, 250 akk. groot, met 166 slaven.

ABOBO d. op het *Ambonsche* eiland *Noussalaut*. Zie ABUBU.

ABOE of ABU, brandende berg in *Oost-Indië* op het *Ternataansche* eiland *Sangir*, die meermalen verschrikkelijke verwoestingen aangerigt heeft, en wiens krater altijd rookt. Het is de hoogste berg van het eil., op welks oostelijke zijde hij omtrent 1 m. landwaarts in gelegen is, terwijl hij zich van verre boven alle de anderen bij uitstek kennen doet.

ABORO, d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Oma*, ¼ u. O. van Wassoe, in een klippig bogtje omtrent eene boogscheut van het strand. Vroeger lag het op den heuvel *Ama Ila*. Het stond in het begin der vorige eeuw onder eenen Patti, die over 384 zielen, 85 weerbare mannen en 64 dati's gebied voerde. Oudtijds maakte het drie afzonderlijke dorpen uit, Amalla, Amaica en Amatoeli genaamd.

ABORTH, b., prov. *Friesland*. kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, arr., kant. en ¾ u. N. W. van *Sneek*, onder *Ysbrechtum*, en ½ u. van dat d., ter plaatse, waar vroeger het klooster THABOR gestaan heeft. Zie voorts dat woord.

ABROEK, pold. in *Noord-Braband*. Zie AABROEK.

ABSDALE of ABTSDAAL, pold. in *Hulster Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, distr. en kant. *Hulst*, gem. *St. Jan Steen*. Hij grenst ten W. aan den polder van Ferdinandus, ten N. O. aan dien van Riet- en Wulfsdijk, ten N. W. aan den Havikpolder, ten O. aan de stad Hulst en ten Z. aan de polders St. Jan Steen en Clinge. Nadat deze polder, die, uit hoofde van den in het midden der 16de eeuw in deze gewesten gevoerd wordenden oorlog, onder water gezet was, werderom was bedijkt, ontstond in de maand November 1585, een verschrikkelijk

onweder en hooge vloed, waardoor hij andermaal geheel onderliep. In het volgende jaar wederom beverscht zijnde, schijnt hij later andermaal doorgestoken te zijn, daar men leest, dat de stad Hulst, in de jaren 1608 en 1609, door het wassen van het water in dezen polder, in merkelijk gevaar verkeerde. Nu bleef zij blank liggen tot in 1617, toen zij weder beverscht werd en was van toen af ongeschonden tot den 26 Junij van het jaar 1672, wanneer men, om de aannadering van het Fransche leger, besloot den zeedijk van Absdale, omtrent 17 of 18 roed. van de sluis, door te steken, waarna de pold. wel meer dan twintig jaren in denzelfden staat gebleven is; later weder ingedijkt zijnde, heeft hij echter bij voortduring de kracht van het zeewater niet kunnen keeren en een groot gedeelte van zijnen grond aan de bij eene doorbraak ontstane *Hulster kom* moeten afstaan. In dezen toestand gebleven tot in het jaar 1788, is hij in dat en in het volgende jaar wederom geheel ingedijkt; zoodat hij van toen af tot op heden een vruchtbare polder van ruim 603 bund. land gebleven is.

ABSDALE of Abtsdaal, b. van eenige huizen in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. en 7 u. N. van *Goes*, distr., kant. en ½ u. W. van *Hulst*, gem. en ¼ u. N. ten W. van St. *Jan Steen* in den pold. *Absdale*.

ABSHOVEN, geh. in *Limburg*, arr. en 4 u. N. O. van *Maastricht*, kant. en ½ u. Z. van *Sittard*, gem. *Munstergeleen*. Voor de vereeniging met Frankrijk behoorde het tot het Hertogdom *Gulik*.

ABSTADE, oude naam van Abtstede. Zie dat woord.

ABT (DE), zandbank ten N. O. van de Zuiderzee, tusschen de Friesche kust en het eiland Terschelling; bij deze plaat ligt gedurende de zomermaanden een recherche-vaartuig tot in- en uitklaring der schepen.

ABTSDAAL, pold. en buurt in *Zeeland*. Zie Absdale.

ABTSKERKE, d. in *Zuid-Beveland*. Zie Heer-Abtskerke.

ABTSPOEL, adell. huis in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en ½ u. N. W. van *Leyden*, kant. en 2½ u. Z. W. van *Noordwijk*, gem. *Oegstgeest-en-Poelgeest*, ½ u. Z. W. van Oegstgeest, aan den Warmonder of Poelgeester weg en aan de trekvaart van Leyden naar Haarlem, niet ver van het Warmonderhek. Het ontleent zijnen naam van het moerassige land, waarop het gebouwd is door Heer Willem van Mathenes, dertigsten Abt van Egmond, wiens opvolgers het naderhand tot lusthuis diende. Volgens sommigen moet de stichting in 1424 hebben plaats gehad, het geen ons niet geheel onwaarschijnlijk voorkomt, daar Willem van Mathenes in 1458 overleden is. Ook heeft Nicolaas de Nova Terra of van Nieuwland, eerste Bisschop van Haarlem, nadat hij, ten jare 1569, zijn bisdom aan Godevaard van Mierloo had afgestaan, aldaar verblijf gehouden. Filips I, Hertog van Bourgondië, gaf aan de bezitters van dit huis het regt om in de duinen omtrent Egmond te mogen jagen en in Abtspoel vier paar zwanen te mogen houden.

Gedurende de belegering van Leyden in 1574 werd het door de Spanjaarden afgebrand. Op den 30 October 1591 werden de landen van Abtspoel, groot 14 morg. en 94 v. roed. (12 bund. 41 v. roed. en 74 v. ell.) met het vervallen huis door de Staten van Holland en West-Friesland verkocht en overgedragen aan Foy van Broekhoven, Baljuw van Rijnland en Schout van Leyden, die in 1610 overleden is, nadat hij het huis weder herbouwd had. Thans behoort het in eigendom aan den H. E. H. G. Heer Diderik van Leyden Gael van Vlaardingen, Lid van den Raad der stad Leyden, wiens voorzaat Pieter Cornelis van Leyden, het in 1672 aangekocht heeft.

ABTSPOLDER (OOST), pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Schiedam*, gem. *Hof van Delft*, palende N. aan de Schie, O. aan Overschie, Z. aan den West-Abtspolder en W. aan den Noord-Ketelschenpolder.

ABTSPOLDER (WEST), pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Schiedam*, gem. *Hof van Delft*, palende N. aan den Oost-Abtspolder, Z. O. aan den Nieuwlandschenpolder en Gravezande en W. aan den Hangpolder en den Noord-Ketelschenpolder.

ABTSREGT, gem. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Delft*, bevattende eenige verstrooid liggende huizen. Het is eene heerl., welke vroeger een eigendom van den Abt van Egmond was, die er het regt had, om, in geval een der ingezetenen kwam te overlijden, het beste pand uit den boedel te mogen nemen, maar niet, ingeval dit sterfgeval buiten het regtsgebied plaats had. Deze dienstbaarheid, waarvan de heerl. zijnen naam ontleend heeft, bestond nog tot in het jaar 1595, toen die van ABTSREGT het, voor eene som van zeshonderd gulden van de Heeren Staten van Holland en West-Friesland afkochten. De heerl., die ongeveer 467 bund. groot is, behoort thans aan het domein, en met zijn waterheemregt onder Dijkgraaf en Hoogheemraden van *Delfland*. Zij paalt ten N. aan Vrijeban, ten O. aan de Schie, ten Z. aan den Ackerdijkschen weg en ten W. aan den Zuideindschen weg.

Men heeft er ongeveer 200 inw., die in landbouw en veehandel hun bestaan vinden, en van welke zoowel de R. K. als de Herv. onder de kerspluiden behooren, werwaarts als ook te Delft en te Delfgaauw de kinderen ter schole gezonden worden.

Het wapen van ABTSREGT is een schild van zilver, beladen met twee kruisselings geplaatste bisschopsstaven, waarop een bisschopsmijter van goud, gesierd met goud.

ABTSTEDE, bij MELIS STOKE *Abstade* geheeten, b., prov. *Utrecht*, arr., kant., gem. en 5 min. Z. O. van *Utrecht*. Zij ontleent haren naam van de abdij van Cistercienster nonnen, die hier vroeger gestaan heeft, en waaruit de geestelijke zusters door WILBRAND VAN OLDENBURG, 48sten Bisschop van Utrecht, omtrent het jaar 1227, naar het door hem binnen Utrecht gestichte St. Servaasklooster overgebragt werden, ofschoon deze verplaatsing tegen den wil der nonnen geschiedde, die liever te ABTSTEDE gebleven waren. Het is eene zeer aangename buurt, die wegens hare veelvuldige ooftboomen, fraaije tuinen, vruchtbare akkers en groene weiden, vaak door de stedelingen bezocht wordt. Vroeger had het, even als een dorp, zijn eigen regt en regtbank. FLORIS de *Zwarte*, de broeder van DIRK V, Graaf van *Holland*, werd hier in het jaar 1132, van weinigen vergezeld, op de jagt zijnde, door HERMAN Heer VAN ARENDSBERG en GODEVAART VAN KUIK, Burggraaf van Utrecht, onverhoeds overvallen en toen hem, door het struikelen van zijn paard, het vlugten belet werd, wreedaardig van het leven beroofd.

ABTSWOUDE, oudtijds PAPSWOUDE en bij de landlieden meestal Papsou geheeten, b., in *Delfland*, in de *Abtswouderpolder*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 2 u. N. W. van *Rotterdam*, kant. en 5 min. Z. van *Delft*, te voren gedeeltelijk behoorende tot de gem. *Abtsregt*, thans geheel tot het *Hof van Delft*. Voorheen schijnt de Abtswouderpolder onder den naam PAAPSWOUDE eene heerlijkheid te hebben uitgemaakt, die aan de Abten van Egmond behoorde; althans HUGO VAN HAARLEM, die in het jaar 1326 tot 23sten Abt van Egmond verkoren werd en in 1345 overleden is, gaf voor, dat alle, die op de landen van de abdij van Egmond op Achthoeven in Papswoude woonden, vrij

waren van des Graven bede en heervaart, maar aangezien hij ge brieven van die vrijheid vertoonen konde, wees Willem III of *de Goe* Graaf van Holland, bij opene brieven, gegeven te Geertruidenberg, Vrijdags voor Allerheiligen van het jaar 1333, dat, zoo lang de van Egmond, zoodanig voorregt niet konde bewijzen, met verlijbrieven den Graaf of zijne voorzaten, of met betere bescheiden dan den Gr tot dien tijd toe vertoond waren, die van Papswoude, welke g welgeboren lieden waren, des Graven bede en heervaart met lieden van den hove van Delft gelden zouden, even als zij dit vo maals gedaan hadden, bij der voorgaande Graven tijde.

Abtswoude is vermaard als de geboortepl. van den landman He Kornelisz. Poot, die er den 29 Januarij 1689 het licht zag, en den December 1733 te Delft overleed, na zich als een voortreffelijk dich te hebben doen kennen.

ABU, brandende berg in *Oost-Indië*. Zie Aboe.

ABUBU of Abobo, d. in *Oost-Indië*, op den Z. O. hoek van *Ambonsche* eil. *Nousalaut*, ½ u. van Titawai. De weg van Titawai aangenaam, loopende meest door het bosch, langs het strand. In omtrek vindt men eene groote verscheidenheid van geboomte, sago, pisang, gabba gabba, kanarie en klappers; maar het wate dat van de bergen in beekjes afstort, is er slecht, als hebbende ee kleur van zeepsap of flaauw melkwit, hetgeen waarschijnlijk aan de aard van den grond, waarover het vloeit, moet worden toegeschreven.

Het staat onder eenen Patti, die in het begin der vorige eeuw ov 697 zielen, 188 weerbare mannen en 125 dati's gebied voerde. 1823 waren er 400 zielen. De Herv. gem., die er een aardig kerk heeft, telde toen 116 leden, en de school werd er door 105 kinde ren bezocht.

ABWEILER, geh. in *Luxemburg*, kw. en 2 u. Z. van *Luxem burg*, gem. *Bettemburg*.

ACARANO, kreek in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, di uit een woest, onbewoond bosch voorkomt en zich, met eenen Noord oostelijken loop, in de breede *Coppename* ontlast.

ACAT, eil. in de *Oost-Indië*. Zie Akat.

ACCARIBO, suikerplant. in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, aan den linker oever der Suriname, tusschen de suikerplant. Water land ten Z., en den verlaten grond Smalkalden ten N., 250 akk. groot, met 140 slaven.

ACCODA of Akoda, d. en factorij in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, op de O. punt van *Kaap der drie Punten* (*Cabo de Tres Puntas*).

ACCONORIBO, koffijplant. in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, aan den regter oever der Cottica, ten O. door Nieuw Mocha, ten W. door de verlaten grond Vlaardingen bepaald en 1000 akk. groot met 1 slaven. Het is eene der beste van de kolonie; woonhuizen, gebouwen, tuinen enz. zijn met zeer veel smaak aangelegd. De Negers noemen deze plant. Boeje.

ACHAMBONE, d. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, in het rijk *Akim*, aan den voet van eene rots, waarop het fort Anton ligt.

ACHEEN, Achen, Achim, Atsjin, koningrijk op *Sumatra*. Zie Atsjien.

ACHEENSHOOFD, in het Eng. Acheen-Head, kaap in *Oost-Indië*, op het eil. *Sumatra*, zijnde het N. W. einde van dit eil. 5° 36′ N. B. 113° 19′ 45″ L.

ACHEM of Achim, koningrijk op *Sumatra*. Zie Atsjien.

CHLUM, ook wel ACHTELUM geheeten, d., prov. *Friesland*, kw. *Wes-*
o, griet. *Franekeradeel*, arr. en 4 u. Z. W. ten W. van *Leeuwarden*,
. en 1 u. Z.W. van *Franeker*, 1 u. Z.O. ten O. van Harlingen en 2 u.
V. van Bolsward, aan eenen binnendijk, die de Slachtedijk en
in het bijzonder de Achlumer-Slachtedijk genoemd wordt. Het
wat de landerijen en boerenplaatsen betreft, zeer uitgestrekt, hoe-
de kerkbuurt niet zeer groot is, en door de onregelmatige plaat-
der huizen weinig aanzien heeft; ook zijn de landerijen, die tot
dorp behooren, om hare vlakte en haren somtijds onbruikbaren aard
nd. Onder dit dorp liggen de gehuchten Eselumaburen,
terp, Luedum en Sopsum. Voorheen had men hier ook
staten, Offingahuizen en Benysten, benevens een
ster, het Achlumer konvent genoemd. De kerk,
in geen orgel gevonden wordt, staat op eenen vrij hoogen terp,
wens van eenen spitsen toren voorzien, die op het laatst der vorige
w gebouwd is, en waarin de beide klokken uit den ouden stom-
toren overgebragt zijn. Men heeft hier eene goede school, en
inw., van welke de Herv. sedert de Reformatie met die van Hit-
gecombineerd zijn. Toen de parochiekerk van ACHLUM nog aan
R. K. behoorde, stond zij onder het dek. van *Franeker*, en moest
de St. Jans kerk te Utrecht jaarlijks 12 schilden (27 guld.)
len. Thans behooren de hier wonenden van die gezindte tot de
ie van *Franeker*.

ACHLUM-EN-HITSUM, kerk. gem., prov. *Friesl.*, klass. van *Har-*
gen, ring van *Franeker*. Zij heeft twee kerken en eenen Predikant,
, even als zulks, op weinige uitzonderingen na, overal in Friesland het
al is, door de floreenpligtigen beroepen wordt, en telt 500 zielen. Reeds
in de Kerkhervorming af heeft deze combinatie bestaan, en is door
een Predikant bediend geworden, die om den derden zondag 's voor-
iddags te *Hitsum* moet prediken, en er tweemaal in het jaar het
Avondmaal bedienen. De eerste Predikant, dien men hier vermeld
dt, was HENRICUS ORTELANUS, die er in 1595 nog in dienst was.
der de later hier gestaan hebbende leeraren verdient melding de
oor zijne gedrukte leerredenen beroemd gewordene DOMINICUS GOLTZIUS.

ACHLUMER KONVENT, voormalig klooster van reguliere kano-
ken, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, bewesten
kerk van Achlum. Het was door de kanoniken van *Ludingakerk*
sticht, hoewel het niet altijd aan dit klooster schijnt onderwor-
n te zijn gebleven, maar het is vermoedelijk na de vernedering van
dingakerk, een gesticht op zich zelf of wel daarmede aan een
der klooster onderworpen geworden. Het werd tijdens den Spaan-
en oorlog verwoest.

ACHT of AGT ook wel OP ACHT, geh. in de *Meijerij van 's Her-*
genbosch, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, dist. en 1½ u.
O. van *Oirschot*, arr., kant. en 1 u. N. W. van *Eind-*
hoven, gem. *Woensel-en-Eckart*, 1 u. N. W. ten W. van Woensel.
t bestaat uit een vijftigtal, tusschen den straatweg van 's Hertogen-
sch op Eindhoven en den dijk van Oirschot op Eindhoven in de
ide verspreid liggende woningen. Men wil, dat deze beide wegen
orheen, ter hoogte van dit gehucht, zeer onveilig waren. Vroeger
tond hier eene kapel, die echter sedert lang vervallen is.

ACHT EN ZESTIG MORGEN (DE), pold. in het *Land van IJsel-*
monde, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem.
Oost-en-West-IJsselmonde.

ACHTERBOERKENS (1), pold. in de *Baronie van Breda*, *Noord-Braband*, distr. *Prinsenhage*, arr. *Breda*, kant. *Oude* gem. *Etten-en-Leur*, onder het bestuur van eenen Dijkgraaf sta

ACHTERBOSCH, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, distr. en 2 u. N W. van *mond*, arr. en 3 u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en 2 u. Z. W. *Gemert*, gem. en ½ u. W. van *Lieshout*. In dit gehucht w goede steenen gebakken, die in de nabij gelegene dorpen vrij aftrek vinden.

ACHTERBOSCH, ook wel eenvoudig Bosch genoemd, geh. i *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, en 2½ u. N. O. van *Oirschot*, arr. en 3 u. N. van *Eindhoven*, kant., en ½ u. van *St. Oedenrode*.

ACHTERBROEK, b., in de *Krimpenerwaard*, prov. *Zuid-Hol* arr. en 2½ u. N. O. van *Rotterdam*, kant. en 1 u. Z. W. van *trecht* gem. *Berkenwoude-en-Achterbroek* ½ u. N. van Berkenw De tot deze buurt behoorende landerijen worden gewoonlijk op ru bund. begroot.

ACHTERBROEK, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, distr. en 1 u. Z. van *Helm* arr. en 3 u. W. van *Eindhoven*, kant. en 1½ u. N. W. van gem. en ½ u. van *Lierop*.

ACHTER DE HOVEN, dus noemt men een rij- en wandelpad, *Friesland*, kwart. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, hetwelk de Z. oostelijke omstreken van *Leeuwarden* en voorbij het d. *H* loopt. Het is eene onafgebrokene rij tuinhuizen, hovingen en me den. Hier legde Prinses Maria Louisa een fraai buitenverblijf M a r i e n b u r g geheeten, hetwelk nog, verkleind, over het ex veld, bestaat. Deze weg van ½ u. lengte, tusschen den grachtsw het Vliet, is eene der meest bezochte wandelingen van de inw van Frieslands hoofdstad.

ACHTERDEKERK, polder in *Rijnland*, gem. *Alphen-en-Ri* Zie Groote Polder.

ACHTERDENHAAG, buurt in het graafschap *Buren*, prov. *Ge land*, kw., arr. en 1½ u. N. W. van *Tiel*, distr. *Buren-en-C borg*, kant. en 2 u. Z. O. van *Culemborg*, gem. *Buren*; met 40

ACHTERDIEP, water in *Drenthe*. Zie Hunse.

ACHTEREIND, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, k *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, distr. en 4 u. Z. O. van *Oi schot*, arr., kant. en 1 u. Z. van *Eindhoven*, gem. en ½ u. N. W. van *Aalst*

ACHTERHOEK, buursch. op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, kw. arr. en 9 u. van *Arnhem*, kant. en gem. *Nijkerk*; 170 inw.

ACHTERLAND, buurt in den *Zwijndrechtschen waard*, prov. *Zui Holland*, arr. en kant. *Dordrecht*, gem. *Groote-Lindt-en-Dortsm*

ACHTERLAND, pold., in den *Alblasserwaard*, prov. *Zui Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Groot-Amm* ten N. bepaald door Gelkenes, ten O. door Langerak, ten Z. d Graveland en ten W. door eene wetering van Streefkerk en Bra wijk-en-Gijbeland gescheiden. Hij staat met Ammers-Graveland

---

(1) Achter. Alle de woorden die aldus beginnen, en hier niet gevonden w den, zoeke men op de namen van onderscheiding, bijv. Achter-Erf op Erf (Achte

halwijk onder het bestuur van 7 Heemraden, 1 Waardsman, 1 Schout en secretaris en 1 Penningmeester.

ACHTERLAND VAN ANNA CATHARINA, katoenplant. in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, aan de Matappicakreek, O. van de plant. Anna Catharina, 1600 akk. groot.

ACHTERMEER, voorm. meer in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en gem. *Alkmaar*, dat in 1566 drooggemaakt is, palende ten N. aan Alkmaar, ten O. aan den Overdije polder, ten Z. aan het Rietmeer en ten W. aan de Dije. Deze pold. behoort tot de gecombineerde bemaling van de polders *Overdije*, *Achtermeer*, *Groenewater*, *Kooymeer* en *Klappolder*, is 35 bund. 43 v. roed. en 94 v. ell. groot en wordt door 1 molen uitgemalen, die den October 1574 door de Spanjaarden, bij het opbreken van het beleg van Alkmaar, werd in brand gestoken, maar later weder opgebouwd is.

ACHTERPOORT, pold., in de *Krimpenerwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. en gem. *Haastrecht*, 34 bund., 6 v. roed. en v. ell. groot.

ACHTERSENBOSCH, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, distr. *Helmond*, arr. en 4 u. van *Eindhoven*, kant., gem. en 20 min. N. O. van *Asten* u. Z. van Vlierden en 1 u. W. van Liessel.

ACHTERSTE STEEG, geh. in het voorm. *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, distr. en arr. *Roermonde*, kant. *Horst*, gem. *Horst-en-Sevenum*.

ACHTERVELD, gemeenlijk Agteveld geschreven, buursch. op de *Veluwe*, kw., arr. en 7½ N. W. van *Arnhem* distr. *Neder-Veluwe*, kant., gem. en 1 u. W. ten Z. van *Barneveld*.

ACHTERWETERING, geh. in het *Nederkwartier*, prov. en arr. *Utrecht*, kant. *Maarssen*, gem. *St. Maartensdijk*, met 113 inw.

ACHTHOEK, plaats in den *Haarlemmerhout*, prov. *Noord-Holland*, die, naar men wil, omstreeks het jaar 1748, dikwijls tot eene verzamelplaats gestrekt heeft van burgers uit Haarlem, die elkander over de toenmalige staatkundige aangelegenheden van het Vaderland onderhielden. In het jaar 1823 is hier een monument, dat door den Haarlemschen steenhouwer Douglas, onder het bestuur en naar de teekening van den architect J. D. Zocher, uit Bentheimersteen vervaardigd was, ter eere van den uitvinder der boekdrukkunst, Laurens Janszoon Koster, opgerigt, en den 10 Julij van dat jaar, bij de viering van het vierde eeuwgetij der uitvinding van die kunst, plegtig ontbloot.

ACHTHOEVEN, voorm. d. in den *Grooten Zuid-Hollandschen Waard*, prov. *Zuid-Holland*, dat bij den watervloed van 18 Nov. 1421 verdronken, en nooit weder te voorschijn gekomen is. Het moet gelegen hebben ten N. O. van Strijen en ten Z. O. van Cillaartshoek.

ACHTHOVEN, gem. in het *Land van Montfoort*, prov. *Utrecht* arr. *Utrecht*, kant. *IJsselstein*, (3 m. k., 1 s. d.) ten W. grenzende aan Montfoort en Linschoten, ten N. aan Veldhuizen, ten O. aan IJsselstein en ten Z. aan Blokland. Zij bevat de heerl. Achthoven en Heeswijk, beslaat 368 bund. en telt ruim 100 inw.

De heerl. Achthoven ligt 2 u. Z. W. van Utrecht, 1½ u. N. W. van IJsselstein, ten N. van den IJssel, en is 224 bund. groot. Zij was voorheen leenroerig aan de Provincie Utrecht en werd in het jaar 1760, door de Staten, op Jonkh. Maurits Karel van Utenhove heer van *Bottestein* verlijd, thans is zij een eigendom van den H. E. H. G. Jonkheer Jan Carel Wendel Strick van Linschoten.

ACHTHOVEN, heerl. in het *Land van Vianen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Leksmond-Achthoven-en-Lakerveld*, zich uitstrekkende langs den Lekdijk, tot aan de plaats, waar het Zederik kanaal in de Lek uitloopt. Zij is thans een eigendom van den H. E. H. G. Heer Mr. A. H. VAN DEN BERGH VAN LEKSKOOI.

ACHTHOVEN, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Leyden*, gem. *Leyderdorp*, ten W. door de Does, ten Z. door den Rijn, ten O. door de gem. Koudekerk en ten N. door Woubrugge bepaald, en onder het Hoogheemraadschap van Rijnland staande.

ACHTHUIZEN, geh. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. *Sommelsdijk*, gem. *Ooltgensplaat*.

ACHTKARSPELEN, oude naam van het ambt of landschap MIDDAGT, prov. *Groningen*. Zie MIDDAGT.

ACHTKERSPELEN of ACHTKARSPELEN, griet., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, voor verre het grootste gedeelte arr. *Leeuwarden*, kant. *Buitenpost*, behoorende alleen het d. *Rottevalle* tot het arr. *Heerenveen*, kant. *Beetsterzwaag* (8 m. k., 4 s. d.). Zij wordt dus genoemd naar de acht kerspelen, waaruit zij voorheen bestond: zijnde Augustinusga, Buitenpost, Drogeham, Harkema-Opeinde, Kooten, Lutkepost, Surhuizum en Twyzel; thans heeft men er buitendien nog drie kerkdorpen: Gerkesklooster, Surhuisterveen en Rottevalle, hoewel er slechts zeven Herv. gem. gevonden worden, namelijk: Augustinusga-en-Surhuizum, Buitenpost-en-Lutkepost, Drogeham-en-Harkema-Opeinde, Gerkesklooster, Rottevalle, Surhuisterveen en Twyzel-en-Kooten, die gezamenlijk 9 kerken hebben, welke door zeven Predikanten bediend worden; voorts is er ook nog ééne Doopsg. kerk, maar R. K. kerken vindt men er niet, behoorende de weinige inw. van die gezindheid tot de statie van *Dockum*. Eertijds stond deze grietenij, ten opzigte van het geestelijke regtsgebied, onder den Bisschop van Munster, terwijl de overige deelen van Friesland den Bisschop van Utrecht tot geestelijk opperhoofd hadden; de reden hiervan was, dat die van Groningen, van het eil. Ameland, Terband en Achtkerspelen, door LUDGERUS, den eersten Bisschop van *Munster*, tot het Christelijke geloof bekeerd zijnde, hem uit erkentelijkheid, voor hun geestelijk hoofd erkenden. Men heeft in deze griet. 9 scholen, te zamen met 800 leerlingen. Zij grenst ten O. aan de prov. Groningen, waarvan het door de Lauwers gescheiden wordt, ten Z. aan Smallingerland, ten W. aan Tietjerksteradeel, ten N. aan Dantumadeel en Kollumerland, en telt 1178 huizen, bewoond wordende door ruim 7000 inw. onder welke ruim 6600 Herv., 360 Doopsg., 20 R. K. en 3 Luth. De inw. generen zich meest met den landbouw en veeteelt, maar hebben ook drie jeneverstokerijen, 12 smederijen, 4 scheepstimmerwerven, 1 pel-, 3 rogge- en 3 gortmolens.

Men heeft hier weinig wateren; de voornaamste zijn: een gedeelte der Dockumer trekvaart op Stroobos, het Kornelsdiep of liever: Kolonel-Casper-Robles-diep, eene vaart van Surhuisterveen naar het Kornelsdiep en van daar naar Buitenpost, en de Oude Veenstervaart.

De landerijen dezer grietenij zijn meestal zandige bouwlanden, die echter wel bemest zijnde, goede vruchten geven. Ook vindt men, vooral in het oostelijke gedeelte, goed weiland, alsmede vele hooilan-

den; in het midden der grietenij lage, en in het zuidelijkste gedeelte hooge veenen. Men heeft er veel klein wild, zoo als hazen, patrijzen enz.

In het jaar 1398 weigerden de Achtkerspelers de cijnsbaarheid aan den Grave van Holland, en zij alleen waren onbevreesd voor het dreigend gevaar. De Stellingwervers, Schooterlanders en andere Friezen, hunne kloekmoedigheid ziende, werden daardoor aangevuurd, om zich insgelijks tegen Hertog Albrecht van Beijeren, Graaf van Holland te verzetten, waardoor de Hollanders zich genoodzaakt zagen, Friesland te ontruimen, en de Friezen, voor dien tijd, van hunne dienstbaarheid te ontslaan. Onder alle de Friezen waren de Achtkerspelers wel het meest op de Hollanders verbitterd, en men wil, dat des Hertogs volk destijds, voornamelijk door hunnen tegenstand, tot het verlaten van Friesland genoodzaakt werd. Ook hebben zij nog, toen de Hollanders aftrokken, twee hunner schepen, die door stilte aan den oever opgehouden werden, in brand gestoken en de manschap op de vlugt gejaagd. Vele wederwaardigheden heeft deze grietenij moeten uitstaan in de oude oorlogen en verdeeldheden tusschen de Schieringers en Vetkoopers: want deze laatsten de eersten, die uit Groningen geweken waren, in 1415 bij Noordhorn geslagen hebbende, vielen kort daarop met eenig krijgsvolk in Achtkerspelen en plunderden het geheel uit. In den Nederlandschen oorlog tegen Spanje heeft deze grietenij almede veel te lijden gehad.

Het wapen van Achtkerspelen stelt voor eene kerk met acht zijpanden (ter wederzijde vier), elk van een spits oprijzend torentje voorzien, verbeeldende dus een zamenstel van acht kerken te wezen.

ACHTMAAL, uitgestrekt geh. in de *Baronie van Breda*, prov. *Noord-Braband*, distr. en 3 u. Z. W. ten Z. van *Prinsenhage*, arr. en 3½ u. Z. Z. W. van *Breda*, kant. en 3½ u. Z. W. van *Ginneken*, gem. *Zundert- en- Wernhout*, 1 u. N. W. van Wernhout, 2 u. O. van Nispen.

ACHTSCHE HEIDE, uitgestrekt heideveld, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, dist. *Oirschot*, zich tusschen den straatweg van 's Hertogenbosch en Eindhoven, en den dijk, die van Oirschot naar deze laatste stad loopt, uitstrekkende. Het ontleent zijnen naam naar het daar opliggende gehucht Acht, en is vermaard door de wapenschouwing, die aldaar den 29 Augustus 1831 door Z. M. den Koning, vergezeld van hoogstdeszelfs geheele familie, na den terugtogt van ons zegevierend leger uit België, plaats had.

ACHTTIENHOVEN, gem. in het *Nederkwartier*, prov. en arr. *Utrecht*, kant. *Maarssen* (5 m. k., 3 s. d.), palende W. aan Westbroek, N. aan Nieuw-Loosdrecht, O. aan St. Maartensdijk en Z. aan de Vecht. Het is eene heerl., voorheen onder den naam van Eyackesdorp bekend, en toen aan de Proostdij van St. Jan te Utrecht, maar nu aan het domein toebehoorende. Er is noch kerk noch gehucht in deze gemeente, maar te voren moeten er achttien hoeven of hofsteden gestaan hebben, van welke zij haren naam ontleend heeft. Zij bevat ruim 715 bund. land en telt 370 inw. van welke de Herv. tot de gem. *Westbroek-en-Achttienhoven* behooren, en de R. K. tot de statie van *Maarssen* gerekend worden.

ACHTTIENHOVEN, gem. in het *'s Lands en Groot Waterschap van Woerden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Woerden* (20 m. k., 3 s. d. 2 afd.), grenzende N. aan Nieuwkoop en Noorden en aan Wilnis, prov. Utrecht, W. aan Nieuwkoop, Z. aan Zegveld, prov. Utrecht en O. aan Wilnis en Kamerik Houtdijken, prov. Utrecht.

Het is eene heerl. thans in eigendom bezeten wordende, door Mevr. de Wed. A. CATS geb. VAN LOON, te Woerden. Zij is 426 bund. 10 v. roed., 49 v. ell. groot, en bevat eene bevolking van ongeveer 140 inw., die in veenderij en landbouw hun bestaan vinden, en kerkelijk onder *Noorden* behooren.

Behalve het bebouwde gedeelte van de gem. ligt daarin nog een gedeelte lands, bekend onder den naam van den Haek, waarin eene hofstede is gelegen, de Vrije Hack geheten, welke voor 1794, door de regering van Oude Wetering of den ambachte van Alkemade geadministreerd werd, en eene streek land de Bosch, met eene watering, genaamd de Boschwatering, waarnaar de gem. waarschijnlijk ACHTIENHOVEN-EN-DE-BOSCH, genaamd wordt.

In het bebouwde gedeelte, 6½ u. W. van Leyden, 2 u. N. van Woerden, ½ u Z. van Noorden, op de grenzen der provincie Utrecht, ligt eene sluis, behoorende aan de stad Woerden en daardoor genaamd het Woerdensche Verlaat.

Deze gem. heeft geen afzonderlijk wapen.

ACHTZIJLVESTEN, oude zijlvesterij in de prov. *Groningen*, die opzigt had over de waterleiding ten W. en ten O. van Groningen, naar en in de Hunse, alsmede over de daartoe behoorende dijken.

ACKERSDIJK of AKKERSDIJK, pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Delft*, gem. *Ackersdijk-en-Vrouwenregt*, grenzende Z. aan den Schieschen polder, O. aan den Berkelschen polder, N. aan den Zuidpolder van Delfgaauw en W. aan den Rotterdamschen weg.

ACKERSDIJK-EN-VROUWENREGT, gem. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Delft* (13 m. k., 9 s. d.), bestaande uit den Ackersdijkschen polder, de Zwet, een gedeelte van den Rotterdamschen weg enz., en grenzende N. aan Abtsregt, O. aan Berkel en Pijnacker, Z. aan Overschie, en W. aan Ketel en Hof van Delft, waarvan het door de Schie of Rotterdamsche vaart gescheiden wordt. Deze gemeente heeft noch dorp noch buurt en is eene vrije heerl., die aan het domein behoort, 344 bund. gronds beslaat en ruim 150 inw. telt, welke kerkelijk onder Overschie en Pijnacker behooren. Voorheen hadden twee welgeboren mannen dezer heerl. zitting in de vierschaar van Rijnsburg.

ACKERSLOOT, d. in *Kennemerland*. Zie AKERSLOOT.

ACKERSTEE, voorm. havezate, prov. *Overijssel*. Zie AKKERSTEE.

ACKMARYP, d., prov. *Friesland*. Zie AKMARYP.

ACODA, fort op de *Kust van Guinea*. Zie ACCODA.

ACQUOY of ACKOOY, d., prov. *Gelderland*, kw., arr. en 5 u. W. van *Tiel*, distr. *Buren-en-Culemborg*, kant. en 2½ u. Z. ten W. van *Culemborg*, gem. en ¾ u. Z. W. van *Beest*, aan de Linge, door heerenlanden en aangenaam geboomte omringd. Het behoorde vroeger tot het Graafschap *Leerdam* in *Zuid-Holland*, van welks hoofdst. het ½ u. O. gelegen is. ACQUOY werd in 1140 door JAN VIII, Heer van *Arkel*, gebouwd, nadat hij van zijnen kruistogt naar het H. land teruggekomen was, en is eene baronie, die voorheen aan de Prinsen van Oranje toebehoorde, en thans een eigendom is van Z. M. den Koning.

Er liggen hier sluizen in den Diefdijk, waardoor het overtollige water uit de Graafschappen Culemborg en Buren gedeeltelijk uitgeloosd wordt.

Dit dorp telt 365 inw. van welke de Hervormden, die hier eene kerk hebben, tot de gem. *Gellicum-Rhenoy-en-Acquoy* behooren, en de R. K. tot de statie *Renoy* gerekend worden. ACQUOY is de

geboorteplaats van den vermaarden Yperschen Bisschop Cornelius Jansenius (Cornelis Jansen), naar wien de R. K. van de Oude Clerezij meestal *Jansenisten* genoemd worden. Hij werd geb. in 1585 en stierf den 6 Mei 1638.

ACTIEHOVEN, buitenpl. in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 4 u. N. O. van *Rotterdam*, kant. en gem. *Gouda*, even buiten die stad, aan den Moordrechtschen dijk gelegen. Voorheen behoorde het aan het Goudsche geslacht van Trist, waarom het destijds in de wandeling Trist-en Tuin werd geheeten. De tegenwoordige naam werd haar gegeven door den dichter Robbert Hennebo, die haar kocht, na door den beruchten actiehandel van 1720 een aanzienlijk fortuin te hebben verworven.

Tijdens het beleg van Leyden in 1574 werd, ter plaatse waar nu dit buitengoed ligt, eene insnijding in den IJsseldijk gemaakt, ruim genoeg, om de geheele vloot, die tot ontzet kwam aansteven, doortogt te geven, ofschoon het, volgens andere berigten, schijnt, dat deze vloot haren weg langs de Rotte genomen hebbe. Op Actiehoven is nog een vijver, die sommigen houden voor een wiel, dat zijnen oorsprong te danken heeft aan deze insnijding; anderen willen, dat zij door eene doorbraak ontstaan zij, hoewel zij meer het aanzien van eene gegravene gracht heeft. Thans is Actiehoven, waarvan het huis binnen korte jaren nieuw opgebouwd is, een eigendom van den heer A. Gijsberti Hodenpijl, die haar ook bewoont.

ADAMA (HET HUIS), voorm. adell. huis in de *Baronie van Breda*, arr en 2½ u. W. van *Breda*, kant. en 2 u. O. ten Z. van *Oudenbosch*, distr. en 1½ u. W. van *Prinsenhage*, gem. *Etten- en- Leur*, in het *Moleneind*, ½ u. van *Etten*, en onder dat dorp gelegen. Het is voor eenige jaren tot eene kostschool voor jonge jufvrouwen ingerigt, en wordt, omdat dit gesticht onder het bestuur van geestelijke dochters staat, thans meestal het Klooster van Etten genaamd.

ADANARA, Adinara, Adenare of Odanara, eil. in den *Oost-Indischen Archipel*, ten O. van den Z. O. hoek van het eiland Floris, waarvan het door de Straat van Floris gescheiden wordt, ten N. van het eil. Solor en ten W. van Lombatta, 7° 58′ Z.B. en 120° 46′ O. L. Vroeger heette het Serbite of Sabrao, en de Portugezen noemen het nog *Sebrao;* maar thans wordt het meest door de onzen, naar de voornaamste plaats, Adanara of ook wel Odanara geheeten. Het is van het O. naar het W. omtrent 7 mijlen lang, van het N. naar het Z. 3 of 4 m. breed, zeer hoog, bergachtig en boschrijk en op de oostkust door eene riv. bespoeld. Behalve Adanara, had men nog op dit eil. Carma of Carmang, Labetau, Lamase, Lamhale en Toerang.

De strandbewoners, die Mahomedaansch zijn, worden thans in drie negerijen verdeeld, als: in Adanara, Lamahala en Trony, die alle onder den Radja van Adanara staan.

De Portugezen, die vroeger meester van dit eiland waren, en er nog een klein gedeelte van bezitten, Woeri genaamd, hebben er vroeger veel werk van gemaakt, en er eene bazar opgerigt, waarop nog dagelijks vele menschen vergaderen. Iedere dag is voor een bijzonder artikel bestemd, maar Maandags worden er allerlei koopwaren te gelijk gebragt. In plaats van kleine munt bedient men zich van vierkante lappen lijnwaad. De handel, die van weinig belang is, wordt meest met Koepang gedreven.

De Portugezen hebben op Woeri geenen Posthouder, maar de inw. hebben de Portugesche vlag en belijden de R. K. godsdienst.

ADANARA, ADINARA, ADENARE of ODANARA, neg. in *Oost-Indië*, op de Westkust van het eil. van denzelfden naam. Het is de voornaamste plaats van het eil. en heeft eene haven.

ADDINA, kast. in *Opper Guinea* op de *Goudkust*. Zie GEORGE DEL MINA (ST.).

ADDINGA, oud slot, prov. *Groningen*. Zie WEDDE..

ADE, riv. in *Noord-Braband*. Zie AA, oudtijds ADE.

ADE, OUDER ADE of OUD-AA, buurt in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 1½ u. N. O. van *Leyden*, kant. en 1 u. N. W. van *Woubrugge*, gem. *Alkemade*, aan de Oude Aa, waarvan het zijnen naam ontleent. Het heeft ruim 100 inw. van welke de R. K. hier eene pastorie en kapel hebben, die tot de statie van *Oud-Aa-en Rijpwetering* behoort, in welke laatste buurt de kerk staat. De Herv., die hier wonen worden tot de gem. van *Hoogmade-en-Rijpwetering* gerekend.

ADE (TER), geh. en kast., prov. *Utrecht*. Zie AA (TER) of TER AA.

ADEGEEST, adell. huis in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 2½ u. N. O. van *s' Gravenhage*, kant en 2 u. Z. O. van *Katwijk*, gem. en in het oosteinde van het dorp *Voorschoten*. Het wordt gehouden, vóór het jaar 1100 gebouwd te zijn, en behoorde vroeger aan het huis van WASSENAAR, maar werd, den 14 Februarij 1394, door DIRK VAN DEN BOSSCHE, voor schepenen van Leyden, aan Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN opgedragen, die het evenwel weder aan VAN DEN BOSSCHE te leen gaf. Het huis werd in de Spaansche beroerten bijna geheel verwoest, doch is later weder opgebouwd, en behoort thans aan den Heer DIRK DORREPAAL.

ADELEN, voorm. stins, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Barradeel*, onder *Sexbierum*, van welk d. het 5 min. N. gelegen was. Zij zoude, naar men wil, in 840 gesticht zijn, maar is thans alleen kenbaar aan de wier (hoogte), waarop zij gestaan heeft. Het adellijk geslacht ADELEN stamde af van ADGILLUS II, Koning van *Friesland*, die, bij zijn overlijden, in 739, twee zonen en twee dochters naliet; eene dezer dochters, CONOVELLA, huwde aan ADELBRICUS, edelman te Sexbierum, en uit dit huwelijk kwam de stamvader der ADELENS voort. Een andere zoon van ADELBRICUS en CONOVELLA, FREDERIK VAN ADELEN geheeten, was de achtste Bisschop van *Utrecht* en is door de Roomsche Kerk heilig verklaard. Een neef van dezen FREDERIK, ADELBRICUS VAN ADELEN, wordt door WINSEMIUS als de derde Potestaat van Friesland opgegeven. Het geslacht van ADELEN is eerst tusschen 1718 en 1728, in den persoon van CLAAS VAN ADELEN, uitgestorven. Zie de belangrijke geslachtslijst in FERWERDA, *wapenboek*. D. III.

ADELEN, voorm. state, prov *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, in het d. *Pingjum*. Deze state is sedert lang in eene boerenplaats herschapen.

ADELHEIM, d., prov. *Noord-Braband*. Zie ALEM.

ADELRE, d., prov. *Noord-Braband*. Zie AARLE.

ADE MANTOETOE, voorm. koningr. aan de N. W. kust van het eil. *Timor*, in de *Indische zee*, aan eene smalle, lange baai, voor welke zich eene rif 1 mijl ver naar het N. W. uitstrekt. De laatste Koning van dit rijk werd door de Portugezen verdreven, waarna hij zich in 1680 naar Amboina, vervolgens naar Banda, begaf en Christen werd; ontvangende, bij den doop, den naam van SALOMON SPEELMAN, naar CORNELIS SPEELMAN, den toenmaligen Commissaris over de drie Oostersche landvoogdijen, Amboina, Banda en Ternate, die later Gouverneur-Generaal van Neêrlands Indië werd.

ADENARE, eil. in den *Oost-Indischen Archipel.* Zie ADANARA.

ADEN WETERING, oude naam van OUDE WETERING. Zie dat woord.

ADERENBOSCH, voorm. bosch, prov. *Noord-Holland,* dat moet gestaan hebben omstreeks waar nu het dorp Krommenie ligt; het strekte zich van daar tot aan de Zaan uit.

ADEWERD, d. in *Groningen.* Zie ADUARD.

ADIHONO, d. in *Oost-Indië,* op het eil. *Java,* resid. en regent. *Passoerocang,* tusschen de bergen van Tingar.

ADJIEBARANG, d. in *Oost Indië,* eil. *Java,* resid. en ten W. van *Banjoemas,* ten N. van het meer Pagarakan-Noeka, in eene schaars bevolkte streek. De weg van hier op Pagarakan-Noeka loopt over steile hoogten en door uitgestrekte wouden, waar men schier geen bebouwde landen aantreft. Tusschen ADJIEBARANG en Dayoe Loehoet loopt de weg door een digt bosch van bamboes.

ADINARA, eil. en neg. in den *Oost-Indischen Archipel.* Zie ADANARA.

ADOLFSLAND, heerl. in het *Land van Putten.* Zie OOLTGENSPLAAT.

ADON of ADOU, stranddist. in *Afrika,* in *Opper-Guinea,* op de *Goudkust,* tusschen de rivier van Ancober en de St. Jean. Het staat onder geen Koning, maar is aan eene regering van vijf of zes der voornaamsten onderworpen, en was voorheen zeer magtig, doch is, zoo door de oorlogen met de naburen, als door den slavenhandel, aanmerkelijk in vermogen en bevolking afgenomen. Het land is zeer vruchtbaar en levert koorn en andere aardgewassen, niet alleen ten gebruike van de inw., maar in zoodanigen overvloed, dat zij er nog een groot deel van kunnen verkoopen. Ook had men er vroeger goudmijnen, die vrij belangrijk waren. De bevolking is van eenen wreeden en oorlogzuchtigen, aard en de handel is hier altijd van weinig beteekenis geweest. Wij bezitten hier het fortje St. Sebastiaan.

ADORP, gem. in *Hunsingo,* met eene smalle strook van het *Westerkwartier,* die, waarschijnlijk door het vergraven der oude Hunse, aan de O. zijde van het Reitdiep gekomen is, prov. *Groningen,* arr. *Appingedam,* kant. *Winsum* (5 m. k., 3 s. d.), palende N. aan de gem. Winsum, O. aan Bedum, Z. aan Groningen en W. aan Aduard, waarvan het door het Reitdiep gescheiden is. Zij bevat de dorpen Adorp, Wierum ten O. het Reitdiep, Dorkwert ten O. het Reitdiep, Sauwert en Wetsinge, benevens de gehuchten Hekkum, en Harsens, telt 1000 inw. en heeft 3 Herv. kerken en 4 scholen.

Het dorp ADORP ligt 1 u. N. W. van Groningen, 5 u. W. van Appingedam, 1¼ u. Z. van Winsum, aan den levendigen rijweg van Groningen naar Winsum, op eene niet hooge wier (hoogte), aan de Oude Hunse of het Reitdiep, van uitmuntende zware kleilanden en vetweiderijen omgeven. De Herv. hebben hier een klein kerkje, op welks W. einde een niet hoog naaldtorentje staat, en behooren tot de gem. *Adorp-en-Harsens;* de R. K. worden tot de statie van *Bedum* gerekend. Dit dorp telt, met de daaronder behoorende geh. Hekkum en Harsens, 280 inw., en heeft eene dorpschool.

ADORP-EN-HARSENS, kerk. gem., prov. *Groningen,* onder de class. van *Middelstum,* ring van *Winsum.* Het is reeds sedert de Hervorming eene combinatie, welke slechts ééne kerk heeft, namelijk te Adorp. Zij telt 350 zielen en het beroep is eene collatie van den Heer van Wetsinge. De eerste, dien men als Predikant dezer gem. vermeld vindt, was HENRICUS ZUIDLAREUS, die in 1611 herwaarts overkwam.

ADOU, stranddistr. op de *Kust van Guinea.* Zie ADON.

ADRIAAN-PIETERS-AMBACHT, gem. in den *Zwijndrechtschen waard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Sandeling-Ambacht.

ADRIANAPOLDER, pold. in *Overflakkee*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. *Goedereede*, gem. *Stellendam*, in 1769 bedijkt.

ADRIANI (FORUM), voormalige Romeinsche burgt in *Zuid-Holland*. Zie Arentsburg.

ADRICHEM, Adrichem, bij verkorting veelal Arkum geheeten, oud adell. huis in het *Baljuwschap van Blois*, aan den Aagtendijk, prov. *Noord-Holland*, arr. en 3 u. Z. van *Alkmaar*, kant. en 5 min. O. ten N. van *Beverwijk*, gem. en 1 u. O. van *Wijk aan zee*, voorheen aan den oever van het nu drooggemaakte Zwaansmeer. Het oorspronkelijke kasteel was de verblijfplaats der Heeren van Adrichem, uit het huis van Brederode, en moet van zeer oude dagteekening zijn, aangezien Karel Martel, die ten jare 741 overleden is, het reeds in zijn testament, waarbij hij het aan de kerk van Utrecht schonk, vermeld heeft, als gelegen in de landstreek Kinheim, boven de rivier van Velzen, daar de zee aan de andere zijde vloeit.

In de plaats van het oude slot, dat in de binnenlandsche onlusten verwoest was, is, in de laatste helft der 16de eeuw, het tegenwoordige huis gebouwd door Antonij van der Burg, die er van moeders zijde erfgenaam van was.

Het wapen der Heeren Adrichem bestond in een goud veld met eenen rooden klimmenden leeuw, gebroken met een zwart radertje in een schildje op de borst van den leeuw.

ADRICHEM, voorm. koffij-plant. in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, aan den linker oever der riv. Suriname, thans vereenigd met *Waterland*, palende W. aan Rencontre, O. aan Accaribo; 940 akk. groot, met 73 slaven.

ADRICHEM, katoen-plant. in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, palende N. aan Livonia, W. aan Barbados, Z. aan Kuilenkampspruit en O. aan de Matappicakreek; 500 akk. groot, met 150 slaven.

ADUARD, gem. in het *Westerkwartier*, prov. en arr. *Groningen*, kant. *Zuidhorn* (3 m. k., 1 s. d.), palende N. en gedeeltelijk O. aan Ezinge, voorts O. aan Hoogkerk en Adorp, van welke laatste gem. het door het Reitdiep gescheiden is, Z. aan de Leek, W. aan Zuidhorn en N. W. aan Oldehove. Zij bevat de dorpen Aduard, Fransum, den Ham, Leeger Meeden en de geh., Aduarder Voorwerk, Fransumer-Voorwerk, Hooge Meeden, den Horn de Knijp, en Wierum ten Westen het Rietdiep, telt ruim 1800 inw. en heeft 4 Herv. kerken, 1 R. K. kerk, 1 Menn. kerk en 3 scholen.

Aduard, maakt met Garnwert, Oostum, Fransum, den Ham, Wierum en Hooge Meeden eene heerlijkheid uit, die, vóór de Kerkhervorming, aan de abdij van Aduard toebehoorde, maar na dien tijd door de staten in bezit genomen en verkocht is, in 1659, aan het geslacht van Lewe, bij hetwelk het huis te Aduard vele jaren een fideicommis was, tot dat alles in 1814 door Jonkheer Carolus Justus Lewe en Mevr. Margaretha Josina Lewe, geb. van Bloemersma, verkocht werd, waarna het huis gesloopt is. De grond dezer gem. bestaat uit allerbest wei- en hooiland, vooral de noordwaarts liggende zware kleigrond.

Het dorp Aduard of Adward voorheen Aedtwerth, Adiwerth, Adwarth, Adewarth, Adwerth of kortheidshalve Auwerth geheeten, beteekenende zoo veel als de *Oude Wierde*, ligt 2 u. N. W. van Groningen, ½ u. O. van Zuidhorn, strekt zich van het N. naar het Z. uit, stuitende ten N. met het einde aan den weg, welke

in den zomer veel doortogt op Friesland heeft, en ten Z. aan eene vaart het Lent. ADUARD is vooral beroemd door, en heeft vermoedelijk zijn aanzijn te danken aan de vermaarde abdij van Bernardinen, die hier, den 5 Junij 1192, gesticht zijnde, al spoedig zoodanig in vermogen toenam, dat men in 1240, in plaats van de oude kerk, welke reeds te klein was, begon eene nieuwe, veel prachtiger, te bouwen, die met vier torens prijkte, en volkomen gelijk was aan die van de abdij van Klaarvalle (Clairvaux) in Champagne, voorheen aldaar door den H. BERNARDUS, de stichter der Cistercienser orde, gebouwd. Meer dan twee honderd lekebroers werkten gedurende drie en twintig jaren aan de kerk van het klooster te ADUARD, zoodat er tusschen de Eems en de Lauwers geen deftiger kerk gevonden werd. De abdij, die door alle de van tijd tot tijd daaraan gedane giften zoozeer in vermogen toenam, dat de land-standen, in 1342, bij openbaar plakkaat, den geestelijken verbieden moesten, meer landerijen en andere goederen aan te koopen, was zeer groot en ruim, met eenen sterken muur en eene wijde gracht omgeven, terwijl daar binnen een aantal gebouwen en tuinen gevonden werden, zoodat zij van buiten naar eene stad geleek, en men haar, vóór dat het grof geschut in algemeen gebruik kwam, onder de sterke plaatsen van Groningerland telde. Ook bezat zij het regtsgebied over ADUARD en de voorzeide zes naburige dorpen, voorts eene beroemde school en vermaarde boekerij. Maar in 1520 werd haar het regtsgebied, benevens het regt van patronaatschap over Zuidhorn, Wierum en de Kapel op Gaickingadijk, bij uitspraak van goedemannen, ontnomen, welk vonnis het gevolg was van eenen moord, begaan door eenige kloosterlingen, aan twee broeders uit het adellijk geslacht van GAICKINGA, wier voorouders, en voornamelijk FREDERIK VAN GAICKINGA, die zelf Abt van ADUARD geweest was, aanzienlijke goederen aan dit klooster geschonken hadden. Het grootste onheil is echter dezer abdij in 1561 overkomen, als wanneer zij, bij bulle van Paus PIUS IV, den nieuw benoemden Bisschop van Groningen, JOANNES KNIJF, tot eene bruidschat werd vereerd. Dit vond evenwel groote tegenkanting van de zijde der monniken, die de overgifte voorkwamen door het aangaan van een verdrag, in 1576, waarbij zij beloofden, den Bisschop jaarlijks zesduizend gulden op te brengen. Intusschen was in het jaar 1568 de toren der abdij door den bliksem in brand geraakt en ter lengte van eenige ellen in de asch gelegd, maar door de zorg van den Abt werd hij spoedig weder in den vorigen staat hersteld. In 1580 werd de abdij door het krijgsvolk der Staten, hetwelk die plaats verrast had, en, op de aannadering van RENNENBERG, daar niet durfde vertoeven, in brand gestoken, waarbij de kostbare boekverzameling, benevens de oude gedenkstukken van het klooster, eene prooi der vlammen werden. Dit ongeval en vele volgende aanstooten van het statenvolk, tot in 1594 toe, deden de monniken verloopen. In het gezegde jaar, 1594, door de Staten van Groningen, even als alle andere geestelijke goederen, in beslag genomen, werd het oude trotsche gebouw tot den grond toe geslecht, terwijl men de groote hardsteenen in 1608—1624, tot de poorten en andere stukken der nieuwe vestingwerken van de stad Groningen gebruikte; zoodat thans niets meer te zien is van die, ook om hare geleerdheid, vermaarde Abdij, welke eertijds, maar bijzonder in de dagen van den Groninger WESSEL GANSVOORT en den Ommelander RUDOLF AGRICOLA, naar eene Hoogeschool geleek, komende aldaar vele edelen en geleerden uit geheel *Friesland* hunne letteroefeningen voortzetten; terwijl GOSWINUS VAN HALEN, Overste van het fraterhuis te Groningen, getuigde, dat, wilde men eenen geleerde

in Friesland zocken, men dien alleen te Aduard vinden kon. Van 1539 tot 1543 bevond zich onder de monniken dezer abdij zekere Albertus Rizaeus Hardenberg, die de gronden der Hervorming aan de kloosterlingen zocht in te boezemen, tot dat hij, na zijnen uitgang uit de R. K. kerk, te Bremen, Sengwerden en Embden predikant is geworden. Aduard heeft eenen rogmolen, 1 steenbakkerij en ruim 500 inw.

De Herv. gem. behoort tot de class. van *Groningen*, ring van *Zuidhorn*, zij telt 550 zielen, en heeft eene oude van binnen ruime en fraaije kerk, met een klein lantaarn- of koepeltorentje op het dak, staande onregelmatig, een weinig westwaarts van het middelpunt. Deze kerk wordt door éénen Predikant bediend, die bij collatie van de eigenaren der heerl. beroepen wordt. De eerste Predikant, dien wij alhier vermeld vinden, was Hermannus Christophori, die ten jare 1595 herwaarts kwam. De R. K. statie, die hier ook eene kleine, in 1767 gebouwde, kerk heeft, wordt onder het aartspr. van *Groningen* gerekend, en door eenen Pastoor bediend; zij telt 200 comm., onder welke ook die van de andere burgerl. gem. van het Westerkwartier gerekend worden. Voorts is hier eene drukbezochte dorpschool. Een deftig huis, waar de Heeren van Aduard zomers hun verblijf hielden, is in 1814 gesloopt, en de fraaije bosschen met hartekampen uitgeroeid; zoodat er slechts weilanden met breede grachten overgebleven zijn.

ADUARD (KLEIN oudtijds LUTTEKE) of St. Anne-klooster, voormalig klooster van Cistercienser nonnen onder Ten Boer, in *Fivelingo*, prov. *Groningen*, dat in 1345 door de abdij van Aduard, onder den Abt Fredericus van Gaickinga, gesticht is, van waar het zijnen naam ontleent.

ADUARDERDIEP, riv., die, boven Steenbergen en Langelo, uit de *Drentsche Veenen* voortkomt, noordwaarts aanstroomende, eerst onder den naam van Langeloër diep, daarna nevens Lieveren, onder die van Lieversche diep; verder, in de nabijheid en ten W. van Peize (waar zij van meer belang en bevaarbaar wordt), den naam van Peizerdiep aanneemt, voorts, altijd dezelfde rigting houdende, later met den naam van Koningsdiep, en na het Eelderdiep opgenomen te hebben, de grenzen der prov. Groningen bereikt, en vervolgens tusschen de dorpen Hoogkerk (op welks hoogte zij door de Groninger trekvaart heenvloeit, en van daar af den naam van Aduarder of Auwerderdiep voert), Leegkerk, Aduard, Fransum en Ferwert door, nagenoeg in eene regte lijn noordwaarts loopt, om zich bij Aduarderzijl in de Hunse te ontlasten, voerende veel water van het Leekstermeer en de lage landen van Dreuthe af.

ADUARDERVOORWERK, geh. in het *Westerkwartier*, prov., arr. en 1½ u. van *Groningen*, 1 u. O. van *Zuidhorn*, gem. en 10 min. N. O. van *Aduard* met 30 inw. In vroegere eeuwen maakten de Aduarder- en Fransumer-voorwerken, twee versterkingen voor de Aduarderabdij uit.

ADUARDERZIJL, geh. in het Westerkwartier, prov., arr. en 2¼ u. N. N. W. van *Groningen*, kant. en 2 u. N. ten O. van *Zuidhorn*, gem. en ½ u. O. ten N. van *Ezinge*. Het ontleent zijnen naam naar de daar liggende zijl of sluis, langs welke het Aduarderdiep en daardoor het geheele Middagsterdeel van het Westerkwartier, alsmede een groot deel van het Drentsche dingspel Noordenveld, het binnenwater in het Reitdiep lozen. Deze sluis is in het begin der veertiende eeuw aangelegd en werd door de Saksers, die er in 1501 een sterk blokhuis bouwden, bevestigd, ten einde de scheepvaart der Groningers

tangs het Reitdiep te stremmen, waarom deze schans Weer-Groninger genoemd werd. De Groningers, het nadeel, dat hunne stad daardoor leed, ondervindende, belegerden de schans in 1515 en namen haar, nadat de Saksers zich dapper verdedigd hadden, den 17 Maart van dat jaar bij verdrag in, waarop zij haar tot den grond toe slechten en tevens de houten brug afbraken, die daar over het Reitdiep geslagen was. Eenige jaren later echter werd de schans weder opgebouwd, en, in 1593, met staatskrijgsvolk bezet zijnde, door Graaf Willem van den Berg belegerd, die haar, na tweemaal te vergeefs storm geloopen te hebben, bij eenen derden aanval overmeesterde, als wanneer hij de geheele bezetting om het leven deed brengen. Ten volgenden jare echter werd dit bestaan, door Graaf Willem van Nassau, aan de Spaanschen betaald gezet, want deze, de schans eveneens stormenderhand veroverd hebbende, liet de bezetting, uit 135 man bestaande, benevens hunnen bevelhebber, den kapitein Prenger, over de kling springen. Thans is Aduarderzijl, sedert meer dan eene eeuw, weder eene opene plaats, alwaar het zijlvest der Aduarderzijl zijne bijeenkomsten houdt.

Toen in 1813 de Franschen dit land verlieten, werd omstreeks deze plaats, een schip, met geld beladen en met 32, meestal gewapende, douaniers bemand, door een negental schippersgasten, met zekeren Roelof Schenkel aan het hoofd, veroverd, en voorts naar Groningen opgebragt, waar het geld in 's lands kas gestort werd. (1).

ADUARDSWOUDE, oude naam van Hazerswoude. Zie dat woord.

AE of Ee, riv. in *Groningen*. Zie Aa (Westerwoldsche).

AE (BINNEN), geh. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. en kant. *Winschoten*, gem. *Termunten*.

AE (OUDE) of Oude Ee, riv., prov. *Groningen*, die in de Muntendammer hooge veenen ontstaande, noordwaarts loopende, thans meestal tot aan het geh. 't Waar, onder Nieuwolda, op de kaarten onder den naam van het Buiten Nieuwdiep voorkomt, bij dit gehucht het Zijldiep opneemt en daarmede tot aan Nieuwolda, één water uitmaakt. Hier neemt de Oude Ae echter weder eenen afzonderlijken loop, hebbende tot Oostwolder Hamrik eene meer oostelijke strekking, terwijl zij van daar, met eenen zeer bogtigen noordelijken loop, ten W. van Termunten, zich weder met het Zijldiep vereenigt, om, door de Termunterzijl, zich in de *Eems* te ontlasten.

AEBINGA, Aebinga of Abinga, voorm. stins, prov. *Friesland*, kw. *Oostergo*, griet. *Ferwerderadeel*, onder *Blya*. Het geslacht Aebinga is in Humalda's naam overgegaan, met behoud van het wapen van Aebinga, door het huwelijk van Sjoerd Aebinga, die in 1510 leefde, met Beits Humalda. De laatste telg van dit geslacht, Idserd Aebinga van Humalda, was, na 1813, eenige jaren Gouverneur van de prov. *Friesland*, en muntte door grondige geleerdheid uit.

AEFFERDEN, d., prov. *Limburg*. Zie Afferden.

AEGUM of Eeguм, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. en 3½ u. N. ten O. van *Sneek*, kant. en 1 u. N. O. van *Roordahuizum*, nabij de vaart van Leeuwarden naar Grouw, met slechts

---

(1) Zie deze stoute daad in het breede verhaald bij H. Bosscha, Geschiedenis der staatsomwenteling in Nederland, D. I, bl. 106, en daaruit overgenomen in mijne Herinneringen uit het gebied der geschiedenis, bl. 151.

50 inw., alle Herv., die hier eene kerk hebben en tot de gem. *Idaard-Aegum-en-Friens* behooren. Voorheen werd hier veel visch gevangen in het nabij gelegen, maar thans drooggemaakte, Warregastermeer.

AEKAMP of Eekamp, geh. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1 u. N. van *Winschoten*, gedeeltelijk onder *Finsterwolde*, gem. en 1 u. Z. ten W. van *Finsterwolde*, voor een gedeelte onder *Oostwolde*, gem. en 1¼ u. Z. ten O. van *Midwolde*.

AELBERG, d. en heerlijkheid, prov. *Noord-Braband*. Zie Aalburg.

AELBERTSBERG, oud adell. huis, prov. *Noord-Holland*. Zie Aalbertsberg.

AELHEIM, d. in *Noord-Braband*. Zie Alem.

AELMEER, droog gemaakt meer in *Kennemerland*. Zie Daalmeer.

AELOPE, strand in *Oost-Indie*, resid. *Amboina*, op het N. westelijke gedeelte van het eiland *Ceram*. Er groeijen veel casuarisboomen.

AEMBUREN, geh. prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 3 u. W. van *Sneek*, kant. en 1½ Z. W. van *Bolsward*, onder het d. *Parrega*, en 5 min. Z. van daar gelegen, tusschen het Parregaster- of Zuidermeer, het Ypenbuurmeer, het Workumermeer en de trekvaart van Bolsward op Workum. Men wil, dat het zijnen naam ontleent van de vroeger hier omstreeks gestaan hebbende state Aeminga liever Eminga. Zie dit laatste woord.

AEMILIAPOLDER, pold. in *Noord-Braband*. Zie Emiliapolder.

AENGWIER, d. prov. *Friesland*. Zie Engwier.

AENGWIRDEN, anders ook wel Angwird, Angwirden, Aengwerden en Anjewier, griet., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwolden*, arr. *Heerenveen*, gedeeltelijk kant. *Heerenveen*, gedeeltelijk kant. *Tjallebert*, (11 m. k., 5 s. d.), palende N. aan Utingeradeel, O. aan Opsterland, Z. aan Schooterland en W. aan Haskerland. Om haren kleinen omvang wordt zij dikwijls de Kleine Grietenij geheeten, terwijl zij, bij eene vroegere verdeeling van het aloude Friesland in zeven Zeelanden, in oude tijden Handmare genaamd was.

Zij bevat de dorpen Gersloot, Tjallebirt, Lunjebirt en Terband, benevens het noordelijke gedeelte van het vl. Heerenveen, is ongeveer 6500 bund. groot, telt 2500 inw., onder welke 1430 Herv., die ofschoon hier 4 kerken hebbende, allen tot de gem. *Tjallebird-Lunjebird-Gersloot-en-Terband* behooren. De Doopsgez., die voorheen tot de gemeenten *Heerenveen* en de *Knijpe* behoorden, hebben thans mede eene kerk in deze griet., maar de R. K. behooren nog tot de statie van *Heerenveen*.

Deze griet. wordt door eenen dijk of rijweg, die, uit Haskerland komende, van den Straatweg bij Terbandsterschans door de geheele griet. naar Opsterland loopt, in het binnendijkster en het buitendijkster gedeelte gescheiden. Voorheen bestond zij geheel uit veengrond en leverde zeer veel turf, waaronder die van den Oudenweg bijzonder gewild was, en nog heden goeden aftrek heeft. In het binnendijkster of zuidelijke gedeelte, waar de dorpen als op eene rij in het geboomte gelegen zijn, had men eertijds hooge veenen die, thans uitgeveend, in zandige bouwlanden herschapen zijn. In het buitendijkster of noordelijke gedeelte is laag veen en hooiland, waardoor vier lange lijnregte en bijna evenwijdige vaarten van het Z. O. naar het N. W. tot in het Oud Deel en voorts naar de groote wateren van Utingeradeel loopen. Deze vaarten dienen tot noodige wa-

terlozing voor de lage landen. In 1834 is het vierde en vijfde veendistrikt, bevattende het grootste gedeelte van Aengwirden, bepolderd. Toen zijn er drie groote watermolens aan de noordzijde gebouwd, en aan den westkant, van den polder in den straatweg, 1 u. ten N. van Heerenveen, sluizen of wel een verlaat aangelegd, waarbij de buurt en de bestaande menigvuldige groote turfschuren den naam verkreeg van Bij de Nieuwebrug.

Bij den watervloed van 5 Februarij 1825, werd deze grietenij eene schade van 15,700 gulden toegebragt.

Het wapen van Aengwirden is: drie boomen, waar tusschen en nevens vier turven op een schild, gedekt met de landsheerlijke kroon.

AEOLIE, kreek in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, die zich met eenen oostelijken loop, aan den linker oever, even beneden een Indiaansch kamp, in de steeds ruischende *Marowyne*, de breede grensrivier tusschen Suriname en Cayenne, uitstort. Zij is slechts voor corjalen bevaarbaar, doch ongemeen rijk aan versche visch, heimaars, prari prai's, sidderalen enz.

AERT (TER), Ter Aard, of Ten Aarte, geh. in *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, kant. en ¼ u. N. van *Assen*, gem. en ¼ u. van *Vries*.

AERTSWAERD of Aertswaerde, voorm. d. in den *Grooten-Zuid-Hollandschen waard*. Zie Aartswaart.

AETSVELD, streek lands in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, gem. *Weesperkerspel*, palende N. aan de Gaasp, de stad Weesp en de Vecht, O. en gedeeltelijk Z. aan de Vecht, voorts Z. aan Nichtevecht en den Over-Baambrugschen polder, en W. aan het riviertje het Gein.

Deze streek wordt door een watertje, het Aetsveldswat, in Binnen-Aetsveld en Over-Aetsveld onderscheiden, en bevat den Beggijnen-polder, den Borlandschen-polder en den Roodemolenpolder.

AETSVELD (BINNEN), streek lands in *Gooiland*. Zie Aetsveld.

AETSVELD (OVER), streek lands in *Gooiland*. Zie Aetsveld.

AETSVELDWAT, watertje in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, dat bij Hinderdam uit de Vecht voortkomt, door Aetsveld en vervolgens door de stad Weesp heen stroomende, zich weder in de Vecht ontlast.

AFFAIRE (MON), koffij-plant. in *West-Indië*, kol. *Suriname*. Zie Mon Affaire.

AFFAN, riv. in *Oost-Indie*, in het oostelijke gedeelte van het eil. *Ceram*. Zij valt met eenen zuidelijken loop in zee.

AFFAN, d. in *Oost-Indie*, op het eil. *Ceram*, in *Goemilan* of het oostelijke gedeelte, aan de rivier van denzelfden naam, in eene woeste en bergachtige streek.

AFFERDEN of AEFFERDEN, fraai d. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, distr. arr. en 9 u. N. van *Roermonde*, kant. en 4 u. N. van *Horst*, gem. en 1 u. N. van *Bergen*, 1½ u. Z. van Gennep, aan den straatweg van Maastricht op Nijmegen. Er is hier eene R. K. kerk, die door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. De statie behoort tot het vicar. van het voorm. bisd. *Roermonde*, dek. van *Cuyk*, en telt 1000 ziel.

AFFERDEN, of Oefferden, d., prov. *Gelderland*, kw., arr. en 3½ u. W. ten N. van *Nijmegen*, distr. *Rijk van Nijmegen*, kant., gem. en 1 u. Z. O. van *Druten*, 6½ u. van Arnhem. Het ligt een eind wegs van den Waaldijk en vormt met Druten en Deest eenen driehoek. Men heeft er 650 inw., van welke de R. K., die hier eene kerk

hebben, tot de statie van *Afferden-en-Deest* behooren. De Hervormden worden tot de gem. van *Afferden-Druten-en-Deest* gerekend.

AFFERDEN-DRUTEN-EN-DEEST, kerk. gem., prov. *Gelderland*, klass. van *Nijmegen*, ring van *Batenburg*. Het is eene combinatie, die evenwel slechts ééne kerk te Druten heeft en 120 zielen telt. Het beroepen van den Predikant geschiedt door den kerkeraad.

AFFERDEN-EN-DEEST, R. K. statie, vicar. van het voorm. bisd. van *Roermonde*, dek. van *Druten*. Men heeft er 1050 zielen en 2 kerken, één te Afferden en één te Deest, die door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend worden.

AFSCHED of Ascred, ook wel Afzet, geh. in *Salland*, prov. *Overijssel*, arr. en 3½ u. N. ten W. van *Zwolle*, kant. en 3 u. N. O. van *Kampen*, bevattende dat gedeelte van de gem. *Genemuiden*, dat bewesten de stad van dien naam gelegen is. Men kent dit geh. tegenwoordig, in den omtrek niet anders, dan onder den naam van Aan den Zeedijk of Bij de Veneruiterzijl.

AGAM, distr. in *Oost-Indie*, op de Westkust van het eil. *Sumatra*. Er is hier een Nederl. ambtenaar.

AGATHA (ST.), d. of liever buurt in het *Land van Cuyk*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 8 u. N. O. van *Eindhoven*, kant., distr. en 2 u. N. ten W. van *Boxmeer*, gem. *Cuyk-en-St.-Agatha*, ½ u. Z. van Cuyk en even zoo ver N. van Oelfelt, niet ver van de Maas. Dit dorp, hetwelk door de landlieden gemeenlijk St. Aagt of St. Aagt genoemd wordt, heeft zijn bestaan te danken aan een monnikenklooster van de orde der kruisheeren, dat hier nog in wezen is (zie Aagteklooster), weshalve het ook wel op de kaarten enkel onder den naam van St. Aagteklooster voorkomt. Het d. behoort kerkelijk onder *Cuyk*, hoewel de inw. veelal in de kloosterkerk ter misse gaan; ook is er eene school.

AGATHA-KLOOSTER (ST.), voorm. nonnenklooster te *Amersfoort*, dat in 1399 gesticht is, door Rutgerus van den Doem en zijne huisvrouw Belia, die daartoe hun huis en onderscheidene renten overgaven ten dienste van de St. Agatha-zusteren. In het jaar 1404, hebben de daarin wonende geestelijke dochters, zich onder de orde der Minimen begeven; maar in 1455 is door haar de regel van St. Augustinus aangenomen. Het klooster is na de Kerkhervorming in burgerhuizen veranderd of tot andere gebruiken geschikt gemaakt.

AGATHA-KLOOSTER (ST.), voorm. nonnenklooster te *Delft*. Het had zijne eerste opkomst in het Nieuwland aan de Geerweg, buiten de stad, daar eerst eenige zusters in het jaar 1480, bij elkander gewoond hebben in eene gehuurde huizing. Maar in het jaar 1490 gaf zekere weduwe, met name Alida Busers, haar eene woonstede bij de oude kerk met een jaarlijksch inkomen. Deze stichting is met der tijd tot een prachtig en rijk klooster aangegroeid, waar de nonnen eerst naar den regel der Minimen leefden, later echter zich met de vergadering van St. Janskamp, bij Vollenhoven, vereenigden.

De laatste Pater, die dit klooster bestuurd heeft, was de geleerde Cornelius Musius, die, na dit ambt 36 jaren zeer loffelijk bediend te hebben, den 10 December 1572, in het 72 jaar zijns ouderdoms, op last van Willem van der Mark, Heer van *Lumey*, wreedaardig ter dood werd gebragt.

In het begin der Spaansche beroerten werd dit klooster tot een vorstelijk hof, waar Willem I, Prins van *Oranje*, zijn verblijf hield, alsmede tot eene vergaderplaats der Algemeene Staten, gebezigd, tot

dat de gezegde Prins aldaar, den 10 Julij 1584, door BALTHASAR GERARDS vermoord werd, met het schot van eene pistool, geladen met drie kogels, waarvan de gaten ten huidigen dage nog aldaar in den muur te zien zijn. Thans dient het kloostergebouw grootendeels tot kazerne, terwijl de kerk gedeeltelijk tot ene latijnsche school, gedeeltelijk tot eene kerk voor de Fransche gemeente, ingerigt is.

AGATHA-KLOOSTER (ST.), voorm. nonnenklooster te *Zwolle*. Zie WIJTENHUIS.

AGELO (GROOT) of GROOT AGELE, geh. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 4 u. N. O. van *Almelo*, kant. en ½ u. Z. van *Ootmarsum*, gem. en 2 u. W. ten N. van *Denekamp*.

AGELO (KLEIN) of LUTTEKEN AGELE, geh. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 4¼ u. N. O. van *Almelo*, kant. en ¼ u. Z. van *Ootmarsum*, gem. en 1¾ u. W. ten N. van *Denekamp*.

AGGEMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, 1¼ u. N. W. van *Witmarssum*, tot welk d. het behoort, ¼ u. Z. O. van Pingjum, bij het buurtje de Kampen, niet ver van de Pingjumer vaart. Thans is het eene hofstede, die nog kennelijke blijken van haren ouden luister draagt.

AGGER, riv. voorheen aan *Zeeland*, later, door indijking, aan *Noord-Braband* gekomen, thans voor het grootste gedeelte in den Zuidpolder-van-Woensdrecht-gemeen-met-Hinkelenoord, ingedijkt; waar de oude strang van dat water nog dien naam draagt.

AGGER of AGGERE, voormalig d. en heerl. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, dat men gist, zijnen naam ontleend te hebben van de Noormannen, die vroeger zich op de kusten van ons vaderland onthielden, omdat er in Denemarken, tusschen de eilanden Zeeland en Funen, een eilandje van dien naam gevonden wordt, en in Noorwegen de namen van onderscheiden plaatsen daaraan verwant zijn, zoo als *Aggerhuus*, *Aggerhoe*, *Aggersund* enz. Zeker gaat het, dat dit dorp grooten ouderdom had, want het geslacht VAN DEN AGGER was reeds in 1187 bekend, en den 10 Julij 1240 werd het geheele ambacht van *Aggere en Iempolre*, door GODEVAART IV, Heer van *Breda* aan den Ridder HENDRIK BUFFEL geschonken. Deze of latere Heeren waren medebezitters van den tol op de Honte, want men vindt gewag gemaakt van een tolkantoor, dat aldaar in 1276 moet bestaan hebben, en de *tol of het vrijgeleide van Agger* genaamd was.

Het ambacht werd in Groote en Kleine Agger onderscheiden, de Groote Agger bevatte 1204 gemet. of ruim 550 hedendaagsche bund., de Kleine Agger 219 gemet. of ruim 100 bund., zoodat de geheele oppervlakte 1423 gemet. of ruim 650 bund. groot was. Het moet reeds vroeg aan overstroomingen hebben ten doel gestaan, want in het jaar 1443 deed Heer HENDRIK VAN BORSSELEN VAN DER VERE hier een schor en aanwas, hem door den Hertog van Braband afgestaan, bedijken; waarschijnlijk was dit wel het geheele ambacht van AGGER, immers dit is sedert altijd een eigendom van dien stam uit het huis VAN BORSSELEN gebleven, want ten jare 1511, werd het ten huwelijk gegeven aan Jonker JAN VAN BERGEN VAN WALHAIN, bij zijne vereeniging met Jonkvrouwe CHARLOTTE VAN BOURGONDIE VAN VERE. Na hun kinderloos overlijden schijnt het weder in eigendom aan de Heeren van Vere te zijn gekomen; althans dit goed was ook vroeger door MAXIMILIAAN VAN BOURGONDIE, eersten Markgraaf van *Vere*, bezeten, en,

na zijn overlijden, ofschoon reeds onder de zee bedolven, tot zijne nalatenschap gerekend.

Het is zeer waarschijnlijk, dat de watervloed van 5 Nov. 1530, die zoo vele ambachten onder de golven bedekte, ook die heerl. zal overstroomd hebben; want in het jaar 1536 schijnt hier eene herdijking te hebben plaats gehad, doch de geheele ondergang dezer heerl. werd door den watervloed van 31 Januarij 1557 veroorzaakt; deze toch sloeg zes grondgaten in de dijken, van welke sommigen bij laagwater van 6 tot 8 vad. diep, anderen van 30 tot 40 roed. wijd waren, waardoor die zeeweringen bijna geheel en al vernietigd werden. Alle de huizen, schuren en stallingen, die gestaan hebben binnen de dijkaadje van Bath, Hinkelenoord en onderhoorigheden, waren vernield en weggedreven. Men vreesde, dat ingeval deze ambachten niet herdijkt werden, de stroom van de twee rivieren de Hond en de Schelde, welke door de evengenoemde ambachten van een gescheiden waren, in korten tijd in malkander zouden vloeijen en ineensmelten, terwijl bovendien te duchten stond, dat het land van Saftinge grooten last zoude lijden. Den 2 Mei 1552 verleende Keizer KAREL V octrooi tot herdijking van den *Agger, Bath* en *Hinkelenoord*, en begiftigde die ambachten met verscheidene vrijheden.

Het schijnt evenwel, dat door den verschrikkelijken watervloed van 1 November 1570, bij de geschiedschrijvers onder den naam van Allerheiligenvloed bekend, deze dijken weder vernield zijn, en dat daarna het ambacht van Agger niet weder in zijn geheel bevorscht is, ofschoon later gedeelten daarvan, onder den naam van *Grooten* en *Kleinen Agger*, als polders ingedijkt en met *Hinkelenoord* benevens het *Zuidland-van-Woensdrecht* in eene dijkaadje besloten zijn, welke bedijking tegenwoordig éénen polder uitmaakt, die den *Zuidpolder-van-Woensdrecht-gemeen-met-Hinkelenoord* geheeten is, en tot de prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Bergen op Zoom*, distr. *Rozendaal*, gem. *Woensdrecht-Hoogerheide-en-Hinkelenoord* gerekend wordt.

Het laatste, dat men van de Heerlijkheid AGGER aangeteekend vindt, is, dat 's lands Staten den 23 Sept. 1655 hebben afgeslagen het verzoek van GUILLAUME ALBERT MARQUIS DE WARGINES, Baron *de Crevecoeur*, om daarmede verleid, en van zijn verzuim van dit vroeger verzocht te hebben, ontheven te worden.

De kerk van St. Pieter te Middelburg, bezat 75 gemeten (ongeveer 35 bund.) lands schotvrij in dit ambacht, mits betalende vijf groot van het gemet. Deze eigendom was haar aangekomen bij gifte van Mr. ANTONIJ REINIERSZ, Doctor in de medicijnen en Kanonik van voorzeide kerk, onder voorwaarde, dat zij daar voor zouden onderhouden zes bedden voor even zoo vele armen.

In het geestelijke werd de Utrechtsche Bisschop hier als hoofd erkend en het dek. van *Zuid-Beveland* had het kerkelijk regtsgebied. Het wapen dezer heerlijkheid was eene zwarte lelie op een goud veld.

AGNESBERG, voorm. klooster, ook wel het AGNIETENKLOOSTER of, naar zijne ligging op den *Nemelerberg*, het BERGKLOOSTER genoemd, in *Salland*, prov. OVERIJSSEL, ½ u. N. O. van *Zwolle* onder *Zwollerkerspel*, aan de Vecht gelegen. Het werd in 1398 gevest, door broeders van het gemeene leven, uit de paterschool, door GEERT GROOTE te Deventer gesticht, die om den veelvuldigen aanloop der menschen te vermijden, zich hier in de eenzaamheid van eene heuvelachtige streek, welke zij te dien einde van de erfgenamen van BERKMEN en NEMEL verkregen

hadden, gingen afzonderen. Maar opdat het huisgezin, als door geene gelofte aan elkander verbonden, niet uit onstandvastigheid verloopen mogt, besloten zij de orde van den H. Augustinus aan te nemen, en als Reguliere Kanonniken onder zijne tucht te leven; tot welk voornemen zij door het voorbeeld der broederen van het naburig klooster van Windesheim nog meer werden aangezet. De stad Zwolle trachtte echter, met al haar vermogen, hen in het voornemen tot bouwing van een klooster te stuiten; waarschijnlijk uit vrees, dat de goederen der broederschap daardoor geestelijk, en gevolgelijk van alle schatting bevrijd zouden worden, hetwelk voor de gemeene inkomsten zeer nadeelig was. Hierop bood Egbert Mullaert, een vermogend schildknaap te Hasselt, hun een vrij landgoed aan, Westerhof genaamd, hetwelk hij digt bij den *Gerner*, onder de parochie van *Dalfsen* had liggen. Deze gift en het voornemen der broeders werd, den 18 Januarij 1398, door Frederik van Blankenheim, 31sten Bisschop van Utrecht, goedgekeurd. De kerk was reeds gebouwd, en vier broeders hadden te dezer plaatse, die door hen *Marienhof* genoemd werd, hunne geloften al afgelegd, als zij, bevindende dat de grond niet geschikt was om er een klooster te bouwen, nog tenzelfden jare, met goedkeuring van den voorzeiden Bisschop, niettegenstaande de tegenstribbeling der Zwollenaars, naar den Nemelenberg terug keerden. Als intusschen Johan van Ommen, die tot dus verre het bestuur over dit convent gehad had, bij hunne wederkomst met de zijnen naar Vollenhove vertrokken was, hebben die van Windesheim, met welke de broeders van dit convent zich in 1399 vereenigd hadden, hun tot eenen Overste gegeven Joannes, den ouderen broeder van Thomas a Kempis. Den 8 April 1412 werd de kerk van dit klooster, den 4 Maart 1442 het kerkhof, en den 17 November 1455 vier altaren in de kerk plegtig ingewijd.

Dit klooster is niet onvermaard gebleven, doordien de beroemde Thomas a Kempis, die, in den jare 1399, aldaar zijne proefjaren van de kloosterlijke tucht begon, 6 jaren daarna Kanonnik, later Procurator en tweemalen Sub-Prior werd, eene kronijk van dit gesticht geschreven heeft, terwijl hij er almede het uitmuntende werkje: *de Imitatione Christi*, d. i. *over de Navolging van Christus*, te boek stelde. Het klooster is, even als alle andere dergelijke gestichten in ons vaderland, na de Kerkhervorming vernietigd, en hoewel het later tot den grond gesloopt is, wordt de berg of heuvel, waarop het gestaan heeft, door de R. K. inwoners uit de omstreken nog in hooge waarde gehouden en dikwerf bezocht. Het kerkhof van het klooster is echter in wezen gebleven en daarvan wordt nog veel gebruik gemaakt. Aldaar ligt begraven de beroemde Jacobus Kantelaar, wiens graf bedekt is met eenen blaauwen grafsteen, waarop alleen zijn naam staat. Bij dit kerkhof staat een klein gebouw met een klokje en eene school.

AGNESKLOOSTER (ST.) Zie Agnietenklooster ook wel Josafatshuis.

AGNETENDAAL of Agnietendaal, voormalig nonnenklooster van de orde der Minimen, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, in het d. *Dommelen*, 2 u. Z. W. van Eindhoven, ¾ u. W. ten N. van Valkenswaard, aan den Dommel. Het werd in 1452 gesticht door zekeren Dirk Bruininx, en nam, hoewel uit geringe beginselen voortgekomen, zoodanig toe, dat men er zeventig zusteren te eener tijd in onderhouden heeft. In 1663 vertrokken eenige der geestelijke dochters uit vrees, dat de bepaalde vergunning van de Staten-

Generaal der Vereenigde Nederlanden eens ingetrokken, en zij genoodzaakt zouden worden, van daar te verhuizen, onder geleide van zekere JOHANNA BROUWERS, naar de stad Weert, in het graafschap Hoorn, kochten aldaar een stuk lands en bouwden er een klooster van denzelfden regel, terwijl de overigen te AGNETENDAAL bleven tot het jaar 1716, wanneer zij, volgens bevel van 's lands regering zich genoodzaakt zagen, dit oord te verlaten. Toen begaven zij zich naar Arendonk, een dorp bij Turnhout, waar zij sedert hun verblijf hielden.

AGNIETENKLOOSTER (ST.) te *Amersfoort*, voorm. nonnenklooster te *Amersfoort*, dat in 1380 gesticht is, door eenige weduwen en maagden, die in armoede bij elkander gingen wonen, aan de stadsvesten, op eene plaats, die de Visscherij of Glashorst genaamd werd. In het jaar 1399 zijn de Agnes-zusteren geworden boetdoenende zusters onder de derde orde van St. FRANCISCUS. Nadat dit klooster ten gevolge der Kerkhervorming door de nonnen verlaten was, is het in het jaar 1562 tot eene latijnsche school ingerigt, waartoe het nog gebruikt wordt.

AGNIETENKLOOSTER (ST.) te *Amsterdam*, voorm. klooster van Regulieren Kanonikessen dat op de oudezijds achterburgwal stond. Na de Reformatie werd de kerk van dit klooster door de admiraliteit tot een pakhuis gebruikt; toen in 1631 de doorluchtige school binnen die stad opgerigt werd, heeft men dit gebouw bekwaam gemaakt, tot het geven der openbare lessen, en sedert is het daarvoor in gebruik gebleven.

AGNIETENKLOOSTER (ST.) te *Arnhem*, voorm. klooster van Augustijner nonnen. Deze nonnen hebben aldaar eene vaste woonplaats gekregen in het jaar 1404. Omtrent het midden der zestiende eeuw was het St. Catharina-gasthuis, dat vroeger in de Bakkerstraat stond, alwaar het, in 1306, door REINOUD I, Graaf van Gelder, gesticht was, derwaarts overgebragt.

AGNIETENKLOOSTER (ST), ook wel JOSAFATSHUIS geheten, en eenige jaren herwaarts niet anders dan het SPIRINGKLOOSTER genaamd, voormalig klooster van Reguliere Kanonikessen der St- Augustinus order in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, aan de Zusterlaan, even buiten de Oostpoort der stad Delft. Het is onzeker wanneer dit klooster gesticht is, maar het bestond reeds in het jaar 1420. Na de Kerkhervorming gesloopt zijnde, is het in woonhuizen veranderd, die met eene dwarsstraat van elkander gescheiden zijn.

AGNIETENKLOOSTER (ST.) te *Deventer*, voorm. klooster van Reguliere Kanonikessen, dat in 1303 gesticht was. Het werd ook wel BUYSKENSKLOOSTER genoemd, naar zekeren REINERUS BUYSKENS, die de eerste zusteren om niet huisvesting verleende. Na de Kerkhervorming is het klooster gedeeltelijk afgebroken en er eene straat midden doorheen gelegd, terwijl een gedeelte daarvan tot bank van leening dient.

AGNIETENKLOOSTER (ST.) te *Dordrecht*, voorm. klooster van Augustijner-nonnen. Het is gesticht in het jaar 1326 en was onderhoorig aan het kapittel van *Windesheim*. De kerk, die in 1494 gebouwd is, had drie altaren. Ter zijde van het koor was buitenwaarts een kapelletje gesticht, waarvan men verhaalt, dat er een wonderdadig Lieve Vrouwebeeldje gevonden werd. Dit klooster werd in 1579, nadat het door de nonnen verlaten was, tot een H. Geest- of Pesthuis verbouwd, welk huis, in het jaar 1592, op verzoek van H. Geestmeesteren, door de Staten van Holland en West-Friesland,

het bezit gesteld werd van alle de aan dit klooster behoorende goederen, op voorwaarde, dat de onderhouding van voorzeide nonnen, nog achttien in getal, zoude zijn en blijven tot der verzoekers lasten.

AGNIETENKLOOSTER (ST.) te *Enkhuizen*, voorm. nonnenklooster in 1515 gesticht, en na de Reformatie tot burgerhuizen herbouwd is.

AGNIETENKLOOSTER (ST.) te *Gorinchem*, voormalig nonnenklooster van de orde der Minimen, dat in 1401 door zekere weduwe, met name LYSBET FLORISSE SPRONKS gesticht is, en waarin ten jare 1403, op St. Maartens avond, de eerste kloostergeloften gedaan werden. In het jaar 1412 werd de kerk ter eere van den H. Apostel ANDRIES, van ST. JAN *den Dooper* en van den H. AGNES ingewijd. Thans echter zijn er geen overblijfselen van dit klooster meer te vinden. De laatste regent van dit zusterhuis is geweest, JOHAN VAN OOSTERWIJK, een der 19 martelaren van Gorinchem.

AGNIETENKLOOSTER (ST.) te *Gouda*, voorm. nonnenklooster, dat in 1515 gesticht is, en welks kerk thans tot bank van leening dient.

AGNIETENKLOOSTER (ST.) te *'s Gravenhage*, voorm. nonnenklooster van de orde der Minimen, dat zijne ingang had in het Westeinde. Het is in 1576 grootendeels tot een weeshuis ingerigt, waartoe het nog dient; terwijl vermoedelijk het gebouw, dat thans tot eene Latijnsche school gebruikt wordt, mede een gedeelte daarvan zal hebben uitgemaakt.

AGNIETENKLOOSTER (ST.) te *Harderwijk*, voorm. klooster van Reguliere Kanonikessen, dat in het begin der 14de eeuw, op de Korenmarkt aldaar, gesticht was en na de Hervorming in burgerwoningen veranderd is.

AGNIETENKLOOSTER (ST.) te *Leyden*, voorm. klooster van Reguliere Kanonikessen, dat digt bij de Vrouwenkerk stond en geheel tot burgerhuizen verbouwd is.

AGNIETENKLOOSTER (ST.) te *Rhenen*, voorm. klooster van Reguliere Kanonikessen. Het is naderhand ten gebruike van de Paltsgravin ELIZABETH, dochter van JACOB I, Koning van Engeland, en gemalin van den Paltsgraaf FREDERIK V, in een paleis veranderd.

AGNIETENKLOOSTER (ST.) in *Salland*, voorm. klooster van Reguliere Kanoniken. Zie AGNESBERG.

AGNIETENKLOOSTER (ST.) in *Salland*, voorm. nonnenklooster, dat ook wel, naar de plaats waar het gestaan heeft, *op de Maat* genoemd werd. Het lag niet ver van de Diezerpoort der stad Zwolle, was in 1454 gesticht, werd bewoond door jonge dochters, die zonder eenige gelofte te doen, alleen door den band van eenen godvruchtigen wil vereenigd bleven, en stond onder de bestiering der Broeders van het Gemeene leven. Toen het in 1588 door den storm der Nederlandsche beroerten verwoest en verdelgd was, is, van het overgebleven muurwerk, de daartegenover liggende schans, Suikerberg, opgebouwd, maar de grond is gedeeltelijk door het aanleggen der stadsgracht weggedolven, gedeeltelijk tot tuinen aangelegd.

AGNIETENKLOOSTER (ST.) te *Schoonhoven*, voorm. nonnenklooster, dat in 1399 gesticht was, en in 1414 de orde der Minimen aannam. Een gedeelte der gebouwen is, nadat de zusteren het ontruimd hadden, tot woonhuizen herbouwd, en een gedeelte is een met boomen beplant plein geworden.

AGNIETENKLOOSTER (ST.) te *Tiel*, voorm. klooster van Franciscaner nonnen. Het werd in 1443, door RUDOLF VAN DIEPHOLT,

53en Bisschop van Utrecht, bevestigd, en daarbij, in 1478, een kerk gesticht. In de 17de eeuw werd het door de stad overgenomen en aan de kloosterlingen eene jaarwedde toegelegd. Van dit klooster bestaat thans niets meer, dan het huis, tegenwoordig de woning van den Rector der latijnsche school, en het daartegen overstaand gebouw, vroeger voor een provoost, en het laatst tot een hospitaal gebruikt; deze gebouwen hebben echter, merkelijke veranderingen ondergaan, zijnde het eerstgemeldegeheel vernieuwd. De huizen, die aan westzijde van de Westluidensche straat, tusschen de poort en de kerk staan, behoorden mede tot het klooster, en van deze was toen het middelste het paterhuis. Van de bleek en boomgaard zijn, in 1602, twee straten aangelegd, die tegenwoordig het Bleekveld heeten. Waar vroeger de kloosterpoort stond, is nu nog, onder eenen boog, de ingang tot het Bleekveld. De kerk, die nog bestaat, wordt sedert 1656 tot eene latijnsche school gebruikt.

AGNIETENKLOOSTER (ST.) te *Utrecht*, voormalig klooster van Reguliere Kanonikessen, naar den regel van den H. Augustinus. Het is vermoedelijk in 1418 begonnen het te bouwen, en het werd ook Jerusalem geheeten naar eene plaats buiten Utrecht, waar het vroeger schijnt gestaan te hebben. Het gebouw van dit klooster, hoewel veranderd en vertimmerd, is thans nog in wezen, zijnde een gedeelte daarvan tot een werkhuis, en een ander gedeelte tot een weeshuis, gemeenlijk het Kinderhuis genoemd, ingerigt.

AGRIPPINÆ (PRÆTORIUM), oudtijds een Romeinsch kasteel aan den middelsten Rijnmond. Zie Brittenburg (Huis te).

AGTEVELD, buursch. prov. *Gelderland*. Zie Achterveld (1).

AHA, voormalig kast., prov. *Utrecht*. Zie Aa (Ter) of Ter Aa.

AHA, riv. in *Drenthe*, *Gelderland* en *Overijssel*. Zie Aa of Aa, Kalte Aa.

AHINOESSA, berg in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, niet ver van het noordelijke strand, nabij het dorp Hatoewe. Voorheen lag het dorp Lissabatta gedeeltelijk op dezen berg, maar dit heeft zich sedert 1671 zeer ver langs het strand uitgebreid.

AHN of Ahu, geh. in het groot hert. *Luxemburg*, arr. en 5¼ u. van *Luxemburg*, kw., kant. en 2 u. Z. van *Grevenmacher*, gem. en ½ u. N. ten O. van *Wormeldingen*, aan den Moezel.

AHOEN, riv. in *Oost-Indië*, op het westelijke gedeelte van het *Ambonsche* eil. *Ceram*, in den Oceaan, ten N. van dat eil., uitloopende.

AHU, geh. in *Luxemburg*. Zie Ahn.

AJER AMBILAN, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*. Zie Indragiri.

AJERHADJI, landstreek in *Oost-Indië*, op het eil. *Sumatra*, onder de linie.

AJERHERBA, riv. in *Oost-Indië*, op de W. kust van het eil. *Sumatra*, met eenen westelijken loop uit de binnenlanden komende en zich in het rijk *Indrapoura*, in de Indische zee, ontlastende.

AJERHERBA, fort in *Oost-Indië*, op de W. kust, van het eil. *Sumatra*, in het rijk *Indrapoura*, omtrent ½ m. van den mond der rivier van denzelfden naam; de reede is er slecht en de rivier, aan haren mond door eene zandbank verstopt, is alleen voor kleine vaartui-

---

(1) Alle de overige namen, die men wel eens met Agt gespeld vindt, zoeke men insgelijks op Acht.

en bruikbaar. Men drijft hier veel handel in peper, goud, was, ivoor en katoen.

AJER HITAN, riv. in *Oost-Indië*, op de oostkust van het *Sumatrasch* eil. *Sumatra*.

AJER MASIN of Zoute Rivier, riv. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, op den N. O. hoek van dat eiland omstreeks Nieuw Faroe in den Oceaan uitloopende.

AJER TALLA, riv. in *Oost-Indië*, op de zuidkust van het *Ambonsche* eil. *Ceram*, Zie Talla.

AIGUISERIE, geh. in Luxemburg. Zie Schleifmühl.

AIJEN, geh. prov. *Limburg*. Zie Heijen.

AIJO, houtgrond, in *West-Indië*, kol. *Suriname*, aan den linker oever der Suriname, tusschen Horab benedenwaarts en het land van Surinamombo bovenwaarts; 800 akk. groot.

AITNOCH, vereenigd met *Elisabethshoop*, kweek- en kostgrond in *West-Indië*, koll. *Suriname*, aan den linkeroever der riv. Saramacca, tusschen de verlaten gronden Goede Intentie benedenwaarts, en Nieuw Vermaak bovenwaarts; 200 akk. groot.

AKAT of Acat, op sommige kaarten Abat, eil. in *Oost-Indië*, N. O. van het Ambonsche eil. Ceram, vlak tegen over den mond der rivier Ajer Masin. Het is 1 m. lang en ¼ m. breed met een breed rif omzoomd.

AKENDAM, voorm. amb. in het *Baljuwschap van Brederode*, prov. *Noord-Holland*, dat in twee deelen afgescheiden was, die naar derzelver gelegenheid Noord Akendam en Zuid Akendam genoemd werden. Niettegenstaande zij ruim ¼ u. gaans van malkander gescheiden lagen, hadden zij te zamen ééne regtbank. Noord Akendam paalde N. aan de gem. Velzen, O. aan Sparendam, Z. aan Schotervlieland en W. aan de Zandpoort; Zuid-Akendam, N. aan Hoogerwoerd, O. aan het Spaarne, Z. aan het gebied der stad Haarlem en W. aan Overveen waarvan het door den Delft gescheiden wordt. Thans zijn het twee geh., arr. *Haarlem*, kant. *Bloemendaal*, gem. *Schoten en gehuchten* die eene heerlijkheid uitmaken, welke de stad Haarlem in eigendom toebehoort. Ter Zuid Akendam ziet men ongeveer 700 ell. buiten de stad Haarlem, ter regterzijde van de Kleverlaan, de nog zeer geringe overblijfselen van het Huis te Kleef. Zie voorts Kleef (Huis te).

AKENDAM (NOORD en ZUID-), twee geh. in *Noord-Holland*. Zie Akendam.

AKERSTEE, voorm. havezate, in Salland. Zie Akkerstein.

AKERSLOOT, gem. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *Alkmaar* No. 1 (11 m. k., 3 s. d.), palende N. aan de gem. Heilo en Schermer, O. aan Graft en Jisp, Z. aan Uitgeest en W. aan Limmen en Heilo. Zij bestaat behalve uit het dorp Akersloot of de Kerkbuurt, uit Starting, de Sluisbuurt, de Molenbuurt, en Boekel, (welke vijf buurten het eigenlijk Akersloot uitmaken), voorts uit Westwoude-en-Stierop, Oostwoude, een gedeelte van het Starnmeer en een gedeelte van de bedijkte Schermeer of de Zuid Schermeer, welke laatste kerkelijk met *Driehuizen* is vereenigd; en bevat voorts de volgende polders: den Hempolder, den Kijfpolder, den Klaas Hoornpolder, de Binnengeesten, den Zwartendijk, Westwoude, Oostwoude en den Kogerpolder, benevens gedeelten van de Starnmeer, den Limmerpolder, den Boekelerpolder, de Boekelermeer en het zui-

delijk gedeelte van de Schermeer; vroeger bestonden hier nog drie buurten, Lamoor, den Hoorne en de Middelbuurt, die schier geheel zijn verloren geraakt.

Het is eene heerl., welke weleer aan de Edelen van dien naam toebehoorde. Waarschijnlijk kwam zij door het uitsterven van dat geslacht aan de grafelijkheid, maar thans wordt zij in eigendom bezeten door de stad Alkmaar, die ze, naar men wil, gekocht heeft om die van Akersloot te noodzaken eene schouw, welke zij over de ringsloot van de Schermeer, in de buurt den Hoorne, hadden, en waarmede de rijtuigen overgezet werden, weg te nemen, en er alleen eene pont tot overzetting van voetgangers en vee te behouden, opdat zij, die met rijtuig naar de Schermeer en verder oostwaarts wilden, alzoo verpligt zouden zijn over Alkmaar te rijden, hetgeen den doortogt door die stad deed toenemen, maar tevens ten gevolge had, dat Akersloot in verval geraakte.

De gem. beslaat eene oppervlakte van ongeveer 2000 bund., telt 1.. h. en 950 inw., onder welke 470 Herv., 460 R. K. en 20 Menn. De Herv. hebben in dit ambacht 2 kerken, de R. K. 1 kerk en de Menn. behooren tot de gem. van *Graftdijk*. Er zijn 4 scholen, die des zomers te zamen 160 of 170 leerlingen hebben, maar des winters uithoofde van de ongunstige wegen, weinig bezocht worden. Men heeft er 1 houtzaagmolen en 1 korenmolen.

. De inwoners die vroeger eenen aanzienlijken handel in kaas en zout dreven, vinden thans hun voornaamste middel van bestaan in den landbouw en het aankweeken van aardvruchten.

Het dorp Akersloot, op sommige kaarten Ackersloot geheeten, ligt 2 u. Z. van Alkmaar, 3 u. N. O. van Beverwijk. Het heeft gemeenschap met Amsterdam, Purmerende, Alkmaar en de Helder, langs het Noord-Hollandsche kanaal, dat de gem. doorsnijdt; met Zaandam en de Zaanlandsche dorpen door middel van de Markervaart, die in het gedeeltelijk in deze gem. liggende Alkmaarder of Lange meer uitloopt; en met Bakkum door de zoogenaamde Schulpvaart, langs welke alle schulpen, die op de stranden van Castricum en Bakkum worden opgevischt, herwaarts worden vervoerd, om hier op het Alkmaardermeer in groote vaartuigen te worden overgeladen, die ze naar Zwartsluis en andere plaatsen, waar kalkbranderijen gevonden worden, overbrengen; zijnde deze schulpen zeer gezocht, doordien men ze voor de beste houdt, die op de Hollandsche kusten gevonden worden, als de meeste kalkdeelen in zich bevattende.

. Akersloot moet zeer oud zijn, daar men van dit dorp reeds vóór het jaar 900 gewag gemaakt vindt.

Men wil, dat het eertijds het hoofddorp van Kennemerland was, doch dit is geenszins te bewijzen; zeer zeker was het eenmaal een voornaam dorp, alwaar onderscheidene schepen te huis behoorden, waarvan reeders, kapiteins, stuurlieden en matrozen allen te Akersloot woonachtig waren, zoodat het voor ruim 300 jaren eene bevolking van 1700 zielen had, die voor het grootste gedeelte van de zeevaart en de visscherij bestonden, maar ten gevolge van de bedijking der Schermeer, Starnmeer, Beemster en andere polders, is de scheepvaart aldaar geheel vervallen.

De Herv. gem., die eerst gecombineerd was met *Uitgeest*, waarvan zij in 1583 gescheiden werd en later met *Limmen*, waarmede zij tot 1598 vereenigd bleef, heeft sedert 1600 eenen eigen Predikant,

n welken het beroep thans met agreatie van de regering van Alkmaar, s Ambachtsheeren, geschiedt. Zij telt ruim 200 ziel., en behoort tot : klass. en ring van *Alkmaar*. De eerste Predikant, die haar te men met *Uitgeest* bediende, was SIMON PAULUS, die van Scherarhorn herwaarts beroepen werd. De kerk, die eenen zwaren vierkanten toren, met eene stevige spits er op heeft, was voor de Kerkhervorming aan den H. JACOBUS *den Meerderen* gewijd, ook werd de , kruisvinding aldaar bijzonder plegtig gevierd; en er waren twee carijën, die door den Abt van Egmond begeven werden. De R. K. atie wordt onder het aartspr. van *Holland en Zeeland*, tot het dek. in *Noord-Holland* gerekend. Zij heeft eene nette kerk, waarin de ienst door eenen Pastoor wordt waargenomen. De pastorij van Akersoot werd vóór de Hervorming bij beurten door den Paus en den roost van de Marienkerk te Utrecht begeven. Men heeft op dit d. ne school, die des zomers 60 of 70 leerlingen telt. Voorheen moet ier ook een adellijk slot van de Heeren VAN AKERSLOOT geweest zijn, och hiervan bestaat thans niets meer, zoodat men zelfs de juiste laats, waar het zoude gestaan hebben, niet meer weet aan te jzen.

De inw. van dit d. zijn van ouds vermaard geweest om hunne dapperheid, als hebbende zij niet zelden onder de Kennemers in hunne orlogen uitgemunt, waarvan zij onder anderen een blijk gaven ten jare 1182, toen de Friezen in dit dorp vielen, maar door de ingezetenen, door andere Kennemers bijgestaan, zoo wel ontvangen werden, dat zij met groot verlies terugwijken moesten.

Hoeveel belang de landvorsten in hunne vriendschap stelden, blijkt uit eenen vrijbrief door Graaf FLORIS V, ten jare 1277, op den huize Aalbrechtsberg gegeven, waarbij die van AKERSLOOT voor drie jaren kwijtschelding verkregen van schot en tollen. »Opdat zij haar,» zegt de Graaf, »te vrijwilliger en te dapperlijker zouden stellen tegens de »Friesen en andere onze vijanden, hare medehulperen, en voorts het »land beschermen, het schot, dat zij ons tot hiertoe alle jaren plegen te »geven, voor den tijd van drie jaren naastvolgende kwijtschelden, »ende so verre die twist tusschen ons en henluyden langer geduurt »zal hebben, ende onse voorsz. luyden haer prijsselijck dragen in 't »voors. onse werck ofte dienst, soo sullen wij dan soo veel meer voor »haer doen in den voosr. gevallen, dat zij voor goet en aengenaem »moeten hebben. Boven desen bevrijen wij haer met *alle haer ei- »gen goeden, die zij voeren, tot in der eeuwigheid van alle schattinge »van onse tol* enz.» Terwijl Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN erkende, dat de hun vroeger verleende tolvrijheid zich ook tot het stapelregt te Dordrecht uitstrekte. Almede hebben zij later vrouw JACOBA in hare ongelukkige oorlogen trouwhartig bijgestaan. In het beruchte kaas en broodspel hebben zij ook een voornaam deel gehad, doch dit hebben zij met 8000 kroonen moeten boeten. In 1573 werd het geheele dorp door de Spanjaarden in de asch gelegd.

Het wapen van AKERSLOOT is drie gouden akers op een rood veld.

AKERSLOOTERWOUDE, buurt in *Kennemerland*. Zie WOUDE (WEST).

AKHOUMA, fort in *Afrika*, in *Opper Guinea*, aan de *Goudkust*, in het rijk *Adom*, bij de Kaap der Drie Punten (Cabo de Tres Puntas).

AKKERBOOM, koffijplant. in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, aan den linker oever der Beneden Commewijne, tusschen Weltevreden benedenwaarts en Nieuwgrond bovenwaarts; 500 akk. groot, met 59 slaven.

AKKERS, poldertje prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. en N. van *Geertruidenberg*, W. van de riv. de Donge, omtrent 47 bund. groot. Het is in 1836 bekaaid.

AKKERS, aanwassen, op het *Bergsche veld*, prov. *Noord-Braband*, langs den zuidwal benoorden Geertruidenberg.

AKKERSDIJK, pold. in *Delfland*. Zie ACKERSDIJK.

AKKERWOUDE of ACKERWOLDE, fraai d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*, arr. en 4 u. N. O. van *Leeuwarden*, kant. en 2½ u. N. van *Bergum*, 1 u. Z. van *Dockum*, ½ u. W. van *Dantumawoude*, met eene Herv. kerk, die weleer twee torens had, en thans in combinatie met *Murmerwoude* door éénen predikant bediend wordt; de R. K. behooren tot de statie van *Dockum*. Dit dorp heeft eene uitvaart, die door het Dockumermeer in de Woudvaart en zoo naar Dockum loopt. Men telt er 550 inw.

AKKERWOUDE-EN-MURMERWOUDE, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. en ring van *Dockum*. Het is eene combinatie, welke twee kerken heeft, die door éénen Predikant bediend worden. Zij telt 550 zielen.

AKKRUM, kant., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwolden*, arr. *Heerenveen*, bevattende de griet. *Haskerland* en *Utingeradeel* en daarin de navolgende 15 dorp.: Akkrum, Akmarijp, Haskerdijken, Haskerhorne, Joure, Nes, Nijehaske, Oldeboorn, Oldehaske, Snikzwaag, Terhorne, Terkaple en Westermeer. Het heeft eene bevolking van 7700 inw., die meest hun bestaan vinden in landbouw, veeteelt, veenderij, scheepvaart en handel in boter, kaas en turf.

AKKRUM, fraai en welvarend d. en kant. hoofdpl., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwolden*, griet. *Utingeradeel*, arr. en 2½ u. N. van *Heerenveen*, 5½ u. Z. van Leeuwarden, 2½ u. O. van Sneek, aan de Boorn en aan den straatweg van Leeuwarden op Heerenveen, hetgeen dit dorp niet weinig levendigheid bijzet. Men telt hier 163 h. en nagenoeg 1100 inw., die in veeteelt, scheepvaart en handel in boter en kaas hun bestaan vinden en onder welke 480 Herv., 570 Doopsg. en 40 R. K. De Herv., die hier eene groote kerk, voorzien van eenen spitsen toren, hebben, behooren tot de gem. *Akkrum-en-Terhorne*. De Doopsgez. hebben hier in 1836 eene schoone en groote nieuwe kerk gebouwd, die door éénen predikant bediend wordt. De R. K. worden tot de statie van *Eernsum* gerekend.

Tot dit dorp behooren de buurt Henshuizen benevens de gehuchten Leenhuis, Meskewier, de Oude en Nieuwe Schouw en Weerhuis. Vroeger vond men hier, behalve het klooster Aalsum, de staten, Abbema, Galama, Meske-, Metsela- of Metsingawier en Sikkema, die tegenwoordig niet meer bestaan. Thans zijn hier 1 dorpsschool met 138 leerlingen, 3 scheepstimmerwerven, 2 grofsmederijen en 1 leerlooijerij. Van de branderijen, die hier voorheen gevonden werden, zijn er echter thans geene meer aanwezig. Dit dorp heeft eene jaarmarkt, die den eersten Dingsdag in Augustus gehouden wordt.

AKKRUM is de geboorteplaats van den wis- en geneeskundigen JOHANNES ACCRONIUS, in 1563 als Hoogleeraar te Bazel overleden. WALKE SIBBENS van AKKRUM, wordt geteld onder de heerschappen van Zevenwolden, die op den 22 Julij 1499 bij Kropswolde in de provincie Groningen, in den slag tegen den Saksischen ridder Fox, sneuvelden.

AKKRUM-EN-TERHORNE, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. van *Heerenveen*, ring van *de Lemmer*. Het is eene combinatie, welke twee kerken heeft, die door éénen predikant bediend worden. Zij telt ruim 700 zielen.

AKMARIJP, bij sommigen Acmarijp of Echarijp, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwolden*, in den Z. W. hoek der griet. *Utingeradeel*, arr. en 3 u. N. W. van *Heerenveen*, kant. en 2 u. Z. W. van *Akkrum*, 1 u. Z. O. van *Sneek*, 4½ u. N. van *de Lemmer*, was voorheen vrij aanzienlijk, nu echter van kleinen omvang, bevattende slechts 13 h. en 110 inw., die allen van de veeteelt leven en onder welke 80 Herv. 20 R. K. en 10 Doopsg. De Herv. behooren tot de gem. *Terkaple-en-Akmarijp*, de R. K. tot de statie van *Heerenveen*, de Doopsg. tot de gem. *Terhorne*. Van de kerk bestaat hier niets meer, dan de toren. Vroeger stond hier de sterke stins Galama; thans ziet men er nog een oud Kerkhof van St. Jansga.

AKODA, d. en factorij op de *Kust van Guinea*. Zie Accoda.

AKOLINGAN, st. in *Oost-Indië*, in het zuiden van het *Sundasche* eil. *Celebes*, aan de Boeginezen baai. 2° 8′ Z. B.

AKOOI, d. in *Zuid-Holland*. Zie Ackooi.

AKOON, d. in *Oost-Indië*, resid. *Amboina*, op de oostkust van het eil. *Noessa-Laout*, omtrent ½ mijl van Abobo. Het behoorde vroeger eigenlijk onder den Koning van *Amet*, maar stond onder eenen bijzonderen heer, die van hem afhing, en in het begin der vorige eeuw 270 zielen, 42 weerbare mannen en 29 dati's onder zich had, in 1824 waren er 182 zielen, 80 leden der Herv. kerk en 46 schoolkinderen.

AKRA of Akra, stranddistr. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, O. van Agonna, voorheen een zeer bloeijend rijk, dat om zijnen uitgebreiden handel, voor een der rijkste stranddistrikten gehouden werd. Het werd later door die van Aquambue ten onder gebragt en behoort sedert tot dat rijk. Men vindt op deze kust het Nederlandsche fort Crevecoeur. De vroeger hier zoo bloeijende handel is, zoo door het afschaffen van den slavenhandel, als door de hier gevoerde oorlogen, zeer verloopen.

AKRON, stranddistr. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, W. van Agonna en O. van Fantijn, waaraan het vroeger onderworpen was, met eenen berg, de Duivelsberg genaamd. Het wordt verdeeld in Groot Akron en Klein Akron, is zeer vruchtbaar en heeft veel tam en wild vee, maar eene geringe bevolking. Hier ligt het Nederlandsche fortje Lijdzaamheid.

AKRON (GROOT), negerrijk, zijnde het noordelijkste gedeelte van het stranddistr. *Akron*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*. Het ligt landwaarts in en vormt eene republiek.

AKRON (KLEIN), negerrijk, zijnde het zuidelijkste gedeelte van het stranddistr. *Akron*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*. Het ligt aan zee en wordt door eenen vorst bestuurd.

AKSIM, fort in *Afrika*. Zie Antoni (St.)

AKSIM, stranddistr. in *Afrika*. Zie Axim.

ALA, binnenwater op het eil. *Kilang*, in *Oost-Indië*, residentsch. *Amboina*, waar voorheen de nagelsluikers hunne vaartuigen verborgen.

ALA, Oeli Ala of Leala, gespansch. in *Oost-Indië*, resid. en eil. *Amboina*, kust *Hitoe*. Het bevat 5 dorpen Ceyt, Hahoetoena, Libbalehoe, Waissela-a en Layn.

ALABAN, gewoonlijk het Landschap van de vier kotta's geheeten, distrikt in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, in de *Menangkabausche Bovenlanden*. Het grenst ten N. aan de Rana Lima Poeloe, of het Landschap der vijftig kotta's, ten Z. aan het distrikt Lintouw, heeft ten W. den berg Goendeng Sago,

en ten O. de bergketen, die de grenzen der Nederl. bezittingen op de W. kust van Sumatra uitmaken. De Riv. Sinamang doorstroomt het van het N. naar het Z. Het bevat de vier groote dorpen of kampongs Alaban, Ampalo, Gadoey, en Tabieantingie, benevens het fort Raaff. Het distrikt telt 8000 tot 9000 inw., welke grootendeels tot de wechabitische secte der Mahomedanen behooren, en tot 1832 onder het bestuur der Padres stonden. Na de nederlaag der Padres van Lintouw in dat jaar, heeft zich het opperhoofd der Vier kotta's aan het Nederl. Gouvernement onderworpen.

ALABAN, kampong of dorp in bovengemeld distrikt, waar de de Toewankoe, of het Opperhoofd der *Vier kotta's* zijn verblijf houdt.

A LA BONNE HEURE, indigoplant. in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, aan den linker oever der Beneden Commewijne, tusschen Zoelen benedenwaarts en Geertruidenberg bovenwaarts, ruim ½ u. Z. van het fort Amsterdam; 500 akk. groot, met 47 slaven. De Negers noemen deze plant. Sharadoekoe.

ALACCA, berg in *Oost-Indië*, resid. *Amboina*, op het eil. *Oma*, 1½ m. van Rehoemoni. De vroeger hier omstreeks wonende eilanders leefden voorheen zeer verstrooid in het gebergte, bij huisgezinnen van 10 of 20 te zamen; toen de Portugezen hier geland waren, schaarden zij zich langzamerhand nader bijeen, vereenigden zich later met *Rihoemoni* tot een dorpje, en namen eindelijk hunne toevlugt tot dezen sterken berg, waar de Portugezen hen belegerden en ten laatste overwonnen. Na het verdrijven van dat volk, onder onze magt geraakt zijnde, zag de Gouverneur Generaal van Diemen, in 1637, zich genoodzaakt hen insgelijks te belegeren, zonder hen te kunnen overwinnen, hoewel zij zich later aan hem overgaven.

ALANG, d. in *Oost-Indië*, resid. en eil. *Amboina*, op de kust *Hitoe*, ¼ m. O. van Tapi, ½ m. W. van Lilibry, aan de riv. Seypele, op een aangenaam strand. Het is een groot d., dat zich fraai langs het strand uitgestrekt voordoet, hoewel het kort onder het gebergte gelegen is. In het begin der vorige eeuw telde men er 1015 zielen, 267 weerbare mannen en 98 dati's.

ALANG (HOEK VAN), kaap in *Oost-Indië*, op het eil. *Amboina*. Het is de zuidwestelijke punt van de kust *Hitoe*, en ontleent zijnen naam van het nabij gelegen d. Alang.

ALAON, fact. in *Oost-Indië*, resid. en eil. *Sumatra*.

A LA PORTE DE FAUQUEMONT, geh. prov. *Limburg*. Zie Vnr.

ALARDESKINTSKERKE, was volgens een oud handschrift der Utrechtsche kerk, een d. in *Walcheren*, onder hetwelk de naburige kapel van Brigdamme van ouds behoorde.

ALASS, Allas of Straat van Alas, zeeëngte in den *Grooten Aziatischen Archipel*, tusschen de eil. Subawa en Lomboc, ten O. van Java. Zij is 17 m. lang, op het naauwste 2 m. en op het wijdste 8 m. breed. De oevers zijn met dorpen bezet, waar men veilig landen kan. Het midden ligt op 8° 30′ Z. B. en 114° 10′ O. L.

ALAYE, riv. in *Oost-Indië*, resid. *Amboina*, op de noordkust van het eil. *Ceram*.

ALBADA, voorm. stins, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, onder *Garijp*.

ALBADA of Douma, voorm. stins, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Rauwerderhem*, onder *Poppingawier*. Het geslacht van Albada, hier voorheen gezeten, was eigenlijk Galama, hebbende destijds, na

weleer den naam van HESLINGA aangenomen te hebben, zich door huwelijk vereenigd met het geslacht ALBADA, en in het vervolg dien naam gevoerd, waardoor vele schoone erfenissen aan dit huis kwamen. HETTE, de zoon van BOTTO GALES HESLINGA, was onder den naam van ALBADA, stichter van de prebende of het leen van Poppingawier; hij stierf op DOUMA-STATE in 1507. HETTE VAN ALBADA, die op DOUMA-, vroeger ALBADA-STINS woonde, was in het laatste der Spaansche regering 's Konings Grietman in Rauwerderhem; maar werd, bij de verandering der tijden, gebannen, en stierf in ballingschap te Steenwijk in 1587.

ALBADA of VRIJBURG, voorm. stins prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, in het d. *Goinga*.

ALBARTSHOLTJE, voorm. meertje in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*. Het is, ten gevolge van het vergraven van het veen, reeds sedert ongeveer eene eeuw, niet meer aanwezig; zoodat het slechts bij enkelen nog maar bij overlevering bekend is, wei- en bouwland heeft het grootendeels vervangen, hoewel een gedeelte nog eenige sponturf oplevert.

ALBEECK, buurt, prov. *Limburg*. Zie AALBEECK.

ALBERGEN of AALBERGEN, geh. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 1½ u. N. O. van *Almelo*, kant. en 2 u. Z. W. van *Ootmarsum*, gem. en ¼ u. Z. van *Tubbergen*, op den weg van Ootmarsum naar Almelo. Er is hier 1 R. K. statie, die tot het aartspr. van *Twenthe* behoort, en ruim 900 zielen telt. De kerk wordt door eenen Pastoor bediend. Vroeger stond hier een klooster van Reguliere Kanoniken, aan den H. Augustinus toegewijd, dat ondergeschikt was aan het klooster te Windesheim. Na de Kerkhervorming door 's lands Staten in beslag genomen zijnde, werd het later met de goederen van het gewezen klooster *Sibkelo* door eenen afzonderlijken Rentmeester bestuurdt.

ALBERS, d. in den *Alblasserwaard*. Zie ALBLAS (OUD-).

ALBERTSBERG, oud adell. huis, prov. *Noord-Holland*. Zie AALBERTSBERG.

ALBIMANA of ALBINIANA, voorm. wapenhuis of volgens anderen een korenmagazijn der hier te lande gevestigde Romeinen, vermoedelijk ter plaatse, waar nu het dorp ALPHEN, in *Rijnland*, gevonden wordt. Zie voorts dat woord.

ALBION, houtgrond in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, aan den regteroever der Boven-Saramaca, tusschen Willemstad benedenwaarts en Vier Hendrikken bovenwaarts; 1000 akk. groot, met 16 slaven.

ALBLAS, buitenpoldertje in de hooge heerl. van de *Zwaluwe*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, distr. *Prinsenhage*, gem. *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*; groot omtrent 9 bund., 80 v. roed.

ALBLAS, riv., prov. *Zuid-Holland*, die te midden van den *Alblasserwaard* bestaat, onder den naam van GRAAFSTROOM, voorbij Molenaarsgraaf en Bleskensgraaf westwaarts loopt, voorts, den naam van Alblas aannemende, in dezelfde rigting, langs Alblas en Alblasserdam vliet, en bij het laatstgemelde d. in de Merwede valt. Het schijnt vroeger eene groote en diepe kil geweest te zijn, en is mogelijk ter plaatse, waar zij de GRAAFSTROOM heet, eene gegravene vaart, die tot uitwatering van de daar aanpalende landen is aangelegd. Men vindt van den ALBLAS reeds gewag gemaakt in eenen brief van Keizer HENDRIK IV, van het jaar 1064, waarbij eenige goederen, welke men het Graafschap van Holland had afgenomen, wedergegeven worden.

ALBLAS (OUD) of Albers, gem. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht* (8 m. k., 5. s. d.), palende ten N. aan Nieuw-Lekkerland, ten O. aan Bleskensgraaf en Wijngaarden, ten Z. aan Papendrecht en ten W. aan Alblasserdam. Deze gem. wordt door den Alblas van het O. naar het W. in omtrent twee gelijke deelen gescheiden, bevat het d. Alblas, de buurt Kooiwijk en eenige verspreid liggende woningen, beslaat 1358 bund., 85 v. roed., 68 v. ell. gronds, en telt 117 h., 800 inw., die meest in vee- en hennipteelt hun bestaan vinden, en voorts 1 korenmolen hebben. Zij is eene heerl., thans in eigendom bezeten wordende door den Wel-Ed. Heer Abraham Blussé, Watergraaf in het nieuwe watergraafschap van den Nederwaard, te Dordrecht.

Het d. Oud-Alblas, ligt aan den Alblas 5½ u. W. ten N. van Gorinchem, 2½ u. N. W. van Sliedrecht, 4 u. Z. O. van Rotterdam en 4 u. Z. van Gouda. De meeste oudheidkundigen denken, dat alhier, het Tablae of Tablas, dat op de reiskaart van Peutinger in de laagste oorden van Batavia geplaatst wordt, moet gezocht worden; zeker gaat het, dat te Alblas overblijfselen ontdekt zijn van den heirweg die van *Flenium* twaalf duizend schreden tot aan Tablae of Tablas doorliep. Reeds in 1064 vindt men van dit d. gewag gemaakt, in eenen open brief van Keizer Hendrik IV, en ook verscheiden malen bij Melis Stoke. Alblas heeft eene Herv. kerk met eenen vierkanten toren en eene lage spits, deze was vóór de Hervorming ingelijfd in het kapittel van St. Mariakerk te Utrecht, en de Pastoor werd door den Deken of den Proost van die kerk aangesteld. Tevens was er een Onderpastoor en eene vicarij der H. Maagd. De gem. behoort tot de klass. van *Dordrecht*, ring van *Sliedrecht*, en wordt door eenen Predikant bediend, die op collatie van den Ambachtsheer beroepen wordt. De R. K. ingezetenen behooren tot de statie van *Dordrecht*.

Het wapen van Oud-Alblas bestaat uit vijf ruiten.

ALBLASSERDAM, gem. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht* (8. m. k., 5. s. d.), palende N. aan Nieuw-Lekkerland, O. aan Oud-Alblas, Z. aan de Merwede en het Buitenland van Papendrecht en W. aan de Merwede. Zij bestaat uit de polders: Blokweer, Kortland, Vinkenpolder, Cortgeen, Huigenhil, Scharlaken, Rapenburg en Nieuwland, bevat het d. Alblasserdam en eenige verstrooid liggende huizen waaronder Kinderdijk en het huis Souburg, ook onder den naam van het Hofte Souburg bekend. Het vroeger hiertoe behoord hebbende eil. Donkersloot, wordt nu tot de gem. Ridderkerk gerekend, maar is aardpligtig aan den *Alblasserwaard*. De gem. Alblasserdam beslaat 956 bund. 6 v. roed. 26 v. ell. gronds, en heeft 233 h., 4 scheepmakerijen, 4 smederijen, 1 steenbakkerij, 1 korenmolen, 2 grutterijen, 3 touwslagerijen en ruim 1600 inw., die meest in het bouwen van voorname zeeschepen, alsmede in dijkwerk, handel, zeevaart, het maken van hoepels, de vee-, koorn- en hennipteelt hun bestaan vinden.

Alblasserdam, is eene heerlijkheid, thans in eigendom bezeten door den W. E. Heer C. A. Rijker, Hoogdijkheemraad van den Alblasserwaard, Waterheemraad van de Graaf en Alblas, Sekretaris en Ontvanger te Alblasserdam, M. P. Rijker en J. M. Herfst.

Het d. Alblasserdam, een der aanzienlijkste in den geheelen *Alblasserwaard*, niet slechts door het groot aantal huizen, maar ook de fraaiheid der gebouwen, ligt ruim 6 u. W. ten N. van Gorinchem,

2 u. N. W. van Sliedrecht, 3 u. Z. O. van Rotterdam en 4 u. Z. van Gouda, 51° 51′ 43″ N. B. 22° 19′ 57″ O. L. van het eil. Ferro. Het ontleent zijnen naam naar den dam, waarmede de Alblas hier is toegedamd, heeft eene goede haven en sluis, waardoor dat riviertje in de Merwede uitwatert; bij deze sluis staat het gemeenelandshuis van Watergraaf en Waterheemraden van de Graaf en Alblas in den Nederwaard. De kerk van Alblasserdam heeft voorheen te Blokweer gestaan, maar toen dit door de overstrooming van de Merwede onder water was gezet, werd de tegenwoordige, die van eenen toren met eene achtkante spits voorzien is, binnendijks, niet ver van den Alblas gebouwd. Vóór de Hervorming werd de Pastoor dezer kerk, door den Deken van de Mariakerk te Utrecht aangesteld. Er was toen een altaar van de H. Maria Magdalena en van den H. Geest, bij welk laatste eene vikarij gesticht was, welke mede door dien Deken moest vergeven worden. Thans is deze kerk in gebruik bij de Herv. gem., welke tot de klass. van *Dordrecht*, ring van *Sliedrecht*, behoort, ongeveer 1600 zielen telt en door eenen Predikant bediend wordt, die bij agreatie van den Ambachtsheer beroepen wordt. De R. K., die hier wonen, behooren tot de statie van *Dordrecht*.

Er wordt hier jaarlijks eene vrije paardenmarkt gehouden, en er is hier een distributiekantoor voor de brieven.

Het wapen van Alblasserdam is een gedeeld schild, de eene helft van keel (rood), de tweede van goud, beladen met eenen leeuw alternerende van het eene stuk in het andere.

ALBLASSERWAARD, bedijking en hoogheemraadschap, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, N. door de Lek, die deze landstreek van den Krimpenerwaard scheidt, O. door de landen van Vianen en Arkel, Z. en W. door de Merwede bepaald. Hij ontleent zijnen naam van de rivier den Alblas, die er doorheen stroomt, beslaat 23,303 bund., 97 v. roed., 10 v. ell., en wordt verdeeld in den Overwaard en den Nederwaard, waarin de volgende gem. gelegen zijn; in den Overwaard: Hardinxveld, Groot Ammers, Nieuwpoort, Langerak, Ameide, Tienhoven, Meerkerk, Noordeloos-en-Over-Slingeland, Oud-en-Nieuw-Goudriaan, Ottoland, Neder-Slingeland, Peursum, Giessen-Nieuwkerk-en-Moesenbroek, en dat gedeelte van de gem. Hoog-Blokland, dat de Beempt genoemd wordt; in den Nederwaard: Giessendam-en-Giessen-Oudekerk, Sliedrecht-en-Naaldwijk, Papendrecht, Oud-Alblas, Alblasserdam, Nieuw-Lekkerland, Streefkerk, Molenaarsgraaf, Bleskensgraaf, Brandwijk-en-Gijbenland, Hofwegen, Wijngaarden-en-Ruigbroek en Neder-Blokland, beslaande alzoo het geheele kant. *Sliedrecht*, en een gedeelte van het kant. *Gorinchem*, en daarin 20,000 inw., onder welke bijna 19,000 Herv., uitmakende 20 kerkel. gem., met even zoo vele kerken, die door 20 Predikanten bediend worden; ook is in deze bedijking nog eene Rem. kerk, maar de andere gezindheden hebben er geene; voorts heeft men er 15 mout- en korenmolens, 8 grutterijen, 1 hout-zaagmolen, 1 oliemolen, 2 steenbakkerijen, 3 leerlooijerijen en 11 scheepstimmerwerven, alsmede een groot aantal wind-watermolens.

Bij de eerste bedijking van dezen waard was hij zoo groot niet, daar de landen van Hardinxveld met Giessen-Nieuwkerk, ten Z. O. en die van Papendrecht, Alblas, Alblasserdam en Nieuw-Lekkerland ten W. op zich zelven bedijkt waren. De vroegste handvest, die wegens het dijkregt dezer landen gevonden wordt, gaf

los geraken en den vrijen afloop van het water aan de rivieren geven. Somtijds heeft men ook zien gebeuren, dat de hooge zeevloeden het afloopen van het opperwater belemmeren. De overstroomingen, die men hierdoor geleden heeft, zijn echter de minste, niet alleen in getal, maar ook in uitwerking, dewijl de natuurlijke val van het water spoediger den grootsten nood doet verminderen. Daar, door de laagte van den grond, het water niet van zelf wegloopt, maar geheel moet uitgemalen worden, hetwelk dikwerf zóo lang duurt, dat men het land in geen vol jaar gebruiken kan, brengen de overstroomingen hier bijna onherstelbare schade toe. Dit onheil trof dezen waard in eenen meerderen of minderen graad, op de navolgende tijden; te weten: den 1 November 1470, doordien de hooge vloed het afloopen van het opperwater verhinderde; in 1530 en 1532 door dezelfde oorzaak; in 1552 door eenen zamenloop van de hooge zeevloeden en den aandrang van het opperwater; den 22 Maart 1565 door inbraak aan de zijde van den Diefdijk; in 1570; den 11 en 12 November 1571, door inbraak van den Diefdijk en de Lingendijken; in Januarij 1573, door dijkbreuken in den Lekdijk bij Ameide, alsmede door het bezwijken van den Diefdijk, toen hield men den waard, tot beteugeling van de Spanjaarden, tot 1577 geïnduneerd, hetwelk eene pestziekte ten gevolge had; in Maart 1595, vermoedelijk door het bezwijken van den Wolfertschen dijk beneden Gorinchem; in 1599 door eenen hoogen vloed, die eene inbreuk veroorzaakte bij Papendrecht; op den 30 December 1658, aan de Merwedezijde boven Hardinxveld; op den 20 Januarij 1663, door het doorbreken van de Merwededijk, bij de vestingwerken van Gorinchem; in 1682, langs de zijde van den Tielerwaard; den 18 Februarij 1709, door het bezwijken van den Merwededijk aan het Kromme gat, beneden Hardinxveld; den 7 Februarij 1726, door het bezwijken der Lingendijken, onder Kedichem; den 25 December 1740, door het inbreken van den Lekdijk bij Leksmond; den 3 Januarij 1741, door het bezwijken der Lingendijken bij Leerdam en Kedichem; den 11 Maart 1744, door inbraak van den Lekdijk beneden Leksmond; den 30 Januarij 1809, door het bezwijken der Lingendijken bij Kedichem; den 26 Januarij 1820 door eene dijkbreuk in den Lekdijk en drie in de Lingendijken. In het jaar 1512 had deze waard eene ramp van eenen anderen aard moeten doorstaan; daar de Gelderschen toen hier invielen, vele mannen en eenen grooten roof medenemende; en in 1740 werd hij door eene verschrikkelijke veepest geteisterd, die 5901 runderen wegsleepte.

Het wapen van dezen waard bestaat in een rood schild beladen met eenen gouden klimmenden leeuw; het schild gedekt met eenen kroon van goud.

ALBRANDSWAARD of AALBRANTSWAARD, pold. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Albrandswaard-en-Kijvelanden*, palende W. aan de gem. Poortugaal, N. aan de gem. Rhoon- Oud- en-Nieuw-Pendrecht, W. aan den pold. Kijvelanden, en Z. aan de Oude Maas.

ALBRANDSWAARD- EN-KIJVELANDEN, gem. in het *Land van Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk* (8 m. k., 8 s. d.), grenzende W. aan de gem. Poortugaal, N. en O. aan de gem. Rhoon- Oud-en-Nieuw-Pendrecht, en Z. aan de Oude Maas.

Deze gem. bevat 391 bund. 13 v. roeden 45 v. ell., meest bouwland, 28 h. en ruim 200 inw., van welke de Herv. tot de gem. *Poortugaal-en-Albrandswaard* behooren, terwijl de R. K. tot de statie

van *Rhoon* gerekend worden; ook gaan de kinderen te Rhoon of te Poortugaal ter school, aangezien in de gem. zelve daartoe geen gelegenheid is. ALBRANDSWAARD-EN-KIJVELANDEN is eene hooge heerlijkh. waarvan thans Ambachtsvrouwe is Mevr. de wed. W. H. DREUX VAN HOLIJ EN ALBRANDSWAARD.

Het wapen van ALBRANDSWAARD-EN-KIJVELANDEN bestaat uit vier kwartieren, waarvan het eerste en derde witte schilden zijn, met drie roode kruisjes, twee en een gesteld, het tweede en derde gele schilden, met zes blaauwe blokjes, in twee rijen, drie boven en drie onder, geschaard.

ALBRECHTSBERG, oud adell. huis in *Noord-Holland.* Zie AALBRECHTSBERG.

ALBRECHTS VIERENDEEL VAN DEN BOSCH, pold. in Rijnland. Zie PULMOT.

ALBURGH, d. en heerlijkh. prov. *Noord-Braband.* Zie AALBURG.

ALCKMARE of ALKMERE, oude naam van ALKMAAR. Zie dat woord.

ALDEGONDE of KASTEEL VAN WEST-SOUBURG, voorm. kast. op het eil. *Walcheren,* prov. *Zeeland,* distr., arr. en ¾ u. Z. van *Middelburg,* kant. en ½ u. N. van *Vlissingen,* gem. *Oost- en West-Souburg,* dat in 1780 en 1781 is afgebroken, zoodat er thans niets meer dan de grondslagen en grachten van over zijn.

Het was te voren een groot gebouw zeer geschikt tot een vorstelijk verblijf; Keizer MAXIMILIAAN heeft er zich, in 1478 en KAREL V in 1515, onthouden, toen zij nog Aartshertogen waren en in Walcheren kwamen, om er de lands hulde te ontvangen. Keizer KAREL onthield er zich ook nog eenen geruimen tijd in het jaar 1556, nadat hij zijne landen aan zijnen zoon PHILIPS had afgestaan, en aldaar naar eenen goeden wind wachtte, om zijne reis naar Spanje te ondernemen. Ook was het hier, dat hij, den 7 September van dat zelfde jaar, zijnen brief verleende, bij welken hij het bestuur van het keizerrijk aan zijnen broeder, den Roomschen Koning FERDINAND, opdroeg.

Toen Vlissingen, in het jaar 1572, de zijde van den Prins van Oranje gekozen had, werden op dit kasteel 200 Walen gelegd, ten einde Middelburg te benaauwen. De Spanjaarden zochten daarop een middel om het te bemagtigen, en verborgen zich te dien einde in het d. West-Souburg, waaruit de bezetting hen zocht te verdrijven; daar echter de Spanjaarden te sterk in aantal waren, zagen zij zich gedwongen in het kasteel terug te wijken, dat zij, bij gebrek aan buskruid, ten laatste almede verlaten moesten, nadat er eenige schoten met grof geschut op gedaan waren.

De geleerde FILIPS VAN MARNIX, Heer van *St. Aldegonde*, die zich niet slechts als staatsman en dichter, maar ook als godgeleerde en taalkenner, onder anderen door het begin der overzetting van den Staten-bijbel, beroemd heeft gemaakt, was er eigenaar en bewoner van, en heeft er, ten jare 1591, de Psalmen uit het Hebreeuwsch in vloeijende Nederduitsche verzen overgebagt. Van hem heeft het dan ook den naam ALDEGONDE ontleend.

De grond waarop het gestaan heeft is thans een eigendom van den W. E. H. G. Heer Jonkheer SCHORER VAN DE SOUBURGEN, Lid van de Ridderschap en Staten van Zeeland en Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, te Middelburg.

ALDENGAARDE, havezathe in *Drenthe.* Zie OLDENGAARDE.

ALDERAT, verl. plant. in *Nederlandsch Guiana,* kol. *Suriname,* op den regteroever der Matappica, palende Z. aan Lodewijksburg, en N. aan de Kabbeskreek; 332 akk. groot. De Negers noemen haar STEENBERGI.

ALDERAT (LAND VAN), voorm. plant. in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, op den linkeroever der *Matappica*, tusschen Vadersorg ten Z. en den grond van Bodenburg ten N. De Negers noemen haar PITUEN SAFFIJN.

ALDERSMA of ALLERSMA, heerl. aan den linkeroever van het Reitdiep, in het *Westerkwartier*, prov., arr. en 2½ u. N. W. van *Groningen*, kant. en 2 u. N. ten O. van *Zuidhorn*, gem. en ¼ u. O. ten N. van *Ezinge*, thans een eigendom van den H. E. H. G. Heer W. M. DE MAREES VAN SWINDEREN.

ALDINGAHUISEN, oude naam van ALINGAHUISEN. Zie dat woord.

ALDRINGA, voorm. adell. huis, in het *Goorecht*, prov. *Groningen*, onder het d. *Haren*.

ALDRINGA, voorm. adell. huis, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, onder het d. *Niekerk*.

ALECHMERE, ALMARI, ALMERE of ALMERE, water, prov. Holland, N. ged., waarvan men bij de oude schrijvers gewag vindt gemaakt, en dat waarschijnlijk een gedeelte van het Haarlemmermeer uitgemaakt heeft, misschien ook wel dat dit geheele meer vroeger alzoo geheeten was, hoewel sommigen willen, dat men onder deze benaming de Zuiderzee te verstaan hebbe. Keizer OTTO I, schonk aan de Utrechtsche kerk het regt der visscherij, en het kogschuld in ALMERE, zijnde dit laatste eene belasting die zekere vaartuigen, *koggen* genaamd, betalen moesten. Op de lijst der goederen van de gezegde kerk vindt men er de tienden van de netten bijgevoegd en ALMERE wordt daar vermeld, als liggende bij het riviertje Vennep, hetwelk vroeger aan de westzijde van het Haarlemmermeer zijnen loop had en zich in dat meer ontlastte. In 874 werd de Noorman ROLLO in de nabijheid van dit water door de Friezen geslagen. Bij latere schrijvers wordt het ook wel bij verbastering AALSMEER genoemd.

ALEM, voorheen ALEYN, AELHEM, en thans nog wel *Aalkem* genoemd, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, distr. en 5 u. N. van *Boxtel*, arr. en 3 u. N. ten O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 3 u. N. W. van *Osch*, gem. *Alem-Maren-en-Kessel*, aan de Maas, die hier eene groote bogt maakt, waardoor het d. bijna als op een Schiereiland gelegen is, en ook veel van de gedurige overstroomingen geleden heeft, zoo dat eene vrij groote kerk en de voornaamste huizen in vroeger jaren weggespoeld werden. De ingezetenen zagen zich dienvolgens genoodzaakt hunne woningen meer landwaarts in te verplaatsen en die eerste kerk, welke vóór deze overstrooming aan den linker oever der rivier lag, zoude men nu aan den regteroever moeten zoeken. Eene tweede kerk is mede door het water weggespoeld, en de derde, die thans nog bestaat, zijnde een klein gebouw met een torentje op het midden, is in 1719 gebouwd, en thans in gebruik bij de Herv., die tot de gem. van *Lith-Lithoijen-Kessel-Alem-en-Maren* behooren. Toen men dit kerkje begon te bouwen, vond men, bij het graven aan den oever der Maas eene kist van gehouwen arduinsteen, waarin eenige overblijfsels van een verteerd ligchaam gevonden werden. Den 21. Aug. 1768 sloeg de bliksem in dit kerkje, terwijl men bezig was er den dag des Heeren te vieren, niemand werd evenwel daardoor beschadigd, behalve twee personen, die zeer ligt gekwetst werden, ofschoon het geheele gebouw in een oogenblik als met vuurstralen vervuld werd, die heen en weder door de kerk vlogen, en de spaanders van balken en planken deden nedervallen.

Den 18 Aug. 1737 werd, van wege de Staten, aan de R. K. van Alem toegestaan eene nieuwe kerkschuur te bouwen, welke den H. Hubertus als beschermheilige viert, terwijl de H. Odralda, die te Alem zoude begraven zijn, hier met bijzonderen eerbied aangeroepen wordt. De statie der R. K. behoort tot het voorm. bisd. of vic. gener. apost. van *'s Hertogenbosch*, in het dek. van *Orthen*, en telt 210 zielen; voorts heeft men hier eene dorpschool met 35 leerlingen, 42 h. en ruim 230 inw., die in landbouw, visscherij en het werken aan de dijken langs de Maas hun bestaan vinden, onder welke 14 Joden, slechts 4 Herv. en de overige R. K. zijn.

Alem is eene heerl., die vroeger aan de Abdij van St. Geertruida in het Land van Luik toebehoorde, en waaraan zij, tot aan de vernietiging dier abdij, verbleven is. Omtrent het jaar 1146 had Otto, Graaf van Duras, zijn goed Aleym aan dat klooster gegeven, maar de Abt geraakte daarover in geschil met Arnulfus, de zoon van Otto, hetwelk evenwel in 1150 werd bijgelegd, op voorwaarde, dat de Abt daarvoor een ander goed zoude afstaan. Na welken tijd de Abten altijd in het gerust bezit gebleven zijn, hoewel men het als iets bijzonders kan aanmerken, dat Jan II, Hertog van *Braband*, in 1306, het gemaal over die plaats aan den Heer van Kessel schonk. Thans behoort deze heerlijkh. aan het domein.

Ter plaatse, waar thans het dorp Alem gelegen is, moet, naar men wil, in Caesars tijd, een gevecht tusschen de Romeinen en de Tencteren en Usipeten voorgevallen zijn. In 1672 leed dit dorp veel bij den doortogt der Franschen onder den Maarschalk de Turenne. In 1740 moest het andermaal groote schade lijden, doordien het geheel van water overstroomd werd, en in 1825 had het, met eenige naburige dorpen, een gelijk lot, door eene doorbraak, die hier in den Maasdijk viel.

ALEM-MAREN-EN-KESSEL, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, distr. *Boxtel*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Oss*, (9 m. k., 1 s. d. 2 ged.) palende N. aan de Maas, O. aan Lith en Lithooijen, Z. aan Rosmalen, W. aan Rosmalen en de Maas.

Het bevat de dorpjes Alem, Maren en Kessel, het gehucht Wilt, een gedeelte van Gewande, benevens den pold. van het Laag Hemaal, en heeft 2 Herv. kerken, 3 R. K. kerken, 3 scholen, twee veren over de Maas, 191 h., en ruim 1000 inw. Vroeger stond te Kessel, in deze gem., een kasteel en er was te Gewande eene schans aangelegd, die na den Belgischen opstand wel weder opgemaakt maar thans andermaal vervallen is.

Het wapen dezer gemeente is een zwarte loopende leeuw op een silver veld.

ALEMSGEWANDE, dat gedeelte van de buurt *Gewande* in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, dat tot het d. *Alem*, in de gem. *Alem-Maren-en-Kessel* behoort.

Het ligt in het distr. en 4 u. N. van *Boxtel*, arr. en 2 u. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 3 u. van *Oss*, 1 u. ten Z. van *Alem*, en wordt meestal de Blaauwe Sluis genaamd, naar eene hardsteenen sluis, aldaar tot uitwatering van de polders het Hoog- en Laag- Hemaal aangelegd.

ALEN, geh., prov. *Drenthe*. Zie Aalden.

ALENDORP, Allendorp of Allendorf, voorm. Riddermatig goed in het *Nederkwartier*, prov. *Utrecht*, onder *Vleuten*, nabij de Meern, nu niet meer dan eene landhoeve met ongeveer 50 bund. land.

De eerste, dien wij als Heer van dit goed vermeld vinden, is Hendrik van Alendorp, die, in het jaar 1377, met zijne vrouw Elisabeth, aan den Proost van Oudmunster te Utrecht, de helft opdroeg der koorntienden van dit goed. Een zijner nazaten, Lubbert van Alendorp, Heer van *Blijenberg* en *Abelschoten*, dien wij in 1434 vermeld vinden als Calenderbroeder, in 1441 als Schepen en in 1454 als Raad der stad Utrecht, was in het laatstgemelde jaar medepligtig aan eenen opstand, in die stad ontstaan, omdat de gemeene stadsgilden de weiden, die in 1433 verkocht waren, weder tot zich wilden nemen; hiervoor werd hij, met eene menigte anderen, van zijn burgerschap ontzet; en twee jaren later ontzeide men zijne tweede vrouw, Geertruida Grauwert, voor een half jaar de stad, zonder dat, bij de uitspraak van het vonnis, haar eenige misdaad werd te laste gelegd, alleen meldende, dat zulks geschiedde om best wil. Zijne nazaten hebben later aanzienlijke staats- en krijgsambten bekleed.

Het wapen van Alendorp is drie zwarte leeuwenkoppen, met hertogelijke kroonen, op een veld van zilver, twee en één gesteld.

ALENSTER, geh. groothert. Luxemburg. Zie Altlinster.

ALERDINK, voorm. havezathe in *Salland*, prov. *Overijssel*, onder *Dalfsen*.

ALEUSEN, voorm. d. in den *Grooten Zuid-hollandschen Waard*. Zie Alloysen.

ALEY, d. in *Oost-Indië*, op het eil. *Borneo*, met 2500 inw.

ALEYM, oude naam van het d. Alem. Zie dat woord.

ALFHEIM, oude naam van het Noord-Brabandsche d. Alphen. Zie dat woord.

ALFONSUSHOEK of Martijn-Alfonsushoek, kaap in *Oost-Indie*, resid. en eil. *Amboina*, aan de N. kust van het schiereil. *Hitoe*, 2 m. van den pas Baguela.

ALFOREN, Alforezen, Alfturien of Alfurien, eigenlijk Hara-Fora's (Kinderen van het gebergte) onbeschaafde bergbewoners in *Oost-Indië*, op de *Moluksche eilanden*, de *Arow eilanden*, *Ceram* enz., van het Maleische ras en zwartbruin van kleur, omtrent welke men vroeger onderscheiden nadeelige geruchten verspreid heeft. Thans echter houdt men hen algemeen voor een onnoozel, goedhartig, bijgeloovig en onschuldig volk, dat voor beschaving en verlichting geenszins onvatbaar is. In den vijfjarigen oorlog op Java hebben zij ons, als hulptroepen, groote diensten bewezen, terwijl zij van dapperheid, getrouwheid en dankbaarheid menig blijk gaven. Zij mogen niet trouwen, voordat zij eenen vijand overwonnen hebben, maar nemen dan slechts ééne vrouw, die zij ook getrouw blijven.

ALIANS of Allan, d. in *Oost-Indië*, eil. *Java*, resid. en ten O. van *Samarang*, 1 m. Z. van Panawanga, 2 m. N. van Kalang. Het bevatte in het begin der vorige eeuw, met *Kalang*, *Panawanga* en *Soesoeri*, omtrent 500 huisgez.

ALIDA of Alijda, suikerplant. in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, aan den regter oever der Cottica, tusschen de verlatene plant. Langmoedigheid bovenwaarts ten O., en Carelsburg benedenwaarts ten W.; 1000 akk. groot, met 118 slaven. De suikermolen wordt door een waterwerk gedreven.

ALIJSAMBACHT, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Gouda*, gem. *Sluipwijk*, palende N. aan Zwammerdam, O. aan Ravensberg, Z. aan 's Gravenbroek en W. aan Reeuwijk.

ALINGAHUISEN, ALLINGAHUISEN of ALINGHUIZEN, oudtijds ALDINGEHUISEN, geh. van twee boerderijen, prov. en 2 u. van *Groningen*, arr. en 3 u. W. van *Appingedam*, kant., gem. en ½ u. Z. W. van *Winsum*, in den hoek, die voorheen ten W. van het Reitdiep lag, en alzoo tot het *Westerkwartier* behoorde, maar in 1638 door het regt graven van dat water, daarvan afgegraven werd en ten O. van het Reitdiep kwam.

ALINGER PAROCHIE, oude naam van BERG-AMBACHT. Zie dat woord.

ALKEMADE, gem. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Woubrugge*, (20 m. k., 2 s. d. 1 afd.,) palende N. aan het Haarlemmermeer en het Kagermeer, O. aan het Braassemermeer en de Wetering, die uit dat meer in het Haarlemmermeer loopt, Z. aan Woubrugge en Hoogmade, en W. aan de Vrye-en-Lage-Boekhorst. Zij bevat de d. Oude Wetering en de Kaag, de buurten Nieuwe-Wetering, Rijp-Wetering, Roelof-Arendsveen, Ade en een gedeelte van Lageland, dat gedeelte van Vrouwe Venne, dat vroeger onder Rijnsburg behoorde, den Veenderpolder, den Lijkerpolder, den Googerpolder, den Oud-Aasche-polder, den Zevenhuizer-polder, den Aapolder, den Huigslooterpolder, den Jan Duikerspolder en den Buurtpolder. Het is eene heerlijkheid, thans in eigendom behoorende aan den H. E. H. G. Jonkheer J. E. DE MEY VAN ALKEMADE, te Rotterdam. Zij beslaat 3344 bund., 84 v. r. en 54 v. e. gronds, en telt 360 h. en ruim 3000 inw., die meest in den landbouw, veenderij en visscherij hun bestaan vinden; voorts heeft men er 1 korenmolen, 1 grutterij, 1 hout-zaagmolen, 3 scheepstimmerwerven en 1 touwslagerij. Er zijn in deze gem. 2 Herv. kerken, 1 R. K. kerk, 1 Jansenisten kerk, 1 Rem. kerk en 5 scholen.

Na de Kerkhervorming was er gedurende eenen geruimen tijd, zoo min in geheel Alkemade, als in Homade en Rijnsaterwoude een Pastoor, zoodat er voor de R. K. niet gepredikt, en geene sacramenten uitgedeeld werden, behalve dat er nu en dan, en vooral omtrent de voornaamste hoogtijden, de eene of de andere Priester, uit Utrecht, Amsterdam of Leyden, door de kerkelijke overheid derwaarts werd gezonden. Als er geene Priesters bij de hand waren, dan stelden eenige der vroomste en best onderrigte leken, op de heilige dagen en zondagen, een kruisbeeld ten toon, ontstaken eene waschkaars en lazen eenige gedrukte sermoenen of katechisatien aan de vergaderde dorpelingen voor. Dit duurde zoo voort tot op het midden der 17de eeuw, toen ANTONIJ VAN DER PLAAT, die den 17 Augustus 1678 overleden is, naar de heerlijkheid Alkemade gezonden werd, waar hij den heer MEDEMBLIK, Pastoor te Leyden, als Kapellaan behulpzaam was, maar korten tijd daarna zelf Pastoor over deze geheele, nagenoeg herderlooze streek, geworden, heeft hij daar een kerkje (vermoedelijk dat van Oud-Aa) doen bouwen, hetwelk het eerste was, dat na de Hervorming ten platten lande, ten dienste der R. K. gesticht is. Terwijl hij nog leefde is deze groote en wijduitgebreide pastorij van ALKEMADE in vier pastorijen verdeeld, zijnde: Homade, Rijnsaterwoude, Oud-Aa-en-Rijpwetering en Roelofs-Arendsveen, blijvende hij zelf die van *Oud-Aa-en-Rijpwetering* bedienen.

De ingezetenen dezer heerlijkh. genoten voorheen vrijdom, niet alleen van de graaflijkheids tollen, maar ook van den Wassenaarschen tol; mits zij een rond jaar onder dit regtsgebied gewoond hadden, wanneer hun, die het noodig hadden, door den Baljuw van Alkemade, eenen vrijbrief gegeven werd, die alle jaren vernieuwd moest worden.

Het wapen van Alkemade is een zilveren schild, waarop een zwarte, klimmende leeuw, met goud geharnasseerd, afgebeeld is.

ALKEMADE, Ridderhofstad in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, ruim ¼ u. O. van het d. *Warmond*. Het wordt doorgaans ter onderscheiding van een ander huis, insgelijks ook wel eens ALKEMADE geheeten, OUD-ALKEMADE genaamd. De tijd der stichting is onzeker, maar het moet van zeer oude dagteekening zijn, daar het oude, adellijke geslacht van ALKEMADE, hetwelk men reeds in de 13de eeuw vermeld vindt, van dit huis zijnen naam ontleend heeft.

Het is meer dan eens geheel vervallen, en onder anderen in 1572, door brand ten gronde toe gesloopt, maar later veel fraaijer dan te voren opgebouwd, met twee torentjes op de hoeken van de voorplaats, eenen hoogen achtkanten toren, ten dake uitstekende, en versierd met eene fraaije kap, slagklok en uurwijzers. In 1824 is dit fraaije gebouw geheel gesloopt, zijnde er niets dan de twee torentjes op de hoeken van de voorplaats en de tuinmanswoning staan gebleven. De grond is grootendeels tot bosch aangelegd.

In het jaar 1751 zijn op den, tot dit huis behoorenden, grond onder het graven, ontdekt, de grondslagen van een cirkelvormig gebouw, van 36 v. Rijnl. middellijn; de rondgaande muur was 8 v. dik; het liep steil neder en was gebouwd van ronde steenen, die 12 duim lang, 6 breed, 3 dik en met zuiver tras gemetseld waren. Aan den N. O. kant werd, nadat men eenige lagen van steenen had afgehakt, een vierkant gat, 1½ v. in het vierkant, rondom toegemetseld, gevonden. Omtrent 3 v. onder den grond, aan de Z. O. zijde, vertoonde zich eene soort van straat ter breedte van 2 of 2½ v.; deze bestond uit plat gelegde steenen en verwijderde zich in eene zuid-oostelijke rigting van het gebouw.

ALKEMADE, oud adellijk huis in *Rijnland*, gem. *Oegstgeest-en-Poelgeest*. Zie POELGEEST (OUD-)

ALKMAAR, arr., prov. *Noord-Holland*, palende W. en N. aan de Noordzee, O. aan de Zuiderzee en het arr. Hoorn, en Z. aan het arr. Haarlem. Het bevat in de 7 volgende kant.: Alkmaar no. 1 en 2, Rijp, Schagen, Texel, Wieringen en Zijpe, ruim 43,000 inw.

ALKMAAR, kant. n°. 1, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, palende N. aan het kant. Zijpe, O. aan het kant. de Rijp, Z. aan het kant. Alkmaar n°. 2, en W. aan de Noordzee, en bevattende, behalve de wijken A en D der stad Alkmaar, de volgende 9 gem.: Akersloot, Broek-op-Langendijk, Koedijk-en-Huiswaard, Noord-Scharwoude, Oud-Carspel, St. Pancras, Schoorl-Groet-Harger-en-Kamp, Uitgeest-en-Marken-binnen en Zuid-Scharwoude, en daarin 9500 inw.

ALKMAAR, kant. n°. 2, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, palende N. en O. aan het kant. Alkmaar n° 1, voorts nog O. aan het kant. de Rijp, Z. aan het arr. Haarlem en W. aan de Noordzee. Het bevat: behalve de wijken B en C der Stad Alkmaar, de volgende 9 gem., Bergen-en-het-Woud, Castricum-en-Bakkum, Egmond-binnen-Egmond-aan-den-Hoef-en-Rinnegom, Egmond-aan-zee, Heemskerk, Heiloo-en-Oesdom, Limmen, Oudorp en Wimmenum. Het telt 9000 inw.

ALKMAAR, klass. prov. *Noord-Holland*, verdeeld in de volgende vijf ringen: Alkmaar, Rijp, Scharwoude, Zijpe en de Ring der Eilanden of van Burg-op-Texel. Zij bevat 46 gem., met 50

kerken, die door 50 Predikanten bediend worden, en 31,500 zielen tellen.

ALKMAAR, kerk. ring, prov. *Noord-Holland*, klass. van *Alkmaar*, bevattende de volgende 6 gem.: Alkmaar, Akersloot, Bergen, Egmond-binnen-en-aan-den-Hoef, Egmond-aan-Zee, Heilo en Limmen. Deze ring telt 5700 zielen en 10 kerken, die door 10 Predikanten bediend worden.

ALKMAAR, gem. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *Alkmaar* N°. 1 en 2, palende N. aan de gem Koedijk-en-Huiswaard, O. aan Oudorp, Z. aan Heilo-en-Oesdom, W. aan Egmond-binnen-Egmond-aan-den-Hoef-en-Rinnegom en N. W. aan Bergen-en-Woud. Zij bevat, behalve de stad Alkmaar, de navolgende polders: Overdije, Achtermeer, Groenewater, Klappolder, Kijfpolder, Weezenpolder, Huiswaard, Zwijnsmeer, en gedeelten van de pold. de Schermeer en de Egmondermeer, beslaat een grondgebied van 1445 bund., 72 v. r. en 65 v. e., en telt ongeveer 9000 inw., onder welke 4500 Herv., nagenoeg 3500 R. K., 600 Luth., 150 Menn., 80 Remonstr. en 170 Joden.

De stad Alkmaar, in het Lat. Alcmaria, voorheen de voorzittende stad van het *Noorderkwartier*, en de twaalfde onder de stemhebbende steden der prov. *Holland*, thans eene arrondissements en kant. hoofdpl. en als zoodanig de zetel van regtbanken van eersten aanleg, van koophandel en van twee vredegeregten, ligt 6 u. N. van Haarlem, 4 u. N. W. van Purmerende, 4 u. W. ten Z. van Hoorn, 7 u. Z. van den Helder, 1¼ u. O. van de Noordzee, 52° 37′ 54″ N. Br. 22° 23′ 53″ O. L. van Parijs. Zij schijnt voor het jaar 1288 tot *Kennemerland*, maar sedert tot *West-Friesland* behoord te hebben.

Het is hoogst waarschijnlijk, dat Alkmaar, of zoo als men oudtijds schreef, Alcmare en Alckere, zooveel zeggen wil als Al-meer, en dat de plaats dezen naam gekregen hebbe, van de menigvuldige meren, door welke zij omringd was, en wier getal door sommigen op ruim dertig begroot wordt; zoodat het voorheen *al meer* was, wat men rondsom Alkmaar zag. De tijd, wanneer deze stad eerst aangelegd zij, is geheel onzeker; eenigen willen, dat zij eerst een dorp geweest en reeds omtrent het midden der 6de eeuw aangelegd zij. Zeker gaat het, dat deze plaats al in de 10de eeuw bekend was, daar onze kronijkschrijvers duidelijk gewagen van giften, omtrent het jaar 922, in *Alcmare* aan het Klooster te Egmond gedaan. De sterkte dezer stad bestond in vroegere tijden in de menigte van omliggende meren, deze echter door droogmalen in land herschapen en de stad in aanzien toegenomen zijnde, werd zij van aarden wallen en muren omgeven, van welke laatste echter nog maar weinig over is, daar de wallen thans aangename wandelingen opleveren. Behalve deze zijn er nu ook langs het kanaal fraaije wandelwegen aangelegd, terwijl de nabij de stad gelegen Alkmaarderhout (zie dit art. hier achter) almede ruime gelegenheid tot wandelen aanbiedt.

Alkmaar is viermalen vergroot; eerstelijk onder den Roomschen Koning Willem, als Graaf van Holland, den II van dien naam; de tweede uitlegging geschiedde waarschijnlijk omtrent het jaar 1528, zijnde den 24 April van dat jaar de eerste steen gelegd aan de oude Friesche poort en het slot Torenburg, als toen doorgegraven; de derde had in het jaar 1572, en de vierde in 1574 plaats. Thans heeft zij in haren geheelen omtrek, binnen de stad, eene oppervlakte van 94 bund. 92 v. r.

De gedaante van Alkmaar is langwerpig rond, zij is van zeven poorten voorzien; als: twee ten O., zijnde de Schermer- en de Boompoort; twee ten Z., de Nieuwlander- en de Kennemerpoort; een ten W., de Berger- of Geesterpoort en twee ten N. de Friesche- en de Texelsche-poort. De voormalige fraaije West-Friesche-poort, is in 1835 afgebroken, om aan het nieuw gegraven Noord-Hollandsche kanaal eene bogt te ontnemen. De Waterpoort, die hier vroeger gevonden werd, is in 1822, toen het gezegde kanaal gegraven werd, insgelijks afgebroken. Van binnen wordt de stad doorsneden van onderscheidene grachten, ter wederzijde met boomen beplant, terwijl de straten langs deze grachten even als alle de anderen regt loopen; deze regelmatigheid, gevoegd bij de pracht en zindelijkheid der gebouwen, doet Alkmaar voor de fraaiste stad van het geheele *Noorderkwartier* houden. Men heeft er ook eene ruime markt, die in het jaar 1561 op hare tegenwoordige grootte gebragt is, en aan de zuidoostzijde heeft zij, binnen den wal, eene zeer ruime haven, waardoor zich hier eene zeer geschikte gelegenheid voor de schepen opdoet, om te overwinteren en, is het noodig, gekalefaterd te worden. Met deze haven staat de Trekvaart op Hoorn in verband, die thans ook in het Groote Noord-Hollandsche kanaal uitloopt, door welk kanaal, dat langs de noordzijde der stad loopt, op de plaats der voormalige Waterpoort daar binnen komt en haar bezijden de Boompoort weder verlaat, Alkmaar, zoo wel met Amsterdam en Purmerende als met de Helder en daardoor ook met de Noordzee, gemeenschap heeft.

Het Stadhuis, een deftig gebouw met eenen sierlijken toren, werd in 1509 begonnen en in 1520 voltooid; naderhand is het op onderscheidene tijden verbeterd en met eenige nieuwe, meest fraai behangen, vertrekken vermeerderd. De voornaamste toegang is langs eenen dubbelen hardsteenen trap met steenen leuningen, maar buiten deze is er, ter eene zijde van dezen trap, nog eene breede deur, waar boven de geregtigheid en de voorzigtigheid uitgehouwen zijn; ter andere zijde zijn de burger- en hoofdwachten. Behalve de regering van Alkmaar houden hier ook onderscheidene Heemraden der omliggende polders en droogmakerijen hunne zitdagen en vergaderingen. Na het vergrooten der markt, in 1563, werd de Waag gebouwd, waartoe de stad, op den 4. November 1557, van Filips II. Koning van Spanje, verlof verkregen had; dit gebouw werd in 1582 voltrokken, en in 1597 met eenen sierlijken toren voorzien, die 23,16 ell. boven het muurwerk uitsteekt en heeft een kunstig klokkenspel, dat, op ieder gewoon klokslag, even onder den eersten omgang, vier beeldjes te paard te voorschijn doet komen, boven welke een trompetter staat die muzijk maakt. In het jaar 1715 werd deze toren, die 15 duim. naar den Z. W. kant overgeweken was, regt gezet en vernieuwd. Het Prinsenhof, gemeenlijk het Hooge huis genaamd, dat in 1595, naar men wil, door het geslacht van van Teilingen gesticht werd, is een groot gebouw met eene voorplaats, die door eenen muur met twee ingangen van de straat gescheiden is. — In 1606 werd eene kerk der Minderbroeders tot een Ammunitie- of Wapenhuis ingerigt, en derwaarts de voornaamste wapenen, van welke men zich in het beleg van 1573 (waarvan straks nader) had bediend, overgebragt. De Oude doelen, die in 1509 gebouwd werd, is thans tot eene societeit ingerigt. De Nieuwe doelen, waaraan Filips II., Koning van Spanje, die zich toen juist te Alkmaar bevond, den eersten steen zoude gelegd hebben, wordt gebruikt voor de bijeenkomsten der schutterij. Het Hof van Sonoy of Snoy, onder welken naam dit geslacht nog aanwezig is, eertijds het

Witte Zusteren hof, werd, door armoede vervallen zijnde, met verlof van den Bisschop van Haarlem, aan de stad, en door deze vervolgens aan den vermaarden DIDERIK VAN SONOY verkocht, naar wien het zijnen lateren naam ontving, en uit wiens handen het kwam aan Mr. WILLEM BARDESIUS, wiens zoons het eindelijk weder aan Jonker ENGELBERT RAMP afstond, als wanneer de boomgaard aan bijzondere personen overgedragen en met burgerhuizen bezet werd. Een gedeelte van het hof, door verkoop eindelijk weder aan de stad gekomen, werd tot de Nieuwe markt, en de ingang tot eene openbare straat, de Heerenstraat, aangelegd. Onder de verdere wereldlijke gebouwen verdienen nog vermelding: het stads Accijns-huis, een net gebouw met een sierlijk torentje, en de Bank van leening of Lomberd, volgens eene vergunning van Keizer KAREL V., gedagteekend 7. Februarij 1544. opgerigt. De Vleeschhal, die in 1595 volbouwd was, is thans niet meer in wezen, maar er is eene fraaije Vischmarkt, in 1565 aangelegd, naderhand, op onderscheiden tijden, merkelijk verbeterd, waarop inzonderheid zeevisch in groote hoeveelheid te koop aangebragt wordt. De ruime Linnen- en Garenmarkt, die in 1590 gebouwd was, is eenige jaren geleden tot eenen zeer netten en met smaak ingerigten stadsschouwburg verbouwd. Ook worden te ALKMAAR, in het najaar belangrijke koe- en varkenmarkten gehouden, alsmede eene jaarlijksche paardenmarkt, der stad bij privilegie van Keizer KAREL V. in 1563 toegestaan, die echter niet meer zoo druk als voorheen bezocht wordt, en twee keermarkten, waartoe ALKMAAR, bij octrooi van 3. Maart 1575, op naam van FILIPS II., de vergunning verkreeg, en wel eene 's maandags na beloken Paschen , de andere 's daags na St. BARTHOLOMEUS ; voorts is er sterke handel in graan, boter en kaas, van welk laatste product deze stad de voorname stapelplaats is, zoodat van de 10 of 11 millioenen Ned. ponden kaas, die jaarlijks in Noord-Holland, gemaakt worden, en die naar onderscheidene landen van Europa, en zelfs naar de West-Indische eilanden en Zuid-Amerika gezonden worden, hier nagenoeg de helft ter markt gebragt wordt; zoo was in 1834 de geheele hoeveelheid 10,200,000 Ned. pond., waarvan Alkmaar 4,115,516 Ned. pond. geleverd heeft; de grootste marktdag was in den zomer van 1836, toen aldaar op eens 187,489 Ned. pond. ter markt kwamen, terwijl de geheele hoeveelheid in dat jaar beliep 757,970 Ned. pond. Ook zijn de graanmarkten wekelijks met alle soorten van granen, waaronder de beroemde Zijper tarwe, ruim voorzien, en in de zoogenaamde fijne zaden, als mostaard-, kanarie-zaad enz. is Alkmaar de voorname stapelplaats, wordende in de naburige dorpen van de dusgenoemde Langendijken, bijna alleen de fijne kruiden en groenten, die hier ter markt komen, geteeld; voorts hebben de inw. 3 belangrijke zoutketen, die zoo beroemd zijn, dat het daar geraffineerde zout, ook zelfs in andere landen, zeer gezocht is, 1 zeepziederij, 2 azijnmakerijen, 2 pottenbakkerijen, 4 leerlooijerijen, 1 pergamentmakerij, 4 houtzaag- en 3 korenmolens. Maar van de 5 vermaarde bierbrouwerijen; die hier voorheen bestonden, is er nog slechts ééne in wezen, en de vroeger zoo bloeijende Alkmaarsche lakenhandel is thans geheel te niet.

De Herv. gem. dezer stad, welke tot de klass. en ring van *Alkmaar* behoort, 4500 zielen telt, en sedert 1631 door vier Predikanten bediend wordt, heeft een vrij beroep tot vervulling der bij haar ontstaande vacaturen. De eerste Predikant dezer gem. was PIETER KORNELISZ., die in 1564 herwaarts beroepen werd. De Herv. hebben twee kerken, de

Groote en de Kleine kerk genoemd. De Groote, die bij hare eerste stichting aan den H. LAURENTIUS toegewijd was, zou, volgens een oud gedenkschrift, dat in de kerk te lezen is, reeds in de 9de eeuw gesticht zijn, en was in 1347 al eene kerspelkerk. De beroemde toren van dit gebouw, die in 1458 opgetrokken was en tot eene baak in zee verstrekte, stortte op den 29 October 1468 omver, door welken val niet slechts deze, maar tevens de in 1382 daarneven gebouwde St Matthijskerk vernield werd; weshalve men te rade werd de beide kerken ten gronde toe af te breken, en in hare plaats deze ééne kerk te stichten, die in 1512 ingewijd en nu eene der grootste en fraaiste van geheel Noord-Holland is. Zij is van twee orgels voorzien, van welke het grootste, dat zeer kunstig en welluidend is, en met de beste in ons vaderland kan wedijveren, in 1645 voor het eerst bespeeld werd en eenige jaren geleden eene aanmerkelijke verbetering ondergaan heeft, zijnde het kleinste reeds in 1571 gemaakt. Men ziet er ook eene verhevene zerk, waaronder het hart en het ingewand van FLORIS V. in eene looden kist begraven zijn, hetwelk door een daarop geplaatst opschrift aangeduid wordt. Voorts heeft men er nog de grafsteden van den Burgemeester FLORIS VAN TEILINGEN, van WILLEM BARDENS, Heer van *Warmenhuizen*, van den Ridder FREDERIK WESTPHALEN, van den geneesheer PIETER VAN FOREEST en eenige anderen, terwijl boven het zuiderportaal vroeger de stadsboekerij geplaatst was. Vóór de Hervorming was in deze kerk eene zeer groote kapel afgeschut en ingewijd ter eere van de H. Maagd, welke kapel met aanzienlijke giften beschonken was. Behalve het outaar van de H. Maagd, werden er nog onderscheidene andere gevonden, en daaronder vijf, die zeer rijke inkomsten hadden; ook waren er wel 12 vikarijen aan deze kerk verbonden. De begeving der pastorij stond aan den Abt van Egmond. De Kleine kerk, veelal de kapel genaamd, was vroeger aan de H. Maagd en ST. JAN toegewijd, welke laatste de patroon was der Maltheser ridders, door welke Heeren zij omtrent 1443 moet gesticht zijn; omstreeks 1536 werd zij merkelijk verbeterd en in 1540 het koor volbouwd. In 1507 werd zij voor een groot gedeelte afgebroken en vernieuwd, en in 1760 door eenen fellen brand in de asch gelegd, maar later veel fraaijer weder herbouwd. Van binnen is boven den ingang van dit godshuis een goed orgel geplaatst.

De Lutherschen schijnen niet voor het jaar 1638 eene geregelde gem. te ALKMAAR gehad te hebben. Zij kwamen omstreeks dien tijd in stilte bijeen en hoorden nu den eenen, dan weder den anderen Predikant Gods woord verkondigen; de Wethouders zochten deze vergadering wel te beletten en verboden die een en andermaal, maar men ging evenwel met de dienst voort, waarop de regering, in 1641, de vergaderplaats door de stadswerklieden geheel deed vernielen, zoodat er niets meer dan de muur, ter hoogte van 10 of 12 v., staan bleef. Eene troep soldaten, die intusschen met stillen trom de wacht hield, brandde, toen het werk verrigt was, gelijkertijd los, en trok naar het stadhuis, alwaar verscheidene tonnen biers voor hen ten beste gegeven werden. De Lutherschen, hierdoor evenwel niet afgeschrikt, bleven ter zelfder plaatse hunne vergaderingen houden, en ofschoon met ballingschap gedreigd en op den 24 Augustus door den schout in hunne godsdienstoefening gestoord zijnde, vingen zij eerlang aan, eene nieuwe kerk te bouwen, die in of omtrent het jaar 1645 voltooid was, en sedert werden zij niet meer gemoeid. De kerk op het einde der 17de eeuw merkelijk vervallen zijnde, werd in 1692 hersteld, en is thans een deftig gebouw, welks fraaije predikstoel, doophek, glazen, kroonen enz. door bijzondere personen bekostigd zijn.

De gem., die tot de ring van *Haarlem* behoort, telt met eenige leden uit den omtrek 650 zielen en wordt door eenen Predikant bediend, die door den kerkeraad beroepen wordt.

De Remonstranten, wier gem. tot de *Eerste classis* behoort, en ongeveer 100 zielen telt, hielden hier eerst hunne godsdienstoefening in eene houten loods, in wier plaats zij in 1658 de tegenwoordige fraaije steenen kerk gebouwd hebben, die van gallerij en orgel voorzien is, en door eenen Predikant bediend wordt.

Vroeger waren hier twee Menn. kerken, van welke de eene thans tot eene stads-armschool ingerigt is, de andere evenwel nog hare oorspronkelijke bestemming behouden heeft, en door eenen Predikant bediend wordt, van welken het beroep aan den kerkeraad is overgelaten. De gem. telt 200 zielen.

De R. K., van welke het getal comm. 2400 beloopt, hebben te Alkmaar vier statiën, die tot het aartspr. van *Holland en Zeeland*, dek. van *Noord-Holland*, behooren, en vier kerken hebben, welke door vier Pastoors en 1 Kapellaan bediend worden.

Ook de Joden, van welke godsdienst hier ongeveer 200 gevonden worden, hebben in deze stad eene sijnagoge, waarin de dienst door eenen Rabbijn verrigt wordt.

Liefdadige gestichten te Alkmaar zijn: het oude Mannen- en Vrouwengasthuis, dat eerst enkel een Vrouwengasthuis was, en den naam droeg van St. Elizabethsgasthuis, maar in 1589 werd het merkelijk vertimmerd, om er ook het Mannengasthuis in te kunnen overbrengen; thans dient het gedeeltelijk tot een Weeshuis der Herv., gedeeltelijk nog tot een Ziekengasthuis; het Geref. diakonie- oude- mannen- en vrouwenhuis; het R. K. weeshuis; het Huiszittenhuis, naderhand een Tuchthuis; een genootschap tot ondersteuning van behoeftige kraamvrouwen, en voorts eenige hofjes, waaronder dat, uit de nalatenschap van Gerrit Wildeman in 1715 gesticht, en naar hem het Wildemanshofje genoemd, voor 24 vrouwen, uit alle christelijke gezindheden zonder onderscheid, dient.

Alkmaar is ook niet ontbloot van wetenschappelijke inrigtingen; zoo heeft men er, behalve lagere scholen met een gemiddeld getal van leerlingen, eene latijnsche school met 12 leerlingen; eene clinische school met 24 leerlingen; eene teekenschool, een natuur- en letterkundig genootschap, onder de zinspreuk: *Nemo solus satis sapit*; eene Afdeeling der kunst- en wetenschapbevorderende Maatschappij V. W.; een depart. der Maatschappij Tot Nut van het Algemeen, dat den 9 Maart 1802 opgerigt is en 67 leden telt.

Het heeft Alkmaar ook niet ontbroken aan merkwaardige mannen, die binnen hare muren geboren zijn. Onder deze mag men billijk tellen: Jan Arends, eenen mandemaker, die de hervormde leer omhelsd hebbende, een der eerste en ijverigste Evangeliepredikers hier te lande geweest is; hij † gedurende het beleg, den 28 Aug. 1573; den godgeleerde Frederik van Heilo, Priester en Monnik, die achtervolgens het bestuur gehad heeft over de nonnenkloosters te Warmond, Leyden en Beverwijk, en tien onderscheidene werken heeft nagelaten; hij † in zijn klooster te Heilo in 1455; den letterkundige Petrus Nannius (Pieter Nanninga), geb. in het jaar 1500, † den 31 Mei 1557 als Hoogleeraar in de letteren te Leuven; de geneeskundige Dirk van Forest, Lijfarts van den Koning van Polen en Pieter van Forest, geb. 1522, † 1597, de eerste Hoogleeraar in de geneeskunde aan de hooge-

school te Leyden; de regtsgeleerden NANNING VAN FOREEST, eerst Pensionaris van Alkmaar en daarna Raadsheer in den hoogen raad te 's Gravenhage, † 1592; PANCRATIUS CASTRICOMIUS (PANCRAES VAN CASTRICUM) † 1620, na eerst Pensionaris der stad Groningen en later Raadsheer in den hoogen raad te 's Gravenhage te zijn geweest; den Gouverneur Generaal van Neêrlands Indië, CORNELIS VAN DER LIJN, die van 1646 tot 1650 dat ambt bekleedde; en de Raad van Indië FREDERIK HOUTMAN, die in de 16de eeuw leefde; de wiskundigen ADRIAAN ADRIAANSZ. meer bekend onder den naam van ADRIANUS METIUS, geb. 1571, † 23 Sept. 1635 als Hoogleeraar te Franeker; zijn broeder JACOBUS METIUS (JAKOB ADRIAANSZ.), een uitmuntend vervaardiger van verrekijkers; en CORNELIS DREBBEL, den uitvinder der thermometers en onderscheidene wis- en natuurkundige werktuigen, geb. 1572, † 1634; den wis- en aardrijkskundige WILLEM JANSZ. BLAEU, geboren 1571, † 1638; de geschiedschrijvers SIMON EIKELENBERG, geb. 16 Maart 1663, † 4 November 1738, door zijne *Gedaante en gesteldheid van West-Vrieslandt, en ondergang van Vroonen* en *Alkmaar en zijne geschiedenissen* bekend; en GIJSBERT BOOMKAMP, die in 1767 mede de geschiedenis zijner vaderstad uitgaf; en den scherpzinnige wijsgeer JOHANNES CATERUS (JOHAN DE KATER), bekend door zijne tegenwerpingen tegen de bovennatuurkundige bedenkingen van RENATUS CARTESIUS (RENÉ DESCARTES). Ook werd in het jaar 1595 binnen deze stad, door zekeren PASCHIER LAMMERTYN, de kunst van damastweven uitgevonden.

In het jaar 924 vinden wij deze stad reeds in de geschiedenis vermeld, als zijnde toen door de Friezen, die Graaf DIRK II in het vorige jaar meende bedwongen te hebben, overrompeld en verbrand. In 1078 werd GODEVAART met den *Bult*, Hertog van *Lotharingen*, aldaar door de West-Friezen negen weken achtereen belegerd, na verloop van welken tijd, WILLEM VAN GELDER, Bisschop van *Utrecht*, hem kwam ontzetten, vallende deze de belegeraars zoo onzacht op het lijf, dat er, naar men wil, wel 8000 sneuvelden. In 1132 onthield Graaf DIRK VI, nadat hij de West-Friezen geslagen had, zich een tijd lang te dezer stede op. Naar een jaar daarna viel zijn broeder, FLORIS *de Zwarte*, die met hem oneenig was, in ALKMAAR, en leide er de kerk en de markt, (waardoor men zeker de woningen in den omtrek der markt zal moeten verstaan) aan kolen. Naauwelijks was de stad weder herbouwd, of zij werd in 1166 door de West-Friezen geplunderd en geheel en al aan de vlam ten prooi gegeven, en in 1169 moest zij nogmaals een dergelijk lot ondergaan. Den 25 Mei 1328 geraakte de kerk in brand, en werd benevens de voornaamste huizen der stad vernield.

In de Hoeksche en Kabeljaauwsche oneenigheden, hielden de Alkmaarders de zijde van hunne wettige landsvrouw, JACOBA VAN BEIJEREN, waardoor de Kabeljaauwsgezinden, die het met PHILIPS VAN BOURGONDIE hielden, tegen haar optrokken, de huizen Brederode, Heemstede en Assendelft vernielende; hierdoor werden die van Alkmaar zoodanig getergd, dat zij de wapenen aangrepen, Haarlem belegerden, de Hoekschen te Alphen hielpen slaan, en onder den Overste WILLEM NAGEL, niet alleen de Westfriesche steden, maar ook Enkhuizen en Medemblik vermeesterden; doch ondanks hunnen moed, werden zij voor Hoorn, en later in eenen zeeslag omtrent Wieringen, zoodanig geslagen, dat zij op aannadering van FILIPS, die met een magtig leger aanrukte, de poorten voor hem openzetteden. Doch dit blijk van onderdanigheid baatte weinig, want niet alleen stiet de verwinnende soldaat, in de eerste woede, een groot aantal burgers en poorters van den kerktoren, maar alom in de stad hoorde

n den moordkreet der ellendige verwonnelingen ten hemel stijgen. Hertog, daarmede nog niet voldaan, streek in 1426 een allerongeligst vonnis, inhoudende: dat, tot betering van de schaden, die stedelingen den Haarlemmers en anderen van de Kabeljaauwsche tij aangedaan hadden, de poorten, muren en vesten moesten ergeworpen en geslecht worden gelijk de aarde, en dat zij rtaan een open dorp blijven zoude, zonder eenig stederegt te bben; dat de Alkmaarders op hunne eigene kosten alles, wat de huizen Nieuwburg en Middelburg vernield en gebroken , weder moesten opbouwen; dat het den Kennemeren in het alleen verboden werd te vergaderen op het luiden der klok, en hun olen werd, schattingen en tienden te betalen; het regt van magisen te verkiezen hun afgenomen, en ook al hun geweer, uitgezond de broodmessen (die FILIPS echter overzag, bijaldien zij uit ne eigene en hunner Bondgenooten heerlijkheden, binnen zes maan-, 124,000 gulden konden opbrengen); dat zij genoodzaakt werden soldaten hunne soldij te betalen, die GAESBEEK hen, bij afgeperste ven, had kwijtgescholden, voorts 's jaarlijks voor iedere haardstede e stuivers, tot een eeuwig bewijs van hunne hardnekkigheid (zoo hunne trouw aan vrouw JAKOBA genaamd werd) op te brengen, op ne eigene beurs te velde te trekken, en tien der voornaamste hoofvan hunnen opstand in 's Hertogs handen te leveren. Het jnt echter, dat dit vonnis niet letterlijk uitgevoerd is, en dat slechten van poorten, muren en vesten alleen bestaan hebbe in uithangen van de deuren der poorten en het niet onderhouden stadsmuren en vesten. Ook klom zij al weder spoedig zoo hoog 's Hertogen gunst, dat deze in eenen gunstbrief, gegeven te Leyden, 8 Augustus 1428, haar onze *goede stede* van Alkmaar noemt, haar, uit liefde tot haar, alsmede om de groote schade en onkosten den vorigen oorlog geleden, vrijspreekt van alle achterstallen, staande onlusten gemaakt, tot zes weken na het sluiten van den vrede met zijne ht. In het jaar 1482 bevonden zich ook onderscheidene burgers ALKMAAR bij het leger, waarmede de stad Hoorn belegerd en ingenen werd, om haar tot het opbrengen van de haar afgevorderde en te dwingen, en het was bij die gelegenheid, dat zekere Alkmaarder, ...RT genaamd, het vaandel terughaalde, dat de stad in 1426, tegen van Hoorn strijdende, verloren had (1).

Hagchelijk stond het met ALKMAAR in 1591, toen het kaas- en broodvolkzijnde eene zamenrotting van de daaromstreeks wonende landlieden, die mismoedig waren, wegens den slechten tijd en het gewelddadig afvorderen van zoogenaamd ruitergeld, door JAN VAN EGMOND, Stadhouder van Holland – in groote menigte daar binnen trokken; die van Schagen en andere Kennemers vielen eerst aan op het huis van KLAAS KORF VAN BOSHUIZEN, Rentmeester van Noord-Holland, die door zijne schraapzucht zeer in den haat des volks was; de eerste woede trof zijnen dienaar, dien zij doodsloegen, en was KORF, tot zijn geluk, niet van huis geweest, hem zou geen beter lot getroffen hebben; de landlieden zich aan den meester niet kunnende wreken, koelden hunne woede aan zijne goederen, die allen vernield werden. Zelfs groeide deze oproerige hoop, door het toeschieten van

(1) Zie dit voorts bij BOOMKAMP, Alkmaar en deszelfs geschiedenissen bl. 32, en daaruit overgenomen in mijne: Nieuwe Herinneringen uit het gebied der Geschiedenis, bl. 176.

eenige Alkmaarders, merkelijk aan. Haarlem zond eenige gemagtigd om de oproerigen tot bedaren te brengen; de redenen, die zij a voerden, herstelden wel eenigzins de rust, maar het muitend v bleef de burgerij op den hals hangen. De Stadhouder Jan van Eg maakte zich in het volgende jaar gereed, om het van daar te d vertrekken, doch zijne magt te gering zijnde, moest hij zien, dat zelfs Haarlem innamen; begrijpende, dat het gemeen niet zoude bedwingen zijn, dan door tusschenkomst van geregelde troepen, w aan hij gebrek had, verzocht hij Hertog Albert van Saxen om stand, die ter herstelling der rust met eenig Duitsch krijgsvolk Holland afzakte, alles plunderende en roovende, wat hij op zij weg ontmoette. Hij trok naar Haarlem, en leverde eenige hevige vechten, die meestal ten nadeele der Kennemers uitvielen, waardoo genoodzaakt werden om genade te verzoeken, welke hun na langdu voorspraak eindelijk werd toegestaan, onder beding, dat Alkmaa stond 2600 gouden St. Andries guldens zoude moeten opbrengen, handvesten en banieren der stad in handen van den Hertog overlever en tot vermeerdering van hunne straf hunne vesten op eigen ko afbreken en de grachten sloopen; bovendien moesten 25 der v naamste ingezetenen binnen Haarlem voor hem verschijnen, ten ei blootshoofds en barrevoets, met een stokje in de hand en op hu knieën, voor zich en voor de geheele gemeente nederig om genade vergiffenis te smeeken, van welke vergiffenis hij 15 burgers uitsl omtrent welke hij aan zich behield, om, ter zijner tijd, met naar welgevallen te handelen.

Nogmaals werd Alkmaar, op den 25 Junij 1517, des avonds tussc tien en elf ure, ingenomen, door eenen grooten hoop Gelderschen, der den Overste Selbach, versterkt door een magtig aantal Fries welke, te dien einde, door hunnen Admiraal Lange Pier uit de Kr naar Medemblik overgevoerd en daar aan land gezet waren. Acht gen bragt deze woeste menigte, die de *zwarte hoop* genoemd we in deze stad door, alles vernielende en roovende, wat zij vin konde; wegtrekkende, staken zij den brand in twee korenmole die aan de vest stonden, waardoor meer dan honderd huizen, benev de poort, daar zij uittrokken, in de assche gelegd werd; door dit heil ging mede eene vermaarde school, die destijds te Alkmaar m bestaan hebben, te gronde.

Christiaan II, Koning van *Denemarken*, uit zijn rijk verdreven herwaarts gevlugt, om van Keizer Karel V, wiens zuster Elisabeth ten huwelijk had, onderstand te verwerven, kon, bij zijnen inval Holland, Alkmaar niet ongemoeid laten, maar kwam, den 19 Septe ber 1531, aan het hoofd van 3000 man, en vertoefde er vijf dagen, in welken tusschentijd zijne benden de stad zoo deerlijk beroofden, dat de regering de schade, te dier gelegenheid geleden, weinige jaren later, op 8000 of 9000 gulden begrootte.

Nadat de Heer van Brederode, met zijne huisvrouw en twee zijner zusters, benevens den Prins van Oranje, op den 1 September 1566, binnen deze stad gekomen was, werd hem door eenige personen een request aangeboden, bij hetwelk zij verzochten de Minderbroederskerk te hebben, om aldaar de Herv. godsdienst uit te oefenen, waarop zij ten antwoord kregen, dat het niet in zijne magt stond om hun zulks toe te stemmen; in plaats van zich hiermede te vreden te houden en eene betere gelegenheid af te wachten, stoven eenigen, zoodra hij vertrokken was, met bijlen en andere werktuigen naar de gezegde kerk, waar zij alles

stukken sloegen, waarop de broeders, dit spel vernemende, de over den muur, de andere over het water, uit het klooster vlugt-; maar den volgenden dag werden zij door het peregt daar weder bragt. Burgemeesteren omtrent dien tijd beducht zijnde, dat ige kwaadwilligen mogten komen, om beeldstormerij in de Groote k aan te rigten, keurden, met voorkennis van den Bisschop van rlem, goed, alle de raden der gilden bij zich te ontbieden en te bevelen, de altaren en beelden behoorlijk af te nemen en wel bewaren, zonder daaraan eenige schade of letsel te doen; maar als hiermede bezig waren, kwam het gemeene volk en smeet al-en, beelden, en al wat er was, aan stukken, wordende het ar, staande bij het font, onder het geschreeuw: » het moet af,» tot grond verwoest.

Het meest evenwel is ALKMAAR in de Nederlandsche geschiedenissen ver-rd door het beleg, dat zij in 1573 van de Spanjaarden moest door-n. In het jaar 1571 was er wel eene Spaansche bezetting in Alkmaar gd, maar in het volgende jaar werd de stad reeds weder door SONOY voor Staatschen in bezit genomen. Zoodra had nu Don FREDERIK VAN TOLEDO, oudste zoon des Hertogs van ALBA, de stad Haarlem niet bemagtigd ij kreeg bevel van zijnen vader, om ook ALKMAAR aan te tasten. De welijke plundering en bloedstorting, slechts kort te voren door de njaarden te Haarlem gepleegd, hadden in den aanvang de Alk-arders met geen kleinen schrik vervuld, die hen eerst deed aarzelen, hunne stad tegen zoo magtigen vijand te verdedigen: dan, door NOY, destijds Staats-Gouverneur van *Noord-Holland,* met eenig ijgsvolk voorzien, onder het bevel van den Overste Jonkheer JAKOB ABELJAUW, begonnen zij weder moed te scheppen; en verdedigden ch zoo dapper, dat Don FREDERIK, na verscheidene vergeefsche stor-en gewaagd te hebben, genoodzaakt was onverrigter zake, met lies van veel volk, terug te trekken; te meer, dewijl de sluizen der edijken, bij Krabbendam, Aartswoude en de Zijpe, geopend wor-ende, de omstreken onder water deden vloeijen, zoodat de Spanjaar-en zich gedwongen zagen, den 8 October 1573, het gevaar door eene hielijke vlugt te ontwijken. Terwijl de vesten bestormd werden, weten de vrouwen zich even dapper als hunne mannen, vaders en onen, den vijand brandende pekreepen en hoepels over het hoofd werpende en met kokend kalkwater begietende. De mislukte aanslag er Spanjaarden op ALKMAAR, die van andere voordeelen voor de Staat-che partij gevolgd werd, gaf sedert aanleiding tot het gewone zeggen: *van Alkmaar begint de victorie.*

De oneenigheid, die te dezer stede, in het jaar 1608, ontstond, ter gelegenheid dat de classis van *Alkmaar* van hare leden vergde, om onderteekening te verklaren, dat zij de Nederlandsche geloofsbelijdenis n cathechismus, in allen deele, hield overeen te stemmen met de chrifture, hetwelk door vijf Predikanten geweigerd werd, gaf aanleiding ot eene buitengewone verandering der regering, die op den 21 en 22 Februarij 1610 door Kommissarissen der Staten van Holland bewerk-telligd werd. Maar toen, den 11 October 1618, de regering door MAURITS, Prins van Oranje, veranderd werd, waren er onder de nieuwe vroedschappen vijf, die in 1610 van hunne ambten verlaten waren geweest.

Eenige Remonstrantsgezinden bedreven ten jare 1619 te ALKMAAR groo-ten moedwil, die sedert door de Remonstranten zelven misprezen werd, en de afgezonderde bijeenkomsten en predikatiën, die zij er nog dat-zelfde jaar poogden te houden, werden geweldigerhand belet.

Den 6 Julij 1653 ontstond er weder eene hevige opschudding binnen de stad. Het graauw smeet de glazen in aan het huis van zekeren tou slager Zeeman genaamd, die, ten onregte, gelijk sedert gebleken i beschuldigd werd, touw, hennip en andere noodwendigheden aan d vijand geleverd te hebben. Doch de plundering van het huis w voorkomen door de ruiterij, die toen bezetting hield in de stad. V scheidene andere huizen van leden der regering werden, ten zelfden tij bedreigd met plundering, zonder dat het tot de daad kwam. Maar 9 trok een hoop wijven, onder het geleide van Griet Piet Schen, zich tot Kapitein opgeworpen had en van Aleid de Turfvulster, een vaandel droeg, van oude lappen, aan eenen stok gebonden, Zeeman's lijnbaan, waar alles geplunderd en vernield werd. De sch terij toen in de wapenen gekomen, bragt den woesten hoop spe tot bedaren. Vijf of zes belhamels werden gevat, en ter stad ui bannen.

In 1675 de West-Friesche zeedijk doorgebroken en daardoor groot gedeelte van het Noorderkwartier ondergeloopen zijnde, zulks zoodanige groote kosten veroorzaakt, dat deze ramp voor kwartier gerekend werd nadeeliger te zijn geweest, dan de geheele verderfelijke oorlog van 1672 tot 1678; als hierop nu kort daarna derscheiden jaren achter een, eene sterfte onder het rundvee en t muisjaren volgden, zoodat de gemeente zich niet in staat zag, om gevorderde lasten op te brengen, ontstond er ten jare 1715 eene gro opschudding te Alkmaar, waar het gemeen, dat zeer gebeten was op t Pachters van 's lands middelen, met name Daniel Sangné en An Crommout, den 7 October op hunne huizen aanviel en die plunder met voornemen, om, straks daarna, de woning van Mr. Nicolaas Kr Voorzittend Schepen der stad, die, het Schoutsambt, bij het openstaa dier bediening, waarnemende, den Pachteren, in het vorderen van 's lan penningen, hulp had bewezen, op dezelfde wijze te behandelen. D laatste echter werd nog voorgekomen, door het tijdig op de be brengen van een gedeelte der burgerij, die, geholpen van stadsbedienden de plunderaars uit elkanderen dreef.

De groote staatsverandering in 1747, die ginds en elders zoo v bewegingen veroorzaakte, verwekte binnen deze stad weinig moeite wordende aldaar, op den 1 Mei van dat jaar, Prins Willem IV, m eenparige stemmen, tot Stadhouder verklaard.

In 1783 gaf Alkmaar het eerste voorbeeld van de vernietiging van alle stadhouderlijke verkiezingen en aanbevelingen bij openvallende po ten van regerings-ambten of bedieningen. Hevig was de tegenstand van Prins Willem V tegen dit besluit. Maar geen verandering daarin kun nende te weeg brengen, bragt hij zijn beklag bij de Staten van Holland in, die daarop besloten, dat, onverminderd het wederzijd beweerde, de ophanden zijnde verkiezingen van Burgemeesteren, Schepenen en Thesauriers door H. E. Gr. A. zelven zouden gedaan worden; ingevolge van welk besluit, ondanks de tegenkantingen der Ridderschap en het beklag van Z. H., de verkiezing van regeringsleden in Februarij des volgenden jaars geschiedde. Ook was de burgerij van Alkmaar de eerste in betoonden ijver tot den wapenhandel, waartoe zich dadelijk een aantal van omtrent 600 personen vrijwillig aanboden. Na de omwenteling van het jaar 1787 moest zij echter gedogen, dat de regering buitentijds veranderd, de schutterij afgedankt, en eene andere naar het voorschrift van den Stadhouder gevormd werd, terwijl de stad zich bovendien met inlegering van krijgsvolk bezwaard zag,

zoowel een en ander zonder merkelijke opschudding geschiedde, even als de verandering van zaken in 1795 aldaar in alle stilte plaats had.

Toen de Engelschen en Russen in 1799 in Noord-Holland geland waren, leed deze stad ook eenigen aanstoot, daar zij den 3 October van dat jaar des morgens door de Franschen en Hollanders ontruimd zijnde, in den namiddag door de Engelschen bezet werd, die haar echter reeds weder den 8 verlaten hadden, na alhier in dien tusschentijd twee malen eene zeer drukkende requisitiën te hebben uitgeschreven.

Bij de heugelijke omwenteling van het jaar 1813 bevond Alkmaar zich in eenen zeer moeijelijken toestand. Het was onmogelijk, hoe vurig men dit ook wenschte, zich dadelijk voor de goede zaak te verklaren. De forten aan den Helder, die onder het bevel van den Admiraal Verhuell, sterk met Fransche troepen bezet waren, dienden tevens tot toevlugtsoord voor de door het land zwervende Franschen, die altijd hunnen weg door Alkmaar namen, zoodat er de grootste voorzigtigheid noodig was, om te zorgen, dat de rust bewaard bleef. De Onder-prefect, de Heer Fontein Verschuir, die te Alkmaar zijne residentie had, nam met volkomene toestemming van allen het geheele bewind in handen, en op zijn verzoek wapenden zich schier alle de aanzienlijkste burgers, tot voorkoming van buitensporigheden, hetwelk te noodzakelijker was, omdat eenige lieden, die niets te verliezen hadden, en bij de omwenteling fortuin dachten te maken, alle pogingen in het werk stelden, om de bedoelingen van den Onder-prefect in een verkeerd daglicht te plaatsen, terwijl deze al zijne krachten inspande, om de rust te bewaren en tevens te zorgen, dat de Kommandant van den Helder geen voorwendsel had, om zich meer onmiddellijk met de stad te bemoeijen. Intusschen gaf de Admiraal Verhuell, bij eene missive van 23 November, den Onder-prefect te kennen, dat hij den Heer Willet, Ontvanger der Douanen aan den Helder, bevel had gegeven, om zich, onder geleide van een detachement koloniale troepen, gecommandeerd door den kapitein St. Just, naar Alkmaar te begeven, tot overneming van alle kontante penningen, die aldaar in de kas van 's Rijks ontvanger voorhanden waren. De tijding van den aantogt der troepen vervulde de geheele stad met angst en schrik, te meer daar men reden had, te duchten, dat zij, binnen de stad gekomen, tot plundering zouden overslaan; om dus het binnen trekken te voorkomen, ging de Onder-prefect, geheel alleen, het detachement tot Koedijk, een groot uur van Alkmaar, te gemoet. Hier wist hij de Heeren Willet en St. Just over te halen, om zich, met achterlating der troepen, ter overneming der kas naar Alkmaar te begeven, dit nu verrigt en de troepen weder naar den Helder afgetrokken zijnde, bleef de stad vervolgens van allen verderen aanstoot van wege de Fransche autoriteiten vrij; terwijl men slechts den geschiksten oogenblik bleef afwachten, om zich voor de zaak der omwenteling te verklaren, waartoe den 29. November besloten werd, op welken dag dan ook de stad Alkmaar, bij eene openlijke acte, van de puije van het stadhuis afgekondigd, zich aan de Fransche heerschappij onttrok, om zich onder het bewind van eenen telg uit het huis van Oranje te scharen.

Hebben wij hier vóór gezien, dat Alkmaar veel door de oorlogsrampen te lijden had, niet minder had zij van het water te verduren; zoo werd zij den 14 December 1285 met de omliggende oorden door eenen geweldigen storm en daarop volgenden watervloed zeer zwaar beschadigd; en in 1570 rigtte de bekende Allerheiligen vloed in den

omtrek der stad jammerlijke verwoestingen aan. In 1575, op den 22 Januarij, leed zij wederom eenen geweldigen schok, want nadat de stormen des oorlogs van hare muren schenen geweken, werd zij, door eenen woedenden storm uit het Z. en Z. O. beloopen, zoodat de Huigendijk en Galgendijk bij Oudorp doorbraken en verscheidene huizen, ja, alle molens, op één na, omver waaiden. Ook brak de Hondsbossche door, waardoor de West-Friesche dijk, bij St. Maarten, mede groote schade leed. Niet minder trof haar de felle storm uit het N. W., op den 15 Augustus 1597, waardoor de nieuwe bedijking van de Zijpe doorbrak. Te zwaarder was in dien tijd de schade, omdat de landerijën in Noord-Holland zeer schaarsch werden door de menigte van binnenmeren, en verscheidene huislieden genoodzaakt waren zich naar Groningerland te begeven.

Het wapen van Alkmaar is van keel (rood), beladen met eene burgt van zilver, boven het schild eene krans van sinople (groen), en tot schildhouders twee leeuwen van keel.

ALKMAAR, voorname suikerplant. in *Nederlandsch Guiana, kol. Suriname*, aan den linkeroever der Beneden Commewijne, tusschen de beide koffijplant. Zorgvliet en Nijd-en-Spijt, de eerste beneden de andere opwaarts gelegen, 1469 akk. groot met 172 slaven. Zij werkt met eene stoommachine.

ALKMAAR, kl. eil. in Oost-Indië, tot den *Sundaschen archipel* behoorende, in de *Zee van Batavia*, ten N. van het eil. Enkhuizen.

ALKMAARDERHOUT, bosch in *Noord-Holland*, ten N. van Alkmaar en tegen de muren dezer stad aanpalende. Naar men wil, zoude het een overblijfsel van het groote Schagerbosch zijn, dat in overoude tijden een groot gedeelte van Holland moet beslagen hebben. Thans is het 34 bund. 73 v. r. groot, en een bijzonder aangenaam uitspanningsoord voor Alkmaars ingezetenen, dat langs hoe meer verfraaid wordt. In eene der lijnregte lanen heeft jaarlijks in de maand Julij de beroemde harddraverij plaats, die sterk bezocht wordt, zoodat in (1837) 10 paarden naar den prijs dongen. Na den afloop wordt de overwinaar, door de stedelijke regering, met eene groote zilveren koffijvaas, en de naastbijkomende met eenen fraaijen zilveren beker beloond.

ALKMAARDERMEER of LANGEMEER, meer in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *Alkmaar* no. 1, zich van Akersloot naar Uitgeest uitstrekkende, groot ongeveer 600 bund., waarvan nagenoeg 400 bund. onder de gem. *Akersloot* en de overige onder de gem. *Uitgeest*. Dit water heeft gemeenschap met de *Bakkumervaart*, met de *Markervaart* en met het *Noord-hollandsche Kanaal*, welk laatste voor een gedeelte er langs loopt en alleen door eenen zoogenaamden rijzen schutdam, tot beveiliging tegen den golfslag enz., daarvan afgescheiden is.

ALKMAARDER OVERTOOM, veelal genoemd de Zes Wielen, ligt in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, ½ u. N. van Alkmaar, en dient voor de communicatie met kleine vaartuigen tusschen Alkmaar en Langendijk.

ALKMAARSCHE VAART, vaart, prov. *Noord-Holland*, die in 1661 gegraven is, en van Alkmaar langs de zuid- of zuidoostzijde van de Schermer loopt, alwaar zij thans een gedeelte van het Noord-Hollandsche kanaal uitmaakt, vervolgens loopt zij, met eene Noordelijke bogt langs de Schermer, Schermerhorn, en de Beemster, schiet voorts door Edam en valt aldaar in de Zuiderzee.

ALLA of WAY ALLA, riv. in *Oost-Indië*, op het eil. *Amboina*, (hiereil. *Leytimor*. Van het Zuiden afkomende, loopt zij niet ver van de stad Ambon in de baai tusschen Leytimor en Hitoe uit.

ALLAHAN-PANJANG, een der voornaamste kampongs of dorpen der Padres in *Oost-Indië*, op het eil. *Sumatra*, in het gew. *Taow* in de *Menang Kabausche bovenlanden*. In de nabijheid dezer plaats is eene goudmijn, waaruit het goud gedeeltelijk op de Padangsche markt gebragt wordt. De Padres van ALLAHAN-PANJANG worden benevens die van Bontjol voor de magtigste gehouden.

ALLAN, d. op *Java*. Zie ALIANS.

ALLAS, d. in *Oost-Indie*, op de Oostkust van het eil. *Sumatra*, landsch. *Batta*, kon. *Simamire*.

ALLAS, st. in *Oost-Indië*, op de westkust van het eil. *Sumatra*, 4° 13′ N. Br., 100° 28′ O. L.

ALLAS, zeeëngte in *Oost-Indië*. Zie ALASS.

ALLER, oud adell. goed op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, 1 u. N. W. van *Putten*, bestaande uit een oud heerenhuis, dat in eene drooge gracht ligt, en eene geringe boerenwoning.

ALLER (OUD), eigenlijk OLDENALLER, adell. huis op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, 1 u. W. van Putten, digt aan de Zuiderzee, rondsom in eene gracht gelegen, en heeft eene steenen brug, die in 1725 aangelegd is, en onder welke men een verkoelkamertje vindt. Het is ook van eene buitengracht voorzien, rondsom welke dennen-, taxis- en andere boomen geplant zijn. Voorheen had het eene leenkamer, waaruit men bewijst, dat het vroeger aan een adellijk geslacht behoord heeft. Duidelijk kan men zien, dat dit huis op de grondvesten van een oud kasteel gebouwd is. Thans is het een eigendom van den Heer A. W. Baron VAN LINDEN, VAN OLDENALLER EN DE SNOR.

ALLERBORN of ALLESBORN, d. groothert. *Luxemburg*, kw. en 6 u. N. W. van *Diekirch*, gem. en ½ u. N. van *Ober-Wampach*, aan de grenzen van Belgisch Luxemburg.

ALLERHUIZEN, voorm. huis in *Eemland*, prov. *Utrecht*, omtrent *Amersfoort*, dat in een handvest van HENDRIK VAN VIANEN, acht en dertigsten Bisschop van Utrecht, voorkomt, maar waarvan men thans niet eens meer de juiste plaats, waar het gestaan heeft, weet aan te duiden.

ALLERSMA, heerl. in de prov. *Groningen*. Zie *Aldersma*.

ALLESMEER, d., prov. *Noord-Holland*. Zie AALSMEER.

ALLINGWIER of ALLINGAWIER, fraai d. in *Friesland*, kw. *Westergoo*, in het lage gedeelte der griet. *Wonseradeel*, arr. en 3½ u. W. ten N. van *Sneek*, 1 u. W. van *Bolsward*, aan het Koud- of Makkumermeer, en daardoor zeer wel ter vischvangst gelegen. In het jaar 1454 werd hier door de Bolswarders, onder GOSLIJK JONGAMA, met behulp van andere Schieringers, het huis van JAKLE FEDDES veroverd en verwoest, bij welke gelegenheid JAKLE met nog vijftien man sneuvelde, waarop JONGAMA zich van zijne goederen meester maakte. Toen DOUWE SJAARDAMA en EPO AYLVA hier, in 1449, een zwaar huis wilden stichten, werden zij in hun werk gestoord, door JANKE DOUWAMA en andere Vetkoopers, die alles vernielden. Dit dorp telt, met het daaronder behoorende geh. Vierhuizen, 125 inw.

De kerk van ALLINGAWIER, die eenen zeer zwaren toren heeft, is aan de Herv., die tot de gem. *Exmorra-en-Allingawier* behooren. De R. K. worden tot de statie van *Bolsward* gerekend.

ALLOYSEN, ALLEUZEN, ALEUSEN of ALOEYSEN, voorm. heerl. in den *Grooten-Zuid-Hollandschen-Waard*, 1074, morgen (857 Ned. bund.

groot. Het tot deze heerl. behoorende dorp van denzelfden naam, ten W. van Dubbeldam en O. van Maasdam, aan de Maas, lag, is een der 72 dorpen, die, bij den watervloed van 18 November 1421, verdronken, en was onder de 34, die sedert niet weder te voorschijn gekomen zijn. Tolnesse of Tolloyse, was eene smaldeeling van deze heerlijkh.

ALM, riv. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*, die thans 10 min. bezuiden de kerk van Rijswijk een begin neemt, maar vroeger veel noordoostelijker haren oorsprong had, daar deze thans geringe en beslotene riv., waarvan nog sporen in den Bommelerwaard schijnen aanwezig te zijn, door de Maas is afgesneden. Zij stroomt langs Waardhuizen, Emmikhoven en Almkerk westwaarts aan. Vóór den watervloed van 18 November 1421, toen de Alm ook onder den naam van Eemse bekend was, liep zij ook langs Almstein, Eemkerk en Almvoet, die bij den gezegden vloed verdronken zijn, en ontlastte zich bij het laatstgemelde dorp in de Maas. Thans vereenigt zij zich aan de Drie ... zen met het *Schansgat* en den *Gantel* of de *Oostkil*, om de *Bleek* te vormen.

Een gedeelte van dit riviertje, ten O. van Almkerk, wordt, wegens zijne breedte, de Wijde Alm genoemd.

ALM (WIJDE), riv. in het *Land van Altena*. Zie ALM.

ALMA, voorm. heerl., prov. en 1¼ u. N. van *Groningen*, arr. en 3¼ u. W. van Appingedam; kant. en 1¼ u. Z. van *Middelstum*, gem. en ¼ u. Z. W. van *Bedum*, tusschen Noordwolde en Westerdijkshorn, aan en ten O. van den Wolddijk. Thans is het eene fraaije boerderij, in eigendom toebehoorende aan den landbouwer BERT LAMBERTS ALMA.

ALMARI, oude naam van het Haarlemmermeer. Zie ALCMERE.

ALMELO, arr., prov. *Overijssel*, palende N. en O. aan het koningrijk Hanover, Z. O. aan de Pruissische Rijnprovincien, Z. aan de prov. Gelderland en W. aan het arr. Deventer. Het maakt het voorm. kwartier *Twenthe* uit, bevat de volgende 6 kant. Almelo, Delden, Enschede, Goor, Oldenzaal en Ootmarsum, heeft eene oppervlakte van 125,618 bund., en daarop 11,567 h. en 76,000 inw.

ALMELO, kant., prov. *Overijssel*, arr. *Almelo*, palende N. aan het koningrijk Hanover, O. aan het kant. Ootmarsum en Oldenzaal, Z. aan het kant. Delden en Goor, en W. aan het arr. Deventer. Het bevat de volgende vier gem.: Stad-Almelo, Ambt-Almelo, Vriesenveen en Wierden, beslaat daarin eene oppervlakte van 21,595 bund. land, en telt 2154 h. en 12,000 inw.

ALMELO, kerk. ring, prov. *Overijssel*, klass. van *Deventer*, bevattende de volgende tien gem.: Almelo, Weerseloo, Tubbergen, Ootmarsum, Enter, Vriesenveen, Rijssen, Denekamp, Borne en Wierden, ruim 12,000 zielen en 11 kerken, die door 12 Predikanten bediend worden.

ALMELO, gem. in de heerl. *Almelo-en-Vriesenveen*, in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en kant. *Almelo* (7 m. k., 4 s. d.), van rondom door het *Ambt Almelo* omgeven. Zij bevat niets meer dan de stad Almelo, die genoegzaam het middelpunt van het ambt uitmaakt, beslaat eene oppervlakte van 37 bund. gronds, en telt 590 h. en nagenoeg 3000 inw., onder welke ongeveer 2400 Herv., 350 R. K., 100 Menn., 15 Luth. en 125 Israeliten.

De stad ALMELO ligt 10 u. Z. O. van Zwolle, 9 u. O. ten N. van Deventer, en 4½ u. W. ten N. van Oldenzaal, aan onderscheiden

beken, die zich buiten de stad met elkander vereenigen en de Almelosche Aa vormen, langs welke riv. de stad schuitvaart op Zwolle heeft. Zij is eene arr. en kant. hoofdpl., en alzoo de zetel van regtbanken van eersten aanleg en koophandel, en van een vredegeregt.

De opkomst en eersten aanleg van dit stadje kunnen wij met geen zekerheid melden, alzoo deze van zoo ouden oorsprong zijn, dat daarvan geen geheugenis meer over is, en de oude charters en papieren, door de menigvuldige oorlogen, te loor gegaan zijn. Het moet echter eene der oudste plaatsen van Overijssel zijn, daar wij het reeds in de negende eeuw, bij ALFRIDUS, in het *Leven van den H. Ludgerus*, onder den naam van *Almaloh*, vermeld vinden. Uit welke schrijfwijze het vermoeden, als of het zijnen naam draagt naar het water de Aa, dat er doorstroomt, meer grond ontleent. In den beginne was het slechts een d., en komt als zoodanig voor in het verdrag, dat, den 22 December 1394, tusschen FREDERIK van BLANKENHEIM, den een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, en den Heer en Vrouwe van ALMELO, gesloten is. Maar als deze plaats, bij vervolg van tijden, in grootte en welvaart toenam, is zij, in het jaar 1421, door EGBERT, Heer VAN ALMELO, tot eene stad gemaakt en van stedelijke regten en regering voorzien. Gedurende den oorlog met Spanje, leed deze plaats echter zoo veel, dat het van eene st. in een vl. veranderd is; waarom het in 1672, door de Munsterschen, zeer gemakkelijk bemagtigd werd.

ALMELO is thans eene stad van den tweeden rang, wier inw. voorheen sterken handel dreven in fijn linnen, dat er geweven en gebleekt werd; deze tak van bestaan is echter, door het algemeen gebruik van katoen, genoegzaam geheel te niet gegaan; thans is het voornaamste middel van bestaan der Almeloërs het vervaardigen van stoffen, doch meestal van katoenen goederen; voorts handel, bijzonder ook in koren en de stad is algemeen neringrijk, vooral doordien zij de omliggende plaatsen van vele noodwendigheden voorziet. Men heeft er 1 stoomkatoen-spinnerij, 1 jeneverstokerij, 1 zeepziederij, 2 kalanderijen, 1 tabak- en snuifmolen, 1 rietmakerij (weverskammenfabrijk), 2 korenmolens, van welke 1 tevens een pelmolen is, 1 grutterij, 7 smederijen en 1 bierbrouwerij. De fabrijkanten van linnen en katoenen goederen laten die aan de huizen van hunne wevers, hier en elders gevestigd, vervaardigen, maar hebben die niet in hunne fabrijkhuizen vereenigd. De stad is welvarende, en hare inw., vooral vele der doopsgezinden, mogen onder de gegoede gerekend worden, waarvan de grond hoofdzakelijk in den vroeger bestaan hebbenden handel in linnen moet worden gezocht. Kunsten en wetenschappen worden met ijver, en niet zonder een gunstig gevolg, beoefend, en staan er in hooge achting.

De Herv. kerk, die hier vroeger gevonden werd, was vóór de Reformatie aan den H. GEORGIUS toegewijd; toen waren er 8 vikarijen in gevestigd, en de pastorij stond ter begeving van den Heer van ALMELO. Ten jare 1738 is deze kerk in eene nieuwe ruime kruiskerk herschapen, waarvan het koor uit het behouden gedeelte der oude kerk bestaat. Op dit koor vindt men eene eenvoudige, doch sierlijke marmeren graftombe der grafelijke familie VAN RECHTEREN, en daaronder eenen ruimen en luchtigen grafkelder van die familie. De toren, die tegen het kerkgebouw aanstaat, prijkt met eene fraaije lantaarn. Ten jare 1835 is de kerk, die ook van een sierlijk orgel voorzien is, door de geheele vernieuwing van het inwendige en het aanbrengen van gegoten ijzeren ramen, zoodanig verfraaid, dat zij onder de schoone en regelmatige kerkgebouwen eene eerste plaats

verdient. De Herv. gem., waartoe ook die van het *Ambt-Almelo* gerekend worden, behoort tot de class. van *Deventer*, ring van *Almelo*. Zij telt ruim 4200 ziel., en wordt door twee Predikanten bediend, wier beroep eene collatie van den Heer van Almelo-en-Vriesenveen is.

De Doopsg. hebben hier mede eene kerk. Die gem. telt, met eenige leden uit de nabuurschap, 180 zielen, en wordt bediend door eenen Predikant, die door den kerkenraad beroepen wordt.

De R. K. statie behoort tot het aartspr. van *Twenthe*, en telt ruim 800 zielen, onder welke ook die van het Ambt Almelo gerekend worden.

De Israëliten, wier getal met die van eenige omliggende plaatsen 200 beloopt, hebben te Almelo eene synagoge. Voorts heeft men hier nog een fraai stadhuis, een gasthuis, eene Latijnsche school, waaraan tevens het onderwijs in de levende talen en eene bloeijende kostschool, verbonden is, twee Nederduitsche scholen, met ruim 500 leerlingen, en een depart. der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 12 Augustus 1801 opgerigt is, en ruim 60 leden telt.

Almelo is de geboorteplaats van den letterkundigen Gerrit van Lennep, die in 1774 het licht zag, †19 September 1833.

ALMELO (AMBT-), gem. in de heerl. *Almelo-en-Vriesenveen*, in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en kant. *Almelo*, (7 m. k., 4 s. d.), palende N. aan Vriesenveen, O. aan Weerselo, Z. aan Delden en W. aan Wierden. Zij heeft noch dorp noch gehucht, maar bestaat uit eenige rondsom de stad Almelo verstrooid liggende h., beslaat 3843 bund. grond, telt 441 h., en ruim 2500 inw., onder welke 1830 Herv., 560 R. K. en 15 Israëlieten, die allen kerkelijk onder de stad Almelo behooren.

Het hoofdbestaan der inw. van deze gem. is landbouw en fabrijken. Men vindt er 1 stoomkatoenspinnerij, welke na tot op de hoogte van het muurwerk te zijn opgetrokken, bij den storm van 19 November 1836 ingestort, maar later weder herbouwd en voltooid is, 2 stoomkunstbleekerijen, 2 gewone linnen- en katoenbleekerijen, 2 leerlooijerijen, 2 windkorenmolens, waarvan een tevens tot pelmolen dient. De weeffabrijk, die hier vroeger bestond, is afgebroken. Voorts is hier eene Nederd. school met 320 leerlingen, en het huis van den Heer van Almelo-en-Vriesenveen, het Huis Almelo geheeten. Zie het hier volgende art.

ALMELO (HET HUIS), adell. huis in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en kant. *Almelo*, gem. *Ambt-Almelo*, onmiddellijk tegen de stad van dien naam gelegen, in de nabijheid van de plaats, waar het oude kasteel moet gestaan hebben, welk laatste in 1318, Egbert van Almelo I, aan Reinoud, den zoon des Graven van Gelre, opdroeg, en in den vorm van leen van hem terug ontving. Het tegenwoordige huis, in het jaar 1664, zoo niet gebouwd, dan toch vernieuwd, door Zeyger van Rechteren, is een fraai vierkant gebouw met twee vooruitspringende vleugels, rondom in zijne grachten gelegen.

ALMELO- EN- VRIESENVEEN, heerl. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, palende N. aan Ambt-Hardenberg en het koningrijk Hanover, O. aan de gem. Tubbergen Z. aan Borne, en W. aan Wierden en den Ham. Zij bevat de gem. Stad-Almelo, Ambt-Almelo en Vriesenveen, en daarin 11,187 bund. grond, met 1420 h. en ongeveer 8000 inw. De oorsprong dezer heerlijkh. moet gezocht worden ten tijde toen dat de Bisschoppen van Utrecht eenig wereldlijk gezag in Overijssel

verkregen hadden, ook behoorde zij oorspronkelijk niet tot het grondgebied van dat landschap, maar was afgescheiden van de kwartieren Salland en Twenthe, zoo als uit onderscheidene oude stukken blijkt, waarin gesproken wordt van de landen van *Sallant* en *Twenthe*, en de heerschap ALMELO; evenmin waren de Heeren van ALMELO onderdanen van den Bisschop van Utrecht, maar vrije, onafhankelijke souvereinen, die het *jus belli, armorum et federis* (het regt om oorlog te voeren, hunne vasallen te wapenen en verbonden te sluiten) bezaten, in één woord, deze heerl. had geene andere onderhoorigheid, dan aan het rijk, van hetwelk zij onmiddellijk, reeds ten tijde der Frankische Koningen, schijnt te zijn uitgegaan. Ook had de Heer van Almelo op zijn huis eene leenkamer, waarvan onderscheidene goederen, bij andere bezitten, als leenen verheven werden, en onder de voorregten dezer heerl. behoorde, dat de ingezetenen vrij waren van tol- en weggelden door geheel Overijssel, in welk voorregt zij, te allen tijde, tot op het jaar 1795, gehandhaafd zijn, terwijl zij ook niet mogten opgeroepen worden tot delven van grachten als anderzins.

Het eerste stuk, waarin men van de Heeren VAN ALMELO gewag gemaakt vindt, is eene acte van het jaar 1170, waarbij GODEVAART VAN RHENEN, acht en twintigste Bisschop van Utrecht, ten behoeve van het kapittel en de kerk van O. L. V. en St. LEBUINUS te Deventer, afstand doet van de nieuwe tienden in Salland, welke acte geteekend is, door EVERHARDUS AB ALMELO. Later was zekere HENDRIK VAN ALMELO, met de Heeren van Vianen, Amstel en Woerden, benevens den Hertog van Gelder in verbond, om GOSEWIJN VAN AMSTEL, den zeven en dertigsten Bisschop van Utrecht, die door WILLEM II, Graaf van Holland, afgezet was, tegen den in zijne plaats verkozen Bisschop, FREDERIK VAN VIANEN, te beschermen; terwijl zijn zoon ARNOLDUS AB ALMELO, in 1272, met JAN VAN NASSAU, den negen en dertigsten Bisschop van Utrecht, benevens de steden Deventer, Zwolle en anderen, het stadsregt, door den Bisschop aan Genemuiden gegeven, geteekend heeft, uit welk een en ander niet alleen de oudheid, maar tevens de aanzienlijkheid van dit geslacht, te dier tijd, is af te meten.

Van ARNOLDS zoon EGBERT kwam deze heerl. aan zijne erfdochter, BATE (BEATRIX) VAN ALMELO, die zich in huwelijk begaf met EVERT VAN HEKEN, geheeten VAN DER ESE, wiens broeder, FREDERIK VAN HEKER, gehuwd was met LUTGERT, de dochter van SWEDER VAN VOORST (eigenlijk VOËRST), uit wiens geslacht het huis Rechteren, bij Dalfsen, in het geslacht VAN HEKER gekomen is; en toen in 1457 de linie van EVERT, in het derde geslacht met JAN VAN HEKEREN, geheeten VAN DER ESE, uitgestorven was, kwam Almelo aan de linie van FREDERIK, die Heeren van *Rechteren* waren, in wier bezit het zich nog bevindt. In het begin hebben de bezitters zich nog wel HEKEREN of HEECKEREN, genaamd VAN RECHTEREN, geschreven, maar het eerste in later tijd weggelaten en zich uitsluitend VAN RECHTEREN genaamd. Thans wordt deze heerlijkheid in eigendom bezeten door ADOLF FREDERIK LODEWIJK Graaf VAN RECHTEREN LIMPURG, en levert alzoo het zeldzaam voorkomend voorbeeld op, dat zij, na verloop van vijf eeuwen, schoon in andere betrekking, in hetzelfde geslacht gebleven is.

ALMELOSCHE AA, riv., prov. *Overijssel*. Zie AA. (ALMELOSCHE)

ALMEN, d. in het voorm. graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw. arr., distr. en 1½ u. O. ten N. van *Zutphen*, kant. en 1 u. N. O. van *Warnsveld*, gem. en 1½ u. Z. van *Gorssel*, 7½ u. N. O. van *Arnhem*, aan de Berkel. Het telt 460 inw., die meest in landbouw hun bestaan vinden, en van welke de Herv. tot de gem. *Almen-*

en- Harfsen behooren. De h. liggen hier zeer verspreid, en het kerkje heeft eene zeer fraaije ligging te midden van de buitenplaats Ter Meulen, oudtijds het Hof te Almen genaamd. Vóór de Reformatie werd deze kerk door den Graaf van Zutphen begeven, en den Pastoor was eertijds een Kapelaan toegevoegd, die het vikariaat van den H. Nicolaas en Catharina had. Onder deze pastorij, te weten te Harfsen, was ook eene kapel gebouwd. Aan den ingang van het kerkje te Almen ziet men eene zeer oude doopvont van Bentheimer steen, met vier kolommen uitgewerkt, van welke twee van boven met menschenhoofden, een met een rams- en het vierde met een kattenhoofd uitgebeiteld zijn. Boven in den rand van het waterbekken, ziet men sporen als van eenig ijzerwerk, dat op de vont gestaan, en waarschijnlijk gediend zal hebben, om het deksel op te ligten, of wel om de gedaante van eene duif, den H. Geest afbeeldende, boven het water te laten zitten of zweven. De vont is eene Nederl. el hoog, en boven ruim tachtig duim over kruis breed. Men vindt haar afgebeeld in den *Gelderschen Volks-almanak* voor 1835.

Onder Almen ligt ook het adell. huis *Ekze*.

ALMEN (HOF TE), voorm. adellijk huis. Zie Meulen (Ter).

ALMEN-EN-HARFSEN, kerk. gem. prov. *Gelderland*, klass. en ring van *Zutphen*, met eene kerk en eene kapel die door éénen Predikant bediend worden. De gem. telt ruim 1100 zielen, en heeft een vrij beroep.

ALMENUM, zeer oud en beroemd d. in *Friesland*, kw. *Wetergoo*, griet. *Barradeel*, arr. en 5 u. W. van *Leeuwarden*, kant. en 2 u. W. van *Franeker*. Het is zuid- en noordwaarts langs den zeedijk gelegen, en was vroeger van grooter omvang, doch door de herhaalde uitleggingen van de stad Harlingen, grootendeels daarbij ingelijfd, zoo dat deze stad thans geheel door de landen van Almenum ingesloten is en dit dorp ten O. tot voorstad heeft. Sedert de vergrootingen van Harlingen schijnen er tusschen de regering van die stad, en die van de griet. Barradeel, gedurige twisten te hebben bestaan over de grensscheiding, totdat zij geeindigd zijn, door eene arbitrale uitspraak van den Stadhouder van Friesland van 30 April 1684, volgens welke onder anderen de Stad Harlingen verpligt is tot onderhoud der armen van Almenum. Hier werd, zoo men wil, in 777 de eerste Christenkerk van Friesland, door het toen bloeijend, doch reeds sedert de 11de eeuw uitgestorven geslacht der Fortemans, gesticht en aan den aartsengel Michaël toegewijd; later werd zij meermalen herbouwd en eindelijk, ingevolge octrooi van den Koning van Spanje, van 6 September 1565, in 1580 binnen de nieuwe wallen van Harlingen getrokken. In deze kerk werden, naar men wil, de oude privilegiën van Karel *den Groote* bewaard. De dorpsingezetenen behooren thans kerkelijk onder Harlingen, en het grietenijbestuur moet ook regt hebben op eene zitplaats in de groote kerk te Harlingen, althans tot het houden der stemmingen van Almenum, in die kerk.

Men telt hier 112 h., en 550 inw., onder welke 480 Herv., 50 R.K. en 15 Doopsgez., die hun bestaan grootendeels vinden in veeteelt, alsmede in den arbeid in de aldaar gevestigde fabrijken, waarvan de eigenaars in Harlingen wonen, zijnde 1 kalkbranderij, 1 oliemolen, 2 pelmolens, eene plateelbakkerij, 2 steenbakkerijen, 1 tras- en loodertsmolen, 7 houtzaagmolens, 1 dakpan- en estrikfabrijk, en 1 linnenbleekerij. Van de 2 lijnbanen is er nog maar ééne in werking. Ook is hier nog eene in 1828 geheel nieuw gebouwde school met onderwijzerswoning,

die doorgaans door 100 leerlingen, onder welke vele uit de stad Harlingen, bezocht wordt.

Weleer lagen ook onder ALMENUM, de sloten Bolta, Harliga, Harns en Gratinga, van welke laatste de tegenwoordig onder het dorp behoorende Gratingabuurt of Grettingabuurt haren naam ontleent. Op den zeedijk alhier, bij de grensscheiding der contributien van den vijf deelen zeedijkbuitendijks en binnendijks, staat het monument van steen, ter eere van CASPAR ROBLES, een Spaansch landvoogd, die de verbetering van de zoo nuttige zeedijken, ten spijt van aanmatigingen en vooroordeelen, met kracht heeft doorgezet.

Door dit dorp loopen de trekvaarten van Harlingen naar Franeker en van Harlingen naar Bolsward.

In 1064 beging RUUARD HARLINGA, op het kerkhof te ALMENUM, in eenen twist over het voorgaan ten offer, eenen manslag aan SASKER VAN HARNS. In 1516 stak FRITS VAN GRONSBACH, Drost van Harlingen, om redenen van defensie, de kerk en buurt van ALMENUM in brand.

ALMERS, voorm. adell. huis in *Hunzingo*, in het *Halve ambt*, prov. *Groningen*, onder het d. *Uithuizen*.

ALMKERK, d. in het *Land van Altena*, vroeger vereenigd met den *Lande van Arkel*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 5 u. W. ten N. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 2½ u. W. ten N. van *Heusden*, distr. en 2 u. N. W. van *Waalwijk*, gem. *Almkerk-en-Uitwijk*, 1½ u. Z. van *Woudrichem*, 2 u. N. O. van *Geertruidenburg*, aan de Alm, van welke rivier dit d. zijnen naam ontleent. 51° 46′ 20″ N. Br. en 22° 37′ 51″ O. L.

Het is het grootste der dorpen in het *Land van Altena*, en moet reeds in de zevende eeuw eene bewoonde plaats geweest zijn, want men vindt dat SWITBERT, een der discipelen van ST. WILLEBRORD, in Zandwijk, dat thans eene buurt van ALMKERK uitmaakt, in 698, eene kerk heeft ingewijd en men heeft er eenen vruchtbaren grond, die zoowel tot zaai- en teel-, als tot weiland dient, en ruim 1100 inw. Ten N. O., niet ver van het d. ziet men eenen heuvel, op welk voorheen het slot van Altena gestaan heeft. (Zie ALTENASCHE HEUVEL.)

De kerk, die bij de Herv. in gebruik is, was eertijds een groot gebouw, zoo als blijkt uit den afstand tusschen den toren en het koor, waarin de predikdienst verrigt wordt, zij behoort tot de gem. van *Almkerk-en-Emmikhoven*. Ook is hier eene dorpschool en er wordt telken jare, op den 8 Junij eene paardenmarkt gehouden, maar als die dag op Zondag invalt dan Zaturdag te voren.

ALMKERK is een der 72 dorpen, die bij den watervloed van den 18 November 1421 overstroomd zijn, maar het is grootendeels weder droog geworden; toen deze ramp voorviel stond hier een klooster van Reguliere Kanoniken, aldaar door zekeren REIMONT MINNEBODEN gesticht, hetwelk om gezegde overstrooming, naar Zwijndrecht verplaatst werd.

Den 3 Augustus 1826 ontstond alhier eenen zwaren brand, waardoor een gedeelte van het d. in asch werd gelegd, maar het is spoedig en, naar men wil, fraaijer weder opgebouwd.

Het maakt eene heerlijkheid uit, die thans in eigendom bezeten wordt door den Heer A. N. J. HANEDOES te Woudrichem.

Het wapen van Almkerk bestaat uit twee staande zalmen op een gouden veld.

ALMKERK-EN-EMMIKHOVEN, kerk. gem., prov. *Noord-Braband*, klass. van *Heusden*, ring van *Woudrichem*, met 1950 zielen, en eene

kerk, die door eenen Predikant bediend wordt. Het beroep geschiedt met agreatie van den Ambachtsheer van Almkerk.

ALMKERK-EN-UITWIJK, gem., prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, dist. *Waalwijk*, (11 m. k., 8 s. d.), palende N. en W. aan Sleeuwijk-en-de-Werken, en Rijswijk, O. aan Giessen, Z. aan Emmikhoven-en-Waardhuizen en Dussen. Het bevat, behalve de dorpen Almkerk en Uitwijk, ook nog de buurt Zandwijk, de geh.: de Drie Sluizen, Nieuwendijk, Uppelschedijk, Uppelsche hoek en Verlaatschen dijk, alsmede een gedeelte van den Nieuwen Altenaschen polder, met goede zaai-, bouw- en weilanden, twee Herv. kerken, 2 scholen en ruim 1300 inw., van welke de Herv. gedeeltelijk tot de gem. *Almkerk-en-Emmikhoven*, gedeeltelijk tot die van *Uitwijk-en-Waardhuizen* behooren. De R. K. die sedert de Hervorming tot de pastorij van *Dussen* behoord hebben, worden sedert 1837 tot de pastorij van *Woudrichem* gerekend.

ALMONDE, voorm. d. en heerlijkh. in den *Grooten-Zuid-Hollandschen-Waard*, het behoorde vroeger tot het *Land van Strijen*, tusschen Weede ten W., en Datmour ten O. Het was een der 72 dorpen, die bij den watervloed van 18 November 1421 verdronken, en onder de 34, die sedert niet weder te voorschijn gekomen zijn. Het was 1291 morgen of ongeveer 1100 bund. groot. En toen later een gedeelte van het land weder droog geraakte, werd Frederik Hendrik daarmede verleid.

Het wapen van deze heerl. bestond uit drie gouden kruisen op een zilveren veld, even als dat van het oude graafschap Strijen.

ALMSTEIN, voorm. kast. en heerl. in den *Grooten-Zuid-Hollandschen-Waard*, tusschen Eemkerk en Almkerk, aan den Alm, waarvan het zijnen naam ontleende. Het was een der 72 plaatsen, die bij den watervloed van den 18 November 1421 verdronken, en onder de 34, die later nimmer weder te voorschijn gekomen zijn. De heerl. was 1814 morgen of 1544 bund. groot.

ALMSVOET, ook wel, hoewel verkeerdelijk, Alsvoet of Alfvoet gespeld, voorm. d. in den *Grooten-Zuid-Hollandschen-Waard*, tusschen de Alm of Eemde ten W. en Eemkerk ten O., aan den uitloop van den Alm in den Maas, waarvan het zijnen naam ontleende. Bij den watervloed van den 18 November 1421 ondergespoeld, is het nooit weder droog geworden, ofschoon de streek, waar het gelegen heeft, nog lang onder den naam van de Visscherij-van-Almsvoet is bekend geweest. Het amb. besloeg 1142 morgen of 928 bund. grond.

AMOE, straat in *Oost-Indië*, beoosten het eil. Floris, tusschen de eil. Lomblem en Pantar op 124° 2' O. L.

ALOETOR, d. in *Oost-Indië*, de hoofdpl. der bevolking aan de oostkust van het *Moluksche* eil. *Babber*. De bevolking schijnt hierin tegenoverstelling van die der westkust van dit eil., zeer verraderlijk en wreed te zijn.

ALOEYSEN, voorm. heerlijkh. in den *Grooten-Zuid-Hollandschen-Waard*. Zie Alloysen,

ALOISEPOLDER, pold. op het *Eiland-van-Dordrecht*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Dordrecht*, gem. *Dubbeldam*, palende N. aan den Zuidpolder en den Stadspolder, N. O. aan den Noord-Bovenpolder, O. aan den Kop-van-het-eiland-van-Dordrecht, Z. aan den Buitengrond van den Zuid-Buitenpolder en aan den Haniaspolder, en W. aan den Wieldrechtschen-polder.

ALOR, plaats in *Oost-Indië*, op *Ombay*, een der *kleine Sundasche Eilanden*. Er is hier een posthouder en er komen jaarlijks eenige vaartuigen van Koepang, om er was en vogelnestjes voor Javaansch lijnwaad, Chinesche goederen en ijzerwerk in te ruilen.

ALOU (HATOE), kaap in *Oost-Indië*, resid. *Amboina*, op de noordkust van het eil. *Ceram*, ten W. van het strand Sukella.

ALOUWAN, neg. in *Oost-Indië*, op het eil. *Java*, prov. *Damak*, 24 palen O. van Samarang.

ALPHEN, kant., prov. *Zuid-Holland*, arr. *'s Gravenhage*, palende N. aan het kant. Woubrugge, O. aan het kant. Woerden, Z. aan het kant. Gouda, Z. W. aan het kant. Voorburg en W. aan het kant. Leyden n° 3, en bevattende de volgende negen gem.: Alphen, Benthuizen, Benthorn, Bodegraven, Hazerswoude, Hoogeveen, Nieuwveen-met-Uyterbuurt, Zevenhoven-en-Noorden en Zwammerdam, en daarin 17,312 bund., 85 v. roed. en 54 v. ell. land, 1982 h., 4 hout-zaagmolens, 7 korenmolens, 7 grutterijen, 2 bierbrouwerijen, 1 steen-, 5 pannen-, en tegel- en 2 pottenbakkerijen, welke ook tevens pannenbakkerijen zijn, 2 kalkovens, 13 scheepstimmerwerven, 2 leerlooijerijen, 1 loodwitmakerij, 2 touwslagerijen, 1 suiker- en 1 vernisfabrijk, 1 masten- en zeilmakerij, 1 beenzwartfabrijk, en 13,000 inw.

ALPHEN, kerk. ring, prov. *Zuid-Holland*, class. van *Leyden*, bevattende de volgende 11 gem.: Alphen, Woubrugge, Leyderdorp, Zwammerdam, Boskoop-en-Middelburg, Zoeterwoude, Benthuizen, Hoogmade-en-Rijpwetering, Oudshoorn-en-Gnephoek, Hazerswoude en Koudekerk. Deze ring telt 10,600 zielen en 12 kerken, die door 11 predikanten bediend worden.

ALPHEN, d. en kant. hoofdpl. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 5½ u. N. O. van *'s Gravenhage*, gem. *Alphen-en-Rietveld*, 3 u. O. van *Leyden*, 3 u. W. van *Woerden*, op den hoogen Rijndijk en langs den linker oever van den Ouden-Rijn, waarover eene ophaalbrug ligt, door welke het gemeenschap heeft met de Aarlanderveensche Rijnbuurt, die meestal, ofschoon ten onregte, tot dit dorp gerekend wordt, waartoe zij alleen kerkelijk behoort. Het ligt 52° 7′ 47″ N.Br., 22° 19′ 32″ O. L. Men is algemeen van gevoelen, dat het op de oude reiskaarten voorkomende, ALBINANA of ALBINIANA, elders ALPHENII CASTRA genoemd, hier omtrent gestaan en dat dit dorp hiervan zijnen naam ontleend hebbe. Minder is men het er over eens wat het geweest zij, want aangezien uit eenen steen, onder Alphen opgedolven, met het opschrift: *Leg. I.*, blijkt, dat het eerste legioen, het Minervische genaamd en hetwelk door DOMITIAAN opgerigt is, daar gelegen heeft, houden eenigen het voor een wapenhuis; terwijl anderen beweren, dat het een korenmagazijn geweest zij, en voeren tot staving van hun gevoelen aan, dat men hier, bij het omspitten van den grond eener burgt, behalve vele Romeinsche gedenkpenningen, ook hard gezengde en half verbrande tarwe gevonden heeft. Wat hiervan zij, de oudheid dezer plaats wordt ten volle bewezen uit eene oude vervallen put, vroeger achter zeker huis in de Papestraat te zien, welke van hetzelfde maaksel was, als die welke men op de burgt te Leyden vindt, en alzoo meer dan 2000 jaren oud moet geweest zijn, ter welker plaatse men in het begin der vorige eeuw, ruim 400 penningen van allerlei munt gevonden heeft. Ook heeft men in een ander daartegen over staand huis, ten minste 7 voet onder den grond, eenen ouden kelder ontdekt, in welke men, nadat het gewelf met geweld doorgebroken was, eenige schoenen van een spits

fatsoen, zoo als de Romeinen gewoon waren te dragen, gevonden heeft.

Alphen is een zeer vermakelijk en welvarend d., en een der grootste van geheel Holland, dat veel van zijne levendigheid te danken heeft aan den gestadigen doortogt, van groote en kleine vaartuigen, welke dagelijks den Rijn op- en afvaren, en van rijtuigen, die hier meestal pleisteren. Sedert het jaar 1680 is deze doorvaart nog merkelijk vermeerderd, door het uitdiepen van den Rijn; want voor dien tijd gebeurde het dikwijls, dat eene menigte vaartuigen, aan de Rijnbrug, naar hoog water moesten blijven wachten.

De tijd wanneer de eerste christen-kerk te Alphen gesticht is, kan niet worden nagegaan; vrij waarschijnlijk is het echter, dat dit reeds zeer vroeg, na de eerste prediking van het Christendom hier te lande, heeft plaats gehad. De kerk, die hier tijdens de Kerkhervorming stond, was toegewijd aan den H. Bonifacius, wiens afbeeldsel er ten toon plegt te staan. Behalve het hooge altaar, had zij er nog een van de H. Maagd, waarin eene kapelanij, of altijddurende vikarij was gesticht. Deze stichting, die door David van Bourgondie, vijfenvijftigsten Bisschop van Utrecht, goedgekeurd was, is den 30 October 1556, op het verzoek van Nicolaas van Alphen Nicolaasz., door Georgius van Egmond, den zestigsten Bisschop van Utrecht, nader bevestigd. Dit oude kerkgebouw moet van eene aanzienlijke grootte geweest zijn, en daarvoor een zware en zeer hooge toren gestaan hebben. Deze toren, die vierkant opging, tot binnen de klokkenzolder, en aldaar eene balustrade had, boven welke wederom eene spits uitstak, werd door de Spanjaarden van alle de ankers en al het ander ijzerwerk beroofd, en daardoor zoodanig verzwakt dat hij, bij gebrek aan de noodige voorzorg, in de maand April 1580 geheel instortte, zonder dat evenwel iemand daarbij omkwam. Behalve met dezen, prijkte dit gebouw met een niet onaardig spits torentje van eene klok voorzien. De Pastoor dezer kerk werd door den Abt van St. Paulus-abdij te Utrecht aangesteld, en het kostersambt door den Graaf van Holland begeven. Deze kerk brandde in 1618, nadat zij reeds eenen geruimen tijd bij de Hervormden in gebruik was, geheel af, en spoedig daarop werd de tegenwoordige gebouwd, die eene kruiskerk en geheel door de gem. bekostigd is. Vrijwillige inschrijvingen daartoe bedroegen 19,576 gl. en 18 st., naderhand heeft men nog 23,789 gl. over de gem. omgeslagen. Op het midden van het kruis staat een klein, maar sierlijk spits torentje, van uurwerk en slagwerk voorzien, en van binnen pronkt zij met koperen kroonen en een voortreffelijk orgel, dat er in 1815 geplaatst is. De burgerij heeft in het jaar 1722, aan de kerk drie zilveren schotels en vier bekers vereerd, om bij de viering van het H. Avondmaal te gebruiken, ook ziet men er de sierlijke grafplaats der Heeren en Vrouwen van Alphen, in eene kapel besloten; buiten de kerk ten Z. de grafplaats der familie Coster, en daar binnen ligt de verdienstelijke dichter en edele menschenvriend Jan Leonard Nierstrasz begraven, op wiens grafsteen het volgende vierregelig vers, van den dichter H. Tollens Cz., te lezen staat:

'tIs Nierstrasz, die hier rust: in 's levens bloei ontslapen,
Siert hem de kroon der braafheid vroeg;
Geen lofdicht siert zijn' graf, geen lauweren, geen wapen,
Zijn wandel is hem lofs genoeg.

De Herv. gem. van Alphen werd (volgens *de Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde kerk* door A. Ypeij en I. J. Dermout) in vereeniging met die van *Oudshoorn* ten jare 1587, tot stand gebragt door den derwaarts beroepen predikant Franciscus Pythius, hoewel het schijnt, dat zekere Wouter Evertz reeds vroeger aldaar het Predikambt bekleed heeft, misschien dat er toen nog geene vaste gem. bestond. Thans behoort deze gem. tot de klass. van *Leyden*, ring van *Alphen*, telt 2800 zielen; van welke 900 in de Aarlanderveensche Rijnbuurt wonen, en heeft eenen Predikant, die door den kerkeraad beroepen wordt; maar van dit beroep moet worden kennis gegeven aan den Ambachtsheer. Vroeger nam de Pastoor van Aarlanderveen hier de dienst waar, zoodat er reeds in 1457 of daaromtrent eene kerk moet hebben gestaan, maar sedert het jaar 1795 heeft Alphen eene afzonderlijke statie die tot het aartspr. van *Holland- en- Zeeland*, dek. van *Rijnland*, behoort, ongeveer 800 zielen telt, en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk is, in 1824, in eenen goeden stijl gebouwd, zij munt vooral van binnen door sierlijke eenvoudigheid uit. Ook is hier eene koninkljike paardenposterij, een postkantoor, een weeshuis, eene dorpschool met ruim 200 leerlingen, eene onlangs opgerigte kostschool voor jonge heeren, en eene jonge jufvrouwenschool met 25 à 30 leerlingen. Voorheen stond hier ook eene waag, waartoe het regt reeds voor 200 jaren aan dit dorp verleend werd; later werd zij echter naar de Aarlanderveensche Rijnbuurt overgebragt.

Het was vroeger eene afzonderlijke heerlijk., die later met *Rietveld*, vereenigd schijnt. Van het geslacht der oude Heeren van Alphen, heeft men weinig zekerheid; alleen vindt men dat Hugo van Kralingen, die in 1230, Baljuw van Holland was, stamheer van dit huis geweest is, en dat verscheide Heeren van Alphen 's Lands Graven gediend hebben, tot in het jaar 1484; terwijl onderscheidene latere afstammelingen van dit geslacht, zoo in de geleerde, als in de staatkundige wereld, beroemd geworden zijn. Zij voerde hetzelfde wapen dat nog aan de gem. *Alphen-en-Rietveld* eigen is (zie dat art.)

Alphen heeft van de vroegste tijden af rijkelijk zijn aandeel in de geschiedenissen gehad; want reeds in de dagen, toen de Deenen en Noormannen deze landen afliepen, moest ook deze plaats het droevig lot van geroofd en geplunderd te worden, ondergaan.

Vrouw Jacoba van Beijeren, die door haren neef Philips van Bourgondië, te Gent gevangen gehouden werd, omstreeks het jaar 1424, in manskleederen ontsnapt zijnde, werd bij hare verschijning, in de Hoeksche steden Schoonhoven, Gouda en Oudewater, als Gravin erkend, waarop de Bisschop van Utrecht mede hare zijde koos. Nu verzamelden de Kabeljaauwschen eene menigte volks bijeen, en begaven zich naar Alphen, om de gezegde steden aan te tasten, maar Jacoba viel hen, aan het hoofd van die van Gouda en andere Hoeksgezinden, den 21 October 1424, hier zoo geducht op het lijf, dat zij, na een hevig gevecht, de overwinning behaalde, en bovendien de banieren van Leyden, Haarlem en Amsterdam veroverde. Daarna door de steden Schoonhoven, Gouda, Oudewater en een aantal Stichtschen ondersteund, sloeg zij het beleg voor Haarlem. De Hertog van Bourgondië zond hierop eenige troepen af, om de benarde stedelingen te ontzetten, en tevens om de Goudsche sluis te stoppen, ten einde hierdoor aan Jacoba en de haren den aftogt naar Gouda te beletten. Maar de Gravin in tijds van den aanslag onderrigt zijnde en tevens,

dat hare vijanden reeds tot Leyden genaderd waren, brak heimelijk het beleg voor Haarlem op, en sloeg zich met haar leger te Alphen neder, waar de Kabeljaauwschen, onder aanvoering van Jan van Uitkerken, wiens vader bevelhebber van Haarlem was, op den laatsten April zoo raauw ontvangen werden, dat zij na eenen langdurigen en hardnekkigen strijd, waarin vrouw Jacoba zelve de haren aanvoerde, met groot verlies op de vlugt geraakten, en, tot voor de poorten van Leyden vervolgd werden, van welke stad alleen vijf en tachtig burgers op het slagveld bleven; waaruit men kan opmaken hoeveel er in het geheel gevallen zijn, hetgeen dan ook door sommigen op wel 500 begroot wordt.

In 1485 geraakten de Kabeljaauwschen, onder Johan van Ranst, Markgraaf van Antwerpen, hier weder slaags met de Hoekschen, onder Reinier van Broekhuizen; welke laatste op de vlugt gedreven werden.

Toen de Spanjaarden in 1573, het beleg van Leyden ondernamen, wierpen zij te Alphen eene verschansing op, die zij echter bij het naderen van Graaf Lodewijk van Nassau, weder moesten verlaten, waarop deze verschansing geheel vernietigd werd. Maar in het volgende jaar kwam de vijand terug, nam, na het verslaan der hier liggende Staatsche troepen, het dorp weder in, en wierp de verschansing andermaal op.

Een zware brand, die hier ten jare 1619 in eenen oliemolen uitbarstte, verspreidde zich zuid- en noordwaarts zoo fel, dat in weinig tijds niet alleen de molen, maar ook de fraaije kerk en bijna het geheele dorp aan kolen gelegd werd. Door dezen brand, alsmede door de toen plaats gehad hebbende overstroomingen, het gedurig doortrekken van krijgsvolk en het sterke deel, hetwelk dit dorp genomen had in toerustingen tot eenen togt buiten Utrecht, was de gem. zoo fel geteisterd, dat zij aan de Staten verzocht, om voor een jaar vrijgesteld te worden van de opbrengst harer belastingen, zijnde de ingezetenen daardoor naauwelijks in staat, om het noodige tot herbouw der kerk en afgebrande woningen bijeen te brengen. Omstreeks honderd jaren daarna, namelijk op den 5 September 1716, ontstond er anderwerf een zware brand in de grutterij van het dorp, die almede tot onderscheidene andere gebouwen oversloeg en alzoo 25 huizen vernielde.

Bij het doortrekken van het vliegend legertje, in de woelzieke dagen van het jaar 1787, vielen te Alphen, waar de partijen zeer op elkander verbitterd waren, groote onaangenaamheden voor, die tot spoorbijstere uitersten oversloegen, welke in hooge mate ten huize van den Heer de Superville gepleegd werden. Na de verandering van zaken in dat jaar, strekte Alphen voor eenen korten tijd aan den Hertog van Brunswijk ten hoofdkwartier, waar hem eene bezending uit hun Hoog Mogenden, bestaande uit de Heeren van Spaen van Hardestein en Wassenaer van Spanbroek, kwamen bedanken, voor de betoonde inschikkelijkheid, om geen krijgsvolk naar 's Gravenhage te zenden.

Toen in het jaar 1813, na het vertrekken der zoogenaamde *Gardes d'honneur*, de gehuwden tot leden der Nationale garde bestemd, en als zoodanig opgeschreven werden, waardoor men voor uittrekken begon te vreezen, waren het vooral de inw. van Alphen, Oudshoorn en Aarlanderveen, die, in eene vlaag van wanhoop, tegen dezen maatregel opstonden, de lijsten der krijgsopschrijving verscheurden, en zelfs op Leyden aanrukten, waar het gemeen hun de poorten opende, maar ook weldra door onbesuisde handelwijze toonde, zonder een welberaden

aanvoerder, geheel plan- en doelloos te werk te gaan, zoodat de landlieden, na een kort verwijl, de stad verlieten, terwijl een enkele hunner later deze daad van wanhoop met zijn hoofd boeten moest. Op het einde van dat jaar was dit dorp de eerste plaats in ons vaderland, waar de Oranje vlag op den toren werd geheschen.

Alphen wordt gezegd de geboortepl. geweest te zijn van den vermaarden historieschrijver Willem Heda. Hij was geheimschrijver van Keizer Maximiliaan, en werd door hem in gezantschappen gebezigd. Nadat hij het geestelijk gewaad had aangetrokken, werd hij Proost en Aartsdeken te Arnhem, en naderhand verheven tot Deken der proostdij van St. Jan te Utrecht. Hij † te Antwerpen in 1625, na het leven der Utrechtsche Bisschoppen, tot het jaar 1524 beschreven te hebben. Ook woonde hier weleer zekere Gideon van Jaarsveld, die muntmeester van West-Friesland geweest is, en door wien de scheepjesschellingen in 1679 gemunt zijn.

ALPHEN, d. in het *Land-tusschen-Maas-en-Waal*, prov. *Gelderland*, kw., arr., distr. en 6½ u. W. ten Z. van *Nijmegen*, kant en 3 u. Z. W. van *Druten*, gem. en 2 u. van *Appeltern*, 9½ u. van *Arnhem*, aan de Maas, 51° 49′ 31″ N. Br., 23° 8′ 25″ O. L. Tot dit d. behooren de geh. de Nieuwe schans, het Hoofd, Greffeling, den Haag, Kerkeind, Moleneind en Moorthuizen, alsmede een polder 700 bund. groot, die 's winters altijd onder water staat, en waartoe de droogwording van het vroeg of laat opengaan der sluizen en het vallen der rivier de Maas afhangt, loopende het dikwijls de maand Junij uit, eer hij geheel van het kwel- en regenwater ontzet is. Op dezen polder staat één watermolen. Alphen maakte voorheen met zijne onderhoorigheden, die gezamenlijk 831 bund. 63 v. roed. en 63 v. ell. beslaan, eene afzonderlijke gem. uit, maar is in 1818 met de gem. *Appeltern* vereenigd.

De Herv., die hier slechts 55 in getal zijn, hebben eene kerk, welke tot de gem. *Maasbommel*, behoort. De R. K. statie, die men tot het vik. van het voorm. bisdom van *Roermond*, dek. van *Druten*, rekent en ruim 700 zielen telt, heeft eene kerk, welke door eenen Pastoor bediend wordt. Voorts zijn hier eene school, met een gemiddeld getal van 70 leerlingen, 159 h. en ongeveer 800 inw., wier voornaamste middelen van bestaan, de landbouw en veeteelt zijn.

ALPHEN oudtijds Alfheim, d. in de *Baronie van Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. en ruim 4 u. Z. O. van *Breda*, kant. 3½ u. Z.O. ten O. van *Ginneken*, distr. en 4½ u. Z. O. ten Z. van *Prinsenhage*, gem. *Alphen-en-Riel* 1 u. N. van *Baarle-Nassau* en even zoo ver van de Belgische grenzen.

Dit dorp is zeer oud, want in 711 vindt men daarvan reeds gewag gemaakt, gevende Engelbrecht, een Saalfrankisch edelman, op den 20 Junij van dat jaar, Alfheim aan den H. Willebrordus, die het in 726 bij uitersten wille aan de abdij van Echternach maakte, door welke het, na verloop van 4½ eeuw, onder eenen jaarlijkschen cijns, over gegeven werd aan het klooster van Tongerloo. Naderhand is Alphen gekomen aan de Heeren van Breda; want Godevaart II, Heer *van Breda*, gaf in het jaar 1216 de Hoeve van Nieuwlandt, die tot Alphen behoorde, aan het klooster van Tongerloo. En Arnout van Loven benevens Elizabeth, zijne huisvrouw, Heer en Vrouw *van Breda*, schonken aan hetzelfde klooster ten tijde van Jan van Berlaer, dertienden Abt, ten jare 1280, zestig bunderen in bosschen en woestijnen, gelegen tusschen de hoeve van Nieuwlandt en het bosch der Tempelheeren. On-

derscheidene jongere zonen der Heeren van Breda, hebben zich voorheen den titel van Heeren van Alphen aangematigd. Onder anderen vindt men in het jaar 1229, Gillis van Breda, als Heer van Alphen vermeld. Deze liet na Isentrudis, vrouwe van Alphen, eerst gehuwd met Gillis van Oudenaerde en na diens dood met Godevaart van Wesemale. Vervolgens heeft Filips van Liedekerke, zoon van Raso van Gavere, Heer van *Liedekerke* en *Breda*, den naam gevoerd van Heer van Ulvenhout en Alphen en als zoodanig aan den Abt en het konvent van Tongerloo, tot eene aalmoes, kwijtgescholden eene rent van eenen wagen broods, die het gemelde klooster, uithoofde van zijne landen, aan den Heer van Alphen, als hij verpligt was ter heirvaart te trekken, schuldig was uit te reiken. Na zijns broeders Raso's afsterven, Heer van Breda geworden zijnde, gaf gezegde Filips die heerlijkheden over aan zijnen jongsten broeder Raso, die zich mede daarnaar heeft doen noemen. In het jaar 1334 werd deze heerlijkheid — welke den 14 Februarij 1326, door Gerard, Heer van Rassegem, als, door zijn huwelijk met Aleidis, Heer Filips dochter, Heer van het Land van Breda geworden zijnde, met geheel dat land aan Jan III, Hertog van *Braband*, verkocht was — door dien Hertog verpand aan Raso Heer van Liedekerke, maar in het jaar 1342 weder overgegeven aan Heer Willem van Duvenvoorde, die haar in handen gaf van Jan van Polanen, Heer van de Leck, door wien dit dorp weder aan het Land van Breda gehecht werd, waaraan het sedert onafscheidelijk gebleven is.

Alphen heeft niet weinig deel gehad aan de ongelukken des tijds, want in het jaar 1543 werd het van de Gelderschen, aangevoerd door Maarten van Rossem, geheel afgebrand en in de volgende oorlogen heeft het door plundering, brandschatting en verwoesting veel moeten lijden.

De kerk, die, bij hare stichting, toegewijd was aan den H. Willebrord en door eenen afgezondene uit het klooster van Tongerloo bediend werd, is na de Reformatie aan de Hervormden gekomen, die haar, in het begin dezer eeuw, weder hebben afgestaan aan de R. K. De statie van Alphen, die 1200 zielen telt, behoort tot het vik. van *Breda* of het Hollandsch gedeelte van het voormalig bisdom van *Antwerpen*, en het dek. van *Breda*, en wordt door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend. Omtrent de pastorij te Alphen, in de heide, zijn, voor omstreeks 50 jaren, kleine heuveltjes opgegraven, waarin men lijkbussen van Romeinsche Veldheeren met assche gevuld gevonden heeft. Deze zijn destijds naar de Abdij van Tongerloo, op wier grondgebied die heuveltjes gelegen zijn, overgebragt.

Toen hier eene Herv. gem. gevestigd werd, was de eerste Predikant Johannes Dabel, die in 1653 herwaarts kwam. In 1819 werd deze gem. gecombineerd met die van Chaam-en-Baarle-Nassau, zoodat de enkele Herv. die hier thans nog woont, gerekend wordt tot de gem. *Chaam-Baarle-Nassau-en-Alphen*. Men heeft er 55 h. en 350 inw., die meest in landbouw hun bestaan vinden.

Het wapen van Alphen bestaat in een schild van lazuur (blaauw) beladen met drie rotsen van goud, staande twee en een, het schild gedekt met eene kroon van goud en vijf fleurons van dezelfde kleur.

ALPHEN (HET HOF VAN) voorm. adell. huis in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, onder *Alphen-en-Rietveld*, ten O. van het d. Alphen. Het was een deftig gebouw met drie torens versierd, liggende rondom in zijne grachten met hoog geboomte en fraaije tuinen omgeven, en werd van ouds genaamd het huis Oud Kalslagen, door welk geslacht het gebouwd en bewoond is. Later heeft het lang tot woning van de

Ambachtsheeren van Alphen gestrekt; maar is nu sedert jaren gesloopt.

ALPHEN- EN- RIEL, gem., prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Ginneken*, distr. *Prinsenhage* (11 m. k. , 8 s. d.) palende N. aan Gilze-en-Rijen, O. aan Tilburg en Goirle, Z. aan België en Baarle-Nassau en W. aan Chaam. Zij bevat de d. Alphen en Riel, die te voren ieder eene afzonderlijke gem. uitmaakte, maar sedert 1810 te zamen vereenigd zijn. In de voorm. gem. *Alphen* liggen de wijken of geh. Kerk en Goeden tijd, Druisdijk, Vijfhuizen, Alphen-Oisterwijk, Ter Oever, waaronder de voormalige kommanderij Ter Braak, die eerst aan de orde der Tempelieren en later aan de Ridders van Maltha behoorde, Boshoven en Kwaalburg of Qualburg. De voorm. gem. Riel bevat de wijken of geh. Kerkeind, Zandeind en Brakel.

Men heeft in deze gem. 2 R. K. kerken, 1 Herv. kerk, 230 h. en ruim 1600 inw., onder welke slechts één Herv. en de overige R. K. zijn.

Het wapen dezer gem. is hetzelfde alsdat van Alphen.

ALPHEN-EN-RIETVELD, gem. prov. *Zuid-Holland*, arr. *'s Gravenhage*, kant. *Alphen*, palende N. aan den Rijn, die het van Oudshoorn-en-Gnephoek en Aarlanderveen scheidt, O. aan Zwammerdam, Z. aan Boskoop en Hazerswoude en W. aan Koudekerk.

Zij wordt verdeeld in 5 wijken, als: Steekt, Gouwsluis, het Dorp of bestrate gedeelte, Hoorn, ook genaamd Alpher-Hoorne, en Bontepaal, en bevat, behalve het d. Alphen, de polders: Grooten-Polder of Achter-de-Kerk en Zanen, Rietveld, de Nesse, Steekt en Rijneveld. Ook ligt nog onder deze gemeente de Gouwsche sluis en een gedeelte gronds de Hooge Burgt genaamd, (zie hierover op Burgt (Hooge) nader). Vroeger stonden hier de adellijke huizen het Hof-van-Alphen, het-Huis-te-Leeuwen, Brittenrust en Langeroode. Thans vindt men nog de buitenplaatsen Nieuw-Brittenrust, Grijpestein en Randwijk. De oppervlakte der geheele gem. beslaat 2310 bund. 30 v. r. 34 v. e. gronds en men telt er ongeveer 2800 inw., wier voornaamste middelen van bestaan zijn: landbouw, handel in boter en kaas en eenige fabrijken, zijnde 1 steenbakkerij, 4 pannenbakkerijën, 1 fabriek van beenzwart, 1 kaarsenmakerij, 1 vernisfabrijk, 1 kalkbranderij, 1 bierbrouwerij, 1 korenmolen, 1 grutterij, en 1 houtzaagmolen. Voor eenigen tijd waren hier nog eene jeneverstokerij en eene blaauwselfabrijk, die echter niet meer in werking zijn; veel vroeger moeten hier ook pijpenmakerijen zijn geweest, maar deze hebben sinds een aantal jaren opgehouden te bestaan.

Er zijn in deze gem. 1 Herv. kerk, 1 R. K. kerk, 3 scholen, eene afd. van het Nederl. Bijbelgenootschap met 50 leden, en met Oudshoorn een depart. der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 23 Januarij 1809 opgerigt is, en 60 leden telt.

De Heerlijkheid Alphen- en Rietveld is in het jaar 1745, door den Heer Jakob van den Meer, voor eene som van acht- en- vijftig duizend gulden verkocht geworden aan Catharina de Wilde, wed. van Abraham Jozua Braconier, Predikant te Utrecht, en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Theodorus Pieter Baron de Smeth van Alphen, Kamerheer van Z. M. en Lid van de Ridderschap van Holland, te 's Gravenhage.

Het wapen dezer gem. is eene zwarte ster met acht straalpunten, op een zilver veld.

ALPHEN-OISTERWIJK geh. in de *Baronie van Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 3 u. Z. O. van *Breda*, kant. en 3 u.

Z. O. ten O. van *Ginneken*, distr. en 3 u. O. Z. O. van *Prinsenhage*, gem. *Alphen-en-Riel*, ½ u. ten N. O. van *Alphen*, 1 u. ten Z. W. van *Riel*, aan den weg van Alphen op Riel.

ALPHER-HOORN, buurt in Rijnland. Zie Hoorn.

ALSCHEID, gem., grooth. *Luxemburg*. Zie Altscheidt.

ALSDORF geh., grooth. *Luxemburg*. Zie Arsdorf.

ALSETTO, riv. in het grooth. *Luxemburg*. Zie Eltz.

ALSIMO, katoenpl. in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, aan de monding der Warappakreek, op den linkeroever, tusschen de plant. Waterloo en den Grooten Oceaan, groot 500 akk. en 136 slaven, bij de Negers Okeleks genaamd.

ALSINGEN, gem., grooth. *Luxemburg*. Zie Alzingen.

ALSITZ, riv. in het grooth. *Luxemburg*. Zie Eltz.

ALSMEER, d. prov. *Noord-Holland*. Zie Aalsmeer.

ALSTEREN, d. prov. *Noord-Braband*. Zie Halsteren.

ALTEKLEEN, pold. in het *Land-van-Voorne*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. *Goedereede*, gem. *Melissant-Noorderschorren-en-Wellestrijpen*, palende N. aan Oud-Melissant, W. aan den polder van Dirksland, Z. en O. aan de Bieningen.

ALTEKLEIN, pold. op het eil. *Duiveland*, prov. *Zeeland*, distr., arr. en kant. *Zierikzee*, gem. *Nieuwerkerke*, palende W. en N. aan den pold. Bettewaarde, O. aan Capelle en Z. aan den Gouweveerpolder, waarvan het door den Steenendijk gescheiden is. Hij is bijna 32 bund. groot.

ALTEKLEIN, poldertje aan de oostzijde van het eil. *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*, distr. en arr. *Goes*, kant. *Kortgeen*, gem. *Kats*, bedijkt in 1670.

ALTENA, voorm. adell. huis in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant *Delft*, gem. *Hof van Delft*, even buiten de Schoolpoort der stad Delft. Opdat de Spanjaarden zich daarin niet mogten nestelen, werd het in het jaar 1575 afgebroken en verbrand, maar in later tijden is het door den Thesaurier Generaal der Vereenigde Nederlanden, George de Bije, weder opgebouwd. Op het laatst der vorige eeuw werd het tot een herberg verhuurd. Thans is het eene bouwmanswoning. De werf draagt nog de kenmerken, dat daarop vroeger eene burgt of kasteel gestaan heeft.

ALTENA, voormalig blokhuis op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, aan den IJssel, tegen over Deventer op de grenzen van Deventer en Voorst. Het werd in 1521 aangelegd, door Karel Hertog van Gelder, die daaruit de stedelingen groote schade toebragt. Toen de Geldersche het in 1528, uit schrik voor de Keizerschen, plotseling verlaten hadden, hebben de inw. van Deventer het tot den grond toe afgebroken, en daarvan de waag gebouwd, die nog in die stad op den Brink bestaat.

ALTENA, voorm. slot op de *Veluwe* bij Nijkerk. Zie Hulkestein.

ALTENA, van ouds vermaarde herberg in de *Betuwe*, kw., distr., arr. en 6½ u. O. van *Tiel*, kant. en 2 u. Z. van *Elst*, gem. en 1 u. Z. ten O. van *Valburg*, aan den Waaldijk, tusschen Nijmegen en Slijk-Ewijk. Van hier varen de schuiten met groente en koorn uit de Betuwe naar Nijmegen.

In het gastvertrek hangt eene schilderij, voorstellende eenen geestelijke, eenen krijgsman, eenen advokaat en eenen boer in zeer antieke kleeding. Onder den geestelijke staat te lezen: » ik bid voor u; » onder den krijgsman: » ik vecht voor u; » onder den advokaat: » ik pleit voor u; » en onder den boer: » en of gij bidt, en of gij vecht, en of gij pleit; ik ben de man, die de eijeren leit.

Men gist, dat de naam ALTENA afstamt van de ligging der huizen, al te na aan de rivier de Waal.

ALTENA of ALTONA, bewoonde berg in *West-Indië*, eil. *Curaçao*, in de voorst. *Scharlo*, ten O. de Willemstad.

ALTENA (LAND VAN), oudtijds ALTHENA, zeer schoone en vruchtbare landstreek, vroeger een gedeelte van *Zuid-Holland* uitgemaakt hebbende, thans tot de prov. *Noord-Braband* behoorende. Het grenst ten N. aan de Merwede, ten N. O. aan de Maas, ten Z. O. aan het Land van Heusden, ten Z. aan Dussen-Munster-en-Muilkerk en ten W. aan Dussen en de Bakkerskil, bevat de gem. Almkerk-en-Uitwijk, Op-en-Neer-Andel, Emmikhoven-en-Waardhuizen, Giesen, Rijswijk, de Werken-en-Sleeuwijk, Woudrichem-en-Oudendijk, en van de gem. Meeuwen-Hill-en-Babilonienbroek, alleen het dorp Hill benevens een gedeelte van Babilonienbroek, makende alzoo een gedeelte van het distr. *Waalwijk* en van het kant. *Heusden* uit, en beslaande eene oppervlakte van omtrent 6560 bund.

Voorheen was het een gedeelte van het oude Graafschap *Teisterband*, en een leen van de Graven van Kleef, totdat Graaf WILLEM, bijgenaamd *de Goede*, omtrent het jaar 1332, de oppermagt en leenheerschappij gekocht heeft van DIEDERIK IX, Graaf van *Kleef*; sedert welken tijd het altijd als een gedeelte van Holland beschouwd is. Men houdt DIEDERIK, den broeder van ROBBERT I, Heer van *Heusden*, die in het begin der 9de eeuw moet geleefd hebben, voor den stamvader der Heeren van ALTENA. In dezen stam bleef de heerl. tot het jaar 1135, als wanneer zij door huwelijk overging in het geslacht VAN HOORNE, dat in 1450 tot den gravenstand verheven werd. Uit dit geslacht kwam zij, in of omtrent 1550, met en benevens het Graafschap Hoorne, bij erfenis aan den, in 's lands geschiedenis, vermaarden FILIPS VAN MONTMORENCY, Graaf VAN HOORNE, die in 1568, om zijnen ijver voor Neêrlands vrijheid, met den beroemden LAMORAAL, Graaf VAN EGMOND, op ALBA's last, te Brussel onthalsd werd, en wiens weduwe WALBURGE VAN NIEUWENAAR, omstreeks het jaar 1600, deze heerl. voor 90,000 gulden aan de Staten van Holland verkocht. Na dien tijd is het LAND VAN ALTENA bij de graaflijkheids domeinen van Holland ingelijfd.

Het wordt door eenen dijk, die op verschillende plaatsen anderen namen draagt, als: de Werkensche, de Uppelsche, de Vervoortsche, de Ganswijksche of de Dussensche dijk, maar over het geheel ook wel de Oudaltenasche binnen-zeedijk geheeten wordt, verdeeld in het Oud Land van Altena, ten O., en in het Nieuw Land van Altena, ten W. van dien dijk gelegen. De grond, ofschoon de landen, bij aanhoudenden regen somtijds te lijden hebben, is evenwel, over het algemeen, door middel van zijne watermolens doorgaans tijdig van overtollig water ontlast. De ligging is verschillende, het lage land is 7 à 10 palmen of meer onder A. P., in Oud-Altena; doch in Nieuw-Altena, slechts 2, hoogstens 4 palm., onder A. P. Het land is vruchtbaar in tarw, koolzaad, gerst, rogge, haver en duivenboonen, en er groeit ook vlas en hennip, de wegen zijn er vlak en effen, en, in het Oud Land van Altena, meerendeels met willige boomen beplant; van Werkendam af tot Heusden toe, staan op vele plaatsen, ter wederzijde van den dijk, noten- en andere vruchtboomen.

Het ontleent vermoedelijk zijnen naam van een kasteel, dat onder Almkerk gestaan heeft. Zie ALTENA (SLOT VAN)

Toen bij den St. Elisabethsvloed, den 18 November 1421, de geheele Groote Zuid-Hollandsche Waard onderliep, werd deze streek, die ook in dien waard lag, mede geheel onder water bedolven. Zij moet echter spoedig weder droog geweest zijn, althans geen hinder meer van het water gehad hebben, als komende reeds in 1423 voor onder de onwillige plaatsen, om mede te werken tot de bedijking van den Grooten Zuidhollandschen Waard, dat toen nog als mogelijk beschouwd, doch nimmer tot stand gebragt werd.

In 1455 waren de Landen van Altena en Heusden aan de westzijde nog onbedijkt, want bij handvest van 31 Mei 1465 geeft Filips van Bourgondië consent aan zijnen *Lieve Neve* Jacob Grave tot Hoorn, Heer van Altenae, om dit land zoo ver noodig met eenen dijk te omringen, waarvan de tegenwoordige Oud-Altenasche binnen-zeedijk, die het Oud Land en het Nieuw Land van elkander scheidt, het grootste gedeelte uitmaakt.

In het jaar 1672, toen de Franschen Bommel en den Bommelerwaard introkken, en de steden Gorinchem en Woudrichem opeischten, werd het Land van Altena gedeeltelijk onder water gezet, om den vijand af te weren, en men liet het lang blank liggen.

Gevoeliger nog was de ramp, die het op het einde van het jaar 1740 trof, toen door stormwind en zware plasregens de Lek, de Maas en de Merwede, buitengewoon waren opgezwollen, en het water met zooveel kracht tegen de dijken aanperste, dat er verscheidene voor bezweken. Door de inbraak van den Maasdijk en het Land van Heusden, bij het dorp Hedikhuizen, tusschen den 24 en 25 December, veranderde het Land van Altena in eene woeste plas, en het water deed ongemeene schade, door het omverwerpen en wegspoelen van vele huizen, schuren en hooibergen, het verwoesten der akkers en het verdrinken van beesten. De ingezetenen hadden geen andere toevlugt, dan de nog overeind staande dijken en den Altenaschen heuvel, waarop zij zich, in het gure wintersaisoen, met de weinige geborgen have en vee, in grooten kommer en deerlijke armoede moesten behelpen. De gereedste verligting bestond in het maken van hulpgaten, om het water door de Bakkers-kil en in het Bergsche veld of den Biesbosch af te leiden, hetgeen zeer veel baat deed. Het gebrek aan hout en andere stoffen, die benoodigd waren tot digting van het gat bij Hedikhuizen, was oorzaak, dat men daarmede niet kon beginnen vóór den 16 Februarij 1741, hoewel men den dijk reeds op den 2 Maart digt had. Den 19 April kwam er evenwel een nieuwe ramp bij, aangezien het gemaakte werk aan het hulpgat bij Werkendam, dat wel beslagen, maar niet geheel digt was, door eenen hoogen vloed van benedenwater, wegspoelde; zoodat de landen, die reeds bezaaid waren, onder liepen, en het land in het midden van den zomer nog niet geheel droog geraakte. In dezen nood waren de landlieden onmagtig, om, zonder bijstand van anderen, de schade eenigzins te boeten. Men wendde zich te dien einde reeds vroeg tot de Gecommitteerde Raden, die gereedelijk eenen onderstand van twintigduizend gulden inwilligden, tot het koopen van leeftogt voor de behoeftigen en voeder voor het vee; terwijl zij naderhand, in twee reizen, nog een en dertig duizend gulden, tot herstelling der dijken, toestonden.

Dezelfde strenge winter, die den Franschen over het ijs den weg naar Nederland baande, was niet minder noodlottig voor het Land van Altena. Het was reeds twee jaren na den anderen onder water gezet, en onderging in September 1794 ten derden male dit deerlijk lot, zonder

schadevergoeding voor de voorgaande rampen verkregen te hebben, toen de landman slechts een gedeelte van den oogst had binnengebragt, moetende hij het overige graan, hetzij ter inzameling geschikt of niet, van den akker halen, de aardappelen, nog ter rooijing niet bekwaam, in den grond aan het bederf ten prooi laten, en het vee, omtrent drie maanden vóór den gewonen tijd, ter stalle drijven. Vijf doorsnijdingen deden de geheele streek onderloopen. In dezen toestand zaten de bewoners bij de aankomst der Franschen; en al wat er aangewend werd, om de doorsnijdingen te herstellen, en de gestopte sluizen en waterloozingen te openen, vond tegenwerking bij kwaadwilligen, die de waterloozing verhinderden; bovendien vonden de nijvere handen, die zich tot herstel repten, bij de belemmerende verkleumdheid, de te bewerkene stoffe door de koude onhandelbaar. Bij twee doorsnijdingen, ter ontlasting gemaakt, was geen genoegzame voorzorg gedragen tegen ijsgang of hoog water. Dit baarde te midden van Februarij de grootste verlegenheid en jammer. Niemand kon het dreigend gevaar, over het zwakke ijs loopende, ontvlugten, en het was te sterk, om er vaardig met schuiten door te breken. Zolders en daken strekten velen tot wijk- en bergplaatsen. Eenige huisgezinnen, die uit Woudrichem geen hulp konden verkrijgen, noch van daar door booten afgehaald worden, zaten driemaal vier en twintig uren zonder brood, en zonder vuur, moetende, daar zij zelven ter naauwernood lijfsberging hadden, een gedeelte van hun vee in den vloed zien omkomen. Uit dezen nood gered, zagen zij zich op nieuw, toen de reeds gevorderde maand Maart gunstiger dagen beloofde, in ramp gedompeld. Vele ingezetenen hadden reeds hunne benedenwoningen weder betrokken, wanneer het zwellen der rivieren hen noodzaakte, om andermaal naar den zolder te verhuizen en hun vee, gedeeltelijk op de gewone stallingen gebragt, daar af te halen, op de dijken en korentasten te brengen, terwijl velen, daar het meeste voeder nat en bedorven was, om hunne paarden en hoornvee in het leven te behouden, die naar het Geldersche voerden. In de tasten lagen tarwe, rogge, haver en boonen lang uitgeschoten, en broeiden zoo sterk, dat het mesthoopen gelijk waren en mensch noch vee tot voedsel konden verstrekken. Den 25. Februarij 1795 brak de dijk door aan het Vergereind boven de Haarsteeg, en den 22 Februarij 1799 terzelfder plaatse, zoo als ook tusschen 30 en 31 Januarij 1809 eene dijkbreuk plaats had boven Woudrichem, aan de zoogenaamde Nol; door alle deze dijkbreuken werd het Oudland van Altena geheel overstroomd.

Het bestuur over dijken en sluizen in het Land van Altena wordt uitgeoefend door twee collegien, als: door Dijkgraaf en Hoogdijkheemraden, van het Oud Land van Altena, en Dijkgraaf en Hoogdijkheemraden van het Nieuw Land van Altena.

ALTENA (NIEUW-LAND VAN), landstreek in *Noord-Braband*. Zie Altenasche Polder (Nieuwe).

ALTENA (OUD-LAND VAN), bevat het gedeelte van het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*, hetwelk ten N. door de Merwede, ten N. O. door de Maas, ten Z. O. door het Land van Heusden, ten Z. door Dussen- Munster- en- Muilkerk, en ten W. door den Nieuwen-Altenaschen-polder, waarvan het door den Oudaltenaschen binnen-zeedijk gescheiden is, en door Werkendam bepaald wordt. Het werd in 1467 na den vloed van 1421 herdijkt.

Het geheele Oud-Land van Altena watert door middel van watermolens en sluizen in den Oudaltenaschen binnenzeedijk, door den

Nieuwen-Altenaschen-polder, op de Bleekrivier, uit. De watermolens brengen het water tot ruim zes palm. boven A. P.

Het dijkbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, zeven Hoogdijkheemraden en eenen Penningmeester.

ALTENA (SLOT VAN), ook wel OUTENA, in het *Land van Altena*, ten N. O. van het d. *Almkerk*, aan den Alm. Volgens eene vertelling onder de ingezetenen, zoude de Heer van dit land, toen hij het kasteel wilde bouwen, in geschil gekomen zijn met zijnen broeder, die niet ver van hier insgelijks een kasteel had, en tot hem zeide: *Niet Al te na* of *Dat is Al te na*, waarvan dan het kasteel en vervolgens het geheele Land van Altena zijnen naam zou ontvangen hebben. Men moet dit echter voor een sprookje houden; want in de oude lijst der goederen van St. Maartenskerk te Utrecht vindt men HALTNA vermeld, en het schijnt niet vreemd te zijn, dat men hierdoor ALTENA verstaan moet; ook werd het LAND VAN ALTENA, HALTHENA of HOLTENA genoemd, waaruit de gissing ontstaan is, of men den naamsoorsprong niet zoude kunnen ontleenen van de vroegere houtrijkheid des lands.

Het slot was zeker geen der minste onder de Hollandsche kasteelen en men wil, dat het ook voor een tolhuis gediend hebbe of om de riv. de Alm te dekken, zijnde aan den anderen oever zwaar muurwerk in den grond gevonden, hetgeen doet vermoeden, dat ook dáár een slot heeft gestaan.

Toen de Edelen, medepligtig aan den dood van ALEID VAN POELGEEST, bijzit van ALBRECHT VAN BEIJEREN, op het slot van ALTENA geweken waren, werd het door den Hertog in het jaar 1393 belegerd en na eenen hardnekkigen tegenstand, bij verdrag, aan hem overgegeven, waarna hij het liet verwoesten; en er was sedert dien tijd niets meer van overig dan twee groote tienkante torens van welke de laatste in 1678, of volgens anderen in het jaar 1680, weggeruimd is; zoodat er thans niets anders dan een heuvel, bekend onder den naam van ALTENASCHEN HEUVEL, overig is (zie het volgende art.).

ALTENASCHE HEUVEL, hoogte in het *Land van Altena*, gem. *Almkerk en Uitwijk*, N. O. van het d. Almkerk, waarop vroeger het slot van Altena gestaan heeft, van hetwelk thans niets meer te vinden is. Van dezen heuvel, die zeer hoog is, zoodat hij bijna 9½ el boven A. P. reikt, en thans, met de boerenwoning, die daar reeds in 1600 gebouwd is, in eigendom behoort aan den bouwman FRANS VAN DE KOPPEL, heeft men een aangenaam gezigt over het geheele Land van *Altena*.

Toen in 1740 de Maasdijk doorbrak en daardoor het Land van Altena onder water gezet was, werden op den ALTENASCHEN HEUVEL onderscheidene runderen en paarden geborgen en daardoor in het leven behouden.

ALTENASCHE POLDER (NIEUWE) of het NIEUWE LAND VAN ALTENA, pold. in het *Land van Altena*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, distr. *Waalwijk*, gedeeltelijk gem. *Almkerk-en-Uitwijk*, gedeeltelijk gem. *Emmikhoven-en-Waardhuizen*, en voor het overige gedeelte gem. *de-Werken-en-Sleeuwijk* palende N. aan den Vervoornschen polder, O. aan het Oud-Land van Altena, waarvan het door den Oud-altenaschen binnenzeedijk gescheiden wordt, Z. aan den Zuid-Hollandschen of Dussenschen polder, en W. aan Dussen, de Bakkerskil en den zoogenaamden Karnemelkspolder.

Deze polder, die men in 1640 begonnen is te bedijken, beslaat eene oppervlakte van 1106 bund. 1 v. r. 52 v. e. meest welige akkers

en vette weilanden. Hij staat onder het bestuur van eenen Dijkgraaf en zes Hoogdijkheemraden, van welke een tevens penningmeester is, en ontlast zich, zoo van zijn eigen water als van dat, hetwelk hij van het Oud-Land van Altena, door de sluizen in den Oud-altenaschen binnen-zeedijk, ontvangt, en dat van den Vervoornschen-polder, door drie groote sluizen in den Nieuwendijk, op het Bergsche veld.

ALTEREN, d., prov. *Noord-Braband*. Zie HALSTEREN.

ALTEWIESE, geh., grooth. *Luxemburg*. Zie ALTWIES.

ALTFORST of OUD VOORST, d., in het *Land van Maas en Waal*, prov. *Gelderland*, kw., arr., distr. en 4½ u W. ten Z. van *Nijmegen*, kant. en 1½ u. Z. ten W. van *Druten*, gem. en ½ u. N. W. van *Appeltern*, ruim 7¼ u. Z. W. van Arnhem, midden in het weiland, binnendijks gelegen. Tot dit d. behooren de gehuchten: de Heppard, de Torsch en de Munniken Woerd, en een pold., bijna 600 bund. groot, die bij wintertijd onderloopt, en weder droog wordt naar gelang het water in de Maas vroeg of laat wegvalt. Zie voorts APPELTERN.

Men heeft er 50 h., eene in 1835 geheel nieuw gebouwde school, met een gemiddeld getal van 30 leerlingen, en ongeveer 270 inw., die in landbouw en veeteelt hun bestaan vinden, en onder welke men slechts 15 Herv. telt, die hier eene kerk hebben, welke tot de gem. *Altforst-en-Appeltern* behoort. De overige inw., die R. K. zijn, hebben hier eene statie, die tot het vik. van het voorm. bisd. van *Roermonde*, dek. van *Druten*, gerekend wordt. De kerk is in 1833 nieuw gebouwd en de pastorij in 1835 vergroot en gedeeltelijk veranderd.

ALTFORST-EN-APPELTERN, kerk. gem., prov. *Gelderland*, klass. van *Nijmegen*, ring van *Batenburg*, met 75 zielen en twee kerken, die door éénen Predikant bediend worden. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

ALTINGE, geh. in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*, kant. en 3 u. N. O. van *Hoogeveen*, gem. en ½ u. N. O. van *Beilen*.

ALTLINSTER, op de meeste kaarten ALENSTER gespeld, geh. in de heerl. *Linster*, grooth., kw., arr. en 2¼ u. N. ten O. van *Luxemburg*, kant. en 2 u. W. ten N. van *Betzdorf*, gem. en 1 u. van *Junglinster*.

ALTONA, kostgrond in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, aan den linkeroever der Parakreek, tusschen Vredenburg benedenwaarts, en La Bonne Amitié bovenwaarts; 3000 akk. groot, met 6 slaven. Deze plant. is in 1775 door de muitelingen geplunderd geworden.

ALTONA, berg in *West-Indië*. Zie ALTENA.

ALTONA (NIEUW), voorm., nu verlaten koffijplant. in *Nederl. Guiana*, kol. *Suriname*, aan den linkeroever der Perikakreek, tusschen Schonauwen benedenwaarts, en Poelwijk bovenwaarts, 426 akk. groot.

ALTRIER, geh., grooth. *Luxemburg*. Zie ALT-TRIER.

ALTRIG, riv. grooth. *Luxemburg*. Zie OLBET.

ALTSCHEID, ook veelal ALSCHEID gespeld, gem. in het graafschap *Wiltz*, in het grooth. *Luxemburg*, kw. en arr. *Diekirch*, kant. *Wiltz*, palende N. aan Wilwerwiltz, N. O. aan Constumb., O. aan Hoscheid, Z. aan Bourscheid en Goesdorf, en W. aan Wiltz. Zij bevat de gehuchten Altscheid, Kautenbach, Merckoltz en Schatburg, en daarin 430 inw., die tot de pastorij van *Niederwiltz* behooren.

Het geh. ALTSCHEID ligt 3 u. N. W. van *Diekirch*, 1 u. O. van *Wiltz*, van rondom door bosschen omgeven.

ALT-TRIER, meestal, hoewel verkeerdelijk, ALTRIER gespeld, geh. in het regtsgeb. van *Remich*, grooth. en arr. *Luxemburg*, kw. *Grevenmacker*, kant *Remich*, gem. *Bech*.

ALTWIES, ALTWEIS of ALTEWIESE, geh. in de heerl. *Roussy*, grooth., arr. en 3 u. Z. ten O. van *Luxemburg*, kw. en 5 u. Z. ten W. van *Grevenmacher*, kant. en Z. W. van *Remich*, gem. en ½ u. N. ten W. van *Mondorf*.

ALTZINGEN of ALZINGEN, d. in het regtsgeb. van *Luxemburg*, grooth., kw., arr., kant. en 1 u. Z. ten O. van *Luxemburg*, gem. en ¼ u. Z. van *Hesperingen*. Er is hier eene R. K. kerk, die door eenen Pastoor bediend wordt, en tot het bisd. *Namen*, dek. van *St. Pieter* te *Luxemburg*, behoort.

ALVA (HEUVEL VAN) of HEUVEL VAN ALBA. Dezen naam geven de bewoners van het *Land van Altena*, aan eene hoogte in de gem. *Almkerk-en-Uitwijk*, bij het d. Uitwijk, waarop gebouwen schijnen gestaan te hebben, zoo als men uit de daar nog gevonden wordende puin enz., meent te moeten opmaken. Veelligt heeft dáár het kasteel gestaan, dat aanleiding gegeven heeft tot het sprookje, waarvan men den naam Altena wil afleiden.

ALZETTE, riv., grooth. *Luxemburg*. Zie OLZET.

ALZINGEN, ALSINGEN, in het Fr. HACHIVILLE, HACHERVILLE of ACHEVILLE, gem., grooth. *Luxemburg*, kw. en arr. *Diekirch*, kant. *Clervaux*, palende W. en N. aan Belgisch Luxemburg, O. aan de gem. Asselborn en Z. aan de gem. Begem. Zij bevat de d. Alzingen en Hoffelt, en de geh. Lewesmühlen, Moulin-Neuf en Weyler, telt 480 inw., en heeft 2 R. K. kerken.

Het d. ALZINGEN, ligt 6 u. N. ten W. van Diekirch, 2 u N. W. van Clervaux, 2¼ u. O. van het Belgische stadje Houffalize. De inw., die alle R. K. zijn, hebben hier eene pastorij, die tot het bisd. Namen, dek. van Clervaux, behoort.

ALZINGEN, d., in het regtsgeb. van *Luxemburg*. Zie ALTZINGEN.

AMA (WAY), riv. in *Oost-Indië*, eil. *Amboina*, op de noordkust van het schiereil. Hitoe.

AMABIEN, neg. in *Oost-Indië*, op de westkust van het eil. *Timor*, in eene baai, 7 u. N. O. van Koepang, 4 u. Z. van Seavian.

AMACOEWA of AMAKOWA, neg., in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, onder den Radja van *Sohomi-it* staande.

AMAHEI of AMAHEY, bogt in *Oost-Indië*, op de zuidkust van het *Ambonsche* eil. *Ceram*, digt achter den hoek van Koak. Zij doet zich bij het in- en uitzeilen zeer schoon voor, is van alle kanten bijna besloten, en vormt eene goede reede, alzoo men er tegen alle winden beveiligd is, maar aan de eene zijde heeft zij eene ondiepte.

Er zijn drie negorijen: Amahei, Suwokuw en Makarikie, thans digt aan het strand, maar vroeger wel drie uren landwaarts in, tusschen de rivieren Makarikie en Roewatta gelegen. De inw. waren eertijds Heidenen, en werden door den Koning van Ternate aan de Nederlanders geschonken. In het jaar 1647 werden zij echter, op hun verzoek, Christenen; maar zij zijn nog zeer dom, eenvoudig en bijgeloovig. In de 17de eeuw beliep hun getal ruim 1000, waaronder 215 weerbare mannen en 66 dati's; in 1823 waren er 1220 zielen, en onder deze eenige weinige Mahomedanen, die hier eene ellendige moskee hadden, de overige waren Christenen, van welke ongeveer 100 ledematen der Herv. kerk waren, terwijl

ruim 40 kinderen de school bezochten. De bevolking was toen aanmerkelijk afgenomen, door de kinderziekte; want men is hier zoo tegen de koepokinenting ingenomen, dat men die door de vlugt zoekt te ontduiken. Vele woningen waren ook in diep verval geraakt en eenige andere gesloten. Hoe nederig er deze woningen ook uitzien, heerscht er toch geen armoede in, want om levensmiddelen te bekomen, behoeft men zich slechts naar de bosschen te begeven, waar die in overvloed gevonden worden.

Amahei is bekend door het fraaije hout voor bladen van tafels, dat de grond hier oplevert. Ook de kruidnagelen zouden hier welig tieren, wanneer het Nederlandsche gouvernement vroeger niet noodzakelijk geoordeeld had, die, ter voorkoming van den sluikhandel, zorgvuldig te doen uitroeijen. Maar er worden eene soort van onharige padi, die zeer ligt is, en boontjes van katjang, veel naar prinsessen- of heerenboontjes gelijkende, aangekweekt.

AMAHEI of Amahey, neg. in *Oost-Indië*, op de zuidkust van het *Ambonsche* eil. *Ceram*, in de bogt van denzelfden naam, bij eenen zeer moerassigen grond, dien men door moet, om aan de waterplaats te komen, 3° 26′ Z. Br., 126° 53′ O. L. In de 17de eeuw was zij 650 ziel. sterk, en kon 150 weerbare mannen en 32 dati's op de been brengen. In 1823 telde men er 694 ziel., onder welke 61 leden der Herv. kerk en 23 schoolkinderen. Van de afgebrande kerk stond toen nog een gedeelte der muren, hetwelk blijken droeg, dat dit gebouw niet van de geringste geweest was; ook had men reeds hout voor eene nieuwe kerk bijeengebragt.

AMAHOESOE, neg. in *Oost-Indië*, op het eil. *Amboina*, op de N. W. kust van het schiereil. *Leytimor*.

AMAHOLO, voorm. neg. op het eil. *Ceram*. Zie Ammaholo.

AMAHONO, oude naam van het d. Suwokuw op het eil. *Ceram*. Zie Suwoku.

AMA ICA, voorm. neg. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Oma*, op den heuvel *Ama Ila*.

AMA ILA, heuvel in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Oma*. Vroeger lagen er drie negorijen of Indiaansche dorpen op: Ama Ila, Ama Ica en Ama Toeli.

AMA ILA, voorm. neg. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Oma*, op den heuvel *Ama Ila*.

AMAKONG, vorst. in *Oost-Indië*, op het eil. *Timor*.

AMAKOWA, neg. in *Oost-Indië*. Zie Amacobwa.

AMALESSI, voorm. neg. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, ruim 3 u. gaans van het zuidelijke strand. Zij is reeds in het midden der 17de eeuw door die van Wassea vernield.

AMALIESTEIN of Ameliestein, oud adell. huis in het *Land van Vianen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 8 u. N. O. van *Dordrecht*, kant., gem. en ½ u. W. van *Vianen*, in het *Vianensche Bosch*. Heer Hendrik van Brederode, die in 1568 overleden is, deed het bouwen voor zijne gemalin Amalia van Nieuwenaar, naar wie hij het noemde. Het was een fraai gebouw, rondom in vijvers gelegen, maar is, in het begin der vorige eeuw, geheel gesloopt. De grond behoort thans in eigendom aan den Heer Staatsraad J. Blanken, Jz.

AMAMA, voorm. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, onder *Garijp*.

AMAM, distr. in *Oost-Indië*, op het midden van het eil. *Sumatra*.

AMANUS-GRACHT, kanaal in *Oost-Indië*, eil. *Java*, W. van *Batavia*, buiten de voorm. Utrechtsche poort, zijnde in het jaar 1647, op eigen kosten van den Prokureur JOHANNES AMANUS, gegraven. Er zijn vele fraaije tuinen aangelegd, die men echter meestal, uithoofde van de ongezondheid, verlaten heeft.

AMARASSI, neg. in *Oost-Indië*, op de zuidwestkust van het eil. *Timor*.

AMASSIA, kl. st. in *Oost-Indie*, op de zuidoostkust van het eil. *Timor*. 0° 18′ Z. Br., 120° 33′ O. L.

AMA TOELI, voorm. neg. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Oma*, op den heuvel *Ama Ila*.

AMBA, riv. in *Oost-Indië*, op de noordkust van het eil. *Java*, resid. *Kadoe*, die niet ver van den hoek Paboeranam in zee valt.

AMBA, neg. in *Oost-Indië*, eil. *Java*, landschap *Mataram*, N. van Karta-Soera-de-Ningrat, Z. van Salatiga, aan den weg van Samarang naar Souracarta.

AMBACHT (KORT-EN-LANG-), pold. in de *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. en gem. *Sliedrecht*, palende N. aan de Merwede, O. aan den polder de Ruigtens, Z. aan de Sneepkil, en W. aan Stededijk; groot 108 bund., 7 v. r. Vóór de overstrooming van 18 November 1421, behoorden deze gronden onder de baronie en heerl. van *Merwede* of heerl. *Craeijestein*, en sedert die overstrooming zijn zij weder aangeslibd en drooggeloopen.

AMBACHT (LUITEN), geh., prov. *Noord-Braband*. Zie LUITEN-AMBACHT.

AMBACHTEN (DE VIER), in het lat. QUATUOR OFFICIA, in het fransch LES QUATRES MÉTIERS, aloude benaming van de gronden, tusschen het Land van Waas en de Honte of Westerschelde gelegen, en dus genoemd naar de vier hoofdplaatsen (A s s e n e d e, A x e l, B o c h o u t e en H u l s t) aan welke het omgelegen land onderworpen was.

Zij behoorden tot het Duitsche rijk, en de ingezetenen stonden, in het kerkelijke, onder den Utrechtschen Bisschop. Toen Keizer OTTO I op de grenzen van het Rijk, omstreeks het jaar 940, het nieuwe kasteel te Gent bouwde, onderwierp hij daaraan het *L a n d v a n W a a s* en de VIER AMBACHTEN. Deze nabuurschap viel nogtans den Vlamingen lastig, en hunne vorst poogde daarom deze gronden van het Rijk *als leen* te ontvangen. Ten jare 1037 schonk dan ook keizer HENDRIK IV, als leenheer, aan BOUDEWIJN I. Graaf van *Vlaanderen*, de VIER AMBACHTEN. BOUDEWIJN stond deze daarna af aan ROBBERT *de Fries*, en deze wederom aan zijnen zoon ROBBERT II, bijgenaamd van *Jeruzalem*. Steeds terugkeerende tot de Graven van Vlaanderen, poogden deze zich van lieverlede van de leenroerigheid te ontslaan, doch dan legden er de Keizers de hand op. Zoo gaf Keizer FREDERIK in 1218 ook de VIER AMBACHTEN aan den Hollandschen Graaf WILLEM I, omdat de Vlaamsche Gravin JOHANNA de verheffing had verzuimd; doch zijn zoon HENDRIK herriep deze gifte in 1221 en gaf ze aan JOHANNA terug. MARGARETHA volgde het voorbeeld harer zuster, doch JAN en BOUDEWIJN VAN AVENNES, hare zonen uit haar eerste huwelijk, in het bezit van Henegouwen gesteld, vorderden in 1247 ook de Rijks leenen terug. Den 11 Junij 1252, verklaarde ook WILLEM II, Graaf van *Holland* en Roomsch Koning, wiens zuster ADELHEID met JAN VAN AVENNES gehuwd was, gezegde Ambachten aan het rijk vervallen, dewijl MARGREET in gebreke gebleven was, om ze van hem te verheffen; waarop hij die weder ter leen uitgaf aan gezegden JAN VAN AVENNES. RICHARD

van Cornwallis, die door eenige Keurvorsten tot Keizer verkoren was, vernietigde in 1258 en 1260 wel Willems uitspraak, doch Margareets zoon Guy, zijne moeder opgevolgd zijnde en al wederom de leenen verontachtzamende, verklaarde Keizer Rudolf I, in 1320 de Vier Ambachten ook wederom voor verbeurd, en droeg ze op aan Jan van Avennes, *de Jonge*, die zijnen vader inmiddels was opgevolgd. Sedert bleven de Vier Ambachten aan de Graven van Holland en Henegouwen, tot op het jaar 1323, toen Willem III, bij verdrag zijn regt daarop afstond aan Robbert, Graaf van *Vlaanderen*, wiens opvolgers, van toen af, in het gerust bezit daarvan gebleven zijn, mits altijd den Keizer als hunnen leenheer erkennende. Karel V, heeft nogtans ook hier aan die leenroerigheid een einde gemaakt. Nadat bij den Munsterschen Vrede Axel en Hulst aan het gemeenebest der Vereenigde Nederlanden toegekend zijn geworden, is de benaming in onbruik geraakt.

AMBACHTEN- (DE VIER), anders genoemd Duivendijke c. a., gem. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, dus wel genoemd omdat zij uit de vier amb. heerl. Brijdorpe, Duivendijke, Klaas Kinderenkerke en Loopers Kapelle is zamengesteld. Zie voorts Duivendijke.

AMBACHTSPOLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *'s Gravenhage*, kant. *Alphen*, gem. *Hazerswoude*; groot 25 bund. en liggende 3½ v. beneden A.P.

AMBACHT VAN DORP, voorm. ambt in *Delfland*. Zie Dorp-Ambacht.

AMBADJANG, berg in *Oost-Indie*, op het eil. *Sumatra*. 933 ell., 85 v. boven de oppervlakte der zee. Het is een der toppen van het gebergte *Singalong*. Vroeger liep de weg uit de Beneden- naar de Bovenlanden over dezen berg en was alzoo uiterst steil, ruw en smal; desniettegenstaande heeft de Luitenant Kolonel Raaff in 1822 zijne troepen en geschut daarover weten te brengen. In 1833 heeft de toenmalige Commissaris-Generaal van den Bosch, eenen anderen weg doen aanleggen, waarbij de Ambadjang vermeden wordt. Zie Anéi.

AMBAHIO st., in *Oost-Indië*, op de Oostkust van het eil. *Celebes* in de baai van Tello 2° 20′ Z. Br. 116° 58′ O. L.

AMBAL, ads. resid., in *Oost-Indië*, op het eil. *Java*, resid. *Baglen*, zijnde tevens een regentschap van dien zelfden naam.

AMBALEGA, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Madura*, bijna te midden van het eil., 2½ m. O. ten Z. van Maduretna, 1 m. N. W. van Sampan, ten N. van eene bergrij, die zich van Sotia tot Sanpan uitstrekt. Zij is van rondsom door een fraai bosch omgeven, heeft eenen schoonen Moorschen tempel en telt wel 4000 huisgezinnen, die onder eenen Ingabei staan.

AMBARAWA, distr. in *Oost-Indië*, eil. *Java*, resid. *Kadoe*.

AMBAUWANG, plaats in *Oost-Indië*, eil. *Borneo*, waar niet zeer diep onder den grond diamant- en goudmijnen gevonden worden.

AMBILAN (AJER), riv. in *Oost-Indië*, op het eil. *Sumatra*. Zie Indragiri.

AMBIVARITEN, een der volkstammen, die, ten tijde toen de Romeinsche Veldheer Julius Cesar eenen inval in deze gewesten deed, dit land bewoonden. Daar Cesar hen slechts eenmaal noemt, is het zeer moeijelijk te bepalen, in welk gedeelte van ons land zij hun verblijf hielden. Sommigen plaatsen hen tusschen Breda en Bergen-op-Zoom en dus in de *Baronie van Breda*, anderen meer zuidelijk

in de omstreken van Antwerpen, hetwelk zijnen naam (*Ambtvarten*) van hen zal gehad hebben; nog anderen zelfs bezuiden den Demer, tusschen den Dender en de Maas. Velen zijn daarentegen van gevoelen, dat zij meer noordelijk gevestigd waren; sommigen van dezen plaatsen hen in *Opper-Gelderland*, en willen de benaming der stad *Emmerik* van hen afleiden; terwijl anderen hunne woonplaats bepalen tusschen de Maas en den Rijn en dus in *Gelderland*, in het *Land-tusschen-Maas-en-Waal*, een gedeelte van het tegenwoordige distr. *Nijmegen*. Deze laatste meening heeft wel het meeste voor zich, terwijl ook het oord met den naam zeer goed instemt, die uit ons *om-* (*amb*) en *oservaren* verklaard schijnt te moeten worden.

AMBLAU, Amblauw of Amblou, ook wel onder den naam van Amblio voorkomende, en door de inlanders wel eens Belauw genaamd, eil. in *Oost-Indië*, gouv. *Amboina*, 3 u. van den zuidoostelijken hoek van Boero, op 3° 55' Z. Br. en 127° O. L. Het beslaat 3 Duitsche mijlen in den omtrek, is bijna ovaal of eirond van gedaante, zeer bergachtig en een der onvruchtbaarste der *Ambonsche eilanden*, zoodat het weinig sago, en naauwelijks genoeg rijst voor de behoefte der zeer armoedige inw. oplevert, die daarom hunne meeste levensmiddelen van het eil. Boero halen; vroeger vond men er vele nagelboomen; ook heeft men er onderscheidene soorten van visch, en aan de stranden worden bij uitstek fraaije zeehorentjes en schelpen gevonden.

Het land is met eene menigte riviertjes doorsneden, waarvan de voornaamste zijn: de Ela, de Lapia, de Soboe, de Selaria of Selassa, de Sale, de Boy, de Loene, de Loewa, de Nitoe, de Silehoe en de Boate. Men telt er thans 2000 inw., maar het was oudtijds veel volkrijker, zoodat men er wel vijftien dorpen vond, die ieder ongeveer 500 inw. bevatte, deze dorpen waren evenwel reeds op het einde der 17de eeuw tot op negen verminderd. Vroeger stonden de inw. onder die van *Roemah Ite* op *Boero*, maar in 1638 werden zij door den Koning Hamza voor vrije volken verklaard, en hun eenen afzonderlijken Sengadji of Hertog gegeven.

Men heeft op onderscheiden tijden vestingen op dit eil. aangelegd en die van bezetting voorzien, ten einde den sluikhandel en andere aanslagen der eilanders voor te komen, maar meer dan eens zijn deze vestingen door de Amblauwers afgeloopen en ons volk vermoord, zoo als onder anderen in 1633 plaats had, voor welk schendig feit zij in 1641 vergiffenis kwamen smeken, tevens verzoekende, dat hun eiland wederom van eene bezetting mogt worden voorzien; hetwelk men hun, na verloop van eenigen tijd, gedurende welken zij blijken van trouw gegeven hadden, toestond. Twee jaren later deed de Gouverneur van Amboina, Gerard Demmer, hier een fortje aanleggen, waarop een Sergeant met eenige manschappen post hield. Bij den opstand der Amboinezen, in Maart 1651, werd de Sergeant Laurens Sipkens, terwijl hij beneden in het fort met de Orang kaja's over een en ander zat te beraadslagen, door dezen op eene verraderlijke wijze om het leven gebragt. Vier soldaten echter, die zich boven bevonden, wisten zich aldaar eenige dagen tegen de muitende inboorlingen te verdedigen, maar eindelijk, door hunne wonden te veel verzwakt zijnde, gaven zij het fortje aan Kimelaha Hasi, het hoofd der muiters, over, die hen met eenen duren eed bezwoer, dat hij hun geen leed zoude aandoen, welken eed hij ook letterlijk gestand deed, door zelve hen ongemoeid te laten, maar evenwel te zorgen, dat zij dadelijk door anderen vermoord werden, waarop het fortje door de muiters verbrand en verder afge-

broken werd. In Augustus daaraanvolgende werd het eil. weder bemagtigd door de onzen, die de nagelboomen uitroeiden. Later is het dikwijls door de invallen der Negers van Nieuw Guinea verontrust, die het, onder anderen in 1765, plunderden en eene menigte inw. wegvoerden. Maar toen de Oost-Indische kompagnie hier vervolgens eenen Posthouder met eene kleine bezetting geplaatst had, schijnen dergelijke aanrandingen niet meer te hebben plaats gehad.

AMBOELOE óf AMBOLOE, d. in *Indië*, op het eil. *Java*, resid. en onderresid. *Rembang*, 113 palen van Samarang, aan de noordkust, ten W. van de riv. Troepen.

AMBOENG, st. op het Oost-Indische eil. *Borneo*. Zie AMBOONG.

AMBOINA landv. in *Oost-Indië*, de oudste en eene der gewigtigste bezittingen der Nederlanders beoosten Java. Zij behoort tot de *Moluksche eilanden*, en bevat die eilandengroep, welke onder den naam van AMBONSCHE EILANDEN bekend is, en waarvan de volgende twaalf de voornaamste zijn: Amboina, Ceram, Boero, Amblau, Manipa, Kilang, Benoa, Noessa-Laoet, Honimao of Saparoea en Boewang Bessi of Oma ook wel Haroeka genaamd, welke drie laatste veelal de Uliassers geheeten worden. Alle deze eilanden liggen in die zee, welke door de Portugezen van oudsher *Archipelago di St. Lazaro* genoemd wordt.

De grond dezer eilanden is over het algemeen zeer vruchtbaar, hoewel meestal bedekt met heuvelen of bergen, die tamelijk hoog en van smalle valeijen doorsneden zijn. Vele dezer bergen bestaan uit digt graniet, andere uit broze schist, waarbij men hard asbest vindt, terwijl sommige bergtoppen beddingen van zwavel hebben. In de valeijen bestaat de bovengrond meestal uit eene roodachtige klei, die met tuinaarde vermengd, zeer vruchtbaar is. De voornaamste plant is de sagoboom, waarvan men onuitputbare bosschen vindt, die als het ware de moerassige en lage gronden, vooral op het eil. Ceram, bedekken. Het merg van dezen boom is het voornaamste voedsel der inwoners. Ten einde dit te bekomen, houwen zij den boom om, die hen nu als van zelven het voedsel aanbiedt, daar dit slechts eene geringe bereiding moet ondergaan, om te kunnen gegeten worden. Behalve den sagoboom, heeft men er alle andere gewone Indische vruchten, en onder deze de kruidnagelen in eene aanzienlijke hoeveelheid; ook uitmuntende annanassen. Rijst, hoewel anders een geliefdkoosd voedsel der inwoners, en door hen meestal boven de sago geschat, wordt er weinig aangekweekt, deels omdat de inzameling meer moeite kost dan die der sago, welke boom bovendien zich zelven voortplant, deels omdat men, sedert de afschaffing van het uitroeijen der nagelboomen, dat te voren overal, behalve op de eil. Amboina, Oma, Honimao en Noessa-Laoet, moest plaats hebben, zich hoofdzakelijk op de kruidnagelteelt toelegt, die sedert 1824 geheel vrij is, mits de opbrengst tegen eenen billijken prijs, aan het gouvernement geleverd worde (1). De AMBONSCHE EILANDEN zijn bovendien uitmuntend rijk in houtsoorten, waaronder gevonden worden die zeer zwaar en sterk, ja meestal voor den scheepsbouw

(1) Hen, die meer van de zoo belangrijke nagelteelt en den handel in dat product wenschen te weten, verwijzen wij naar J. OLIVIER Jz., Land- en Zeetogten in Nederlandsch Indiën, D. II, bl. 48 en volg. In welk werk men in het algemeen meer omstandig over Amboina zal gehandeld vinden, dan ons bestek alhier gedoogde.

te zwaar zijn. VALENTIJN (1) schat de verscheidenheid van boomen, die er gevonden worden, zoo groot, dat de naauwkeurigste man in de wereld, schoon hij vrij lang leefde, niet in staat zijn zoude, om alle soorten van boomen, die op deze eilanden vallen, op te geven en te beschrijven. Van het zoogenaamde *kajoe-bissi* (ijzerhout), vindt men bij vele Europeanen tafelbladen uit een enkel stuk. Volgens het oordeel van deskundigen, zoude men op deze eilanden ook het meerendeel der voortbrengselen van den Javaanschen grond, alsmede den thee- en den koffijboom met voordeel kunnen aankweeken. Niettegenstaande het dierenrijk wilde varkens, herten en onderscheidene vogelen oplevert, is het vleesch er schaarsch, want onder de vogelen vindt men er meer, die door fraaiheid van vederen, dan door smakelijkheid van vleesch uitmunten, als daar zijn: papegaaijen, kakatoes, loerris, paradijsvogels, kroonduiven, parelhoenders enz.; maar men heeft er overvloed van visch, en eene oneindige verscheidenheid van koraalgewassen en schelpdieren, onder deze laatste ook schildpadden, die de inboorlingen vangen door ze onderst boven te werpen; buffels en paarden zijn er schaarsch, de babiroesa behoort er te huis, en van de slangen vindt men er eenige soorten, waaronder die vergiftig zijn.

De bevolking bestaat voornamelijk uit Alfoeren, wier getal niet juist op te geven is, en uit afstammelingen van Maleischen of Javaanschen oorsprong; voorts vindt men er eenige Chinezen, en eenige weinige, op zijn hoogst 280, Europeanen. Het gezamenlijk getal inw. schat men op 45,000, en onder deze 22,000 Christenen, met name Protestanten. In sommige distrikten van AMBOINA, wonen Christenen en Mahomedanen, in een en dezelfde kampong, vreedzaam en in goede verstandhouding met elkander, maar geen Christen of Christin zal immer een huwelijk met iemand van de Mahomedaansche godsdienst aangaan, of daarmede eene vertrouwelijke vriendschapsverbindtenis aanknoopen. Tot beter beheer en toezigt over de inzameling der nagelen, had de Gouverneur van Amboina vroeger onder zijn onmiddellijk bestuur zeven groote en vier-en-twintig kleinere distrikten, op het schiereiland Leytimor. De ondergeschikte Residenten, Assistent-residenten of Posthouders, hadden toezigt over een zeker aantal, zes, acht of tien dezer distrikten, terwijl de onderhoorige bezittingen Saparoea, Noessa-Laoet, Hila, Haroeka en Larika, onder het bestuur van afzonderlijke Residenten stonden. Behalve in deze plaatsen was de aankweeking van nagelen overal verboden, maar sedert de verordening van 1824 is dit verbod opgeheven. De hoofden des volks voeren den algemeenen titel van Orang kaja (voorname lieden), maar de inw. zijn regtstreeks aan de Nederlandsche regtbanken onderworpen. Onder deze hoofden worden er gevonden, bij wien de waardigheid erfelijk is, en deze worden Radja's genoemd. De andere, van welke de benoeming door den Gouverneur der Moluksche eilanden geschiedt, worden Patti's geheeten. Bij een dergelijke keuze, werden vroeger veelal de gebruiken der inwoners, die eenen hoogen eerbied voor oude geslachten hebben, geraadpleegd, thans rigt men zich echter meer, zoo naar de bekwaamheden en persoonlijke verdiensten van de in aanmerking komende personen, als naar de achting, die zij genieten.

---

(1) Zie 's mans nooit volprezen en voor hen, die onze Oost-Indische bezittingen, in haren geheelen omvang, willen leeren kennen, nog onmisbare Beschrijving van Oud- en Nieuw-Oost-Indiën, D. III, st. 2, bl. 225, welk onschatbaar werk, ons daar, waar de nieuwere schrijvers zwegen, veel ten gids verstrekt heeft.

Aan de Mahomedaansche bewoners dezer eil. kan men wel geen dapperheid ontzeggen, maar dit is eer een gevoel van dierlijke woestheid, dan wel van waren moed. Zij zijn veelal listig, wraakgierig, verraderlijk en wreed; voorts woedend en onverzoenlijk in hunne gramschap, waardoor zij zeer gemakkelijk tot de grofste buitensporigheden en de gruwelijkste misdaden verleid worden. Vooral zijn zij gevaarlijk, wanneer hunne driften nog, door het gebruik van opium, aangezet worden. Onverschillig voor den dood, zien zij, bij het begaan eener misdaad, niet op de gevolgen, welke daaruit moeten voortvloeijen; ook zijn zij volstrekt onvatbaar voor berouw. De gehechtheid aan hunnen geboortegrond is bij hen zoo groot, dat zij de verbanning naar een ander oord als zwaarder straf beschouwen, dan de veroordeeling ter dood. De zelfmoord is echter bij hen geheel onbekend. De Christen Amboinezen maken bijna een volstrekt tegenbeeld van hen uit. De kleederen dezer laatste, bestaande in eene kabaai en sarong (1), zijn doorgaans van zwart katoen vervaardigd. Zij dragen schoenen en eenen hoed van Europischen vorm, waardoor zij zich van hunne Mahomedaansche landgenooten onderscheiden, die zich van eenen hoofddoek, bij wijze van tulband, bedienen. De vrouwen dezer Christenen zijn mede met zwarte kabaaijen gekleed, maar de voorname dragen kleedjes van zeer fijne en fraaije Makassarsche stoffen. Zij hebben geen hoofddeksel, maar hun lang en gitzwart haar wordt, door eenen grooten knoop, achter aan het hoofd bijeengehouden. De inlandsche hoofden dezer eilanden schatten het voor eene groote eer, op de Europische wijze gekleed te zijn, ten welk einde zij zich hullen in ouderwetsche rokken, van geel, rood en ligtgroen, maar nimmer van donker gekleurd laken, en in lange broeken van roodgestreept katoen, waarbij zij eenen vilten hoed en schoenen, zonder kousen, dragen. De stoffen, die overigens deze eilanders tot kleeding dienen, worden niet door hen zelven vervaardigd, maar uit Java en Bengalen aangebragt.

Het luchtgestel op deze eilanden is zeer gezond, zoodat de Europeanen er minder aan ziekte onderhevig zijn, dan op de meer westelijk gelegene; hetwelk men schijnt te moeten toeschrijven aan de gematigde hitte, die hier heerscht, doordien de winden, die zich in onderscheiden moussons regelmatig afwisselen, over eene uitgestrekte watervlakte herwaarts stroomen, en daardoor aanmerkelijk bekoeld worden.

Deze eilanden zijn sedert het begin der 17de eeuw in het bezit der Nederlanders, en onder hun bestuur gebleven, tot in de maand November van het jaar 1795, toen zij door de zwakke bezetting aan de Engelschen werden overgegeven, die ze, ten gevolge van den vrede van 1815, in eenen zeer vervallen staat, weder aan de onzen overgaven.

AMBOINA, in het Maleitsch Thau, eil. in *Oost-Indië,* wel niet het grootste maar het voornaamste der landvoogdij *Amboina* en de zetel van den Gouverneur der Moluksche eilanden. Het heeft het eil. Ceram ten N., Oma, Honimoa en Noussa-Laoet ten O., Boero ten W., en eene onbegrensde zee ten Z; 3° 41′ 4″ Z. Br., 145° 47′ O. L. Het heeft op zijne grootste lengte 8½ m. en, op zijne kleinste lengte 4½ m., en is van 4 tot 4¼ m. breed wordende door eenen zeearm genoegzaam in tweeën ge-

(1) Zie deze beide beschreven, in OLIVIERS Land- en Zeetogten, D. I, bl. 132, en voorts over de kleeding der Amboinezen omstandig gehandeld, D. II, bl. 68.

deeld, zoodat het twee schiereilanden vormt, die aan elkanderen vast zijn, door eene smalle landengte van niet meer dan drie honderd zestig roeden, de Pas van Baguela genaamd. Het noordwestelijke en grootste dezer schiereilanden wordt Hitoe, het zuid-oostelijke Leytimor geheeten. De noordelijke kust van Hitoe ligt 2 m. van Ceram en de oostelijke van dat schiereil. 1½ m. van Oma. De baai, die de twee schiereilanden scheidt, wordt in de binnen- en de buitenbaai verdeeld, welke laatste zoo diep is, dat een schip slechts op weinige plaatsen ankeren kan; ook gaat hier somtijds een zoo zware stroom, dat de schepen daardoor naar zee worden teruggedreven.

De grond op AMBOINA is, hoewel berg- en rotsachtig, evenwel zeer vruchtbaar, maar aan aardbevingen onderhevig. Zoo had er op den 12 Mei 1643 zulk eene verschrikkelijke aardbeving plaats, als men bij menschen geheugen hier niet had ondervonden. Zij begon in den morgenstond, duurde den geheelen nacht door, en was van een zoo hevig onweder vergezeld, dat het scheen, als of hemel en aarde vergaan zouden; den 17den dier zelfde maand ontstond er weder eene aardbeving, die wel 8 of 10 dagen aanhield, waardoor de grond alom opengescheurd werd en zware rotsbrokken neder stortten. Een dergelijke ramp trof dit eiland op den 12 Junij 1673, 's avonds omtrent 6 ure, wanneer onderscheiden sterke schokken, vergezeld van ongemeene zeer schrikkelijke donderslagen en zware bliksemstralen met eene sterke schittering, werden waargenomen. Dit was echter niet te vergelijken bij hetgene den 17 Februarij daaraan volgende voorviel, als wanneer dit eiland, des avonds, bij schoon maanlicht en stil weder, zonder eenig voorafgaand gedruisch, van zoodanige schudding en aardbeving werd aangetast, dat er met den eersten schok 75 chinesche woningen benevens een gasthuis nederstortten, waardoor 75 menschen gedood en 35 zwaar gekwetst werden, ook werden de overige steenen gebouwen zoodanig gescheurd en ontzet, dat de bewoners er zich niet meer in durfden vertrouwen; over het geheele eiland kwamen er bij deze ramp 2322 personen om. De laatste dezer aardberoeringen begon den 1en November 1835, en duurde eerst met geringe tusschenpoozingen, en vervolgens afnemende, ruim twee maanden voort; hierdoor werd mede eene verschrikkelijke verwoesting aangerigt; het Chinesche kamp stortte grootendeels in; in het fort Victoria lieten onderscheiden menschen het leven en het vernieuwde hoofd rukte geheel uit elkander. Het gebergte op de kust van Hitoe, naar den kant van den Pas Baguela, leed bijzonder veel, zoo zelfs, dat daarvan stukken afgevallen zijn. Het spleet ook op verschillende plaatsen open, waardoor later nog klompen dreigden af te storten, zoodat het niet zonder gevaar te naderen was. Door het nederstorten der kruinen, geraakten eenige riviertjes verstopt, ten gevolge waarvan een zwarte modder uit den grond opwelde, die, nadat de rivieren weder haren loop hadden genomen, opgedroogd is. Verscheidene doessons (tuinen) in de valleijen, met vrucht- en andere voordeelgevende boomen, werden door den nedergestorten grond, meestal bestaande uit een zandachtig grint, bedolven, waardoor de aangrenzende negorijen groote schade leden; ook sloegen er vele woningen om, en de Moorsche tempels werden onbruikbaar gemaakt. Het eiland had echter aan den zuid- en zuid-westkant bijna niets geleden; de schokken waren in die rigting minder hevig; en in het algemeen werden de meesten van een zwaar onderaardsch geluid voorafgegaan, dat eenige seconden aanhield, en dikwijls de gelegenheid gaf, om in tijds de open lucht te kunnen kiezen. Het scheen als, of

eene geheele vernietiging zoude plaats hebben; het geluid was als van zware kanonschoten. Men heeft opgemerkt, dat de schuddingen zoo wel bij helder maan- en sterrelicht, als met donker, regenachtig weder plaats hadden, en dat te Amboina niet het minste van eenen bezetten zwavelachtigen dampkring is waargenomen, maar nu en dan donder met flikkerende bliksemstralen, die, als het ware, tot op den grond nedervielen.

Van de reede gezien, levert dit eiland een allezins fraai en verrukkend gezigt op. Schilderachtige vlakten, tusschen de kleine, menigvuldige, bosschen gelegen, allen in bekoorlijk groen getooid, doen zich daar aan het oog voor. Hooge steile bergen, met groene bosschen bedekt, strekken zich over het geheele eil. uit. In het verschiet, als in de lucht verheven, zijn de kruinen der bergen omzoomd met ondoordringbare, donkere wouden van kolossaal geboomte, dat in den helderen dampkring de hier en daar verspreid liggende hutten nog duidelijker doet uitkomen, en aan het geheele land eene onbeschrijfelijke schoonheid bijzet. Bij het aanschouwen van dit verheven tooneel, vindt het oog eene zachte verpoozing, in groepen van landvolk en grazend vee, welke men hier op de minder steile afhellingen der naastbij gelegene bergen ontwaart, terwijl nu en dan een wandelaar, die naar het hoog gelegen Batoe Gadja, het buitenverblijf van den Gouverneur, opklimt, dit heerlijke tafereel nog schilderachtiger maakt. Aan het uiterste westelijk einde vertoonen zich, op de lagere helling der bergen, langs de zee, uitgestrekte boomgaarden van kokosboomen. Deze zoogenaamde klappertuinen maken een der aangenaamste gedeelten van het eiland uit. De weg derwaarts gaat, even als de grond van het geheele eiland, nu eens berg op dan weder berg af, terwijl men, den ganschen weg over, aan de regterhand, het gezigt op de blinkende zeevlakte en de schepen van de reede heeft.

Groote rivieren worden hier niet gevonden. Menigvuldige beken, die goed drinkbaar water opleveren, storten hier en daar in bruisende watervallen van de hooge bergkruinen af, stuiten al spattende op de uitstekende rotsgevaarten, en banen zich eindelijk eenen weg naar de vruchtbare dalen. De voornaamste dezer riviertjes zijn: de Tomo, de Alla, de Nitoe, de Batoe Gadja of Olifantsrivier, de Maroewa, de Lateri, de Poeteh-Tsjina, de Lopa, de Malene de Toewa, de Roehoe, de Lela, de Ame, de Letie, de Sahoero, de Laä, de Masisi, de Pia-Kitsjil de Pia-Besar, de Weti, de Wesa, de Opolari, de Wolawa, de Meten, de Matale, de Lawa, enz.

De hoogste bergen liggen op Hitoe en heeten de Wananie en de Kapaha.

De gesteldheid van den grond schijnt voor den rijstbouw weinig geschikt; dit voorname voedingsmiddel wordt van Java naar Amboina, overgebragt. Koffij en indigo worden er met goed gevolg aangekweekt. Groenten en vruchten zijn er minder overvloedig dan op Java, en aardappelen worden alleen in enkele tuinen van Europeanen gevonden. Het belangrijkste voortbrengsel uit het plantenrijk is evenwel de kruidnagel, van welken elke, in volle groeikracht staande, boom, jaarlijks van 25 tot 30 Nederl. oncen, en niet zelden meer, ja zelfs somwijlen vier of vijfmalen zoó veel oplevert; terwijl men de geheele hoeveelheid, die jaarlijks gewonnen wordt, op 250,000 tot 300,000 Nederl. pond. schat. Ook worden hier de kostbare Moluksche oliën, (onder anderen de kajoepoetie-olie) verzameld.

Behalve de hoofdstad Ambon (zie dit art. hieronder) welke op Leytimor ligt, zijn op de kusten eenige blokhuizen bij de aanzienlijkste dorpen gelegen, waarvan de voornaamste zijn: Larika, Hila, Hitoe-Lama, en Middelburg op de landengte Baguela.

Vóór het einde der 16de eeuw werd AMBOINA, dat toen in de handen der Portugezen was, al door de Nederlanders bezocht. STEVEN VAN DER HAGEN, die het in 1600 reeds aangedaan had, maakte zich in 1605 meester van het fort, dat de Portugezen hier aangelegd hadden, en noemde het, naar deze overwinning, Victoria, welken naam het thans nog draagt; dit was dus de eerste bezitting der Nederlanders in die streken, en deze verovering kan als de eerste grondslag aangemerkt worden van het uitgestrekte gebied, door de Nederlanders, sedert, in Indië verkregen. Vóór de grondvesting van Batavia, was op AMBOINA de zetel van den Gouverneur der Oost-Indische Maatschappij, en nog wordt dit eil. als de sleutel der Moluksche eilanden beschouwd. In 1615 barstte er een opstand op AMBOINA uit, veroorzaakt door het misnoegen over het verdrag met de Nederlanders aangegaan, om geene kruidnagelen, dan aan de Oost-Indische Maatschappij, te verkoopen, maar de Gouverneur HERMAN VAN SPEULT dwong de opstandelingen, die zich in eene bijkans onwinbare vesting verschanst hadden, door honger, tot de overgave. Eene gebeurtenis, die in 1623 op dit eiland plaats had, was van veel heilloozer gevolgen voor ons vaderland, daar men het als de bron beschouwen mag, waaruit de vroegere afkeer der Engelschen van de Nederlanders is opgeweld. Men meende namelijk ontdekt te hebben, dat de op AMBOINA gevestigde Engelschen het voornemen hadden, om verraderlijk het fort Victoria te overweldigen, den Gouverneur te vermoorden, en diegenen der bezettelingen, welke geen wederstand zouden bieden, gevangen te nemen. Dien ten gevolge werden de verdachten in hechtenis genomen, welke, op de pijnbank gebragt, hunne schuld beleden, en diensvolgens ter dood gebragt werden. Daar nu de Engelschen beweerden, dat het geheele geval een uitvloeisel van den naijver der Nederlanders was, en dat deze laatste hun geen volkomene voldoening, of bewijs van de regtmatigheid van het geslagen vonnis gegeven hadden, gebruikten zij het als een voorwendsel, wanneer zij iets van de Nederlanders wenschten te ontvangen, of verlangden hun den oorlog aan te doen; terwijl het in 1652 en 1665 de regering van Engeland diende, om het volk tegen de Nederlanders op te winden. Onder het bestuur van den Gouverneur GERARD DEMMER, rees er, in 1643, weder een opstand op dit eiland, doordien hij de posten van Kapitein en der vier inlandsche bevelhebbers op Hitoe geheel willekeurig afschafte. De misnoegden hadden den sterken post Kapaha bezet, die door den Gouverneur belegerd, en na herhaalde malen vruchteloos aangevallen te zijn, door de onverschrokkenheid van den Nederlandschen Kapitein JAKOB VERHEIDEN, eindelijk veroverd werd. Acht jaren later zag de Gouverneur, ARNOLD DE VLAMING VAN OUDSHOORN, zich weder genoodzaakt tot het dempen van eenen opstand, veroorzaakt door het bevel tot uitroeijen van eene zekere hoeveelheid nagelboomen. Kort nadat de Nederlanders weder bezit van de Ambonsche eilanden genomen hadden, barstte er, in Mei 1817, op AMBOINA weder een opstand uit, die echter weldra gedempt werd, aangezien het eiland, op het naderen van onze krijgsmagt, door de hoofden der opstandelingen verlaten werd en de meeste der inwoners zich onderwierpen.

AMBOINA, st. in *Oost-Indië*, op het eil. *Amboina*. Zie AMBON.

AMBOK, geh. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Noessa Barou*.

AMBOLOE, d. in *Oost-Indië*, op het eil. *Java*. Zie Ambonlor.

AMBON, ook wel Amboina, en door de inlanders Apon genaamd, st. in *Oost-Indië*, res. en eil. *Amboina*, de hoofdst. van deze resid. en van dit eil., en de zetel van den Gouverneur der Moluksche eilanden en der hoofdadministratie van dat gouvernement, op de noordzijde en aan de groote baai Leytimor, op eenen fraaijen, en, naar den kant van den berg Soija, langzaam opgaanden grond. Zij is fraai gebouwd, zeer regelmatig doorsneden met breede en regte, doch ongeplaveide, straten, wegen en paden, die met de ter wederzijde geplante houtgewassen en de daaraan grenzende lusthoven, tuinen enz., een fraai geheel uitmaken. De stad is nagenoeg een half uur lang en breed, en heeft de gedaante van eenen langwerpigen driehoek.

Van de reede doet zich Amboina niet gunstig voor, en gelijkt wel een nederig visschersdorp; geene noemenswaardige gebouwen of andere opmerkenswaardige voorwerpen zijn er te zien. Een zeer ver uitstekend palenhoofd strekt er tot landingsplaats, en is met eene kraan, tot het lossen der goederen uit de koopvaardijschepen, voorzien. De grootste schepen kunnen voor dit hoofd ten anker komen, en liggen er zelfs veiliger, dan verder van den oever, waar de diepten zeer ongelijk en hier en daar van bijna honderd vademen zijn. Dit hoofd langs gaande, komt men voorbij de batterijen en door eene poort in het fort Victoria (zie dat woord.) Wanneer men het fort is doorgegaan, bevindt men zich op een uitgestrekt met gras bewassen, zeer effen, fraai plein, met wandelpaden doorsneden, en omgeven met fraaije rijk aangelegde en wel onderhoudene woningen der voornaamste ambtenaren, welke door eene laan van muskaatboomen beschaduwd worden. De voornaamste publieke of meest opmerking verdienende gebouwen zijn twee Protestantsche kerken, de eene voor Europeanen en de andere voor inlandsche Christenen, beide nette gebouwen, doch niet oud, daar de vroeger hier bestaan hebbende kerken door de aardbevingen van 1756 zoo bouwvallig geworden waren, dat men ze eindelijk heeft moeten afbreken. Voorts het paleis van den Gouverneur aan de Batoe Gadja of Olifants rivier, het stadhuis, het weeshuis, het gasthuis, de schouwburg en eindelijk de woningen der heeren officieren en ambtenaren. De huizen zijn meestal ruim, van hout opgetrokken, en slechts ééne verdieping hoog, als daardoor minder aan het gevaar blootgesteld, om bij aardbevingen in te storten; terwijl de eigenaars van groote steenen huizen, om dezelfde reden, veelal des nachts hun verblijf houden in een bamboezen huisje, dat geheel afzonderlijk op het erf tot dat einde gebouwd is. Bij sommige huizen zijn tuinen, die veelal een fraai uitzigt hebben. De wachthuizen zijn van steen gebouwd. De ruime overdekte markt, ten W. van het kasteel aan het strand gelegen, waarvan het dak op stijlen rust, is van onderen open, en van allerlei levensmiddelen rijkelijk voorzien; de visch wordt in een afzonderlijk gedeelte dezer markt te koop geveild.

De bevolking der stad wordt op 13,000 zielen geschat, waaronder 3000 slaven.

In de omstreken der stad treft men allerwegen de fraaiste buitenplaatsen, lusthoven en wandelplaatsen aan. Aan den kant der reede zijn, buiten het fort Victoria, nog twee niet onbelangrijke forten, Hitiase en Loe geheeten, en tegen de overzijde der stad ligt het fort Capellen, dat voor weinige jaren door den Generaal-Majoor Cochius aangelegd is, boven op den kruin van eenen berg. Voorts liggen nog

in de omstreken van Victoria, de forten Larike, Oeriën, Amblau, de Pas, Oma en Hatoecha, alle echter, even als de hier voorgenoemde, in vervallen toestand.

AMBONOG of Amboeng, st. in *Oost-Indie* op de N. W. kust van het *Sundasche* eiland *Borneo*, 6° 16′ N. B. 134° 14′ O. L. Men heeft er eene goede, ruime en gemakkelijke haven.

AMBOUNI, riv. in *Oost-Indië*, op de noordoostkust van het Sundasche eil. *Borneo*, distr. *Papai*. Zij heeft eenen oostelijken loop.

AMBOYNA, eil. in *Oost-Indië*. Zie Amboina.

AMBOYNA, st. in *Oost-Indië*. Zie Ambon.

AMBRE (GROOT en KLEIN), binnenwaters in *West-Indië*, op het *Antillische* eil. *Curaçao*.

AMBSEN, buurs. prov. *Gelderland*. Zie Ampsen.

AMBY, gem. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, distr. en arr. *Maastricht*, kant. *Meerssen*, (6 m. k., 1. s. d.) palende N. aan de gem. Meerssen, O. aan Berg- en- Terblijt en Bemelen, Z. aan Heer en W. aan Maastricht.

Het bevat niets dan het d. Amby en eenige verstrooid liggende h. en daarin ongeveer 650 inw., die meest in landbouw hun bestaan vinden, en onder welke 20 Herv. die tot de gem. Meerssen behooren. De R. K. hebben hier eene statie, die 630 leden telt, tot het bisd. van *Luik*, dek. van *Meerssen* behoort, en waarvan de kerk door eenen Pastoor bediend wordt.

Het d. Amby ligt ½ u. O. van Maastricht, 1 u. Z. ten W. van Meerssen, ¾ W. van Bemelen en ½ u. N. van Heer. Van dit dorp wordt als eene bijzonderheid opgegeven, dat de inwoners afstammelingen zouden zijn van eene troep Heidens of Zigeuners, die ruim drie eeuwen geleden, hunne zwervende levenswijze moede, zich aldaar als landbouwers nedergezet hebben.

AMCHUE, kleine riv. in *Afrika*, in *Opper Guinea*, aan de *Goudkust*, die in het kon. Akim op eenen hoogen berg ontspringt en in het kon. Fantyn in zee valt.

AME of Way-Ame, riv. in *Oost-Indië*, op het eil. *Amboina*, aan de Zuidkust van het schiereil. *Hitoe*. Zij valt met eenen zuidwaartschen loop in de binnenbaai tusschen de schiereil. Hitoe en Leytimor.

AMEI (SI-), eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, ten N. O. van *Borneo*.

AMEIDE, gem. in den *Alblasserwaard*, onder het Waterschap van den *Overwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Gorinchem*, palende N. aan de Lek, O. aan Zederik, waardoor het van Leksmond gescheiden is, en W. aan Tienhoven. Het bevat niets dan het d. Ameide, liggende onmiddellijk aan de riv. de Lek; eenige verstrooid, meer zuidwaarts gelegene huizen, en daarin 1 korenmolen, 1 grutterij, 1 brouwerij, 171 h. en ruim 1000 inw., meest allen Hervormden, die hier eene kerk hebben, tot de gem. *Ameide-en-Tienhoven* behoorende. De R. K., die 7 in getal zijn, behooren tot de statie van Vianen.

Deze gem. is eene heerl., die vroeger aan het huis van Herlaar behoorde, waarvan het slot, tusschen Ameide en Tienhoven, op het grondgebied van Tienhoven, gestaan heeft, later kwam zij door huwelijk van Hendrik van Vianen met de oudste dochter van den Heer Jan van Herlaar, die geene zonen näliet, in het huis van Vianen; maar in 1725 kochten de Staten van Holland de hooge Heerlijkheden van Vianen en Ameide, met hetgeen daartoe behoorde, van Simon Hendrik

Arnold Grave *van der Lippe Detmold*, wiens grootvader, door huwelijk met Amelia van Dona, dochter van Grave Christiaan van Albrecht en van eene zuster van den laatsten Heer van Vianen, uit den huize van Brederode, in het bezit dezer heerlijkheden gekomen was; de huldiging geschiedde op den 2 November van dat jaar aan den Hollandschen Generaal Graaf van Hompesch, in naam van H. E. G. M. In 1729 werd Ameide door gemelde Staten weder verkocht aan den Heer Arnoud Leers, Schepen van Rotterdam, maar zij behielden het hooge regtsgebied aan zich. Onder de voorwaarden van den verkoop was bepáald, dat de Ambachtsheer, in vervolg van tijd, de afzonderlijke aanstellingen van Schout en Sekretaris zoude hebben, welke ambten tot hiertoe onder Ameide en Tienhoven gemeen waren. Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer Mr. L. T. Nepveu N. U. te Utrecht.

Ameide en *Vianen* hebben hare eigene handvesten en regten gehad, welke met eenen Latijnschen commentarius zijn uitgegeven, te Utrecht, in 1686, door Mr. Johan Andries van der Meulén. Deze handvesten zijn van Walraven van Brederode, *Vrijheer tot Vianen en Heer van der Ameyde* en anderen uit het geslacht der Brederodes, van 1613, 1629, 1680 en 1684.

Op de lijst der goederen van de Utrechtsche kerk wordt Ameide genoemd eene landstreek, door de Bisschoppen van Utrecht ter leen gegeven aan de Graven van Goor. Indien het namelijk Ameide is, waarvan daar onder den naam van Amuthon gesproken wordt; hetwelk evenwel niet onwaarschijnlijk is, aangezien daarin ook visscherijen vermeld worden, waartoe deze gem. bijzonder gelegen is.

Het dorp Ameide of Ameyde, in den omtrek meestal Ter Mey geheeten, ligt aan de Lek, 3 u. N. van Gorinchem, 1½ u. O. ten N. van Schoonhoven en 2½ u. W. ten Z. van Vianen, 51° 57′ 27″ N. Br. 22° 37′ 36″ O. L. Het was voorheen eene stad met poorten voorzien, en men noemt het nog de *stede* Ameide, welke woorden tot heden toe op het cachet van het gemeentebestuur, rondom het wapen, te lezen staan, ofschoon het thans geheel ontmanteld en het voorkomen van een d. heeft. Het is niet wel te bepalen, wanneer de ontmanteling plaats gehad heeft, hoewel er redenen zijn om te veronderstellen, dat de Utrechtschen dit zullen gedaan hebben, toen deze plaats in 1527 door hen bemagtigd werd. In den oorlog, ten jare 1388, ontstaan, tusschen Otto, Heer van *Arkel*, en Hendrik, Heer van *Vianen*, ten gevolge van mishandelingen en doodslag, jegens vier Gorinchemsche burgers te Meerkerk bedreven, werd Ameide door Jan van Arkel, den zoon van Otto, geheel in de assche gelegd.

Toen de Franschen in het jaar 1672 ons vaderland overstroomden, hadden de Staatsche troepen, op den dijk, aan de sluis bij Ameide, eene verschansing van rijsbossen opgeworpen, die zes of zeven voet hoog, zonder grachten noch borstweringen, en alleen vooraan met palissaden voorzien was. Uit dezen post, die door het regiment van Bampfielt, en de mariniers van den Zeekapitein van Brakel, te zamen naauwelijks 300 man, bezet was, liepen vier soldaten naar den vijand over, wien zij, zoo met de gelegenheid als met de sterkte, bekend maakten. Waarop deze, onder het geleide van de verraders, met 800 man voet- en 200 man paardevolk, op de verschansing aanvielen, welke, na eenen zeer geringen tegenweer, door de Nederlandsche soldaten verlaten, en door de Franschen bezet werd, die daarop naar het dorp trokken, dat door hen uitgeplunderd en vervolgens aan kolen gelegd werd. De kerk, die zij mede met takkebossen wilden in brand

steken, werd, op de bede van den Predikant, door voorspraak van eenen Onroomschen bevelhebber der Franschen, gespaard. Na eenige uren verwijl, trokken deze weder af; maar in 1673 kwamen zij er weder eenigen tijd post vatten, en meenden van hier naar Langerak op te breken, dit hun echter belet wordende, moesten zij ook dit dorp verlaten.

De kerk is vrij groot, en op het vierkant, waarboven de achtkante spits staat, van eenen trans of omloop voorzien. Er is hier ook een raadhuis, naar hetwelk men, ter wederzijde van de pui, met trappen opklimt, en uit welks dak een achtkant koepeltorentje oprijst.

Het wapen van Ameide bestaat in een rood veld met eenen zilveren balk in het midden, en een smal zilveren balkje ter wederzijde.

AMEIDE (SLOT TE) voorm. slot, prov. *Zuid-Holland.* Zie Herlaar.

AMEIDE-EN-TIENHOVEN, kerk. gem., prov. *Zuid-Holland,* klass. van *Gouda,* ring *Vianen,* met 1180 zielen en twee kerken, die door éénen Predikant bediend wordt. Het beroep geschiedt beurtelings door den Ambachtsheer van Ameide en door dien van Tienhoven.

AMEIDEN-ZIJD-WIND, voorm. bedijking, prov. *Zuid-Holland,* die langs de Zederik lag.

AMELAND (1), eil. tot *Friesland* behoorende, thans eene griet. dier prov. uitmakende, en tot het arr. *Leeuwarden,* kant. *Holwerd* (6 m. k., 3 s. d.) gerekend wordende. Het ligt op ruim 53° N. B., en 24° O. L., ongeveer 2 of 3 u. ten N. van de Friesche kust, ten naastenbij 2 u. O. van het eil. Terschelling, en ongeveer 3 u. W. van Schiermonnikoog. Ten N. heeft dit eil. de Noordzee, ten O. het Pinkegat, ten Z. de Wadden, ten W. het Amelander gat. Het strekte weleer, door zijne gunstige ligging, ten voormuur van de Provincie Friesland; heeft in eene zuidwestelijke en noordoostelijke strekking thans eene lengte van 4 u. op eene breedte van bijna 1 u., hoewel het aan den oostkant merkelijk smaller is, en bevat drie dorpen, namelijk: Hollum, Ballum en Nes met het geh. Buren en daarin ongeveer 2100 inw., onder welke ruim 900 Herv., die 2 gem. uitmaken, welke 3 kerken bezitten, waarin de dienst door 2 Predikanten verrigt wordt; 1000 Doopsg., die 5 vergaderplaatsen hebben, waarin de dienst door 1 vasten Predikant, en 6 Broeders Vermaners wordt waargenomen, en 160 R. K., die eene statie uitmaken, welke eene kerk heeft, die door eenen Pastoor bediend wordt, en tot het aartspr. van *Twenthe* behoort. Daar de weinige Lutherschen, die hier gevonden worden, niet in staat waren, eenen leeraar te onderhouden, gaf de klassis van Amsterdam voorheen jaarlijks vijftig gulden aan den Predikant te Leeuwarden, mits hij zich driemalen in het jaar naar Ameland begaf, om aan zijne geloofsgenooten het H. avondmaal te bedienen; thans echter heeft dit niet meer plaats. Voorts heeft men op het eil. 4 scholen, 3 pakhuizen tot berging van gestrande goederen, 1 huis, waarin eenige krankzinnigen verpleegd worden, 1 koninklijke paardenstoeterij, 1 eendekooi en 2 korenmolens.

Het weleer zoo bloeijende en welbebouwde eiland bevindt zich thans

---

(1) Dit art. is, even als die, waarin de op dit eil. liggende dorpen zullen behandeld worden, grootendeels overgenomen uit het: Iets over het eiland Ameland, in het Mengelwerk der Leeuwarder Couranten van 24 November, 1 en 15 December 1835 voorkomende, hetwelk, zoo wij wel onderrigt zijn, uit de wel verscedene pen van onzen ijverigen medewerker, den Heer W. Eekhoff, voortgevloeid is.

over het algemeen in eenen kwijnenden en verarmden toestand. Een groot getal der inw. houdt zich met de visscherij bezig, of vaart ter zee, ofschoon de scheepvaart thans merkelijk verminderd is. Immers het getal van meer dan honderd grootschippers of kapiteins en kommandeurs, die hier nog vóór slechts vijftig jaren woonden, is nu tot zeer weinigen ingekrompen. De landbouw staat hier nog op geen zeer hoogen trap. De vruchten, die er thans geteeld worden, bestaan hoofdzakelijk in rogge, garst, tarwe, erwten, boonen, aardappelen en groenten, die, vooral de rogge, hier vrij goed tieren. Van meer belang is hier de paardenfokkerij, die zeer bevorderd wordt door de op dit eil. gevonden wordende koninklijke paardenstoeterij, waarin vijf schoone hengsten ten dienste der bewoners geplaatst zijn, ten einde het Amelander paardenras, dat vroeger wegens schoonheid, vlugheid, fijnheid en sterkte beroemd was, en sedert eenige jaren in goede eigenschappen verminderde, te verbeteren, en den paardenhandel, die voorheen hier bloeide, en geene geringe voordeelen aanbragt, weder te herstellen. Deze maatregel is van zeer goed gevolg, daar er jaarlijks 150 veulens op het eiland geteeld worden. Ook de veeteelt is hier niet onbelangrijk. De runderen, die in de dorpsweiden grazen, worden telken avond op stal gezet, ofschoon het grootste aantal hun voedsel vindt in het zoogenaamde buitenveld, welke groote uitgestrektheid lands, bijzonder aan de zuidzijde, goede kleigronden en graslanden bevat. Hoewel de Amelanders door en bij den watervloed van 1825 een verlies van 140 stuks hoornvee en een honderdtal schapen te betreuren hadden, zoo is deze ramp nogtans reeds hersteld, zoodat men weder in staat is, jaarlijks 200 stuks jong vee naar Friesland en Holland te vervoeren; ook is de hoeveelheid boter, die hier gewonnen wordt, voor eigene behoefte meestal meer dan genoegzaam. De konijnen, vroeger zoo talrijk in de duinen, welke zij ondermijnden, zijn thans grootendeels uitgeroeid. Boomen, en vooral vruchtboomen, worden er zeer weinige gevonden. In de dorpen vindt men wel enkele rijen, meest ijpenboomen, elders eenige willigen en vlierboomen, maar hun schraal aanzien toont duidelijk, hoe nadeelig de scherpe zeewinden op hunnen groei werken.

Vroeger was dit eil. veel grooter: naar sommigen willen wel viermaal zoo groot als thans. Het bevatte toen dáár, waar thans eene diepe zee gaat, behalve minder bekende plaatsen, aan de westzijde nog het dorp Sier met den vuurtoren aan den mond der Middelzee, en aan de oostzijde de dorpen: Oosthuizen en Oert; terwijl er van tijd tot tijd verschillende ontdekkingen langs de stranden van dit eiland gedaan zijn, waaruit men moet vooronderstellen, dat er meer dorpen of gehuchten hebben gestaan, welke alle zijn verdwenen, en waarvan men bij de geschiedschrijvers geen melding vindt gemaakt. Bij menschen geheugen is het aan de zuidzijde, door het verloopen van het vaarwater, wel een uur gaans afgeslagen; ja, men rekent, dat het geheele eil., in de laatste honderd jaren, bijna een vierde van zijne oppervlakte verloren heeft: want wáár nu de zee over diepten spoelt, waren destijds groote velden en graslanden aanwezig. Zoo weidde de pachter der vogelkooi, ongeveer vijftig jaren geleden, aan de oostzijde des eilands, een twintigtal hoornbeesten, paarden en schapen op eene weide, waarvan thans niets meer overig is. Men vermoedt met waarschijnlijkheid, hoewel het niet bewezen is, dat Ameland eenmaal aan den vasten wal van *Friesland* is gehecht geweest, aangezien Plinius, in het begin onzer jaartelling, reeds van 23 eil., tusschen den

mond des Rijns en den Jutlandschen kaap, gewaagt, en de Wadden, ofschoon toen minder breed dan thans, reeds bij de ouden, onder den naam van Mare Vadosum, bekend waren. Het is onbetwistbaar, dat, door de menigvuldige stormen en watervloeden, die Friesland gedurende eene reeks van eeuwen teisterden, ook dit eil., hetwelk het eerst en meest aan den geweldigen golfslag blootstond, ontzaggelijk veel heeft geleden; waarbij nog komt, dat men voor zeker houdt, dat de grond, in den geduchten stormvloed van 1284, ongeveer 3 à 4 v. is gezonken. Ook heeft men, op die diepte, onder den zandbodem, waaruit de oppervlakte grootendeels bestaat, eenen kleigrond, met steenen, gereedschappen en andere zaken vermengd, gevonden. Nog dagelijks gaat de zee voort aan de zuidzijde, waar strand en land zich plotseling scheiden, het schijnbaar vaste strand, uit verschillende lagen zand en klei zamengesteld, door gedurige kabbeling te ondermijnen, waardoor het zand onder de bebouwde oppervlakte van het land weggevoerd wordt, en de bovenste lagen allengskens overhellen, instorten en medegesleept worden, om met de eb in den boezem der Noordzee te verdwijnen, of met den vloed de noordwestkust van Friesland door aangronding te verrijken. Aan de overige zijden is het eil., daarentegen, door eene reeks hooge en breede zandduinen, waarvan de hoogste zich somwijlen 50 à 60 v. boven de oppervlakte der zee verheffen, als eene natuurlijke zeewering, tegen de Noordzee omgeven. Deze zijn, wel is waar, in staat den hoogsten vloed te wederstaan, maar zij hebben nog met eenen anderen, niet minder gevaarlijken vijand te kampen, namelijk met den wind, en wel bijzonder den storm, die somwijlen zoo veel kracht op de duinen uitoefent, dat zij zich, door geweldige verstuivingen, niet zelden verplaatsen, of de nabijgelegene akkers, die met de schoonste vruchten prijken, geheel met zand bedekken en bedelven, en daardoor de hoop des landbouwers verijdelen. Om dit gevaar af te weren, en deze nadeelige gevolgen te voorkomen, heeft het Gouvernement, sinds twintig jaren, onder het bestuur van eenen Opziener, weder de zoo heilzame duinbeplantingen met helmriet ingevoerd; en het is bijna onbegrijpelijk, hoe Ameland dus zijn behoud, in dit opzigt, niet aan millioenen schats, maar aan deze plant en aan eenige bossen stroo en dunne takjes, waarin het helmriet vast gezet wordt, te danken heeft, dewijl opene vlakten daardoor thans van bevestigde duinen voorzien zijn. Door de aanplanting van dit helmriet, welks lange, taaije en vezelachtige wortelen zich al kruipende ver en soms wel zes v. om zich heen in het dorre zand uitbreiden, worden de duinen middellijk voor verstuiving bewaard; terwijl de grond bovendien, door verrotting en natuurlijke bemesting, van tijd tot tijd eenigzins vruchtbaarder wordende, aanleiding ontvangt, dat ook andere planten daarin ontkiemen en tot de vastheid van de anders losse zandheuvelen bijdragen, ten einde den sterksten stormen wederstand te bieden. Er is echter eene plaats, ongeveer in het midden des eilands, even bewesten Nes, waar zeer lage of liever geheel geene duinen zijn, door welke opening de Noordzee alleen bij hooge vloeden gelegenheid heeft, langs eene laagte, holte of slenk zich eenen doortogt dwars door of over het eil. te banen en het in twee deelen te scheiden. Hoe nadeelig zoodanige doortogt ook zijn moge, moet echter de vrees, dat het eil. hierdoor van elkander gescheurd konde worden, zoo als men vroeger vooronderstelde, ongegrond zijn: want, hoewel de pogingen, om dit gevaar geheel af te wenden, door deze slenk te dempen, even als die om den stroom af te leiden, mislukt zijn, neemt deze instrooming des waters toch van tijd tot tijd meer af dan toe.

Welke nevelen de belangrijke geschiedenis van Ameland in de vroegste tijden ook mogen omhullen; — met hoe weinig zekerheid men ook kunne stellen, dat het als een allodiaal goed door de Fransche Koningen bezeten werd: — dit meent men met grond te mogen vaststellen: dat Koning RADBOUD hier, aan den mond van de Middelzee, der Godinne FOSTA eenen tempel had gesticht, waarnaar het eil. den naam van FOSTELAND zoude bekomen hebben. Nadat deze Koning, door KAREL *den Grooten* verdreven was, kwam AMELAND aan TEKLA, de beminnelijke dochter van den Frieschen Koning GONDEBALD, die in het huwelijk trad met TAEKE VAN CAMMINGHA, den eersten Vrij- en Erfheer van AMELAND, welke, zoo men wil, in het jaar 806, den tempel van FOSTA in eene christenkerk veranderde. Deze kerk groeide later tot een Benediktijner-klooster aan, hetwelk in de 12de eeuw naar Ferwerd in Ferwerderadeel overgebragt zijnde, het aanzijn aan het bekende klooster Foswerd gegeven heeft. Na dien tijd is de geheele erfheerlijkheid van AMELAND in vrede aan het huis van VAN CAMMINGHA gebleven tot aan het jaar 1405, wanneer de toenmalige Grietman van Ferwerderadeel het anders begreep en het eiland wilde beschouwd hebben als onder zijn bestier staande, in welk beweren hij echter door de Staten van Friesland in het ongelijk gesteld werd, hetgeen vermoedelijk niet zoude gebeurd zijn, indien Ameland toen nog zoo naauw met Friesland was vereenigd geweest als in de negende en tiende eeuw. PIETER VAN CAMMINGHA begaf zich in 1494 naar Keizer MAXIMILIAAN, die zich toen binnen Antwerpen bevond, en verkreeg van hem eene ruime bevestiging dier voorregten, welke door de Staten van Friesland, te Hartwerd, aan de heerlijkheid van Ameland waren toegekend. In het jaar 1510 verhoorde men eenige oude lieden, die eenparig getuigden, dat zij en hunne ouderen nooit van eenen Heer van Ameland hadden hooren spreken, dan uit den huize van VAN CAMMINGHA, en dat het land, voor zooveel zij wisten, aan niemand anders onderworpen was; waarmede ook volkomen overeenkomt het getuigenis der Heeren Gedeputeerde Staten van Friesland, aan de admiraliteit te Enkhuizen gegeven in 1588. Toen OLIVIER CROMWEL, Protector van Engeland, in 1652 onzen Staat den oorlog verklaard had, zonden de Amelanders, bekommerd voor de stremming van hunne visscherij en scheepvaart door de Engelsche kapers, in Februarij 1654, twee personen uit hun midden, onder den titel van Afgezanten van het eiland *Ameland*, derwaarts, om hem te overtuigen, dat hun eil. volkomen onafhankelijk van Friesland was, en diensvolgens als geheel onzijdig moest aangemerkt worden; hetwelk hun door den Protector dadelijk werd toegezegd, die zelfs niet naliet, deze lieden, naar de wijze der Afgezanten van Koningen en Vorsten, op 's lands kosten te onthalen, en aan zijne eigene tafel te noodigen; hoewel de houding en eenvoudige manier van spreken dezer lieden, geen gelijkheid hebbende met den hoofschen trant, aan CROMWEL en onderscheidene Engelsche Grooten, gedurende eenige dagen, veel stof tot schertsen gaf. In den oorlog van 1672 viel hun weder het geluk te beurt, van als neutraal beschouwd te worden, maar ditmaal op verzoek des Keizers, die AMELAND te dezer gelegenheid, hoewel te onregte, als een leen van het keizerrijk beschreef.

Omtrent het jaar 1655 ontstond er een hevig geschil over het leenregt van dit eil., hetwelk toen bestuurd werd, door Heer PIETER VAN CAMMINGHA, wiens zuster, CATHARINA, in het huwelijk trad met ERNST ZUNN, uit Pommeren, Kapitein Majoor der Infanterie van den Staat,

die daardoor in de gelegenheid kwam, om alle oorspronkelijke papieren, rakende de heerlijkheid van Ameland, te zien en af te schrijven. Later met zijnen schoonvader, over familiezaken, in geschil geraakt, werd hij hierdoor aangespoord, om te beproeven, of hij de heerlijkheid Ameland niet voor zich zoude kunnen verkrijgen. Hij bedankte hierom voor zijnen militairen post, en reisde naar Weenen, alwaar hij zich bij de Nederlandsche residenten Foppe van Aysma, Anthony Ortges van Waveren en Simon van Beaumont vervoegde, hun voorhoudende, dat Ameland eene vrije heerlijkheid en leenroerig aan den Keizer was, die het dus naar zijn welgevallen konde beleenen. Deze drie Heeren vonden zijn voorstel niet ongegrond, en wisten het zoo ver bij des Keizers Staatsdienaren te brengen, dat van Cammingha naar Weenen opontboden werd, om zich te verantwoorden; en toen deze zulks weigerde, als niet aan den Keizer onderworpen zijnde, verkregen Zuhm, van Aysma, van Waveren en van Beaumont een keizerlijk diploma, waarbij Ameland hun werd opgedragen. Pieter van Cammingha, middelerwijl overleden zijnde, liet de heerl. na aan zijnen broeder Wijtse, die zich over deze zaak bij de hooge Regering dezer landen vervoegde, en aldaar alle mogelijke bescherming vond, hetgeen ten gevolge had, dat de drie Hollandsche Heeren te Weenen, bespeurende dat de zaak, zoo zij verder gingen, voor hen van zeer kwade gevolgen konde worden, voor de beleening bedankten, die toen aan Zuhm alleen werd opgedragen, hoewel zonder eenige vrucht: want, ofschoon er eene soort van Afgezant des Keizers naar Ameland vertrok, om den nieuwen Heer aldaar te huldigen, was er bijna niemand, die Wijtse van Cammingha verlaten wilde. Dus werd dan ook eindelijk Zuhm genoodzaakt, vooreerst van zijne eischen af te zien, te meer, dewijl de Staten Generaal den handel, in dezen gehouden, bij manifest van 16 Maart 1637, onwettig keurden. Men hoorde toen vooreerst weinig meer van deze zaak; maar in het jaar 1654 wist Zuhm door een boekje, genoemd *Genuinus Amelandiae Status*, bij Keizer Ferdinand III eene ordonnantie te verkrijgen, bij welke alle inwoners van Ameland geboden werden, aan Zuhm, als hunnen wettigen Heer, trouw te zweren; terwijl de Keizer tevens aan Willem Frederik van Nassau, Stadhouder van Friesland, verzocht, om hem, tot verkrijging van het eiland, bijstand te bieden; maar ook dit werkte niets uit, en later, toen de Overste Karel van Dijk en de Notaris Johan Schol op Ameland verschenen, om de ingezetenen, en van Cammingha in het bijzonder, eene afvraging te doen, of zij genegen waren de bevelen des Keizers al of niet te gehoorzamen, vervoegde zich de toenmalige bezitter wederom tot de Staten van Friesland, met dien gevolge, dat deze daarop eenen nadrukkelijken brief naar Weenen schreven. Zuhm, al zijne pogingen verijdeld ziende, liet evenwel zijn voornemen niet varen, maar kwam bij nacht, met een Keizerlijk diploma en vergezeld van eenige soldaten, op het eiland aan, om het te vermeesteren en van Cammingha gevangen te nemen. Dan ook deze aanslag werd door eenig volk, tijdig uit Friesland overgekomen, verhinderd; terwijl, tot meerdere geruststelling voor het toekomende, een Friesch oorlogschip in het noordwestelijke zeegat van Ameland gelegd werd. Zuhm, inmiddels te Weenen geene meerdere hulp kunnende bekomen, en, door zijne gedane pogingen, geweldig verarmd zijnde, bewoog een voornaam kassier van Amsterdam, Martinus Doegen genoemd, hem met eene aanzienlijke som gelds bij te staan; waarvan deze naderhand nooit eenen penning heeft terug gezien, dewijl Zuhm eindelijk, zonder

Heer van zijn leengoed geworden te zijn, verdwenen is. De erfgenamen van DOEGEN wilden intusschen gaarne hun geld terug hebben, waarom zij, met verlof van Heeren Burgemeesteren van Amsterdam, in 1675, hun regt op AMELAND, wegens de aan ZUBM opgeschotene penningen, voor eene bepaalde som, aan den Graaf VAN KÖNIGSEK overdroegen. Deze Graaf, insgelijks door Keizer LEOPOLD met een diploma voorzien zijnde, wierf te dien einde ruim 150 soldaten te Bremen aan, die hij in vijf vaartuigen inscheepte, terwijl eenige lieden, onder verzonnen namen, den toestand van het eiland zouden bespieden; toen deze echter het eiland omtrokken, en de schepen door tegenwind opgehouden werden, ontdekte men iets van de zaak, waardoor de bespieders te Leeuwarden in hechtenis geraakten, en de soldaten zoo wel ontvangen werden, dat hun en den Heer KÖNIGSEK de onderneming zeer kwalijk bekwam, en deze geheel in rook verdween.

De laatste Heer uit het geslacht VAN CAMMINGHA, die dit eil. bezat, was FRANS DUCO, de eenige zoon van WATSE VAN CAMMINGHA en RIXT DONIA, welke laatste, nadat haar zoon, op den 10 November 1680, overleden was, tot haren dood in het bezit dezer heerl. gebleven is. Van hare erfgenamen is deze heerl., met het regt van volstrekt vrij erfelijk eigendom, bij verkoop, overgenomen door AMELIA, Vorstin VAN ANHALT-DESSAU, weduwe van Prins HENDRIK CASIMIR, Stadhouder van Friesland, en wel ten behoeve van haren eenigen zoon, Prins JAN WILLEM FRISO, Erfstadhouder van Friesland, voor de som van 170,000 gld., benevens 10,000 wegens onkosten van verkoop. Sedert werd het van wege den Erfheer door eenen Baljuw en eenen Sub-Baljuw, door Volmagten en Burgemeesters, bestuurd, die zelfs, onder approbatie van den Erfheer, de civile en criminele justitie uitoefenden, volgens de *Statuten, Ordonnantiën en Costumen van Ameland*, in 1622 door WATSE VAN CAMMINGHA vastgesteld. Thans behooren de duinen en de eendekooi tot de Rijks domeinen, en wordt het eiland, als een onmiddellijk deel van Friesland, door een Grietenij-bestuur beheerd.

In 1723 zocht zekere Bisschop der Jansenisten hier eene kweekschool op te rigten, maar dit bekwam hem zeer slecht, daar de R. K. dit zoo euvel opnamen, dat zij zelfs door de glazen der kerk schoten, om dien ketter het leven te benemen. Prinses MARIA LOUISA, weduwe van JAN WILLEM FRISO, zond wel een detachement soldaten ter zijner bescherming derwaarts, doch de Bisschop, ziende dat hij er toch niets kon vorderen, vond best het eiland te verlaten.

De hevige stormen en watervloeden, die van tijd tot tijd ons Vaderland teisterden, hebben, zoo als wel te denken is, AMELAND niet onaangerand gelaten. Zoo waren, onder anderen, de geweldige storm en watervloed van 5 November 1675 voor dit eiland zeer noodlottig, dewijl de meeste dijken verwoest werden en vele landerijen afspoelden. Onder anderen werden die van Hollum hierdoor in de noodzakelijkheid gebragt, om hunne dorpsweide aanmerkelijk te verkleinen. Bij den vloed van 1685 leed AMELAND insgelijks niet weinig: want het water rees toen zoo hoog, dat er een schip, door de slenk, uit de Noordzee in de Wadden werd gedreven. De geweldige storm en watervloed van kersnacht 1717 was voor dit eiland niet minder verwoestend, dan voor vele andere plaatsen. Alle dijken werden daardoor weggespoeld, het water klom eenige voeten hoog in de meeste huizen, voornamelijk te Nes, alwaar men den ondergang van het geheele eiland verwachtte. Intusschen kwamen er geene menschen bij om, en de dijken werden eerlang weder hersteld, doch spoelden andermaal ten grooten deele

weg in den hoogen vloed van 1719. Op den 26 October 1723 gingen de visschers volgens gewoonte 's morgens met hunne booten in zee, doch werden door eenen zoo hevigen storm beloopen, dat de meeste schuiten in de branding van het strand werden omgeslagen en daarbij 31 personen van Ballum het leven inschoten, meest allen ongelukkige weduwen en weezen nalatende.

De meeste der Amelanders, die hun bestaan in de veeteelt vinden, ondervonden in de maand October 1824 een verschrikkelijk onheil, daar een getal van honderdveertig stuks hoornvee, door eenen hevigen wind en fellen regen tot in zee voortgedreven, met den plotseling stijgenden vloed allen werden verzwolgen en geen konde worden gered. Bij den storm en hoogen vloed van Februarij 1825, toen al het land overstroomd werd, de dorpen Hollum, Ballum en Nes onderliepen, het water twaalf palmen hoog in sommige huizen stond, verloren wel geene menschen het leven, maar er verdronk een honderdtal schapen en het tooneel van verwoesting was, na het afloopen van het water, treurig en beklagenswaardig. De dijken, die de landen van Hollum, Ballum, Nes en Buren moesten beschermen tegen de zee, waren niet alleen weggeslagen, maar wel twintig gaten, sommigen van zes el diepte waren daarin gescheurd. De duinen aan de noordzijde, die anders glooijende oploopen, stonden nu steil, als een muur, langs het strand, en het gevaar van doorsnijding en verdere verwoesting was bij het geringste toeval niet af te wenden. De hooi- en bouwlanden waren met duin- en zeezand overdekt — al wat nog vruchtbaar was, door overstuiving bedorven; onderscheidene huizen waren vernield of zwaar beschadigd, putten en bakken bedorven en al het zuivere water ondrinkbaar gemaakt.

De bewoners van dit eiland hebben over het geheel een gezond, vriendelijk en rond voorkomen, en gelijken, daar hunne taal ook veel van het stadfriesch heeft, met vele Hollandsche woorden vermengd, en met eenen Hollandschen tongval uitgesproken, meer op stedelingen dan op landlieden. De meeste mannen hebben een sterk ligchaamsgestel, en zijn eenvoudig gekleed; terwijl de vroegere wijde broeken en bruine rokken, meer algemeen, behalve bij de zeevarenden, door de gewone Friesche kleeding is vervangen. De Amelander vrouwen en meisjes mogen met regt schoon genoemd worden: sommigen zelfs achten haar de schoonste van geheel ons land te zijn; even innemend van gelaat, als zacht van aard en inborst, zijn zij daarenboven in het gezellig verkeer beschaafd en ongedwongen, daar de meesten met haar zestiende jaar in Holland gaan dienen, en na verloop van eenige jaren weder huiswaarts keeren. Hare nette en zindelijke kleeding, bij eene ranke gestalte en gezonde blos, draagt niet weinig bij, om het bevallig geheel te voltooijen. Deze kleeding en vooral het hoofdversiersel (een oorijzer met naald en krulletjes langs het voorhoofd) is bijna geheel aan de Noordhollandsche gelijk, schoon de zwarte kapers of kaproenen, welke daar nog gedragen worden, hier haren opschik niet meer ontsieren. Over het geheel is de gezellige verkeering hier onderhoudend en aangenaam, terwijl de zeden er allezins prijzenswaardig zijn, daar er onder de jonge lieden zeer zelden onzedelijkheid of ongeregeldheid plaats heeft. De staat der gezondheid is er bovendien hoogst gunstig, en er bestaan vele voorbeelden van hoogen ouderdom.
Het wapen van Ameland bestaat uit twee vakken, waarin op een geel veld drie schuinsche balken en op een blaauw veld eene kwartiermaan. Hetgeen de Terschellingers zeggen, ontleend te zijn van drie balken, die

de Amelanders hun bij kwartier maan zouden ontvreemd hebben, tot het bouwen van eene galg.

AMELANDE, voorm. graafsch., dat door Koning HENDRIK III in het jaar 1046 aan de kerk van Utrecht geschonken werd. Het moet gelegen hebben ter wederzijde van den IJssel. De grenzen worden opgegeven, als loopende van Ruttink, eene plaats niet ver van het huis te Dort, in de buurschap Zuidloo, langs Ter Hunnepe, het voorm. slot Weggestapel, Wesepe, en Stoutenburg, naar Staveren; voorts door de Loenensche veenen langs Eerbeek, Suytempe en Eschede weder naar Ruttink, zoodat het een gedeelte van het kwartier Salland, een gedeelte van de Veluwe, en een klein gedeelte van het graafschap Zutphen besloeg.

AMELANDER GAT, zeeëngte ten N. W. van *Friesland*, aan de Noordzee, tusschen Terschelling en Ameland. Zij neemt hare rigting beoosten Terschelling en strekt zich naar Ameland en de Wadden uit. Het wordt op zich zelve gehouden voor het ruimste en beste zeegat aan de Noordzee, doch was vroeger van weinig gebruik, omdat het binnenwaarts tegen de banken stoot, en geene schepen, die boven de acht voet diep gaan, konde doorlaten. Ondertusschen kwamen er wel eens groote schepen, die wegens kwaad weder geen zee konden bouwen, voor eenigen tijd, ten anker. Thans echter wordt het ook door groote schepen bevaren.

De betonning en bebakening in het AMELANDER GAT, de *Jetting*, de *Krommebalg*, de *Abt*, de *Friesche Wadden* tot aan het *Groningerdiep* en het *Kornwerder zand*, welke door de gemeene armenkamer te Harlingen werd gevoerd, en voor de bekostiging van welke kustverlichting, betonning enz. eenige regten op de doorvarende schepen werden gevorderd, is, met allen aankleve van dien, en daaruit voortvloeijende baten en schaden, tegen behoorlijke, en, bij overeenkomst met de belanghebbenden, vastgestelde schadeloosstelling aan de steden Harlingen, Stavoren en de genoemde armenkamer, met den 1 Julij 1835, overgegaan op het departement van Marine; terwijl de voormelde regten en tollen, met den 1 Mei 1836, zijn vervangen door de, bij Z. M. besluit van 28 Maart 1836, bepaalde heffing van buiten- en binnen-vuurgeld, ton- en bakengeld.

AMELANDS-HUIS, aanzienlijk adellijk gebouw binnen Leeuwarden. Zie CAMMINGHA-HUIS.

AMELESTEIN, kasteel in *Zuid-Holland*. Zie AMALIENSTEIN.

AMELENBERG, ook wel de KLEINE WARANDE geheeten, voorm. huis van de Heeren VAN BREDA, thans eene boerenwoning, die aan het domein behoort, in de *Baronie van Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr., kant. en ½ u. N. van *Breda*, distr. en 2 u. N. ten O. van Prinsenhage, gem. en ½ u. W. van Terheide.

Men wil, dat dit huis door AMELBERGA, eene dochter van PIPYN VAN LANDEN, zoude gesticht en alzoo van zeer ouden oorsprong geweest zijn.

AMELIAPOLDER, pold., prov. *Noord-Braband*. Zie EMILIAPOLDER.

AMELIAPOLDER, pold. in *het Land van Kadsand*, prov. *Zeeland*, distr. *Sluis*, arr. *Middelburg*, kant. *IJzendijk*, gem. *Biervliet*. Deze polder, op octrooi van 1638, ten jare 1639 bedijkt, is, volgens de kadastrale opmeting, 372 bund., 60 v. r. 13 v. e. groot en schatbaar voor eene grootte van 317 bund., 65 v. r. 93 v. e. Bij het onderwater zetten van een gedeelte van het Land van Cadzand, in

1831, ten gevolge van den Belgischen opstand, heeft deze polder niets geleden, als buiten de linie van defensie liggende.

AMELISWAARD of AMELISWEERD, anders ook HEER-AMELISWEERD of HEER MELISWEERD genoemd, amb. heerl. ook ridderhofst. OUD AMELISWEERD in het *Overkwartier*, prov. *Utrecht*, arr. en 3 u. Z. van *Amersfoort*, kant. en 4 u. N. W. van *Wijk bij Duurstede*, gem. en ½ u. van *Rijnauwen*. De heerl. is ongeveer 105 bund. groot, ligt aan eenen bogt van den Krommen Rijn, was vroeger leenroerig aan het huis VAN ZUILENBURG, en heeft, naar men wil, haren naam ontleend van zekeren AMELIS VAN WEERDE, of AMELIUS DE INSULA, die een der oudste bezitters, of misschien wel de stichter van het huis moet geweest zijn.

In 1672 werd het door de Franschen verwoest. Van toen af bestonden er alleen eene koepel aan den Rijn, de fondamenten van het oude slot en een huis van weinig aanzien, tot dat Jonker GERHARD GODAARD TAATS VAN AMERONGEN, Maarschalk van het Nederkwartier van Utrecht, in 1707 hier eene brug over den Rijn liet leggen, en er een aanzienlijk huis optrok, nadat hij reeds te voren fraaije tuinen had doen aanleggen. Toen zij in 1537 en 1538, voor eene ridderhofstad erkend werd, behoorde zij aan JAN VAN RENESSE VAN WULP. Een harer vroegere bezitters was Jonker JOHAN VAN HUCHTENBROEK, die, als Kapitein van een Stichtsch regiment, in het vermaarde beleg van Oostende, gekwetst werd, en aldaar, in 1601, aan zijne wonde overleed. In het jaar 1808 is zij van den toenmaligen bezitter GERARD ARNOUD Baron TAETS VAN AMERONGEN, Heer VAN SCHALKWIJK, in eigendom overgegaan aan LODEWIJK NAPOLEON, toen Koning van Holland, die er eenigen tijd zijn verblijf hield, en door wien deze goederen met de ridderhofstad *Nieuw-Ameliswaard* in 1810 verkocht zijn aan den Kommandeur J. P. VAN WICKEVOORT CROMMELIN. In het volgende jaar werden zij weder verkocht aan den Heer Mr. PAULUS WILLEM BOSCH VAN DRAKESTEIN, na wiens overlijden zij bij boedelscheiding in 1835 zijn overgegaan aan zijnen zoon Jonkheer Mr. HENDRIK WILLEM BOSCH VAN DRAKESTEIN, Lid van de Ridderschap der provincie Utrecht.

Het wapen van deze heerl. is een schild van goud, beladen met drie zwarte hanen, met roode kammen en baarden, geplaatst twee en een, vergezeld van boven van de letters A en H. Het wapen der Ridderhofschap is hetzelfde, uitgezonderd de letters A en H.

AMELISWAARD, veelal NIEUW AMELISWEERD, ridderhofst. in het *Overkwartier*, prov. *Utrecht*, arr. en 5½ u. Z. W. van *Amersfoort*, kant. en 4½ u. N. W. van *Wijk bij Duurstede*, ½ u. W. van *Rijnauwen*, aan den Krommen Rijn, over welken hier een brug ligt. Het was vroeger leenroerig aan de proostdij van Oud-Munster te Utrecht, en is thans een sierlijk gebouw, met vier gedekte schoorsteenen. Het staat evenwel niet op de plaats van het oude huis, dat meer voorwaarts, tusschen het tegenwoordige huis en den Krommen Rijn, gestaan heeft, en waarvan de grondslagen, vierkant in zijne grachten liggende, nog aanwezig zijn. Het heeft eenen fraaijen tuin, aangenaam plantsoen en fraaije wandelingen, voornamelijk in een boschje, aan de overzijde van den Rijn, dat zich, van die rivier tot aan den rijweg, naar Wijk bij Duurstede uitstrekt. Zij werd eertijds GROENEWOUDE geheeten, omdat zij bij het geslacht van dien naam bezeten is geweest. Men denkt echter, dat de oudste en oorspronkelijke naam AMELISWEERD geweest zij, omdat AMELIS VAN WEERDE, van

het jaar 1233 tot 1279, als bezitter van dit huis voorkomt; naderhand, eerst in 1350, is het aan het geslacht VAN GROENEWOUDE gekomen. Toen het in 1538 door de Staten der provincie Utrecht, voor riddermatig erkend werd, was ALBERT VAN LEEUWENBERG er bezitter van. In welk geslacht het omtrent 1500 van BERNT PROEYS is gekomen. In 1810 verstrekte het huis tot verblijf aan de hooge officieren van het paleis van LODEWIJK NAPOLEON (zie het vorige art.). Te gelijk met *Oud-Amelisweerd* is deze ridderhofstad toebedeeld aan Jonkheer Mr. HENDRIK WILLEM BOSCH VAN DRAKESTEIN, lid van de Ridderschap der provincie Utrecht.

Het wapen van NIEUW-AMELISWAARD is een schild, beladen met acht golvende strepen, van goud en rood.

AMELROY, gem., prov. *Gelderland*. Zie AMMERZODEN.

AMEN, geh. in *Rolde*, dingspil, prov. *Drenthe*, kant. en 1½ u. ten Z. O. van *Assen*, gem. en 1 u. Z. W. van Rolde.

AMENOEBAN, d. in *Oost-Indië*, op de zuidelijke kust van het *Bandasche* eil. *Timor*, in welks omtrek veel Sandelhout valt.

AMER, riv., die bij Geertruidenberg uit de vereeniging van de Oude Maas met de Donge ontstaat, door de zoogenaamde Werkendamsche killen, eenen aanmerkelijken toevoer van water uit de Merwede ontvangt, voorts bezuiden het Bergsche veld westwaarts stroomt voor den Moerdijk en Willemstad den naam van HOLLANDSDIEP, bij Helvoetsluis dien van HARINGVLIET draagt, en bij Goederede door eenen wijden mond zich in de Noordzee ontlast.

AMER, watertje in den pold. *Ruigenhil*, prov. *Noord-Braband*, dat zich met eenen zuidelijken loop in den *Dintel* ontlast.

AMER (GROOTE), watertje in den pold. *Ruigenhil*, prov. *Noord-Braband*, ten Z. van de Willemstad, dat eerst noordwest, vervolgens west loopt, en zich bezuiden den pold. Maltha, in het *Hollandsch-diep* ontlast.

AMER (KLEINE), watertje in den pold. *Ruigenhil*, prov. *Noord-Braband*, dat met eenen zuidwestelijken loop door eenen sluis, tegen over de Rolleplaat, in den mond van den *Dintel* uitloopt.

AMERONGEN, gem. in het *Overkwartier*, prov. *Utrecht*, arr. *Amersfoort*, kant. *Rhenen* (7 m. k., 4 s. d.), palende N. aan Renswoude en Woudenberg, O. aan Rhenen en Veenendaal, Z. aan den Rijn en Wijk bij Duurstede en W. aan Leersum en ten deele aan Langbroek. Zij bevat behalve het d. Amerongen, een gedeelte van de buurt Elst, alsmede de buurschap Ginkel en de ridderhofsteden Amerongen met Lievendaal, Waijestein, Berkestein en Natewisch, is 3205 bund. groot, en telt daarin ruim 1600 inw., die meest hun bestaan in tabaksteelt, koornbouw en veehouderij vinden.

De Herv. gem., die hier 1300 ziel. telt, en tot de klass. van *Wijk bij Duurstede*, ring *van Rhenen*, behoort, was vroeger met die van *Leersum* vereenigd, en deze combinatie had tot eersten Predikant HENRICUS RAESFELDIUS, die omtrent het jaar 1624 overleed. In het begin der vorige eeuw, werden deze vereenigde kerken echter van elkander gescheiden, en, in 1715, werd GERHARDUS VAN OOSTRUM als eerste Predikant bij de afgezonderde gem. van AMERONGEN beroepen. Deze gem. heeft hier eene groote en ruime kerk, op welks midden voorheen een sierlijk spitsje stond, dat voor eenige jaren afgebroken is. De toren, die op eene hoogte gebouwd is, is vierkant en hoog, naar boven verdunnende, met twee tran-

sen voorzien, en met eene lage spits gedekt. Vóór de Kerkhervorming was deze kerk in het kapittel te Utrecht ingelijfd, en er was eene vikarij aan het altaar van St. Justus. De goederen, zoowel van de vikarij, als van de kerk, zijn door het gemelde kapittel geeigend. Thans wordt deze kerk door eenen Predikant bediend, die door den Kerkenraad beroepen wordt. De R. K. inw. behooren tot de statie van *Werkhoven-en-Kothen.*

Amerongen is eene heerl., waartoe echter de buurt Elst niet moet gerekend worden. De eigendom en het regtsgebied in de moerassen of veenen van Amerongen hebben weleer aan den Proost en het kapittel van den Dom te Utrecht toebehoord, en toen Godebald, de vier en twintigste Bisschop van *Utrecht*, deze aan anderen vervreemd had, moest hij die, in 1126, op bevel van Keizer Lotharius II, weder aan den wettigen eigenaar, den Domproost, teruggeven, die in 1280 ook nog het burgerlijke regtsgebied over Amerongen, benevens drie vierde gedeelte van de inkomsten aldaar verkreeg; want daar er over dit regtsgebied groote geschillen, tusschen den Domproost en Sweder van Abcoude, gerezen waren, en deze in het gezegde jaar tot zulk eene hoogte stegen, dat zij aan regtsgeleerden ter bepleiting in handen gesteld werden, verklaarde Gysbrecht van Abcoude, Heer Sweders zoon, dat hij afstand wilde doen van al hetgene hem in deze heerl. mogt toekomen, ingeval de Domproost zweren wilde, dat hem het regtsgebied in vollen eigendom toekwam, en aangezien deze den eed deed, was het geschil spoedig beslecht. Evenwel verbleef het hooge regtsgebied aan den Bisschop van *Utrecht* terwijl zij beide het middelbaar regtsgebied uitoefenden. Het bisschoppelijke gedeelte of de halve ambachtsheerlijkheid moet, in vervolg van tijd, op andere Heeren, en zelfs aan de Graven van Holland overgegaan zijn; althans, in het jaar 1434, beleende Filips *de Goede*, Heer Gysbrecht van Nyenrode met het huis te Amerongen, benevens den boomgaard, het raaphof, broek en veld, met al zijn toebehooren, zoo als die goederen den Graaf opgedragen waren door Gerard, den Basterd van Culenborgh, namelijk. den Grave en zijne nakomelingen, Graven of Gravinnen van Holland, tot zulken regte en leene, als Elias van Amerongen en zijne voorvaderen die van de grafelijkheid te leen gehouden hadden. Bij deze overgave behield Gerard van Culenborgh echter de lossing dezer goederen aan zich, zoodat Gysbrecht van Nyenrode verpligt werd de goederen wederom aan hem af te staan, waarmede hij andermaal in het jaar 1468, door Karel *den Stoute*, Hertog van Bourgondie, beleend werd. Toen Filips II, Koning van Spanje, in 1561, om geld verlegen was, vergunde hij het schoutsambt van Amerongen, de thinsen en den landtol, benevens eenige andere partijen aldaar, alsmede de hooge Heerlijkheid voor eene som van achtduizend gulden aan Godard van Reede, Heer *van Saesfeld*, die deze heerlijkheid in het midden der vijftiende eeuw gekocht had. Maar in 1615 werd dit pandschap weder gelost door de Gedeputeerde Staten der prov. Utrecht, die voortaan het regtsgebied te Amerongen, uit hunnen naam, door het hof en den Maarschalk van het Overkwartier deden uitoefenen. Het bleef dus aan de Domeinen van die provincie tot in het jaar 1629, wanneer die van het geslacht van Reede het weder in pandschap ontvingen; hetwelk echter niet langer duurde dan tot het jaar 1676, wanneer de staten, uit aanmerking van de getrouwe dienst door den Heer Godard Adriaan Baron van Reede, Vrijheer van Amerongen *Ginckel, Elst* enz., tot welwezen van den

lande gedaan, hem van alle pandschap onthieven, en het huis en de heerl. van AMERONGEN, zoo wijd en breed die zich eenigzins uitstrekken, tot eene hooge en vrije heerlijkh. verhieven, met een erflijk regt, om door hem en zijne nazaten vermaakt en geërfd te kunnen worden, als een vrij en eigen goed, en aldaar het hooge, lage en middelbare regtsgebied te oefenen. Deze GODAARD ADRIAAN VAN REEDE, die, na onderscheidene gezantschappen bij verschillende mogendheden bekleed te hebben, in 1691 als Afgezant aan het hof te Koppenhagen overleed, mag met het volste regt onder onze verdienstelijke Staatslieden geteld worden; even als zijn zoon, de Luitenant-Generaal GODARD VAN REEDE, die door zijnen moed een einde maakte aan den oorlog in Ierland, in 1691, en deswege door WILLEM III tot Graaf van *Athlone* en Baron van *Agrim* verheven werd, altijd eene eervolle plaats onder de krijgslieden verdient. Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door den H. E. H. G. Heer GEORGE GODART HENRY, Graaf VAN REEDE en ATHLONE Deze gem. voert tot wapen een rood schild, waarop een zilveren balk met zes zilveren leliën.

Het d. AMERONGEN ligt nagenoeg in het midden der gem., 5¼ u. O. van *Utrecht*, 3½ u. Z. Z. O. van *Amersfoort* en 1½ W. van Rhenen. Voorheen werd het ook wel HEMUR-ENGE en door anderen EMMERINGEN geheeten.

Het is een aanzienlijk en fraai dorp, dat echter veel van de rampen des oorlogs heeft te lijden gehad. Omtrent het jaar 1420 of 1422, hebben de Gelderschen, die toen het sticht van Utrecht afliepen, ook dit dorp op eene onmenschelijke wijze vernield en in brand gestoken, terwijl zij er vijf jaren later niet veel beter huis hielden. In 1585 behaalde de Spaanschen troepen, onder den Overste JAN BABTISTA TAXIS, hier eene overwinning op de Staatschen onder den Graaf VAN MEURS. In 1672 had dit dorp wederom zeer veel van den moedwil der Fransche soldaten door te staan, die, onder andere baldadigheden, ook het Huis te Amerongen (zie het volgende art.) in brand staken. Door den storm van 29 November 1836 zijn hier vier tabaksschuren omver geworpen.

Er is te Amerongen een distributiekantoor voor de brieven.

AMERONGEN (HET HUIS TE), oud adell. huis in het *Overkwartier*, prov. *Utrecht*, bij het dorp van dien naam van Amerongen. Het was reeds in 1313 bekend, maar het is onzeker, wie stichter geweest zij van het oude huis, dat een der oudste sloten van het Sticht was. Nadat dit door de Franschen, in 1672, verbrand en verwoest was, werd ter zelfder plaatse het tegenwoordige gebouw opgetrokken, dat zich zeer fraai voordoet, boven den sierlijken ingang, een balkon heeft, door eenen fraaijen, van rondom. in eenen vijver besloten tuin omgeven is en om zijne trotsche bouworde eene bijzondere opmerking verdient. De menigte levensgroote en fraai geschilderde afbeeldingen der vroegere bezitters van dit huis, welke de gaanderijen versieren, het antieke huisraad, uit vorige eeuwen afkomstig en door de latere bezitters, met de meeste zorgvuldigheid in denzelfden toestand bewaard en eene uitgebreide bibliotheek, waarin men zeer vele kostbare werken onderscheidt, allen keurig net ingebonden, en tot de laatste jaren bijgehouden, zijn vooral bezienswaardig.

Dit huis was voorheen leenroerig aan de graaflijkheid van Holland, behalve den voorburg, die, als een Gaasbeeks leen, onder de leenroerigheid der Staten van Utrecht behoorde.

De Borren van Amerongen, een adellijk geslacht, dat in het begin der vorige eeuw uitgestorven is, bezat het in het jaar 1370. Van deze is het door huwelijk in 1425 gekomen aan Jan Bor van Hemerten; waarna dit geslacht het heeft bezeten tot omtrent 1570, Gysbertus, zoon van Jan van Hemerten, heeft het huis als toen vertimmerd en verkocht aan Heer Godart van Reede, wiens zoon Heer Frederik, na lange processen, met zijne oudsten broeder, de Heerl. bij revisie in het jaar 1608 heeft verkregen. Thans is het een eigendom van den H. E. H. G. Heer George Godard Henry Graaf van Reede en Athlone.

AMERONGER BOSCH, bosch in het *Overkwartier*, prov. *Utrecht*, arr. *Amersfoort*, kant. *Rhenen*, gem. *Amerongen*.

De storm van 29 November 1836, heeft ook in dit bosch groote verwoestingen aangeregt, zoodat het getal ontwortelde en verbroken sparren op 5000 begroot wordt.

AMERSFOORT, arr., prov. *Utrecht*, palende N. aan de Zuiderzee, O. aan de prov. Gelderland, Z. aan de riv. den Rijn, die het van Gelderland, en de Lek, die het van Gelderland en Zuid-Holland scheidt, W. aan het arr. Utrecht en de prov. Noord-Holland. Het bevat in de volgende 4 kantons: Amersfoort No. 1 en 2, Rhenen en Wijk bij Duurstede ruim 49,000 inw.

AMERSFOORT, kant. No. 1, prov. *Utrecht*, arr. *Amersfoort*, palende N. aan de Zuiderzee, O. aan de prov. Gelderland, Z. en W. aan het kant. Amersfoort No. 2, en bevattende de volgende 5 gem. Amersfoort, Bunschoten, Duits-de-Haar-en-Zevenhuizen, Hoogland en Stoutenburg, en daarin 14,000 inw.

AMERSFOORT, kant. No. 2, prov. *Utrecht*, en *Amersfoort*, palende N. aan de Zuiderzee, en aan het kant. Amersfoort No. 1, O. aan het kant. Amersfoort No. 1 en aan de prov. Gelderland, Z. aan de kant. Rhenen en Wijk bij Duurstede en W. aan het arr. Utrecht en de prov. Noord-Holland. Het bevat de volgende 8 gem. Baarn, de Bildt, Eemnes, Leusden, Woudenberg, Zeist, Zoest en de Vuursche, en daarin ruim 13,000 inw.

AMERSFOORT, klas., prov. *Utrecht*. Zij is verdeeld in de volgende twee ringen, Amersfoort en Tienhoven, en bevat 21 gem., met even zoo vele kerken, die door 23 Predikanten bediend worden, en ongeveer 25,000 zielen tellen.

AMERSFOORT, kerk. ring, prov. *Utrecht*, bevattende de volgende 10. gem. Amersfoort, Baarn-en-Eembrugge, Bunschoten, Eemnes-Binnendijks, Eemnes-Buitendijks, Leusden, de Vuursche, Woudenberg, Zeist en Zoest. Deze ring heeft 10 kerken, die door 12 Predikanten bediend worden, en telt 12,000 ziel.

AMERSFOORT, gem. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr. en kant. *Amersfoort* (6 m. k., 3 s. d.), paalt ten N. aan de gem. Hoogland, N. O. aan de Geldersche gem. Hoevelaken, ten O. aan Stoutenburg, ten Z. aan Leusden en ten W. aan Zeist en Zoest, en bevat niets, dan de stad Amersfoort en eenige verstrooid liggende huizen in hare omstreken, die allerbekoorlijkst zijn, want ten N. ziet men vette weilanden, ten O. tabaksvelden, ten Z. zeer vruchtbaar bouwland en ten W. uitgestrekte heigronden, met kreupelbosch en sommige heuvelen. Zij strekt zich meest naar het O. en W., ook ten Z., ruim een half uur gaans uit, beslaat 1040 morgen, heeft 2397 huizen, en bevat eene bevolking van ruim 12,000 inw.

De stad Amersfoort, in het Latijn Amisfurtum, ligt 4 u. N. O. van Utrecht, 8½ u Z. O. van Amsterdam, 18 u. N. O. van 's Gravenhage, 52° 9' 20" N. B., 23° 3' 8" O. L., en ontleent vermoedelijk haren naam van hare ligging aan de rivier de Eem; althans in oude kronijken der 13de en 14de eeuw, wordt zij Amesvorde, Hemmefurt en Hemmesfurt, ook wel Emesfort, Amisfort, Emmfort, Amsfort, Emesfoort, Amisvoort, of Emesfort genoemd, en op dien grond gist men, dat zij haren oorsprong ontvangen heeft van een veer of eene waadbare plaats, ook *voort* genoemd, of wel van een slot, aldaar aan de Eem gesticht, hetwelk, als een riddermatig goed, aan een bijzonder geslacht, dat daarnaar geheeten was, toebehoorde. Deze gissing heeft te meer waarschijnlijkheid, daar men in sommige der vroegste handschriften, Heeren van Amersfoort vermeld vindt, die hunnen naam van zoodanig een slot ontleenden. Men wil, dat dit slot zoude gestaan hebben, waar later het stadhuis gevonden werd, en dit vermoeden wordt eenige waarschijnlijkheid bijgezet, doordien het plein vóór dit stadhuis, hetwelk thans tot korenmarkt dient, nog tegenwoordig den Hof genoemd wordt, als zijnde geweest den *voorhof* of het *voorplein*, waar langs men naar het slot ging; terwijl de straat achter het stadhuis, thans nog de Vijverstraat geheeten, dien naam zoude dragen, omdat dáár de vijver was gelegen, die het huis van achteren omgaf; wat hier van zij, zeker gaat het, dat het stadhuis, ofschoon door den tijd aanmerkelijke veranderingen ondergaan hebbende bij de slooping, in 1822, nog sporen van hoogen ouderdom droeg. De tijd der stichting van de stad is volstrekt onbekend. In eenen giftbrief van Karel *den Groote*, van het jaar 777, wordt gewag gemaakt van Lusidina of Leusden aan de Eem, dat omtrent ½ u. van Amersfoort ligt; en van vier wildernissen, *ter wederzijden van de Eem*, welke men op den Amersfoortschen berg schijnt te moeten zoeken; doch van Amersfoort zelf wordt in dien brief geen woord gerept. In de elfde eeuw vindt men er misschien het eerste gewag van gemaakt, onder den naam van Bachevorth, in eenen brief van Bisschop Ansfrid van het jaar 1006, gegeven ten behoeve van het Benediktijner-klooster, door hem op *Hohorst*, nu *den Heiligen berg*, gesticht; meer zeker wordt het vermeld, onder den naam van Amesforde en Amersforthe, in twee brieven van Keizer Koenraad en Bisschop Bernold, van de jaren 1028 en 1050, waarin zij gewag maken van de tienden van Amersfoort. De plaats was echter, in het jaar 1006, nog niet met muren omringd, zoo als sommigen hebben aangeteekend.

De stad is een arrond. en kant. hoofdpl., en als zoodanig heeft men er eene regtbank van eersten aanleg en twee vredegeregten; ook is zij de zetel van den tegenwoordigen Aartspriester van Utrecht, en telt thans binnen hare muren ruim 10,000 inw.

Eertijds was de stad veel beperkter van omvang, maar zij is later uitgelegd en door eenen nieuwen ringmuur omgeven; waarom zij voorheen in de *Oude* en de *Nieuwe stad* onderscheiden werd, hoewel die benaming thans niet meer in gebruik is. Sommigen willen, dat deze vergrooting in het jaar 1561 hebbe plaats gehad; maar hiermede is geenszins overeen te brengen eene oude aanteekening, waarin men vermeld vindt, dat de inw. van Utrecht, om een geschil met die van Amersfoort, over eene dubbele Bisschopsverkiezing, namelijk van Rudolf van Diepholt en Zweder van Culemborgh, en waarin de Amersfoorters Diepholt's zijde kozen, reeds ten jare

te Amsterdam, JAKOB VAN KAMPEN, Heer van *Randenbroek*, geboren te Haarlem, en overleden op zijn huis Randenbroek bij Amersfoort, den 4 Maart 1658. Vóór het jaar 1787, hadden de Herv. hier nog eene tweede kerk, de Kleine kerk geheeten. Dit was van ouds geen parochiekerk, maar eene kapel, en werd ter eere der H. Maagd MARIA, waaraan zij toegewijd was, de Lieve-Vrouwe-Kapel geheeten. Deze kapel was, vóór de Reformatie, zeer vermaard in de omstreken en werd veel bezocht door eene ontelbare menigte vreemdelingen, ter oorzake van een Lieve Vrouwebeeld, dat aldaar bewaard werd, en waaraan men de kracht toeschreef van wonderwerken te doen (1). Het gebouw, dat ten jare 1787 tot een magazijn gebruikt werd, en toen, door het springen van eene bom, onbruikbaar geworden, later geheel gesloopt is, was eene kleine kruiskerk, en praalde met eenen fraaijen toren, die nog bestaat, en, ten aanzien der bouworde, veel gelijkheid met den domtoren van Utrecht heeft, zijnde, even als deze, van drie omgangen, maar met eene veel fraaijere kap, voorzien. Zij is 98,21 ell. hoog, en heeft een voortreffelijk klokkenspel, een kunstgewrocht van den vermaarden FRANS HEMONY. Meer dan eens is deze toren, uithoofde van zijne hoogte, door den bliksem getroffen, en merkelijk beschadigd geworden; zoo als in 1547, 1588, 1625, 1651 en het laatst in 1805, waarna hij van eenen afleider voorzien is. De Herv. gem., die reeds in 1579 bestond, toen RUTGERUS TOPANDER als eerste Predikant te AMERSFOORT beroepen werd, telt 5900 zielen; behoort tot de klass. en ring van *Amersfoort*, wordt bediend door 3 Predikanten en een Proponent, en heeft een vrij beroep.

Voortijds was hier ook eene Waalsche gem., aan welke, bij de overkomst der Hugenooten, in 1685, de Kleinekerk ter godsdienstoefening toegestaan was; maar, deze eerste vlugtelingen gedeeltelijk uitgestorven, en gedeeltelijk door huwelijken bij de Nederlandsche natie ingelijfd zijnde, is die gemeente weder verdwenen.

De Luth. gem., die door éénen Predikant bediend wordt, 420 zielen telt, en tot den ring van *Utrecht* behoort, heeft hier ook eene kerk, zijnde een klein gebouw, dat vroeger eenen spitsen toren had. Maar toen in 1836 het inwendige en in 1837 de voorgevel van deze kerk geheel vernieuwd zijn, is die toren geheel weggebroken en door eenen anderen vervangen. Vóór de Hervorming was dit gebouw de H. Geestkapel, en het werd in 1686 aan de Luth. gem. afgestaan door de regering, die toen 100 dukatons schoot om het te herstellen, en tot het bestemde gebruik in te rigten.

De Remonstrantsche gem., die hier eene kerk heeft, waar vroeger het Beggijnhof stond, en tot de *derde klassis* van die gezindheid behoort, wordt door den Predikant van Utrecht bediend.

De R. K. statie, die 5550 zielen telt, onder welke ook eenigen uit de nabuurschap mede gerekend worden, heeft twee kerken, welke ieder door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend worden, en onder het aartspr. van *Utrecht* behooren. Eene dezer kerken is een ruim en trotsch gebouw, dat in 1818 gesticht is, inwendig met een kostbaar orgel, en uitwendig met eenen fraaijen voorgevel en een sierlijk koepeltorentje, pronkt.

---

(1) Omtrent den oorsprong van dit wonderdadige beeld vindt men eene legende in de Utrechtsche Volksalmanak, voor het jaar 1838, bl. 167, medegedeeld, waarbij ook eene afbeelding van den toren gevoegd is.

Ook die van de oude Clerezij der R. K. hebben hier 2 kerken, die ieder door eenen Pastoor bediend worden; terwijl die gezindte hier ook een seminarie bezit, dat in 1726 opgerigt is, en eenen toevloed van kweekelingen heeft, die dáár in de kost besteed worden, en, onder het opzigt van eenen President, het onderwijs van verscheiden leermeesters in onderscheidene wetenschappen, maar inzonderheid in de godgeleerdheid, genieten en ook gebruik van de hier ter stede gevestigde latijnsche school maken.

Aangezien het getal Joden door den tijd sterk toegenomen was, heeft de regering hun in 1726 vergund, eene synagoge binnen deze stad te bouwen, zoo als zij ook eene afzonderlijke begraafplaats, buiten de Bloemendaalsche poort, hebben aangelegd.

Vóór de Reformatie was Amersfoort van een goed aantal kloosters voorzien, waarvan eenige sedert dien tijd geheel te niet geraakt en eenige tot ander gebruik verordend zijn. Onder deze verdient vooral vermeld te worden het Klooster der Franciscanen of Minderbroeders, dat in 1494 gesticht was, later de Stads Doelen of het Schuttershof geworden, en thans tot eene kaserne ingerigt is. Dit gebouw was, nog een klooster zijnde, merkwaardig, doordien de Utrechtsche Bisschop David van Bourgondië, als het hem te Utrecht, door den opstand der burgers, te bang gemaakt werd, naar Amersfoort vlugtende, daar binnen eenigen tijd zijn verblijf genomen heeft, waardoor eenige daarbij staande, en eertijds aan het klooster behoord hebbende huizen, nog heden, ter gedachtenis daarvan, Davidshof geheeten worden.

Onder de gestichten van liefdadigheid munten voornamelijk uit het Burger-weeshuis voorheen het klooster der Reguliere Kanonniken, Marienhof genoemd, werwaarts de weezen, in 1611, overgebragt zijn, uit het oude weeshuis, dat ten jare 1552, voornamelijk uit eene gift van Catharina Somers, gesticht was, en het St. Pieters gasthuis, gesticht vóór 1390, waarin thans 25 oude mannen en 15 oude vrouwen hunne woning en onderhoud hebben. Dit laatste is een ruim gebouw, voorzien van een torentje met een luidklokje en een kerkje, waarin nog iederen zondag door de Herv. Predikanten, voor de armen gepredikt wordt. In het zoogenoemde Sacraments- of Bloklands gasthuis, dat in het jaar 1576, door Wouter van Blokland en zijne huisvrouw Johanna Piek, gesticht is, werden vroeger 12 oude mannen onderhouden, maar dit is in het laatst der voorgaande eeuw met het St. Pietersgasthuis vereenigd, en bestaat niet meer afzonderlijk. Het St. Elisabeths-gasthuis, in 1577 opgerigt, is eigenlijk een ziekenhuis, strekkende alleen, om zieken, die behoeftig zijn, te huisvesten, en van voedsel en de noodige geneesmiddelen te voorzien. Het H. Geesthuis ook het Pothuis geheeten, strekt tot geen woning, maar uit de inkomsten van dit gesticht, wordt wekelijks brood en boter aan behoeftigen uitgedeeld. In dit huis werd voorheen een pot warm eten gekookt, en aan de armen uitgedeeld, waarvan het zijnen naam ontleent, thans houden er de zoogenoemde Potbroeders of Regenten der armen, de *Pot* geheeten, hunne bijeenkomsten. Oudtijds hadden de Potbroeders ook onder hun bestier een Wandelhuis, waarin behoeftige reizigers eenen nacht gehuisvest werden. doch deze huisvesting is, om het misbruik dat er van gemaakt werd, in het jaar 1654 afgeschaft. Het Stads kinderhuis, weleer de Noodhulp of de Armen Noodhulp genaamd, dat in 1717 gesticht was, is in 1805 met het Burgerweeshuis vereenigd en bestaat niet meer afzonderlijk. Ook had men in 1818, een Werk instituut ter

wering der bedelarij opgerigt, maar dit heeft in 1828 opgehouden te bestaan.

Onder de wetenschappelijke inrigtingen binnen deze stad, telt men, behalve het Seminarie der R. K. van de oude Clerezij, eene Latijnsche school, die door eenen Rector, eenen Conrector en eenen Onderwijzer in de wis-, geschied- en aardrijkskunde bediend wordt. Deze school, die in 1622, in het voormalig klooster van St. Agnes geplaatst werd, moet vroeger in een ander gebouw gevestigd zijn geweest, want men vindt daarvan reeds gewag gemaakt in het jaar 1380. In de 16de eeuw oefenden zich hier twee Indiaansche Prinsen in de latijnsche taal. Voorts zijn er 10 scholen voor het lager onderwijs, eene in 1834 geopende Handwerkschool, ter opleiding van timmerlieden, smids, architecten enz. bestemd en een, den 27 December 1817, opgerigt Departement der Maatschappij, Tot Nut van 't Algemeen, dat ruim 100 leden telt, en tot het houden van welks bijeenkomsten, in de nabijheid van de Utrechtsche poort, aan de nieuwe wandelingen, ter plaatse van de oude stads wallen, een fraai gebouw voor partikuliere rekening is opgerigt, hetwelk tevens geschikt is, om, bij plegtige gelegenheden, tot vereeniging van talrijke gezelschappen te dienen.

Een voorname tak van handel der Amersfoorters bestaat in granen, voornamelijk boekweit, die op den nabij gelegen heuvelachtigen grond, en op de Veluwe welig groeit, deze handel is nog zeer bloeijende. Van nog meer aangelegenheid voor deze stad was voorheen het bierbrouwen, en de Amersfoortsche bieren waren niet minder vermaard, dan de Delftsche en Deventersche, en werden niet alleen naar de nabij gelegen provincien Gelderland en Holland, maar zelfs naar Zeeland, Braband en Vlaanderen verzonden voor den zeer goedkoopen prijs van 13 of 14 stuivers de ton. Ter aanmoediging van dezen handel, verbood Karel V, dat er, in den omtrek van anderhalve mijl rondom deze stad, eenige brouwerij wezen mogt, terwijl de Amersfoortsche brouwers, eenen tijd lang, vrijdom van tollen in Holland genoten hebben, waardoor het getal brouwerijen in die stad zoodanig toenam, dat er, in het begin der 16de eeuw, tusschen de 30 en 40 gevonden werden. Ook vindt men in de oude gedenkschriften verhaald, dat, in 1427, toen de stad door Filips *de Goede*, Hertog van Bourgondië, belegerd was, drie honderd brouwers geheele brouwketels met kokend bier op de wallen bragten, hetwelk zij den belegeraren, als zij met stormladders de muren beklimmen wilden, op het lijf goten, waardoor deze zich genoodzaakt vonden, met groot verlies het beleg op te breken. Thans echter telt men niet meer dan ééne brouwerij binnen Amersfoort. Eene andere hoofdnering der Amersfoorters was vroeger het lakenweven, en de daaraan verknochte handel in wol; deze is echter geheel te niet gegaan, maar daarentegen zijn de diemet-, bombazijn- en marseillefabrijken thans in vollen bloei; men vervaardigt er mede eene stof amersfoorts genoemd; ook is er een aanzienlijke handel in bokking, zijnde de Amersfoortsche bokking zeer beroemd, en er was vroeger even buiten de poort der stad eene glasblazerij, waarin grof glas tot fleschen geblazen werd, deze is echter te niet gegaan, daarentegen is er in 1836, eene zijdereederij opgerigt, waar naai- en stikzijde vervaardigd wordt, welke met die van Lyon kan wedijveren, en wordt alhier mede tentedoek vervaardigd. De tabaksteelt blijft ook nog een middel van bestaan voor vele inwoners der stad en omstreken. In het jaar 1636 telde men te Amersfoort reeds vijftig planters, en in 1670 honderd en twintig; welk getal, na dien tijd, somwijlen tot twee honderd

is vermeerderd geworden. Voorheen was er in tabak eene veel grooter verzending, dan thans, naar Zweden, Denemarken en Noorwegen, alwaar hij met smaak gerookt werd, dewijl men zegt, dat hij over zee gevoerd wordende, door de zeelucht, die scherpte, welke anders aan den inlandschen tabak eigen is, grootendeels verliest, en zachter en aangenamer wordt. Thans wordt hij te Amersfoort gesponnen, en, in vaten gepakt, naar Duinkerken, St. Omer en andere Fransche plaatsen ten behoeve der regie, maar bijzonder ook naar Italie verzonden, waar hij tot snuif gemalen en van daar vervolgens in menigte naar de Nederlanden terug gevoerd wordt. De Amersfoorters hebben weder voorheen met deze nering veel geld gewonnen, maar, in het midden der vorige eeuw, was de inlandsche tabak tot zulk eenen lagen prijs gedaald, dat de soort, die vroeger voor 12 en 13 stuivers het pond verkocht werd, niet meer dan 9 st. gelden mogt, hetgeen veroorzaakte, dat de planters naauwlijks hunne onkosten konden goedmaken, daar hunne zolders met tabak lagen opgevuld, en zij geen aftrek daarvan hadden; zoodat sommige hunner, na lang bewarens en uitdroogens, dien met de helft verlies moesten verkoopen, hetwelk aan de grootste planters veel schade, en aan de mindere genoegzaam hunnen ondergang berokkende. Later is die nering echter weder toegenomen, en thans eenigzins aan het bloeijen. Ter vervoering van tabak en andere koopgoederen, is de rivier de Eem een bekwaam hulpmiddel, hetwelk veel tot bevordering van de scheepvaart over de Zuiderzee naar Amsterdam en elders bijdraagt, terwijl ook eertijds vele Duitsche wagens, met de zoogenoemde Hessenkarren, derwaarts gebragt en aldaar naar Amsterdam ingescheept werden. De af- en aankomst te lande, is er mede zeer geriefelijk, daar de snelwagens (diligences), die tusschen Amsterdam, Arnhem, Deventer en Zwolle heen en weder rijden, gedeeltelijk door deze stad komen; terwijl er bovendien nog huurwagens van en naar Utrecht rijden, werwaarts, over den Amersfoortschen berg, een regt doorgaande straatweg is aangelegd. Er is hier ook eene belangrijke wekelijksche korenmarkt, die des Vrijdags gehouden wordt, even als de boter-, kaas-, hoender- eijermarkt enz. De jaarlijksche markten zijn vier in getal: als daar zijn: de midvastenmarkt, de paaschmarkt, de Bartholomeusmarkt en de St. Gallenmarkt. De kermis valt in op den tweeden Maandag, na 1 October. Den 17 October, of, als deze op eenen Zondag komt, des Zaturdags te voren, is het paardenmarkt; den 11, of, zoo deze op Zondag valt, den 10, is het ossenmarkt, en de volgende Vrijdagen, tot den laatsten Vrijdag in Mei, vette-beestenmarkt. De magere-beestenmarkt wordt op de Vrijdagen, die na de Paaschmarkt volgen, tot den laatsten Vrijdag in November toe, gehouden. Bovendien wordt er nog al eenig vertier aan de stad bezorgd, door het garnizoen, dat thans uit rijdende artillerie bestaat, en vrij talrijk is, waarvoor dan ook in 1835 eene nieuwe ruitersmanege gebouwd is, die, zoo ten aanzien van hare ruimte, als om hare doelmatige inrigting, voor een der fraaiste gebouwen van deze soort kan doorgaan, terwijl men er tevens in 1831 en 1836 twee kavalleriestallen, berekend voor 368 paarden, aangebouwd heeft, welke zoodanig geplaatst zijn, dat de manege zich nagenoeg in het midden tusschen de beide stallen bevindt.

Dat deze stad, die eertijds, als eene vrije heerl., door hare eigene Heeren, was bestuurd geweest, reeds zeer vroeg aan den bisschoppelijken stoel van Utrecht onderworpen geraakte, is ontwijfelbaar, ofschoon men, omtrent de wijze hoe, even min als van den

tijd, wanneer dit geschied zij, eenig zeker narigt heeft. Vermoedelijk zal een der Heeren dezer plaats, ten einde zijne heerlijkheid des te veiliger te bezitten, die vrijwillig als een leen aan den Bisschop hebben opgedragen. Een der gevolgen dezer opdragt was, dat zij, in 1259, door Hendrik van Vianden, acht en dertigsten Bisschop van *Utrecht*, met het stadsregt begunstigd werd. Niet lang daarna moesten de burgers evenwel de wrange vruchten der Bisschoppelijke regering smaken, door de verregaande twisten, waarin zij leefden met Jan van Nassau, Jan van Vernenburg en Frederik van Blankenheim, den negen en dertigsten, acht en veertigsten en een en vijftigsten Bisschoppen van *Utrecht*, waardoor zij menige belegering hebben moeten uitstaan; behalve dat zij dikwijls betrokken waren in de oorlogen, door de Bisschoppen tegen hunne naburen, namelijk de Hollanders en Gelderschen, gevoerd. Meest hadden zij, in tijd van oorlog, van de Gelderschen te lijden, voornamelijk, gedurende de regering van Karel, Hertog van *Gelder*; die, in den jare 1524, zeer misnoegd was, over de benoeming van Hendrik van Beijeren tot Bisschop, welke in den beginne, zoo wel door die van Amersfoort, als door die van Utrecht, zeer begunstigd werd. Na dien tijd, hebben de Gelderschen onderscheiden malen eenen aanslag op deze stad gedaan, welke hun eindelijk gelukte in 1543, toen de Veldoverste Maarten van Rossem, na eene korte, doch hardnekkige belegering, zich daarvan meester maakte, en, niettegenstaande de plundering, voor eene som van 80,000 caroli guldens, afgekocht was, tegen zijn gegeven woord, den ingezetenen van hunne bezittingen beroofde. Later was de stad, met de andere steden dezer provincie, niet zoodra onder de gehoorzaamheid van Karel V gebragt, of zij moest de bittere gevolgen der binnenlandsche onlusten ondervinden, wordende nu eens door het Staatsche, dan weder door het Spaansche krijgsvolk ingenomen. En dewijl de burgers, uithoofde van het groot aantal Roomschgezinden, dat zich onder hen bevond, der Spaansche regering meer, dan der Staatsche waren toegedaan, konden zij niet besluiten tot het aannemen der Utrechtsche unie van het jaar 1579, dan na daartoe door het Staatsche krijgsvolk te zijn gedwongen. Sedert dien tijd is Amersfoort bestendig aan de Staatsche partij gebleven, en was eenige jaren van alle oorlogsrampen bevrijd. Maar de belegering van 's Hertogenbosch, door Prins Frederik Hendrik van Oranje, in het jaar 1629, gaf aanleiding, dat de stad weder een vijandelijk bezoek te lijden had; vermits Graaf Hendrik van den Berg, om eenige afwending van 's Hertogenbosch te maken, met eenen troep Spanjaarden, ondersteund door 14,000 man keizerlijke troepen, onder bevel van den Graaf Ernst van Montecuculi, door de Veluwe, in het Sticht van Utrecht drong, en den 3 Augustus voor Amersfoort verscheen. De bevelhebber Tertulliaan van Dorp zag zich genoodzaakt, dewijl het de stad aan genoegzame sterkte en bezetting ontbrak, haar, den tweeden dag van het beleg, bij verdrag over te geven. Ofschoon de regering der stad aan Montecuculi groote sommen tot afkoop van de plundering had gegeven, werd zij nogtans, tegen de voorwaarden van het verdrag, deerlijk geteisterd en geplunderd. De schade, hierdoor veroorzaakt, werd op meer dan 70,000 gulden geschat. Deze troepen hielden Amersfoort in bezit, totdat de verrassing van Wezel, door de Staten, hen noodzaakte het geheele Sticht, en dus ook Amersfoort, weder te verlaten, uit vrees van te worden afgesneden. Toen hierop de vijanden, den 24 dierzelfde maand, weder waren afgetrokken, werden verscheiden per-

zonen, die tot de overgave hadden medegewerkt, door den Raad van State met geldboete of ballingschap gestraft; wordende onder anderen de Bevelhebber VAN DORP gebannen.

Bij den inval der Franschen in Gelderland en Utrecht in 1672, bevond AMERSFOORT zich te zwak, om eenigen tegenstand te kunnen bieden, weshalve de Markgraaf DE ROCHEFORT zich van deze stad verzekerde, welke, gedurende 17 maanden, door zware inkwartiering, brandschatting en velerlei gepleegde baldadigheden der soldaten, jammerlijk geplaagd werd, waartegen de Roomschgezinde burgers geene andere vertroosting hadden, dan dat de Groote of St. Joriskerk hun ter godsdienstoefening was ingeruimd. De stad genoot, sedert dien tijd, eene tamelijke rust, tot in het jaar 1702, wanneer eene geweldige beroerte tusschen de regering en de burgerij ontstond, die zoo hoog liep, dat zij de geheele stad met den ondergang bedreigde, maar, door het onthalzen der twee voornaamste belhamels, PIETER VAN HOUTEN en RICHARD SAAL, twee aanzienlijke burgers, en de verbanning van den Oud Burgemeester WILLEM TUKMAN, die eerst met het zwaard over het hoofd gestraft werd, gelukkig werd gestuit en geëindigd.

Bij de burgertwisten in 1787, heeft een gedeelte der Staten van Utrecht hier eenigen tijd hun verblijf gehouden. Van de onlusten van dien tijd, en de wrange vruchten, welke zij den Nederlander, zoo vele jaren achter elkander, deed smaken, bleef Amersfoort ook geenszins verschoond; terwijl het Fransche dwangjuk, dat, van 1795 tot 1813, onder zoo vele onderscheidene vormen den Nederlanderen op de schouders drukte, zich hier ook al te knellend heeft doen gevoelen, om reeds door de ingezetenen vergeten te zijn.

Behalve door de oorlogsrampen, is Amersfoort dikwijls door andere plagen bezocht geweest, als door brand, pest, en bijzonder ook door watervloeden, die meest veroorzaakt werden door het Rijnwater, dat bij dijkbreuken, tusschen Rheenen en Wageningen, door en langs deze stad, den weg naar de Zuiderzee nam. Van zoodanige watervloeden zijn voorbeelden geweest in de jaren 1477, 1552, 1595, 1643, 1651 en 1702; door welk ongeval somwijlen geheele poorten en stukken der wal weggespoeld zijn.

Amersfoort heeft onderscheidene beroemde mannen in allerlei vakken voortgebragt. De godgeleerden noemen er: WILLEM HENDRIKSEN, in de geleerde wereld meer bekend onder den naam van GULIELMUS HENRICI, eerst Regent der Hieronymusbroeders te Amersfoort, en later, in 1380, Generaal der geheele orde van den H. FRANCISCUS, van den derden regel; ELIAS VAN AMERSFOORT, Hoogleeraar in de godgeleerdheid, aan de hoogeschool te Bazel; JACOBUS THYMAEUS, gewoonlijk JACOBUS VAN AMERSFOORT, Hoogleeraar in de godgeleerdheid, en, in 1494, President van het St. Laurenscollegie te Keulen; MARCELLUS LENT, Generaal der Reguliere Kanunniken van geheel Duitschland; THEODORUS VAN EMBDEN, Overste van het St. Agnesklooster te Gorinchem, en een dier geestelijken welke den 8 Junij 1572, door de soldaten van LUMEY, op eene wreedaardige wijze werden om het leven gebragt, en door de Roomsche kerk als martelaars vereerd worden; CHRISTIAAN VAN BEUSECOM, Hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leuven; NICOLAUS ZOESIUS, (eigenlijk NICOLAAS VAN ZOEST) de vijfde Bisschop van 's Hertogenbosch, geb. 5 Augustus 1564, † 22 Augustus 1625; GUALTHERUS DE BRUYN, Hoogleeraar in de godgeleerdheid te Utrecht, † Julij 1653; LUDOVICUS WOLZOGEN, Hoogleeraar in de kerkelijke ge-

schiedenis aan de doorluchtige school te Amsterdam, † 13 Nov. 1666; en Abraham Arend van der Meersch, Hoogleeraar in de godgeleerdheid en kerkelijke geschiedenis, aan de kweekschool der Remonstranten te Amsterdam, geb. den 22 Feb. 1720, † 13 April 1794. — De regtsgeleerden: Johannes Vonk, President over de Nederlandsche zaken, van wege den Koning van Spanje, en Gezant bij de vredehandeling te Keulen, † 1585; Albertus de Wijs, Ambassadeur van Keizer Maximiliaan II, aan het Turksche hof, † 21 Oct. 1588; Joannes Benningius, Raadsheer in den Hoogen Raad te Mechelen; zijn broeder Jacobus Benningius, Hoogleeraar in de regten te Douay, † 1611; Wilhelmus Vonk, Ambassadeur van den Koning van Spanje, aan het hof van Denemarken; Johan de Ridder, Hoogleeraar in de regten te Douay; Thomas Zoesius of van Zoest, Hoogleeraar in de regten te Leyden; zijnen zoon Henricus Zoesius, † 1627 en Jacob van Santvoort, beide Hoogleeraren in de regten te Leuven. — De geneeskundigen: Hendrik Botter, Hoogleeraar te Marpurg. — De natuur- en wiskundigen: Everard Mereveld, Hoogleeraar in de natuurkunde te Bremen. — De wijsgeeren: Arnoldus van Hel, Hoogleeraar in de wijsbegeerte te Franeker. — Voorts de staatslieden: Paulus Buis, geb. 1531, † 1594, Johan van Oldenbarnevelt, geb. 14 Sept. 1547, en op het hofschavot onthalsd, den 13 Mei 1619, beide Advokaten van de Staten van Holland; Egbert de Vrij Temminck, geb. 1701, † Junij 1785; Pieter Both, de eerste Gouverneur-Generaal van Neêrlands Indië, op zijne terugreize naar het Vaderland, in 1615, door eene schipbreuk op de kust van het eil. Mauritius geworpen en aldaar overleden (1), en Arent Jacobsen, die in 1639 Gouverneur-Generaal op de Kust van Guinea was. — De geschiedschrijvers: Michael van Isselt, † 1597, en Mr. Gerrit Willem van Oosten de Bruin, geb. 17 Oct. 1727, † 16 Julij 1797. De geschied- en oudheidkundigen: Matthys Tengnagel, geb. 26 Febr. 1734, † 24 Dec. 1814. De Nederduitsche dichters: François Lentfrinck geb. 11 Jan. 1717 † 13 April 1792, en Pieter Pijpers, geb. 14 Dec. 1749 † 20 Junij 1805; — en de schilders en bouwmeesters, Lambert van Oort, die in het midden der 16de eeuw geleefd heeft.

Het wapen van Amersfoort is een rood kruis of een regt opstaande balk, met eenen dwarsbalk daardoor, op een zilveren veld, met eene prinsekroon daarboven, en ter wederzijde een staande leeuw, die het wapenschild vast houdt. Op het oude zegel, dat zij reeds voor 1389 voerde komt de stad als Amersvoirde voor.

AMERSFOORT, voorm. houten vesting in *Oost-Indië*, resid. en eil. *Amboina*, op de oostkust van het schiereil. *Hitoe*, tusschen Way en Tolehoe. Later stond hier een pagar van palissaden van denzelfden naam, die nu ook al verdwenen is.

AMERSFOORTSCHE BERGEN, hooge en zandige landstreek in de prov. *Utrecht*, vol van heuvels, nollen en kleine bosschaadjes, die zich ten Z. van de veenlanden van de Vuursche, tusschen de steden Utrecht en Amersfoort, in eene strekking van het Z. O. naar het N. W., wel 4 uren ver, tot digt aan den Rijn, uitstrekken. De breedte, langs den Amersfoortschen weg, die er, genoegzaam in eene regte lijn, zuidwaarts overheen loopt, is ruim 2 of 2½ u. gaans. Naar den kant van Utrecht, schijnt weleer de kerk van St. Pieter op de bergen gestaan te hebben, tot welker herbou-

(1) Zijn naam is op het eiland Mauritus vereeuwigd, door eenen hoogen en zonderlingen kegelberg, die steeds den naam van Pieter Both draagt.

wing, nadat zij afgebrand was, door Keizer HENDRIK IV, zekere landhoeve, Broekhoven of Broekerhoven genoemd, gelegen op de Veluwe, met al haar toebehooren geschonken werd. De hoogste dezer bergen, de Amersfoorderberg, ligt slechts 15 min. Z. W. van Amersfoort; terwijl men op zijnen kruin, even ten O. van den weg, onder eenige boomen eene verhevenheid ziet, die voormaals tot geregtsplaats diende.

AMESTELLE, oude naam van de riv. den AMSTEL. Zie dat woord.

AMETH of AMET, neg. in *Oost-Indië*, resid. *Amboina*, op den noordoosthoek van het eil. *Noessa-Laout*, ½ m. N. van Akoong, met welke het langs eenen zeer aangenamen weg gemeenschap heeft, en ½ m. O. van Nalahia, digt bij den berg Erpe.

Zij staat onder eenen Radja, die ook te gebieden heeft over den Patti van Akoong, en telde in het begin der vorige eeuw 1000 inw., onder welke 319 weerbaren mannen en 197 dati's. In 1824 bestond de bevolking uit 814 z., onder welke 168 leden der Herv. kerk, en 193 schoolkinderen.

AMEYDE, gem. en d. in den *Alblasserwaard*. Zie AMEIDE.

AMFOU, bergketen in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Timor*. Zij doorsnijdt dit eil. in zijne geheele lengte.

AMFUAN, neg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Timor*. Zij staat onder eenen Radja, die aan het Nederlandsche Gouvernement cijnsbaar is.

AMIS (KLEIN), eil. in *Oost-Indië*, ten N. van het eil. *Java*, en tot de prov. *Japara* behoorende.

AMISVOORT, oude naam van AMERSFOORT. Zie dat woord.

AMITIÉ (LA BONNE), kostgr. in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, aan den linker oever der Parakreek, tusschen Altona kostgr., bovenwaarts, en Mocha, kostgr., benedenwaarts; 2648 akk. groot.

AMKAMA, voorm. klooster van Premonstreiter monniken, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, onder het d. *Berlikum*. Het was eene uithof van het klooster *Lidlum*.

AMMAHOLO of AMAHOLO, voorm. neg. in *Oost-Indië*, eil. *Ceram*, niet ver van de riv. de Latoe. Het lag op de landengte Hoewamohel ¼ m. N. van Essan, maar werd in de 17de eeuw reeds aan de neg. Lessida getrokken.

AMMERS (GROOT-), gem. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht* (8 m. k., 4 s. d.), palende N. aan de Lek, O. aan Nieuwpoort, Langerak en Oud-en-Nieuw-Goudriaan, Z. aan Ottoland, W. aan Brandwijk-en-Gijbeland en aan Streefkerk. Zij bestaat uit de polders Gelkenes, Ammers-Graveland, Achterland en Peulwijk, en bevat het d. Groot-Ammers, benevens eenige verstrooid liggende woningen. De gem. beslaat 1538 bund., 36 v. roed., 57 v. ell. gronds, en heeft 139 h., 1 korenmolen, 1 dorpschool en 850 inw., die meest in landbouw, melkerij en veehandel hun bestaan vinden. Zij is eene heerlijkheid, thans behoorende aan het domein.

Het d. GROOT-AMMERS is tamelijk groot, en ligt 3¼ u. N. W. ten N. van Gorinchem, 3 u. N. ten O. van Sliedrecht, ½ u. W. van Nieuwpoort en 5 u. Z. ten O. van Gouda, op den grond van Gelkenes. Tot de Herv. gem. behooren, behalve alle de inwoners van GROOT-AMMERS, ook nog die van den Opperstok, zijnde een gedeelte van Streefkerk, dat aan GROOT-AMMERS paalt, en ook altijd één ouderling en één diaken in den kerkenraad heeft. Deze gem. heeft hier eene kerk, die in de lengte gebouwd is, en eenen hoogen toren met eene achtkante spits heeft; telt 1000 ziel., en wordt tot de klass.

van *Gouda*, ring van *Vianen* gerekend. De Predikant wordt door den kerkeraad beroepen.

Het wapen van Groot Ammers is een schild van goud, beladen met eene achtpuntige ster van sabel (zwart).

AMMERS (KLEIN), gem. in den *Crimpenrewaard*. Zie Ammerstol.

AMMERS-GRAVELAND, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Groot-Ammers*, ten N. bepaald door Achterland, ten O. door Oud Goudriaan, ten Z. door Ottoland, en ten W. door Laag-Blokland en Brandwijk. Hij staat, met Achterland en Peulwijk, onder het bestuur van 7 Heemraden, 1 Waardsman, 1 Polderschout en Secretaris en 1 Penningmeester, en beslaat met deze polders 954 bund. grond, die door 3 molens droog gemalen worden. Het land ligt 8 palm. 1 duim 5 strepen onder A.P.

AMMERSTOL of Klein-Ammers, gem., in den *Crimpenrewaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Haastrecht*, (17 m. k., 3. s. d. 2 afd.), palende W., N. en O. aan Berg-Ambacht Z. aan de Lek, die het van Groot-Ammers scheidt. Het bevat het dorp Ammerstol en eenige verstrooid liggende huizen, beslaat 64 bund. 7. v. r. 1 v. e. gronds en heeft 82 h., 2 scheepmakerijen, 2 touwslagerijen 1 dorpschool en ruim 500 inw., die meest van den landbouw, de hoepelmakerij en de zalmvisscherij leven. Deze gem. is eene heerl., thans in eigendom bezeten door den Heer Gysbert Karel Duco Baron van Hardenbroek van Hardenbroek, te Sterkenburg, prov. Utrecht.

Het d. Ammerstol ontleent zijnen naam van eenen tol, die hier voorheen pleeg te zijn en den 25. Augustus 1401 door Albrecht van Beijeren naar Schoonhoven verlegd is. Vroeger werd het, zoo als nog meest in de wandeling, Klein-Ammers genoemd. Het ligt zeer aangenaam in het geboomte, 5 u. O. van Rotterdam, 2 u. Z. van Haastrecht, 1 u. W. van Schoonhoven, en ½ u. N. van Groot-Ammers, binnen den Lekdijk, waaraan ook eenige huizen staan. Men gist, dat het zijne stichting aan het geslacht van van Arkel zal verschuldigd zijn, hetwelk hier, zoo binnen als buiten den *Lekdijk*, vele goederen, zoo door gift, als door koop bezat; welke goederen zelfs in 1347 nog door Robbert van Arkel, die in dat jaar in eenen slag bij Luik sneuvelde, bezeten werden. Dat het van hoogen ouderdom is, lijdt geen twijfel, aangezien nog in het begin dezer eeuw voor zeker huisje, buitendijks staande, waar in vorigen tijd de kommiezen tot de ontvangst van den tol geplaatst waren, het jaartal 1321 te lezen was. Men wil, dat de plaats tot eene stad zoude aangelegd zijn, waarvan men nog eenige merkteekenen, onder anderen aan de haven, meent te vinden; zeker is het, dat het ten jare 1300 zoo welvarend was, dat men er tweemaal 's weeks marktdag hield, hetwelk niet te verwonderen is, als men weet, dat hier van alle goederen en koopmanschappen, die binnen Schoonhoven te koop werden aangebragt, alsmede van die welke onverkocht weder teruggevoerd werden, zekere daartoe bepaalde tol moest worden betaald, maar dat alle zulke goederen en waren, die door de inwoners van Schoonhoven gekocht en niet naar elders vervoerd werden, vrij waren van den tol; terwijl tevens, de bewoners der omstreken van Schoonhoven, die hunne goederen en koopmanschappen op de wekelijksche markten te koop bragten en van daar onverkocht terugvoerden, van het betalen van den tol uitgezonderd waren. Dit nu had noodzakelijk eenen gestadigen aanvoer van koopmanschappen herwaarts ten gevolge, en, daar de handel grooten-

deels bestond in hout, planken, kolen, granen, wijn enz., welke langs den Rijn herwaarts afkwamen, bevorderde zulks merkelijk den bloei van dit plaatsje, die evenwel, na het verleggen van den tol naar Schoonhoven, allengs afnam. Toen echter vrouw JACOBA VAN BEIJEREN den burgers van Ammerstol, ten jare 1421, een uitsluitend privilegie gaf, waarbij zij vrij verklaard werden van eenige tollen in Henegouwen enz., had dit ten gevolge, dat onderscheiden burgers van het naburige Bergambacht en andere omgelegen plaatsen hier hun burgerregt kochten, ten einde dezen vrijdom mede te genieten.

Men heeft er eene kruiskerk met eenen kleinen toren, die vóór de Hervorming eene parochiekerk was, onder het dek. *tusschen den Lek en den IJssel.* De keus van eenen Pastoor stond aan den Scholasticus van Oudmunster te Utrecht; de instelling werd door den Proost van dezelfde kerk gedaan. De kerk van AMMERSTOL is thans in gebruik bij de Herv. gem., welke, van de Reformatie af, tot het jaar 1658, met Bergambacht is gecombineerd geweest, maar in het laatst gemelde jaar daarvan afgescheiden werd. De eerste Predikant die deze gemeente afzonderlijk bediende was HERMANUS VAN [illegible]. Alle de inw. van AMMERSTOL, behooren tot deze gem., die tot de klass. van *Gouda*, ring van *Schoonhoven* gerekend wordt. Bij vacature heeft de kerkeraad een vrij beroep.

Het wapen van AMMERSTOL is een in tweeën gedeeld schild, van lazuur, welks eene zijde beladen is met eenen klimmenden Leeuw van zilver, en de andere met eenen klimmenden zalm van goud.

AMMERZODEN of AMERZODEN, gem. in de *Bommelerwaard*, prov. *Gelderland*, kw. en arr. *Tiel*, distr. *Bommelerwaard*, kant. *Bommel*, (21 m. k., 7. s. d.) palende N. aan de gem. *Kerkwijk*, O. aan *Hedel*, Z. aan de Maas, die haar van Noord-Braband scheidt, W. aan Neder-Hemert, en bevattende de dorpen Ammerzoden en Well en de buurschap Wordragen, welke te zamen ééne Hooge Heerlijkheid uitmaken, die voorheen aan de VAN ARKELS toebehoord heeft, maar thans een eigendom is van den Heer LOUIS ALEXANDRE ALPHONSE Baron DE WOELMOND, te Op-Leeuw, in Belgisch-Limburg. Zij beslaat 1096 bund., 54 v. r., 17 v. e. grond, en bevat 240 h. en ongeveer 1800 inw., onder welke ruim 1200 R. K., 550 Herv. en 10 Evang. Luth. Meest allen vinden in den landbouw hun bestaan en zij kweeken veel aardappelen en hop aan. Men heeft in deze gem. 1 R. K. en 2 Herv. kerken, 2 kasteelen en 2 scholen, die te zamen 's winters door ruim 350 leerlingen bezocht worden.

Het dorp AMMERZODEN, door de landlieden meest AMELROY of AMMELROYEN genoemd, is vrij groot, en ligt te midden van geboomte en bouwland, 6½ u. Z. W. van Tiel, 2 u. Z. van Bommel, 13 u. Z. W. van Arnhem en ½ u. N. O. van Well. Men heeft er 116 h. en omtrent 900 inw. De Herv. hebben hier 1 kerk, die tot de gecombineerde gem. van *Well-Ammerzoden-en-Wordragen* behoort. De statie der R. K., die 1160 zielen telt, behoort tot het voorm. bisd. of vic. gen. apost. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Driel*. De Luth. behooren tot de gem. van *Bommel*. Er is hier ook eene school, die 's winters door ruim 200 leerlingen bezocht wordt.

Het wapen van AMMERZODEN is hetzelfde als dat van Arkel, bestaande in een gouden veld met twee roode banden, van boven met vier en van onderen met drie getakte pennen.

AMMERZODEN (KASTEEL TE), prov. *Gelderland*, kw., arr. en 6½ u. Z. W. van *Tiel*, distr. *Bommelerwaard*, kant. en 2 u. Z. van *Bom-*

mel, gem. *Ammerzoden*. Het is een deftig huis met vier ronde torens, waarvan de eene met eene sierlijke kap gedekt is. Het kasteel is door twee grachten omgeven, die door eenen hoogen aarden wal van een gescheiden zijn.

Voorheen schijnt dit kasteel door de Heeren VAN ARKEL te zijn bezeten geweest. In 1590 brandde het af, als wanneer Heer GEORGE VAN ARKEL, zes dagen na den brand, aan de gevolgen van dien, overleed, terwijl alle titels en papieren, zoo betrekkelijk de heerlijkheid als anderzins, verloren gingen. Tien of twaalf jaren daarna was het in zijne tegenwoordige gedaante weder herbouwd.

Thans is het een eigendom van den Heer LOUIS ALEXANDER ALPHONSE Baron DE WOELMONT te Op-Leeuw, in Belgisch-Limburg.

AMMERZODEN-WELL-EN-WORDRAGEN heerl. prov. *Gelderland*. Zie AMMERZODEN.

AMMERZODEN-WELL-EN-WORDRAGEN (POLDER VAN), pold., in de *Bommelerwaard*, prov. *Gelderland*, kw. en arr. *Tiel*, distr. *Bommelerwaard*, kant. *Bommel*, gem. *Ammerzoden*, palende N. aan Kerkwijk, O. aan Hedel, Z. aan de Maas en W. aan Neder-Hemert. Hij bevat binnendijks 840 bund. en met de buitengronden of uiterwaarden 1096 bund. 54 v. r. 17 v. e.

AMMILATOE, strand aan een binnenwater in *Oost-Indië*, op de westzijde van het *Ambonscha* eil. *Bonoa*. Men vindt er twee riviertjes, waarvan het water benedenwaarts brak is.

AMOERA, golf in *Oost-Indie*, op het eil. *Celebes*, aan de kust van *Manado*. Zij is wel vijf mijlen diep, heeft eenen goeden ankergrond en is vrij wel tegen alle winden beschut, zoodat de schepen er veilig in kunnen loopen, mits zij den Oosthoek vermijden, waar een breed rif is, dat al vrij ver in zee uitsteekt.

AMOERA of AMOERANG, voornaam d. in *Oost-Indië*, prov. eil. *Celebes*, 8 mijlen Z. W. van Menado, aan eene golf van denzelfden naam, O. 38′ N. B. 141° 51′ O. L. Er is een opziener die onder den Adsistent Resident van *Menado* staat.

AMONJE, kl. riv. in *Oost-Indie*, op de Noordoost kust van het eil. *Java*, resid. *Grissee*. Zij ontlast zich, na eenen loop van het W. naar het O., bij de stad Grissee, tegen over den hoek van Kamang op het eil. Madura, in den mond der straat van Madura. Vóór haren mond liggen drie kleine droogten.

AMOR, naam, dien de riv. de LINGE voorheen van Leerdam af tot aan haren uitloop, bij Gorinchem droeg.

AMPAT LAWANG, distr. in *Oost-Indië*, op het eil. *Sumatra*, ads. resid. *Benkoelen*.

AMPEL, eil. in *Oost-Indie*, ten N. van het eil. *Java*, resid. *Soerabaija*, wordende door twee uitloopen van de riv. Kadiri gevormd.

AMPEL, d. in *Oost-Indië*, op het eil. *Java*, resid. *Soerakarta*. Men heeft hier eenen zeer grooten en prachtigen Moorschen tempel, en naast dezen het graf van eenen nazaat van SJECH IBN MOELANA of BEN ISRAEL, den voornaamsten grondvester der Mohamedaansche godsdienst op Java, dien zij Sultan AMPEL, of anders de *Panombahan*, en ook wel den *Machdbem*, d. i. den Heer, noemen, en van wien zij vele wonderen verhalen. Het graf op zich zelf is onaanzienlijk, en ligt slechts een weinig hooger, dan eene menigte anderen daar rondomliggende Moorsche graven, die allen den vorm hebben van gewone tuinbedden, aan welker beide uiteinden men eenen steen van 2 of 3 v. lang boven den grond ziet uitsteken. Indien men omtrent deze graven iets onreins bragt, zoude

dit zoo goed kijn, als of men met zijn leven speelde; het is zelfs eene groote eer, wanneer iemand tot deze graven mag naderen, daar men beweert, dat het allen groote Heiligen zijn, die hier liggen.

AMPINAN, st. en haven in *Oost-Indië*, op het eil. *Lombok*, aan de straat van dien naam. Het is de voornaamste stad van het eiland.

AMPSEN, ook wel, ofschoon verkeerdelijk AMSSEN of AMSSEN gespeld, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 3 u. O. ten N. van *Zutphen*, kant. en ¼ u. N. van *Lochem*, gem. en ½ u. Z. O. van Laren. Het is eene heerl., toebehoorende aan het aanzienlijk geslacht der NAGELLS, en thans in eigendom bezeten wordende door den H. E. H. G. Heer J. A. C. BARON VAN NAGELL TOT AMPSEN, te 's Gravenhage.

Er ligt hier een fraai buitengoed van denzelfden naam, en men telt er 150 inw.

AMSFORT, oude naam van AMERSFOORT. Zie dat woord.

AMSTEL, van ouds ook AMESTELLE geheeten, riv. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*. Zij ontleent haren oorsprong uit den *Rijn*, door den *Aar* en de *Drecht*, alsmede door de Kromme Mijdrecht, ontstaat op de grenzen der prov. *Utrecht*, een weinig boven den Uithoorn, uit de vereeniging van de Drecht en de Kromme Mijdrecht, en heeft bij dit dorp, door middel van eene sluis, gemeenschap met het Sijdelmeer. Van daar vloeit zij noordwaarts langs Thamen, de Vinkebuurt, de Nes, de Zwaluwenbuurt en Waardhuizen, waar zij een eilandje vormt, naar Ouderkerk; ter regterzijde, door de zoogenaamde Nessersluis gemeenschap hebbende met den *Waver* en bij Ouderkerk merkelijk door de Utrechtsche Vaart versterkt wordende; voorts, in dezelfde rigting, haren loop naar Amsterdam voortzettende, loost zij een gedeelte van haar water, door de *Weesper-vaart*, welke dáár tevens het zuidelijke gedeelte der *Ringsloot van het Diemermeer* uitmaakt, in de nabijheid van het d. Diemerbrug, in het *Nieuwe diep* uit, terwijl zij nader bij de stad komende, ter andere zijde van dat meer, door de Schulpbrug weder langs de *Ringsloot*, nog een gedeelte in het *Nieuwe diep* afzet, van waar zij door de IJpeslooterssluis bij Zeeburg, hare uitloozing heeft in de Zuiderzee; maar het is niet alleen door deze, des AMSTELS eigen uitwatering, dat zij zich ontlast, zij doet dit ook ten deele door de stad zelve, welke laatste zij met onderscheiden armen doorstroomt, van welke de middelste de sterkste is. In dezen middelsten arm, aanvankelijk de BINNEN-AMSTEL, vervolgens het ROKIN en eindelijk het WATER genoemd, ligt de zoogenaamde Vijgendam, die alleen het water onder zich doorlaat, doch de doorvaart belet, waarom de schepen, ten einde in het IJ te komen, kort nadat zij binnen de stad zijn, regts af den Binnen-Amstel verlaten, en, of door de Zwanen-burgergracht, langs de Oude Schans, of door de Prinsengracht en Nieuwe Rapenburgergracht varen.

Vroeger was de vaart langs den AMSTEL alleen voor kleine schepen bruikbaar, en alle vaartuigen, die van vaststaande masten voorzien waren, of eene meerdere breedte hadden, dan ruim 4½ Nederl. el, moesten, even als die, welke met hooge opperlasten voorzien, of eenigzins diep geladen waren, over het Haarlemmermeer en het IJ of wel over het Haarlemmermeer en den Overtoom, naar Amsterdam komen. De verhindering in de vaart uit Amsterdam naar den AMSTEL, voor schepen met staande masten, werd veroorzaakt door de gemetselde bogen, in de zoogenaamde Hooge-sluis, zijnde eene steenen brug, ter plaatse, waar de AMSTEL in de

stad komt; van deze zijn, in 1822, de twee middelsten, ten dienste van de toen verlegd wordende Keulsche vaart, weggebroken, en hierdoor is eene opening ter doorvaart daargesteld, die van eene dubbele valbrug, met daaraan verbonden nederslaande balansen, voorzien en tusschen de hoofdmuren 8 el en 1 palm wijd is. Om evenwel den AMSTEL ook voor diepgaande schepen bevaarbaar te maken, is de riv., in het verband met de Drecht en de Aar (zie dit art.), in 1824 en 1825, op het voorstel van den Heer JACOB DE JONG (1), die het plan hiertoe en tot het doorbreken der bogen in de Hoogesluis, te Amsterdam, hetwelk daarmede in onmiddellijk verband staat, reeds in 1817, aan Z. M. den Koning had voorgedragen, van haren oorsprong af tot aan den Omval, ter breedte van 16 ell. in den bodem tot op 3 ell. beneden A.P., uitgediept; terwijl, van den Omval tot aan het paalwerk vóór de Hooge sluis, deze diepte zich over eene breedte van 41 ell. uitstrekt. De reden, waarom men de geul hier breeder, dan in het overige gedeelte, gemaakt heeft, is, omdat aan den Omval de van Keulen op Amsterdam varende schepen op den AMSTEL komen. Voorts zijn mede, volgens het plan van gezegden Dijkgraaf, de bruggen aan den Uithoorn en te Ouderkerk zooveel verbreed, dat zij thans eene wijdte van 8 ell., 7 palm. en 5 d. binnen de kapitale hoofden, benevens eene bijzondere doorvaart voor de vlotten hebben, terwijl zij, ter wederzijden, van stevige remmingwerken ter lengte van 230 ell. voorzien zijn. Hiermede in verband zijn ook de bruggen, die binnen de stad, over den BINNEN-AMSTEL, de Zwanenburgwal en de Oude Schans lagen, namelijk de Magere brug, de Blaauwebrug, de Zwanenburgerbrug, de St. Anthoniesbrug, de Keizersbrug, de Riddersbrug en de Kalkmarktsbrug, die, op twee na, allen slechts eenen val hadden, door dubbele ophaalbruggen, met eene wijdte tusschen de kapitale hoofden van 9 ell., vervangen, en daar nu van de beide, op deze vaart liggende, schutsluizen, zijnde de Amstelsluis en de St. Antoniesluis, de eerste, tusschen de slagstijlen, 8 ell. en 7 palm. wijd, en in de kolk 47 ell., 7 palm. lang is, en de tweede, tusschen de slagstijlen, 8 ell. en 6 palm wijdte, en in de kolk 47 ell., 6 palm. lengte heeft, zoo kunnen thans alle schepen, die 8 ell. breed en 45 ell. lang zijn, door Amsterdam, uit den AMSTEL naar het IJ varen. De uitvoering der werkzaamheden, zoo tot uitdieping van den AMSTEL, als tot verwijding der bruggen, was, bij Koninklijk besluit van 3 April 1823, opgedragen aan het *Heemraadschap van Nieuwer-Amstel*, welk collegie toen den titel bekwam van *Heemraadschap van den Amstel en Nieuwer-Amstel*, en bij hetwelk genoemde Heer JACOB DE JONG gelijktijdig eerst als lid, vervolgens, gedurende de werkzaamheden, als Dijkgraaf werd aangesteld. Thans bestaat het Heemraadschap uit eenen Dijkgraaf, vijf Heemraden en eenen Secretaris.

Het aanleggen van het Oosterdok of de Oosterhaven te Amsterdam, heeft weder eenige verandering in de gemeenschap tusschen den AMSTEL en het IJ te weeggebragt, en wel, dat de Scharbiersluis en de St. Antoniesluis te voren aan de schepen van den AMSTEL komende ter doorschutting in het IJ dienden, terwijl die schepen nu

---

(1) Het is uit 's mans, niet in den handel aanwezige, gedrukte beschrijving, getiteld: De Amstel, de Drecht en de Aar voor grootere schepen bevaarbaar gemaakt, dat wij, zoo nopens deze werken, als die aan de Aar en Drecht, veel ontleend hebben.

door deze sluizen in de voorzeide haven komen, uit welke zij, door de Oosterdoksluizen, in het IJ geraken. Die schepen echter, welke het Oosterdok niet willen aandoen, varen links af uit de Oude Schans langs de Waal, onmiddellijk in het IJ.

AMSTEL (BINNEN), het gedeelte van den middelsten arm der riv. den *Amstel*, binnen *Amsterdam*, van de Hooge Sluis tot aan de Halvemaansbrug.

AMSTEL (KROMME), riv. in *Amstelland*. Zie Bullewijk.

AMSTEL (NIEUWER-), kant., prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, palende N. aan de kant. Amsterdam, n°. 1, 3, 5 en 6, O. aan het kant. Ouder-Amstel, waarvan het gedeeltelijk door den Amstel gescheiden wordt, Z. aan het kant. Aalsmeer en W. aan het Legmeer, het kant. Aalsmeer en het Haarlemmermeer. Het bevat in de twee gem. Nieuwer-Amstel en Rietwijk-en-Rietwijkeroord 8000 bund. land, en ruim 4900 inw.

AMSTEL (NIEUWER-), oudtijds Nijen-Amstel, gem. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam* (4 m. k., 8 s. d.), palende N. aan Amsterdam, O. aan den Amstel, die haar gedeeltelijk van de gem. Watergraafsmeer en Ouder-Amstel scheidt, Z. aan Thamen-en-Uithoorn, en W. aan de Legmeer, de gem. Aalsmeer-en-Kudelstaart, Rietwijk-en-Rietwijkeroord en Sloten-Sloterdijk-Osdorp-en-de-Vrije-Geer. Zij bestaat uit verscheiden polders, als daar zijn: de Buitenveldsche polder, de Amstelveensche of Middelpolder, de Bovenkerkerpolder, de Outewaler- of Over-Amstelpolder, benevens een gedeelte der Stadspolder. Zij bevat het d. Amstelveen, de buurten: Aan-de-Schulpbrug, Over-Ouderkerk, Zwaluwenbuurt, De-Hand-naar-Leyden, Aan-de-Noordammerbrug, de Dubbele-buurt-aan-den-Overtoom, benevens gedeelten van de buurten de Nes, Waardhuizen, Aan-de-Weesper-zijde, Aan-de-Utrechtsche-zijde en Aan-den-Overtoomschen-weg; alsmede de Amsteldijk, de Legmeerdijk, de Amstelveensche-weg, Buitenveldert en Bovenkerk. De gem. Nieuwer-Amstel beslaat 4877 bund. 19 v. r. 61 v. e. gronds, en heeft 1400 h., 1 Herv. kerk, 5 Roomsche kerken, 4 scholen, een dep. der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 25 October 1820 opgerigt is, en 16 leden telt. 1 pottenbakkerij, 1 kaarsenmakerij, 2 katoendrukkerijen, 1 kruidmolen, 1 glasblazerij, 2 grutterijen, onderscheidene leerlooijerijen, eene leerlakkerij, vele buitenplaatsen en 4850 inw, die meest in landbouw, vetweiderij, melkerij en veenderij hun bestaan vinden, en onder welke ongeveer 2200 Herv., die allen tot de gem. van *Amstelveen* behooren, ruim 1400 R. K., die tot de statiën van *Bovenkerk*, *Buitenveldert*, *de Nes- en Zwaluwenbuurt* en de *Quakel* gerekend worden, van welke laatste statie de kerk eigenlijk buiten de gem. Nieuwer-Amstel gelegen is, terwijl daarentegen de meeste leden der statiën, waartoe de onder Nieuwer-Amstel staande kerken op het Rustenburgerpad en de Liefde, aan de Langebleekersloot, behooren, onder *Amsterdam* wonen. Voorts heeft men onder Nieuwer-Amstel 140 Luth., ettelijke Doopsg. en eenige Joden, die tot hunne respective gem. te *Amsterdam* behooren.

Het bestuur der polders onder Nieuwer-Amstel of liever over den Buitenveldschen, den Middel- en den Vrijen Bovenkerkerpolder, werd, volgens octrooi van Keizer Karel V, gegeven den 31 December 1520, aan eenen Dijkgraaf, vier Heemraden en eenen Secretaris opgedragen. De Keizer noemde dat collegie toen *Dijkgraaf en Heemraden van*

den lande en dorpe van Amstelveen, later schreef het zich *Dijkgraaf en Heemraden ter Nieuwer Amstel*, en dezen naam heeft het behouden tot in 1823, toen het met één Heemraad vermeerderd werd, en den titel ontving van *Heemraadschap van den Amstel en Nieuwer-Amstel*.

Deze gem. is eene heerl., die meestal onder den naam van AMBACHTSHEERLIJKHEID VAN AMSTELVEEN voorkomt. En ofschoon, in eenen brief van den jare 1434, het AMBACHT VAN AMSTELVEEN van het AMBACHT VAN NIJEN-AMSTEL onderscheiden wordt, is het evenwel waarschijnlijk, dat men in dien brief, door het AMBACHT VAN AMSTELVEEN, het dorp van dien naam, en, door dat van NIJEN-AMSTEL, de rondom gelegen landerijen te verstaan hebbe. De naam van NIEUWER-AMSTEL wordt niet vóór het jaar 1334 gevonden. Geheel *Amstelland*, in het begin der veertiende eeuw, na het overlijden van GUIDO VAN HENEGOUWEN, Bisschop van Utrecht, in handen der Graven van Holland gekomen zijnde, werd het AMBACHT VAN AMSTELVEEN, door Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN, in het jaar 1399, voor ruim 3000 schilden (d. i. 4200 gulden), verkocht aan Heer KOENRAAD VAN OOSTERWIJK, den zoon van 's Graven Hofmeester WILLEM KUZER, die deze ambachtsheerlijkheid, vier jaren later, weder overdeed aan MARGARETHA VAN KLEEF, gemalin van den genoemden Hertog ALBRECHT, na wier overlijden zij kwam aan hare moeder, insgelijks MARGARETHA VAN KLEEF genaamd, die ze, in het jaar 1411, overdeed aan hare andere dochter CATHARINA VAN KLEEF, van welke zij verder, in het jaar 1430, bij koop overging aan HENDRIK VAN BORSELEN, Heer van Veere, wiens kleindochter MARGARETHA VAN BORSELEN haar, bij haren echt met WALRAVE VAN BREDERODE, ten huwelijk bragt. Haar zoon REINOUD VAN BREDERODE verkocht ze eindelijk, in het jaar 1529, voor de som van 3000 gulden in gereeden gelde en eene eeuwige onlosbare rente van 560 gulden jaarlijks, aan de stad *Amsterdam*, door welke zij thans nog bezeten wordt.

Het wapen dezer gem. is een rood schild, met twee zwarte dwarsbalken doorsneden; op den bovensten balk staan drie witte kruisen en op den ondersten één.

AMSTEL (OUDER-), kant., prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, palende N. aan het kant. Nieuwer-Amstel en het IJ, O. aan de kant. Weesp en Baambrugge, welke laatste tot de prov. Utrecht behoort, Z. weder aan het kant Baambrugge, en W. aan het kant. Nieuwer-Amstel, waarvan het hier door den Amstel gescheiden is. Het bevat de volgende 3 gem. Ouder-Amstel, Diemen en Watergraafsmeer, en daarin 4237 bund. 65 v. r. 96 v. e. gronds, en ruim 5300 inw.

AMSTEL (OUDER-), oudtijds OUDER-AEMSTELE, gem. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Ouder-Amstel*, (4. m. k., 8 s. d.), palende N. aan de gem. Watergraafsmeer, O. aan de gem. Diemen, Bijlmermeer en Abcoude-Proostdije-en-Aasdom, welke laatste tot de prov. Utrecht behoort, Z. aan de gem. Waverveen, mede in de prov. Utrecht gelegen, en W. aan den Amstel, die haar van de gem. Nieuwer-Amstel scheidt. Zij bestaat uit vijf voorname polders, zijnde: de Groote-Duivendrechter polder, de Kleine-Duivendrechter-polder, de Holendrechter-polder, de Bullewijk en de Ronden-Hoepen-polder, en bevat het d. Ouderkerk-aan-den-Amstel, de buurten: Aan-den-Omval, Groot-Duivendrecht, Klein-Duivendrecht, Holendrecht, de Bullewijk, Rijke-Waver en gedeelten van de Nes en Waard-

huizen. De gem. Ouder-Amstel beslaat 3049 bund. 94 v. r. 48 v. e. gronds, en heeft 306 h., 1 Herv. kerk, 2 R. K. kerken, 1 buskruid-, 1 verw-, 1 tras- of cement- en 2 snuifmolens, 1 grutterij, eene algemeene burgerlijke begraafplaats, eene afzonderlijke begraafplaats voor de R. K., en een fraai kerkhof der Portugesche Joden, dat, naar men meent, op dezelfde plaats is, waar *Reigersbroek* of *Reigersbosch*, een lusthuis der Heeren van Amstel, gestaan heeft. Vroeger bestond hier ook eene porseleinfabrijk, maar deze is sedert onderscheidene jaren vernietigd. Men telt er 2000 inw., die zich meest met landbouw, vetweiderij, melkerij en veenderij generen en onder welke zich ruim 900 Herv., die allen tot de gem. *Ouderkerk-aan-den-Amstel* behooren, 1050 R. K., die tot de statiën *Bullewijk* en *Duivendrecht* gerekend worden, 15 Ev. Luth., 5 Rem. en 20 Joden bevinden, die tot hunne respective gem. te Amsterdam behooren.

Deze gem. is eene heerl., meest onder den naam van Ambachtsheerlijkheid van Ouderkerk bekend. Zij was, even als geheel Amstelland, in het begin der veertiende eeuw, in den boezem der grafelijkheid van Holland gekomen, en bleef daarin tot in het begin der vorige eeuw, zonder ooit in leen uitgegeven, verkocht of verpand te zijn geweest. De stad Amsterdam had reeds vroeg het eigendom over Ouder-Amstel trachten te verkrijgen, vooral werden hiertoe pogingen aangewend, in het jaar 1658, toen Gecommitteerde Raden van Holland dienstig gevonden hadden, eenige der Grafelijkheidsdomeinen te verkoopen, als wanneer de Vroedschap van Amsterdam, onder anderen, ook van deze heerl. door aankoop trachtte meester te worden, hetwelk echter te dier tijd niet gelukte. In 1674 wendde de Vroedschap dier stad weder pogingen aan, om deze heerl., voor eene redelijke som, in pandschap te verkrijgen, maar het verzoek, te dien einde ingezonden, werd door de Staten van Holland van de hand gewezen, zoodat de stad eindelijk besloot, er door aankoop eigenaar van te worden, hetwelk evenwel eerst in 1731 gelukte, toen deze heerl. voor eene som van 25,100 gulden, aan haar overging; zoodat het heerlijk regt over Ouder-Amstel thans wordt uitgeoefend door Burgemeester en Wethouderen der stad Amsterdam.

Het wapen van Ouder-Amstel is een rood schild, met twee zwarte dwarsbalken doorsneden; op den bovensten balk staan drie en op den ondersten twee witte kruisen.

AMSTEL (SLOT TE), voorm. kast. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, vermoedelijk gestaan hebbende op een gedeelte van den grond, waar nu *Amsterdam* ligt, en wel bewesten den Amstel, op of aan den dijk, omtrent of op de hoogte der Oude- en Papenbruggen, naar sommigen willen tusschen de Vrouwen- en de Dirk-van-Hasseltsteeg (waarschijnlijk eigenlijk de Dirk-van-As-zijn-steeg). De gissing, dat dit slot te dier plaatse gestaan hebbe, schijnt te meer gegrond, omdat men aldaar, oude stukken van muren en grondslagen van torens gevonden heeft. Men vermoedt, dat het door Egbert van Amstel, die in 1155 leefde, gesticht zij; ten minste in de twaalfde eeuw was het reeds in stand. Het schijnt de eerste aanleiding tot het bouwen van Amsterdam te hebben gegeven. Men gist namelijk, dat eenige visschers, omstreeks het jaar 1177 en 1200, hunne hutten aan de overzijde van den Amstel, onder de beschutting van het slot, hebben neder geslagen, welke buurt, allengs toenemende, eindelijk tot de tegenwoordige groote en wijd vermaarde koopstad is aangegroeid. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de Oudebrug tot vereeniging van de buurt met het slot gediend hebbe.

Dit slot werd, omtrent 1205, door de Kennemers en Westfriezen, onder aanvoering van WOUTER VAN EGMOND en ALBRECHT, Baanderheer VAN BREDERODE, in brand gestoken. Later schijnt het weder opgebouwd, en, in 1282, door JAN VAN PERSYN bezeten te zijn. In vervolg van tijd echter zouden de Hollandsche Graven het in hunne magt hebben gehad. In de veertiende eeuw andermaal geslecht zijnde, is de grond gedeeltelijk eenigen tijd onbetimmerd gebleven, en naderhand door de grafelijkheid bij perceelen aan partikulieren verkocht.

AMSTELDAM, st. in *Amstelland*. Zie AMSTERDAM.

AMSTELDIJK, dijk in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. en gem. *Nieuwer-Amstel*. Zij strekt zich van het tolhek, 10 min. buiten de Utrechtsche poort der stad Amsterdam, langs den Amstel tot aan de buurt Over-Ouderkerk uit.

Aan dezen dijk vond men voorheen eene bijna onafgebrokene reeks buitenplaatsen, van welke echter de meesten, in den aanvang dezer eeuw, gesloopt, en door landerijen en boerenwoningen vervangen zijn, ruim halverwege op den N. O. hoek van het Kleine Loopveld ligt het Kalfje, eene herberg, die nog al dikwijls door de Amsterdammers bezocht wordt. De buurt langs dezen dijk, welke dient, om den Buitenveldschen en den Amstelveenschen polder tegen het Amstelwater te beschutten, bevat omtrent 150 inw.

AMSTELEIND, voorm. geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, arr. en ongeveer 4 u. O. ten N. van *'s Hertogenbosch*, distr. en 5 u. N. O. van *Boxtel*, gem. en ruim ½ u. Z. W. van *Oss*, ¾ u. N. W. van Heesch.

De Heeren van Oss hadden hier hunne hoeve.

AMSTELHOF, oud adellijk huis in *Amstelland*. Zie RUISCHENSTEIN.

AMSTELLAND, in vroegere tijden onder den verkorten naam AMESTELLE voorkomende, voorm. baljuwschap, prov. *Holland*, dat, volgens de oudste verdeeling dier provincie, tot *Kennemerland* en *Westfriesland* gerekend werd, maar, volgens eene latere verdeeling, tot het *Zuiderkwartier* behoorde. Het grensde ten N. O. aan het IJ, ten O. aan den Muiderban, Weesperkerspel en het Bijlemermeer, ten Z. Z. O. en ten Z. W. aan de prov. Utrecht, en ten W. aan een gedeelte van Kennemerland. Het bevatte de stad Amsterdam, benevens de dorpen Amstelveen, Ouderkerk, Diemen en Waverveen, alsmede de amb. heerl. Waveren, Botshol en Ruige-Wilnis, en werd door den Amstel in twee deelen gescheiden. Aan de westzijde lag Nieuwer-Amstel of het Regtsgebied van Amstelveen. Aan de oostzijde lag Ouder-Amstel of het Regtsgebied van Ouderkerk, de Outewaler of Over-Amstelsche polder, de ambachten Diemen en Waverveen, behalve nog het Diemer- of Watergraafsmeer, Waveren, Botshol en Ruige-Wilnis. Zoodat het, in het tegenw. *Noord-Holland*, het kant. *Ouder-Amstel* en het grootste gedeelte van *Nieuwer-Amstel*, en, in de prov. *Utrecht*, een klein gedeelte van het kant. *Baambrugge* besloeg.

Twee Dijkgraaf- en Hoogheemraadschappen zijn er die AMSTELLAND betreffen, en waarover de Baljuw van ouds als Dijkgraaf is aangesteld, als: het Hoogheemraadschap van Amstelland en het Hoogheemraadschap van den Zeeburg of Diemer- en Muider-zeedijk.

De grond is hier laag, week en moerassig, zoodat er weinig zaailand, maar meest wei- en veenland gevonden wordt, van welk laatste een aanmerkelijk gedeelte tot waterplassen is uitgeveend.

Hier wordt ook, voornamelijk in de nabijheid van Amsterdam, veel groente aangekweekt, die dagelijks in gezegde stad ter markt wordt gebragt. In den Amstel, de veenplassen en de andere wateren wordt eene groote hoeveelheid baars, snoek, karper, brasem, maar vooral paling, gevangen.

AMSTELLAND was vroeger eene heerl., van welke de Heeren den titel van Heeren VAN AMSTEL voerden. Het eerst dat men daarvan gewag gemaakt vindt, is ten jare 1019, in eenen brief, die aan ADELBOLD, den negentienden Bisschop *van Utrecht*, wordt toegeschreven, en waarin de Heeren VAN AMSTEL, als leenmannen der Utrechtsche kerk, voorkomen. Op het midden der twaalfde eeuw bezat EGBERT VAN AMSTEL de heerl. van AMSTEL nog als leenman der Utrechtsche kerk. Na reeds vroeger met HERBERT, den zes en twintigsten Bisschop, in geschil te zijn geweest, geraakte EGBERT weder in twist met GODEVAART VAN RHEENEN, die in 1156, na het overlijden van HERMAN VAN HOORN, als HERBERTS opvolger, tot de bisschoppelijke waardigheid verheven was. Deze oneenigheid was veroorzaakt, doordien de Heer VAN AMSTEL den Bisschop de inkomsten van AMSTEL en het omgelegen land onthield, op welke GODEVAART een gegrond regt meende te hebben. EGBERT werd diensvolgens gebannen, en moest zich op bevel van den Keizer weder, op zeer nadeelige voorwaarden, met den Bisschop verzoenen; zoodat hij nu alles, wat hij voorheen in AMSTEL leenroerig bezeten had, slechts als Stedehouder van den Bisschop behouden kon. Zijnen zoon, GIJSBERT I, Heer VAN AMSTEL, vinden wij echter weder als leenman van den Bisschop van Utrecht vermeld. Deze koos, in den twist tusschen Graaf LODEWIJK VAN LOON en WILLEM Graaf *van Holland*, even als zijn leenheer OTTO I., de drie en dertigste Bisschop *van Utrecht*, des eersten zijde, en hielp hem, met zijne gemalin ADA, naar Utrecht ontvlugten; maar dit kwam hem duur te staan, want de Kennemers en Westfriezen staken den dam in den Amstel door, en liepen geheel AMSTELLAND, al roovende en plunderende af. In den oorlog tusschen OTTO II., den vier en dertigsten Bisschop *van Utrecht*, en RUDOLF, Kastelein *van Koeverden*, met den Bisschop te veld getrokken zijnde, werd hij, bij Ane, onder Gramsbergen, zwaar gewond en gevangen genomen, terwijl de Bisschop in den strijd omkwam. Van zijnen overwinnaar vrijheid bekomen hebbende, om tegenwoordig te zijn bij de verkiezing van eenen nieuwen Bisschop, mits hij op zijn krijgsmanswoord beloofde, dadelijk na den afloop dier verkiezing terug te komen, werd hij door den nieuw verkoren Bisschop, WILBRAND VAN OLDENBURG, van zijne gelofte ontslagen, onder voorgeven, dat RUDOLF voor niets anders dan een oproermaker te houden was, aan wien men zijn woord niet behoefde gestand te doen. Na dien tijd vinden wij de Heeren VAN AMSTEL altijd, met betrekking tot hunne heerlijkheid AMSTELLAND, als leenheeren van de Utrechtsche kerk genoemd. Toen echter GIJSBRECHT IV, Heer VAN AMSTEL, om zijne medepligtigheid aan den moord van FLORIS V, Graaf *van Holland*, het land moest ruimen, werden zijne goederen verbeurd verklaard, en heeft, sedert dien tijd, AMSTELLAND dan eens onder Utrecht, dan weder onder Holland behoord. Uit een vredesverdrag tusschen WILLEM VAN MECHELEN, den een en veertigsten Bisschop *van Utrecht*, en JAN I, Graaf *van Holland*, in 1297 gesloten, blijkt het, dat de Bisschop over deze heerl. gezag had, of waande te hebben. Volgens deze overeenkomst moest de Bisschop haar aan den Graaf te leen opdragen, om er naar zijn welgevallen eenen man in te zetten, die

den Bisschop moest hulde doen. Graaf Jan II gaf, omstreeks het jaar 1300, de heerl. aan zijnen broeder Guido van Avesnes, om die te behouden, tot dat hij in het bezit van een Bisdom of iets anders van gelijke waarde zoude gesteld zijn, of anders tot aan zijnen dood, in welk geval die goederen weder aan den Graaf moesten komen; maar, ofschoon Guido den Bisschop Willem, die, na eenen inval in Amstelland gedaan en daar vele verwoestingen aangerigt te hebben, in 1301, in een gevecht gesneuveld was, dadelijk opvolgde, bleef hij nogtans in het bezit van Amstelland, tot in 1311, wanneer hij het aan Willem III, Graaf *van Holland*, afstond, op voorwaarde, dat deze heerlijkheid nooit van de graaflijkheid mogt gescheiden, of als een eigendom van het Sticht beschouwd worden. Keizerin Margaretha verklaarde, bij handvest van het jaar 1346, Amsterdam, waaronder men hier ook Amstelland verstaan moet, nooit te zullen scheiden van de grafelijkheid, waaraan het sedert, zonder verhindering der Utrechtsche Bisschoppen, schijnt gebleven te zijn.

In het jaar 1587 leed Amstelland veel overlast van eenen hoop Engelsche ruiters, die in het Sticht lagen, en hunne soldij, welke zij van hunne Koningin moesten vorderen, uit 's Gravenhage dreigden te halen, waarom zij Holland aan vele oorden afliepen.

AMSTELLAND, dek., aartspr. van *Holland-en-Zeeland*, prov. *Noord-Holland*, bevattende de volgende 30 statiën: Amsterdam (18), Abcoude, Bovenkerk, Buitenveldert, Bullewijk, Diemerbrug, Duivendrecht, 't Kalf, Kudelstaart, Nes-en-Zwaluwenbuurt, Nieuwendam, Quakel en Zaandam, die bediend worden door 31 Pastoors, en ongeveer 44,000 zielen tellen.

AMSTELLAND (HOOGHEEMRAADSCHAP VAN). Dit bestaat in het bestuur over de wateren, die over Amstelland in het IJ en de Zuiderzee uitgeloosd worden, en is van wijder uitgestrektheid dan het Baljuwschap van dien naam; want het bevat alle landen, zoowel buiten als in Amstelland gelegen, die met elkanderen over Amstelland uitwateren, in het IJ en de Zuiderzee.

De landen van Amstelland en anderen, welker wateren met die van Amstelland gemeenschap hadden, plagten, in overoude tijden, eene vrije uitwatering te hebben door den Amstel in het IJ. Maar toen in de veertiende eeuw, ter plaatse, waar nu Amsterdam ligt, een dam in den Amstel gelegd was, werd daardoor deze uitwatering verhinderd. De Heeren van Amstel stonden haar wel aan de ingezetenen hunner heerl. toe, maar vreemden, die voorheen over Amstelland plagten uit te wateren, moesten deze vrijheid nu koopen. Die van Nieuwveen en Kalslagen deden dit vóór het einde der dertiende eeuw, toen de Heeren van Amstel nog Heeren van Amsterdam waren, en werden in het jaar 1364, door Hertog Albrecht van Beijeren, in het gekochte regt, bevestigd. Te zijne tijde bestonden er reeds een Heemraad en eenige Sluismeesters in Amstelland, zoo als blijkt uit eenen zijner brieven van 17 October 1387, gegeven ten overstaan van twee Heemraden, Pieter Allart en Godevaart Trudensz. Het regt van uitwatering werd, in het jaar 1411, ook gekocht door die van Reijerskoop, Bijleveld, Achthoven en Mastwijk, allen op Stichtschen bodem, ten Z. van den Ouden Rijn of de Leydsche vaart gelegen, die, sedert, eene uitwatering gegraven hebben, de Bijleveld genaamd. Ook blijkt het uit brieven, die op het einde der vijftiende en in het begin der zestiende eeuw uitgevaardigd zijn, dat de Proostdij van Meijert of Mijdrecht, in het gemeen de Proostdij van St. Jan ge-

zamd, en hare aanhoorigen omtrent Ouder- en Nieuwer Amstel, begrijpende Mijdrecht, Thamen, Uithoorn, Wilnis, Westveen, Blokland, Stichtsch-Kudelstaart en Achttienhoven, toen ook reeds het regt, om over AMSTELLAND uit te wateren, verkregen hadden.

Het HOOGHEEMRAADSCHAP VAN AMSTELLAND staat, op bevel van Keizer KAREL V in dato 25 September 1525, onder het bestuur van eenen Dijkgraaf en zes Heemraden.

AMSTELODAMUM, latijnsche naam van de stad AMSTERDAM. Zie dat woord.

AMSTELREDAMME, oude naam van de stad AMSTERDAM. Zie dat woord.

AMSTELSLUIS, sluis binnen *Amsterdam* in de riv. den *Amstel*. Zie dit laatste woord.

AMSTELVEEN, oudtijds AMSTELAEVEEN, d. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 1¼ u. Z. van *Amsterdam*, kant. en gem. *Nieuwer-Amstel*, 1 u. W. van Ouderkerk, 1¼ u. N. O. van Aalsmeer en 2 u. N. van den Uithoorn, in den *Amstelveenschen* of *Middenpolder*, aan de Poel, zijnde een plasje, dat met het Legmeer gemeenschap heeft. Het d., dat ontwijfelbaar zijnen naam ontleent van de menigte daar rondom gelegen veenen en de nabijheid van de rivier den Amstel, is tamelijk groot, en bestaat in eene regte straat, ter wederzijde met huizen bebouwd.

De oudste kerk uit dit d. is, door de Kennemers of de Stichtschen, gedurende de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten afgebrand; de godshuisbewaarders of kerkmeesters moesten toen, om de kosten tot het herbouwen der kerk te vinden, eenige kerkegoederen verkoopen. Vóór de Reformatie was de Kerk van AMSTELVEEN aan den H. URBANUS toegewijd. Wij vinden opgeteekend, dat de tegenwoordige kerk, die bij de Herv., gebruikt wordt, in 1394 zoude gesticht zijn, zoodat het jaar 1641, dat aan den toren te lezen staat, zal moeten aanduiden, dat zij toen vernieuwd is. Het is eene nette, ruime en luchtige kruiskerk, die een zeer goed orgel heeft, en met een fraai grafteeken voor den Nederduitschen en Latijnschen dichter JOHAN VAN BROEKHUIZEN, die aldaar begraven ligt, prijkt. Het koor, dat achter den predikstoel is, wordt door een hek van het schip der kerk afgescheiden. Midden op het kruis staat een fraaije spitse toren, die van uur- en slagwerk voorzien is. De dorpschool, die door ruim 150 leerlingen bezocht wordt, is achter de kerk gelegen. De Herv. gem., die ongeveer 2200 zielen telt, behoort tot de class. van *Amsterdam*, ring van *Weesp*. Het beroep van den Predikant geschiedt met agreatie van de Regering van Amsterdam. Na de Reformatie waren de gem. van AMSTELVEEN en **Ouderkerk** aanvankelijk gecombineerd. De eerste Predikant in deze combinatie was GERARD PAULI, die er in 1586 de dienst waarnam. In 1598 werden deze gem. echter gescheiden, sedert wanneer de Predikant PIETER POPPEUS EDESE, die tot dus verre de combinatie bediend had, alleen te AMSTELVEEN de dienst waarnam. De R. K. worden gedeeltelijk tot de statie van *Bovenkerk*, gedeeltelijk tot die van *Buitenveldert* gerekend, terwijl die van de overige gezindten tot hunne respective gem. te *Amsterdam* behooren.

Men heeft hier ook een aanzienlijk, in 1765 gebouwd Diakoniehuis en een wel ingerigt Armhuis, beide voor de Herv., terwijl in het laatste ook de Luth. weezen uit de gem. Nieuwer-Amstel besteed worden. Het R. K. Weeshuis, dat hier vroeger stond, is bij den brand, die in den nacht tusschen 25 en 26 Junij 1792 dit dorp teisterde, met 73 of 74

woonhuizen in kolen gelegd, zijnde, bij dit ongeluk, in het gezegde gestigt een kind van negen jaren in de vlammen omgekomen. Na dien tijd is er een R. K. Wees- en Armhuis aan den Overtoomschen weg gesticht.

In het jaar 1523 werd Amstelveen door Keizer Karel V met eene vrije paardenmarkt begiftigd, die hier nog den 31 Augustus gehouden en vrij druk bezocht wordt. Ook heeft dit dorp des zomers veel doortogt van rijtuigen, daar de gewone weg van Gouda naar Amsterdam hier doorloopt, terwijl deze weg, die voorheen door het mulle zand liep, thans, tot aan de Hand naar Leyden, bestraat is.

Den 30sten Sept. 1787 had er te Amstelveen een scherp gevecht tusschen de Hollandsche Patriotten, onder aanvoering van den Kolonel de Porte, en de Pruissen, onder den Luitenant-Generaal von Knobelsdorf, plaats, tengevolge waarvan de eersten, na eenen hardnekkigen tegenstand, ten laatste het dorp moesten ontruimen.

In het jaar 1806 is hier ook aan de sluis, waardoor het water uit de ringsloot van den Bovenkerkerpolder zich in de Poel en daardoor in het Legmeer, ontlast, eene verschansing opgeworpen, die, in verband met de werken te Halfweg-Haarlem, ter verdediging van Amsterdam moest dienen, maar deze is, onder het Fransche bestuur, in verval geraakt en thans geheel geslecht, hoewel de sporen der batterijen nog aanwezig zijn.

In de nabijheid van Amstelveen is de dichteres Agatha Deken, den 10den Dec. 1741, geboren; zij † 14 October 1804.

AMSTELVEENSCHE POLDER of Middenpolder, pold. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. en gem. *Nieuwer-Amstel*, palende N. aan den Buitenveldschen polder, O. aan den Amstel, Z. aan den Bovenkerkerpolder en W. aan den Amstelveenschen weg. Zij is 171 bund. 39 v. r. 3 v. e. groot, ligt onder A. P. en bevat, behalve het d. Amstelveen zelf, eenige aanzienlijke buitenplaatsen, langs den Amstel, zoo mede goed weiland. Aan en in dezen pold. ligt ook de aanzienlijke buurt Over-Ouderkerk. Niet ver van daar, een weinig zuidelijker, staat een groote kruidmolen, waartoe verscheidene gebouwen behooren. Almede worden er twee steenen mijlpalen gevonden, een aan den Amsteldijk en een aan den Amstelveenschen weg, welke den afstand aanduiden, binnen welken de stad Amsterdam voorheen het ban- en dwangregt uitoefende. Nog ligt hier een Watertje, Bankrasmeer genaamd.

Deze polder staat onder het opzigt van vier poldermeesters en wordt door twee watermolens, die beide op den Amstel uitmalen, van het overtollige water ontlast.

AMSTELVEENSCHE WEG, streek in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. en gem. *Nieuwer-Amstel*, zich uitstrekkende van het dorp Amstelveen tot aan het Kleine Loopveld en meest uit boerenwoningen bestaande. Veelal wordt de geheele weg van Amstelveen tot aan de Dubbele buurt aan den Overtoom, aldus genoemd, maar het gedeelte tusschen die buurt en het Kleine Loopveld heet eigenlijk de *Buitenveldertschen weg*.

AMSTENRADE, gem. in het land van *Valkenberg*, prov. *Limburg*, arr. en distr., *Maastricht*, kant. *Oirsbeek*, (7 m. k., 2 s. d.) palende N. aan de gem. Oirsbeek en Merkelbeek, O. aan Brunssum, Z. aan Hoensbroek en W. aan Nuth en Wijnandsrade. Het bevat het d. Amstenrade en eenige verstrooid liggende h., waaronder het kasteel van den Heer J. B. Graaf van Ansembourg, en telt 450 inw., die allen R. K. zijn, en in den landbouw hun bestaan vinden.

Het dorp AMSTENRADE ligt 4. u. N. O. van Maastricht, ¾ u. Z. O. van Oirsbeek, 1 u. O. ten Z. van Schinnen, ¾ u. W. van Brunssum en ½ u. N. W. van Hoensbroek. Er is hier eene R. K. kerk. De statie behoort tot het bisd. *Luik*, dek. van *Schinnen*.

AMSTERDAM, arr. prov. *Noord-Holland*, palende N. aan het IJ, O. aan de prov. Utrecht, Z. aan Utrecht en Zuid-Holland, en W. aan het Haarlemmermeer. Het bevat de volgende 12 kantons: Amsterdam N°. 1–6, Nieuwer-Amstel, Ouder-Amstel, Naarden, Hilversum, Weesp en Aalsmeer.

AMSTERDAM (DE ZES KANTONS DER STAD), Kant. No. 1, palende N. en W. aan het kant. Amsterdam No. 2, O. aan het kant. Nieuwer-Amstel en Z. aan het kant. Amsterdam No. 3. Het beslaat het eerste policiekanton, benevens het noordoostelijke gedeelte van het tweede, en bevat de burgerwijken No. 13 en 14 geheel, No. 11, 12 en 15 gedeeltelijk, mitsgaders de buitenwijk No. 5.

Kant. No. 2, palende N. aan het IJ, O. aan het kant. Amsterdam No. 1, Z. aan het kant. Amsterdam No. 3, en W. aan het kant. Amsterdam No. 4. Het beslaat een gedeelte van het tweede en ongeveer de helft van het derde policiekanton, en bevat de burgerwijken No. 1—10 en 16 geheel, en 11, 12 en 15 gedeeltelijk.

Kant. No. 3, palende N. aan de kant. Amsterdam No. 2 en 4, O. aan het kant. Amsterdam No. 4, Z. aan het kant. Nieuwer-Amstel en W. aan het kant. Amsterdam No. 5. Het beslaat het grootste gedeelte van het tweede policiekanton, en bevat de burgerwijken No. 28, 33, 55 — 60 geheel en 34—52 gedeeltelijk, mitsgaders de buitenwijken No. 1 en 2.

Kant. No. 4, palende N. aan het IJ, O. aan het kant. Amsterdam No. 2, Z. aan het kant. Amsterdam No. 3, en W. aan de kant. Amsterdam No. 5 en 6. Het beslaat een gedeelte van het tweede, benevens ongeveer de helft van het derde policiekanton, en bevat de burgerwijken No. 17—27, 29—32 geheel, en 34—52 gedeeltelijk.

Kant. No. 5, palende W. en N. aan het kant. AmsterdamNo. 6, O. aan het kant. Amsterdam No. 4, Z. aan de kant. Amsterdam No. 3, en Nieuwer-Amstel. Het beslaat ongeveer de helft van het vierde policiekanton, en bevat gedeelten van de burgerwijken, No. 35—46, mitsgaders de buitenwijk No. 3.

Kant. No. 6, palende N. aan het IJ, O. aan het kant. Amsterdam No. 4, Z. aan het kant. Amsterdam No. 5 en W. aan het kant. Haarlem No. 2. Het beslaat ongeveer de helft van het vierde policiekanton, mitsgaders de gem. Sloten-Sloterdijk-Osdorp-en-de-Vrije-Geer, en bevat gedeelten van de burgerwijken No. 47—52, alsmede 53 en 54 geheel, benevens de buitenwijk No. 4 en de gem. Sloten- en- Sloterdijk-Osdorp-en-de-Vrije Geer.

AMSTERDAM, klass., prov. *Noord-Holland*, verdeeld in de volgende drie ringen: Amsterdam, Weesp en Naarden. Zij bevat 20 gem. met 30 kerken, die door 54 Predikanten bediend worden, en ruim 110,500 zielen tellen.

AMSTERDAM, kerk. ring, prov. *Noord-Holland*, klass. van *Amsterdam*. Zij bevat niets dan de gem. Amsterdam, met tien kerken, die door 28 Predikanten bediend worden, en telt 100,900 zielen.

AMSTERDAM, Luth. kerk. ring., prov. *Noord-Holland*. Zij bevat niets dan de gem. Amsterdam, met 2 kerken, die door 5 Predikanten bediend worden, en telt 32,000 zielen.

AMSTERDAM, gem. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Amsterdam*, No. 1—5 en een gedeelte van No.6,

(1 m. k., 1 s. d.) palende N. aan het IJ, O. aan de gem. Diemen, Z. aan Nieuwer-Amstel en W. aan Sloten- en Sloterdijk-Osdorp-en-de-Vrije-Geer. Zij bevat, behalve de stad Amsterdam, de Zaagpaden, het Raampad, het Steenenpad of de Varkensgang, het Lange Bleekerspad, het Korte Bleekerspad, het Slijppad, het Kwakerseiland, het Leyderdorperpad, het Schulppad, het Zandpad, het Schapenburgerpad, het Mennonietenpad, het Otterspad, het Noordelijke Zaagmolenspad, het Zuidelijke Zaagmolenspad, het Hoedenmakers- oudtijds het Spiegelpad, het Olifants- of Outewalerpad, het Oetgenspad, het Achter-Oetgenspad, de Stadsrietlanden en de Stadsbuitensingels, benevens gedeelten van den Rijnlandschen Zeedijk, in het gemeen de Sparendammer-, de Hooge- of de Haarlemmerdijk geheeten, van den Haarlemmerweg, van de Kostverloorenvaart of Nieuweweteriug, van het Janhansenpad, van de Overtoomsche vaart, pad en weg, de laatste van ouds de Heilige weg genoemd, van de woningen langs de Oude Wetering, van de Utrechtsche zijde, van de Oude Schagerlaan, van het Kuiperspad, van het Rustenburger-, oudtijds Rust- en Werkpad, van de Weesperzijde, van den Outewalerweg en van den Zeeburg of Diemerdijk, alsmede eenige hier en daar verspreid liggende huizen. Deze gem. telt ruim 200,000 inw., die meest in den handel hun bestaan vinden, hoewel er ook vele fabrijken gevonden worden, als daar zijn: scheepstimmerwerven; masten- en zeilmakerijen; lijnbanen; ankersmederijen; 1 fabrijk van geoctrooijeerd scheepsbekleedingsvilt; 1 koper-, metaal- en klokgieterij; 2 lettergieterijen; en 1 pletterij tot het vervaardigen van rood koper in bladen, waartoe in 1807 het eerste stoomwerktuig hier te lande opgerigt is, welke bladen aldus geplet, niet slechts met die uit Engelsche fabrijken kunnen wedijveren, maar die zelfs door betere hoedanigheid van het koper, overtreffen; 1 scheepskombuizenfabrijk; 1 brandspuitfabrijk, waarvan het fabrijkaat zoowel in Duitschland als in de Engelsche kolonien gebruikt wordt; rijtuigfabrijken; 1 in 1827 opgerigte fabrijk van stoom- en andere werktuigen, bestaande uit eene ijzer- en kopergieterij en onderscheidene andere werkplaatsen, waarin dagelijks 150 tot 200 werklieden arbeid vinden, en waarvan het zoogenaamde geblaas door eene stoomwerking van 10 paardenkracht, hooge drukking, gedreven wordt, terwijl de draaijerij in beweging gebragt wordt door een stoomwerktuig van 14 paardenkracht, lage drukking; fabrijken van wis-, natuur-, gezigt-, weer-, heelkundige en andere instrumenten; 1 pijpgazfabrijk; 1 fabrijk van klein zilver en spijkers; goud- en zilverslagerijen, smederijen en draadtrekkerijen; onderscheidene juweliers, onder welke tevens goudsmeden zijn, die ook ridderorders vervaardigen; diamantslijperijen; salpeterfabrijken; 1 sterkwater-, terpentijn- en vermiljoenstokerij; 1 vermiljoen- en boraxfabrijk, waarvan de Fransche akademie getuigt, dat zij de eerste geweest is, alwaar vermiljoen werd gestookt; 2 kamfer- en boraxraffinaderijen; fabrijken van chemicaliën; 1 spiegelfoelie-fabrijk; 2 loodwitmolens; zegellakfabrijken; lijmfabrijken; teer- en traankokerijen; olieslagerijen; looijerijen; 1 vitrioolfabrijk, welke in staat is, zelfs bij eene verdubbelde consumtie, zoo binnen- als buitenslands, aan de behoefte te voldoen, terwijl de hoedanigheid van het zwavel-, het salpeterzuur en het zoutzuur, dat

aldaar vervaardigd wordt, door deskundigen goedgekeurd is; 1 fabrijk van verlakte lederen hoeden en van zadelmakers-, militairen- en scheepslederwerk; hoedenfabrijken; leerlooijerijen; marokijnfabrijken; reiskoffer-fabrijken; 1 glasbuigerij; glasslijperijen; wasbleeken; waskaarsen-fabrijken; 1 zijdefabrijk; 12 verwerijen, waaronder 2 katoen- 2 turkschgaren- en 2 zijdeverwerijen, terwijl de overige zich tot geen bijzonder vak bepalen; sergiefabrijken; katoendrukkerijen; eene in 1835—1836 opgerigte tullefabrijk, waartoe een getal van 200 tot 300 personen, meestal kinderen, benoodigd zijn, zoodat daardoor voor de arbeidende en minvermogende volksklasse een waarlijk nieuwe bron van volkswelvaart geopend is, terwijl het daartoe ingerigte gebouw, staande op den Stadswal bij de Reguliersgracht, ter hoogte van drie verdiepingen, voorzien is van 155 ijzeren ramen en 7 buitendeuren, en in het geheel, in het voor- en achterfront, eene breedte heeft van 76, bij eene diepte van 11 en eene hoogte van 12 Nederl. ell.; 1 lakmoesfabrijk; 2 fabrijken van behangselpapier; boek-, kaart- en plaatdrukkerijen; 1 fabrijk van alle soorten van albastenkunstwerken; 1 planuurderij; houtzaagmolens; korenmolens, waaronder twee, die door stoom in beweging gebragt worden; een door stoomwerkende rijst- en pelmolen; 7 bierbrouwerijen, van welke 2 tevens azijnmakerijen zijn, terwijl er bovendien nog twee afzonderlijke azijnmakerijen gevonden worden; mouterijen; 53 suikerraffinaderijen, waaronder die met stoom gedreven worden; chocolaadmolens; zeepziederijen en een aantal tabaksfabrijken.

De gemeente Amsterdam wordt verdeeld, behalve in 6, hierboven omschreven, vredegeregten, in 4 policiekantons als ook in 60 burgerwijken en 5 buitenwijken. Voorts met betrekking tot de stedelijke dienstdoende schutterij in 8 bataillons; voor den landstorm in 18 bataillons; voor den ontvangst der directe belastingen in 6 perceptiën; voor de Nederd. Herv. diaconiescholen in 5 kwartieren, voor de Nederd. Herv. diaconie in 4 kwartieren, voor de Waalsche diaconie in 14 wijken voor de Nederd. Herv. Predikanten in 27 binnen- en 4 buitenwijken, voor de stedelijke Geneesheeren in 12 medicinale wijken enz.

De stad Amsterdam, oudtijds Amstelredamme of Aemstelredamme, door sommigen ook Amsteldam en in het Lat. Amstelodamum geheeten, voorheen de hoofdst. van *Amstelland*, en de vijfde onder de stemhebbende steden der prov. *Holland*, thans de hoofdstad en tevens de grootste van het geheele Koningrijk, eene arr. en kant. hoofdpl. en als zoodanig de zetel van regtbanken van eersten aanleg en koophandel en van zes vredegeregten, ontleent haren naam van de riv. den Amstel, die er doorstroomt en van eenen dam, in die riv. gelegen. Zij ligt 3 u. O. van Haarlem, 8 u. N. O. van Leyden, 8 u. N. W. van Utrecht en 7 u. Z. ten W. van Alkmaar, ter plaatse waar de Amstel zich met het IJ vereenigt, 52° 22′ 30″ N. B. 22° 32′ 54″ O. L., op eenen lagen, weeken en moerassigen veengrond, waaronder, op eene diepte van ongeveer vijftig voet, een vaste zandgrond ligt, die de palen draagt, welke men hier in den grond moet heijen, alvorens de grondslagen van een huis te kunnen leggen. Nog dieper onder de aarde wordt eene harde klei gevonden, die men, nu en dan, bij het boren of graven van putten of regenbakken, ontdekt. De waterige en moerassige grond in Amsterdam maakt de lucht aldaar eenigzins onzuiverder, dan in andere Hollandsche steden; ook geven de grachten, van welke de stad doorsneden wordt, inzonderheid bij dampig en vochtig weder, eenen wasem uit, die vooral onaangenaam en somtijds

nadeelig is voor hen, die er niet aan gewoon zijn. Evenwel kan men niet zeggen dat er, in evenredigheid van het getal ingezetenen, te AMSTERDAM meer menschen, dan in andere gedeelten van ons Vaderland, sterven, ja, men beweert zelfs, dat er de luchtsgesteldheid zeer geschikt is, voor teringachtige gestellen. Tot bevordering der gezondheid draagt vooral bij de zorg, die men aanwendt, om het water in de stad zooveel mogelijk te ververschen, door het IJwater langs de menigvuldige grachten te leiden, hetwelk volgender wijze geschiedt: Het IJ of Zuiderzee water, dat, bij geregeld getijde, tweemaal in de vier en twintig uren, van het O. met den vloed voor de stad komt, wordt door de intappende sluizen, tot op eene bekwame hoogte, dat is, tot op eenige duimen beneden A. P., ter stad ingelaten, terwijl de Nieuwe Rapenburger- en St. Anthoniesluizen, die het ijwater afschutten, en de Eenhoornsluis, die alleen dient, om uit te tappen, digt gehouden worden. De stroom komt, met geregeld getijde, uit de Zuiderzee, over Pampus, in het IJ, en loopt van den vuurtoren bij Durgerdam, waar hij het diepste is, eerst, met eenen flaauwen bogt, naar den Waterlandschen dijk, waarna hij zich stedewaarts wendt, en het sterkst aanloopt, op de sluis onder de St. Anthonies- of Nieuwemarkt, alwaar men het eerst het wassen van het water waarneemt, om welke reden het kantoor van den opziener der stadswateren ook vóór deze sluis, in een houten huisje, over het water gebouwd, geplaatst is. Nadat alzoo het water, binnen de stad, tot eene genoegzame hoogte geklommen is, zet men de drie eerstgenoemde sluizen open, waardoor het water zich in het IJ ontlast en plaats maakt voor eenen verschen aanvoer, die bij eenen volgenden vloed geschiedt. Men heeft er evenwel gebrek aan drinkbaar water, hetwelk de brouwers, van boven Weesp, uit de Vecht moeten halen. In deze behoefte wordt voorzien, zoo door het pompwater te laten komen van Utrecht, als door regenbakken, welke in de meeste huizen gevonden werden, en tevens door waterhaalders, gewoonlijk *waterschuiten* genoemd, die allerwegen in de grachten liggen en het water, dat zij boven Weesp intappen, voor eenen stuiver de twee emmers aan de ingezetenen verkoopen. In het jaar 1837 heeft men te AMSTERDAM eene putboring beproefd, waarbij men wel geene Artesische springbron, maar toch goed welwater, verkregen heeft, zoodat men thans de hoop voedt, van, door meer dergelijke putboringen, AMSTERDAM van versch water te voorzien. Aan de Oost de West- en de Zuidzijde is de stad van grasrijke beemden omgeven, terwijl aan de Westzijde bovendien ongeveer 50 zaagmolens gevonden worden; ten N. wordt zij bespoeld door het IJ, langs hetwelk zij zich in de gedaante van eene halve maan uitstrekt, wier beide hoornen in dien waterboezem indringen en het Ooster- en het Westerdok, benevens het daartusschen liggende open gebleven gedeelte der haven insluiten. Zij wordt door den Amstel, die haar aan de Zuidzijde binnendringt, en na eenen vrij kronkeligen loop aan de noordoostzijde weder verlaat, in twee deelen, de Oude en de Nieuwe zijde, gescheiden, en is met een aantal grachten doorsneden, die 90 eilanden vormen, langs wier boorden de fraaiste huizen staan, in welk opzigt de Heeren- en Keizersgrachten bovenal uitmunten. De kaaijen langs deze grachten, over welke meer dan 250, meestal steenen bruggen liggen, zijn grootendeels breed, met boomen beplant, en, even als de andere straten, goed geplaveid; ook wordt de geheele stad des nachts door 28,000 lantaarnen verlicht. Onder de bruggen munt vooral uit de ruim 181 ell. lange en 20 ell. breede Amstelbrug of

Hoogesluis, die op vijf en dertig overwelfde bogen rust, van welke de twee middelste in 1822 zijn weggebroken; terwijl de opening voorzien is van eene dubbele valbrug, met nederslaande balansen daaraan verbonden, om Keulenaars en andere groote schepen, met staande masten, door te laten. Langs den Amstel heeft deze stad, door middel der scheepvaart, gemeenschap met schier alle onze ten Z. en O. van haar gelegen Vaderlandsche provincien; langs het IJ en de Zuiderzee, niet alleen met Noord-Holland, Groningen Friesland, Overijssel en een gedeelte van Gelderland, maar met de geheele handeldrijvende wereld, terwijl zij door straatwegen in verbinding staat met alle de voornaamste steden van Europa.

De Noordzee, met welke AMSTERDAM, nu mede door het Noord-Hollandsche kanaal, gemeenschap heeft, en waarvan zij, langs dit gerekend, omtrent 15 u. afligt, brengt langs de Zuiderzee en het IJ de ebbe en den vloed tot vóór en binnen de stad. Bij nieuwe en volle maan heeft men, des morgens te drie ure, het hoogste water, en bij kwartiermaan heeft men op datzelfde uur het laagste water vóór AMSTERDAM. Als het water te dier stede het hoogste is, is het op de reede van Texel het laagst, en zoo omgekeerd; zoodat het verschil tusschen AMSTERDAM en *Texel* juist een getijde is.

Het Amsterdamsche waterpeil, dat overal in dit werk, met de letters A.P. wordt aangeduid, heeft tot vergelijkingspunt gediend van alle de waterpassingen der rivieren, dijken en wateren in Nederland, en de daarbij opgenomen peilschalen en gestelde of gekozene *verkenmerken* zijn alle herleid geworden tot een denkbeeldig horizontaal vlak, door dit punt gaande, hetwelk stadspeil genoemd wordt, en sedert meer dan 60 jaren onbewegelijk gebleven is. De stand van dit peil vindt men opgegeven en bepaald op 9 v. en 5 d. Amsterdamsche maat, of 8 d. 6 v. 3¼ l. Rijnlandsche, beneden de groef van de dijkspeilsteenen, die in den muur van de Kolkswaterkeering, in die onder de Nieuwebrug en elders, zijn ingemetseld. — Op den 22 December 1812, is door den Luitenant-Generaal Baron KRAIJENHOFF en eene kommissie, van wege den Maire der stad AMSTERDAM daartoe benoemd, de stand van dit stadspeil, met betrekking tot de groef in de steen aan de Kolkswaterkeering, met alle oplettendheid onderzocht en bij uitstek naauwkeurig bevonden. Dit onderzoek heeft ten gevolg gehad, dat, tot betere verzekering van dit vaste punt, vier steenen zijn ingemetseld; de eerste in den muur van den westelijken koker der groote Amstelsluis nevens de peilschaal; de tweede in het oostelijke contrefort van het achterfront der beurs; de derde in de Schreijerstoren; en de vierde in den hoofdmuur van de kolkswaterkeering, beneden den dijkspeilsteen, op welke vier steenen het A.P. door eene ingehakte groef is aangewezen. Dit Amsterdamsche stadspeil is bij de voornaamste Waterschappen in de provincie Holland, zoowel in het Zuidelijke als Noordelijke gedeelte, op onderscheidene plaatsen overgebragt en tot rigtsnoer aangenomen. Ten einde de naauwkeurigheid der bepaling van deze peilmerken te beproeven, zijn, den 5, 6 en 7 Januarij 1813, alle de uitwaterende sluizen dezer Waterschappen gesloten gebleven, terwijl het ijs de oppervlakte van het water bedekte, en is voorts op gelijke uren, gedurende deze drie dagen, de stand van het water in betrekking tot het A.P. met alle naauwkeurigheid opgenomen. Den 6 Januarij bleven de watermolens in *Rijnland*, *Delfland* en *Schieland* geheel stil staan, en maalden alleen gedurende den nacht; de beide andere dagen gaven zij eenig water,

daar de sluizen echter gesloten bleven, kwam het aangevoerde water weldra tot den horizontalen stand, en de hierdoor veroorzaakte klimming was op alle plaatsen, waar de waarnemingen geschied zijn, nagenoeg even groot.

De opkomst en eerste aanwas van Amsterdam is geheel in het duister bedolven. Het meest algemeene gevoelen is, dat zij van zeer geringe beginselen aangegroeid zij, en aanvankelijk geen bijzonderen naam gehad hebbe, tot dat zij allengskens aangewassen, vermoedelijk niet vóór de dertiende eeuw, den naam van Amstelredamme (dat is Amsteler-dam) heeft aangenomen. In eenen Latijnschen brief, in het jaar 1105, door Burchard den drie en twintigsten Bisschop *van Utrecht*, gegeven, wordt van zekeren Wolfger, Schout van Amestelle, gesproken; maar het is onzeker, of men, door dit Amestelle, eene bebouwde plaats of wel het Land der Heeren van Amstel moet verstaan. Evenmin moet het verhaal van Melis Stoke, dat de Kennemers omtrent het jaar 1205 *Aemstel sine vesten* in brand staken, op Amsterdam toegepast worden, want het blijkt uit andere schrijvers, dat hierdoor het slot te Amstel bedoeld wordt. Zeer waarschijnlijk is het echter, dat omstreeks dien tijd reeds eenige lieden, vermoedelijk visschers, zich, in de nabijheid van den Amsteldijk of den dam, die reeds in den aanvang der dertiende eeuw lag, ter plaatse, waar nu de Papenbrug ligt, gevestigd hebben.

Floris de V, Graaf van Holland, spreekt, in het oudste bekende handvest van Amsterdam, dat in het jaar 1275 gegeven is, van *homines manentes apud Amstelredamme* dat is: lieden die bij Amsterdam hun verblijf hielden. Het plaatsje, het moge een vlek, een dorp of slechts maar eene buurt geweest zijn, was toen al, naar het schijnt, tamelijk in aanzien toegenomen, want uit hetzelfde handvest blijkt, dat de Amsterdammers, tot vergoeding van zekere schade, hun door 's Graven volk aangedaan, verlof kregen, om hunne eigene goederen tolvrij door het geheele land te voeren. De schamele visschers waren dus toen reeds welvarende binnenlandsche kooplieden geworden, of legden zich ten minste zoo wel op den handel als op de visscherij toe.

Amsterdam is vijfmalen vergroot geworden, eer zij hare tegenwoordige gedaante verkregen heeft, als de eerste maal in het jaar 1482, toen de stad niet alleen uitgelegd, maar ook met muren en torens omringd werd; de tweede vergrooting werd in het jaar 1585 begonnen; met de derde maakte men in het jaar 1593 eenen aanvang; de vierde werd in het jaar 1612 en de vijfde in het jaar 1658 ondernomen. Bij deze laatste vergrooting verkreeg de stad van buiten omtrent dezelfde gedaante, die zij nog tegenwoordig heeft, behalve dat zij van de landzijde met wallen omgeven was, welke vóór eenige jaren ten deele geslecht en in aangename wandelplaatsen herschapen zijn.

Voorheen was Amsterdam vooral om hare ligging zeer sterk te achten, alzoo het land om de stad door middel van verscheiden sluizen ligtelijk onder water kan worden gezet. Na de laatste uitlegging is de stad binnen hare muren met aanzienlijke grachten, fraaije straten en nog onderscheidene uitmuntende openbare gebouwen versierd. Aan den IJkant is zij met geene muren, wallen noch bolwerken, maar gedeeltelijk met palen omringd.

In 1829 zijn aan die zijde van Amsterdam, twee havens aangelegd en sedert voltooid: de eene genaamd het Oosterdok, welks dijk eenen aanvang neemt, tegen den Diemerdijk bij Zeeburg, ongeveer 2000 ellen van de stad, terwijl hij, met insluiting der eilanden Oosten-

burg, Wittenburg en Kattenburg, benevens het dok der marine, aan de kraansluis eindigt, bevattende eene lengte van ongeveer 4500 tot 4600 ellen; de andere genaamd het Westerdok, welks dijk eenen aanvang neemt tegen den Sparendamschen zeedijk, ongeveer 600 ell. van de stad, van waar hij, met insluiting van het Bikkers-, het Prinsen-, en het Realeneiland, eindigt aan de Nieuwe Haarlemmersluis, bevattende eene lengte van ongeveer 2000 tot 2100 ell. Beide deze havens zijn in de haar omgevende dijken met kapitale zeesluizen voorzien, en kunnen voortaan tot eene veilige ligplaats voor groote schepen dienen. Omtrent terzelfder tijd is men achter de Oosterhaven begonnen een voortreffelijk entrepotdok aan te leggen, welks omtrek men nu bereids eene kleine stad van enkel pakhuizen zoude kunnen noemen, waarvan het getal nog van tijd tot tijd vermeerderd wordt. De invaart in genoemd entrepotdok uit de Oosterhaven, eeniglijk door de Scharbiersluis plaats vindende, wordt nu (in 1838) door nog eene geheel nieuwe schutsluis van eene veel grootere uitgebreidheid, voorzien, ten einde de schepen geladen uit en naar zee, tot en van de pakhuizen aan en af te voeren.

Het open gebleven gedeelte tusschen de beide nieuwe havens van Amsterdam wordt met drie boomen afgesloten, de Kraans-, de Nieuwe-brugs- en de Haarlemmerboom genaamd.

De dijken om voornoemde havens worden, bij gunstig weder, veel door de inwoners van Amsterdam bezocht, om zich met het fraaije gezigt op het IJ te verlustigen; terwijl zich bovendien, binnen de stad in de Plantaadje, langs den Buitenkant, het Nieuwe-werk (de voormalige wallen of zoogenaamde schansen), de Heeren- en Keizersgrachten, den Singel enz. en daar buiten langs den Amstel, den Overtoom of de fraaije Buitensingels ruimschoots de gelegenheid tot wandelen aanbiedt.

Een ander vermaak voor de Amsterdammers bestaat in het varen met speeljagten en boeijers, zoodat onderscheidene inwoners een dergelijk vaartuig in eigendom bezitten, waarom men dan ook hier drie, met palen en boomen afgesloten jagthavens heeft, waarvan twee aan den IJkant en een in den Amstel tegen de groote Amstelbrug. De eigenaars der jagten zijn gewoon jaarlijks in de maand Augustus, het eene jaar op het IJ, en het andere jaar op den Amstel, in orde eene spelevaart en een spiegelgevecht te houden, als wanneer de jagten onder eenen Admiraal, eenen Vice-Admiraal en eenen Schout bij nacht geschikt worden, hetwelk men *Admiraalzeilen* noemt.

Amsterdam heeft thans in haren geheelen omtrek binnen de stad, eene oppervlakte van 760 bund. 41 v. r. 46 v. e. Zij telt acht poorten als: drie aan de westzijde, de Haarlemmerpoort, het Zaagmolens- en het Raampoortje, twee aan de zuidzijde, de Leidschepoort en het Weteringspoortje en drie aan de oostzijde, de Utrechtsche-, de Weesper- en de Muiderpoort. Drie dezer poorten, de Leidsche- de Utrechtsche-, en de Weesperpoort, zijn sierlijke gebouwen, en de beide laatste genoegzaam van eenerlei gedaante. De Haarlemmerpoort, die de fraaiste van allen en in 1617 gebouwd was, is in het jaar 1837 afgebroken en wordt door eenen nieuwen toegang vervangen, zoodat de Muiderpoort, die in 1771 gebouwd en alzoo de nieuwste is, thans met het volste regt, de fraaiste kan genoemd worden; het Zaagmolens-, het Raaam- en het Weteringpoortje zijn slechts uitgangen onder de wallen door, en alleen voor voetgangers bestemd; hoewel de boomen, waarmede zij afgesloten zijn, wel eens geopend worden om wagens en karren van molenaars

en andere regthebbende door te laten. Men heeft er 15 opene plaatsen, van welke de Dam de grootste is.

Naar alle waarschijnlijkheid heeft het oudste stadhuis van Amsterdam gestaan in de Enge-Oudezijdskapelsteeg, ter zelfder plaatse, waar men thans nog vóór een huis het Oude stadhuis leest. Wanneer dit evenwel gesticht was, is even zoo onbekend, als de tijd, wanneer het weder verlaten is. — Het tweede stadhuis stond op den Dam en was reeds in het jaar 1411 bekend; zeven jaren later werd er eene aanzienlijke vierschaar bij gebouwd; in 1421 en in 1452 werd het door de vlammen verteerd, maar deftiger weder herbouwd en vergroot, door er het St. Elizabets-gasthuis en de daartoe behoorende kapel, die er naast stonden, aan te trekken: ook werd het toen met eenen vrij hoogen toren voorzien, welks spits in het jaar 1615, bouwvallig geworden zijnde, afgenomen werd; eindelijk zag men het geheele gebouw, den 7 Julij 1652, door brand in de assche gelegd. Intusschen was men reeds sedert het jaar 1639 er op bedacht geweest, om een nieuw stadhuis te bouwen op den Dam, achter de plaats waar het oude stond, maar het liep tot in het jaar 1648 aan, eer men met het uitvoeren van dit voornemen eenen aanvang konde maken, zoodat eerst den 20 Januarij van dat jaar de eerste der 13,659 palen, waarop het rust, werd ingeheid, terwijl den 28sten October van dat zelfde jaar de eerste steen werd gelegd. Na het verbranden van het oude stadhuis werd het bouwen van het nieuwe met zoo veel ijver voortgezet, dat de Wethouderschap er op den 1sten Augustus 1655, voor de eerste reis, plegtig zitting konde nemen. Het gebouw had echter toen geen dak, en er moesten nog verscheidene jaren besteed worden, eer het geheel voltooid was. Maar toen het nu ook volbouwd was, overtrof het, zoo in de schikking en sieraden der veelvuldige kolommen, als door vertrekken, gaanderijen, voetstukken, het aanbrengen van licht, en wat er meer kan genoemd worden, dat een gebouw grootsch en sierlijk maken kan, al wat men tot dus verre in de Nederlanden gezien had, en strekt als zoodanig tot eene onsterfelijke eer voor de bouwmeesters Jakob van Campen en Daniel Stalpert, die het ontworpen hebben en onder wier opzigt het gebouwd is. In het jaar 1808 werd dit gebouw aan zijne oorspronkelijke bestemming ontnomen, en door Koning Lodewijk in een koninklijk paleis herschapen, waartoe het nog is ingerigt, dienende het Z. M. onzen geëerbiedigden Koning ten verblijf, wanneer het hoogstdenzelven behaagt de hoofdstad te bezoeken. Het gebouw, dat vroeger wel eens het Kapitool van Europa genoemd is, en door velen als het Achtste Wonder der Wereld geacht werd, heeft eene langwerpig vierkante gedaante, staat met den voorgevel naar het oosten en met den achtergevel naar het westen gekeerd, is langs deze voor- en achtergevels ongeveer 80 Nederl. ell. lang, langs de beide zijgevels omtrent 63 ell. breed, en met het dak, maar zonder den toren, 33 ell. hoog. De voornaamste ingangen zijn, van voren door zeven poorten of ronde bogen, en van achteren door eene deftige steenen poort, en verder door eene vierkante deur, die in tweeën opengaat. Op ieder der vier hoeken van het dak, dat zes en dertig vensters heeft, en waar achttien witte schoorsteenen uitsteken, ziet men de vergulde keizerlijke kroon, door vier vergulde koperen adelaars gedragen, naar men wil ten teeken, dat Amsterdam eene Keizerlijke vrije rijksstad geweest is. Ook heeft men onder de twee zijdaken twee groote regenbakken, waarin het water bewaard wordt, om er zich bij ongeval van brand in het pa-

leis van te kunnen bedienen. Voorts pronken de voor- en de achtergevel ieder met eene fraaije kap of frontespies, waarin een groot getal, meer dan levensgroote, beelden, door den kundigen beeldhouwer ARTUS QUELLYN vervaardigd, geplaatst zijn. In de kap van den voorgevel ziet men AMSTERDAM, voorgesteld door het beeld eener deftige maagd, met de keizerlijke kroon op het hoofd, houdende eenen olijftak in de regterhand en het wapenschild met de linkerhand op de knie. Haar zetel wordt door twee leeuwen bewaard. Vier zeenimfen bieden haar ter wederzijde kransen aan, terwijl twee anderen haar aard- en boomvruchten in den schoot storten. NEPTUNUS op zijne schelpkoets, met den drietand gewapend, bekleedt hare regter zijde, en vóór den zetel dobberen twee tritons en eenige andere stroomgoden en godinnen, die door kinkhorens der wereld haren roem verkondigen. Op de lijst dezer kap ziet men drie, twaalf voet hooge, metalen beelden, zijnde de Vrede met den palmtak in de regter- en den slangenstaf van MERCURIUS in de linkerhand, de Voorzigtigheid en de Regtvaardigheid. In het midden boven de kap van den voorgevel staat de 19 ell. hooge toren. Deze, welks kap op kolommen rust, is, even als het geheele buitenwerk des gebouws, van Bremer- en Bentheimer steen opgehaald, en van een kunstig klokkenspel en uitmuntend uurwerk voorzien. Het speelwerk, welks ton ruim 2 ell. 1 palm. 2 duim. over het kruis groot is, weegt ruim 2210½ Nederl. ponden. Boven uit de kap van den toren rijst eene lantaarn, die 2 ell. 4 palm. 4 d. hoog is, en op welks top een koggeschip, zijnde het oude wapen van AMSTERDAM, ten windwijzer staat. In de kap des achtergevels wordt de koophandel van AMSTERDAM vertoond door een vrouwenbeeld met den hoed van MERCURIUS op het hoofd, en rustende met den voet op eenen wereldbol. Men ziet rondom haar allerlei stuurmansgereedschap en aan hare voeten de beelden van het IJ en den Amstel; terwijl de bewoners der onderscheidene werelddeelen haar de schatten van hun land komen toebrengen. Het toppunt van de lijst prijkt met een, twaalf voet hoog, metalen beeld van den Atlas, die eenen vrij grooten, rijk vergulden wereldkloot torscht, terwijl men ter wederzijde op deze lijst een, eveneens twaalf voet hoog, metalen beeld ziet, van hetwelk dat ter regterzijde de Waakzaamheid en dat ter linkerzijde de Matigheid voorstelt. Het inwendige is niet minder bezienswaardig, dan het uitwendige. Ons bestek gedoogt echter niet, om alles in het bijzonder te beschrijven. De buitengemeen fraaije Troonzaal, die vroeger tot Burgemeesters kamer diende, en door alle vreemdelingen als de fraaiste in Europa beschouwd wordt, alsmede de 34 ell. lange, 15,60 ell. breede en 28 ell. hooge Groote zaal, die tot het geven van groote partijen zoo als bals enz. gebezigd wordt, mogen wij echter niet geheel met stilzwijgen voorbij gaan. Zelden heeft men voortreffelijker gezigt in eenig gebouw ontwaard, dan zich, bij de eerste intrede in deze zaal, die met twee zware koperen deuren kan afgesloten worden, aan den beschouwer voordoet; waar hij ook zijne oogen wendt, niets ziet hij, dan zeldzaamheden, grootschheid en pracht, niets dan hetgeen door kunst en schikking uitmunt. Dit trotsche gebouw, welks aanzien aller oogen tot zich trekt, werd in de maand October 1762, des avonds omtrent elf ure, door het alles vernielende vuur aangetast. De eerste ontdekking daarvan geschiedde door het ontwaar worden van eenen zwaren damp en stank, van welke men de oorzaak niet bespeuren konde, tot dat, bijna één uur later, eenige voorbijgangers zagen, dat er aan de zuidzijde van het toenmalige stadhuis, tusschen het dak en de tweede verdieping, boven de zegelkamer, brand was. De ontsteltenis was te grooter,

omdat men er niet spoedig wist bij te komen, vermits in het bovenste gedeelte van het gebouw alles gesloten was: doch, door den gewonen ijver der brandspuitlieden en de spoedige komst van een der Burgemeesteren, geraakte men welhaast aan het werk; de vlam sloeg intusschen uit zes ramen te gelijk, en men voorspelde zich eene vreesselijke verwoesting; maar, tegen alle verwachting, werd men den brand 's morgens omstreeks vijf ure reeds meester. Men verhaalt, dat een varensgezel, van buiten tegen den muur opklouterende, de pijp van de eerste spuit naar binnen bragt, voor welke stoute daad hij door Burgemeesteren, spoedig daarop, naar genoegen beloond werd. En schoon de brand nog bijna den geheelen volgenden dag smeulen bleef, was de schade echter minder, dan de schrik, die daardoor veroorzaakt werd. In het jaar 1806 werd dit gebouw andermaal door de vlammen bedreigd, zijnde toen de brand aan dezelfde zijde, maar nù op de zegelkamer ontstaan. Hoewel het vuur, dat in den nacht ontdekt werd en in den ochtend reeds gebluscht was, aan het gebouw zelve geene groote schade aanrigtte, waren er evenwel vele belangrijke papieren op de zegelkamer verbrand.

Het tegenwoordige Stadhuis staat op de Oudezijdsvoorburgwal, niet ver van de Oude-Doelenstraat, en is, naar sommigen meenen, reeds tusschen 1342 en 1352 gesticht, maar was toen het Ceciliënklooster. Na de vernietiging der kloosters werd het aanvankelijk, en wel in het jaar 1578, tot een logement voor Prinsen en Heeren van groot aanzien aangelegd, zoo als het onder anderen den Graaf van Leicester in 1586, en Maurits, Prins *van Oranje*, in 1594, tot huisvesting diende, en werd diensvolgens het Prinsenhof genoemd. In het jaar 1597 werd het echter tot eene vergaderplaats voor het collegie der admiraliteit geschikt, waarvan het sedert den naam van Admiraliteitshof of Zeekantoor bekwam; ofschoon het later nog weder eene enkele maal tot woning voor eene Vorstelijke personaadje is ingeruimd, namelijk in 1638, voor Maria de Medicis, Koninginne-weduwe van Frankrijk. Nadat het in het jaar 1661 deftig herbouwd was, werden ook de achterste gedeelten, die tot woningen voor de afgevaardigde leden uit andere provinciën dienden, veel vertimmerd en doelmatiger ingerigt. Als echter in 1808 het toenmalige stadhuis tot een koninklijk paleis afgestaan werd, veranderde het Admiraliteitshof mede van bestemming, en werd tot Stadhuis in orde gebragt, waartoe het ook thans nog gebruikt wordt. Het heeft twee toegangen, éénen aanzienlijken op de Oudezijdsvoorburgwal en éénen in de Prinsenhofsteeg, welke laatste onder een gebouw heen loopt, op welks dak een spits torentje met een klok staat. Met den eerstgenoemden komt men door een ijzeren hek, waarop twee lantaarnen prijken, op eene ruime vierkante plaats, in wier midden eene fraaije pomp, die tegen eene blaauw arduinsteenen zuil staat, daar eene sierlijke glazen lantaarn boven op is. De plaats is omrigd door onderscheidene gebouwen, die inwendig onderling gemeenschap hebben en van welke sommige geheel of gedeeltelijk tot woningen van beambten bij het stadhuis dienen. De gevel van het hoofdgebouw, grootendeels van gebakken steen, rust op een wit voetstuk en zuilen van witten hardsteen. De kap is versierd met den Hollandschen leeuw, die, door twee engeltjes bekranst, den Hollandschen tuin bewaakt, en twee kruiswijze ankers, het voormalig wapen der admiraliteit, vasthoudt, alles uit fraaijen hardsteen gehouwen. Ter regterzijde staat het beeld der Geregtigheid, vergezeld van een kind, dat den hoorn van overvloed bij zich heeft; daarachter ziet men Neptu-

nes op eenen walvisch, met een schip, kompas, graadboog en passer. Ter linker zijde bespeurt men den Zeeoorlog, omgeven van geschut, rolpaarden, kruidvaten, ankers, zeilen, scheepskisten en koopwaren, en gevolgd door tritons, meerminnen, zeepaarden en andere gedrochten. Vier netgebouwde schoorsteenen, die de vier oorlogschepen der vlagvoerende opperofficieren, als van den Admiraal, den Luitenant-Admiraal, den Vice-Admiraal en den Schout bij nacht, tot windwijzers hebben, steken ten dake uit; terwijl beneden, ter wederzijde van den ingang, op fraaije arduinsteenen pilaren, twee leeuwen het wapen der admiraliteit vasthouden. Ook inwendig is dit gebouw zeer bezienswaardig, zoo om de onderscheidene fraaije vertrekken, onder welke de voormalige raadkamer, thans tot burgemeesters-kamer dienende, bijzonder uitmunt, als om de zeldzaamheden, oudheden en schilderijen enz., die er bewaard worden. (1)

Het Paleis van Justitie, was te voren het Aalmoezeniersweeshuis. In het begin der zeventiende eeuw diende het gebouw, waar thans de Latijnsche school gehouden wordt, tot onderhoud van kranken en armen, ter wering van bedelarij en tot opvoeding van vondelingen en andere ouderlooze kinderen; maar in 1663 besloot men een nieuw Aalmoezeniersweeshuis op te rigten, dat aan de Zuidwestzijde der Prinsengracht, tusschen de Leydsche gracht en Leydsche straat, gebouwd werd. De eerste steen van dit gebouw werd den 17 Maart 1664 gelegd, en het was toen tot hetzelfde doel als het vorige gesticht ingerigt; in het jaar 1684 werd echter besloten de aalmoezeniers alleen met het onderhoud der gemelde weezen te belasten en dit huis alzoo bestemd voor weezen, te oud om in het Burgerweeshuis te worden opgenomen, voor verlatene kinderen, voor die van gevangenen of ter dood veroordeelden en voor vondelingen; terwijl het onderhoud der armen voor de huiszittenhuizen over werd gelaten. Dit aalmoezeniershuis was een deftig gebouw, dat van voren eene breedte had van 96 ell. 3 palm. 5 duim., behalve de zijvleugels, die ieder 12 ell. 1 palm. 5 duim. breed waren. Het was ter afscheiding van jongens en meisjes, in tweeën verdeeld, had in ieder gedeelte eene ruime vierkante binnenplaats en was voorts van alle die geriefelijkheden voorzien, welke men in zoodanig een gesticht wenschen kan; terwijl het zooveel ruimte bevatte, dat er, omtrent het einde der zeventiende eeuw, tusschen de 1300 en 1400 kinderen in waren. Dit gesticht bezweek echter onder den last der tijden en der kosten, en werd in het jaar 1825 geheel vernietigd, terwijl de 1267 kinderen, die er zich op dien tijd in bevonden, naar de kolonien der Maatschappij van Weldadigheid werden overgebragt, bij welke toen reeds 730 besteed waren. Het huis, thans tot een Paleis van Justitie herbouwd, en den 4 October 1836 door den Voorzitter der regtbank van Eersten aanleg te Amsterdam, den Staatsraad Mr. M. C. van Hall, met eene redevoering, plegtig ingewijd, heeft eenen trotschen voorgevel, die alles, wat zich van dien aard in Amsterdam bevindt, 's Konings paleis alleen uitgezonderd,

---

(1) Zij, die begeerig mogten zijn, meer te weten, ook van deze bezienswaardigheden, kunnen hunnen weetlust voldoen bij C. van der Vijver, Wandelingen in en om Amsterdam, bl. 275, in welk welgeschreven werkje, dat ons in dit art. veel ten gids verstrekt heeft, men nog menige belangrijke bijzonderheid omtrent Neerlands hoofdstad zal vermeld vinden, welke ons bestek niet gedoogde op te nemen.

overtreft, en waarop men, ter wederzijde van het Nederlandsche wapen, waarboven het jaartal 1829, het volgende opschrift leest: *Auspiciis Gulielme tuis Auguste refecta haec Aedes legi est Justitiaeque Sacra*, dat is: Onder uw bewind, Koning WILLEM, is dit gesticht herbouwd en aan wet en geregtigheid toegewijd. Langs eenen fraaijen trap treedt men door een verheven portaal den tempel der geregtigheid binnen, waar stille eenvoudigheid, zonder eenig versiersel, door alle de zalen heerscht, even als of de bouwmeester de gedachten der beschouwers, door geene afleiding bezig gehouden, alleen in zich zelven had willen bepalen. In de voorzijde van het gebouw vindt men de onderscheidene zalen voor de regtbank van eersten aanleg, de vredegeregten en de regtbank van enkele politie, met de daarbij behoorende vertrekken voor de Regters, den President der regtbank, den Officier van justitie, den Prokureur crimineel enz., alsmede voor de griffie, terwijl de ingangen voor het publiek aan de achterzijde gevonden worden. Maar door eene koude huivering en stillen eerbied wordt men bezield, wanneer men de ontzettend ruime en hooge zaal, voor het hof van assises voor de provincien Noord-Holland en Utrecht bestemd, en in het midden des gebouws gelegen, binnentreedt. Het licht, dat door de, in eenen Griekschen stijl gemaakte en hooggeplaatste ramen naar beneden valt, veroorzaakt, door de hoogte der zijvleugels, niet de minste breking of schakering. Men verbeeldt zich in eenen schoonen, antieken tempel te zijn, waarvan de pilaren tot aan de kroonlijst achter een stijf behangsel zijn bedekt, terwijl zich boven de muren de losse bogen des portaals zonder glazen vertoonen. Het, door de hoogte, buiten het gezigt des aanschouwers gelegen plafond, dat zeer kunstig aan het dak is aangehangen, is schoon, in eenen trotschen stijl, en verwekt door zijne uiterlijke zwaarte een aangenaam gevoel voor het schoone, en eerbied voor het grootsche der bouworde. (1) Het gebouw, dat weleer, onder den naam van Rasp- of Tuchthuis, tot eene gevangenis voor misdadigers verstrekte, dient thans tot Vereenigd huis van Arrest en Justitie; terwijl in het voormalige Spinhuis de hoofddirectie der politie en het kommissariaat van het tweede politiekanton gevestigd zijn. Het voormalige Verbeterhuis, aan de Weteringspoort, dat onder het Fransche bestuur tot eene Militaire en Civiele Gevangenis diende, en in 1827 tot een Stads-Zijdewindhuis ingerigt was, is geheel gesloopt.

De koophandel, die reeds vroeg in Amsterdam begon te bloeijen, maakte, dat men er spoedig behoefte had aan eene vergaderplaats voor de kooplieden; het is dus te verwonderen, dat men niet, dan vóór het einde der zestiende eeuw, er met ernst op bedacht was, om eene Beurs te bouwen. Vóór dien tijd kwamen de kooplieden aan het einde der Warmoesstraat bijeen, en schuilden, bij regenachtig weder, onder de luifels der huizen. Deze plaats te eng wordende, werd de vergaderplaats verlegd naar het westeinde der Nieuwebrug, alwaar destijds een

(1) Wij meenden niet beter te kunnen doen, dan hier, voor zoo veel ons bestek gedoogde, te volgen de fraaije beschrijving, die van dit trotsche gebouw te vinden is, in de Merkwaardigheden uit elke provincie van ons Vaderland van onzen geachten medearbeider J. VAN WIJK, Rz. In welk zeer aanbevelenswaardig werkje men, vooral omtrent de nieuwere gebouwen onzes Vaderlands, menige bijzonderheid vinden zal, die elders te vergeefs gezocht wordt.

vierkant houten huisje stond, het Paelhuiske geheeten, wordende het pleintje, waar dit gestaan heeft, nog wel de Platjesbeurs of de Schippersbeurs genoemd. Aangezien de kooplieden hier echter te veel aan het gure weder blootstonden, besloot de regering in het jaar 1586 de St. Olofskapel, nu Oudezijdskapel geheeten, tot eene Beurs voor de kooplieden bekwaam te maken. Later moet men echter ook in de Oude kerk beurs hebben gehouden, althans in eene orde van kerkmeesteren, dd. 17 December 1602, wordt aan de twee hondenslagers dier kerk belast, dat zij te beurstijd een van beide in de kerk moesten zijn. Maar in het jaar 1608 begon men, op het Noordeinde van het Rok-in, eene geheel nieuwe beurs te bouwen, die in 1613 zoo ver gereed was, dat men er de eerste vergadering houden konde. Dit gebouw was toen 56 ell. 6 palm. 2 duim lang en 35 el. 3 palm 9 duim. breed, en prijkte met eenen toren, die van een fraai klokkenspel en vier uurwijzers voorzien was, maar het had naauwelijks eene halve eeuw gestaan, of men was reeds op de vergrooting daarvan bedacht, welke in het jaar 1668 plaats had. Na deze vergrooting was de beurs binnenwerks 70 ell. 8 palm. 1 duim lang en 39 ell. 5 palm. 1 duim breed. Bij die gelegenheid werd ook de toren afgebroken, en vervangen door een kleiner, maar sierlijk torentje, waarin alleen eene slagklok hong, behalve het klokje, dat bij het aangaan der beurs geluid werd. Deze Beurs rustte op vijf bogen, welke in het Rok-in gelegd waren. De middelste boog, die verre weg de grootste was, diende eerst tot doorvaart voor schepen met gestreken masten, maar in het jaar 1622 ontdekte men, dat zekere Balthazar Paul, door de Spanjaarden omgekocht was, om te Amsterdam brand te stichten, en nadat deze in hechtenis zat, liep het gerucht, dat hij voornemens geweest was, om, door middel van een vaartuig met buskruid, onder beurstijd, het gebouw te doen in de lucht vliegen. Wat hier van zij, zeker gaat het, dat deze doorvaart sedert altijd afgesloten is gehouden. Van binnen, boven dezen middelsten boog, bestond de beurs, tot welke men aan beide einden, door een dubbel hek, toegang had, uit een groot langwerpig vierkant plein, omringd van breede gaanderijen, waarvan de verwulfsels op zes en veertig pilaren van blaauwen arduinsteen rustten. In den gevel, die over het Rok-in uitzag, was een groot beeld van Mercurius, die vruchten en koopwaren onder den linkerarm had, in steen uitgehouwen, en in de kap van dezen gevel zag men het wapen der stad door pakken, balen enz. omringd, terwijl de voorgevel mede met het wapen der stad versierd was. De vertrekken boven de beurs waren het laatst ten dienste der Koninklijke akademie van beeldende kunsten ingerigt. Daar men, om de verzakkingen, die men in dit voortreffelijke gebouw ontwaarde, voor ongelukken beducht was, heeft men zich genoodzaakt gezien, het in 1837 af te breken en voorloopig eene hulpbeurs op den Dam op te slaan, terwijl er een prijs uitgeloofd werd aan hem, die het beste plan zoude indienen tot bouwing van eene nieuwe beurs, welke naar het schijnt op de plaats, waar thans de Groote Vischmarkt gehouden wordt, zal opgetrokken worden. Behalve deze Beurs, is er in 1617 op het Water, tegen de Oudebrug, ten dienste der graanhandelaars, eene Koornbeurs gesticht; de eerste was van hout, en is in 1768, wegens hare bouwvalligheid, ter zelfder plaatse door een fraai steenen langwerpig vierkant gebouw vervangen, dat van voren gesloten wordt door een ijzeren hek met deuren, waarop men korenaren en den staf van Mercurius afgebeeld ziet. Van drie zijden heeft deze beurs eene gaanderij die door 18 pilaren geschoord wordt. In deze

gaanderij, zijn langs de wanden genommerde kastjes en laden ter bewaring der monsters graan; ook vindt men, in de vertrekken achter en nevens deze gaanderij, tafels met balansen, gewigt enz., ten dienste der koornkoopers. Niet ver van deze beurs, op de kolk, staat het Koornmetershuisje, een sierlijk steenen langwerpig vierkant gebouw, dat ter wederzijde eenen steenen opgang heeft, met het stadswapen in den gevel prijkt, en boven eenen ruimen, overwelfden kelder staat. De meeste arbeiders en arbeidsters in granen onthouden zich hier.

Tot het lossen en laden van grove waren en tot het inzetten en ligten van zware masten, heeft men de Groote kraan, op de hoogte van het Kamperhoofd in het IJ, die sedert het jaar 1498 bekend, in 1606 verbeterd en in 1824 geheel nieuw opgetimmerd is. Vroeger was er nog eene Kleine Kraan, aan het Bikkerseiland, die tot het lossen en laden van molensteenen diende, maar deze is in 1837 afgebroken.

Amsterdam had voorheen drie wagen als: de Waag op den Dam, de St. Anthonieswaag en de Regulierswaag. De Waag op den Dam, de eerste en de oudste, waarvan de bouw in het jaar 1560 aangevangen en in 1565 voltooid werd, stond tegen over het paleis, en was een hecht vierkant gebouw, van blaauwen arduinsteen opgehaald. Men woog er met zeven schalen, behalve eene schaal voor fijne waren, die midden in de waag hing. Ter wederzijde van de voordeur ging men, langs eenen fraaijen trap, naar het wachthuis voor de soldaten. Dit trotsche gebouw werd echter in 1808, op last van den Koning Lodewijk, gesloopt, ten einde het paleis een ruimer uitzigt te geven. Diensvolgens werd de waag verlegd naar de Westermarkt in een gebouw, dat in het jaar 1619 opgetrokken was, om tot eene vleeschhal te dienen, en de Westerhal genoemd werd, terwijl het bovenste gedeelte tot een wachthuis der schutterij verstrekte. Later echter wederom van bestemming veranderd zijnde, werd dit gebouw tot een kantoor van den ijk der Nederl. maten en gewigten ingerigt. De St. Anthonieswaag, ook wel, naar hare standplaats op de Nieuwemarkt, de Nieuwe waag genoemd, heeft in de uitwendige gedaante veel van een oud kasteel, en diende vóór de laatste vergrooting der stad tot poort, dragende den naam van St. Anthoniespoort. Het benedenste gedeelte werd echter in het jaar 1617 tot eene waag ingerigt, maar is thans tot een oliepakhuis verhuurd, terwijl de bovenste vertrekken het Theatrum anatomicum, het Collegium Chirurgicum, de Ontleedplaats voor de Hoogleeraren in de ontleedkunde, gemeenlijk de Snijkamer geheeten, en de Stads Scherm-akademie bevatten. Ook wordt, bij openbare strafoefeningen, het schavot vóór dit gebouw opgeslagen, sedert het Stadhuis op den Dam, waarvóór dit vroeger geschiedde, in een paleis is herschapen. De Reguliers waag, op de Botermarkt, is mede eene der oude stadspoorten, die in 1655 gebouwd was, en de Reguliers poort heette. Zij werd in 1668 tot eene stadswaag vertimmerd. Het bovenste gedeelte, dat toen tot wachtkamer voor de burgerij ingerigt werd, dient thans tot eene provoost der schutterij. Het is een deftig vierkant hardsteenen gebouw, dat in den voorgevel met de oude en nieuwe wapens der stad prijkt, en thans tot wachthuis voor het garnizoen dient. Naderhand heeft men hier de zoogenoemde Keulsche waag opgerigt, dienende om de goederen te wegen, die door Keulsche schepen vervoerd worden. Zij bestond voorheen in een vlottend huisje, dat aan den Buitenkant vóór het West-Indische pakhuis aan den wal lag, en sedert 24 Augustus 1824 vervangen

is door een gebouw, in den Binnen-Amstel op palen gescheid. In deze waag, die om hare beknoptheid geroemd wordt, is ook merkwaardig de unster, door den bekwamen werktuigkundigen, Willem Lindeman, vervaardigd, waarmede men 3000 pond wegen kan. Het vlottend huisje, dat na het bouwen der Nieuwe Keulsche waag, ten dienste van de Amsterdamsche stoombootmaatschappij gebruikt werd, is nu weder door eene andere waag voor het Oosterdok vervangen, zijnde er toen tevens eene gebouwd aan de binnenzijde der Westerdoksluizen en eene aan den noordwestvleugel der Nieuwebrug vóór het openliggende gedeelte der haven.

Het Algemeen groot magazijn, voorheen het Admiraliteits magazijn genoemd, aan den IJkant, op den zuidwesterhoek van Kattenburg, met welks bouwing men den 12den September 1655 eenen aanvang maakte, en dat negen maanden later reeds tot het gebruik, waartoe men het bestemde, bekwaam gemaakt was, is 62 ell. 2 palm. 2 duim. breed en 56 ell. 6 palm. 2 duim. diep. De voor- en achtergevels zijn met zinnebeelden, van de scheepvaart ontleend, versierd. Langs eene steenen brug komt men in het portaal, en dit doorgaande komt men op eene groote vierkante binnenplaats, omgeven door eene gaanderij, die op 46 pijlaren rust. Het van hardsteen opgehaalde gebouw heeft drie verdiepingen, behalve de kelders, waarin watervaten, granaten, kogels en ander grof ijzerwerk geborgen worden. Op de eerste verdieping vindt men de bergplaatsen van zeilen, touwwerk, spijkers, bouten enz. Op de beide andere zijn blokken, vlaggen, kardoezen, lantaarns, kompassen, ketels en andere scheepsbehoeften geplaatst. Op de tweede verdieping wordt bovendien eene zeil- en eene kompasmakerij gevonden; terwijl een groot gedeelte van deze verdieping tot wapenkamer dient In 1791 werd dit gebouw inwendig geheel door de vlam vernield, maar binnen weinige maanden was het herbouwd en even als voorheen rijkelijk van het benoodigde voorzien, hoewel de schade, door dit ongelukkig toeval veroorzaakt, zeer belangrijk was. Achter dit magazijn ligt het scheepsdok, binnen hetwelk de oorlogschepen, onttakeld zijnde, opgelegd en bewaard worden. De bij dit magazijn gelegen en daarmede gemeenschap hebbende Rijkswerf, waar vaartuigen van alle grootte, van linieschepen af tot de kleinste jollen toe, vervaardigd worden, strekt zich, van het magazijn langs het IJ, ter lengte van 424 ell., 5 palm. 5 d. uit. De toegang der werf is door eene groote steenen poort, die vroeger met een fraai koepeltorentje prijkte, nu nog van een uurwerk voorzien is, en in de Groote Kattenburgerstraat staat, even als de gebouwen, die tot de werf behooren, en waarin de woning van den Schout-bij-nacht, de bureaux van den Equipagemeester, Onderequipagemeester, Constructeur, Onderconstructeur, Magazijnmeester en Scheepsbouwmeester, alsmede de smederij, de houtplaats, de schilderswinkel, de beeldhouwerswinkel, de blokkenmakerij, de kuiperij en het takelmagazijn gevonden worden. Nog heeft men op deze werf 12 groote met leijen overdekte kappen, waarvan 9 dienen, om schepen onder te bouwen en elk een steenen huisje hebben, om het hout in gereed te maken, en de drie andere tot berging van het hout, en eene zesen vierdubbele kap, waarvan zes gedeelten tot aanbouw van kanonneerboten en de vier overige tot berging van hout ingerigt zijn, voorts eene mallen- of modellen-loots, eene mastenmakersloots, enz.

De Rijks lijnbaan, op Oostenburg, pronkt, in den voorgevel, met het wapen der admiraliteit onder een sierlijk feston, terwijl in de lijst van den gevel een leeuw met het generaliteits wapen afgebeeld is.

De teerketels tot het teeren en de stoof tot het leenig maken van touwwerk zijn, voorzigtigheidshalve, tot voorkoming van brand, door muurwerk omgeven.

De Kaserne Oranje-Nassau, bij de Muiderpoort, welke men op het laatst van 1810 begon te bouwen, werd aanvankelijk Kaserne St. Charles genaamd, omdat de toenmalige Opperbevelhebber van het observatieleger in Holland, Charles Oudinot, Hertog van *Reggio*, er den eersten steen aan gelegd heeft. Zij is naar het plan van den kapitein der genie Picot de Moraas, door den bekwamen Stads-Architect M. A. van der Hart, opgebouwd, heeft van het N. O. naar het Z. W. eene lengte van 274 ell. en eene breedte van 27 ell. en beslaat met de achterwaarts uitgebouwde vleugels eene oppervlakte van 5398 v. ell. Het is een zeer regelmatig gebouw, dat, behalve de zolders, die onder het dak zijn, drie verdiepingen heeft, en zoo ingerigt is, dat er 3000 man in kunnen gehuisvest worden. Het is, echter te bejammeren, dat een, anders voor het doel, waartoe het opgetrokken is, zoo geschikt gebouw, naar het oordeel van alle deskundigen, in eenen zoo ongezonden hoek der stad gelegen is, waarom ook het grootste gedeelte der te Amsterdam in bezetting liggende troepen in het voormalige Evangelisch-Luthersche weeshuis is gehuisvest. Het laatstgenoemde gebouw, dat in 1678 gesticht is, op den grond van eenen tuin, die tot eenen goudledermakerij was aangelegd, en ten gemelde einde aan de Evangelisch-Luthersche gemeente, door den eigenaar, Jan Geerkens, vereerd was, werd sedert uit aanzienlijke vermakingen verbeterd en vergroot, en in 1759 deftig vertimmerd. Maar tijdens de Fransche overheersching werd het aan zijne oorspronkelijke bestemming onttrokken en tot een hospitaal ingerigt, later was er eene stadstusschenschool gevestigd, tot dat het in 1836 tot eene kaserne bestemd werd. Bovendien zijn er nog onlangs twee nieuwe barakken bij de Utrechtsche poort gebouwd, en nu weder met eene kaserne langs de Achtergracht, mede van hout, vermeerderd, alles ten dienste der Kavallerie, die, behalve de stallingen in deze gebouwen, ook nog andere aan de Leydsche poort en het Drilveld betrekt. — De hoofdwacht is aan het paleis, de garnisoensziekenzaal aan het Drilveld en de beide kruidhuisjes met hunne kogelwerf aan het Nieuwewerk.

Behalve de bovenbeschreven afzonderlijke melding verdienende gebouwen en die, welke een wetenschappelijk of weldadig doel hebben, en later zullen vermeld worden, heeft men nog in Amsterdam de volgende openbare gebouwen: de Bank van Leening of Lombaard, aan de Westzijde van den Oudezijds Voorburgwal, in 1548 gesticht tot een Magazijn voor de huiszittende armen, maar in het jaar 1615 tot het tegenwoordige gebruik bestemd, en in 1669 merkelijk vergroot; het Koninklijke postkantoor, op de Nieuwezijds Voorburgwal, in het jaar 1753 opgerigt op de plaats, waar voorheen de Stads Paardenstal en de Stads-Apotheek gevonden werden, en behalve hetwelk men nog zes in verschillende wijken der stad geplaatste, brievenbussen heeft; het voormalige Oost-Indische Kompagniesbinnenhuis, in de oude Hoogstraat, waar thans het Kommissariaat der in- en uitgaande regten en de Bureaux van 's Rijks entrepot gevestigd zijn; het voormalige West-Indische Kompagnieshuis, thans het Koloniaal Bureau; het Lokaal der Nationale Militie, op den Singel, dat voorheen een der stads wapenhuizen was, en waar thans de militieraad zitting houdt, ter goed- of afkeuring der jongelingen, die jaarlijks in de loting voor de krijgsdienst

vallen, terwijl het onderste gedeelte van het gebouw tot Stalling van paarden en rijtuigen des Konings is ingerigt; het Bureau der dienstdoende Schutterij; het zoogenaamde Huis onder het Zeil, over het Paleis, dat gedeeltelijk tot Bureau van Buitenlandsche paspoorten, gedeeltelijk voor het plaatselijke kommandement en gedeeltelijk tot woning van den Kommandant der stad dient; de voormalige Laken-Zijde-en Saaihal, in de Staalstraat, waar de Hoogleeraar in de scheikunde thans zijne lessen geeft, terwijl in een ander gedeelte van dit gebouw het Kommissariaat van het eerste policiekanton gevestigd is; het Kistemakerspand, tusschen de Kalverstraat en het Rok-in, op den hoek van de Olieslagerssteeg, hetwelk, gedurende de Fransche overheersching, tot Latijnsche school was ingerigt, en thans bij partikulieren in gebruik is; het Bureau der Marine, op den Kloveniersburgwal, voorheen een der stads wapenhuizen; het Magazijn van levensmiddelen en het Kleedingsmagazijn voor de Marine, met het daaraan palende Slagthuis der Marine, welke gebouwen, aan het einde der groote Oostenburgerstraat gelegen, voorheen als pakhuis der Oost-Indische compagnie onder den naam van het Suikerhuis bekend waren; de Houtzaagmolen der Marine, aan het Funen; 's Rijks geschutwerf, op een gedeelte der plaats, waar vroeger het Oostindische buitenhuis gestaan heeft, werwaarts zij van het einde der Kadijk, waar zij vroeger geplaatst was, overgebragt is; het Amortisatie Syndicaat, in de Korte Spinhuissteeg, eertijds, onder den naam van St. Jorishof, een proveniershuis, en door Lodewijk Napoleon tot zijn ministerie van Finantien herschapen. Vroeger had men hier onderscheidene vleeschhallen, als: de Groote vleeschhal in de Nes, voorheen een kerkje aan St. Pieter toegewijd; de Kleine Vleeschhal, eertijds het kerkje van het St. Margaretha klooster, naast de groote staande, maar in 1779 weggebroken, toen de groote Vleeschhal vergroot werd; de Hal op de Westermarkt, voorheen gehouden in het gebouw, thans tot ijkkantoor bestemd, en, in 1808, toen dat gebouw ingenomen werd, om voor waag te dienen, overgebragt in de tegenwoordige tusschenschool; de Hal op de Botermarkt in 1737 gebouwd, en de in 1815 gestichte Joden Vleeschhal, op de Weesperhoutmarkt, van welken alleen de laatste nog slechts als zoodanig in gebruik is.

Er zijn in Amsterdam drie vischmarkten: de Groote Zee- en Riviervischmarkt, benoorden den Vijgendam aan het Damrak, die waarschijnlijk in de 14de eeuw reeds in wezen was, en in tweeën verdeeld is, namelijk: in eene Zeevischmarkt, en in eene Riviervischmarkt; de tweede genaamd de Boeren- ook wel de Kleine vischmarkt, eeniglijk dienstbaar voor Amstel- en andere riviervisch, die door de boeren op het Rok-in wordt aangevoerd, is gelegen in de Nes, bezuiden de voormalige groote Vleeschhal en de derde is de Jodenvischmarkt, op Vlooijenburg. Er plagt nog eene Vischmarkt aan den Singel bij de Haarlemmersluis te bestaan, doch deze is, sedert eenige jaren, als zoodanig niet meer in gebruik. Voorts heeft men hier eene Ossenmarkt, waar alle Maandagen, en in het najaar ook op Woensdag en Vrijdag, markt gehouden wordt, terwijl er, op marktdag in het voorjaar, omtrent 1000 beesten te koop staan; onmiddellijk daaraanpalende eene kalveren-, schapen- en lammerenmarkt; eene afgesloten varkenmarkt, waar, in den slagttijd, ongeveer 400 varkens op éénen dag worden aangebragt. Tevens worden hier, vooral des Maandags,

zijnde de gewone marktdag, allerlei levensmiddelen en andere waren op onderscheiden markten te koop gebragt. In de maand September valt de gewone jaarlijksche kermis in, die drie weken duurt.

De voormalige Doelens of Schuttershoven zijn thans tot andere gebruiken ingerigt of door andere gebouwen vervangen; zoo staat thans op de plaats, waar voorheen de Voetboogdoelen gevonden werd, eene R. K. kerk; de Handboogdoelen is grootendeels tot burgerwoningen vertimmerd, terwijl het overige gedeelte nog onder den naam van de Groote Doelen tot logement dient; en de Kloveniers Doelen, is mede tot een logement ingerigt. Ook had men voorheen, te Amsterdam, vijf voorname Stads-herbergen; namelijk: het Oudezijds-Heerenlogement, dat thans tot het houden van publieke verkoopingen gebezigd wordt; het Nieuwezijds-Heerenlogement, nu tot een Wees-, Arme-, Oude Mannen- en Vrouwenhuis voor de Herstelde Luthersche gemeente ingerigt; de Oude Stadsherberg, die in de helft der voorgaande eeuw gesloopt is, en waarvan de grondslagen, bij het aanleggen van den dijk aan den IJkant, weggeruimd zijn; de Nieuwe Stadsherberg, zijnde een hecht vierkant gebouw op palen benoorden de IJbrug, dat van rondom in het water ligt en door eene ophaalbrug van de stad kan gescheiden worden, waarin men nog logement houdt en gelagen zet, alsmede de Stadsherberg, in de plantaadje, die thans tot een Museum van Natuurlijke historie is ingerigt.

De onderscheiden Stads-Werkplaatsen zijn: de Stads-Smederij en daaraan verbonden Stads Timmertuin, tusschen de Weesperpoort en Amstelbrug, waar, behalve de onderscheiden lootsen, in welke het hout, dat hier te droogen ligt, bewaard wordt, de wagenmakerswinkel, de timmerloots, de loodgieters- en leidekkerswinkel, de smidswinkel, de brandspuitmakerswinkel, de emmerlapperswinkel, de schilderswinkel, benevens de loots, waarin de schilders of verwers werken, en ook de brandspuiten geplaatst zijn, alsmede de molenaarswinkel gevonden worden; de Stads-Metseltuin, vroeger ook wel Stads-Steentuin genaamd, thans mede nabij den Stads-timmertuin geplaatst. De voormalige Stads-Geschut- en Klokgieterij is sinds lang niet meer in werking, maar dient thans tot eenen stoomkorenmolen, ook was hier vroeger eene Stads-Tapijtmakerij, bij de Utrechtsche poort, welk gebouw vroeger tot een der stads-pakhuizen, waarin oorlogstuig werd bewaard, diende, en thans voor een gedeelte door partikulieren bewoond wordt, en voor het andere gedeelte tot Stalling voor paarden van asch- en vuilniskarren is ingerigt. Het voormalig Stads-Tuighuis, op het Water, ten O. van de Oudebrug, dat in 1637 en 1638 vernieuwd en vergroot is geworden en twee gevels met hardsteenen kolommen heeft, in een van welke de beide stadswapens fraai uitgehouwen zijn, dient thans tot woning van particulieren, en de voormalige Stads-Timmerwerf, op Oostenburg, waar vlotschuiten, modderschouwen en dergelijke vaartuigen ten dienste der stad gemaakt werden, is vernietigd.

Behalve de torens, die aan de kerken gevonden worden, heeft men in Amsterdam nog drie torens, die op zich zelve staan. De Regulierstoren aan het einde van de Kalverstraat en den Singel, waar, vóór de derde vergrooting der stad, de Regulierspoort stond, dus genoemd naar het daarbuiten gelegen Regulierskloster, wordt ook wel de Munstoren genoemd, naar het gebouw, dat er naast staat en, hoewel oorspronkelijk tot een burgerwachthuis gesticht, in het jaar 1672, toen de Franschen de provincien Gelderland, Utrecht en

Overijssel overheerd hadden en de Amsterdamsche kooplieden zwarigheid maakten, om hun goud en zilver naar de buitenmunten te zenden, tot eene munt werd bekwaam gemaakt, en omtrent tien maanden daartoe diende. Nadat de vijand het land geruimd had, werd deze munt wederom vernietigd en het huis later tot een logement en koffijhuis ingerigt, dat thans nog bestaat en den naam van de Munt draagt. Deze toren is van een klokkenspel voorzien. De Schreijerstoren, gemeenlijk de Schreijershoek genaamd, naar het schreijen der vrouwen, die vroeger hier ter plaatse afscheid namen van hunne mans, als dezen aan het Kamperhoofd, scheep gingen, staat bij dit hoofd aan den IJkant, ter plaatse, waar voordezen de stadsmuur aan de oostzijde eindigde. Deze toren, waarin thans het kantoor, van den Haven- en Dokmeester en dat van den Waterschout zijn, is een groot, halfrond, hecht gevaarte, dat met een spits dak en van boven van eenen omgang en eene borstwering voorzien, in 1482 gebouwd is. Boven de deur ziet men nog eenen steen, waarin eene weenende vrouw en een schip, met de woorden: SCRAYER HOUCK 1569 er onder, zijn uitgehouwen, naar men wil, ter gedachtenis van eene vrouw, die het vertrek van haren man zoodanig betreurde, dat zij er krankzinnig van werd. Van den Mont-Albaanstoren, staande op de Oude Schans, digt bij den IJkant, is de naamsoorsprong met geene zekerheid op te geven. Vast gaat het echter, dat men dien niet moet afleiden van het verblijf des Hertogen van ALBA, te Amsterdam, aangezien men reeds in 1520, in de oude registers der stad, van het huis te Montelbaan gewaagd vindt. In het jaar 1606 werd deze toren merkelijk veranderd, verhoogd en omtrent in den tegenwoordigen staat gebragt. Vier jaren later bevond men, dat hij meer dan zeven voet op zijde gezakt was, waarom hij van onderen merkelijk verzwaard en van nieuws op palen gezet werd. Vóór eenige jaren bestonden er nog twee andere torens. De Haringpakkerstoren, aan den IJkant, niet ver van de Nieuwe Haarlemmersluis, ter plaatse, waar voorheen de oude stadsmuur eindigde, en toen de Heiligekruistoren geheeten, terwijl zijn latere naam ontleend is van de haringpakkers en keurmeesters van den visch, die hier hunne vergadering hielden, werd in Augustus 1829 voor afbraak verkocht. De andere, genaamd de Jan Roodepoortstoren onderging in October van datzelfde jaar een gelijk lot. Deze stond op eene groote steenenbrug op den Singel, en had, nadat hij in het jaar 1616 verzwaard en aanmerkelijk verbeterd was, drie omgangen, met eene doorluchtige lantaarn en een slaguurwerk.

De Herv. gem. te AMSTERDAM, die tot de klass. en ring van *Amsterdam* behoort en 100,900 zielen telt, heeft een vrij beroep tot vervulling der bij haar ontstaande vacaturen. De eerste, die hier de leer der hervorming predikte, was JAN ARENDS, een gewezen mandemaker van Alkmaar, die, in het jaar 1566, het eerst in de Lastaadje, toen nog buiten de stad gelegen en thans de Geldersche kade geheeten, het Woord Gods verkondigde. Te dien tijde kwamen ten zelfde einde herwaarts over: HERMANUS BUCHERUS, JURRIAAN IEPES, JOHANNES DAVIDS, KOPPINGA JELLES, JOHANNES BILDERBEEK, APPIUS REGNERI, KORNELIS BAKKER en ALBERT HARDENBERG; maar de eerste vaste Predikanten zijn geweest JOANNES KEUCHLINUS, PETRUS HARDENBERGIUS, MARTINUS LYDIUS, JOANNES NICOLAI à WASSENAAR, HILLEBRANDUS CUNEUS en JOANNES AMBROSIUS, van welke de beide eersten in 1578 en de overigen in 1580 herwaarts beroepen werden, de laatste naar het schijnt ter vervanging van HARDENBERGIUS, die intusschen naar Zwolle beroepen was; zoo-

dat het getal vaste Predikanten aanvankelijk op vijf moet zijn bepaald geweest, terwijl in 1583 nog een zesde, afzonderlijk voor het gasthuis, beroepen werd; in 1601 werd echter het getal tot zeven, in 1602 tot acht en in 1610 tot tien vermeerderd, welk getal later zelfs tot dertig aangegroeid is. Thans echter zijn er, als men den Hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de Doorluchtige school mederekent, acht en twintig, onder welke één voor de hoogduitsche taal. De Herv. hebben tien kerken, zijnde de Oude kerk, de Nieuwekerk, de Nieuwezijdskapel, de Oudezijdskapel, de Zuiderkerk, de Westerkerk, de Noorderkerk, de Oosterkerk, de Eilandskerk en de Amstelkerk.

De Oude kerk, in de Warmoesstraat, wordt voor de oudste kerk van Amsterdam gehouden, daar zij reeds op een, in het jaar 1300 geteekenden, platten grond der stad voorkomt. Door wien en wanneer zij gesticht zij, is echter geheel onzeker. Vóór dat zij in 1578 aan de Hervormden overging, was zij aan de H. H. Johannes den Dooper en Nicolaas toegewijd, en telde toen 35 altaren en 15 kapellen, waaraan onderscheiden vikarijen verbonden waren. Men vond er eene menigte kostbare beelden, onder welke een levensgroot beeld van den H. Nicolaas van massief zilver, hetwelk men in 1578 versmolten heeft, om er geld van te munten. In het hooge koor was eene kunstig gewerkte zilveren hostiedoos van groote waarde, die echter in 1544 gestolen en versmolten werd. Men had er ook eene menigte van allerhande kerkgereedschappen van louter zilver, fraaije altaarstukken en kunstig gewerkte tapijten, waardoor deze kerk voor eene der rijkste van het geheele land gehouden werd. De pastorij was vereenigd met het kapittel van O. L. V. kerk te 's Gravenhage, en werd begeven door den Deken van het kapittel. De Pastoors dezer kerk waren in groot aanzien, zoodat zij den voorrang vóór den Schout, de Schepenen en den Raad hadden, en genoemd werden Bewindhebbers of Meesters der parochijkerk van den H. Bisschop en Belijder Nicolaas. In 1372 was hier Pastoor Philippus à Leidis of van Leyden, die, ofschoon tot den geestelijken stand opgeleid zijnde, een tijdlang, niet zonder roem, Hoogleeraar in de Regten te Parijs was, en zich vooral vermaard gemaakt heeft door zijn werk *over de Staatszorg en het lot der regenten* (*de Cura Reipublicae et sorte principantium*). De koster werd door de stedelijke regering aangesteld, welk voorregt door Willem VI, Graaf van Holland, in Junij 1409, aan de stad was toegestaan. Deze kerk, die 76 ell. 9 palm. 3 duim. lang en 63 ell. 7 palm. breed is, terwijl de geheele omtrek van binnen 153 ell. 1 palm 8 duim. beslaat, wordt voor een proefstuk der bouwkunde gehouden, vooral, omdat zij zoo ligt van houtwerk, muren en dak is en desniettegenstaande reeds zoo vele jaren staat. Zij heeft vier ingangen, waarvan de voornaamste aan de westzijde onder den toren is. De toren is, van den grond af tot aan den windwijzer, 67 ell. 9 palm. 4 duim. hoog, beslaande het metselwerk de helft van deze hoogte en de op eene kunstige wijze, vast en sterk in elkander verbonden, houten kap of spits, die drie omgangen heeft, de andere helft. Meer dan eens is deze toren, die van een wellnidend klokkenspel en uurwerk voorzien is, vernieuwd, en omtrent het midden der vorige eeuw zijn de grondslagen nog aanmerkelijk verzwaard. Het schip der kerk, waarin twee koperen lampkroonen hangen, rust op 42 zware pijlaren. Te midden van het ruim, aan de noordzijde, staat de predikstoel, welks trap eene fraai gewerkte koperen leuning heeft. Het hooge koor is door een schoon koperen hek van het schip der kerk gescheiden, en ter plaatse, waar voorheen

het hooge autaar stond, is een kleine predikstoel, die bij het inzegenen van huwelijken gebruikt wordt, om er het formulier van af te lezen. Het orgel, waarmede deze kerk versierd is, is even merkwaardig om de welluidendheid als om het fraaije schilder- en beeldhouwwerk, waarmede het prijkt. Het is in het westen tegen den grooten ingang geplaatst. Het oudste, dat hier gestaan heeft, was maar 7 ell. 5 palm hoog. Doch tusschen de jaren 1530 en 1540 werd er een gemaakt door HENDRIK VAN NIEUWENHOF, en zijne beide broeders, waarvan de deuren door MAARTEN VAN HEEMSKERK geschilderd waren. Dit orgel werd van tijd tot tijd, en onder anderen in den jare 1589, met nieuwe registers vermeerderd. Doch omtrent het jaar 1724 werd het, door CHRISTIAAN VATTER, orgelmaker van den Keurvorst van Hannover, geheel van nieuws hermaakt en in den tegenwoordigen staat gebragt. Het werk is voorzien van vier en zestig registers, vier en vijftig stemmen en acht blaasbalken. Dit orgel, dat in welluidendheid veel overeenkomst met dat van Haarlem heeft, rust van binnen op vier zware marmeren pilaren, waarvan de kapiteelen en voetstukken kunstig versierd zijn. Voorheen was er nog een kleiner orgel, waarvan het werk naar Gouda vervoerd, maar de kas nog aanwezig en van buiten met gesneden en verguld houtwerk versierd is, waarin men het wapen en zegel van AMSTERDAM afgebeeld ziet. De buitenzijden der deuren zijn, door den beroemden CORNELIS BRIZÉ, met vele speeltuigen en muzijkboeken fraai beschilderd. De geschilderde glazen van deze kerk verdienen vooral met aandacht beschouwd te worden, aangezien er onder gevonden worden, die reeds drie eeuwen oud zijn, en eene frischheid behouden hebben, als of zij slechts sedert drie of vier jaren vervaardigd waren. Onder de merkwaardigheden van deze kerk telt men, in een kamertje, boven in den muur van eene der oude kapellen, het zuider kruispand, gemetseld, en eerst met eene ijzeren en dan met eene houten deur gesloten, eene eikenhouten kas, waarin de oorspronkelijke handvesten en privilegien, door de Graven van Holland en andere Vorsten, van de oudste tijden af, aan de stad Amsterdam geschonken, bewaard worden. De kapel is door een houten beschot en hooger door een zeil van de kerk afgesloten. Vroeger bewaarde men hier ook een model van eene koepelkerk, dat, omtrent het jaar 1700, door NICOLAAS LISTING, een bekwaam landmeter en bouwkundige, ontworpen is, om daarnaar, op de Botermarkt, eene kerk te stichten. Dit model is echter sedert jaren uit elkander genomen en op de kast van de zuiderdeur der Nieuwekerk geplaatst. In de Oude kerk vindt men ook de grafsteden van den Veldmaarschalk PAUL WIRTZ, van de Zeehelden, JACOB VAN HEEMSKERK, ISAAC SWEERS, ABRAHAM VAN DER HULST, WILLEM VAN DER ZAAN en CORNELIS JANSZOON, bijgenaamd DE HAAN of het HAANTJE, en van den Kunstschilder PIETER LAURENSZOON, bijgenaamd LANGE PIER; voorts vindt men er het familiegraf van den Burgemeester CORNELIS DE GRAAF, Vrijheer van *Zuid-Polsbroek*, het graf van den Zweedschen Admiraal ZEEHOLM, het dubbele graf van de familie CROMHOUT en de grafstede benevens het monument van de Dichteres LUCRETIA WILHELMINA VAN MERKEN, echtgenoote van den Dichter NICOLAAS SIMON VAN WINTER.

De Nieuwe kerk, op den Dam, werd in 1408 gesticht, door WILLEM EGGERT, Heer van Purmerende, die in 1417 overleed en hier begraven is. Zij werd voorheen de parochiekerk van O. L. V. en de H. CATHARINA genoemd, van welke laatste men wilde, dat het gebeente hier, op het hoofd-altaar, in een looden kistje bewaard werd. In 1421 werd zij, benevens een derde gedeelte der stad, door brand vernield

of ten minste zwaar beschadigd, maar ook spoedig weder in haren vorigen staat hersteld. Het was toen eene zeer sierlijke en nette kerk, waarvan het model naar die van Amiens genomen was. De Pastorij stond, even als die van de Oudekerk, ter begeving van den Deken van het kapittel van O. L. V. kerk te 's Gravenhage. Men vond er 34 altaren en vele fraaije priesterlijke kleederen en kostbare kerksieraden; onder anderen een verguld zilveren kruis, dat 25 mark woog, in hetwelk men geloofde, dat een stukje van 's Heilands kruis opgesloten was, een verguld zilveren H. Sakramentshuis, wegende 38 mark, en een zilveren Lieve Vrouwenbeeld, dat 32 mark zwaar was. De kapellen waren almede rijkelijk begiftigd en onderscheidene vicarijën daarin gesticht. Weinige maanden na de verandering in regering en godsdienst, die, ten jare 1578, in Amsterdam plaats had, werd deze kerk, van alle beelden en verdere sieraden beroofd. Doch op den 11den Januarij 1645 trof haar eene nog zwaardere ramp, daar zij toen andermaal eene prooi der vlammen werd, maar zij was spoedig in zoo verre hersteld, dat er den 10den Mei 1648 weder de eerste predikatie konde plaats hebben. Ter gelegenheid van deze herbouwing besloot men, in 1646, aan de westzijde eenen zwaren hardsteenen toren op te trekken, en voer daarmede voort tot in het jaar 1647, maar liet toen het werk steken, waarom hij de onvolmaakte toren genoemd werd. Hij bleef in dien toestand tot in het jaar 1795 staan, als wanneer dit gevaarte tot den grond gesloopt werd. De kerk heeft, bij die herbouwing, omtrent dezelfde gedaante gekregen, die zij tot nu toe behouden heeft, is 89 ell. 1 palm. 7 duim. lang en met de kruispanden 37 ell. 4 palm. 3 duim. breed. Deze kerk, wier zuidergevel met een zonnewijzer prijkt, heeft een vrij hoog spits torentje en vier ingangen, van welke die op de Donkere Sluis de voornaamste is. Het gewelf rust op 52 zware pilaren. In het ruim hingen vroeger 4 groote koperen kaarskroonen, ieder met 30, en in den omgang 12 kleinere ieder met 20 tot 16 armen, die echter thans door 5 lampkroonen vervangen zijn. Men heeft in deze kerk eene gaanderij voor de burgerweezen. Beoosten de zuiderdeur is de consistoriekamer en bewesten de noorderdeur het gebouw, waar de Diakens vergaderen, hunne uitdeelingen doen enz. Onder de bezienswaardigheden dezer kerk mag met regt genoemd worden de met uitmuntend beeldwerk versierde mahonijhouten predikstoel, zijnde een kunststuk van den beroemden Albertus Vinckenbrinck; onderaan ziet men, in vier vakken, de vier evangelisten, en nevens die vakken staan de Sterkte, het Geloof, de Liefde, de Hoop, de Geregtigheid en de Voorzigtigheid afgebeeld. Hooger worden de zeven werken van barmhartigheid door gevleugelde beeldjes voorgesteld. Het klankbord is van rondom met fraai loofwerk versierd, en draagt eenen toren met verscheiden omgangen, op welke kleine beeldjes schijnen te wandelen. De leuning van den trap is met wijngaardbladen doorwerkt, en het bovenste gedeelte stelt een dik bogtig touw voor, hetwelk zoo kunstig uit hout gesneden is, dat het van hennip schijnt gedraaid te zijn. Deze kerk heeft twee orgels, waarvan men het grootste als een meesterstuk beschouwen mag. Het heeft 43 registers of stemmen, onder welke de *vox humana* of menschenstem zeer beroemd is. De versierselen van dit orgel, zoowel in schilder- als in beeldhouwkunst, zijn uitmuntend bewerkt. Het koor is van het ruim gescheiden door een koperen hek, dat op een wit en zwart marmeren voetstuk rust; het dient ter voltrekking van huwelijken, ter bevestiging van aannemelingen, en, tweemaal in het jaar, om er de prijzen aan de leerlingen

der Latijnsche school uit te reiken. Maar hetgeen boven al in deze kerk de aandacht verdient, is het praalgraf van den beroemden Admiraal de Ruiter, aan het einde van het koor, waarop men het beeld van dien onvergelijkelijken Zeeheld, door den bekwamen Rombout Verhulst uit wit marmer gehouwen, levensgroote ziet liggen, hebbende in de regterhand den staf des gebieds, terwijl de linker op de borst en het hoofd op een stuk geschut rust. Voorts vindt men hier nog de graftomben van den Schout bij nacht Jan Wolter Baron Bentinck, van den Kommandeur Jan van Galen, van den Zeekapitein David Sweers, van den onverschrokken Luitenant ter zee Jan Carel Josephus van Speyk en van den Vorst der Nederlandsche dichters Joost van den Vondel, benevens een monument ter eere van den Luitenant-Admiraal Jan Hendrik van Kinsbergen, wiens stoffelijk overschot in de kerk te Apeldoorn begraven is. Deze Kerk is voor altijd gedenkwaardig, omdat daarin, op den 29 en 30 Maart 1814, de grondwet aangenomen, onze Koning als Souvereine-Vorst gehuldigd, en dus de onafhankelijkheid van ons Vaderland op nieuw gevestigd werd.

De Nieuwezijdskapel, tusschen het Rok-in en de Kalverstraat, is voor eene der oudste kerken van de stad te houden, hoewel de tijd harer stichting geheel onzeker is. Eertijds droeg zij den naam van Heilige stede, naar zeker wonder, dat, in het jaar 1345, ter plaatse, waar nu de kapel staat, zoude voorgevallen zijn, wanneer de gewijde hostie, door eenen zieke zijnde uitgespuwd en in het vuur geworpen, onbeschadigd weder daaruit gehaald werd. De kapel brandde den 23sten April van het jaar 1421 af, en men wil, dat zij naderhand, en wel den 24sten Mei 1452, nog eens afgebrand zij. Sedert is zij veel sierlijker weder herbouwd. Vóór de hervorming had zij zes altaren. De priesterkleederen en het altaargewaad waren velerlei en in groot getal. Onder anderen was er een gouden kelk, benevens andere groote geschenken door Keizer Maximiliaan aan de Heilige stede vereerd; ook vond men er eene doopvont van een uitstekend maaksel. De kerk draagt een torentje, rust op twintig nette gekoppelde steenen pilaren, en heeft eene gaanderij alsmede een uitmuntend orgel, dat in het jaar 1636 vernieuwd werd en, hoewel klein, beroemd is om zijn krachtig geluid, ook is het voorzien van deuren, die van binnen fraai beschilderd zijn. Nog heeft deze kerk, die, bij den avondgodsdienstoefening, door gaz verlicht wordt, boven den gevel, aan de zijde der Kalverstraat, eene klok. Zij beslaat in de lengte 32 ell. 3 palm. 7 duim. en in de breedte 36 ell. 8 palm.

De Oudezijds kapel, aan den Zeedijk, oudtijds de St. Olofskapel geheeten, werd in het begin der 15de eeuw gebouwd en aan den H. Olof of Olaus, Patroon van Noorwegen, toegewijd, ten believe der kooplieden uit de Oostzee, die Amsterdam kwamen bezoeken. Naast deze kerk werd in het jaar 1500 eene andere kapel gebouwd, gelijkende, naar men wil, naar den tempel te Jerusalem met het graf des Zaligmakers. Men vermoedt, dat zij gebouwd was door de broederschap der Jerusalemsvaarders, die hier, omstreeks dien tijd, bestond en haren oorsprong verschuldigd is aan de bedevaarten naar het H. Land, welke toen nog door sommigen ondernomen werden. Na de Reformatie werd de Oudezijdskapel, die bouwvallig was, afgebroken en in 1646 weder opgebouwd en vergroot. Zij is 33 ell. 3 palm. 8 duim. lang en 25 ell. 4 palm. 7 duim. breed, en van een net torentje met eenen trans en een uurwerk voorzien. In het midden rust de kerk op vier pilaren, ter zijde tegen de muren staan er nog zeven, wier kapiteelen, als ook de dwarsbalken,

nog sporen dragen van overoud snij- en beeldhouwerk. In het ruim hangen lampkransjes. Boven eenen der vier ingangen ziet men, in voortreffelijk beeldhouwerk, een geraamte, doodshoofden en beenderen, uit welke eenige koornaren wassen, en daar onder de woorden: *Spes altera vitae*, dat is: de hoop des anderen levens.

De Zuiderkerk, in de Zandstraat, kort na de Kerkhervorming in 1603, naar het ontwerp van den beroemden Hendrik de Keyzer, die ook de bouwmeester der beide volgende kerken geweest is, begonnen, doch eerst in 1611 voltooid, is 39 ell. 6 duim. lang en 25 ell. 7 palm. 6 duim. breed. Het midden der kerk steekt ver boven de twee zijdaken uit, en rust op tien zware, ronde, arduinsteenen pilaren, tegen een van welke de predikstoel staat. In den beginne had zij geschilderde glazen, doch deze zijn, om de duisterheid, die daardoor veroorzaakt werd, in het jaar 1659, weggenomen en ongeschilderde in de plaats gezet. De kerk, die van drie gaanderijen, van lampkroonen, en sedert 1823 van een fraai en welluidend orgel, bekostigd uit de bijdragen van eenige leden der gemeente, voorzien is, pronkt met eenen aanzienlijken toren, die in 1614 voltooid werd, 67 ell. 7 duim. hoog is, drie omgangen en eenen doorluchtigen koepel met een fraai uurwerk en klokkenspel heeft, en is voor eenige jaren met eenen nieuwen predikstoel begiftigd. In de consistoriekamer ziet men een kunstig schilderstuk van Ferdinand Bol, verbeeldende *het aanbrengen van geschenken tot opbouw van Salomons tempel*. Het kerkhof is het eenigste, nabij eene kerk gelegen, en wordt nog, hoewel weinig, gebruikt.

De Westerkerk, waaraan in 1620 de eerste steen gelegd en waarin den 8 Junij 1631 de eerste leerrede gehouden werd, is een regelmatig gebouw, dat 47 ell. 5 palm. 6 duim. lang en 27 ell. 4 palm. 6 duim. breed is. Het gebouw, dat 's avonds door lampen verlicht wordt, die aan elf kroonen hangen, is twee statiën hoog, die beide met pilaren van de Toskaansche en Ionische bouworde versierd zijn. De onderste statie is 13 ell. 5 palm. 8 duimen, de bovenste 11 ell. 4 duim. hoog. Op deze statie rust het dak, dat 10,47 ell. hoog is. Het gebouw vormt een dubbelkruis, maar is beneden door aangebragte transen langwerpig vierkant. Het gewelf rust op tien zware pilaren, elk als eenen drieling zamen gekoppeld, tegen eene van welke de predikstoel staat. In 1687 werd boven den voornaamsten ingang een bij uitstek fraai orgel geplaatst, dat op vier marmeren pilaren rust, en 37 registers heeft; behalve om het fraaije marmeren beeldwerk, zoo als het Geloof, de Hoop en de Liefde is het ook, om de door den beroemden Gerard de Lairesse geschilderde deuren, bezienswaardig. Ook is er in deze kerk eene gaanderij. De toren, de hoogste en fraaiste der stad, heeft drie omgangen of transen en bevat met den kap tot aan het kruis, eene hoogte van 84 ell. 6 palm. 4 duim. Voorts heeft zij een welluidend klokkenspel en goed uurwerk, en prijkt met de Roomsche Koninklijke kroon en het wapen der stad. De groote slagklok, die boven den derden omgang hangt, weegt ongeveer 7400 Ned. pond. Op Zondag, 27 Junij 1704, terwijl de Predikant het voorgebed naauwelijks geeindigd had, stortte een gedeelte van den noordelijksten boog dezer kerk, met een geweldig gekraak naar beneden, waardoor zes aalmoezenierskinderen verpletterd, en vier en veertig min of meer zwaar gekwetst werden.

De Noorderkerk, op de Noordermarkt, waaraan almede in 1620 de eerste steen gelegd is, was in 1623 reeds zoo ver volbouwd, dat er den 16den April van dat jaar de eerste predikatie

gedaan werd. Het is een fraai kruisgebouw, dat drie deuren heeft, boven eene van welke de tien geboden, het geloof en het onze vader te lezen staan. Het gewelf rust op vier dikke, als drielingen zaamgekoppelde, kolommen, tegen eene van welke de predikstoel staat; uit het midden van het dak rijst een sierlijke toren, die tot aan den kloot, welke het kruis en den windwijzer draagt, 13 ell. 2 palm. 8 duim. hoog is.

De Oosterkerk, op Wittenburg, waaraan men in 1669 is begonnen te bouwen en die in 1671 voltooid was, werd gebouwd in de plaats van eene in 1659 getimmerde houten loots, die tot het houden van openbare godsdienstige vergaderingen gebruikt werd en aan het einde van het Rapenburg stond, ter plaatse, waar sedert de nieuwe Rapenburgersluis gelegd is, om welke te leggen men de gezegde loots moest afbreken. Het is een vierkant gebouw, waarvan iedere zijde 28 ell. 3 palm. 4 duim. lang is. Het gewelf rust op vier vierkante pilaren van de Ionische bouworde. De predikstoel, die tusschen twee pilaren in het midden der kerk staat, is rondom met fraai beeldwerk, in paneelen gesneden, versierd. In 1829 is deze kerk, die met een sierlijk achtkantig koepeltorentje prijkt, door eenige godsdienstvrienden met een orgel begiftigd.

De Eilandskerk, op het Bikkerseiland, in 1659 gesticht, was aanvankelijk eene loots, die men in het jaar 1734 besloot door eenen steenen kerk te laten vervangen, welke in 1736 volbouwd was en eene langwerpige gedaante heeft. Het dak rust van binnen op zestien witte, ronde hardsteenen kolommen, tegen eene van welken de predikstoel staat. Midden uit het dak steekt een koepeltoren, die doorluchtig en van uurwijzer en slagklokken voorzien is. In de kerk hangen 12 koperen kaarskroonen, vier in het midden, van welke de twee middelste de grootste zijn, en vier aan elke zijde.

De Amstelkerk, op het Amstelveld, eigenlijk slechts eene houten loots, die in 1669 en 1670 gebouwd werd, twee statien hoog is, zeven ingangen heeft en inwendig niets bijzonders oplevert, dan een zinnebeeldig tafereel, dat door Louis Fabricius Dousbourg geschilderd en in het kostershuis opgehangen is. De kerk wordt, bij den avondgodsdienst, door lampen verlicht, en is onlangs, uit de nalatenschap van een lidmaat met eene aanzienlijke som begiftigd, ten einde daaruit verfraaid te worden.

Voorheen hadden de Herv. hier nog eene kerk, namelijk de Gasthuiskerk, die thans voor het Grootboek der Nationale schuld dient, terwijl in de daaraan belendende huizen, de Nederlandsche bank en hare Directie gevestigd zijn.

Behalve het Kerkhof aan de Zuiderkerk, heeft men binnen Amsterdam nog zes kerkhoven; zijnde: het Leydsche of Heiligenwegs-, het Karthuizers-, het St. Antonie-, het Raam- of Wester-, het Palm- of Noorder- en het St. Pieterskerkhof; dit laatste, eigenlijk over de vest met eene brug aan het Funen vereenigd, dient meestal voor armen, voor degenen, die in het gasthuis overlijden enz.

De Waalsche gemeente, die hier 1100 zielen telt, voorheen door zes Predikanten bediend werd en twee kerken had, heeft thans slechts eene kerk, waarin de dienst door vier Predikanten verrigt wordt, terwijl er bovendien nog tweemaal 's weeks in het Walen weeshuis gepredikt wordt. Reeds in het jaar 1578 werd vóór de zich te Amsterdam gevestigd hebbende Gereformeerden uit de Waalsche Neder-

landen, door zekeren JEAN DE GREVE, dien men voor den eersten Franschen Predikant te AMSTERDAM houden moet, in die taal gepredikt, zonder dat men weet op te geven in welke kerk; maar in het jaar 1586 werd door de regering besloten den Waalschen Gereformeerden de Nieuwezijdskapel, tot verrigting van de openbare godsdienst, toe te staan, hoewel daaraan geen gevolg schijnt gegeven te zijn, want kort daarna moet hun de tegenwoordig nog door hen gebruikt wordende kerk van het Paulinenklooster zijn afgestaan, die in 1616 reeds moest vergroot worden. In 1647 werd zij vertimmerd en in 1661 andermaal vergroot, als wanneer op het midden van het dak een koepeltorentje geplaatst werd, dat echter later weder afgebroken is. Naderhand zijn er ook nog van tijd tot tijd, en laatstelijk in den jare 1822, verbeteringen aan de kerk gedaan, terwijl in 1837 het kostershuis en de consistoriekamer geheel verbouwd en vergroot zijn. De kerk heeft een fraai orgel, dat in 1680 gemaakt en omtrent vijftig jaren later vernieuwd is. Het gewelf rust op veertien ronde steenen kolommen. De andere kerk, die de Waalsche gemeente hier gehad heeft, en de Nieuwe Walenkerk genoemd werd, stond ter plaatse, waar voorheen de schermschool was, op den hoek van de Prinsengracht en het Molenpad. Dit gebouw dient thans tot eene stadsschool.

De Engelsche Presbyteriaansche gemeente, die door twee Predikanten bediend wordt, welke tot de klass. van *Amsterdam* behooren, heeft sedert 1607, als wanneer JOHN PAGETT tot eersten vasten Predikant dezer gemeente beroepen werd, de gewezen kerk van het Beggijnhof in gebruik, welk gebouw, dat voor eene der oudste kerken van AMSTERDAM gehouden wordt, in 1665 op stads kosten vertimmerd en vergroot, en in 1727 wederom vernieuwd is. Zij heeft eenen toren, waarop eene hooge spits staat. In 1733 hebben de voornaamste leden der gemeente, op hunne kosten, een nieuw orgel in deze kerk doen plaatsen.

Vóór dezen hadden de Engelschen, die men Brownisten noemde, ook eene kerk in de Barndesteeg, die, na den zwaren brand des jaars 1662, weder opgebouwd werd. Maar de gemeente nam sedert zoo sterk af, dat zij, in het jaar 1708, slechts uit éénen Ouderling, éénen Diaken en drie broeders bestond, die toen tot de Presbijteriaansche gemeente overgingen en het kerkhuis aan de Nederduitsche Hervormde diakonie overgaven, welke het in 1714 verkocht heeft.

De Engelsche Episcopalen hebben hier eene zeer kleine gemeente, welke door éénen Predikant wordt bediend, die zijne zending van den Bisschop van Londen heeft, en door den Koning van Groot-Brittanje bezoldigd wordt. Vermoedelijk heeft deze gemeente hier geen aanvang genomen vóór het jaar 1700, want omtrent dien tijd huurde zij eene bovenkamer van een huis op den Oudezijds-Achterburgwal, dat te voren tot eene Roomsche kerk was gebruikt geweest. In dit huis hielden zij hunne vergaderingen tot het jaar 1763, als wanneer deze in de kleine gehoorzaal der Doorluchtige school verplaatst zijn geworden, welke zaal zij echter in het jaar 1767, op aanzegging der regering, weder hebben moeten verlaten. Sedert hadden zij eene kerk op de Groene Burgwal, die, wegens bouwvalligheid, eenigen tijd naar de Heerengracht verplaatst zijnde, later weder hersteld is, terwijl men den gevel eenige jaren geleden in eenen Gothischen stijl gebouwd heeft. Inwendig is de kerk fraai gestucadoord, van mat geslepen glazen, twee predikstoelen, en, in plaats van stoelen, met banken voorzien. Terwijl zij voorts met een orgel benevens een fraai wapen van Engeland prijkt, en 's winters door eenen kagchel verwarmd wordt.

De Remonstranten hadden, vóór en na dat hunne leer, in de Synode te Dordrecht van de jaren 1618 en 1619, veroordeeld was geworden, te Amsterdam in onderscheiden burgerhuizen, heimelijke vergaderingen gehouden, maar het liep aan tot in den zomer van het jaar 1630, eer zij ondernamen zeker huis of hoedenmakerij, aan de westzijde van de Keizersgracht, bezuiden de Prinsenstraat, tot eene kerk te vertimmeren; welke den 8 September van dat jaar, door Simon Episcopius, ingewijd werd. Deze gem., die tot de *Eerste klasse* behoort en 800 z. telt, wordt door 2 Predikanten bediend, en de Hoogleeraar aan de kweekschool neemt er mede jaarlijks een bepaald getal beurten waar. De Remonstrantsche kerk is een eenvoudig, maar net en vierkant gebouw, dat uitwendig door burgerhuizen geheel aan het oog onttrokken wordt. Men gaat derwaarts, door twee lange gangen. Boven den predikstoel, die in het zuiden staat, is het orgel, en aan de drie andere zijden der kerk zijn twee gaanderijen boven elkander, die ieder door twaalf houten kolommen ondersteund worden. Bij de avondgodsdienst wordt de kerk met lampen verlicht. In de kerkekamer ziet men afbeeldsels van de vermaarde Remonstrantsche Hoogleeraren Jacobus Arminius, Simon Episcopius en Philippus van Limborch, van den Predikant Johannes Uytenbogaart en van den Ontvanger Pieter Uytenbogaart. Ook is er eene fraaije boekerij, voorzien van eene menigte der nuttigste werken voor de studenten der kweekschool.

De Evangelisch-Luthersche gemeente, die tot den ring van *Amsterdam* behoort, en ruim 32,000 zielen telt, wordt door 5 Predikanten bediend, heeft twee kerken, de Luthersche Oudekerk en de Luthersche Nieuwekerk geheeten. De eerste vaste Predikant bij deze gemeente was Andreas Nesscher, die ten jare 1585 herwaarts overkwam. De leer van Luther was te dezer stede vroeger bekend dan die der Gereformeerden, want reeds in 1520 hielden de volgelingen van Luther hunne heimelijke vergaderingen in bijzondere huizen, waarin zekere Meester Willem, Priester van Utrecht, leerde. Ook kwamen zij somtijds buiten de stad bijeen, alwaar zij Luthers overzetting van het Nieuwe Testament, in de Nederduitsche taal, lazen. In het jaar 1566 verzochten zij aan de Regering, die toen nog Roomschgezind was, om de St. Olofskapel, dewijl men de Gereformeerden toegelaten had, in de Minderbroederskerk te prediken, maar dit verzoek werd afgeslagen. Na de verandering in regering en godsdienst, ten jare 1578 voorgevallen, predikten zij in een pakhuis, op den Singel, bij de Handboogsdoelen, niet zonder kennis van de Gereformeerde Wethouderschap, maar toen zij, tien jaren later, eene openbare plaats ter verrigting hunner godsdienstoefening verzochten, vonden zij zoo weinig gunst bij de toenmalige regering, dat men hen niet alleen afwees, maar hun verbood eenige bijeenkomsten te houden; zelfs werd hen in het jaar 1604 aangezegd, dat zij hunne heimelijke vergaderingen zouden hebben na te laten of de stad te ruimen, want men verstond toen, dat hier geen andere godsdienst dan de Gereformeerde behoorde uitgeoefend te worden.

De Lutherschen bekwamen echter allengskens meerder vrijheid en vergaderden eindelijk openlijk in hun pakhuis, op den hoek van het Spui en den Singel, de Pot genoemd, alwaar zij, in het jaar 1632, in getal zeer toegenomen zijnde, en de Regering, in het stuk van godsdienst, thans verdraagzamer vindende, eene openbare kerk begonnen te bouwen, die op Kersdag van het jaar 1633 ingewijd is, en tegenwoordig de Luthersche Oudekerk genoemd wordt. Zij

heeft vier ingangen, als een op den Singel, waarvoor een plein, dat met een ijzeren hek afgesloten is, twee op het Spui en een in de Handboogstraat. De kerk, welke in 1837 veel verbeterd is, heeft van binnen drie gaanderijen boven elkander, waarvan de onderste op hardsteenen pilaren van de Dorische orde rust, een vierkant welgeschikt doophuis, eenen deftigen predikstoel en een zeer fraai orgel, met kunstig gemaakt beeldwerk versierd, welks deuren door Philip Tideman schoon beschilderd waren, doch, in het jaar 1835, bij de herstelling van het orgel, weggenomen zijn en thans in de consistoriekamer bewaard worden. Voorts hingen in deze kerk drie groote en twee en twintig kleine koperen kaarskroonen, die thans door lampen vervangen zijn. In de consistoriekamer is mede een echt geschilderd afbeeldsel van den grooten Maarten Luther te zien, benevens vier kleine stukken, dien Hervormer, zijne vrouw, zijnen vader en zijne moeder voorstellende. Men vindt er ook nog een houten model, waarschijnlijk van het gewezen pakhuis de Pot en drie daaraan palende huizen. Het is in deze kerk, dat de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* hare jaarlijksche algemeene vergadering, door het houden eener plegtige redevoering opent.

De Luthersche Nieuwe kerk, die in het jaar 1668 gesticht was, stond mede op den Singel, niet ver van de Nieuwe Haarlemmersluis. Zij was een der fraaiste gebouwen der stad, naar de schets van den Bouwmeester Dorsman vervaardigd, en geleek in gedaante naar de kerk de Rotonda te Rome. De fraaije ronde kap van het voorgebouw der kerk, uit welke een sierlijke lantaren stak, die eene zwaan, het zinnebeeld van Luther, tot windwijzer had, was van buiten gedekt met rood koperen platen, en rustte op vier paar ronde gekoppelde en zes half ronde steenen pilaren van de Dorische orde, die op vierkante voetstukken gevestigd waren. Dit ronde voorgebouw werd, van achteren, omvangen met een half rond gebouw, dat van binnen, daarmede vereenigd en welks plat van boven desgelijks met koperen platen gedekt was. De kerk had vier ruime ingangen, en van binnen in het halfronde gebouw, twee gaanderijen boven elkander, naar welke men langs eenen breeden wenteltrap zonder spil, en die altijd voor een meesterstuk der bouwkunde gehouden is, opklom. Naar den predikstoel, die met kunstig snijwerk, verbeeldende de voornaamste Evangelische geschiedenissen, versierd was, en in het voorste of ronde gebouw stond, ging men langs eenen trap, die in den muur verborgen was. Het sierlijke dubbele orgel, dat met fraai geschilderde deuren en kunstig beeldwerk versierd was, was in 1719 boven den predikstoel geplaatst. Het gebouw ontving het licht, behalve door den lantaren, die op het midden van den ronden koepel stond, door twee rijen glasramen boven elkanderen. Onder den lantaren hing een zware koperen kerkkroon en daar rondom zeven en twintig kleine. Het geheele gebouw was, van den grond af tot in den lantaarn, 45,86 ell. hoog. Deze kerk, die op Kersdag 1671 ingewijd was, werd den 18 September 1822, binnen zes uren tijds, op de buiten muren na, geheel afgebrand. De algemeene kerkelijke vergadering der Evangelisch Luthersche gemeente besloot dadelijk, om den herbouw uit vrijwillig bijeengebragte penningen te beproeven; de inzameling en deelneming, zoo te Amsterdam zelve als elders, was zoo ruim, dat men spoedig met de herbouwing een aanvang maakte, en de kerk op den 18den September 1826 tot hernieuwd gebruik inwijdde. Dit gebouw is bijna in alle opzigte gelijkvormig aan het afgebrande, met dit onderscheid, dat het halfronde gedeelte, dat vroeger aan de zuidzijde niet zoo ver,

als aan den noordkant, het ronde gebouw omgaf, thans, door aankoop van belendende gebouwen, zich ter wederzijde even ver uitstrekt; dat de vrouwen stoelen, die voorheen matten zittingen hadden, nu met paardeharen, door zwart fluweel of trijp overtrokken, zittingen voorzien, en de mansbanken alle van fraai gebruind eikenhout zijn; dat de lantaren van eene andere gedaante is en dat het gebouw slechts drie ingangen heeft; terwijl het geheel in alles een nog veel fraaijer voorkomen, dan vóór den brand, heeft, en ook het koepeldak 4 ell. 3 palm. 4 duim. hooger dan dat der vorige kerk; ofschoon naar men wil, niet zoo stevig gebouwd, is. En zoo staat dan nu dit kerkgebouw daar, als een toonbeeld van den Godsdienstigen zin der Nederlanders, die, even als hun edele Koning en zijn waardig gezin, niet geaarzeld hebben, om, door ruime bijdragen, de Luthersche gemeente te Amsterdam in staat te stellen, haren tempel zoodanig te herbouwen, dat hij met zijn prachtig koepeldak, even als weleer, tot een der hoofdsieraden van de Amstelstad verstrekt.

Omstreeks het midden der achttiende eeuw ontstonden er onder de Lutherschen, bijzonder in Duitschland, vele geschillen ten aanzien der Hervorming en kerkleer. Eene overmatige gehechtheid aan het oude aan de eene zijde, eene gretige gesteldheid op nieuwigheden aan den anderen kant, verbitterden de partijen en deed hen, hoe langs hoe wijder uit elkander loopen. Uit dien hoek waaiden deze geschillen ook hier te lande over, en beroerden eene en andere gemeente, der Augsburgsche geloofsbelijdenis toegedaan. Nergens evenwel liep dit geschil hooger dan in Amsterdam, waar men de aanzienlijkste en talrijkste gemeente dier belijdenis hier te lande aantrof. Een en ander der Leeraren drukten zich, ten aanzien van deze of gene leerstelling, niet op de oude wijze uit, en werden daarom geoordeeld schadelijke begrippen te koesteren en voort te planten. Zij vonden echter hunne aanhangers, die met den naam van *Voorstanders van het Nieuwe Licht* bestempeld werden; terwijl allen, die geen smaak in hunne leerwijze vonden, zich gaarne met den titel van *Voorstanders van het Oude Licht* zagen onderscheiden. Reeds eenige jaren had het vuur van dezen kerktwist in de Amsterdamsche gemeente gesmeuld en gevonkt, toen het ten jare 1791 met zulk een openbaar geweld ten dake uitsloeg, dat het eene volkomen scheuring ten gevolge had. Een aantal leden der Luth. gem. konde niet langer goedvinden, zich te vereenigen met de thans in hunne kerk openbaar voorgedragene leeringen, en kwam tot het veel gerucht makende besluit, om zich van de kerkgemeenschap hunner overige medeleden af te scheiden en eene nieuwe gem. op te rigten. Eene openbare scheiding was eene daad van zulk eenen aard, dat zij zonder toestemming en goedkeuring der Regering van Amsterdam niet mogt plaats hebben. Hiervan bewust, verzochten eenigen dier leden, den 15 Maart van dat jaar, dat niet slechts aan hen, maar aan allen, die met hen in godsdienstige begrippen gelijk stonden, en verder tot hun gemaakt plan zouden willen toetreden, het houden van vrije en openbare godsdienstoefening mogt verleend worden; hetwelk hun, op de plegtige verklaring, dat geen andere, dan de zuivere *Luthersche religie*, volgens de *Onveranderde Augsburgsche Geloofsbelijdenis*, onder hen zou worden geleerd, toegestaan werd. Zij, die het bestuur over de nieuw opgerigte gemeente, welke zich de Herstelde Luthersche noemde, op zich genomen hadden, noodigden hierop, in het begin van Mei, de deelnemers in hun plan uit, om de sommen, waarvoor zij ingeschreven hadden, in den loop dier maand te betalen,

te gelijken tijde alle hunne geloofsgenooten, die zich met hen wilden vereenigen, aanmanende, om, binnen dien tijd, hunne milde giften, ter aangewezene plaatse, te doen bezorgen; terwijl zij aan alle weldadige lieden, in of buiten de gemeente, die genegen mogten zijn, het hunne tot opbouw dier gemeente bij te dragen, zonder daarvoor bekend te willen wezen, hiertoe gelegenheid gaven; en deze uitnoodiging was niet te vergeefs, want niet weinigen uit andere kerkgenootschappen openden de milde hand voor hunne broederen Lutheranen, die zij, in onderscheiding van de anderen, als zoodanigen, wilden erkennen. Daar het nu de Herst. Luth. gem. aan eene plaats ter vergadering ontbrak, en deze niet onverwijld in gereedheid konde zijn, verkregen de oprigters van Burgemeesteren, op hun aanzoek, ter handhaving van de openbare eerdienst, bij voorraad, het gebruik van de Nieuwe Walenkerk, voor de morgenbeurten op zon- en feestdagen; en van de Gasthuiskerk, voor de avondbeurten des Zondags en Woensdags, onder betaling van zoodanig eene som, als Directeuren der nieuw opgerigte gem. met Kerkmeesteren dier beide kerken zouden kunnen goedvinden. Ingevolge hiervan hield de medeuitgeweken Leeraar Johannes Hamelau, die eene hoofdrol in al dit bedrijf gespeeld had, voor deze afgescheidene gem. de eerste leerrede, op den 3 Augustus 1791, in de Gasthuiskerk. Door de ruime bijdragen in staat gesteld, kochten de Herst. Luth. eerlang het stadsgebouw, op den Kloveniersburgwal naast het Oostindische huis, onder den naam van het Krankzinnigen- of Dolhuis bekend. Dit braken zij af en bouwden op dien grond eene ruime kerk, die in 1793 voltooid was, en thans nog tot Kerk voor de Herstelde Luthersche gemeente dient. Het is een langwerpig vierkant gebouw, dat van binnen zeer doelmatig ingerigt is, twee gaanderijen heeft en, boven den predikstoel, met een zwaar orgel prijkt; terwijl aan de fraaije koperen kaarskroonen in het ruim lampen van hetzelfde metaal hangen. Van de vijf ingangen zijn twee in den voorgevel. De frontespies rust op eene kroonlijst, die door zes pilaren geschoord wordt, wordende in deze frontespies, door zinnebeeldige figuren, de godsdienst en hare gewone attributen voorgesteld. Op de kroonlijst leest men, in gouden letters: *En zij bleven volstandig in de leere der Apostelen.* Thans wordt deze gem., die ongeveer 10,000 zielen telt, door 4 Predikanten bediend. In het jaar 1820 werden er door de Synode der Ev. Luth. kerk pogingen aangewend tot eene zoodanige wijdere of naauwere vereeniging met de Herst. Luth. gem., als met de belangen der beide gemeenten meest overeenkomstig zoude zijn, welke pogingen echter vruchteloos afliepen.

De Hernhutters, eene gezindte, die niet voor het jaar 1751 bekend is geworden, en wier gevoelens meest met die der Lutherschen schijnen overeen te komen (1), hadden hier vroeger ook hunne bijeenkomsten, in een huis in de Haarlemmerhouttuinen, maar dit heeft thans niet meer plaats.

De Doopsgezinden, die ook wel, naar Menno Simonsz, Mennonites genoemd zijn, hebben reeds kort na hunne opkomst, omtrent het jaar 1530, heimelijke vergaderingen in en buiten Amsterdam gehouden; maar konden, aangezien zij destijds aan zeer gestrenge vervolgingen ten doel stonden, toen aldaar nog geene gemeente vestigen. Nadat

(1) Over deze gezindte zullen wij op het Art. Zeist gelegenheid vinden, nader te spreken.

de tijden echter gematigder werden, kwamen zij allengskens bijeen en kregen eene aanzienlijke gem., welke evenwel, door de hevige twisten en scheuringen, die er onder de Doopsg. zelven plaats hadden, later merkelijk verviel. Ten gevolge van deze twisten waren er drie of vier afzonderlijke gem. der Doopsg. te Amsterdam ontstaan, die zich allen echter later vereenigd hebben en nu slechts ééne gem. uitmaken, welke 2100 zielen telt, en door 3 Predikanten bediend wordt; terwijl de beide Hoogleeraren der Algemeene Doopsgezinde Societeit ieder jaar nog twaalf predikbeurten waarnemen. Er is thans niet meer, dan ééne Doopsgezinde kerk te Amsterdam, staande tusschen den Singel en de Heerengracht, niet ver van het Koningsplein. Deze kerk is in het jaar 1639, van den grond af, in de tegenwoordige gedaante gebouwd op de plaats, waar te voren een pakhuis stond, dat tot de brouwerij het Lam behoorde, naar welke standplaats zij dan nu ook bij den naam van de Doopsgezinde kerk het Lam bekend staat. Zij heeft drie ingangen, twee op den Singel en een op de Heerengracht, en van binnen twee gaanderijen, die op zes houten pilaren rusten, ook is zij van een net orgel voorzien, en wordt bij den avondgodsdienst met lampen verlicht. Vroeger bestonden er nog meer Doopsgezinde kerken te Amsterdam; als, onder anderen, twee op den Singel, van welke ééne in de nabijheid van den Jan Rodenpoortstoren, de Kerk bij den Toren genaamd, thans tot bergplaats dient, en de andere bij den Blaauwburgwal, de Kerk de Zon geheeten, later tot vergaderplaats van de beide Amsterdamsche departementen der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* gediend heeft, en tegenwoordig tot verkoopplaats van roerende goederen gebruikt wordt.

De Kwakers, die oorspronkelijk uit Engeland afkomstig zijn, en zekeren George Fox tot stichter hadden, vergaderden te Amsterdam eerst in of kort vóór het jaar 1656, zeer geheim, in bijzondere huizen, en voornamelijk in den Engelschen gang aan de Schans, bij de Reguliersspoort, naderhand echter meer openbaar in een huis in de Driehoekstraat bij de Brouwersgracht, tot dat zij in het jaar 1675 een huis op de Keizersgracht kochten, waar zij in een ruim binnenvertrek, dat tot eene kerk ingerigt is, bijeenkwamen. Deze gem. telt thans slechts één lid.

De R. K., die vóór de verandering der regering, in 1578, al de openbare kerken te Amsterdam in gebruik hadden, moesten zich terstond na die verandering in bijzondere huizen behelpen, waar de regering hunne heimelijke bijeenkomsten oogluikend toeliet. Maar toen de afval van den Graaf van Rennenberg in het jaar 1580 aanleiding gaf, om den R. K. te verbieden, in de Provincie Holland, hunne godsdienst uit te oefenen, werd ook te Amsterdam het prediken, trouwen, doopen enz. naar de R. K. wijze, bij eene bijzondere keur, verboden. Na het jaar 1609 hebben zij echter van tijd tot tijd meer vrijheid gekregen en genoten eindelijk, even als alle andere gezindheden, eene ongestoorde rust, hoewel hunne kerken echter uitwendig in niets van burgerwoningen onderscheiden mogten zijn. Na de omwenteling van 1795, en zelfs kort te voren, zijn de meeste dezer huizen in wezenlijke kerken veranderd, hoewel men ze altijd bij de vorige namen blijft onderscheiden. Thans beloopt het aantal R. K., te Amsterdam, 32,000 en met die, welke buiten de poorten, maar onder het regtsgebied der stad wonen, 45,000, zij behooren tot het aartspr. van *Holland-en-Zeeland*, dek. *Amstelland*, maken binnen

de stad 16 statiën uit en hebben even zoovele kerken. Deze kerken worden door 16 Pastoors en 28 Kapellanen bediend, terwijl het Jongens-Weeshuis, hoewel geene afzonderlijke statie uitmakende, nog eenen eigen Pastoor heeft. De kerken zijn: de Mozes-en-Aaronskerk; het Boompje; het Stadhuis-van-Hoorn; de Toren; de R.K. Fransche kerk, de Ster; de kerk op het Beggijnhof; de Nieuwe R. K. het-Geloof-de-Hoop-en-de-Liefde; de Posthoorn; het Roode-Hert; de Papegaai; de Pool; het Duifje; de Krijtberg; de Zaaijer; en de Kerk-in-het-Maagdenhuis.

De Mozes-en-Aaronskerk, op de St. Anthoniebreestraat, aldus genaamd naar de beelden van Mozes en Aaron, die er in den gevel stonden, vóór, dat zij afgebroken werd, om er eene geheel nieuwe kerk in de plaats te bouwen, welke in 1839 voltooid moet zijn, is aan den H. Franciscus van Assises toegewijd, en bezit onderscheiden fraaije altaarstukken, door den vermaarden Jakob de Wit geschilderd, benevens andere fraaije schilderijen, waaronder voornamelijk een Italiaansch stuk, St. Franciscus, *vergezeld van twee engelen*, voorstellende, uitmunt. Ter zijde van de kerk, die wanneer zij volbouwd is, met twee torens prijken zal, is eene ruime binnenplaats met eene sierlijke fontein. Deze kerk wordt door vijf Minderbroeders bediend, van welke, de oudste de dienst van Pastoor verrigt. De statie telt 3700 comm.

De Franciskaner- of Minderbroederskerk, genaamd het Boompje, naar eenen boom, welke in den gevel staat afgebeeld, die almede aan den H. Franciscus van Assises toegewijd is, en voor de grootste der R. K. kerken binnen Amsterdam gehouden wordt, staat aan de oostzijde van de Kalverstraat en komt op het Rok-in uit. Deze kerk, waarvan de statie ruim 4000 comm. telt, bevat twee groote gaanderijën boven elkander, die drie zijden van het gebouw beslaan en op zes houten kolommen rusten, heeft een fraai hoofdaltaar, een welluidend orgel en uitmuntende schilderstukken van Barend Graat en anderen. De dienst wordt door 6 Minderbroeders, van welke de oudste voor Pastoor dient, verrigt.

De Dominicanen of Predikheerenkerk, genaamd het Stadhuis-van-Hoorn, op den Oudezijds Achterburgwal, bij de Korsjespoortsteeg, aan den H. Dominicus toegewijd, heeft twee gaanderijen boven elkander, en boven in het midden der kerk, eenen ruimen en luchtigen koepel, tegen welke eene uitmuntend uitgevoerde *Bespotting van Christus* geschilderd is, hetwelk men voor een werk van Rembrand van Ryn houdt. Het altaar is sierlijk gebouwd en heeft twee geslingerde houten kolommen. Deze kerk is onlangs uitwendig, door eene nieuwe pui verfraaid, waarvoor te lezen staat: *CoeLI trIbVant beneDICtIoneM IIs IntVs Vna effLagItantIbVs*, 2 *Paral Cap.* 6to. dat is: Dat de Hemelen hun zegen geven, als zij die, hier binnen, te zamen komen afbidden, 2 Kron. Kap. 6. Zij wordt door twee Paters Dominicanen, den oudsten als Pastoor en den anderen als Kapellaan, bediend. In de woning van den Pastoor vindt men fraaije afbeeldsels van voorname mannen uit de orde der Dominicanen, en, onder dezen, een van Paus Benedictus XIII. De statie heeft ongeveer 1400 comm.

Behalve die kerk hebben de Predikheeren hier nog eene, de Toren genaamd, omdat zij nabij den Jan-Rodepoorts-toren, op den Singel, gebouwd is. Deze kerk, die mede den H. Dominicus tot Patroon heeft, is een net gebouw, hetwelk in het jaar 1644 gesticht is. De gemeente, die hier gewoonlijk vergadert, is sedert het

begin der vorige eeuw zoo toegenomen, dat zij thans nagenoeg 1200 comm. telt, en gedeeltelijk moet geplaatst worden in twee vertrekken onder de eigenlijke kerk, alwaar de dienstdoende Priesters door eene opening in den zolder zeer goed kunnen gehoord worden. Twee Paters Dominicanen verrigten de dienst in deze kerk, de eene als Pastoor de andere als Kapellaan.

De R. K. Fransche kerk, op de Boommarkt, die door éénen Pastoor en éénen Kapellaan bediend wordt, is in het jaar 1662 gesticht, in 1733 sierlijk herbouwd en sinds eenige jaren met eene nieuwe pui voorzien. Zij is aan den H. Petrus toegewijd, heeft twee ruime gaanderijen, die op houten kolommen rusten. Men ziet in deze kerk een marmeren Mariabeeld, houdende het kind Jezus op den arm, dat door François Absiel vervaardigd is, tien zeer fraaije basreliefs, door den beroemden Jakob de Wit geschilderd, en voorstellende de Evangelisten en de voornaamste Kerkvaders, en in de woning der Paters eene fraaije *Afneming van het kruis* naar Petrus Paulus Rubbens. De statie telt ruim 1000 comm.

De R. K. Kerk de Ster, staande in de Spinhuissteeg, werd in 1699 gebouwd, ter plaatse, waar tot dus verre een pakhuis gestaan had. Zij is aan den H. Augustinius gewijd, heeft twee gaanderijen, die op vier kolommen rusten, en is met eenige fraaije schilderijen versierd. De predikstoel is kunstig bewerkt en het altaar met smaak ingerigt. Deze kerk, waarvan de statie 2000 comm. telt, wordt door drie Paters Augustijnen, den oudsten als Pastoor de beide andere als Kapellanen, bediend.

De R. K. Kerk op het Beggijnhof, is in het Westen van het Beggijnhof ten jare 1672 gebouwd, en in 1725 aanmerkelijk verfraaid, zijnde toen onder anderen de zoldering gestucadoord. In deze kerk worden niet alleen de H. Begga, de stichteres van de orde der Beggijnen, en de H. Johannes, maar ook de H. Ursula, als bijzondere Beschermheilige, gevierd. Zij bevat onderscheiden fraaije schilderijen, als eene *Geboorte des Heilands* en eene *Hemelvaart van Maria* door den beroemden Jan Baptista Weenix; eene *Opstanding* door Johannes Voorhout en twee schilderijen ter gedachtenis van het mirakel der Heilige stede. Onder andere zeldzaamheden worden hier bewaard vier kussens, waarop de geschiedenis van het voorzeide mirakel gestikt is, een rijk versierd kasuifel, dat door Keizer Maximiliaan aan de kapel der Heilige stede geschonken is, twee vanen met het jaartal 1535, die voorheen bij processiën gebruikt werden, en thans bij het feest van het mirakel, dat den 15den Maart invalt, aan twee kolommen aan den ingang der kerk ten toon worden gehangen, bij welke gelegenheid er ook eene plegtige dienst gedaan wordt. In deze kerk wordt de dienst door één Pastoor en twee Kapellanen verrigt. De statie telt ongeveer 900 comm.

De Nieuwe R. K. Kerk, op den Singel, ter vervanging van de R. K. Kerk het-Geloof-de-Hoop-en-de-Liefde, die op den Voorburgwal bij het Spui stond, en thans afgebroken is, terwijl het ledig erf tot bergplaats van eenen steenhouwer dient, werd in het jaar 1820, gebouwd, op de plaats van het voormalig West-Indische huis, vroeger de Voetboogsdoelen. Zij heeft eene statie met 2000 comm., is aan O. L. V. *Hemelvaart* toegewijd, en strekt uitwendig tot een sieraad van Amsterdam. In den voorgevel zijn het Geloof, de Hoop en de Liefde op eene zinnebeeldige wijze voorgesteld. De fraaije doorluchtige toren is van een slaguurwerk voorzien en van binnen heeft deze kerk een fraai altaar, met een schoon standbeeld van de *Verheerlijkte*

Maria, eenen eenvoudigen predikstoel en een klein, maar welluidend orgel. Deze kerk wordt door éénen Pastoor en twee Kapellanen bediend.

De R. K. Kerk de Posthoorn, op de Prinsengracht, bij de Brouwersgracht, is in 1687 gesticht, maar later merkelijk vertimmerd. De statie, die thans 1700 comm. telt, werd herwaarts overgebragt van den Haarlemmerdijk, tusschen de Brouwerstraat en Eenhoornsluis, waar zij het Friesche wapen heette. De kerk, die aan den H. Augustinus toegewijd is, is een vrij groot gebouw met twee gaanderijen boven elkander en eene derde, die kleiner is. Het altaar draagt het opschrift *altare privilegiatum*, dat is, bevoorregt altaar, omdat men aflaten verleent aan de genen, die hier hunne godsdienst komen uitoefenen. De dienst in deze kerk wordt verrigt door éénen Pastoor en éénen Kapellaan.

De R. K. Kerk het Roode Hert, in de Heintjehoeksteeg, ontleent haren naam van een rood gebeeldhouwd hert, dat voor den gevel ligt. Deze kerk, die aan den H. Nicolaas toegewijd en niet zeer groot is, wordt gehouden op de derde verdieping van een groot woonhuis en bevat een fraai altaarstuk, de *Kruisiging van Christus* voorstellende. Zij wordt bediend door éénen Pastoor en éénen Kapellaan. De statie telt 830 comm.

De R. K. Kerk de Papegaai, in de Kalverstraat, waar men den H. Joseph als bijzonderen Patroon vereert, is, naar men wil, omstreeks het jaar 1672 gesticht, en op het midden der 18de eeuw verbouwd. Men komt er van de zijde der Kalverstraat binnen door eenen langen gang. Zij heeft twee gaanderijen, die op ronde kolommen rusten; voorts ziet men er onderscheidene fraaije schilderijen, waaronder eene, de *Krooning van O. L. Vrouw* voorstellende, van Jakob de Wit uitmunt; het altaar prijkt met eenen zwaar vergulden, kunstig gedreven tabernakel. Een Pastoor en één Kapellaan verrigten de dienst in deze kerk, waarvan de statie 600 comm. telt.

De R. K. Kerk de Pool, op de IJgracht, aan de H. Anna toegewijd, ontleent haren naam van een pakhuis, in welks plaats zij in 1720 gebouwd is. De statie, die thans nagenoeg 1600 comm. telt, is echter veel ouder, en bestond reeds vóór de verandering in 1578, maar was toen gevestigd in de buurt Outewaal, buiten de St. Anthoniepoort, waar eene kapel stond, die mede aan St. Anna toegewijd was, en in welke nog, tot op het midden der zeventiende eeuw, dienst gedaan werd. Maar bij de laatste uitlegging der stad is deze kapel verdwenen, en de statie werd in 1665 verplaatst naar het Funen, waar later de rookerij der Oost-Indische kompagnie geweest is. Eenige jaren later werd zij naar het Kattenburgerplein en eindelijk in 1720 van daar naar het pakhuis de Pool overgebragt. Deze kerk is een ruim, hoog, luchtig en net gebouw, welks gevel in 1806 geheel vernieuwd is; op de kroonlijst leest men in vergulde letters de volgende woorden uit Gen. XXVIII, vs. 17. *Non est hic aliud nisi domus Dei et porta Coeli*, d. i. Hier is niets dan een huis Gods, en eene poorte des hemels. Van binnen zijn er twee gaanderijen boven elkander. Ter wederzijde van het altaar, dat prachtig versierd is, en met een door Jakob de Wit geschilderd altaarstuk prijkt, zijnde eene kopij van de *Afneming van het kruis* door Rubbens, staan de beelden der apostelen Petrus en Paulus, ook heeft men er eene voortreffelijke schilderij van Moritz. Deze kerk, die van een torentje voorzien is, wordt door éénen Pastoor en twee Kapellanen bediend.

De R. K. Kerk het Vrede-Duifje, op de Prinsengracht, tegen over het Amstelveld, den H. Willebordus toegewijd, is in 1796 gesticht, en in eenen zeer eenvoudigen maar deftigen smaak gebouwd. In de kroonlijst leest men de volgende woorden uit Haggai II vs. 10: *In isto loco dabo pacem* d. i. In deze plaats zal ik vrede geven. In deze kerk, die inwendig zeer doelmatig ingerigt is, en vroeger met eenen lantarentoren prijkte, welke onlangs weggebroken is, wordt de dienst door éénen Pastoor en éénen Kapellaan verrigt. De statie telt ruim 1000 comm.

De R. K. Kerk de Krijtberg, op den Singel, bij het Koningsplein, waar men in het bijzonder den H. Ignatius de Loyola viert, werd vroeger door de Jesuiten bediend, maar sedert de afschaffing van die orde, tot in 1787, bleef zij gesloten, na welken tijd zij echter weder tot de godsdienstoefening gebruikt wordt. Het is een vrij groot en schoon gebouw, welks gevel onlangs geheel vernieuwd is, waartoe men een woon- en een pakhuis afgebroken heeft. De dienst wordt door drie Paters Jesuiten verrigt. De statie telt ruim 2300 comm.

De R. K. Kerk de Zaaijer, op de Keizersgracht, bij de Brouwersgracht, die den H. Ignatius de Loyola tot Patroon heeft, werd mede vroeger door Jesuiten gebruikt, en was, na de vernietiging dier orde, gedurende eenige jaren gesloten. De statie telt ruim 1400 comm. en wordt thans weder door drie Paters Jesuiten bediend. Het gebouw, dat hier vroeger stond, is voor een paar jaren afgebroken en in de plaats daarvan eene nieuwe, sierlijke, van een vierkant torentje voorziene kerk gebouwd, die in 1837 voltooid is. In de lijst onder de frontespies leest men: *Exiit Seminans Seminandum* dat is: Een zaaijer ging uit om te zaaijen, Marc. IV vs. 3, en in de blaauwe steenen lijst van de middelste der drie poorten staat: MDCCCXXXVII.

De R. K. Kerk in het Maagdenhuis op het Spui, aan O. L. V. *Presentatie* toegewijd, is zeer doelmatig ingerigt, en bevat fraaije schilderstukken, waaronder dat, hetwelk de *Boodschap des Engels aan* Maria voorstelt, en dat, hetwelk het *Mirakel van de H. stede* verbeeldt, onderscheiding verdienen. Ook wordt in deze kerk, waarvan de statie ongeveer 1600 comm. telt, een stukje hout bewaart, hetgeen men gelooft een gedeelte te zijn van het kruis des Heilands. Door éénen Pastoor en twee Kapellanen wordt alhier de dienst verrigt.

Behalve deze statiën binnen de stad worden er nog twee daar buiten tot Amsterdam gerekend, ofschoon de tot die statiën behoorende kerken, zijnde de Kerk de Liefde, op het Langebleekerspad, en de Kerk op het Rustenburgerpad, eigenlijk onder de gem. Nieuwer-Amstel gelegen zijn.

De R. K. der Bisschoppelijke Clerezy, gemeenlijk Jansenisten genoemd, wier getal te Amsterdam ruim 300 beloopt, hebben er 2 statiën en drie kerken, die door 2 Pastoors en 1 Kapellaan bediend worden, en onder de namen van de Ooijevaar; de Jansenistenkerk op de Brouwersgracht en de Drie Bontekraaijen onderscheiden worden.

De Kerk de Ooijevaar, in de Barndesteeg, waar de H. H. Petrus en Paulus bijzonder gevierd worden, is gesticht ter plaatse, waar vroeger eene herberg stond, daar de ooijevaar uit hing, van welken vogel men nog eene afbeelding boven de deur ziet, waarnaar de kerk dan ook gemeenlijk genoemd wordt. Deze kerk is een luchtig wel geschikt gebouw. De predikstoel, die de gedaante van eenen kelk heeft, wordt voor een kunstig werkstuk gehouden. Het

altaarstuk, verbeeldende Simon *met het kind* Jezus *in den Tempel*, is zeer fraai door Coets geschilderd. Deze kerk wordt door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend.

De Kerk op de Brouwersgracht, aan de H. H. Willebrordus en Johannes toegewijd, is gesticht door Justus Moedersohn, die in 1664 Pastoor dezer kerk was, waarom zij ook onder den naam van de Kerk van den Heer Moedersohn bekend is. Het is een ruim en welgeschikt gebouw, dat van ééne gaanderij en kunstige schilderstukken voorzien is en door eenen Pastoor bediend wordt.

De Kerk de Drie Bonte Kraaijen, in de Oude Teertuinen, aan den H. Odulphus toegewijd, ontleent haren naam van de drie bonte kraaijen, die vóór het huis, alwaar zij reeds vóór het midden der 16de eeuw gesticht was, uithangen, is net betimmerd en van eene ruime gaanderij voorzien. In deze kerk wordt thans nog slechts eens in het jaar dienst gedaan, maar zij zal eerlang afgebroken worden.

Vroeger hadden de R. K. der Bisschoppelijke Clerezy, hier nog vier kerken, zijnde genaamd de Kerk in de Vinkestraat, de Kerk de Paauw en de Kerk op de Nieuwezijds-Achterburgwal, die door het afnemen der gemeente niet meer tot kerkelijk gebruik gebezigd worden, maar thans tot woon- en pakhuizen dienen, en de Kerk in het R. K. Jongensweeshuis, die ten dienste der weezen aan de R. K. afgestaan is.

De koophandel op Smirna en de Levant gaf gelegenheid dat zich eenige Armenische kooplieden op het einde der zeventiende eeuw te Amsterdam vestigden, welke eerst hunne godsdienstige bijeenkomsten in de Dijkstraat hielden, maar in 1714 stichtten zij de tegenwoordige Armenische kerk, op Dwarsboomsloot, dat een tamelijk fraai gebouw is, met eenen deftigen ingang, waar boven een liggend lam of *Agnus Dei* in marmer is uitgehouwen, met een bijschrift in de Armenische taal er onder. Inwendig heeft de kerk noch predikstoel, noch orgel, noch beelden, maar wel eenige altaarstukken. Zij wordt door éénen Priester bediend, die gemeenlijk door den Patriarch van Groot-Armenie herwaarts gezonden wordt. Deze gemeente is tot 2 leden uitgestorven.

Eindelijk heeft men te Amsterdam nog eene Grieksche of Russische kerk, op den Oudezijds-Voorburgwal, bij de Kreupelsteeg. Dit gebouw, welks voorgevel in het begin dezer eeuw vernieuwd werd, is niet groot, maar net. Zij is door zich hier gevestigd hebbende leden van die gezindte gebouwd. Het altaar is van de eigenlijke kerk afgescheiden door een houten beschot, in hetwelk eene deur is, met eene opening van boven, waarin een houten kruis staat. De dienst in deze gemeente, die uit 30 leden bestaat, wordt waargenomen, door éénen Priester, die meestal uit Rusland herwaarts gezonden wordt.

Men weet niet juist, in welken tijd de eerste Joden zich te Amsterdam gevestigd hebben; vast gaat het, dat, toen Jan III, Koning van Portugal, de Joden in 1549 uit zijne staten bande, onderscheidene naar Holland gevlugt zijn, waar men hun eerst geene schuilplaats verleenen wilde; in het vervolg veroorloofde men hun zich aldaar neder te zetten en volgens de Joodsche berekening moet de tijd hunner vestiging te dier stede omstreeks het jaar 1595 bepaald worden. Men verdeelt de Joden in twee secten, de Portugesche en de Hoogduitsche, thans Nederduitsche. Zij nemen allen bijna dezelfde plegtigheden waar, en zijn enkel onderscheiden door eenige bijzondere gebruiken; die door

overlevering van hunne voorouders, de Portugezen, Duitschers of Polen, tot hen gekomen zijn.

De Synagoge der Portugesche Joden op het Leprozenplein, aan het einde der Joden-Breedstraat, is een prachtig gebouw, in 1670 gebouwd, door eenen ruimen voorhof omgeven, en even als de Tabernakel ingerigt. Door de voorpoort van het voorhof gaat men over een ruim plein, ter wederzijde met gaanderijen, die door twaalf pilaren ondersteund worden, en onder een van welke een groote waterbak, met eene koperen kraan is, waarin de Joden hunne handen wasschen, eer zij de Synagoge binnen treden. De voorhof is voorts met onderscheidene huizen bezet, in een van welke de Opper-Rabbijn woont, in de anderen komen de Parnassijns bijeen, of er worden scholen gehouden, om de Israëlitische Jeugd in de Hebreeuwsche taal en de wet te onderwijzen. Het gebouw der Synagoge is vierkant en hoog. Het heeft een plat dak met eene fraaije steenen balustrade. Men treedt er binnen door eene breede poort, die op gemetselde kolommen rust en in de Hebreeuwsche taal tot opschrift heeft: *Maar ik zal door de grootheid uwer goedertierenheid in uw huis ingaan;* welke woorden het begin uitmaken van het achtste vers des vijfden Psalms. Behalve deze fraaije poort heeft men nog twee ingangen tot het gebouw, welks gewelf op vier zware hardsteenen zuilen rust. Bij den hoofdingang ziet men een verheven vierkant spreekgestoelte, met armblakers op de vier hoeken, waar zich de Voorlezer plaatst; vóór dit gestoelte is de plaats van den Opper-Rabbijn of Chacham, en nog lager zijn die der Parnassyns. Ter wederzijde ziet men de gaanderijen voor de vrouwen, welke ieder op zes hardsteenen pilaren rusten en van voren met digt traliewerk afgeschoten zijn. Behalve de vier groote en elf kleinere kaarskroonen, waardoor de synagoge des avonds verlicht wordt, is er nog eene glazen lamp, die men altijd brandende houdt en daarom het eeuwige licht genoemd wordt. Het oostelijke gedeelte is van het overige der Synagoge gescheiden door een hek van mahonijhout, achter hetwelk de dienst gedaan wordt. In de omtuining staat eene groote sakendaanhouten kast, waarin de Boeken Mozes, naar de wijze der Ouden, op rollen zeer net geschreven en met rijk geborduurde dekkleeden omhangen, bewaard en op sabbathdagen of bij plegtige gelegenheden ontrold worden. Er zijn ruim 2500 Portugesche Joden te Amsterdam, en de dienst wordt bij deze gemeente door éénen Opper-Rabbijn, 2 Assessoren, 2 Voorzangers en 1 Adjunct-Voorzanger verrigt.

De Synagoge der Nederduitsche Joden is veel kleiner, dan die der Portugesche Joden, doch bijna in denzelfden vorm gebouwd, hoewel zij geen voorhof heeft. Zij is met eenen deftigen opgang en fraaijen koepel versierd, maar van binnen is zij genoegzaam gelijk aan die der Portugesche Joden, behalve dat men er, boven den ingang, een tafereel vindt, waarop, met vergulde letters, een algemeen gebed tot God, in de Nederduitsche taal, te lezen is. Behalve deze hoofd-synagoge worden er nog zeven bij-synagogen voor de Nederduitsche Joden in de nabuurschap gevonden. Het aantal Nederduitsche Joden beloopt te Amsterdam ongeveer 19,000 en de dienst bij hunne gemeente wordt door éénen Opper-Rabbijn, 2 Assessoren, 6 Rabbijnen en in elke Synagoge éénen Voorlezer dus 8 Voorlezers, benevens eenen Opper-Voorlezer of Voorzanger, verrigt.

Eenig geschil, dat er tusschen ettelijke leden der Nederduitsche Synagoge en de Parnassijns ontstond, veroorzaakte eene afscheiding, welke

ten gevolge had, dat er in 1796 een huis in de Rapenburgstraat tot eene Synagoge der Nieuwe vergadering of Felix Libertate ingerigt werd, die niet groot en inwendig in geenen deele van andere huizen te onderscheiden was. Deze gem., die slechts weinige leden telde, en waarbij de dienst door éénen Rabbijn verrigt werd, is echter later weder te niet gegaan.

Amsterdam is bijzonder rijk aan liefdadige gestichten en inrigtingen; onder deze verdient het Binnen- of St. Pietersgasthuis eene eerste plaats. Vóór de tijden der Hervorming had men, te dier stede, onderscheiden gasthuizen, als: het St. Pietersgasthuis, in Gansoord, hetwelk thans de Nes heet; het St. Elizabethsgasthuis naast het oude stadhuis, waarmede het in 1484 verbonden werd; het Onze Lieve Vrouwegasthuis op den Nieuwendijk en verscheiden anderen. Deze gasthuizen, te ver vaneen staande, werden, omtrent het jaar 1578, onder den naam van St. Pietersgasthuis te zamen vereenigd, en overgebragt in de twee kloosters der Oude en der Nieuwe Nonnen, alwaar thans nog het gasthuis gevonden wordt, dat uit verscheidene gebouwen bestaat, en zijnen ingang heeft op de Oostzijde van den Oudezijds Achterburgwal, door eene breede poort, boven welke men twee, door Jan van Logteren fraai in steen uitgehouwen, beelden ziet, die twee kranken, eenen man en eene vrouw, voorstellen. Het gesticht, waarin, sedert 1754, ook de Stads Apotheek overgebragt is, bestaat uit verscheidene gebouwen waarin alle zieken, van welk geslacht of jaren ook, hetzij inboorling of vreemdeling, verpleegd worden, tot dat zij volkomen hersteld zijn. Voorheen werden hier ook allerlei behoeftigen drie nachten ontvangen en geherbergd, maar dit is, om het misbruik, dat er van gemaakt werd, afgeschaft. De krankzinnigen, en zij, die met besmettelijke ziekten en uitwendige gebreken behebt zijn, worden naar het Buitengasthuis, aan den Overtoomschen weg, overgebragt, hetwelk, ten jare 1630, tot een Pesthuis ingerigt werd, ter vervanging van een dergelijk, dat in 1616 daartoe bekwaam gemaakt was, maar spoedig te klein bevonden werd. Het Buitengasthuis is in den nacht tusschen 14 en 15 April 1732 bijna geheel afgebrand, maar terstond daarna weder, omtrent even als het te voren was, herbouwd. — Het Burgerweeshuis heeft zijnen oorsprong te danken aan de gifte van zekere huisjes in de Kalverstraat, die omtrent het jaar 1520, door zekeren Haasje Klaasdochter, huisvrouw van Klaas Jacobszoon in 't Paradys, ten behoeve van arme weezen beschikt werden. In het jaar 1361 werd echter een grooter weeshuis gesticht, ter plaatse, waar nu het logement de Keizerskroon is, van waar de weezen, in het jaar 1580, in het herbouwde St. Lucienklooster overgebragt werden, dat thans nog tot Jongens-weeshuis dient, en waar men, op de ruime binnenplaats, in 1851, een gedenkteeken opgerigt heeft ter eere van den, aldaar opgevoeden, onsterfelijken Luitenant ter Zee Jan Carel Josephus van Speyk. — Het Meisjes-weeshuis tegen het Jongens-weeshuis aanpalende, is in het jaar 1634 gebouwd, en kreeg zijnen uitgang door eene groote en sierlijke hardsteenen poort in de St. Lucie-steeg. — Voorts heeft men nog het in 1636 gesticht Diakonie weeshuis, waarin ouderlooze kinderen, van ledematen der Hervormde gemeente, die in Amsterdam hebben gewoond, worden opgenomen, met eene school en eene apotheek, uit welke laatste de armen der gemeente van geneesmiddelen voorzien worden; een Diakonie-Oude mannen- en Vrouwenhuis der Nederduitsche-Gereformeerde gemeente, dat in 1681 voor vrouwen gesticht en

in 1718 met eene woning voor oude mannen vergroot is en een geheel vak beslaat aan den Amstel; het Corvershof; het Diakonie-Bestedelingshuis, dat voor gebrekkigen behoeftige leden der Hervormde gemeente gesticht en in 1791 voltooid is, welke drie laatste gebouwen door eenen grooten tuin zamenverbonden zijn; het Huiszittenweduwenhof, in 1650 voltooid, hetwelk woningen voor behoeftige ongehuwde vrouwen bevat; het Nieuwezijds-Huiszittenhuis, dat in 1654 gebouwd is, onderscheiden fraaije schilderijen bezit, en waar uitdeelingen van levensmiddelen aan de stadsarmen plaats hebben; het Walen-wees- en oude-vrouwen- en Mannenhuis, op den hoek van de Prinsen- en Vijzelgrachten, dat in 1671 volbouwd is en toen een vroeger gesticht voor weezen der Waalsche gemeente vervangen heeft; het Engelsche weeshuis, bestemd voor kinderen van de overleden lidmaten der Engelsche Presbyteriaansche kerk en voor oude lieden van die gezindheid; het Evangelisch-Luthersche-Diakonie-Oude-Mannen en Vrouwenhuis en Weeshuis, waar weezen van beide kunnen benevens oude mannen en vrouwen van de Evangelisch-Lutherschen gemeente worden opgenomen; het Wees- Armen- oude-mannen en vrouwenhuis der Herstelde Luthersche gemeente, dat in 1617 tot eene Vleeschhal en een Wachthuis gebouwd is, in 1623 aan de W. I. Maatschappij tot vergaderplaats werd afgestaan, sedert 1657 tot eene herberg diende, die onder den naam van Nieuwezijds Heeren-Logement verhuurd werd, tot dat het in 1826 tot het tegenwoordige doel ingerigt is; het Weeshuis der Collegianten, van ouds genaamd de Oranje-Appel, voornamelijk ter opvoeding van weesjongens geschikt, waar de Collegianten vroeger in een bovenvertrek hunne godsdienstoefening hielden, en dat thans tot Weeshuis voor de Doopsgezinden dient; het Meisjes-weeshuis der Collegianten; het Oude-Vrouwenhuis van de Doopsgezinden; het Leprozenhuis, welks spreek- en regentenkamers met fraaije schilderijen prijken, waaronder het *Regentenstuk* van den beroemden FERDINAND BOL, en de *Omgang op koppermaandag van* NIKOLAAS vooral bezienswaardig zijn; in 1402 onder den naam van St. Nicolaas- en St. Anthoniegasthuis gesticht, terwijl het in 1504 voor hen, die met het zoogenaamde lazarus behebt waren, ingerigt werd, en den naam ontving, welke het nog heden draagt, hoewel het thans tot verblijf strekt van bejaarde lieden, die er, tegen betaling in eens, van kost en inwoning levenslang voorzien worden; het R. K. Jongens-weeshuis, dat sedert 1700 zijn bestaan dagteekent; het in 1628 gebouwde, maar in 1787 in zijnen tegenwoordigen staat gebragte, R. K. Maagdenhuis, op het Spui, werwaarts de weesmeisjes, uit een vroeger gesticht van dien aard, op den Nieuwezijds-Voorburgwal, overgebragt zijn (1); het in 1783 voltooide Werkhuis, ingerigt om straatbedelaars te bewaren, vrijwilligers, die geene middelen van bestaan hebben, in te nemen, en zoodanigen te tuchtigen, die door wangedrag de vrijheid en openbare verkeering in de zamenleving voor eenigen tijd verbeuren, welk gebouw met eenen deftigen voorgevel prijkt, die door den Beeldhouwer A. ZIESENIS met een fraai frontespies versierd is, terwijl de regenten- en regen-

---

(1) Eene naauwkeurige beschrijving van dit gesticht is te vinden in het Roomsch Catholijk jaarboekje voor 1836, bl. 131.

tessenkamers, verdienen bezigtigd te worden, om de daar gevonden wordende uitmuntende schilderstukken van Bartholomeus van der Helst, Jan de Baen, Karel Dujardin, Jan Maurits Quinkhard, en anderen; het R. K. Oude Armen-kantoor, dat met een der beroemdste schilderijen van Jakob de Wit prijkt; het Beggijnhof, waar ongehuwde vrouwen van de R. K. godsdienst kosteloos eene woning bekomen, mits bewijzende dat zij voor haar eigen levensonderhoud kunnen zorgen (1); Brentano's Steun des Ouderdoms, een gesticht, waarin aan ongehuwde grijsaards van de R. K. godsdienst woning, kleeding en voedsel om niet wordt verschaft en in welks bidvertrek men twee bezienswaardige schilderijen van de Lelie en Kamphuizen vindt; het Gesticht van Liefdadigheid, waarin R. K. meisjes worden verpleegd, die, weezen geworden, te oud zijn om in het Maagdenhuis te worden opgenomen, en dat thans 40 dergelijke weezen bevat; het Gesticht van Liefdadigheid in 1837 opgerigt en uit de nalatenschap van den Heer Schuys afkomstig, waarin 14 oude vrouwen worden verpleegd; het in 1648 gestichte Nederlandsch- Portugeesch- Israelitisch Jongensweeshuis; het in 1750 opgerigte Nederlandsch- Portugeesch- Israelitisch Oude Mannenhuis; het Nederlandsch- Portugeesch- Israelitisch- Oude Vrouwen-en Ziekenhuis, dat sedert 1834 bestaat; het Nederlandsch-Israelitisch-Oude-mannen- en vrouwen- en ziekenhuis, dat in 1833 opgerigt is; het Nederlandsch- Israelitisch- Jongensweeshuis, sedert 1835 zijn bestaan tellende; de beide gestichten: Aan de weldadigheid gewijd, het eene op de Heerenmarkt het andere aan de Weteringspoort, wordende, gedurende den winter, in het eerstgenoemde, dagelijks spijzen, en in het andere, drie malen in de week, turf aan behoeftigen uitgedeeld.

Tot de liefdadige inrigtingen behooren ook: het Genootschap tot beoefening van deugd en kunde, den 20 Aug. 1755 door den Heer A. Elink Sterk opgerigt, ten doel hebbende, ondersteuning te geven aan hulpbehoevenden, vooral in diervoege, dat ambachtslieden enz. door ziekte verachterd, weder hun eigen brood kunnen verdienen, en hetwelk in het jaar 1818 zijnen werkkring had uitgebreid door de oprigting van eene Verkoopplaats van handwerken vervaardigd door hulpbehoevenden van goeden huize, die echter later weder te niet gegaan is; het genootschap ter aanmoediging der koepokinenting met 8 Directeuren en 16 werkende leden; de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen, die, in 1767, door den Heer Jakob de Clercq opgerigt, de eerste van dien aard is, welke in Europa bestaan heeft, en een aantal navolgers heeft gehad; de in 1824 opgerigte Noord- en Zuid-hollandsche Redding-Maatschappij, met ongeveer 1000 leden; die ten doel heeft, om bij het vergaan van schepen op onze kusten ten minste het leven der schipbreukelingen te redden; het Genootschap tot zedelijke verbetering der Gevangenen, dat zijn bestaan verschuldigd is aan de Heeren: W. H. Suringar,

(1) In het Roomsch Catholijk jaarboekje voor 1835, bl. 63 kan men eene omstandige beschrijving, zoo van dit gebouw, als van de daartoe behoorende kerk, vinden.

J. L. Nierstrasz Junior en W. H. Warnsinck, in 1823 opgerigt werd, en ongeveer 5000 leden telt; het Fonds tot Aanmoediging van de gewapende dienst in de Nederlanden, den 1 April 1815 opgerigt; het Nederlandsche Bijbelgenootschap, dat in 1813 zijn bestaan ontving, de verspreiding des bijbels in zijne oorspronkelijkheid zich ten doel stelt, en omtrent 1000 leden heeft; het Nederlandsch Godsdienstig Traktaat-Genootschap, ten doel hebbende, door het gratis of zeer goedkoop verspreiden van kleine geschriften, tot godsdienst op te wekken, in 1820 onder den titel van: Amsterdamsch Traktaatgenootschap opgerigt, waarna het, om de toeneming der leden door het geheele land, wier getal thans ruim 2500 beloopt, zijnen tegenwoordigen naam aannam; het Genootschap ter bevordering van Godsdienstig onderwijs voor Vondelingen en Verlaten Kinderen, hetwelk tot vervanging van het voormalig aalmoezeniersweeshuis dient; de Maatschappij tot Bevordering van het Godsdienstig onderwijs onder de Slaven en Kleurlingen in de kolonien, met 600 leden; het Collegie Zeemanshoop, zijnde eene inrigting ten nutte der zeevaart, en tot ondersteuning van de zoodanigen, die door schipbreuk ongelukkig geworden zijn, dat thans in een eigen gebouw, aan den Buitenkant, vergadert; en voorts nog een aantal hofjes, in welke oude lieden, meestal kosteloos, worden opgenomen, waarbij wij nog zouden kunnen voegen de Hollandsche Brand- en Levensverzekeringsocieteit; de Onderlinge Brandwaarborgmaatschapppijen voor gebouwen, koopmanschappen, meubelen en huissieraden; twee Zeeassurantiesocieteiten; eene Maatschappij van Onderlinge Weduwenpensioenen; en het Onderling Weduwenfonds, onder de zinspreuk: de *Trouwe Wachter*. Voorheen had men hier nog een Oude mannen- en Vrouwenhuis, tusschen den Oudezijds-Achterburgwal en den Kloveniersburgwal, alwaar het, in 1600, op een gedeelte gronds van het Oude Nonnenklooster gebouwd werd, ter vervanging van een dergelijk gesticht, dat in 1350, in de Kalverstraat, uit eene gifte van zekeren Jan Beezen, Priester, en Haasje Klaasdochter, huisvrouw van Klaas Jakobszoon in 't Paradijs, gebouwd was, en aanvankelijk tot kostelooze opneming van honderd en dertig ongehuwde lieden strekte, welk getal vervolgens tot 150 en eindelijk tot 200 vermeerderd werd, maar sedert 1755 tot een Proveniershuis, voor lieden boven de 50 jaren, diende, die er, tegen betaling van eene som, geëvenredigd naar hunnen ouderdom, in opgenomen, en van de noodwendigste behoeften des levens voorzien werden, en thans ten dienste der Koninklijke Akademie van Beeldende kunsten ingerigt is; het Oudezijdshuiszittenhuis, dat, tot berging van voorraad voor behoeftigen, in 1486 getimmerd en in 1710 herbouwd werd, maar thans in een Rijksmagazijn van oorlog is veranderd; een Evangelisch-Luthersch-Weeshuis, dat thans tot eene kaserne gebruikt wordt; een Doopsgezind Weeshuis, tegenwoordig tot eene Stadswerk- en leerschool dienende; het St. Jorishof, een deftig proveniershuis onder den druk der Fransche overheersching te niet gegaan, en thans ten dienste van het Amortisatiesyndicaat ingerigt; en een Gesticht van Boetvaardigheid, voornamelijk ingerigt, om R. K. ongelukkig verleide of onteerde personen van het vrouwelijke geslacht op het pad van

eer en deugd terug te brengen, en verder om armoedigen te herbergen en voor misstappen te bewaren.

Nu tot de openbare scholen overgaande, staat ons eerst te spreken, van de Doorluchtige School of het Athenaeum illustre. Het daartoe dienende gebouw was vroeger een kerkje van het St. Agnietenklooster, dat naderhand tot Pakhuis voor de Admiraliteit gebruikt werd. In of kort na het jaar 1630, werd dit kerkje in drie verdiepingen gescheiden; de onderste bleef een pakhuis der Admiraliteit, en dient thans tot een Rijkspakhuis, alwaar de goederen van wege het rijk of de stad aangehaald, worden opgeslagen en verkocht, indien men ze niet terugvordert. De tweede verdieping strekt tot eene gehoorzaal voor de Hoogleeraren der Doorluchtige School, waarvan de wanden versierd zijn met de afbeeldsels van omtrent vijftig beroemde en geleerde mannen van allerlei staat en gezindheid, door den Oud-President-Schepen Gerard van Papenbroek, in het jaar 1745, aan de Doorluchtige school vereerd, alsmede met eene koperen plaat, waarop de *afbeelding der overblijfselen van het oude* Palmyre wordt gevonden, terwijl op het portaal twee oude borstbeelden van Julius Caesar en Marcus Tullius Cicero geplaatst zijn. De kleine gehoorzaal is achter de groote gelegen. Op de hoogste verdieping is de Stadsboekerij geplaatst. Op den 8 Januarij 1632 werd deze school door Gerardus Joannes Vossius, Hoogleeraar der Geschiedenis, ingewijd, en 's anderendaags deed Casparus Barlaeus er zijne beroemde redevoering *Over den wijzen koopman*. Men heeft hier sedert onderscheiden vermaarde Hoogleeraren gehad, onder welke, behalve Vossius en Barlaeus, Jacobus Philippus d'Orville, Ludovicus Wolzogen, Petrus Francius, Petrus Burmannus Secundus, Andreas Bonn, Daniel Wijttenbach, Jan Hendrik van Swinden, Hendrik Constantijn Cras en Jan Melchior Kemper hebben uitgemunt. Thans (1838) zijn er 1 Lector, 14 Hoogleeraren en 96 Studenten, van welke 23 in de godgeleerdheid, 33 in de regten, 25 in de geneeskunde, 2 in de letteren, 1 in de wijsbegeerte, 1 in de godgeleerdheid en letteren, 1 in de godgeleerdheid en regten 7 in de regten en letteren en 1 in de letteren en wijsbegeerte. Ter beoefening der kruidkunde is sedert 1683 ook een Plantentuin, gewoonlijk Hortus Botanicus, vroeger meestal Hortus Medicus, geheeten, in de plantaadje gevestigd, die nagenoeg een morgen groot is, en bij uitnemendheid aan het doel beantwoordt, terwijl men er tevens eene verzameling van werken over de kruidkunde en een kabinet van vreemde gedierten op liquor en onderscheiden mineraalertsen vindt.

Hierna komt in aanmerking de Stads Latijnsche school, die eerst sedert het jaar 1678 bestaat, als wanneer het oude Aalmoezeniershuis, zijnde een gedeelte van het voormalige Klarissenklooster, te dien einde, vertimmerd en bekwaam gemaakt is. Vroeger waren hier twee Latijnsche scholen de eene in de Koestraat in het gewezen Bethanienklooster, waar later eene herberg, de Groote School genoemd, geweest is. De andere was ten noorden der Nieuwe kerk, waar naderhand de vermaarde boekdrukkerij van Joan Blaeu gestaan heeft, die den 22 Februarij 1672, met de letters en platen van de beroemde atlassen en stedeboeken, eene prooi der vlammen geworden is. De hardsteenen poort, die voor deze laatste gevonden werd, is bij de vertimmering der tegenwoordige school, derwaarts overgebragt. Boven deze poort leest men onder het wapen der stad: *Disciplina vitae. scipio* d. i. het onderwijs is de steun des levens; en daaronder in zwarten toetsteen: *Arte probus, probitate pius, pietate*

beatus ut vere fias, haec schola culta dabit, d. i. in deze school zult gij leeren, hoe gij door het onderwijs bekwaam, door bekwaamheid deugdzaam en door deugd gelukkig kunt worden. Inwendig is het gebouw in zes ruime vertrekken verdeeld, ieder voor eene afzonderlijke klasse bestemd, in welke door éénen Rector, éénen Conrector, vier Preceptoren en éénen Leeraar in de wiskunde onderwijs gegeven wordt. Deze school, die thans ongeveer 100 leerlingen telt, heeft in het jaar 1837 (behalve de wetenschappen, in art. 10 van het Koninklijk besluit van 2 Augustus 1815 voorgeschreven) de nuttige strekking gekregen, om met dat onderwijs, de beoefening van andere wetenschappelijke kundigheden te paren, en zoo doende een verhoogd model tot opleiding der jeugd daar te stellen.

Behalve deze, heeft men hier nog voor de zoogenaamde geleerde studiën: de Kweekschool der Remonstranten, tot opleiding van Predikanten voor die gezindte met éénen Hoogleeraar en 6 Studenten; waarin SIMON EPISCOPIUS de eerste Hoogleeraar in de Godgeleerdheid geweest is. Het heeft geen afzonderlijk gebouw. De lessen worden in een daartoe geschikt vertrek, dat aan de kerk gebouwd is, gegeven, terwijl de bibliotheek der broederschap daarboven geplaatst is; de Kweekschool van de Algemeene Doopsgezinde societeit ter bevordering van de Predikdienst, met 15 Studenten en 2 Hoogleeraren, die hunne lessen geven in een aan de kerk gebouwd lokaal, waar ook de bibliotheek der Doopsgezinde gemeente gevonden wordt, en aan welke kweekschool de eerste Hoogleeraar geweest is TJERK NIEUWENHUIS, die den 28 November 1735 zijne waardigheid aanvaardde, terwijl de Studenten onder de Doopsgezinden, die zich tot het predikambt wilden bekwaam maken, zich, vóór dien tijd, aan de lands hoogescholen of aan de Doorluchtige school te Amsterdam, maar meest aan de Kweekschool der Remonstranten, oefenden; het Evangelisch-Luthersch-Seminarium, met drie Hoogleeraren en 8 Studenten, volgens Z. M. besluit van 25 December 1815, voornamelijk door de bemoeijingen van den geleerden JAN MELCHIOR KEMPER gevestigd, en in 1818 tot stand gekomen, ten einde zij, die tot Leeraars voor die gezindheid willen opgeleid worden, niet meer, zoo als voorheen het geval was, buiten 's lands hunne studien zouden behoeven voort te zetten, aan welk Seminarium de eerste lessen door den Predikant J. W. STATIUS MULLER gegeven zijn, terwijl J. G. PLÜSCHKE de eerste Hoogleeraar was; het Nederlandsch-Israelitisch Seminarium tot vorming van bekwame Rabbijnen en Wetgeleerden, in 1815 opgerigt, met drie Onderwijzers en 30 Studenten; en eene Genees-, Heel- en Verloskundige of Clinische school, met twee Hoogleeraren.

Voorts heeft men in Amsterdam nog de in 1820 opgerigte Koninklijke Akademie der beeldende Kunsten, met 5 Directeuren en 450 leerlingen; te voren boven de Beurs, doch thans in het gewezen Oude Mannen- en Vrouwenhuis, in welk lokaal eene menigte groote zalen, zoo tot het geven der lessen, als tot de, om de twee jaren, plaats hebbende tentoonstelling van schilderijen van levende meesters, ingerigt zijn; de sedert Januarij 1827 bestaande Koninklijke Muzijk- en Zangschool, met vier commissarissen, 6 onderwijzers, 2 onderwijzeressen en omtrent 50 leerlingen; de in 1784, naar een ontwerp van den Heer G. TITSINGH, gestichte Kweekschool voor de Zeevaart, met een daartoe zeer doelmatig ingerigt gebouw, dat, in den voorgevel, met een kun-

stig beeldwerk van A. ZIESENIS en, in de kamer der commissarissen, met twee voortreffelijke schilderijen van W. SCHELLINX, *den togt naar Chattam in* 1668 voorstellende, en met onderscheidene afbeeldsels van Nederlandsche zeehelden prijkt, terwijl het gesticht, op welks plaats een driemast instructie-vaartuig gevonden wordt, onder 9 Commissarissen en 1 Directeur staat, en ongeveer 80 leerlingen heeft, die door 5 leermeesters onderwezen worden; het Instituut tot onderwijs van blinden, in 1808 door de Vrij-Metselaren opgerigt, met 6 onderwijzers en 24 leerlingen, die alle in het lezen, rekenen en schrijven, onderwijs genieten, de meisjes bovendien in het naaijen, breiden, borduren, weven en andere nuttige handwerken, en de jongens in het mandenvlechten, stoelenmatten, nettenbreiden enz.; de Hollandsche manege, in 1744 opgerigt, waarin het benedenvertrek, dat tot rijschool ingerigt is, eene lengte van 46 ell. 4 palm. 2 duim. en eene breedte van 15 ell. 2 palm. 8 duim. beslaat; de Fransche manege, opgerigt in 1761, waar de tot rijschool dienende zaal 23 ell. 7 palm. 8 duim. lang en 11 ell. 8 palm. 9 duim. breed is; 5 Stadstusschen-scholen, 1 Nederduitsche Stadsburgerschool en 12 Stadsarmenscholen welke laatste vooral zoo uitmuntend ingerigt zijn, dat zij steeds door deskundigen als model worden aangewezen. Voorts nog 135 partikuliere Jongensscholen; 165 partikuliere Meisjesscholen en ruim 330 Kleine Kinderscholen.

De andere wetenschappelijke inrigtingen te AMSTERDAM zijn: het Koninklijk Nederlandsch instituut van Wetenschappen, letterkunde en schoone kunsten, dat in het fraaije Trippenhuis vergadert, alwaar het eene, wel niet groote, maar van zeldzame stukken, betrekkelijk de Nederlandsche geschiedenis, taal- en dichtkunde goed voorziene bibliotheek heeft en waar tevens 's Rijks Museum gevonden wordt, dat, behalve een aantal andere stukken van groote Nederlandsche meesters, den alomberoemden *Schuttersmaaltijd* van BARTHOLOMEUS VAN DER HELST, de schilderij van REMBRAND VAN RHIJN, onder den naam van *de Nachtwacht*, door geheel Europa bekend, alsmede de nooit volprezen twee tafereelen uit den *Vierdaagschen Zeeslag* benevens *de Stad Amsterdam van het IJ te zien*, alle drie door WILLEM VAN DE VELDE, als ook de, om het effect van het kaarslicht, overheerlijke *Avondschool* van GERARD DOU bevat; de in 1776 door den horlogiemaker WILLEM WRITS en eenige andere beoefenaars van kunsten en wetenschappen opgerigte Maatschappij van letteren en fraaije kunsten: *Felix Meritis* die tot 400 effective leden tellen kan, en in 1787, tot het houden harer vergaderingen, een gebouw stichtte, dat zoo in- als uitwendig stad en land tot sieraad verstrekt, en, onderanderen, eene bijzonder fraaije concertzaal heeft, terwijl voorts de maatschappij verdeeld is in vier afdeelingen, waarvan de eerste letterkunde, koophandel, zeevaart, landbouw en fabrijken omvat, de tweede aan de natuurkunde, de derde aan de teekenkunst en de vierde aan de toonkunst gewijd is; de in 1806 door C. VREDENBERG gestichtte Kunst- en Wetenschap bevorderende Maatschappij: V.W., mede in vijf departementen verdeeld, als van taal- en dichtkunde, van teekenkunst, van toonkunst, van wis- en proefondervindelijke natuurkunde, en van kunstmatige voordragt, hebbende de maatschappij tevens het aankweeken en beoefenen van menschlievendheid tot doel; de Nederlandsche Handelmaatschapij, die uit 's Gravenhage,

waar zij in Maart 1824 werd opgerigt naar AMSTERDAM is overgebragt; de in 1830 opgerigte West-Indische Maatschappij; het Legaat van MONNIKHOF, in 1772, bij uitersten wil van den Heel- en Breukmeester J. MONNIKHOF, vastgesteld, tot belooning van bekroonde antwoorden op prijsvragen, strekkende tot bevordering der Heelkunde en vooral tot volmaking van de kennis der breuken; het Genootschap: *Eene onvermoeide arbeid komt alles te boven,* dat in het jaar 1779, door de Heeren ARNOLDUS BASTIAAN STRABBE, PIETER HEYNIS, JAN BOLTEN en HERMANUS RAAKERS, is opgerigt, met het doel, om de beoefening der wiskunde te bevorderen en onder hunne medeleden aan te kweeken, terwijl zij thans eene niet onaanzienlijke boekerij bezit en uit 150 leden bestaat; de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen,* in 1784 opgerigt door den WEW. Heer J. NIEUWENHUYZEN, in leven Leeraar bij de Doopsgezinden te Monnikendam, welke maatschappij, thans reeds 13,000 leden telt, en ten doel heeft Godsvrucht en goede zeden, overeenkomstig de grondbeginselen der Christelijke godsdienst te bevorderen, en voorts zoodanige nuttige kundigheden en wetenschappen, als voornamelijk voor den minvermogenden burgerstand onontbeerlijk zijn, voort te planten, ten einde daardoor het verstand te beschaven, het hart te veredelen, en zoo veel mogelijk algemeen geluk te verspreiden; zijnde niet alleen het hoofdbestuur te dezer stede gevestigd, maar ook twee van hare departementen, waarvan het eerste, den 2 April 1785 opgerigt, ruim 700 en het tweede, sedert 9 April 1790 bestaat, ongeveer 800 leden telt, welke departementen te zamen een eigen gebouw bezitten, waar tevens het bestuur der, in 1819 opgerigte, spaarbank hare zittingen heeft, dat voorts eene teekenschool bevat, en waar, gedurende het wintersaisoen, aan de kinderen en bloedverwanten der leden lessen in de proefondervindelijke natuurkunde gegeven worden; het Genootschap ter bevordering der Heelkunde, den 9den Maart 1790 door een gezelschap geneeskundigen opgerigt, ten einde de kennis der beschouwende en beoefenende heelkunde te behartigen, en die onder de Nederlandsche Heelmeesters uit te breiden; het Leesmuseum, dat zijnen oorsprong te danken heeft aan eene bijeenkomst van 37 heeren, die zich tot leden van het op te rigten Leesmuseum vereenigden, en dat, sedert het jaar 1820, een uit eigen middelen van den grond opgebouwd lokaal bezit en thans meer dan 400 leden telt; Genootschap: *Tot Nut en Beschaving,* opgerigt den 3 December 1807, dat ten doel heeft de beoefening van Letterkunde en 80 leden telt, onder welke 20 werkende, en daarenboven 6 leden van verdienste; het Hebreeuwsch letteroefenend genootschap: *Toqneleth* (tot nut), den 5den Mei 1815, door de Heeren S. J. MULDER en M. N. LOONSTEIN gesticht, ten einde de beoefening der Hebreeuwsche taal aan te wakkeren, en thans ongeveer 60 leden tellende; het Genootschap: ter bevordering der toonkunst, Afdeeling Amsterdam, met 772 leden en 34 honnoraire leden; het toonkunstig genootschap: Kunstgenoegen; het Gebouw: *Tecum Habita,* tot bijeenkomsten van muzijk-societeiten ingerigt; het Onderwijzersgenootschap: *Tot nut der Jeugd,* in de maand Junij 1809 door de heeren J. VAN WYK Rz., A. VAN DER SWAN, G. DULMAN en andere onderwijzers opgerigt, met het doel, om de Nederduitsche, Fransche, Hoogduitsche en Engelsche talen, mitsgaders de stel- en rekenkunde, de vaderlandsche en algemeene geschiedenissen, de aardrijkskunde, de dichtkunst, de schoon- schrijfkunst en de kunstmatige voordragt te beoefenen, en zich voor het onderwijs hunner leerlingen meer en meer

bekwaam te maken, hebbende in het jaar 1826 den naam van: Taal- en Letteroefenende Maatschappij: *Tot Nut der Jeugd* aangenomen en tellende thans ruim 120 leden; de Maatschappij tot aanmoediging der Bouwkunde, die sedert 1818 bestaat en 350 leden heeft; het genootschap tot aankweeking van teeken-, schilder-, beeldhouw- en graveerkunst; het genootschap: Tot vermeerdering van kunde op godsdienst gegrond; eene aanzienlijke afdeeling der Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, uit ruim 200 leden bestaande; het Letterkundig genootschap: *Tot Nut en beschaving;* en het genootschap: Doctrina et Amicitia, dat in September 1838 zijn vijftigjarig bestaan vieren zal, ruim 450 effective, 23 honnoraire en 50 buiten leden telt, en een eigen gebouw heeft.

De Stadsschouwburg, bij de Leydsche poort, is gebouwd ter vervanging van eenen, die vroeger op de Keizersgracht stond en den 11 Mei 1772 door brand verteerd werd, waarbij ook onderscheidene menschen omkwamen. Het tegenwoordige gebouw, dat 43 ell. 2 palm. 9 duim. lang, 22 ell. 6 palm. 4 duim. breed, en 13 ell. 2 duim. hoog is, rust op eenen gemetselden steenen voet, is voor het overige van hout opgetrokken, en kan nagenoeg 1600 personen bevatten. Het tooneel, voor hetwelk een groot orchest geplaatst is, dat door de eerste meesters der stad bezet wordt, beslaat 8 ell. 2 palm. in de breedte, omtrent 17 ell. in de lengte, en 9 ell. 3 palm. 4 duim. in de hoogte, en bezit een groot aantal fraaije decoratien. Behalve dezen schouwburg, waar de stukken in de Nederduitsche taal opgevoerd worden, heeft men hier nog eenen Franschen en eenen Hoogduitschen schouwburg, alsmede zoogenaamde liefhebberij-comedies, zijnde: Leerzaam Vermaak in de Elandstraat; het Huis in 't Bosch, thans genaamd: Kunstgenoegen, in de Joden-Kerkstraat, een in de Amstelstraat, enz.

Bij de schouwburgen zouden wij kunnen voegen het Doolhof, dat, om de daar gevonden wordende mechanische beelden, alsmede om de oude en vermaarde wapenrustingen, verdient bezocht te worden.

Het is wel te denken, dat het eene stad, die zoo vele gestichten en inrigtingen, aan de wetenschappen gewijd, bevat, ook niet aan geleerde en andere beroemde mannen ontbroken hebbe. De volgende zijn de voornaamsten geweest.

Godgeleerden: Allardus van Amsterdam, geb. 1490 † te Leuven in 1544, na een groot getal godgeleerde, wijsgeerige en taalkundige werken geschreven, en zijne boekerij, bij uitersten wil, aan het burgerweeshuis zijner geboortestad gemaakt te hebben; Kornelis Krook, of Cornelius Crocus, een leermeester aan de Latijnsche school zijner geboortestad, die zich als schrijver van verscheiden godgeleerde en taalkundige werken zoo beroemd maakte, dat de Koning van Portugal hem eene Hoogleeraarsplaats aanbood, hij † 1556; Jan Snyders, meer bekend onder den geleerden naam van Joannes Sartorius † 1570, die als zeer ervaren in de Hebreeuwsche, Grieksche en Latijnsche talen, en tevens als schrijver eener *uitlegging der groote en kleine Profeten* vermeld wordt; Joannes Timannus, die in het jaar 1555 een werk *over 's Heeren Avondmaal* in het licht gaf; Joannes Monsenius, die omtrent den zelfden tijd eene *uitlegging over eenige duistere plaatsen der H. Schrift* en eene *verhandeling over het Avondmaal* schreef; Jacobus Jansenius geb. 1547 † 30 Julij 1623 als bestuurde

van het pausselijk collegie te Leuven, na onderscheidene uitlegkundige schriften geschreven te hebben; MAXIMILIANUS SANDEUS geb. 1578 † 1656 als Hoogleeraar in de godgeleerdheid te Würtzburg; JACOBUS LAURENTIUS, geb. 1584 † 1644, na zich als schrijver van eenige godgeleerde werken te hebben beroemd gemaakt; SIMON EPISCOPIUS, de eerste Hoogleeraar aan de kweekschool der Remonstranten, geb. 1583 † 4 April 1643; JOHANNES CLOPPENBURGH, geb. 1592 † 1652, na eerst Hoogleeraar in de godgeleerdheid te Harderwijk en vervolgens te Franeker te zijn geweest; JOANNES VAN DER WAAIJEN † in November 1701 als Hoogleeraar in de godgeleerdheid te Franeker; GERARD CROESE, onder anderen bekend door zijne *Historie der kwakers*, geb. 1642 † 1710; PHILIPPUS VAN LIMBORCH, geb. 19 Junij 1633 † 30 April 1712, Hoogleeraar aan de kweekschool der Remonstranten; de Doopsgezinde liefdeprediker MARTEN SCHAGEN, geb. 1700 † 20 Oct. 1770, meest door zijne *Godgeleerde, historisch* en *philosophische vermakelijkheden* en zijne *Historie der Waldensen* bekend; PETRUS CURTENIUS, geb. 7 Dec. 1716 † 3 Aug. 1789, Hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de doorluchtige school in zijne geboortestad, en PAULUS CHEVALLIER, geb. 10 September 1722 † 7 Maart 1795, Hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de hooge school te Groningen.

Regtsgeleerden: NICOLAAS EVERHARDI, † in 1577 Hoogleeraar in de Regten aan de hoogeschool te Ingolstad; HERMANUS NOORDKERK, geb. 28 Jan. 1702 † 6 Nov. 1771, vooral door het bewerken eener nieuwe uitgave van de *Privilegien, Handvesten, Costumen, Wetten en Keuren van Amsterdam* beroemd geworden; JAN MELCHIOR KEMPER, geb. 26 April 1776 † 20 Julij 1824, Hoogleeraar in de regten te Leyden; BENJAMIN PETRUS VAN WESELE SCHOLTEN, geb. 23 Sept. 1763 † 26 Apr. 1829, een der drie opstellers van Koning LODEWIJKS burgerlijk wetboek; en CAREL ASSER, geb. 15 Feb. 1780 † 3 Aug. 1836, Sekretaris van het ministerieele departement van Justitie, en van de Commissie tot het ontwerpen der Nederlandsche wetgeving.

Genees-, Heel- en Kruidkundigen: GYSBERTUS HORSTIUS (GYSBERT VAN DER HORST) † in 1555, na verscheidene geleerde werken uitgegeven te hebben; BERNARDUS DESSENIUS KROONENBURG, de schrijver van vele genees- en kruidkundige werken, geb. 1510 † 1574; PIETER PAUW, geb. 1564 † als Hoogleeraar der ontleed– en kruidkunde te Leyden; MAARTEN JANSZOON KOSTER, de eerste, die te AMSTERDAM openbare lessen in de ontleedkunde gaf, † kort na het jaar 1600; VOPISCUS FORTUNATUS PLEMPIUS, geb. 1601, †, als Hoogleeraar in de geneeskunde aan de hoogeschool te Leyden, 12 December 1671; JOANNES VAN HORNE, geb. 1621 † 5 Januarij 1670, als Hoogleeraar in de ontleed- en heelkunde aan dezelfde hoogeschool; NICOLAUS FONTANUS (NICOLAAS FONTEIN), die verscheiden geneeskundige werken geschreven heeft; diens broeder JOANNES FONTANUS, de Lijfmedicus van Prins MAURITS; GOVERD BIDLOO, geb. 21 Maart 1649 † April 1713, na eerst Hoogleeraar in de genees- en ontleedkunde aan de hoogeschool te Leyden, later Lijfmedicus van WILLEM III, Koning van Engeland, te zijn geweest, en zich ook als Nederduitsch dichter te hebben beroemd gemaakt; zijn zoon NICOLAAS BIDLOO, die Lijfarts van den Russischen Keizer PETER I was; NIKOLAAS TULP, geb. 1593 † September 1674, die vooral in het vak der ontleedkunde, waarin bij een tijdlang openbare lessen gaf, moet uitgemunt hebben; JOHANNES COMMELIN, geb. 1629 † 1692 als Hoogleeraar in de kruidkunde aan de doorluchtige school zijner geboortestad; de genees- en ontleedkundige JOHANNES SWAMMERDAM, geb. 1637 † 1680;

ABRAHAM CYPRIAAN, een heelkundige uit de 17de eeuw; JOHANNES BURMAN, geb. 1706 † 20 Jan. 1772; en zijn zoon NICOLAAS LAURENS BURMAN, geb. 1734 † 11 Sept. 1793, beide Hoogleeraren in de Kruidkunde aan de doorluchtige school hunner geboortestad; en NICOLAAS PARADYS, geb. 11 Nov. 1748 † 7 Sept. 1812, Hoogleeraar in de geneeskunde aan de hoogeschool te Leyden.

Wijsgeeren: ARNOLDUS SENGUERDIUS, geb. 1610 † 8 Maart 1667 als Hoogleeraar in de wijsbegeerte aan de doorluchtige school zijner geboortestad; BARUCH of BENEDICTUS de SPINOZA, geb. 1633 † 21 Februarij 1677; WILLEM DEURHOFF, geb. 1650 † October 1717; BURCHARD DE VOLDER, geb. 26 Julij 1643 † 21 Maart 1709, na eerst Hoogleeraar in de wijsbegeerte, later in de wiskunde, aan de hoogeschool te Leyden te zijn geweest; en PAULUS VAN HEMERT, geb. 1756 † 10 Febr. 1825, als rustend Hoogleeraar in de fraaije letteren en wijsbegeerte aan de kweekschool der Remonstranten in zijne geboortestad.

Wis- Aardrijks- en Werktuigkundigen: JOAN BLAEU, geb. 23 Sept. 1598 † 2 Dec. 1673, wiens *Atlassen* en *Stedeboeken* teregt voor zeer naauwkeurig gehouden worden, en wezenlijke prachtuitgaven zijn; MEINDERT MEEUWSZ BAKKER, de uitvinder der kameelen of scheepsligters die in 1690 leefde; JOANNES HUDDE † 15 April 1704, na zijne mathematische kundigheden en vooral zijne waterweegkunde ten nutte zijner geboortestad te hebben aangewend, door het aanleggen der waterleidingen aan de Amstelsluis, en het voltrekken der heilzame waterkeeringen voor vier der voornaamste sluizen der stad; NICOLAAS WITSEN † 10 Augustus 1717, onder wiens werken de *Beschrijving van Noord- en Oost-Tartarye*, en de *Aloude en Hedendaagsche scheepsbouw en bestier* vooral melding verdienen; GERARD STRUIK, geb. 19 Mei 1687 † 15 Mei 1769, ook door zijne groote kennis in zeevaart- en sterrekunde bekend; ABRAHAM IJPELAAR, geb. 3 Mei 1730 † 6 Dec. 1811 en MARTIN SAS, geb. 30 Januarij 1754 † 7 Dec. 1811 beide als: beoefenaars der natuurlijke historie en werktuigkundigen beroemd geworden; en GERRIT MOLL, geb. 18 Jan. 1785 † 18, 1838, als Hoogleeraar in de natuur- en sterrekunde, aan de Hoogeschool te Utrecht.

Geschiedkundigen: PETRUS OPMEER, geb. 1526 † 4 Nov. 1594, bekend door zijne *Kerkelijke en waereldlijke geschiedenissen;* ELLERT DE VEER, die een *Vervolg op de Groote Hollandsche Chronijk* van het jaar 1516 tot het jaar 1595 schreef; CORNELIS VAN HAEMRODE, die eene *Beschrijving van Batavia of Holland* uitgaf, en een werk der *Nederlandsche Geschiedenissen* begon, dat door zijn overlijden, hetwelk in 1599 voorviel, onvoltooid bleef; FREDERIK DE VRIJ, als de schrijver van eene *Historie* of *Kort Waarachtig verhaal der kerkelijke beroerten in Holland* bekend; WICQUEFORT, geb. 1598 † 1682; JACOBUS PHILIPPUS D'ORVILLE, geb. 28 Julij 1696 † 13 Sept. 1752, als Hoogleeraar in de geschiedenis en welsprekendheid aan de doorluchtige school zijner geboortestad; JAN WAGENAAR, geb. 20 Oct. 1709 † 1 Maart 1773, die zich door zijne keurige *Vaderlandsche Historie* en talrijke werken eenen welverdienden roem verworven heeft; JOHANNES REGENBOOG, † 30 Mei 1775, na eene *Geschiedenis der Remonstranten* te hebben geschreven; JACOBUS KOK, † 26 Mei 1788, bekend als schrijver van onderscheidene geschiedkundige werken, maar vooral als ontwerper van het *Vaderlandsch Woordenboek*, waarvan de eerste deelen van zijne hand zijn; en JACOBUS KONING, geb. 1769 † 1832, vooral beroemd door zijne bekroonde *Verhandeling over het regt van Haarlem op de uitvinding der Boekdrukkunst.*

Oostersche taalgeleerden: Jean Henri Pareau, geb. 15 Mei 1761 † 1 Februarij 1833, Hoogleeraar aan de hoogeschool te Utrecht; Jacob Amersfoordt, geb. 1786 † 23 Oct. 1824, als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid aan het atheneum te Franeker, na eerst eenen leerstoel in de Oostersche talen te Harderwijk bekleed te hebben; Vincent Elie Menil, geb. 1761 † 6 Maart 1823, Predikant bij de Waalsche gem. te Schiedam; en Hendrik Arent Hamaker, geb. 25 Februarij 1789 † 7 October 1835, Hoogleeraar aan de hoogeschool te Leyden.

Nederduitsche letterkundigen: Willem Sewel geb. 1654 † 13 Maart 1720; Kornelis van Arkel, geb. 13 October 1670 † 29 Sept. 1725, Predikant bij de Remonstranten te Rotterdam; Lambert ten Kate Hermansz. geb. 23 Januarij 1674 † 14 December 1731; en Cornelis Fransen van Eck, geb. 2 Maart 1764 † 11 Maart 1831, Hoogleeraar aan de doorluchtige school te Deventer.

Nederduitsche dichters: Dirk Volkaartszoon Coornhert, geb. 1522 † 29 October 1590; Laurens Jacobsz Reaal, † in 1601; Hendrik Laurenszoon Spiegel, geb. 11 Maart 1549 † 1612; Roemer Visscher, geb. 1547 † 11 Februarij 1620; Gerbrand Adriaanszoon Brederode, geb. 16 Maart 1583 † 23 Augustus 1618; Samuel Coster, die in 1617 de Nederduitsche Akademie op de Keizersgracht, later in eenen prachtigen schouwburg veranderd, gesticht heeft; Johan van Heemskerk, geb. 1597 † 1656, vooral beroemd als schrijver der *Batavische Arcadia;* Pieter Cornelisz. Hooft, geb. 17 Maart 1581 † 21 Mei 1647; Gerardt Brandt, geb. 1626 † 12 Oct. 1685, welke beide laatste ook door hunne geschiedkundige werken met roem bekend zijn; Theodorus Rodenburgh; Jan Hermansz Krul, geb. 1602; Jan Vos, geb. omstreeks 1620 † 11 Julij 1667; Jan Zoet, † 11 Januarij 1674; Joan Six, geb. 1618 † 18 Mei 1700; Joan Six van Chandelier, geb. 1617; Andries Pels, † 3 Julij 1681; Reynier Anslo, geb. 1626 † 10 Mei 1669; Lucas Rotgans, geb. 10 October 1645 † 3 November 1710; Jan Luyken, geb. 16 April 1649 † 5 April 1712, die tevens een beroemd plaatetzer was; Jan de Regt, † 1715; Willem Godschalk van Focquenbroch; Thomas Arents, geb. 6 Julij 1652 † 13 Januarij 1701; Laurens Bake, Heer van *Wulverhorst;* Joan Pluymer, † 1720; Claas Bruin, geb. 20 Feb. 1671 † 28 Dec. 1732; Daniel Willink, geb. 1676 † 16 Oct. 1722; Pieter Vlaming, geb. 1686 † 2 Feb. 1733; Abraham de Haen, die tevens een zeer bekwaam teekenaar was, geb. 1707 † 8 Sept. 1748; Sybrand Feitama, geb. in Dec. 1694 † 13 Junij 1758; Jan de Marre, geb. 10 Aug. 1696 † 19 Jan. 1763; Nicolaas Willem op den Hoof, † 8 Oct. 1765; Rudolf Marcus, † in Mei 1772; Balthazar Huydecoper, geb. 1693 † 23 Sept. 1778; Gerrit Klinkhamer, geb. 31 Aug. 1702; † 11 Aug. 1774; Jan Jacob Hartsinck, geb. 14 Oct. 1716 † 28 October 1778; Lucas Pater, geb. 1707 † 10 Julij 1781; Jacob Lutkeman, † 12 Februarij 1782; Antony Hartsen, geb. 17 Nov. 1719 † 12 Mei 1782; Hendrik Lussing Matthysz † 13 Mei 1784; Bernardus de Bosch, geb. 28 Maart 1709 † 27 October 1786; Frans van Steenwyk, geb. 1718 † 26 April 1788; Henri Jean Roullaud, geb. 2 Sept. 1729 † 28 Aug. 1790; Hermanus Asschenberg, geb. 22 April 1726 † 18 Nov. 1792; Nicolaas Simon van Winter, geb. 1718 † 1793; Jan Nomsz geb. 1738 † 25 Aug. 1803; Jan Frederik Helmers, geb. in 1767 † 26 Febr. 1813; Johannes Lublink de Jonge geb. 9 Febr. 1736 † 24 Nov. 1816; Jacobus Kantelaar, geb. 22 Aug. 1759 † 7 Julij 1821; Robert Hendrik Arntzenius, geb. in Dec. 1777 † 23 Nov. 1823; Dirk Anthony van de Wart, geb. 10 Junij 1767 † 8 April 1824, die tevens

een zeer verdienstelijk schilder was; Barend Klyn, geb. 1774 † 13 Jan. 1829; Willem Bilderdijk, geb. 7 Sept. 1756 † 18 Dec. 1831; Adam Simons, geb. 23 Febr. 1770 † 6 Jan. 1834, Hoogleeraar in de Nederlandsche letterkunde en geschiedenis te Utrecht; en Cornelis Loots, geb. in 1764 † 10 Oct. 1834.

Latijnsche dichters: Cornelis Gysbertszoon Plemp, geb. 23 Augustus 1574 † December 1738; Petrus Francius (Pieter de Frans), geb. 10 Augustus 1641 † 19 Augustus 1704; Johannes Broekhusius (Joan van Broekhuizen), geb. 20 November 1649 † 15 December 1707, welke beide laatsten tevens de Nederduitsche lier hanteerden; Pieter d'Orville, geb. in 1697 † 3 Januarij 1739; Petrus Burmanu Secundus, geb. 23 October 1713 † 24 Julij 1778, als Hoogleeraar in de geschiedenis en welsprekendheid aan de doorluchtige school zijner geboortestad; Gerrit Hooft Junior, geb. 1749 † 18 December 1768; Laurens van Santen, geb. 1746 † 1798; Pieter Nicolaas Arntzenius, geb. 1746 † 1799; en Jeronimo Bosch, geb. 23 Maart 1740 † 1 Junij 1811.

Schilders: Cornelis Anthoniszoon, die omstreeks 1530 leefde; Dirk Jacobszoon † 1567; Pieter Arnoudsz. of Pieter Aartsen, om zijne lange gestalte gemeenlijk Lange Pier genoemd, geb. 1507 † 2 Junij 1573; Jan Badens, geb. 1376 † 18 Nov. 1603; Pieter Lastman; Roeland Rogman, geb. 1597; Warnard van den Valkert; Pieter Dankers de Ry, geb. 1605; Jakob Sandrart; Salomon Koning, geb. 1609; Pieter Janszen, geb. 1612 † 1672; Otto Marcelis, geb. 1613 † 1673; Filips de Koning, geb. 5 November 1619 † 8 October 1659; Jan Baptista Wenix, geb. 1621 † 1660; zijn zoon Jan Wenix, geb. 1644 † 20 Sept. 1719; Gerbrand van den Eekhout, geb. 1621 † 22 September 1674; Jacob van der Does, geb. 4 Maart 1623 † 17 November 1673, Jan van Alen, geb. 1651 † 1698; Emanuel Meusant, geb. 1622 † 1700; Barend Graat, geb. 1628 † 4 November 1709; Willem Schelling, geb. 1634 † 11 Oct. 1678; Willem van de Velde, geb. 1633 † 6 April 1707; zijn broeder Adriaan van de Velde, geb, 1639 † Januarij 1672; Karel Dujardin, geb. 1640 † 1678; Lodewijk van Loo; Eglon van der Neer, geb. 1643 † 3 Mei 1703; Jan van Kessel, geb. 1648 † 1698; Johannes Verkolje, geb. 9 Februarij 1650 † 1693; Abraham Stork; Jan Griffier, geb. 1656; Nicolaas Piemont, geb. 1659 † 1709; Dominicus van Wijnen, geb. 1661; Hendrik Carré, geb. 1656, † 7 Julij 1721; Dirk Dalens, geb. 1659 † 1689; zijn zoon Dirk Dalens *de Jonge,* † 1751; Bonaventuur van Overbeek, geb. 1650 † 1707; Theodorus van Pee, geb. 1669 † 1749; Adam Silo, die tevens een bekwaam glasslijper en wiskundige was, geb. 1670 † 1766; Isaac Moucheron, geb. 1670 † 20 Julij 1744; Abraham Rademaker, geb. 1675 † 22 Januarij 1735; Jakob Appel, geb. 23 Nov. 1680 † 7 Mei 1755; Jan van Huisum, geb. 13 April 1682 † Nov. 1777; zijn broeder Michiel van Huisum † Nov. 1777; Herman van der Myn, geb. 1684 † Nov. 1741; Isaac Walraven, geb. 33 Maart 1688 † 11 Maart 1765; Jan Appel, † 7 Mei 1737; Cornelis Pronk, geb. 1691 † 28 Sept. 1759; Jacob de Wit, geb. 1695 † 12 Nov. 1753; Cornelis Troost, geb. 1697 † 1750; Gerard Mulder, geb. 1653 † 1752; Jacob Folkema, † 1767; Louis Fabritius Dubourg, geb. 1693 † 16 September 1775; Antonie Elliger, geb. 1700 † 4 Junij 1781; Arnout Rentinck, geb. 27 Aug. 1712; Jan ten Compe, geb. 14 Februarij 1713 † 11 November 1761; Johannes de Bosch, geb. 1713 † 31 Januarij 1785; Ludolf

Bakhuizen, geb. 29 Aug. 1717; Jan Mathias Cok, geb. 5 November 1720 † 1771; Jan Ekels, geb. 21 November 1724 † 22 Februarij 1781; Jean Grandjean, geb. 6 Februarij 1752 † 12 November 1781; en Jurriaan Andriessen, geb. 12 Julij 1742 † 31 Julij 1819.

Plaatsnijders: Cornelis en Jan Visscher, uit de 17de eeuw; Jan Lutma de Jonge, geb. in 1609 † 1685; Jan Wandelaar, geb. 1690 † 26 Maart 1759; Joannes Punt, die tevens eerste acteur op den Amsterdamschen Schouwburg was, geb. 1711 † 18 December 1779; Simon Fokke, geb. 1 Sept. 1712 † 10 April 1784; Jan Christiaan Sepp, geb. 8 Nov. 1759 † 29 Nov. 1811; Reinier Vinkeles, geb. 19 Junij 1741 † 30 Januarij 1816 en Hendrik Lageman, geb. 1765 † 1816, dei zich echter meer op het graveren van gedenkpenningen toelegde.

Beeldhouwers: Joost Janszoon, geb. 1541 † 8 Nov. 1590, die tevens een bekwaam kaartteekenaar was, en Paul Joseph Gabriel, geb. 1785 † 31 Dec. 1833.

Niet alleen op het veld der wetenschappen en kunsten maar ook daar, waar het pas gaf 's Lands eer, hetzij in de raadzaal en aan buitenlandsche hoven of op de zee tegen over 's lands vijanden, te handhaven, trof men Amsterdammers aan.

Staatkundigen waren: Gerrit Reynst, † 23 Dec. 1615, als Gouverneur-Generaal van Neerlandsch Indië; Cornelis Pieterszoon Hooft † 1 Jan 1626, die onderscheiden malen in zeer moeijelijke tijden de burgemeesterlijke waardigheid in zijne geboortestad heeft bekleed; Laurens Reaal, geb. 22 Oct. 1583 † 21 Oct. 1637, van 1616 tot 1618 Gouverneur-Generaal van Neerlands Indië, ook krijgsman en tevens een bekwaam dichter; Hendrik Brouwer, † 1643, na eerst Gouverneur-Generaal van Oost-Indië en naderhand opper-gebieder van West-Indië te zijn geweest; Adriaan Pauw, geb. in 1585 † 21 Februarij 1653, als Raadpensionaris van Holland; Karel Reinierszoon † 18 Mei 1653, als Gouverneur-Generaal van Neerlands Indie; Gerard Schaep Pieterszoon, buitengewoon Gezant van den Staat te Londen, geb. 1569 † 1654; Joan Maatzuiker, geb. 14 Oct. 1606 † 1678 na vijf en twintig jaren Gouverneur-Generaal van Neerlands Indië te zijn geweest; Koenraad van Beuningen, geb. 1622 † 20 October 1693, die met roem onderscheidene ambassades heeft waargenomen; Dirk Schaap, geb. 1627 † 1702, na in 1673 in gezantschap naar Zweeden te zijn gezonden; Joan van Hoorn † 21 Febr. 1711, na ruim vijf jaren het ambt van Gouverneur-Generaal van Neerlands Indië bekleed te hebben; zijn opvolger in dat ambt Christoffel van Swoll † 12 Nov. 1718; Daniel de Dieu † 23 Junij 1765, na van 1730 tot 1732 buitengewoon Gezant aan het Hof van Rusland te zijn geweest; Cornelis Hop, die onderscheiden jaren den Staat aan het Fransche hof vertegenwoordigd heeft, geb. 1685 † 14 Julij 1762; Gerard Aarnout Hasselaar, die, als gezant van den Staat op de vredehandeling te Aken, zeer veel tot bevordering van den vrede hielp bijbrengen, geb. 1698 † 8 Julij 1766; Adriaan Valkenier, die van 1737 tot 1741 Gouverneur-Generaal van Neerlands Indië was; de Gouverneur-Generaal van Suriname Jan Jacob Mauritius, die zich ook als Nederduitsch dichter heeft doen kennen, geb. 1693 † 21 Maart 1768; Egbert de Vry Temminck, geb. 22 Dec. 1799 † 27 Junij 1786, die gedurende de 50 jaren, dat hij in de regering zijner geboortestad was, de uitmuntendste blijken van ijver en staatsbeleid heeft gegeven.

Krijgshelden: Nicolaas Ruichaver, die den 23 November 1578, bij eene poging om zijne geboortestad aan de Staatsche zijde te brengen, omkwam; Jacob Simonsz de Ryk, een der meest beroemde

Bevelhebbers van de Watergeuzen; JACOB VAN HEEMSKERK, Admiraal, den 25 April 1607 in een gevecht tegen de Spanjaarden gesneuveld; JOACHIM HENDRIKSZ. ZWARTENHONT, Admiraal, geb. 1566 † 5 Junij 1627; HENDRIK CORNELIS LONCK, Admiraal, die in 1629 de stad Olinda in Brazilie veroverde, ABRAHAM VAN DER HULST, geb. 1619, gesneuveld, als Vice-Admiraal, in eenen slag tegen de Engelschen in 1666; ENGEL DE RUITER, Vice-Admiraal, † 1683; en CORNELIS SCHRIJVER, Admiraal, geb. 1687 † 16 Mei 1768,

Zeevaarders: JAKOB VAN NECK, die twee zeer voordeelige reizen naar de Oost-Indiën gedaan heeft, en JAKOB WILLEKENS, die, in 1624, de Allerheiligebaai bemagtigde.

Ook aan beroemde vrouwen heeft het Amsterdam niet ontbroken. De voornaamste zijn, onder de Dichteressen; ANNA ROEMERS VISSCHER, geb. 1584 † 1651; hare zuster MARIA TESSELSCHADE ROEMERS VISSCHER, geb. 1594 † Junij 1649; CATHARINA QUESTIERS, die zich tevens door boetseer- en schilderkunst beroemd maakte; CATHARYNE LESCAILJE, geb. omstreeks 1649 † 8 Junij 1711; CHRISTINA LEONORA DE NEUFVILLE † 1 April 1781; MARIA BOSCH, geb. 1741 † 19 Nov. 1773; LUCRETIA WILHELMINA VAN MERKEN geb. 1722 † 19 Oct. 1789; SARA MARIA VAN DER WILP geb. 1716 † 1803; ANNA MARIA MOENS, geb. 31 Aug. 1776 † Maart 1832; en onder de Schilderessen: RACHEL RUISCH, geb. 1664 † 1750, HENRIETTA VAN PEE, geb. 1692 † 3 October 1741 en SARA TROOST. Ook was JOHANNA KOERTEN door hare papierensnijkunst beroemd. Zij werd geb. 17 November 1650 en † 28 Dec. 1715.

AMSTERDAM was, zoo als wij hier boven gezien hebben, in de dertiende eeuw, reeds tot een tamelijk groot dorp of stadje aangegroeid en vóór het einde dier eeuw bij den naam van AEMSTELREDAMME bekend. Toen het, in 1275, door FLORIS V, Graaf *van Holland*, met een handvest begiftigd werd, was het in bezit van Heer JAN VAN PERSYN, aan wien men het geschonken had, nadat GYSBRECHT IV, Heer VAN AMSTEL, door de Stichtenaars geslagen, gevangen genomen en naar Zeeland gevoerd was. JAN VAN PERSYN bleef echter niet lang in bezit van AMSTERDAM, want in 1282 stond hij het aan Graaf FLORIS af, die GYSBRECHT VAN AMSTEL in zijn vaderlijk erfgoed herstelde, hem weder, even als te voren, tot zijnen Geheimraad, en bovendien tot Ridder van St. Joris benoemde. Toen GYSBRECHT echter, als medepligtig aan het ombrengen van Graaf FLORIS, in 1296, dit land verlaten had, wil men, dat Amsterdam door de vrienden des vermoorden Graven verwoest zij.

GUIDO VAN AVESNES, omstreeks 1300 Heer van Amstelland geworden zijnde, begiftigde AMSTERDAM met onderscheidene keuren, vrijheden en voorregten, waaronder, naar men gist, ook de stadsgeregtigheden geweest zijn. In 1304 moest de stad echter een gestreng vonnis ondergaan, want, omdat zij JAN VAN AMSTEL (vermoedelijk een zoon van den voortvlugtigen GYSBRECHT), bij den inval van den Utrechtschen Bisschop, WILLEM VAN MECHELEN, binnen hare vesten ontvangen had, werden hare bruggen en muren afgebroken en haar de vrijheid van markten ontnomen, terwijl zij bovendien dubbel gruitgeld betalen moest, hetwelk van de bierbrouwers gevorderd werd. Maar, toen WILLEM III, Graaf *van Holland*, later in het bezit van Amstelland geraakt was, werd het door dezen in 1318 weder voor eene stad erkend en met nieuwe handvesten voorzien.

Gedurende de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten hielden de Amsterdammers de zijde der laatsten, en men wil, dat zij tegenwoordig geweest

zijn bij het vernielen der sloten van de Hoeksgezinde Edelen door WILLEM V, Graaf *van Holland*, wien zij althans eene belangrijke dienst moeten bewezen hebben, in vergelding waarvan hij hun in 1351 de vrijheid van tollen in Waterland schonk, terwijl zij, den 15 December van dat zelfde jaar, met het voorregt begiftigd werden, om binnen hunne vrijheid te verkoopen zulk bier, als zij goedvonden, in tegenoverstelling van die van Kennemerland, Westfriesland, Amstelland, Waterland en de Zeevang, welken het verkoopen van vreemde bieren, op eene boete van tien pond Hollandsch, verboden werd.

AMSTERDAM, hoezeer den Kabeljaauwschen genegen, was eene der eerste steden, die, na dat WILLEM V krankzinnig was geworden, zijnen broeder, Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN, die den Hoekschen was toegedaan, hulde deed, en het was waarschijnlijk daardoor, dat zij de verandering van regering voorkwam, die, te dien tijde, in andere steden plaats had; ook vindt men niets vermeld van opschudding onder de gemeente, hoedanig in het jaar 1358 elders plaats had, ofschoon wij lezen, dat zij in 1366, door het betalen eener geldboete, met Hertog ALBRECHT verzoend moest worden. Inmiddels had de stad zich in 1360 van den tol te Wassenaar en in 1367 van dien te Gouda en Schoonhoven vrij gekocht; terwijl zij, in 1368 van ALBERT, Koning *van Zweden*, vrijheid van vaart en handel op Denemarken en Schoonen bekwam; en men mag het als een gevolg daarvan beschouwen, dat AMSTERDAM, in dat zelfde jaar, in het Hanseverbond, getreden zijnde, bij dat verbond als eene stemmende stad, erkend werd.

Op eene dagvaart te 's Gravenhage, in het jaar 1385, werd AMSTERDAM de zesde in rang der goede steden in Holland genoemd, en twee jaren later ontving zij van den Hertog de vergunning, om hare stadsvrijheid te vermeerderen met honderd gaarden (d. i. roeden), boven die, welke zij voorheen bezeten had, en zulks ter vergelding van de menige trouwe diensten, die de ingezetenen hem gedaan hadden of nog mogten doen; terwijl aan elk, die binnen deze honderd gaarden woonde, of zich zoude nederzetten, vergund werd dezelfde regten en voorregten te hebben, welke de inwoners tot hiertoe genoten hadden.

Vóór dat Hertog ALBRECHT, in 1388, als Graaf gehuldigd werd, ontsloeg hij de Amsterdammers en die van Amstelland van het onderhoud der dijkaadje van de Zijpe, verklarende, hen daaraan niet meer te zullen laten dijken, ten ware zulks ook door de andere landen en steden van Holland geschiedde. Bij de inhuldiging van dien Hertog, bragt AMSTERDAM, in de te dier gelegenheid gedane vrijwillige gift, eene som van 3000 ponden op, waarvoor deze stad zich in alle de vorige handvesten bevestigd zag, en de magt harer regering vermeerderd en uitgebreid werd; terwijl zij de eeuwige erfpacht bekwam van de maat van allerlei drooge en natte waren, het regt om de meters daarvan aan te stellen, alsmede de visscherij in 't gouden water buiten de stad, en dat de poorters, wegens misdaad, binnen het jaar in regte moesten worden aangesproken. Om den handel op Schoonen meer en meer te bevorderen, gaf de Hertog der stad, in het jaar 1391, vrijheid, om aldaar jaarlijks eenen Consul, of, zoo als men toen zeide, eenen Voogd aan te stellen, en in 1393 onthief hij, onder anderen, AMSTERDAM van het Dordsche stapelregt, hoewel Dordrecht onder de volgende Graven middel vond, om dit voorregt weder tot zich te trekken. In 1395 verklaarde ALBRECHT,

dat hij, bij het overlijden van Daniel Saffel, die als Stadsbode diende, en 's Graven knecht genoemd werd, ten eeuwigen dage, dat ambt aan de stad zoude afstaan.

Omtrent dezen tijd was de handel der Amsterdammers langs de Ooster- en de Wester-Schelde ook al vrij aanzienlijk, zoo als blijkt uit de overeenkomst, gemaakt met verscheidene Heeren en Vrouwen, wier goederen langs die stroomen lagen, uit krachte waarvan nogtans zeker gelei- en bakengeld voor schepen en goederen betaald werd, hoewel de meeste vervoer naar Braband en Vlaanderen, in Hamburger en andere bieren en in haring bestond. Hare magt had zich zelfs reeds zoo verre uitgebreid, dat zij, in het jaar 1396, den Graaf tegen de Friezen met eenige groote en 50 kleinere schepen te dienste stond. Twee jaren daarna werden, ten zelfden einde, van Amsterdam gevorderd 300 gewapende mannen, 5 timmerlieden, 5 smits en 5 metselaars; ook was er een algemeene omslag van penningen gemaakt, en boven dit alles leverde men uit Amsterdam, tot dien togt, 4 groote schepen, in ieder van welke vijf bakovens gemetseld waren, en bij elk dezer schepen een schip met meel; al de haring voor het scheeps- en bootsvolk werd te dier stede ingepakt en geladen, en eindelijk leverde men nog een van de beste koggen met zout beladen. In vergelding hiervan had de stad de eer van onder die steden te zijn, die het verbond van verzoening, tusschen de Friezen en 's Graven zoon getroffen, mede bezegelden. Maar aan den anderen kant kwam haar deze togt duur te staan, door dien, onder anderen, de kogge met zout geladen en gevoerd door Gerrit van Heemskerk, door storm, met man en muis, verloren ging. Om nu Amsterdam in de gemaakte kosten en geleden verliezen te gemoet te komen, verleende Albrecht haar, bij brief van 1 October 1398, de vrijheid, om binnen de stad of hare havens - accijnsen te zetten op alle goederen, waarop het haar goeddunken zoude; terwijl de gebleven kogge uit 's Graven schatkist werd betaald met 450 Hollandsche schilden (742 guld. 75 cents), welke som gevonden werd, uit de heffing van eene jaarlijksche erfpacht, die de stad voor den Goudschen tol betaalde.

De Friezen, in het volgende jaar, het gemaakte verdrag verbroken hebbende, maakten de stroomen zoo onveilig, dat Albrecht vrijheid gaf, om geweld met geweld te keeren; maar toen, in het jaar 1399, eene vloot van Amsterdam uitgezeild was, gingen de Friezen nogmaals een verdrag aan, hetwelk zij in het volgende jaar echter weder verbraken. Hierop kwam er verlof, dat alle schepen en goederen het Marsdiep en het Vlie van en naar Amsterdam zouden mogen in- en uitvaren, zonder aan eenige belasting onderhevig te zijn, dan alleen aan de Grafelijke tollen, waarvan evenwel de Poorters vrij verklaard waren. Omtrent dezen tijd bekwam de stad het voorregt, dat de verkiezing van drie Burgemeesters zou staan aan allen, die Burgemeesters of Schepenen waren of geweest waren. In 1401 verleende Hertog Albrecht haar het privilegie, dat geen harer Poorters, uitgenomen de gene, die in hun ambt misdaan hadden, door 's Graven dienstluiden, als Baljuwen, Rentmeesters, Tollenaars en Schouten, wegens eenigerhande breuken, ergens benoorden de Maze, zouden mogen in regte aangesproken worden, dan binnen Amsterdam, en voor de bank van Schepenen, ten ware hij, vechtenderhand of gestolen goederen voerende, betrapt werd. Ook zou geen Poorter, die binnen eenige andere vrije stad misdeed, aldaar mogen bezet en bekommerd worden.

Toen de Hertog, in 1402, door den Arkelschen oorlog, in het naauw gebragt werd, bezorgde AMSTERDAM hem, behalve de manschap, die tot het voeren van den krijg vereischt werd, 1500 goede Gentsche nobelen (d. i. 6000 Nederl. guld.) tegen tien ten honderd jaarlijksche rente, waarvoor vele grafelijke goederen en renten aan de stad verpand werden, en daaronder de pacht van het gruitgeld, hetwelk te AMSTERDAM een zeer aanzienlijk deel der Grafelijke inkomsten uitmaakte, aangezien die stad, ingevolge vonnis van het jaar 1304, verpligt was, dit dubbel te betalen. Ook had de stad vrijheid, om voor de opgeschotene penningen lijf- en erfrenten uit te geven. ALBRECHTS ZOON, WILLEM VI, na zijns vaders dood, dezen als Graaf opgevolgd zijnde, verleende AMSTERDAM, tot belooning der diensten, hem door hare ingezetenen, bij het beleg van Hagestein en Everstein bewezen, de vrijheid, om ten haren laste te mogen verkoopen lijfrenten of erfrenten, zoo haar dat oorbaarst dunken zoude; terwijl hij verder de schuld, door haar ter oorzake van het beleg van Hagestein gemaakt, voor zijne rekening nam; verklarende hij, omstreeks dien tijd, de stad tevens vrij van alle markttollen te Woudrichem en te Heusden. Toen WILLEM als Heer van Arkel gehuldigd werd, droeg AMSTERDAM met eenige andere Hollandsche steden er de kosten van; waarvoor zij in 1407 vermeerdering van vrijheid in de visscherij bekwam; den Schout werd de magt gegeven, om alle breuken te beregten, en de stad verkreeg het voorregt om alle ambten te begeven.

Inmiddels werd de handel meer en meer uitgebreid, waarvan men, onder anderen, de bewijzen zag in het toenemen van den lakenhandel, die vooral met de lakens gedreven werd, welke men van Calais haalde, wordende, in het jaar 1411, zelfs vijf Waardijns of Opzieners over den lakenhandel aangesteld, in welke aanstelling AMSTERDAM, nadat zij in de Grafelijke bede van dat jaar bewilligd had, als in een aanzienlijk voorregt, bevestigd werd. In dat zelfde jaar vereenigde zij zich met de andere Hansesteden, om de Oostfriezen, die de zee met hunne rooverijen sinds eenigen tijd onveilig hadden gemaakt, met meer magt tegen te gaan. Door de Amsterdammers werden daartoe eene groote hulk, onder het bevel van Schipper JAN GERRITSZOON en een ander vaartuig, een groote ever genaamd, waarover JAN ALBERTSZOON gebood, voorzien met 126 soldaten, onder bevel van KLAAS PIETERSZOON uitgerust, welke schepen zich bij de Vloot voegden, die de sloten, waar de zeeschuimers zich onthielden, gingen belegeren. Acht dezer sloten werden vermeesterd; eenigen daarvan geslecht en de overigen aan KENO TEN BROEKE afgestaan, op voorwaarde, van daarin nimmer zeeroovers te laten nestelen. Van ERIK, Hertog van Saksen, bekwamen de Amsterdammers, in 1414, de vrijheid, om in Saksen, Engeren en Westphalen te handelen, mits zij aldaar dezelfde tolgelden als te Hamburg betaalden.

Het bestand, voorheen door Hertog ALBRECHT met de Friezen getroffen, was naauwelijks ten einde, of die van Westergoo overrompelden Staveren. De Friezen zonden hierop Afgevaardigden naar AMSTERDAM, alwaar een dag tot eene algemeene bijeenkomst beraamd werd, op welken aldaar een bestand werd getroffen, dat drie jaren duren zoude en den 1 Augustus 1414 inging.

De Schotten, met welke omtrent dezen tijd ook al eenige handel gedreven werd, kregen in het jaar 1416 in den zin, om te beproeven, of zij door rooverij meer voordeel, dan door eenen wettigen handel, konden behalen; waardoor AMSTERDAM ook niet weinig nadeel werd

toegebragt. Naauwelijks echter was de stad gemagtigd, om de kapers te mogen aanvallen en opbrengen, terwijl aan de Regering het regt gelaten werd, om daarover uitspraak te doen, of dit stout bestaan werd gestuit, en Graaf WILLEM, die zich toen juist in Engeland bevond, ging aldaar een verdrag van koophandel met de Regering van Schotland aan. Omtrent te dien zelfden tijde sloot de Graaf een ander verdrag met de Heeren van Egmond en IJsselstein, tot welks nakoming zich, onder andere steden, ook AMSTERDAM verbond, op de belofte dat de Graaf haar deswege schadeloos zoude houden, belastende de stad zich, bij die gelegenheid, met eene schuld van 13,000 Fransche schilden (27,300 Nederl. guld.) ten behoeve van den Heer VAN EGMOND.

Toen Graaf WILLEM, voor zijne eenige dochter, de in de geschiedenis, door hare ongelukken, beroemd geworden JACOBA VAN BEIJEREN, begon te zorgen, om haar de opvolging in het grafelijk bewind te verzekeren, bewilligde AMSTERDAM niet alleen in hetgeen door den Graaf te dien opzigte bepaald werd, maar deed ook, na zijnen dood, den 31 Mei 1417, hare beloften gestand, door zich, met eene lijfrente, ten behoeve van de Gravin, te belasten; die, tot erkentenis, den Burgemeester IJSBRAND HEINEN tot haren Wisselaar aanstelde, even als hij zulks van haren vader geweest was, en den Schout TEYMAN HENDRIKS, die in 1414 reeds Burgemeester geweest was, in zijn ambt bevestigde. Zoo te AMSTERDAM als elders waren de Hoeksgezinden door haren vader zoodanig begunstigd en verheven, dat de andere partij schier geheel gefnuikt scheen; maar, bij de geschillen, die er gerezen waren tusschen Hertog JAN VAN BEIJEREN, verkoren Bisschop van Luik, en zijne nicht Vrouw JACOBA, zochten de Kabeljaauwschen bescherming bij den eerstgenoemden, die hen met open armen ontving. JACOBA, nu beginnende te vreezen, dat AMSTERDAM, hetwelk hare zijde hield, even als Rotterdam, door 's Hertogs volk, dat reeds in Amstelland begon te stroopen, mogt overmeesterd worden, zond eenige manschappen naar die stad; daar die echter te gering in aantal waren, om eenen aanval van buiten of beroerte van binnen tegen te gaan, veranderde de Hertog, in strijd met de privilegien, aldaar in 1419 de Regering, daarin alleen leden van de Kabeljaauwsche partij plaatsende. Door deze verandering nu meester van de stad zijnde werd hij door haar bijgestaan in den oorlog tegen die van Utrecht en Amersfoort, die de Hoeksche partij toegedaan waren; gedurende welken oorlog de Amsterdammers, op den 1 October 1420, door de Utrechtschen, die zich in eene hinderlaag geplaatst hadden, met achterlating van meer dan 250 man, zoo aan dooden als krijgsgevangenen, al vlugtende naar de stad gedreven werden. Ter vergoeding van welke nederlaag de Hertog dien van AMSTERDAM, den 18 Januarij 1421, eenige nieuwe regten en vrijheden toestond, onder welke ook was de tolvrijheid voor allen, die tot poorters zouden worden aangenomen. De Amsterdammers waren intusschen ook op middelen bedacht, om zich over deze nederlaag op die van Utrecht te wreken, rustende te dien einde eenige schepen uit, waarmede zij de Eem bezetteden, en alzoo de Utrechtenaars en Amersfoorders, die langs die rivier hunnen meesten toevoer bekomen moesten, niet weinig in verlegenheid bragten. De vijandelijkheden eindigden echter eerst twee jaren later, met een verdrag, dat onder anderen ook door de stad AMSTERDAM bezegeld werd.

Het jaar 1421, dat de Amsterdammers in de kosten van eene aanmerkelijke uitrusting ter zee gewikkeld had, was hun ook in een ander opzigt nadeelig; want op den 23 April van dat jaar werd een derde gedeelte der stad, door eenen fellen brand, in kolen gelegd,

bij welke ramp, behalve een aantal andere gebouwen, een gedeelte van de Nieuwe kerk, het Raadhuis, het H. Geest gasthuis, de kapel der H. stede, nu de Nieuwezijds kapel, en het Beggijnhof eene prooi der vlammen werden.

In het jaar 1424 bewerkten Dirk Holland, Oud-Burgemeester van Amsterdam, en Jan Jan Heinenszoon, Schout der stad, een verdrag met de Friezen, waarbij dezen den Hertog van Beijeren voor Heer erkenden; zelfs ging Amsterdam toen zoo ver, dat zij andere steden aanmaande, om de Gravin te verlaten, en, zoo als zij het uitdrukte, de goede partij te kiezen, tevens sterk arbeidende, om Filips van Bourgondië als Ruwaard te doen erkennen, ten loon waarvan die Vorst, even als Jan van Beijeren, alle de vroeger aan de stad verleende voorregten vernieuwde.

Later togen de Amsterdammers, nevens die van Rotterdam en andere steden, uit, om Schoonhoven, dat de zijde van Jacoba hield, en Gouda, waar die Vorstin zelve zich bevond, te belegeren. In de beide gevechten bij Alphen leden zij de nederlaag, terwijl zij in het eerste hunne banier verloren, en, na het tweede, zes of zeven hunner aanzienlijkste Poorters, die krijgsgevangen gemaakt waren, afstand deden van hun poorterschap, om de belangen der Gravin te omhelzen. Hoezeer de stad door deze verliezen gedrukt en nog bovendien door de Kennemers en Stichtenaars bedreigd werd, bleef zij hardnekkig bij de partij, die zij gekozen had.

In de eerste bede, die Filips van Bourgondië, in naam van den Graaf, deed, moest Amsterdam tot haar aandeel 3000 schilden van 15 stuivers (of 2250 gulden) opbrengen, en hierop was de stad nog 100 schilden (of 75 gulden) schuldig, toen er eene tweede bede uitgeschreven werd, waarin zij 2833 schilden (of 1899 gulden 75 cents) betalen moest, doch daarentegen schonk Filips aan de stad, nadat deze den eed van getrouwheid aan hem afgelegd had, het voorregt van ongehouden te zijn om rekening of verantwoording te doen van de inkomsten der goederen van diegenen, welken, gedurende deze oneenigheid, de stad ontzegd was, of die ze verlaten hadden; gevende Filips haar de vrijheid, om daaruit de kosten van den oorlog te bestrijden. Voorts schonk hij haar de tweejarige bede, voorheen door de dorpen van Kennemerland, West-Friesland en Waterland aan zijne nicht toegestaan, met het regt, om, ingeval eenigen dezer dorpen achterlijk mogten blijven, daarvoor de personen en goederen te mogen aanslaan en bekommeren.

In het beleg van Calais, dat Filips in 1436, toen hij met Frankrijk in oorlog was, ondernomen had, maar dat vruchteloos afliep, werd hij weder door Amsterdam met geld, manschap en schepen ondersteund.

In het volgende jaar werden de Amsterdamsche koopvaarders door de Oosterlingen of Oostzeesche Staten, met welke men in twist geraakt was, genomen, opgebragt en verbeurd verklaard, zoodat men genoodzaakt werd met hen in onderhandeling te komen. Toen deze echter zonder gevolg bleef, gaf Filips aan de Staten bevel, om nieuwe schepen aan te bouwen, waartoe Amsterdam vier baardsen met hun toebehooren leveren moest. De geheele vloot, onder bevel van Klaas de Grebber en Arend Jacobszoon, als Kapiteins, waartoe zij door Amsterdam waren aangeprezen, in zee gestoken zijnde, behaalde vele voordeelen op de Oosterlingen, waarop het in het jaar 1441 tot een tienjarig bestand kwam. Gedurende dezen oorlog waren er 23 schepen van Pruissen en Lijfland genomen, maar nu werden de Amsterdammers beschuldigd

zich in het nemen en deelen van den buit tegen de grafelijkheid en hare regten vergrepen te hebben, waarom Izabella, echtgenoot van Hertog Filips, die, gedurende het afwezen van haren gemaal, deze landen bestuurde, beval, dat alom in het grafelijk gebied de personen en goederen van deze stad zouden worden aangetast, zonder dat men weet, hoe het daarmede verder is afgeloopen.

In de maand Januarij 1444 vonden Lodewyk van Montfoort en Gysbert van Vianen, als Raadsheeren van den Graaf te Amsterdam zijnde, ten einde de jaarlijksche vernieuwing der Wethouderschap te doen, de stad vol beweging, dewijl ieder zijn best deed, om aanhang onder de burgerij te krijgen, waaruit een openbaar oproer ontstond, aan hetwelk zich zoowel Leden der Regering als anderen schuldig maakten, want onder de 40 personen, welke daarom naderhand ten hove gedagvaard werden, waren 18 Leden van de Regering; maar de Gemagtigden van den Hertog troffen den 2 Februarij een verdrag, dat door beide partijen geteekend werd en ten gevolge waarvan de nieuw aangestelde Regenten uit beide partijen genomen werden. De Hoekschen, hiermede echter niet te vreden, wisten te bewerken, dat, op het einde van dit jaar, Reinoud en Gysbrecht van Brederode, met een aantal soldaten, bij nacht, in de stad kwamen, om met hunne hulp, de Kabeljaauwschen de stad te doen ruimen; deze, zich dus onverhoeds overvallen ziende, begaven zich naar Haarlem, alwaar die van hunne partij het spel meester waren, en de Hoekschen even zoo behandelden. De geheele Regering was nu Hoeksgezind en Izabella scheen daarmede vergenoegd. Maar in de maand November 1445 kwam de Hertog met eenige krijgsmagt in de stad, en deed weder alle de Hoeksgezinden de stad ruimen, en besloeg hen in zware geldboeten, terwijl de vorige Regenten weder hersteld werden.

De stad kreeg in 1449 eenige moeijelijkheden met die van Brugge, welke de klagten vernieuwden, die voortijds door die van Pruissen gedaan waren; zij beschuldigden namelijk de Amsterdammers, dat deze hunne schepen hadden doen aantasten, en van hunne goederen berooven. De Regering, die hier over, in naam van de stad, gedagvaard was, wist zich zoo wel te verdedigen, dat zij, in het volgende jaar, door het hof werd vrijgesproken, waartoe waarschijnlijk ook de daarop volgende oorlog met de Gentenaars aanleiding zal gegeven hebben. De dienst, door de stad, bij dezen oorlog, aan den Hertog bewezen, werd wederom met onderscheidene voorregten beloond.

Amsterdam zoude alzoo nog met meer luister het hoofd hebben opgestoken, ware de stad niet weder door eenen fellen brand geteisterd, die in den nacht tusschen den 23 en 24 Mei 1452 ontstaan was, en bijna de halve stad in de asch legde. Ter vergoeding van de hierdoor veroorzaakte schade, verkreeg de stad vrijverklaring van haar aandeel in de tienjarige bede; wordende zij in den brief, waarbij haar zulks verleend werd, door den Hertog de voornaamste koopstad van Holland genoemd. Spoedig werd de herbouwing ondernomen, waartoe die van Utrecht veel bijbragten, dan de bemuring der stad bleef, volgens voorwaarde, door den Hertog, bij het ontslag der bede, op 30 jaren bepaald, al dien tijd achter.

Toen Lodewijk de XI, Koning van Frankrijk, in 1461, aan de Nederlanders de vrije vaart in zijn rijk verleend had, maakten de Amsterdammers daar wel het meeste gebruik van, en deze vaart, ofschoon meer dan eens door opvolgende oorlogen gestremd, is altijd van veel aanbelang gebleven.

Bij de inhuldiging van KAREL *de Stoute*, die zijnen vader FILIPS I, als Graaf van Holland, in 1469 opvolgde, beloofde deze aan de Afgevaardigden van AMSTERDAM, dat hij de stedelijke privilegien eerder zoude vermeerderen dan verminderen; maar hij vorderde tevens eene bede, waarin AMSTERDAM op 2875 schilden van 15 stuivers (of 2156 guld. 25 cents) geschat was; bij deze drukkende geldvordering, werden de stad en hare ingezetenen nog met eene zware pestziekte bezocht.

Ten voordeele der Amsterdammers werd in dit zelfde jaar eene overeenkomst gemaakt met die van Zwolle, over den Bisschoppelijken tol, dien men daar in pacht had; en in 1470 werd het regt van erue, hetwelk betaald werd van erfenissen, die aan buiten de stad wonende personen ten deel vielen, met die van Deventer vernietigd, zoo als in het vervolg met de meeste steden en landen plaats had.

De Graaf, ondertusschen met de voorheen gemelde bede nog niet toekomende, gaf vrijheid, om ten zijnen behoeve, in 1472, lijf- en losrenten in Holland te verkoopen, en verpandde daarvoor, te Amsterdam, de inkomsten van het schoutsambt, hetwelk toen jaarlijks 450 pond van 40 grooten (of 450 guld.) opbragt, alsmede een stuk lands, waarvan 186 ponden (of 186 guld.) kwamen, en de sluis te IJpesloot, die 87 ponden (of 87 guld.) 's jaars opbragt. Alle deze zware sommen strekten ter goedmaking van den oorlog, waarin KAREL met Frankrijk gewikkeld was. Daarbij moesten er, in het jaar 1474, ook schepen zijn, ter vervoering van manschappen naar het leger. AMSTERDAM leverde, gedurende 42 dagen, daartoe 2 baardsen, en in het volgende jaar, toen er ook manschap moest zijn, ten dienste van het beleg van Nuits, trokken eenige Amsterdamsche schutters, onder het bevel van den Hoofdman HENDRIK JANSZOON AKKERMAN derwaarts, en toonden, bij menigen uitval, hunnen moed en hunne bekwaamheid. Maar zoodra KAREL genooodzaakt was, dit beleg op te breken, ondervonden de Zeehandelaars het nadeel van de Fransche kapers. De regering nam spoedig met die van Noord-Holland in overleg, wat hier tegen best konde ondernomen worden, en aan AMSTERDAM werd grootendeels het uitrusten der oorlogschepen toebetrouwd. De Noordhollandsche watersteden werden, zonder eenige kennisgeving van den Graaf, binnen AMSTERDAM beschreven, en er werd eene ordonnantie op den oorlog ter zee beraamd. Men benoemde Admiraals en Vice-Admiraals, en deed de Vloot, sterk 24 wel gewapende en bemande schepen, tot convooi der koopvaardijschepen, 80 zeilen uitmakende, in zee steken. KLAAS ROELENSZOON, gebood als Admiraal over de geheele Vloot, die de uitreize gelukkig volbragt; maar op de thuisreize, zich niet zoo digt bijeenhoudende, geraakte het grootste deel, met zout geladen, in handen der Franschen, waarbij AMSTERDAM en Hoorn het meeste nadeel leden. Ter meerdere drukking kwam hierbij een nieuw verschil met Denemarken, over de tollen, die Koning CHRISTIAAN I gedurende den Franschen oorlog verhoogd had. Men zond dus eenen Gezant derwaarts, en men vernederde zich zoo verre, dat Burgemeesteren, bij de onderteekening van den brief, schreven: *Uwe ootmoedige en arme stede van* AMSTELREDAMME. Ook was de stad, te dien tijde, in eenen toestand, dat deze titel in waarheid op haar konde toegepast worden; want de geldmiddelen waren ten behoeve van den Hertog gebezigd, zoodat de regering zich genoodzaakt zag, ter goedmaking van alle zware uitgaven, de accijnsen op de levensmiddelen te verhoogen; bovendien leden de kooplieden zware slagen, en eene menigte aanzienlijke personen verliet de stad. Om dit echter voor te komen, werd bepaald, dat niemand met der woon

naar elders mogt vertrekken, zonder zijn aandeel in de stads schulden betaald te hebben. Daarbij was de stad zoo uitgeput, dat de uitgetrokken manschappen hunne betaling niet konden bekomen vóór in het volgende jaar 1477.

Daar de inbreuken, welke Filips van Bourgondië en Karel *de Stoute* op de stedelijke voorregten gemaakt hadden, weder geheeld werden, doordien Maria van Bourgondië, nadat zij haren vader, Hertog Karel, was opgevolgd, het Groot Privilegie verleende, bekwam Amsterdam ook weder het bijzondere voorregt, om een dubbel getal Schepenen te benoemen, hetwelk door Hertog Karel onderscheidene malen verkracht was. Na alzoo voor de handhaving der voorregten van de stad te hebben gezorgd, strekte zich de vlijt der Regering ook tot hare veiligheid uit; waartoe zij zich van het Slot te Muiden verzekerde, terwijl zij, om de rust van binnen te bewaren, lieden van beide de partijen in de regering aanstelde. Tevens was men voor de veiligheid ter zee bedacht en hiertoe werd er te Amsterdam eene vloot van 35 schepen uitgerust, die de Fransche vloot noodzaakte naar hare havens terug te keeren, en die, door het nemen van eenige Fransche schepen, de kusten van Frankrijk zoodanig verontrustte, dat dit rijk zich genoodzaakt zag een bestand aan te gaan. Almede bevonden zich de Amsterdammers bij het beleg van het slot te Schagen, waartoe de Stadhouder van Holland, Wolfert van Borselen, zich verpligt zag, ten einde Albert, Heer *van Schagen*, tot rede en onderdanigheid te brengen.

Na de inhuldiging van Maria van Bourgondië en Maximiliaan, Aartshertog *van Oostenrijk* met wien zij inmiddels gehuwd was, welke te Amsterdam in April 1478 plaats had, bezwoer Maximiliaan wel alle de stadsvoorregten, die, zoo door zijne voorzaten als door zijne gemalin, aan de stad verleend waren en daaronder het Groot Privilegie, maar bragt de stad daarentegen ook in de verpligting, om ten behoeve van Vrouw Maria, ter somma van 3300 ponden van veertig groot (uitmakende even zoo vele guldens van ons tegenwoordig geld), lijfrenten te verkoopen, waarvoor de grafelijke inkomsten van Wieringen, tegen den penning elf, door den Hertog verpand werden; terwijl zij bovendien nog haar aandeel moest dragen in eene buitengewone bede van 60,000 Filipsschilden (of 50,400 guld.)

Doordien Gelderland weigerde om Maximiliaan en Maria te huldigen, ontstond er in 1479 een oorlog, die allernadeeligst voor de stad was, en het eerst tusschen de Amsterdamsche en Harderwijksche visschers gevoerd werd, waardoor Amsterdam zelfs met Enkhuizen en Hoorn in moeijelijkheden geraakte, welke evenwel, om het algemeen belang, spoedig vereffend werden. Gedurende den Gelderschen oorlog, die, in het jaar 1481, met de inhuldiging der Landvorstin, eindigde, deed Maximiliaan weder eene bede van 80,000 Filips-klinkaarts (of 67,200 guld.) in het jaar, gedurende den tijd van acht jaren, waarin Amsterdam, na het bedingen van eenige voorregten, bewilligde.

David van Bourgondië, vijf en vijftigste Bisschop van Utrecht, door de Utrechtenaars genoodzaakt zijnde de stad te ruimen, en te Wijk bij Duurstede zijn verblijf te nemen, riep de Amsterdammers te hulp, die in 1479 zich van het Slot te Abcoude meester maakten. Utrecht was nu de eenige stad, die de Hoeksche zijde hield, waaruit men ligtelijk voorzien kon, dat de onlusten met die stad eerlang tot heviger dadelijkheden zouden uitbarsten, dies men te Amsterdam alle voorzorgen nam, tegen eenen aanval van die zijde; onder anderen begon men in 1481 de stad te versterken, terwijl men schikkingen beraamde op de

verdeeling der wachtplaatsen voor de schutterij. In den nacht, tusschen 9 en 10 December 1481, werd Naarden door de Utrechtenaars bij verrassing ingenomen, maar het berigt, dat de Amsterdammers met die van Muiden en Weesp in aantogt waren, om Naarden te hernemen, was genoegzaam, om hen, na het vorderen van 14,000 gulden brandschatting, de vlugt te doen nemen; maar achterhaald wordende, moesten zij een gedeelte van den buit en eenige medegenomen gijzelaars achterlaten. Geen minder voordeel behaalden de Hollanders op de Stichtenaars bij Westbroek, alwaar deze laatsten geheel verslagen werden en hunnen wimpel of banier in den steek lieten, die ten teeken der overwinning in de Oude kerk te Amsterdam werd opgehangen. In het volgende jaar gingen de Utrechtschen nog al voort met de stad te bedreigen, waarom in de maand Augustus bevolen werd, dat alle zeeschepen, die vóór de palen lagen, van daar moesten vertrekken, om plaats te maken voor anderen, die de stad dacht bijeen te brengen. Ook werd aan de Rijn- en andere schippers gelast, zich naar Muiden te begeven, om het volk, dat Maximiliaan bijeen verzameld had, naar Sparendam over te voeren, terwijl de Schutters bevel kregen, om den 6 September, met hun harnas op de plaats (den Dam) te komen, om, als de steeklok luidde, scheep te gaan en de banier te volgen, op verbeurte van lijf en goed. Deze, uitgevaren en op de hoogte van den Eem gekomen zijnde, bemagtigden twee Utrechtsche schepen, het éene geladen met koorn, het andere met salpeter, buskruid, steenen klooten en pijlen, ter waarde van 2000 Rijnguldens. Deze oorlog eindigde in 1483 wel met een verdrag, maar men gebruikte echter de voorzorg, om de sloten te Vreeland en te Abcoude in pandschap te houden, alzoo de Bisschop buiten staat was, om de bepaalde som te voldoen. Maximiliaan, die inmiddels, na het overlijden zijner gemalin, als Ruwaard en voogd van zijnen oudsten zoon, het bewind in handen gekregen had, liet dan ook de beide genoemde sloten zoo lang onder stads bewaring; waarop die van Abcoude in 1484 den eed van getrouwheid aan Burgemeesteren deden.

Maximiliaan, in 1485 tot Roomsch Koning verkoren zijnde, kwam Amsterdam bezoeken, waar hij met de Regering eene nieuwe ordonnantie op de scheepvaart maakte en tevens de middelen beraamde, om de Vlamingen, die hem het regt van voogdijschap over zijnen zoon wilden betwisten, te water aan te vallen. Na het vertrek van Maximiliaan ontdekte men, dat de Hoekschen, die nu buiten allen bewind waren, gedurende de Vlaamsche onlusten, eenen aanslag tegen de stad in den zin hadden; daarop werd de schutterij in zes wijken verdeeld, in elke wijk eene verzamelplaats vastgesteld, en alle de schepen, die in winterlaag lagen, binnen gehaald.

Maximiliaan, in 1488 door die van Brugge binnen hunne muren gevangen gehouden zijnde, zag zich niet zoodra in veiligheid, of hij trachtte zich over dezen hoon te wreken, waartoe Albert, Hertog van Saksen, hem met een leger te hulp kwam. Tot betaling van dit leger moest ook Amsterdam het hare bijdragen, waartoe zij erfelijke rente verkocht, en van onderscheidene personen 10,240 pond van veertig grooten (zijnde even zoo veel guldens van ons tegenwoordig geld), tegen den penning 16 ontving; Maximiliaan ontving daarvan zelf, 9600 pond, en de overige 640 werden, op zijn bevel, uitgekeerd aan Mr. Hendrik Wolfaards, die hem eene dergelijke somme op het baljuwschap van Amstelland, Waterland en de Zeevang geschoten had. Ter vergoeding hiervan werd aan de stad beloofd, dat zij genieten zou de grafelijke

inkomsten, als 200 pond van de gemelde baljuwschappen, 350 ponden van de sluis te Grootenbroek en 30 pond van die te Medemblik; maar, ofschoon daarvan goede brieven gemaakt waren, kon de stad de inkomsten van die twee gemelde sluizen nimmer bekomen.

Te dezen tijde leden de kooplieden zware verliezen door de roofzucht der Engelschen, die niet nalieten, ofschoon het vrede was, hunne schepen te nemen en te berooven. Men kreeg nogtans de voornaamste roovers in hechtenis, maar er bevonden zich te Amsterdam lieden, die trouwloos genoeg waren, om de gevangenis te openen en de roovers op vrije voeten te stellen.

Nadat Rotterdam, in den nacht van 19 November 1488, door de Hoekschen, onder Jonker Frans van Brederode, ingenomen en het Slot te Woerden mede door de Hoekschen, onder Jan, Burggraaf *van Montfoort*, bemagtigd was, werd in Januarij des volgenden jaars, op bevel van Maximiliaan, te Leyden eene algemeene dagvaart der steden beschreven, waarop die van Dordrecht, Gouda, Brielle, Haarlem, Leyden en Amsterdam overeenkwamen, dat de vier eerst gemelde steden, de stroomen zouden sluiten en de anderen, wier Poorters waren uitgetrokken, Schiedam bewaren, voor welke stad de Hoekschen dan ook het hoofd stieten. Amsterdam werd, voor de dienst in dezen betoond, begiftigd met het voorregt, dat haar vang- en banregt tot op 1000 roeden uitgebreid werd, terwijl haar tevens vergund werd, om ten eeuwigen dage de Roomsch koninklijke kroon boven het stadswapenschild te mogen voeren.

Om de Hoekschen te temmen besloot Maximiliaan in 1490 tot de belegering van het Slot te Montfoort, dewijl de herovering van Woerden, waaraan Amsterdam grootelijks gelegen was, daarvan afhing. Om dit met kracht door te zetten, werd bij den Raad der stad besloten, om 12,000 Andriesguldens bij leening op te nemen, ter uitrusting van eenige schepen van oorlog. Toen werden Montfoort en Woerden gewonnen, en Sluis, de eenige verblijfplaats der Hoekschen, later ook ingenomen zijnde, werd hiermede een einde gemaakt aan den langdurigen tweespalt der Hoekschen en Kabeljaauwschen.

Filips II, in 1494 de regering van zijnen vader Maximiliaan, die inmiddels Keizer geworden was, overgenomen hebbende, beroofde de stad wel van hare voorregten, maar onthief haar niet van de schulden, die gedurende het bewind van zijnen grootvader en vader gemaakt waren, zoodat er niets anders op was, dan nieuwe belastingen te heffen, die toen meer bezwaarden dan vroeger; want de stad had geene andere inkomsten, dan hetgene van de belastingen, de waag, de wijnaccijns en de paalkist kwam, maar uit dit laatste moesten weder de kosten tot onderhoud van baken en zeetonnen benoodigd, goed gemaakt worden; nogtans werd door Filips het Baljuwschap van Amstelland in pandschap gesteld, gelijk dan Burgemeesteren aldaar eenen Baljuw aanstelden.

Ondertusschen nam de Amsterdamsche koophandel en zeevaart, te midden van den oorlog, toe. In het laatst van 1497 kwam er onder anderen een groot getal van koopvaardijschepen met velerlei waren vóór de stad aan. Voorts blijkt de aanwas van den koophandel der stad in het Noorden, uit een privilegie van Jan II, Koning van Zweden, Denemarken en Noorwegen, den 26 December 1498, gegeven, waarbij hij aan de stad Amsterdam en aan de gemeene Hollandsche steden, die hem gemagtigden hadden toegezonden, vergunde, twee derden van hunne gestrande goederen te mogen naar zich nemen,

mits bergloon en kosten betalende; terwijl hij den volgenden dag de stad Amsterdam in het bijzonder nog den vrijen handel op Noorwegen, met name op de stad Bergen, toestond.

Bij den oorlog, die in 1504 met de Gelderschen uitgebarsten was, hadden Amsterdam en de Noordhollandsche steden, onder bevel van Pieter van Leeuwaarden, eene vloot gereed gemaakt, die op de Zuiderzee kruiste, en omtrent den Eem lag. Toen de Gelderschen, waarbij zich een groot getal visschers van Harderwijk gevoegd hadden, op de Amsterdammers afkwamen, zakten de Hollanders, die niet genoegzaam van krijgsbehoefte voorzien waren, af, tot op de hoogte van het Slot te Muiden, van waar zij een klein vaartuig naar Amsterdam zonden, om buskruid te halen; eer dit echter terug kwam, had de vloot het anker geligt, en was naar Waterland gestevend, op welk gewest de Gelderschen het gemunt hadden. Het vaartuig met buskruid kwam ten laatste bij de vloot, en toen had men gaarne de Waterlandsche visschers, die zich hier omstreeks in zee bevonden, aan boord genomen, ten einde de manschap te versterken, maar dezen gingen door, zoodra de vijand in het gezigt kwam. Op de hoogte van Marken werd het eerste vijandelijke schip aangetast; gedurende het gevecht werd de vloot door de Monnikendammers, die er met kleine vaartuigen naar toe roeiden, versterkt. Lang duurde het, eer de strijd beslist was. Maar, toen twee of drie van de grootste Geldersche schepen zich een weinig van de vloot verwijderden, ten einde een Frieschen koopvaarder te bemagtigen, gelukte het aan de Hollanders de overwinning te behalen. Zij maakten hier vele gevangenen, die men, uit vrees voor de kosten van hun onderhoud, noch te Monnikendam, noch te Muiden, noch te Amsterdam wilde ontvangen; maar Jan Benning Janszoon, Schout dezer laatste stad bragt te weeg, dat men de meesten op hunnen eed ontsloeg, anderen betaalden hun losgeld; en de schepen der Gelderschen, die het geluk hadden te ontsnappen, liepen met eenen gunstigen wind naar huis. Vóór dat het jaar 1504 geeindigd was, maakten de Gelderschen zich weder tot eenen nieuwen togt op de Zuiderzee gereed; waarom men te Amsterdam ook wederom bezorgd was voor overrompeling, en daartegen alle voorzorgen in het werk stelde. Zoo werd er door de regering bevolen, dat de Lastaadje (nu de Geldersche kade), waar toen veel hout lag, geheel en al moest ontruimd worden; dat men alle waterschepen zoude zeilvaardig maken; dat alle ruiters, in stads soldij staande, zich gereed moesten houden, om te kunnen scheep gaan; en dat niemand, na het luiden der boevenklok, die ten 9 ure des avonds begon, zonder lantaarn op straat mogt komen; maar dit maal kwam men met den schrik vrij.

In 1505 werd het verbod van uitvoer van granen weder ingetrokken, en de stad ontheven van de grafelijke tollen te Wezel, Keulen en Venlo; terwijl zij ook in het genot van onderscheiden voorregten hersteld werd.

In het jaar 1507 kreeg Amsterdam nog eenige nieuwe voorregten van Christiaan Koning *van Denemarken*, die zeer ten voordeele van den koophandel strekten, daar ook het regt van exue, voor gestrande of verongelukte schepen en goederen, vernietigd werd.

De Gelderschen in 1508 het gemaakte bestand verbroken hebbende, stelden de Amsterdammers weder alle de vorige behoedmiddelen te werk, men beraamde zelfs een ontwerp tot het afbreken van eenige huizen, en toen Muiden en Weesp in handen van den vijand gevallen waren, onderging de geheele Lastaadje dit lot. Sommigen verhalen, dat de

Gelderschen, te dezen tijde, eenen aanval deden op het Roode blokhuis, zijnde een gebouw, dat op palen stond, aan de toenmalige Haarlemmerpoort, doch, dat zij zoo wel ontvangen werden, dat zij met schande terug weken. Vast gaat het, dat Karel van Gelder in het jaar 1508 eenen Priester naar Amsterdam zond, om de stad op te eischen en de regering te vergen, dat zij hem voor Heer aannamen. Hij bekwam tot antwoord, dat de stad den Koning Filips trouw gezworen had, die zij, zijne kinderen, houden wilde, en dat de burgerij nog niet in zulk eene engte gebragt was, dat het haar gelustte van Heer te verwisselen. Intusschen wapende men zich tegen eenen nieuwen aanval, en werd al, wat buiten de St. Antoniepoort stond, afgebroken, ja zelfs de Doelen der handboogschutters, toen een prachtig gebouw, staande buiten die poort. Ook bood men mannelijken tegenweer, toen de vijand tot tweemalen toe eenen vergeefschen aanval op de schans aan de IJpesloot beproefde. Na het mislukken van den tweeden aanval, liepen de Geldersche vlugtelingen eene bende Amsterdamsche poorters, onder het geleide van Reinier Mostert, in den mond, zoodat vele hunner werden gevangen genomen en op St. Olofspoort gezet werden.

Den 15 October 1508 leed de stad veel door eenen zwaren storm en watervloed, welk onheil haar bedacht deed zijn, om in het volgende jaar bij Maximiliaan aan te houden, dat haar het opzigt over den Muiderdijk werd afgestaan, zoo als geschiedde.

De oorlog met de Hansesteden, die in 1510 ontstond, en in welken de stad, om haar belang bij den koophandel, deel moest nemen, werd wel spoedig, door middel van een bestand, ten einde gebragt, maar de stad had daarbij evenwel veel schade geleden.

De Gelderschen, met wien men nu weder in oorlog geraakt was, kwamen van Utrecht voor Amsterdam, staken de Lastaadje, benevens 21 schepen, die in de Oude Waal lagen, in brand, en trokken toen weder af. Na dezen overval werd gelast, dat de poorters, des avonds te zes uur, ter wacht moesten komen, en op zestien plaatsen rondom de stad de wacht houden. Hertog Karel van Gelder, in het jaar 1514, in Groningen gehuldigd zijnde, bemagtigde eenige steden in Friesland. Om hem te keer te gaan, kwam Hertog Joris van Saxen te Amsterdam, ten einde zich daar van voorraad te voorzien, maar vóór Hoorn komende, werden de voorraadschepen door de Friezen bemagtigd. De Saxische Hertog, niet bestand zijnde tegen de Gelderschen, droeg al zijn regt op Friesland aan den Graaf van Holland over, die hierdoor, in 1515, weder met de Gelderschen in oorlog kwam, waardoor groot nadeel werd toegebragt aan den Amsterdamschen koophandel, welke in 1518 niet minder te lijden had van de zeeschuimerijen van Groote of Lange Pier, welke de Zuiderzee onveilig maakte, terwijl onderscheidene schepen die te Amsterdam te huis behoorden, in de Zond aangehouden werden, op last van Koning Christiaan, die zich van dat middel bediende, om de betaling te krijgen van de sommen, welke hem toegelegd waren, als bruidschat, bij gelegenheid van zijn huwelijk met Isabella van Oostenrijk, eene zuster van den toen regerenden Graaf Karel II, als Duitsch Keizer meer onder den naam van Karel V bekend. Te dezer gelegenheid verbond Amsterdam zich tot de betaling van 45,300 guld., op voorwaarde van die te mogen korten op de ingewilligde bede van 80,000 pond. Op deze belofte deed Karel aan Christiaan toezegging, dat de geheele som der bruidschat zoude voldaan worden, waarop het ontslag der aangehouden schepen volgde; terwijl Karel, tot erkentenis van deze dienst, in het jaar 1519 alle

de stads privilegiën en voorregten, tot hiertoe aan haar verleend, bevestigde.

De oorlog met de Gelderschen was nog niet geëindigd, of die met Frankrijk nam reeds eenen aanvang, en de jaren 1521 en 1522 toonden duidelijk, hoe men tegen de Engelschen op zijne hoede moest zijn, dewijl zij in het laatst gemelde jaar zich van de Oostersche vloot meester maakten, waarbij echter de ingezetenen van Amsterdam weinig nadeel leden, alzoo de meeste schepen in de Oostzee tehuis behoorden. Geen minder zorg ontstond er voor het koopbelang, door het onttroonen van Christiaan II, Koning *van Denemarken*. En ofschoon zijn opvolger, Frederik I, de vrije vaart der Hollanderen bevestigde, was men echter beducht voor de Lubekkers, die, zoodra zij het verblijf van Koning Christiaan in deze landen, werwaarts hij geweken was, verstaan hadden, hunne vijandelijkheden tegen de Hollanders en Zeeuwen begonnen. Maar hetgeen ten voordeele van den koophandel strekte, was, dat, door het verwijden der zeegaten, de schepen gemakkelijker over Pampus konden geraken, ofschoon de stad anders in het algemeen daardoor een onherstelbaar nadeel werd toegebragt, aangezien het water, dat voorheen zoet was, hierdoor brak en onbruikbaar werd, hetgeen dan ook de visscherij in de stadsgrachten te niet deed loopen, en de stad voorts aan oneindige kosten, tot het uitdiepen dier grachten benoodigd, onderhevig maakte.

In het jaar 1528 bewilligde de stad in het verkoopen van renten ten behoeve van den Graaf. Ook stemde men voor stads aandeel in eene bede van 130,000 guld., ten behoeve van zijn huwelijk in 1529, in welk jaar de regering voor stads rekening, van den Heer van Brederode, de ambachtsheerlijkheden van Amstelveen, Sloten, Sloterdijk en Osdorp kocht, voor eene somme van 3000 Karelsguldens ééns, en voor 360 pond. van 40 groot of 360 guld. onlosbare erfrente 's jaars.

In het volgende jaar 1530 werd de voorspoed niet weinig beknepen door eenen zwaren watervloed, gevolgd van eenen, voor dien tijd, hoogen prijs der granen; maar nog zwaarder was de geweldige watervloed van 2 November 1532; waarbij nog kwam een geweldige brand in 't Reguliersklooster, zoo men wil, door de Monniken zelve veroorzaakt, om daardoor van schulden ontlast te zijn.

Op eene dagvaart der steden, alhier gehouden in 1533, was de Regering van Amsterdam de eerste, die stemde in eene buitengewone bede van 50,000 gulden, ofschoon zij tevens onwedersprekelijk bewees, dat de pas aangevangen oorlog aan de stad voor haar aandeel reeds meer dan 20,000 guld. gekost had; doch door deze bewilliging bewerkte zij ook, dat 's lands vloot nog in de maand September in zee liep en voor de Nederlandsche koopvaardijschepen de Zond opende.

Door het drukken van het Nieuwe Testament, naar de vertaling van Luther, in 1533 te verbieden, maakte men de zaak der Hervorming hier levendig. De Redenrijkers hadden hier ter stede reeds meer dan eens getoond, welk gevoelen zij omhelsden, waarom ook negen van hen ter bedevaart veroordeeld waren, en ofschoon de Hervorming hier meer en meer veld bleek te winnen, gedroeg de Regering van dien tijd zich zeer gematigd; maar toen de Wederdoopers de zaak met hun oproerig gedrag bedierven, was de Regering niet langer in staat hare ingezetenen ten hove te beschermen; want na den aanslag van dezen zoo woesten als onbezonnen hoop, in 1534, om zich van Amsterdam meester te maken, werd bij het hof, bij de Regenten en bij de gemeente alhier alle begeerte naar Hervorming vol-

gens hun gedrag beoordeeld. Waar ook heeft men ooit dwazer daad gezien, dan van die zoo beruchte zwaardloopers, die op den vollen middag naakt en met bloote zwaarden door de stad liepen, zonder echter iemand te beschadigen, maar met het doel, om de stad in beroering te brengen. Zij werden ook spoedig door de schutterij ontwapend en gevat, ten einde hunne straf te ontvangen. De Stadhouder van Holland, die met eenige Raadsheeren herwaarts gekomen was, nam zulke maatregelen met de Regering, dat men voor eenen aanval van buiten niet zeer bevreesd behoefde te zijn. Ongelukkig was het, dat de Regering de schuld van deze beroeringen dragen moest, als of zij, door hare slapheid, oorzaak van dit woest bedrijf geweest was, wordende, uit hoofde van die beschuldiging, de Schout van zijn ambt ontzet. Toen de geest van muitzucht eens plaats gegrepen had in het hart des volks, haperde het aan geene middelen, om dien aan den gang te brengen. Te dien einde verspreidde men een walsch gerucht, alsof meer dan 200 burgers, des nachts, van hunne bedden zouden geligt en naar 's Gravenhage gevoerd worden. Op dit gerucht begaven zich, tegen den avond, eene groote menigte naar den Dam, om hier tegen te waken. Twee Burgerhoplieden, Joost Buik en Jan Hollesloot, verzekerden het volk, dat dit slechts een uitstrooisel was. Men ging wel voort met de oproermakers te straffen, maar des niet tegenstaande waagde het Jakob van Kampen, die den titel van Bisschop aangenomen had, om hier heimelijke vergaderingen te houden, en de zijnen tot alle spoorloosheden aan te zetten, zoodat eindelijk op den 11 Februarij 1535 het lang gevreesd geweld zijnen aanvang nam, met het vreemde en nog onzinniger bedrijf der naaktloopers, die als van hun verstand beroofd de stad op en nederliepen, onder een ijsselijk gehuil van wee! wee! wee! de wrake Gods! de wrake Gods! Daarop volgde de komst van Jan van Geelen, welke dezen dwazen hoop nog meer aan het woeden hielp. De aanslag, om zich van de stad meester te maken, was bepaald op den 10 Mei, des avonds na het luiden der stadhuisklok, doch de Burgemeesters kregen tegen den avond de lucht van den aanslag, dien zij echter eerst in den wind sloegen, waardoor de Herdoopers reeds meester van het stadhuis waren, alvorens men middelen beraamde om den aanslag tegen te gaan. Nu werden echter alle toegangen naar den Dam wel bezet, maar Burgemeesters besloten niets te beginnen, vóór dat het dag was. De Burgemeester Pieter Kolyn, die, niet vervolgziek zijnde, in verdenking geweest was van Lutheranerij, thans willende toonen, wie hij was, stelde zich aan het hoofd der burgerij. De oproerigen, de burgers ziende naderen, trokken hen tot aan de waag te gemoet, dreven hen terug, doodende of wondende al wat hun voorkwam, en onder anderen Kolyn, die door hen, met een vergiftigd lood, werd doodgeschoten. Gelukkig, dat de jongste Burgemeester, Goossen Janszoon Reekalf, goede orders wist te beramen, alzoo buitendien de burgerij zou hebben moeten zwichten. Deze, een ervaren krijgsman zijnde, deed de toegangen naar den Dam beter voorzien en met hopzakken stoppen, nam vervolgens op de vischmarkt, vrijwillig volk op maandgeld in dienst der Burgemeesteren, en deed dit eenen eed afleggen, dat het, na het verdrijven der oproerlingen van den Dam, den eersten aanval op het stadhuis zoude doen. De Wederdoopers hielden zich hier stil, vertrouwende op hunnen gewaanden Profeet, die beloofd had, dat daags daaraan meer volk zou opkomen; ook de burgers hielden zich, gedurende den nacht, stil, terwijl de Wederdoopers dien op het stadhuis doorbragten, onder het

singen van psalmen. Met het aanbreken van den dag, zag men hen heen en weder loopen; nadat zij van de waag en den Dam naar het stadhuis gedreven waren, maakten de burgers zich van de waag of redenrijkerskamer meester, om den Dam schoon te houden, schietende van daar door de vensters op het Stadhuis, zoo dat de oproerlingen zich in de achter- of bovenvertrekken verbergen moesten. Burgemeester Reekalf deed toen twee groote slangen en een ander stuk geschut op den Dam aanvoeren, onder het geroep der gemeente, dat er aan het stadhuis niets gelegen was, al ging het met alle oproermakers te gronde. Doch de Burgemeesteren begrepen, dat het genoeg was, als de deuren slechts opengeschoten waren, terwijl de aangenomen manschap gelast werd, zoo haast het schot gedaan was, op het stadhuis aan te vallen. Met het tweede schot stortte de deur met stijl en al in; daarop geschiedde de aanval met een ijsselijk geschreeuw door de Waardgelders, welke van de burgers gevolgd werden, drijvende de oproerigen tot in de verborgendste vertrekken; die men levend vond werden toen allen gevangen; de dooden en gekwetsten sleepte men bijeen. Vijf en twintig van hen waren nog meester van het binnenste gedeelte van het stadhuis, en verdedigden zich daar zoo woedende, dat men niet durfde aanvallen. Hierop beklommen eenige burgers de vensters van buiten, en vielen hen toen van eenen kant aan, van waar zij dit niet verwachtten. Twaalf werden er levende gegrepen. Van Geelen had de vlugt boven op den toren genomen, die naast het stadhuis stond en werd daar zoo beschoten, dat hij nog half levend naar beneden viel. De overigen werden naar verdiensten gestraft.

In het jaar 1541 werd het verlofgeld op de granen door Keizer Karel V weder ingevoerd en dit maakte te Amsterdam zoo veel beweging, dat 's Keizers Ontvanger heimelijk ter stad uitgeholpen werd, om hem niet bloot te stellen aan de woede van het graauw; het verlofgeld werd nu weder ingetrokken, op voorwaarde, dat Amsterdam een derde betalen zoude van 25,000 gulden, welke aan den Keizer moesten voldaan worden.

Toen Karel V in het jaar 1542 aan Frankrijk, Zweden, Denemarken en Gelderland den oorlog verklaard had, werden de schepen der Amsterdammers door de Denen genomen en de Zond gesloten; daarop volgde de vrees voor den inval van den Gelderschen Veldoverste Maarten van Rossem, waarom de huizen op de Lastaadje weder afgebroken werden; hierbij kwam nog, dat men, willens of onwillens, moest stemmen in de bede van 60,000 gulden en daarenboven in het betalen van den honderdsten penning. Dit laatste, ofschoon slechts voor eens bepaald, moest in het volgende jaar ten tweedemale geschieden, en daarenboven moest men toen weder bewilligen in eene bede van 90,000 gulden, en eene leening van 6000 gulden, aan welke penningen de Regering niet zonder het invoeren van nieuwe imposten wist te geraken.

Om den oorlog met de Protestanten in Duitschland voort te zetten, werd van de Staten, voor den tijd van vier jaren, eene bede van niet minder dan 600,000 gulden gevorderd. De Regering van Amsterdam stemde, voor het stads aandeel, daar gereedelijk in; want door het gedrag der Wederdoopers had zij eenen haat tegen de nieuwe leer opgevat, en was meer geneigd tot vervolging geworden, waarin zij straf genoeg te werk ging. En opdat Burgemeesteren hierin hunnen moed te beter mogten koelen, vond de Keizer goed, om, in het jaar 1545, het banen vangeregt der stad eene mijl verder uit te breiden.

Vóór dat Karel V de regering der Nederlanden geheel en al aan zijnen zoon Filips II overdroeg, moest men, in het jaar 1551, om

zich tegen Frankrijk te kunnen verzetten, weder toevlugt nemen tot de invoering van het haardstedegeld, ter goedmaking van eene som van 53,000 gulden, waarin AMSTERDAM gereedelijk bewilligde. Toen dit echter niet toereikende was, werden er in het volgende jaar nog voor 50,000 gulden aan los- en lijfrenten verkocht. In 1553 moest men weder bewilligen in eene bede aan Holland gedaan van 300,000 gulden en in Augustus in eene tweede van 200,000 gulden; ter goedmaking van de eerste moest een tiende penning van de huizen betaald worden, hetgeen binnen de stad toen 13,000 en eenige honderd guldens bedroeg. In 1554 werd er weder eene bede van 200,000 gulden geeischt, waarom men genoodzaakt was voor 86,000 ponden erfelijke renten te verkoopen, waartegen de Keizer aan de stad het gruitgeld, zijnde een duit van iedere ton biers, voor 75 guld. in het jaar, verpachtte. FILIPS stond dit gruitgeld naderhand voor 4500 ponden geheel aan de stad af.

In het jaar 1556 bewilligden AMSTERDAM en de Noordhollandsche steden, om zes schepen, bemand met 500 koppen, in zee te brengen, op voorwaarde, dat het gemeeneland de kosten zoude dragen tot 19,000 gulden toe. Deze uitrusting geschiedde tot dekking van de graanvloot, die men reikhalzend uit de Oostzee te gemoet zag, alzoo er groot gebrek aan granen, en de schaarschheid van levensmiddelen ongemeen was; terwijl deze ramp nog verzwaard werd door eene pestziekte, die zoo hevig woedde, dat het gasthuis te klein was, om alle de besmetten te bevatten.

In het jaar 1560 werd AMSTERDAM met eenige voordeelen in den koophandel op Denemarken en Duitschland beschonken. Maar in 1563 geraakte zij in een geschil met Hoorn, over het paalgeld, hetwelk, op grond der oude voorregten van 1542, door den Hoogen Raad, aldus ten voordeele van eerstgemelde stad werd uitgewezen: dat die van Hoorn aan de paalmeesters te AMSTERDAM, van alle paarden, koeijen en ossen, die het Vlie, of het Marsdiep, inkwamen, de daarop gestelde penningen betalen moesten.

Ofschoon in het jaar 1561 de stad Haarlem tot eenen Bisschopszetel verheven en AMSTERDAM onder dit bisdom gesteld werd, belette zulks echter niet, dat ter laatstgemelde plaatse heimelijke vergaderingen gehouden werden, door hen, die der Hervorming waren toegedaan. Ook geraakten de ingezetenen in het jaar 1565 in geschil met de Regering, over het betimmeren der Lastaadje, maar de Groote Raad te Mechelen hield de zaak slepende. Hierbij kwam nu nog een twist over den uitvoer van granen, welke zoo hoog liep, dat niet alleen de Regering ten hove van inhaligheid betigt werd, maar dat men tevens verzocht, om verandering in het bepalen van namaagschap onder de Regenten; door deze klagten won men echter niets, dan dat de granen vrij konden uitgevoerd worden, en dat het schoutsambt, voor eene somme van 20,000 guld., weder voor den tijd van zes jaren aan de stad kwam.

Ofschoon de Landvoogdes te AMSTERDAM mannen in de Regering had gesteld, die haar naar de oogen zagen, konde zij echter niet verhinderen, dat eenige der stedelingen zich naar Culemborg begaven, om aldaar de Predikatien van zekeren GERARDUS bij te wonen, noch dat men kort daarop zich, in het geheim, in de nieuwe leer deed onderwijzen, door PIETER GABRIEL, en naderhand meer openbaar door JAN ARENDSZOON, die den 21 Aug. 1566 op de Lastaadje predikte, waarna dit te dier plaatse meermalen herhaald werd. De Burgemeesteren, vernomen hebbende, hoe het graauw in Braband en Vlaanderen de

kerken geplunderd en de beelden verbroken had, en vreezende, dat men dit ook hier mogt ondernemen, waarschuwden de Priesters, dat zij de kerksieraden zouden bergen; dan, terwijl deze hiermede bezig waren, liep het volk naar de Oudekerk, waar zij de beelden verbraken. De schutterij was echter verstandig genoeg, om de verdere plundering te stuiten, waarna de voornaamste Hervormden door Burgemeesteren met list gedrongen werden, om eenige artikelen op het papier te brengen, door welke de rust zoude kunnen hersteld worden. Deze artikelen behelsden: dat vooreerst, tot nader order, de beelden uit de kerken zouden worden weggenomen en de kerken gesloten blijven; dat de predikatien der Hervormden zouden geschieden buiten de stad, zonder den Leeraar of de toehoorders eenig beletsel aan te doen; dat bij onweder aan de Hervormden de Leprozenkerk zoude worden toegestaan, en dat zij, in ziekte of andere ongevallen, zulke Priesters of andere Leeraars mogten gebruiken, als hun goeddacht. De Pastoor, met het H. Sacrament over de straat gaande, zoude geen bel mogen roeren; alle kerkschenderij zoude voortaan verboden worden, en om geloofszaken zoude de een van den anderen niet kwalijk mogen spreken. Ingeval van oproer, mogt ieder zich ter lijfsweer wapenen, doch zich niet van zijne stoep of woonstede verwijderen. De Regenten lieten nog, uit vrees voor oproer, de zaken haren gang gaan, terwijl de Hervormden voor hunne belangen zorg droegen. Maar ongelukkig ontstond er in de maand September 1566 eene nieuwe beroerte, bij het begraven van eenen doode uit de Hervormden in de Nieuwe kerk, hetwelk ten gevolg had, dat het Minderbroedersklooster geplunderd werd. Eenigen van de voornaamste Hervormden begaven zich derwaarts, om, zoo het mogelijk ware, den moedwil tegen te gaan, maar, wat zij ook deden en beloofden, de drift was zoo min te stuiten, als daags daaraan, toen het Karthuizerklooster hetzelfde lot onderging, bij welke gelegenheid aan den Schout vier gevangenen ontweldigd werden, terwijl hij zelf het gevaar ter naauwernood met de vlugt ontkwam. De Regenten, vreezende, dat de woedende gemeente, bij wie zij wel wisten, in geen goeden reuk te staan, den moed aan hen mogt koelen, beraamden weder een verdrag met de Hervormden, die nog altijd naar buiten ter preke gingen, tot dat eens op zekeren Zondag, veel volks in de Minderbroederskerk bijeenkwam, welke plaats men echter niet bekwaam vond, waarom de menigte weder naar buiten ging. Maar Burgemeesteren, duchtende, dat daardoor weder een oproer ontstaan zoude, verzochten zekeren van Nek, dat hij den Predikant in de kerk op den stoel wilde brengen, zoo als nog dien zelfden dag des namiddags plaats had. Daags daaraan werden de beelden en altaren uit deze kerk genomen en daarin banken en stoelen geplaatst.

Op den avond van den 18 December 1566 kwam de Prins van Oranje binnen Amsterdam, waar hij zich alle moeite gaf, om een nieuw verdrag tusschen de Regering en de Hervormden te bewerken. Van welke laatsten hij begeerde, dat zij de Minderbroederskerk weder zouden verlaten, en de preken, even als voorheen, buiten de stad doen. Van de Regenten vorderde hij, dat zij eenige nadere punten zouden beramen; maar deze weigerden dit, zeggende, dat zij zelfs tot het verdrag van 30 September ll. gedwongen waren. Ook behaagde hun niet, dat de Hervormden, op 's Prinsen voorslag, weder buiten de stad zouden prediken, aangezien zij vreesden, dat dit anderwerf oproer zoude veroorzaken. Evenwel stelden zij eenige punten op, onder verklaring, dat zij zulks deden, om den Prins te believen. Maar deze nam hierin geen genoegen en

vervaardigde zelf een ontwerp, dat, den 18 Januarij 1567, door de Vroedschap en de Schutterij goedgekeurd en geteekend werd, op voorwaarde, dat het zoo lang van duur zoude zijn, tot er de Landvoogdes uitspraak over deed. Toen werden 200 knechten bezoldigd, om de rust der stad te bewaren, en predikplaatsen voor de Hervormden aangewezen. Vier gemagtigden, twee uit de Wethouders en twee uit de Hervormden, werden naar de Landvoogdes gezonden, om de bekrachtiging van het door den Prins vervaardigde ontwerp te verzoeken. De twee gemagtigden uit de Wethouders verrigtten echter, zonder de twee uit de Hervormden te kennen, hunne zaken afzonderlijk met den President Viglius en behandelden de anderen als onbekenden; ook reisden zij over Antwerpen terug, zonder den Prins eens aan te spreken of te begroeten, ten einde het voornemen, dat de Regering had, om krijgsvolk in de stad te brengen, te eerder te kunnen ten uitvoer leggen. Het gemeen echter, hier van de lucht krijgende, vervoegde zich, in den nacht, aan het huis van den Burgemeester Buik, hem afvragende wat er van de zaak was. Deze ontkende het ontwerp, en zwoer, bij zijne zaligheid, dat er geen nieuw krijgsvolk geworven of te vreezen was, tot dat een der burgers hem de brieven, door de Landvoogdes, dienaangaande, geschreven, vóór uit de borst haalde. Dit zoude eenen geducht oproer ten gevolge gehad hebben, indien het niet door eenigen der aanzienlijkste Hervormden gestuit was geworden. Er werd nu naauwe wacht gehouden tegen de komst der vreemdelingen, die, zoo uit Friesland, Vlaanderen en Braband, als van elders, meenden binnen te komen, hoewel zij, bij hunne aankomst vóór de stad, door de Hervormden van spijs en drank voorzien werden; op den 20 April werden er nog 400 Burgers in soldij genomen, en onder bekwame opperhoofden gesteld. De haat tegen de Regering werd nog geweldiger, toen men drie dagen later berigt kreeg, dat de goederen der Amsterdammers te Alphen, te Gouda en elders, ten behoeve van den Koning, in beslag genomen waren, hetgeen de Hervormden zeiden, met voorkennis der stedelijke Regering te zijn geschied. Daags daaraan kwam het volk van Brederode vóór de stad, maar de Roomschen en Onroomschen bevlijtigden zich evenzeer, om het buiten te houden, en men moet het, voor een geluk rekenen, dat de aanslag, dien zij tegen de Regulierspoort beproefden, mislukte, want hun getal was niet groot genoeg, om de stad te kunnen verdedigen tegen den Graaf van Megen, die weinige dagen later, met 10 of 12 vendelen geregelde troepen en 6 veldstukken, kwam aanrukken en den 29 April reeds Sloterdijk naderde; terwijl Noircarmes den 8 Mei vóór de stad kwam, om er, met 4 of 5 vaandelen Hoogduitsche soldaten en vier stukken geschut, in te trekken. In persoon binnen gelaten, vertoonde hij zijnen lastbrief aan Burgemeesteren, welke luidde, dat hij, ingeval van weigering, om hem in te nemen, de stad moest belegeren, waarom men, na eenige woordenwisseling, besloot, aan dien last te voldoen, zoodat hij den volgenden dag binnen trok. Nu werd het Minderbroedersklooster, op kosten der Hervormden, in de vorige gedaante hersteld, en de aangenomen burgers uit eed en dienst ontslagen. De Graaf van Megen, vervolgens ook binnen de stad gekomen zijnde, bragt vele uitgeweken Roomsche burgers mede, aan welk hun poorterregt terugeschonken werd. Voorts werd de Schutterij ontwapend en den Hervormden alle mogelijke smaad aangedaan. De vreugd der Roomschgezinden werd evenwel, op den 18 Julij, niet weinig ge-

matigd, door eenen zwaren brand, welke op dien dag in den omtrek van de stad uitbrak, waardoor een olie- en twee korenmolens, benevens 10 of 12 huizen, geheel in asch werden gelegd. De vlam sloeg tot over den Amstel, en zelfs tot aan de St. Anthoniepoort, buiten welke alle huizen, van het hek af, tot aan het Leprozenhuis toe, afbrandden.

Den 25 September maakte de Schout Pieter Pietersz. een begin met het opschrijven van de goederen der Hervormden, waarop degenen, die het eerst aan de beurt lagen, en voor de voornaamste, werden gehouden, de stad verlieten, hetgeen ter waarschuwing voor de anderen strekte. Ook werden den 27 vier personen, die men beschuldigd had van beeldstormers te wezen, opgehangen; den 2 October en den 23 November, hadden dergelijke strafoefeningen plaats. In het volgende jaar 1568 werd, op bevel van Alba, een aanvang gemaakt met het indagen van hen, die zich naar elders begeven hadden, hetwelk gevolgd werd van verbeurdverklaring van goederen en het bannen van personen. Het jaar 1569 leverde weder een tooneel van vervolging op, zoo met het ter dood brengen van hen, die men in handen kreeg, als met het indagen, bannen en verbeurt verklaren der goederen van degenen, die de woede en lagen hunner vijanden ontsnapt waren. Men telde meer dan 128 vonnissen, en, strijdig met de stedelijke voorregten, werden zelfs de goederen der vrouwen, ten behoeve van den Koning, verbeurd verklaard. Elke week, elke dag leverde nieuwe voorbeelden op van geweldenarijen en wreedheden. Geen Notaris durfde zich verstouten, eene verklaring of een getuigschrift ten voordeele der ingedaagden op te stellen, want de deur van regt was te eenenmale gesloten. De stad was te dien tijde genoegzaam op den oever van haren ondergang, en de koophandel stond als het ware stil, zoo door de verbazende geldsommen, welke moesten opgebragt worden, als door het vertrek van de aanzienlijkste kooplieden; waarbij kwam het verbod van handel op Engeland.

Intusschen begon Willem, Prins *van Oranje*, bestellingen ter zee uit te geven, waarvan eenige gevlugtte Amsterdammers, en onder dezen Jan Broek, Nicolaas Ruikhaver, Dirk van Breemen, Jan Klaaszoon Spiegel, Dirk Duivel en Juriaan Wybrandsz gebruik maakten. De Regering der stad rustte daar en tegen drie oorlogschepen uit, onder het bevel van den Admiraal François van Boshuizen.

Van den vreesselijken watervloed, die op den 1 November van het jaar 1570 geheel Nederland met schrik vervulde, voelde Amsterdam mede de ijsselijkste gevolgen, alzoo zij, door de doorbraak van den Diemerdijk, eene aanmerkelijke schade leed.

Om die stad, zoo wel als andere steden, in zijn geweld te houden, had Alba het ontwerp opgevat, om aldaar in 1571 een kasteel te doen bouwen, dat geplaatst zoude worden op de Geldersche kade, aan de Bantammerbrug. Maar de Regering, hiervan onderrigt, zond twee Burgemeesters naar Antwerpen, die het bouwen van dit kasteel en de inlegering van Spaansche krijgsknechten voor 200,000 gulden afkochtten. Naauwelijks waren zij van deze vrees verlost of zij moesten naar middelen omzien, om den hernieuwden eisch van den tienden penning te ontgaan; dit bleef echter slepende tot in 1572, toen de Hertog, door het verlies van Brielle, dat door de Watergeuzen ingenomen werd, en de verdere daarop gevolgde verandering van zaken, zich genoodzaakt zag, van dezen eisch af te zien.

Er stak, onder den Admiraal Boshuizen, van hier wel eene vloot af, om die van Enkhuizen het uitloopen hunner schepen te beletten, doch

nadat de Noord-Hollandsche steden, die 's Prinsen zijde gekozen hadden, mede eene vloot in zee hadden gebragt, keerde die van AMSTERDAM terug. In de maand October, poogden de Amsterdammers weder de Noordhollandsche schepen, onder SONOI, voor Nieuwendam te verjagen, doch hier liep hun de kans zoo tegen, dat zij tot binnen de palen voor de stad werden terug gedreven. ALBA, thans ziende, hoe nuttig het voor hem was, meester van de zeesteden te wezen, veranderde ten aanzien van AMSTERDAM geheel van gedrag, vermanende haar met alle vriendelijkheid tot getrouwheid aan den Koning, en doende dit vergezeld gaan van beloften en hoop op groote voordeelen; ook was het voor zijne partij een geluk, dat LUMEY, Graaf van der Mark, niet slaagde in eenen aanslag op de stad, en dat het gemeen, bij die onderneming, in rust bleef.

Toen ALBA, in 1573, zich hier bevond, deed hij eene vloot uitrusten van 36, zoo groote als kleine, schepen, met oogmerk, om daarmede meester van de Zuiderzee te worden. Met grooten ophef zeilde zij uit, den 24 September, onder MAXIMILIAAN HENNIN, Graaf *van Bossu*, in het bijzijn van den Hertog, en in tegenwoordigheid van eene groote menigte Geestelijken, die aan den Schreijershoek stonden, en met kruissen en zegenen, haar goed geluk wenschten, maar den 11 October werd zij door de Noordhollanders, onder CORNELIS DIRKSZOON, geslagen en BOSSU te Hoorn gevangen opgebragt.

Het vergeefsche beleg van Alkmaar, het verlies van den zeeslag op de Zuiderzee, alsmede de aanstelling van eenen nieuwen Landvoogd, noodzaakte den Hertog, om van hier te gaan. Van den nieuwen Landvoogd verkreeg de stad de uitbreiding van haar gebied, en de vernietiging van de keur, door de Hertogin van Parma, in 1563 gemaakt, op de namaagschap onder de Regenten. Doch vele ingezetenen en onder dezen van de voornaamsten, die zich, om den dwingeland, boven vermogen met schulden bezwaard hadden, vervielen tot armoede en moesten met bedelen hun bestaan zoeken.

Omstreeks dezen tijd ontstond hier een oproer onder het scheepsvolk, dat om betaling riep. De schutterij, in de wapenen gekomen, plaatste zich op den Dam. De Burgemeester BUIK bezette met twee vaandelen de Nieuwebrug, en wist, door goede woorden, de oproerigen tot stilstand te brengen, maar daags daaraan werden de voornaamste belhamels, in plaats van betaling te ontvangen, tot de galei verwezen, of op andere wijze gestraft, hetwelk dit volk zoodanig verbitterde, dat het s' Konings zijde verliet, en de stad zeer onveilig maakte.

Een weinig daarna, in het jaar 1575, legden die van Noord-Holland eene vloot onder Marken, om de vaart van en naar de stad te verhinderen. De Landvoogd beval, ten einde hen te verdrijven, eene vloot van 27 schepen uit te rusten, waarvan er 10 naar het Haarlemmermeer zeilden, tot voor de schans aan de Oude-Wetering, waarvan de bewaring aan Hopman SCHETTER was toebetrouwd. Die wakkere Bevelhebber had naauwelijks deze vaartuigen vernomen, of hij viel er met de zijnen op aan, bemagtigde het grootste en beste schip van Amsterdam, en zoude, waren de Haarlemmers niet uitgevallen, waarschijnlijk de meesten overweldigd hebben.

Het baarde ook niet weinig verslagenheid in de stad, toen men in het begin van het jaar 1576 vernam, dat Muiden door SONOI ingenomen was, hoezeer deze het slot aldaar niet konde bemagtigen, en door HIERGES, met behulp der Amsterdammers, weder van daar werd verdreven. Ook werd Amstelveen, dat door de Staatschen verlaten was,

met bezetting uit de stad voorzien, en verder alle voorzorg gebruikt, om AMSTERDAM tegen overrompeling te beveiligen. Daar echter de Spanjaarden alles, wat verrigt moest worden, om de stad voor den Koning te bewaren, voor stads rekening lieten, gingen de geldmiddelen zeer ten achteren, en de stad zelve werd op den oever des verderfs gebragt, niettegenstaande de Regering, van den Koning, verlof bekomen had, om den accijns tweemaal zoo hoog te vorderen, als tot hiertoe gebruikelijk was geweest.

Het hof van Holland zond, toen de Gendsche bevrediging gesloten was, eenen Deurwaarder, om deze ook hier af te kondigen; dit werd toegestaan, onder protestatie, voor zoo verre deze bevrediging niet met de stadsvoorregten streed. In Februarij 1577 besloot men op de voorwaarden van die bevrediging, met den Prins van Oranje in ondere handeling te treden; ofschoon er van de zijde der Regering groote zwarigheden gemaakt werden, door het voorstellen van 9 punten, waarin zij wel wisten, dat de Prins niet bewilligen zoude; onder anderen weigerden zij volstrekt de Hervormde godsdienst te gedoogen, of tot het begraven der dooden van die gezindte te bewilligen. Maar alle deze moeijelijkheden werden slechts geopperd, om tijd te winnen, want de Magistraat had te gelijker tijd, heimelijke onderhandelingen met Don JAN VAN OOSTENRYK aangeknoopt. Nadat nu deze door de Algemeene Staten voor vijand verklaard, en de tijding daarvan aan de Staten van Holland gekomen was, werd het onverzettelijk besluit genomen, om de stad door list of geweld te dwingen. Zoo beraamde men, den 23 November 1577, onder aanvoering van den Overste HERMAN HELLING en den Kapitein NICOLAAS RUIKHAVER, een aanslag tegen de stad, die, niettegenstaande zij, na de Haarlemmerpoort overrompeld te hebben, met vier vaandelen knechten, reeds tot op den Dam voortgetrokken waren, door het niet spoedig te hulp snellen van de overige benden, mislukte, terwijl RUIKHAVER daarbij sneuvelde. Maar aangezien de stad van rondomme bezet bleef, werd de Regering gedwongen, weder tot onderhandeling te komen, en besloot nu te vreden te zijn, als zij eene bezetting van 300 stadssoldaten mogt blijven behouden. De Prins daarentegen vorderde, dat men de stadsvaandelen zoude afdanken, en hem toestaan, over nieuwe opterigten vaandelen Kapiteins aan te stellen. Staande deze onderhandelingen werd de stad al naauwer en naauwer besloten, waarop de Regering in het begin van het jaar 1578 SONOI schriftelijk vroeg, wie hem last gaf, om vijandelijk tegen de stad te handelen. Het antwoord was, dat hij gekomen was, op last der Staten van Holland, niet om vijandelijk te handelen, maar om de stad tegen de vijanden van het gemeeneland te beschermen. Men was, van de zijde der Regering, toen nog wel bedacht, op eenige middelen ter verdediging, maar de magt was gebroken, de schaarschheid nam hand over hand toe, alle koophandel en handteering stonden stil, en meer dan 300 burgers verlieten de stad. Eindelijk klom de nood zoo hoog, dat men, uit gebrek aan geld, noodmunten moest laten slaan, waartoe het zilver van godshuizen, schutterijen en gilden, en het zilveren beeld van ST. NICOLAAS, uit de oude kerk, gebruikt werden, maar dit, den nood nog niet vervullende, moest er last gegeven worden, om te sluiten, zoo als men best konde, en de Afgevaardigden kregen aanschrijving, om niet terug te keeren, dan met het gesloten verdrag. Diensvolgens werd, den 8 Februarij 1578, de Satisfactie tot stand gebragt, waarbij AMSTERDAM tot de Staatsche partij overging. Deze werd den 16 Maart binnen de stad afgekondigd, worden-

de door de Staten de Heeren Mathenes, van der Myle, en Maalson benoemd, om ze haar beslag te doen erlangen. Terwijl men daarmede bezig was, kwamen de uitgewekene ballingen in menigte terug.

Daar echter de Regering, meer uit dwang dan uit genegenheid, tot dit verdrag gekomen was, en de Roomsche godsdienst nog voor de hoofdgodsdienst hield, kon het vertrouwen tusschen beide partijen niet groot zijn. Hetgeen evenwel die van de Regering het meest knelde, was het 7de artikel der Satisfactie, waarin bedongen was, dat de drie schutterijen, welke, door het vlugten van vele Hervormden, zeer in verval geraakt waren, weder opgerigt en voltallig moesten gemaakt worden, en dat wel uit de zulken, die er voorheen onder behoord hadden, waardoor zij vreesde, alle klem van het gezag kwijt te zullen geraken. Hierbij kwam nog, dat dagelijks eene menigte Onroomschen terug kwam, welke zij evenwel zoo veel in bedwang zochten te houden, als maar mogelijk was; hadden zij nu nog maar wat willen toegeven en bijzonder aan de Doopsgezinden het poorterschap toegestaan, zonder het doen van eenen eed van hen te vorderen, zij zouden zich minder vijanden gemaakt hebben; maar zij hielden, in strijd met het 9de artikel der Satisfactie, nog bovendien de Hervormden te veel buiten alle ambten. Eene voorname bron van ontevredenheid was ook het herstel der schutterijen; want toen de Gemagtigden van de Staten en van den Prins die onder 6 vaandelen wilden brengen en daarover Officieren, naar hun welgevallen, dachten aan te stellen, oordeelde de Regering dit strijdig met de Satisfactie. De gemagtigden daarentegen verstonden daarvan niet af te gaan en gingen voort met eene lijst van Officieren te maken, die zij aan Burgemeesteren overgaven, en deze bragten ze, den 23 Mei, in de Vroedschap, die in geenen deele zich deze schikking wilde laten welgevallen, ofschoon zij toestemde, dat de drie schutterijen moesten hersteld worden, welke resolutie, de laatste, die door de Roomschgezinde Regering genomen is, aan de Gemagtigden ter hand gesteld werd. Straks daarna rees er geschil tusschen de Onroomsche schutters en de Regering over de wijze van waken, daar de schutters meer zekerheid vorderden, dan de Regering zich verpligt achtte toe te staan. Maar vooral toonden zich de Onroomschen zeer gestoord, over de begraafplaats, die men hun had aangewezen, doch hun te afzigtelijk toescheen, hoewel men overeen gekomen was, dat men hun eene behoorlijke zoude toestaan. En, nu aanhoudend elkander opstokende, besloten zij eindelijk eene kans te wagen en de Regering den voet te ligten, eer men het hun deed. Meester Willem Bardes, een zoon van den gewezen Schout der stad, en zeer ijverig voor de Hervorming, sedert eenigen tijd, ook weder in de stad gekomen, was daar de voorname voorstander der Onroomschen. Deze schreef, den 24 Mei 1578, aan Sonoi, bij wien hij vroeger als Luitenant gediend had, dat deze zijn volk gereed zoude houden, om op het eerste bevel van de Staten van Holland of hunne Gemagtigden te kunnen optrekken. Bardes ontbood tevens eenen schootvrijen helm en rondas, tot zijn gebruik, blijks genoeg, dat hij iets geweldigs voorhad. Sonoi antwoordde terstond, dien aanslag te zullen ondersteunen. Des anderen daags, zijnde een zondag, kwam Thomas van Thielt, gewezen Abt van St. Bernard bij Antwerpen, aan den St. Anthoniedijk, buiten de vrijheid der stad, voor de Hervormden prediken. Terstond na de preek maakte de daar vergaderde menigte afspraak, en beraamde tijd, wijze en teekenen, om den ontworpen aanslag ten uitvoer te brengen. Zij gingen wel nu elk naar zijn huis, maar bragten den geheelen nacht

wakende door. 's Morgens den 26 Mei begaven zich Bardes, Maarten Koster, Adriaan Kromhout, Adriaan Pauw en Guillaume du Gardin op het stadhuis, om voor het laatst te beproeven, wat de Regering den Onroomschen zoude willen toestaan. Eenige malen gingen zij over en weder, van het stadhuis naar de herberg der Gemagtigden van de Staten, die op den Dam was, en van hier wederom naar het stadhuis, tusschen den drang des volks door, dat, van alle kanten zamen gevloeid met ongeduld den afloop verwachtte. Kort na den middag, als de huislieden, die ter markt gekomen waren, den Dam ontruimd hadden, komt du Gardin op de puije van het stadhuis, ligt den hoed af, en zet dien terstond weder op, waarmede hij, volgens afspraak, te kennen gaf, dat er bij de Regering met woorden niets te winnen was. Simon Hendrikszoon Jonkhein, Kapitein over een der vier vaandelen burgersoldaten, die reeds van elf ure af in de wapenen geweest waren, wat later, van het stadhuis aftredende, sloeg de armen in elkander, waardoor hij te kennen gaf, dat er aan Burgemeesteren geen verzetten was, en voegde zich daarop bij zijn vaandel, om de Nieuwe kerk te beschermen. Nu werd door zeker soldaat, die zich op de waag bevond, een musket afgeschoten; op welk teeken het bootsvolk met vliegende vaandels en onder het geroep: «wie Oranje »lief heeft, toone het en volge mij,» voor den dag sprong. De overige Onroomschen, bestaande uit volk van allerlei aard, als arbeiders, ambachtslieden, kooplieden en renteniers, stoven nu mede op straat en onder dezen de ballingen het eerste. Eenigen ijlden naar het bushuis, sleepten er het geschut uit, plantten het op den Dam en vulden de toegangen derwaarts met wolbalen, die daar juist bij de waag lagen. Toen viel men aan het smijten met steenen naar de vierschaar, ten einde de nachtwacht, die aldaar in tijden van onraad op het afbranden van zeker haakgeschut paste, te verdrijven. Maar als er geen vuur gegeven werd, stortte men ter stadhuize in, haalde den Schout, benevens de oude en regerende Wethouderschap, daaraf en bragt hen op de waag. Van waar meest allen, even als onderscheidene Priesters en Minderbroeders, tusschen twee rijen soldaten door, naar het Water, in eenige vaartuigen scheep gebragt werden, onder het schreeuwen van het graauw, dat men ze naar de galg moest voeren, waar zij zoo menig eenen aan geholpen hadden; voorts werden zij, even buiten de stad, aan de St. Anthoniedijk weder aan wal gezet. Dit uitleiden der Regenten was alzoo zonder groote wanorde of zonder bloedstorten afgeloopen; minder bezadigd ging men echter te werk met het Minderbroedersklooster, waar het gemeen terstond op aan viel en er de beelden en altaren verbrijzelde.

De weggevoerde Regering werd des anderen daags, door de drie schutterijen, ten overstaan van de Heeren van Mathenes en van der Myle, van eed en dienst ontslagen. Voorts werden er zes en dertig nieuwe Raden gekozen, die, den 28, op het stadhuis vergaderd, Willem Bardes, Maarten Janszoon Koster, Adriaan Reinierszoon Kromhout en Dirk Janszoon tot Burgemeesters verkozen. Op gelijke wijze werden nu Schepenen, Vroedschappen en de overige Regeringsleden aangesteld. Nadat de kerken ruim eene week gesloten geweest waren, begaf de nieuwe Regering zich met eenige timmerlieden naar de Oude kerk om er de beelden te doen wegnemen. Vervolgens begonnen de Hervormden eerst in de Oude kerk, en, weinige dagen later, ook in de Nieuwe kerk te prediken. De Lutherschen en Doopsgezinden hielden ook godsdienstige bijeenkomsten in de stad, met kennis en verlof

der Wethouderen, die zelfs, schoon tegen den zin van eenige hunner geloofsgenooten, den Roomschgezinden toelieten, in het geheim te vergaderen. Eenigen tijd daarna gaven Burgemeesteren last, tot het verkoopen van zilveren vaten, beelden en andere versierselen, waarmede men in de Oude kerk eenen aanvang maakte.

Om zich bij het volk bemind te maken, stelde de nieuwe Regering eenige nieuwe keuren, ten voordeele der ingezetenen, vast; zij verminderde de imposten, vernieuwde en verbeterde vele gildekeuren en bragt de schutterijen in beteren stand. Maar met alle genomen voorzorgen konde men niet beletten, dat de Hervormden somtijds te onbesuist te werk gingen en geweld oefenden; dus verbrak men zeer moedwillig en niettegenstaande de tegenwoordigheid van leden der Regering, die het woest geweld zochten te bedaren, de beelden in de Nieuwe kerk, en, zich van daar naar de kloosters begevende, vernielde het graauw alles, wat het daar vond, zonder op verzoek of bedreigingen acht te slaan; eindelijk bragt men evenwel de gemeente tot stilstand, door eene betere orde te beramen op de stads bezetting.

Alle vaart en handel op Spanje werd, omtrent dezen tijd, verboden, en, om de nadeelen, die de koophandel daardoor moest lijden, eenigzins te vergoeden, werden alle wrakken, die, gedurende de jongste onlusten, in het IJ gezonken waren, met groote moeite uit den grond gehaald.

Toen de Staten in 1578 besloten eenen honderdsten penning te ligten, werd door Amsterdam daarin niet bewilligd, en die stad bleef bij deze weigering volharden, niettegenstaande eene plegtige bezending der Staten derwaarts geschiedde. Minder zwarigheid maakte men, om toe te treden in de nadere Unie of Vereeniging tusschen Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland en Overijssel. Ook werd, ten aanzien der Admiraliteit bewilligd in het heffen van convooigeld.

Prins Willem I, die, bij zijne komst te Amsterdam, in 1580, minzaam als Stadhouder ingehaald en ontvangen werd, maakte weder eenige verschikking onder de burgervaandels, volgens welke de elf kompagnien, onder eenen algemeenen Kolonel gesteld werden, terwijl er een bijzondere Kolonel over de vijf wijken aan de oude zijde en nog één over de zes wijken aan de nieuwe zijde benoemd werd.

Na de afzwering van den Koning van Spanje, in 1581, ontstond er verschil tusschen de Staten en de stad, over het al of niet houden der Satisfactie, waarvan de Staten begeerden, dat de stad zoude afzien, terwijl de Regering die wilde in stand houden; ten laatste werd men het echter hier omtrent eens, en er werd genoegen genomen in zeker ontwerp, dat de Prins gemaakt had.

Toen Robert Dudley, Graaf *van Leicester*, in 1585, als Landvoogd herwaarts overkwam, bewilligde Amsterdam in de hem opgedragene hoogheid slechts in zoo verre, als zulks met de voorregten van provincie en stad bestaanbaar was. Men behandelde hem echter naar zijnen staat en waardigheid, en haalde hem met alle plegtigheid in. Weldra echter veranderde deze vreugd in haat en afkeer tegen hem, veroorzaakt, zoo door zijn verbod van alle vaart en allen handel op Spanje, als wel voornamelijk door het aanstellen van Kommissarissen, tot het onderzoek van de boeken der kooplieden, of zij het gedaan verbod ook overtraden. Het plakkaat, door hem op de zeevaart gemaakt, werd ras vernietigd, ook verviel spoedig de munt, die hij hier had opgerigt. De Magistraat had zich intusschen, om zijne kwade voornemens te verijdelen, meester gemaakt van het slot te Muiden, zich van de trouw der burgeren verzekerd, en

zelfs eenige metalen stukken voor het stadhuis geplaatst. Toen hij nu den 3 October 1587 voor de tweede reis te Amsterdam kwam, met oogmerk, om de oude Regenten af en nieuwe in de plaats te zetten, ja zelfs, zoo als men later vernam, het voornemen had, om veertien der voornaamste voorstanders van 's Lands vrijheid bij den kop te vatten, ten einde hen eenen schandelijken dood te doen sterven, werd zulks door het mannelijk gedrag van den Burgemeester Pieter Corneliszs. Boom verijdeld, waarop de Landvoogd den 5 October weder naar Utrecht vertrok (1).

Men legde zich, te dezer tijd, meer en meer op de uitbreiding van de vaart en handel op de Oost- en West-Indiën toe, waartoe het plakkaat des Konings van Spanje, bij hetwelk alle vaart der Nederlanders op zijne landen verboden werd, gelegenheid verschafte. Zoodat men in het jaar 1594 de eerste reis naar Oost-Indië ondernam, wordende Kornelis Houtman in 1595 derwaarts gezonden, niettegenstaande de reis van Willem Barends ongelukkig was afgeloopen, en men rigtte eene maatschappij op, die den naam had van Maatschappij van verre, maar de vier schepen, waarmede Houtman was in zee gestoken, kwamen na het uitstaan van vele gevaren, in 1597, niet zeer gelukkig terug. Evenwel hield men aan en leidde den grond tot die Maatschappij, welke later, onder den naam van Oostindische Compagnie, van zoo veel belang voor het land en de ingezetenen geweest is. In het jaar 1596 werden ook eenige schepen naar West-Indië gezonden, om welke vaart te bevoorregten in 1597 eene Maatschappij werd opgerigt, die zich later met eene dergelijke, omstreeks dien tijd te Enkhuizen opgerigt, vereenigd heeft, en toen den naam van de gecombineerde compagnie negocierende op Genea (Guiana) schijnt aangenomen te hebben. De Oostindische Maatschappij was intusschen met vele aanzienlijke deelhebbers vermeerderd, en bevond zich daardoor in staat, om onder bevel van Jakob Simonsz van Nek, naderhand Burgemeester dezer stad, eene vloot van acht schepen naar Oost-Indie te zenden; waarvan, na verloop van vijftien maanden, vier, rijk geladen, terug kwamen, doch de vier anderen keerden niet voor het volgende jaar weder. Naar West-Indië waren mede vele voordeelige togten gedaan en er werden zoo vele goederen aangebragt, dat de Bewindhebbers dier Maatschappij, in 1600, aan de Regering, om eene bergplaats daarvoor moesten verzoeken, zoo als hun ook werd toegestaan.

Deze voordeelen werden echter weder opgewogen door eene hevige pest, waarmede de inwoners in het volgende jaar bezocht werden, en die in eene week 700 tot 800 menschen ten grave sleepte, zoo dat er nieuwe begraafplaatsen moesten aangelegd worden.

De Oostindische Compagnie, nu hare wezenlijke oprigting in 1602 tot stand zoekende te brengen, werd door de Staten der Vereenigde gewesten, met een uitvoerig octrooi begiftigd, dat gedagteekend was op den 20 Maart; toen werd zij verdeeld in zes kamers, als ééne te Amsterdam, ééne in Zeeland, twee op de Maas, namelijk ééne te Delft en ééne te Rotterdam, voorts twee in het Noorderkwartier, ééne te Hoorn en ééne te Enkhuizen, hebbende de kamer Amsterdam de helft, Zeeland een vierde, en de overige kamers ieder een zestiende.

---

(1) Het destijds te Amsterdam voorgevallene vindt men in het breede vermeld, bij P. C. Hooft, vervolgh der Nederlandtsche Historiën Amsterdam 1642, bl. 292, en is daaruit overgenomen in mijne Nieuwe Herinneringen uit het gebied der Geschiedenis, bl. 201—204.

Toen men, in het jaar 1608, in onderhandeling was over het bestand met Spanje, hield Amsterdam in zoo verre de zijde van Prins Maurits, dat zij zich tegen het bestand verzette, hoewel uit geheel andere oogmerken, dan de Prins voedde; haar koophandel vorderde vrede, doch om dien alom te erlangen, werd er ook vereischt, dat de Nederlanders tot een vrij volk verklaard werden, zonder welke erkentenis zij in geene onderhandeling begeerde te stemmen. Maurits, alhoewel uit geheel andere grondbeginselen ijverende, ondersteunde de stad. De Staten van Holland zonden eene bezending derwaarts, maar de stad verschoonde zich met het voorbeeld van Zeeland; doch toen deze provincie bewilligd had, kon Amsterdam alleen het niet keeren. Diensvolgens werd het bestand alhier op den 8 Mei 1609 afgekondigd.

In de geschillen tusschen de Remonstranten en Contra-Remonstranten, hield Amsterdam de zijde der laatsten en was eene dier steden, welke zich in het jaar 1612 en eenige volgenden, ten sterkste kantte tegen het houden der Nationale Synode, op dien voet, zoo als het begeerd werd. Even zoo sterk verzette men er zich tegen het beroep van Conradus Vorstius, tot Hoogleeraar te Leyden. In het jaar 1617 werd een der vergaderingen van de Remonstranten gestoord, door openbare en onbesuisde berispingen, en het dreigen der jongens van de glazen te zullen insmijten; welke stoornis andermaal en met veel erger gevolg plaats vond, toen zij in een pakhuis op Dwarsboomsloot predikten. Bromly, een Engelschman, was de eerste, die den Predikant in zijne rede stoorde, waarin hij door een verward geschreeuw van anderen gevolgd werd. Daarop stoof het graauw naar boven, terwijl men van buiten niets hoorde roepen, dan, » val in! val aan! sla dood dien Predikant, » dien scheurmaker!" waarop men de glazen insmeet en al wat breekbaar was vernielde. Alles werd ten venster uitgeworpen, en, indien Burgemeesteren geen orde gesteld hadden, zoude welligt het geheele gebouw ten gronde toe geslecht zijn geworden. Op den daaraan volgenden Zondag werd het huis van Rem Egberts Bisschop, staande op den Singel bij de Bergstraat, geplunderd, alzoo het graauw vermoedde, dat nu aldaar gepredikt zoude worden. Naauwelijks waren de Remonstranten in het Nationale Synode veroordeeld, of zij verzochten te Amsterdam vrijheid van godsdienst, doch, in plaats daarvan, kwam er een scherp plakkaat tegen hen uit. Zij hielden echter aan met heimelijke vergaderingen bij nacht en ontijden te houden; maar Grevius en Prince, twee hunner Predikanten, werden gevat. Dominicus Sapma, die voorheen Predikant te Hoorn geweest was, en de Remonstranten te Amsterdam, gedurende eenigen tijd, in het geheim geleerd had, smeedde eenen aanslag, om deze twee te verlossen, maar dit gelukte niet, doordien Sapma zelf in handen geraakte en in het tuchthuis gezet werd, waaruit hij zich echter, op eene zonderlinge wijze, door list zijner huisvrouw, Grietje Ulbes, in vrouwenkleederen wist te bevrijden. Toen hervatte hij den aanslag, met behulp van anderen, en deze slaagde gelukkig, hoewel niet zonder gevaar, van het leven te verliezen, of van gevangen genomen te worden.

Het eindigen van het bestand en de aanvang van den tweeden Spaanschen oorlog waren oorzaak, dat de geest van bitterheid en vervolging begon te bedaren, en gaven tevens aanleiding tot de oprigting van eene Westindische Maatschappij, die verdeeld was in vijf kamers, als van Amsterdam, van Zeeland, van de Maas, van het Noorderkwartier en van Friesland met Stad en Lande. De eerste had vier negenden, de tweede twee negenden en de anderen ieder een negende aandeel,

terwijl te AMSTERDAM aan die Maatschappij, tot het houden van de bijeenkomsten der Bewindhebbers, een gedeelte van het Nieuwezijds-Heeren logement toegestaan werd.

Het jaar 1622 deed de stad zware rampen betreuren. Naauwelijks had men zekeren brandstichter LIEVE VAN EK ontdekt en zijn heilloos voornemen daardoor verhinderd, of de stad werd met eene zware pestziekte bezocht; daarop volgde eene ongemeene duurte en schaarschheid van granen; hierop een strenge winter, die weder gevolgd werd van eene doorbraak in den Lekdijk, waardoor Holland en bijzonder Amstelland groot nadeel leed, zijnde het water den 24 Januarij 1624 zoo hoog, dat de sluizen van geen nut waren. Hierbij kwam nog de bezorgdheid voor eenen aanval op de stad, door den inval der Spaanschen in de Veluwe; zoodat de schutterij gelast werd, om den vierden nacht te waken, maar de verandering van het weder en de terugtogt van den vijand deden deze vrees verdwijnen.

In 1635 werd AMSTERDAM weder met eene pestziekte bezocht, waardoor, in het hevigst van haar woeden, elke week 1200 of 1300 menschen ten grave daalden, zoodat, op het einde van het jaar, het getal dooden 17,502 beliep.

Kort na den Munsterschen vrede, rezen er geschillen tusschen Prins WILLEM II en de Staten van Holland, over het afdanken van krijgsvolk, van hetwelk laatstgemelden meer wilden afdanken, dan de Prins en de Staten der overige provincien, in het belang van het land, geraden oordeelden. Om deze geschillen bij te leggen, besloten de Algemeene Staten, om aan de Hollandsche steden, eene bezending te doen, aan wier hoofd de Prins gesteld werd. Te AMSTERDAM wilde men dezen laatsten wel als Stadhouder, maar niet als Afgevaardigde der Algemeene Staten gehoor geven. Dit verbitterde den jeugdigen Vorst ten hoogste, die nu besloot, eene stad, waar zijn gezag zoo geweldig geleden had, door krijgsbezetting te bedwingen. Ten dien einde zond hij WILLEM FREDERIK VAN NASSAU, Stadhouder van Friesland, gewapenderhand derwaarts. Een zonderling toeval echter deed dien aanslag mislukken. Bij het krijgsvolk, dat, zonder kennis te dragen van het doel des aanslags, enkel bevel had, om naar AMSTERDAM te trekken en zich te Abcoude te vereenigen, moest een gedeelte van Utrecht en de ruiters uit Gelderland komen. Bij gebrek aan eenen gids, hoopten zij op eenen Heelmeester, die, op het barste der heide wonende, des nachts licht zoude ontsteken, doch het noodweêr van dien nacht, het reizen schijnende te verbieden, deed hem zulks overtollig achten; de ruiterij verdwaalde, kwam te laat te Abcoude bij het voetvolk, de dag brak aan, en de aanslag was mislukt; want intusschen was de Hamburger post door de dwalende ruiters gekomen, en had den togt te Amsterdam bekend gemaakt. Hier was nu elk terstond in de weer om geweld met geweld te keer te gaan, te meer daar men vermoedde, dat de in aantogt zijnde troepen uit benden bestonden, die bij den afloop van den dertigjarigen oorlog afgedankt waren, en in de plundering van de rijkste stad der Christenheid, vergoeding wilden zoeken, voor hun verlies aan buit, door den vrede te lijden. Toen de ware bedoeling van het zenden der troepen bekend was, verflaauwde echter geenszins de moed der burgerij, die het van geheeler harte met hare Regering eens was, om alles tot behoud van de voorregten eener stad optezetten, wier crediet door gedwongene krijgsbezetting, eenen onherstelbaren slag konde lijden. Velen wilden zelfs den Zeedijk doorsteken, ten einde het krijgsvolk te doen

verdrinken; uithoofde van het gevaar, waaraan hierdoor stad en land zouden bloot staan, werd dit voorstel echter in den raad verworpen. De schepen Johan Huydecoper, Heer *van Maarseveen*, overreedde Willem Frederik gemakkelijk in deze omstandigheden geen geweld te gebruiken; doch het krijgsvolk bleef liggen en de Prins, die woedend was over het mislukken van den aanslag, kwam zelf in het leger voor de stad. Hier werd nu eene onderhandeling met hem aangeknoopt, die bijna geheel tot 's Prinsen voordeel uitviel, daar de stad zelfs het gerucht van een beleg voor haren handel nadeelig oordeelde. Amsterdam zou zich namelijk, op het stuk der afdanking, met hem en de Algemeene Staten vereenigen, en den Prins, hoewel slechts als Stadhouder, ontvangen. Volgens een geheim punt moesten de twee gebroeders Bicker, Burgemeester en Oud-Burgemeester der stad, hunne waardigheid nederleggen. De staat van oorlog bij het bondgenootschap werd nu, meest volgens 's Prinsen voorslag, geregeld.

De hooge watervloed en de doorbraken van den St. Antonie- of Diemerdijk bragten in dit jaar der stad eene verbazende schade toe. Geen minder nadeel leed de koophandel, door den oorlog tusschen Frankrijk en Spanje; zijnde de onveiligheid ter zee zoo groot, dat de kooplieden besloten den Staat, 100 oorlogschepen aan te bieden en binnen den tijd van vijf maanden, te leveren, mits de Staat zich verbond, om de interest van de kosten, tot de aflossing toe, te betalen. Het eenige voordeel, dat de koophandel genoot, was, dat men het middel van uitkoop van de Sondsche tollen uitvond, en daarin gelukkig slaagde. Door het verbod van invoer van vreemde waren in Engeland, werd de koophandel echter weder zeer gedrukt. Erger liep het nog in het jaar 1653, toen, ten gevolge van den verderfelijken oorlog met Engeland, te Amsterdam wel 1400, anderen zeggen zelfs 3000, huizen ledig stonden, terwijl van alle deuren der waag er naauwelijks ééne geopend werd.

Door eene pest, die van 3 Julij tot 25 December 1656 duurde, werden 13,287 menschen weggerukt. Zeven jaren later werd deze ziekte hier weder aangebragt door eenige matrozen, die van Algiers kwamen. In het jaar 1663 stierven daarvan 9752 en in het volgende jaar 24,148 menschen.

In het jaar 1672 vond de stad zich in zeer moeijelijke omstandigheden, ter oorzaak van den oorlog met Engeland en Frankrijk, welke niet weinig verzwaard werden door het zinneloos gedrag van het oproerige gemeen, waarvan de braafste Regenten de hatelijkste uitwerkselen gevoelden. Het bewaren der stadssleutelen was onder anderen een onderwerp der beraadslagingen van den muitzuchtigen hoop geworden, welks raadsvergaderingen altoos vloekende, razende en drinkende gehouden werden, terwijl de besluiten steeds met keisteenen of slijk ten uitvoer werden gebragt. Men dreigde het huis van den Burgemeester Joan van de Poll, alwaar die sleutels bewaard werden, te zullen plunderen, waarom de Wethouders, ter voorkoming van verder onheil, met den Krijgsraad eene orde op het bewaren der sleutelen beraamden. Voorts nam men ter beveiliging van de stad tegen den vijand het besluit, de schutterij, benevens de huislieden rondom de stad woonachtig, in den wapenhandel te oefenen, waartoe, door de Vroedschap, de beide Raden en Kolonels Geelvinck en Roeter Ernst gemagtigd werden. Onder de ware Vaderlanders, die alles voor het behoud van het land veil hadden, muntten, ten deze tijde, inzonderheid uit de Amsterdamsche Heeren Gerard Hasselaar Pietersz., Coenraad van Heemskerk en Jo-

van Berg, die met eenige matrozen, op eigen kosten geworven, zich aan boord van 's Lands oorlogschepen begaven, den slag voor Soulsbaai bijwoonden en met eere terugkeerden, uitgenomen Hasselaar, die in het gevecht gesneuveld was. Ook werden, in Mei 1673, zes kompagniën stadssoldaten uit Amsterdam in Muiden en uit ieder van de 60 burgerkompagnien der schutterij 25 man, onder de Kapiteins van der Waaijen en van Loon, in Weesp gelegd, terwijl de stad tevens voor de versterking van de Nieuwersluis en den Hinderdam zorgde. Nadat echter Muiderberg door de Franschen verlaten en Naarden heroverd was, kwam men te Amsterdam tot verademing, waarom men ook de Raampoort en de Zaagmolenspoort, die tot meerder verzekering der stad toegemetseld waren geworden, weder opende.

De grootheid, waartoe Amsterdam, het voormalig visschers buurtje, destijds gestegen was, en die het in staat stelde, om 60,000 weerbare mannen op de been te brengen, maakte de naijver van de vreemdelingen zoodanig gaande, dat de Ridder de Forbin, aan het Fransche hof in 1707, den voorslag deed, om die stad te verdelgen. Hij veronderstelde, dat hij, Amsterdam bemagtigd hebbende, meer dan duizend schepen, die aldaar lagen, zoude kunnen vernielen, en de stad aan kolen leggen; waarna Frankrijk in vier dagen zoude vrede hebben, alzoo, volgens zijn gevoelen, al de magt en rijkdom der Vereenigde Provinciën in die stad alleen bestond en de Staten geen moed zouden hebben den oorlog voort te zetten, nadat Amsterdam bedorven zoude zijn. Zijn voorstel vond echter geen ingang.

In het jaar 1720 leed de stad veel nadeel door den beruchten actiehandel van John Law, waaraan niet alleen kooplieden, maar zelfs ambachtslieden, doch voornamelijk de Joden, deel namen, niettegenstaande de Regering den Makelaars verboden had daaraan deel te nemen, of eenige partijen te sluiten. De actionisten dreven hunnen handel op den Dam, en in de koffijhuizen, niet alleen bij dag, maar zelfs des avonds en gedurende den nacht. Al spoedig echter bevond men, dat, zoo als de Raad wijsselijk voorzien had, die windhandel tot bederf van den wezenlijken koophandel strekte, want deze laatste stond geheel stil, tot groote schade van allen, die daarvan bestaan moesten; zoodat deze, bij gebrek aan arbeid, en dus ook aan verdiensten, zich met drift daartegen begonnen te verzetten. Eerst deden zij dit door de actionisten openlijk door jongens en wijven te doen bespotten; het regende, als het ware, dagelijks liedjes, comedies, spotprenten en dergelijken. Deze middelen echter niet sterk genoeg zijnde, om de windhandelaars van hunne dwaasheid terug te brengen, kwam het gemeen tot hatelijker middelen. Het verzamelde zich den 4. September in de Kalverstraat voor zeker koffijhuis, waar de meeste actionisten bijeenkwamen, en dat daarom Quincampoix genoemd werd, naar eene straat te Parijs, waar deze handel het sterkst werd gedreven; eerst werden er de glazen ingesmeten, vervolgens de deur opengeloopen en indien het geregt niet tusschen beide gekomen was, zou men waarschijnlijk het geheele huis onder den voet gehaald hebben. Des anderendaags werd tegen dergelijken moedwil eene scherpe keur afgekondigd, maar tevens het verbod aan Makelaars en Beunhazen vernieuwd. Intusschen leed de beurs van Amsterdam daardoor eenen geweldigen krak, en onderscheidene aanzienlijke familien hebben deze dwaasheid nog lang daarna betreurd.

De 14 December 1724 deed Amsterdam en hare ingezetenen groot nadeel ondervinden, door eenen storm, die des middags tusschen drie en vijf uren woedde, verscheidene voor de stad liggende schepen van

hunne ankers rukte en ze naar Durgerdam en Nieuwendam dreef, waardoor eenigen aan den grond geraakten en vele menschen hun leven verloren; terwijl ook de voornaamste gebouwen der stad veel schade leden. In het jaar 1727 werd de stad weder bezocht door eene hevige sterfte, welke veroorzaakt werd door heete koortsen, zoodat er in den herfst weken waren, in welke tusschen de 700 en 800 lijken begraven werden; daar het gewone getal, in dat jaargetijde, anders niet boven de 200 beliep.

De rampen, veroorzaakt door den strengen winter van het jaar 1740, die het gebrek en de armoede ten top deed stijgen, werden in het volgende jaar nog aanmerkelijk verzwaard, door de daarop volgende overstroomingen, die het water te AMSTERDAM, meer dan eens, met woedende stormen, tot tachtig en meer duimen boven het gewone peil deden rijzen. En dit alles werd nog vermeerderd door het nadeel dat aan de zeevaart en den koophandel werd toegebragt door de Spanjaarden en Engelschen, die thans met elkander in oorlog waren, ofschoon men van de eersten nog eenige voldoening ontving.

Omtrent de verkiezing van WILLEM IV, Prins van Oranje, tot Stadhouder, in 1747, gedroeg de Amsterdamsche gemeente zich gematigder, dan in vele andere steden het geval was; maar de verandering in het begeven van ambten, was van meer gevolg. Aan het hoofd van hen, die zich hier bemoeiden met zaken, die volstrekt buiten den kring van hunnen burgerstand lagen, stond de beruchte Porseleinkooper DANIEL RAAP. Deze ontwierp een verzoekschrift aan de Vroedschap, inhoudende: 1° dat het Stadhouder-Kapitein- en Admiraal-Generaalschap erfelijk zoude verklaard worden, in de mannelijke en vrouwelijke linie van Zijne Hoogheid; 2° dat de openvallende ambten voortaan openlijk aan de meestbiedenden, ten voordeele van den Lande, zouden verkocht worden; 3° dat de Burgerkapiteins zouden verkoren worden, niet uit de Regering, maar uit de burgerij; 4° dat de gilden zouden hersteld worden in hunne voorregten; en 5° dat de Posterijen aan Zijne Hoogheid mogten opgedragen worden. Het gevolg van deze oproerige onderneming was eene bestorming van het Stadhuis, onder het geroep: *Oranje boven!* De razernij was nu ten hoogsten top gestegen, het gespuis stoof van het eene vertrek in het andere; opende de vensters van de voorpuije; lag er de kussens in; stak, in de plaats van de roede van Justitie, eenen ragebol ten venster uit, en waaide dus met de hoeden de menigte toe, als of het vertreden van alle eerbied en ontzag, met de bespotting van het regt, eene heldendaad ware. De Kapitein der burgerij ABRAHAM SCHERENBERG wist evenwel het gespuis spoedig te doen verstuiven; want 15 of 16 burgers zijner kompagnie hebbende bijeen doen komen, kwam hij, aan het hoofd daarvan, met stille trom, in het stadhuis; hier zijnde, deed hij, met zoo veel geweld, de trom roeren, als of hij zelfs meer dan zijne voltallige kompagnie bij zich had; door dit getrommel, van eenen plotselinge schrik bevangen, verliet het graauw hals over hoofd het Stadhuis, zoodat er eenige oogenblikken daarna geen oproermaker meer te vinden was. Daar kort hierop eenige verandering in het begeven der ambten gemaakt werd, en de stemming tot het Erfstadhouderschap, eenige dagen daarna volgde, werd het vuur der muitzucht voor eenigen tijd gedoofd. In het volgende jaar 1748, deed de tijding van het afschaffen der pachten in Friesland, het echter weder met volle kracht uitbreken. Tegen den 20 Junij werd het volk, door briefjes, op den Dam bescheiden, om zich van de pachten te zien ontheffen; deze dag liep wel stil ten

einde; maar op den 24 begon toch het plunderen der pachtershuizen. En hoewel deze dolle woede aan achttien huizen gepleegd was, zoo werden nogtans weinigen der aanhitsers van dit schendig feit gegrepen en naar verdienste gestraft. Zeker vrouwspersoon, bekend bij den naam van MAT VAN DEN NIEUWENDIJK, werd, benevens een manspersoon, ter wage uitgehangen, welke regtspleging, helaas, aan velen der aanschouwers het leven kostte; want eenige beweging, onder de vele duizenden omstanders, men weet niet door welk toeval, veroorzaakt, deed de gewapende burgers vuur geven, hetwelk zulk een gedrang veroorzaakte, dat dertien vertrapt en versmoord werden, terwijl negentien anderen in het Damrak verdronken. Dit bragt echter nog geen einde aan de woelingen der rustverstoorders, want den 9 Augustus 1748 maakten eenige burgers zich meester van de groote zaal der Doelen in de Doelenstraat, waarom zij, die hier vervolgens hunne bijeenkomsten hielden, Doelisten genoemd werden. Uit deze hunne vergaderplaats zonden zij afgevaardigden naar den Prins, ook namen zij aldaar onderscheiden besluiten tot tegenstreving van hunne achtenswaardige Regenten, en de rust werd niet weder hersteld, dan nadat de Erfstadhouder te AMSTERDAM gekomen was, en, door de Staten daartoe gemagtigd zijnde, eene aanmerkelijke verandering in de Regering maakte.

Den 1 November 1755, geraakte de stad in eene algemeene ontsteltenis, door de vreesselijke waterberoering, veroorzaakt door eene verschrikkelijke aardbeving, welke Lissabon grootendeels deed in puin verkeeren. Op den 18. Februarij des volgenden jaars 1756, gevoelde men, zoo wel te AMSTERDAM als door geheel Nederland, omstreeks acht uur des morgens, eene aardbeving, die niet weinig schrik veroorzaakte. Het was, dien dag, een algemeene dank-, vast- en bededag, en de meeste menschen waren in de kerk, alwaar zij dit natuurverschijnsel welras aan het heen en weder slingeren der kaarskronen gewaar werden. Men kwam echter met de ontsteltenis vrij, zonder dat de aardbeving eenige schade veroorzaakte. De meeste ontsteltenis had in de Luthersche Oude kerk plaats, waar het valsche gerucht van brand, welke in die kerk zelve zou ontstaan zijn, de verwarring zoo groot maakte, dat men zich van de gaanderijen bij de pilaren liet afglijden, om het gevaar te ontkomen; terwijl velen van schrik verstijfd bleven liggen.

In het jaar 1758 leed de koophandel niet weinig door de Engelsche zeerooverijen, waardoor eene menigte koopvaardijschepen verloren ging. Ook poogden twee Engelsche oorlogschepen eene Hollandsche koopvaardijvloot te doorzoeken, doch werden, ondanks hunne bedreigingen, door het heldhaftig gedrag van den Kapitein HARINXMA, die deze vloot begeleidde, hierin manmoedig verhinderd. De Heeren BOREEL en VAN DE POLL vertrokken wel als Gezanten van den Staat, in April des volgenden jaars, naar Engeland, om het ontslag van eenige aldaar opgebragte koopvaardijschepen te verwerven, maar kwamen, den 30 Mei, zonder veel te hebben kunnen uitwerken, weder herwaarts. In 1762 hadden zeevaart en koophandel nogmaals veel te lijden, zoo door de Spaansche en Fransche kapers en Barbarijsche zeeroovers, als wel inzonderheid door de aanhoudende gewelddadigheden der Engelschen, die zich niet ontzagen zelfs de koopvaardijschepen, onder convooi varende, aan te tasten, waar door de koophandel, niet weinig gestremd werd en genoegzaam geheel stil stond. De vrede tusschen Frankrijk, Engeland en Spanje, die in het volgend jaar gesloten werd, gaf, na eene zevenjarige kwijning, wel weder verade-

ming aan den handel, maar het algemeen crediet werd, in den zomer van dat jaar, door eene ramp getroffen, welke het voor altijd den doodsteek dreigde te geven, dewijl, door een groot getal bankbreuken, de geheele wisselbank stil stond. Men telde eerlang veertig huizen van koophandel, die ophielden met betalen, en de verlegenheid waarin brave en voorheen welgestelde kooplieden zich bevonden, gaat alle beschrijving te boven. Gelukkig dat, door het wijs bestuur der Regering en de bemoedigende berigten van buitenslands, deze verwarring van geen langen duur was, waardoor de gestremde handel weder allengs begon te herleven, en het vervallen crediet hersteld werd.

In het jaar 1772 had de val van een der voornaamste huizen van koophandel, de stad bijna in even droevige omstandigheden gebragt, en dit zoude mogelijk van nog slechter gevolgen geweest zijn, indien de Regering niet het besluit genomen had, om uit de stads schatkist twee millioenen te nemen, en die op goede panden ter leen uit te geven, met oogmerk, om daardoor den omloop van geld te begunstigen. Dit was van dat gelukkig gevolg, dat verscheidene kooplieden uit hunne verlegenheid gered en alzoo behouden bleven; terwijl vermogende lieden mede hunne kisten openden, om de verdere dreigende gevolgen te verhoeden. De koophandel begon dan ook weder in het volgende jaar te herleven.

De zware watervloed, die den 15 Nov. 1775 geheel Holland teisterde, veroorzaakte te Amsterdam niet alleen zeer groote schade, maar bedreigde de stad met haren volkomen ondergang, doch toen de vloed op zijn hoogst gekomen was, bespeurde men zonderling de hand Gods ter verlossing; want schoon het water tot des morgens te 9 uur 20 minuten had moeten rijzen, begon het te 6 uur reeds te dalen. Niet minder gevaarlijk was het een jaar later gesteld, wanneer men, tusschen den 21 en 22 November, weder met denzelfden schrik bevangen werd, door eenen geweldigen aandrang van water, dat, met eenen swaren storm uit het W. N. W., naar de stad gedreven werd, waardoor alles weder in rep en roer geraakte, tot dat, door het bedaren van den wind en het vallen van het water, de vrees voor verdere onheilen ook weder verdween.

In 1778 was de Staat niet weinig in moeijelijkheden gewikkeld, ontstaan door den oorlog tusschen het naburige Engeland en zijne Amerikaansche kolonien, die, inzonderheid toen Frankrijk zich met de Amerikanen verbonden had, vermeerderd werden en van veruitziende gevolgen begonnen te worden. Neerlands koophandel, en voornamelijk die van Amsterdam, begon zeer veel te lijden, door de verregaande kaperijen der Engelschen, die, door het nemen van onderscheidene koopvaardijschepen, de zeevaart aanmerkelijk belemmerden; waarom eenige Amsterdamsche kooplieden besloten, eene bezending naar 's Gravenhage te doen, om de noodige voorziening tegen dit alles, zoo wel aan de Staten als aan den Erfstadhouder te verzoeken, aan welke bezending, die in October 1778 voortgang had, de Prins Erfstadhouder een zeer gunstig gehoor verleende, terwijl hij hun verklaarde, dat hem niets meer ter harte ging, dan de Hollandsche koophandel; dat er reeds tegen het voorjaar een aanzoek om twee en dertig oorlogschepen gedaan was, en dat men verder zoude trachten den kooplieden alle mogelijke voldoening te geven. Men trad ook sedert in onderhandeling met de Engelschen, om de vaart en den handel op Frankrijk te regelen, hoewel deze onderhandeling zoo wel niet afliep, als men verwacht had.

Eer nog het volgende jaar ten einde liep, werd eene geheele koopvaardijvloot, met het daartoe behoorend konvooi, onder bevel van

den Schout bij nacht Grave VAN BYLAND, door den Engelschen Vlootvoogd FIELDING, die ver de overmagt had, in Engeland opgebragt, welk voorval, daar zulks te midden van den vrede geschiedde, zoo hier als in andere landen, niet weinig geruchts veroorzaakte. Nog aanmerkelijker waren de verliezen, die de koophandel, gedurende den oorlog, welke den 23 December 1780 begon en den 10 Junij 1784 met eenen vrede eindigde, geleden heeft. Naauwelijks was men hiervan tot verademing gekomen, of de stad, zoowel als het geheele land, werd geteisterd door eene heillooze tweedragt, die eenige jaren na elkander het land deed daveren en zijne grondvesten scheen te zullen ondermijnen, de geschillen namelijk tusschen den Prins Erfstadhouder en de Patriotten, welke ook te AMSTERDAM het burgerbloed in de straten deed stroomen. De talrijke aanhangers des Prinsen aldaar hadden zich tegen de afzetting hunner Regenten verklaard, welke door de Patriotten begeerd werd, en een verzoekschrift in dien geest aan de Staten van Holland ontworpen. Een huis op Kattenburg, waarin dit ter teekening lag, werd geplunderd; en nu sloeg de hollende menigte tot verderen moedwil over. Verscheidene huizen van Prinsgezinden, onder anderen van de Burgemeesters RENDORP en BEELS, werden geplunderd. De Kattenburgers van hunne zijde plunderden de Patriotten en haalden de brug op, die hun eiland aan de eene zijde met het overige van Amsterdam verbindt; hier schoot men op elkander met kanon, tot dat de brug viel, waarna de burgers op Kattenburg kwamen, en het schuim hunner partij zich niet minder aan plundering toegaf. Geheel de stad was eenige dagen regeringloos; 43 huizen waren geplunderd, 35 door de Patriotten, 8 door hunne tegenstanders. En toch werden alleen uit deze laatsten eenigen aan den lijve gestraft.. Een Zweed, die zich aan de zijde der Kattenburgers gevoegd had werd levend; een Kattenburger, die bij het verdedigen van de brug gesneuveld was, dood opgehangen; vier werden er gegeeseld. De Patriotten bleven vrij. De afzetting der geplunderde Burgemeesters was hiervan het gevolg. Bij den kort daarna plaatshebbenden inval der Pruissen, waardoor de omwenteling ten voordeele des Erfstadhouders overal als in eenen oogwenk volbragt werd, bleef AMSTERDAM, steunende op de sterkte harer omstreken, alleen volhouden, waartoe de inwoners de Regering genoegzaam dwongen. Een wapenstilstand en onderhandelingen met den Hertog VAN BRUNSWIJK liepen vruchteloos af. Naar den kant van Halfweg Haarlem, van Ouderkerk, en van Amstelveen enz. waren ter verdediging van de stad verschansingen aangelegd, doch die te Halfweg werden door eenen kleinen troep Pruissen, onder geleide van Prinsgezinde Hollanders, spoedig verrast en Sparendam genomen, waarmede de linie van verdediging gebroken en diensvolgens alle verdere wederstand nutteloos was. AMSTERDAM voegde zich nu bij de overige leden van Holland, om den Prins in zijne ambten te herstellen en der Prinses, zijne gemalin, voldoening te geven. Doch het duurde lang, eer die stad er toe konde komen, om de oude Regenten, in Mei van het kussen gedrongen, te herstellen. Het behoud des lands hing aan eenen zijden draad, want sommigen der opgeroepene burgerij helden over, om, liever dan in dat punt en anderen van minder belang te bewilligen, den Zeedijk door te steken, Holland te doen onderloopen en AMSTERDAM ontoegankelijk te maken. Doch de wijsheid zegevierde; de stad bewilligde in alles, maar verkreeg toch, dat de Pruissen niet binnen de stad trokken en slechts met een detachement van 130 man, 10 jagers, 4 huzaren en 1 ordonnans de Leydsche poort bezetteden.

De omwenteling van het jaar 1795 liep te AMSTERDAM, dank zij het wijs en bezadigd gedrag van het aldaar gevestigde committé revolutionnair,

zonder gewelddadigheden af, maar een jaar later barstte te dier stede een hevig oproer uit, veroorzaakt doordien een gedeelte der Burger-kanonniers, door het slaan van ongewapende ingezetenen en andere baldddadigheden, den Raad genoodzaakt had, hen den 10 Mei te ontbinden. Gebelgd over dezen hoon dringen zij des nachts het stadhuis binnen, stuiven ter raadzaal in, vermengen, te midden van een verschrikkelijk onweder, hun vloeken met de ratelende donderslagen, bedreigen de Leden der stadsregering, mishandelen sommigen, en brengen vooral het leven van den Voorzitter in gevaar. Toen echter twee dagen later de Fransche Opperbevelhebber BOURNONVILLE een piket huzaren op de stad liet aanrukken, dat, zonder eenigen tegenstand, binnen gelaten werd, keerde de orde terug en de Regering werd door het Provinciaal bestuur in haar gezag hersteld; terwijl twee dier kanonniers op het schavot aan den lijve gestraft werden.

Den 18 Februarij 1807 vernielde een vreesselijke storm eene menigte schepen, vooral te AMSTERDAM. LODEWYK NAPOLEON, Koning van Holland, gaf, op het einde van dat jaar, zijn verlangen te kennen, om den zetel des bestuurs voor goed naar AMSTERDAM, als de hoofdstad zijns rijks, over te brengen, en reeds den 21 Maart 1808 deed hij er zijnen plegtigen intogt. Twee jaren later, toen de kronkelende en verraderlijke voortrukking des Fransche legers op onzen Vaderlandschen bodem, en de onregtmatige inbezitneming van Zeeland en Braband door den Franschen Keizer, eene geheele inlijving van ons Vaderland in het Fransche rijk deden duchten, sloeg de toenmalige Minister van oorlog en Generaal-Majoor KRAYENHOFF voor, om den toegang tot de hoofdstad aan de Fransche troepen door alle mogelijke middelen te betwisten en die stad tot het uiterste te verdedigen, als hebbende hij daartoe reeds te voren de noodige maatregelen beraamd. Koning LODEWIJK zelve helde daartoe over, maar, aangezien de overige Ministers, in dezen nood, onderwerping tot elken prijs beter dan verdediging keurde, leide hij de Regering neder; hierop had de inlijving plaats, en AMSTERDAM werd tot de derde stad van het rijk verklaard, hetwelk haar echter, bij den volslagen stilstand van den handel, zoo weinig voordeel aanbragt, dat de werkeloosheid en armoede, gedurende de drie jaren, dat deze staat van zaken stand hield, aldaar ten top klommen; geen wonder dus dat, toen in November 1813 de tijding van de nederlagen der Franschen langs hoe meer bevestigd werd, en de krijgsbezetting zelfs Amstels muren verlaten had, het ongeduld van het gemeen, den 15 dier maand, ter laaije vlamme uitbarstte, zoodat de huisjes der tolbedienden of douaniers, langs den buitenkant en aan het Rok-in, verbrand, en enkele woonhuizen van Fransche beambten geplunderd werden. Nu kwam echter de Nationale Garde of Schutterij, op raad van den Kapitein FALCK, op de been, en stuitte den opstand, doch plaatste, daar de Gouverneur, de Prefect en de Directeur-Generaal van policie de stad lafhartig verlaten hadden, tevens 36 mannen aan het hoofd der stad die het vertrouwen der burgerij bezaten; welk bestuur echter meende zich vooreerst alleen tot rust en de waarneming der dagelijksche zaken te moeten bepalen en zich te onthouden van alles, wat den vijand, die nog eene aanzienlijke krijgsmagt zoo te Utrecht, als in het meer nabijgelegen Naarden, ter zijner beschikking had, grond kon geven, om AMSTERDAM zijne wraak te doen gevoelen. Dit nu veroorzaakte dat de omwenteling, die elders intusschen eenen aanvang nam, aldaar niet vóór den 24 November tot stand werd gebragt, als wanneer zulks door de Kommissarissen van het

Algemeen bestuur Mr. Jan Melchior Kemper en Mr. Fannius Scholten, bewerkstelligd werd, door eene afkondiging van de puije van het voormalig Stadhuis, welke den openbaren afval van Amsterdam aan het volk bekend maakte, terwijl die afkondiging dadelijk door het uitsteken der Hollandsche vlag gevolgd werd. Mogten de Amsterdammers zich, den 2 December daaraanvolgende, met een bezoek verheugen van den Prins van Oranje, die zij den vorigen dag als Souverein-Vorst hadden hooren uitroepen, de 29 Maart 1814 was voor haar een dag van nog levendiger vreugde, want toen zag zij binnen hare Nieuwe kerk de grondwet aannemen, terwijl op den daaraan volgenden dag de Souverein-Vorst gehuldigd werd, onder wiens vaderlijk bestuur, thans als Koning, Amsterdam haren handel zoodanig heeft zien toenemen, dat zij ook nu weder onder de voorname koopsteden van Europa geteld wordt. Ja, nog is op haar toepasselijk hetgeen de beroemde Kamerijksche Bisschop François de Salignac de la Motte Fenelon, in zijne nooit volprezen *Aventures de* Telemaque (Lotgevallen van Telemachus), van de stad Tyrus zegt, in welk tafereel hij, naar men wil, Amsterdam op het oog had. »Ik konde", dus lezen wij daar, »mijne oogen niet verzadigen met »het heerlijke schouwspel van die uitmuntende stad, waar alles in be»weging was. Ik zag er niet, zoo als in de steden van Griekenland, »ledigloopers en nieuwsgierigen, die op de openbare plaatsen naar het »nieuws gaan vernemen of de vreemdelingen die in de haven aanko»men, blijven aangapen. De menschen zijn er bezig met het lossen »der schepen, met het vervoeren der koopwaren, of met die uit te »verkoopen, met hunne winkels in orde te schikken, of met de reke»ning op te maken van hetgene hun door buitenlandsche kooplieden »verschuldigd is".

Aan de stad Amsterdam behooren in eigendom de ambachten Nieuwer-Amstel, Ouder-Amstel, Sloten, Sloterdijk, Osdorp, de Vreije-Geer, Diemen, Leymuiden, Vriezekoop, Urk, Emmel-Oord, en de Sniep of het Varkenseiland. Terwijl zij vroeger ook een groot gedeelte van de kolonie Suriname bezat, dat zij van de W. I. Compagnie overgenomen had.

Het wapen van Amsterdam was vroeger een koggeschip, eerst met het wapen van Holland, later met dat van Henegouwen er boven; thans is het een zwarte staande paal, belegd met drie zilveren kruisen op een rood veld. Het is, ingevolge eene oorkonde, ten jare 1488 door Maximiliaan van Oostenryk gegeven, met eene Keizerlijke kroon gedekt.

AMSTERDAM, een der kleine eil. in *Oost-Indië*, tot den *Sundaschen Archipel* behoorende, vóór de reede *van Batavia*, aan de Noordkust van Java, ten O. van het eil. Middelburg, slechts door eenige visschers bewoond.

AMSTERDAM, fort in *Oost-Indie*, op het eil. *Amboina*, schiereil. *Hitoe*, aan de kust van *Hila*, in het aangenaamste gedeelte van het eiland. In het jaar 1637 werd hier eerst eene houten pagger opgetrokken. Later heeft de Heer Ottens daar eene steenen logie gebouwd, die door den Heer Demmer in eene steenen vesting veranderd zijnde, vervolgens door den Heer de Vlaming tot op 50 v. in het vierkant vergroot en tevens met een steenen borstwering van 10 v. hoog en met tegenstaande punt voorzien is. Op dit fort lagen, onder het bestuur der Oostindische Kompagnie, 16 stukken geschut en 40 soldaten, onder eenen Sergeant, die van het Opperhoofd van Hila afhing.

AMSTERDAM, fort in *Oost-Indië*, op het eil. *Celebes*, op de kust van *Menado*, resid. *Menado-en-Gorontalo*. De Heer Hustaart bouwde hier in 1655 eene houten vesting, doch in 1673 deed de Heer Francx die door eene steenen vervangen, aan welke hij den naam van Amsterdam gaf. In 1703 liet de Sergeant Duchielsz deze sterkte, hoewel buiten order der Maatschappij, met eenen steenen ringmuur omtrekken. Het is een langwerpig vierkant aan drie zijden met eene gracht omgeven, en door vier bastions verdedigd, die de reede en de landingsplaats bestrijken, welke laatste bovendien verdedigd wordt door eene batterij van vier stukken, die aan het einde van eenen opgeworpen dijk, regt tegen over de poort van het fort is aangelegd.

Bij de verovering door de Engelschen op den 24 Junij 1810 waren er in het fort 109 man en 50 stukken geschut. Thans bevat het een garnizoen van ongeveer 60 Javanen, Ambonezen en Gorontalers, onder het bevel van eenen Luitenant, die tevens Kommandant is over de geheele krijgsmagt van Menado, bestaande in tachtig man, van welke de overige twintig te Kema liggen.

AMSTERDAM, hoofdfort in *Nederl. Guiana*, kol. *Suriname*, aan den regteroever der Suriname, die hier, beneden dit fort, de Commewijne opneemt, op de punt door de zamenvloeijing dier beide rivieren gevormd, 1½ u. benedenwaarts van Paramaribo, liggende het Z. W. bastion op 6° 6′ 12″ N. Br. en 51° 12′ 34″ W. L.

Dit fort, hetwelk in het jaar 1734, onder het bewind van den Gouverneur Generaal de Cheusses, aangelegd, en in 1747 voltooid is, heeft de gedaante van eenen geregelden vijfhoek, die door even zoo vele bolwerken gedekt wordt. Het ligt omgeven door eene zeer breede gracht, die haar water uit de rivier ontvangt, en wordt verdedigd door eenen bedekte weg, zeer goed van paalwerk voorzien, en een glacis, waarin drie wapenplaatsen zijn, van welke twee de Suriname en eene de Commewijne bestrijken, met behoorlijke afsnijdingen versterkt, rustende het glacis, tegen het wegzakken, onder water op eenen grond van rotssteen.

De voornaamste sterkte van den waterkant bestaat in eene groote bank of modderplaat, die regt vóór de punt, welke door de beide rivieren gevormd wordt, gelegen is, zijnde aldaar ook eene sluis in het glacis, ten einde het water in de grachten te ververschen en het omgelegen land te laten onderloopen. Van deze sluis af, tot aan de wapenplaats langs de Suriname, ligt eene batterij met zwaar geschut beplant; zoodat zelfs platbodemde vaartuigen verhinderd worden aldaar te naderen. Het vuur van dit fort, met dat der daartegen overliggende schansen *Leyden* op den benedenhoek der Commewijne met eene versterkte batterij *Friderici* genaamd, en *Purmerend*, eene redoute op den linkeroever der riv. de Suriname, tusschen welke de schepen door moeten, veroorzaakt ook, dat men niet, zonder bij te draaijen, de rivieren kan opvaren.

Binnen het fort zijn de woningen der Officieren en kazernen voor de soldaten, eene smederij, timmerloots en genoegzame magazijnen van levensmiddelen, zeer goed ingerigt; vroeger had men er eenen wind-korenmolen, welke men om windstilte heeft moeten afbreken, kruidmagazijnen en eene regenbak, die meer dan duizend tonnen water bevat. De batterijen zijn in goeden staat en er kan eene sterke bezetting op geplaatst worden, zoo als er dan ook altijd een vrij talrijk garnizoen gehouden wordt.

Midden door het fort loopt een weg, beplant met palmietpalmen en oranjeboomen, langs welken men over eene brug, die over de gracht

ligt, naar de Societeits-kostgronden kan gaan, alsmede naar de landingsplaats over een gegraven kanaal, dat met eenen winkelhaak in de nabijgelegen kreek uitwatert. Aan deze landingsplaats is eene wacht, bij welke geschut is geplant, ten einde op de vaartuigen te kunnen schieten. Voorheen waren alle schepen verpligt, om hier de vlag te strijken en met zeven kanonschoten te groeten, hetwelk dan met drie schoten, en het plaatsen van een vaandel op de wallen van het fort, beantwoord werd. Thans vindt men hier op de wal eene vrij hooge seinpaal, met die op *Bramspunt* en *Paramaribo* in correspondentie staande. In de nabijheid ligt een groot stuk lands met bannanen en aardvruchten beplant, welke dienen tot voedsel voor de veroordeelde slaven, die hier in kettingen tot dwangarbeid zijn verwezen, om, onder het opzigt van eenen Directeur, aan de vestingwerken te arbeiden. Ten N. W. is het met modderpoelen en ondoordringbare doornhagen omzoomd, waarom deze streek vroeger den naam van het *Tygershol* ontvangen heeft, ofschoon die van *Kikvorschzwamp* meer eigenaardig zoude zijn geweest.

AMSTERDAM, fort in *West-Indië*, op het eil. *Curaçao*, in de Z. W. zijde van *Willemstad*, aan de Oostzijde der haven van Curaçao, welke daardoor verdedigd wordt.

Binnen in het fort is de ruime en koele Protestantsche kerk van Willemstad, die, benevens eene consistoriekamer, een goed orgel, uurwerk en klok bezit. Het verwulf rust op vier zware steenen kolommen, tusschen welke twee fraaije koperen kroonen hangen; het houtwerk, waaruit het gewelf bestaat is massief mahony, maar ligt blaauw, met donker blaauwe paneelen, in witte lijsten, beschilderd. Vroeger diende deze kerk uitsluitend voor de Hervormden, maar sedert 1825 zijn de Hervormden en de Lutherschen tot eene Protestantsche gemeente vereenigd, bij welke men zich bedient, van de liederen, die thans bij het Evangelisch-Luthersch kerkgenootschap gezongen worden. Het benedenste gedeelte van dit kerkgebouw levert ruime, koele bergplaatsen op en dient tot een gouvernementsmagazijn, inzonderheid van levensmiddelen voor de marine. Regt daartegenover staat het Gouvernementshuis, zijnde een vrij lang gebouw van twee verdiepingen, met blaauw bepleisterde muren en een balkon, dat op vier kolommen rust. Hier vergaderen de raadscollegien, terwijl het tevens tot woning van den Gouverneur dient, en het benedenste gedeelte tot civiele gevangenissen en bergplaatsen. De overige huizen, die, met deze beide gebouwen, een onregelmatig vierkant uitmaken, dienen tot woningen voor de Officieren der bezetting en tot kantoren voor de Landsambtenaren (1).

AMSTERDAM, waterfort in *West-Indië*, op het eil. *St. Eustatius*, bij de stad Oranje.

AMSTERDAM, vervallen fort in *West-Indië*, op het eil. *St. Marten*, aan de W. zijde van Grootbaai, ½ u. Z. Z. W. van Philipsburg.

---

(1) Hen, die eene meer omstandige beschrijving van dit fort begeeren, moeten wij verwijzen naar het fraaije werk van onzen arbeidzamen medewerker M. D. Teenstra, getiteld: De Nederlandsche West-Indische eilanden, D. I., bl. 51, hetwelk wij ieder, die eenig belang stelt in dat gedeelte onzer Overzeesche bezittingen, met volle overtuiging, ruimschoots, als zeer lezenswaardig, durven aanbevelen.

AMSTERDAM, fort in *Opper-Guinea*, op de *Goudkust*, in het Oostelijke gedeelte van het rijk *Fantijn*, bij het d. Klein Cormantijn. Het is tamelijk groot, was vroeger met drie kleine en eene groote batterij versterkt, gezamenlijk van 20 stukken geschut voorzien, en werd door de Engelschen aangelegd, die het CORMANTIJN heetten.

De beroemde Nederlandsche Admiraal MICHIEL ADRIAANSZ. DE RUITER, in het begin van 1665 op de Guinesche Goudkust gekomen zijnde, deed aldaar, den 8 Februarij, elfhonderd man, onder aanvoering van den Kolonel JOHAN BELGICUS VAN HOORNE en den Schout bij Nacht VAN DER ZAAN, ontschepen. Dezen, met groot gevaar aan land gekomen, wierpen, na eerst eenen berg, waarop de vijand drie stukken geschut geplant had, bemagtigd te hebben, de Cormantijnsche Negers, die zich, onder aanvoering van hun Opperhoofd JAN KABESSE, op den weg geplaatst hadden, overhoop, en dreven ze terug naar hunne negerij, gelegen onder het fort CORMANTIJN. Dit negerdorp vervolgens in brand gestoken zijnde, beletteden de vlam en de rook den vijand, om de onzen te zien. De Engelsche Overste FRANCOIS SELWYN, die op het kasteel bevel voerde, deed nu van alle kanten met kogels en schroot op de naderende Nederlanders vuren, welke, desniettegenstaande, zoo stoutmoedig aanrukten, dat de Engelschen en Negers zich ten hoogste over hunne onverzaagdheid verwonderden. De onzen trokken toen, bedekt en begunstigd door den rook, ijlings onder het geschut en de muren, van waar zij gedurig met hunne musketten op de Engelschen, die op de wallen stonden, losbrandden, onder welk schieten de stormladders werden aangebragt en opgerigt. Maar naauwlijks begonnen de matrozen op te klimmen en met handgranaten te werpen, of den Engelschen ontzonk den moed; en zij riepen, zonder verderen wederstand te bieden, om lijfsgenade. De roode bloedvlag, die op den toren stond, werd gestreken, en men stak onderscheidene witte vlaggen uit, tot een teeken, dat men zich ter bescheidenheid van den overwinnaar overgaf; maar dit geschiedde zoo laat, dat de Nederlanders reeds bij menigte in het kasteel waren gekomen; ook had zeker matroos van DE RUITERS schip, SIMON ROELOFSZOON genaamd, de Engelsche vlag, die op het kasteel woei, reeds daar afgehaald, en een ander matroos, GERRIT SIMONSZOON DE GRAAF van Enkhuizen, er de eerste statenvlag opgeplant; waarvoor zij daarna, elk met vijf en twintig gulden werden beschonken. Hierop werden, omstreeks vier ure in den namiddag, de poorten geopend. De Nederlanders vonden op het kasteel acht en twintig stukken geschut, en daaronder drie van metaal, en vier, die van de rolpaarden lagen, met acht en vijftig Engelschen, behalve hunne slaven. Sommige hunner Negers waren in het gevecht, en twee of drie Engelschen op de batterij gedood en eenigen gekwetst. Na het overgaan van het kasteel vielen de overwinnaars aan het plunderen, en bekwamen eenig goud, stoffen, kleederen, koperwerk enz. De Engelschen werden tot op het hemd toe uitgekleed; de dorst naar buit was onverzadelijk. Maar DE RUITER, den volgenden dag aan land gekomen zijnde, herstelde de orde, liet de manschap weder inschepen, den Engelschen Overste SELWYN, benevens de andere krijgsgevangenen, aan boord brengen, en bezette het kasteel met twee en vijftig man uit de vloot, tien uit het volk der Westindische kompagnie en tien Negers. Sedert welken tijd dit fort, dat toen den naam van AMSTERDAM bekwam, steeds aan de onzen verbleven is, tot dat het in 1781, met alle onze bezittingen op de Kust van Guinea, uitgezonderd het fort *d'Elmina*, aan de Engelschen overging, die het in 1785 weder ontruimden, waarna het altijd in Nederlandsche handen bleef. Thans is het schier geheel vervallen.

AMSTERDAM voormalige naam der thans verlaten plantaadje in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, EIKENHOOF. Zie dat woord.

AMSTERDAM, verlaten plant. in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, aan den regteroever der *Pericakreek*, palende aan Wayamoe bovenwaarts, en 's Hage benedenwaarts; 296 akk. groot.

AMSVORDE, oude naam van AMERSFOORT. Zie dat woord.

AMSWEER, geh. in *Fivelingo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1¼ u. Z. O. van *Appingedam*, gem. en 1 u. Z. W. van *Delfzijl*, ¼ u. Z. van het Damsterdiep en ½ u. Z. W. van Farmsum, waaronder het behoort; met ruim 60 inw.

AMUDA of AMUDEN, oude naam van MUIDEN. Zie dat woord.

AMUTHOM, oude naam van AMEIDE. Zie dat woord.

ANAJA, kreek, in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, die oostwaarts stroomende, boven de Wajombokreek, in de *Coppename* valt.

ANAKAM, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Poelo Chinco*.

ANAK-MOESIE, prov. in *Oost-Indië*, aan de oostkust van het eil. *Sumatra*, rijk van *Palembang*. Het is de vruchtbaarste provincie van het geheele rijk, waar de meeste peper wordt geteeld.

ANAK-SOENGI, of ANAK-SOENGEI, klein rijk in *Oost-Indië*, op de westkust van het eil. *Sumatra*, tusschen de riv. Manjuta en Urei. De hoofdpl. is Moco-Moco, alwaar ook de Sultan zijn verblijf houdt.

ANALABOU, landingsplaats in *Oost-Indië*, op het eil. *Sumatra*, rijk van *Atjien*, 4° 8′ N. B.

ANAMBAS, ook wel ANAMBE genoemd, eilandjes in *Oost-Indië* in de *Chinesche* zee, ten W. van Borneo, tusschen 2° 20′ en 2° 30′ N. B. en 123° 35° en 124° 2′ O. L. Zij worden in drie groepen, de Noord-Anambas, de Midden-Anambas en de Zuid-Anambas, verdeeld, en zijn wegens de menigte klippen ontoegankelijk, maar worden echter door Maleijers bewoond.

ANAMBAS (DE GROOTE), groep eil. in *Oost-Indië*. Zie ANAMBAS (DE MIDDEN-).

ANAMBAS (DE KLEINE), 3 eil. in *Oost-Indië*. Zie ANAMBAS (DE NOORD-).

ANAMBAS (DE MIDDEN-) of GROOTE ANAMBAS, groep eilandjes in de *Oost-Indië*, in de *Chinesche zee*, ten Z. W. van de Noord-Anambas, op 2° 50′ N. B. en 123° 35′ O. L. Het grootste dezer eil. heeft 4 m. in den omtrek.

ANAMBAS (DE NOORD-) of KLEINE ANAMBAS, drie eilandjes, in *Oost-Indië*, in de *Chinesche zee*, op 3° 30′ N. B., 123° O. L.

ANAMBAS (DE ZUID-), groep eilandjes, in *Oost-Indië*, in de *Chinesche zee*, op 2° 20′ N. B., 124° 2′ O. L.

ANAMBE, eilandjes in *Oost-Indië*. Zie ANAMBAS.

ANCEN, voorm. havezathe, prov. *Drenthe*. Zie ANSEN.

ANCKBERG, geh. grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 2½ u. N. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. Z. O. van *Mersch*, gem. en ½ u. O. van *Lorentzweiler*.

ANCOBAR, ANKOBER of ANCONBER, klein koningrijk in *Opper-Guinea*, op de *Goudkust*, palende W. aan de Tand- of Ivoorkust, N. aan Egira, O. aan Adon en Axim en Z. aan den Oceaan.

ANCOBAR, ANKOBER, ANCONBER, COBRA of SLANGENRIVIER, riv. in *Opper-Guinea*, op de *Goudkust*, die, uit de binnenlanden van Afrika afkomende, na onderscheidene andere rivieren te hebben opgenomen, tusschen de rijken Anconber en Axim ½ u. van het Nederl. fort St. Antonie, in zee valt. Zij ontleent haren naam van haren kronkelenden loop. Ofschoon de riv., wier oevers 20 uren ver met zwaar geboomte bezet zijn,

anders diep genoeg is, kunnen er nog slechts sloepen binnenkomen, daar eene bank, die vlak vóór haren mond ligt, zulks aan grootere vaartuigen belet. Zij heeft eenen breeden mond, is landwaarts smaller, maar verscheiden mijlen bevaarbaar. Aan deze riv. hadden de Nederlanders vroeger, hooger op, in het land Egira, een fortje, met hetwelk, door de inlanders aangevallen zijnde, de Bevelhebber, toen hij geen middelen van verdediging meer had, zich benevens zijne bijhebbende manschap deed in de lucht springen.

ANCUM, geh. in *Zalland*. Zie *Ankum*.

ANDAGIELE, geh. in *Oost-Indië*, in het Noorden van het eil. *Celebes*.

ANDALAHUIZEN, geh., prov. *Friesland*. Zie Andlahuizen.

ANDALAS, distr. in *Oost-Indie*, eil. *Sumatra*, ads. resid. *Benkoelen*.

ANDE, oude naam van de riv. de Gender. Zie dat woord.

ANDECHOBINA, oude naam, vermoedelijk van Eindhoven. Zie dat woord.

ANDEL, gem. in het *Land van Altena*. Zie Andel (Op en Neer).

ANDEL (den Andel), ook in oude oorkonden Aandeel genaamd, d. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 4½ u. N. W. van *Appingedam*, kant. en 1½ u. N. ten O. van *Winsum*, gem. en ½ u. N. van *Baflo*. De naam is waarschijnlijk ontleend van het *aandeel*, hetwelk, dit dorp ontving in den aanwas, tusschen *Eenrum* en *Uithuizen* gelegen, waarover in ouden tijd een zwaar pleitgeding geweest is, hetwelk, ofschoon beslist door de Regters van den *Upstalboom*, nogtans in 1231 aanleiding tot eenen binnenlandschen oorlog heeft gegeven. Het is een lang en wel bebouwd d., dat zich Zuid- en Noordwaarts, meerendeels aan de Oostzijde, langs eenen rijweg zonder straat uitstrekt. Te midden van het d. vindt men, mede aan de Oostzijde van den weg, de kerk, de pastorij, het schoolhuis en de kosterswoning. De kerk is niet groot, maar heeft vele fondsen en is wel onderhouden. De niet hooge toren, welke eene kap, als die van eene theebus, heeft, staat ten Z. O. afgezonderd van de kerk. In 102 h., waarvan 83 binnendijks, 6 op het uiterdijk, en 13 in den polder, wonen ruim 470 inw. die genoegzaam allen tot de Herv. godsdienst behooren en hier eene afzonderlijke gem. hebben, welke tot de klass. van *Middelstum*, ring van *Winsum*, gerekend, en door éénen Predikant bediend wordt, waarvan vroeger het adellijke geslacht von Inn- und Kniphausen van Ulrum de collatie had, doch welke thans behoort aan den Heer Mr. Hendrik van Bolhuis te Leens. Deze gem. is eerst met die van *Baflo* vereenigd geweest, maar in 1614 daarvan afgescheiden, als wanneer Bernardus Sagittarius hier als eerste Predikant beroepen werd.

Het d. Andel werd in 1584 door het Staten volk aan kolen gelegd.

Het land onder dit d. heeft eenen gemengden grond, is hoog en zacht, maar zeer geschikt voor den landbouw. Men teelt er uitmuntende aardappelen. Ook behoort onder dit d. een aanzienlijk gedeelte van den in 1811 binnengedijkten Noordpolder. Het maakte met *Tinallingen* en *Raskwert* voormaals éénen regtstoel uit. In de schepperij behoort het onder *Baflo-Raskwert*.

ANDEL (NEER-), door de landlieden veelal Neer-Eil of Neer-En geheeten, d. in het *Oudland-van-Altena*, prov. *Noord-Braband*, distr. en 2 u. N. van *Waalwijk*, arr. en 5 u. N. W. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 2 u. N. W. van *Heusden*, gem. *Op-en-Neer-Andel*, N. W. van Op-Andel, niet onbevallig aan den Maasdijk gelegen.

Voorheen was hier eene Hervormde kerk, van welke echter thans niets meer dan eenig muurwerk en de toren met zijn gemetselde

spits te zien is. Men vindt hier binnendijks een frani buitenverblijf, het, Hof geheeten.

ANDEL (OP-), door de landlieden veelal Op-Eil of Op-Eel genoemd d. in het *Oudland-van-Altena*, prov. *Noord-Braband*, distr. en 2 u. N. van *Waalwijk*, arr. en 5 u. N. W. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 2 u. N. W. van *Heusden*, gem. *Op-en-Neer-Andel*, Z. O. van Neer-Andel, zeer aangenaam aan den Maasdijk gelegen.

Men heeft er eene Herv. kerk, zijnde een oud en niet zeer groot gebouw, met een spits torentje, welke kerk tot de gem. van *Op-en-Neder-Andel* behoort. Ook is er eene dorpschool.

ANDEL (OP-EN-NEER-), veelal enkel onder den naam van Andel voorkomende, gem. in het *Oudland-van-Altena*, prov. *Noord-Braband*, distr. *Waalwijk*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, (11 m. k., 8 s. d.) palende W. aan de gem. Almkerk-en-Uitwijk, N. W. aan Giessen, N. O. aan de Maas, O. aan Veen en Z. aan Meeuwen-Hill-en-Babilonienbroek, bevattende de dorpen Op-Andel en Neer-Andel, en beslaande eene oppervlakte van 18 bund. 33 v. r. 12 v. ell.

Deze gem. is eene heerlijkh., toebehoorende aan Jonkheer James John Baron Melvill van Carnbee. Zij telt 680 inw., die allen tot de Herv. gem. van Op-en-Neer-Andel, behooren. Deze gem. heeft ééne kerk, te Op-Andel, welke door eenen Predikant bediend wordt. Het beroep geschiedt door den kerkenraad, onder agreatie van den Ambachtsheer.

Het wapen dezer gem. bestaat uit twee opstaande zalmen met het randschrift: Gemeente Andel.

ANDELO, naam, welken de inboorlingen van Sumatra aan dat eil. geven. Zie dat woord.

ANDELST, bij verkorting ook wel Aalst genoemd, d. in de *Over-betuwe*, prov. *Gelderland*, arr., kw. en 4½ u. O. ten N. van *Tiel*, distr. *Overbetuwe*, kant. en 2 u. Z. W. van *Elst*, gem. en 1 u. W. van *Valburg*.

Reinold II, Graaf *van Gelder*, benoemde in zijne landregten aan de Betuwe geschonken, in het jaar 1327, tot geregtsplaatsen (heemael) in de Overbetuwe Andelst en *Bemmel*, welk geregt te Andelst onder den blooten hemel, op Zondag na Paschen, gehouden werd.

Men telt te Andelst ongeveer 500 inw., die meestal in landbouw hun bestaan vinden, onder welke 200 Herv. en nagenoeg 300 R. K. De Herv. kerk, waarin een zeer schoone lijksteen op het familiegraf der vroegere Heeren van Andelst (Spetart), en waaraan buiten nog eene overoude inscriptie gevonden wordt, desgelijks ook een prachtig familiegraf van den tegenwoordigen bezitter van het Huis Andelst (Pook van Baggen), behoort tot de gem. van *Andelst-Zetten-en-In-Doornik*. Ook heeft men er eene dorpschool.

ANDELST-ZETTEN-EN-IN-DOORNIK, kerk. gem., prov. *Gelderland*, klass. van *Nijmegen*, ring van *Elst*, met 580 ziel. en twee kerken, ééne te Andelst en ééne te Zetten, die door éénen Predikant bediend worden. Vroeger was Andelst met *Hemmen* gecombineerd. De kerkeraad heeft hier een vrij beroep.

ANDEREN, geh. in het dingspil van *Oostermoer*, prov. *Drenthe*, kant. en 1½ u. N. O. van *Assen*, gem. en 1 u. W. van *Anloo*; met 125 inw.

ANDERWIJK, voorm. adell. huis, op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, gem. *Koudekerke*, reeds sedert een aantal jaren gesloopt.

ANDETHANNA, oude naam van Echternach. Zie dat woord.

ANDIJK, gem. in *Drechterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Grootenbroek* (15 m. k., 5 s. d.); palende W. N. en O. aan de

Zuiderzee, Z. O. aan Enkhuizen, Z. aan de gem. Bovenkarspel, Grootebroek en Hoogkarspel, en bevattende, behalve het dorp Andijk, de geh. de Bangert, Krimpen, Munnikey of Monnikeind, de Geuzenbuurt en Broekoord.

Zij beslaat 1478 bund., 64 v. r. en 62 v. ell. gronds en telt ongeveer 1500 inw., onder welke nagenoeg 1100 Herv., en 400 R. K., die kerkelijk onder *Wervershoof* behooren.

De inw. vinden in landbouw, veeteelt en dijkwerken hun bestaan en brengen de voortbrengselen van den grond, bestaande in velerlei granen en andere veldgewassen, benevens de door hen gemaakt wordende boter en kaas in de naburige steden ter markt. Er zijn in deze gem. 250 h., 1 Herv. kerk, 2 scholen, en een dep. der Maatschappij: *Tot Nut van't Algemeen*, dat den 14 September 1835 opgerigt is en 18 leden telt.

Eerst in het jaar 1812 werd deze gem., die zich circa 2 u. ver, langs den zeedijk uitstrekt, op dien voet gebragt, waarop zij thans bestaat, vóór dien tijd behoorden de onderscheidene gehuchten tot de gem. *Grootebroek*, *Bovenkarspel* en *Lutjebroek*.

Het d. Andijk of Aandijk, oudtijds Aandick, ligt 4 u. N. van *Hoorn*, 1½ u. N. van *Grootenbroek*, 2¼ u. N. W. van Enkhuizen en 1¼ u. O. van Medemblik, in eene bogt der Zuiderzee. Het wordt ook wel Noorddijk bijgenaamd, omdat het aan den Drechterlandschen Noorderzeedijk, gelegen is. Het is moeijelijk de juiste stichting van dit d. te bepalen. Sommigen willen, dat het na het jaar 1460 gesticht zij, omdat het zijnen naam van den zeedijk ontleent: terwijl de eerste zeedijken, met paal- en wierwerken, tusschen 1450 en 1460 aangelegd zijn. Daar men echter aangeteekend vindt, dat Graaf Willem II in 1250, op zijnen togt ter bestoking van de muitende West-Friezen, eenen omweg maakte over Aandick, en aldaar eenige rust nam, moet het reeds vroeger bestaan hebben.

Het behoorde eertijds kerkelijk onder *Lutjebroek*, maar, door het toenemen der bevolking, en wegens de moeijelijkheid van den kerkgang, werd zij den 21 Dec. 1655 van die gem. gescheiden, waarop hier, in het jaar 1667, eene kerk gebouwd werd, die in het jaar 1791 aanmerkelijk vergroot is. De eerste Predikant, die deze gem. afzonderlijk bediende was Abrahamus Hovius, beroepen 17 April 1667. De Herv. gem. van Andijk behoort thans tot de klass. van *Hoorn*, ring van *Medemblik*. Het beroep geschiedt door den kerkenraad.

Er is hier eene school, die gemiddeld, het geheele jaar door 150 leerlingen telt.

Het wapen van Andijk is een veld van zilver, waarop een ruiter te paard, houdende een vaandel in de hand, op hetwelk de letters A.D. staan.

ANDIJKEPOLDER, pold. in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, distr. *Hulst*, arr. *Goes*, kant. *Axel*, gem. *Zaamslag*, palende N. aan den Grooten Huyssenspolder, O. aan het Hellegat, Z. en W. aan den polder van Zaamslag. Hij bevat 221 bund. 32 v. r. 61 v. ell. schotbaar land, is, volgens het kadaster, groot 228 bund. 14 v. r. 9 v. ell. en wordt bestuurd door eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Penningmeester.

Deze pold. is ingedijkt in het jaar 1654, heeft den naam naar een d. hetwelk thans niet meer bestaat, daar het met de omliggende gronden, in 1574 en andermaal in 1584, door de bezetting van Neuzen verwoest werd. Het lag niet ver van de tegenwoordige sluis van den Grooten Huissenspolder. In dezen pold., welke bij den watervloed

van 1808 geheel is ondergeloopen, doch reeds weder in het volgende jaar is bedijkt, staan 8 hofsteden, uitmakende het geh., dat reeds op Aandijk vermeld is.

ANDJOU, d. in *Oost-Indië*, op het eil. *Java*, in de prov. *Kediri*, ten O. van de stad Sinkal.

ANDLA, oude stins, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, onder *Ried*, aan den grooten weg van Leeuwarden naar Franeker en Harlingen. Zij is in vernieuwden vorm nog aanwezig, en wordt sedert lang door het aanzienlijk geslacht Fontein bewoond.

ANDLAHUIZEN of Andalahuizen, geh. prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 2 u. N. W. van *Sneek*, kant. en 1 u. N. O. van *Bolsward*, ½ u. N. W. van *Burgwerd*, waartoe het behoort.

Het is de geboorteplaats van den godgeleerden Ruardus Andala, wiens eigenlijken naam was Ruurd Ruurds, geb. 1665, † 12 Sept. 1727, na, sedert 1701, eenen leerstoel in de wijsbegeerte te Franeker bekleed te hebben.

ANDRAGIRY, riv. in *Oost-Indië*, op het eil. *Sumatra*. Zie Indragiry.

ANDRIES (NIEUW ST.), fort, in de *Bommelerwaard*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 7½ u. van *Tiel*, distr. *Bommelerwaard*, kant. en 2 u. van *Bommel*, gem. en 5 min. van *Rossem*. Het is in 1816 aangelegd ter vervanging van het fort, dat vroeger aan de andere zijde van het Schansegat gelegen was.

ANDRIES (ST.), geh. in de prov. *Gelderland*, kw. en 2 u. Z. W. van *Tiel*, distr. *Bommelerwaard*, arr. en 6 u. ten W. van *Nijmegen*, kant. en 4 u. Z. W. van *Druten*, gem. en ½ u. W. van *Heerewaarden*, ter plaatse, waar de bovenste vereeniging van de Maas en de Waal bestaat, 51° 48′ 10″ N. Br. 23° 1′ 35″, O. L.; met ruim 80 inw.

Vroeger was het eene schans, die, hoewel zij boven het Schansegat, zijnde het vereenigingskanaal van de Maas met den Waal, en dus eigenlijk in het *Land tusschen Maas en Waal* lag, tot de *Bommelerwaard* gerekend werd. Zij werd in het jaar 1599, op bevel van den Kardinaal Andreas van Oostenrijk, destijds Spaansch Gouverneur der Nederlanden, door den Admirant van Arragon aangelegd, die haar, ter eere van des Kardinaals Patroon of Naamheilige, den Apostel Andreas, St. Andriesschans noemde, en er eene kleine kerk deed stichten, welke hij aan dien Apostel toewijdde. Het oogmerk van het aanleggen dezer schans was, om den Bommelerwaard, die toen onder der Staten gebied was, in bedwang te houden, en de scheepvaart langs den Waal en de Maas, ten nadeele der Staatschen, te belemmeren. Zij is echter den Spanjaarden, ofschoon deze er eene sterke bezetting in gelegd hadden, waarmede zij geheel Holland dachten te bedwingen, tot dat einde van geen groot nut geweest, want in het volgende jaar werd zij door Prins Maurits van Oranje belegerd en, alzoo het Spaansche krijgsvolk, dat haar bezet hield, uit hoofde van wanbetaling aan het muiten sloeg, na geringen tegenstand, ingenomen, op voorwaarde, dat hun de achterstallige soldij, door de Staten, zoude voldaan worden; terwijl dit volk, meest uit Walen bestaande, tevens in Nederlandsche dienst overging. In 1673 poogden de Spanjaarden te vergeefs de schans te herwinnen. Zij bestond in eenen regelmatigen vijfhoek, en, daar zij op eenen onbedijkten grond lag, diende hare contrescharp mede tot eenen dijk, om haar, bij hoog water, tegen overstrooming te beveiligen.

Sedert den Munsterschen vrede, in 1648, had men haar geheel laten vervallen, waardoor zij in 1672 de Franschen spoedig in handen viel, die haar niet verlieten, vóór zij de geheele vesting verwoest hadden. Later weder opgebouwd, werd zij in 1794 wel door hen bemagtigd, doch ook spoedig weder hernomen. Op het einde van dat zelfde jaar beproefden de Franschen andermaal eenen aanval op dit fort, maar werden met groot verlies afgeslagen, hoewel het later toch door de onzen verlaten werd. Thans is deze vesting geheel geslecht.

ANDRIES (ST.), buursch., uit eenige boeren- en arbeiderswoningen bestaande, in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. en 8 u. Z. van *Goes*, kant. en 1 u. Z. O. van *Axel*, distr. en 2 u. W. ten Z. van *Hulst*, gem. en 1½ u. N. W. van *Koewacht*, in den pold. *Oud-beoosten-Blij-bezuiden*. Vroeger lag hier een fort, dat echter sedert vele jaren geslecht is.

ANDRIES-GAT, kanaal in *Gelderland*. Zie SCHANSEGAT.

ANDRINGA, state, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwolden*, griet. *Utingeradeel*, in het d. *Oldeboorn*. Thans is zij een fraai gebouwd heerenhuis, dat door het adellijk geslacht LYCKLAMA à NYEHOLT bewoond wordt.

ANDRINGA, fraai gebouwd en schoon gelegen heerenhuis, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwolden*, griet. *Lemsterland*, in het vl. de *Lemmer*, sedert lang door het adellijk geslacht VAN ANDRINGA DE KEMPENAAR bezeten en bewoond.

ANDRINGA of VAN DER WAEIJEN, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, bij het d. Sweins.

ANE, ANEN of AANE, oude buursch. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 13 u. N. O. van *Deventer*, kant. en 1 u. N. van *Hardenberg*, gem. en ½ u. W. van *Gramsbergen*, met 340 inw. In den kring van deze buursch. begint uit de riv. de Vecht, de Dedemsvaart, welke door de stad Hasselt loopt, en zich aldaar in het Zwartewater ontlast.

Bij deze buursch. viel den 1 Augustus 1227, op eene plaats, welke de Mommerijten plagt genoemd te worden, een gevecht voor tusschen OTTO II, den vierendertigsten Bisschop van *Utrecht*, en de Drenthen, onder aanvoering van RUDOLPH, Burggraaf *van Coevorden*, waarbij de Bisschop deerlijk omkwam. (1) Men wil, dat de Drenthen, door WILBRAND VAN OLDENBURG, den vijf en dertigsten Bisschop van Utrecht, en diens opvolger OTTO III, genoodzaakt werden, ten zoenoffer voor de zielen van de gesneuvelden bij ANE, een vrouwenklooster te stichten in de nabijheid van Coevorden, dat vervolgens naar Assen zoude overgebragt zijn.

De weg van ANE naar Coevorden was ten tijde van FREDERIK VAN BLANKENHEIM, den een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, wegens den lagen en veenachtigen aard van den grond zoo slecht, dat men dien hetzij met paarden, hetzij te voet, dikwijls niet dan met levensgevaar kon gebruiken; hetwelk den Bisschop met de steden Zwolle, Deventer en Kampen deed besluiten, om dien in beteren staat te brengen.

ANÉE, riv. in *Oost-Indie*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*. Zij doorstroomt met eenen zuidwestelijken loop het eenige dal, dat het gebergte Singalang doorsnijdt. Door dit dal en gedeeltelijk langs de ANÉE loopt de nieuwe weg van Padang naar de Menangkabausche Bovenlanden, terwijl de oude over den berg Ambadjang ging.

---

(1) Zie over dit gevecht, de aanleiding en gevolgen daarvan, J. S. MAGNIN, de voormalige kloosters in Drenthe, bl. 110 en volg. en de Drentsche Volksalmanak, van 1837, bl. 3, en van 1838, bl. 22.

ANEM, havezathe in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 4 u. N. van *Deventer*, kant. en 2½ u. W. van *Raalte*, gem. en ½ u. N. van *Wijhe*, in de buursch. *Wijnvoorden*. In eenen brief van het jaar 1767 vindt men het AENHAE gespeld. De havezathe is vroeger bezeten door de geslachten BENTINCK en VAN DER CAPELLEN. Thans is het een eigendom van J. H. Graaf VAN RECHTEREN VAN APPELTERN. Aan deze havezathe is verbonden het mederegt van collatie tot de beroeping van eenen Predikant te Wijhe.

ANEMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, onder *Ried*.

ANERVEEN, of AANERVEEN, een uitgestrekte veenderij of hoogveen, in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 13½ u. N. O. van *Deventer*, kant. en 2 u. N. van *Hardenberg*, gem. en ¾ u. N. W. van *Gramsbergen*; met 180 inw.

ANEVELD, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 12½ u. N. O. van *Deventer*, kant. en ½ u. N. van Hardenberg, gem. en ¾ u. Z. W. van *Gramsbergen* met 60 inw. In den kring van deze buurschap ligt de havezathe POTHOF, waarvan het voormalige huis afgebroken is.

ANEWIELEN, meertje van *Friesland*. Zie ANNEWIELE.

ANGARIEN, Germaansche volksstam. Zie ANGRIVARIËN.

ANGBERG, geh., grooth. *Luxemburg*. Zie ANGELSBERG.

ANGEL, stuk lands in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, onder '*s Gravezande*, dat WILLEM VI, Graaf *van Holland*, in 1414, aan het kapittel van MARIA-Kapel ten hove, later genoemd de Hofkapel, vergunde te bedijken, en waarschijnlijk het tegenwoordige zoogenaamde HOFLAND zal geweest zijn.

ANGELDORF, geh., grooth., *Luxemburg*, kw., arr., kant. en ½ u. Z. W. van *Diekirch*, gem. en ½ u. N. O. van *Ettelbruck*, aan de Sure.

ANGELER, d., prov. *Gelderland*. Zie ANGERLO.

ANGELESTEIN, landgoed in *Veluwezoon*. Zie ANGERENSTEIN.

ANGELINAPOLDER, polder in het *Markgraafschap-van-Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, distr. *Rozendaal*, arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, gem. *Fijnaart-en-Heyningen*, palende N. aan den Nieuwen-Appelaar, O. aan de haven van Fijnaard, Z. aan de rivier de Dintel, en W. aan het Kwartier. Hij is 17 bund. 83 v. r. 50 v. ell. groot en ligt 10 d. boven A.P.

ANGELOO, d. in het graafsch. *Zutphen*. Zie *Angerloo*.

ANGELOOBROEK, buursch. in het graafsch. *Zutphen*. Zie ANGERLOOBROEK.

ANGELSBERG of ANGBERG, geh., grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3 u. N. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. N. O. *Mersch*, gem. en ¾ u. N. W. van *Fischbach*.

ANGELSLOO, op sommige kaarten ANGELSCHLO gespeld, buursch. in het dingspil *Zuidveld*, prov. *Drenthe*, kant. en 2½ u. N. O. van *Dalen*, gem. en ½ u. Z. O. van *Emmen*, met 35 inw.

ANGENILA, eil. in *Oost-Indië*, in het Oosteinde der *Straat van Sunda*, 3° 48′ Z. Br. 124° 18′ O. L.

ANGER, kaap in *Oost-Indië*, op het eil. *Java*. Zie ANJER.

ANGEREE, riv. in *Oost-Indië*, op het eil. *Java*. Zie ANTJAR.

ANGEREN, aanzienlijk d. in de *Overbetuwe*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 9 u. O. van *Tiel*, distr. *Overbetuwe*, kant., gem. en 1½ u. N. ten O. van *Bemmel*, 1½ u. Z. O. van Arnhem, aan den Rijndijk, 51° 55′ 3″ N. Br. 23° 37′ 43″. Men heeft er 700 inw., die meest in landbouw hun bestaan vinden, echter is er ook eene aan-

zienlijke steen- en pannebakkerij. Onder de inw. telt men ongeveer 700 R. K., die hier eene kerk hebben, welke door eenen Pastoor bediend wordt. De statie behoort tot het aartspr. van *Gelderland*. De Herv., die hier eene kerk hebben, behooren tot de gem. *Angeren-en-Loo*. Ook is hier eene dorpschool, alsmede eene buitenplaats, het Roode Wald genaamd.

De Domproost van Utrecht bezat hier eenen aanzienlijken hof, welke waarschijnlijk van ouds eenige betrekking tot het dorp had.

Angeren is eene heerlijkh. en het adellijke geslacht, dat van dit d. zijnen naam ontleende, is in de geschiedenis bekend; zoo waren ten jare 1249, Gerhard en Dirk van Angeren getuigen van den Graaf van Kleef. In 1338 bezat dit geslacht nog de tienden van Angeren. Thans is deze heerlijkh. een eigendom van het ambt *Overbetuwe*.

De Oudheidkundige en Latijnsche dichter Jacobus de Rhoer is hier in 1723 geb., hij † 12 Dec. 1814.

ANGEREN, d. in het graafsch. *Zutphen*. Zie Angerloo.

ANGEREN-EN-LOO, kerk. gem., prov. *Gelderland*, klass. van *Nijmegen*, ring van *Elst*; met ruim 60 ziel. Zij heeft ééne kerk, te Angeren die door éénen Predikant bediend wordt. Het beroep is eene collatie van het ambt *Overbetuwe*.

ANGERESTEIN of Angelestein, landgoed in *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr., kant., gem. en ½ u. N. W. van *Arnhem*, ¾ u. O. van Velp. Het komt reeds voor in den jare 1487, als de bezitting van zekeren Johan Coster, die wegens een weg over dit goed met het naburige klooster Bethanie in verschil was. Ongeveer twee eeuwen later behoorde het aan Engelbert Engelen; van wien men opgeteekend vindt, dat hij eenen papiermolen die de Franschen in 1612 afgebrand hadden, weder heeft doen optimmeren. Het huis, vroeger rondom in diepe grachten gelegen, is nu aanmerkelijk naar den hedendaagschen bouwtrant veranderd, en even als den geheelen aanleg door den tegenwoordigen eigenaar Jonkheer J. Baron Pallandt van Walfort zeer verfraaid. De tuinen zijn met veel loopend water doorsneden en het geheel, dat zeer aangename wandelingen aanbiedt, heeft eene uitgestrektheid van ruim 365 bunders, waaronder ongeveer 245 bund. heidegrond.

ANGERLOBROEK, weidestreek in het graafsch. *Zutphen*. Zie Angerloobroek.

ANGERLOO, gem. in het graafsch. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw. en arr. *Zutphen*, distr. en kant. *Doesborgh* (14 m., 5 s. d.); palende N. aan Doesborgh, O. aan de gem. Hummelo-en-Keppel, Z. aan Zevenaar, Duiven en Westervoort en W. aan den IJssel, en bevattende de d. Angerloo en Lathum, benevens de buurschap. Bahr, Giesbeek, Beinum, Bingerden en Bevermeer, alsmede de adellijke havezathen Bingerden en Kell. Deze gem. telt ruim 1500 inw. die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Men heeft er 2 Herv. kerken, 1 R. K. kerk en 2 scholen.

Het d. Angerloo, Angeloo, Angeren ook wel Angler en Angerlo geschreven, ligt 3½ u. Z. van Zutphen, ¼ u. Z. van Doesborgh, 2¼ u. W. van Doetinchem 1¼ u. N. van Zevenaar, en 4 u. N. O. van Arnhem. Sommigen willen dat het zijnen naam ontleent van de Angrivariën, een Germaansche volksstam, die vroeger zich, eenen geruimen tijd, in deze streken heeft opgehouden.

In het jaar 1274 stond Otto van Bommel al zijn regt op Angerloo aan het klooster Bethlehem af. Later kwam het den Hertog van

Kleef toe, maar is in het jaar 1544 door Keizer KAREL V, wedergebragt onder het rigterambt van *Doesborgh*, waartoe het te voren behoord had. Men telt hier ongeveer 300 inw.

De Herv. gem., welke, met die uit de onderhoorige buursch. Beinum, Bevermeer en Bingerden, 400 zielen heeft, behoort tot de klass. van *Nijmegen*, ring van *Elst*. Zij heeft ééne kerk, welke door éénen Predikant bediend wordt, die, bij vacatuur, door den kerkeraad beroepen wordt. De eerste Predikant, hier ter plaatse, is geweest GELLIUS DE BOUMA, die er in 1640 het leeraarambt waarnam. Voor de Reformatie was de kerk van dit dorp aan den H. GALLUS toegewijd, en stond ter begeving van den Graaf van Zutphen. In deze kerk was eene vikarij ter eere van de H. H. THEOBALDUS, CORNELIUS, ANTONIUS en APOLLONIA gesticht.

ANGERLOOBROEK of ANGERLOBROEK, weidestreek in het graafsch. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw. en arr. *Zutphen*, distr. en kant. *Doesborgh*, gem. *Angerloo*, gedeeltelijk aan de gem. *Angerloo*, gedeeltelijk aan partikulieren toebehoorende.

ANGIOL, gegraven kanaal in *Oost-Indië*. Zie ANSJOL.

ANGIR, d. in *Oost-Indië*, op den Oosthoek van het *Ambonsche* eil. *Ceram*.

ANGJUM, d. in *Friesland*. Zie ANJUM.

ANGKEE, ANKEE of TJIRINGIN, riv. in *Oost-Indië*, eil. *Java*, die uit de bergen op het land *Koeripan* ontspringt, zich, bewesten Batavia, in de *Mookervaart* uitstort. Met de ANGKEE vereenigen zich de riviertjes *Sasak-Pandjang* en *Kalie-Poetri* of *Kapitian*.

ANGKOLO, distr. in *Oost-Indië*, op de oostkust van het *Sundasche* eil. *Sumatra*, landsch. *Batta*.

ANGLER, d. in het graafsch. *Zutphen*. Zie ANGERLOO.

ANGRIVARIEN, Germaansche volksstam, die eerst tusschen de Eems en de Wezer gewoond heeft. Volgens sommigen, zoude zij zich later met de Chamaven en andere volken tegen de Bructeren verbonden, die natie geheel en al verdelgd en hun land in bezit genomen hebben. Waarna de ANGRIVARIEN zich in een gedeelte van het graafschap *Zutphen* en wel bezuiden die stad langs den IJssel zouden hebben neergeslagen. Men wil, dat hunnen naam bewaard zij in de d. Angeren en Angerloo. Ook zoude dit hetzelfde volk zijn, hetwelk in het leven van KAREL *de Groote* vermeld wordt, als hebbende zich aan dien Keizer onderworpen en hem gijzelaars gegeven.

ANGSTEL of KROMME ANGSTEL, welke laatste naam haar gegeven wordt ter onderscheiding van de *Vaart van Nieuwersluis*, die men wel eens de *Regte Angstel* noemt, riv. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Het is eene voortzetting van de riv. de AA of ADE, die in het d. Nieuwer-Ter-Aa, alwaar zij de wateren van twee Weteringen, die uit de Vecht komen, en een gedeelte der wateren van de Oukoopersloot opneemt, den naam van KROMMEN ANGSTEL aanneemt, onder die benaming, tusschen Nieuwer-Ter-Aa en Loenersloot, de Vaart van Nieuwersluis ontvangt, voorts van daar met onderscheidene bogten en kronkelingen noordwaarts langs Loenersloot en Abkoude aanstroomende bij het laatstgemelde d. eenen tak, het Gein geheeten, afzet, van daar westwaarts naar het *Abkoudermeer* loopt, en daarin hare wateren stort, terwijl zij, na dit meer verlaten te hebben, den naam van HOLENDRECHT draagt.

ANGSTEL (REGTE) of VAART VAN NIEUWERSLUIS, vaart in het *Nederkwartier*, prov. *Utrecht*, die reeds in de zestiende eeuw

gegraven is. Bij Nieuwersluis uit de *Vecht* voortkomende en in eene lijnregte Noordwestelijke rigting voortloopende, valt zij tusschen Loenersloot en Nieuwer-Ter-Aa in den *Krommen Angstel*. Zij dient, om de trekschuiten van Utrecht op Amsterdam uit de Vecht in den Amstel te brengen.

ANGWIRD of Angwirden, griet., prov. *Friesland*. Zie Aengwirden.

ANHALT of Anholt, geh. in *Dieverder*dingspil, prov. *Drenthe*, kant. en 1½ u. N. W. van *Hoogeveen*, gem. en ¼ u. N. O. van *Ruinen*, 1½ u. Z. O. van Dwingeloo; met omtrent 20 inw.

ANJAR, riv. en d. in *Oost-Indië*. Zie Antjar.

ANJER, ads. resid. in *Oost-Indië*, op het eil. *Java*, resid. *Bantam*, aan de westpunt van dat eil. Men heeft langs het strand dezer ads. resid. ruime en uitmuntende gezigten; zoo doen zich de eilanden Dwars-in-den-weg, Besi, Boekon en Cracatou zeer schoon op, vooral bij den opgang der zon, als de dampkring door regens gezuiverd is; terwijl het gebergte van Sumatra, daarachter ver boven hen uitsteekt. Ook binnenslands biedt dit ads. resid. fraaije gezigten aan; vruchtbare velden, rijke kokosbosschen, vlietende stroomen en hangende tuinen, die van de groene heuvelen dreigen te vallen, leveren een zoo gelukkig geheel op, dat de geest er door bekoord wordt, en in eene aangename stemming geraakt. Men houdt echter dit gedeelte van de kust van Java voor zeer ongezond.

In het jaar 1822 onthield zich in deze adsist. resid. eene aanzienlijke rooverbende onder aanvoering van zekeren Moerah op. Toen de tijding van het bestaan dier bende te Bantam aankwam was de Resident juist afwezig, maar zijn Sekretaris, Chevalier, was naauwelijks daarvan onderrigt, of hij steeg met eenige manschappen te paard, trok de bende te gemoet en sabelde, na een hardnekkig gevecht, het Opperhoofd met eigen handen neder, waardoor de overigen gevangen genomen werden of verstrooid geraakten.

ANJER, Anger, Angerer of Anjerr, kaap in *Oost-Indië*, op de Noordwestkust van het eil. *Java*, in de *Straat van Sunda*, resid. *Bantam*, ads. resid. *Anjer*, 6° 3′ Z. B. 123° 33′ O. L.

ANJER, Anir of Anjier, vrij groote en bevallig gelegene kampong, in *Oost-Indië*, op het eil. *Java*, resid. *Bantam*, ads. resid. *Anjer*, waarvan het de hoofdplaats is, aan de Straat van Sunda, omtrent 50 palen of ruim 16 u. W. van Batavia, 8 u. N. W. van Ceram, de zetel van den Adsistent-Resident, van eenen Controleur der landelijke inkomsten en van eenen Ontvanger der inkomende en uitgaande regten, die tevens met het praaijen der voorbij varende schepen belast is.

De plaats is bekend als de eerste, alwaar de schepen, die uit Europa komen, door een vaartuig van het Gouvernement bezocht worden, om zich kenbaar te maken. Zij moeten hier hunne brieven enz. afgeven, welke onverwijld te land naar Batavia worden opgezonden, terwijl de Adsistent-Resident tevens aan den Resident van Bantam even als aan den Gouverneur-Generaal, berigt van hunne aankomst zendt. De schepen voorzien zich hier doorgaans van groenten, vruchten, hoendereijeren, schildpadden, en andere ververschingen en kunnen er goed drinkwater bekomen, dat, door eene kunstige waterleiding, naar het zeestrand gevoerd en voor zeer gezond gehouden wordt.

In de nabijheid van deze kampong is eene kleine sterkte, door den Gouverneur-Generaal Daendels aangelegd, met grachten omringd, en van ruime gebouwen voor de bezetting, die gemeenlijk uit eene kompagnie soldaten bestaat, voorzien. Dit fort zoude wel verdedigd eenen geduchten inlandschen vijand kunnen wederstaan, maar tegen Europesche wapenen niet lang bestand zijn.

Te Anjer neemt de fraaije postweg eenen aanvang, die het geheele eiland in de lengte doorloopt, en over welke de postpaarden, op iedere wissel- of pleisterplaats aanwezig, den reiziger met snelheid vervoeren. Van 400 tot 400 rijnlandsche roeden, zijn de afstanden langs den weg door palen gemerkt, en het is daardoor ten gewoonte geworden, den afstand van de eene plaats tot de andere door het aantal palen aan te duiden.

Anjer is een belangrijk punt voor den koophandel, waarom er dan ook een Agent van de factorij der Nederlandsche handelmaatschappij geplaatst is. De nabijheid der Lampongs van Sumatra, en de doortogt van alle de schepen, welke van Oost en West komen, maakt deze plaats tot eene der levendigste van Indië.

Het kampongsvolk te Anjer is niet roof- of moordzuchtig; gelijk alle strandbewoners, is het door den omgang met vreemdelingen, van zijne oorspronkelijke zuiverheid van zeden eenigzins verbasterd, doch over het geheel goedhartig. Bij de aankomst der schepen begeven zij zich met hunne, van allerlei leeftogt en versnaperingen wel voorziene, schuitjes derwaarts, om alzoo hunne waren aan den man te brengen, ook vinden velen hun bestaan in de vischvangst. Haaijen zijn hier zeer gemeen, en er groeijen hier vele kokosboomen, die den inlander groot voordeel aanbrengen. (1)

Een kwartier uurs bezuiden deze kampong prijkt eene 10 Nederl. el. hooge, witte grafnaald, opgerigt ter eere van zekeren Engelschen Kolonel Karel Catecart geheeten, die den 10 Julij 1788, in den ouderdom van 29 jaren, aan deze kust overleden is, en wiens lof, als dapper, welsprekend en deugdzaam mensch, in het Latijn, op het voetstuk der naald, vermeld staat.

ANIER of Anir, kampong in *Oost-Indie*, eil. *Java*, resid. *Rembang*, ten W. van den hoek Lassem, tusschen de riv. de Doodoc en de Paggat.

ANJERE, kaap in *Oost-Indië*. Zie Anjer.

ANJEWIER, griet., prov. *Friesland*. Zie Aengwirden.

ANJIER, kampong in *Oost-Indië*. Zie Anjer.

ANIN of Anina, anders ook wel Hennelessie genaamd, d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eiland *Ceram*, op de Oostkust van *Hoewamohel*. Het was in het begin der achttiende eeuw het hoofd van een gespanschap van vijf dorpen en telde toen 230 zielen, onder welke 103 weerbare mannen en 33 dati's.

ANINA, d. in *Oost-Indië*. Zie Anin.

ANINGHEM, d. en voorm. klooster, prov *Friesland*. Zie Anjum.

ANJOL, riv. in *Oost-Indie*, eil. *Java*, die onder den naam van Tjiliwong, in de resid. *Buitenzorg* ontspringt, en zich in de nabijheid van Batavia, bij Tandjong-pryok, in zee stort.

ANIR, kampong in *Oost-Indië*, eil. *Java*, resid. *Bantam*. Zie Anjer.

---

(1) Hen, die omtrent den aard en de cultuur van den kokosboom willen onderrigt zijn, verwijzen wij naar het in eenen zeer onderhoudenden stijl geschreven werk van den Hoogleeraar P. P. Roorda van Eysinga, getiteld: Verschillende reizen en Lotgevallen, D. IV. bl. 261—270, alwaar men tevens, bl. 255-260, zoo omtrent de ads. resid. als de kampong Anjer, meer bijzonderheden zal vinden, dan de aard van ons werk gedoogde op te nemen.

ANIR, kampong in *Oost-Indie*, eil. *Java*, resid. *Rembang*. Zie Anier.

ANJUM, Angjum, Aangium of Aenjum, eertijds Anningehem, ook wel eens onder den naam van Anyeum voorkomende, oud en groot d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Oost-Dongeradeel*, arr. en 7 u. N. O. van *Leeuwarden*, kant. en ruim 3 u. N. O. van *Dockum*, ½ u. W. Z. W. van Oostmahorn en 1 u. Z. O. van Peazens, van rondsom in bouwlanden gelegen, uitgezonderd ten Z., waar men, aan de Zuur- of Zuider-Ee, weilanden heeft. Het is het grootste d. der geheele grietenij, in welks omtrek men vroeger vele aanzienlijke staten had, van welke de laatste, Holdinga-state, een schoon en sterk gebouw, voor ruim vijf jaren voor afbraak verkocht en gesloopt is. Ook behooren nog tot dit d. de voormalige schans Oostmahorn ten O.; het buurtje Teerd, de Ganzepollen, en het gehucht Ezumburen met de Ezumazijl ten Z. O. Door deze, vroeger zeer aanzienlijke zeesluis ontlast thans alleen de groote polder van Oost- en West-Dongeradeel zijn water, langs de Zuider-Ee, in de Lauwerzee.

Doordien Anjum veel van den Allerheiligen vloed van het jaar 1570 geleden had, werd het met onderscheidene andere dorpen buitengedijkt; maar in 1592 werd het even als de overige weder binnengedijkt. Bij den kersvloed van het jaar 1717, die hier almede veel schade aanrigtte, kwamen te Anjum wel 83 menschen om het leven.

Anjum telt 1100 inw., allen Herv., die er eene kerk met eenen naaldtoren hebben, welke op eene hoogte gebouwd is, en door eenen Predikant bediend wordt. De gem. behoort tot de klass. van *Dockum*, ring van *Holwerd*.

ANJUM, of Aanjum, ook wel Anyjum geschreven, van ouds Anningehem genoemd, voorm. klooster van Reguliere Kanonniken, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, 3 u. W. ten N. van Leeuwarden, 1½ u. N. O. van Franeker, 1 u. N. ten W. van Dronrijp en ½ u. Z. W. van Berlikum, ¼ u. N. W. van het d. *Slappeterp*, waaronder het behoort. Het werd omstreeks 1256 gesticht door Siboud Epinga en zijne broeders Nanne en Sibrand, bloedverwanten van Ludolf, Prior van *Lidlum*. Ebel Scheltinga, hunne nicht, die, even als Doekе Tjaerda van Bayum en Doekе Scheltinga van Minnertsga, toen, wegens hare vroomheid, zeer vermaard was, ondersteunde hen in dit godvruchtige werk, hetwelk onder het bestuur van Wijbrand, Pastoor van het dorp Anjum, volbragt werd. Bij de inwijding ontving dit klooster den naam van Maria's berg, naderhand bekwam het dien van Anjum. Ofschoon het reeds sedert de tijden der Kerkhervorming niet meer bestaat, is de plaats, waar het gestaan heeft, nog onder den naam van Anjum of Klooster Anjum bekend, en maakt een geh. uit, dat tot het arr. *Leeuwarden*, kant. *Dronrijp* behoort.

In 1572 had een gedeelte van het Spaansche krijgsvolk veelal zijne legerplaats in dit klooster, waaruit het dan gedurig in de omstreken roof, moord en plundering aanrigtte.

ANKEE, riv. in *Oost-Indië*. Zie Angkee.

ANKELAAR of Ankeler, buursch. op de *Veluwe*, kw., arr. en 6½ u. N. van *Arnhem*, distr. *Middelveluwe*, kant., gem. en 1 u. N. van *Apeldoorn*. Men heeft hier eene school en telt er 350 inw.

ANKEVEEN, gem., tot den jare 1818, onder het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht* behoord hebbende, thans prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, (3 m. k., 8 s. d.); palende, N. aan

Weesper-Carspel, O. aan 's Graveland, Z. aan Kortehoef en W. aan Nederhorst-den-Berg en het Horstermeer. Zij bevat het d. Ankeveen, benevens de buurt Rade, en beslaat eene oppervlakte van 477 bund. 52 v. r. 31 v. ell. Men heeft er 1 Herv. kerk, 1 R. K. kerk en 460 inw. Deze gem. is eene heerlijkh., thans behoorende aan de erven Mevrouw L. A. E. M. Collette de Monthorency, douarière van J. M. Prins de Lorraine de Vaudemont, woonachtig te Parijs.

Het d. Ankeveen, ligt 4 u. O. ten Z. van Amsterdam, 1½ u. Z. O. van Weesp, 1½ u. N. W. van Hilversum en 1 u. Z. W. van Naarden. Het strekt zich uit langs eenen weg, die van het Horstermeer noordwaarts aanloopt.

De Herv. kerk, waarvan de toren en het koor in 1835 afgebroken zijn, was vóór de Reformatie aan St. Maarten toegewijd. De gem. behoort tot de klassis van *Amsterdam*, ring van *Naarden*, en telt ruim 200 ziel. De kerkeraad heeft alhier een vrij beroep. De eerste Predikant, die er het leeraarambt bekleedde is geweest Wernerus Henricus Turnhout.

De R. K. hebben hier mede eene kerk, waar men den H. Maarten als bijzonder Patroon viert. Zij staat op een gedeelte gronds slechts denkbeeldig van Ankeveen gescheiden, en burgerlijk tot de gem. *Weesper-Carspel* behoorende. De statie behoort tot het aartspr. van *Utrecht*, en telt 750 ziel., onder welke ook een gedeelte van die van 's Graveland en Weesper-Carspel medegerekend worden.

Toen de Franschen in het jaar 1672, behalve de provincie Utrecht, ook de stad Naarden bemagtigd hadden, werd door Willem III, Prins *van Oranje*, eenig volk te Ankeveen gelegd. De Franschen hiervan verwittigd kwamen terstond met eene groote magt optrekken, ten einde Naarden, waarop zij meenden dat de Prins het oog had, te hulp te komen. Voor deze stad geen Staatsche troepen vindende, trokken zij verder en deden, den 9 October, eenen aanval op de Ankeveensche brug, waar de Overste Stokheim met zijn regiment post hield, doch werden hier met zulk eenen onverschrokken moed ontvangen, dat zij, hoewel veel sterker in magt, met groot verlies, moesten terug trekken, terwijl van de Staatsche zijde slechts één man, zijnde een Kapitein, sneuvelde. Om zich hierover te wreeken kwamen de Franschen, den 26 November, met eene nog veel grooter magt afzakken, ten einde het dorp aan kolen te leggen, maar terwijl zij bezig waren het in brand te steken, snelde er eenig volk van het Staatsche leger toe en bevrijdde alzoo het d. van de dreigende ramp.

De kermis van Ankeveen valt in op den eersten Dingsdag in October.

Het wapen van dit d. is een reiger met twee waterhennen boven en éene onder zich.

ANKEVEENSCHE-BRUG, buurt in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. 3¼ O. ten Z. van *Amsterdam*, kant. en 1 u. Z. O. van *Weesp*, gem. *Weesper-Carspel*, 1¼ u. N. van Ankeveen. Zij ontleent haren naam van eene brug, die over de Karnemelksloot ligt.

ANKEVEENSCHE-POLDER, pold. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, gem. *Weesper-Carspel*; palende N. aan de Hilversumsche weide, O. aan het Naarder- en Bussemmer Eng, Z. aan den gem. Ankeveen, W. aan de Broekepolder en den Heintje-Roks-polder.

ANKEVEENSCHE-VAART, water voorheen in het *Nederkwartier*, der prov. *Utrecht*, thans tot de prov. *Noord-Holland* behoorende, en van het d. Ankerveen westwaarts naar de Nieuwe-Vecht loopende.

ANKEVEERE, pold. in *Zuidbeveland*, prov. *Zeeland*, distr. en arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*, gem. *'s Heer-Arendskerke*, palende N. aan den Oostpolder en aan de Schenge, O. aan den Oudenpolder van 's Heer Arendskerke, Z. aan den Ouden-Nieuwlandpolder en W. aan den Ouden-Crayert of Selnissenpolder en aan den Oostpolder. Hij bevat 118 bund., 3 v. r. 54 v. ell.

Deze pold. is van oude dagteekening, want hij wordt reeds genoemd in den brief, bij welken Hertog ALBRECHT, den 10 October 1395, den Ambachtsheeren van 's Heer Arendskerke aanzienlijke voorregten schonk. Sedert heeft hij echter veel van het water der daar langs stroomende Schenge te lijden gehad. Eindelijk bezweken, werd hij in 1661 herdijkt.

ANKOBER, riv. en koningr. in *Opper-Guinea*. Zie ANCOBAR.

ANKUM of ANCUM, buursch. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 7 u. N. van *Deventer*, kant. en 2½ u. W. van *Ommen*, gem. en ½ u. N. W. van *Dalfsen*, aan den weg van Zwolle naar Hardenberg.

In dit gehucht, hetwelk door den watervloed van 4 Februarij 1825 veel geleden heeft, ligt eene buitenplaats, eigenlijk het Groote-Hofte-Velde geheeten, maar gemeenlijk Ankum genoemd. Zij is thans het eigendom van den Heer Fr. HEERCKENS.

ANKUMERDIJK, dijk in *Zalland*, prov. *Overijssel*, zijnde dat gedeelte van den Vechtdijk, dat langs de buurschap Ankum loopt en zich van het huis de Leemkuile tot het huis Beze uitstrekt.

ANLOO, gem. in het dingspil van *Oostermoer*, prov. *Drenthe*, kant. *Assen*, palende N. aan de gem. Zuidlaren, O. aan de gem. Hoogezand en Wildervank in de prov. Groningen, Z. O. aan Gieten, Z. aan Rolde en W. aan Rolde en Vries, en bevattende de d. Anloo en Annerveen, benevens de geh. Anderen, Annen, Annerveensche compagnie, Eext, Eexterveen, Gasteren en Schipborg.

Men heeft in deze gem. 2 Herv. kerken, 1 scheepstimmerwerf, 1 kalkoven, eene in 1837 opgerigte moutwijnstokerij uit aardappelen, verscheidene hunnebedden en ruim 2200 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden, en onder welke ruim 2000 Herv. De weinige R. K., die zich hier bevinden, behooren tot de statie van *Assen*.

In deze gem. zijn vroeger, vooral bij het geh. Eext onderscheidene oudheden gevonden; als eene grafkelder in den stijl der hunnebedden gebouwd enz. Ook verdient onder de merkwaardigheden dezer gem. gemeld te worden dat de voorvaderen van den beroemden godgeleerde MENSO ALTING en zijn geslacht er gewoond hebben.

Het d. ANLOO of ANLO, volgens de oude spelling ANLOE, ligt 2½ u. N. O. van Assen, 1 u. Z. van Zuidlaren, 1½ u. N. W. van Gieten. Het is een aangenaam gelegen en welvarend d., welks fraaije van duifsteen opgetrokken kerk met een uitmuntend orgel prijkt, en eenen dikken, maar spitsen toren heeft. Volgens eene oude overlevering is zij de moederkerk van de kerken van Gasselt, Gieten en Zuidlaren geweest. De kerk van ANLOO is eene van die, in welke de 24 etten (gezworen), drie keeren in het jaar, hunne regtspraak hielden, nadat dit niet meer in de open lucht en nog niet in het, bij de Reformatie ontruimde, kloostergebouw te Assen plaats had. De Herv. gem. wordt door eenen Predikant en eenen Kandidaat, als hulpprediker, bediend, en behoort tot de klass. en ring van *Assen*. Het beroep van den Predikant geschiedt door de eigengeërfden. De Kandidaat wordt door het Ministerie van eeredienst benoemd. De eerste, die hier het leeraarambt waarnam, schijnt geweest te zijn JOACHIMUS ZOAR.

Er is hier ook een dep. der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 15 Mei 1828 opgerigt is, en 14 leden telt.

Voor eenige jaren had hier, even als elders in Drenthe, bij de geregtelijke overdragt van eenig stuk vast goed, nog de plegtigheid der stoklegging plaats, bestaande in het nederleggen van eenen stok door den verkooper, die dan door den kooper, ten teeken, dat hij het goed aanvaardde, van den grond opgenomen werd.

ANNA (ST.), buurt, prov. *Gelderland*, kw., distr., kant., gem. en ½ u. Z. O. van *Nijmegen*, ½ u. N. O. van *Hatert*, waartoe het behoort, aan den weg van Nijmegen naar Venlo, ter plaatse, waar de Mokerheide eenen aanvang neemt. Zij geeft haren naam aan den St. Anna'sweg. Zie voorts dat woord.

ANNA (ST.), d., prov. *Friesland*. Zie ANNA-PAROCHIE (ST.).

ANNA (ST.), d. in *Zeeland*. Zie ANNA-TER-MUIDEN (ST.).

ANNA (ST.), fort in den pold. de *Ruigenhil*. Zie HIL (DE).

ANNA (ST.), voorm. fort, in het Noordoostelijk gedeelte van *Hulsterambacht*, prov. *Zeeland*, aan het Saaftingergat, in de voorm. polder van *Namen*. Het was door de Spanjaarden gebouwd, om de provincie Zeeland in bedwang te houden, en werd daarom ook veelal de ZEEUWSCHE BRIL of de GEUZEN-BRIL genaamd. In 1632 werd dit fort, door Graaf WILLEM VAN NASSAU-ZIEGEN, voor de Staatschen genomen, en men hield het toen van groot belang, tot dekking van de stad Hulst, en ten einde de gemeenschap tusschen die stad en de Zeeuwsche stroomen open te houden. Ook had men er eene bijzondere kerk met eenen afzonderlijken Predikant, maar deze kerk is later met die van *Namen*, gecombineerd geworden. Bij den zwaren watervloed, die den 25 en 26 December 1715 eene verschrikkelijke verwoesting aanrigtte, werd dit fort, even als de polder waarin het lag, geheel door het water verzwolgen.

ANNA (ST.), onderscheidene kloosters van dien naam. Zie ANNA-KLOOSTER (ST.)

ANNABAAI (ST.), baai in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Borneo*, op de noordkust van het land van *Marudo*.

ANNABAAI (ST.), baai in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, aan de zuidwestelijke kust van dat eil., in het rijk van *Sinkel*.

ANNABAAI (ST.), baai in *West-Indië*, aan de zuidzijde van het eil. *Curaçao*, vormende aldaar de met nieuwe kustbatterijën gedekte zoo schoone, als voor alle winden veilige, haven van Curaçao, die voor de beste van geheel West-Indië gehouden wordt, en aan welker oostzijde de Willemstad en aan de westzijde de voorstad Otrabanda gebouwd is. Vóór den mond der baai, die door twee riffen of landtongen gevormd wordt, liggen in zee twee banken, van welke de oostelijke, naar men wil, nog altijd aanwast. De baai, die aan de monding nog geen 100 Ned. ell. breed is, maar binnenwaarts zich tot op 150 ell. verwijdt, is ruim 1400 Nederl. ell. lang, en van 19 tot meer dan 26 ell. diep.

Deze baai, welks water zeer helder is, en daardoor de schoonste spiegeling van huizen en schepen oplevert, vereenigt zich noordwaarts, tusschen twee hoofden, met een ruim-binnenwater, het *Schottegat* genaamd. Op sommige plaatsen kunnen de schepen in de baai zoo digt aan den wal naderen, dat zij, zonder een anker te gebruiken, aan de steenen dukdalven vastliggen en alzoo onmiddellijk op den kant lossen, terwijl zelfs de oorlogschepen met eene plank aan den wal liggen.

ANNABERG (ST.), ANNENBERG of ANNEBURG, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 1½ u.

O. ten N. van *'s Hertogenbosch*, distr. en 3 u. N. O. van *Boxtel*, kant. en 2½ u. Z. O. van *Oss*, gem. en 5 min. N. van *Rosmalen*.

Het ontleent zijnen naam van een klooster van Reguliere Kanonikessen, van de orde van St. Augustinus, dat hier vroeger gestaan heeft en denzelfden naam droeg, hoewel men het wel eens onder den naam van St. Annendaal vermeld vindt. Het was in 1505 door den Ridder Jan Bax gesticht. De eerste Nonnen, die er inkwamen, werden uit het Windmolenklooster, dat binnen 's Hertogenbosch stond, herwaarts overgebragt, en de zuster van gezegden Ridder werd als eerste Priores aangesteld; maar toen het klooster in 1584 door het oorlogsvuur verbrand was, vlugtten de bewoneressen naar 's Hertogenbosch, waar zij in het klooster der Begarden, in de Verwerstraat, werden opgenomen; toen dit echter in 1609 aan de Jesuiten overgelaten werd, begaven eenigen Nonnen zich naar Zoeterbeek, onder Nederwetten.

ANNABOOG (ST.), voorm. monnikenklooster, in de *Betuwe*, prov. *Gelderland*, onder het d. *Driel*, dat door Paters conventualen bewoond werd.

ANNABOSCH (ST.), bosch in de *Baronie van Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Ginneken*, distr. *Prinsenhage*, gem. *Ginneken-en-Bavel*, ten Z. van het d. Bavel. Het maakt een gedeelte uit van het *Ulvenhoutsche bosch*, en is 83 bund. 93 v. r. 90 v. ell. groot.

ANNABRINK (ST.), geh. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 3 u. Z. van *Almelo*, kant., gem. en ¼ u. Z. W. van *Delden*.

ANNABURG (ST.), geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*. Zie Annaberg (St.)

ANNABUREN (ST.), d., prov. *Friesland*. Zie Anna-Parochie (St.).

ANNA-CATHARINA, groote katoenplant. in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, aan den mond der *Matappicacreek*, op den regteroever of Oostzijde, bij de Negers Ommoe genaamd, naar den vroegeren eigenaar van Ommeren. Anna-Catharina, vereenigd met *Charlottenburg*, is 2100 akk. groot en heeft 243 slaven. Zij heeft ruime, fraaije gebouwen en is, van wege den altoos frisschen zeewind, gezond en aangenaam om te bewonen, maar aan de zeekust spoelt zij aanmerkelijk af, het welk deze schoone plantaadje veel onderhoud of veel verlies aan land veroorzaakt.

ANNADAAL (ST.), voorm. klooster in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*. Zie Annaberg. (St.)

ANNADAL (ST.), voorm. nonnenklooster te *Maastricht*, in de Kapoen- en St. Jakobstraten. Den 22 April 1441 magtigde Jan van Heinsberg, Bisschop van Luik, de geestelijke dochters, om den regel en het gewaad der derde orde van St. Franciscus aan te nemen. Deze Bisschop en Lodewyk van Bourbon schonken aan dit gesticht eenige privilegien. In 1531 werd het, ten gevolge der alstoen in de stad plaats hebbende beroerte, geheel verwoest; ofschoon later herbouwd, bleef deze geestelijke vereeniging kwijnen, zoodat zij in 1670 slechts zeven zusters telde, welke zich toen vereenigden met die van Kalvarienberg en andere vrouwenkloosters, destijds mede te Maastricht aanwezig, na, bij notarieele akte, het klooster, de kapel en den tuin aan Regenten van het R. K. weeshuis overgedragen te hebben.

ANNA-ELIZABETH, verlaten katoenplant., in *Nederlandsch-Guiana* kol. *Suriname*, thans vereenigd met *Labadieshoop*. Zie dat woord.

ANNAHUIS (ST.), voorm. huis buiten Amsterdam. Zie Annekenhuis.

ANNAK, riv. in *Oost-Indië*, eil. *Java*, zij ontlast zich, na eenen oostelijken loop, in de resid. *Grissee*, in de *Indische zee*.

ANNAK of POELOE ANNAK, eil. in *Oost-Indië*, in de *Javasche zee*, ten N. van Java, eene groote mijl W. van de reede van Japara. Het is den 3 Januarij 1820 ontstaan door het in tweeën scheuren van het *Visschers-eiland*. Zie voorts dat woord.

ANNAKERKE of ANNENKERKE, voorm. d. in den *Grooten-Zuid-Hollandschen-Waard*, aan den Dubbel, omstreeks de plaats waar deze in de Oude Maas uitliep. Het was een der 72 plaatsen, die bij den watervloed van 18 November 1421 verdronken en onder de 34, die later nimmer weder te voorschijn gekomen zijn.

ANNAKLOOSTER (ST.), voorm. nonnenklooster te *Alkmaar*, prov. *Noord-Holland*, dat in 1558 nog moet bestaan hebben, want op den 16 Augustus van dat jaar werd bij de Regering besloten, om den Bisschop van Utrecht te verzoeken, het voor de stad te mogen koopen.

ANNAKLOOSTER (ST.), voorm. nonnenklooster te *Asperen*, prov. *Zuid-Holland*. Het werd gemeenlijk het ZUSTERHUIS geheeten, maar in eenen openbrief van 13 Augustus 1553, tusschen broeder WILLEMSE, Pater, en de Bestierster van het klooster gemaakt, wordt het genoemd het KLOOSTER-VAN-ST.-ANNA-IN-DE-GULDE-POORT.

Wanneer of door wien het is gesticht, kan men met geen zekerheid opgeven; alleen weet men, dat het gestaan heeft aan de Noordzijde van de stad tegen den wal aan, digt bij het kasteel en de kerk; en dat het redelijk groot was, hebbende met den tuin en den vijver daarin, 7 hond of omtrent 1 bund. land beslagen.

Het werd oorspronkelijk door Beggijnen bewoond, zoo als nog blijkt uit de namen van Beggijnenbrug, die aan den eenen hoek van het klooster lag; en van Beggijnenpoort, die aan de andere zijde van het gebouw in den wal stond. Maar het schijnt, dat deze Beggijnen later den derden regel der orde van den H. DOMINICUS hebben aangenomen, hoewel zij den naam van Beggijnen bleven dragen. Behalve hunne dagelijksche bezigheid, waren zij ook verpligt op het koor in de kerk te zingen, als er dienst gedaan werd.

Dit klooster is, na de kerkhervorming, tot een woonhuis verbouwd, de vijver gedempt en de boomgaard op het laatst der zeventiende eeuw uitgerooid.

ANNAKLOOSTER (ST.), voorm. nonnenklooster te *Delft*, prov. *Zuid-Holland*. Het stond in de *Nobelstraat* digt aan den hoek van de *St. Annastraat*, in welke laatste het zijnen ingang schijnt gehad te hebben. Het moet een zeer fraai en prachtig gebouw geweest zijn, dat eene zeer groote en lange kapel had. Bij den brand, die in 1536 de stad Delft teisterde, is het onbeschadigd gebleven. Naderhand is het geheele gebouw gesloopt, de kapel afgebroken, en alles in huizen en tuinen veranderd.

ANNAKLOOSTER (ST.), voorm. klooster van Bernardinernonnen, in *Fivelgo*. Zie ADUARD (KLEIN).

ANNAKLOOSTER (ST.), voorm. klooster en abdij, in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, onder het d. *Rottum*.

De Rottumer abdij van de orde der Benedictijnen, wordt in een stuk van 1291 genoemd: CONVENTUS SANCTI JULIANI IN ROTHEM. Het klooster was van beiderlei kunne, liggende het nonnenklooster ½ uurs verder landwaarts in, en droeg den naam van BETHLEHEM. Volgens eenen brief van 1529 zou er mede een ST. ANNA-NONNENKLOOSTER van de Cistercienser orde gestaan hebben, doch waarschijnlijk is dit hetzelfde klooster BETHLEHEM.

Vroeger en zelfs tot op de laatste tijden van de uitroeijing van het heidendom, stond te dezer plaatse een tempel, in welke men Thor of Stavo en Foste offerde. De ijverige Ludger vond, in het jaar 785, meer dan 100 afgodsbeelden in dezen tempel; doch deed die wegruimen en het trotsche gebouw in een uitgebreid klooster hervormen, dat later eene beroemde abdij geworden is, van welke de laatste Abt in 1601 overleed, waarna de daartoe behoorende vaste goederen verkocht werden, zoodat het regt van collatie, over de kerk van Rottum, dat vroeger door den Abt bezeten werd, op het huis Nijenstein overging. Reeds in 1252 wordt een Abt van Rottum opgenoemd, onder de drie Geestelijken, die de vroegere wetten, in de Oud-Friesche taal beschreven, op nieuw hebben overgezien, verklaard en vermeerderd, waarvan het *Hunsingoer-Landregt,* uitgegeven door het Groninger genootschap *Pro excolendo jure patriae* D. H., nog overig is.

ANNAKLOOSTER (ST.), voorm. nonnenklooster te *Haarlem,* prov. *Noord-Holland,* dat in het jaar 1485, met toestemming van den Parochiaan Nicolaas Ruiter, tot een convent en eene kerk geworden is. Nadat dit klooster, bij de Kerkhervorming vernietigd, en later afgebroken was, is op de plaats, waar het gestaan had, de Nieuwe kerk der Herv. gesticht, die in 1649 voltooid was.

ANNAKLOOSTER (ST.), voorm. nonnenklooster van den derden regel van St. Franciscus, te *Leeuwarden.* Zie Fiswert.

ANNAKLOOSTER (ST.), voorm. nonnenklooster te *Schiedam,* prov. *Zuid-Holland,* waarvan de bewoneressen Kanonikessen der orde van den H. Augustinus waren.

ANNA-LABOE, riv. in *Oost-Indië,* op het *Sundasche* eil. *Sumatra,* Z. O. van *Atsjien,* met eenen zuidoostelijken loop tegen over het Varkenseiland in zee uitloopende.

ANNA-LABOE, vl. of kampong in *Oost-Indie,* op het *Sundasche* eil. *Sumatra,* aan de uitwatering der riv. van denzelfden naam, 35 m. Z. O. van *Atsjien,* aan de zuidwestelijke kust van het eiland.

ANNALAND (POLDER VAN ST.), pold. op het eil. *Tholen,* prov. *Zeeland,* distr. en arr. *Zierikzee,* kant. *Tholen,* gem. *St. Annaland;* palende N. aan den Susannapolder, N. O. aan de Krabbekreek, O. aan den Mariapolder, Z. O. aan den Pluimpotpolder, Z. W. aan Nieuw Ravensoort, W. aan den pold. van Breedenvliet.

Oorspronkelijk heette het schor den Habbel en werd, onder dien naam, ten jare 1475, door Karel *den Stoute,* Hertog *van Bourgondië,* ter bedijking uitgegeven aan zijne nicht, de Vrouw van Ravestein. Zie voorts het volgende art.

ANNALAND (ST.), gem. op het eil. *Tholen,* prov. *Zeeland,* distr. en arr. *Zierikzee,* kant. *Tholen* (6 m. k., 2 s. d.); palende N. aan het Mastgat, N. O. aan de Krabbekreek, O. aan de gem. Poortvliet, Z. aan St. Maartensdijk en W. aan Stavenisse, en bevattende, behalve het d. St. Annaland, den Polder van St. Annaland, den Anne-vosdijkpolder, den Moggershilpolder, den Susannapolder, den Mariapolder, een gedeelte van den pold. Breedenvliet, en een klein gedeelte van den Pluimpotpolder.

Deze gem. beslaat 1212 bund. 35 v. r. 78 v. ell. Men heeft er eene meestoof, eene school en ruim 1600 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden. Ook verlaten jaarlijks meer dan 500 personen deze gem., om als droogers, drijvers en mindere werklieden in de meestoven in Zeeland, Noord-Braband en Zuid-Holland te gaan arbeiden. Zij vertrekken met hun geheele gezin, tegen de maand September,

en komen in April of soms in Mei des volgenden jaars terug. De meekrap wordt bijna uitsluitend door ingezetenen van het eiland Tholen en voornamelijk door St. Annalanders bewerkt.

Zij is eene heerlijkheid, die ongetwijfeld haren naam gekregen heeft van Vrouwe ANNA VAN RAVESTEIN, gemalin van ADOLF VAN KLEEF, Heer van *Ravestein*, die in het jaar 1475 aan KAREL *den Stoute*, Hertog van *Bourgondië*, als Graaf van Holland en Zeeland, verzocht zekere gorsinge en opwerp van de zee, genaamd Mallandt, met Hannevosdijck, den Haemel en 's Graevenkreecke, aan haar door erfenis gekomen, te mogen bedijken en tot bouwland bekwaam maken, waarop de Hertog haar niet slechts hiertoe vergunning verleende, maar bovendien aan dien grond alle de voorregten van eene ambachtsheerlijkheid schonk, welke zij en haar man, voor hen en hunne nakomelingen, van den Graaf als een goed en onversterfelijk leen zouden houden, en de tienden van tarwe en andere granen, benevens de kleine tienden van lammeren en ganzen genieten. Ook werd hun, wegens de groote kosten der dijkaadje, voor den tijd van tien jaren, nadat de ingedijkte landen granen zoude gedragen hebben, vrijdom verleend van alle geschot, impositiën en hulpen, mits dat, zoo mogelijk, nog datzelfde jaar een aanvang met de bedijking gemaakt en daarmede ijverig voortgegaan werd. Nadat deze landen alzoo bedijkt waren, zijn zij meer dan driemalen overstroomd, want, daar men, om die droog te houden, meer dan 10,435 ell. zeedijk en bovendien nog 2119 ell. dijks, leggende tegen het water, de Pluimpot genaamd, dat toen nog niet bedijkt was, onderhouden moest, bevonden de opgezetenen zich niet in staat om die dijken van genoegzame hoogte en zwaarte te maken, noch om de noodige dammen, hoofden, nollen, rijsbermen en onderdammen te onderhouden, tot afwering van den slag des waters, die toen ook van de westzijde op deze landen beukte, daar het land van Stavenisse destijds nog niet herwonnen was. Dit een en ander deed de belastingen over de pold. van St. ANNELAND en *Hannevosdijk* zoo zwaar vallen, dat Keizer KAREL V den bewoners dezer landen, voor 25 jaren vrijheid van allen schot en bede verleende, mits betalende eene jaarlijksche cijns van 4 grooten op het gemet; en toen de jaren, waar over deze vrijdom verleend was, bijna verstreken waren, stond hij hun toe, voortaan alleen te betalen half schot, in alle de beden, die voortaan, door de Staten van Zeeland, aan hem mogten worden toegestaan, terwijl hij hun bovendien, voor den tijd van zes jaren, kwijtschold al hetgene deze helft der schotten meer bedragen mogt dan zes grooten op het gemet. Thans is deze heerlijkheid een eigendom van den Heer SAMUEL OTTO DE CASEMBROODT, Burgemeester der gemeente St. Maartensdijk.

Het dorp ST. ANNALAND of ST. ANNELAND, ligt 4 u. O. ten Z. van Zierikzee ruim 2¼ u. N. W. van Tholen. Het is een der fraaiste dorpen van het eiland; met eene goede haven, welke den inwoners van dit d. goede gelegenheid geeft, om de voortbrengselen van het eil. naar Holland en elders te vervoeren, terwijl zij, bij harde stormwinden, den voorbijvarenden schepen niet zelden tot een toevlugtsoord verstrekt. Ook is hier een veer op Bruinisse of eigenlijk op den Oost-Duivelandschen dijk en op St. Philipsland. Vroeger stond hier een klooster van Kruisbroederen, dat in 1493 door ANNA VAN BOURGONDIË, gemalin van ADOLF VAN KLEEF, en haren broeder BOUDEWIJN gesticht is, en wel van goederen en landerijen voorzien was.

De Herv. kerk was vroeger een kruisgebouw, uit het midden van welks dak een spitse toren oprees. Het westelijke kruispand is echter

vóór een aantal jaren afgebroken, en in 1822 de toren, welke op het kruis stond, geheel weggeruimd, en een andere geplaatst op dat gedeelte der kerk, waar de ingang is. De gem., die 1700 ziel. telt, behoort tot de klass. van *Zierikzee*, ring van *Tholen*. Het beroep geschiedt door den kerkeraad met medestemming van den Ambachtsheer. De eerste, dien wij als vasten Predikant te St. Annaland vermeld vinden, is geweest Matthijs van den Broecke, die hier sedert 1586 de dienst waargenomen heeft.

Het wapen van St. Annaland bestaat in eene gouden ster, op een veld van keel (rood).

ANNA-MARIA, koffijplant. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Saramacca*, ter regterhand in het opvaren; grenzende benedenwaarts aan de suikerplant. Catharina Sophia en bovenwaarts aan de koffijplant. Smithfield; 1000 akk. groot, met 97 negers.

ANNA-PAROCHIE (ST.), bij de landlieden veelal St. Annaburen of enkel St. Anna genoemd, d. in de prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *het Bildt*, arr. en 2½ u. N. W. van *Leeuwarden*, kant. en 2 u. W. van *Hallum*. Het is het middelste en fraaiste der drie Bildtdorpen, en bestaat uit twee dubbele rijen huizen, die elkander bij de kerk regthoekig snijden, en alzoo een kruis vormen.

Dit d. telt ruim 1900 inw., allen behoorende tot de Herv. gem., welke onder de klass. van *Leeuwarden*, ring van *Stiens*, gerekend wordt. De kerk, een fraai achthoekig gebouw, prijkt met eenen schoonen koepeltoren, een goed orgel, een net gesneden predikstoel, en eene deftige kapel, waarin de grafkelder van het adellijk geslacht van Haren, welks beroemde leden bijna anderhalve eeuw aan het hoofd van deze grietenij stonden. Dit geslacht bezat hier vele goederen, benevens een fraai heerenhuis, met welaangelegde tuinen. Dit huis werd den 11 December 1752, toen het door den beroemden Dichter en Grietman Jonkheer Willem van Haren bewoond werd, eene prooi der vlammen, waarbij men vooral het verlies van zijne voorvaderlijke, kostbare boekerij te betreuren had. Kort na 1795 is dat gebouw afgebroken en op de plaats, waar het gestaan had, het voormalige regthuis opgetrokken, thans door den Grietman bewoond, hetwelk in 1838 door een nieuw grietenijhuis daar tegen over, is vervangen. Ook is hier eene groote en nette school met onderwijzerswoning.

De omtrek van dit dorp bestaat uit zeer vruchtbare kleilanden, welke vlijtig bewerkt, zindelijk onderhouden worden, en uitmuntende oliezaden, granen en aardvruchten opleveren, tusschen welke, van het eene dorp der grietenij naar het andere, regte, niet zeer breede, maar wel onderhoudene, vaste schulpwegen loopen, meerendeels ter wederzijde met boomen beplant.

Er plagt benoorden dit dorp eene visscherij van kabeljaauw, schelvisch en haring te zijn. Er wordt eene Jaarmarkt gehouden, die op den tweeden Dingsdag na den 12 Mei invalt.

Dit dorp is de geboorteplaats van den geleerden Griffier bij de Regtbank van eersten aanleg te Leeuwarden en Sekretaris der Commisie van landbouw in Friesland, Mr. Daniel Hermannus Beucker Andreae, geb. 1772, † 18 Maart 1828, en van zijnen vriend, den opvoedkundige Hans Willem Cornelis Anne Visser, geb. 1773, † 20 Sept. 1826, als Predikant te Ysbrechtum.

ANNAPOLDER, pold. in de heerlijkh. *Prinseland*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Oudenbosch*, gem. *Dinteloord-en-Prinseland*; palende N. W. aan den Koudenoord, N. O. aan de Ruigeplaat, O. aan den pold. Prinseland en den Mariapolder, en Z. aan Koningsoord. Zij ontleent haren naam van Princes Anna, gemalin van

Willem IV. Prins *van Oranje*, bevat ruim 318 bund. en het zomerpeil ligt 6 palm beneden A. P.

ANNAPOLDER, pold. op den Noordwesterhoek van het eil. *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*, distr. en arr. *Goes*, kant *Kortgeen*, gem. *Wissekerke*; palende W., N. en O. aan de Roompot, en Z. aan den Mariapolder, en den Rippolder. Deze polder is in het jaar 1727 bedijkt.

ANNAPOLDER, pold. op den Zuidoosthoek van het eil. *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*, distr. en arr. *Goes*, kant. en gedeeltelijk gem. *Kortgeen*, gedeeltelijk gem. *Kats*; palende N. aan den Oostpolder en den Katspolder, O. aan het Katsche Rek, Z. aan de Zuidvliet of Zandkreek en W. aan den Adriaanspolder.

In dezen pold., die in 1748 bedijkt is, heeft men een veer op den Wilhelminapolder in Zuid-Beveland, en een bijveer op de stoomboot van Middelburg naar Rotterdam en terug, bekend onder den naam van het Katsche Veer.

ANNAPOLDER (GROOTE ST.), pold. in het *Land-van-Cadzand*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Nieuwvliet*; palende N. aan den Nieuwenhoven- en aan den Lampsinspolder, O. aan de Dijkaadje van de Groede en aan den Lingen- en den Istapolder, Z. aan den Kleinen-St.-Annapolder en W. aan den Lijsbeth-, den Mettencijen- en den St. Janspolder. Hij bevat het d. Nieuwvliet, beslaat 43 bund. 47 v. r. 10 v. ell., werd den 27 Januarij 1682 geheel overstroomd, daar de dijken voor het geweld van den vloed bezweken, maar is in 1690 herdijkt. In dezen polder staan slechts twee hofsteden. De directie is vereenigd met die van den *Nieuwenhovenpolder*.

ANNAPOLDER (KLEINE ST.), pold. in het *Land-van-Cadzand*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Nieuwvliet*; palende N. aan den Grooten-St.-Annapolder, O. aan den Hendrikspolder, Z. aan den Lodijkpolder, W. aan den Eykenpolder.

Deze Pold., die volgens het kadaster 49 bund. 78 v. r. 20 v. ell. beslaat, is te gelijk met den *Grooten-St.-Annapolder* bedijkt, en bevat slechts ééne hofstede.

Bij den watervloed van 27 Januarij 1682 bezweken ook de dijken van dezen polder voor het geweld des waters, zoodat hij mede geheel onderliep.

ANNAPOLDER (ST.), pold. in het *Land-van-Voorne*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant *Brielle*, gem. *Rockanje*; palende N. aan Pancrasgors, O. aan de Nieuwe-Gote, Z. aan de Kwak en W. aan het Schapen-gors. Deze polder, die, naar men wil, reeds vóór de 12e eeuw zoude bestaan hebben, is groot 342 bund., 25 v. r. 23 v. ell. en staat onder het bestuur van eenen Dijkgraaf en Leden van het Polderbestuur.

ANNAPOLDER (ST.), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Axel*, distr. *Hulst*, liggende gedeeltelijk in de gem. *Axel* en gedeeltelijk onder *Neuzen*, palende N. aan den Kleinen Zoutenpolder, O. aan den Zaamslagpolder, Z. aan den Sprakspolder en W. aan den Oud-Zevenaarpolder. Hij is in 1638 bedijkt, bevat slechts twee hofsteden, is ruim 28 bund. groot en de directie is vereenigd met die van de *Zuid-Kats-* en *Sprakspolder*.

ANNAPOLDER (ST.), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Land-van-Cadzand*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *IJzendijke*, distr. *Sluis*, gem. *Biervliet*; palende, N. aan den Oranjepolder, O. aan

den Maria- en den Magdalenapolder en Z. W. aan den kleinen Zuiddieppolder.

Deze polder, groot 53 bund. 5 v. r. 95 v. ell., is in 1636 bedijkt, maar werd, bij den watervloed van 14 en 15 Januarij 1808, door eene dijkbreuk geheel onder water gezet, en kort daarna weder bevorscht.

ANNAPOLDER (ST.), kleine pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *St. Anna-ter-Muiden*; bijna geheel uit weiland bestaande, thans is hij niet meer onder dien naam bekend en maakt een gedeelte uit van den *Robben-Moreelpolder*. Zie voorts dat woord.

ANNA-POLDER-EN-SCHAPEN-GORS (ST.), heerl. in het *Land-van-Voorne*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, gem. *Rockanje*; palende N. aan Naters en Pancrasgors, O. aan de Nieuwe Gote, Z. aan de Kwak en W. aan de duinen. Zij bevat de pold. Annapolder en Schapengors, beslaat 439 bund. 48 v. r. 9. v. ell. en telt 90 inw., die meest in landbouw en graanteelt hun bestaan vinden, vroeger ook in meekrapteelt, doch dit artikel is thans van weinig beteekenis.

Deze heerl. is in 1724 uit de Grafelijke domeinen van Holland verkocht aan vrouwe Maria Sibilla Gravinne du Tours, wed. van den Heer Helenus Baron van Leyden, thans is zij het eigendom van den Heer Benjamin Vlielander, te Rockanje.

Het wapen der heerl. is een rood schild, waarop eene prachtig gekleede vrouw, met een naakt kindje op haren schoot, moetende vermoedelijk, even als het wapen van Drenthe en dat van Assen, de Moedermaagd met den Zaligmaker voorstellen.

ANNA'S-BURG, koffijplant., in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*, ter regterzijde in het opvaren, belendende aan de verlaten plant. Klein-Mon-Désir opwaarts en de verlaten plant. Elsenhagen benedenwaarts, door de Negers Vanderebi geheten; 650 akk. groot, met 110 slaven.

ANNA'S-LUST, houtgrond in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de westzijde van het *Pad van Wanica*, tusschen Abigaelshoop en Vredenslust; 500 akk. groot. Vroeger werd zij de Vereeniging geheeten.

ANNA'S-RUST, verl. plant. in *Nederlandsch-Guiana*; kol. *Suriname*, aan de *Tapoeripa-kreek*, ter regterhand in het opvaren, grenzende aan den verlaten grond de Goede-Verwachting opwaarts en een insgelijks verlaten grond *Haast-u-langzaam* benedenwaarts, met welke laatste zij op het einde van haar bestaan vereenigd was; zijnde te zamen 1000 akk. groot, en bij de Negers Stoekroe genaamd.

ANNA'S-TROON (ST.), voorm. nonnenklooster in de *Betuwe*, prov. *Gelderland*, in het d. *Driel*. Dit klooster moet niet lang vóór het jaar 1511 gesticht zijn, want in het testament van Willem van Montfoort, Proost van Oudmunster te Utrecht, hetwelk hij in het jaar 1511 gemaakt heeft, wordt het genoemd het nieuwe convent der susteren te Driel.

ANNA'S-WEG (ST.), dubbelde laan van lindeboomen, in *Gelderland*, kw., distr., kant. en gem. *Nijmegen*, die tusschen de golvende graanvelden van de Molenpoort dier stad naar de buurt St. Anna loopt, en den inw. van Nijmegen eene aangenaame wandeling verschaft.

ANNA'S-ZORG, koffijplant. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Warappakreek*, ter regterhand in het opvaren; grenzende aan de koffijplant. Barbados opwaarts en aan de koffijplant. Moed-en-Kommer benedenwaarts. De Negers noemen haar Gosdoefrouw,

naar eenen harer vorige bezitters den Heer GODEFROY. Zij besl*aat* 500 akk. grond en wordt met 115 slaven bewerkt.

ANNA'S-ZORG-(LAND-VAN), voorm. plant. in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Warappakreek*, ter regter zijde in het opvaren; grenzende opwaarts aan de koffijplant. Badestein, waartoe deze gronden nu behooren en benedenwaarts aan het Land van Moed- en-Kommer. Bij de Negers wordt zij KLEIN-PIKIEN-GOEDEFROUW genoemd.

ANNA-TER-MUIDEN (ST.) of ST. ANNE-TER-MUIDEN, gem. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*; bevattende, behalve het d. St. Anna-terMuiden, den Robbemoreelpolder, den Gouverneurspolder, den Craaijerspolder, den Kleinen-Paspolder, en gedeelten van den Brugschen of Zouten-Pannepolder en van de Greveninge Watering. Zij is 394 bund. 39 v. r., 6 v. ell. groot, heeft 47 h., 1 Herv. kerk, 1 school met een dertigtal leerlingen, en ruim 250 inw., die in den landbouw hun bestaan vinden, en onder welke ruim 170 Herv. en 60 R. K.

Omtrent twee el onder den grond, vindt men in deze gem. gedeelten van eenen straatweg, die denkelijk bedolven geraakt is bij een dier groote watervloeden in vroegere eeuwen, van welker verschrikkelijke verwoestingen het geheele land nog bewijzen oplevert. Het zijn vermoedelijk overblijfselen uit den tijd der Romeinen, die eens verbonden waren met de heirbaan, welke langs het Vlaamsche strand van deze havenplaats zuidwaarts bragt.

Het dorp ST. ANNA-TER-MUIDEN ligt 7½ u. Z. ten W. van Middelburg, ½ u. W. van Sluis en ½ u. van de Belgische grenzen, in de *Greveningen watering*. Eertijds werd het VILLE SUR MER, of ook wel LA MUE en in het Hollandsch enkel TER MUIDEN of MUDEN genoemd, naar hare toenmalige gelegenheid aan de monding of uitwatering van de Sincfala; de Budanvliet (of Tabuda van PTOLOMAEUS) en de Reigersvliet, tusschen welke beide laatstgenoemden de gronden van de Greveningewatering waren opgekomen, omdat *muth*, *mude*, *muije*, *muide*, in overeenstemming met het Engelsche *mouth*, oudtijds den mond van eene rivier beteekende. Het voorvoegsel ST. ANNA is er vermoedelijk later bijgekomen, om de plaats te onderscheiden van andere plaatsen, die denzelfden naam droegen, en dat bijvoegsel was eigenlijk niet anders dan de naam der Kerkpatrones, welke ST. ANNA was. Het plaatsje is oud, en was voorheen niet zonder gewigt, THOMAS en JOHANNA, Graaf en Gravin *van Vlaanderen*, verhieven het, in 1241, tot eene smalstad met tolvrijheid. De giftbrief daarvan werd in 1275 door MARGARETHA *de Zwarte* hernieuwd. Ten eerstgenoemden jare werd er ook eene weekmarkt geopend. Vóór het bestaan van Sluis was ST. ANNA-TER-MUIDEN de havenstad van Brugge, maar alzoo het land ter Westzijde aanslikte, geraakte de stad allengs van de zee verwijderd. Om dit evenwel voor te komen en haren rang te behouden, verplaatsten de inw. hunne woningen meer zeewaarts; doch bij brieven, gegeven den 6 April 1445, door Hertog PHILIPS VAN BOURGONDIË, werd hun dit verboden, omdat, de vijand, zich in tijd van oorlog, in die woningen kwam verschuilen, ten einde Sluis te benaauwen; even als zulks kort te voren geschied was, toen SIMON VAN LALAING, Bevelhebber van Sluis, zich genoodzaakt zag, om herwaarts over te steken, den dijk te slechten en de woningen te verbranden, ten einde de Engelschen, die hij er eerst uitgedreven had, zich niet weder daarin konden nestelen.

De juiste tijd der stichting dezer plaats is niet op te geven. Hare stadsvoorregten zijn, zoo als wij zagen, ook zeer oud, en waren talrijk en uitgebreid, als strekkende zich tot alle die vrijdommen uit, welke Brugge zelve genoot. Hierover ontstond wel zeer dikwijls twist met het naburige Sluis, maar telkens werd hierop ten voordeele van MUIDEN beslist; aangezien Sluis geene andere privilegiën had, dan die welke haar door haren Heer waren toegestaan, en welke die van Brugge als eene inbreuk op hunne regten beschouwden. MUIDEN kan met regt gezegd worden de oudste dochter van Brugge te zijn geweest, daar alles, wat er in die stad betrekkelijk den handel omging, door en langs MUIDEN kwam. Andere steden mogen, op grond van overleveringen, op hare oudheid bogen, maar MUIDEN heeft de geschiedenis tot haren onwederspreekbaren getuige, want niet zoodra waren er hier te lande koopsteden, en daaronder ook *Brugge*, of MUIDEN ontstond; tevens vindt men nog, opzigtelijk MUIDEN, van twee Burgemeesters gesproken, namelijk een van den Courpse en een van Schepenen, zijnde de eerste, zoo als men thans zoude zeggen, de Voorzitter van de regtbank en de andere de Voorzitter van het gemeentebestuur.

Vroeger liep de eertijds zoo beroemde haven, het Zwin genaamd, langs de stad, ter plaatse welke men thans nog de **kaai** noemt, en dit stadje had reeds vroeg genot van de voordeelen, die een gevolg waren van het fnuiken der Leenheeren, het bevoorregten der steden en het oprigten van de Hanse. Tot zoo lang dit met het belang der stad Brugge strookte, liet de moeder niet na harer dochter hulp te bieden, waar zulks vereischt werd, ook handhaafde zij steeds hare havenstad bij hare voorregten en deed vooral die, omtrent alles wat tot de gilden behoorde, ten allen tijde gelden. Maar toen MUIDEN, door hare verwijdering van de zee, als van zelve verviel, werd zij, als het ware een grond van welken vriend en vijand zich bedienden om er den twist te beslechten. Zoo wordt zij in 1387 vermeld onder de plaatsen, welke door de Engelschen afgeloopen en geplunderd waren; dit en de volgende brand, die 18 jaren later plaats had, schijnen als het ware den laatsten slag aan hare vernietiging als stad te hebben gegeven, want kort te voren, op den 12 Mei 1405, werd hier de Engelsche Graaf PEMBROKE, door eenen Sluizenaar met eenen pijl getroffen, dat hij het bestierf. Hij werd in de kerk begraven, en daarom werd dit gebouw, door de Engelschen, die de stad in brand staken, gespaard. Vijf dagen later werd hij, benevens alle zijne hier reeds begravene landgenooten, weder opgegraven en naar Engeland overgevoerd. In 1485 werd dit dorp door den Aartshertog MAXIMILIAAN, tegen wien dit gedeelte van Vlaanderen in opstand was, geplunderd. In 1492, toen FILIPS VAN KLEEF het naburige Sluis tegen de heirkracht van MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK verdedigde, had MUIDEN weder zeer veel te lijden, doordien de belegeraars zich aldaar nedersloegen. Hetzelfde lot onderging dit plaatsje ten jare 1587, toen Parma Sluis belegerde. Destijds was het er zoo ellendig gesteld, dat de eene voor den andere de plaats verliet, zoodat er naauwelijks genoeg winkeldoende lieden overbleven, om de landlieden uit den omtrek van het noodige te gerieven.

In 1650 was TER MUIDEN bijna geheel afgebrand. Drie jaren later werden ten minste twee derde deelen der landen door de zeegolven overstroomd.

Was ook bij alle latere oorlogen ST. ANNA TER MUIDEN zeer onveilig, niet minder was zij het, ten gevolge van den Belgischen opstand in 1830, toen op den 7 Augustus 1831 de Belgen met vrij aanzienlijke magt,

het thans opene plaatsje innamen, echter werden zij teruggedreven door de niet talrijke bezetting van Sluis, onder den dapperen Kommandant B. J. H. van Hopbergen, aan wien, ter gedachtenis daarvan, door het depart. der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* te Sluis, op den 11 October daaraanvolgende, een eeredegen geschonken werd.

Behalve het bedrijf van alle andere havensteden, had Muiden, tijdens haren grootsten bloei, tevens eene uitgebreide visscherij; ook schonk Lodewyk van Nevers, Graaf van Vlaanderen, der stede vrijdom van pek- en vischhandel, die echter door hare verwijdering van de zee mede is te niet gegaan. Dezelfde Graaf verleende haar 2 jaarmarkten, eene in de lente en eene in den herfst. Bij octrooi der Staten Generaal van 27 Augustus 1653 werden deze bevestigd, met bijvoeging, dat niemand met zijne goederen zich aldaar bevindende, gedurende deze markten, wegens schulden gearresteerd mogt worden. Thans heeft zij van haren ouden luister en van de blijken, dat zij vroeger eene stad was, niets meer over dan het stadhuis. In de afgeloopene eeuw gaf de handel op de Oostenrijksche Nederlanden nog eenig vertier aan dit plaatsje, doch, nadat de Franschen in 1794 dit land bezet hadden, is ook die bron van bestaan uitgedroogd, en een gedeelte van het grondgebied in de vestingwerken van Sluis opgenomen.

De kerk is in den oorlog tegen Spanje, door de Franschen, verbrand, zoodat er niets dan het onderste gedeelte van den zwaren toren staan bleef. In 1653 is hier weder eene nieuwe kerk tegen aangebouwd, waarvan de eerste steen den 23 Mei van dat jaar gelegd is, en die nu tot de godsdienstige bijeenkomsten der Herv. gebruikt wordt. In het gedeelte van den toren, dat toen staan gebleven is, ontwaart men aan de vier zijden nog de sporen van het oude dakwerk der kerk, waaruit de grootte van het voormalige gebouw te berekenen valt, hetgeen, naar men daaruit kan afleiden, ongetwijfeld voor eene vergadering van eenige duizenden dienen kon. Den bouwtrant in overweging nemende, kan men vaststellen, dat de bouwing, of liever de herbouwing, in de 14de eeuw moet hebben plaats gehad. Die kerk moet een allerfraaist altaarstuk bezeten hebben, hetwelk in de Vlaamsche Jaarboeken met hoogen lof vermeld wordt. Toen de Engelschen, ten jare 1405, het land beroofd hadden en Wouter Jansen, een Vlaamsch Zeeman, hen achterhalende, een schip uit de Vloot wegnam, was ook dit stuk onder de in dat schip teruggevondene goederen. De Herv. gem., behoort tot de klass. van *IJzendijke*, ring van *Sluis*. De kerkeraad heeft alhier een vrij beroep. De eerste Predikant, die in deze gem. de dienst waarnam, is geweest Cornelius Timens, die na 1609 herwaarts gekomen is. De R. K. behooren tot de gem. van *Sluis*.

Het wapen van St. Anna ter Muiden is dat van eene zeeplaats, namelijk een zilveren anker met eenen gouden steel, tusschen eene gouden zon en eene dergelijke halve maan, op een veld van keel (rood). Dat die maan het Turksche wapen zoude voorstellen, aan die van Muiden gegeven, omdat zij de Turken eene uitstekende dienst bewezen hebben, is een volksprookje, of liever eene verbastering van hetgeen de geschiedenis omtrent het gebeurde in het jaar 1604 verhaalt, dat namelijk Maurits, Prins van Oranje, Sluis innemende, een gedeelte der in den slag bij Lepante krijgsgevangen gemaakte Turken, die den Spanjaarden te Sluis als galeiroeijers dienden, overnam, en naar hun land deed terugbrengen, eene daad, welke de Turken lang in geheugen gehouden hebben, waarom zij dikwijls gevangenen vrij gaven, die

bewijzen konden, dat zij in deze streken geboren waren. Het Turksche wapen is bovendien eene liggende halve maan en dat van Munster eene staande.

ANNEBURG (ST.), geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*. Zie *Annaberg*. (1)

ANNEKENHUIS, vermoedelijk het voorm. gildenhuis van het Bergenvaardersgild, te *Amsterdam*, buiten die stad, aan den *Amstel* gelegen. Zie Bergenvaarderskamer.

ANNEN, geh. in het dingspil van *Oostermoer*, prov. *Drenthe*, kant. en 3 u. N. O. van *Assen*, gem. en ¼ u. O. van *Anloo*, 1 u. Z. ten O. van Zuidlaren, 1¼ u. N. W. van Gieten; met ruim 380 inw.

ANNEN (ST.), buursch. in *Fivelingo*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. W. van *Appingedam*, kant. en 1¼ u. Z. W. van *Loppersum*, gem. en ¾ u. N. ten W. van *Ten Boer*. Men heeft hier eenen standerroggemolen, eene school en 230 inw.

Deze buursch. ligt op eene met puin doormengde hoogte, en is van rondom met uitmuntende kleilanden omgeven, die met zomergewas beteeld, maar meerendeels tot weiden gebruikt worden.

Vroeger stond hier het Benedictijner nonnenklooster Klein Aduard, dat door de landlieden meest St. Annaklooster geheeten werd, omdat de Bisschop, die de kerk wijdde, eenen aflaat van veertig dagen verleende aan ieder, die het zoo noemen zoude; en van dit klooster heeft het gehucht, dat ook Lutkewolde heet, zijnen naam ontleend. Zie voorts Aduard (Klein) en Annaklooster (St.)

ANNERVEEN, d. in het dingspil van *Oostermoer*, prov. *Drenthe*, kant. en 3¾ u. N. O. van *Assen*, gem. en 1 u. N. O. van *Anloo*, 2 u. N. van Gieten, ¼ u. van de grenzen der provincie Groningen, en nabij de Aa of Hunse, doorgaans de Oostermoersche vaart en ook wel het Schuitendiep genaamd; met ruim 170 inw.

Dit d. was tot in 1835 slechts een geh., maar in dat jaar is er, mede voor *Annerveensche compagnie*, eene kerk en pastorij gebouwd, en, tot waarneming van de dienst, aan den Predikant van *Anloo*, een Kandidaat, als Hulpprediker, toegevoegd.

ANNERVEENSCHE COMPAGNIE, geh. in het dingspil van *Oostermoer*, kant. en 4 u. N. O. van *Assen*, gem. en 2 u. N. O. van *Anloo*; met ongeveer 340 inw.

Dit gehucht, bij en langs een gegraven kanaal gelegen, is ontstaan en heeft zijnen naam bekomen, doordien, in het laatst der vorige eeuw, eenige veeneigenaren eene compagnieschap oprigtten, ter vergraving van eenige hooge veenen onder Annerveen gelegen en ter ontginning van den daardoor ontblooten ondergrond. Lambertus Greveling, een bekwaam, ondernemend en werkzaam man, stond hier aan het hoofd en heeft door die onderneming zich zelven een aanmerkelijk vermogen verschaft en aan anderen veel welvaart bezorgd. Hoezeer de verveening geheel is ten einde gebragt, is dit geh. nog bloeijend door den landbouw, vooral wanneer de lage graanprijzen den aanvoer van mestspeciën van elders niet in den weg staan.

ANNERVEENSTERKANAAL, kanaal in het dingspil van *Oostermoer*, prov. *Drenthe*, dat in eene regte lijn loopt van Bareveld tot Nieuw-Bareveld.

---

(1) Alle de overige namen, die men wel eens met Anne gespeld vindt, zoeke men insgelijks op Anna.

ANNEVOSDIJK, in oude brieven HANNEVOSDIJK geheeten, pold. op het eil. *Tholen*, prov. *Zeeland*, distr. en arr. *Zierikzee*, kant. *Tholen*, gem. *St. Annaland*; palende N. aan het Mastgat en voor een zeer klein gedeelte aan den Susannapolder, Z. O. aan den Polder van Bredevliet, W. aan den Oud-Kempenspolder en N. W. aan den Moggershilpolder.

Oorspronkelijk heette het schor VOXDAL en MALLANDT, en werd, onder den laatsten naam, in 1429, door JACOBA VAN BEIJEREN aan DIRK VAN ZWIETEN geschonken. Niet bedijkt zijnde geworden gaf Hertog KAREL het met den Haemel (thans St. Annaland) in 1475 aan zijne nicht, de Vrouw VAN RAVESTEIN, aan wie het bij versterf vervallen was. Zie verder ANNALAND (ST.).

ANNE-WIELE, of ANNEWIELEN, meertje in *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wijmbritseradeel*, ½ u. O. van Hommerts.

ANREEP, ook wel ANRIJP gespeld, geh. in het *Rolder*dingspil, kant., gem. en ½ u. Z. ten O. van *Assen*, 2½ u. N. van Beilen, met ongeveer 40 inw.

Dit geh. is zeer oud, als reeds vermeld in eenen giftbrief van het jaar 1141, gegeven door HARBERTUS, den zes en twintigsten Bisschop van Utrecht. Het plagt, eene halve eeuw geleden, nog zeer boschrijk te zijn en veel bijzonder zwaar en voortreffelijk eikenhout te bezitten.

ANSE, geh. en havezathe in *Dieverder*dingspil. Zie ANSEN.

ANSEMBURG of ANSEMBOURG, d. in *Luxemburg*, kw., arr. en 2½ u. N. W. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. Z. W. van *Mersch*, gem. en ½ u. O. van *Tuntingen*.

Er is hier eene R. K. Kerk, die tot de statie van *Tuntingen* behoort, en door eenen Kapellaan bediend wordt.

ANSEN of ANSE, geh. in *Dieverder*dingspil, prov. *Drenthe*, kant. en 2 u. N. W. van *Hoogeveen*, gem. en ½ u. N. W. van *Ruinen*, 1 u. Z. O. van Dwingelo, 3 u. Z. van Meppel; met 130 inw.

ANSEN, ANCEN of ANSE, voorm. havezathe in *Dieverder*dingspil, prov. *Drenthe*, onder *Ruinen*, in het geh. van denzelfden naam, die vóór ongeveer 40 jaren is afgebroken en in eene bouwhoeve veranderd.

ANSIBARIEN, ANSIBAREN, ANZIBAREN, AMSIBARIEN, AMPSIVAREN, ANSIVAREN, of ANSUAREN, Germaansche volksstam, die vermoedelijk eerst aan de andere zijde van het Bourtangermoeras, in *Oostvriesland*, aan den oever van de Eems, gewoond heeft, alwaar nog eene lange streek lands ligt, waarvan de bewoners Eemslanders of Eemsboeren genoemd worden; later door de Cauchen verdreven, hadden zij, omstreeks 50 jaren na J. C., langs den regteroever der Gracht van DRUZUS, nu den Nieuwen IJssel, door de Friezen, op bevel der Romeinen, ontruimde akkers in bezit genomen, en toen de Romeinsche veldheer AVITUS hen ook van hier wilde verdrijven, verzocht zekere BOJOCALUS, een Ansibarier, die ongeveer vijftig jaren de Romeinen, zelfs ook tegen ARMINIUS, getrouw gediend had, dat men zijnen landslieden de verlaten akkers mogt laten behouden, als wanneer deze zich aan het Romeinsche gebied zouden onderwerpen; om dit kracht bij te zetten, er bijvoegende: dat eerst de Chamaven, vervolgens de Tubanten en daarna de Usipeten deze landerijen bezeten hadden; dat even als de hemel aan de Goden, zoo ook de aarde aan de stervelingen gegeven was, en dat dienvolgens al, wat ledig lag, gemeen was. Waarna hij, het oog naar de zon wendende, en, het overige gesternte, als stond het voor

hem, aanroepende, vraagde of het hunnen wil was eenen ledig liggenden grond te aanschouwen, dat zij het dan liever door de zee mogten doen verzwelgen, op dat de landroovers er geen voordeel van zouden hebben. Hierop gaf Avitus ten antwoord, dat men de opperheerschappij van die magtiger waren moest dulden, en dat de door hem aangeroepen Goden hadden goedgevonden, aan het goeddunken der Romeinen over te laten, wat zij geven of nemen wilden, vervolgens bood hij Bojocalus eenige landen tot eigen gebruik aan, die toen, wars van alle verraderij, met deze woorden uitborst: «Het kan ons wel aan land om « in te leven, maar niet aan land om in te sterven, ontbreken.» De Ansibariën riepen nu de Brukteren, Tenkteren en verder afgelegene volken te hulp. Maar Avitus hield weldra de Brukteren, en Curtilius Mancia, die over het leger van Opper-Germanie gebood, de Tenkteren in bedwang, waarop alles bevreesd werd, om zich tegen de Romeinen te verzetten, zoodat de Ansibariën van alle hulp verstoken, eerst naar de Usipeten en Tubanten, vervolgens naar de Katten en Cherusceu vlugtende, maar overal als berooide zwervers en vijanden weggestoten en verjaagd zijnde, eindelijk onder andere volken versmolten werden, zijnde hunne jongelingschap in verschillende gevechten omgekomen, en de onweerbare ouderdom als slaven onder hunne overwinnaars verdeeld geworden.

Ten jare 389 komt evenwel hunnen naam nog op de krijgsrol van Keizer Juliaan *den Afvallige*, onder de hulpbenden van de Romeinen, voor.

ANSJOL, Angiol of Antjol, gegraven kanaal, in *Oost-Indië*, eil. *Java*, resid. *Buitenzorg*, ten O. van Batavia, naar het voorm. fort van dien naam loopende. Langs dit kanaal waren vroeger vele fraaije huizen en tuinen aangelegd, maar deze zijn, om de ongezondheid, reeds lang weder verlaten.

ANSIVAREN of Ansuaren, Germaansche volksstam. Zie Ansibariën.

ANTA, stranddistr. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*. Zie Hante.

ANTAKO of Antoko, waterval, in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, in de *Batang-may*, beneden den zamenloop van deze riv. met de Batang-kampar. Deze val is bij hoog water geheel onzigtbaar; maar, bij lagen waterstand heeft hij 3 tot 4 v. regtlijnige storting, zoodat alsdan de goederen, die men langs de riv. vervoert, hier moeten ontscheept en overgeladen worden.

ANTANG, berg in *Oost-Indië*, eil *Java*. Zie *Djapan*.

ANTANG, distr. in *Oost-Indië*, aan de zuidkust van het eil. *Java*. Het behoorde eertijds aan het Nederlandsche Gouvernement en maakte een gedeelte van het resid. *Passaroewang* uit, maar is in 1811 bij ruiling aan de *Vorstenlanden* ten deel gevallen; na den vijfjarigen oorlog is het weder aan het Nederl. gebied gekomen.

ANTANG, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Banka*.

ANTANG, d. in *Oost-Indië*, eil. *Java*, distr. *Djapan*, ten W. van den berg Djapan.

ANTE, stranddistr. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*. Zie Hante.

ANTEN, riv. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, op de *Goudkust*, die 16 mijlen ten O. van de Kaap der Drie Punten, bij het Nederl. fort Batenstein, en het negerd. Botroe, in zee valt. Zij is zeer vischrijk en heeft 3 mijlen van zee eenen schilderachtigen waterval.

ANTEN of Antoen, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Banka*, in de westzijde van de *Klabatbaai* uitloopende. Zij is met zandbanken belemmerd en slechts voor kleine schepen bevaarbaar.

ANTHONIE (ST.) fort in *Africa*, in *Opper-Guinea*. Zie Antonie. (St.) (1)

ANTJAR of Anjar, d. in *Oost-Indië*, eil. *Java*, resid. *Samarang*, aan de Kadiri, ter plaatse waar deze den naam van Antjar aanneemt.

ANTJAR of Anjar, riv. in *Oost-Indie*, eil. *Java*. Zie Kadiri.

ANTJE-JETSENSMEER, vischrijk watertje, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, ½ u. N. O. van Wyns.

ANTIGUA, verlaten plant. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Saramacca*, regts in het opvaren, grenzende aan Caroline bovenwaarts, en Jakobslust benedenwaarts; 1000 akk. groot.

ANTILLES, Vooreilanden of Suikereilanden, groep eil. in *West-Indië*, vóór en in de Golf van Mexiko, tusschen de Zuidpunt van Oost-Florida en den mond van de Orinoco, of tusschen 10° en 28° N. B. en tusschen 40° en 69° W. L. gelegen, zij worden in Groote en Kleine Antilles en deze laatste weder in Eilanden boven den Wind (*Ilhas Barlovento*) en in Eilanden onder den Wind (*Ilhas Sottovento*) verdeeld.

Van de Bovenwindsche eilanden, die aan onderscheidene natiën onderworpen zijn, behooren ons alleen de eilandjes St. Eustatius en Saba, benevens een gedeelte van St. Marten. Zij liggen N. W. en W. van St. Christoffel, N. W., W. en Z. W. van St. Barthelemy en O. van de Virginische of Maagdeneilanden, of tusschen 18° 4′ 90″ en 17° 29′ 20″ N. B. en tusschen 45° 17′ en 45° 34′ W. L. en zijn alzoo de Noordelijkste der Nederlandsche koloniën. Zij liggen als in een klaverblad, en zoo nabij elkander, dat men op het eene de beide andere zien kan.

Vroeger maakten deze drie eilanden één gouvernement uit, maar thans zijn zij in twee besturen, dat van St. Marten en dat van St. Eustatius-en-Saba verdeeld. Deze besturen hebben, zoowel in het burgerlijke als in het militaire bewind, ieder eenen Directeur aan het hoofd, die regtstreeks onder den Gouverneur-Generaal der *Nederlandsche Westindische bezittingen* staat.

Hoewel op deze eilanden eene aanmerkelijke afwisseling in de luchtgesteldheid heerscht, schijnt dit niet nadeelig voor de gezondheid te zijn, en zulks op grond, dat er, vooral onder de vrouwen, vele oude lieden gevonden worden.

Suiker is genoegzaam uitsluitend het eenige voortbrengsel tot uitvoer, hoewel in zulk eene geringe hoeveelheid, dat deze eil. van zeer weinig belang voor het moederland zijn. De voordeelige ligging te midden der bezittingen van andere natiën maakten ze evenwel voor den handel zeer geschikt, die hier dan ook gedurende een groot gedeelte van de achttiende eeuw zeer uitgebreid was, maar nu van weinig beteekenis is.

ANTJOL, Kanaal in *Oost-Indië*, Zie Ansjol.

ANTOEN, riv. in *Oost-Indië*. Zie Anten.

ANTOKO, waterval in *Oost-Indië*. Zie Antako.

ANTONIE (ST.), berg. in *West-Indië*, eil. *Curaçao*, in het Noordelijke gedeelte der *West-divisie*, ten W. van Hato.

ANTONIE (St.), buursch. in het *Rijk van Nijmegen*. Zie Antonis. (St).

ANTONIE (St.), d. in *Oost-Indië*, op de Oostkust van het *Sundasche* eil. *Borneo*.

---

(1) Alle de woorden, die men wel eens Anthonie gespeld vindt, zoeke men op Antonie.

ANTONIE (ST.), ook wel *St. Anthonie* gespeld, fort in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, op de *Goudkust*, in het stranddistr. *Axim*, nagenoeg 8 m. W. ten Z. van het fort St. George-del-Mina en O. van de Kaap der Drie Punten, ¼ u. O. van de Ancober, bij ons veelal genaamd fort AXIM of AKSIM, naar het vlek van dien naam, hetwelk door Negers bewoond wordt en onder het geschut der sterkte gelegen is.

Deze plaats is te allen tijde zoowel in gebouwen als om de gunstige ligging voor den koophandel, en om de koelheid en vruchtbaren grond, als eene der beste bezittingen op deze kust beschouwd geworden.

Het fort ligt op eene rots te midden van negerijen, wordt aan de landzijde door vruchtboomen en bergen omgeven en van den zeekant door verscheidene, zoo verborgene, als boven het water uitstekende, rotsen beschermd, die eene vreesselijke branding veroorzaken en de landing ten uiterste moeijelijk maken. De gedaante van het fort is gelijk aan die eener driekantige hoedendoos en het levert uitzee een allerfraaist gezigt op.

De Portugezen, die het hebben aangelegd, gaven het den naam SANTO ANTONIO, naar hunnen beschermheilige den H. ANTONIUS VAN PADUA.

In 1642 werd het fort door de Nederlanders, onder het beleid van den Vaandrig FRIEDLER, den Portugezen ontnomen.

In 1819 was dit fort in eenen zeer slechten staat, en bestond het uit een oud vervallen gebouw, met drie of meer hooge muren omgeven, de batterijen waren gewapend met zeven kanonnen en éénen mortier, en de bezetting bestond uit drie soldaten en eenen Korporaal, eenen kleinen voorraad kruid en weinig kogels. De vertrekken waren oud en vervallen, slechts eene ruime zaal was eenigzins bewoonbaar voor den Resident. Sedert is het evenwel in beteren staat hersteld en door eenen Bevelhebber met hoogeren rang bezet. In 1837 werd de Kommandant van dit fort, even als die van het fort St. Jago, en hunne onderhebbende manschappen, in het negerd. Boutry ter nedergeschoten. Zie hieromtrent voorts op BOUTRY.

ANTONIE (ST.), schans, in de *Vrijdom-van-'s Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, arr., kant., en gem. *'s Hertogenbosch*, tusschen de stad en de schans Isabelle, ter linkerzijde van den steenweg, gelegen, zij wordt ook wel, in onderscheiding der schans *Isabelle*, de KLEINE SCHANS genoemd, en moet, in tijd van belegering, tot versterking van deze dienen.

Den 19 Julij 1629 werd deze schans, na door den vijand schandelijk verlaten te zijn, door FREDERIK HENDRIK, Prins *van Oranje*, die toen 's Hertogenbosch belegerde, ingenomen. In den winter van het jaar 1787, beschadigde haar het hooge water en het ijs zoo zeer, dat men besloot den muur naar de stads- of binnenzijde, benevens de barakken in de schans staande, af te breken, zoodat er niet meer dan een geheel en twee halve bastions naar de buitenzijde overbleven, waardoor zij de gedaante heeft van een kroonwerk, hetwelk rondom in het water ligt, en alleen van achteren door eene brug met den steenweg gemeenschap heeft. Dit werk dus van achteren open zijnde, dient nu tot eene batterij, waarop elf stukken kanon kunnen geplant worden. Men vond des te meer geraden, de werken naar de binnenzijde af te breken, aangezien de schans zoo digt bij de stad ligt, dat een vijand, die er meester van was, daaruit de stad, geweldig zoude kunnen benadeelen.

ANTONIEBANK (ST.), geh., prov. *Limburg*. Zie ANTONIUSBANK.

ANTONIEHOEK (ST.) of HOEK VAN ST. ANTONIE, kaap in *Oost-Indië*, op de oostkust van het *Sundasche* eil. *Borneo*.

ANTONIEKLOOSTER (ST.), voorm. klooster te *Maastricht*, prov. *Limburg*, gesticht in den jare 1209 door zekeren ARNOLD STIRBOLT, Ridder te dier stede, doch niet dan in 1241 betrokken, door eenige Hermieten, uit Dauphiné in Frankrijk overgekomen. — Deze kloosterlingen leefden van aalmoezen, en waren tot het herbergen van Pelgrims en tot verpleging van zieken gehouden, bijzonder van dezulken, welke met het St. Antoniesvuur behebt waren.

Bij den dood van ANTONIE VAN BOURGONDIË, in 1415, door de Engelschen in den slag van Azincourt verslagen, schonk zijne weduwe, ELIZABETH VAN GORLITZ, aan deze geestelijken een eiland in de Maas, tegen over het klooster gelegen, onder de verpligting tot het houden van eene jaarlijksche zielmis, zoo voor haren echtgenoot, als voor zijne mede gesneuvelde krijgslieden.

Deze vereeniging werd, door belangrijke geschenken en legaten, zoo rijk, dat de vroegere eenvoudigheid en godsdienstige bezigheden, zoo als de verzorging der zieken enz., eerlang vaarwel werden gezegd. Men liet de benaming van Hermieten varen, en nam in plaats daarvan die van Reguliere Kanunniken aan. Daarbij verslapte de kloostertucht zoo geheel en al, dat Paus SIXTUS V een Legaat, ter herstelling der orde, moest afzenden. Het schijnt, dat ook in het vervolg de staat van zaken bij deze Kloosterlingen verward bleef, althans onderlinge twist en verdeeldheid noodzaakten de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden deze vereeniging in 1783 te ontbinden.

Het kloostergebouw, nog in zijn geheel aanwezig, ligt nabij de hoofdsluis der Zuid-willemsvaart, en is thans het eigendom der erven STRENGNAERTS. De kerk verbrandde bij de belegering van Maastricht in 1794, slechts de beide, nevens elkander staande, torens bleven over, hoewel niet zonder van het bombardement vele sporen te dragen. Op de eene overgeblevene torenspits prijkt nog het kruis door deze orde aangenomen, hetwelk de gedaante had der Grieksche *tau* of T.

ANTONIEPOLDER (ST.), pold. in de *Langstraat*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. en distr. *Waalwijk*, gem. *Raamsdonk*; palende W. en N. aan den Goedenaardspolder, O. aan den Oudenpolder, Z. aan den Zuidpolder. Hij is 18 bund. 73 v. r. 36 v. ell. groot, en wordt bestuurd door eenen Dijkgraaf en eenen Penningmeester. Het zomerpeil ligt 10 palm boven AP.

ANTONIEPOLDER (ST.), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, distr. *Hulst*, arr. *Goes*, kant. *Axel*, gem. *Sas-van-Gent*; palende N. aan de stad Sas-van-Gent, O. aan Canisvliet, Z. aan Belgie, W. aan het Kanaal van Neuzen naar Gent, hetwelk hem van den Poelpolder scheidt. Hij werd in 1787 bedijkt, ontleent zijnen naam van het voorm. fort St. Antoon, en beslaat, volgens het kadaster, 241 bund. 83 v. r. 18 v. ell. Er liggen in dezen pold., welke bestuurd wordt door eenen Dijkgraaf, eenen gezworene en eenen Penningmeester, geene hofsteden.

ANTONIEPOLDER (ST.), pold. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, dist. en arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*, gem. *Ovezande*; palende N. aan den Nieuwencraijertpolder, N. O. aan den Lowijsenpolder, O. aan den Westblazekoppolder, Z. aan den Hollestellepolder, W. aan den Nieuwenpolder van Borselen.

Hij is 412 bund. 32 v. r. 25 v. ell. groot, en is in 1531 afzonderlijk bedijkt, na de overstrooming van Borselen, waartoe hij eertijds behoorde.

ANTONIEPOLDER (ST.), St. Anthonypolder of 's Heeren-Huigenland, pold. in het *Land van Strijen*, later tot den *Hoekschenwaard* gerekend, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Strijen*, gem. *Maasdam*; palende N. aan de Binnen-Maas, O. aan de gem. Strijen, Z. aan Strijen en de amb. heerl. Cillaarshoek en W. aan Strijen en 's Gravendeel. Hij beslaat 349 bund. lands. De grond is er zeer derrie- of veenachtig, zoodat men op sommige plaatsen geen voet diep behoeft te graven, om het veen te vinden. Deze polder maakte tot in 1830 eene afzonderlijke gem. uit, maar is na dien tijd met *Maasdam* vereenigd. Vroeger was het ook een afzonderlijk ambacht, en men wil, dat dit het eenige zij, dat overgebleven is, van de landen, die, vóór den vreesselijken watervloed van 1421, onder *Strijen* bekend waren. Het is echter waarschijnlijk, dat het door dien vloed groote verandering ondergaan hebbe, en dat de tegenwoordige bedijking na het gezegde jaar geschied zij, hetwelk ook met de overlevering overeenkomt, die wil, dat deze polder allereerst na 1421 is bedijkt geworden, en, dat vervolgens andere hunne dijken tegen die bedijking aangesloten hebben.

De burgers van dit ambacht waren voorheen vrij van alle grafelijkheidstollen en wachten in Holland, Zeeland, West-Friesland en Bergen in Henegouwen; om dit voorregt te genieten, moesten zij jaarlijks, bij de Regering van het amb., eenen nieuwen tolbrief verzoeken, waarbij verklaard werd, dat zij waarlijk als burgers van St. Antoniepolder bekend stonden. Ook waren de ingezetenen van dit amb. vrij van het betalen van het gruitgeld, zijnde eene belasting op het bier, die boven den gewonen impost, door vele dorpen in Zuid-Holland, te Dordrecht, moest betaald worden, en twee blanken, zijnde 7½ cents, de ton bedroeg. Thans is St. Antoniepolder een amb. heerl. toebehoorende aan den Graaf van Limburg Stirum Noordwijk, te 's Gravenhage.

Het wapen dezer amb. heerl. bestaat uit een zilveren veld doorsneden met twee zwarte baren.

ANTONIEPOLDER (St.) of St. Anthonypolder, d. aan den noordoostelijken ringdijk van den polder van dienzelfden naam, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 2 u. W. ten Z. van *Dordrecht*, kant. en 1½ u. N. ten W. van *Strijen*, gem. en ¼ u. W. ten N. van *Maasdam*. Men houdt dit voor een der oudste dorpen van den geheelen *Hoekschenwaard*, als zijnde reeds voor den St. Elizabeths vloed van 1421, onder den naam van 's Heeren Huigeland, bekend geweest.

Het telt 460 inw., die in de vlasnering, den landbouw en de veefokkerij hun bestaan vinden, zij zijn allen Herv. en maken eene afzonderlijke gem. uit, welke tot de klassis van *Dordrecht*, ring van *Oud-Beijerland*, behoort. Bij vacature van de Predikantsplaats maken de kerkeraad en het burgerlijke bestuur een viertal, waaruit de Ambachtsheer de benoeming doet. De kerk is een zeer klein en overoud gebouw, maar van binnen vrij netjes opgehaald en met beschilderde glazen versierd. De toren, die ook blijken van hoogen ouderdom draagt, is laag, zoodat de spits maar even boven de kerk uitsteekt. Er is hier mede eene dorpsschool.

ANTONIESLUIS (ST.), sluis binnen *Amsterdam*, voor de vaart uit den Amstel naar het Oosterdok, tusschen den Zwanenburgwal en de Oude-Schans. Zie voorts op Amstel.

ANTONINA, naar men wil, de oudste naam van UTRECHT. Zie dat woord.

ANTONIO (SANTO), fort in *Opper-Guinea*. Zie *Antonie*. (*St.*)

ANTONIS (ST.) of ST. ANTONIE, buursch. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 2½ u. Z. O. van *Nijmegen*, dist. *Rijk van Nijmegen*, kant. en 3 u. O. ten Z. van *Wijchen*, gem. en 20 min. Z. ten O. van *Groesbeek*; met 120 inw.

ANTONIS (ST.), door de landlieden gemeenlijk ST. TEUNIS genoemd, d. in de heerl. *Boxmeer*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 7 u. N. O. van *Eindhoven*, kant., distr. en 1½ u. Z. W. van *Boxmeer*, gem. *Oploo-St.-Antonis-en-Ledeakker*, 1 u. N. W. van Oploo, 1 u. Z. van Rijkevoort, aan den oostelijken zoom van de Peel, bij het watertje de Beek.

Men telt er 960 inw., die allen R. K. zijn, en hier eene kerk hebben, welke, even als de toren, in 1835 hersteld is, en waarin de dienst door éénen Pastoor en twee Kapellanen verrigt wordt. Deze kerk is aan den H. ANTONIUS VAN PADUA toegewijd, en daarvan ontleent het d. zijnen naam. De statie behoort tot het vic. van het voorm. bisd. van *Roermonde*, dek. van *Cuyk*.

ANTONISBOOMGAARD (ST.), voorm. monnikenklooster te Haarlem. Zie ANTONISPROOSTDIJ. (ST.)

ANTONISDIJK (ST.), dijk in *Amstelland*. Zie DIEMERDIJK.

ANTONISPROOSTDIJ (ST.), ook wel ST. ANTONISHOF of ST. ANTONISBOOMGAARD genaamd, voorm. monnikenklooster te *Haarlem*, prov. *Noord-Holland*. Het was eerst door Broeders van de orde van den derden regel van den H. FRANCISCUS bewoond, die het omtrent het jaar 1446 gesticht hadden, en zich noemden Regulieren des kapittels van Sion. Het klooster had eenen fraaijen tuin en uitgestrekten boomgaard, waarnaar het vermoedelijk den naam van ST. ANTONISBOOMGAARD droeg. In het jaar 1470 heeft de Abt van Marienweerd, bij Culemborgh, den eigendom van dit klooster gekregen en er Monniken van de Premonstratenserorde in geplaatst, waarna dit klooster den naam van CONVENT-DER-WITTE-HEEREN bekwam, zoo als ook nog de straat, waar het gestaan heeft, de *Witte-Heeren-steeg* genoemd wordt. In het jaar 1484, omtrent het feest van ST. LUCAS, werd het door den voorzeiden Abt herbouwd en aanmerkelijk verbeterd.

Aangezien de Monniken hier een zeer ongebonden leven leidden, en, na het verrigten der goddelijke diensten, hunnen overigen tijd met slempen en goeden sier maken doorbragten, zoo zijn hunne goederen en inkomsten, den 9 Maart 1541, met toestemming en bewilliging van Paus PAULUS III, aan het St. Elisabeths-gasthuis overgedragen.

ANTONIUSBANK (ST.) of ST. ANTHONYBANK, in het Fr. BANC-ST. ANTOINE, geh. in het *Land van Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr., distr., kant. en ¼ u. Z. O. van *Maastricht*, gem. *Heer*.

ANTONIUSKLIP, hooge klip aan de *Goudkust*, in *Opper-Guinea*, voor het fort St. Antonie, en de naastgelegene der dit fort omgevende klippen. Zij ontleent haren naam van eene kapel, die de Portugezen er gesticht en aan den H. ANTONIUS VAN PADUA toegewijd hadden. Zij hing voorheen met het vaste land te zamen; maar de aarde langzamerhand door de zee weggespoeld zijnde, is zij tot een eiland geworden.

ANTOON (ST.), voorm. fort in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, ten Z. van Sas-van-Gent, op de grenslinie van Belgie.

ANTROE, d. in *Oost-Indië*, eil. *Java*, resid. *Madion*, Z. O. van Tjietrapoe.

ANTWERPPOLDER of Antwerperpolder, pold. in het westelijk gedeelte van het *Land-van-Cadzand*, prov. *Zeeland*, distr. *Sluis*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, gem. *Zuidzande*; palende N. aan den Janspolder, O. aan den Graspolder, den Krabbepolder en den Eikepolder, Z. aan het d. Zuidzande, W. aan het Strijdersgat en de Watering van Zuidzande. Hij is bedijkt in het jaar 1506, beslaat, volgens het kadaster, 183 bund., en wordt bestuurd door Dijkgraaf en Gezworenen van de *Wateringe van Cadzand*, waarvan deze polder, in welken zes hofsteden liggen, deel maakt.

ANVEN (NEDER-), gem., grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en kant. *Luxemburg*; palende N. aan de gem. Flaxweiler, O. aan de Moezel, die haar van de Pruissische Rijnprovincien scheidt, Z. aan Schuttringen en Sandweiler en W. aan Luxemburg.

Deze gem. bevat het d. Neder-Anven en het geh. Over-Anven en telt ongeveer 1800 inw.

Het d. Neder-Anven, Nieder-Anven ook wel Nieder-Anwen of Nieder-Auwen geheeten, ligt 2. u. O. van Luxemburg, 3 u. W. ten Z. van Grevenmacher, aan den grooten weg tusschen die beide steden.

Men heeft hier eene R. K. kerk, die door eenen Pastoor bediend wordt, de statie, die 1800 zielen telt, behoort tot het Bisdom *Namen*, deken. *Betzdorf*.

ANVEN (OVER-), Ober-Anven, ook wel Ober-Anwen of Ober-Auwen gespeld, geh., groothert. *Luxemburg*, kwart., arr., kant. en 2½ u. O. van *Luxemburg*, gem. ½ u. O. van *Neder-Anven*, 2½ u. W. ten Z. van Grevenmacher.

ANWEN (NIEDER-), d., grooth. *Luxemburg*. Zie Anven (Neder-).

ANWEN (OBER-), geh., grooth. *Luxemburg*. Zie Anven (Over-).

ANYGHEM, d., prov. Friesland. Zie Angjum.

ANZIBAREN, Germaansche volkstam. Zie Ansibariën.

APAJA of Way Apaja, riv. in *Oost-Indië*, op de Noordkust van het *Ambonsche* eil. *Boero*.

APAM, d. in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, stranddistr. *Akron*, ½ u. O. van *Tjumba*, bij het Nederl. fortje Lijdzaamheid, rondom hetwelke het aangelegd is.

Bij dit dorp, ten N. van het fort, loopt een onbeduidend riviertje, dat slechts anderhalf uur van het strand zijnen oorsprong neemt.

De bewoners van Apam zijn een zamengeloopen hoop van menschen, die, om schulden en misdaden geweken, aldaar vrij zijn. In het begin dezer eeuw, onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal C. L. Bartels, werd deze negorij bijna geheel verwoest, maar later heeft de aldaar geplaatste commissie, toestemming tot weder opbouw gegeven.

De omstreken zijn zeer aangenaam, doordien men vele vlakke gronden en voor de jagt geschikte plaatsen heeft. Te Apam wordt het beste koren of milhio, dat langs de kust groeit, gevonden. En het onderscheid tusschen dit, en dat van andere plaatsen is zoo groot, dat het bij elken handelaar, die op de kust bekend is, voorgetrokken wordt. Als men dit koren op dezelfde wijze als de tarwe in Europa behandelde, en het ontdeed van al hetgene niet tot de binnenste kern behoort, dan zoude het daarvan gebakken brood het beste Europesche overtreffen. Maar de Neger, die als hij het vuur niet kende, vast alles zoude inzwelgen, zoo als het hem door de natuur voorgezet wordt, geeft zich die moeite niet. Hij laat het koorn door zijne slaven of vrouwen, tegen gedroogde visch of wat hij van de blanken bekomen heeft, van de planters halen, doet het eerst wee-

ken, voorts in eenen houten bak (tomtomblok) stampen, en vervolgens op eenen steen wrijven, waarna dit deeg, bij brokken of kluiten, in groene pisang- of papajabladeren gewikkeld, en als knoedels in het water gaar gekookt wordt.

APEL (TER-) of Ter-Aple, verspreid liggend d., in *Westerwolde*, prov. *Groningen*, arr. en 7 u. Z. van *Winschoten*, kant. en 5 u. Z. ten O. van *Pekel-Aa*, gem. en 3¼ u. Z. van *Vlagtwedde*, 14 u. Z. O. van Groningen, ½ u. Z. van Ter Haar, 52° 52′ 36″ N. B., 24° 44′ 28″ O. L.; grenzende aan de Oostzijde aan de Louders, op de uiterste punt der provincie tegen Munsterland en Drenthe, het telt ongeveer 290 inw.

Vroeger stond hier een Kruisdragersklooster, waarnaar men het d. veeltijds Klooster Ter Apel noemt. Dit klooster had zijn ontstaan te danken aan de godsdienstige milddadigheid van zekeren Jacobus Wiltinck of Wittinck, Curaat of Kerkheer te Garrelsweer en Vicaris in Loppersum, die het goed, van ouds Apel geheeten, onder Sellinge, dat hij in 1458, met zijn toebehooren, van het klooster *Gratia St. Maria*, te Schildwolde, had aangekocht, ten jare 1464, aan Peregrinus, Generaal Prior der Kruisbroederen, schonk, ten einde aldaar een klooster van Kruisbroederen, den regel van den H. Augustinus volgende, voor vijftig Monniken, te stichten, met belofte van, zoodra het klooster bewoond zoude zijn, daaraan eene aanzienlijke gifte uit zijne goederen, te Onstwedde, te Loppersum en te Garrelsweer gelegen, toe te voegen, doch welke gifte niet plaats zoude hebben, indien de oprigting van het klooster geenen voortgang had. Maar toen Koenraad van Diepholt, Bisschop van Osnabrug, onder wiens geestelijk regtsgebied Westerwolde destijds behoorde, zijne toestemming tot den opbouw gegeven had, was men, in het volgende jaar 1465, daarmede zoo ver gevorderd, dat, volgens de eigene bekentenis van den schenker, het klooster destijds reeds door eenen Prior, drie Priesteren en drie Broederen bewoond werd, waarom dan nu ook de volkomene overgifte van al het toegezegde plaats had. Dit klooster werd toen het Huis des Lichts genaamd.

Na de reductie van Groningen, werd, in 1604, goedgevonden, dat de Prior aldaar eenen Hervormden Predikant zoude aanstellen, of zichzelven naar kerkenorde aan het examen of onderzoek onderwerpen, en, daarin regtzinnig bevonden zijnde, de kerkdienst zoude waarnemen. Of dit laatste geschied zij, vinden wij nergens opgeteekend, maar de eerste, die als Predikant te dezer plaatse voorkomt, is gewoest Hermanus Meijer, die in 1616 zijne dienst alhier aangevangen heeft.

In 1619 werd het dorp Ter Apel, met de onderhoorigheden, waartoe ook het gehucht Schot of Ossenschot gerekend wordt, een eigendom der stad Groningen, doordien deze toenmaals geheel Westerwolde aankocht. Diensvolgens bekwam zij het geestelijke gebouw met alle landerijen, bosschen en veenen, vroeger reeds *ad pios usus* gesaeculariseerd, doch zij liet de Kloosterlingen, die blijven wilden, de vrijheid om er hunne levensdagen te eindigen; welk aanbod door den Prior werd aangenomen, die er dan ook in 1626 overleed. Het meerendeel der overige bewoners van dit gestieht begaf zich echter naar een klooster van hunne orde in Westfalen.

De Staten-Generaal hadden het klooster, bij de saecularisatie, tot een gasthuis voor passagiers verordend. De Graaf van Arenberg en Willem van den Hove, die, voor de stad, bij opvolging, Vasallen van Westerwolde waren, lieten het ook een gasthuis blijven. Op de grafzerk van den laatsten Oeconomus van dit gasthuis, Johannes Emmen, staat: *anno* 1613 *die* 2 *Julii obiit venerabilis Dr. Johannes Emmen, Pastor*

et Oeconomus, cum eidem praefuisset 30 annos, et hic sepultus; dat is: in het jaar 1613, op den 2 Julij, overleed de eerwaarde Doctor JOHANNES EMMEN, Herder en Oeconomus, nadat hij 30 Jaren die posten bekleed had, en hij is hier begraven; benevens een lief drieregelig Latijnsch versje, op zijne beide betrekkingen slaande, en dus luidende:

Corporis atque animæ panem mandante Senatu
Distribui populis, at nunc in fine laborum
Coelesti hic solum contentus pace quiesco.

dat is: Op last van den raad heb ik voedsel voor ligchaam en ziel aan het volk uitgereikt, maar nu, aan het eindperk van mijnen arbeid rust ik hier, mij alleen vergenoegende in de hemelsche rust.

Binnen de grachten van het voorm. klooster staan op een ruim plein eenige boerenhuizen. De boog der oude poort is sedert een jaar of drie afgebroken. Gelijk voorheen worden de kamers, van wederzijde der poort, ofschoon vertimmerd, door twee huisgezinnen bewoond. De roggemolen, welke nog vóór weinige jaren aanwezig was, lag binnen den omtrek der grachten, was van Bentheimersteen opgehaald, en werd gedreven door eenen arm van de Aa, welken de Kloosterlingen tot dat einde er hadden heen geleid. De kerk heeft, in de verte gezien, eenige overeenkomst met die van Aduard, en prijkt met een koepeltorentje. Omdat de kloosterkerk te groot was voor de Herv. gem. is zij in het midden doorschoten, wordende nu in het koor of oostelijke gedeelte de godsdienstoefening verrigt door de Herv. gem., die tot de klassis van *Winschoten*, ring van *Bellingwolde*, behoort, en 250 zielen telt, onder welke eenige buiten den omtrek van het d. begrepen zijn. Het collatieregt over deze gem. wordt door de stedelijke Regering van Groningen uitgeoefend. Er is hier ook eene school, die, even als de Predikants- en de onderwijzerswoning, in het oude kloostergebouw gevestigd is. De pastorie staat in dezelfde rigting met het koor der kloosterkerk, en is onder één dak met den noordelijken zijvleugel, waarin de oude eetzaal van het klooster en ten W. van deze de school en onderwijzerswoning zijn. Boven de Kloosterpoort staat op eenen steen: *in 't jar* 1500 *un* 11. Op de zolders werden vóór weinige jaren nog onderscheidene cellen gevonden, welke echter in 1834, toen het dak van de pastorie en van den gemelden zijvleugel, wegens bouwvalligheid, verlaagd werd, weggebroken zijn. De kerk werd mede zoo bouwvallig, dat de stad, in 1837, de verwulven, welke gedeeltelijk reeds waren ingestort, heeft laten wegbreken en, in plaats daarvan, eene zoldering op balken leggen. Het dak werd toen hersteld, het torentje vernieuwd, en de zijmuren, die reeds gescheurd waren, met al het overige, weder in goede orde gebragt. De belangrijkheid, welke dit oord misschien zal verkrijgen, wanneer het Stadskanaal eens zijnen grond zal bereikt hebben, heeft de Regering bewogen, om zoo vele kosten, tot instandhouding van eene te groote kerk voor zulk eene kleine gem. aan te wenden.

Aangezien de grond hier zeer geschikt is, tot aankweeking van hout, heeft de regering van Groningen er van tijd tot tijd, op het voetspoor der Kloosterlingen, een zwaar plantsoen van eiken, beuken en dennen doen aanleggen, waardoor de kerk en kloostergebouwen, nu te midden van het geboomte, zeer schilderachtig op eenen hoogen zandgrond, met veenachtige en moerassige omstreken, gelegen zijn, en het eenzame oord des zomers een zeer aangenaam verblijf oplevert.

De menigte heidevelden dier streek maakt, dat men er vele schapen houdt, die men nog dagelijks, door eenen gemeenschappelijken scheper (herder), naar de vlakten ziet drijven. Er is geen herberg, doch de stad heeft tegen over de pastorie eene boerenwoning staan, voor den Commandeur of Opzigter, waarin eene afzonderlijke kamer gebouwd is voor haren Rentmeester der veenen, als *Administrateur van* Ter Apel. In die woning wordt nu sedert eenige jaren, bij oogluiking der stad, herberg gehouden. De ligging van het d. is ook zoo eenzaam en stil, dat er geene reizigers of vreemdelingen komen, dan die het oude kloosterplekje nog eens opzettelijk willen bezoeken, om er een of meer dagen onder het hoog geboomte te vertoeven.

In vroeger tijden vond men hier een wachthuis, waarin vier of vijf man uit de bezetting van de Bourtangerschans gelegd werd, ten einde tegen de sluikerij te waken.

Toen de Bisschop van Munster, ten jare 1665, den oorlog aan den Staat verklaard had, kwamen 500 man, over het moeras, dat men destijds voor ontoegankelijk hield, te Ter Apel, waarop de weinige soldaten, die daar lagen, naar de Bourtangerschans terugkeerden, en door de tijding van de aankomst der Munsterschen veel schrik in den omtrek verspreidden.

In 1818 werd in de omstreken van dit d., op de grenzen van Drenthe en Westwoldingerland, eene brug of houten voetpad ontdekt, naar sommigen willen, aangelegd, om de steenen, tot bouwing van het bovenvermelde klooster benoodigd, over het lage en weeke moeras te vervoeren (1). Bij anderen wordt steeds beweerd, dat deze uitgestrekte houten weg behoort tot de lange bruggen, door de Romeinen hier te lande aangelegd, en waarvan melding wordt gemaakt bij Tacitus (2).

Onder de overige hier aanwezige sporen van oudheid wijst men nog den vreemdeling in de kerk: de oude koorheerbanken, op wier zitplaatsen, als men de bank opslaat, nog verscheidene vreemde en misselijke gedaanten van menschenhoofden en -aangezigten, eene soort van narre beelden, in het hout zijn uitgesneden; als mede eenen uit Bentheimersteen fraai gebeitelden en versierden biegtstoel en meer ander beitelwerk; en buiten de kerk: den Verrucidijk, den Graaf-Ernstdijk, den Munnekendijk, enz.

APELDOORN, kant., prov. *Gelderland*, arr. *Arnhem*; palende N. aan het kant. Twello en Brummen, Z. aan het kant. Velp en W. aan het kant. Barneveld.

Het bevat van de gem. Apeldoorn de d. Apeldoorn en Beekbergen met de daartoe behoorende buursch. en van de gem. Epe, het d. Vaassen met de onderhoorigheden, en telt daarin 8700 inw.

APELDOORN, kerk. ring. prov. Gelderland, klass. van Arnhem. Zij telt ruim 12,600 zielen in de volgende 10 gem. Apel-

---

(1) Men zie over deze brug het Verslag uitgebragt bij de tweede klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde, en schoone kunsten, in hare zitting van den 13den Mei 1819, wegens de Brug of het Voetpad, ontdekt op de grenzen van Drenthe en West-Woldingerland. Amsterdam 1819.

(2) Dit gevoelen is nog onlangs voorgestaan in een stukje in den Drentschen Volks-Almanak voor 1837, bl. 127-142.

doorn-en-het-Loo, Beekbergen, Brummen, Hall, Loenen, Nijbroek, Terwolde, Twello, Voorst en Wilp, en heeft 11 kerken, die bediend worden door 10 Predikanten.

APELDOORN, gem. op de *Veluwe*, (6. m. k., 1 s. d.), prov. *Gelderland*, kw. en arr. *Arnhem*, distr. *Middel-Veluwe*, gedeeltelijk kant. *Apeldoorn*, gedeeltelijk kant. *Brummen*; palende N. aan de gem. Epe, O. aan de gem. Twello, Voorst en Brummen, Z. aan de gem. Velp en W. aan de gem. Barneveld en Ermelo.

Deze gem. bevat de d. Apeldoorn, Beekbergen en Loenen, benevens de buursch. Ankelaar, Noord-Apeldoorn, Asselt, Beemte, Brink, Broekland, Eertgat, Engeland, 't Hof, Kootwijk, Koudenhoven, Lier, Loo, 't Meer, Meerveld, Milligen, Oosterhuizen, Orden, Ouwendorp, Silven, Hoogsoeren, 't Sol, Ugchelen, Utteld, Vossen, Wenum, Wissel, Wormingen, Woudhuis en Zevenhuizen. Men heeft er 4 Herv. kerken, 1 R. Kerk, 7 scholen en 7800 inw., onder welke 6300 Herv., die tot de gem. *Apeldoorn-en-het-Loo, Beekbergen* en *Loenen* behooren, en 1500 R. K., die tot de statiën *Loenen* en *Vaasen-en-Epen* gerekend worden.

De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw en in de papiermolens, welke papier van allerlei soort, zwaarte en formaat van het zwaarste en zuiverste velin papier, dat het Engelsche evenaart en het fijnste postpapier tot het gemeenste schrens of winkelpapier leveren, waarvan zij jaarlijks omtrent 50,000 riem afzetten. In 1835 werden te Apeldoorn alleen aan de haven 36,314 en in 1836 32,840 riemen ingeladen, waaronder niet begrepen is het papier der fabrijken, die aan de Vaart zijn gelegen. In 1834 is in deze gem. door den Geneesheer Walter eene kweekerij van bloedzuigers aangelegd, die onderscheidene bunders land beslaat en waar de vijvers, een ijskelder en vele andere middelen tot aankweeking en verzending dezer dieren dienende, der bezigtiging waardig zijn. Men heeft hier ook nog 2 kopermolens, 1 fabrijk van marokijn leder en worstmakerijen

Deze gem. maakt de hooge heerlijkheid het Loo uit, en wordt als zoodanig door Z. M. den Koning der Nederlanden bezeten. Zie voorts Loo. (het)

Het d. Apeldoorn of Appeldoorn, volgens de oude spelling Appeldoern en in de opene brieven van Otto III en Lotharius III Appleztthorna genoemd, ligt 5 ½ u. N. van Arnhem, 6. u. O. ten Z. van Harderwijk, 6 u. Z. van Hattem en 4. u. W. ten N. van Zutphen aan het Griftkanaal. Het is een der beste dorpen van de Veluwe en heeft, doordien de straatwegen van Arnhem en Utrecht op Deventer en Zutphen er doorloopen, vrij wat doortogt, terwijl hier tevens zeer veel doorvaart langs het Griftkanaal is, ook gaat er eene fraaije laan van daar naar het ¼ u. N. W. gelegen koninklijke Lustslot het Loo.

Tot dit d. behooren de buursch. Zevenhuizen, Brink, Orden, Wormingen, Woudhuis, Ankelaar, Broekland, Beemte, Wenum, Wissel, Loo, Asselt, Noord-Apeldoorn, Hoogsoeren, 't Eertgat, Meerveld, Kootwijk, Vossen, Milligen, Ouwendorp, 't Sol, 't Meer, 't Hof en Utteld.

Het dorp telt alleen 700, en met de onderhoorige buursch. ruim 5200 inw., onder welke 4400 Herv., die hier eene kerk hebben, welke tot de gem. *Apeldoorn-en-het-Loo* behoort, en het stoffelijk overschot van Frederica Sophia Wilhelmina, Prinses *van Pruissen*, wed. van

Willem V, Prins *van Oranje*, en moeder van onzen geëerbiedigden Koning, alsmede dat van den Luitenant Admiraal Jan Hendrik van Kinsbergen bevat. Deze kerk werd in 1780 door 's lands Erfstadhouder, Willem V, met een orgel beschonken. In 1817 werd de toren zoodanig door den bliksem getroffen, dat zij van binnen geheel uitbrandde. In oude handschriften vindt men, dat de Proost van St. Maria's kerk te Utrecht, vóór de Hervorming, het regt van patronaatschap over deze kerk had, maar in de aanteekeningen van Egidius de Monte wordt dit den Hertog van Gelderland toegeschreven. Zekerder is het, dat er 4 vikarijen en 3 zoogenoemde benificiën of kerkdiensten aan deze kerk waren verbonden. Even buiten het d., op den weg naar het Soerenschebosch, stond voorheen ook eene kapel, die den H. Antonius toegewijd was. In deze kapel was eene Vikarij gesticht; van welke de Bedienaar de dienst des altaars tweemaal in deze kapel en tweemaal in de parochie-kerk aan het altaar der H.H. Reliquien, verrigten moest. De hoofdlieden der broederschap van St. Antonius hadden het regt van patronaatschap over deze kapel. In den loop van dit jaar (1838) zal waarschijnlijk een begin worden gemaakt met het stichten van een geheel nieuw kerkgebouw voor de Hervormden.

Men heeft hier een postkantoor, eene dorpschool, die aan den Luitenant-Admiraal van Kinsbergen, eene aanmerkelijke verbetering te danken heeft en thans gemiddeld door 200 leerlingen bezocht wordt; een weeshuis voor meisjes, door den gezegden Luitenant Admiraal gesticht, waarin thans 11 weezen zijn opgenomen; eene in 1833 opgerigte fabrijk van marokijnleder; en twee kopermolens, van welke echter slechts een meer voor rekening van Hollandsche kooplieden werkt, die het ruwe koper in blokken, koeken en schijven, of ook wel oud koper, tot dat einde derwaarts zenden, waarvan hier vervolgens bodems tot ketels voor brouwerijen en branderijen, als mede kleinere bodems en bladen ten gebruike der koperslagers en platen tot het koperen der schepen geslagen worden. De zoogenaamde nieuwe molen staat stil, omdat deze door water gedreven fabrijken de concurrentie niet kunnen uithouden met die, welke door stoom werken. Er heeft hier ook eene chloorbleekfabrijk bestaan, die in 1835 bij gebrek aan debiet opgehouden heeft.

Apeldoorn werd, in Augustus 1629, door het Spaansch krijgsvolk onder den Graaf Salasar in brand gestoken.

Het wapen van Apeldoorn, en thans ook dat der geheele gem., bestaat in een schild van goud, beladen met eene rooden arend met uitgespreide vleugels, hebbende eene blaauwe bek en nagels, en op zijne borst eenen zilveren sleutel.

APELDOORN (HOOG-), geh. op de *Veluwe*. Zie Apeldoorn (Noord-)

APELDOORN (NOORD-) of Hoog-Apeldoorn, geh. op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 6 u. N. van *Arnhem*, kant., gem. en ¼ u. van *Apeldoorn*, 1½ u. Z. van Vaassen, 2 u. O. van Twello; met ruim 300 inw.

APELTEREN, d. in het *Land-tusschen-Maas en-Waal*. Zie Appeltern.

APENBERG, hooge heuvel in *Oost-Indië*, op de Westkust van het *Sundasche* eil. *Sumatra*, resid. *Padang*, vormende den linker oever der rivier van Padang, waar zich deze in zee stort. Hij wordt dus genoemd naar de menigvuldige apen die zich aldaar in het geboomte onthouden. Op dezen berg heeft de Resident van Padang een lusthuis, van waar men de geheele reede over ziet.

APENBROEK, geh. in het graafsch. *Hoorn*, prov. *Limburg*, distr., arr., kant. en 1 u. W. ten Z. van *Roermonde*, gem. *Beegden*.

APENEILAND, eil. in *Oost-Indië*, ten Z. van de St. Mattheus-eilanden. Het behoort tot de *Toekang-besie-eilanden*, die aan de Zuidkust van het Sundasche eil. Celebes liggen.

APENHUIZEN, buursch., in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 2½ u. O. van *Deventer*, gem en ½ u. O. van *Bathmen*, 1½ u. w. ten Z. van Holten.

Eene oude overlevering wil, dat deze buursch. voormaals onder het ambt *Kolmeschate* behoord heeft, en tegen *O x e*, dat toen onder *Bathmen* gerekend werd, zoude verruild zijn, er is daarvan echter geen bewijs voorhanden.

APERLOO of APPERLO, buursch. op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 10 u. N. ten W. van *Arnhem*, distr. *Overveluwe*, kant. en 1. u. Z. van *Elburg*, gem. en ½ u. Z. van *Doornspijk*; met 150 inw.

API of POELO-API, dat is BRANDEND-EILAND, of liever VUUREILAND, van *poelo*, eiland, en *api*, vuur; eil. in *Oost-Indië*, in de *Indische Zee*, resid. *Celebes*, 4 u. N. O. van Sumbawa, ten N. van de straat Sapi. Het heeft 3 mijlen in den omtrek en bestaat enkel uit eenen ruim 1550 ell. hoogen vulkaan, die altijd rookt.

API-API, d. in *Oost-Indië*, op de westkust van het *Sundasche* eil. *Borneo*.

API (GOENONG-), GOENONG-APIE of GUNONG-API, dat is BRANDENDE-BERG, of eigenlijk VUURBERG, van *goenong*, berg, en *api*, vuur; eil. in *Oost-Indië*, in den *Molukschen archipel*, tot de *Banda-eilanden* behoorende, resid. *Banda*, ten N. van het eil. Banda, en ten W. van Neira, tot welk laatste eil. het kan beschouwd worden te behooren, als zijnde daarvan slechts door eene zeer geringe naauwte, het Zonnegat geheeten, afgescheiden.

Het is het hoogste van alle de Banda-eilanden en eigenlijk niets anders dan een hooge steeds rookende vulkaan, die dikwijls vuur en lava uitwerpt, en waaraan tevens de hier veelvuldig plaats hebbende aardbevingen moeten worden toegeschreven. Deze berg is van eene kegelvormige gedaante en rijst onmiddellijk uit zee op. Aan den top is hij platachtig en loopt een weinig minder steil toe dan in het overige gedeelte. De krater is groot van omvang en aan hare zijde verheffen zich groote rotsgevaarten, waaraan men gele zwavel, verhard spiesglas (*antimonium*) en aluin ontwaart. Deze krater loopt oostwaarts in den berg neder en werpt alzoo de lava meerendeels westwaarts uit, waardoor het eil. Neira veelal van de lava vrij blijft, ofschoon het wel eens door eenen aschregen wordt overdekt. Van de hoogte af, waar, althans in latere tijden, geen lava heeft gestroomd, is de GOENONG-API met digt en zwaar geboomte begroeid. Aan den top is hij met lava bedekt, die nog niet met eene vruchtbare schicht van aarde overtrokken en gevolgelijk geheel kaal is. Merkwaardig is het, dat bij elke aanzienlijke uitbarsting, de top van den berg, of liever de berg zelf, hooger wordt. De verbazende hoeveelheid lava overstroomt zijne hellingen, en wordt met eene dikke laag vulkanische asch overdekt, hetwelk in de lage streken begroeid en in de hoogere streken, naar het schijnt, verkalkt wordt. Volgens de overlevering der inlanders is de GOENONG-API thans veel hooger dan in vroegere tijden.

De grond is, hoewel voornamelijk op het geheele eiland uit lava zamengesteld, zeer vruchtbaar. Aan den voet van den berg groeijen eene menigte kokos- en andere vruchtboomen, die aan bewoners van Banda toebehooren; plantaadjen van muskaatnooten of zoogenaamde

nootperken vindt men er echter niet. Men had op dit eiland in langverloopen tijden langs het strand, onderscheidene dorpen en bewoonde plaatsen, maar deze zijn, door het gedurig branden van den berg zoodanig verwoest, dat zelfs de namen daarvan verloren zijn geraakt. De meeste der tegenwoordige bewoners zijn huisgezinnen, van Timor derwaarts overgekomen. Thans heeft men er twee schansen: Kijk in de Pot en Koop.

Ten tijde van VALENTIJN zoude zich op dit eiland ook eene soort van groote slangen onthouden hebben, welke, naar de beschrijving, die hij er van geeft, de boa constrictor moet geweest zijn. Ook had men er toen wilde koebeesten en varkens, die er zeer wel aardden.

De steile boschrijke vuurberg kan zonder buitengewone moeite beklommen worden, evenwel zijn kort na de uitbarstingen deze ondernemingen gevaarlijk. Zoo als dan ook in 1696 eene dusdanige nieuwsgierigheid den Korporaal PIETER HENDRIKSZ. en den Schildergast JAKOB MAUR het leven kostte.

Deze berg heeft op onderscheidene tijden zeer sterk gewoed. Het eerste geheugen, dat men daarvan heeft, is, dat hij in 1586 en daarna weder in 1598 aan den top begon te branden en vuur uit te werpen. zoodat men er nu eens de heldere vlam, dan weer eens eenen zwarten dikken damp, soms ook wel eens eenen lichtgraauwen rook zag uitkomen.

Hij brandde ook in 1609, maar in Maart 1615 is deze berg met een dusdanig geweld opengesprongen, en heeft zulke zwavelsteenen en groote vuurvlammen, ten deele naar den zeekant, ten deele naar de zijde van Neira en het fort Nassau, uitgeworpen, dat men, door de menigvuldige asch, die er in dat fort en op de bolwerken gevallen was, de stukken naauwlijks gebruiken kon, waardoor ook die van het kasteel in gevaar stonden, om van de Bandanezen, die van Lonthoir en andere plaatsen sterk opkwamen, overvallen te worden. Hetwelk echter door de komst van den Gouverneur Generaal GERARD REYNST, die toen juist met eene vloot aldaar aankwam, belet werd.

In het jaar 1629 had hier eene hevige aardbeving plaats, en een half uur daarna een zware watervloed, die met stil weder opkwam en groote verwoesting aanrigtte; vijf jaren later, namelijk in 1632, barstte de berg weder uit, hetgeen van onderscheidene aardbevingen vergezeld ging, die men bij herhaling in de maanden April, Mei, Junij en Julij gevoelde, en den 24 December door eenen zeer hevigen schok gevolgd werden, waardoor de huizen groote schade leden.

In het jaar 1683 schijnt er ook een zware brand inwendig in den berg geweest te zijn, die ten laatste gevolgd werd van eene geweldige aardbeving, door welke de bergen scheurden, verscheiden huizen, gebouwen en pakhuizen omvergeworpen werden, en velen zich genoodzaakt zagen, hunne steenen huizen te verlaten, en zich in houten of bamboezen hutten, voornamelijk 's nachts, te behelpen, uit vrees van levendig, onder de instortende huizen, begraven te worden.

In het jaar 1690 heeft de GOENING-API wederom verschrikkelijk gebrand, en niet slechts groote vlammen maar ook groote steenen, meest naar het westen, uitgeworpen, en nu brandde hij wel zes jaren achter elkander zonder ophouden, namelijk tot den 17 Mei 1696, als wanneer hij plotseling ophield, tot den 22 dierzelfde maand, toen hij nog ruim één uur op eene verschrikkelijke wijze gewoed heeft, maar daarop ook weder eensklaps stil werd, en alzoo bleef, tot er, in Februarij 1710, eene nog zwaardere aardbeving gevoeld werd dan die van 1683, zoodat men op Neira het kasteel moest verlaten. Doch

van dien tijd bespeurde men geene uitbarsting tot den 27 Junij 1712, toen de berg weer zeven of acht dagen brandde en na dien tijd slechts smeulde. In het jaar 1798 had er mede eene geweldige uitbarsting plaats, die, zoo als dikwerf het geval is, van eenen orkaan vergezeld ging.

De laatste uitbarstingen, welke men vernomen heeft, geschiedden in 1816, 1820 en 1824 waarvan de eerste zoo hevig was, dat daarbij de meeste huizen en muren in en om de stad Banda vaneen scheurden. Bij de uitbarstingen, die van den 11 Junij 1820 tot in het midden der volgende maand plaats hadden, zijn vele vruchtboomen vernield geworden. De uitbarsting, welke den 22 April 1824 plaats vond, vormde eenen nieuwen krater, aan de noordelijke helling van den berg, een weinig beneden den ouden krater op den top. Deze uitbarsting had toevallig juist plaats, op den oogenblik, dat de Gouverneur Baron VAN DER CAPELLEN aldaar ter reede kwam, zoodat het gebulder van het salueren uit het geschut met het gebulder van den berg gepaard ging. Den 9 Junij daaraan volgende geraakte de vulkaan wederom in beweging, en toen ontstond er eene niet minder geweldige ontbranding, die, met kleine tusschenpoozen, tot den 14 Junij aanhield. Nu bleef de berg elf dagen in rust, den 25 dierzelfde maand greep er eene laatste uitbarsting plaats, die heviger was dan de beide eerste, en met eenen digten regen van asch en steenen vergezeld ging, maar evenwel geen de minste schade aanrigtte; terwijl zelfs de inwoners geen hinder hadden van de dikke rookwolken, aangezien deze door eenen zuidoosten wind naar zee gedreven werden (1).

API (GOENONG-), GOENONG-APIE of GUNONG-API, vulkaan in *Oost-Indië* op het midden van het *Sundasche* eil. *Sumatra*, wiens lava weleer in de rigting van Priamang gezien is. Zij heeft echter geene schade veroorzaakt, dan dat de nabij gelegen onbewoonde bosschen daardoor verbrand zijn.

APINGADAMUM, bij sommigen de Latijnsche naam van APPINGEDAM. Zie dat woord.

APON, naam, dien de inlanders aan de stad AMBON geven. Zie dat woord.

APON, oude naam van het *Oost-Indische* dorp CAILALO. Zie dat woord.

APOSTELHUIS, voorm. gasthuis, in de *Meijerij-van-'s Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *N. Braband*, onder *Mierlo* en ½ u. ten N. van dat d., ½ u. W. van *Helmond*, op den weg van daar naar Stiphout, aan de Mierle.

Het was in het jaar 1545 gesticht, door GERARD MICHIELS, Raadsman der Hoofdstad 's Hertogenbosch, die gehuwd was met ELIZABETH VAN ENCKEVOIRT, eene zuster van den Kardinaal WILLEM VAN ENCKEVOIRT, welke laatste, reeds in het jaar 1531, bij uitersten wil, de stichting van zoodanig een huis, uit zijne na te laten goederen, aan gemelde zijne zuster had aanbevolen. Aan dit huis, dat ingerigt was voor twaalf mannen boven de vijftig jaren oud, waren door Paus CLEMENS VII en Keizer KAREL V sommige voorregten en vrijheden vergund, die door de bullen van eenige latere Pausen bevestigd en zelfs vermeerderd zijn.

Aan dit huis was eene kapel verbonden, waarin door eenen Priester dagelijks de mis moest gelezen worden, voor de rust der ziel van den stichter des huizes. De kapel is reeds op het laatst der vorige eeuw

---

(1) Wil men eene nadere beschrijving van deze uitbarsting door eenen ooggetuige lezen, dan kan men zijner weetgierigheid voldoen bij J. OLIVIER Jz., Reizen in den Molukschen Archipel, naar Makassar enz. D. I, bl. 149, en volgende.

afgebroken, en het gasthuis in eene boerenwoning herschapen, terwijl uit de inkomsten van het gesticht eenige armen onderhouden worden. (1).

APPAMIAN, st. in *Oost-Indië*, eil. *Lombok*. Zie APPENAM.

APPAR of APPER, st. in *Oost-Indië*, op de noord-oostkust van het eil. *Borneo*.

APPARRA, kreek in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, die zich zuidwaarts in de *Wayombo* ontlast, niet ver van de plaats, waar deze laatste in de Coppename uitloopt.

APPECAPE, verl. plant. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, aan de regterhand in het opvaren; grenzende aan de suikerplant. Fauquemberg benedenwaarts en aan de suikerplant. Wayambibo bovenwaarts; 2059 akk. groot.

APPECAPE (LAND-VAN-), verl. plant. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Casiwicakreek*, aan de linkerhand in het opvaren; grenzende aan de verl. plant. de Herstelling bovenwaarts en het verl. land van de plant. Dageraad benedenwaarts; 284 akk. groot.

APPEL, buursch. op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, arr. en 8 u. N. W. van *Arnhem*, kant., gem. en 1 u. Z. O. van *Nijkerk*, 1¼ u. O. van Hoevelaken; met 470 inw.

APPELAAR (NIEUWE) of JUFVROUWEN-POLDER, pold. in het *Markgraafschap-van-Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, distr. *Rozendaal*, gem. *Fijnaart-en-Heyningen*, palende N. aan den Oud-Heyningpolder, O. aan den Ouden-Appelaar, Z. aan den Angelinapolder en W. aan den Elizabethspolder.

Deze pold., die in 1615 bedijkt is, staat onder het opzigt van eenen Dijkgraaf, twee Gezworenen en eenen Penningmeester, en is 263 bund. 68 v. r. 17 v. ell. groot. Het land ligt 10 duim beneden A. P.

APPELAAR (OUDE), pold. in het *Markgraafschap-van-Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, distr. *Rozendaal*, gem. *Fijnaart-en-Heyningen*, palende N. aan den Ouden Fijnaart of Vrouw-Jakoba's-land, O. aan den Henriettenpolder, Z. aan den Kleinen-Torenpolder en aan den Grooten-Torenpolder, W. aan den Nieuwen-Appelaar.

Deze pold. maakte vroeger drie afzonderlijke polders uit, die genaamd waren Schuddebeurs, Ouden-Appelaar en Dorpsgors, welke in 1598 te zamen onder eene bedijking gebragt zijn. Hij staat onder het opzigt van eenen Dijkgraaf, twee Gezworenen en eenen Penningmeester, beslaat eene oppervlakte van 417 bund. 58 v. r. 98 v. ell. gronds, en het zomerpeil ligt 3 palm onder A. P.

Op den zuidoostelijken hoek van dezen polder lag voorheen het oude fort Barlaque ter plaatse, waar, naar men wil, het oude slot of kast. APPELAAR moet gestaan hebben, van hetwelk deze pold. zijnen naam ontleent, en waar het thans ingedijkte water de Barlaque in de Merk uitliep.

APPELDOORN, d. op de *Veluwe*. Zie APELDOORN.

APPELENBURG (HET HUIS), in de *Betuwe*, landgoed, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 2 u. O. van *Tiel*, gedeeltelijk kant. en 1¼ u. W. ten Z. van *Elst*, gem. en ½ u. W. van *Doodewaard*, gedeeltelijk

(1) Meerdere bijzonderheden over dit APOSTELHUIS zal men eerstdaags vinden kunnen in eene verhandeling over den Kardinaal VAN ENCKEVOIRT, geschreven door den Hoogleeraar H. J. ROYAARDS, in het Archief voor kerkelijke geschiedenis, inzonderheid van Nederland, verzameld door N. C. KIST en H. J. ROYAARDS D. IX.

kant., gem. en 2 u. O. ten Z. van *Echteld*, onder het d. *Ockten*, en ¾ u. Z. O. van daar, aan den Waaldijk, gelegen.

Dit landgoed bevat, behalve eene heerenhuizing met grooten tuin, een boerenhuis, lanen met opgaande boomen, boomgaarden, benevens teel- en weiland, en is 9 bund. 76 v. r. 90 v. ell. groot.

APPELSCHE, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwolden*, griet. *Stellingwerf-Oosteinde*, arr. en 6 u. O. ten Z. van *Heerenveen*, kant. en 3 u. O. van *Oldeberkoop*, aan de grenzen der Provincie Drenthe. Tot dit d., dat het oostelijksche der grietenij Stellingwerf-Oosteinde is, behooren de buursch. Aackinge en Hoog-Appelsche. Vroeger stond hier ook een klooster van de Premonstreiter orde; 's Werelds-Licht geheeten, en er was hier eene burgt, die halsregt voerde.

Men telt er 180 inw., alle Herv., die hier eene kerk hebben, welke van eenen stompen toren voorzien is, en tot de gem. *Oosterwolde-Fochtelo-en-Appelsche* behoort. De grond van dit d. bestaat voor een groot gedeelte uit eene harde zandige heide, in welke nogtans, nabij Wateren, in Drenthe, een grazig stuk weiland ligt, de Broek genaamd.

APPELSCHE (HOOG-), buursch., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwolden*, griet. *Stellingwerf-Oosteinde*, arr. en 6½ u. O. ten Z. van *Heerenveen*, kant. en 3½ u. van *Oldeberkoop*, ½ u. O. ten Z. van *Appelsche*, onder welk d. het behoort.

APPELSCHER-ZANDBERGEN, zandduinen, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwolden*, in het zuidoostelijke gedeelte der griet. *Stellingwerf-Oosteinde*, onder het d. *Appelsche*, waarvan zij haren naam ontleenen. Deze duinen, ofschoon niet zeer hoog, hebben van het landvolk den naam van zandbergen bekomen, omdat het eene verwonderlijk vreemde zaak is, dat er hier te midden van eenen reeds zeer hoogen heidegrond, geheele rijen losse zandheuvelen, met zeer weinig planten begroeid, gevonden worden, waarvan de hoogste ongeveer 12 ell. boven de oppervlakte verheven zijn, en volkomen naar zeeduinen gelijken.

APPELTERN, gem. in het *Land-tusschen-Maas-en-Waal*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en distr. *Nijmegen*, kant. *Druten*, (20 m. k., 7 s. d.). Zij bevat, de d. Appeltern, Altforst, Maas-Bommel en Alphen, de geh. Berghuis, Blaauwe-Sluis, Greffeling, den Haag, Heppard, het Hoofd, de Kade, de Laak, Moleneind, Moorthuizen, Mun, de Munnikenwaard, de Nieuwe Schans, Schraal-Jammer, de Torsch, de Tuut, Velddijk en de Wal, benevens vier pold. die gezamenlijk 2559 bund. groot zijn.

Er zijn 4 R. K. kerken, 4 Herv. kerken en 4 scholen, die te zamen een gemiddeld getal van 200 leerlingen hebben. Deze gem. beslaat 3223 bund. 33 v. r. 98 v. ell. gronds, met 409 h., bewoond door 2100 inw., onder welke ruim 1800 R. K., die in deze gem. 4 statien hebben en ongeveer 250 Herv., die twee gem. uitmaken. De voornaamste middelen van bestaan zijn de landbouw en de veeteelt; ook wordt er een weinig handel gedreven.

De pold. onder deze gem. worden jaarlijks door kwelwater ondergezet en moeten in de lente door de sluizen in de dijken, naar de Maas leidende, droogloopen. Bovendien zijn zij in het jaar 1784, 1799, 1807 en 1811, ten gevolge van doorbraak van dijken buitengewoon hoog overstroomd. Maar in de jaren 1816 en 1817 hebben de binnenvelden, alsmede vele der lage uiterwaarden door den menigvuldigen en aanhoudenden regen, gedurende den geheelen zo-

mer, meer dan eene Nederl. el diep onder water gestaan, waardoor de geheele oogst vernield werd en eene groote sterfte onder het vee, mitsgaders duurte van levensmiddelen en hongersnood bij de armen, is ontstaan. Even als in het jaar 1816 ging het bijna in de jaren 1827 tot en met 1831, maar vooral in het jaar 1829, als wanneer, door de zware stortregens, die den 29 Junij, 12 Julij, 15 en 16 Augustus vielen, de velden wederom werden onder water gezet, ten gevolge waarvan dezelfde rampen, onheilen en teisteringen als in 1816 plaats hadden. Zoodat de voorzeide jaren, om den noodlottigen toestand, waarin toen de inw. van deze gem. verkeerden, nog langen tijd bij hen in geheugen zullen blijven. Welke toestand dan ook voor geene verbetering vatbaar is te achten, zoo lang er geene algemeene, verbeterde uitwatering voor de distr. Rijk-van-Nijmegen en Maas-en-Waal zal zijn daargesteld.

De oorlog, die in het laatst van 1830 uitbarstte, en ten gevolge had, dat een groot aantal personen, in het begin van 1831, ten strijde geroepen werd, alsmede de buitengewone epidemische ziekte in 1831, toen meer dan ⅔ der bevolking ziek te bedde lag, die van deze kleine gem., in de maand September en het begin van October, meer dan 50 slagtoffers wegsleepte, en waardoor de geringe oogst nog niet tijdig genoeg kon worden binnen gehaald, mitsgaders de schier alles vernielende muizen, die zich hier in 1831 opdeden, hebben niet weinig bijgedragen, om den finantielen toestand der gem. zeer te verachteren en zijn de oorzaak, dat het grootste gedeelte der ingezetenen als nog in bekrompene omstandigheden verkeert.

Deze gem. heeft geen afzonderlijk wapen; het gemeente zegel bestaat uit de woorden Gemeente Appeltern, met het randschrift Provincie Gelderland.

Het d. Appeltern of Apelteren, ligt 5 u. W. van *Nijmegen*, 1½ u. ten Z. van Druten, ½ u. Z. O. van Altforst, aan den Maasdijk. Tot dit d. behooren de geh. de Laak, de Tuut, de Wal, Mun en de Blaauwe sluis, benevens een pold., 459 bund. groot, die bij wintertijd onder loopt, maar gemeenlijk eenigzins vroeger dan die der drie andere pold. in deze gem. droog is.

Dit d. is een riddermatig goed, welks Heeren al vroeg in de Geldersche geschiedenissen vermaard zijn, zoo als zij, onder anderen, den beroemden Joan Derk van der Capellen tot den Poll, onder hare vroegere bezitters tellen mag, thans wordt zij in eigendom bezeten door Mevr. A. E. Gravin douairiere van Rechteren, geb. Baronnesse van der Capellen, zijnde eene dochter van den gemelden Heer Joan Derk.

Men telt hier 430 R. K., die hier eene statie hebben, welke tot het voorm. bisdom van *Roermonde*, dek. van *Druten* behoort, en eene kerk heeft, die aan den H. Servatius toegewijd is, en waarin de dienst door eenen Pastoor verrigt wordt. De Herv., die een getal van ongeveer 70 personen uitmaken, behooren tot de gem. *Altforst- en- Appeltern.* Voorts heeft men in dit dorp 97 h. en eene in 1835 geheel nieuw gebouwde school, met een gemiddeld getal van 50 leerlingen.

Bij Appeltern, staat een aanzienlijk heerenhuis, het Huis te Appeltern geheeten.

APPELTERN (HUIS TE), oud adell. huis, in het *Land-tusschen-Maas-en-Waal*, prov. *Gelderland*, kw., arr., distr. en 5 u. W. van *Nijmegen*, kant. en 2 u. Z. van *Druten*, gem. en Z. O. van *Appeltern*, te midden van het hoog geboomte, nevens den Maasdijk gelegen.

Het is een oud en merkwaardig gebouw, dat in het jaar 1686 vernieuwd is, doch reeds zeer lang te voren moet gesticht zijn en vroeger APPELTHORN geheeten was. De Heeren en Vrouwen van APPELTERN hebben er steeds hun verblijf opgehouden, zoo als het ook nog door de tegenwoordige eigenaresse bewoond wordt.

APPEN, buursch. op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 6 ½ u. N. van *Arnhem*, distr. *Midden-Veluwe*, kant. en 1½ u. Z. van *Twello* gem. en ½ u. N. van *Voorst*; met 770 inw.

APPENAM, ruime baai in *Oost-Indië*, in de *Straat van Lombok*, aan de westkust van het *Sundasche* eil. *Lombok*.

APPENAM of APPAMIAM, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Lombok*, aan de baai van dienzelfden naam. Het is eene zeer aanzienlijke en volkrijke st. en de voornaamste plaats van het eil.

APPER, st. in *Oost-Indië*. Zie APPAR.

APPERLO, buursch. op de *Veluwe*. Zie APERLOO.

APPINGADAM, vlek in *Fivelgo*. Zie APPINGEDAM.

APPINGE, oud riv., prov. *Groningen*, dat voorheen bij het d. Holwierda in het Oosten van *Fivelgo*, haren oorsprong had. Het liep zuidwaarts naar Appingedam, waar het zich met den voorm. *Fivel* vereenigde. Ook droeg een klooster, dat bij Appingedam stond, dezen naam. Van het oude riviertje is nog eene uitwatering, thans de APT genaamd, overig.

APPINGEDAM, arr., prov. *Groningen*; palende N. aan de Wadden, O. aan de Eems en aan den Dollart, Z. aan de arr. Groningen en Winschoten, W. aan het arr. Groningen en de Hunse.

Het bevatte voorheen de volgende 4 kant.: Appingedam, Loppersum, Middelstum en Winsum; doch sedert de nieuwe verdeeling der arr. en kant., in 1838 ingevoerd, bevat het slechts 2 kant., namelijk Appingedam en Middelstum, en telt ruim 52,800 inw.

APPINGEDAM, kant, prov. *Groningen*, arr. *Appingedam*; palende N. aan het kant. Middelstum en de Eems, O. aan de Eems en het kant. Zuidbroek, Z. aan de kant. Groningen en Hoogezand, W. aan het kant. Middelstum.

Het bevat de volgende 7 gem.: Appingedam, Delfzijl, Bierum, Ten Boer, Loppersum, Stedum en 't Zandt, en telt ruim 18,000 inw.

APPINGEDAM, klass., prov. *Groningen*, in de volgende 4 ringen verdeeld, als: Appingedam, Delfzijl, Loppersum en Slochteren. Zij wordt bediend door 40 Predikanten en telt 20,400 zielen.

APPINGEDAM, kerk. ring, prov. *Groningen*; klass. van *Appingedam*. Er zijn in dezen ring de zeven volgende gem.: Appingedam, Farmsum, Heveskes-en-Weiwerd, Meedhuizen, Opwierde, Oterdum, en Tjamsweer, die door zeven Predikanten bediend worden en te zamen ruim 4100 zielen tellen.

APPINGEDAM, gem. in *Fivelgo*, prov *Groningen*, arr. en kant. *Appingedam*; (8 m. k., 4. s. d.) palende N. aan de gem. Bierum, O. aan Delfzijl, Z. aan Delfzijl en Slochteren, W. aan Loppersum.

Zij bevat, behalve het vlek Appingedam, de dorpen Jukwerd, Marssum, Opwierde, Solwerd, en Tjamsweer, benevens de geh. het Bolwerk, Eelwerd, Garreweer, de Hoogewerven, 't Klooster, Lasquert en Oling, daarin 6 Herv. kerken, 1 R. K. kerk, eene Latijnsche, eene Fransche en 5 lagere scholen. Zij telt ruim 3100 inw., onder welke ruim 2400 Herv., 450 R. K., 50 Doopsgez., 2 Ev. Luth. en 145 Joden.

Het vlek Appingedam, hetwelk ook Appingadam, in het Lat. Damma en bij sommigen Apingadamum, doch bij de landlieden doorgaans alleen den Dam wordt genoemd, is de zetel van eene arrondissementsregtbank en van een kantonsgerigt, en ligt 4 u. N. O. van Groningen, 1 u. W. van Delfzijl, 6 u. N. van Winschoten, aan den regter oever van den voormaligen Fivel. Thans stroomt het Damsterdiep midden door de plaats heen.

Dit vlek ontleent gedeeltelijk zijnen naam van den dam, die hier, vóór dat te Delfzijl de zeesluizen aangelegd waren, ter stuiting van het water, in den mond van den Fivel lag. Sommigen willen, dat het zijnen naam van een adellijk, thans uitgestorven, geslacht, Appinga had, maar anderen beweren met meer regt, dat het dien van het riviertje de *Appinge* ontleend hebbe.

Men wil dat Appingedam, na de toeslijking der Wester-Emder haven, waar omtrent echter veel onzekers heerscht, zou zijn opgekomen. Men vindt opgeteekend, dat hare kerk reeds in 1254 met eenen toren en een rond dak prijkte. Sedert nam zij in vermogen dusdanig toe, dat zij in 1327 bij den zoogenaamden Appingedamster buurbrief, welke door de *judices Selandini totius Frisie, in upstallesbame congregati*, werd bevestigd, en waarin het plaatsje genoemd wordt, in den aanvang des briefs *universitas* en vervolgens *oppidum*, waarschijnlijk reeds stedelijke regten bekwam; later werd zij ook, om hare ligging, nabij den mond van de Eems, met vestingwerken voorzien. De regtstoel, waaronder Tjamsweer en Opwierde behoorde, was voorheen staande, en toekomende aan de stad *Groningen*, die dus hier den Regter aanstelde. Doch, behalve dezen was er ook nog een plaatselijk bestuur, onder den naam van *Regteren* of *Eedgenooten ten Damme*, en ook, doch in lateren tijd, van *Burgemeesteren der stad Appingedam*.

Men telt hier bijna 1900 inw., die meest in den kleinhandel, ambachten en winkelnering hun bestaan vinden. De handel, die hier gedreven wordt, is thans van weinig aanbelang, uitgenomen in paarden, vooral op de jaarlijksche paardenmarkten, welke beroemd zijn, om het groot aantal, van wijd en zijd aldaar aangebragt en verkocht wordende, paarden. Deze worden gehouden op Woensdag in de Pinksterweek, op Woensdag voor den derden Donderdag in Julij en op Woensdag voor den derden Donderdag in Augustus. Voorts heeft men te Appingedam eene veulenmarkt op den derden Donderdag in September, en eene veemarkt op den laatsten Woensdag in October, alsmede op elken Woensdag van de maanden Mei en November, welke allen door de landlieden uit den omtrek gaarne bezocht worden. De hier gevonden wordende fabrijken zijn van geen belang; voorheen werd er veterlint gemaakt, door eene machinerie, welke alleen door eenen hond gedreven werd, en geen verdere hulp tot het fabriekaat behoefde. Er zijn echter in deze gem. nog eenige olie-, houtzaag- en andere molens.

Zij is stadswijze gebouwd en thans een der volkrijkste vlekken der geheele provincie. Voorheen stonden binnen hare muren de burgten der reeds lang uitgestorvene adellijke geslachten Snelger en Houwerda, alsmede W. van Appingedam, aan de zuidzijde van den Fivel, het sterke slot of kasteel Dijkhuis, door den heldhaftigen Focko Ukena, die den 29 Augustus 1435 aldaar overleed, gebouwd.

Ook hadden de Ommelanden hier hun muntgebouw, hetwelk na de laatste helft der zestiende eeuw eerst is gezet, doch zeldzaam als munt is gebruikt en nog wel alleen in de eerste jaren,

zijnde vervolgens, na de hier ingevoerde Hervorming, door de Doopsgezinden der oude Vlamingen tot eene kerk gebezigd, toen verlaten, en in 1814 afgebroken, als wanneer de grond bij eenen tuin werd getrokken. Onder de nog bestaande openbare gebouwen van APPINGEDAM verdient het Raadhuis, in welks onderste gedeelte de Waag is, vermeld te worden. Het heeft eene ruime raadkamer, waarin vroeger de synode, die om het andere jaar in deze plaats bijeenkwam, hare vergaderingen hield. De arrondissementsregtbank houdt hare zitting hier in eene voormalige pastorie ten O. van de Herv. kerk.

De Herv. gem., die hier 1900 zielen telt, tot de klass. en ring van *Appingedam* behoort, en vroeger door twee Predikanten, maar thans slechts door éénen bediend wordt, heeft hier eene groote en schoone kerk met eenen fraaijen predikstoel en een vrij goed orgel. De zware toren, die vroeger bij deze kerk plagt te staan, is in 1835 afgebroken, en in dat en het volgende jaar door eenen nieuwen, ligter gebouwden lantaarntoren vervangen. Vóór de Kerkhervorming was deze kerk aan den H. NICOLAAS, Bisschop van Myrra, toegewijd, hoewel zij toen zoo groot niet was als thans, want zij is, sedert de Herv. godsdienst daarin werd uitgeoefend, van tijd tot tijd ruimer gemaakt. De Pastoors dezer kerk waren Officialen en Commissarissen van den Bisschop van Munster. Te dien tijde had men hier ook nog de Augustinus- of Broerkerk, welke aan het klooster der Monniken dezer orde behoorde, maar vóór de reductie der stad Groningen, en wel in 1562, even als het klooster, geheel werd vernietigd en met alle de inkomsten aan de gemeente tot eene nieuwe parochiekerk afgestaan. Behalve dit klooster had men er mede een van de Franciskanen, dat in 1528, gesticht was, maar van hetwelk thans ook niets meer in wezen is. De eerste vaste Predikant alhier was JOHANNES MILIUS, die in den beginne in het Schuttenhuis en, niet lang na het aannemen van den religievrede, in de Augustinuskerk de dienst waarnam. Toen echter in 1580, door den trouwloozen afval van RENNENBERG, de stad Groningen weder onder de Spaansche heerschappij kwam, geraakte de Herv. gem. van APPINGEDAM uiteen, en bleef eenen geruimen tijd herderloos; maar op de eerste synode, die te Groningen gehouden werd, nadat die stad tot het Bondgenootschap der Vereenigde Nederlanden was teruggekeerd; verscheen reeds RUDOLPHUS ARTOPAEUS, als Predikant te APPINGEDAM, en misschien had deze daar reeds gediend, nadat Oterdum en Delfzijl in 1583 en 1591 door de Staatschen heroverd waren. De predikantsplaats wordt vervuld door een vrij beroep van den kerkeraad en de Kerkvoogden.

De R. K. statie, die tot het dek. van *Groningen* behoort, heeft hier eene goede, thans vergroot wordende kerk, die aan den H. NICOLAAS is toegewijd, en met eenen toren prijkt, welke in 1800 gebouwd is. Zij telt ruim 260 zielen en wordt bediend door eenen Pastoor.

De Joden, wier getal hier 145 beloopt, hebben in het jaar 1801 eene synagoge te APPINGEDAM gesticht, die door eenen Voorlezer bediend wordt.

De Doopsgez. gem., die nog in 1800 te APPINGEDAM gevonden werd, heeft sedert opgehouden te bestaan, zoodat de weinige leden van die gezindheid, welke te dier plaatse wonen, thans tot de gem. van *'t Zandt* behooren. Zij hield hare kerkvergadering in het voorschreven muntgebouw, hetwelk stond bij de Breedebrug, in de Dijkstraat.

Men heeft hier eene Latijnsche school, in welke door eenen Rector onderwijs gegeven wordt, en die 12 leerlingen telt; eene Fransche kostschool met 30 scholieren; eene Lagere school der eerste klasse met 250 leerlingen; een Departement der Maatschappij: *Tot*

Nut van 't Algemeen, dat den 29 Junij 1828 opgerigt is en uit 41 gewone, 2 honoraire leden en 1 donatrice bestaat; eene Bijbelvereeniging, die 32 leden telt; en een Distributiekantoor voor de brieven.

Nadat Appingedam eene vesting geworden was, heeft het onderscheidene malen de rampen des oorlogs moeten verduren. Zoo werd de plaats in het jaar 1500 door de Groningers belegerd, welke zich echter weldra, zoo door de gemaakte overstrooming, als doordien Edzard, Graaf *van Oost-Friesland*, die, van over de Eems, de Appingedammers met schepen te hulp kwam en zich met eene genoegzame magt in de plaats wierp, genoodzaakt zagen het beleg op te breken, terwijl zij, bij den aftogt, nog sterk door 's Graven volk geteisterd werden. Maar het jaar 1514 was zoo veel te noodlottiger voor Appingedam, toen het door George, Hertog *van Saxen*, met het gros zijns legers aangevallen werd. De plaats was toen redelijk wel versterkt, en, behalve met een groot aantal landvolk, door 800 welgeoefende soldaten, onder het bevel van Otto van Diepholt, bezet. De Hertog liet onverwijld den Fivelstroom onder en boven met bruggen beslaan en de sloten in de weide dempen, ten einde het grof geschut te gemakkelijker te kunnen aanvoeren. Hierop beukte hij op eene verschrikkelijke wijze de wallen, terwijl hij met gloeijende kogels groote schade aan de huizen toebragt. Die van binnen arbeidden daarentegen onvermoeid, zoo aan het vullen der bressen, als aan het blusschen van den brand in de huizen, wordende daarin zelfs door de vrouwen en kinderen geholpen. Reeds onderscheidene malen had de Saks eenen storm gewaagd, maar was telkens door de belegerden afgeslagen; tot dat het hem eindelijk den 4 Augustus, toen hij in den vroegen morgen de stad op drie plaatsen te gelijk aanviel, gelukte, niettegenstaande de dapperste verdediging door de belegerden, Appingedam stormenderhand in te nemen, waarop de stad aan de toomeloosste woede van den soldaat ten prooi stond, wordende er een ijsselijk bloedbad aangerigt, in hetwelk noch vrouwen, noch kinderen, noch grijsaards gespaard werden. De stad werd echter nog in hetzelfde jaar door Graaf Edzard herwonnen, wordende de bezetting door gebrek aan leeftogt tot de overgave gedrongen; waarop de vestingwerken in 1516 geslecht werden.

In 1536 werd Appingedam door Meinhard van Ham, een beroemd veldheer van Hertog Karel van Gelder, wederom versterkt, ten welken einde hij de landlieden van Fivelgo opriep, om hem behulpzaam te zijn, niettegenstaande de Groningers, die toen reeds de zijde van Karel V, als Hertog van Braband, Graaf van Holland en Heer van Friesland en Overijssel, gekozen hadden, dit met alle magt zochten te beletten; want in het verdrag, hetgeen die van Groningen den 15 Junij 1536 met dien Vorst hadden aangegaan, was onder anderen bedongen, dat alle de vastigheden ten platten lande gesloopt zouden worden. George Schenk van Toutenburg, de eerste Spaansche Gouverneur van Groningen, maakte er nu terstond zijn werk van, om Appingedam te belegeren, maar konde de plaats, uit hoofde van den sterken tegenstand, welke hem door die van binnen geboden werd, niet dan zeer langzaam tot de overgave dwingen. Maar de belegerden, door de nederlaag der troepen, die hun te hulp gezonden waren, zich van alle hoop op ontzet verstoken ziende en gebrek aan leeftogt hebbende, vonden zich genoodzaakt, om, den 2 September 1536, de plaats aan Schenk over te geven, en dat wel op zeer harde voorwaarden, want de Bevelhebbers moesten krijgsgevangen blijven,

terwijl de bezetting mogt uittrekken alleen met het zijdgeweer en met achterlating van alle goederen, wapentuig en geschut, en onder belofte van in drie maanden tijds niet tegen den Keizer te zullen dienen. De burgers konden, ten gelijken tijde, met het krijgsvolk uittrekken, maar moesten dan hunne goederen overgeven; wilden zij echter blijven, dan moesten zij zich aan de genade van den overwinnaar onderwerpen. Na de overgave legde SCHENK eene genoegzame bezetting in de plaats, onder het bevel van HANS HESSE. MARIA, Koningin van *Hongarije*, die destijds Landvoogdes over de Nederlanden was, van den gelukkigen uitslag harer wapenen verwittigd, zond nu bevel, om APPINGEDAM te slechten, aangezien zij de versterking daarvan, als te nabij aan de Eems, gevaarlijk oordeelde. Zij had zelfs het voornemen, de huizen te laten afbreken, maar werd, door het dringend smeeken der ingezetenen, daarvan afgehouden. Hierop werden de vestingwerken andermaal gesloopt, en van dien tijd af heeft de plaats opgehouden eene vesting te zijn.

APPINGEDAM moest ook in ruime mate de nadeelige gevolgen van de, op het einde der vorige eeuw woelende, partijschappen gevoelen, want toen, in het jaar 1787, het aldaar gevestigde genootschap van wapenhandel, bij het voleindigen der zomerwapenoefening afgevuurd had, ging het gepeupel, vooral uit de Vierburen, tot daden van kleinachting en beleediging over, welke zoo verre gingen, dat in het societeitshuis de glazen werden ingeslagen, terwijl die schennis, van plundering vergezeld, ten laatste tot andere huizen oversloeg, welker Patriottische bewoners het leven ter naauwernood met de vlugt reddeden. Nu zag men, de beide volgende dagen, in de straten burgers tegen burgers strijden, daar de eene zich aan de zijde van de genootschapsleden, de andere aan die van hunne tegenpartijders schaarden. De eersten behielden in deze gevechten de overhand, en toen de Kapitein VAN IDSINGA, aan het hoofd van ruim 120 Groninger genootschappers, met veldstukken voorzien, binnen de plaats kwam, en hunne tegenpartij ontwapende, geraakte alles weder tot rust.

Behalve hetgeen APPINGEDAM, even als geheel ons Vaderland, gedurende de vreemde overheersching moest doorstaan, had het nog bijzonder, bij den aftogt der Franschen uit deze gewesten, op het einde van 1813, te lijden. Zoo deed de Bevelhebber der vesting Delfzijl, ten einde nog grooter voorraad, dan hij reeds had, bijeen te verzamelen, bij den Onderprefect van dit arrondissement en bij den Maire van APPINGEDAM, bij herhaling de drukkendste vorderingen, die van zware bedreigingen vergezeld gingen, terwijl het krijgsvolk, uitgezonden, om het gevorderde af te halen, zich daarmede nog niet vergenoegde, maar bovendien ook de ingezetenen geweldadig van het hunne beroofde, en op eene verregaande wijze mishandelde. Dit deed die Ambtenaren, welke buiten staat, en daarenboven weinig gezind waren, om aan de onophoudelijke vorderingen te voldoen, besluiten, om de hulp van den Russischen Kolonel, Baron ROSEN, die zich reeds binnen Groningen bevond, in te roepen. Deze aarzelde nu niet, om toebereidselen te maken, ten einde de ongelukkige ingezetenen tegen de verdere berooving en plundering te beveiligen, en naauwelijks vond hij zich daartoe in staat, of hij zond, den 18 November 1813, 400 Kozakken, benevens eenige Kanonniers, met twee veldstukken, derwaarts. Deze, in de nabijheid van APPINGEDAM gekomen zijnde, ontvingen berigt, dat de Franschen het vlek bezet en hunne veldstukken op den weg naar Groningen geplant hadden. Eenige Kozakken, daarop ter verkenning vooruit gezonden, werden met

een hevig kanonvuur begroet, en vervolgens in eene schermutseling met de Fransche Gens d'armes gewikkeld. De Kozakken bleven, den volgenden nacht, in den omtrek van APPINGEDAM ingelegerd; en de Franschen, vreezende 's anderendaags door eene sterkere magt aangevallen te zullen worden, trokken in alle stilte, dienzelfden nacht, naar Delfzijl terug, slechts een gedeelte van den gevorderden voorraad medenemende, waarna de Kozakken dadelijk APPINGEDAM bezetteden, en hunne posten op alle punten rondom die plaats stelden. Den 4 December poogde de vijand, begunstigd door eenen dikken nevel, de linie der voorposten om te trekken, de wacht op eene steenbakkerij te overrompelen, ten einde zich aldus weder van de plaats meester te maken, en die te verbranden; doch door de tijdig genomen maatregelen der onzen, die door het Russisch krijgsvolk ondersteund werden, had men het geluk, om de Franschen, die reeds tot op eenen korten afstand waren doorgedrongen, na een vrij hevig gevecht, waarbij een Kozak sneuvelde en twee Grenadiers gekwetst werden, naar Delfzijl terug te drijven, bij welke gelegenheid de Franschen door de onzen tot onder het geschut der vesting vervolgd werden, en van dien tijd af bleef APPINGEDAM van verdere bezoeken der Franschen bevrijd.

APPINGEDAM is de geboorteplaats van DOEDE VAN AMSWEER, die zich, zoo door zijne bemoeijingen en opoffering, als door zijne schriften, een voorstander van de Hervorming getoond, en, na de reductie, als Afgevaardigde van de Ommelanden, in de Gedeputeerde Staten gezeten heeft; alsmede van den taalgeleerde JACOBUS PERIZONIUS (JAKOB VOORBROEK), geb. 1651 † in 1715, als Hoogleeraar in de Grieksche geschiedenis en welsprekendheid, aan de hoogeschool te Leyden.

Het wapen van APPINGEDAM is een zwart schild, beladen met een Pelikaan van zilver, voedende zijne jongen en staande in eene gevlochten vest, (zoo wij meenen) groen van kleur. Het schild gedekt met eene kroon van goud. De Burgemeesteren der plaats hadden het regt van zegelen, en gebruikten daartoe reeds van ouds twee zegels, het eene, waarmede de openlijke brieven of akten werden gezegeld, had tot omschrift: *Sigillum Burgensium in Appingadamme*, en vertoonde drie vakken, verwulfd, in het midden een gekroond Mariabeeld, met het kind op de linkerknie en ter wederzijden een naar haar toegekeerde biddende heilige, en hebbende het stadswapen onder het middelste gedeelte. De oudste verzegeling, welke nog aanwezig en met dat zegel voorzien is, berust onder de stadsarchieven van Utrecht en is van den jare 1308. Het werd gebruikt tot in 1810. Het andere zegel, het sigillum ad causas, bestond uit het stadswapen met het omschrift: *Sigillum civitatis Appingedammonensis.*

APPELTHORNA, oude naam van APELDOORN. Zie dat woord.

APT, uitwatering in *Fivelgo, prov. Groningen,* dat bij Appingedam in den *Fivel* uitloopt.

AQUIDA, d. en faktorij in *Opper-Guinea.* Zie ACCODA.

ARANG, st. in *Oost-Indië,* aan de Oostkust van het *Sundasche* eil. *Borneo,* 1° 33′ Z. B. 134° 10′ O. L.

ARAT, eil. in *Oost-Indië.* Zie AKAT.

ARAU-EILANDEN, eil. in *Oost-Indië.* Zie AROE-EILANDEN.

ARAUW, geh. in *Oost-Indië,* op het *Sundasche* eil. *Sumatra,* in de *Binnenlanden van Padang,* distr. der *Zes Kotta's,* aan den weg van het fort Veltman naar Panggalan-kota-beroe, niet ver van den berg Boekit-liman-kambing.

ARAWAKKEN, Arowacken, Aruacas of Arvacas, stam van Indianen, in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Coppename*, aan welke rivier, vooral bij de Peruviakreek, die zich aan de westzijde in de Coppename stort, zij eenige kampen of dorpen bezitten. Zij hebben, even als alle de oorspronkelijke bewoners van Guiana, dik en lang zwart haar, hetwelk niet grijs wordt, dan in eenen zeer hoogen ouderdom; sommige hunner Opperhoofden snijden het tot aan de ooren af, terwijl het anders gemeenlijk tot op de schouders hangt. Zij hebben geen baard, omdat zij dien, zoodra hij voortkomt, uittrekken, even als de wenkbraauwen, hetwelk de vrouwen ook doen. Hunne gelaatstrekken zijn regelmatig en, over het algemeen, niet onbevallig, hunne oogen welgemaakt en zwart, en het wit zuiver en glansrijk. Het maaksel van den neus is bijzonder, zijnde aan weerskanten het knorrebeen rond, de neusgaten dik en wijd openstaande. Hunne lippen zijn eer dik dan dun, hunne tanden, die zij tot in den hoogsten ouderdom meerendeels gaaf behouden, zijn zeer wit en vast. Zij zijn rosachtig bruin van kleur, alhoewel zij bijna wit geboren worden, maar hunne kleur wordt binnen weinige dagen donkerder. Zij beschilderen zich allen met eene roode verw, door hen *rocou* of *coesoewée*, door ons orlean genoemd, zoowel om zich tegen het steken der muskieten en der zon te beveiligen, als om de te sterke uitwazeming te beletten.

De vrouwen zijn meestal van eene tamelijke grootte, welgemaakt, niet onbevallig van wezenstrekken, waarin eene zekere zachtheid en goedaardigheid doorstraalt. Ook zijn er, die zeer innemend zijn. Hare voornaamste sieraden, behalve de oor- en neusversierselen, die zij gemeen met de mannen hebben, bestaan in stukjes van zekere soort van been, ter dikte van eenen daalder en van de grootte als van eenen stuiver, plat geslepen, die zij, in groote menigte om den hals dragen, ook hebben zij daarvan korte trosjes, doch veel kleiner en dunner geslepen, in de ooren, aan welker einde koperen plaatjes hangen. Om de armen slingeren zij snoeren van kralen, als bandeliers, zijnde de groene en gele meest bij hen geacht; hiervan hebben zij armbanden aan de handen, boven den elleboog en aan de schouders, en omhangen daarmede haar geheele lijf. Zij hebben eene drie- of vierkantige lap, *panje* of *kwéejoe* genaamd, gemaakt van kleine kralen, zeer aardig geregen, omtrent een voet breed, om er de schaamte mede te bedekken.

De Arawakken wonen bij vier of vijf huisgezinnen in ééne hut, leggen zich onder anderen toe op het teelen van rocou en hebben eene eigen taal. Het begrip van godsdienst is bij hen zeer flaauw, maar zij stellen een onbepaald vertrouwen in de voorspraak hunner afgestorvene betrekkingen, door welke aan te roepen, zij hunne belangen aan de Godheid, die zij nimmer onmiddellijk durven aanspreken, opdragen; anderen onder hen stellen een vast vertrouwen in hunne Bogajers of Tovenaars.

ARBEIDSLUST, landgoed in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, distr. en 2¼ u. N. O. van *Oorschot*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 3 u. N. van *Eindhoven*, kant. en 2 u. van *Veghel*, gem. en ½ u. N. W. van *St. Oedenrode*. In 1795 bestond de grond van dit goed meest uit heide, die den Heer Jakob Kien van 's Hertogenbosch deed ontginnen en tot een landgoed aanleggen, hetwelk thans nog door zijne weduwe in eigendom bezeten wordt.

ARCAS, eil. in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, in de riv. *Ancobar*, boven het Nederlandsche fort St. Antonie.

ARCAS (DE-LAS-), eil. in *Oost-Indië.* Zie Arentis.

ARCEN, ook wel Aarcen of Aersten gespeld, d. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 7 u. N. van *Roermonde*, kant. en 3 u. N. van *Venlo*, gem. *Arcen-en-Velden*, ½ u. N. van Velden, aan den grooten weg van Maastricht op Nijmegen, met 500 inw., die alle R. K. zijn, en hier eene kerk hebben, welke door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. De statie behoort tot het bisd. *Luik*, dek. *Horst;* ook heeft men hier eene school.

ARCEN-EN-VELDEN, gem. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, distr. en arr. *Roermonde*, kant. *Venlo;* palende N. aan de gem. Bergen, O. aan de Pruissische prov. Rijnland, Z. aan Venlo, W. aan de Maas. Zij bevat de d. Arcen en Velden benevens de geh. Lomm en Schandelo, beslaat eene oppervlakte van 4170 bund. en telt 1550 inw., onder welke slechts 3 Protestanten, zijnde de overigen allen R. K. Deze laatsten hebben in deze gem. 2 kerken. De Protestanten behooren tot de gem. van *Venlo*. Ook zijn er 2 scholen. Het voornaamste middel van bestaan der inw. is de landbouw.

ARCHEM, of Archum, buursch. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 5½ u. Z. O. van *Deventer*, kant. en 1 u. Z. van *Ommen*, gem. *Ambt-Ommen*, ½ u. W. van den Ham, met 120 inw.

ARCHIPELAGO-DI-ST.-LAZARO, Archipel-van-St.-Lazarus of Archipel-van-Bissayas, dus noemen de Portugezen dat gedeelte der zee in *Oost-Indië*, dat tusschen Borneo en Luçon gelegen is, en de Ambonsche eilanden bevat.

ARCHUM, buursch. in *Zalland*. Zie Archem.

ARCKER-GEMEENTE, polder op de *Veluwe*. Zie Arkenheemsche Polder.

ARCLO, oude naam van Arkel. Zie dat woord.

ARCUM, verkorte naam van het oud adell. huis Arrichem. Zie dat woord.

ARDENNEN, landstreek in het groothert. *Luxemburg*, die zich eigenlijk ook in de Noord-Oostelijke dep. van *Frankrijk* uitstrekt, en voorheen nog eene veel grootere uitgebreidheid had (Zie het volgende art.) Thans echter verstaat men gemeenlijk door Ardennen, dat gedeelte van het voorm. *Ardennerwoud*, hetwelk in *Luxemburg* gelegen is.

Bij de verdeeling van het koningrijk *Oost-Frankrijk*, maakten de Ardennen een afzonderlijk kanton uit, Pagus Ardennensis geheeten, dat echter zeer beperkte grenzen had. Later maakte het een graafschap uit, hetwelk merkelijk meer uitgestrektheid dan het kanton had.

Het graaflijk huis van Ardennen schijnt zeer oud te zijn. Maar de geslachtregisters, die de geschiedschrijvers daarvan gegeven hebben, zijn op zulke zwakke grondslagen aangelegd, dat men veilig doet, van niet hooger dan tot 916 op te klimmen, als wanneer men zekere Wigeric of Wideric vermeld vindt, die van moederszijde uit koninklijk bloed gesproten was, en als de stamvader der Graven van Ardennen kan beschouwd worden.

Bij de vereeniging van Luxemburg met Frankrijk, behoorde het gedeeltelijk tot het dep. *Sambre-en-Maas*, gedeeltelijk tot het dep. *der Ardennen* en gedeeltelijk tot het dep. *der Wouden*, welk laatste het tegenwoordig grooth. *Luxemburg* besloeg.

Het land is hoog en met heidevelden bedekt, de grond mager, dor en rotsachtig. Men gevoelt er de koude strenger, dan in de nabijgelegen streken, en de winter is er langer, omdat de menigte sneeuw,

die door de uitgestrekte bosschen derwaarts getrokken wordt, er de grond koud doet blijven, en alzoo de winter doet aanhouden; de lucht is er echter zuiver en zeer gezond.

De grond van de Ardennen is weinig geschikt voor den graanbouw. Men teelt er wel rogge, haver, boekweit en aardappelen, maar de rogge is van slechte hoedanigheid en het land brengt nog niet wel de helft voort, van hetgene er voor het gebruik der inw. noodig is. De haver, die er in overvloed is, wordt alleen in het land zelve verbruikt, omdat die uit de naburige streken, welke men er in nog grooter hoeveelheid heeft, ook van betere hoedanigheid is. De boekweit wordt er alleen op de oevers van de Semoy aangekweekt, waar de warmte, door de terugkaatsing der bergen meer vereenigd, haar spoediger tot rijpheid brengt, dan op het vlakke land, waar zij van de lente- en herfstvorst te lijden heeft. De aardappelen, het voornaamste voedsel der mindere volksklassen, groeijen er welig, maar worden er vaak door de veelvuldige en late vorst aangetast. Ook wast er nog een weinig garst en wat grof vlas ten gebruike van den landbouwer.

De landbouw is hier geen hoofdmiddel van bestaan, maar de voorname hulpbronnen van het land zijn de houthandel, de veeteelt en de mijnwerken. De eik, de beuk, de olm, de esch, de ijp en de berk, komen er welig voort. De Ardenner schapen zijn beroemd om hun malsch en smakelijk vleesch, dat een bijzonder aangename geur heeft, welke men toeschrijft aan het voedsel, meest uit welriekende kruiden bestaande. De Parijssche lekkerbekken zien gaarne een Ardenner schapenbout op hunne tafel. Ook is de wol van deze schapen, in goede jaren, zeer gezocht, en men heeft er veel vertier van. Het rundvee en de varkens zijn mede zeer talrijk; maar de koeijen geven er weinig melk, hetwelk men aan de droogheid van het voeder toeschrijft. De ijzermijnen zijn er over het algemeen rijk en menigvuldig, op sommige plaatsen zelfs zijn zij slechts door eene dunne aardkorst overdekt. De smederijen zijn er talrijk en deze tak van nijverheid maakt, met den wol- en den houthandel, het voorname middel van bestaan der inwoners uit. Ook zijn er kolenbranderijen.

De inborst van het volk is, even als die van alle herdersvolken, zacht en eenvoudig. Zij zijn arbeidzaam en nijver, zoekende zelfs in andere landen een ruimer middel van bestaan dan hunne schrale grond hun verschaffen kan. Diegenen, welke met geringe middelen en groote opofferingen hunnen geest kunnen beschaven, bezoeken de openbare scholen, om zich door middel van de letteroefeningen een bestaan te verschaffen. Zij, die niets dan hunne armen hebben, verkoopen hunne dienst en hunnen arbeid om het brood te winnen. Men heeft de Ardenners wel eens beschuldigd van groote drinkers en twistzoekers te zijn; maar deze beschuldigingen zijn beide zeer overdreven.

ARDENNERWOUD, in het Lat. Arduenna Silva, was voorheen een uitgestrekt woud, dat naar men wil, zijnen naam ontleende, van Ardena, de Diana of Jagtgodin der oude Galliërs, en van het O. naar het W. zich moet uitgestrekt hebben van de grenzen der Remen en Nerviers, aan de Maas, tot aan de Schelde. Van het N. naar het Z. besloeg het, volgens Julius Cesar, eene oppervlakte van 500 Romeinsche mijlen, of volgens Strabo, het geen op hetzelfde nederkomt, van 4000 Olimpische stadiën, dat is nagenoeg 150 uren. Deze uitgestrektheid bevatte dus die uitgebreide streek van aaneenhangende bosschen, waarvan het eene einde tegen den Rijn bij Aken paalde, en het

andere stootte tegen de plaats, ten W. van Steenbergen, waar het oude bed van de Maas zich, aan de grenzen van Brabant, tegen over het eil. Tholen, met de Ooster-Schelde vereenigde. De stronken van boomen, die men bij het graven van den put voor de benedenste sluis op den Steenbergschen vliet, in 1823, heeft opgedolven, moeten echter overblijfselen van een veel ouder bosch dan het ARDENNERWOUD zijn. Zie daaromtrent verder op STEENBERGSCHE VLIET.

Het werd door de Ubien, de Gugernen, de Mediomatriken, de Treviren, de Remen, de Nerviërs, de Ambivariten, de Menapiërs, de Aduatiken, de Eburonen, de Segniërs, de Ceresen, de Pemanen, en de Condrusen, bewoond, en bevatte dus een gedeelte der tegenwoordige Pruissische prov. Rijnland; de Fransche departementen Meurthe, Maas, Moezel en de Vogesen; Nederlandsch en Belgisch Luxemburg, de prov. Noord-Braband, benevens de Belgische prov. Luik, Zuid-Braband, Antwerpen, Namen, Henegouwen en een gedeelte van Oost-Vlaanderen.

De plaats, waar dit groote bosch gestaan heeft, is thans grootendeels bezet met steden, vlekken, dorpen en gehuchten, en men vindt nog alleen overblijfselen daarvan in het Sonienbosch ten Z. van Brussel en het Ardennerbosch in *Luxemburg* en het *Fransche* depart. der *Ardennen*, welk laatste bosch, dat voor het grootste gedeelte tot ons koningrijk behoort, eene uitgestrektheid van 40 uren heeft.

ARDJOENA of DJAPAN, berg in *Oost-Indië*, eil. *Java*, in het Zuiden der resid. *Soerabaija*, en zich tot in de resid. *Passaroewang* uitstrekkende. Hij is een der hoogste bergtoppen van Java, zoodat het, volgens de getuigenis van Inlanders, somtijds op dezen berg vriest.

ARDJOENO, ARJOENO of ENDRO KILO, gebergte in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Passaroewang*, in het Z. W. van het reg. *Passaroewang*. Het wordt voor het hoogste gebergte op het geheele eil. gehouden en op 10,000 v. boven de oppervlakte der zee geschat. Het heeft eene zuidoostelijke en noordwestelijke strekking, terwijl het zich ten N. met de *Panangoengan* en ten Z. W. met de *Tinger* en de *Makemeroe* vereenigt.

ARDJO-THOMAS, of de DUIZEND AFGODEN, plaats in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Buitenzorg*, in de nabijheid der plaats, waar eenmaal *Padjajaring*, de tweede hoofdplaats der Braminnen, gestaan heeft. Zij ontleent haren naam naar eene groep aloude afgodsbeelden, uit de puinhoopen van Padjajaring opgedolven, en aldaar ordeloos op den grond nedergezet. Deze beelden zijn uit eene grijze steensoort gebeeldhouwd, en schijnen eer apen dan menschen voor te stellen. De Javanen bewijzen daaraan eene goddelijke eer, zoodat op eenige rotssteenen daaromtrent, ook steeds offeranden, uit vruchten en bloemen bestaande, gevonden worden.

ARDJOWINANGON, reg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Madion*.

ARDUENNA-SILVA, voorm. uitgestrekt woud. Zie ARDENNERWOUD.

ARELOESO, d. in *Oost-Indië* op het *Moluksche* eil. *Timor-Laoet*.

AREM, verbasterde naam van ARNHEM. Zie dat woord.

AREMBERGER-GRACHT, vaart in *Overijssel*, van Zwartsluis noordwaarts naar het *Giethoornsche meer* loopende.

Zij heeft haar bestaan en haren naam te danken aan JAN DE LIGNE, Graaf *van Aremberg*, die, toen hij in het midden der 16e eeuw, van wege FILIPS II, Koning van Spanje, Stadhouder van Overijssel was,

deze vaart, benevens de daarop liggende **Arembergersluis**, op zijne eigen kosten heeft doen aanleggen, en daardoor het Zwarte water met het Giethoornsche meer en de Groote vaart verbonden.

Door de zoogenaamde **Riet**, een gedeelte van het Steenwijkerdiep, de **Wetering** en de **Kalenbergergracht** of **Oude Weg** en het leggen van de **Ossezijl** of Sluis onder Oldemarkt, is later de gemeenschap met de *Linde* en eene binnenlandsche vaart tusschen Friesland en Overijssel geopend, die druk tot afvoer van turf bevaren wordt. Door het graven der **Willemsvaart** in 1818, van Zwolle naar den IJssel, is deze binnenvaart verder genoegzaam voor het geheele rijk geopend en zeer in belangrijkheid toegenomen.

De Graaf van Aremberg had, voor zich en zijne regtverkrijgenden beloofd, geene dan vaste bruggen over de sluis en in den weg van Vollenhove naar Wanneperveen te zullen leggen, om de Groote vaart of zijl niet te zeer te benadeelen, evenwel zijn op de laatste plaats bij de zoogenaamde Ronduite of redoute in 1818 en over de Arembergersluis, bij de vernieuwing en vergrooting in 1826, met wettige vergunning, ophaalbruggen geplaatst.

Deze vaart, die tevens eene hoofduitwatering voor het Land van Vollenhove oplevert, is nog een partikulier eigendom, thans toebehoorende aan eenige deelgenoten (participanten). Geheel verkeerd en slechts bij verbastering, wordt zij meestal de Aardenburgergracht, of Aardenbergergracht genoemd.

AREMBERGER-POLDER, pold. in de heerl. *Niervaart*, voorheen tot *Zuid-Holland* behoord hebbende, thans prov. *Noord-Braband*, distr. *Roosendaal*, arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, gem. *Klundert*, palende Z. W. en N. aan den Blokpolder, O. aan den Bredaschen polder, den pold. Oud-Pelgrim en den pold. Nieuw-Pelgrim. Hij is 185 bund. 66 v. r. 32 v. e. groot, en het zomerpeil ligt 105 duim onder A.P.

Deze pold. staat met de pold. *Nassau* en *Bloemendaal* en de daarmede in uitwatering gecombineerde polders onder het bestuur van eenen Dijkgraaf en Penningmeester en 4 Gezworenen.

AREMBERGER-SLUIS, sluis in *Zalland*, prov. *Overijssel*, even bewesten Zwartsluis, waardoor de Arembergergracht met het Zwartewater wordt vereenigd. Zie voorts op Arembergergracht.

ARENA-COMITIS, Latijnsche naam van 's Gravezande. Zie dat woord.

ARENACUM, Romeinsche legerplaats in het eiland der Batavieren. Zie Aart en Arnhem.

ARENDERHOUT, voorm. boschje, in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, buiten Haarlem, ter zijde van Overveen, dat op het einde der 17de eeuw is uitgeroeid, zoodat er nu niets meer van bestaat dan de naam.

ARENDSDUIN, landgoed in *Delftland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 2½ u. Z. W. van *'s Gravenhage*, kant. en ¾ u. W. ten N. van *Naaldwijk*, gem. *'s Gravezande-en-Zand-ambacht*, ½ u. N. van 's Gravezande.

ARENDSGENHOUT, geh. in het *Land van Overmaas*. Zie Arensgenhout.

ARENDSPOLDER of 's Heer Arendspolder, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. en distr. *Hulst*, gem. *Ossenisse*, palende N., O. en Z. aan den Ossenisse-Hooglandspolder en W. aan het Hellegat. Hij is nog, na het verlies der gronden, buiten de inlage van 1765 en 1773, 45 bund. 11 v. r. groot.

ARENDSHORST, havezathe, in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 8 u. N. van *Deventer*, kant., gem. en ½ u. W. van *Ommen*, aan

den weg van Zwolle op Hardenberg; thans toebehoorende aan den Heer Mr. P. F. Helmich.

ARENDSKERKE, d. op het eil. *Zuid-Beveland*. Zie Heer-Arendskerke ('s).

ARENDSNEST, geh. in het *Land-van-Ravestein*, prov. N. Braband, distr. *Boxmeer*, arr. en 5 u. Z. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 2 u. O. van *Veghel*, gem. *Boekel*.

ARENDSRUST, suikerplant., in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Boven-Commewijne*, aan de linkerhand in het opvaren; palende aan de verlaten plant. Courcabo bovenwaarts, en aan het verlaten land van Siparipabo benedenwaarts; 1218 akk. groot, met 120 slaven. De Negers noemen deze plant. di Losi.

ARENDSVLIJT, verl. plant., in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het *Pad-van-Wanica*, aan de regterhand, wanneer men over Poele-Panjesbrug gaat; palende N. aan de houtplant. Mijn-zorg en Discordia, en Z. aan de houtplant. Zorgenvrij. Zij was 1000 akk. groot.

ARENDSWAARDT, voorm. d. in den *Grooten Zuid-Hollandschen waard*. Zie Aartswaart.

ARENSDORF, d., grooth. *Luxemburg*. Zie Arsdorf of Alsdorf.

ARENSGENHOUD of Arendsgenhoud, kortheidshalve veelal den Houd genoemd, geh. in het *Land-van-Overmaze*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 3 u. N. O. van *Maastricht*, kant. en 2 u. N. ten O. van *Meerssen*, gem. ¼ u. O. van *Hulsberg*.

ARENSWAARD, voorm. d. in den *Grooten-Zuid-Hollandschen waard*. Zie Aartswaard.

ARENTIS, Arentes of de-las-Arcas, klein. eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen-Archipel*, tusschen Groot-Solombo en Borneo, 5° 14′ N. Br. 132° 50′ O. L.

ARENTSBURG, landgoed in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en ¾ u. Z. O. van *'s Gravenhage*, kant., gem. en ¼ u. Z. W. van *Voorburg*, ¼ u. N. O. van Rijswijk, en 1 u. N. ten W. van Delft, aan de Delftsche Vliet, op een gedeelte gronds, dat sedert lang onder den naam van *den-Burg*, en oudtijds onder dien van het *Land-ten-Hoogen-burg*, bekend stond, ter waarschijnlijker plaatse, waar het Forum Hadriani, een wapenhuis, vermoedelijk door Keizer Aelius Hadrianus gesticht, zoude gestaan hebben.

Daar men reeds omstreeks het jaar 1770 op den grond dezer buitenplaats onderscheidene Romeinsche oudheden had opgedolven, zoo werd zij, in het jaar 1826, in openbare veiling gebragt zijnde, voor het Rijk aangekocht, ten einde aldaar opzettelijke opgravingen te doen. De grond diensvolgens, in de drie volgende jaren, onder de leiding van den Leydschen Hoogleeraar in de Oudheidkunde Reuvens, onderzocht zijnde, zoo heeft zulks ten gevolge gehad, dat er onder eene laag van 1 à 1½ el beplante aarde, werkelijk grondslagen van een uitgestrekt Romeinsch gebouw, en daarin overblijfselen van baden, huisraad, gereedschappen, benevens onderscheidene andere oudheden en penningen gevonden zijn; en, hetgeen bijzonder opmerkelijk is, onder deze laatste ook enkele zilveren penningen van de 13de en 14de eeuw, namelijk van Jan I, Graaf *van Holland*, van Maximiliaan en Filips van Oostenrijk afkomstig.

ARESTORF, d. grooth. *Luxemburg*. Zie Arsdorf of Alsdorf.

ARGENT-COURT-EN-VUIDE-BOUTEILLE, bijna verlaten koffijplant. in *Nederlandsch Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Helenakreek*, ter linker-

zijde in het opvaren; palende aan de koffijplant. Cornelis-Vriendschap benedenwaarts en den verlaten grond de Hulp bovenwaarts; 530½ akk. groot, met 6 slaven. De Negers noemen haar Dumaré of Osénié. Vroeger waren het twee afzonderlijke plant. Argent-Court en la-Vuide-Bouteille geheeten, van welke de eerste ruim 300 en de andere ruim 200 akk. besloeg.

ARI, riv. in *Oost-Indië*, eil. *Amboina*.

ARICHEM, d. in het graafsch. *Buuren*. Zie Erichem.

ARIE, berg in *Oost-Indië*, eil. *Java*, resid. *Buitenzorg*, distr. *Tjibaroesa*.

ARIEKOK, berg in *West-Indië*, op den Noord-oostelijken hoek van het *Curaçaosche* eil. *Aruba*, een der twee hoogste bergen van het eiland. Op zijne helling wordt eene menigte gebrokkelde biksteen gevonden, waardoor de weg hier zeer moeijelijk te berijden is. Aan de oostzijde van dezen berg heeft men een bekken, door hoogten omgeven, dat ten ongestoord verblijf van hagedissen, scorpioenen en ratelslangen verstrekt, en waaruit verscheidene sleuven of regengeulen, hier *rooijen* genoemd, afzakken. Het water, dat bij zware regens door de sleuven van het gebergte stroomt, baant zich door deze rooijen eenen uitweg naar de zee, zoodat zij al het voorkomen van uitgedroogde rivierbeddingen hebben.

Het was in een dezer sleuven, de *rooifluit* geheeten, dat, in het jaar 1824, toevallig het klompje goud, gevonden werd, hetwelk aanleiding gaf, tot de nasporing naar dat metaal, die vervolgens, van wege het gouvernement, plaats had.

ARIENKOK, ook Zevenhuizen, plant. in de *West-Indië*, eil. *Curaçao*, in de *Westdivisie*, ten Z. van de zoutpannen van St. Mariekaap, waarin zij aandeel heeft. Deze plant. levert vee, maïs en vruchten op.

ARIGOENA, strand in *Oost-Indië*, eil. *Ceram*, aan de Westzijde van het Schiereil. *Hoewamohel*, tusschen de Solopa en de Way-Pore.

In het jaar 1640 is hier door den Landvoogd Jan Ottens eene houten vesting aangelegd, ten einde op de vreemde nagelsluikers te passen, die zich om de schoone reede veel herwaarts begaven. Deze vesting is in het jaar 1651 door die van Assahoedi, nadat zij al ons volk vermoord hadden, afgeloopen.

ARJOENO, gebergte in *Oost-Indië*. Zie Ardjoeno.

ARION, aanzienlijke boerenhofstede, in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 4½ u. W. van *Appingedam*, kant. en 2 u. N. van *Onderdendam*, gem. en ¾ u. N. van *Baflo*, ¼ u. N. van *Andel*, waaronder zij behoort, in den *Noordpolder*, 105 bund. groot, op eene in 1820 ontgonnen grond, door den Heer M. D. Teenstra, op eene regelmatige wijze ingedeeld, en met eene geheel nieuwe, fraaije en ruime woning en groote schuur voorzien.

ARK, buursch. op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 10 u. N. ten W. van *Arnhem*, kant., gem. en ¾ u. N. W. van *Nijkerk*, aan de Zuiderzee, in den *Arkenheemschen polder*; met ongeveer 40 inw.

ARKAHALVE, d. in *Oost-Indië*, op de Noordoostkust van het *Ambonsche* eil. *Celebes*, in welks nabijheid goudmijnen gevonden worden.

ARKEL, gewezen heerl. en burg of kasteel in het *Land van Arkel*, prov. *Zuid-Holland*. Naar men wil, zoude het eerste huis van dien naam in het dorp *Arkel* gestaan hebben, in den waard, genaamd *Arkelsburg*, nagenoeg tegen over de plaats, waar de tegenwoordige

kerk, aan de andere zijde van den dijk, staat, en in het laatste der 10de eeuw gesticht zijn door FOPPO of POPPO, den zoon van HEIMAN, stamheer van het geslacht VAN ARKEL. Het moet toen een prachtige burg, zijn geweest, aan welken de naam van koninklijk gegeven werd, maar JAN *de Sterke*, die den 15 Mei 1272 overleed, en, naar men wil, 32 jaren Heer van ARKEL is geweest, deed in plaats daarvan eenen keizerlijken burg bouwen, even buiten Gorinchem, aan de oostzijde dier stad. Men zegt, dat er in geheel Duitschland geen slot of kasteel was, dat bij dit tweede gebouw kon vergeleken worden. Het had in zijnen omtrek zeven onverwinnelijke torens, ook bevatte het eene zeer hooge, lange en ruime zaal, alsmede eene zeer fraaije kapel, met ongemeene kostbaarheden versierd; in deze kapel waren de Heeren, vrouwen en kinderen van den huize VAN ARKEL gewoon, hunne godsdienst te verrigten. Het middelste hof had vier zware torens, en dit was, even als het buitenhof, met eene breede gracht omgeven. Het binnenhof was omringd van eenen dikken en hoogen ringmuur, met onderscheidene torens bezet, en van eene groote voorpoort voorzien. In het midden van dit binnenhof stond eene fraaije en ruime kerk, met een koor, in hetwelk de ambtenaren en bedienden van den Heer VAN ARKEL dagelijks godsdienst hielden. De burg had niet minder schoone lusthoven en boomgaarden en langs de Steeg of Dalemschen weg stonden hooge, opgaande boomen.

Dit tweede slot werd, in het jaar 1412, in brand gestoken door WILLEM VI, Graaf van Holland, die een ander of derde aan de zuidzijde der stad stichtte, hetwelk, in 1461, door KAREL *de Stoute*, zoo aanmerkelijk verbeterd werd, dat het in pracht en aanzien boven alle andere Nederlandsche kasteelen uitblonk. Dit kasteel werd, den 26 Junij 1573, door de Watergeuzen, onder aanvoering van MARINUS BRAND, nadat deze Gorinchem bemagtigd hadden, zoo hevig aangevallen, dat het zich op genade en ongenade moest overgeven. Zes jaren later werd het tot den grond toe afgebroken, uit vrees, dat er de stad te eeniger tijd uit overrompeld of door gebreideld mogt worden. Het afbreken duurde tot omtrent het jaar 1600, wanneer de laatste overblijfsels van het gebouw werden weggenomen, zoo dat er, in den laatsten tijd, niets anders van te bespeuren was, dan eenige sporen der grondslagen bij de zoogenaamde Duivelsgracht, buiten de Waterpoort der stad Gorinchem, welke in 1831 nog nader zijn weggeruimd. In het jaar 1598 begon men op de plaats, waar dit slot gestaan had, een aanzienlijk tolhuis te bouwen, waarin de ontvanger van den grafelijken tol zijn verblijf hield. Thans dient dit huis voor militaire bergplaats. Achter het huis is een plein, dat een fraai uitzigt over de Merwede heeft, en voorzien is van eenen vijver, welke tevens dient tot inlating van rivierwater in den waard.

ARKEL, in oude brieven ARCLO genoemd, d. in het *Land van Arkel*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en ¼ u. N. O. van *Gorinchem*, aan den Lingendijk en straatweg van Gorinchem naar Utrecht, gem. *Arkel-en-Rietveld*, 1½ u. Z. van Meerkerk, 1½ u. Z. W. van Heukelom.

De Herv. hebben hier eene kerk, met een klein spitsje op het midden, naar sommigen willen, omtrent het jaar 641 gesticht, door de Noormannen later verwoest, maar in 694 herbouwd, hoewel anderen dit laatste als het jaar der stichting opgeven. Ook vindt men vermeld, dat de Evangelieprediker ZWITBERT deze kerk in 698 zoude hebben ingewijd. In vroegeren tijd werd het pastoorsambt door de Heeren van ARKEL en later door de Graven van Holland begeven, maar het inleiden kwam den Proost van Arnhem toe. Aan het altaar van het H. kruis was eene vikarij

gesticht, die ter begeving van den Landsheer stoud. Deze kerk is in 1262 weder verbrand, doch later herbouwd. De Herv. gem., die 390 ziel. telt, behoort tot de klass. van *Dordrecht*, ring van *Gorinchem*. Het beroepen van den Predikant geschiedt door den kerkeraad. De eerste Predikant, die hier het leeraarsambt bekleed heeft, is geweest Henricus Spudeus, die in het jaar 1589 herwaarts beroepen werd. De R. K. die 30 ziel. tellen, behooren tot de statie van *Gorinchem*.

Te Arkel heeft in oude tijden een kasteel (zie Arkel, gewezen heerl.) gestaan, dat, in de 13de eeuw is afgebroken.

ARKEL (LAND VAN), voorm. heerl., waarvan het bovenste gedeelte is een der *Vijf-Heeren-Landen*, prov. *Zuid-Holland*, palende N. aan het Land van Vianen, O. aan het Graafschap Leerdam, Z. O. aan de Linge, die het van de heerlijkh. Heukelom en Spijk scheidt, Z. aan de Merwede en W. aan den Alblasserwaard. Oudtijds maakte het een gedeelte van het Graafschap *Teisterbant* uit.

Zekere Heiman, die, in de 10de eeuw, uit Hongarije bij Keizer Otto *de Groote* aankwam, wist zich door zijne kloeke daden zoo bemind bij dien Keizer te maken, dat deze hem naar Neder-Saxen of Oost-Friesland zond, om, onder zekeren Tielman, die destijds Landvoogd over dat gewest was, het bestuur in Neder-Friesland, dat is het tegenwoordige Friesland, te voeren. Hier omtrent een jaar gebleven zijnde, begaf hij zich met Sila of Gella, de dochter van Tieleman, die hij ter vrouwe nam, naar Holland, waar hij zoodanig in de gunst van Graaf Dirk II geraakte, dat deze hem met eenige landen, onder zijn gebied liggende, beschonk, terwijl de Graaf van Teisterbant hem insgelijks begiftigde met eenige landen, gelegen aan het lange water de Linge, welke giften naderhand vereenigd den naam van het Land van Arkel hebben bekomen, en men wil, dat deze Heiman de stamvader der naderhand zoo vermaard geworden Heeren van Arkel geweest zij, welk doorluchtig geslacht is uitgestorven met Willem van Arkel, die, het laatste mannelijk oir zijnde, den 1 Dec. 1417, binnen Gorinchem sneuvelde, zonder gehuwd te zijn geweest, waardoor het land, na zijns vaders dood, die hem nog elf jaren overleefde, aan de Graven van Holland kwam.

Het Land van Arkel beslaat 5508 bund., meest wei- en zaailand, en bevat de stad G o r i n c h e m, benevens de gem. A r k e l - e n - R i e t v e l d, H o o g - B l o k l a n d, H o o r n a a r, S c h e l l u i n e n, K e d i c h e m - e n - O o s t e r w i j k, N i e u w l a n d en L e e r b r o e k - R e i j e r s k o o p - e n - M i d d e l k o o p, en maakt alzoo een gedeelte van het tegenwoordige kant. *Gorinchem* uit. Als eene zonderlinge toevalligheid verdient opmerking, dat de voorletters der voormalige vier Arkelsche dorpen A r k e l, R i e t v e l d, K e d i c h e m, E e s t e r w i j k, (thans O o s t e r w i j k) en de stad L e e r d a m, zoo als zij, langs den Lingendijk, van het W. naar het O., elkander opvolgen, den naam Arkel uitmaken. De grond brengt er hennip, tarwe, garst, boonen, erwten, haver, alsmede kool- en raapzaad voort. De landen liggen omtrent één el onder A. P., en zijn aan dezelfde ongemakken van overstrooming als de *A l b l a s s e r w a a r d* onderworpen, waartegen zij door de dijken, welke het met den *A l b l a s s e r w a a r d* en de andere *V i j f - H e e r e n - L a n d e n* gemeen heeft, moeten beschermd worden.

Het bestuur over de dijken is aan twee dijkscollegien toevertrouwd, zijnde het *Dijkscollegie van het Land van Arkel boven de Zouwe* en het *Dijkscollegie van het Land van Arkel beneden de Zouwe*. Het eerstgenoemde, dat één der collegiën van de Vijf-Heeren-Landen

uitmaakt, bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Hoogdijkheemraden en eenen Penningmeester, en heeft het toezigt over de pold. Rietveld, Kedichem, Oosterwijk, Nieuwland, Leerbroek, Reijerskoop en Middelkoop. Het laatstvermelde is zamengesteld uit eenen Dijkgraaf, zeven Hoogdijkheemraden en eenen Penningmeester, en heeft het bestuur over de polders van den Banne van Gorinchem, genaamd Wolpheren en Lang-Scheiwijk; voorts Arkel, Hoornaar, Schelluinen en Hoog-Blokland, bestaande uit twee polders, genaamd het Oude Land den Beemt, en heeft eene stem en een lid in ieder der collegien van den Alblasserwaard en Overwaard.

Het Land van Arkel bevat ongeveer 10,500 inw., onder welke nagenoeg 8400 Herv., die 8 gem. uitmaken, welke er even zoo vele kerken hebben, en door 8 Predikanten bediend worden. De R. K., die er ongeveer 1700 zijn, maken slechts ééne statie uit, waarvan de kerk, te *Gorinchem*, door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. De Herstelde Lutherschen, wier getal 150 beloopt, hebben mede eene gem., met kerk en Predikant, te *Gorinchem*.

Het wapen van het Land van Arkel bestaat in twee roode getande baren, hebbende elk boven vier, en onder drie tanden, over dwars boven elkander liggende, op een zilveren schild, met eene witte zwaan, de vleugels uitspreidende, boven op den helm.

ARKEL-EN-RIETVELD, gem. in het *Land van Arkel*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Gorinchem*, (3 m. k., 4 s. d.) palende N. aan Hoog-Blokland en Nieuwland, O. aan Kedichem en de Linge, die het van Spijk scheidt, Z. aan Gorinchem en W. aan Gorinchem en Hoog-Blokland. Zij bevat het d. Arkel, benevens de buurt Rietveld, en beslaat eene oppervlakte van 816 bund., 42 v. r., 27 v. el. Men heeft er 1 Herv. kerk, 1 school, welke gemiddeld door 55 leerlingen bezocht wordt, 79 h. en 510 inw., die in den landbouw hun bestaan vinden en onder welke ongeveer 480 Herv., die tot de gem. van *Arkel* behooren, en 30 R. K., die tot de statie van *Gorinchem* gerekend worden.

Voorheen heeft in deze gem., aan den Arkelschen dam, ter plaatse, waar in 1825, bij het bouwen van de Zederiksluis, eenige oude munten werden opgegraven, een nonnenklooster gestaan, Oudenhagen en vroeger Marienhagen geheeten.

Het wapen dezer gemeente is hetzelfde, als dat van het *Land van Arkel*. Zie Arkel (Land van).

ARKELSBURG, waard of buitenpolder in het *Land van Arkel*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Gorinchem*, gem. *Arkel- en Rietveld*; palende N. en Z. aan landerijen van eigenaars uit Gorinchem en Arkel, O. aan de Linge, W. aan den Arkelschen dijk.

Hij is 18 bund. 59 v. r. 26 v. ell. groot, en behoort aan 't Oude Vrouwenhuis te Gorinchem.

ARKELSCHEN-DAM, in vorige eeuwen Beerendam of Beerenswarande, in den omtrek veelal enkel den *Dam* genoemd, buurt in het *Land van Arkel*, prov. *Zuid-Holland*, gem. *Arkel-en-Rietveld*, ½ u. N. van Arkel, 1 u. van Meerkerk, aan den straatweg van Gorinchem op Utrecht.

In 1405 viel te dier plaatse een geducht gevecht, tusschen de troepen van Heer Jan van Arkel en die van Albrecht, Hertog van *Beijeren*, voor.

In 1499 werd er een Nonnenklooster gebouwd, dat Oudenhagen en vroeger Marienhagen, was geheeten, maar waarvan thans niets meer te vinden is.

Aan den Arkelschen-dam, is in 1819 eene uitwaterende sluis aangelegd, bijzonder nuttig, om het lage land, daar omstreeks liggende, van het overtollige water te ontlasten, en bekend onder den naam van Zederiksluis. (Zie voorts dat woord.) Ten N. O. van deze sluis heeft men in 1825 eenen stoomwatermolen gebouwd, waarin 3 stoommachines met 3 raderen aangewend zijn, die gezamelijk een vermogen van 90 paardenkracht hebben. Wanneer er geene natuurlijke uitlozing van de Zederik door de sluis kan plaats hebben, moet deze molen het werk doen van 23 windwatermolens, waardoor de velden, die zich in den Zederikboezem ontlasten, worden drooggemalen.

ARKELSKLOOSTER, voorm. nonnenklooster van de orde der Minimen, binnen *Utrecht*, werwaarts de Nonnen uit het klooster *Mariënhagen* of *Oudenhagen*, aan den *Arkelschen-dam*, in het jaar 1558 overgeplaatst werden. Het was aan de H. Anna toegewijd, en werd daarom ook wel St. Anna-klooster geheeten.

ARKELSTEIN, ook wel Arkestein, Arkenstein, of Akkerstee geschreven, voorm. havezathe in *Zalland*, prov. *Overijssel*, onder *Bathmen*, aan de Schipbeek, niet ver van de Geldersche grenzen. Zij was aldus genoemd naar Jan van Arkel, den zeven en veertigsten Bisschop van Utrecht die haar ten jare 1360 van hout, doch later in steen, deed bouwen, om te strekken tot eenen burg ter beteugeling van de Zallanders en ter beveiliging van den weg.

Niettegenstaande de Bisschop met eenen bezegelden brief, voor zich en zijne opvolgers, aan de steden Deventer, Kampen en Zwolle beloofd had, dit slot nimmer van het sticht te zullen vervreemden, verpandde hij het echter kort daarna aan Hendrik Stakenbroeck, hetwelk later niet weinig nadeel aan Overijssel veroorzaakte. Het is in de 17de eeuw verwoest, en in korenakkers herschapen, die nog eenigzins de oude gelegenheid aanwijzen, terwijl de naam nog bewaard wordt in eene brug, aldaar over de Schipbeek gelegen.

ARKELSTEINSCHE-BRUG of Landweerbrug, brug in *Zalland*, arr., kant. en 2½ u. O. van *Deventer*, gem. en ½ u. O. van *Bathmen*. Zij ligt over de Schipbeek en ontleent haren naam van de voorm. daarbijgelegen havezathe *Arkelstein*.

ARKENHEEMSCHE-POLDER, oudtijds Arkemehe, Arkemy of Acker-gemeente genaamd, pold. op de *Veluwe*, kw. en arr. *Arnhem*, gedeeltelijk kant. en gem. *Nijkerk*, gedeeltelijk kant. *Harderwijk*, gem. *Putten*, palende N. aan de Zuiderzee, waarvan hij door eenen dijk gescheiden is, O. aan de buursch. Steenekamer, onder Putten, Z. aan de stad Nijkerk, W. aan de Laak.

Deze schoone grasrijke polder, is ongeveer 3090 bund. groot, en zeer geschikt voor de veeteelt en vetweiderij. Het land ligt ruim 1 el onder A.P.

ARKENS, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franekeradeel*, arr. en 3½ u. W. van *Leeuwarden*, kant. en 2 u. O. van *Harlingen*, ½ u. N. O. van *Franeker*, waartoe het behoort, ½ u. Z. W. van Schalsum, ½ u. Z. van Dongjum.

ARKENSTEIN of Arkestein, voorm. havezathe, in *Zalland*. Zie Arkelstein.

ARKUM, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 2½ u. W. van *Sneek*, kant. en ½ u. Z. van *Bolsward*, ½ u. N. van *Dedgum*, waartoe het behoort, in den *Arkumer-hem*, nabij de trekvaart van Bolsward op Workum.

ARKUM, verkorte naam van Adrichem. Zie dat woord.

ARKUMER-HEM of Arkumer-polder, pold., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. *Sneek*, kant. *Bolsward*, onder het d. *Dedgum*; palende N. O. aan Tjerkwerd O. aan het Sensmeer, Z. aan Dedgum, W. aan de trekvaart van Bolsward op Workum.

ARLEVEEN, verbastering van Aarlanderveen. Zie dat woord.

ARLOO (TEN), oudtijds den Narle gespeld, buursch. in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, kant. en 1 u. Z. W. van *Hoogeveen*, gem. en ¼ u. N. van Zuidwolde; met 70 inw. Deze buursch. bestaat uit drie geh. of wijken, met namen: Pinxterhuis, Kiers en den Heuvel.

ARMEILAND, eil. in *Oost-Indië*, aan den ingang van *Straat-Sunda*, ten N. W. van den St. Nicolaashoek, op het eil. Java, 5° 45′ Z. Br. 124° 10′ O. L.

ARMHOEDE of Armoede, weide, graafsch. *Zutphen*, prov. Gelderland, kw., arr. en 3½ u. O. van *Zutphen*, kant., gem. en ¼ u. van *Lochem*. Zij dient tot eene algemeene weide voor de minvermogende, geregtigde vechoeders der gem., en is van daar Armhoede genaamd. Thans is het omgeven door een aantal boerenwoningen en landerijen; met 180 inw., die alle van landbouw en veeteelt bestaan; om welke reden het thans ook als buursch. bekend staat.

ARMINA, militaire post en sterkte in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, op den linkeroever der grensrivier de *Marowijne*, 18 u. boven den mond dier rivier of van het fort Willem Frederik, te midden van een woest oord, en daardoor de onaangenaamste plaats der geheele kolonie, zoo als het ook de afgelegenste is, waarop men zich als van de geheele wereld afgezonderd en van alle correspondentie verstoken ziet.

Deze post, ontleent zijnen naam van de riv. Armina, welke daar vlak tegen over, in Fransch Guiana, in de Marowijne valt. Hij bestaat uit een blokhuis, magazijnen en woningen voor de Officieren en soldaten. De gebouwen maken een vierkant uit, met palissaden omringd en aan elken hoek met kleine metalen kanonnen beplant.

De militaire gebouwen zijn van palissaden met pinadaken zamengesteld, die des morgens met eenen kouden nevel doortrokken worden, en bij dag brandend heet zijn, hetwelk deze traliehutten zeer ongezond maakt.

Daar de Marowijne hier, door rotsen, in zijne breedte zeer beperkt wordt, zijn de Boschnegers, die de rivier afvaren, genoodzaakt, dezen militairen post digt voorbij te komen. Dikwijls evenwel, dragen zij hunne ligte vaartuigen over het land, en vermijden alzoo het fort te naderen. In het jaar 1806, overvielen de zwarte opstandelingen met de Neger-guides, na den militairen post Oranje te hebben geplunderd en verlaten, langs een voetpad over den Rooden berg, den post Armina, vermoordden de Officieren en den Chirurgijn, plunderden de magazijnen, verbrandden de huizen, terwijl ook de Negersoldaten, die zich hier bevonden, tot hen overliepen en met hen naar de hoogere streken der Marowijne terugkeerden.

Het weder is hier zoo veranderlijk, dat, volgens waarnemingen door den Heer M. D. Teenstra, met de thermometer van Fahrenheit, op het midden van den dag gedaan, de kwik binnen vijf uren tijds, meer dan 20° op- en nederspeelde (1).

---

(1) Zie 's mans lezenswaardig werk, De Landbouw in de Kolonie Suriname, D. II. bl. 149.

ARMOE, voorm. d. in *Oost-Indië*, op de noordkust van het eil. *Java*, ten W. van den hoek Awer.

ARMOEDE, buursch., graafsch. *Zutphen*. Zie Armoede.

ARMUYDEN, of Armuijen, op het eil. *Walcheren*. Zie Arnemuiden.

ARNE, voorm. watertje in het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, dat, van Middelburg afkomende, bij Arnemuiden in zee viel.

ARNEM, oude naam van de stad Arnhem. Zie dat woord.

ARNEMUIDEN, gem. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, distr., arr. en kant. *Middelburg*, (3 m. k., 1 s. d.) palende N. aan Kleverskerke, O. en Z. aan het Arnemuidsche gat, dat haar van St. Joosland scheidt, en W. aan de gem. Middelburg.

Zij bevat, behalve het stadje Arnemuiden, de heerlijkh. Nieuwerkerke en Mortiere, en beslaat eene oppervlakte van 486 bund.

Men heeft in deze gem. 1 Herv. kerk, 1 school, 1 stijfselfabrijk, 198 huizen en ruim 1300 inw., die schier het eenige middel van bestaan vinden in de kustvisscherij, welke zij, thans met 16, in 1834 nog met 21, schuiten uitoefenen; terwijl buiten deze schuiten hier nog gevonden worden 19 hoogaartsen, die op de Schelde en de Zeeuwsche stroomen visschen. Vroeger bestonden hier 31 zoutkeeten, die aan velen een goed bestaan opleverden. Deze zoutkeeten, die aan onderscheidene Heeren te Middelburg toebehoorden, waren langzamerhand tot op 10 verminderd, toen den 7 Julij 1802, des avonds ten elf ure, de kruidmolen aan den Middelburgschen havendijk, ruim ½ u. hemelsbreedte daarvan verwijderd, in de lucht sprong, en het vuur aan de zoutkeeten mededeelde, zoodat er 8 tot den grond toe afbrandden, weshalve er nu nog slechts twee overig zijn, welker eigenaars de eene te Middelburg, de andere te Arnemuiden woont.

De stad Arnemuiden, ook wel Armuyden, Armuijen, Arremuije en Erremue, bij de inw. meestal Arremuije, of volgens de Zeeuwsche uitspraak, Erremuje, in het Latijn Arnemuda geheeten, is eene stad van den tweeden rang, die ¾ u. O. van Middelburg, en 1 u. Z. van Vere, aan het Arnemuidsche gat, gelegen is. Zij ontleent haren naam van het watertje de Arne, dat hier eertijds zijnen uitloop had.

Vroeger lag Arnemuiden meer Zuidwestwaarts en nader aan Middelburg, en deze plaats, die men, ter onderscheiding van het tegenwoordige Arnemuiden, gemeenlijk Oud-Arnemuiden noemt, moet reeds in de 13de eeuw bestaan hebben, zoo als blijkt uit eenen brief van Jan I, Hertog *van Lotharingen en Braband*, gegeven op St. Nikolaasavond van het jaar 1288; want hij verklaart daarin, ter bede van Floris V, Graaf *van Holland en Zeeland*, zijnen bloedverwant, tolvrijheid in alle zijne landen te geven aan de twee steden, die Floris voorgenomen had te stichten, de eene in het eiland Schouwen te Brijdorp, de andere in Walcheren bij Arnemuiden. Zij was destijds, en zelfs nog eene eeuw later, eene groote en neringrijke koopstad, aan wier inwoners Haquin, Koning van Noorwegen, in het jaar 1370, vele bijzondere privilegiën, ter bevordering van hunne zeevaart op Noorwegen verleende, hun alles kwijtscheldende, wat zij tot dien tijd toe tegen hem mogten misdaan hebben; nemende hen in zijne bescherming en alle zijne havens voor hen openende, om daar, mits betalende den gewonen tol, hunnen koophandel te drijven. In de brieven, hiervan gegeven, wordt Arnemuiden, nevens *Zierikzee* en *Middelburg*, onder de Zeeuwsche steden genoemd. Het was in dien tijd veel meer bloeijende in zeevaart en koophandel dan Middelburg, en praalde met een deftig slot, waarop de Heeren van Arnemuiden, zijnde een oud Zeeuwsch adellijk geslacht, hun verblijf hielden.

Dit Oud-Arnemuiden had, te dien tijde, toen het eil. St. Joosland en de Craaijertpolders nog niet ontstaan waren, vóór zich, dien grooten uitgestrekten stroom, die Walcheren afscheidde van Zuid-Beveland, Wolphaartsdijk en Noord-Beveland, en dit gaf deze stad het voordeel, dat de zwaarst geladene schepen aan haar hoofd konden af- en aanvaren, waardoor velen, die zich met scheepvaart en koophandel geneerden, zich daar vestigden. De stad werd hierdoor zoo welvarende, dat zij, in het begin der vijftiende eeuw, onder de voornaamste koopsteden van Europa werd geteld, hetgeen haar, in 1418, in het hanzeverbond deed opnemen. Ook bestond er ten tijde van haren grootsten bloei te Oud-Arnemuiden eene fraaije kerk en een klooster van Reguliere Kanonniken, het *Huis te Mortiere* genaamd, dat rijkelijk met landerijen en erven begiftigd was. Aangezien evenwel deze stad meer en meer van het geweld der zee te lijden had, besloten hare inwoners, in 1438, ten tijde van Heer Gillis van Arnemuiden, de laatste afstammeling van dat geslacht, hunne nog overige huizen af te breken, en die, een weinig meer noordoostwaarts op, te herbouwen; hieraan nu heeft het tegenwoordige Arnemuiden zijn bestaan te danken. Ook werd kort daarna de plaats, waar Oud-Arnemuiden gestaan had, hevig door het water aangetast, waardoor zij, sedert het jaar 1462, van dag tot dag, door grondbraken, zoodanig afnam, dat nu van de twee en dertig gemeten (15 bund. 69 v. r. 31 v. el.), die het besloeg, naauwelijks twee gemeten (91 v. r. 83 v. el.) over zijn. In de nabijheid van dit Oud-Arnemuiden werd Willem van Oostervant, zoon van den Hollandschen Graaf Jan II, in 1303, door de Vlamingen geslagen; en ten jare 1351, waagde Graaf Willem V, in het begin der Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten, in hare nabijheid, eenen zeeslag tegen zijne moeder, vrouw Margaretha, Weduwe van Keizer Lodewijk van Beijeren, die ongelukkig voor hem uitviel.

Men begon alzoo het tegenwoordige Arnemuiden, in het jaar 1438, te bouwen, op den dijk van Middelburg, ter plaatse genaamd *Oosthoek*, in de parochie van *Nieuwerkerke*, op 23 gemeten (11 bund. 47 v. r. 90 v. ell.) gronds. Het vlek had door zijne verplaatsing de vorige nering, scheepvaart en koophandel niet verloren; want naauwelijks was het gesticht, of het begon, door de menigte der van rondsom toevloeijende inwoners, zeer volkrijk te worden, zoodat het reeds ten jare 1462, tot een aanmerkelijk dorp aangegroeid was, van welks grootte en fraaije gebouwen men zich eene verbeelding kan maken, uit eene schilderij, nog heden, in de raadkamer van het stadhuis aldaar, hangende.

Den 10 Maart 1481, brandde de plaats geheel af, maar werd spoedig weder herbouwd, en de koophandel nam er zoodanig toe, dat de regering van Middelburg, voor het verloop der nering en inwoners van deze laatste stad vreezende, besloot den eigendom van Arnemuiden aan zich te trekken, weshalve zij, in het jaar 1493, de ambachtsheerlijkheid van die plaats kocht van Filips van Bourgondië, die, door zijn huwelijk met Anna van Borselen, Heer van Arnemuiden geworden was, want, na het uitsterven van het geslacht van Arnemuiden, was die heerlijkheid aan de van Borselens gekomen.

Deze koop heeft daarna groote twisten tusschen die van *Middelburg* en Arnemuiden doen ontstaan; naauwelijks toch was zij getroffen, of de Middelburgers waren er op bedacht, om wetten te maken, die de hoofdnering en handel aan hunne stad konden verzekeren; hoewel zij aan die van Arnemuiden zoo veel handel van minder aanbelang

lieten, dat deze daardoor in goeden doen blijven konden, terwijl hun tevens het genot werd vergund van alle vrijheden, die de burgers van Middelburg hadden.

De Arnemuiders, hiermede echter niet te vreden, en liever den zetel van alle groote koopmanschappen in hunne stad gevestigd ziende, stelden alle middelen in het werk, om Middelburg in zijn regt te verkorten. Deze laatste stad deed hun echter merkelijke blijken van afhankelijkheid geven: zoo trok Middelburg jaarlijks van elken persoon, die te Arnemuiden in de gilden der kramers, tappers, timmerlieden, smeden en fruiteniers was, eenen schelling; ook waren die gilden gehouden ieder jaar, elk op zijne beurt, ten zijnen koste, het Heilige Kruis in de Westmunsterkerk te Middelburg op- en af te stellen; de drie schutterijen van Arnemuiden moesten de jaarlijksche processie te Middelburg, met hun geweer, trommelen, pijpen en wagens, bijwonen; die van Arnemuiden moesten ook aan die van Middelburg aanzienlijke sommen voor accijnsen en belastingen betalen, en daar ter stede te regt staan; behalve meer andere harde bepalingen, op het stuk van koophandel en winkelnering, die hun door Middelburg opgelegd waren. De Arnemuiders, dit knellende juk moede, besloten zich daarover ten Hove te beklagen; maar de Middelburgers wisten daar hunne zaak zoo goed te verdedigen, dat, bij vonnis van Keizer Karel V, van 23 Augustus 1531, de klagten der Arnemuiders ongegrond werden verklaard; hoewel die van Middelburg aanbevolen werd, de Arnemuiders met alle mogelijke vriendschap en bescheidenheid te behandelen. Deze laatsten hadden, hangende dit geding, den Keizer verzocht, onmiddellijk onder zijne bescherming te staan, en van het gezag van Middelburg geheel ontslagen te worden, waarvoor zij aanboden jaarlijks, zoo lang hunne welvaart duurde, den Keizer 300 gulden te betalen; maar ook dit verzoek werd van de hand gewezen. Intusschen bleef de bloei der plaats aanhouden, door het groot vertier van alle waren, die de kooplieden, schippers en bootsgezellen benoodigd hadden. De haven was op alle getijden vervuld met geheele vloten van afvarende of aankomende schepen van alle natiën. Zoo kwamen ten jare 1496, met de Spaansche Prinses Johanna, die, als bruid van Filips *de Schoone*, herwaarts kwam, op éénmaal 135 schepen hier ter reede, en in het jaar 1522 vertrokken er meer dan 150 te gelijk van daar, om Keizer Karel V uit Engeland af te halen.

In de burgerlijke oorlogen, die onder het bestuur van Filips II, Koning van Spanje, uitbarstten, had Arnemuiden veel te lijden. Zich ten jare 1572 bij de Vlissingers gevoegd hebbende, die, na het veroveren van Brielle door de Watergeuzen, zich mede aan de zijde van den Prins van Oranje hadden geschaard, moest het dit weldra smartelijk bezuren. Want naauwlijks had Alva het gebeurde te Vlissingen vernomen of hij zond eenige oude en ervaren krijgsbenden naar Walcheren, die, Arnemuiden aangetast en vechtenderhand ingenomen hebbende, aldaar een verschrikkelijk bloedbad aanrigtten; en de plaats deerlijk uitplunderden. Ook werd het, gedurende het beleg van Middelburg, jammerlijk verwoest door de Spaansche krijgsknechten, die, bij gebrek aan brandhout, de deuren en vensters der huizen daartoe gebruikten, zoodat in de geheele plaats, slechts een enkel huis te vinden was, dat deuren en vensters had, zijnde dat, waar hunne Bevelhebber zijn verblijf hield. Die schade werd evenwel den inwoners van Arnemuiden niet lang daarna vergoed; want, nadat de Spanjaarden, den 19 Februarij 1574, *Middelburg* en Arnemuiden, te gelijker tijd, aan den

Prins VAN ORANJE hadden overgegeven, werd deze laatste plaats, bij privilegie van 9 Maart, door dien Vorst tot eene stad verheven, en van alle afhankelijkheid van Middelburg ontheven verklaard, zonder dat de vertogen door de Regering van Middelburg daartegen gedaan, iets konden uitwerken. Het moet ook omstreeks dezen tijd geweest zijn, dat KENAU SIMONSZ HASSELAAR, de heldin van Haarlem, met het waagmeester- en ontvangerschap van den nieuwen impost op den turf alhier, beschonken werd. Tevens deed de Prins nu ARNEMUIDEN versterken, door eenen aarden wal, van verscheidene bastions voorzien, daarom heen te leggen, die echter later, bij gebrek aan onderhoud, vervallen zijn, en van welke vestingwerken thans niets meer dan de wallen aanwezig is. Bovendien kreeg ARNEMUIDEN de magt, om eene benoeming van personen te mogen inleveren, waaruit, bij den Prins of bij den Gouverneur en Raden van Zeeland, eene wettige Magistraat zoude worden aangesteld, om binnen het regtsgebied van ARNEMUIDEN, *Nieuwerkerke* en *Mortiere, criminele en civiele justitie* te oefenen, op denzelfden voet als te Middelburg plaats had, behalve, dat zij daaromtrent zouden staan ten ressorte van den Raad van Holland in cas van Appel. En aangezien de stad door de voorgaande burgerlijke oorlogen zeer verachterd was, verkreeg zij, op eene klagte deswege, aan den voorzeiden Prins van Oranje ingediend, bij opene brieven, gegeven den 26 Januarij 1574, verscheidene vrijheden en gunsten, als onder anderen, dat zij mogt houden eene wekelijksche marktdag des Dingsdags, alsmede eene jaarmarkt, welke laatste aldaar nog den tweeden Pinksterdag gehouden wordt. Maar op het verzoek, dat zij zich, benevens andere steden voortaan zouden mogen laten vinden in de vergadering der Staten van Zeeland, kregen die van ARNEMUIDEN tot antwoord, dat zij zich met het toegestane moesten vergenoegen.

In het volgende jaar begon men weder de vervallen hoofden en zeeweringen op te maken, alsmede watermolens, sluizen en al wat tot onderhoud van de stad noodzakelijk bevonden werd, waartoe de Raad van Zeeland toeliet, dat men de inkomsten en accijnsen van de stad bezwaren zoude met de verkooping van 200 guld. lijfrenten en nog 200 gulden losrenten jaarlijks. Tot onderhoud van gedachte werken werd toen ook bij den Prins van Oranje goedgekeurd, dat men van elk schip leggende en meerende aan de hoofden te ARNEMUIDEN, maar aldaar niet te huis behoorende, telken reize zoude ontvangen zes grooten Vlaams (ongeveer 15 cents Nederl.).

De vrijheid, in het jaar 1574 gegeven, dat, binnen zes navolgende jaren, de ingezetenen niet zouden gehouden of bedwingelijk zijn in de opzegging of aflossing van het kapitaal der renten, staande op huizen, bragt zoo veel te weeg, dat vele huizen opgetimmerd werden, en toen hier later nog andere vrijheden bijkwamen, kreeg een ieder lust in het bouwen, en men konde de daartoe noodige penningen gereedelijk bekomen; de nering wakkerde aan, de scheepvaart nam toe, geheele vloten uit alle oorden der wereld lieten zich daar vinden, huis bij huis werd gebouwd, en de welvaart vermeerderde zoodanig, dat de stad de grootte harer nering, de menigte van hare ingezetenen en den toeloop van vreemde kooplieden en bootsgezellen naauwelijks meer konde bevatten. Er lagen dikwijls drie rijen schepen voor ARNEMUIDEN, waar zooveel diepte was, dat vaartuigen van drie honderd lasten groot, gaten in den boeg krijgende, zoo diep zonken, dat men kort daarna de vlaggen niet meer zien konde. De grootste schepen

werden gemaakt, waar thans de meeste droogte is, en zij geraakten er ligtelijk vlot, zelfs zijn eenige der eerste Oost-Indische schepen, te weten de *Leeuw* en de *Leeuwin*, in de dokken van Arnemuiden gebouwd. Het was er veel levendiger dan te Middelburg, en de huizen duurder, zoowel in huur als in koop. Doch het water veranderde in korten tijd in land, en het zand sloot den toegang voor de schepen af, zoodat men op vele plaatsen, waar eertijds een diep vaarwater was, naauwelijks de kleinste schuitjes meer gebruiken kon, en zelfs wagens en paarden zag rijden, waar te voren de diepstgaande schepen plagten te varen. Aangezien het dus aldaar met den tijd geheel droog werd, heeft men op onderscheidene tijden allerlei middelen gebezigd, om langs Arnemuiden eene kil te houden. Zoo heeft men in de jare 1615, 1616 en 1617 door de Lemmer eene kil gedolven, maar te vergeefs. In het jaar 1619 en 1620, toen de Prins van Oranje, den Oranjepolder had laten bedijken, verzocht men om eenige sluizen daar nevens te leggen, hetwelk geschiedde, leggende men aan de laatste sluis, oostwaarts op, eenen dwarsdam, om het wantij af te leiden, hetwelk, door die sluis, naar het Westen met de ebbe uitspoelde; maar alzoo men meende, dat, als de gezegde dwarsdam weg was, de vloed vóór Arnemuiden tot eene ebbe zoude kunnen dienen, is deze dam langzamerhand weggenomen, waarna echter de droogte voor de stad zeer aanmerkelijk toenam. Later zijn de voor deze stad opgehoogde zandschorren bedijkt en tot een eiland geworden, zoodat er niet dan een naauw kanaal, het Arnemuidsche gat geheeten, tusschenbeide is opengelaten. Daardoor is Arnemuiden van tijd tot tijd van allen handel ontbloot en allengs zoo verminderd, dat de meeste huizen weggeraakt, en slechts eenige weinige zijn staan gebleven.

De stad zelve telt thans 177 h. en ruim 1200 inw.

Het Stadhuis is een vrij aanzienlijk maar ouderwetsch gebouw, in welks raadkamer eene nette afbeelding van Arnemuiden, toen het nog een dorp was, voor den schoorsteen hangt. Het Tolhuis, dat vroeger den Ontvanger van den grafelijken tol tot woonhuis diende, en een fraai gebouw, bijna zoo hoog als de kerk, was, is op last der Staten van Zeeland verkocht, en dient thans tot woning van eenen partikulier.

In vroegere tijden was de hoofdkerk van Arnemuiden en van de omliggende landstreek te *Nieuwerkerke*; maar in de 15de eeuw, kort na het verhuizen der inwoners, uit Oud-Arnemuiden naar de tegenwoordige plaats van dien naam, werd hier eene kapel gesticht, die eene eeuw later door eene kerk vervangen werd, waaraan den 9 Mei 1505 de eerste steen gelegd werd. De tegenwoordige kerk, omtrent den tijd gebouwd, dat de stad door wallen omgeven werd, is een ruim kruisgebouw, op welks kruis een toren staat, die van uurwerk en klokkenspel voorzien is. Ook heeft zij een orgel, door de milddadigheid des heeren J. Radermacher, Heer *van Nieuwerkerke*, ten jare 1795, aan de gem. vereerd. Boven in den westelijken gevel dezer kerk ziet men eenen halfvergulden, half zwarten bol, die met het uurwerk verbonden, de schijngestalten der maan voorstelt, en onder dezen bol is een uurbord, waarop tevens het hoog en laag water aangewezen wordt, hetwelk door de wending van het gezegde uurwerk geschiedt. Vóór de Hervorming had men er vele altaren, aan welke onderscheidene broederschappen verbonden waren. In het begin des jaars 1582 had dit gebouw door eenen geweldigen storm veel te lijden; de voorgevel stortte ter aarde, het dak werd van binnen opgeligt en van buiten van leijen ontbloot; ook werd de toren zoodanig beschadigd, dat hij afgebroken en vernieuwd moest worden. In

het midden der vorige eeuw is deze kerk aanmerkelijk verbeterd en hersteld. Reeds in 1566 werd de Hervorming binnen ARNEMUIDEN, openlijk bevorderd door predikatiën met opene deuren, ook werd daarbuiten, in eene zoutkeet op den weg naar Middelburg, gepredikt, waartoe de gezindheid van den toenmaligen Baljuw JOHAN IJPESZ kan geholpen hebben, wien men zelfs nageeft, dat hij de deur der kerk voor de beeldstormers had doen openen. Ook schijnt de nieuwe leer hier spoedig zulken grooten opgang gemaakt te hebben, dat men er vóór het einde der 16de eeuw reeds twee Predikanten had, die er sinds gebleven zijn, tot in 1669, en tevens Kleverskerke bedienden. De eerste, dien wij als Herv. Leeraar te dezer plaatse vermeld vinden, is geweest HUBERTUS FRANCISCI, die er ten minste in 1575 reeds vast Predikant was, en nevens wien er kort daarna nog een tweede beroepen werd. Bij de invoering der nieuwe psalmberijming in 1774, was ARNEMUIDEN eene der weinige gemeenten in Zeeland, welke zich met weerbarstigheid tegen der Staten bevel verzetteden. De Predikant K. VOS, die in zijn hart ook aldus gezind was, gebruikte dit tot een voorwendsel, om de invoering, het geheele jaar 1775 door, van tijd tot tijd uit te stellen. Hij overleed, toen de Staten van Zeeland reeds maatregelen hadden beraamd, om de halsstarrigen in sommige gemeenten tot hunnen pligt te brengen. Nu ging dit te ARNEMUIDEN gemakkelijker dan men gedacht had, want de nieuwe Predikant, J. MOLENTIEL, zoo sterk vóór, als VOS tegen de invoering zijnde, had het geluk eerlang, door goeden ingang vindende redenen, de gemoederen tot bedaardheid en tot een stil gehoorzamen aan de Overheid te brengen. De gem., die tot de klass. en ring van *Middelburg* behoort, en thans door éénen Predikant bediend wordt, telt ruim 1300 zielen. De kerkeraad heeft een vrij beroep.

De R. K., zoo die binnen het stadje als die in de gem. wonen, en slechts 15 in getal zijn, worden tot de statie van *Middelburg* gerekend,

De Oostersche geleerde JOOS VAN LAAREN, die tevens een der overzieners van de nieuwe vertaling des Ouden Testaments was, is den 27 Febr. 1586 te ARNEMUIDEN geb. Hij †, als Predikant te Vlissingen, den 6 Oct. 1653.

Het wapen der stad, thans ook dat der gemeente, is een gouden veld, doorsneden met eene blaauwe golf. Het bovenste gedeelte beladen met twee zwarte eenkoppige arenden, en tusschen deze eene roode burgt, op de golf rustende; het benedenste gedeelte met eenen zwarten dubbelen arend.

ARNEMUIDERZAND of ARNEMUIDERZAND. Onder dezen naam komt reeds in 1395, in eenen giftbrief, de plaat voor, welke vóór den mond der *Arne*, ten O. van het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, was opgewassen en dus het beginsel uitmaakte dier zware verlanding, waardoor de reede van Arnemuiden vernietigd is geworden.

Zij werd, ten genoemden jare, door Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN, aan de Ambachtsheeren van *'s Heer-Arendskerke* in *Zuid-Beveland*, gegeven, die nogtans eerst in 1631 de plaat begonnen te bedijken. Na dezen werd zij St. JOOSLAND geheeten, en maakt, onder dezen naam, nog een gedeelte der gezegde heerl uit. Zie verder JOOSLAND (ST.)

ARNEMUIDSCHE-GAT, kanaal, prov. *Zeeland*, O. van Walcheren, tusschen dit eiland en St. Joosland, dat aan de bedijking van dit laatste zijn bestaan te danken heeft, maar allengs aan zijnen mond met zand toegestopt is, zoodat de geheele stroom tot aan de stad zoo zeer verlamd is, dat thans niet dan kleine schuiten, en dat nog alleen bij hoog water, de stad genaken kunnen. In 1792 op kosten van de

stad Middelburg uitgediept zijnde, slikte het ras weder aan, en werd daardoor onbruikbaar voor de visschers van Arnemuiden en voor de societeit van de zaagmolens, waarom het in 1818 op nieuw uitgediept, van een bekwaam sas en eenen dijk werd voorzien, die het eil. Walcheren met St. Joosland aaneenvoegde, met oogmerk om het alzoo, door schuring, diep te houden.

ARNERMUIDERZAND, voorm. zandplaat, prov. *Zeeland.* Zie ARNEMUIDERZAND.

ARNHEM, kw., prov. *Gelderland*, palende N. aan de prov. Overijssel, O. aan dezelfde prov. en het kw. Zutphen, Z. aan het kw. Tiel en voor een klein gedeelte aan de Pruissische prov. Rijnland, W. aan de prov. Utrecht en N. W. aan de Zuiderzee.

Het bevat 6 steden, als: Arnhem, Harderwijk, Wageningen, Hattem, Elburg en Nijkerk, en 5 districten, als: Over-Veluwe, Midden-Veluwe, Neder-Veluwe, Veluwe-Zoom en Zevenaar, en telt ruim 74,000 inw.

ARNHEM, arr. prov. *Gelderland*, dat denzelfden omvang heeft als het kw. van dien naam. Het is verdeeld in de volgende 7 kant.: Arnhem, Zevenaar, Wageningen, Nijkerk, Elburg, Apeldoorn en Harderwijk.

ARNHEM, kant., prov. *Gelderland*, arr. *Arnhem*; palende N. en O. aan het kant. Velp, Z. aan den Rijn, die het van het kant. Huissen scheidt en W. aan het kant. Wageningen. Het bevat de gem. Arnhem, Reeden en Rozendaal, en daarin 19,500 inw.

ARNHEM, klass., prov. *Gelderland*, verdeeld in de volgende 3 ringen: Arnhem, Wageningen en Apeldoorn. Zij bevat 25 gem. met 29 kerken, die door 30 Predikanten bediend worden, en ongeveer 34,000 ziel. tellen.

ARNHEM, kerk. ring, prov. *Gelderland*, klass. van *Arnhem*. Hij telt ruim 11,000 ziel. in de volgende 7 gem.: Arnhem, Elkum, Oosterbeek, Reeden, Roozendaal, Spankeren-en-Dieren en Velp, en heeft 9 kerken, die door 11 Predikanten bediend worden.

ARNHEM, gem. op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en kant. *Arnhem* (1 m. k., 1 s. d.); palende N. en O. aan de gem. Reeden, Z. aan den Rijn, die haar van de gem. Elst scheidt, en W. aan de gem. Renkum.

Zij bevat, behalve de stad Arnhem, nog de buursch. de Klingelbeek, en de landgoederen: Gelders-Spijker, Hulkestein, den Brink, Mariendaal, de Klingelbeek, Sterrenberg, Heijenoord, Lichtenbeek, Bakenberg, de Waterberg, Zijpendal, Sonsbeek, Presikhaaf, Klarenbeek en Angerestein.

Deze gem. telt ongeveer 14,500 inw., die belangrijken expeditiehandel hebben op Duitschland, en van daar terug op Amersfoort, Utrecht, Rotterdam, Amsterdam enz., welke gedeeltelijk met wagens, maar grootendeels te scheep, gedreven wordt, waartoe de ruime, vierkante haven aan den Rijnkant, door hare groote geschiktheid tot berging van schepen, uitmuntende gelegenheid aanbiedt. Bovendien is er een aanzienlijke handel in granen en andere waren, die binnen de stad te koop gebragt, en van daar naar onderscheiden omliggende plaatsen verzonden worden. Ook heeft men er sommige fabrijken, als: 1 pottenbakkerij; 1 zeepziederij; olie- en runmolens; 1 wollenstoffen-

fabrijk, ter wering van bedelarij; eene in 1834 buiten de stad opgerigte katoenfabrijk; wolkammerijen,-spinnerijen en -verwerijen.

De stad ARNHEM, oudtijds ARNEM, en in het latijn ARNHEMIA geheeten, is de hoofdst. der prov. *Gelderland*, eene arr. en kant. hoofdplaats, de zetel van een provinciaal geregtshof, van eene arrondissementsregtbank, die tevens eene regtbank van koophandel is, en van een kantonsgerigt. Zij ligt 12 u. Z. van Zwolle, 8½ u. W. van Deventer, 5½ u. Z. W. van Zutphen, 3 u. N. van Nijmegen, 12½ u. N. O. van s' Hertogenbosch, 8 u. O. ten N. van Tiel en 12 u. Z. O. van Utrecht, op 51° 58′ 46″ N. B., 23° 34′ 30″ O. L. De stad is in de gedaante van eene halve maan gebouwd, aan den regteroever van den Rijn, nagenoeg ¼ u. van de plaats, waar de IJssel haar verlaat. Over eerstgenoemde rivier ligt hier eene schipbrug, die de gemeenschap tusschen ARNHEM en de Betuwe veel bevordert. Wegens het gevaar, waaraan zij door den ijsgang bloot staat, worden de schepen dezer brug in den winter weggenomen, en in de haven geborgen.

De landstreek rondom de stad is bij uitstek bekoorlijk, en men ademt er eene zeer gezonde lucht in. Ten N. verheffen zich eenige hei- en boschachtige heuvelen, die de laag gelegen stad tegen de gure noordenwinden beschermen. Ten Z. wordt zij van den Rijnstroom bespoeld. Aan de N. W. zijde ziet men eenen verheven' zandberg. Ten O. en Z. liggen welige weiden, en van alle zijden is zij door landgoederen, lusthuizen en speeltuinen omgeven; terwijl twee beken, een half uur ten N. der stad ontspringende, hare grachten van water voorzien, van welke de St. Jansbeek door de stad loopt, en zich vervolgens in den Rijn stort. De oorsprong van den naam der stad is onzeker; eenigen willen, dat het eene verkorting zij van ARENDSHEIM of ARNOUDSHEIM, dat is woning of verblijf van AREND (ARNOLDI-VILLA), zonder optegeven, welke AREND aldaar zijn verblijf zoude gehad hebben, en welke alzoo de oorzaak harer stichting geweest zij. Anderen beweeren, dat zij ARNHEM of ARNEM genoemd zij naar de arenden, in vroeger tijd hier gevonden wordende. Het gevoelen, als of hier het ARENACUM, waarvan TACITUS spreekt, zoude te vinden zijn, wordt door den geleerden W. A. VAN SPAAN, verdedigd (1).

ARNHEM is eene zeer oude plaats, die reeds in de 10de eeuw vermeld wordt, maar toen zeker geene stedelijke regten had. Men wil, dat reeds, kort na de eerste invoering van het Christendom hier te lande, te dezer plaatse eene kerk gestaan hebbe. In eenen openen brief van het jaar 997, gegeven door Keizer OTTO III, wordt de plaats onder verscheidene dorpen genoemd, en voor de helft aan het klooster te Elten geschonken; deze brief is, in het jaar 1129 of 1134, door Keizer LOTHARIUS bevestigd geworden. ARNHEM kreeg zijne eerste stedelijke regten van OTTO, Graaf *van Gelre*, in het jaar 1233; zijn zoon Graaf REINALD I, vernieuwde die in 1322. Denkelijk werd de stad omstreeks dien tijd ook met muren omringd. In de 14de eeuw moet het eene aanzienlijke koopstad geweest zijn, want in 1343 was zij in het hanzeverbond opgenomen.

ARNHEM had vroeger vijf poorten, als: de St. Janspoort en de Rijnpoort ten W.; de Velperpoort ten N.; de Sabels-

---

(1) Zie 's mans Oordeelkundige Inleiding tot de Historie van Gelderland, D. III, bl. 39-56.

poort of St. Eusebinspoort, bij verkorting ook wel de Sebispoort geheeten, ten O.; de Nieuwe Waterpoort ten Z. Deze laatste is echter reeds in het begin der vorige eeuw toegemetseld. De St. Janspoort, die de fraaiste van alle, en in het jaar 1537 door Hertog Karel, op kosten van de Arnhemsche burgerij, met een rondeel en vast bolwerk versterkt was, is, even als de Rijn- en Velperpoorten, afgebroken, en thans door een fraai ijzerenhek vervangen. Tusschen de St. Jans- en Velperpoorten, had Hertog Karel den Gelderschen toren gesticht, die later is afgebroken en reeds vóór meer dan eene eeuw geheel verdwenen was. In het begin van den Spaanschen oorlog, werd Arnhem met onderscheidene bolwerken bevestigd, en in 1623 door Prins Maurits nog meerder versterkt, met eene reduit, die hij aan de Sabelspoort deed opwerpen, en met drie voorname bolwerken langs den Rijn. De beroemde Vestingbouwkundige Menno van Koehoorn, heeft almede het zijne bijgedragen om deze stad te versterken, daar hij, in het jaar 1702, haar door onderscheidene vestingwerken omringde, onder welke een tamelijk veruitgestrekt retranchement, bestaande uit vier aarden lunetten met eenen bedekten weg. Toen later de bedekte weg en contregardes, tusschen de Sabels- en Velperpoorten, vervallen waren, zijn die in het jaar 1728 weder hersteld, als wanneer men eenen nieuwen bedekten weg, van de Velperpoort af tot aan den Rijn toe, en verscheiden contregardes, met watergrachten omringd, aangelegd, en daarin eenige wachthuizen gebouwd heeft. Omdat de stad van de nabij zijnde hoogten, op meer dan eene plaats kan beschoten worden, was reeds onder de regering van Koning Lodewijk besloten Arnhem te ontmantelen; de vestingwerken werden toen aan de stad afgestaan, waarop men die begon te slechten en tot wandelingen aan te leggen, hetwelk onder de regering van onzen tegenwoordigen Koning, Willem I, op de fraaiste wijze voltooid is.

Arnhem is tegenwoordig zeer welvarende. De gestadige doortogt en de veelvuldige bezoeken van vreemdelingen, die des zomers derwaarts komen, om de fraaije omstreken te bezigtigen, geven aan de stad veel vertier en levendigheid. Ook wordt zij steeds meer en meer uitgelegd, en men ziet, langs de wallen, de singels en in de voorsteden, eene menigte nieuwe huizen oprijzen. Zoo is tusschen den Rijn en de St. Janspoort, langs de binnenzijde van de gracht, eene fraaije rij geheel nieuwe huizen gebouwd, de Jans-Singel geheeten. De verbeteringen ter wederzijde van de Velperpoort zijn nog belangrijker, inzonderheid aan de regterzijde, waar men vele fraaije huizen rondom een plein heeft opgetrokken. Hoewel de stad van binnen nog een oud en onregelmatig aanzien heeft, wint zij toch sedert eenige jaren veel in verfraaijing, zoodat men het oude spreekwoord: *de Veluwe is een vale kleed met eenen fluweelen rand,* thans wel op de stad Arnhem zoude kunnen toepassen. Binnen hare muren telt zij 1700 huizen en ruim 10,000 inw. Haar omtrek is ruim ½ u. groot.

Het gebouw, dat tot 1830 tot Stadhuis diende, bestond reeds in 1390, en is van tijd tot tijd vernieuwd en vergroot. Zoo werd, in 1447, onder anderen de oude toren door eenen nieuwen vervangen, en daarin eene klok, zwaar 856 ponden, gehangen; in het jaar 1540 werd de linkervleugel er aan gebouwd, en in 1591 het nog naast het stadhuis staande en inwendig daarmede gemeenschap hebbende gebouw opgetrokken, om tot eene vergaderplaats van de Gedeputeerde Staten des Veluwschen kwartiers te dienen. De voorgevel van dit stadhuis is in den Gothischen smaak opgetrokken. In eene kamer zag men

boven den schoorsteen voorheen het levensgroote afbeeldsel van George I, Koning van Grootbrittanje, door dien Vorst aan de stad ten geschenke gegeven, voor het doen aanhouden van den beruchten Zweedschen Baron von Görtz, het hoofd eener zamenzwering, ten behoeve des Pretendenten naar den Engelschen troon, die, den 20 Februarij 1717, op zijne vlugt uit 's Gravenhage naar Duitschland, hier ter stede, door den vermaarden Willem Vleertman, achterhaald zijnde, tot den 31 Julij daaraanvolgende op deze kamer in hechtenis zat, waarnaar dit vertrek, tot heden toe, nog de Gortzekamer genoemd wordt. In 1634 had men reeds het plan gevormd, om dit gebouw door een ander te doen vervangen. Niettegenstaande de teekeningen daartoe reeds vervaardigd waren door Barthel van Bussem, een bouwmeester, die daarvoor opzettelijk uit 's Gravenhage was overgekomen, bleef het werk nogtans steken. Intusschen geraakte dit gebouw langs hoe meer in verval, zoodat men, reeds voor een aantal jaren, voorzigtigheidshalve genoodzaakt was, het torentje af te breken. In 1830 werd het zoogenaamde Duivelshuis door de stad aangekocht, en tot een Stadhuis verbouwd. Dit huis was omstreeks het einde der 15de eeuw, door den vermaarden krijgsoverste Maarten van Rossem, opgetrokken, en vertoonde in den witten voorgevel bijna tallooze afbeeldsels van menschelijke gedaanten, sommige met bokspooten, als saters, anderen als gewapende mannen, van vele echter niets dan het hoofd. Men heeft evenwel eenige reeds in 1826 weggenomen. Thans zijn nog alleen de hoofden en borstbeelden boven de ramen der eerste en tweede verdieping aanwezig; zijnde, bij de herbouwing tot een stadhuis, de voorgevel veel vereenvoudigd en geel bepleisterd, doch in het oog van hoogschatters der oude gedenkstukken zeer verminderd. Het voormalige stadhuis, waarin nog de zittingen van het hof van assises en der regtbank van eersten aanleg gehouden worden, zal, als het in aanbouw zijnde paleis, waar het provinciaal geregtshof zijne zittingen zal houden, voltooid is, worden afgebroken.

Het uitmuntend nieuw opgebouwd Gouvernementshuis staat op de plaats, waar vroeger het gebouw stond, dat het Hof van Gelre geheeten werd, omdat het ten gewoonen verblijve voor de Hertogen van Gelderland verstrekte. Nadat Gelderland, even als de overige Nederlanden, onder het bewind van Keizer Karel V was gekomen, en dit gewest, in zijnen naam, door Stadhouders werd bestuurd, kreeg het den naam van Stadhoudershof, welken naam het weder met dien van Prinsenhof verwisselde, toen de Prinsen van Oranje Stadhouders werden. Het was een groot oud gebouw, waarvan reeds in 1404 melding wordt gemaakt, en waaraan in 1547 een vleugel gebouwd werd, naar het gebruik, dat men er van maakte, de Kaatsbaan genaamd, die door de Geldersche Ridderschap met de grootste geestdrift bezocht werd, en ten gerieve van Maurits, Prins *van Oranje*, met een dak werd voorzien. In het jaar 1589 vloog het hof, door een ongeluk met buskruid, gedeeltelijk in de lucht, waarbij onder anderen Adolf, Graaf *van Nieuwenaar en Meurs*, en Stadhouder van Gelderland, zoodanig gekwetst werd, dat hij eenige dagen later overleed. Eerst in 1649 werd het gebouw op 's lands kosten weder hersteld, en met onderscheidene vertrekken vermeerderd. Het hoofdgebouw werd in de jaren 1803 en 1804 afgebroken, en in plaats daarvan een nieuw gebouw, zijnde het tegenwoordige Gouvernementshuis, opgetrokken, terwijl, in 1819, de Kaatsbaan en de daaraan gebouwde hoofdwacht, mede werden afgebroken, om dit gebouw te vergrooten. In

1837 is het anderwerf aanmerkelijk vergroot, en daarin eene fraaije zaal voor de zittingen der Provinciale Staten gebouwd. Tegen over dit gebouw staat een fraai huis, dat mede aan de provincie toebehoort, en tot woning van den Gouverneur dient.

Het Oude Hof was een deftig gebouw, dat in het jaar 1602 door de Staten van Gelderland gekocht en vereerd werd aan Lodewijk, Grave *Thoe Nassau-Katzenelbogen*, waardoor het den naam van Hof van Nassau bekwam. In het jaar 1614 werd het zoo aanmerkelijk verbouwd door Ernst Kasimir, Graaf *von Nassau*, dat deze door sommigen als de stichter wordt opgegeven. Het werd, den 23 Februarij 1648, door de stad, die het van Willem Frederik, Grave *Thoe Nassau-Katzenelbogen* moet gekocht hebben, aan de Staten der Provincie, tegen de Oude Kanselarij, in ruil afgestaan, en diende toen tot eene vergaderplaats voor de Raden van het Vorstendom Gelderland en het Graafschap Zutphen, alsmede voor de Rekenmeesters, terwijl in het jaar 1711 verscheidene plaatsen in dit gebouw tot gevangenissen bekwaam gemaakt werden In het jaar 1811 veranderde het weder van bestemming, en werd toen voor de verschillende kamers der Regtbank van eersten aanleg ingerigt, doch in het jaar 1837 is het grootendeels afgebroken, en heeft men een' aanvang gemaakt, om daar ter plaatse een prachtig paleis voor het Provinciaal Geregtshof te stichten, dat met twee vleugels en met kolommen in den voorgevel prijken zal.

Het Provinciaal Tuchthuis, tot welks bouwing men in 1710 besloot, werd op den grond van den moestuin van het voormalige Agnietenklooster, volgens het plan en onder het opzigt van den Ordinaris Landmeter-Provinciaal en Architect, J. van den Heuvel, gebouwd, terwijl de beelden, die boven de poort van dit gebouw gezeten hebben, door Johannes Rendels vervaardigd werden. In het jaar 1826 werd dit Tuchthuis met het Verbeterhuis, dat daarachter tegen den Stadswal stond, tot één ligchaam vereenigd, en, onder het beheer van éénen Cipier, tot een Huis van burgerlijke en militaire verzekering ingerigt; hebbende men ten dien tijde de bovenvermelde beelden weggenomen. In 1837 werd het anderwerf herbouwd en vergroot, zoodat er nu, zonder opeenstapeling, 200 gevangenen kunnen worden geplaatst.

In datzelfde jaar, is men begonnen eene geheel nieuwe fraaije Kazerne aan den Stadswal te bouwen, die nu zoo goed als gereed is, en 2000 man zal kunnen bevatten.

De Nieuwe waag werd ten jare 1761 in eenen uitmuntenden smaak gebouwd op een erf, waarop in 1740 een huis was ingestort.

De voormalige Vleeschhal, die sinds onheugelijke tijden niet meer tot dat einde gebruikt is, dient thans tot pakhuis.

Er is voor eenige jaren, op den Wal bij de Sabelspoort, eene geheel nieuwe Vischmarkt gebouwd, waartoe tot dus verre een gedeelte van de Oude markt was ingerigt. Behalve deze ruime markt, heeft men hier nog twee andere openbare plaatsen, de Korenmarkt en het St. Walburgsplein, welke laatste met eene dubbele rij lindeboomen beplant is, en tot paradeplaats voor het garnizoen dient. 's Jaarlijks wordt te Arnhem eene vrijmarkt gehouden, die den eersten woensdag na halfvasten eenen aanvang neemt en 14 dagen duurt, alsmede eene kermis, die den 26 Augustus invalt en 8 dagen duurt. Behalve deze markten, houdt men er ook jaarlijks

twee paardenmarkten, den eersten op den laatsten dag van de vrijmarkt en den tweeden op den vierden Donderdag in October, en 10 beestenmarkten, als den 3den en 4den Vrijdag in April, den 1sten en 2den Vrijdag in Mei, den 3den en 4den Maandag in October, en de vier eerste Maandagen in November; alsmede twee wekelijksche markten, des Dingsdags en Vrijdags, van welke de laatste de voornaamste is.

De Herv. gem. te Arnhem, die tot de klassis en ring van *Arnhem* behoort en 6100 zielen telt, heeft een vrij beroep in de bij haar ontstaande vacaturen. In het jaar 1578 is men te Arnhem begonnen, onder begunstiging van Graaf Jan van Nassau, Stadhouder van Gelderland, de leer der Hervorming te prediken, en nog ten zelfden jare vinden wij, als eersten vasten Predikant alhier, vermeld Johannes Fontanus. Thans zijn er vijf Predikanten, die in twee kerken, de Groote of St. Eusebiuskerk en de St. Catharijne- of Gasthuiskerk, dienst doen. Vóór het jaar 1452 stond ter plaats, waar nu de Groote of St. Eusebiuskerk gevonden wordt, eene andere aan den H. Martinus toegeheiligd, en diensvolgens de St. Maartenskerk geheeten. Voorts werd, in het midden der 15de eeuw de tegenwoordige kerk gebouwd, zijnde de eerste steen daaraan gelegd in 1452, door Arnold Hertog *van Gelderland*, wordende toen toegewijd aan den H. Eusebius, die in het jaar 310 den pausselijken stoel beklom, en wiens reliquiën derwaarts uit de abdij van Pruim werden overgebragt. Deze kerk, zijnde een net en hoog gebouw, praalt met eenen dikken en sierlijken toren, die, in het jaar 1650, 31 voet of 9 ell. 7 palm 4 duim, en in het jaar 1651 nog meer, is verhoogd, zoodat nu de bol, waarin het kruis staat, 283 voet of 88 ell. 8 palm. 6 duim. boven den beganen grond en de haan 8 à 10 voet, omtrent 2 ell. 5 palm. à 3 ell., hooger is. In dien toren hangt een fraai uur- en speelwerk, hetwelk door den beroemden Hemoni gegoten is, en voor een der beste en grootste klokkenspelen van ons Vaderland gehouden wordt. Op Pinkstermaandag van het jaar 1732 sloeg, onder de predikatie, de bliksem in den toren, maar de brand, die in het eerste zeer hevig was, werd nog gelukkig gebluscht. Nogmaals sloeg de bliksem in dezen toren op den 17 Februarij 1737; dit maal echter zonder schade aan te rigten. In later, zelfs in onzen tijd, is deze toren nog menigmaal door den bliksem getroffen geworden, hetwelk de reden is geweest, dat men dien van eenen afleider heeft voorzien. Vóór de Hervorming waren er 18 altaren in deze kerk; ook werd het feest van den H. Hieronymus hier, destijds, statig gevierd. De pastorij werd toen altijd bediend door eenen Geestelijke uit de abdij van Pruim, en de Pastoors werden door den Abt dier abdij en door de abdij zelve aangesteld. Behalve de Pastoors, waren er ten minste nog 14 Vicarissen, die hier dienst deden. Deze kerk is, in het jaar 1770, met een groot en uitmuntend orgel versierd, vervaardigd door Johan Michiel Wagener en zijnen broeder. Aldaar is, in het jaar 1538, onder eenen steen van wit albast begraven Karel van Egmond, de laatste Hertog *van Gelderland*. Op dezen steen is de Hertog levensgroot in het harnas afgebeeld; aan de vier hoeken van het graf zijn vier Leeuwen. Voorts zijn nog drie Kanseliers van Gelderland, als: Jodocus Sasbout, Elbertus Leoninus en Martijn Goris, alsmede de Luitenant-Admiraal Willem Josef Baron van Gendt, de Generaal van Pallandt en de geleerde Hendrik Cannegieter, in deze kerk begraven.

De St. Catharijne- of Gasthuis kerk, die, na de Reformatie, tot onderscheidene einde gebezigd was, is sedert eenige jaren weder tot

godsdienstig gebruik ingerigt, en dient thans niet slechts voor de Nederd. Herv., maar ook voor de Waalsche gem., die hier éénen Predikant heeft en 170 zielen telt.

Vóór dat deze laatste kerk bij de Herv. in gebruik was, hadden zij nog twee andere kerken, namelijk de St. Janskerk, en de Broerenkerk. Het oostelijke gedeelte der eerstgenoemde is door de Malthezer Ridders, benevens het kommandeurshuis, dat naast de kerk stond, gebouwd; men gelooft, dat het westelijke gedeelte, in de afgodische tijden, tot eenen Heidenschen tempel gediend had. Zij was van een zonderling maaksel, en werd, in het jaar 1425, door den fellen brand, die Arnhem toen teisterde, eenigzins geschonden, maar later veel fraaijer herbouwd en met eenen tweeden toren versierd. Deze kerk is echter afgebroken, en niet ver van de plaats, waar zij gestaan heeft, werd in het jaar 1837 eene nieuwe koepelkerk gebouwd, die bijna voltooid is, en wederom de St. Janskerk zal genaamd worden. De Broerenkerk, die voorheen de kerk van het Minderbroedersklooster geweest is, en later door de Waalsche Herv. gebruikt werd, terwijl de Nederd. Herv. daarin ook eens ter week dienst deden, is reeds vóór vele jaren afgebroken.

De Evang. Luth. hebben hier ook eene fraaije kerk, met een sierlijk orgel. De gem., die 640 ziel. telt, behoort tot den ring van *Utrecht*. De eerste godsdienstige bijeenkomst dier gezindte, van welke men hier melding gemaakt vindt, was eene avondmaalviering, die den 12 Maart 1643, ten huize van eenen boekdrukker op St. Walburg, plaats had. De gem. schijnt destijds reeds zeer talrijk geweest te zijn, daar toen aan meer dan 100 leden het H. Avondmaal, door eenen Predikant van Utrecht, werd uitgereikt. Zij hield echter hare bijeenkomsten nog in het geheim, daar de Overheid der stad de vrije uitoefening harer godsdienst volstrekt niet duldde, en meermalen de vergaderingen, welke, ondanks de geheimhouding, bekend werden, verstoren liet. De eerste grondleggers dezer gem. zijn vermoedelijk Duitschers geweest, die uit hun vaderland waren gevlugt, en hier eene schuilplaats hadden gezocht. Na den Munsterschen vrede, in 1648, verloor de gem. dan ook een aanzienlijk getal leden, die naar hunne verlatene haardsteden terug keerden. In hetzelfde jaar werd Michael Rappius, als eerste vaste Predikant, beroepen, op raad en door bemiddeling van zekeren Baron van Pallandt, Erfmaarschalk van het hertogdom Kleef. Van dien tijd af is de gem., ofschoon nog lang van den kant der Regering, weinig begunstigd, hetgeen zelfs den volgenden Predikant Hoppius bewoog, om tot de Herv. over te gaan, onafgebroken door eigene Predikanten bediend geworden.

De R. K., wier getal 6400 beloopt, hebben hier eene statie, met twee kerken, zijnde de St. Walburgskerk en de Kerk in de Varkensstraat. De St. Walburgskerk, die in het jaar 1421 werd ingewijd, is gesticht door een kapittel van Kanonniken, dat voorheen in de stad Tiel door Walger, Graaf *van Teisterbant*, opgerigt was, maar in het jaar 1328 zich genoodzaakt zag, die stad te verlaten, en alzoo te Arnhem eene schuilplaats vond. Dit kapittel heeft van ouds rijke prebenden en eene zeer vermaarde proostdij gehad, zijnde, onder anderen, de geschiedschrijvers Willem Heda, Pontus Heuterus en Johan Baptista Grammaye aldaar Proosten geweest. Ook beweerde men, dat Graaf Reinoud een aanzienlijk gedeelte van 's Heeren kruis uit Doodenweert herwaarts had laten overbrengen, en aan deze kerk vereerd. Na de Kerkhervorming werd het gebouw tot een Lands-arsenaal en later tevens tot een Stadsma-

gazijn gebruikt. In het jaar 1810 gaf Koning LODEWIJK het aan de R. K. gemeente terug, waardoor het tot zijne aanvankelijke bestemming wederkeerde. Thans is deze kerk, die met twee evengelijke torens prijkt, en in welke de dienst door eenen Pastoor en twee Kapellanen verrigt wordt, zeer doelmatig tot haar tegenwoordig gebruik ingerigt. De R. K. kerk in de Varkensstraat, welke aan den H. EUSEBIUS is toegewijd, levert niets bijzonders te vermelden op; zij wordt door eenen Kapellaan bediend.

Onder de liefdadige gestichten en inrigtingen noemen wij eerst: het St. Catharijne Gasthuis, dat in het jaar 1306, door Graaf REINOUD I, gesticht werd, uit de vereeniging van twee verschillende gasthuizen, waarvan het eene reeds in het jaar 1226 bestond, en het andere kort te voren, door zijne zuster MARIA, was opgerigt. Dit gasthuis werd in het jaar 1636 uit de Bakkerstraat, waar het eerst stond, in het gewezen Agnieten-klooster overgebragt, terwijl het gebouw in de Bakkerstraat, dat geheel vervallen was, ten behoeve van de stad bij gedeelten aan partikulieren verkocht werd. Het tegenwoordige gasthuis heeft verscheidene ruime vertrekken, en strekt om er oude burgers te onderhouden, en krankzinnigen te huisvesten; sommige lieden kochten er voorheen hunne kost. Voorts heeft men hier het St. Nikolaashospitaal, welks inkomsten voornamelijk tot onderhoud van behoeftigen gebruikt worden; het Burgerweeshuis, en het Nieuwe Weeshuis, grootendeels door den vermaarden Hopman JAKOB DE WILD gesticht; twee Weduwenhuizen; eene Stads-Apotheek, in 1836, onder het toezigt van het algemeen armbestuur, opgerigt; eene Militaire ziekenzaal, in het voorm. St. Antonie- of Leprozen-gasthuis, waarvan de fondsen thans onder toezigt van het algemeen armbestuur beheerd worden. Vroeger had men hier nog het St. Pieters-gasthuis, welks fondsen mede onder toezigt van het algemeen armbestuur worden beheerd, terwijl het gebouw tot woning van partikulieren dient, en eene Onderlinge Brandwaarborgmaatschappij.

Tot de wetenschappelijke inrigtingen behooren: de Latijnsche school, in een groot gedeelte van het oude Minderbroedersklooster gevestigd, die ongeveer 20 leerlingen telt, aan welke door eenen Rector en eenen Conrector onderwijs gegeven wordt; eene Stads Fransche en Nederduitsche school, met ruim 50 leerlingen; een departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat sedert den 15 December 1809 bestaat, ruim 180 leden telt, en in het jaar 1828 eene Tusschenschool heeft opgerigt, in welke aan ruim 400 kindereren onderwijs wordt gegeven; eene Stads Leer- en Spinschool, die thans door 530 leerlingen bezocht wordt, en waaraan 1 Hoofdonderwijzer, 2 Ondermeesters en 3 Hulponderwijzers verbonden zijn; het Teeken- en bouwkundig genootschap, onder de zinspreuk: *Kunstoefening*, hebbende 6 Directeuren, ongeveer 80 contribuerende leden, en eene teeken- en bouwkundige school, bij welke 5 onderwijzers geplaatst zijn, die aan ongeveer 160 jonge lieden les geven in de teeken-, bouw- en wiskunde, onder welke leerlingen vele minvermogende zijn, die het onderwijs kosteloos genieten, terwijl, volgens den uitersten wil van den voormaligen Protector van dit genootschap, den Admiraal VAN KINSBERGEN, jaarlijks zilveren medailles aan de meest gevorderden worden uitgereikt; het Natuur- en Letterkundig genootschap: *Prodesse conamur*, dat in het jaar 1792 is opgerigt, een bijzonder fraai kabinet heeft en 50 leden telt; het Letterkundig genootschap:

Tot Nut en Vergenoegen, opgerigt den 16 Maart 1824, met bepaling van niet meer dan 25 leden aan te nemen, welk getal steeds aangevuld blijft; een Genootschap, ten doel hebbende, om de leden gelegenheid te geven, tot beoefening der Wiskunde, onder de zinspreuk: *Vermeerdering van kennis is ons doel*, zamengesteld uit 22 werkende en 24 honoraire leden; en 8 scholen.

Onder de vermaarde mannen, waarop ARNHEM roem draagt, verdienen melding, de Godgeleerden: GODEFRIDUS VAN ARNHEM, de 31ste Abt van Aduard † 1574; CAROLUS GALLUS, geb. 1550 † 1616, Hoogleeraar aan de hoogeschool te Leyden; GYSBERTUS SCHEVICKHAVEN, Biechtvader van FERDINAND II, Koning *van Bohemen en Hongarijen*, die in 1619 een werk over de *Aller-heyligste Goddelijke Dryvoudigheid* heeft doen drukken, en HENRIK GERARD CANNEGIETER, Predikant te Bolsward, die door zijne godgeleerde schriften bekend is; de Regtsgeleerden: REINIER TENGNAGEL, Hoogleeraar in de Regten aan de hoogeschool te Leuven; FREDERIK VAN DEN SANDE, Raadsheer en Fiskaal van Gelder en Zutphen, geb. 1577 † 1617, bekend als schrijver van twee regtsgeleerde werken; LAMBERTUS GORIS † 20 Junij 1651, na zich door onderscheidene werken te hebben beroemd gemaakt; CORNELIS VAN ECK † 1732, na eerst aan de hoogeschool te Franeker, en later te Utrecht, Hoogleeraar in de Regten te zijn geweest; HERMAN CANNEGIETER, geb. 1723 † 1804, Hoogleeraar eerst in het burgerlijke en later in het Natuur- en Volkenregt te Franeker; diens broeder JOANNES CANNEGIETER, Hoogleeraar in de regtsgeleerdheid, aan de hoogeschool te Groningen † 1806; en JONAS DANIEL MEYER, geb. 15 Sept. 1780 † 6 Dec. 1834, vooral beroemd als schrijver van het werk: *Esprit des Institutions Judiciaires* (Geest der regterlijke instellingen); de Wiskundige GERARD WIJNEN, geb. 1648 † 29 Mei 1722, als Hoogleeraar in de Wijsbegeerte aan de hoogeschool te Harderwijk; de Geschiedkundigen: HENRICUS AQUILIUS, wiens eigenlijke naam was HENDRIK ARENTS of ARNTS, en die in 1566 eene korte kronijk van Gelderland in het licht gaf; GERARDUS VAN BREUCKELAER of BROECKELAER, † 1602; CHRISTOPHORUS BROUWER, geb. 1559 † 1671, een geleerd Jesuit en schrijver van de *Antiquitates Fuldenses* (Fuldasche oudheden), de *Antiquitates Trevirenses* (Triersche oudheden) en andere werken; JOHAN VAN DEN SANDE, die een vervolg op de *Nederlandsche oorlogen* van zijnen oom EVERARD VAN REYD schreef, en in 1638 als oudste Raad in het hof van Friesland †, na zich ook door regtsgeleerde werken te hebben bekend gemaakt; en AREND VAN SLICHTENHORST, die, in 1654, de *Historiae Geldricae Libri XIV* (de Geldersche geschiedenis in veertien boeken) van PONTANUS, in het Nederduitsch vertaald en vermeerderd, uitgaf; de Latijnsche taalgeleerden: THEODORUS MARSILIUS, geb. 1548 † 1617, na eerst Hoogleeraar in de welsprekendheid bij het collegie *des Grassins* te Parijs en later Lector aan het collegie van Frankrijk te zijn geweest; THEODORUS RYCKE; OTTO ARNTZENIUS, geb. 1703 † 1763, die eene goede uitgave van DIONYSIUS CATO heeft geleverd; en CORNELIUS BOONZAIJER, geb. 1755 † 8 Jan. 1792, als Rector der Latijnsche scholen te Gorinchem; de Kunstschilders: WEMMER NOOT, die in 1670 geboren was, en in het voorstellen van doorzigtkundige onderwerpen en het nabootsen van beeldhouwwerk uitmuntte; GERRIT JAN VAN LEEUWEN, † 28 April 1825, die veel roem als bloem- en fruitschilder behaalde; en ANTOON SMINCK PITLOO, geb. 1790 † 1837, aan de cholera, te Napels, waar hij Directeur der akademie van beeldende kunsten was.

ARNHEM heeft meer dan eens veel door brand geleden, als in het jaar 1364, toen een groot gedeelte der stad in de asch werd gelegd, waarom aan de burgerij, tot vergoeding van schade, het *Arnhemmerbroek* geschonken werd; en in het jaar 1411, als wanneer de stad bijna geheel door het vuur werd verteerd. In het jaar 1419 was er tweemaal brand. De eerste reis werden 200 en de tweede 300 huizen eene prooi der vlammen, en in het jaar 1425 onderging de stad nogmaals een dergelijk lot.

In het jaar 1282 verkreeg REINALD, Graaf *van Gelder*, van Keizer RUDOLF VAN HABSBURG, het voorregt, om stukken ter waarde van sterlingsche denariën, in de stad ARNHEM te mogen slaan. Dezelfde keizer RUDOLF heeft, toen hij dit privilegie bevestigde, daarbij gevoegd, dat hij de munt van ARNHEM, naar zijn welgevallen, naar *Roermonde* of *Harderwijk*, en van daar wederom naar ARNHEM, zoude mogen verplaatsen.

Gedurende de twisten tusschen de Heekerens en Bronkhorsten, die omstreeks 1350 een begin genomen hadden, werd ARNHEM in 1372 door de Heekerens, onder hun opperhoofd, den Graaf VAN BLOIS, ingenomen, wien het, door den ouden Vorst WILLEM VAN GULIK, die, als voogd over zijnen onmondigen zoon, aan het hoofd der Bronckhorsten stond, nog ten zelfden jare weder ontweldigd werd.

WILLEM VAN EGMOND, broeder van ARNOUD, Hertog *van Gelder*, verzekerde zich, in het jaar 1467, van ARNHEM, ten einde die stad voor zijnen broeder, die destijds door zijnen zoon ADOLF, op het kasteel te Buren, gevangen gezet was, in te houden. ADOLF belegerde terstond hierop de stad, maar zag, na verloop van veertien dagen, zich genoodzaakt het beleg op te breken.

KAREL *de Stoute*, Hertog *van Bourgondië*, aan wien ARNOUD het Hertogdom Gelder en het graafschap Zutphen, ten overstaan van zijnen broeder WILLEM VAN EGMOND, JAN, Vorst *van Kleef*, en anderen, voor eene som van 92,000 rijnsguldens verpand had, maakte zich in het volgende jaar meester van ARNHEM, welke stad hem eene som van 90,000 rijnsguldens moest opbrengen, terwijl hij bovendien het raadhuis van alle oude schriften beroofde, welke hij naar het slot te Vilvoorden liet overbrengen. Twintig jaren later, namelijk in het jaar 1492, was ARNHEM eene der eerste steden van Gelderland, die den wettigen Landvorst KAREL VAN EGMOND, Hertog *van Gelder*, den zoon van Hertog ADOLF toevielen; maar in het jaar 1505 deed FILIPS *de Schoone*, Hertog *van Bourgondië*, de kleinzoon van KAREL *de Stoute*, hem den oorlog aan, en liet ARNHEM, zoodanig belegeren en bestormen, dat het zich ten laatste moest overgeven. Hertog KAREL VAN GELDER wist echter, in het jaar 1515, in stilte met eenig krijgsvolk binnen de stad te komen, waaruit hij de Bourgondiers verdreef, en hield zich sedert, tot aan zijnen dood, den 30 Junij 1538, te dier stede op Naderhand heeft ARNHEM, even als geheel Gelderland, na zich eerst onder de regering van WILLEM, Hertog *van Gulik*, begeven te hebben, voor de magt van Keizer KAREL V moeten bukken, door wiens bestel het hooge geregtshof van Gelderland, in het jaar 1543, te ARNHEM gevestigd werd, terwijl zijn zoon FILIPS II, Koning *van Spanje*, in het jaar 1559, deze stad ook tot eene vergaderplaats der vorstelijke rekenkamer benoemde.

Het is zeer opmerkelijk, dat de Spanjaarden, gedurende den tachtigjarigen oorlog, zich nimmer van deze belangrijke plaats hebben kunnen meester maken, zelfs niet, toen zij Deventer en Zutphen reeds onder hun geweld hadden. Zij hebben de Arnhemmers wel menigwerf met

eene belegering bedreigd, en getracht de stad door overrompeling in hunne magt te krijgen, maar altijd te vergeefs; hetwelk men, grootendeels, aan het voorzigtig beleid van den Graaf van Meurs mag toeschrijven. Toen die van Nijmegen en Doesburg de Hervormden uitgedreven, en zich met den Hertog van Parma, als Spaansch Gouverneur der Nederlanden, vereenigd hadden, heeft hij, ook zeer bekommerd voor Arnhem, waar de burgers geene Staatsche soldaten wilden innemen, in het geheim, eenig krijgsvolk voor de stad doen komen, de poort door list overweldigd en het Staatsche krijgsvolk er binnen gebragt.

Toen Lodewijk XIV, Koning *van Frankrijk*, ten jare 1672 ons Vaderland zoo plotseling op het lijf viel, bevond Arnhem zich in geen staat van verdediging. Sedert het jaar 1590 had men die stad wel versterkt, en in zoodanigen toestand gebragt, dat zij, in geval van belegering, eenen kloekmoedigen tegenweer zoude hebben kunnen bieden; maar, na den vrede met Spanje, in het jaar 1648 getroffen, had men echter de vestingwerken zoodanig laten vervallen, dat de stad geen aanval zoude hebben kunnen wederstaan. Bovendien weigerde de Regering, kort voor de aankomst der Franschen, Staatsche bezetting in te nemen; alhoewel zij ten laatste daarin bewilligde, op voorwaarde, dat alle de Officieren den eed aan haar zouden afleggen, hetwelk den 13 Junij 1672 plaats had, toen er twintig zwakke compagniën en eenige boeren binnentrokken. De bevelhebbers vonden de buitenwerken vol geboomte en plantsoen, de wallen vervallen, de contrescarp in geen staat van tegenweer, voorts alles rondom de stad met huizen omzet, en geene batterijen in behoorlijken staat, noch iets gereed. Zij verzochten spoedig herstel van dezen stand van zaken en dat de beplanting, huizen en hoven buiten de stad, mogten weggeruimd worden. Hierin verkoos de Regering echter niet te bewilligen, omdat de burgerij hierdoor meer dan twee tonnen schats schade zoude lijden, hetgeen ten gevolge had, dat er niet meer dan twee of drie huizen aan den Rijnmuur in brand werden gestoken. Middelerwijl kwam de Maarschalk de Turenne, die een gedeelte van het Fransche leger gebood, op Arnhem aantrekken, legde eene batterij tegen die stad aan, en deed haar door eenen trompetter, opeischen. De Officieren zonden dien trompetter dadelijk terug, met het antwoord, dat men zich tot het uiterste dacht te verweren, maar, nadat de stad ten tweeden male opgeeischt was, besloot de krijgsraad, aangezien zij van alle krijgsbehoeften ontbloot was, zoodat op de batterijen noch kruid, noch lood, noch kanonniers gevonden werden, den Kolonel Vaijenagen en den Kapitein Arnsaens, met eenige gecommitteerden uit de Regering, naar Koning Lodewijk af te vaardigen, aan wien men verzocht, bescherming des adels en des kwartiers van Arnhem, behoud van hunne privilegiën en van de Hervormde godsdienst, benevens meer andere dingen, die wel beloofd, maar kwalijk nagekomen werden. Den 16 Junij trokken nu de Franschen onder Louvois de stad binnen, en maakten de geheele bezetting gevangen. Nadat voorts de stad omstreeks twee jaren aan de geldafpersingen en baldadigheden van de Franschen had ten doel gestaan, werd zij, in Mei 1674, even als het geheele Vaderland, door deze lastige gasten verlaten, die nu begonnen te vreezen, dat hun de aftogt naar den Boven-Rijn mogt worden afgesneden.

In 1702 ontstond er, na het overlijden van den Erfstadhouder Willem III, te Arnhem, groote oneenigheid, veroorzaakt door de sterke drift der burgers, om zich in het bezit van hunne oude voorregten, wegens de vrije verkiezing der Stadsregering, hersteld te zien. De

oude Regenten, door den Stadhouder aangesteld, werden afgezet, men wierf soldaten, om de nieuwverkorene te handhaven, en men belegerde Wageningen, werwaarts de oude gevlugt waren; maar alles werd door eenige regimenten, van wege de Staten-Generaal gezonden, tot stilte gebragt.

Bij gelegenheid van de aanstelling van Willem IV tot Erfstadhouder, in het jaar 1748, was men hier ook zeer verdeeld; maar zoodra de Vorst tot dien post verheven was, geraakte men schielijk aan het bedaren.

In het jaar 1783 waren er te Arnhem eenige oproerige bewegingen ontstaan, doordien de Regering had goedgevonden, het oude kerkhof in de stad, bij de Groote kerk, aan eenen Jood, die een prachtig huis daaromtrent gebouwd had, af te staan, en eene nieuwe begraafplaats, met eenen behoorlijken muur omringd en van een ijzeren hek voorzien, buiten de stad aan te leggen. En nadat nu, op begeerte der misnoegde ingezetenen, het oude kerkhof weder hersteld was, werden juist een jaar later de oproerigheden weder hervat, onder voorwendsel, dat de daar rondom staande muur niet zoo hoog als te voren was, hetwelk het noodlottige gevolg had, dat, toen eene ronde uit de burgerij door eene patrouille der bezetting werd ontmoet, deze met elkander in gevecht geraakten, zoodat twee Officieren en eenige soldaten gekwetst werden, terwijl een grenadier sneuvelde. Toen echter op den volgenden dag de geheele bezetting onder de wapenen kwam, trokken de burgers af, waarop later eenige belhamels werden gevat, de hoofdaanvoerder gestraft, en alle bewegingen ophielden; maar, in het jaar 1786, ontstonden er weder oneenigheden tusschen de burgers en de krijgslieden der bezetting, welke laatsten de burgers zoodanig mishandelden, dat een burger er het leven bij inschoot. In het volgende jaar moest de stad op nieuw aan de baldadigheden der krijgslieden ten doel staan, die alstoen zes en twintig huizen plunderden, en hunnen bandeloozen moedwil niet beteugelden, vóór dat een der Burgemeesteren, de Baron van Spaen van Biljoen, van Prins Willem V, die zich destijds te Nijmegen bevond, eenen brief had weten te bekomen, waarbij den Bevelhebber der bezetting, bevolen werd, de plundering te stuiten. Het hoog misdadige gedrag der krijgslieden bleef echter ongestraft, terwijl de Arnhemsche burgers, als waren zij de beleedigende en strafbare partij in dezen geweest, zich de ontwapening moesten getroosten, toen, op last der Regering, alle wapenrusting werd opgehaald en op het stadhuis gebragt.

Op het vernemen van de vorderingen der Franschen en de nederlaag der vereenigde Keizerlijke en Hanoversche legers, in het jaar 1795, namen de Keizerlijke Generaals Alvinzy en Sporke voor, Arnhem tot het uiterste te verdedigen, maar naauwelijks hadden de Franschen, den 16 Januarij, eene batterij aan den overkant des Rijns opgeworpen, en eenige granaten van daar in de stad geworpen, of men ging den volgenden dag tot een verdrag over, waarbij de bezetting eerst krijgsgevangen, en vervolgens, op haar woord van eer, van niet tegen de Fransche Republiek te zullen dienen, ontslagen werd. De Fransche Officieren, die zich gedurende eenigen tijd in Arnhem onthielden, namen hunnen intrek bij de voornaamste ingezetenen; de gemeenen betrokken de huizen der burgers, die de stad verlaten hadden, wordende hun verder bij de minvermogende inwoners huisvesting verschaft. Om aan hen, die de ledig gelatene huizen betrokken hadden, potten, pannen, ketels en dergelijk keukengereedschap en huisnoodwendigheden te bezorgen, werden de burgers verzocht, hetgene zij van dien aard konden missen,

ten gebruike bij te zetten. De Franschen schreven tevens uit, dat, binnen acht en veertig uren, moesten bezorgd worden : 4000 jassen of rokken, even zoo veel paren schoenen, 10,000 bossen hooi, ieder van 15 pond, 10,000 bossen stroo en 2000 zakken haver. Men deed wat men kon, maar, daar de volvoering van de twee eerstgemelde eischen ondoenlijk was, maakte men daarop met den Generaal DE VEAVES eene schikking. Nu werd er, op voorstel van dien Generaal, te Arnhem een Committé revolutionnair opgerigt, door welks bewerking, onder opzigt des Franschen Generaals, de Stadsregering werd bedankt en eene Municipaliteit door de burgers aangesteld.

Bij het uitbarsten der omwenteling in het jaar 1813, bestond het garnizoen te ARNHEM alleen uit de garde van den Prefect, meestal Hollanders, en uit de Nationale garde, maar het werd omstreeks het midden der maand November versterkt, door omtrent 120 man van het korps *étrangers*, zijnde meest Pruissen, die, door de Franschen krijgsgevangen gemaakt zijnde, tot hunne dienst waren overgegaan; en later door eenige gens d'armes en een bataillon douaniers, die van Wezel, al vechtende met de Kozakken, over Nijmegen aankwamen, alsmede door twee bataillons voetvolk. Den 27 dier maand kwam er 's avonds tijding, dat de Hertog van Tarente (MACDONALD) met zijn gevolg, bestaande in onderscheidene Generaals, Aides-de-Camp, benevens twee divisien ruiterij en veel geschut, van Nijmegen herwaarts stond over te komen, om in deze stad zijn hoofdkwartier te vestigen. Hij kwam ook den volgenden morgen, doch nadat hij den staat van verdediging had opgenomen, keerde hij nog dienzelfden dag naar Nijmegen terug, waaruit men besloot, dat hij ARNHEM, welks vestingwerken, op last van Koning LODEWIJK, gedeeltelijk geslecht waren, niet geschikt oordeelde, om er zijn verblijf te nemen. Ten zelfden tijde voorzag hij nogtans den Bevelhebber van ARNHEM, den Generaal AMEY, van eenige zeer verzwakte bataillons voetvolk en een regiment ruiterij, alsmede van eenige stukken met de noodige kanonniers; 't welk alles de sterkte der bezetting op ongeveer 3500 man bragt. De gezegde Bevelhebber, vernomen hebbende, dat de Pruissen het dorp Oosterbeek, alsmede het Drielsche en Lexkesveer bezet hadden, besloot, den 29 November, tot eenen uitval ter verkenning, door een paar veldstukken gedekt, maar de hiertoe uitgezondene troepen kwamen met een aanmerkelijk verlies aan dooden en gekwetsten terug. Terwijl de burgerij zich nog steeds met geheime onderhandelingen tot een verdrag vleide, vernam men, tegen den middag van den volgenden dag, dat een talrijk leger der bondgenooten van alle kanten aanrukte, om de stad en de verschansingen buiten de Rijnpoort te bestormen, hetwelk weldra, door het meer en meer naderende gebulder van het kanon, bevestigd werd. In de grootste ontsteltenis zocht nu elk, om zich en de zijnen, zoo goed mogelijk, in kelders te beveiligen. Het onweder kwam ieder oogenblik nader, en reeds even na den middag was het vuur van kanonnen en musketten nabij de stad en op de wallen verschrikkelijk. De ingevallen granaten veroorzaakten brand op onderscheidene plaatsen, welke echter spoedig gebluscht werd. Na een woedend gevecht van ruim anderhalf uur werd de stad, nadat de poorten overweldigd en de muren met ladders beklommen waren, stormenderhand ingenomen. De Franschen, onder het geschreeuw om lijfsgenade, van straat tot straat vervolgd, poogden door de Rijnpoort, over de brug, naar Nijmegen te ontkomen, maar werden grootendeels over den kling gejaagd, doodgeschoten of gevangen genomen. Thans van

hunne eigenlijke vijanden verlost, haastten de burgers zich, om de overwinnaars als vrienden te begroeten, en hun de noodige verkwikking te bezorgen; desniettegenstaande konden eenige huizen de plundering der inrukkende Pruissen niet ontgaan; terwijl ook de nationale gardes, die men, om hunne montering, voor Franschen aanzag, in den beginne, jammerlijk mishandeld werden. Weldra echter maakte de Generaal Bulow een einde aan deze wanorde, door alle de troepen, bij trompetgeschal en trommelslag, in hunne gelederen te roepen, en hun alzoo de gelegenheid tot verdere plundering en het bedrijven van geweld te benemen. Verscheidene huizen waren door de houwitser-granaten zeer aanmerkelijk beschadigd; ook hadden de Franschen, vóór het bestormen van de stad, de Rijnbrug van onderen met vet en andere, spoedig vlamvattende, stoffen voorzien, ten einde, door het afbranden daarvan, in geval van nood, hunnen aftogt te dekken. Dit ontwerp werd ook gedeeltelijk ten uitvoer gebragt door diegenen van de bezetting, die het gevaar ontkomen waren; doch door den ijver der Pruissen, en de hulp der bruggeknechten, werd dit belangrijke eigendom der stad nog in tijds gered. De vlugtende Franschen werden door de ruiterij vervolgd, en nog velen hunner gedood of gevangen genomen; en alzoo was Arnhem, nog vóór het einde van November, aan het gedeeltelijk herstelde Nederland toegevoegd (1).

Het wapen van Arnhem is een zwarte dubbele arend op een blaauw veld.

ARNHEM, koffijplant. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de riv. *Cottica*, aan de regterhand in het opvaren; palende aan den verlaten grond Goed-Succes benedenwaarts, en de plant. Vlugt-en-Trouw opwaarts; 500 akk. groot, met 59 slaven.

ARNHEMIA, latijnsche naam van de stad Arnhem. Zie dat woord.

ARNHEMMER-BOSCH, voorm. bosch, op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, dat Arnhem aan de W., N. en O. zijde omgaf, en zich tot digt aan de poorten dier stad uitstrekte. Het is bij het hevige beleg, hetwelk Arnhem in het jaar 1505 van Filips *de Schoone*, Hertog van *Bourgondië*, moest doorstaan, grootendeels omgehouwen, en de grond later, zoo als nog, tot bouwland gebruikt.

ARNHEMMER-EN-VELPERBROEK, pold. op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, arr., kant., gem. en N. O. van *Arnhem*; langs de riv. den Rijn door eenen dijk, aan de andere zijde door de Veluwsche hoogten bepaald.

Deze pold., die, de publieke wegen en waterleidingen niet medegerekend, 759 bund. 7 v. r. 95 v. ell. groot is, diende oudtijds tot eene gemeene weide. Nadat de stad, in het jaar 1364, veel door eenen zwaren brand geleden had, werd het Arnhemmerbroek, ingevolge eene vergunning van Hertog Eduard, door Schepenen en Raad, tusschen de burgers, verdeeld. Door middel eener sluis wordt in den polder jaarlijks het vruchtbaarmakend winterwater binnengelaten. In het jaar 1836 zijn er vele kosten tot verbetering van den dijk van het Arnhemmerbroek aangewend.

ARNOLDI VILLA, naar eenigen willen, een oude naam van Arnhem. Zie dat woord.

---

(1) Hen, die verlangen iets meer omtrent Arnhem en hare omstreken te weten, verwijzen wij naar de Wandelingen in een gedeelte van Gelderland, van welk lezenswaardig werkje, dat wij aan de wel versneden pen van den Heer Archivarius van Gelderland, J. A. Nijhoff, te danken hebben, wij, bij de bewerking van dit art. den vijfden, in 1836 uitgekomen, druk geraadpleegd hebben.

ARNOUDSHEIM, volgens sommigen de eigenlijke naam der stad Arnhem. Zie dat woord.

AROCAROEA, kreek, in *Nederlandsch-Guiana*, in het Z. W. der kol. *Suriname*. Deze eenzame, overschaduwde kreek vloeit door een uitgestrekt onbewoond bosch, vereenigt de *Wayombokreek* met de *Nickeri*, en dient voor de binnenlandsche doorvaart van Paramaribo naar het benedendistrikt Nickerie.

AROE, Aru of Ru, vorst. in *Oost-Indië*, op de Oostkust van het *Sundasche* eil. *Sumatra*; het staat onder eenen onafhankelijken Radja. De grond is er laag en vol moerassen en bosschen.

AROE, Aru, Poelo-Aroe, eil. in *Oost-Indië*, in de *Straat van Malakka*, aan de Oostkust van het Sundasche eil. Sumatra, 2° 28′ N. B. 122° 40′ O. L. Het is het grootste der *Aroes* of *Jakoes*, en de Radja van het Vorstendom *Aroe* houdt er gewoonlijk zijn verblijf.

AROEBA, eil. in *West-Indië*. Zie Aruba.

AROE-EILANDEN, Arroos-, Arouw-, Arow-, Aroo-, Arroe-, Arou-, Aarou-, of Arrou-eilanden, groep eil. in *Oost-Indië* in de *Stille-Zuidzee*, in den *Zuidelijk-Molukschen-Archipel*, Z. O. van Ceram, O. van Banda, tusschen 5° en 7° Z. B. en 152° en 153° O. L.

Zij doen zich in de verte als laagland op, en hebben vermoedelijk hun bestaan te danken aan eenen kleinen archipel van kalkrotsen, tusschen welke de polijpen, door geene hooge golven verhinderd, in de Westmoeson, hunne koraaltakken tot aan de oppervlakte van het water optrekken, terwijl zij in de Oostmoeson, wanneer het water minder hoog komt, sterven. Eindelijk wordt er door hunne woningen eene koraalbank of rif gevormd, die de steeds voorbij drijvende loten van den hier zoo veelvuldig voorkomenden mangaboom tegenhouden. Deze schieten wortel, en houden, op hunne beurt, de rottende wortelen, die hier in menigte drijven, en het zeewier op, welk een en ander, gevoegd bij de afvallende bladeren, een moerassig land doet ontstaan, dat, langzamerhand in vastheid en omvang toenemende, ten laatste een vruchtbaar eiland wordt.

Deze eilanden kan men in Westelijke en Oostelijke onderscheiden; de Westelijke zijn van het Z. naar het N.: Batoegoyang, Kree, Babie (ten Z. O. van Tranna), Tranna, Maykor of Mykor, Babie (ten N. van Maykor), Wammer, Wokan, Wadjier, Bocar, Toba, Wassier, enz. De Oostelijke eilanden zijn: Workay, Jobdie, Kobroor, Karwaro, Watelee, Docar, Marim, Calfanie, Kola, Wanna, Jeddin, Warria, Noba enz.

Zij worden door onderscheidene kanalen van zoutwater, waarin ebbe en vloed elkander ongeregeld afwisselen, en die door de inwoners *soengi* geheeten worden, van elkander gescheiden.

De Westelijke eilanden, gemeenlijk de Voorwal geheeten, worden gezamenlijk door Christenen en Mahomedanen, of enkel door Christenen of Mahomedanen, bewoond. Zoo vindt men op Wammer, Wokan en Maykor bijna niet dan Christenen, en op Wadjier alleen Mahomedanen. De Oostelijke, die men den Achterwal noemt, en waarvan de bevolking uit Heidenen of Alfoeren bestaat, kunnen bijna niet door groote vaartuigen aangedaan worden, omdat overal de banken en droogten ver in zee uitsteken. Hier en daar vindt men echter kleine geulen, waarin eene brik zoude kunnen binnenloopen, maar dan dient men zich volstrekt van eenen inlandschen loods te voorzien. De Oostelijke eilanden zijn onder de opperhoofden van de

Westelijke eilanden verdeeld, welke weder van de Nederlandsche Regering afhangen.

Tijdens het bestaan der Oostindische Compagnie, waren de AROE-EILANDEN door Nederlandsche krijgslieden bezet. Zij stonden reeds, sedert het jaar 1623, onder de Oostindische Compagnie, toen omstreeks het jaar 1640 F. CORSTEN een verdrag met de inlanders aanging, volgens hetwelk de Hoofden dezer onderscheidene eilanden de Oostindische Compagnie als hun opperhoofd erkenden. In 1645 sloot de Fiskaal DORSTMAN met de bewoners deser eilanden een verbond van uitsluitenden handel voor de bewoners van Banda, waarbij de Compagnie de visscherij van groote parelmoerschelpen voor zich zelve behield, om tot verzending naar Japan te dienen. Van dien tijd af, tot op het te niet gaan der Compagnie, zijn de bewoners van Amboina en Banda uitsluitend in het bezit van den handel op deze eilanden gebleven, hetwelk veel welvaart en groot vertier onder hen verspreidde. Thans worden de AROE-EILANDEN jaarlijks nog door een dertigtal inlandsche vaartuigen, van Makasser, Boni en andere plaatsen, bezocht. Deze vaartuigen, die, bij de inlanders, *padoeakans* heeten, en van 25 tot 60 tonnen last voeren, brengen, volgens het algemeene gebruik onder de volken dezer afgelegene gewesten, hunne goederen in ruilhandel aan, en leveren hunne waren zoo goedkoop, dat er voor de koopvaarders van Amboina en Banda niets meer te doen valt. De bewoners der Westelijke eilanden drijven aanhoudend ruilhandel van het eene op het andere eiland, waartoe zij zich bedienen van *jonkoo's*, welke vaartuigen 6 of 8 last groot zijn, en waarmede zij verbazend snel roeijen.

De grond is er over het algemeen vruchtbaar, eenige dezer eilanden zijn echter meest met kreupelbosch zeer begroeid. De inlanders kweeken er uitmuntende wortelgewassen, alsmede turksch koren, laboe (eene vrucht, die in smaak, naar onze rapen, en in gedaante, naar groote meloenen gelijkt), suikerriet en zelfs een weinig roode en witte rijst aan, hoewel zeer weinige plaatsen tot den rijstbouw kunnen aangewend worden.

De voornaamste voortbrengselen zijn: paarlen, vederen, schildpadden, paradijsvogelen, vogelnestjes, tripang en de palandok of het Aroesche konijn, welks vleesch zeer fijn en aangenaam van smaak is. Over het algemeen heeft men er weinig tam vee. Bij de Mahomedanen vindt men eenige geiten en hoenders; varkens zijn alleen bij de Alfoeren te bekomen. Wilde varkens zijn er echter menigvuldig genoeg, maar de inlanders leggen zich weinig op de jagt toe; visschen heeft men er in tallooze verscheidenheid, alsmede polothurnen, polijpen, schelpdieren enz. Ook treft men er veelvuldige soorten van boomen en gewassen aan, als: de kanarie, de kataplan-laut, de toeton, de djamplon, de casuaria, de kajoe-bissie of het ijzerhout, de roca roedja enz.

Er zijn op deze eilanden nog scholen, waar de Christen-kinderen onderrigt ontvangen in het lezen en schrijven, terwijl de Onderwijzers, tevens door voorlezing, voorzingen en aanspraken, des Zondags de godsdienstoefeningen besturen. De meeste leeren den kinderen de Maleische taal lezen, die zij met Latijnsche letters schrijven. Deze onderwijzers zijn doorgaans jonge, ongehuwde Ambonezen, die naar de Oostelijke eilanden gezonden worden, maar geen jaarwedde genieten, zoodat zij geheel afhankelijk zijn van de gemeente; zij getroosten zich dezen last, in de hoop, van, bij hunne terugkomst op Amboina, geplaatst te zullen worden.

' De Alfoeren, die de eigenlijke bewoners dezer eilanden en zwart of doorschijnend bruin van kleur zijn, wonen in dorpen, die uit tien of twaalf huizen bestaan, onder het gezag van een hunner oudsten, en leven zeer vreedzaam en broederlijk onder elkander, zonder dat in hunne maatschappij eenig ander gezag bestaat, dan de uitspraak der oudsten van het volk, op grond van voorouderlijke gewoonten, die bij hen in hooge achting staan. De overdreven zucht tot sterken drank is de voornaamste, zoo niet de eenige, ondeugd dezer eilanders. Zij hebben zeer weinige behoeften. Hunne woningen of hutten zijn armoedig. Slaven, geweren, lila's, gongs en olifantstanden maken hunnen geheelen rijkdom uit. Hunne kleeding bestaat, bij de mannen, in eene strook wit, blaauw of gebloemd lijnwaad, tusschen de beenen doorgeslagen, en op zijde toegestrikt. Deze gordel, die hun eenig kleedingstuk uitmaakt, noemen zij *tjidako*. Witte armbanden van zekere schelpen vervaardigd, stukjes koperdraad in vier of zes gaten boven elkander in de ooren gestoken, en koralen, die zij zich om den hals hangen, dienen hun tot sieraad. Hun haar, dat over het algemeen sterk gekruld en zwaar is, wasschen zij met kalk of met aschwater, waardoor het stroef wordt, en eene vale kleur bekomt, welke beide eigenschappen bij hen voor zeer schoon doorgaan. Sommigen, die zeer lang haar hebben, binden het van achteren met eenen knoop op, en steken het met eene kam van bamboes vast. Eenige snoeren koralen, die van het regteroor over het voorhoofd aan het linkeroor vastzitten, versieren meestal hun kapsel. Zij hebben altijd een zoogenaamd boslemmer mes op zijde, tusschen den tjidako ingestoken. De vrouwen dragen om de heupen eenen ketting van dik koperdraad, die met eenen haak toesluit. Over dezen ketting hangt van voren een lapje lijnwaad neder, en van achteren is haar eenig deksel, een vierkant, fijn gevlochten matje, dat tusschen dien ketting ingestoken wordt. In beide ooren zijn vele snoeren koralen vastgemaakt, die, om den hals en tot op de borst afhangende, haar een niet onbevallig voorkomen geven. In de onderscheidene gaatjes, waarmede de geheele zoom van het oor doorboord is, steken zij stukjes koper of tin; ook bedienen zij zich, ten zelfden einde, van zeker zwart zeegewas, waarvan zij ook armbanden maken. Onder de knie en boven de ellebogen dragen zij een bandje van fijn gevlochten riet, en steken daar veeltijds bladeren van den amplas tusschen. Het haar der vrouwen is zeer lang en fijn, en doorgaans weinig gekroesd. Zij vlechten het in onderscheidene strengen, die zij boven op het hoofd bijeenknoopen. De meeste werkzaamheden worden door haar verrigt, zij dragen water, hakken hout, kooken tripang, zoeken visschen en maken den maaltijd gereed, terwijl zij daarbij gestadig hare kleine kinderen op den rug dragen. Geen dezer eilanders kan eene vrouw bekomen, ten zij hij op zich neme, den bepaalden bruidschat, in olifantstanden, koperen gongs, lijnwaad enz. bestaande, te betalen; zoodat een vader, die vele dochters heeft, rijk is door den bruidschat, dien hij voor zijne dochters bekomt. De huwelijksplegtigheid wordt door eenen maaltijd en door het lustig drinken van arak voltooid (1).

---

(1) Wil men meer omtrent de zeden en gewoonten van deze eilanders weten, men leze D. H. Kolff Jr., Reize door den Zuidelijk-Molukschen Archipel, bl. 168--234.

Hoewel de Aroe-eilanders anders zachtzinnig van aard zijn, hebben zij zich vroeger wel eens door vlugtelingen van Banda tegen de Nederlanders laten opzetten. Zoo waren, in het jaar 1683, de Kapitein Hysselberg, de Luitenant Roozenburg en de Vaandrig Lucas Klaasz. de Jong, met een schip en eenig krijgsvolk, naauwelijks voor het dorp Workey, op het eiland van dien naam, aangekomen, of er gingen wel 1200 gewapende mannen op hen af, die met pijl en boog naar hen schoten; maar toen Hysselberg er eenige met schroot raakte, gingen zij dadelijk op de loop. Naderhand tot den vrede uitgelokt, en op eene steile, maar veilige plaats bijeengekomen zijnde, werd er een verdrag getroffen, volgens hetwelk zij in drie reizen 18 slaven aan de Compagnie zouden leveren. Nu dacht men, dat zij de eerste zes zouden gaan halen, maar zij kwamen niet terug. Men kreeg ook tijding, dat er geen mensch meer in het dorp was, en dat zij 3 of 4 Nederlanders, die in hunne magt waren, het hoofd hadden afgeslagen, waarop de onzen, niet slechts het dorp Workey, maar bovendien nog 8 of 9 andere dorpen, in den asch deden leggen. Op dezelfde wijze waren de onzen er in 1646 en in 1657 behandeld, toen de Aroe-eilanders eerst met die van Goram en daarna met die van Ceram-Laoet, onze vijanden, zamenspanden, om onderscheidene Nederlanders te vermoorden en eenige coracora's der Ambonezen te nemen. Thans zijn welligt nergens in den Molukschen Archipel de inboorlingen zoo sterk aan de Nederlanders verknocht als hier.

AROES, Aru of Jaksoos eilandjes in *Oost-Indië*, aan de Oostkust van het Sundasche eil. Sumatra. Zij behooren tot het Vorstendom *Aroe*, en liggen eenige mijlen van de uitwatering der Nekau. Het grootste dezer eilanden heet Aroe of Pulo-Aroe.

AROO-EILANDEN, groep eil. in *Oost-Indië*. Zie Aroe-eilanden.

AROSBAJA, Arosbay, Arosbaya of Sumanap, vl. in *Oost-Indië*, op den Noordwesthoek van het *Sundasche* eil. *Madura*, prinsd. *Madura*, 6° 53′ Z. B. 130° 30′ O. L.

Dit groote en welvarende vlek staat onder eenen tommonggong, die er een groot gezag heeft. Het is wel bebouwd, en onder de huizen treft men eenige voorname gebouwen aan. Men heeft er twee fraaije Moorsche tempels en twee groote marktplaatsen. Ook wordt er een aanzienlijke handel gedreven, zoo met het eiland Java als met andere gewesten, waartoe de ruime haven, aan welke de stad gelegen is, schoone gelegenheid biedt. Er is een Ontvanger der in- en uitgaande regten aangesteld.

Den 6 December 1595, kwamen de schepen *Mauritius*, *Hollandia* en *Amsterdam*, benevens de pinas *het Duifken*, die den 2 April van dat jaar van Amsterdam, onder Cornelis Houtman, uitgezeild waren, voor deze plaats ten anker. De Madurezen begaven zich hierop met 3 sterk bemande tinggangs naar de schepen, en lieten aan die van het schip *Amsterdam* vragen, of zij wel eenige geiten, rijst enz. aan boord mogten brengen. De tolk, met deze boodschap belast werd door den Opperstuurman, die in een gevecht voor Cidajo zwaar gewond was, vrij ruw bejegend en gelast aanstonds van boord en, bij aldien hij iets te zeggen had, naar het schip *Mauritius* te gaan, aan welks boord Houtman zich bevond. Naauwelijks was hij van boord gegaan of de Madurezen vielen op het schip *Amsterdam* aan. Dit bekwam hun echter zeer kwalijk, alzoo de onzen ontzet van de andere schepen kregen, en daardoor onder dezen trouwloozen hoop zulk eene slagting aanrigtten, dat allen, die in de tinggans waren, en onder dezen ook

ten, welke er uitsteken, zeer moeijelijk kan begaan worden, maar in den regentijd is het een groen grasveld, met ontelbare gele bloemen versierd.

De grond brengt watermeloenen en pompoenen voort, ook vindt men in de dalen enkele vruchtboomen, verschillende soorten van boonen en eene zekere soort van kleine maïs, te Curaçao onder den naam van Arubasche of zesweeksche maïs bekend. Maar gebrek aan regen doet hier menigen oogst geheel mislukken, of zoo gering worden, dat de inw. er slechts weinige maanden van leven kunnen. Groenten worden er volstrekt niet aangekweekt, en zij, die ze gebruiken willen, moeten die, bij scheepsgelegenheid, van Curaçao laten overbrengen. Zoet water is er ongemeen schaars, en wordt nimmer aan schepelingen, dan bij grooten nood en tegen hoogen prijs, afgestaan. Sinds eenigen tijd is dit gebrek echter eenigzins verminderd, daar men thans, behalve de bakken, die door de natuur, op den zuidoostkant des eilands, in de rotsen gevormd zijn, ook in eenige landwaarts liggende tuinen, goede putten bezit. Het eiland levert voorts eenig zout, brazilie- en brandhout op, heeft goede weiden en drijft soms eenen levendigen handel op Venezuela, en Valencia, van waar het ossen en ezels ontvangt, die, na hier eenen geruimen tijd in de weide te hebben geloopen, naar de Noordelijke Antilles worden overgevoerd, hetwelk dit eiland nog al eenig voordeel aanbrengt. Het Nederlandsche Gouvernement houdt hier jaarlijks niet meer dan 200 ezels. Die dit getal te bovengaan, worden, vooral wanneer het hengsten zijn, tegen 20 guld. het stuk, verkocht, en veelal naar Jamaika uitgevoerd. Om te slagten en te eten, heeft men hier koeijen, schapen en cabrieten, welke laatste, ook vooral om hun vel, van waarde zijn. Voorts vindt men er: ratelslangen, kikvorschen, en eenige andere amphibiën, eene menigte vogelen, waaronder zeer prachtige voorkomen, kapellen, insecten en wormen. Over het geheele eiland zijn de oevers rijk aan schildpadden en smakelijke visschen, waaronder de groote schoone koningsvisch, die in grootte en smaak zeer veel van den kabeljaauw heeft, uitmunt. Vroeger vond men er eenen overvloed van fijne oesters, die zich aan de in het water afhangende takken der mangroveboomen vasthechtten, maar sinds men, ten dienste der versterkingswerken van Curaçao, eene menigte dezer boomen geveld heeft, zijn de oesters aanmerkelijk in hoeveelheid verminderd.

De bewoners zijn over het algemeen zeer arm, en hebben gebrek zelfs aan noodwendige levensbehoeften, hoewel, door hunne geringe vordering in beschaving, hunne nooddruft zeer gematigd is. De geringere volksklasse leeft van de visscherij, het maken van hangmatten en het zoeken van goud in de bergkloven, waar die kostbare delfstof nu en dan gevonden wordt.

Ter bevordering van het onderwijs en de verlichting, werden hier voor eenige jaren, vooral door de bemoeijingen van den Predikant en Schoolopziener te Curaçao, G. B. Bosch, eene school en eene Protestantsche kerk gebouwd, in welke de dienst door eenen godsdienst- en schoolonderwijzer, onder het opzigt van den Predikant van Curaçao, verrigt wordt. De gem. bestond, den 1 Januarij 1833, uit 419 personen, van welke 330 blanken en 89 kleurlingen waren.

De R. K., die er toen 2296 in getal waren, en onder dezen 104 blanken 1930 kleurlingen en 262 zwarten telden, hebben hier twee kerken. De dienst wordt er door eenen der Kapellanen van Curaçao waargenomen, somtijds echter bij afwisseling door Spaansche Monniken, die,

aan eene sobere levenswijze op de kust gewoon, hier een karig onderhoud vinden in kleine bijdragen der ingezetenen, alsmede in hetgeen het doopen van kinderen en het lezen van zielmissen opbrengt.

De Israëliten, die destijds een getal van 31 uitmaakten, hebben geene synagoge, maar nemen hunne godsdienstoefeningen in een huis waar, bij welke een hunner de dienst van Voorlezer verrigt.

De Arubianen zijn eenvoudig, gedienstig en eerlijk; de overeenkomsten, welke zij nopens een of ander handelsvoorwerp gezamenlijk aangaan, geschieden mondeling, en worden getrouw nagekomen, waarin de Joden geen uitzondering maken. In andere opzigten krakeelen zij wel eens met elkander, het geen natuurlijk te verwachten is., uit de dubbele wrijving, welke hier bestaat, eensdeels voortkomende uit den engen kring, binnen welken de zamenleving der aanzienlijken hier beperkt is, anderdeels uit familiebetrekkingen. Dewijl zij onder elkander trouwen, bestaat het grootste getal der aanzienlijken uit zwagers en neven. De levenswijze is hier hoogst eentoonig; de eenzelvigheid der luchtstreek, slechts zeldzaam door regen afgewisseld, draagt hiertoe veel bij. De tijd wordt er, op eene enkele uitzondering na, niet met lezen doorgebragt. Voorts is de eenige ondeugd, waarvan men hen zoude moeten beschuldigen, het overmatig gebruik van rum, van welken drank hier jaarlijks van Curaçao zoo vele okshoofden aangevoerd worden, dat men geneigd is vast te stellen, dat hier, naar evenredigheid van de kleine bevolking, meer sterkedrank gebruikt wordt, dan op eenige andere plaats in de wereld. (1)

Sedert de inbezitneming van Curaçao door de Nederlanders, verliep er omtrent eene eeuw, waarin deze zich niets aan Aruba lieten gelegen leggen. Eerst in het begin der vorige eeuw, hebben de Nederlanders hunne vlag aldaar geplant en op de zuidzijde des eilands Onderofficiers, van de bezetting van Curaçao, als Posthouders, geplaatst, want hoe weinig aantrekkelijks Aruba ook bezat, men had er de aanspraak op kunnen verliezen, en er was vroeg of laat kans geweest, dat men er eenen onwelkomen nabuur verkregen had. Het schijnt niet, dat de Indianen, die aan de andere zijde des eilands woonden, de Posthouders gestoord hebben; maar toen, in het jaar 1740, Pieter Boer of de Boer, de eerste dien wij met rang van burgerlijken Kommandeur alhier vermeld vinden, door zijne hardheid en onverzettelijke kracht van wil, het den Indianen zoo bang maakte, dat vele hunner, om het juk te ontgaan, naar de vaste kust weken, keerden eenige hunner op zekeren tijd naar het eiland terug, bestormden het huis van den Kommandeur, maakten zich van hem meester, en beroofden hem op de gruwzaamste wijze van het leven, waarna zij met hunne kano's naar de vaste kust terugkeerden.

Zijnen opvolger Dirk Nieukerk gaat de roem van menschenliefde en hulpvaardigheid na, zoodat hij, in tijden van gebrek aan levensonderhoud, door misgewas ontstaan, den voorraad, dien hij, op eigen kosten, van elders had ontboden, onder de ingezetenen zoude hebben uitgedeeld. Maar, toen er, ten jare 1752, op Curaçao, een opstand onder de Negers van den stam der

---

(1) Wij meenden niet beter te kunnen doen, dan, in de karakterbeschrijving dezer eilanders, iemand tot gids te nemen, die zich eenigen tijd op Aruba opgehouden heeft; namelijk den Predikant G. B. Bosch, in wiens Reizen in West-Indiën en door een gedeelte van Zuid- en Noord-Amerika, D. II, bl. 24--253, men zeer veel wetenswaardigs omtrent dit eiland vindt opgeteekend.

Aminas was uitgebarsten, en de smetstof daarvan ook naar Aruba overwaaide, werwaarts de blanken eenige Negers van dien stam mede genomen hadden, en hem berigt werd, dat zijne zuster door de Aminasche Negers vermoord was, trok hij met eenige manschappen tegen hen op, nam hen gevangen en zond hen naar Curaçao, waar zij met vele hunner stamgenooten ter dood veroordeeld werden.

Nu genoot het eiland, op eene geringe uitzondering na, gedurende eene halve eeuw rust en voorspoed; de veeteelt nam gestadig toe; de meeste jaren leverden eenen goeden voorraad van koren en veldvruchten op; de vischvangst gaf eene aangename en nuttige tijdkorting, en de aankomst van vreemdelingen, die zich hier van tijd tot tijd nederzettoden, vermeerderde den gezelligen omgang. Men leefde in gezondheid, eenvoudigheid en weltevredenheid, zoo als oudtijds de Aartsvaderen, en bereikte door matigheid veelal eenen zeer hoogen ouderdom.

De Indianen bleven in zooverre afgezonderd leven, dat zij de noordzijde des eilands bewoonden, terwijl de blanken met hunne negerslaven zich op de zuid- en zuidoostzijde hadden nedergezet. Men onderhield echter eene goede buurschap, en trouwde zelfs onder elkander, maar altijd bij de maand of bij het jaar, ofschoon deze huwelijksverbindtenissen ook wel eens het geheele leven door in stand bleven. Hierdoor verleerden de Indianen hunne oorspronkelijke taal, en namen van de blanken de Curaçaosche landtaal over.

Ten gevolge van eene terugwerking der omwenteling, die in het jaar 1795 in Nederland plaats had, werd ook de toestand van Aruba aanmerkelijk veranderd. Want, in het volgende jaar, gaf de Heer Lauffer, destijds Gouverneur van Curaçao, vergunning aan de inboorlingen, om zich ook aan de *Paardenbaai* te mogen nederzetten, en onder zekere bepalingen handel te mogen drijven. Hiermede ging echter tevens de stille, onbezorgde en geruste levenswijze, welke de Arubianen, in eenvoudigheid des harten en stille vergenoegdheid, geleid hadden, gedeeltelijk verloren. Aan de oostzijde van de baai werd eene kleine sterkte opgetrokken, en tot bescherming der schepen, die in de haven lagen, met 4 stukken beplant. De bewoners van het eiland, die nu, om niet onverhoeds overvallen te worden, bij dit fort wacht hielden, moesten zien, dat de Engelschen nu eens de baai blokkeerden, dan weder de vaartuigen, die er inlagen, zochten te bemagtigen, ja van tijd tot tijd kwamen de Engelschen wel eens bij hen aan wal, en hielden dan somtijds het eiland voor eenigen tijd in bezit; en dit ging zoo voort, tot omstreeks het jaar 1805, toen de Engelschen besloten het eil. voor goed in bezit te houden. Hierop werd van Curaçao het oorlogsvaartuig *de Suriname* afgezonden, ten einde de Engelschen te verdrijven. Dit schip zoude een aanval te water doen, terwijl een dertigtal manschappen aan wal gezet werden, om het fort aan de landzijde te bestormen. Deze manschappen, die voor een gedeelte uit Curaçaosche burgers bestonden, werden niet alleen door de bezetting van het fort afgeslagen, maar tevens vervolgd en verstrooid, zoodat men onverrigter zake weder naar Curaçao terug trok, waar men het besluit nam, om het fort van den noordkant aan te vallen; maar de Engelschen, die nu de zwakke verdedigingsmiddelen van Aruba kenden, vernamen dit naauwelijks, of zij gingen scheep en begaven zich naar Jamaica.

In dat zelfde jaar werd Aruba weder door de Spaansche independentsche troepen onder den Generaal Miranda in bezit genomen, die aldaar zoo hongerig aankwamen, dat de kudde cabrieten, welke de

Regering aldaar voorheen hield, doch toen evenwel niet meer zoo talrijk als vroeger was, daardoor aanmerkelijk in getal verminderde. Na een kort verblijf alhier vertrok hij naar Cora, welke stad door hem aangevallen en genomen werd, maar, op zijne beurt door de Koningsgezinden verdreven zijnde, kwam hij met zijn berooid legertje weder naar ARUBA, van waar hij zich echter, na een nog korter verblijf dan de vorige keer, onder geleide van een Engelsch oorlogschip, naar het eiland Margaretha begaf. Toen de Engelschen zich, den 1 Januarij 1807, door eene stoutmoedige daad, meester van Curaçao gemaakt hadden, kwam ARUBA van zelf in hunne magt, en werd door hen met eenen officier en eenige soldaten bezet, tot dat het, in het begin van het jaar 1816, aan het Nederlandsche Gouvernement werd teruggegeven.

Tegenwoordig staat dit eiland onder eenen Kommandeur, die thans aan den Directeur van de Kolonie Curaçao onderworpen is, doch vroeger alle magt en gezag in zich vereenigde. Hij had destijds ter zijner beschikking, behalve twee Fortwachters, den zoogenaamden Kapitein der Indianen, eenen blanken inboorling, die de uitvoerder zijner bevelen was, en besliste alle geschillen, dikwijls ook die, welke in een huisgezin voorvielen. In den laatsten tijd werd er echter te ARUBA eene soort van regtbank ingesteld, bestaande uit den Kommandeur, als President, en twee aanzienlijken, als Leden, benevens Plaatsvervangende regters. Van deze regtbank kan men bij het hof te Curaçao appelleren.

ARUM of AARUM, aanzienlijk d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 3½ u. N. W. van *Sneek*, kant. en bijna 2 u. N. ten W. van *Bolsward*, even zoo ver Z.W. van Franeker en 1 u. Z.O. van Harlingen, aan de vaart van Franeker op Bolsward, en niet ver van die van Harlingen op Bolsward, te midden van uitstekende bouw- en weilanden gelegen.

Tot dit d. behooren, behalve de fraaije en groote buurt ten Z., O. en N. van de kerk gelegen, de geh. Baarderbuuren, Beijem, Bolta enz. Vroeger waren hier de adell. staten Cammingha of Hooghuistra, Sytzama, Beijem of Beyma, Minnema, Allinga enz.

Men heeft hier 1 korenmolen en telt er 1100 inw., bijna alle Herv., die hier eene fraaije kerk hadden, in welker spitsen toren, in den namiddag van 12 Februarij 1836, door den bliksem brand ontstond, die door den sterken wind zoodanig toenam, dat het geheele kerkgebouw daardoor in de asch werd gelegd. De gem. behoort tot de klass. van *Harlingen*, ring van *Makkum*. De Doopsgezinden, die hier wonen, behooren tot de gem. *Witmarsum-Pingjum-en-Arum*, en de R. K. tot de statie van *Bolsward*.

Den 4 Julij 1380 werd nabij ARUM een veldslag geleverd tusschen de Monniken van Ludingakerk en die van Oldeklooster, in welken meer dan 130 man van beide partijen sneuvelden. Toen in het jaar 1420 de Monniken van Oldeklooster Ludingakerk hadden aangetast, en van daar verdreven waren, hielden zij te ARUM stand, en sloegen er nog tien van hunne vervolgers dood, terwijl de edelen SICKE GRATINGA en GALE HANIA, zwaar gewond, naar Ludingakerk teruggevoerd werden.

De jaarmarkt te ARUM valt in op den eersten Pinksterdag.

ARUMERVAART, vaart in de prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, die, eerst in eene noordelijke en vervolgens in eene noordwestelijke rigting, van Bolsward naar Arum loopt. Ter hoogte van dit d. gekomen, verdeelt zij zich in twee armen, waarvan de eene

noordwaarts naar Franeker en de andere noordwestwaarts naar Harlingen loopt.

ARWERD, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1 u. N. van *Appingedam*, gem. en 1 u. Z. W. van *Bierum*, onder het d. *Krewert;* met 40 inw.

ARX-BRITANNICA, oudtijds een Romeinsch kasteel aan den middelsten Rijnmond. Zie BRITTEN (HUIS TE).

AS. d. in het graafsch. *Buren*. Zie ASCH.

AS, geh. in het graafsch. *Hoorn*, prov. *Limburg*, distr., arr., kant. en 3 u. O. ten Z. van *Roermonde*, gem. en ¼ u. van *Hunsel;* met 60 inw.

ASAHAN, d. in *Oost-Indië*, op de oostkust van het *Sundasche* eil. *Sumatra*, landsch. *Batta*, aan de rivier van denzelfden naam.

ASAHAN, riv. in *Oost-Indië*, op de oostkust van het *Sundasche* eil. *Sumatra*, landsch. *Batta*. Zij valt. met eene noordoostelijke rigting, tegen over het eiland Salamama, in de *Straat-van-Malakka*.

ASAKAL, voorm. d. in *Oost-Indië*, eil. *Java*, resid. *Cheribon*, prinsd. *Selagodon*.

ASBROEK, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 4 u. Z. O. van *Eindhoven*, kant. en 3½ u. Z. W. van *Asten*, gem. en ¼ u. W. van *Budel*.

ASCENTION, plant. in *West-Indië*, eil. *Curaçao*, in de *Westdivisie*, aan de Noordkust. Deze plantaadje levert vee, maïs en vruchten op.

Kort nadat de Nederlanders het eiland Curaçao op de Spanjaarden veroverd hadden, in het jaar 1634, kwam eene kano, die door de Spanjaarden van Coro was afgezonden, in de Baai van St. Maria, en voerde zeven Indianen van deze plantaadje met zich weg, en indien er meer kano's waren geland, zouden de overige ook vertrokken zijn. Dit noodzaakte den Directeur, om de Indianen, die het met de Spanjaarden eens waren, van ASCENTION naar het kwartier over te brengen, alwaar men hun gedrag beter kon gadeslaan.

ASCH of AS, d. in het graafsch. *Buren*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 2½ u. N. W. van *Tiel*, kant. en 1¼ u. Z. O. van *Culemborgh*, gem. en ¼ u. N. W. van *Buren*, 1¼ u. N. O. van Geldermalsen, aan den weg van Buren naar Culemborgh.

Men heeft in dit dorp, dat reeds vóór het jaar 1405 moet gesticht zijn, 48 h. en ongeveer 250 inw., die alle in den landbouw hun bestaan vinden. Onder deze zijn 240 Herv., die hier eene kerk hebben, waarin eerst door den Predikant van Buren dienst gedaan werd, later bekwam zij eenen eigen Predikant, maar sedert eenige jaren wordt de kerk in het geheel niet meer gebruikt, en thans behooren de leden dier gezindte tot de gem. van *Buren-en-Asch*. De R. K. die hier 10 in getal zijn, behooren tot de statie van *Buren*.

A-SCHAT, heerl., kwart. *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr. en kant. *Amersfoort*, gem. *Leusden*, palende N. aan de heerl. Stoutenburg, O., Z. en W. aan de heerl. Leusden. Zij bevat ruim 300 bund. gronds en telt ruim 200 inw.

Tegenwoordig is zij het eigendom van den Heer SCHOLTEN VAN A-SCHAT te Amsterdam.

A-SCHATTERBEEK, ook wel MOOSTERBEEK, watertje, dat in de buurt *de Glindhorst*, onder *Barneveld*, prov. *Gelderland*, ontspringt, deze gem., alsmede een gedeelte der gem. *Leusden*, prov. *Utrecht*, doorloopt, en, met eenen westelijken loop, in de *Modderbeek* val.

ASCHDONK of ASDONK, uithoek behoorende tot het geh. *Heikant*, gem. *Aarle-Rixtel*, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, distr. en 6 u. O. van *Oirschot*, arr. en 4 u. O. N. O. van *Eindhoven*, kant. en N. O. van *Helmond*, 1 u. O. van Aarle, ¾ u. N. O. van Rixtel, 1 u. W. ten N. van Bakel; bestaande uit twee boerenhofsteden, die te zamen ongeveer 20 inw. tellen.

ASELO, AZELO of ASSELO, geh. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 2 u. Z. ten O. van *Almelo*, kant. en ¾ u. N. van *Delden*, gem. *Ambt-Delden*, ¾ u. W. van Borne; met eene school en 350 inw.

ASELOHA, oude naam van ELSLOO. Zie dat woord.

ASENRAY, AZENRAY of HELLENRAY, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, distr., arr., kant. en 1½ u. N. O. van *Roermonde*, gem. en ½ u. N. van *Maasniel*; met 350 inw.

ASJEN, koningrijk op *Sumatra*. Zie ATSJIEH.

ASIENTO, plant. in *West-Indië*, eil. *Curaçao*, in de *Middendivisie*, N. van *Willemstad*, aan het Schottegat, met een ruim en luchtig gebouw. Zij levert brandhout, water, vee en vruchten aan de schepen en aan de stad.

ASIN (KARANG-), koningr. in *Oost-Indië*, op het eil. *Bali*. Zie KARANG-ASIN.

ASINEN, distr. in *Oost-Indië*, eil. *Java*, resid. *Kadoe*.

ASINGA of AZINGE, voorm. adell. huis in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, midden in het d. *Middelstum*. Het is in 1738 gesloopt en de steenen daarvan zijn verkocht, om ter verbetering van 's lands dijken gebruikt te worden. De gracht, die het omgaf, is echter nog aanwezig.

ASINGA of AZINGE, voorm. adell. huis in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, onder *Ulrum*. Het was het stamhuis van het geslacht van dien naam, en vermoedelijk in 1659 gebouwd Later behoorde het aan de familie VON INN- UND KNIPHAUSEN. In 1810 afgebroken zijnde, werden de hoven en singels uitgeroeid, de boomen even als de landerijen aan particulieren verkocht, en de steenen tot de oeverwerken op het Ruigezand gebezigd.

ASMANNEDILF, oude naam van ASSENDELFT. Zie dat woord.

ASMUS of DASSEMUS, geh. in de *Baronie van Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 3 u. Z. van *Breda*, kant. en 2½ u. Z. van *Ginneken*, distr. en 3½ u. Z. O. van *Prinsenhage*, gem. en ½ u. N. van *Chaam*, aan den weg van Chaam naar Breda.

ASPAN, berg in *Oost-Indië*, eil. *Java*, resid. *Bantam*, ads. resid. *Tjeringin*.

ASPELT, d., groothert. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en 2¾ u. Z. O. van *Luxemburg*, gem. en ¾ u. N. van *Frisingen*. Hier is eene R. K. kerk, die door éénen Pastoor bediend wordt. De statie behoort tot het bisdom *Namen*, deken. *Bettemburg*.

ASPEREN, baronie, gedeeltelijk prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*; gedeeltelijk prov. *Gelderland*, arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*; palende N. en O. aan het graafsch. Leerdam, waarvan het door de Linge gescheiden is; voorts nog O. aan de Vliet, die haar van den Tielerwaard scheidt, Z. mede aan den Tielerwaard en W. aan de heerl. Heukelom. Zij bevat het stadje Asperen, benevens het Hoogeland of Hoogeveld, en daarin de volgende 9 afdeelingen: de Eng, met de Dordsche Waardjes; den Polder; de Goudput; de Schildkampen; het Overste-Nieuwland; het Benedenste Nieuwland; den Graswal; het Klein-Hoogland en het Groot-Hoogland; voorts het Lageland, verdeeld in de Geeren en zesenveertig hoeven, en het Buitenland

bestaande in de uiterwaarden: de Omloopstaart, het Zwanendaal, de Boezem of Hellosche-boezem en het Blokland; gezamenlijk uitmakende de gem. Asperen in Zuid-Holland en een gedeelte der gem. Herwijnen in Gelderland.

Deze baronie beslaat eene oppervlakte van 1162 bund. 33 v. r. 21 v. ell., heeft 189 h., 1 korenmolen, 1 Herv. kerk, 1 school, en telt 1250 inw., die meest in landbouw, paardenfokkerij en veeteelt hun bestaan vinden, ofschoon het rundvee hier niet zoo zwaar wordt, als wel elders in Zuid-Holland. Zij ligt in de algemeene bedijking van den Tielerwaard, voor zoo verre de rivieren de Waal en de Linge betreft, maar zij heeft aan drie kanten hare eigene dijken, zijnde de Lingedijk, de Laardijk en de Achterdijk. Desniettegenstaande is het land niet alleen aan overstroomingen door doorbraken onderworpen, maar heeft ook den last om het water, waarmede andere naburige landstreken veel bezwaard worden, over zijnen grond te moeten uitloozen. zijnde daartoe ruim de helft van den Asperschen Lingedijk overlaat. Zoo ras het water in de Over- of de Neder-Betuwe doorbreekt en op eene bepaalde hoogte tegen den Diefdijk boven Leerdam staat, moet deze overloop worden doorgegraven, waardoor de *Tielerwaard,* de baronie *Asperen*, en de gem. *Heukelom* en *Spijk* geheel onder water gezet worden, welk water zich te Dalem, even boven de stad Gorinchem, door eene sluis met drie openingen, ter diepte van 4 palm. 6 d. onder A.P., ieder 5 el, 6 palm. 5 d. wijd en door drie zoogenoemde overlaten in den Waaldijk, boven het veer op Woudrichem te openen, in de Waal of Merwede ontlast. Het peil der doorsteking is op drie plaatsen gesteld: als te Leerdam aan de Veerpoort, aan de Acquoysche sluizen bij den Horn, en te Asperen aan de Waterpoort. Deze overlating van water geschiedt volgens onderscheidene overeenkomsten, gemaakt tusschen de Heeren van den Alblasserwaard, benevens die van de Vijfheerenlanden en de Heeren van den Tielerwaard, Asperen, Heukelom en Spijk, waarvan de grondslag gelegd werd in een verdrag, door tusschenspreken van Gecommitteerde Raden, aangegaan in den jare 1660. De landen in den Tielerwaard zijn echter niet gehouden eenigen overloop te gedoogen, dan bij gelegenheid van overstrooming van opperwater uit de Betuwe. Dit water, dat dikwijls te lang op de landerijen blijft staan en er vele liezen en biezen voortbrengt, vermindert de vruchtbaarheid van den grond, die anders, naar men meent, goede wei-, hooi- en zaailanden zoude opleveren. De grienden worden met elzen en wilgen beplant, om tot brandhout te gebruiken.

De baronie Asperen maakte oudtijds een gedeelte van het graafschap *Teisterband* uit; naderhand heeft zij aan den huize van Arkel toebehoort, hoewel sommigen meenen, dat zij vroeger hare bijzondere Heeren heeft gehad, omdat men in het jaar 1050 van éenen Gerungo van Aspert vindt gewag gemaakt, terwijl in het jaar 1188 nog iemand van denzelfden naam vermeld wordt. Zij schijnt in het jaar 1112 of kort daarna tot eene baronie verheven of ten minste van het *Land van Arkel* afgescheiden te zijn, want, toen Jan III, Heer *van Arkel,* van eene bedevaart thuis komende, en onderweg ziek geworden zijnde, in dat jaar overleden was, en zijne goederen onder zijne drie zonen Jan, Volpert en Hugo verdeeld werden, viel, onder anderen, Asperen aan Volpert ten deel, wiens zoon Gerrit van Arkel de baronie weder aan zijnen neef, Jan VII, Heer *van Arkel*, verkocht, zoodat zij nu weder met Arkel verbonden bleef tot het jaar 1272, toen zij, na het overlijden van Jan *de Sterke,* Heer *van Arkel,* bij de verdeeling van diens nalatenschap, tusschen zijne twee zonen Jan

en OTTO, aan dezen laatsten ten deel viel, die haar, in het jaar 1313, aan WILLEM III, Graaf *van Holland*, opdroeg, van wien hij haar weder als leen ontving, sedert wanneer ASPEREN altijd eene baronie op zich zelve, en tevens een Hollandsch leen gebleven is.

Door het huwelijk van de tiende vrouw van deze baronie, wier naam onbekend is, met DIRK VAN POLANEN, Heer *van de Leck*, ging ASPEREN aan het geslacht van POLANEN over. Haar zoon OTTO VAN POLANEN liet geene zonen na, waardoor de baronie verdeeld werd onder twee zijner dochters, ALFERADE en BELIOR of BELIA, die, ieder voor de helft, Vrouwen van ASPEREN waren. ALFERADE, die het kasteel ten N. der stad ASPEREN bezat, trouwde met JAN Heer *van Langerak*, wiens dochter ELBURG VAN LANGERAK, door haar huwelijk met RUTGER VAN DEN BOETZELAAR, de helft der baronie in dit stamhuis overbragt. BELIOR behield het kasteel, hetwelk ten Z. der stad stond, en nam tot echtgenoot AREND PIEK VAN BEESTDAM. Eenen geruimen tijd leefden de beide zwagers zeer vreedzaam met elkanderen, maar eindelijk beklaagde zich AREND PIEK, dat RUTGER VAN DEN BOETZELAAR hem het inkomen van de molenmaat, de tienden en andere renten onthield; en toen hij hiervan, op zijne herhaalde aanmaningen, geen voldoening erlangde, zocht WILLEM VAN BUREN, een zijner nabestaanden, dit ongelijk te wreken. Te dien einde begaf hij zich, op zekeren vroegen morgen, op den voorburgt van RUTGERS kasteel, met oogmerk, om dit te overweldigen en RUTGER gevangen te nemen of dood te slaan, trachtende tot dat einde de groote poort met geweld open te breken. Hierop kwam RUTGER ongewapend met zijne dienaars toeschieten en verdedigde de poort, zoo als hij best konde. Als WILLEM VAN BUREN nu zag, dat hij geen meester van het kasteel konde worden, schoot hij RUTGER VAN DEN BOETZELAAR dood, en vlugtte, met al zijne aanhangers en medepligtigen, op het kasteel van AREND PIEK, die, hoewel onbewust van het voornemen van zijnen bloedverwant, en den aanslag zeer misprijzende, echter alle deze doodslagers op zijn kasteel ontving en beschermde, terwijl hij bovendien toeliet, dat WILLEM VAN BUREN en de zijnen zich daaruit verdedigden tegen den Heer VAN BREDERODE, die het van wege den Graaf van Holland, belegerde. WILLEM VAN BUREN, zich echter te zwak bevindende, wilde in het nabijgelegen kruisbroedersklooster vlugten, maar werd gegrepen, naar 's Gravenhage gebragt, en aldaar, in het jaar 1461, onthoofd. Hierdoor werd de helft der baronie ASPEREN, die BELIOR VAN POLANEN aan AREND PIEK ten huwelijk had aangebragt, verbeurd verklaard en gegeven aan KAREL, Hertog van *Bourgondië*, naderhand, onder den naam van KAREL *den Stoute*, vermaard geworden. Deze werd in het jaar 1461, als Heer VAN ASPEREN gehuldigd. GYSBERT PIEK, de zoon van AREND, geraakte echter door voorspraak weder in het bezit van deze helft van ASPEREN, waarvoor hij 1000 guld. aan Hertog KAREL moest uitkeeren; maar, toen hij in 1480 in den oorlog tusschen MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK en KAREL, Hertog *van Gelder*, des laatsten zijde gekozen had, werd zijn slot door de Hollanders belegerd en ingenomen, waarop hij naar Gelderland vlugtte. Hierdoor werd de helft dezer heerlijkheid andermaal verbeurd verklaard, en, in dat zelfde jaar, door MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK en MARIA VAN BOURGONDIË, geschonken aan Heer WESSEL VAN DEN BOETZELAAR, zoon van den doodgeschoten Heer RUTGER, waardoor de baronie onverdeeld in dit doorluchtige geslacht kwam, in hetwelk het drie achtereenvolgende eeuwen gebleven is. Thans wordt zij bezeten door Mevrouwe STIJNTJE BRUGGINK, douarière van Mr. ELIAS DUTRY VAN HAEFTEN, te Zalt-Bommel.

Meermalen heeft deze baronie door overstrooming geleden, nu eens doordien men, de dijken doorstak, zoo als, onder anderen het geval

was in de jaren 1270, 1274, en 1374, omdat men bevreesd was voor eenen aanval van de zijden der Gelderschen en in 1672, om de Franschen uit Holland te houden; dan weder ten gevolge van hooge watervloeden en daardoor veroorzaakte dijkbreuken, zoo als plaats had in 1342, 1437, 1438, 1618, 1623, 1633, 1651, 1654, 1658, 1663, 1677, 1682, 1692, 1697, 1699, 1709, 1711, 1713, 1726, 1728, 1729, 1740, 1741, 1784, 1799, 1809, 1820 en 1827. In het daaropvolgende jaar 1828 werd het te veld staande gewas bijna geheel door de muizen vernield.

Het wapen van deze baronie bestaat in twee roode, ter wederzijde getande, baren hebbende boven vier en onder drie tanden, liggende deze beide baren boven elkander horizontaal op een zilver schild. In het groote zegel staat ook nog een zwarte meerle zonder poten boven in den regterhoek van het schild.

ASPEREN, gem., prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, (2 m. k., 3 s. d.); palende N. en O. aan de Linge, die haar N. van de gem. Leerdam en O. van de Geldersche gem. Aquoy scheidt, Z. aan de gem. Herwijnen in de prov. Gelderland, waarvan zij door den Nieuwen Zuid-Lingendijk gescheiden wordt, en W. aan de gem. Heukelom. Zij maakt een gedeelte der baronie *Asperen* uit, en bevat, behalve het stadje Asperen, de volgende 5 afdeelingen van het Hoogeland: de Eng, met de Dordsche Waardjes; den Polder; de Goudput; de Schildkampen en den Graswal, en beslaat eene oppervlakte van 333 bund. 60 v. r. 96 v. ell., met 183 h., 1 korenmolen, 4 eendekooijen, 1 Herv. kerk, 1 school, die gemiddeld 135 leerlingen telt, en ruim 1200 inw.

Het stadje Asperen ligt 2½ u. N. O. van Gorinchem, 3¼ u. Z. ten O. van Vianen, 5 u. W. van Tiel, 3 u. N. W. van Bommel, 6 u. N. van Heusden, ½ u. W. van Heukelom, aan het einde der gem., in den zuidoostelijksten hoek van Zuid-Holland, 51° 52′ 51″ N.B. 22° 46′ 35″ O.L. Het wordt ten O. langs den wal, door de Linge bespoeld, waaruit het water door eene brug in de haven vloeit, of liever in eene gracht, de Min of Liefde geheeten, die, met eene bogt naar het noordwesten loopende, de stad in twee ongelijke deelen doorsnijdt. Zij is langwerpig vierkant, strekt zich van het N. naar het Z. uit, zijnde echter ten N. breeder dan ten Z., is door eene vrij breede gracht omgeven, heeft vier poorten, twee aan de landzijde, de Heukelomschepoort ten W. en de Gellikumschepoort ten Z., en twee aan het water, de Waterpoort ten O. en de Beggijnenpoort ten N. van de stad. Sommigen willen, dat het stadje het oude Caspingium zij, hetwelk op de reiskaart van Peutinger voorkomt. Vroeger was het eene weerbare en welversterkte plaats, van rondom met eenen steenen muur voorzien van zeventien torens of rondeelen, en door eene hooge borstwering omgeven, zijnde de wal van binnen met aarde opgehoogd. Men had hier ook twee kasteelen, waarvan het eene geheel verdwenen is, zoo dat men zelfs de plaats niet weet aan te wijzen, waar het gestaan heeft, hoewel men, niet op onwaarschijnlijke gronden, gist, dat de Gellikumsche poort er een overblijfsel van zij, daar deze nog de gedaante van eene oude sterkte heeft; het andere slot, dat ook Waddestein geheeten werd, hebben de Franschen ten jare 1672 in de lucht doen springen, zoodat er thans niets meer van te zien is, dan de voorburgt, met eenen steenen toren ter wederzijde, en de vijver.

Het Stadhuis is een oud gebouw, welks voorgevel in het jaar 1638 vernieuwd is. Uit het midden van het dak rijst een spits toren-

tje, waarin het stadsklokje hangt. Voorheen had men hier ook een **Markthuis**, dat in April 1707 van hout werd opgetrokken en stond, waar men de wekelijksche markt hield, maar dit is in het jaar 1735, omdat het vervallen was, weggeruimd, terwijl de wekelijksche markt almede te niet gegaan is. Ook stond hier vroeger, aan de oostzijde der voorstad, eene **Vleeschhal**, die echter reeds in het begin der vorige eeuw in een woonhuis veranderd is.

Van oude tijden heeft ASPEREN vier vrije paardenmarkten gehad, op welke ieder niet alleen paarden, ossen, koeijen, varkens en schapen, maar ook andere koopmanschappen te markt konde brengen. Van deze zijn er nog maar twee in wezen, en deze worden gehouden op den 23 April en den 29 October. Deze laatste plagt een der grootste markten van geheel Holland te zijn. Behalve deze paardenmarkten werd hier vroeger nog eene jaarmarkt of kermis gehouden, die altijd acht dagen na Pinksteren inviel; deze is evenwel, in het laatst der 17de eeuw, vervallen en te niet geloopen.

Wanneer of door wien de eerste kerk hier gesticht zij, kan met geen zekerheid bepaald worden, vermoedelijk heeft er hier echter eene gestaan, vóór het jaar 1401, toen Vrouw ELBURG VAN LANGERAK, erfdochter VAN ASPEREN, door wier huwelijk met RUTGER, Baron VAN DEN BOETZELAAR, de baronie in het geslacht der BOETZELAREN kwam, er eene stichtte. Op den 1 Augustus 1674, werd deze kerk door eenen hevigen stormwind geweldig beschadigd, zoodat een gedeelte van het dak ingeslagen en verbroken werd, en op den 1 September 1717 werd anderwerf door eenen stormwind het dak opgenomen en in de kerk nedergestort, terwijl mede een stuk van den gevel losrukte. Vóór de Kerkhervorming was zij vermoedelijk aan de H. CATHARINA *van Alexandrie* toegewijd, en er waren toen ten minste drie altaren in. Het is eene kruiskerk, en, voor den kleinen omtrek der plaats, vrij groot. Ten W. tegen de kerk staat nog een hooge dikke en sierlijke toren, van buiten fraai uitgewerkt, en van boven met eene schuinte van de vier zijden toeloopende tot op den omgang, van waar hij weder regt oploopt, tot dat hij met een vierkant spitsje gedekt wordt. De toren heeft vijf verdiepingen met houten zolders, op de tweede is het uurwerk der klok geplaatst, op de derde hangt thans nog ééne klok; te voren had men er vijf. Tegen den muur van den toren aan, binnen in de kerk, hangt eene afbeelding van de stad ASPEREN, zoo als die in het jaar 1517 was, eer het krijgsvolk van den Hertog van Saksen, bekend onder den naam van de *Zwarte hoop*, haar innam. De kerk heeft een koor, waarin geene andere personen begraven worden, dan die tot het geslacht der Heeren VAN ASPEREN behooren. Te midden van dit koor staat eene verheven tombe, met eene blaauwe zerk gedekt, op welke de wapens van onderscheidene Heeren en Vrouwen zijn gebeiteld; terwijl aan den rand de namen van hen, die hier begraven zijn, met vermelding van den tijd huns overlijdens, te lezen staan. Aan het einde van het koor tegen den muur is een tweede verheven graf, van boven alleen met houten schalen gedekt, dat mede tot begraafplaats voor de Heeren VAN ASPEREN strekte; ook leest men in dit koor tegen den muur in de Fransche en Nederduitsche taal een grafschrift, met Romeinsche letters in zwarten toetssteen uitgehouwen, ter eere van AMELIA VAN MARNIX VAN ST. ALDEGONDE, Vrouw *van der Merwede*, echtgenoote van RUTGER WESSEL VAN DEN BOETZELAAR, Baron VAN ASPEREN, en dochter van den beroemden PHILIPS VAN MARNIX, Heer *van St. Aldegonde*. Deze kerk wordt door eenen Predikant bediend, tot welks beroep de

Baron van ASPEREN het collatieregt bezit. De Herv. gem., die 1040 zielen telt, behoort tot de class. van *Gouda*, ring van *Leerdam*. De eerste, die hier het leeraarambt waarnam, was QUIRINUS DE PALME, in 1573 beroepen, maar, in het volgende jaar, door de Spanjaarden opgehangen.

Eertijds was hier in de Molenstraat een groot en rijk gasthuis, het H. Geestgasthuis genaamd, dat uit onderscheidene huisjes, met een eigen kerkje daarbij, bestond, waarvan nu nog slechts negen huisjes overig zijn, die door den Baron aan arme oude menschen om niet ter woning vergund worden. Het kerkje is, in 1701, met bijliggend erf en een vervallen huisje, verkocht, en sedert tot een woonhuis en beestenstal ingerigt. Vóór de kerkhervorming bestonden hier twee kloosters, zijnde het Klooster der Kruisbroederen en het St. Anna-klooster, alsmede eene Proostdij; welke gebouwen thans tot partikuliere woonhuizen vertimmerd zijn.

Deze stad heeft rijkelijk haar aandeel gehad in de oorlogsrampen, die van tijd tot tijd ons Vaderland geteisterd hebben, want, in het jaar 1204, werd zij door WILLEM I, Graaf *van Holland*, belegerd, ingenomen, en, zoo als sommigen willen, even als het kasteel, ten gronde toe geslecht, omdat FOLPERT VAN ASPEREN Graaf LODEWIJK VAN LOON tegen Graaf WILLEM had bijgestaan. Bij het innemen van het andere kasteel van AREND PIEK, door den Heer VAN BREDERODE, vindt men niet, dat de stad eenig onheil is overgekomen; maar, in het jaar 1480, in den oorlog tusschen de Hollanders en Gelderschen, werd zij door de Bourgondische krijgsknechten bezet en geplunderd, omdat de burgers van ASPEREN GIJSBERT PIEK, die de zijde der Gelderschen volgde, geholpen hadden. Zij had ook veel overlast te lijden van de inlegering der Hollandsche krijgsknechten, die, in het jaar 1497, de stad en het omgelegen land tegen de Gelderschen beschermden.

Het zwaarste ongeval kwam ASPEREN over in het jaar 1517, toen de zoogenaamde Zwarte hoop op de stad afkwam, en haar met geweld aanviel. Hoe feller evenwel de vijand de stad van buiten bestookte, hoe dapperder de burgers en inwoners zich verweerden. Drie keeren achtereen sloegen zij het krijgsvolk van de wallen af, maar zij moesten, niettegenstaande dezen manmoedigen tegenstand, eindelijk voor de overmagt bukken. De stad werd stormenderhand ingenomen, nadat ze voor de vierdemaal aangetast en eenige uren met moed verdedigd was, hetgeen den overwinnaars omtrent 1500 man kostte. Deze, binnen de wallen zijnde, vermoordden nu alles wat hun ontmoette, mannen, vrouwen, kinderen; wereldlijken noch geestelijken, niemand werd gespaard; zelfs niet, die in de kerk gevlugt waren, zoo als de schoolmeester met zijne leerlingen. De stad, aldus vermeesterd hebbende, hield de Zwarte hoop zich eenigen tijd daarin op, en gebruikte ze tot een roofnest, waaruit zij Holland afliepen. De Graaf VAN NASSAU, Stadhouder van Holland, hun dit stroopen willende beletten, trok met de Heeren VAN WASSENAAR en VAN IJSSELSTEIN, benevens een deel volk, naar ASPEREN, en sneed hun allen toevoer af, zoodat zij, vreezende van honger te zullen omkomen, hunnen roof en buit bijeenpakten, en, den 5 Augustus van het gezegde jaar, uit ASPEREN trokken.

Den 6 Mei 1569 werd DIRK WILLEMS, een Doopsgezind burger van ASPEREN, even buiten die stad, naar de zijde van Leerdam op den brandstapel gebragt, niettegenstaande hij, vlugtende en nagejaagd

wordende, toen zijn vervolger door het ijs zakte, hem het leven gered had (1).

In het jaar 1574, werd de stad ingenomen door de Spanjaarden, onder het beleid van CHIAPIN VITELLI, nadat deze eerst Woudrichem, Leerdam en Heukelom bemagtigd had. Hoe lang zij toen in 's vijands handen gebleven en wanneer het stadje weder aan der Staten zijde gekomen zij, vinden wij niet geboekt, maar dit moet vóór het jaar 1579 geweest zijn, aangezien er toen reeds weder een Herv. Leeraar stond.

Bij den inval der Franschen in het jaar 1672 had ASPEREN zes weken lang 5000 man, en voorts den geheelen zomer door, sterk garnizoen te onderhouden. Dit volk viel den ingezetenen zeer lastig, en verwoestte, behalve het kasteel, wel het derde deel der huizen, die sedert niet weder herbouwd zijn.

In Junij 1793 ontstond hier brand, waardoor 20 huizen in de asch werden gelegd, en juist zeven jaren daarna, namelijk in het jaar 1800, trof van deze 20 huizen 18 nogmaals hetzelfde ongeluk. Den 24 Augustus 1836 ontstond er wederom brand in dit stadje, waardoor niet minder dan 14 huizen, en even zoo vele schuren en hooibergen, eene prooi der vlammen geworden zijn.

Driemalen is ASPEREN door de pest aangetast, als in het jaar 1636, toen deze ziekte er zes maanden woedde; in het jaar 1642, en in het jaar 1667, in welk laatste jaar er acht menschen daags werden weggerukt. Opmerkelijk is het, dat de laatste maal de helft van de stad slechts aangetast werd en de andere helft onbesmet bleef, niettegenstaande er de pest een geheel jaar aanhield.

ASPEREN is de geboorteplaats van de Godgeleerden: KOENRAAD OTTENSE, geb. 1524 † 1593, als Aartspriester der hoofdkerk te 's Hertogenbosch en zijnen broeder JAN OTTENSE; van den Dichter RUTGER WESSEL VAN DEN BOETZELAAR, die ook als zeer ervaren in staatszaken geprezen wordt, geb. 1566 † 1632; van den bovenvermelden DIRK WILLEMSZ. en van AALTJE WOUTERS, die mede, uithoofde van het aankleven der doopsgezinde leer, door beulshanden is omgekomen, zijnde zij den 15 Mei 1535 te Amsterdam verdronken.

Het wapen van de gem. ASPEREN is hetzelfde als dat der baronie Asperen. Zie het vorige art.

ASPERSCHE-LINGESLUIS, schut- en doorwateringsluis in den *Lingedijk*, te *Asperen*, prov. *Zuid-Holland*, waardoor de Linge aldaar in 1811 is afgesloten, ten einde, in verband met den vroeger aangelegden nieuwen *Zuider-Lingedijk*, te strekken, om de inundatiewateren, in geval van overstrooming of dijkbreuk bovenwaarts, op dit punt, in plaats van tegen den Diefdijk, den Horndijk en den Noorder-Lingedijk, te keeren.

Deze sluis, de eerste in welke waaijerdeuren van zoodanige afmeting, zijn aangebragt, is wijd in den dag, op laag water 6 ell. 2 palm. 8 d., de slagbalken liggen 1 el 5 palm. 3 d. onder A.P., en de hoogmuren zijn 7 ell. 1 palm 5 d. boven A.P.

---

(1) Zie dit omstandig vermeld in T. VAN BRACHT, Bloedig toneel of Martelaarsspiegel der Doopsgezinden, band II. bl. 387, alsmede in de Historie der Doopsgezinde Martelaren, bl. 470 en uit dit laatste werk overgenomen in mijne Herinneringen uit het gebied der geschiedenis, bl. 179.

ASSA, voorm. d. in *Oost-Indië*, aan de zuidkust van het *Ambonsche* eil. *Ceram*. In het begin der 18de eeuw stond het onder den Radja van *Somiet*.

ASSA of NOESSA-ASSA, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Ambonsche eilanden* behoorende, tusschen Boero en Ceram, ten N. W. van Manipa.

ASSAHOEDI, of OUD-ASSAHOEDI, voorm. d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, schiereil. *Hoewamohel*, op het strand *Arigoena*, aan eene riv. van denzelfden naam, die hier in eene baai uitloopt. Dit d. stond weleer onder eenen Radja of Latoe Assanka. Het bevatte vier soa's of onderbuurten. Vóór en rondom den berg van Assahoedi, heeft men eenige kleine eilandjes. Op het grootste dezer eilandjes, gemeenlijk Noessa-Nitoe genaamd, dat regt voor ASSAHOEDI ligt, was vroeger eene vesting aangelegd, Nabij geheeten.

De inw. van ASSAHOEDI waren van oudsher stoute zeebuiters, en deden daardoor de met ons bevriende Ambonnezen veel afbreuk, ook legden zij zich vooral op het rooven van menschen toe, die zij tot in de Uliassers gingen weghalen; maar de Landvoogd van Amboina, HERMAN VAN SPEULT, dwong hen, in de maand November 1618, alle de geroofde menschen terug te geven en voorts nog eene zware boete te betalen, terwijl zij hem beloofden dit menschenrooven in het vervolg te zullen nalaten, maar zij hielden niet lang hun woord, alzoo dit het eenigste middel was, waarvan deze stoute gasten bestonden, daar zij zich niet van de winst der kruidnagelen konden voeden, en zich verder enkel met de visscherij en het sagokloppen moesten bezig houden, waarvan niet veel overschoot; zoodat de nood hen dwong weer aan het zeerooven te gaan, terwijl zij sich in hunne schuilplaatsen in de bergen, die zij voor ongenaakbaar hielden, in veiligheid achtten.

De Landvoogd GIJSELS zag zich, in het jaar 1632, wederom genoodzaakt hen voor hunne zeerooverijen te straffen, ten welken einde hij, daar al het volk, bij zijne aankomst, uit het dorp gevlugt was, alle boomen deed omhakken, en twee hunner vaartuigen verbranden. In het volgende jaar, toen zij zich weder aan menschenroof hadden schuldig gemaakt, naderde de gezegde Landvoogd, in het begin van November, zoo stil mogelijk dit dorp, en omsingelde het met 14 coracora's, 1 jagt en 2 sloepen, bemand met 160 blanken en 600 Ambonezen. De inwoners wilden het echter niet opgeven, en zonden wel eenige gijzelaars om kwanswijs over vrede te handelen, maar de afgevaardigden waren slechts slaven; zoodat deze bezending zonder gevolg bleef. Ook wakkerde hun moed niet weinig aan, toen zij eene versterking van 300 Ternatanen en 150 Boniërs bekwamen. Daar echter die Ternataansche hulpbende geen middel vond, om door te breken, sneden die van ASSAHOEDI ook eenig volk van ons af, dat alzoo niet weder aan het strand konde komen, waarop de Landvoogd manhaftig door den vijand henensloeg en alzoo den weg naar het strand opende, waarbij hij echter niet meer dan twee gekwetsten bekwam. Daarna naar ASSAHOEDI terug gekeerd zijnde, legde hij dit dorp aan kolen.

Later schijnt het weder te zijn opgebouwd, althans wij vinden opgeteekend, dat de Landvoogd OTTENS het, in October 1639, andermaal verbrandde, en daarbij 3 coracora's en wel 50 kleine vaartuigen ten buit kreeg, waarvan hij echter velen, die hij niet mede konde nemen, deed vernielen. Hij legde er, in het volgende jaar, eene houten fort met eenige bezetting aan, ten einde te beletten, dat de vijand het versterkte, zoo als hij voornemens scheen, alsmede om de nabij-

gelegen dorpen in toom te houden, maar in het jaar 1657 werd deze vesting door die van ASSAHOEDI afgeloopen, en de bezetting jammerlijk vermoord.

In het jaar 1653, kwam hier, op aanhitsing van MADJIRA, het hoofd der Ternataansche muitelingen, eene vloot van 38 Macassaarsche jonken aan, die de rivier Assahoedi inliep en zich daar terstond zoodanig verschanste, dat de Landvoogd ARNOLD DE VLAMING, die zich daar met eenige coracora's bevond, haar met zijn geschut weinig nadeel konde toebrengen. Men zocht dus met de muitelingen in onderhandeling te treden, ten welken einde de bloedvlag ingehaald en de witte vlag uitgestoken werd. Men deed hen weten, dat zij door MADJIRA misleid waren, dat er volstrekt geene nagelen, waarom zij schenen te komen, te krijgen waren, en dat, zoo zij in vrede wilden vertrekken, de Landvoogd hun eene pas zoude geven, en, om de reis goed te maken, al hunne rijst voor geld overnemen. De Macassaarsche zeevoogd DAYN BOLECAN zeide, dat zij juist niet gekomen waren, om de Nederlanders te beoorlogen, maar om hunne geloofsgenooten te helpen, die, naar zij van MADJIRA vernomen hadden, gedwongen werden tot het christendom over te gaan. De Landvoogd, dit zeggen evenwel als eene oorlogsverklaring beschouwende, aangezien MADJIRA met niemand dan met de onzen in onmin was, deed, om te toonen, dat hij hem zeer goed verstond, dadelijk de bloedvlag weder waaijen, waarop hij, den 1 April, hunne werken zeer sterk beschoot, en op Noessa-Nitoe eene houten sterkte liet opwerpen, terwijl hij zelf naar het Zuiden liep bij de Zoutrivier, waar hij hunne werken veroverde en drie hunner jonken, die zij aldaar in een binnenmeer gehaald hadden, verbrandde. Hij maakte ook, aan de zuidzijde der rivier, eene batterij, met een schoon houten fort, dat hij den Macassaarschen bril noemde, doch dat hem 5 man kostte eer het voltooid was. Men vond nog 2 jonken in de rivier, die mede verbrand werden, terwijl andere bezig waren, daar nog een klein vierkante fort, Voorburg genaamd, op te werpen, om den vijand zoo veel meer afbreuk te kunnen doen. Nadat nu de Landvoogd op alles goede orde gesteld had, vertrok hij, den 25 April, van daar, aangezien zijne tegenwoordigheid elders vereischt werd, maar in het laatst van Mei in het leger teruggekomen, vernam hij tot zijne groote verbazing, dat de Majoor VERHEYDEN, buiten last en op voorgeven, dat zij eene pas, om te vertrekken, wilden verzoeken, tot groot nadeel der onzen, eenen stilstand van wapenen met de Macassaren had aangegaan, die nu drie weken geduurd had, welken tijd de Macassaren zich zeer ten nutte gemaakt hadden. DE VLAMING liet nu den Macassaren nogmaals aanbieden, om hen vrij te laten vertrekken, indien zij MADJIRA, RIDJALI, en de verdere opstandelingen, die zich bij hen bevonden, overgaven en hunne nagelen voor den gewonen prijs aan hem wilden overlaten. Zij antwoordden hierop, dat zij geen magt hadden, om, buiten weten van hunnen Koning, een verdrag aan te gaan, dat ook MADJIRA niet bij hen was, maar in de Straat van Boeton van hen was afgedwaald, en dat zij van RIDJALI niets vernomen hadden, sedert zijne jonk door de onzen was verbrand. DE VLAMING bood hun anderwerf aan, hen te laten vertrekken, indien zij zich maar op genade en ongenade wilden overgeven, en bekennen, dat zij door hem overwonnen waren. Hoewel zij hier zeer in het naauw zaten, stuitte het hun echter tegen de borst, om met zulk eenen schandelijken naam van overgave bij hunnen Koning terug te komen, waardoor dan deze onderhandeling te niet liep, zoodat de bloedvlag weder werd opgehaald, en men hunne werken hevig begon te beschie-

ten. DE VLAMING stak intusschen, den 22 Junij 1653, weder, met 26 schepen 2 sloepen en 100 soldaten in zee, ten einde MADJIRA op te zoeken; dit hem echter niet gelukt zijnde, en vernomen hebbende, dat dit muiterhoofd weder in Ambon was gekomen, verscheen hij den 10 September op nieuw in het leger voor ASSAHOEDI, waar hij, door de aankomst van een schip met eenige koebeesten en andere ververschingen, zich in staat zag, zijne manschap, waaronder vele zieken waren, versterkend en verfrisschend voedsel toe te dienen, terwijl hun bovendien 120 geoefende soldaten met dat schip waren toegekomen. Daar hij evenwel zijne manschap elders noodig had, zocht hij zich, bij verdrag, van de Macassaren te ontslaan, ten welke einde hij hun nogmaals een vrijpas aanbood, mits hem de nagelen werden afgestaan en eenige gijzelaars op de schepen achtergelaten. Zij namen wel aan, om te vertrekken, maar van de andere voorwaarden wilden zij niets hooren, waarop de oorlog weder hervat werd. De Landvoogd brak de fortjes Voorburg en Nabij weder af, versterkte het groote fort en benaauwde den vijand, zoo veel hij kon, te water en te land. Daar hij echter gevoelde, dat zijne magt te klein was, om hen van alle kanten behoorlijk te omsingelen, besloot DE VLAMING zelve nog eens naar Batavia te gaan, zoo om meer hulptroepen te halen, als om den Gouverneur-Generaal en de Raden mondeling verslag van den stand der zaken te geven. Na alzoo op alles order gesteld te hebben, vertrok hij den 22 September 1653, met 2 schepen. De vijanden, door dit vertrek eenige verademing bekomen hebbende, zochten nu met 5 jonken en 400 man, naar Macassar, den honger te ontvlugten; maar naauwelijks waren zij in zee, of zij werden door de onzen aangetast, die één der jonken veroverden. Door onvoorzigtigheid werd evenwel de sloep de *Verlenger* door den vijand besprongen, en daarop dadelijk 8 man gedood en 11 zwaar gekwetst, maar de onzen heldhaftig er op invallende hernamen de sloep, en sloegen alle de vijanden, die zij er op vonden, dood. Van eenen, dien zij gevangen hadden genomen, vernamen zij, dat der vijanden voornemen was geweest, naar Macasser te stevenen, en dat hun nog 3 tsjampans zouden gevolgd hebben, maar dat DAYN BOLECAN, met nog twee Hoofden, 300 Macassaren en 250 Maleijers, te ASSAHOEDI zoude blijven.

De Majoor VERHEYDEN, die nu weder het opperbevel over het leger voor ASSAHOEDI had, brak in de maand November het beleg op, ten einde zich tegen de komst der Macassaarsche vloot, die men wist, dat onder zeil was, op de kust van Hitoe te versterken. DE VLAMING intusschen weder in deze wateren gekomen, tastte de Macassaarsche vloot eenige malen aan, maar ziende, dat hij er weinig voordeel op behaalde, zocht hij den nieuwen Macassaarschen Zeevoogd, CRAIN BORTA TOHA, die het gezag boven DAYN BOLECAN had, onder redelijke voorwaarden tot vertrek te bewegen, maar dit voorstel werd volstrekt van de hand gewezen. Intusschen nam het gebrek onder den vijand op ASSAHOEDI sterk toe, waarom men besloot hen den laatsten Augustus 1654 aan te tasten. DE VLAMING alzoo alle de coracora's, zijnde 45 in getal, op Tomoewara verzameld en zijne verdere magt, bestaande in 8 schepen en 10 sloepen en tinggans, bijeen gevoegd hebbende, tastte den 6 September, onder het geluid van trommels en trompetten, ASSAHOEDI aan. De vijanden zagen de onzen met eene groote onversaagdheid, terwijl het schip *Banda* vlak voor het dorp lag, aankomen, zonder een schot op hen te doen, alzoo zij zeer veel vertrouwen stelden op de sterkte hunner zeven schansen boven elkanderen, behalve welke zij nog twee

op den berg hadden liggen, en zulks was niet te verwonderen, want, toen DE VLAMING, met eenige officieren, van zeker heuveltje op Noesa-Nitoe, die werken wel beschouwd had, achtten zij die voor dien tijd onwinbaar, waarom men, om geen volk te vergeefs te spillen, goed vond van daar te trekken, hetgeen zoo stil mogelijk ten uitvoer werd gebragt. Later vernemende, dat er groote oneenigheid onder de vijanden ontstaan was, vertrok DE VLAMING er den 8 Mei 1655 henen. Den 24 daaraanvolgende in het veld verschenen zijnde, daagde hij den vijand uit; maar niemand kwam buiten. Hierop begaven de onzen zich naar de Zoutrivier, om te zien of er geen vaartuigen van hen lagen, en die dan aan te tasten. De vijand deed nu eenige uitvallen, dat van schermutselingen gevolgd werd, waarbij van wederzijden eenige dooden vielen, onder welke de Macassaarsche Veldheer, CRAYN BOETA TOEHA mede geteld werd. Hij werd in het opperbevel opgevolgd door DAYN BOLECAN, die wel niet zoo stoutmoedig, maar ruim zoo voorzigtig was. DE VLAMING vertrok nu wel den 17 Junij weder van ASSAHOEDI, maar liet aldaar den Bevelhebber Roos en den Kapitein Luitenant VAN OUTHOORN, met eene goede magt, achter, en toen hij, den 22 Julij, met drie schepen en 2 sloepen terug gekomen was, besloot hij eenen storm tegen de vijandelijke vesting te wagen, waartoe hij al spoedig alles gereed maakte. Nadat men den 28 eenen algemeenen biddag over de geheele vloot gehouden had, ten einde den zegen des Heeren over hunne onderneming af te smeeken, belastte hij den Luitenant FRANS MALE met vier kompagnien matrozen den aanval te doen, den Kapitein-Luitenant VAN OUTHOORN, met 400 soldaten en 40 matrozen, bij de Zoutrivier post te vatten, en den Vaandrig BUITENDYK, voor dat het dag werd, met eenige waaghalzen, te trachten de klip te beklimmen, en boven zijnde wakker alarm te maken, waarop dan de algemeene aanval volgen moest. Nadat dit alles dus wel besteld was, werden de waaghalzen, den volgenden nacht, aan de achterzijde der klip, aan wal gezet, waarop zij die, met veel inspanning en gevaar beklommen. Na veel moeite, des morgens ten 4 ure daarbovenop gekomen zijnde, en zich alzoo veel hooger dan het versterkingspunt der vijanden, de Kluis genaamd, bevindende, deden zij den Trompetter: *Wilhelmus van Nassauwen* blazen. Toen men van binnen dit hoorden, geraakte alles in schrik en alarm. Hierop nu, door het kanon der schepen, het sein tot den storm gegeven zijnde, viel men met het aanbreken van den dag op de vesting aan. De Landvoogd zelf, met de middeltroep, door VAN OUTHOORN geleid, aan land gekomen zijnde, maande, na op zijne knieën een vurig gebed gedaan te hebben, de zijnen tot moed en volharding aan. Maar de vijand ziende de onzen van de eene zijde reeds boven hem, en van den anderen kant beneden zoo sterk op hem aanrukken, werd zoo benard, dat ieder een goed heenkomen zocht; waardoor de onzen zich reeds met het opgaan der zon meester zagen van de vesting, die nu al tot negen sterkten boven elkander aangegroeid was. De onzen verloren er slechts 2 man voor, en hadden eenige gekwetsten, onder welken de dappere Luitenant FRANS MALE, die later aan zijne wonden overleed. Men vond in de vesting 30 metalen bossen en falconetten, benevens vier metalen stukjes, doch anders weinig buit. De vijand had er geen volk verloren, alzoo allen ontvlugt waren. Men hield over deze overwinning, den 5den Augustus, eenen dankdag, en men had groote reden om God hier over te loven, alzoo dit een leelijk roofnest en de hoofdvesting der vijanden geweest was. De inwoners van ASSA-

hoedi werden nu op het eil. Manipa overgeplaatst, alwaar zij een dorp van denzelfden naam stichtten.

ASSAHOEDI, d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Manipa*, beoosten de vesting Wantrouw. Dit dorp plagt 230 inw. te bevatten, onder welken zich 70 weerbare mannen en 32 dati's bevonden. Het was gesticht door de inw. van Assahoedi op Ceram. Zie het vorige art.

ASSAHOEDI, riv. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, schiereil. *Hoewamohel*, die aan het strand *Arigoena*, ter plaatse, waar voorheen het d. van denzelfden naam lag, in eene baai valt.

ASSAHOEDI (OUD), voorm. d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*. Zie Assahoedi.

ASSAKKERPOLDER (WAARD- EN-), pold. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Waard- en Assakkerpolder.

ASSALOELOE, d. in *Oost-Indië*. Zie Assiloeloe.

ASSAM (KARANG-), berg in *Oostindië*. Zie Karang-Assam.

ASSAM (KARANG-), koningr. in *Oostindië* op het eil. *Bali*. Zie Karang-Asim.

ASSAMASSAN, voorm. d. in *Oost-Indië*, op den zuidwestelijken hoek van het *Sundasche* eil. *Borneo*.

ASSCHENDORP, buursch. in *Zalland*. Zie Assendorp.

ASSE of Way-Asse, riv. in *Oost-Indië*, eil. *Amboina*, aan de zuidkust van het schiereil. *Hitoe*, met eenen zuidelijken loop, in zee vallende.

ASSEL, geh., grooth. *Luxemburg*, kw. en 3½ u. Z. W. van *Grevenmacher*, arr. en 3 u. O. ten Z. van *Luxemburg*, kant. en 1 u. N. W. van *Remich*, gem. en ¼ u. N. van *Bous*.

ASSELBORN, gem., grooth. *Luxemburg*, kw. en arr. *Diekirch*, kant. *Clervaux*, palende N. aan de gem. Hacheville, W. aan Fischbach, Z. aan Clervaux en W. aan Belgisch-Luxemburg. Het bevat de d. Asselborn, Bivisch of Bivers, en Stockem, benevens de geh. Boxhorn, Demesbach, Rimlingen of Rumlingen en Sassel, heeft 3 R. K. kerken en telt ruim 900 inw.

Het dorp Asselborn ligt 11 u. N. ten W. van Luxemburg, 6 u. N.W. van Diekirch, 2 u. O. N. O. van Clervaux. Men heeft er eene R. K. kerk, die door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. De statie behoort tot het bisd. *Namen*, dek. van *Clervaux*.

ASSELLA of Asselle, riv. in *Oost-Indië*, op de Noordwestkust van het *Ambonsche* eil. *Ceram*, met eene westelijke rigting in zee loopende.

ASSELO, geh. in *Twenthe*. Zie Aselo.

ASSELSCHEUER, geh., grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 2 u. N. van *Luxemburg*, kant. en 1½ u. Z. ten O. van *Mersch*.

ASSELT, d. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, distr., arr., kant. en ¾ u. N. van *Roermonde*, gem. en ½ u. Z. W. van *Swalmen*.

De inw., die allen R. K. zijn, hebben hier eene kerk, welke door eenen Kapellaan bediend wordt, en tot de statie van *Swalmen* behoort.

ASSELT (NEDER-) of Neêr-Asselt, d. in het *Land-tusschen-Maas-en-Waal*, prov. *Gelderland*, kw., arr., distr. en 2¾ u. Z. ten W. van *Nijmegen*, kant. en ½ u. Z. ten O. van *Wijchen*, gem. en ¼ u. W. van *Over-Asselt*, aan de Maas, op den weg van Nijmegen naar Grave. Men telt hier, in het dorp zelf, ruim 90, en met de onderhoorige buursch. Molen, Eindsc en Hoogeveld

ongeveer 700 inw., onder welke slechts één Protestantsch huisgezin, de overige, die alle R. K. zijn, behooren tot de statie van *Over-Asselt*. Van de Herv. kerk, die hier vroeger stond, is niets meer aanwezig dan de toren, in welks onderste gedeelte, dat zindelijk onderhouden wordt, en waarin de predikstoel en eenige banken staan, om de acht dagen, door den Predikant van *Over- en Neder-Asselt*, de dienst gedaan wordt.

Den 19 November 1837 werd dit dorp door brand geteisterd, waarbij gelukkig evenwel slechts ééne woning eene prooi der vlammen geworden is.

Onder NEDER-ASSELT is de rivierdijk, langs den regteroever der Maas, lang omtrent 6106 ell. Even boven de kerk is hij ter lengte van omtrent 400 ell. door hooge gronden vervangen. Overigens is de kruin van boven af te rekenen breed 5,20; 4,60; 4,00; 5,40; 3,60; 5,40; 3,40; 8,00 ell. Op drie punten, en te zamen ter lengte van 665 ell., strekt de Maas langs den teen van den dijk, zoodat deze daar zoogenoemde schaardijk is. De kruin van den dijk is over 220 ell. lengte begrepen in den grooten weg van Grave naar Nijmegen.

In de rigting van dezen rivierdijk zijn in der tijd verschillende veranderingen gemaakt, die zoo door inbraken, als doordien de stroom hem ondermijnd had, noodzakelijk waren geworden; twee of drie grondgaten binnendijks, en een buitendijks gelegen, getuigen van de eerstgemelde oorzaak. Voorts zijn in het beneden gedeelte drie inlagen gemaakt, de bovenste in 1772 en de benedenste nabij de grensscheiding van Keent en Balgoy in 1788, terwijl de middelste vroeger schijnt te hebben plaats gehad; in het jaar 1800 werd wijders in bovengemelde inlagen, denkelijk ten gevolge van eene dijkbreuk, een aanmerkelijk nieuw gedeelte rivierdijk, ter lengte van 740 ell., gemaakt; dit werk kostte omtrent 27,000 guld.

Langs den binnenkant zijn op meerder of minder afstand van den rivierdijk, op de meeste punten, zoogenoemde kwelkaden, ter hoogte van 3 tot 7 palm. en meer boven het binnenland, opgeworpen, ten einde de verspreiding van het water, dat door den rivierdijk henen kwelt, tegen te gaan. — Onder Over-Asselt is dit insgelijks het geval.

ASSELT (OVER-), gem. in het *Land-tusschen-Maas-en-Waal*, prov. *Gelderland*, kw. en arr. *Nijmegen*, distr. *Rijk-van-Nijmegen*, kant. *Wijchen*; palende N. aan de gem. Balgoy-en-Keent, O. aan Heumen, Z. aan de Maas. Het bevat de dorpen Over-Asselt en Neder-Asselt, benevens de buurschappen Eindse, Heide, Hoogeveld, Molen, Schoonenberg en Worsum, beslaat eene oppervlakte van 54 bund. 38 v. r. 2127 v. ell, heeft 218 huiz. en telt ongeveer 1400 inw., die in landbouw hun bestaan vinden en van welke 40 Herv. en de overige R. K. zijn. — Men vindt in deze gem. nog de overblijfsels van het klooster *Walrich*.

Het dorp OVER-ASSELT of OP-ASSELT, ligt 2¼ u. van Nijmegen, 1¼ u. van Wijchen, aan de Maas. Het telt op zich zelven 135 inw. en met de daartoe behoorende geh. Schoonenberg, Worsum en Heide, ongeveer 700 inw. De R. K. hebben hier eene kerk, die aan de H. ANTHONIUS Abt toegewijd is, en waarin de dienst door eenen Pastoor en eenen Kapellaan verrigt wordt. De statie behoort tot het voorm. bisd. *Roermonde*, dek. van *Nijmegen*, en telt ruim 1300 zielen. De Herv., die tot de gem. *Over-en-Neder-Asselt* behooren, verrigten hier de dienst in het koor van eene afgebroken kerk, dat van voren met eenen muur toegemaakt is, en waarin om de acht dagen gepredikt wordt.

Onder Over-Asselt heeft de rivierdijk langs den regteroever der Maas, eene lengte van omtrent 4907 ell.; op twee plaatsen, de eene ter lengte van 126, de andere van 550 ell., is deze dijk door hooge gronden vervangen. De kruin van den dijk heeft, van boven af te rekenen; de breedte van 4; 3,20; 4,60; 6; en 4,70 ell. Naar de strekking van dezen dijk op eenige plaatsen, in verband met de nog aanwezige waterkolken, hebben in het voorschreven dijkvak vermoedelijk zes doorbraken plaats gehad. Zie voorts nopens dezen dijk hierboven op Asselt (Neder).

ASSELT (OVER-EN-NEDER-), ook wel Op-en-Neêr-Asselt geheeten, kerk. gem., prov. *Gelderland*, klass. en ring van *Nijmegen*. Men heeft in deze gem. die ongeveer 60 ziel. telt, twee Herv. kerken, waarin de dienst door eenen Leeraar wordt waargenomen. Het beroep geschiedt bij collatie van den Ambachtsheer.

ASSEM, voorm. d. in *Oost-Indië*, op de Noordkust van het *Moluksche* eil. *Timor*, bij eene kleine rivier.

ASSEM (KARANG-), koningr. in *Oost-Indië*, op het eil. *Bali*. Zie Karang-Asin.

ASSEMA, vroeger eene stins, later een pachthof, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Doniawerstal*, onder het d. *Oldouwer*, aan de noordelijke boord van het Tjeukemeer gelegen.

ASSEMBERG, adell. huis in *Kennemerland*. Zie Assumburgh.

ASSEN, arr., het eenige van de prov. *Drenthe*, hebbende dus dezelfde uitgestrektheid en grenzen als die provincie. (Het komt als zoodanig voor in de wet op de regterlijke organisatie, en elders).

ASSEN, kant., prov. *Drenthe*, arr. *Assen*, palende N. N. O., en O. aan de prov. Groningen, Z. aan de kant. Dalen en Hoogeveen en W. aan de prov. Groningen en Friesland. Het bevat de volgende 12 gem. Assen, Norg, Roden, Peize, Eelde, Vries, Zuidlaren, Anlo, Gieten, Gasselte, Rolde en Smilde, beslaat eene oppervlakte van 87,107 bund. 89 v. r. 12 v. ell. en telt ongeveer 26,000 inw.

ASSEN, klass., prov. *Drenthe*, bestaande slechts uit éénen ring, zijnde die van Assen.

ASSEN, kerk. ring, prov. *Drenthe*, klass. van *Assen*. Zij bevat de volgende 16 gem.: Assen, Norg, Veenhuizen, Roden, Roderwolde, Peize, Eelde, Vries, Zuidlaren, Anloo, Gieten, Gasselte, Gasselternieuwveen, Rolde, Beilen en Smilde, die door 18 Predikanten bediend worden, (zijnde er te Assen en te Veenhuizen twee Predikanten), ruim 26,000 ziel. tellen en 17 kerken hebben, daar er te Annerveen onder Anloo, eene bijkerk is, die door eenen Kandidaat bediend wordt.

ASSEN, gem. in *Rolder*-dingspil, prov. Drenthe, arr. *Assen*, kant. *Assen*, (1 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Norg en Vries, O. aan Rolde, Z. aan Beilen en de Smilde, W. aan de Smilde. Zij behoorde vroeger tot het scholtambt *Rolde*, van hetwelk zij in het jaar 1811 afgescheiden werd, om eene afzonderlijke gem. uit te maken, die, behalve de stad Assen, de geh. Amelte, Anreep, Scheven, Vredeveld, Steendijk, Witten, de Haar, Peelo, Loon en Kloosterveen bevat, 5494 bund. 41 v. r. 9 v. ell. gronds beslaat en ongeveer 2900 inw. telt, van welke eenige zich op den landbouw toeleggen en de overige uit ambtenaren, kooplieden, winkeliers, handwerkslieden en daglooners bestaan, en onder welke ongeveer 2700 Herv., 50 R. K., 20 Ev. Luth. en omtrent 140 Joden zijn.

De hier gevonden wordende fabrijken zijn: 1 pel- en zaagmolen, 1 korenmolen, 2 kalkbranderijen, 1 leerlooijerij en 1 kaarsenmakerij. Ook bestaat er eene boekdrukkerij, op welke tweemalen in de week eene provinciale courant gedrukt wordt.

Voorts heeft men in deze gem. 1 Herv. kerk, 1 R. K. kerk, 1 Synagoge, 1 zeer bloeijend gymnasium of instituut voor het onderwijs in de oude en hedendaagsche talen, 1 school voor jonge jufvrouwen en 4 lagere scholen. Zeer belangrijk is hier het Stadsbosch, dat meer dan 100 bund. groot is en voor het meerendeel uit dennen bestaat. Het heeft grootendeels eenen regelmatigen aanleg met regte lanen, waardoor het iets sombers en eentoonigs heeft. In Junij 1833 geraakte dit bosch, na eene langdurige droogte, in brand, waardoor het aanmerkelijk heeft geleden, maar op een ander punt is het in den laatsten tijd en in nieuweren smaak zeer verfraaid.

De stad Assen is de hoofdpl. der prov. *Drenthe*, diensvolgens de zetel van den Gouverneur en der Gedeputeerde Staten, alsmede van het provinciaal geregtshof, van eene arrondissementsregtbank en van een kantonsgeregt. Zij ligt 5 u. Z. Z. W. van Groningen, 9 u. N. W. van Koevorden, 9 u. N. O. van Meppel, 14 u. N. O. van Zwolle, 12 u. Z. O. van Leeuwarden, 38 u. N. O. van Amsterdam, op 52° 58″ N. B. en 24° 16′ 39″ O. L., bij den aanvang van de Smildervaart, waardoor zij gemeenschap heeft met Meppel, verder met Zwartsluis en langs het Zwarte water met de Zuiderzee. Door de stad loopt de algemeene straat- en postweg van Groningen naar Meppel, Zwolle en meer andere steden en plaatsen van ons rijk, hetgeen het stadje niet weinig levendigheid bijzet. De straatweg van Assen naar Groningen is 26,200 ell., die van Assen naar de Punt, op de zuidelijke grenzen van Drenthe, 16,100 ell. lang.

De plaats heeft, ofschoon niet door muren of wallen omgeven, evenwel inwendig het voorkomen van eene kleine stad, als hebbende geplaveide straten, waarin de huizen tegen elkander aansluiten. Onder de huizen, waarvan de meesten tuinen hebben, zijn eenige fraaije en een aantal nieuw' opgetrokkene gebouwen, onder welke drie ruime en zeer goede logementen, zoodat de beroemde Gijsbert Karel Grave van Hogendorp het eene kleine stad van paleizen noemt (1). Het stadje heeft een bevallig aanzien, terwijl door eenen aangenamen wandelsingel en het boven vermelde bosch, waaruit eene regte laan op het middelpunt der plaats aanloopt, ruimschoots gelegenheid tot wandelen wordt aangeboden.

In vroegere tijden was Assen slechts een geh., uit zeer weinige boerderijen bestaande, zijnde de plaats hare opkomst verschuldigd aan eene abdij voor nonnen van de Cistercienserorde, die in het midden der 13de eeuw herwaarts werd overgebragt, en Maria-Kamp werd geheeten (zie dat woord). Dit klooster gaf, na den aanvang zijner stichting, gelegenheid tot den opbouw van meerdere huizen, die door den tijd tot een dorp aangroeiden. Zeer veel droeg later daartoe bij, dat de Landschaps-staten, al spoedig na de Reformatie, het Groller-holt (een bosch), waar zij hunne zamenkomsten hielden, verlieten, in het geseculariseerde klooster te Assen hunnen intrek namen en eerlang een kollegie van Gedeputeerde Staten, eerst ter verzorging der geldmiddelen alleen, doch later

(1) Zie 's mans nooit volprezene, en voor ieder, die 's lands belangen uit het juiste oogpunt wil leeren kennen, onmisbare Bijdragen tot de Huishouding van den Staat in het Koningrijk der Nederlanden, D. V., bl. 282.

ook ter behandeling van andere dagelijksche zaken, instelden, die daarin bestendig hunne vergaderingen hielden. Ook het hoogste regterlijke collegie, de Etstoel, die uit 24, in den regel niet regtsgeleerde, Etten of Gezworenen bestond, en zijne lottingen of teregtzittingen, driemaal in het jaar, in de kerken van Rolde, Anloo en anderen hield, koos mede zijn verblijf in het klooster, hetwelk het bij voortduring tot zijne vergaderplaats gebruikte, zoo als ook vervolgens het geval was met het Hof van Justitie, dat in 1791 den Etstoel verving.

In het begin der 17de eeuw werden de kloostergronden in huisplaatsen en kampen verdeeld en tegen een redelijk canon afgestaan aan elken Drenther, die er zich wilde nederzetten, welke dan tevens vrij gebruik van zekere weide bekwam en in de veenen de graving voor huisbrand, benevens aanmerkelijke voorregten en vrijdom van sommige lasten genoot; waardoor de plaats reeds een aanzienlijk vlek geworden en de bevolking tot ruim 700 zielen was toegenomen, toen Koning Lodewijk Napoleon, het, in het jaar 1809, tot eene stad verhief, en, zoo door de gezonde luchtsgesteldheid, als door de aangename ligging bekoord, besloot in de plaats zelve, of ten minste in hare onmiddellijke nabijheid, een paviljoen of zomerverblijf te bouwen, en er eene voorname opvoedingsinrigting te stichten; met deze voornemens is het evenwel niet veel verder dan tot het plan gekomen. Het dadelijk gevolg echter van de door den Koning voor Assen opgevatte bijzondere genegenheid was, dat men aldaar van eene som van ruim *f* 20,000, door hem daartoe geschonken, begon eenige huizen te bouwen, welke dan, voltooid, immers onder dak gebragt zijnde, werden verkocht of verhuurd, om de daarvan komende gelden weder tot verderen aanbouw te besteden. Na de herstelling van het Vaderland is de aanbouw, echter in den regel zonder tusschenkomst van hulp uit 's lands kas, steeds voortgegaan en duurt nog voort, zoodat de stad, die thans, behalve de gehuchten, ruim 2200 zielen telt, nog jaarlijks in woningen en ingezetenen aanwint.

Het stadshuis is een gebouw van lateren tijd, dat niets bijzonders heeft, en waarvan de eene afgescheidene helft dient tot stadsherberg; in de andere zijn de lokalen voor het stedelijk bestuur en voor de teregtzittingen van den Kantonsregter, den militieraad enz.

Het fraaije Gouvernementshuis, vroeger door den Drost van Drenthe, thans door den Gouverneur der Provincie bewoond, maakt een gedeelte van de voormalige abdij Maria-Kamp uit, even als het daaraan verbonden Landshuis, waar de Provinciale en Gedeputeerde Staten vergaderen en waar de griffie en de bureaux van het Provinciaal Bestuur aanwezig zijn. Ook houden voor als nog hier het provinciaal geregtshof en de arrondissementsregtbank hare zittingen. Het Huis van arrest of de Gevangenis is een niet ondoelmatig ingerigt locaal in den oost- en zuidelijken vleugel der voornoemde abdij, doch oud en versleten, zoodat het eerlang door een nieuw zal worden vervangen. Het Gouvernements- en het Landshuis vertoonen zich aangenaam en vrolijk, als staande aan een uitgestrekt plein. Onder de openbare gebouwen zal binnen kort eene eerste plaats bekleeden het Paleis van Justitie, waarvan, op 29 Mei 1838, met veel plegtigheid de eerste steen is gelegd. Het is bestemd voor de zittingen van het Provinciaal Geregtshof van Drenthe, dat, ten gevolge der laatstelijk aangenomen wetten, na een gemis van 27 jaren, aan dat gewest teruggegeven is en welk gebouw tevens wordt ingerigt, om de arrondissements-regtbank te bevatten. Het staat midden in de stad en is met eene gracht omgeven.

Het gebouw van het Gymnasium, vooraan in het stads bosch staande, is een eenvoudig fraai gebouw, zeer ruim en doelmatig ingerigt. Het is

in 1824 van stadswege, echter met eene belangrijke subsidie van Z. M. den Koning, gesticht.

De Herv. kerk, die, vóór de Reformatie, tot kerk van de voorm. abdij diende, en met eenen kleinen spitsen toren prijkt, is vóór eenige jaren aanzienlijk vergroot en van een orgel voorzien. De dienst werd daarin voormaals door éénen Leeraar waargenomen, doch sedert 1830 heeft men te Assen twee Predikanten. Het beroep staat aan den Koning. De eerste, die er het leeraarambt bekleed heeft, is geweest Johannes Rusius, die in 1601 derwaarts kwam, en in 1619 zijnen post nederlegde. Onder de latere Predikanten, die aldaar het Evangelie verkondigd hebben, mag men ook den beroemden Taalkundige Jakob Nylos tellen.

Voor de R. K. statie, die tot het aartspr. van *Zalland-en-Drenthe*, behoort, en ruim 60 zielen telt, onder welke ook enkele uit de omstreken, is in 1837 eene zeer nette, van een spits torentje voorziene, kerk en eene pastorij gesticht. Deze kerk is aan de Allerzaligste Maagd Maria toegewijd, en wordt door éénen Pastoor bediend.

De kerk der Israeliten, staande naar de zijde van Groningen, ten O. met den gevel aan den straatweg, en prijkende met een spits torentje, werd den 10 Augustus 1832 ingewijd, en is niet groot, maar strekt ten voorbeelde der verdraagzaamheid van Assens ingezetenen, als hebbende tot dien opbouw zoo wel Christenen als Israëliten bijgedragen. In den westergevel leest men in Hebreeuwsche letters, op eenen blaauwen arduinsteen: Ps. 118: 19 en het jaartal 5592. De dienst wordt daarin door eenen Voorzanger, staande onder den Rabbi van Zwolle, verrigt.

Als weldadige inrigting kan genoemd worden het Armhuis der Hervormde Diaconie, in den jare 1827 gesticht.

Het Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat sedert den 18 Junij 1826 te Assen bestaat, telt ruim 60 leden, en heeft sedert een half jaar eene spaarbank onder zijn opzigt. Mede is er te Assen, in het jaar 1837, eene Bank van Leening opgerigt.

Als wetenschappelijke inrigting verdient vermelding het Gymnasium of de Latijnsche school, met een daaraan verbonden instituut voor het middelbare onderwijs. Daarin wordt door éénen Rector, met drie of vier hulponderwijzers, les gegeven in de oude en hedendaagsche talen en verdere voorbereidende wetenschappen, aan jongelingen niet alleen uit de stad, maar ook die van elders bij den Rector in huis zijn of bij de burgers inwonen. Deze inrigting is zeer bloeijende, en wordt voor de stad en de provincie beide als zeer belangrijk beschouwd. Voor de school der jonge jufvrouwen is geen bepaald gebouw. De twee hoofdscholen, voor het lager onderwijs in de stad gevestigd, zijn beide nieuwe gebouwen en volgens de bestaande reglementen ingerigt.

Assen is de geboortepl. van den Godgeleerde en Letterkundige Johannes Alberti, geb. in 1698 † 13 Augustus 1762, als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Leyden, en vermoedelijk van den Schilder Jan van Assen † 1669. Alhier woonde in der tijd de geleerde Mr. Joannes van Lier, die in het jaar 1781 in het Hollandsch en Fransch eene uitgebreide *verhandeling* heeft in het licht gegeven *over de slangen en adders, die in het landschap Drenthe gevonden worden*, terwijl hij reeds vroeger *Oudheidkundige brieven*, bevattende eene *verhandeling over de manier van begraven en over de lijkbussen, wapenen, veld- en eerteekens der oude Germanen*, had geschreven, welke door A. Vosmaer,

in 1760, met eene voorrede en aanteekeningen vermeerderd, uitgegeven, en beide van platen voorzien zijn.

De kermis, welke te ASSEN vroeger in de maand September werd gehouden, valt nu op 23, 24, 25 en 26 Augustus, zijnde de derde dag daarvan bestemd voor den handel in vee, onder bepaling nogtans, dat, wanneer de 23 of 24 Augustus een Zondag mogt zijn, de kermis zal aanvangen op den 22, en dat, in geen geval, de Zondag zal mogen dienen tot kermisdag, maar, dat de dag der kermis, welke op Zondag valt, zal worden verzet op Maandag.

Het wapen van ASSEN is een schild van azuur, beladen met een gekroond Mariabeeld, in het wit gekleed, zittende tusschen twee gouden zuilen, met een naakt kind, welks hoofd met stralen omringd is, op de regterknie, het schild gedekt met eene kroon van goud en ter wederzijden vastgehouden door eenen klimmenden leeuw.

ASSENDELFT, gem. in het Baljuwschap van *Blois*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Haarlem*, kant. *Beverwijk*, (7 m. k., 7 s. d.); palende N. aan Krommenie, O. aan Westzaan, Z. aan het IJ, W. aan het Wijkermeer, Wijk-aanZee-en-Wijk-aan-Duin, Heemskerk en Uitgeest. Het bevat, behalve het d. Assendelft, het geh. Dijk-en-Dam en een groot gedeelte van het geh. Nauwerna, heeft eene geheele oppervlakte van nagenoeg 3000 bund. en wordt verdeeld in: den Noorderpolder, den Zuiderpolder, den Veenpolder, den Buitenhuizerpolder, den Kaagpolder, de Onbedijkte buitenlanden en een gedeelte van de Binnengedijkte buitenlanden of Honderdmorgen. Alle welke polders onder het bestuur staan van eenen Dijkgraaf, zes Poldermeesters en 15 Hoofdingelanden.

De omringdijk, waarbinnen deze gemeente met den Noorder-, den Zuider- en den Veenpolder is gelegen, wordt verdeeld in: (1) Assendelverzeedijk, loopende van de Nauwernasche vaart aan de sluis langs het IJ en het Wijkermeer, tot aan (2) den St. Aagtendijk, die, mede langs het Wijkermeer loopende tot aan het einde der nieuwe overdijking, zich sluit aan (3) den Ouden-Assendelver- of binnengelegen Groenen- en Lagendijk, welke eindigt aan (4) den Noorder-Klamdijk, die, langs de gemeente Krommenie tot aan den Nauwernasche vaart loopende, zich sluit aan (5) den Nauwernaschen Vaartdijk of Twiskdijk, welke langs gezegde vaart loopende, eindigt bij de groote sluis te Nauwerna, alwaar zij tegen eerstgenoemden zeedijk stuit.

Men heeft binnen deze gem. 1 Herv. kerk, 1 R. K. kerk, benevens vier scholen, met een gemiddeld getal van 360 leerlingen, 4 papiermolens, 1 verfmolen, 2 oliemolens, 365 huiz. en 2500 inw., van welke een groot gedeelte het bestaan vindt in het maken van boter en zoetemelksche kaas, terwijl ook een aanzienlijk gedeelte door het zeildoek weven in het onderhoud voorziet. Men telde in het jaar 1837 hier 2034 runderen boven de 2 jaren, 657 beneden de 2 jaren, 90 paarden boven de 3 jaren en 750 schapen. Men rekent, dat in dit jaar (1838) 370 weefgetouwen aan den gang zijn.

De gem. ASSENDELFT is eene heerl., welker Heeren al voor het jaar 1263 bekend zijn, en tot op BAARTHOUD VAN ASSENDELFT, die in 1444 overleed, Ambachtsheeren genoemd worden. Maar deze BAARTHOUD verkreeg door zijn huwelijk met NATHALIA, bastaarddochter van Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN, dat deze ASSENDELFT tot eene vrije heerlijkh. verklaarde. Na BAARTHOUDS overlijden kwam de heerl., alzoo hij geene kinderen naliet, aan

zijnen broeder DIRK VAN ASSENDELFT, in wiens geslacht zij gebleven is tot op het jaar 1617, toen zij overging op ANNA VAN ASSENDELFT, door wier huwelijk met GERRIT VAN RENESSE VAN DER AA, de heerl. in diens geslacht kwam, waarin zij echter niet lang bleef, daar zijne dochter AGNES, door haar huwelijk met NICOLAAS VAN RENESSE VAN ELDEREN, haar aan het geslacht der RENESSEN VAN ELDEREN bragt, uit welk geslacht zij, den 27 Junij 1669, overging aan JOHAN WUITIERS, die haar bij uitersten wil naliet aan zijne echtgenoote DEBORA BAKE. Deze bragt ASSENDELFT door een tweede huwelijk aan EUSTATIUS baron VAN BRONKHORST, die deze heerl. door verkoop in het jaar 1696 overgaf aan JEAN DEUTZ, Raad en Schepen der stad Amsterdam, wiens nazaten die tot nu toe bezeten hebben, zijnde thans Heer dezer vrije heerl. de Heer HENDRIK JAN DEUTZ VAN ASSENDELFT, Wethouder der stad *Amsterdam*.

Bij den kersvloed van het jaar 1717 heeft deze gem., door het doorbreken van den dijk aan het IJ, zeer veel geleden.

Het d. ASSENDELFT, dat in brieven van het jaar 1063 onder den naam van ASCHMANNEDELFT voorkomt en door MELIS STOKE ESCINORDELF genoemd wordt, ligt 3½ u. N. ten O. van Haarlem, ¾ u. W. van Westzaan, 1½ u. O. ten Z. van Beverwijk, 3½ u. Z. van Alkmaar, langs eenen straatweg, die, voor het grootste gedeelte lijnregt door de landerijen loopende, ten Z. W. aan den dijk begint en ten N. O. aan Krommenie eindigt. Sommigen willen den naam van dit dorp ontleend hebben van het geh. A s s u m, onder Uitgeest, en van den D e l f t, eene vaart, die voor een groot gedeelte door de gem. ASSENDELFT loopt.

In de Herv. k e r k, dat een fraai kruisgebouw met eenen spitsen toren is, werd, vóór de kerkhervorming, de H. ODULPHUS als bijzondere Patroon gevierd. Zij bleef in de Spaansche beroeringen van de verwoesting vrij, zoo men wil, door voorspraak van Heer GERRIT VAN ASSENDELFT, die Raad van den Koning van Spanje was. De gem., die tot de klass. van *Haarlem*, ring van *Zaandam*, behoort, telt ongeveer 1200 ziel. De Predikant wordt door den kerkeraad beroepen, onder approbatie van den Heer der Heerlijkheid. De eerste, die hier als Predikant gestaan heeft, is geweest KLAAS ABRAHAMSZ OOSTERHOORN, die in 1583 herwaarts kwam.

De R. K. hebben hier mede eene kerk, die aan den H. ODOLPHUS is toegewijd, en waarin door eenen Pastoor en eenen Kapellaan de dienst gedaan wordt. Deze kerk, die met een net gebouwd torentje prijkt, waarin een uurwerk gevonden wordt, is in de jaren 1835 en 1836, ter vervanging der oude van hout opgetrokken kerk, geheel nieuw van steen gebouwd en den 14 Junij 1836 ingewijd. De statie, die ongeveer 1300 ziel. telt, behoort tot het aartspr. van *Holland-en-Zeeland*, dek. van *Noord-Holland*. Dit dorp bezit ook een sterk gebouwd R a a d h u i s, en twee W e e s h u i z e n.

Tijdens het verblijf van ALBA hier te lande hield ASSENDELFT, gesterkt door de Amstellanders, de zijde der Spanjaarden, waardoor de naburige dorpen veel nadeel leden, vooral gedurende het beleg van Haarlem, toen de hier liggende Spanjaarden het omliggende land afliepen en alles wat hun voorkwam plunderden.

In het jaar 1678 leed dit dorp ook last van het oproer over de turfpacht.

ASSENDELFT is de geboortepl. van den Schilder PIETER ZAANREDAM, geb. 9 Mei 1597.

Het wapen van ASSENDELFT bestaat in een hinkend veulen van zilver op een veld van keel (rood).

ASSENDELFT, buurt in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, arr., kant. en 1¼ u. Z. O. van *'sHertogenbosch*, kant., distr. en 2 u. N. O. van *Boxtel*, gem. *Berlicum-en-Middelrode*, ½ u. Z. van Berlicum, ¼ u. N. van Middelrode. Deze buurt ontleent haren naam van een kasteel, dat hier vroeger bestond, en in 1822 nog in wezen was.

ASSENDELFT, voorm. slot of kast. in het *Baljuwschap van Blois*, prov. *Noord-Holland*, in het zuideinde der gem. *Assendelft*, een weinig bewesten den gewonen weg, bij een meertje de Vliet genaamd, dat thans droog gemaakt is, en waar de wijd uitgestrekte grondslagen van het slot nog gevonden worden, op eene plaats thans nog het Hof genaamd. Het behoorde in vroeger eeuwen den Heeren VAN ASSENDELFT, en men wil, dat het, na 30 jaren gestaan te hebben, in het jaar 1424 of 1425, door de Kabeljaauwsgezinden uit Haarlem, is verwoest, waarna de Heeren VAN ASSENDELFT meest hun verblijf op het huis Assumburgh gehouden hebben.

ASSENDELFT, voorm. adell. huis te *Breda*, prov. *Noord-Braband*, alwaar het in de *Nieuwstraat* stond. Het ontleende vermoedelijk zijnen naam van DIRK VAN ASSENDELFT, Heer *van Kralingen*, *Honingen*, *Besoijen* en *Heinenoort*, die in 1542 Schout van Breda werd en het misschien wel gebouwd, althans zeker bezeten heeft. In het jaar 1626 is het door aankoop gekomen aan de Paters-Minderbroeders, die er in het jaar 1631 een klooster van hunne orde in vestigden. Nadat die Paters, ten gevolge van de overgave der stad Breda aan FREDERIK HENDRIK Prins *van Oranje*, ten jare 1637, hun klooster weder moesten ontruimen, werd dit gebouw aan partikulieren verkocht, die er drie woonhuizen van maakten. Een dezer huizen en wel dat, waarop het torentje staat, werd in het jaar 1806 door kerkenraden der R. K. gemeente aangekocht en tot een ROOMSCH-KATHOLIJK WEESHUIS ingerigt.

ASSENDELVERZEEDIJK, dijk in het *Baljuwschap van Blois*, prov. *Noord-Holland*, langs het IJ, zich uitstrekkende van den hoek van het Wijkermeer, waar de st. *Aagtendijk* eindigt, tot aan de Nauwernasche vaart. Zij heeft eene lengte van 7420 ell.

In het jaar 1717 vielen er zes doorbraken in dezen dijk, hetwelk aanleiding gaf om eene overdijking te maken, waardoor de dijk aanmerkelijk verzwaard en met den St. Aagtendijk te zamen 2454 roed. korter werd; terwijl terzelfder tijd aan het zuideinde van Assendelft een inlaagdijk werd gelegd, waardoor men 17 bund. 86 v. r. 6 v. ell. buiten dijkte en den dijk 937 roed. inkortte.

Deze dijk, welke na dien tijd geen schade van groot aanbelang te lijden had, werd door den storm uit het O. N. O. en den hoogen vloed van 25 December 1836, over eene lengte van 1200 ell. ten Z. O. der gem., tot nabij Nauwerna, zoodanig geteisterd en weggeslagen, dat men aan het behoud daarvan begon te wanhopen en er ruim 22,000 guld. vereischt zijn, om de aangebragte schade ten volle te herstellen. Op onderscheidene plaatsen was hij tot onder de binnenglooijing ter diepte van 2 ell. weggenomen. Door den ijver van het dijksbestuur en de loffelijke hulp van een groot aantal ingezetenen, was de dijk binnen weinige dagen, door kistingen, van zoogenaamde vlonders en tafels van planken daargesteld, gevuld met zakken fijne puin en 10 à 12,000 bossen bladriet, en overdekt met zware steenen, zoodanig verzekerd, dat hij den gewonen wintervloeden behoorlijk tegenstand kon bieden. De kosten der geheele herstelling van den dijk werd door deskundigen opgenomen en begroot op 50 à 55,000 guld., terwijl, door

het goed beleid van het bestuur en de volijverige medewerking der ingelanden, de geleden schade voor ruim 22,000 guld. hersteld is.

Deze dijk staat onder een afzonderlijk bestuur, zamengesteld uit 1 Dijkgraaf en 3 Heemraden, terwijl nog 3 Heemraden van wege de polders Krommenie en Krommeniedijk, deel in dit bestuur, hebben, daar laatstgenoemde polders ⅓ gedeelte in de kosten tot onderhoud van den dijk bijdragen.

ASSENDORP, of Asschendorp, buursch. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en gem. *Zwolle*, zijnde, door middel van de Sassepoort en de voorstad, met die stad verbonden. Deze buurschap ligt in een poldertje van denzelfden naam. Aldaar werd in het jaar 1566 de eerste preek voor de Herv. van Zwolle en de omstreken gedaan. Vroeger stond er eene kapel, die later tot twee arbeiderswoningen ingerigt is.

ASSENDORP of Asschendorp, poldertje, in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en gem. *Zwolle;* behoorende tot het 7de dijkdistrikt der gezegde provincie.

ASSENEDERAMBACHT, een der voorm. *Vier Ambachten* in *Vlaanderen;* het ontleende zijnen naam van het dorp Assenede, dat, even als het geheele ambacht, bij den Munsterschen vrede, in 1648, aan de Spanjaarden toegekend werd, komende alleen de vesting Sas van Gent en een gedeelte van het grondgebied der dorpen Assenede en Zelzate, aan de Republiek der Vereenigde Nederlanden, zoo als die thans ook nog tot ons Koningrijk behooren.

ASSILOELOE of ASSALOELOE, d. in *Oost-Indië*, eil. *Amboina*, op de noordwestkust van het schiereil. *Hitoe*. Het was in dit dorp, dat de eerste ontdekkers van Amboina, die tot een Portugeesch schip behoorden, hetwelk in deze wateren schipbreuk geleden had, in Dec. 1511 aanlandden, waarna de Portugezen zich op Hitoe hebben gevestigd. Toen de onzen zich vervolgens meester van Amboina hadden gemaakt, geraakten in 1629 die van Assiloeloe in opstand, maar de Landvoogd van Amboina, Filips Lucaszoon, bragt hen spoedig weder tot gehoorzaamheid, even als de Landvoogd Antonie Caan zulks, bij eenen dergelijken opstand, in 1643, deed.

Thans is het een aangenaam gelegen zindelijk d., dat evenwel geene kenteekenen van buitengewone welvaart draagt. Ook werden de bewoners van dit dorp, even als die van den geheelen omtrek, in de laatste tijden zeer dikwijls, door de Alfoeren van den overwal, verontrust, die dan de ingezetenen, welke zij in handen kregen, medevoerden en als slaven verkochten, waarom men in 1824 aan die van Assiloeloe toegestaan heeft, om eene batterij te bouwen, ten einde die aanvallen te beter te kunnen afweeren. Deze batterij ligt aan het strand, zij heeft twee punten en eene borstwering. In de nabijheid van het dorp, nabij het strand, op een terras van klipsteenen, staat eene misdjied of Moorsche tempel, een ruim gebouw, dat met veel beitel- en schilderwerk versierd is. In de vierkante dubbele poort is eene daarin uitgesnedene deur, door welke men binnen treedt, niet ongelijk aan die, waardoor men, 's avonds na poortsluiten, onze steden, voor zoo veel die nog hunne oude poorten hebben, binnengaat. Tegen over dezen tempel staat aan het strand de bali-bali of raadzaal, die hier, zoo als algemeen in de Indische negerijen en kampongs het geval is, uit een eenvoudig dak van atap bestaat, dat op pilaren rust en van binnen eene gemetselde vloer heeft, die 1½ v. boven den grond verheven is.

ASSIN of Kali-Assin, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, die in de res. *Soerakarta* ontstaat, met eenen Oostelijken loop, in

de resid. *Madion* komt, vervolgens noordwaarts aanstroomende zich met de *Samungi* vereenigt, om de *Sandapoera* te vormen. Zij maakt de grensscheiding uit tusschen het prinsdom Madion en het landschap Panaraga.

ASSINEE, negerd., in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, op de *Goudkust*, 5° 30′ N. B. 15° 15′ O. L. Tegenwoordig is het eene Nederlandsche bezitting.

ASSINAHOE, strand in *Oost-Indië*, op de noordkust van het *Ambonsche* eil. *Ceram*. Op dit strand is eene rots, onder welke een riviertje doorloopt, dat bij laag water brak en bij hoog water zoet is.

ASSOK, voorm. d. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, ter plaatse, waar nu de Dollart gevonden wordt. In het jaar 1277 werd het, met 32 andere dorpen en onderscheidene kleine buurschappen, door de zee verzwolgen.

ASSON (KARANG-), koningr. in *Oost-Indië*, op het eil. *Bali*. Zie KARANG-ASEN.

ASSON-AFRON, riv. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de *Goudkust*, die in het koningrijk *Kerrapay*, ontspringt, voorts de grensscheiding tusschen dit rijk en Bourouw uitmaakt, daarna het koningrijk *Aquanbon* doorloopt, en zich, na eenen loop van 15 m. van het N. O. naar het Z. W., met de *Filou* vereenigt.

ASSUM, vroeger AXEM of ACHEM genoemd, buurt in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 3 u. N. van *Haarlem*, kant. en 1 u. N. O. van *Beverwijk*, gem. en ½ u. Z. van *Uitgeest*, ¾ u. O. van Heemskerk, 1 u. W. van Krommeniedijk, in het *Uitgeesterbroek*.

Sommigen willen, dat deze buurt in oude tijden een dorp geweest zij. Men kan ten minste met grond beweeren, dat zij bestaan heeft vóór dat Uitgeest bekend was. Voorheen voer men hier over, om naar Beverwijk te gaan; maar in het midden der 17de eeuw heeft ANNA VAN RENESSE VAN ELDEREN, Vrijvrouwe *van Assendelft en Assumburgh*, hier eenen weg doen leggen, tot welks onderhoud zij op dien weg, een weinig benoorden het huis Assumburgh, een tolhek plaatste, dat tot heden toe nog door de eigenaars van het gemelde huis bezeten en het Assummertolhek geheeten wordt.

Thans bestaat deze buurt uit 12 boerenwoningen en telt ruim 80 inw.

ASSUMBURGH of ASSEMBERG, vroeger ook wel het HUIS TE ASSUM geheeten, adell. huis in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 2¼ u. N. van *Haarlem*, kant. en ½ u. N. ten O. van *Beverwijk*, gem. en ½ u. Z. O. van *Heemskerk*, ¾ u. Z. ten W. van Uitgeest.

Het was reeds in de 14de eeuw bekend en moet in het jaar 1351 verbrand zijn; maar tusschen het jaar 1530 en 1558 is het door Heer GERRIT VAN ASSENDELFT, Heer *van Heemskerk* herbouwd, uit wiens stam het op dezelfde wijze geraakt is als de heerl. *Assendelft* (zie dat woord), wordende het nu bezeten door den Heer JACOB MAARTEN DEUTZ VAN ASSENDELFT.

Bij de hierboven vermelde herbouwing werd het huis, dat rondom in het water ligt, met zeven torens versierd, waarvan er in het midden der 17de eeuw, toen men het voor het grootste gedeelte vernieuwde, twee werden afgebroken. Bij eene latere verbouwing, die in het begin der voorgaande eeuw, moet hebben plaats gehad, als wanneer de muren tusschen de torens, zoo van voren als terzijden en van achteren geheel nieuw uit den vijver opgetrokken werden, is er weder een weggenomen; zoodat het thans nog met vier torens prijkt, die nu ook nog het eenige zijn, wat van het oude gebouw aanwezig is, als zijnde al het overige van tijd

tot tijd vernieuwd. Voor meer dan eene eeuw is de grond van het voorm. huis Roewijk (zie dat woord) aan ASSUMBURGH getrokken, om tot een hertenkamp te dienen.

ASSUMBURGH was vroeger een leen van het huis VAN POLANEN en bezat het regt van vrije heerlijkheid binnen zijne uiterste grachten. Vóór het jaar 1335 schijnt het onleen geweest te zijn, maar toen werd het, door BAARTHOUD VAN ASSENDELFT, opgedragen aan Heer JAN VAN POLANEN, en van hem weder als een onversterfelijk erfleen ontvangen, evenwel moet het toen den naam van ASSUMBURGH niet gevoerd hebben; maar uit latere verleibrieven blijkt, dat de huizing en hofstede, welke BAARTHOUD VAN ASSENDELFT aan Heer JAN VAN POLANEN opdroeg, dit ASSUMBURGH geweest is.

Het wapen van ASSUMBURGH bestaat in eenen dravenden hengst van zilver op een schild van keel (rood), achter het schild staan twee zeissens gekruist op een veld van azuur (blaauw) alles gedekt met de grafelijke kroon.

ASTEN, kant., prov. *Noord-Braband*, arr. *Eindhoven*; palende N. aan het kant. Helmond, O. Z. O. en Z. aan Limburg, Z. W. aan België, W. aan het kant. Eindhoven. Het bevat de 11 volgende gem.: Asten, Budel, Soerendonk-Gastel-en-Sterksel, Maarheze, Leende, Heeze, Someren, Lierop, Vlierden, Deurne-en-Liessel, en Bakel-en-Milheeze, beslaat 14,812 bund. grond en telt ongeveer 14,000 inw.

ASTEN, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland* prov. *Noord-Braband*, arr. *Eindhoven*, distr. *Helmond*, kant. *Asten*, (28 m. k., 4 s. d.); palende N. aan de gem. Vlierden, O. aan Deurne-en-Liessel, Z. aan de prov. Limburg en W. aan Someren.

Het bevat de dorpen Asten en Ommelon, benevens de gehuch. Achterbosch, Desselaar, den Dijk, Lensen, Loodbroek, Op-Heusden, Ostade, Riesdonk, Rijk, Stege, Voordeldonk en Wolfsberg, en beslaat eene oppervlakte van 3126 bund. 28 v. r. 95 v. ellen.

Er zijn in deze gem. 1 R. K. kerk, 1 Herv. kerk, 2 scholen, 1 mechanieke katoendrukkerij, eene in 1833 opgerigte bierbrouwerij en mouterij, en ongeveer 2900 inw., van welke de meeste hun bestaan vinden in den landbouw, ook zijn er vele boterkoopers, terwijl er tevens handel in vee gedreven wordt, alsmede in turf, dien men uit de Peel haalt.

Deze gem. is eene heerl., welke eerst in 1462 door WENCESLAUS en JOHANNA, Hertog en Hertogin *van Braband* uitgegeven werd aan zekeren PIETER COUTEREL of COTREL, Hoofdschout van Leuven, die deze stad had moeten verlaten, wegens een oproer, dat door zijn toedoen ontstaan was. In het jaar 1464, weder andere euveldaden gepleegd hebbende, moest hij het land ruimen, terwijl de Hertog eene belooning van 400 Rijksdaalders uitloofde aan dengenen, die hem levend of dood in handen zoude krijgen. Twee jaren later verleende de gezegde Hertog en Hertogin deze heerl. met al, wat zij daar bezaten, uitgenomen den klokslag en de hooge heerschappij, aan HENDRIK, Heer *van Cuyk*. Vervolgens heeft deze heerl. aan de Heeren BECK toebehoord, naderhand is zij wederom aan het huis van VERTAING gekomen, vervolgens aan dat van BAXEN, en later aan het geslacht der BREDERODES, terwijl zij in het midden der vorige eeuw bezeten werd door de Wed. van den Heer PIETER VALCKENIER, in leven Schepen der stad Amsterdam en in het begin dezer eeuw door den Heer J. VAN NIEUWERVAART en Mevr. de Wed. VAN HOMBROEK te Dordrecht.

Het d. ASTEN of ASTHEN, door de landlieden gemeenlijk AASTEN geheeten, is de zetel van een kantonsgeregt, en ligt ongeveer 10 u. Z. O. van 's Hertogenbosch, 4 u. Z. O. van Eindhoven, 3 u. Z. ten O. van Helmond, 1½ u. van de Belgische grenzen, aan de Peel.

Het is een zeer schoon en groot dorp, welks naam, naar men wil, zamengesteld is uit *Aa* en *Stein*, als moetende dus zoo veel beteekenen als kasteel op de Aa, welke riv. in de nabijheid van dit d. haren oorsprong neemt.

De R. K. hebben hier eene groote en fraaije kruiskerk, die met eenen zwaren, van eene hooge spits voorzienen, toren prijkt, en op het midden nog een klein torentje heeft. Nadat zij deze kerk, ten gevolge van den Munsterschen vrede, in 1648, aan de Herv. moesten afstaan, hadden zij eerst hunne kerkschuur op het grondgebied van Oostenrijksch Gelderland. Later echter, bij het dorp eene kerkschuur gebouwd hebbende, bekwamen zij, den 12 November 1759, van de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden de vrijheid, om die te herbouwen. In het begin dezer eeuw werd hun de oude parochiekerk teruggegeven, die aan de H. Maagd MARIA toegewijd is. Het regt om eenen Priester tot Pastoor te ASTEN aan den Bisschop voor te stellen, behoorde eertijds aan den Abt van Floreffe, bij Namen. In het jaar 1631 beweerde de Prelaat van Postel, dat hij als Abt, te ASTEN en op eenige andere plaatsen in het bisd. van 's Hertogenbosch geestelijken van zijne orde tot Pastoors konde benoemen, ofschoon die parochiën altijd door wereldlijke Priesters waren bediend geweest. Hierover rees eenig geschil, dat eerst in het begin der 18de eeuw eindigde, als wanneer de benoeming van wereldlijke Priesters tot die pastorijen aan den Vikaris-Apostolijk van 's Hertogenbosch werd toegekend. De statie, die tot het voorm. bisd. of vic. gener. apost. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Helmond* behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt, telt ruim 2800 zielen.

De Herv., die hier slechts ongeveer 40 in getal zijn, en tot de gem. van *Asten-en-Ommelen* behooren, hebben hier mede een klein kerkje.

Men heeft in het jaar 1801, te midden van dit dorp een zeer fraai raadhuis gebouwd, waaronder de boterwaag is; ook is er een distributiekantoor der brievenposterij, en, aan de zuidzijde, even buiten het dorp, een fraai kasteel, het HUIS TE ASTEN geheeten. Er hebben jaarlijks te ASTEN twee beestenmarkten plaats, de eerste wordt gehouden op Dingsdag vóór 13 Mei en de andere op Dingsdag vóór 11 November.

Den 22. Januarij 1512 werd dit dorp gedeeltelijk in kolen gelegd door de Gelderschen, die het in 1543 onder MAARTEN VAN ROSSEM weder kwamen brandschatten.

ASTEN is de geboortepl. van de Kerkelijke Historieschrijvers HENRICUS VAN DER WEYDEN, † vermoedelijk in1631 als Pastoor te 's Hertogenbosch, en JOANNES JACOBS, † 1647 als Hoogleeraar in de Wijsbegeerte aan de Hoogeschool te Leuven, alsmede van den Latijnschen Dichter GERARDUS JACOBS, † 1635 als Pastoor te Someren.

ASTEN (HUIS-TE-), adell. huis in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 4½ u. Z. van *Eindhoven*, kant. en 3½ u. Z. ten O. van *Helmond*, gem. en ½ u. Z. van *Asten*, thans het eigendom van den Heer W. F. GULJÉ te Oirschot.

ASTEN-EN-OMMELEN, kerk., gem., prov. *Noord-Braband*, klass. van *Eindhoven*, ring van *Heeze*. Zij heeft een kerkje te Asten, en telt 65 zielen. De Predikant wordt door den kerkeraad beroepen.

ASTENSCHE-AA, riv. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*. Zie AA (ASTENSCHE-).

ASTERBERG of AATSERBERG, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, arr., distr. en 3 u. Z. ten W. van *Roermonde*, kant. en 1 u. N. W. van *Susteren*, gem. *Echt*.

ASTERGRACHT, watertje in *Noord-Holland*, dat benoorden *Oud-Karspel* ontstaat, in eene zuidelijke rigting langs *Noord-Scharwoude*, *Zuid-Scharwoude* en *Broek* loopt, en zich bezuiden dit laatste dorp in de ringsloot van den Heer-HUGOWAARD ontlast.

ASTERLOO, oude naam van HEILIGERLEE. Zie dat woord.

ASTERT, pold. in de *Baronie van Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. en kant. *Breda*, gem. *Prinsenhage*, in de zoogenaamde *Prinsenhaagsche beemden*; palende N. aan de Lange Buinders en Slangwijk, O. aan de Hillen, Z. aan Hintlaken en W. aan achter den Emer. Deze polder watert uit op de rivier de Merk, en is 43 bund. 75 v. r. 30 v. ell. groot, het zomerpeil is 45 duim boven A.P.

ASTHEN, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*. Zie ASTEN.

ASTWALDA, oude naam van OOSTWOLDE. Zie dat woord.

ASTJANG, d. in *Oost-Indië*, op het eil. *Java*, reg. *Soekapura*.

ASUIN, oude naam van GROOT-AZEWIJN. Zie AZEWIJN (GROOT).

ATCHIN, koningrijk in *Oost-Indië*. Zie ATJIEH.

ATE-BUREN, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 3¼ u. W. van *Sneek*, kant. en 2¼ u. Z. W. van *Bolsward*, 10 min. N. O. van het d. *Hieslum*, waartoe het behoort.

ATERT of ATTERT, riv., grooth. *Luxemburg*, die met onderscheidene adertjes ten N. van Arlon ontstaat, met eenen noordoostelijken loop langs het Belgische dorp Attert vloeit, bij het d. Ell. op Nederlandsch grondgebied komt; voorts, in eene oostelijke rigting, langs Ell, Redingen, Everlingen en Useldingen stroomt, vervolgens weder eene noordoostelijke strekking neemt, met welke zij langs Bissen loopt, om zich bij het geh. Colmar, onder Berg, in de Eltz te ontlasten.

ATJIEH, kaap, in *Oost-Indië*. Zie ACHEENSHOOFD.

ATJIEH, door de Engelschen ACHEEN of ACHIN, door de Nederlanders ACHEH, ATSJEEH of ATSJIEH, ook wel ASCHEH, ASJEN of ATCHIN geheeten, koningr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*. Het is een zeer uitgebreid rijk, dat 4000 v. m. bevat, en, het geheele noordwesteinde van Sumatra beslaande, zich langs de oostkust van Acheenshoofd tot aan de Diamantkaap en langs de westkust tot aan Baroes uitstrekt. Het grenst ten Z. O. aan het land der Battaks, is van de drie overige zijden door de zee omgeven en wordt verdeeld in drie hoofdafdeelingen, die ieder onder eenen Pangliema of Gouverneur staan. Deze afdeelingen heeten: Doewa-poeloh-doewa, Doewa-poeloh-limo en Doewa-poeloh-anam. Bovendien wordt ATJIEH nog in 193 mokim, zijnde zooveel als kleine distr. of gem. verdeeld. De lucht is er gezond, wordende de hitte er door de zeewinden getemperd.

De grond is mullig maar vruchtbaar, minder moerassig en boschrijk dan in het overige gedeelte des eilands. Een bergketen doorloopt het land van Acheenshoofd naar het Z. O., waar zij zich met het Simpongebergte vereenigt. De voornaamste riv. zijn de Sinkel, de Annalaboe en de Atjieh. De voortbrengselen zijn katoen, rijst, ajuin en velerlei andere tuin- en boomvruchten, die er voor geringe prijzen te bekomen zijn, ook worden de landbouw en de veeteelt hier met meer zorg dan op de overige kustlanden behartigd, maar de rijstvelden hebben er dikwijls veel van de wilde olifanten te lijden, die er groote verwoestingen in aanrigten. Rundvee en paarden, geiten,

gevogelte, wild en visch vindt men er in overvloed, alsmede olifanten, die men er als lastdieren gebruikt. De paarden vallen er klein, maar zij zijn bijzonder moedig en worden sterk door de Engelschen aangekocht, om ze naar Madras te vervoeren.

Er zijn rijke goudmijnen, zoodat er jaarlijks meer dan 10,000 oncen goud worden uitgevoerd; ook de kopermijnen leveren veel op. Men werkt er in goud- en zilverdraad, zijde en katoen, en oefent er onderscheidene andere kunst- en handwerken uit: zoo vervaardigen de inw. onder anderen hun eigen schietgeweer en buskruid. De handel is belangrijk en wordt, meest voor rekening van den Koning, niet slechts met Europeanen, maar ook met andere Zuid-Aziatische volken, gedreven. De invoer bestaat in katoenen stoffen, lakens, zout, ijzer, opium, glas, en Europesche fabrijkgoederen. De uitvoer in goud, edele gesteenten, zijde, betel, diptum, benzoin, kamfer, peper, melissa, lotoria, en zwavel van het eil. Pulo Ay. Bezuiden de hoofdstad Atjieh, in het Dures-gebergte, vindt men de meeste en beste benzoin en kamfer, ten O. daarvan, heeft men de mijnen van Bating en Sunogang, die goud van 22 karaat opleveren. De voornaamste koopsteden zijn: Atjieh, Pedir, Soeloe en Sinkel.

Het land is zeer volkrijk, maar het getal inw. niet te bepalen, hoewel door sommigen op 2,000,000 berekend. Zij bestaan deels uit Batta's, deels uit eene Maleische menschensoort, dat donkerder van kleur, werkzamer, ijveriger, dapperder en schranderder is dan de overige Sumatranen. Zij hebben meer kennis van andere landen, en zijn over het algemeen als kooplieden eerlijker, hoewel op de goede trouw der handelaars in de hoofdstad niet te roemen valt. Jegens vreemdelingen zijn de Atsjinezen verraderlijk en hebben over het algemeen een laag karakter. Zij zijn bijgeloovig en van de heidensche godsdienst, uitgenomen de strandbewoners, die de Mahomedaansche godsdienst aankleven en vele moskeën hebben. Hunne begrippen wegens het ontstaan der wereld zijn zonderling. Zij gelooven echter aan eene toekomstige belooning en straf in eene andere wereld. — De jongeling, die huwen wil, betaalt eenen zekeren bruidschat aan den vader zijner bruid, maar heeft het regt, alvorens die uit te keeren, zijne geliefde, terwijl zij naakt uit het bad komt, te bespieden en ontdekt hij aan haar eenig ligchaamsgebrek, hetgeen hem van haar doet afzien, dan wordt de onderhandeling afgebroken. Na het huwelijk is de vrouw, even als hare kinderen, het wettig eigendom van den man, die ze beide naar goedvinden verkoopen of verpanden kan. De veelwijverij is geoorloofd en de gegoeden maken daarvan gebruik.

Den Koning, dien zij Taankito of Meester noemen, betalen zij hunne schatting in goederen. De regering is monarchaal, despotiek en erfelijk; de wetten zijn er zeer gestreng. De krijgsmagt van den Koning bestaat uit eene lijfwacht van 100 Sipaijers. De plegtigheden ten hove zijn bijzonder statelijk. Men draagt er een klein gouden zwaard, bij wijze van ridderorde aan den hals.

In het jaar 1506 hebben de Portugezen dit koningrijk reeds bezocht, en in 1595 deden de Nederlanders deze kust voor het eerst aan, waar de Portugezen hun vele moeijelijkheden veroorzaakten, en toen in het jaar 1599 hier twee schepen, *de Leeuw* en *de Leeuwin*, genaamd, met den Opperkommissaris Cornelis Houtman, aankwamen, werd hij, zoo door eigene onvoorzigtigheid, als door het bestel der Portugezen, op bevel des Konings van Atjieh, door diens Sekretaris, in zijne kamer op het schip *de Leeuw*, nevens eenige anderen,

vermoord, en zijn broeder FREDERIK HOUTMAN met veel van ons volk gevangen gehouden, terwijl de *Leeuw* en de *Leeuwin*, na eenen dapperen tegenweer, onder den Onderkommies GUJON LE FORT, en, na het afslaan van 's Konings onbillijke voorstellen, van daar verzeilden. De Engelschen vertoonden zich hier ook in 1602, in welk jaar de Koning van ATJIEH een gezantschap naar de Nederlanden zond, alwaar een der beide Afgevaardigden overleed. Dit had ten gevolge, dat wij in 1606 hier een kantoor bekwamen, waar een koopman als Opperhoofd gevestigd was. Dit kantoor, vervallen zijnde, werd in 1616 wel weder hersteld, maar in 1667 naar Padang overgeplaatst.

Ten tijde dat RIJKLOF VAN GOENS Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië was, is bijna de geheele westkust van dit rijk veroverd door den Admiraal PIETER DE BITTER, die tevens onderscheidene wederspannige volken, welke de Oostindische Compagnie veel in den handel benadeelden, tot hunnen pligt wist te brengen. Drie jaren later vermeesterden de Nederlanders andermaal de geheele noordwestkust tot aan Baros toe. Destijds was dit rijk nog zeer bloeijend en magtig, strekkende zelfs zijnen invloed over de Zuidwestkust uit, thans is het echter zeer in verval en heeft slechts het oppergebied over eenige rijkjes of kleine staten, waardoor het onmiddellijk begrensd wordt. Het is evenwel nog altijd onafhankelijk en bevriend met de onzen, voor wien dit rijk in meer dan een opzigt bijzonder belangrijk is, vooral ook als nabuur van onze bezittingen op het eil. Sumatra.

ATJIEH, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, koningr. *Atjieh*, van welke de hoofdstad en voorts het geheele koningrijk hunnen naam ontleenen. Zij heeft eenen Noordwestelijken loop, en valt bij en door de stad Atjieh, met verscheidene armen, in de *Atjiehbaai*. Aan haren mond is zij door eene zandbank bezet, zoo dat, zelfs met hoog water, geene grootere vaartuigen dan van 30 ton haar kunnen opstevenen.

ATJIEH, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, aan de rivier van denzelfden naam, waarvan een tak midden door de stad vloeit. Deze stad ligt omtrent eene mijl van de zee, 5° 26 N. B. 103° 19′ 45″ O. L., in eene vlakte, gedeeltelijk achter, gedeeltelijk in een digt bosch van platanen, palmboomen en bamboezen, dat langs de kust ligt, en een zonderling gezigt oplevert. Zij is de hoofdstad van het koningr. *Atjieh* en de zetel van den Vorst van dat rijk, wiens voorzaten er als Stedehouders van het thans aanmerkelijk ingekrompen rijk *Menan-Kabo* regeerden, maar zich hebben weten onafhankelijk te maken.

De stad telt 36,000 inw., die in 8000 meestal houten huizen wonen, welke veelal door geboomte vaneen gescheiden en wegens de overstroomingen, die hier dikwijls plaats hebben, op palen gebouwd zijn. Het paleis des Konings, dat midden in de stad staat, is een groot, lomp, onaanzienlijk gebouw, van eenen dikken muur en eene gracht omgeven. Men heeft hier eene door onderscheidene reeden verzekerde haven, van welke de diepte echter merkelijk aan het afnemen is, hetgene den handel, die hier vroeger door Nederlanders, Engelschen, Portugezen, Deenen en Chinezen gedreven werd, zeer heeft doen vervallen, daar de groote schepen thans genoodzaakt zijn op de opene reede te blijven, die om eenen uitstekenden zandhoek digt bij de stad ligt, en in de noordwestmoeson of het regensaisoen zeer onstuimig is, terwijl alsdan aan het strand eene hevige branding staat. Sedert omtrent eene eeuw worden daarenboven de Europesche handelaren, inzonderheid de Engelschen en

Portugezen, van hier geweerd; zoodat de stad zigtbare blijken draagt, van het diep verval des handels. De voornaamste handel wordt hier met 8 of 10 schepen van Coromandel gedreven, die er stofgoud, peper, kamfer, vogelnestjes, paarden, benzoin en zwavel, tegen opium, chinesche en Europesche waren komen ruilen.

ATJIEHBAAI, baai in *Oost-Indië*, in de *Indische zee*, aan de noordwestkust van het koningrijk *Atjieh*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*.

ATIPOPON, d. in *Oost-Indië*. Zie ATTAPOEPA.

ATSEBUREN, of ATZEBUREN, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, arr., kant. en ¼ u. W. van *Sneek*, even zoo ver O. van *Oosthem*, waartoe het behoort, ½ u. N. van IJlst, nabij de Geeuw en den Hemdijk.

ATSEBUURSTERMEER of ATZEBUURSTERMEER, ook wel in de wandeling het KLEINE-MEER genoemd, pold., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wijmbritseradeel*, arr. en kant. *Sneek*, onder *Westhem*, palende N. O. aan de Morrahem en den Hemdijk, O. en Z. aan de Rijperahem, en W. aan het drooggemaakte Sensmeer, waarmede het onder eene bedijking ligt. Deze polder was vroeger een meer, dat in het jaar 1633 drooggemalen is.

Den 7 Februarij 1825 braken de dijken van het ATSEBUURSTERMEER door, zoodat het daardoor geheel onder water liep, en de daarin staande woningen geheel of gedeeltelijk beschadigd werden.

ATSJANG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soekapoera*.

ATSJEEN of ATSJIEN, koningrijk in *Oost-Indië*. Zie ATJIEH.

ATSJINEZEN, inw. van het koningrijk ATJIEH. Zie dat woord.

ATTALAI, d. in *Oost-Indië*, eil. *Amboina*, schiereil. *Leytimor*, 4 u. N. W. van Ambon. In den omtrek vindt men gemoetoe-, kasuaris-, brood-, kokos-, pisang-, koffij- en nagelboomen. De inw. maken soja, die zij *soi* noemen en uit visch en pekel kooken.

De bevolking, die zeer trouw aan het Gouvernement is, bestond in 1823 uit ruim 300 ziel., allen Christenen, van welke slechts 98 als ledematen waren aangenomen, er is hier ook eene school, die toen door 123 kinderen, zijnde 50 jongens en 73 meisjes, bezocht werd. Destijds waren de inw., ten aanzien van het gouvernement, aan zware heerendiensten onderworpen, welke zij, gedeeltelijk om niet, gedeeltelijk tegen een gering loon, moesten verrigten, onder welke het vervoeren van zwaar hout eene der moeijelijkste werkzaamheden was. Deze diensten zijn echter in het jaar 1824, toen de Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN Amboina bezocht, aanmerkelijk verminderd.

ATTAMA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, onder *Abbega*, 10 min. Z. W. van dat dorp.

ATTAPOEPA of ATIPOPON, d. in *Oost-Indië*, op de Noordelijke kust van het *Sundasche* eil. *Timor*. Er is hier een Gouvernementsposthouder geplaatst.

ATTELAKEN, geh. in de *Baronie-van-Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 2 u. W. van *Breda*, kant. en 3 u. O. van *Oudenbosch*, gem. *Etten-en-Leur*, ¼ u. W. van *Leur*, waar onder het behoort, ½ u. N. van Etten, 1 u. O. van Hoeve, aan den weg van Prinsenhage naar Leur; met 310 inw.

ATTINGOBEN, plaats, waar BONIFACIUS, de tweede Aartsbisschop van Utrecht zich drie jaren moet onthouden hebben. Sommigen meenen, dat dit het tegenwoordige ACHTTIENHOVEN, prov. *Utrecht*, zoude geweest zijn.

ATTUARIEN, Germaansche volksstam, die in het 4de jaar na Christus geboorte de wapenen tegen het Romeinsche rijk opvatte en door TIBERIUS weder ten onder gebragt werd; ten tijde van Keizer JULIANUS, over den Rijn gekomen en in Gallie gevallen zijnde, werd deze volksstam ook weldra weder door den Keizer bedwongen. Later zijn de ATTUARIEN een hoofdtak der Franken geworden. Volgens het meest algemeene gevoelen zouden zij in *Gelderland*, of het graafschap *Zutphen*, gewoond hebben, terwijl men wil, dat de stad Hattem van hen haren naam ontleent. Door sommigen worden zij echter bij de riv. de Haze, in het Osnabrugsche, en door anderen aan de Lippe of elders geplaatst. Bij de verdeeling van het rijk van Lotharingen, tusschen KAREL *den Kale* en LODEWIJK *den Duitscher*, welke den 8 Augustus des jaars 870 plaats had, viel onder anderen het land der ATTUARIEN aan LODEWIJK ten deel, en dit is de laatste reis, dat wij van dat volk gewag gemaakt vinden.

ATZEBUIREN, geh., prov. *Friesland*. Zie ATSEBUUREN.

ATZEBUIRSTERMEER, pold., prov. *Friesland*. Zie ATSEBUURSTERMEER.

AUCHEN, Germaansche volksstam. Zie CAUCHEN.

AUCKA of AUKA, houtgrond in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de riv. de *Suriname*, ter regterzijde in het afvaren, tusschen den verl. grond Non-Panse en het verl. land van Quamabo. Zij wordt bij de Negers *Mungo* genaamd.

Op deze aanzienlijke plant. werd in het jaar 1761 de vrede gesloten met een groot gedeelte der Boschnegers, die in de nabijheid van de rivier de Suriname wonen. Bij dezen vrede was bedongen, dat men de Boschnegers schietgeweer zoude bezorgen en hun de vrijheid verleenen, om handel te Paramaribo te drijven.

AUCKA (LAND VAN), verl. grond in *Nederlandsch Guiana*, kol., *Suriname*, aan de riv. de *Suriname*, ter regterzijde in het opvaren, palende aan de plant. Sara'slust opwaarts en aan de verl. grond Charprendre benedenwaarts.

AUCKAMA-STATE of GROOT-AUKEMA-STATE, voorm. adell. huis, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, onder *Teerns*, en Z. van dat d. gelegen.

AUGSBUUR, of AUSBUIR, anders LUTKEWOUDE of LUTKEWOLDE genoemd, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland*, arr. en 5½ u. O. ten N. van *Leeuwarden*, kant. en 3 u. Z. O. van *Dockum*, ½ u. N. O. van Buitenpost, ½ u. Z. O. van Kollum, 1 u. W. van Burum, aan de trekvaart van Dockum op Stroobos. Tot dit d. behooren de buurt. Steenharst en de voorm. state Augsbuur of Clant. Men telt hier 160 inw. bijna alle Herv., die hier eene kerk hebben en tot de gem. *Augsbuur-Lutkewoude-en-Kollumerzwaag* behooren. De inw. generen zich meest met den landbouw.

AUGSBUUR, AUSBUIR of CLANT, voorm. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumer-land-en-Nieuw-Kruisland*, onder *Augsbuur*, in het laatst der 17de eeuw door EPO VAN ATLVA bewoond.

AUGSBUUR-LUTKEWOUDE-EN-KOLLUMERZWAAG, kerkgem., prov. *Friesland*, klass. van *Dockum*, ring van *Kollum*, met twee kerken, die door éénen Predikant bediend worden. Deze gem. telt ruim 500 ziel.

AUGUSTA-POLDER, pold. in het *Markgraafschap-van-Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. en gem. *Bergen-op-Zoom*, palende N., O. en Z. aan Borgvliet en Zuidgeest, en W. aan de Ooster-Schelde, beslaande 136 bund. 59 v. r. 1 v. el gronds. Het zomerpeil ligt omtrent 9 palm. 5 duim boven AP.

Deze pold., staat onder het bestuur van eenen Dijkgraaf, die tevens Penningmeester is, en zeven gezworenen.

AUGUSTBURG, verl. plant. in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Surnaus-kreek*, ter regterzijde in het opvaren; palende benedenwaarts aan de koffijplant. Nieuw-Weergevonden en bovenwaarts aan onbebouwde gronden.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Amersfoort*. Zie Jansklooster (St.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster in *Amstelland*. Zie Jansklooster (St.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Amsterdam*, op den *Fluweelenburgwal*. Zie Agnietenklooster (St.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Amsterdam*, op den *Oudezijds-Achterburgwal*. Zie Mariënvelde.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Appingedam*. Zie Augustinusklooster.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Arnhem*. Zie Agnietenklooster (St.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster op de *Betuwe*. Zie Catharinaklooster (St.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. monnikenklooster te *Bommel*. Zie Peterspoel (St.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. nonnenklooster te *Bommel*. Zie Maria Magdalenaklooster (St.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster in *Delfland*. Zie Agnietenklooster (St.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Deventer*. Zie Agnietenklooster (St.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster van Augustijner Hermiten, te *Dordrecht*, op de *Voorstraat*. Het was gesticht, volgens Harman Oem's ongedrukte *Beschrijving van Dordrecht*, in het jaar 1275, hoewel anderen willen, dat daarmede reeds ten jare 1220 een begin gemaakt zij. Aan de kerk is de eerste steen gelegd door Broeder Goidscalk Oem, die er in het jaar 1293 Prior was. De Broeders Augustijnen bleven in het bezit van dit klooster tot in het jaar 1572, toen de Staten van Holland en Westfriesland, door den Hertog van Alba, tegen den 15 Mei, te 's Gravenhage beschreven zijnde en daaraan niet willende voldoen, de dagvaard te Dordrecht belegde, ter welker gelegenheid dit klooster tot een hof en verblijf voor de Bestuurders en Stadhouders van den Lande bestemd werd. Zoo als dan ook de Graaf van Leicester er in 1587 gehuisvest was, terwijl Frederik, Keurvorst *van den Palts*, er den 1 Mei 1613, met zijne gemalin, door de Regering van Dordrecht vorstelijk onthaald werd. Ook hield Walrave van Brederode, in het jaar 1618, toen hij, als gemagtigde van den Staat, tot bijwoning van de Nationale Synode afgezonden was, er zijn verblijf.

In het jaar 1655 werd in de eetzaal van dit hof, de zoogenaamde *Chambre-Mi-partie*, wegens de kroon van Spanje en de Staten der Vereenigde Nederlanden, die van Mechelen naar Dordrecht verlegd was, gehouden. De gezegde *Chambre Mi-partie*, in het volgende jaar weder naar Mechelen vertrokken zijnde, is later wel weder naar Dordrecht teruggekeerd, maar heeft toen hare zitting gehouden in de Kloveniers-Doelen. Op het einde der 16de of het begin der 17de eeuw is het voormalig Augustijnenklooster tevens tot eenen Schuttersdoelen ingerigt, waartoe het meer dan twee eeuwen gebruikt werd; thans dient

het tot eene STADSSCHOOL VOOR MINVERMOGENDEN en de bovenkamers tot eene TEEKENSCHOOL VAN HET GENOOTSCHAP PICTURA, terwijl de voorm. kloosterkerk sedert het jaar 1572, bij de Herv. gebruikt wordt.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster in *Eemland*. Zie MARIAASHOF (ST.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*. Zie NIKOLAASKONVENT (ST.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Franckeradeel*. Zie ACHLUMER-KONVENT.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*. Zie MARIENBERG.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie THABOR.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster in *Gooiland*. Zie VITUSKONVENT (ST.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster in den *Grooten-Zuid-Hollandschen-Waard*. Zie EEMSTEIN.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Haarlem*, bewoond door Broederen Heremieten van de St Augustinusorde. Het werd den 20 October 1490 gesticht in de *Achterstraat*, en kwam uit in de *Haagenstraat* en aan de *Stadsvesten*. In het jaar 1494 werd daaraan getrokken de St. Jakobskapel, met twee huizen en drie kamers, met de erven daaraan, welke de gildebroederen en gildezusteren van St. Jakobsgild, op zekere voorwaarden, aan de Augustijnen opgedragen hadden. Dit klooster werd, bij het oprigten van het bisdom van Haarlem, uitgezonderd van het verbod, om huizen of erven bij verkoop, geding, making of anderzins te brengen in dooder hande. Nadat de stad 's Prinsen zijde gekozen had, werd het vernietigd, en de gebouwen zijn of tot particuliere woonplaatsen vertimmerd, of tot een R. K. WEESHUIS, thans nog ST. JAKOB genoemd, ingerigt.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Harderwijk*. Zie AGNIETENKLOOSTER (ST.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *'s Hertogenbosch*, bij de *Orthenbinnenpoort*. Zie GEERTRUIDA-KLOOSTER (ST.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *'s Hertogenbosch*, op den *Papenhulst*. Het werd bewoond door Reguliere kanonikessen van St. Augustinusorde, die de zieken bijstonden, zelfs toen de pest heerschte. Dit gesticht ging, bij den overgang der stad aan de Staten, te niet. Op de plaats, waar het gestaan heeft, vindt men thans moestuinen.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *'s Hertogenbosch*, op den *Windmolenberg*. Zie BETHANIE.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster in *Kennemerland* bij *Beverwijk*. Zie MARIAASKONVENT (ST.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster in *Kennemerland*, bij *Haarlem*. Zie ONZE-LIEVEVROUWEKLOOSTER.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster in het *Land van Voorne*. Zie ELIZABETHSKONVENT (ST.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Leyden*. Zie AGNIETENKLOOSTER (ST.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Maastricht*. Reeds in het jaar 1234 verlieten eenige Kluizenaars, die zich aan den Nederrijn ophielden, hunne Hermitage, om te Maastricht eene vereeniging te stichten, die den naam van HERMITEN VAN ST. AUGUSTINUS aannam; aan deze

Vereeniging werd in het jaar 1271, bij eene bul van Paus Gregorius X, een regel voorgeschreven. Hun eerste klooster stond nabij de oude Vischmarkt, naast de sinds lang verdwenen Kapel van St. Everhard; doch alhier te bekrompen gehuisvest zijnde, gingen de Kloosterlingen in eenige huizen over, in de Bokstraat aan den voet van de Maasbrug gelegen. Vele ongemakken deden hen later ook dit verblijf verlaten: hunne woning was door eenen openbaren weg vaneen gescheiden, het klooster bezat geen tuin, de beweging op de rivier gaf den Vaders, te veel afleiding en was hun in hunne studiën hinderlijk, men wendde zich dus in 1586 tot de stedelijke Regering, ten einde hun eene meer geschikte plaats, tot het opbouwen van een nieuw klooster, mogt worden aangewezen. Als een gevolg van dit verzoek werd den Monniken aanvankelijk de kapel van *St. Maria ten oever*, zoo men wil het oudste christengebouw binnen Maastricht, en later het daaraan grenzende kerkhof, benevens eene belendende woning, alles in de Bokstraat gelegen, afgestaan. Eerst in 1609 evenwel ontvingen de kloosterlingen de magtiging, om tot den opbouw van hunne nieuwe woning overtegaan, Deze vergunning werd van wege de Stedelijke Regering met eene gift van 100,000 brikken opgevolgd, terwijl zij het oude kloostergebouw, voor eene som van *f* 8000 Luiksche guldens, van de Vereeniging afkocht. Deze afkoop nogtans bleef, ten gevolge van eenig opgekomen verschil, steken, want volgens eene publieke akte blijkt het, dat het oude gebouw, den 24 Mei 1610, door de Paters aan eenige partikulieren in koop werd afgestaan.

Op evengemelde datum, werd dan ook eindelijk de eersten steen van het nieuwe klooster gelegd, waarbij de Groot-Kommandeur der Teutonische orde, de Deken van St. Servaas, de Stads-Magistraat en vele andere aanzienlijke personen tegenwoordig waren; deze plegtigheid werd door een feestmaal opgevolgd, waaraan niet alleen de hier vermelde personaadjen, maar ook de kloosterlingen deel namen; dit feest werd van stadswege bekostigd, en veroorzaakte de uitgave der zeker matige som van 29 guld., 2 stuiv. Luiksch geld, (nagenoeg zoo veel als 16 guld. 25 cents Nederlandsch); dit alles komt in de stedelijke registers voor, waarin te dier gelegenheid de pot wijn tegen 12 Luiksche stuivers (ongeveer 33½ cent) in rekening is gebragt.

Zoo het schijnt zijn, bij gebrek aan middelen, het klooster en de kerk eerst in 1660 voltooid; het geheel was fraai, terwijl de kloosterkerk met eenige schilderijen van waarde versierd was, die bij de vernietiging van het klooster, door de Fransche Kommissarissen van daar zijn weggevoerd, en later niet weder teruggegeven.

Deze kloosterlingen waren nimmer meer dan 16 in getal, en zoo weinig bemiddeld, dat zij niettegenstaande dit gering aantal, slechts door opzamelingen, zoo in als buiten de stad, in hun onderhoud konden voorzien. Sedert de opheffing der monniken orden, heeft dit klooster tot verschillende einden gediend. In 1825, bragt men er de School voor het onderling onderwijs in over; later bezigde men een ander gedeelte tot Teekenschool; thans (in 1838) gebruikt men de voormalige kerk, tot Stadsarmenschool, in welke 6 à 700 kinderen, van beide kunnen, klassikaal onderwijs ontvangen.

AUGUSTIJNENKLOOSTER (ST.), voorm. klooster in de *Meijerij-van-'s Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*. Zie Haage (Ter).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster in de *Meijerij-van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*. Zie Annaberg (St.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Middelburg*, bewoond door Heremiten van de St. Augustinusorde. Het stond in

het tegenwoordige *Schuttershofstraatje*. Er werd aldaar eene gewijde hostie bewaard, die vermaard was wegens een mirakel, dat daaraan in het jaar 1374 zoude geschied zijn. Nadat Middelburg aan de Staten was overgegaan, is deze hostie naar Leuven overgebragt, alwaar zij, of ten minste een stuk daarvan, benevens een stuk van het tafellaken, waar drie droppelen bloeds op te zien waren, tot op den overgang van Braband aan Frankrijk en de daarop gevolgde vernietiging der kloosters, bewaard, en telken jare, in eenen plegtigen omgang, omgedragen werd.

Ter plaatse, waar vroeger dit klooster gestaan heeft, is thans het Schuttershof van den Handboog of van St. Sebastiaan, aan welke Schutterij dit klooster, nadat het in 1573 door de R. K. geestelijkheid was verlaten geworden, in het jaar 1575, door de stedelijke Regering in eigendom is opgedragen, tot schadeloosstelling van geledene verliezen, gedurende het beleg der stad.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Nijmegen*. Zie Mariaaskonvent.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster in *Opper-Gelder*. Zie Elizabethsdal.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster in *Rijnland*. Zie Engelendaal.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Rhenen*. Zie Agnietenklooster (St.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Roermonde*. Zie Hieronimusklooster.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Tiel*, door Cellebroeders van de orde des H. Augustinus bewoond. Het moet gestaan hebben in de *Tolhuisstraat* bij de Tolhuispoort, waar nog tot in het begin der 17de eeuw het kerkje der Cellebroeders stond, dat sedert tot partikuliere huizen verbouwd is.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster in *Twenthe*. Zie Albergen.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Utrecht*, op den *Springweg*. Zie Onze-Lievevrouweklooster.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Utrecht*, aan den *Stadswal*. Zie Agnietenklooster (St.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. monnikenklooster op de *Veluwe* bij *Arnhem*. Zie Mariebron.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. nonnenklooster op de *Veluwe*, bij *Arnhem*. Zie Bethanie.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster op de *Veluwe*, te *Renkum*. Zie Mariaaskonvent.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Waalwijk*, dat door geestelijke Maagden van de orde des H. Augustinus bewoond werd. Het was gesticht in het jaar 1454 door zes Geestelijke dochters van de derde orde van St. Franciscus uit Amsterdam, maar deze, door de moeijelijkheden afgeschrikt, hebben het werk overgelaten aan andere zusters van de St. Augustinus-orde, uit het *St. Agnieten-klooster* te *Dordrecht*, met welke zij toen die orde aannamen. In de Nederlandsche beroerten zijn sommige der bewoneressen van dit klooster naar Lotharingen gevlugt, en hebben aldaar te Pont-à-Mousson, een nieuw klooster opgerigt, hetwelk bij de omwenteling, in het laatste der vorige eeuw, is te niet gegaan. De overige zijn, waarschijnlijk door goedgunstigheid van het doorluchtige huis van Oranje-Nassau, te Waalwijk verbleven, tot omtrent

het jaar 1730, toen zij naar Antwerpen vertrokken, alwaar zij eene nieuwe gemeente vestigden onder den naam van spinsters, welk handwerk zij in armoede en eenvoudigheid uitoefenden, ten einde daardoor haar onderhoud te vinden. Dit gesticht is ten jare 1783, even als andere kloosters, onder Keizer JOSEF II, vernietigd.

In het AUGUSTIJNEN-KLOOSTER te Waalwijk hebben twee gezusters uit het doorluchtige huis VAN NASSAU, den geestelijken stand beleefd. De laatste is er, na haar volle jubile gevierd te hebben, in 1556, als Overste Priores overleden.

Het voormalig kloostergebouw dient thans tot eene NEDERDUITSCHE SCHOOL en tot woning van partikulieren, terwijl op de plaats, waar de Kapel gestaan heeft, eene nieuwe R. K. KERK is gebouwd.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster in het *Westerkwartier, prov. Groningen.* Zie MARIENKAMP.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster in *West-Friesland.* Zie NIEUWE-LICHT.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster in *Zalland,* te *Brunnepe.* Zie JANSKONVENT (ST.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster in *Zalland,* bij *Diepenveen.* Zie MARIA-EN-AGNESKONVENT.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. monnikenklooster in *Zalland,* bij *Zwolle.* Zie AGNESBERG (ST.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. nonnenklooster in *Zalland,* bij *Zwolle.* Zie AGNIETENKLOOSTER (ST.).

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster, op het eil. *Zuid-Beveland.* Zie MARIAASPARADIJS.

AUGUSTIJNENKLOOSTER, voorm. klooster te *Zwolle.* Zie BETHLEHEM

AUGUSTINUS (ST.), zeer klein eil. in *Oost-Indië,* in den *Sundaschen Archipel,* ten O. van Tandjong-Tapey, op de kust van Borneo.

AUGUSTINUSGA, in de wandeling AUGUSTYNSGA geheeten, d., prov. *Friesland,* kw. *Oostergoo,* griet. *Achtkerspelen,* arr. en 5 u. O. v. *Leeuwarden,* kant. en 2½ u. O. ten N. van *Bergum,* 1 u. Z. O. van Buitenpost, ¼ u. N. W. van Surhuizum, 1 u. van de grenzen der prov. Groningen, nabij het Kolonelsdiep.

Het is een uitgestrekt dorp, dat zeer aangenaam in het geboomte gelegen is en zijnen naam ontleent van den Kerkvader AUGUSTINUS, aan wien, vóór de Reformatie, de kerk dezer plaats was toegewijd. Deze kerk, die voorheen voor het inwijden van eenen nieuwen Leeraar vijf goudgulden aan den Domproost te Utrecht betalen moest, en omstreeks 1580 door de Spaansche soldaten geplunderd en verbrand werd, behoort thans aan de Herv. gem. van *Augustinusga-en-Surhuizum.* Men heeft hier 115 h., 1 school met 75 leerlingen, eene smederij en ruim 600 inw., die meest in landbouw en veeteelt hun bestaan vinden, en onder welke men 10 Doopsg. en 2 R. K. telt, zijnde de overige allen Hervormd.

Tot dit dorp behoort het meer noordelijk gelegen buurtje de Tioele en de buursch. Oosterburen. Vroeger werd hiertoe ook gerekend Gerkesklooster, dat thans een afzonderlijk dorp uitmaakt; alsmede de aanzienlijke oude staten Gaykama, Siccama en Jensma, die thans alle drie verdwenen zijn. — Ten N. van dit dorp heeft men goed kleiland.

AUGUSTINUSGA is de geboortepl. van de rijke edellieden GERKE HARKEMA en BUWE HARKEMA, van welken de eerste, in het jaar 1240, het

Gerkesklooster, onder Augustinusga, en de tweede, in 1242, het Buweklooster, onder *Drogeham*, gesticht heeft; alsmede van den bekwamen historie- en portretschilder Willem Bartel van der Kooi, geb. 13 Mei 1768, † 14 Julij 1836.

AUGUSTINUSGA-EN-SURHUIZUM, meestal, hoewel verkeerdelijk, Augustinusga-en-Zuiderhuizen genoemd, kerk. gem., prov. *Friesland*, klass. van *Dockum*, ring van *Kollum*, met twee kerken, die door éénen Predikant bediend worden. De eerste bekende Leeraar van deze gecombineerde gem. is geweest Wolterus Deutechum, die hier tusschen 1605 en 1620 moet gestaan hebben. Deze gem. telt ongeveer 1300 ziel.

AUGUSTINUSKLOOSTER, voorm. kloost. van Augustijnermonniken te *Appingedam*, in het Noorden der stad, waar vele Abten en Kerkoversten van Fivelgo, Hunsingo en Reiderland gewoon waren te vergaderen.

In het vervolg zijn echter de inkomsten door den Paus aan den Bisschop van Groningen toegelegd, en sedert de reductie der stad Groningen is dit klooster vernietigd en de kerk aan de Herv. ten gebruik gegeven.

AUGUSTYNSGA, d., prov. Friesland. Zie Augustinusga.

AUKA, houtgrond in *Nederlandsch-Guiana*. Zie Aucka.

AUKA (LAND VAN), verl. grond in *Nederlandsch-Guiana*. Zie Aucka (Land van)

AUKEMASTATE (GROOT), voorm. adell. state prov. *Friesland*, Zie Auckamastate.

AULA DEI of Godshof, ook wel het Oude hof genoemd, welke naam in de latere parochie Oldehove is overgebleven, was, volgens de oude overleveringen, lang voor onze jaartelling, de beroemde Friesche leerschool der Heidensche Druiden of Barden, in het westelijke gedeelte van de tegenwoordige stad *Leeuwarden*. Op de plaats, waar zij zoude gestaan hebben, vindt men thans het voormalige kerkhof van Oldehove en den stompen toren de Oldehoof.

AULA DEI of Godshof, naderhand Nijekloster genoemd, voorm. adell. nonnenklooster van de Cistercienserorde, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, onder *Scharnegoutum*. Het werd gesticht in het jaar 1233 door Dodo, Abt van Bloemkamp, op de landen en uit de middelen van zekeren Ubald, die zijne gelofte in het klooster Bloemkamp gedaan en alle zijne goederen, voor de zaligheid zijner ziele, tot dit werk ten beste gegeven had, waarna hij den 28 Augustus 1240 overleden en in het klooster Aula dei begraven is. Dit klooster werd, nadat het volbouwd was, met zusters uit het Klooster *Sion*, in Oost-Dongeradeel, bevolkt, en stond onder het opzigt van gezegden Abt van Bloemkamp en zijne opvolgers, tot in het jaar 1572, toen het verwoest werd, zoodat er thans niets meer dan twee boerenplaatsen van in wezen zijn.

AUMATTA of Waymatta, d. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Ceram*, het stond in het begin der vorige eeuw onder den Koning van *Sahoelan*.

AURINDULIUSBURG, landgoed in *Delfland*. Zie Arentsberg.

AURORA, verl. grond, in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Pauluskreek*, ter regterzijde in het afvaren; palende aan den verlaten grond Bel-à-Soir opwaarts en aan de suikerplant. het Eiland benedenwaarts.

AUSBUIR, d., en voorm. adell. state, prov. *Friesland*. Zie Augsbuur.

AUSPICIIS-ET-TELIS, buitengoed, in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 1 groot u. N. van *Haarlem*, kant. en 1 klein u. Z. van *Beverwijk*, gem. en ½ u. Z. ten W. van *Velzen*, ruim 30 bund. groot, thans in eigendom toebehoorende aan den Heer Cornelius Ludovicus Baron van Wykersloot van Schalkwijk, Bisschop van Curium.

De beroemde Staatsman Jakob Hop is in 1654 op dit buitengoed geboren. Hij † in 1725, na ons Vaderland, bij onderscheidene gelegenheden, aan verschillende buitenlandsche hoven, vertegenwoordigd te hebben.

AUSTERHAULE of Austerhaula. Zie Ouwsterhaule.

AUSTERHAULE-OLDOUWER-EN-NYEGA, kerk.gem., prov. *Friesland*. Zie Ouwsterhaule-Oldouwer-en-Nyega.

AUSTERLITZ, geh. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en ruim 2 u. Z. ten W. van *Amersfoort*, kant. en 3 u. N. van *Wijk-bij-Duurstede*, gem. en 1 u. N. O. van *Zeyst*, 3 u. O. van Utrecht, met ongeveer 220 inw.

Toen in het jaar, 1804 in de nabijheid van Zeyst, door den Franschen Generaal Marmont een lustkamp uit eenige duizenden Fransche en Nederlandsche troepen was gevormd, werden in den omtrek van dat kamp sommige hutten en tenten opgeslagen, van welke onderscheidene bewoners, op aanmoediging van de Bevelhebbers dier troepen, zich hier voor goed vestigden; en alzoo ontstond hier een geh., dat door de Franschen Austerlitz genoemd werd, naar de overwinning, die zij, den 2 December 1805, bij het dorp Austerlitz, in Moravië, op de Vereenigde Oostenrijksche en Russische legers behaald hadden. Koning Lodewijk had later plan, dit gehucht tot eene stad te verheffen; doch daarvan is door den loop der volgende gebeurtenissen niets gekomen.

De Generaal Marmont deed ook door zijne krijgslieden, ter eere van Napoleon, eene piramide van aarde en zoden oprigten, welke thans nog bestaat en op eenen verren afstand kan gezien worden. Zij behoort tegenwoordig, met het goed *Heischoten*, aan Jonkheer Mr. Hubert Matthys Adriaan Jan van Asch van Wyck, Lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal, Staatsraad en Burgemeester van Utrecht.— Sedert den aanleg van den Woudenbergerstraatweg, in 1830, hebben er aanzienlijke ontginningen van heidegronden in de nabijheid van Austerlitz plaats gehad.

AUSTERLITZPOLDER, pold. in *Staats Vlaanderen*, in het *Land-van-Cadsand*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *Zuidzande*, palende N. aan den Grooten-Lodijkepolder, O. aan den Veerhoekpolder en den Brugschevaartpolder, Z. aan Prinswillemspolder en Diomedepolder, en W. aan den Kleinen-Lodijkepolder. Er worden in dezen polder geene hofsteden gevonden. Hij beslaat volgens het kadaster, met de killen, eene oppervlakte van 89 bund. 51 v. r. 20 v. ell.

Nadat eerst door eenige eigenaren, onder den naam van Ottevaere en Comp, de bedijking van dezen polder begonnen was, werd, bij decreet van Keizer Napoleon van 6 Fructidor van het 13de jaar der Republiek (5 September 1805), aan den Generaal van Damme concessie of octrooi verleend, om de gronden of slikken van het verlande *Nieuwerhaven-kanaal* te bedijken, door welke bedijking de *Sophiapolder*, de *Diomedepolder*, de polder de *Haven-van-Aardenburg* en de Austerlitzpolder zijn ontstaan. Laatstgemelde polder is door den concessionaris, ter gedachtenis van den bekenden veldslag van 2 December 1805, waarin de Franschen op de Russische en Oostenrijksche legers gezegepraald hebben, en waarbij eene

divisie door den Generaal van Damme aangevoerd werd, Austerlitz geheeten.

Na het overlijden van den Generaal van Damme en diens zoon Diomede, heeft laatstgemelde als erfgenaam nagelaten zijne moeder Sophia 't Kindt voor het onbeschikbare deel, terwijl het beschikbare deel aan zijne moei Valentine Isabelle Barbe van Damme, weduwe van den Heer Charles Louis de Swarte, thans nog in leven, vervallen is. Na het afsterven van gemelde Sophia 't Kindt zijn als hare erfgenamen opgetreden Pieter Theodoor en Natalia de Hartogh, zoo mede de Weduwe Lammers, die thans nog bezitters van de vier genoemde polders zijn.

AUSTRASIE, of Oostfrankrijk, dus noemde men in de Middeleeuwen de landen, die na den dood van Clovis, Koning der Franken, bij de verdeeling van zijn Rijk, in het jaar 511, aan Theoderik, de oudste zijner vier zonen, ten deel vielen, en ter wederzijde van den Rijn gelegen waren, waartoe dus ook de Zeeuwsche eilanden, benevens een gedeelte van Gelderland en Holland behoorden.

AUSTRI, d. in *Staatsvlaanderen*. Zie Westdorpe.

AUSTRICEPOLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, arr. *Goes*, distr. *Hulst*, kant. *Axel*, gem. *Westdorpe*; palende W. en N. aan Papeschorre, O. en Z. aan Canisvliet. Hij beslaat volgens het kadaster 457 bund. 39 v. r. en 32 v. ell. en bevat 38 hofsteden, behalve een aantal arbeiders- en andere kleine woningen, allen deel makende van het dorp *Westdorpe*.

Het in 1827 gegraven Kanaal-van-Ter-Neuze loopt door dezen polder, die in 1603 ingedijkt is, op octrooi van den toenmaligen Landvoogd Albertus van Oostenrijk, van wien de polder, ook wel de Oostenrijksche-polder geheeten, zijnen naam ontleent.

De Austricepolder wordt bestuurd door eenen Dijkgraaf en eenen Gezworene, bijgestaan door eenen Penningmeester.

AUVERGNEPOLDER, pold. in het *Markgraafschap-van-Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Bergen-op-Zoom*, gem. *Halsteren*; palende N. aan Oud-Glimes, O. aan Oud- en Nieuw-Bijmoer, Z. aan de Ooster-Schelde, W. aan de Eendragt.

Deze pold., die in het jaar 1693 bedijkt is, en zijnen naam ontleent van de Graven de la Tour d'Auvergne, die eenigen tijd Markgraven van Bergen-op-Zoom zijn geweest, beslaat 717 bund. 24 v. r. 36 v. ell. gronds en staat onder het bestuur van eenen Dijkgraaf twee Gezworenen en eenen Sekretaris, die tevens Penningmeester is. De hoogte van den dijk is doorgaans 5 ell. 5 palm. boven A.P., en het zomerpeil 2 palm. onder A.P.

AUW of Ouw, d. in *Oost Indië*, op de zuidkust van het *Ambonsche* eil. *Honimoa*, ten O. van het fort Duurstede. Er plagt op den heuvel, niet ver van Siresori, een dorp van dien naam te liggen, maar het tegenwoordige ligt een weinig meer oostelijk. In het begin der vorige eeuw telde men er 1428 zielen, onder welke 384 weerbare mannen en 89 dati's.

Het is reeds van ouds beroemd, om de menigte goede potten en pannen en andere voorwerpen van aardewerk, die hier gebakken en vrij wel verglaasd worden, zoodat men ze de voorkeur geeft boven die, welke men op de omgelegen eilanden maakt, te meer daar ook de aarde, waaruit men die voorwerpen vervaardigt, hier beter dan elders gevonden wordt, waarom men die in menigte naar alle de andere eilanden verzendt. Het werk wordt op de handen gefatsoeneerd en door den arbeider in zijn huis op eenen rooster gebakken.

De kerk, die hier vroeger bestond, is, bij de onlusten in 1817, door de Nederlandsche troepen afgebrand. Het was een steenen gebouw en moet, blijkens de nog aanwezige overblijfselen, zeer fraai en groot geweest zijn.

AUW of WAY-AUW, riv. in *Oost-Indië*, op de Oostkust van het *Ambonsche* eil. *Boero*, die zich met eenen oostelijken loop in zee uitstort.

AUWAN, gebergte in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, in de *Padangsche-Binnenlanden*. Over dit gebergte, dat niet zeer hoog is, loopt het pad van het fort Van-den-Bosch naar Pang-galan-kota-baroe.

AUWEMA, voorm. adell. huis, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, ten O. van het d. *Tolbert*, en daartegen aanpalende. Het huis is in den aanvang der 18de eeuw gesloopt, maar men ziet nog het heem, waar het opgestaan heeft, met den toren, rondom door eene breede gracht besloten. Het hiertoe behoord hebbende Auwemabosch bestaat nog. Zie het volgende art

AUWEMABOSCH, uitgebreid bosch, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. *Groningen*, kant. *Zuidhorn*, gem. *de Leek*, ten O. van het d. *Tolbert*. Het behoorde voorheen aan het adell. huis *Auwema*, en maakt den weg naar de Leek uitnemend schoon, en den inrid in Tolbert schilderachtig; het is jammer dat de bijl aan den wortel ligt en dit bosch staat verkocht en geveld te worden.

AUWER, d. in *Oost-Indië*, op de Zuidoostkust van het *Sundasche* eil. *Borneo*, tegen over het eil. Laoet.

AUWERDIEP, riv. in Groningen. Zie ADUARDERDIEP.

AUWERTH, d. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie ADUARD.

AUWN, AJA of AJON, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, rijk *Boelang*, 4 m. W. van de stad Boelang, in eene zeer vruchtbare streek. Op het einde der 17de eeuw onthield zich hier de broeder des Konings van Boelang, met 20 of 30 huisgezinnen, en had zich gaarne voor Radja van deze streek doen erkennen, maar de Kommissaris PADBRUGGE wist zulks te beletten.

AUXWIJK, d. *in Waterland*. Zie AXWIJK.

AVENHORN, d. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1 u. W. ten Z. van *Hoorn*, gem. *Avenhorn-en-Oostmijzen*, 3 u. N. van Purmerende, 4 u. Z. ten W. van Medemblik, 3½ u. O. van Alkmaar.

Dit d. telt 50 huizen en ruim 280 inw. De Herv., hebben hier eene kerk, waaraan in 1662 de eerste steen gelegd is, en die eenen lagen toren, met eene stompe spits heeft. De kerk, die hier vroeger stond, was vóór de Reformatie aan den H. MAURITIUS toegewijd, zij stond ter begeving van de Graven, terwijl de bevestiging door het Domkapittel van Utrecht gegeven werd. Het kosterschap, dat twee morgen land bezat, werd mede door de Graven begeven. Ook is hier eene school, die gemiddeld door 80 kinderen bezocht wordt.

In de jaren 1625 en 1675 had AVENHORN veel van het water te lijden.

AVENHORN-EN-OOSTMIJZEN, gem. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Hoorn*, (18 m. k., 6 s. d.) palende N. aan de gem. Berkhout-en-Baarsdorp, O. aan Grosthuizen, Z. aan Beets-Oudendijk-en-Schardam, Z. W. aan Schermerhorn en W. aan Ursum. In het jaar 1817 is deze gem., welke vóór dien tijd met de gem.

Grosthuizen en *Scharwoude* gecombineerd was, daarvan afgescheiden. Alleen ten opzigte der Nationale militie bestaat deze combinatie nog. Zij bevat het d. Avenhorn en de buurt Oostmijzen en daarin 1 Herv. kerk, 1 school, 2 watermolens, 53 h. en ruim 300 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden en veel kaas en boter maken. De Herv., wier getal 160 beloopt, behooren tot de gem. *Grosthuizen-en-Avenhorn*. De 140 R. K., die hier wonen, worden tot de statie van *Hoorn* gerekend.

Het wapen dezer gem. is een goud veld, waarop een ruiter, gekleed met witten rok en gele broek, op een zwart paard in vollen ren.

AVENTURE (L'), koffijplant. in *Nederlandsch-West-Indië*, kol. *Suriname*, aan de riv. de *Cottica*, ter regterzijde in het afvaren; grenzende aan de koffijplant. Nieuwe-Levant opwaarts en de koffijplant. Twijfelachtig benedenwaarts. Zij is 852 akk. groot, werkt met 157 slaven en wordt bij de Negers Brosroe genaamd.

AVENZATE, oude naam van Kerk-Avezaath. Zie Avezaath (Kerk-).

AVERBERGEN, havezathe in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 2½ u. N. van *Deventer*, gem. en 5 min. O. van *Olst*; beslaande in oppervlakte 89 bund. 51 v. r. 32 v. e. gronds; thans toebehoorende aan den Heer H. C. Thomassen à Thuessink.

AVEREEST, gem., in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en kant. *Zwolle*, (4 m. k., 5. s. d.), grenzende N. aan de prov. Drenthe, O. aan de gem. Hardenberg, Z. aan Ommen, Z. W. aan Nieuw-Leuzen en W. aan Staphorst. De Veenen, welke tusschen Avereest en *Ommen* liggen, hebben meer dan eens aanleiding tot geschillen over de grensscheiding gegeven.

Deze gem., die vroeger met het *Ambt-Ommen* vereenigd was, doch in 1818 daarvan afgescheiden en met *Nieuw-Leuzen* vereenigd werd, bevat thans, na ook van *Nieuw-Leuzen* te zijn afgescheiden, behalve het d. Avereest, de buursch. de Veldhoek, Oosterhuizen, ten Kotten of ten Kate, ten Huizen, de Groote Oever, de Kleine Oever, de Weeme, en Westerhuizen.

Ingevolge Koninklijk besluit van 15 April 1836, is in dat jaar de Veenkolonie, de Dedemsvaart (zie dat woord) met deze gem. vereenigd, die toen met 1123 bund. van *Ambt Hardenberg*, en 2514 van *Ambt-Ommen* vergroot werd, zoodat zij thans 7366 bund. grond bevat en ongeveer 3100 inw. telt, die meest in de veenderij en landbouw hun bestaan vinden. Men heeft er 2 Herv. kerken, 1 R. K. en 3 scholen.

In het jaar 1781, werd aan den onder deze gem. wonenden Bouwman Jan Alberts, door de Oeconomische tak van de Nederl. Huishoudelijke Maatschappij te Haarlem, een eereprijs toegewezen, voor de beste vliezen wol aan gezegde Maatschappij uit Overijssel toegezonden, en in het jaar 1831 werd door de Maatschappij van landbouw te *Amsterdam*, aan den te Avereest wonenden Landbouwer W. J. Westerhuis toegekend een prijs van verdienste op zijn ingezonden antwoord en teekeningen tot het bouwen van doelmatige en minst kostbare woningen, schuren en stallen op nieuw te ontginnen woeste gronden.

Het d. Avereest of Overeest, zoo als het genoemd wordt, omdat het ten aanzien van Drenthe aan de overzijde van de Reest gelegen is, ligt 9 u. N. ten O. van Deventer, 2½ u. N. N. W. van Ommen, 5 u. O. ten N. van Zwolle, en 3 u. Z. O. van Meppel.

In de kerk der Herv. gem., die hier, 700 ziel. telt, onder welke ook de bewoners van eenige nabijgelegen huizen in de prov. Drenthe ge-

rekend worden, was vóór de Reformatie eene Vikarij. Zij wordt door éénen Predikant bediend, wiens beroep eertijds aan de Ridderschap van Overijssel, namens het Zwartewaterskloester, stond, maar thans eene koninklijke collatie is. De gem. behoort tot de klass. van *Zwolle*, ring van *Hasselt*. In het jaar 1630 werden Avereest met de *Ommerschans* gecombineerd, en acht jaren later werd zelfs in bedenking genomen, om de kerk van Avereest naar de *Schans* te verplaatsen, dit kwam echter niet tot stand. In het jaar 1665 gaf men integendeel aan iedere plaats weder eenen afzonderlijken Leeraar, hetwelk evenwel slechts 20 jaren duurde, daar de beide plaatsen reeds weder in 1685 gecombineerd werden. Sedert eenige jaren zijn zij echter weder gescheiden, hebbende thans ieder eenen afzonderlijken Predikant.

De R. K. statie, die tot het aartspriesterdom van *Zalland-en-Twenthe* behoort, telt ruim 600 ziel. De kerk wordt door eenen Pastoor bediend. De school wordt door een gemiddeld getal van 90 leerlingen bezocht

AVEREEST (SCHANS TE), voorm. schans in *Zalland*. Zie Ommerschans.

AVERLO, Averloo of Overloo, oudtijds Averloe, geh. in het schoutambt *Kolmeschate*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 1¼ u. N. van *Deventer*, gem. en ¼ u. N. N. O. van *Diepenveen*. Het behoort kerkelijk onder *Wezepe*.

Vroeger was hier, op de erve Overgoor, eene leenkamer gevestigd.

AVERWOLDE, voorm. buitengoed in *Zalland*, prov. *Overijssel*, gem. en 1 u. O. ten Z. van *Wijhe*, dat thans gesloopt is.

AVES of Vogeleiland, hooge rots in *West-Indië*, ten Z. van de Maagden-eilanden, aan het einde van de groote zandbank, die zich van het eil. Saba 23 u. ver in zee uitstrekt, en waarop tusschen de 10 en 12 vademen water staat, 50° 30′ N.B., 45° 30′ W. L.

AVES of Vogeleilanden, bij de Engelschen Bird-Islands genoemd, eilandjes in *West-Indië*, ruim 8 m. O. Z. O. van Bonaire, 7½. m. W. van de Royals. 11° 50′ N.B., 49° 15′ W. L. Het zijn eigenlijk slechts enge onvruchtbare rotsen, die uit twee groepen bestaan, van welke de eene twee en de andere drie eilanden en voorts eenige klippen en zandbanken bevatten. De oostelijke groep heeft een rif, dat zich 4 mijlen noordwaarts uitstrekt en van de westelijke groep loopt er een 6 mijlen noordwaarts aan. Zij zijn onbewoond, maar een groot aantal zeevogelen houdt er zijn verblijf. Of deze eilanden tot het gouvernement van *Curaçao* of tot dat van *Caraccas* behooren is onbeslist, voor beide kapt men er hout en brandt men er kalk.

In Mei 1678 leed de Fransche vloot, onder den Graaf d'Estrées, die van Martinique uitgezeild was, om Curaçao te vermeesteren, op deze klippen schipbreuk, zoodat van de 20 oorlogschepen slechts twee behouden bleven en honderden van menschen, benevens een schat van waarde aan goederen van allerlei aard, eene prooi der golven werden, en de aanslag alzoo geheel te niet liep.

AVEST, buursch. in het graafsch. *Zutphen*, heerl. *Borculo*, prov. *Gelderland*, kw., arr., distr. en 7 u. O. ten Z. van Zutphen kant., en ½ u. N. van *Groenlo*, gem. en 1¼ u. Z. Z. W. van *Eibergen*; met ruim 230 inw.

AVESTEIN, voorheen het *Hof-te-Bogaarde* geheeten, voorm. adell. huis, in de *Meijerij-van-'s Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, gem. en ½ u. Z. van *Dinther*, aan de Aa.

Het maakte vroeger eene heerl. op zichzelve uit, die het middelbare en lage regtsgebied voerde, en bezat een Laathof, dien FILIPS *de Goede*, Hertog van *Bourgondië*, in het jaar 1459 bevestigde, terwijl hij den Heer vergunde, om uit zijne Laten of Leenmannen eenen Meijer en Zeven Goede Mannen te beëedigen.

Dit huis is in het begin dezer eeuw gesloopt.

AVEZAATH (KAPEL-), d. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw., arr., distr., kant. en 1 u. W. van *Tiel*, gem. en ¾ u. Z. Z. W. van *Zoelen*, ¼ u. Z. W. van *Kerk-Avezaath*, met 420 inw., eene Herv. kerk, die in 1705 gebouwd is, en tot de gem. de *Beide-Avezathen* behoort, alsmede eene dorpschool, die gemiddeld 60 leerlingen heeft. De R. K. inw., wier getal 40 beloopt, worden tot de statie van *Tiel* gerekend.

AVEZAATH (KERK-), d. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw., arr., distr., kant. en ¾ u. W. ten N. van *Tiel*, gem. en ½ u. Z. W. van *Zoelen*, voorheen meestal enkel AVEZAATH, en nog vroeger AVENZATE geheeten, terwijl het den tegenwoordigen naam aangenomen heeft ter onderscheiding van het ¼ u. meer zuidwestwaarts gelegen *Kapel-Avezaath*.

Men telt hier 370 inw. De kerk, die thans bij de Herv. in gebruik is, en tot de gem. de *Beide-Avezathen* behoort, werd in het jaar 1007 door NOTGERUS, Bisschop *van Luik*, aan de Abdij van Thorn geschonken. Den 24 Maart 1828 sloeg, bij een zwaar onweder, de bliksem in den toren, waardoor een klein gedeelte van de spits afbrandde, maar het vuur werd door de wel aangebragte hulp spoedig gebluscht.

De R. K. inw., die slechts 2 in getal zijn, behooren tot de statie van *Tiel*.

Men heeft hier het adell. huis Teisterband, eene dorpschool met een gemiddeld getal van 50 leerlingen en vele landeigenaars, met aanzienlijke goederen.

BALDERICK, Graaf *van Uplade en Houbery*, wiens huisvrouw ADELIN, eene dochter van WICHMAN, Graaf *van Hameland*, aanzienlijke goederen in de Betuwe bezat, gaf in het jaar 830 eene hoeve, alhier gelegen, aan de kerk van Utrecht.

Den 13 Januarij 1838 ontstond er in dit d. brand, waardoor in korten tijd eene boerenwoning, eene schuur, een bakhuis en een volle berg met koorn in de asch werden gelegd. Den volgenden dag brandde hier het achterhuis en een groot gedeelte van het adell. huis Teisterband af.

Men wil algemeen, dat hier de woonplaats geweest zij van ANSFRIDUS, die later, en wel in het jaar 994, den Bisschopszetel te Utrecht beklom.

AVEZATHEN (DE BEIDE), kerk. gem. prov. *Gelderland*, klass. en ring van *Tiel*, die 790 ziel. telt. Men heeft er 2 kerken, die door éénen Predikant bediend worden. Het beroep geschiedt door den kerkeraad. De eerste, die hier het leeraarsambt bekleed heeft, was JOHANNES SERROJEN, die in 1619 naar Schoonrewoerd vertrokken is.

AVIGO, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, W. van Borneo.

AWAHA of AWAHANG, voorm d. in *Oost-Indië*, eil. *Amboina*, op de Zuidoostkust van het Schiereil. *Leytimor*, tusschen den hoek van Siri en het dorp Kilang, aan het strand.

AWARA-PASSIA, verl. houtgrond in *Nederlandsch-West-Indië*, kol. *Suriname*, ter linkerzijde in het afvaren, palende bovenwaarts aan

Rhijnesberg en benedenwaarts aan Baboenhol, zijnde de werkplaats van den houtgrond Morea.

AWEER, d. in *Oost-Indië*, in den *Molukschen-Archipel*, op den Zuidwesthoek van het eil. *Vordate*. Het is een bijzonder net en volkrijk dorp, dat uit meer dan 100 zindelijke hutten bestaat.

AWER-AWER of Tandjong-Awer-Awer, kaap in *Oost-Indië*, op het *Sundasch* eil. *Java*, resid. *Rembang*.

AWICH, oude naam van het d. Ewijk. Zie dat woord.

AWIE, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Buitenzorg*, distr. *Parong*.

AWIE, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Buitenzorg*, distr. *Parong*, nabij den berg van dien naam.

AXEL, kant., prov. Zeeland, arr. Goes, bevattende de volgende 10 gemeenten: Axel, den Hoek, Koewacht, Neuzen, Overslag, Philippine, Sas van Gent, Westdorpe, Zaamslag en Zuiddorpe, en daarin ruim 13,000 inw.

AXEL, kerk. ring., prov. *Zeeland*, klass. van *IJzendijke*, bevattende de volgende 7 gemeenten: Axel, den Hoek, Neuzen, Zaamslag, Hontenisse, Hulst en Sas-van-Gent-en-Philippine. Zij telt 7300 zielen en heeft 8 kerken, die door 7 predikanten bediend worden.

AXEL, gem. in *Staatsvlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, distr. *Hulst*, kant. *Axel* (11 m. k., 5 s. d.); grenzende N. aan de gem. *Neuzen* en *Zaamslag*, O. aan de gem. *St. Jan-Steen*, Z. aan *Zuiddorpe* en W. aan *Westdorpe*. Zij bevat de stad *Axel*, het geh. het *Zoute-Spui*, de buurschap de *Axelsche-Sassing* en eenige verstrooid liggende huizen in den omtrek. Men heeft er eene Herv. kerk, eene in 1837 nieuw gestichte school, 2 brouwerijen, 1 zoutkeet, 2 meestoven, 1 hoedenfabriek, 2 korenmolens en ongeveer 2200 inwoners, onder welke ruim 2000 Herv. 2 Evang. Lutherschen en 150 R. K., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, als zijnde de grond dezer gem. tot de graanteelt zeer geschikt. Ook moeten er voorheen verscheidene zoutkeeten hebben gestaan, overmits de grond, waarop de tegenwoordige stad is gebouwd, met eene laag keetasch is bedekt, welke zich, bij het graven, op twee of drie voet diepte, reeds vertoont. Deze fabrieken zijn echter waarschijnlijk bij eenen brand, waaraan Axel onderscheidene malen bloot gesteld was, verteerd.

De stad Axel, vroeger Ax-elle en Axla geheeten, ligt 2 u. W. van Hulst, 7 u. Z. van Goes, 2 u. N. O. van Sas-van-Gent en 2 u. Z. van Neuzen, op 51°, 16′ N.B., 21° 24′ 30″ O.L. Vroeger lag deze stad op een eiland, door twee takken van de Schelde gevormd, doch dit eiland is in 1789 met het vaste land vereenigd.

Het is eene zeer oude plaats, waar reeds ten jare 813 een godshuis voor mannen moet zijn gesticht geweest, ook nam zij meer en meer in welvaart toe, zoodat zij in de veertiende eeuw reeds eenen uitgebreiden handel en ruime visscherij dreef en eene wel bezochte paardenmarkt had. Philips *de stoute*, Graaf *van Vlaanderen*, verleende haar bovendien, in 1349, het regt om eene wekelijksche beestenmarkt te houden, waarop tevens allerlei koopmanschappen mogten gebragt worden.

De stad heeft in eene langwerpig vierkante gedaante en omtrent een half uur in den omtrek. Tot op het laatst der vorige eeuw was het eene vesting door acht bolwerken en eene diepe gracht

omgeven, wordende ten N. door een ravelijn en eene goede contrescarp gedekt; maar deze werken zijn door de Franschen, in 1805 en 1806, verkocht, door de koopers geslecht, en tot bouwland, wandelingen en tuinen aangelegd, terwijl de beide poorten, die men vroeger hier vond, te weten de *Land-* en de *Waterpoort* afgebroken, en in derzelver plaats dammen door de grachten gelegd zijn, zoo als zulks ook aan de Oost- en de Westzijde van Axel geschied is, waardoor men nu langs vier kanten toegang tot de stad heeft. Door eenen zijtak van het Kanaal-van-Neuzen-naar-Gent, loopende van Sluiskil naar Axel, heeft de stad gemeenschap met de Wester-Schelde, zoodat de voormalige haven, welke zij aan het Hellegat, in den polder Beoostenblij, had, tegenwoordig niet meer gebruikt wordt, daar de schepen thans, langs gezegd kanaal, tot voor de stad kunnen komen.

Het Stadhuis, dat aan het marktplein staat en met eenen toren prijkt, werd in 1662 gesticht. Het is later nog vergroot en verbeterd, en laatstelijk in 1776 geheel vernieuwd. Dit gebouw, hetwelk een modern aanzien heeft, is van eenen hardsteenen opgang voorzien. Daarnevens stond voorheen eene abdij, welker kerk het marktplein vervulde; het klooster besloeg de ruimte van het blok huizen tusschen de Markt en de Lange Noordstraat; en de Abt bewoonde het gebouw, vroeger het huis van den Burgemeester J. Paulus, thans van den Kantonsregter A. J. Paulus.

De Hervormde kerk, in de naar haar genoemde Kerkstraat staande, was certijds eene Kapel aan St. Barbara toegewijd. Zij werd in het jaar 1695 vergroot, als wanneer zij de gedaante verkreeg van een half kruis, die zij nog heeft; sedert is zij, vooral in het jaar 1714, maar nog meer in 1772, van binnen en van buiten aanmerkelijk verfraaid, en bekwam in 1778, door de milddadige godsvrucht van eenige ingezetenen, een orgel, dat 10 sprekende registers, een handklavier en een aanhangende pedaal heeft. Van den toren, die vroeger, even als nu, aan de noordwestzijde van de kerk stond, werd in der tijd de spits door de Franschen afgebroken, ten einde er eene *sémaphore* op te plaatsen, en toen deze toren in 1820 te bouwvallig werd, om hersteld te worden, besloot men tot de gedeeltelijke afbraak, en trok op dezelfde plaats een anderen toren op, die echter lager bleef dan de vorige. Deze kerk behoort tot de gem. van *Axel-en-Zuiddorpe*. De R. K. inwoners behooren tot de statie van *Zuiddorpe*.

In schier alle vroegere oorlogen heeft Axel veel te lijden gehad, zoo als, onder anderen, in het jaar 1248, toen Jan van Avesnes, de voorzoon van Zwarte Margriet, Gravin *van Vlaanderen*, met razende woede in de Vier Ambachten viel, de steden aldaar in vuur en rook deed opgaan en aan ieder, die zich te weer stelde, lijfsgenade ontzegde. In het jaar 1380 werd Axel wederom in brand gestoken door de Gentenaars, die bovendien het koorn, vee en andere voorwerpen, welke aan den brand ontrukt waren, met zich namen.

Het schijnt echter, dat het plaatsje tot in het midden van de 15de eeuw niet versterkt geweest is, want men leest, dat de Gentenaars het, ten jare 1452, met muren omringden en tot eenen burgt maakten; maar Philips *de Goede*, Hertog van *Bourgondië*, op de Gentenaars vertoornd zijnde, en vermoedende, dat men uit Axel den Gentenaren allerlei behoeften toevoerde, deed het stadje, nog tenzelfden jare, innemen, uitplunderen en in brand steken, zoodat meest alle openbare gebouwen, en onder deze ook het raadhuis en het gasthuis, eene prooi der vlammen werden, zijnde ook van toen af de handel verloopen, de beroemde markt vervallen en de visscherij aanmerkelijk afgenomen.

Door der inwoneren naarstigheid verrees het stadje weldra uit zijne puinhoopen, maar het kwam echter nimmer weder tot die welvaart, welke het vroeger genoten had, hoewel Keizer KAREL V het met onderscheidene privilegiën begiftigde. Gedurende de Spaansche beroerten moest AXEL mede veel leeds doorstaan, en ten jare 1573 was hier de vervolging om het geloof op het hevigst, waarin men zelfs zoo ver ging, dat men eenige Zeeuwsche kooplieden, die, ter verrigting hunner zaken, in de stad waren gekomen, onthoofde van hunne verkleefdheid aan de leer der Hervorming, ophing. Om zich hier over te wreeken zetteden eenige Zeeuwsche schepen, den 26 Julij 1574, 500 man voetvolk en 200 ruiters aan land, die naar AXEL optrokken, waar het voetvolk zich in het gezigt der stad vertoonde, terwijl de ruiters in eene hinderlaag verborgen bleven; hierop deden de spaansche bezetting en de burgerij eenen stoutmoedigen uitval, maar werden door de Staatschen, die nu veinsden te vlugten, in de hinderlaag gelokt, waar zij van voren door het voetvolk en van achteren door de ruiterij aangevallen, allen tot den laatsten man omkwamen. De openstaande stad, alstoen aan de woede des krijgsmans overgelaten, werd deerlijk geplunderd en de kerk, benevens de aanzienlijkste gebouwen, in de asch gelegd. Zij schijnt echter kort daarna door de Zeeuwen wederom verlaten te zijn, want in het jaar 1576 was de stad op nieuw in handen der Spanjaarden, en toen stemde zij in met de Staten van Vlaanderen, om den *Prins van Oranje* te hulp te roepen, onder wiens bestuur zij dan ook in de Pacificatie van Gent werd opgenomen. Maar in 1583 kwam zij door het verraad van SERVAES VAN STEELAND, Hoofd-baljuw van het Land-van-Waas, weder in de magt van PARMA, aan wien zij, drie jaren later, door Prins MAURITS VAN NASSAU en den kolonel PHILIP SIDNEY, handelende op last van LEICESTER, bij verrassing ontweldigd werd (1), waarop MAURITS de stad weder deed versterken en nieuwe vestingwerken aanleggen. Sedert dien tijd is AXEL in der Staten handen gebleven, tot in het jaar 1747, toen zij bij capitulatie aan de Franschen, onder den Graaf van BROGLIO, overging, die haar, na den vrede van Aken in 1748, weder ontruimden.

In 1794 werd dit plaatsje, met de overige van het toenmalig Staatsvlaanderen, andermaal door de Franschen ingenomen, en bleef, ten gevolge van het traktaat van den 16 Mei 1795, in hunne magt tot in het jaar 1814, als wanneer deze landen weder met de Nederlanden werden vereenigd, in naam van den Souvereinen Vorst in bezit genomen, en door Nederlandsche troepen bezet. Ook bij den heilloozen Belgischen opstand in 1830, bleef AXEL niet verschoond, daar, op den 20 October van dat jaar, eene ordelooze bende, onder aanvoering van zekeren ERNST GREGOIRE, zich noemende Belgische kolonel, aan het hoofd van ongeveer 70 man, uit de heffe des volks in der haast in het naburig Belgie bijeengeraapt, te AXEL binnenrukte en, na pogingen te hebben aangewend om eene nieuwe Regering, in naam van het provisioneel Gouvernement van Belgie, aan te stellen, en de publieke kassen, zoo hier als in de omstreken, te hebben berooft, weder den 22 derzelver maand vertrok. De ingezetenen, zich weinig tijds daarna

---

(1) Een omstandig verhaal van deze verrassing vindt men bij J. SCHARP, Geschiedenis en costumen van Axel, 1e stuk pag. 123-125 en daaruit overgenomen in mijne Herinneringen uit het gebied der geschiedenis, betrekkelijk de Nederlanden, bl. 247-249.

vrijwillig gewapend en eenige verdedigings-werken, tot beveiliging hunner eigendommen en om dergelijke bezoeken in het vervolg te kunnen afweren, aangelegd hebbende, zijn dan ook verder ongemoeid gebleven, terwijl de stad, met het overige van het distrikt, op den 11 Januarij 1831, weder door onze troepen bezet werd, waardoor aan de ongerustheid der ingezetenen een einde gemaakt is.

Axel is de geboorteplaats van den staatsman Pieter Paulus, die na de omwenteling van 1795 de eerste President der Nationale Vergadering geweest is, geb. den 11 April 1753 † den 17 Maart 1796, na zich ook als schrijver, vooral door zijne *Verklaring van de Unie van Utrecht*, beroemd te hebben gemaakt.

Het wapen van Axel is een gedeeld schild, hebbende de helft ter regterzijde een gouden veld met twee azuren sleutels, die door eenen keper van keel vereenigd zijn, tusschen twee St. Jacobsschelpen van zilver. De helft ter linkerzijde is weder in twee kwartieren gescheiden, waarvan het bovenste bestaat uit een veld van sabel met eenen halven klimmenden zilveren leeuw en het onderste uit een veld van goud met drie azuren sleutels, die door eenen keper van keel gescheiden zijn.

AXEL-EN-ZUIDDORPE, kerk. gem., prov. Zeeland, klass van *IJzendijke*, ring van *Axel*. Zij telt ruim 2100 zielen en heeft nu slechts ééne kerk, zijnde die, welke vroeger te Zuiddorpe stond, in 1819 afgebroken, sedert wanneer deze gem. ook meestal enkel de gem. van Axel genoemd wordt, vooral daar er te Zuiddorpe volstrekt geene Herv. meer bestaan. De eerste, die hier de lêer der Herv. verkondigde, was de vermaarde Casparus Heidanus (Kasper van der Heiden), die zulks reeds in het jaar 1565, zoo al niet met toestemming, ten minste dan toch onder oogluiking der Regering, deed, zonder dat hij echter vast Predikant te Axel was. De eerste, dien wij als zoodanig vermeld vinden, is geweest Arnoldus Steur, die in 1579 van Rousselaere in Vlaanderen herwaarts overkwam, maar nog in dat zelfde jaar weder vertrok en in 1580 opgevolgd werd door Christoffel de Bulke, die de dienst waarnam tot in 1583, toen de godsdienstoefening naar de leer der Hervormden, door het verraad van Servaes van Steeland, die Axel aan de Spaanschen overgaf, gestaakt werd tot in het jaar 1590, als wanneer Daniel Coirecq hier van Lillo beroepen werd.

Als eersten Predikant te Zuiddorpe vindt men vermeld Adriaan Schiettekatte, door anderen Adriaan Rottyn genoemd, die zich in 1580 aldaar bevond en waarschijnlijk omtrent het jaar 1583 of 1584, nadat Axel aan Parma verraden was, zijne dienst zal hebben geëindigd. Nu bleef Zuiddorpe herderloos tot in 1646, als wanneer Laurens van der Spiegel, Predikant te Cauré of Campby in Engeland, herwaarts beroepen werd.

Door den aanwas der gem. Axel werd den Predikant in het jaar 1661 eenen Hulp-prediker toegevoegd en daartoe de Proponent Abraham Phoenix aangesteld; na diens vertrek werd in het jaar 1662 besloten, eenen tweeden Predikant in deze gem. te beroepen, zijnde de eerste, die daartoe verkozen werd, geweest Gilles du Bois, Proponent onder de klass. van Walcheren.

Nadat hier alzoo gedurende 20 jaren twee Predikanten gestaan hadden, besloot men in 1682, wanneer de plaats geheel vacant was, weder slechts éénen Predikant te beroepen, maar toen men in het jaar 1694 overeenkwam, de gem. van Zuiddorpe met die van Axel, te combineren, werden er ook weder twee Predikanten aan deze combinatie toegestaan; sedert het jaar 1794 is dit getal echter tot één

verminderd. Onder hen, die de gem. van Axel- en- Zuiddorpe door leer en wandel gesticht hebben mag men ook tellen, den ijverigen en oudheidkundigen W. Te Water, die door onderscheidene schriften naam heeft gemaakt, en den beroemden Kanselredenaar Jan Scharp, die zich ook als schrijver heeft doen kennen, en onder anderen de *Geschiedenis en Costumen van Axel* heeft uitgegeven.

AXELER-AMBACHT, was een der vier Ambachten, welke benevens het *Land van Waas*, door Keizer Otto I, omtrent het jaar 940 aan het nieuwe kasteel van Gent onderworpen werden. Men zie dus hetgeen in het algemeen van deze *Vier Ambachten* gezegd is bl. 120 en 121. — Oorspronkelijk was het Axeler-Ambacht niet zeer uitgestrekt. Het had ten Z. het Land van Waas, waarvan het afgescheiden was door een water, de Zoute geheeten, welks loop nog van de Koewacht, tot aan de Moerspui kan nagegaan worden; ten O. lag het Hulster-Ambacht, aan de overzijde van eenen stroom, thans nog het Hellegat ('t Gat der Ax-elle of Ax-helle) geheeten; ten W. het Asseneder-Ambacht, almede door de Zoute afgescheiden, en ten N. het eiland Zaamslag, hetwelk er van verwijderd was door het water, waarvan nog de zuidelijke kreek in den Zaamslagpolder overig is. Blijkens de keur der Vier Ambachten door Thomas van Savoye en zijne gemalin Joanna, als Graaf en Gravin van Vlaanderen, ten jare 1242 gegeven, was destijds *Zaamslag* nog niet geheel met Axeler-Ambacht vereenigd, want het moest *éene heerkogge* ter heervaart leveren, terwijl het Axeler-Ambacht voor *twee* was aangeslagen. Later echter werd het er aan toegevoegd, gelijk de Wewelswaarden of Boterzande (de Hoek met Neuzen) aan dat van Assenede. -- Het bevatte overigens, ten gevolge van gedurige aanwinsten, meerdere dorpen, welke naar hunne ligging vernoemd werden, zoo als: Westdorpe, Zuiddorpe, Beoostenblije enz. De stormvloeden der 15 eeuw teisterden het nogtans op eene geduchte wijze. Bij den vloed van 1440 werden 's Steeland en de overige westelijke landen overstroomd, en bleven meer dan anderhalve eeuw eene prooi der golven.

De oude Ambachtsheeren van Axel waren van hoog aanzienlijke herkomst, verwant met de eerste geslachten, en hielden hunnen naam in eere. In 1304 werd bij Zierikzee een Heer van Axel met Graaf Guy gevangen genomen, wiens wijze raad den Graaf, indien hij er naar had willen luisteren, van dit ongeval bevrijd zoude hebben. Philippus en Johannes van Axel worden een twintigtal jaren later met roem vermeld; de eerste was zelf een tijd lang Bestuurder van Vlaanderen en eene halve eeuw later ongeveer ontmoet men weder een zijner afstammelingen in dezelfde betrekking,

De *Stad* en het Ambacht hadden nogtans niet dezelfde regering, hetwelk tot gedurige botsingen aanleiding gaf, aan welke Filips II, Koning van Spanje, door beide regeringen te vereenigen ten jare 1555, een einde maakte. Niet lang evenwel had deze vereeniging geduurd, of eene andere breuk had plaats. In 1586 werd de *Stad* voor goed aan de Spanjaarden ontrukt. Het noordelijk gedeelte van het Ambacht kwam daardoor onder het gebied der Staten; het overige ten Z. der Geul van Bolixate gelegen, bleef aan Spanje onderworpen, en bezat eene afzonderlijke regering, aan die van Gent verantwoordelijk. Deze staat van zaken nam in 1609 met het bestand een einde, en van dat tijdstip af legde men de hand aan het herdijken der landen, welke onder het oorlogsgewoel aan de zee prijs gegeven waren. Trouwens bijna het geheele Ambacht en geheel *Zaamslag* waren in

slikken en schorren herschapen, die nu achtervolgens weder in vruchtbare landen hervormd werden. Axel lag op een eiland, hetwelk jaar op jaar grooter werd, en eindelijk door de zware bedijkingen van 1789 en 1790, op last van den Raad van State, met krijgskundige bedoelingen ondernomen en volbragt, het geheel met den vasten wal verbond. Door die bedijking werden de uitgebreide schorren van Mancado en Absdale, over welke de wateren van den Braakman en het Hellegat zich vereenigden, droog gemaakt, en in Axeler-Ambacht de Bewesten-en-Beoosten-Blijpolders gewonnen. Inmiddels was het zuidelijk gedeelte, waarin de gemeenten Zuiddorpe, Koewacht en Overslag liggen, bekend geworden onder den naam van het Overkwartier, en wordt dien ten gevolge doorgaans nog uitgezonderd, wanneer men van het Land van Axel spreekt. De benaming het Land van Axel duidt intusschen ook iets meer aan dan Axeler-Ambacht noordelijk gedeelte.

Wij willen het in een afzonderlijk artikel kenbaar maken.

AXEL (LAND VAN), onder dezen naam wordt het Axeler-Ambacht in zijne laatste uitgestrektheid aangeduid, met uitzondering van het *Overkwartier*. Het bevat de stad Axel, de vesting Neuzen, de dorpen den Hoek en Zaamslag en onderscheidene buurten. In het vorige art. is gezegd, dat de Wewelswaarden, oorspronkelijk op zich zelven staande, naderhand met Assenede-Ambacht vereenigd werden. Zij worden meest aangeduid met de namen Ertinge, Vreemdijke (Frondic) en Coukerke, doch de gronden hebben door overstroomingen enz. verbazende veranderingen ondergaan en nieuwe namen verkregen. Filips II, Koning van Spanje, gaf in 1572, met het octrooi tot herdijking van Vreemdijke, ook het beheer over het kwartier van Neuzen (te weten Willemskerke, Couden en Lovenspolder enz.) aan *Axel;* doch door den loop der groote gebeurtenissen en ten gevolge van het verraad, waardoor Axel in 1583 weder aan Spanje kwam, verkreeg Neuzen in 1589 van Willem I een afzonderlijk regtsgebied. Axels naijver werd daardoor aangevuurd; en hevige geschillen ontstonden. De *acte van committimus*, bij welke het oppergezag over deze landen, dd. 13 Augustus 1588, aan HH. Gecommitteerde Raden van Zeeland werd opgedragen, en de Unie tusschen Axel, Neuzen en Biervliet, den 18 April 1590 gesloten, maakten daaraan geen einde; zelfs niet de nadere Unie van 21 October 1600, bij welke Axel één Schepen meer dan Neuzen verkreeg. Meer deed de grensbepaling tusschen beide ambachten van 23 November 1653. De meeste artikelen der Unie werden losgelaten, en eindelijk bestond zij alleen daarin, dat in crimineele vierschaar, de collegiën van Axel en Neuzen gezamenlijk verschenen ten Stadhuize, waar de gedetineerde teregt gesteld moest worden. Hetzelfde had plaats bij zaken, welke het geheele eiland aangingen, waarbij dan de Burgemeesters der beide steden beurtelings het voorzitterschap bekleedden. Doch ook dit nam met de inlijving in Frankrijk een einde.

Dit Land van Axel levert, aan den opmerkenden reiziger door Zeeuwsch Vlaanderen, een in den eersten opslag vreemd verschijnsel. In kleeding, gewoonten en denkwijze onderscheidt men er zich niet alleen van het *Overkwartier* en het *Land van Hulst,* maar ook van het 4de distrikt; en in het oog vallende is zekere overeenkomst met het eiland *Walcheren*. Gehechtheid aan het oude, allen eilandbewoners eigen, in verband met het vroegere committimus, waardoor

Zeelandshoofdstad hier, en de Generaliteit elders, den toon gaven, verklaart het echter. Het 4de distrikt nam vele uitgewekene Walen, Doopsgezinden en Saltzburgers op, welke van lieverlede door huwelijken enz. zich met Zeeuwen verbonden; daarenboven waren er vele Roomschgezinden; de laatsten maakten in het *Overkwartier* en in het *Land van Hulst* steeds de meederheid uit. In het Land van Axel daarentegen kende men slechts ééne kerk, en wel de oude Hervormde, doch vroeger gewijzigd door de Walchersche Artikelen en de, in stilte aangekweekte, begrippen der Hattemisten. — Hier vindt men dus, als het ware, de uiterste punten der cirkels in aanraking en alleen door de Geul van Bolixate gescheiden: ten N. en Z. van deze, ja, gelijkelijk gemis van vooruitgang, doch ten N. gehechtheid aan het Oud-Gereformeerde, ten Z. verkleefdheid aan het echt Roomsche, en aan weerskanten overdrijving.

AX-ELLE, oude naam der gronden, op welke de stad Axel verrees, en die allereerst het *Axelerambacht* of *Ambacht van Axel* uitmaakten. Zie voorts bl. 394 en 398.

AXELSCHE SASSING, buursch. in *Staatsvlaanderen*, in *Axelerambacht*, prov. *Zeeland*, arr. en 7 u Z. van *Goes*, district en 2¼ u. W. van *Hulst*, kant., gem. en ½ u. N. W. van *Axel*, bevattende eenige verstrooid liggende huizen en 30 inw.

In deze buursch. zijn de sassen of sluizen in den jare 1827 aangelegd in den zijtak van het Kanaal-van-Neuzen, loopende van het geh. Sluiskille naar Axel, en dienende tot uitwatering van eenige achtergelegene polders, alsmede tot afschutting der schepen, die het nog niet voltooide zijkanaal van Axel op Hulst bevaren.

Bij het in staat van verdediging stellen van het 5de distrikt der provincie Zeeland, in het begin van het jaar 1831, zijn op dit punt eenige werken aangelegd, ten einde den toegang tot het Land-van-Axel, aan die zijde, voor de Belgen af te snijden, welk punt dan ook, met dat oogmerk, door eenen sterken militairen post is bezet geweest.

AXEM, oude naam van Assum. Zie dat woord.

AXEM, fort in *Afrika*. Zie Antonie (St.).

AXIM of Aksim, stranddistr. in *Afrika*, in *Opper-Guinea*, aan de goudkust; palende N. aan het rijk Adum, O. aan Hante, Z. aan den Oceaan en W. aan de Ancobar.

Het was weleer zeer bevolkt, en er werd veel handel gedreven met de Afrikaansche kooplieden, die uit de binnenlanden goud en Olifantstanden aanvoerden, welke beide artikelen ook nu nog de voornaamste handelvoorwerpen uitmaken, zijnde het distrikt zelve ook zeer rijk in goud. Door de menigvuldige plaats gehad hebbende oorlogen tusschen de inlanders, is de handel hier echter zeer verminderd, terwijl de slavenhandel hier zoowel de bevolking als de bebouwing heeft doen afnemen. Het land is echter nog vrij goed bebouwd, de grond zeer vochtig en alzoo voor de rijstteelt zeer geschikt, waarom men zich daarop ook bijzonder toelegt, terwijl men Turksche tarwe, yams, pataten en andere aardvruchten, die in drooge gronden worden aangekweekt, hier van elders aanvoert en tegen rijst inruilt. Men vindt er echter ook kokosnoten, limmetjes, bananen, palmboomen, alsmede de hooge en dikke kapaktboom, waarvan de kano's worden vervaardigd, en die, naar gissing, 16 voeten boven den grond zijne wortels verspreidt, welks benedenste gedeelte voornamelijk tot gezegde vaartuigen wordt gebezigd. Op sommige plaatsen tusschen de boomen

en wel op de hoogste vlakte, liggen groote rotssteenen, die afgescheurd en gespleten zijn, hetwelk eene vroegere aardbeving of de uitbarsting van eenen vulkaan doet veronderstellen. Voorts zijn er vele blaauwe papegaaijen en hoenders. Aan den kant der rivier moeten vele apen worden gevonden, en landwaarts in: herten, olifanten, leeuwen, tijgers, luipaarden, wilde ossen enz, welke roofdieren, de negers, wanneer deze uitgaan om er jagt op te maken, somtijds op eene jammerlijke wijze verscheuren; zelfs naderen zij wel de woningen en zwerven 's nachts in de negerijën rond.

De Negers, die hier wonen, zijn, over het algemeen, wel gevormd van gestalte en sterk gespierd. Zij schijnen ijverig van aard, want zij houden zich onophoudelijk met een of ander bezig; den hals, de armen en de beenen hebben zij met versierselen omhangen. Verscheidene Negerinnen, die er niet onbevallig uitzien, hebben sieraden van goud, soms ook wel eenen dukaat in het haar.

De hoofdstad van dit distr. heet insgelijks Axim; ook ligt hier het Nederlandsche fortje St. Antonie; vroeger bezat het Pruissische, destijds Brandenburgsche Gouvernement, hier mede een fortje, Frederiksburg genoemd.

AXIM, Aksim of Achimbene, st. in *Afrika* in *Opper-Guinea*, aan de *Goud-kust*, de hoofdst. van het stranddistr. van denzelfden naam, niet ver van kaap Apollonia en van het Hollandsche fort St. Antonie, op eenen lagen grond aan de zee.

De huizen, ofschoon niet zeer geregeld gebouwd en geplaatst, zijn toch netjes, meestal van klei opgetrokken, en daarna zeer zindelijk gewit. Rondom deze woningen staan verschillende vruchtboomen, waarvan eenige, zoo als de kokos en palmiet, uitmunten door hunne grootte en de uitgestrektheid van hunne bladeren.

Vele der inwoners, wier getal ongeveer 2000 beloopt, spreken Hollandsch.

AXLA, oude naam van Axel. Zie dit woord.

AXWIJK, Aaxwijk, Auxwijk of Aaxterwijk, d. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 3 u. Z. ten W. van *Hoorn*, kant. en 1 u. N. W. van *Edam*, gedeeltelijk gem. *Middelie- en- Axwijk*, gedeeltelijk gem. *Kwadijk*, ½ u. W. van Middelie, ½ u. N. O. van *Kwadijk*. De inw. vinden meest in de kaas- en melknering hun bestaan, en maken jaarlijks eene menigte der alom bekende, zoogenaamde Edammer kazen, terwijl er ook vele schippers en andere zeelieden wonen.

De Herv. behooren tot de gem. *Middelie-en-Axwijk*, zij hebben hier eene kerk met eenen vierkanten stevigen toren, die eene lange spits heeft. De Doopsgez. hebben hier mede eene vergaderplaats, en behooren insgelijks tot de gem. *Middelie-en-Axwijk*. De R. K. behooren tot de statie *Edam*.

AY, Way, Poeloe-Ay, of Pulo-Way, eil. in *Oost-Indië*, tot de *Banda-eilanden* behoorende, omtrent 3 m. W. ten N. van Neira, en W. van Banda.

Het is 1 mijl lang, heeft eenen vlakken grond, met weinig heuveltjes, en wordt voor een der fraaiste van de Banda-eilanden gehouden, terwijl het zich uit zee als de aangenaamste lusthof, dien men zich verbeelden kan, opdoet.

De lucht is er ook zeer gezond, en men heeft er vele notenmuskaatperken; onder andere boomen zijn hier ook vele kapakboomen. In het N. van het eil. ligt een regelmatig kasteel Revenge genaamd, ter plaatse, waar in oude tijden eene vesting der Bandanezen

gestaan heeft, die aan den zeekant eenen muur had, doch aan de landzijde open lag.

Den 14 Mei 1615, werd deze vesting door de onzen, onder Adriaan van der Dussen, met zoo veel dapperheid aangevallen, dat zij, na een half uur vechtens, een bolwerk van den waterkant inkregen, nadat zij de Bandanezen reeds vroeger uit de loopgraven hadden doen wijken, waarna zij hen dwongen naar het laag gebergte en in het bosch de vlugt te nemen, welke overwinning de onzen op niet meerder dan 9 dooden en 15 of 16 gekwetsten te staan kwam. De overwinnaars, op deze spoedige verovering, nu meenende van alles meester te zijn, begaven zich ter rust, waarop de Bandanezen de vesting met nieuwen moed van de landzijde aanvielen, en die zonder slag of stoot weder innamen, waarna zij door het in brand steken van de pakhuizen vol specerijen, rijst en kleederen, en door hun sterk schieten de onzen noodzaakten, met verlies van 27 dooden en 170 gekwetsten, het eiland, op den derden dag, nadat zij aldaar geland waren, weder te verlaten. Maar in het jaar 1616 werd de Bevelhebber Jan Dirksz. Lam, met 12 Schepen en veel volk, naar Banda gezonden, waarmede hij op den 10 April de vesting op het eil. Ay weder innam, welke hij Revenge noemde. Ook veroverde hij nu het geheele eiland, en dwong de inwoners, zoo van dit als van de omliggende eilanden, in Mei 1616, een zeer voordeelig verbond met de onzen aan te gaan. Zij overtraden en verbraken echter niet alleen dit verbond, maar zelfs ook een nieuw, dat zij in 1617 met den derden Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, Laurens Reaal, aangegaan hadden, latende zij zich gestadig opruijen door de Engelschen, die dan de Banda-eilanden, als zij met ons in oorlog waren, van levensmiddelen, geschut, oorlogsvoorraad, volk en schepen voorzagen en den inwoners de behulpzame hand boden. In dezen moedwil hielden de Bandanezen nog aan, tot dat in Junij 1620, te Jakatra, op de Engelsche en Nederlandsche vloten, aldaar ter reede liggende, het tractaat bekend werd, dat in Julij 1619 te Londen tusschen den Koning van Engeland en de Nederlanden, tot vereeniging der Engelsche en Nederlandsche Oostindische maatschappijen, gesloten was.

Dit eil. is in onzen tijd vermaard geworden, doordien de tegenwoordige Koning van Anam er eene schuilplaats vond tegen zijne vervolgers.

AY, eil. in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*. Zie Way.

AYA, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Banjoe-Maas*. Zij ontspringt nabij *Banjoe-Maas* en loopt in eene zuidoostelijke rigting naar zee.

AYCKEMA, of Aykema, voorm. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Achtkerspelen*, 1 u. N. O. van *Surhuizum*, waaronder zij behoorde, ½ u. Z. van Stroobos.

AYCKENWEER of Aykeweer, voorm. d. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, ten W. van de Eea of Ee, ter plaatse, waar nu de *Dollart* gezien wordt. In het jaar 1277 werd het, benevens nog tweeën-dertig andere dorpen, door eenen geweldigen watervloed verzwolgen.

AYER, Ajer, of Pulo-Ayer, kl. eil., in *Oost-Indië*, in den *Sundaschen Archipel*, bij de westkust van Sumatra, 1° 11′ Z. B.

AYER-ABU, Ajer-Abu, Ayer-Gaan, of Ajer-Gaan, riviertje, in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, distr. *Serampej*.

AYER-BANGIES, resid. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, vroeger een gedeelte der resid. *Sumatra's Westkust* uitgemaakt

hebbende, maar in 1838, toen die resid. een gouvernement geworden is, werd Ayer-Bangies tot eene residentie verheven. De hoofdstad draagt denzelfden naam.

AYER-BANGIES, Ajer-Bangies, ook wel Ajer-Bangies, of Ajer-Bongay geheeten, st. in *Oost-Indië*, op de Westkust van het *Sundasche* eil. *Sumatra*, noordel. afdeel. van het lands. *Padang*, resid. *Ayer-Bangies*, waarvan het de hoofdstad is, 2° 42′ Z. B. 118° 26′ O.L., gunstig gelegen voor den handel, inzonderheid voor de berglieden van het gebergte Padasser en Rauw, die er hun goud ter markt brengen. Er is eene veilige buitenreede, alsmede eene binnenreede, vóór den mond der rivier, die voor binnenlandsche schepen bevaarbaar is. De plaats, ofschoon bijna onder de linie, is gezond, daar zij overvloed aan allerlei levensmiddelen en goed bronwater heeft. De omtrek is rijk in peper, kamfer, benzoin en cassia. De Oost-Indische Compagnie had hier eene factorij, welke echter na 1774 opgebroken werd. Vóór 1838 onthield zich hier een Burgerlijk gezaghebber; thans is het de zetel van eenen Resident.

AYER-DIKIT (DE-GROOTE-) riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*.

AYER-DIKIT (DE-KLEINE-) riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*.

AYER-DINGIEN of Ajer-Dingien, riv. in *Oost-Indie*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, prov. *Palembang*, die bij eene uitbarsting van den vuurspuwenden berg Boekit-kaba, door uitgerukte boomen en ingestorte aardbrokken opgestopt werd, en daardoor uit hare oevers gedreven, de naast bijgelegen plaatsen overstroomde.

AYER-GRAN, kleine riv. in *Oost-Indië*. Zie Ayer-Ass.

AYER-HADJI, landsch. in *Oost-Indie*. Zie Ajerhadji (1).

AYER-LING. Zie Tallang Ayer-Ling.

AYER-POOR of Ayrpoor, st. in *Oost-Indië*, op de westkust van het *Sundasche* eil. *Sumatra*, 3° 11′ Z. B.

AYER-RAJAH of Ajer-Rayah, st. in *Oost-Indië*, op de westkust van het *Sundasche* eil. *Sumatra*, lands. *Padang*, aan eene riv. met eene gevaarlijke dwarsbank.

AYER-TIRIE, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, lands. *Padang*, distr. der *Vijf-Kotta's*.

AYKEMA, voorm. adell. state, prov. *Friesland*. Zie Ayckema.

AYKEMA, adell. huis, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 3½ u. W. ten N. van *Groningen*, kant. en 1½ u. W. ten N. van *Zuidhorn*, gem. ½ u. W. van *Grijpskerk*, aan den weg van Grijpskerk naar Visvliet.

AYKENWEER, voorm. d. in het *Oldambt*. Zie Ayckenweer.

AYLVA of Ayluwa, voorm. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, onder *Genum*. Zij werd in den oorlog tusschen de Gelderschen en de Friezen, in het jaar 1515, door de eersten afgebrand.

AYLVA of Ayluwa, voorm. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *West-Dongeradeel*, onder *Ternaard*, in wier plaats het tegenwoordige huis van den Geneesheer R. de Boer is gebouwd.

AYLVA of Ayluwa, voorm. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, onder *Schraard*. Sjoerd Aylva, die Veld-

(1) Alle de woorden, beginnende met Ayer, die hier niet gevonden worden, zoeke men op Ajer.

heer van het Friesche leger was, toen het, in het jaar 1500, den jongen Hertog van Saksen binnen Franeker belegerde, bewoonde deze state, en verdronk hier in het jaar 1508, bij eenen zwaren watervloed, welke destijds deze streken teisterde.

AYLVA of Ayluwa, voorm. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, onder *Witmarssum*. Zij werd in het jaar 1421 door Tjaard Aylva, een groot voorstander van de Friesche vrijheid, bewoond. In het jaar 1747 is dit stamhuis van dat beroemde geslacht gesloopt.

AYLVA-POLDER, pold., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. *Sneek*, kant. *Bolsward*, onder *Burgwerd*; palende N. aan Waaxens, O. aan de griet. Hennaarderadeel, Z. O. aan de vaart van Leeuwarden naar Bolsward, Z. en W. aan Hichtum. Tjaard van Aylva, Grietman van Wonseradeel, heeft dezen polder in het begin der vorige eeuw doen indijken.

Het geh. *Andlahuizen* ligt in den Aylva-Polder.

AYLVA-STATE of Brandsteede, voorm. stins, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *West-Dongeradeel*, onder *Holwerd*. De beroemde Hans Willem Baron van Aylva, Luitenant-Generaal der Vereenigde Nederlanden, Luitenant-Admiraal van Friesland, Gouverneur van Koevorden enz., die door zijn heldenmoed in 1672 den lande groote diensten bewezen heeft, was op deze stins geboren. Hij † in Maart 1691 bij Leuven, ten gevolge van eenen val van zijn paard.

AYO, houtgrond in *Nederlandsch-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter regter zijde in het opvaren, palende aan de verlaten plant. Horeb opwaarts, en aan het verlaten land van Surinamombo benedenwaarts. Zij is 800 akk. groot.

AYRPOOR, st. in *Oost-Indië*. Zie Ayer-Poor.

AYSMA, adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, arr. en 1¼ N. W. van *Leeuwarden*, kant. en 1 u. O. van *Berlikum*, ½ u. O. ten Z. van *Beetgum*, waartoe zij met de buurt Dijksterhuizen behoort, ¾ u. N. O. van Dronrijp.

Zij is thans eene fraaije boerenplaats Groot-Aysma geheeten, in bezit van het eigenërfde geslacht van dien naam.

AYSMA, voorm. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, ten W. van het d. *Marrum*.

AYSMA, voorm. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*, onder het d. *Oudkerk*. Zij werd in het begin der vorige eeuw door Hobbe Baerdt van Sminia, Raad-ordinaris in den Hove van Friesland aanmerkelijk verbouwd en met vele aanplantingen vermeerderd. Thans heet zij de Klense; en gelijk het huis voor eenige jaren door Mevr. Eritia Titia van Sminia vernieuwd is, zoo heeft de tegenwoordige bezitter Jonkheer Arend Johannes van Sminia, in 1836, de plantsoenen van deze fraaije plaats veel verbeterd, en naar den hedendaagschen smaak aangelegd.

AYSMA, voorm. adell. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, onder het d. *Hichtum*.

AYTTA, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, in het d. *Swichem*, gebouwd door Gerben van Aytta, den grootvader van den geleerden Viglius Zwichemius ab Aytta (Wigle van Aytta van Swichem), en later door dezen laatsten bewoond, maar waarvan thans naauwelijks de sporen meer aanwezig zijn, daar zij in 1794 afgebroken is.

AZELO, geh. in *Twenthe*. Zie Aselo.

AZEWIJN (GROOT-), ook wel enkel Azewijn, en oudtijds Asuin geheeten, d., graafsch. *Bergh*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 7 u. Z. ten O. van *Zutphen*, distr. en 4 u. Z. O. van *Doesburg*, kant. en 1 u. W. ten Z. van *Ter Borg*, gem. *Bergh*, 1½ u. N. ten O, van 's Heerenberg.

Men telt hier 88 h. en ruim 400 inw. alle R. K., die hier eene kerk hebben, welke tot de statie van *Zeddam* behoort, en waarin de dienst door eenen Kapellaan van die statie waargenomen wordt. Ook is hier eene dorpschool, die gemiddeld door 70 kinderen bezocht wordt.

AZEWYN (KLEIN-), buursch., graafsch. *Bergh*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 6¾ u. Z. ten O. van *Zutphen*, distr. en 3½ u Z. O. van *Doesburg*, kant. en 1 u. W. van *Ter Borg*, gem. *Bergh*, 1½ u. N. O. van 's Heerenberg, ½ u. N. van Groot-Azewijn; met ruim 90 inw.

AZINGA voorm. adell. huis in *Hunsingo*. Zie *Asinga*.

AZOELEN, voorm. kasteel in *Zalland*, prov. *Overijssel*, niet ver van *Mennigeschave*, dat thans tot de gem. *den Ham* behoort. In de veertiende eeuw was het een roofnest, waaruit de plattelandbewoners zeer gekweld werden. Maar in het jaar 1380 werd het door Arnold van Hoorn, den negen en veertigsten Bisschop van Utrecht, ondersteund door die van Deventer en Zwolle, ingenomen, en tot den grond toe afgebroken.

BIJVOEGSELS EN VERBETERINGEN

OP HET

EERSTE DEEL.

Bl. 9, reg. 10, *van onderen staat:* Zie Ackmaryp, *lees:* Zie Akmarijp.
reg. 2 van onderen, en bl. 10, reg. 4 en 5 van boven, staat: *Schoorl-Groet-Haryer-en-Camp*, lees: *Schoorl-Harger-en-Camp*.

Bl. 10, *achter het art.* Aagtekerke, *voege men bij:*

Het wapen van Aagtekerke bestaat in een zilveren veld beladen met een gouden vrouwenhoofd (dat van St. Agatha).

Bl. 11, reg. 12 en *volgenden, van onderen, staat:* AAGTENDIJK (ST.), of St. Aagtenweg, oudtijds Aagtendijk of St. Aagtenweg, dijk in *Noord-Holland* enz. *dit art. leze men aldus:*

AAGTENDIJK (ST), of St. Aagtenweg, oudtijds St. Aagtendijk of St. Aagtenweg, dijk in het *Baljuwschap van Blois*, prov. *Noord-Holland*, door Graaf Floris V aangelegd, om het zeewater, dat bij storm en hooge vloeden, door de zeegaten in de Zuiderzee en van daar in het IJ en het Wijkermeer wordt opgevoerd, te keeren. Deze dijk neemt een begin aan den lagen Hoflanderweg, gem. *Wijk-aan-Zee-en-Wijk-aan-Duin*, nevens het voormalige huis Adriehem, ongeveer 5 min. N. O. van Beverwijk, en liep oorspronkelijk van daar eerst Oost- en vervolgens noordoostwaarts langs de Monnikenweiden en den oever van het Wijkermeer, achter het huis Assumburgh om, tot aan den Uitgeester-Lagendijk; op welk punt ten jare 1387 een dam is gelegd, over de Kil op den Assendelverdijk, die toen en tot op den huidigen dag was genaamd de Nieuwendam, en destijds van eene sluis in de Kil voorzien, zijnde er toen aldaar nog doorvaart uit het Wijkermeer, door de Kil, in den Ham en het Wijkermeer enz.

Van de vroegste tijden af heeft deze dijk veel van inbraken te lijden gehad, en, behalve de vroegere, in de jaren 1623, 1628, 1633, 1651, 1663 en 1673, nog drie te gelijk in het jaar 1777, als wanneer ook de Assendelverdijk op zes plaatsen te gelijk doorbrak, waarom de respective besturen van dezen dijk, den Nieuwendam en den Assendelverdijk, uithoofde der zoo aanmerkelijke toegenomene verlanding van het Wijkermeer, waardoor sedert onheugelijke jaren de doorvaart langs de Kil was vervallen, onder goedvinden van het hooger bestuur, besloten, om, in plaats van alle die doorbraken van omringdijken te voorzien, nader aan den toenmaligen oever van het Wijkermeer, eene

nieuwe overdijking van den St. Aagten- op den Assendelverdijk te leggen, hetwelk dan ook in het jaar 1718 werd tot stand gebragt; te gelijker tijd werden deze beide dijken aanmerkelijk verhoogd en verzwaard, en gezamenlijk 2454 roeden verkort, waardoor tevens ongeveer 155 bunders werden binnengedijkt. De scheiding tusschen den St. Aagtendijk en den Assendelverdijk werd als toen bepaald, te zijn nevens de Vlietsloot onder *Assendelft*. De St. Aagtendijk heeft alzoo nu eene lengte van 5570 Ned. ell. en behoort als een gemeene dijk thans onder het bestuur, en valt ten laste van de dorpen *Heemskerk*, *Uitgeest*, *Wijk-aan-Duin*, *Castricum*, *Bakkum* en *Limmen* alsmede van de Damheeren (het bestuur van den bovengenoemden in 1557 gelegden Nieuwendam); welke zes dorpen, benevens de Damheeren, uit hun midden ieder eenen Heemraad verkiezen, van welke om de twee jaren bij beurten, één Dijkgraaf, en één Sekretaris en Penningmeester is; terwijl, nevens dit bestuur, door éénen van ieder der zes dorpen benoemden Hoofd-ingeland, de jaarlijksche rekening wordt opgenomen, en de contributie, naarmate der te vallen onkosten, wordt bepaald.

Bl. 12, *achter reg.* 12, *van onderen*, *in te vullen:* Aalburg is eene heerlijkh. thans toebehoorende aan Jonkheer Willem Gerrit van Kretschmar.

Bl. 15, *achter het art.* Aalsmeer, *in te vullen:*

AALSMEER-OP-DEN-UITWEG-IN-DE-NIEUWE-VERMANING, Doopsg. gem., die niet tot de algemeene societeit der Doopsg. behoort. Zij heeft ééne kerk, welke door vier Liefdepredikers of Broeders-Vermaners bediend wordt.

AALSMEER-OP-DEN-UITWEG-IN-DE-OUDE-VERMANING, doopsg. gem., niet tot de algemeene Societeit der Doopsgezinden behoorende, met ééne kerk, waarin de dienst door vier Liefdepredikers verrigt wordt.

AALSMEER-OP-DEN-ZIJDWEG, doopsg. gem., tot de algemeene Societeit der Doopsgezinden behoorende, en uit 600 zielen bestaande. Zij heeft ééne kerk, waarin de dienst door éénen vasten Predikant wordt waargenomen.

Bl. 16, *achter reg.* 11, *in te vullen:*

Thans behoort de heerl. Aalst in eigendom aan Jonkheer Mr. M. A. J. van der Beken Pasteel, te Eindhoven.

Bl. 18, *achter het art.* Aangenhet, *in te vullen:*

AANGIUM, d. in *Friesland*. Zie Angjum.

achter het art. Aanstoot, *in te vullen:*

AANSTOOTERZAND, zandvlakte, prov. *Gelderland*. Zie Otterloosche zand.

Bl. 22, reg. 14, *staat:* 1778, *lees:* 1578.

Bl. 25, reg. 40, *voege men bij:*

De voormalige Fransche kerk te Aardenburg heeft geen toren en dient thans tot een pakhuis.

Bl. 30, reg. 12, *van onderen*, *staat:* 5¼ u. Z. O. van 's Hertogenbosch, *lees:* 7 u. Z. O. van 's Hertogenbosch, aan de Zuidwillemsvaart, waaraan het eene losplaats heeft.

Bl. 32, reg. 39, *staat:* Kij- of Rijtbroeken en Strijp *lees:* Rij- of Rijtbroeken, Strijp en Heikant.

reg. 44, *staat:* Men telt hier ongeveer 1200 inw. en de oppervlakte beslaat 1142 bunders, *lees:* Men telt hier ruim 1200 inw. en de oppervlakte beslaat ruim 1400 bund.

Er zijn in de gem. Aarle-Rixtel nog een wind- graan- en schorsmolen, eene katoenspinnerij en eene jeneverstokerij uit aardappelen

Van de voormaals in die gem. bestaan hebbende kasteelen en adellijke huizen zijn thans nog alleen aanwezig: het G u l d e n h u i s, H e u r- k e n s h u i s en K a n n e l u s t.

Het wapen der gem. Aarle-Rixtel bestaat uit een lazuren schild, dat in vieren gedeeld is, zijnde elk vak beladen met eenen gouden klimmenden leeuw, ter regter zijde van het schild staat de Moeder Gods, houdende in de linkerhand het kindeken Jezus en in de regterhand een palmtak, alles van goud.

Bl. 33, *vóór het art.* Aarsen, *in te vullen:*

AAROUEILANDEN, eil. in *Oost-Indië.* Zie *Aroeëilanden.*

achter het art. Aart-Eloijenbosch, *in te vullen:*

AARTGIJZENSHOEK, kaap in *Oost-Indië*, op de Oostkust van het *Sundasche* eil. *Borneo.*

Bl. 33, reg. 18, staat: *Giessen-Oudkerk*, lees: *Giessen-Oudekerk.*

bij het art. Aasdom, *voege men bij:*

Oudtijds heette het Asichdoem. In eenen brief van Albrecht van Beijeren, Graaf *van Holland*, van het jaar 1387, wordt reeds gesproken van Asichdoem in *Amstelland;* zoodat het toen tot *Holland* schijnd behoord te hebben.

Bl. 34, *achter het art.* Aatserberg, *in te vullen:*

AATSVELD, streek lands in *Gooiland.* Zie Aetsveld.

Bl. 37, reg. 13, *staat:* arr. *lees:* kw.

Bl. 40, reg. 32, *staat:* drie zwarte zuilen, *lees:* drie zilveren zuilen.

Bl. 41, *vóór het art.* Abbenes, *in te vullen:*

ABEI of Abej, haven in *Oost-Indië*, op de Noordoostkust van het *Sundasche* eil. *Borneo*, distr. *Pappâi.* Zij wordt gevormd door den mond der rivier van denzelfden naam, is de voornaamste haven van de geheele kust, en de eenige, alwaar de schepen voor den Westenwind beveiligd zijn.

ABEI of Abej, riv. in *Oost-Indië*, op de Noord-oost-kust van het *Sundasche* eiland *Borneo.*

achter het art. Abigaelslust, *in te vullen:*

ABINGA, voorm. stins, prov. *Friesland.* Zie Aebinga.

reg. 14, *staat:* A m a l l a, A m a i c a en A m a t o e l i, *lees:* A m a - I l a, A m a - I c a en A m a - T o e l i.

Bl. 44, *achter het art.* Abtswoude, *voege men bij:*

Het huis, alwaar Poot geboren is, wordt er nog aangewezen.

Bl. 45 *vóór het art.* Achlum, *in te vullen:*

ACHEVILLE, gem. in het grooth. *Luxemburg.* Zie Alzingen.

reg. 37 en 38, *staat:* Het was door de Kanoniken van *Ludingakerk* gesticht, *lees:* Het was door de kanoniken van *Ludingakerk*, volgens sommigen in 1157, volgens anderen in 1165, gesticht.

Bl. 46, *achter het art.* Achterdiep, *in te vullen:*

ACHTERDIJK, dijk in de Baronie *Asperen*, prov. *Zuid-Holland*, langs de rivier de Linge.

Bl. 50, *achter het art.* Ackerstee, *in te vullen:*

ACKERWOLDE, d. prov. *Friesland.* Zie Akkerwoude.

Bl. 51, *vóór het art.* Actiehoven, *in te vullen:*

ACRA, stranddistr. in *Afrika.* Zie Akra.

Bl. 52, *voor het art.* Adelheim, *in te vullen:*

ADELEN, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Menaldumadeel*, in het d. *Berlikum.* Van het geslacht Adelen, te Sexbierum afkomstig.

Bl. 53, *vóór het art.* Adimono, *in te vullen:*

ADEWERTH, d. in het *Westerkwartier*. Zie Aduard.

vóór het art. Adjiebarang, *in te vullen:*

ADICOURADI, berg in *West-Indië*, in het noordwestelijke gedeelte van het *Curaçaosche* eil. Aruba, ten O. van den berg Annaboei.

Men heeft in de kwartsader van dezen berg, dien de Luitenant-Generaal Kraijenhoff in zijne tegenwoordigheid, in 1824, door mineurs en sappeurs, bij middel van petards, heeft doen openen, ter diepte van 1,70 ell. stukken kwarts gevonden, waarover kleine stipjes, korreltjes of lovertjes goud verspreid lagen.

achter het art. Adon, *in te vullen:*

ADORNEPOLDER of Adournepolder, pold. in het *Land van Kadzand*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, distr. en kant. *Sluis*; gem. *Nieuwvliet*; palende N. aan de Noordzee, O. aan den Baanstpolder, Z. aan de Nieuwe haven en W. aan de Schorren van den Zwarten-Polder. Hij is in 1619 bedijkt, door Jean Adourne, destijds Heer van *Biervliet* en beslaat 56 bund. 47 v. ell. 66 v. r.

Bl. 54, *achter het art.* Adriaan Pieters Ambacht, *in te vullen:*

ADRIAANSPOLDER, pold. op het eil. *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*, distr. en arr. *Goes*, kant. en gem. *Kortgene*; palende N. aan den Oud-Kortgeenpolder, O. aan den Annapolder, Z. aan de Zuidvliet, en W. aan den Stadspolder van Kortgeen.

Deze polder, is in 1713 bedijkt.

reg. 18, *staat:* In de plaats van het oude slot enz. *Deze geheele zinsnede leze men aldus:* In de plaats van het oude slot, dat in de binnenlandsche onlusten verwoest was, is, in de laatste helft der 16de eeuw, een ander huis gebouwd door Antony van der Burg, die er van moeders zijde erfgenaam van was. Dit huis is, nadat het omtrent de helft der vorige eeuw aanmerkelijk was vertimmerd, in het jaar 1810 gesloopt. De boerenwoning, het tuinmanshuis, de vijvers en grachten bestaan er nog van, doch de plaats, waar het kasteel gestaan heeft, is geheel opgeruimd en beplant.

Bl. 57, *achter het art.* Aduardswoude, *in te vullen:*

ADWARTH, Adwerth of Aedwerth, d. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie Aduard.

Bl. 58, *achter het art.* Aemiliapolder, *in te vullen:*

AEMSFORT, oude naam van Amersfoort. Zie dat woord.

AEMSTELREDAM, oude naam van *Amsterdam*. Zie dat woord.

Bl. 66, *vóór het art.* Aminoessa, *in te vullen:*

AHANTAH, stranddistr. in *Opper-Guinea*. Zie Hante.

achter het art. Ahoek, *in te vullen:*

AHOESING of Ahusing d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Amboina*.

achter het art. Ahu, *in te vullen:*

AJA, d. in *Oost-Indië*. Zie Auwn.

Bl. 67, *achter het art.* Aijo, *in te vullen:*

AJO, berg in *West-Indië*, op het *Curaçaosche* eil. *Aruba*, in het Noordoostelijke gedeelte van dat eiland.

AJON, d. in *Oost-Indië*. Zie Auwn.

Bl. 69, reg. 5, van onderen, staat: *Adom*, lees: *Adon*.

Bl. 71, reg. 16, *staat:* AKOON *lees:* AKOONG.

» » » 23, » AKRA of Akka, *lees:* AKRA of Acra.

» » » 8, *van onderen, staat:* gespansch. *lees:* voormalig gespanschap.

Bl. 72, reg. 19 en 25 staat: *Rehoemoni*, lees: *Roehoemoni*.

Bl. 72, *achter het art.* ALACCA, *in te vullen:*

ALAM (TANDJONG), plaats in *Oost-Indië*. Zie TANDJONG ALAM.

ALAMBERTSKADE, dus noemt men de scheiding, tusschen de Loenderslootsche en de Kortenhoefsche plassen, in de prov. *Utrecht*. Den 28 Julij 1838 is het aanleggen der steenenglooijing aan de zuidzijde van de zeekade, onder het toezigt van den fungerenden Hoofd-Ingenieur van den Waterstaat, aanbesteed.

achter het art. ALATH, *in te vullen:*

ALBA (HEUVE-LVAN-), hoogte in het Land van *Altena*. Zie ALVA (HEUVEL-VAN-).

Bl. 73, reg. 18, *staat:* AALBECK, *lees:* AALBEEK.

achter ALBERTSBERG, *in te vullen:*

ALBERTSKLOOSTER, voorm. klooster in *Kennemerland*. Zie EGMOND (KLOOSTER- TE-).

ALBERTUSPOLDER, pold. in *Asseneder-Ambacht*, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, distr. *Hulst*, arr. *Goes*, kant. *Axel*, gedeeltelijk gem. *Sas-van-Gent*, gedeeltelijk tot de Belgische gem. *Assenede* behoorende; palende N. aan den St.-Pieterspolder, O. aan het Sassegat, Z. aan Sas-van-Gent, W. aan den Bankpolder, den Pennemanspolder, den Mariapolder en den St.-Pieterspolder. Reeds in 1285 waren deze gronden bedijkt door JAN VAN NAAEN en MARIA D'ARTOIS, doch zij werden in 1485 overstroomd, later herdijkt, maar in den strijd tegen Spanje weder aan de golven prijs gegeven.

achter reg. 28, *voege men bij:*

Onder de Predikanten, die vroeger te OUD-ALBLAS gestaan hebben verdient melding: GERARD CROESE, die zich door geleerdheid onderscheidde en onder anderen geschreven heeft eene *Historie der Kwakers*, welke, wegens onpartijdigheid, geprezen wordt. Hij heeft hier van 1678 tot 1707, toen hij emeritus werd, het evangelie verkondigd.

Bl. 74, *achter het art.* ALBLAS (OUD-), *in te vullen:*

ALBLASPOLDER, pold. in de heerlijkh. *Zwaluwe*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, distr. *Prinsenhage*, gem. *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*; palende N. en O. aan het Hilleke-van-den Dam, Z. aan de Vloedspui en W. aan de-Hooge-zwaluwsche-haven.

Deze pold. beslaat 6 bund. 62 v. r. 80 v. ell. Het zomerpeil is 40 d. onder A.P.

Bl. 79, reg. 10 en 11, *staat:* AALBRECHTSBERG, *lees:* AALBERTSBERG.

achter het art. ALBURGH, *in te vullen:*

ALCMARIA, st. in *Noord-Holland*. Zie ALKMAAR.

reg. 15, *staat:* ALKMERE, *lees:* ALCMERE.

Bl. 84, reg. 33, *staat:* Het bevat enz., *deze zinsnede leze men aldus:* Het bevat in de 3 kant.: Alkmaar, Schagen en de Helder, ruim 44,000 inw.

reg. 36, *staat:* ALKMAAR, kant. No. 1. enz. *Dit art. gelieve men dus te veranderen, terwijl het geheele volgende art. wegvalt:*

ALKMAAR, kant., prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, palende N. aan het kant. Schagen, O. aan het arr. Hoorn, Z. aan het arr. Haarlem en W. aan de Noordzee; bevattende de volgende 21 gem.: Alkmaar; Akersloot-en-Woude; Bergen; Wimmenum; St. Pancras; Ouddorp; Egmond-binnen-Egmond-aan-den-Hoef-en-Rinnegom; Egmond-aan-Zee; Heilo-en-Oesdom; Limmen; Koedijk-en-Huiswaard; Oud-Carspel; Groet; Schoorl-Harger-en-Camp; Veenhuizen; Heer-Hugowaard; Noord-en-Zuid-Scharwoude; Broek-op-Langendijk; Oterleek; Zuid-

e n-Noord-Schermer; en Schermerhorn; en daarin ruim 23,000 inw.

Bl. 97, *achter het art.* Altan, *in te vullen:*

ALLARTSPOLDER, pold. in de heerlijkh. *Geertruidenberg*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, distr. *Prinsenhage*, gem. *Made-en-Drimmelen;* palende N. aan de Akkers, O. en Z. aan den Emiliapolder en W. aan den Grooten-Polder-van-de-Nollen, en bevattende 4 bund. 37 v. r. Het zomerpeil is 10 d. boven A. P.

vóór het art. Aller, *in te vullen:*

ALLEMANSHIL, pold. in de heerl. *Geertruidenberg*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *Geertruidenberg;* palende N. aan de Buitengronden tegen de Donge, O. aan de Donge zelve, Z. aan de vestingwerken van Geertruidenberg en W. aan den Emiliapolder. Hij bevat 17 bund. 16 v. r. 70 v. ell. Het zomerpeil ligt 10 duim boven A.P.

ALLENDORP of Allerdorf, voorm. riddermatig goed in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Alendorf.

achter het art. Allersma, *in te vullen:*

ALLESBORN, d. groothert. *Luxemburg*. Zie Allerborn.

achter het art. Allesmeer, *in te vullen:*

ALLEUZEN, voorm. heerl. in den *Grooten Zuid-Hollandschen Waard*. Zie Alloysen.

ALLINGAHUIZEN, geh., prov. *Groningen*. Zie Alingehuizen.

Bl. 98, *achter het art.* Alma, *in te vullen:*

ALMALOH, oude naam van Almelo. Zie dat woord.

achter het art. Almari, *in te vullen:*

ALMEER, oude naam van het Haarlemmermeer. Zie Alechmere.

reg. 29, *staat:* Haarlemmermeer. Zie Alchmere, *lees:* Haarlemmermeer. Zie Alechmere.

reg. 30, *staat:* ALMELO, arr., prov. *Overijssel*, *dit art. gelieve men aldus te veranderen:*

ALMELO, arr. prov. *Overijssel;* palende N. en O. aan het Koningrijk Hannover, Z. O. aan de Pruissische prov. Rijnland, Z. aan de prov. Gelderland en W. aan het arr. Deventer. Het maakt het grootste gedeelte van het voorm. kwart. *Twenthe* uit, bevat de volgende 5 kant.: Almelo, Delden, Enschede, Oldenzaal en Ootmarsum, heeft eene oppervlakte van 100,301 bund. land., telt 10,237 h. en 57,000 inw.

Bl. 100, *achter reg.* 20, *bij te voegen:*

Ook is in het jaar 1838 te Almelo 1 leder- en vellenbereiding opgerigt.

Bl. 102, reg. 3, *van onderen, staat:* Van de twee lijnbanen enz. *deze zinsnede leze men aldus:*

Van de twee lijnbanen is die, welke het laatst in werking is geweest, tot eene traankokerij voor de kwijnende Groendlandsvisscherij van Harlingen ingerigt.

Bl. 103, *vóór het art.* Almers, *in te vullen:*

ALMERE, oude naam van het Haarlemmermeer. Zie Alechmere.

reg. 9, *van onderen, staat:* eenen zwaren brand, *lees:* een zware brand.

Bl. 105, reg. 9, *staat:* ALPHEN, kant., *dit art verandere men aldus:*

ALPHEN, kant., prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden;* palende N. aan het kant. Woubrugge, O. aan het kant. Woerden, Z. aan het kant. Gouda, Z. W. aan het kant. Voorburg, en W. aan het kant. Ley-

den, en bevattende de volgende elf gem.: Alphen-en-Rietveld; Oudshoorn-en-Gnephoek; Aarlanderveen; Zwammerdam; Boskoop; Zuidwijk; Hoogeveen; Benthorn; Benthuizen; en Hazerswouden; en daarin ruim 12,000 inw.

Bl. 111, Bij de fabriek van beenzwart, die onder ALPHEN-EN-RIETVELD bestaat, is in 1838 nog eene salamoniakstokerij in werking gebragt.

achter het art. ALPHEN-EN-RIETVELD, *gelieve men in te vullen:*

ALPHENI-CASTRA, oude plaats, op de oude reiskaarten voorkomende. Zie ALPHEN, d. in *Rijnland*.

Bl. 117, *vóór het art.* ALTINGE, *in te vullen:*

ALTHENA, landstreek in *Zuid-Holland*. Zie ALTENA (LAND VAN).

reg. 4 en 5, *van onderen*, *staat:* Kautenbach, Merckoltz en Schatburg, *lees:* Kantenbach, Merckoltz en Schutburg.

Bl. 118, reg. 25, *staat:* Lewesmühlen, *lees:* Lemesmühlen.

Bl. 119, reg. 12, *van onderen*, *staat:* AMALIESTEIN of AMELIESTEIN enz. *het begin van dit art. leze men aldus:*

AMALIESTEIN of AMELIESTEIN, voorm. adellijk huis in de heerlijkh. *Vianen*, prov. *Zuid-Holland*, gem. en ½ u. W. van *Vianen*, in het *Vianensche bosch*.

Bl. 120, *bovenaan*, *in te vullen:*

AMANTELO of AMANTELU, d. in *Oost-Indië*, op het *Moluksche* eil. *Amboina*.

Bl. 121, *vóór het art.* AMBACHTSPOLDER, *in te vullen:*

AMBACHTEN (DE VIJF), anders ook de NOORDWATERING geheeten, vormen den oudsten en grootsten waterring van het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*. Hij heeft den ouden naam behouden, ofschoon er thans *elf* ambachten in gevonden worden, daar hij, behalve eene gedeelte van Serooskerke, de heerlijkheden en ambachten van Westkapelle, Poppekerke, Boudewijnskerke, St. Janskerke, Zoutelande, Meliskerke, Mariakerke, Grijpskerke, Aagtekerke, Domburg en Oostkapelle, en dus in het geheel bijna 6000 bund. omvat.

Den vroegeren naam had de waterring naar de oudste bedijkingen aan de *Walacren* of bewalde akkers, op welke de Domburg met hare onderhoorigheden lag, te weten: Poppekerke, Boudinskerke, Meliskerke, Mariakerke en Grijpskerke. Hij was toen door eenen stroom, de *Swalinge* en *Pekelinge*, van de oostelijke gronden gescheiden, en het was in dien stroom, dat bedijkt werden de Hondertgemeten onder Grijpskerke, welke thans tot de Oostwaterring behooren, Hondegensambacht en het deel van Serooskerke, hetwelk bij de VIJF AMBACHTEN geteld werd. Voor 1300 waren ook ten Z. de Werendijk en de Zoutelanden gewonnen; want reeds ten jare 1260 vindt men gesproken van tienden in de Pekelinge, en gewaagt MELIS STOKE van Zoutelande. Het oudste berigt van den waterring zelven is van het jaar 1293.

vóór het art. AMBAUWANG, *in te vullen:*

AMBARAWA, st. in *Oost-Indië*, eil. *Java*, resid. *Samarang*, dist. *Ambarawa*. Zij is de hoofdpl. van het distrikt, en men is thans (1839) bezig, om aldaar vestingwerken aan te leggen, aan welke de Gouverneur-Generaal van Neêrlands Indië in Junij van het vorige jaar den eersten steen gelegd heeft.

reg. 11, van onderen staat: *Kadoe*, lees: *Samarang*.

Bl. 122, *vóór het art.* Amblau, *in te vullen:*

AMBLAU, fort in *Oost-Indië*, landv. en eil. *Amboina*, niet ver van *Victoria*.

Bl. 130, *achter het art.* Ambon, *in te vullen:*

AMBONSCHE EILANDEN, landv. in *Oost-Indië*. Zie Amboina.

reg. 4, *staat:* AMBONOG, *lees:* AMBOONG.

» 15, *van onderen, staat:* aan Zederik, *lees:* aan de Zederik.

Bl. 140, reg. 32 en 33, *staat:* Jonkheer Mr. Hendrik Willem Bosch van Drakestein, *lees:* Jonkheer Hendrik Willem Bosch van Drakestein.

reg. 35, *staat:* Het wapen van deze heerl. is enz., *in plaats van deze geheele alinea leze men:*

Het wapen van deze heerl. is een schild, beladen met acht golvende strepen van goud en rood. Het wapen der ridderhofstad is een schild van goud, beladen met drie zwarte hanen, met roode kammen en baarden, geplaatst twee en een, vergezeld van boven van de letters A en H.

Bl. 141, reg. 7, *staat:* Te gelijk met enz., *van hier af tot aan het einde van het art. leze men:*

Deze ridderhofstad is bij scheiding des boedels van Mr. Paulus Bosch van Drakestein (zie het vorige art.) toebedeeld aan Jonkheer Mr. Willem Bosch van Drakestein, lid van de Ridderschap der prov. Utrecht.

Het wapen van Nieuw-Ameliswaard is een schild van goud, beladen met drie zwarte hanen, met roode kammen en baarden geplaatst twee en een.

Bl. 143, reg. 19, *van onderen, staat:* bij het dorp van dien naam van Amerongen, *lees:* bij het dorp vau dien naam.

Bl. 144, *na het art.* AMERONGER BOSCH, *in te vullen:*

AMERSENFORT, oude naam van de stad Amersfoort. Zie dat woord.

reg. 19, *staat:* Het bevat in de volgende 4 kantons enz., *deze zinsnede leze men aldus:*

Het bevat in de volgende 3 kantons: Amersfoort, Rhenen en Wijk-bij-Duurstede, ruim 45,000 inw.

reg. 22, *staat:* AMERSFOORT, kant. No., 1 enz., *dit en het volgende art. worden één, en men leze dit aldus:*

AMERSFOORT, kant. prov. *Utrecht*, arr. *Amersfoort*, palende N. aan de Zuiderzee, O. aan de prov. Gelderland, Z. aan de kant. Rhenen en Wijk bij Duurstede en W. aan het arr. Utrecht en de prov. Noord-Holland. Het bevat 25,000 inw. in de volgende 11 gem.: Amersfoort; Hoogland; Stoutenburg; Duits; Bunschoten; Eemnes-binnen-en-Buitendijks; Baarn; de Vuursche; Zoest; Leusden; en Woudenberg.

Bl. 151. Te Amersfoort zijn in 1837 twee nieuwe fabrijken tot het weven van katoenenstoffen opgerigt, alsmede in 1838 eene likeurstokerij.

Bl. 154, *bij de hier vermelde beroemde mannen, die te Amersfoort geboren zijn, voege men:* den schilder Jacomo van Staveren, uit de 17de eeuw.

Bl. 155, *vóór het art.* Amestelle, *in te vullen:*

AMERSFORTHE en AMESFORDE, oude namen van Amersfoort Zie dat woord.

na het art. Amis (Klein), *in te vullen:*

AMISFURTUM, Latijnsche naam van Amersfoort. Zie dat woord.

na het art. Ammahol, *in te vullen:*

AMMELROIJEN, naam, dien de landlieden geven aan het d. Ammerzoden. Zie dat woord.

Bl. 158, reg. 28, *staat: Manado, lees: Menado.*
reg. 32, *staat: Menada, lees: Menado.*
reg. 38, *staat:* AMOR, naam enz., *lees:*
AMOR, Latijnsche naam van het watertje de MIN. Zie dat woord.
achter het art. AMOR, *in te vullen:*
AMPALO, kampong of d., in *Oost-Indië,* op het *Sundasche* eil. *Sumatra,* in de *Menangkabausche Bovenlanden,* dist. *Alaban.*
reg. 40, *staat:* AMPAT LAWANG, distr. in *Oost-Indië* enz. *dit art. leze men aldus:*
AMPAT-LAWANG of LINTANG, distr. in *Oost-Indië,* in het Z. O. van het *Sundasche* eil. *Sumatra,* ads. resid. *Benkoelen,* N. W. van Passamah-lebur, met zeer vruchtbaren grond.
Bl. 159, *achter het art.* AMPINAN, *in te vullen:*
AMPO (BONO), plaats in *Oost-Indië.* Zie BONO AMPO.
achter het art. AMSFORT, *in te vullen:*
AMSSEN, buursch., prov. *Gelderland.* Zie AMPSEN.
Bl. 161, *achter het art.* AMSTEL (BINNEN), *in te vullen:*
AMSTEL (DEPARTEMENT-VAN-DEN-), maakte, volgens de Staatsregeling van 23 April 1798 het vierde departement der Bataafsche republiek uit. Het paalde N. aan het IJ, O. Z. en N. aan het departement van Texel, zoodat het nagenoeg het tegenwoordige arr. AMSTERDAM besloeg.
Het Departement was verdeeld in 7 ringen, van welke de 6 eerste A m s t e r d a m en de zevende W e e s p tot hoofdplaats hadden, en telde ruim 238,000 inw.
reg. 9, *staat:* AMSTEL (NIEUWER-), kant. enz. *dit art. verandere men aldus:*
AMSTEL (NIEUWER-), kant., prov *Noord-Holland,* arr. *Amsterdam,* palende N. aan de kant. Amsterdam No. 2 en 4, O. aan het kant. Weesp en aan de prov. Utrecht, Z. aan het arr. Leyden en W. aan het Legmeer, aan het Haarlemmermeer en voor een gedeelte ook aan het kant. Amsterdam No. 1. Het bevat de acht gem.: N i e u w e r - A m s t e l; O u d e r - A m s t e l; R i e t w ij k - e n - R i e t w ij k e r o o r d; A a l s m e e r - e n - K u d e l s t a a r t; L e y m u i d e n - e n - V r i e s e k o o p; K a l s l a g e n - e n - B i l d e r d a m; T h a m e n; en U i t h o o r n en daarin ruim 10,500 inw.
Bl. 162, reg 34, *staat:* AMSTEL, (OUDER-) kant. *dit geheele art. vervalt.*
Bl. 166, *achter het art.* AMSTELLAND, dek., *in te vullen:*
AMSTELLAND, dep. van het voorm. koningrijk *Holland.* Het paalde W. en N. aan de Noordzee, O. aan het dep. Utrecht en Z. aan het depart. Maasland, en bevatte nagenoeg hetzelfde als de tegenwoordige provincie ZUID-HOLLAND. Dit departement werd in twee kwartieren verdeeld, waarvan het eerste H a a r l e m en het tweede H o o r n tot hoofdstad had.
Bl. 169, reg. 7, *staat:* Het bevat de volgende 12 kantons, enz. *deze zinsnede leze men aldus:*
Het bevat de volgende 7 kantons: A m s t e r d a m No. 1—4, N i e u w e r - A m s t e l en W e e s p, en daarin ruim 232,000 inw.
reg. 10, *staat:* AMSTERDAM (DE ZES KANTONS DER STAD), *dit art. leze men aldus:*
AMSTERDAM (DE VIER KANTONS DER STAD), bevatten te zamen 202,000 inw.
Kant. No. 1, palende N. aan het IJ, O. aan het kant. Nieuwer-Amstel, Z. aan het kant. Amsterdam No. 2 en W. aan het kant. Am-

sterdam No. 3, beslaat het eerste, een gedeelte van het tweede en ongeveer de helft van het derde politiekanton; en bevat de burgerwijken No. 1—16, benevens de gem. Watergraafsmeer of Diemermeer-en-Omringdijk.

Kant. No. 2, palende N. aan de kant. Amsterdam No. 1 en 3, O. en Z. aan het kant. Nieuwer-Amstel en W. aan het kant. Amsterdam No. 4, beslaat het grootste gedeelte van het tweede politiekanton, en bevat de burgerwijken No. 28, 33, 35—60 geheel en 34—32 gedeeltelijk, mitsgaders de buitenwijken No. 1 en 2.

Kant. No 3, palende N. aan het IJ, O. aan het kant. Amsterdam No. 1, Z. aan het kant. Amsterdam No. 2 en W. aan het kant. Amsterdam No. 4, beslaat een gedeelte van het tweede en ongeveer de helft van het derde politiekanton, en bevat de burgerwijken No. 17—27, 29—32 geheel en 34—52 gedeeltelijk.

Kant. no. 4, palende N. aan het IJ, O. aan de kant. Amsterdam No. 2 en 3, Z. aan de kant. Amsterdam No. 2 en Nieuwer-Amstel, en W. aan het kant. Haarlem, beslaat het vierde politiekanton, mitsgaders de gem. Slooten en Slooterdijk- Osdorp- en- de-Vrije-Geer, en bevat gedeelten van de burgerwijken No. 35—52, alsmede 53 en 54 geheel, mitsgaders de buitenwijken No. 3 en 4 en de gem. *Sloote-en-Slooterdijk-Osdorp-en-de-Vrije-Geer*.

Bl. 169, *onderste regel, staat:* kant. *Amsterdam*, No. 1—5 en een gedeelte van No. 6, *lees:* kant. *Amsterdam*, No. 1—4.

Bl. 171, reg. 40, *staat:* zes vredegeregten, *lees:* vier kantongeregten.

Bl. 176, *bovenste regel, staat:* regthebbende, *lees:* regthebbenden.

Bl. 208, reg. 30, *staat:* 1755, *lees:* 1795.

Bl. 214, reg. 10, *staat:* het Letterkundig genootschap: *Tot Nut en beschaving; lees:* het genootschap *Natura Artis Magistra*, dat den 1 Mei 1838 geopend is, en zich ten doel heeft gesteld, Amsterdam eenen Zoölogischen tuin te verschaffen.

Bl. 215—220, *voege men bij de aldaar vermelde geleerde en andere beroemde mannen en vrouwen nog:* den godgeleerde Hendrik Hieronimus Ten Oever, geb. 6 Februarij 1746 † 2 Mei 1825, als Predikant bij de Hervormden te 's Hertogenbosch; den Natuurkundige Johannes Buys, † 28 Augustus 1838; den geschiedschrijver: Jan Konijnenburg, geb. 1758, † 8 Januarij 1831, na 57 jaren Hoogleeraar in de godgeleerdheid en kerkelijke geschiedenis aan de kweekschool der Remonstranten te zijn geweest; den Letterkundige Pieter Gerardus Witsen Geysbeek, geb. 30 of 31 Dec. 1774, † 31 October 1831; de dichters: Pieter Meijer, geb. in 1718, † 16 Mei 1781; Gerardus Outhof, die zich echter meer als Geleerde, dan als Dichter onderscheidde; Gerard Muysen, geb. 1726, † 1757; Jan Lugt Dirksz., geb. 1749, † 6 December 1822; en Sibout Cornelis Klinkhamer, geb. 13 Julij 1804, † 13 April 1834, die tevens geen onverdienstelijk Regtsgeleerde was; de Schilders: Simon Jansz. Kies uit de 15de eeuw; Johan van Noordt; Timotheus de Graaf of de Grave; Jan Pieters Zomer, geb. 10 Maart 1641, † 18 Mei 1726; Jacob Esselens; Willem Troost, geb. 1684; Louis Chalon, geb. 1687, † 1741; Isaak Vogelensanck, geb. 1688, † 1 Junij 1753; Gerard Melder, geb. 17 April 16..3, † 1754 en Jan Linthorst, geb. 1755, † 1815, de Plaatsnijders: Cornelis Danckers de Ry, die tevens een bekwaam bouwmeester was, geb. 1561, † 1634; Dancker Danckerts en zijn broeder Justus Danckers, uit het laast der 16e eeuw; Abraham Blooteling, geb. 1634; Reinier van Persijn, die omstreeks 1640

leefde; GERARD VALCK, JACOBUS GOLE, geb. omtrent 1660, † omstreeks 1730; CHRISTIAAN HAGENS, JOSEPH MULDER, † vermoedelijk 1710; MATTHIAS POOL, die in 1720 geleefd heeft en WILLEM DE BROEN; den Zeevaarder JAKOB LE MAIRE, die den 14 Junij 1616, als Opperkoopman eene reis rondom de wereld ondernam, van welke hij in 1617 terugkeerde; en de plaatëtsster MARIA DE WILDE, die in 1703 leefde.

Bl. 218, reg. 4 en 5, *staat:* CORNELIS LOOTS, geb. in 1764, † 10 October 1834, *lees:* CORNELIS LOOTS, geb. 6 Junij 1765, † 10 October 1834.

reg. 16, *staat:* JERONIMO BOSCH: *lees:* JERONIMO DE BOSCH.

Bl. 259, *vóór het art.* ANAMBAS, *in te vullen:*

ANALABOU, riv. in *Oost-Indië.* Zie ANNA-LABOE.

achter het art. ANAMBE, *in te vullen:*

ANBOLA-LIPIROK, landstreek in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, in het Noorden van het landsch. *Batta.*

Bl. 268, *achter het art.* ANJAR, *in te vullen:*

ANJAR of POELO ANJAR, eil. in *Oost-Indië*, in de *Rivier van Palembang*, ter plaatse waar deze de Kambang opneemt.

Bl. 277, reg. 12, *van onderen, staat:* ANKEVEENSCHE-BRUG, buurt enz., *dit en de beide volgende art. leze men aldus:*

ANKEVEENSCHE-BRUG, buurt in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. 3½ uur O. ten Z. van *Amsterdam*, kant. en 1½ u. Z. O. van *Weesp*, gem. *Weesper-Carspel*, ¾ u. N. van Ankeveen. De Hilversumsche, 's Gravelandsche en Loosdrechtsche veerschuiten naar en van Amsterdam komen hier dagelijks door.

ANKEVEENSCHE-POLDER (HOLLANDSCH-), pold. in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, gem. *Weesper-Carspel*; palende N. aan de Hilversumsche weide, de Meent genaamd, O. aan het Naarder- en Bussemer Eng, Z. aan den Stichts-Ankeveenschen-polder, W. aan den Broekepolder en den Heintjeraks-polder. Hij ligt 42 d. onder A. P. en is groot 340 bund. 42 v. r. 50 v. ell.

ANKEVEENSCHE-POLDER (STICHTS-), pold. voorheen tot het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht* behoord hebbende, thans mede onder *Gooiland* begrepen, prov. *Holland*, arr. *Amsterdam*, kant. *Weesp*, gem. *Ankeveen*; palende N. aan den Hollandsch-Ankeveenschen-polder, O. aan 's Graveland, Z. aan het Horstermeer, W. aan den Bleikpolder, en den Spiegelpolder, onder Nederhorst (den Berg). Hij ligt 40 d. onder A. P. en is groot 477 bund. 53 v. r. 31 v. ell.

ANKEVEENSCHE-VAART, watertje voorheen in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, thans tot de prov. *Noord-Holland* behoorende, en van het dorp Ankeveen oostwaarts naar 's Graveland loopende en westwaarts zich te Nederhorst (den Berg) in de Nieuwe Vecht ontlastende.

Bl. 274, *vóór het art.* ANNABOOG (ST.), *in te vullen:*

ANNABOEI, berg in *West-Indië*, op de Noordwestkust van het *Curaçaosche* eil. *Aruba*, O. van den berg Hoerisibona.

Bl. 276, *vóór het art.* ANNA-LABOE, vl., *in te vullen:*

ANNAKLOOSTER (ST.), voorm. nonnenklooster te *Utrecht*. Zie ARKELSKLOOSTER.

reg. 6, *van onderen, staat:* Deze gem. beslaat enz., *deze alinea verbetere men aldus:*

Deze gem. beslaat 1212 bund. 35 v. r. 78 v. ell. Men heeft er eene meestoof, eene school en ongeveer 1700 inw., onder welke 1 R. K. en 10 Israëliten, zijnde de overige allen Hervormd. Zij vinden meest in den landbouw, de scheepvaart en stoofpotterij of meekrapbereiding hun bestaan. Voorheen verlieten jaarlijks meer dan 500 personen deze gem., om als droogers, stampers, drijvers en mindere werklieden in de meestoven in Zeeland, Noord-Braband en Zuid-Holland te gaan arbeiden. Zij vertrokken met hun geheele gezin, tegen de maand September, en kwamen in April of soms in Mei des volgenden jaars terug. De meekrap werd toen bijna uitsluitend door ingezetenen van het eiland Tholen en voornamelijk door St. Annalanders bewerkt. In 1814 gingen uit deze gem. 40 droogers, vele stampers en ondermans, de meestoven elders bedienen, thans is dat getal zeer verminderd, daar zij niet zelden in de meestoven zijn en blijven wonen.

Men telt in de gem. St. Annaland, 25 vaartuigen, te zamen metende nagenoeg 300 tonnen, en éénen zeehondenvanger, welke er zeer dikwijls levert aan hen, die daarmede op de kermissen reizen. In 1836 vong hij er in het geheel 120; vroeger bloeiden hier ook eene grutterij en eene bierbrouwerij, die echter beide thans niet meer in werking zijn.

reg. 6, *van onderen, staat:* dat in 1493 door Anna van Bourgondië, *lees:* dat men in 1490 begon te bouwen en door Anna van Bourgondië.

Bl. 277, *vóór* reg 2, *van onderen, in te vullen:*

Den 23 Mei 1692 ontstond te St. Annaland een zwaren brand, waardoor 54 huizen en 35 schuren, mitsgaders de voornaamste dorps- en kerkelijke geschriften eene prooi der vlammen zijn geworden.

Bl. 278, regel 8 en 9, *staat:* het wapen van St. Annaland enz., *deze zinsnede verandere men aldus:*

Het wapen van St. Annaland bestaat in een veld van lazuur, beladen met eene vrouw (St. Anna), die een kind op den regter arm houdt, en op een terras staat, alles van goud, ten opschrift hebbende: *Altyt het groede.*

Bl. 281, *onderaan de bladzijde, voege men bij:*

Omstreeks dien tijd is een gedeelte van St. Anna-Ter-Muiden aan de stad Sluis afgestaan en in de vestingwerken der plaats opgenomen, waarom de regering van Sluis, van toen af, den titel voerde van: *Baljuw, Burgemeesteren en Schepen van Sluis, Waterregt* en Nieuw-Muiden.

Bl. 283, reg. 20 en 21, *hale men het volgende door:* en een gedeelte van het grondgebied in de vestingwerken van Sluis opgenomen.

Bl. 284, *achter het art.* Annekerke, *in te vullen:*

ANNEKERKE, voorm. d. in den *Grooten-Zuidhollandschen waard*, prov. *Zuid-Holland.* Het was een der twee en zeventig dorpen, die bij den watervloed van 18 November verdronken en een der vier en dertig, die sedert niet weder te voorschijn gekomen zijn.

Bl. 289, *vóór het art.* ANTONIEPOLDER (ST.), *in te vullen:*

ANTONIEKLOOSTER (St.-), voorm. klooster in *Twenthe.* Zie *Albergen.*

regel 17, *van onderen, staat:* 36 v. ell., *lees:* 56 v. ell.

Bl. 290, regel 8, *van boven, staat:* Hij beslaat 349 bund lands, *deze en de volgende zinsnede leze men aldus:*

Hij beslaat 454 bund. lands. De grond is er meestal zeer derrie- of veenachtig, zoodat men op eenige plaatsen geen voet diep behoeft te graven, om het veen te vinden; op sommige plaatsen treft men echter gewone en goede klei aan.

Het wapen der amb. heerl. St. Antoniepolder bestaat thans uit het beeld van St. Antonius van goud, op een veld van lazuur.

De kerk. gem. van St. Antoniepolder was aanvankelijk met *Cillaartshoek* vereenigd, zijnde de eerste Predikant, die deze combinatie bediend heeft, Frans Janszoon ten Astbroek. In 1611 werd deze combinatie in twee gemeenten gescheiden, terwijl de Predikant Abraham Mellinus, die tot dus verre de combinatie bediend had, te St. Antoniepolder bleef.

De kerk is niet klein, en heeft in de laatste jaren aanzienlijke verbeteringen ondergaan. De beschilderde glazen, die toen zeer defect waren, zijn bij deze vernieuwing niet kunnen blijven.

De school wordt in den zomer gemiddeld door 30 en in den winter door 50 kinderen bezocht.

Bl. 291, *achter het art.* Antoniusklip, *in te vullen:*

ANTONIUSKONVENT (ST.), voorm. klooster in *Twenthe.* Zie *Albergen.*

Bl. 293, reg. 8, *van onderen, staat:* APELDOORN, kant., *dit art. leze men aldus:*

APELDOORN, kant., prov. *Gelderland,* arr. *Arnhem;* palende N. aan het kant. Elburg, O. aan den IJssel, Z. aan het kant. Arnhem en W. aan het kant. Nijkerk, in de 4 gem.: Voorst; Apeldoorn; Brummen; en Epe, ruim 26,000 inw. bevattende.

Bl. 304, reg. 28, *staat:* Appingedam en Middelstum *lees:* Appingedam en Onderdendam.

Bl. 313, *vóór het art.* Ardjoena, *in te vullen:*

ARDJO, (KOETO-) regents. in *Oost-Indië.* Zie Koeto-Ardjo.

Bl. 314, reg. 26, *staat:* gem. *Klundert, lees:* gedeeltelijk gem. *Klundert,* gedeeltelijk gem. *Zevenbergen,*

achter reg. 29, *bij te voegen:* en het boezem- of maalpeil 30 duim boven A.P.

achter het art. Arembergersluis, *in te vullen:*

AREMBERGSCHE POLDER, polder in de heerl. *Niervaart.* Zie Aremberger Polder.

achter het art. Arendsgenhout, *in te vullen:*

ARENDSHEIM, volgens sommigen de eigenlijke naam van Arnhem. Zie dat woord.

Bl. 346, reg. 13, *staat:* Zie Aroe *lees:* Zie Arou.

Bl. 347, reg. 23, *staat:* lijeniet *lees:* syëniet.

Bl. 352, reg. 6, *van onderen, staat:* Scholten van A-schat, *lees:* V. E. P. M. Scholten van Aschat.

Bl. 353, *boven het art.* Asinga, *in te vullen:*

ASINEN of ASINAN, st. in *Oost-Indië,* eil. *Java,* resid. *Kadoe,* distr. *Asinen.* Zij is de hoofdplaats van dit distrikt.

reg. 33 *staat:* ASMUS of DASSEMIS enz., dit geheele art. *verandere men aldus:*

ASMUS, onder deze naam komt het geh. Dassemis, onder de gem. *Chaam,* prov. *Noord-Braband,* abusivelijk op vele kaarten voor.

Bl. 365, *achter reg. 13, van onderen, in te vullen:*

Men vindt ook nog in de gem. OVER-ASSELT overblijfselen van het kasteel *de Nagelhorst.* Vroeger heeft hier ook gestaan het kasteel *Sleburg,* dat thans echter gesloopt is.

Bl. 366, reg. 13 en 14, *staat:* Het beroep geschiedt bij collatie van den Ambachtsheer, *lees:* Het beroep geschiedt bij collatie van den eigenaar van het kasteel *Schoonenburg.*

Bl. 377, *achter het art.* ATERT, *in te vullen:*

ATHAR, plaats in *Oost-Indië,* op het *Sundasche* eil. *Sumatra,* in de *Padangsche bovenlanden.*

Alphabetische Opgave

DER

ARRONDISSEMENTEN EN KANTONS,

TOT WELKE IEDERE PLAATS, VOLGENS DE NIEUWE REGTERLIJKE INDEELING, BEHOORT.

ALPHABETISCHE

VAN

ARRONDISSEMENTEN

TOT WELKE IEDERE PLAATS, VOLGENS DE NIEU-

NAAM.	PLAATS.	PROVINCIE.
AA (NIEUWER-TER-),	dorp.	Utrecht.
AA (TER-),	gehucht.	Utrecht.
AABROEK,	polder.	Noord-Braband.
AACKINGE,	buurt.	Friesland.
AAGDORP,	buurt.	Noord-Holland.
AAGDORPERPOLDER,	polder.	Noord-Holland.
AAGTEKERKE,	dorp.	Zeeland.
AAGTEKLOOSTER,	klooster.	Noord-Braband.
AALBERTSBERG,	streek.	Noord-Holland.
AALBURG,	dorp.	Noord-Braband.
AALDEN,	gehucht.	Drenthe.
AALKEET-BINNENPOLDER,	polder.	Zuid-Holland.
AALKEET-BUITENPOLDER,	polder.	Zuid-Holland.
AALSMEER (2),	dorp.	Noord-Holland.
AALSMEER- EN- KUDELSTAART,	gemeente.	Noord-Holland.
AALST,	dorp.	Gelderland.
AALST,	buurt.	Gelderland.
AALST,	dorp.	Noord-Braband.
AALST (TER),	gehucht.	Noord-Braband.
AALSTRAAT,	gehucht.	Noord-Braband.
AALSUM,	dorp.	Friesland.
AALSUM,	gehucht,	Groningen.
AALSVOORT,	gehucht.	Noord-Braband.
AALTEN,	dorp.	Gelderland.
AALTENSCHE-BROEK,	gehucht.	Gelderland.
AAM,	gehucht.	Gelderland.
AANDIJK,	gehucht.	Zeeland.
AANSCHOT,	gehucht.	Noord-Braband.
AANWAS,	polder.	Noord-Braband.
AANWAS,	polder.	Noord-Braband.

(1) Het spreekt van zelve dat dusdanige lijst alleen bij het eerste deel zal gevoegd worden, aangezien wij, bij de bewerking der volgende deelen, de arrondissementen en kantons, in het werk zelf, volgens de nieuwe indeeling, kunnen opgeven.

(2) Het voormalig kanton Aalsmeer is thans met het kanton Nieuwer-Amstel vereenigd.

OPGAVE

DE

EN KANTONS,

WE REGTERLIJKE INDEELING, BEHOORT (1).

Arrondissement.	Kanton.	Gemeente.
Utrecht.	Loenen.	Ruwiel.
Utrecht.	Loenen.	Loenersloot-Oukoop-en-Ter-Aa.
Breda.	Breda.	Prinsenhage.
Heerenveen.	Oldeberkoop.	Stellingwerf-Oosteinde (3).
Alkmaar.	Alkmaar.	Schoorl-Harger-en-Camp.
Alkmaar.	Alkmaar.	Schoorl-Harger-en-Camp.
Middelburg.	Middelburg.	Aagtekerke.
's Hertogenbosch.	Boxmeer.	Cuyk en St. Agatha.
Haarlem.	Haarlem.	Bloemendaal-Tetrode-Aalbertsberg-en-de-Vogelenzang.
's Hertogenbosch.	Heusden.	Wijk-en-Aalburg.
Assen.	Dalem.	Zweelo.
Rotterdam.	Vlaardingen.	Maasland. Vlaardinger-Ambacht-en-Babberspolder.
Rotterdam.	Vlaardingen.	Maasland. Vlaardingen. Vlaardinger-Ambacht-en-Babberspolder.
Amsterdam.	Nieuwer-Amstel.	Aalsmeer- en- Kudelstaart.
Amsterdam.	Nieuwer-Amstel.	
Tiel.	Zalt-Bommel.	Poederooijen.
Tiel.	Tiel.	Lienden.
Eindhoven.	Eindhoven.	Aalst.
Breda.	Oosterhout.	Oosterhout.
Breda.	Ginneken.	Gilze-en-Rijen.
Leeuwarden.	Dockum.	Oostdongeradeel.
Groningen.	Zuidhorn.	Oldehove.
's Hertogenbosch.	Grave.	Herpen.
Zutphen.	Aalten.	Aalten.
Zutphen.	Aalten.	Aalten.
Nijmegen.	Elst.	Elst.
Goes.	Axel.	Zaamslag.
Eindhoven.	Eindhoven.	Son-en-Breugel.
Breda.	Bergen-op-Zoom.	Ossendrecht.
Breda.	Bergen-op-Zoom.	Steenbergen-en-Kruisland.

(3) De provincie Friesland, in grietenijën verdeeld zijnde, zoo hebben wij in de kolom gemeente, voor die provincie, de grietenij, waartoe iedere plaats behoort, opgegeven.

Naam.	Plaats	Provincie.
Aanwas (Verdronken-),	polder.	Noord-Braband.
Aanwassen,	polder.	Noord-Braband.
Aapolder,	polder.	Zuid-Holland.
Aar (Korter-),	buurt.	Zuid-Holland.
Aar (Langer-),	buurt.	Zuid-Holland.
Aar (Ter-),	gemeente.	Zuid-Holland.
Aard (Den-),	gehucht.	Noord-Braband.
Aardam,	buurt.	Zuid-Holland.
Aardenbroek,	buurschap.	Gelderland.
Aardenburg,	stad van den 2de rang.	Zeeland.
Aardt,	dorp.	Gelderland.
Aardt (Polder- van-),	polder.	Gelderland.
Aarlanderveen,	dorp.	Zuid-Holland.
Aarlanderveen-en-Pulmot,	heerlijkheid.	Zuid-Holland.
Aarlanderveensche-Rijnbuurt,	buurt.	Zuid-Holland.
Aarle,	dorp.	Noord-Braband.
Aarle,	gehucht.	Noord-Braband.
Aarle (Hooge-),	gehucht.	Noord-Braband.
Aarle-Rixtel,	gemeente.	Noord-Braband.
Aart-Eloijenbosch,	polder.	Zuid-Holland.
Aartswoud,	dorp.	Noord-Holland.
Aas (De),	plaats.	Noord-Holland.
Aasdom,	landstreek.	Utrecht.
Aasdom-in-'t-Veen,	polder.	Utrecht.
Aasdom-Proostdije,	polder.	Utrecht.
Aaxens,	gehucht.	Friesland.
Abbega,	dorp.	Friesland.
Abbegaster-Rijge,	buurt.	Friesland.
Abbekerk,	dorp.	Noord-Holland.
Abbekerk-en-Lambertschagen,	gemeente.	Noord-Holland.
Abbekinderen,	buurt.	Zeeland.
Abbenbroek,	dorp.	Zuid-Holland.
Abbenes,	eiland.	Zuid-Holland.
Abbestee,	buurt.	Noord-Holland.
Abbeweer,	gehucht.	Groningen.
Abcoude,	dorp.	Utrecht.
Abcoude-Baambrugge,	heerlijkheid.	Utrecht.
Abcoude-Proostdije-en-Aasdom,	heerlijkheid.	Utrecht.
Abeele (Den-),	gehucht.	Zeeland.
Aborth,	buurt.	Friesland.
Absdale,	polder.	Zeeland.
Absdale,	buurt.	Zeeland.
Abtspoel,	adellijk huis.	Zuid-Holland.
Abtspolder (Oost-),	polder.	Zuid-Holland.
Abtspolder (West-),	polder.	Zuid-Holland.
Abtregt,	heerlijkheid.	Zuid-Holland.
Abtstede,	buurt.	Utrecht.
Abtswoude,	buurt.	Zuid-Holland.

Arrondissement.	Kanton.	Gemeente.
Breda.	Bergen-op-Zoom.	Steenbergen-en-Kruisland.
Breda.	Oosterhout	Raamsdonk.
Leyden.	Woubrugge.	Alkemade.
Leyden.	Woubrugge.	Ter-Aar.
Leyden.	Woubrugge.	Ter-Aar.
Leyden.	Woubrugge.	
Breda.	Ginneken.	Gilze-en-Rijen.
Leyden.	Woubrugge.	Ter Aar.
Arnhem.	Apeldoorn.	Voorst.
Middelburg.	Sluis.	Aardenburg.
Arnhem.	Zevenaar.	Herwen.
Arnhem.	Zevenaar.	Herwen.
Leyden.	Alphen.	Aarlanderveen.
Leyden.	Alphen.	Aarlanderveen.
Leyden.	Alphen.	Aarlanderveen.
Eindhoven.	Helmond.	Aarle-Rixtel.
Eindhoven.	Oirschot.	Best.
Eindhoven.	Helmond.	Gemert.
Eindhoven.	Helmond.	
Gorinchem.	Sliedrecht.	Giessendam-en-Giessen-Oude-kerk.
Hoorn.	Medemblik.	Hoogwoud-en-Aartswoud.
Hoorn.	Medemblik.	Terschelling.
Utrecht.	Loenen.	Abcoude-Proostdije-en-Aasdom.
Utrecht.	Loenen.	Abcoude-Proostdije-en-Aasdom.
Utrecht.	Loenen.	Abcoude-Proostdije-en-Aasdom.
Sneek.	Bolsward.	Wonseradeel.
Sneek.	Sneek.	Wymbritseradeel.
Sneek.	Sneek.	Wymbritseradeel.
Hoorn.	Medemblik.	Abbekerk-en-Lambertshage.
Hoorn.	Medemblik.	
Goes.	Goes.	Kloetinge.
Brielle.	Brielle.	Abbenbroek.
Leyden.	Woubrugge.	Alkemade.
Alkmaar.	Schagen.	Calandsoog.
Appingedam.	Onderdendam.	Baflo.
Utrecht.	Loenen.	Abcoude-Baambrugge, Abcoude-Proostdije-en-Aasdom
Utrecht.	Loenen.	Abcoude-Baambrugge.
Utrecht.	Loenen.	Abcoude-Proostdije-en-Aasdom.
Middelburg.	Vlissingen.	Oost-Souburg.
Sneek.	Sneek.	Wymbritseradeel.
Goes.	Hulst.	St.-Jan-Steen.
Goes.	Hulst.	St.-Jan-Steen.
Leyden.	Noordwijk.	Oegstgeest-en-Poelgeest.
's Gravenhage.	Delft.	Hof-van-Delft.
's Gravenhage.	Delft.	Hof-van-Delft.
's Gravenhage.	Delft.	Abtsregt.
Utrecht.	Utrecht.	Utrecht.
's Gravenhage.	Delft.	Hof-van-Delft.

Namen.	Plaats.	Provincie.
Achlum,	dorp.	Friesland.
Acht,	gehucht.	Noord-Braband.
Acht-en-Zestig-Morgen (De),	polder.	Zuid-Holland.
Achterboerkens,	polder.	Noord-Braband.
Achterbosch,	gehucht.	Noord-Braband.
Achterbosch,	gehucht.	Noord-Braband.
Achterbroek,	buurt.	Zuid-Holland.
Achterbroek,	gehucht.	Noord-Braband.
Achterdenhaag,	buurt.	Gelderland.
Achtereind,	gehucht.	Noord-Braband.
Achterhoek,	buurschap.	Gelderland.
Achterland,	buurt.	Zuid-Holland.
Achterland,	polder.	Zuid-Holland.
Achterpoort,	polder.	Zuid-Holland.
Achtersenbosch,	gehucht.	Noord-Braband.
Achterveld,	buurschap.	Gelderland.
Achterwetering,	gehucht.	Utrecht.
Achthoven,	heerlijkheid.	Utrecht.
Achthoven,	heerlijkheid.	Zuid-Holland.
Achthoven,	polder.	Zuid-Holland.
Achthuizen,	gehucht.	Zuid-Holland.
Achtkerspelen,	grietenij.	Friesland.
Achtmaal,	gehucht.	Noord-Braband.
Achttienhoven,	gemeente.	Utrecht.
Achttienhoven,	heerlijkheid.	Zuid-Holland.
Ackersdijk,	polder.	Zuid-Holland.
Ackersdijk-en-Vrouwenregt,	gemeente.	Zuid-Holland.
Acqooy,	dorp.	Gelderland.
Actiehoven,	buitenplaats.	Zuid-Holland.
Adama,	adellijk huis.	Noord-Braband.
Ade,	buurt.	Zuid-Holland.
Adegeest,	adellijk huis.	Zuid-Holland.
Adornepolder,	polder.	Zeeland.
Adorp,	dorp.	Groningen.
Adriaanpolder,	polder.	Zeeland.
Adrianapolder,	polder.	Zuid-Holland.
Aduard,	dorp.	Groningen.
Aduardervoorwerk,	gehucht.	Groningen.
Aduarderzijl,	gehucht.	Groningen.
Ae (Binnen-),	gehucht.	Groningen.
Aegum,	dorp.	Friesland.
Aekamp,	gehucht.	Groningen.
Aemburen,	gehucht.	Friesland.
Aengwirden,	grietenij.	Friesland.
Aert (Ter-),	gehucht.	Drenthe.
Aetsveld,	streek lands.	Noord-Holland.
Afferden,	dorp.	Gelderland.
Afsched,	gehucht.	Overijssel.
Agatha (St.-),	buurt.	Noord-Braband.

Arrondissement.	Kanton.	Gemeente.
Leeuwarden.	Harlingen.	Franekeradeel.
Eindhoven.	Eindhoven.	Woensel-en-Eckart.
Dordrecht.	Ridderkerk.	Oost-en-West-IJsselmonde.
Breda.	Oudenbosch.	Etten-en-Leur.
Eindhoven.	Helmond.	Lieshout.
's Hertogenbosch.	Veghel.	St.-Oedenroede.
Rotterdam.	Schoonhoven.	Berkenwoude-en-Achterbroek.
Eindhoven.	Assen.	Lierop.
Tiel.	Culemborg.	Buren.
Eindhoven.	Eindhoven.	Aalst.
Arnhem.	Nijkerk.	Nijkerk.
Dordrecht.	Dordrecht.	Groote-Lindt-en-Dortmond.
Gorinchem.	Sliedrecht.	Groot-Ammers.
Rotterdam.	Schoonhoven.	Haastrecht.
Eindhoven.	Asten.	Asten.
Arnhem.	Nijkerk.	Barneveld.
Utrecht.	Maarssen.	St.-Maartensdijk.
Utrecht.	IJsselstein.	Achthoven.
Gorinchem.	Vianen.	Leksmond-Achthoven-en-Lakerveld.
Leyden.	Leyden.	Leyderdorp.
Brielle.	Sommelsdijk.	Ooltgensplaat.
Leeuwarden.	Bergum.	
Breda.	Ginneken.	Zundert-en-Wernhout.
Utrecht.	Maarsen.	
Leyden.	Woerden.	Achttienhoven.
's Gravenhage.	Delft.	Ackersdijk-en-Vrouwenregt.
's Gravenhage.	Delft.	
Tiel.	Culemborg.	Beest.
Rotterdam.	Gouda.	Gouda.
Breda.	Oudenbosch.	Etten-en-Leur.
Leyden.	Woubrugge.	Alkemade.
Leyden.	Leyden.	Voorschoten.
Middelburg.	Sluis.	Nieuwvliet.
Appingedam.	Onderdendam.	Adorp.
Goes.	Kortgeen.	Kortgeen.
Brielle.	Sommelsdijk.	Stellendam.
Groningen.	Zuidhorn.	Aduard.
Groningen.	Zuidhorn.	Aduard.
Groningen.	Zuidhorn.	Aduard.
Winschoten.	Zuidbroek.	Termunten.
Leeuwarden.	Raauwerd.	Idaarderadeel.
Winschoten.	Winschoten.	Finsterwolde.
	Zuidbroek.	Midwolde.
Sneek.	Bolsward.	Wonseradeel.
Heerenveen.	Heerenveen.	
Assen.	Assen.	Vries.
Amsterdam.	Weesp.	Weesperkerspel.
Nijmegen.	Druten.	Druten.
Zwolle.	Kampen.	Genemuiden.
's Hertogenbosch.	Boxmeer.	Cuyk-en-St.-Agatha.

Naam.	Plaats.	Provincie.
Agelo (Groot-),	gehucht.	Overijssel.
Agelo (Klein-),	gehucht.	Overijssel.
Akendam (Noord-),	gehucht.	Noord-Holland.
Akendam (Zuid-),	gehucht.	Noord-Holland.
Akersloot,	dorp.	Noord-Holland.
Akkers,	polder.	Noord-Braband.
Akkerwoude,	dorp.	Friesland.
Akkrum (1),	dorp.	Friesland.
Akmarijp,	dorp.	Friesland.
Albergen,	gehucht.	Overijssel.
Albertspolder,	polder.	Zeeland.
Alblas,	polder.	Noord-Braband.
Alblas (Oud-),	dorp.	Zuid-Holland.
Alblasserdam,	dorp.	Zuid-Holland.
Alblasserwaard,	bedijking.	Zuid-Holland.
Albrandswaard,	polder.	Zuid-Holland.
Albrandswaard-en-Kijvelanden,	gemeente.	Zuid-Holland.
Aldersma,	heerlijkheid.	Groningen.
Alem,	dorp.	Noord-Braband.
Alem-Maren-en-Kessel.	gemeente.	Noord-Braband.
Alemsgewande,	buurt.	Noord-Braband.
Alingahuisen,	gehucht.	Groningen.
Alkemade,	gemeente.	Zuid-Holland.
Alkmaar,	stad.	Noord-Holland.
Aller (Oud-),	adellijk huis.	Gelderland.
Allingawier,	dorp.	Friesland.
Alma,	boerderij.	Groningen.
Almelo,	stad.	Overijssel.
Almelo (Ambt-),	gemeente.	Overijssel.
Almelo-en-Vriesenveen,	heerlijkheid.	Overijssel.
Almen,	dorp.	Gelderland.
Almenum,	dorp.	Friesland.
Almkerk,	dorp.	Noord-Braband.
Almkerk-en-Uitwijk,	gemeente.	Noord-Braband.
Aloisepolder,	polder.	Zuid-Holland.
Alphen,	dorp.	Gelderland.
Alphen,	dorp.	Noord-Braband.
Alphen,	dorp.	Zuid-Holland.
Alphen-en-Riel,	gemeente.	Noord-Braband.
Alphen-en-Rietveld,	gemeente.	Zuid-Holland.
Alphen-Oisterwijk,	gehucht.	Noord-Braband.

(1) Het voormalig kanton Akkrum is thans bij het kanton Heerenveen ingedeeld.

Arrondissement.	Kanton.	Gemeente.
Almelo.	Ootmarsum.	Denekamp.
Almelo.	Ootmarsum.	Denekamp.
Haarlem.	Haarlem.	Schoten-en-gehuchten.
Haarlem.	Haarlem.	Schoten-en-gehuchten.
Alkmaar.	Alkmaar.	Akersloot.
Breda.	Oosterhout.	Geertruidenberg.
Leeuwarden.	Dockum.	Dantumadeel.
Heerenveen.	Heerenveen.	Utingeradeel.
Heerenveen.	Heerenveen.	Utingeradeel.
Almelo.	Ootmarsum.	Tubbergen.
Goes.	Axel.	Sas van Gent.
Breda.	Zevenbergen.	Hooge-en-Lage-Zwaluwe.
Gorinchem.	Sliedrecht.	Oud-Alblas.
Gorinchem.	Sliedrecht.	Alblasserdam.
Gorinchem.	beslaat het geheele kanton Sliedrecht en een gedeelte van het kanton Gorinchem.	
Dordrecht.	Ridderkerk.	Albrandswaard-en-Kijvelanden.
Dordrecht.	Ridderkerk.	
Groningen.	Zuidhorn.	Elzinge.
's Hertogenbosch.	Oss.	Alem-Maren-en-Kessel.
's Hertogenbosch.	Oss.	
's Hertogenbosch.	Oss.	Alem-Maren-en-Kessel.
Appingedam.	Onderdendam.	Winsum.
Leyden.	Woubrugge.	
Alkmaar.	Alkmaar.	Alkmaar.
Arnhem.	Harderwijk.	Putten.
Sneek.	Bolsward.	Wonseradeel.
Appingedam.	Onderdendam.	Bedum.
Almelo.	Almelo.	Almelo.
Almelo.	Almelo.	Ambt-Almelo.
Almelo.	Almelo.	bevattende de gem. stad Almelo, Ambt-Almelo en Vriesenveen.
Zutphen.	Zutphen.	Gorsel.
Leeuwarden.	Harlingen.	Barradeel.
's Hertogenbosch.	Heusden.	Almkerk-en-Uitwijk.
's Hertogenbosch.	Heusden.	
Dordrecht.	Dordrecht.	Dubbeldam.
Nijmegen.	Druten.	Appeltern.
Breda.	Ginneken.	Alphen-en-Riel.
Leyden.	Alphen.	Alphen-en-Rietveld.
Breda.	Ginneken.	
Leyden.	Alphen.	
Breda.	Ginneken.	Alphen-en-Riel.

Naam.	Plaats.	Provincie.
Altekleen,	polder.	Zuid-Holland.
Altekleen,	polder.	Zeeland.
Altena,	bouwmans woning.	Zuid-Holland.
Altena,	herberg.	Gelderland.
Altena (Land-van-),	landstreek.	Noord-Braband.
Altenasche-Polder (Nieuwe-),	polder.	Noord-Braband.
Altforst,	dorp.	Gelderland.
Altinge,	gehucht.	Drenthe.
Ambacht (Kort-en-Lang-),	polder.	Zuid-Holland.
Ambachtspolder,	polder.	Zuid-Holland.
Ameide,	dorp.	Zuid-Holland.
Ameland,	eiland.	Friesland.
Amelenberg,	boerenwoning.	Noord-Braband.
Ameliapolder,	polder.	Zeeland.
Ameliswaard,	heerlijkheid.	Utrecht.
Ameliswaard (Nieuw-),	ridderhofstad.	Utrecht.
Amen,	gehucht.	Drenthe.
Amerongen,	dorp.	Utrecht.
Amerongen-Bosch,	bosch.	Utrecht.
Amersfoort,	stad.	Utrecht.
Ammers (Groot-),	dorp.	Zuid-Holland.
Ammers-Graveland,	polder.	Zuid-Holland.
Ammerstol,	dorp.	Zuid-Holland.
Ammerzoden,	dorp.	Gelderland.
Ammerzoden (Kasteel-te-),	kasteel.	Gelderland.
Ammerzoden-Wel-en-Wordragen,	heerlijkheid.	Gelderland.
Ammerzoden-Wel-en-Wordragen (Polder-van-),	polder.	Gelderland.
Ampsen,	buurschap.	Gelderland.
Amstel (Nieuwer-),	gemeente.	Noord-Holland.
Amstel (Ouder-) (1),	gemeente.	Noord-Holland.
Amsteldijk,	dijk.	Noord-Holland.
Amsteleind,	gehucht.	Noord-Braband.
Amstelveen,	dorp.	Noord-Holland.
Amstelveensche-Polder,	polder.	Noord-Holland.
Amstelveensche-Weg,	streek.	Noord-Holland.
Amsterdam,	stad.	Noord-Holland.
Amsweer,	gehucht.	Groningen.
Andel,	dorp.	Groningen.
Andel (Neêr-),	dorp.	Noord-Braband.
Andel (Op-),	dorp.	Noord-Braband.
Andel (Op-en-Neêr),	gemeente.	Noord-Braband.
Andelst,	dorp.	Gelderland.

(1) Het voormalig kanton Ouder-Amstel is tegenwoordig bij het kanton Nieuwer-Amstel ingelijfd.

Arrondissement.	Kanton.	Gemeente.
Brielle.	Sommelsdijk.	Melissant-Noorderschorren- en Wellestrijpen.
Zierikzee.	Zierikzee.	Nieuwerkerke- Kapelle- en- Botland.
's Gravenhage.	Delft.	t' Hof-van-Delft.
Nijmegen.	Elst.	Valburg.
's Hertogenbosch.	Heusden.	bevat onderscheidene gem.
's Hertogenbosch.	Heusden.	Emmikhoven-en-Waardhuizen. De-Werken-en-Sleeuwijk.
Nijmegen.	Druten.	Appeltern.
Assen.	Hoogeveen.	Beilen.
Gorinchem.	Sliedrecht.	Sliedrecht.
Leyden.	Alphen.	Hazertswoude.
Gorinchem.	Gorinchem.	Ameide.
Leeuwarden.	Holwerd.	Ameland.
Breda.	Breda.	Ter-Heide.
Middelburg.	Oostburg.	Biervliet.
Amersfoort.	Wijk-bij-Duurstede	Rijnauwen.
Amersfoort.	Wijk-bij-Duurstede	Rijnauwen.
Assen.	Assen..	Rolde.
Amersfoort.	Rhenen.	Amerongen.
Amersfoort.	Rhenen.	Amerongen.
Amersfoort.	Amersfoort.	Amersfoort.
Gorinchem.	Sliedrecht.	Groot-Ammers.
Gorinchem.	Sliedrecht.	Groot-Ammers.
Rotterdam.	Schoonhoven.	Ammersstol.
Tiel.	Zalt-Bommel.	Ammerzoden.
Tiel.	Zalt-Bommel.	Ammerzoden.
Tiel.	Zalt-Bommel.	Ammerzoden.
Tiel.	Zalt-Bommel.	Ammerzoden.
Zutphen.	Lochem.	Laren.
Amsterdam.	Nieuwer-Amstel.	
Amsterdam.	Nieuwer-Amstel.	
Amsterdam.	Nieuwer-Amstel.	Nieuwer-Amstel.
's Hertogenbosch.	Oss.	Oss.
Amsterdam.	Nieuwer-Amstel.	Nieuwer-Amstel.
Amsterdam.	Nieuwer-Amstel.	Nieuwer-Amstel.
Amsterdam.	Nieuwer-Amstel.	Nieuwer-Amstel.
Amsterdam.	Amsterdam.	Amsterdam.
Appingedam.	Appingedam.	Delfzijl.
Appingedam.	Onderdendam.	Baflo.
's Hertogenbosch.	Heusden.	Op-en-Nêer-Andel.
's Hertogenbosch.	Heusden.	Op-en-NêerAndel.
's Hertogenbosch.	Heusden.	
Nijmegen.	Elst.	Valburg.

Naam.	Plaats.	Provincie.
Anderen,	gehucht.	Drenthe.
Andijk,	dorp.	Noord-Holland.
Andijkerpolder,	polder.	Zeeland.
Andlahuizen,	gehucht.	Friesland.
Andries (Nieuw-St-.),	fort.	Gelderland.
Andries (St.-),	gehucht.	Gelderland.
Andries (St.-),	buurschap.	Zeeland.
Ane,	buurschap.	Overijssel.
Anem,	havezathe.	Overijssel.
Aneveen,	veenderij.	Overijssel.
Aneveld,	gehucht.	Overijssel.
Angelina-polder,	polder.	Noord-Braband.
Angelsloo,	buurschap.	Drenthe.
Angeren,	dorp.	Gelderland.
Angerenstein,	landgoed.	Gelderland.
Angerloo,	dorp.	Gelderland.
Angerloobroek,	weidestreek.	Gelderland.
Anhalt,	gehucht.	Drenthe.
Anjum,	dorp.	Friesland.
Anjum,	gehucht.	Friesland.
Ankelaar,	buurschap.	Gelderland.
Ankeveen,	dorp.	Noord-Holland.
Ankeveensche-brug,	buurt.	Noord-Holland.
Ankeveensche-polder (Hollandsch-),	polder.	Noord-Holland.
Ankeveensche-polder (Stichts-),	polder.	Noord-Holland.
Ankeveere,	polder.	Zeeland.
Ankum,	buurschap.	Overijssel.
Anloo,	dorp.	Drenthe.
Anna (St.-),	buurt.	Gelderland.
Annaberg (St.-),	gehucht.	Noord-Braband.
Annabosch (St.-),	bosch.	Noord-Braband.
Annabrink (St.-),	gehucht.	Overijssel.
Annaland (Polder-van-St.-),	polder.	Zeeland.
Annaland (St.-),	dorp.	Zeeland.
Anna-parochie (St.-),	dorp.	Friesland.
Anna-polder,	polder.	Noord-Braband.
Anna-polder,	polder.	Zeeland.
Anna-polder,	polder.	Zeeland.
Anna-polder (Groote-St.-),	polder.	Zeeland.
Anna-polder (Kleine-(St.-),	polder.	Zeeland.
Anna-polder (St.-),	polder.	Zuid-Holland.
Anna-polder (St.-),	polder.	Zeeland.
Anna-polder (St.-),	polder.	Zeeland.
Anna-polder (St.-),	polder.	Zeeland.
Annapolder-en-Schapengors (St.-),	heerlijkheid.	Zuid-Holland.

Arrondissement.	Kanton.	Gemeente.
Assen.	Assen.	Anloo.
Hoorn.	Enkhuizen.	Andijk.
Goes.	Axel.	Zaamslag.
Sneek.	Bolsward.	Wonseradeel.
Tiel.	Zalt-Bommel.	Rossem.
Tiel.	Zalt-Bommel.	Heerewaarden.
Goes.	Axel.	Koewacht.
Deventer.	Ommen.	Gramsbergen.
Deventer.	Raalte.	Wijhe.
Deventer.	Ommen.	Gramsbergen.
Deventer.	Ommen.	Gramsbergen.
Breda.	Zevenbergen.	Fijnaart-en-Heyningen.
Assen.	Assen.	Emmen.
Nijmegen.	Elst.	Bemmel.
Arnhem.	Arnhem.	Arnhem.
Zutphen.	Doesborgh.	Angerloo.
Zutphen.	Doesborgh.	Angerloo.
Assen.	Hoogeveen.	Ruinen.
Leeuwarden.	Dockum.	Oost-Dongeradeel.
Leeuwarden.	Berlikum.	Menaldumadeel.
Arnhem.	Apeldoorn.	Apeldoorn.
Amsterdam.	Weesp.	Ankeveen.
Amsterdam.	Weesp.	Weesper-Carspel.
Amsterdam.	Weesp.	Weesper-Carspel.
Amsterdam.	Weesp.	Ankeveen.
Goes.	Heinkenszand.	's Heer-Arendskerke.
Zwolle.	Zwolle.	Dalfsen.
Assen.	Assen.	Anloo.
Nijmegen.	Nijmegen.	Nijmegen.
's Hertogenbosch.	's Hertogenbosch.	Rosmalen.
Breda.	Ginneken.	Ginneken-en-Bavel.
Almelo.	Delden.	Delden.
Zierikzee.	Tholen.	St.-Annaland.
Zierikzee.	Tholen.	St.-Annaland.
Leeuwarden.	Berlikum.	het Bildt.
Breda.	Oudenbosch.	Dinteloord-en-Prinseland.
Goes.	Kortgene.	Wissekerke-Geersdijk-'s Gravenhoek-en-Kampens-Nieuwland.
Goes.	Kortgene.	{ Kats. { Kortgene.
Middelburg.	Sluis.	Nieuwvliet.
Middelburg.	Sluis.	Nieuwvliet.
Brielle.	Brielle.	Rockanje- Strijpe- Lodderland- Stuifakker- St.- Anna-polder- en-het-Schapengors.
Goes.	Axel.	{ Axel. { Neuzen.
Middelburg.	Oostburg.	Biervliet.
Middelburg.	Sluis.	St. Anna-ter-Muiden.
Brielle.	Brielle.	Rockanje- Strijpe- Lodderland- Stuif-akker- St. Annapolder- en-het-Schapengors.

Naam.	Plaats.	Provincie.
Anna-Ter-Muiden,	dorp.	Zeeland.
Annen,	gehucht.	Drenthe.
Annen (St.-),	buurschap.	Groningen.
Anneveen,	dorp.	Drenthe.
Anneveensche-Compagnie,	gehucht.	Drenthe,
Annevosdijk,	polder.	Zeeland.
Anreep,	gehucht.	Drenthe.
Ansen,	gehucht.	Drenthe.
Antonie (St.),	schans.	Noord-Braband.
Antoniepolder (St.-),	dorp.	Zuid-Holland.
Antoniepolder (St.-),	polder.	Noord-Braband.
Antoniepolder (St.-),	polder.	Zeeland.
Antoniepolder (St.-),	polder.	Zuid-Holland.
Antonis (St.-),	buurschap.	Gelderland.
Antonis (St.-),	dorp.	Noord-Braband.
Antwerppolder,	polder.	Zeeland.
Apel (Ter-),	dorp.	Groningen.
Apeldoorn,	dorp.	Gelderland.
Apeldoorn (Noord-),	gehucht.	Gelderland.
Apenhuizen,	buurschap.	Overijssel.
Aperloo,	buurschap.	Gelderland.
Apostelhuis,	voormalig gasthuis.	Noord-Braband.
Appel,	buurschap.	Gelderland.
Appelaar (Nieuwe-),	polder.	Noord-Braband.
Appelaar (Oud-),	polder.	Noord-Braband.
Appelenburg,	landgoed.	Gelderland.
Appelsche,	dorp.	Friesland.
Appelsche (Hoog-),	buurschap.	Friesland.
Appeltern,	dorp.	Gelderland.
Appeltern (Huis- te-),	dorp.	Gelderland.
Appen,	buurschap.	Gelderland.
Appingedam,	vlek.	Groningen.
Arbeidslust,	landgoed.	Noord-Braband.
Archem,	buurschap.	Overijssel.
Arenbergspolder,	polder.	Noord-Braband.
Arendsduin,	landgoed.	Zuid-Holland.
Arendspolder,	polder.	Zeeland.
Arenshorst,	havezathe.	Overijssel.
Arendsnest,	gehucht.	Noord-Braband.
Arentsburg,	landgoed.	Zuid-Holland.
Arion,	hofstede.	Groningen.
Ark,	buurschap.	Gelderland.
Arkel,	dorp.	Zuid-Holland.
Arkel (Land-van-),	heerlijkheid.	Zuid-Holland.
Arkel-en-Rietveld,	gemeente.	Zuid-Holland.
Arkelsburg,	waard.	Zuid-Holland.
Arkelschen-dam,	buurt.	Zuid-Holland.
Arkelsteinsche-brug,	brug.	Overijssel.

Arrondissement.	Kanton.	Gemeente.
Middelburg.	Sluis.	St. Anna-ter-Muiden.
Assen.	Assen.	Anloo.
Appingedam.	Appingedam.	Ten-Boer.
Assen.	Assen.	Anloo.
Assen.	Assen.	Anloo.
Zierikzee.	Tholen.	St.-Annaland.
Assen.	Assen.	Assen.
Assen.	Hoogeveen.	Ruinen.
's Hertogenbosch.	's Hertogenbosch.	's Hertogenbosch.
Dordrecht.	's Gravendeel.	Maasdam.
Breda.	Oosterhout.	Raamsdonk.
Goes.	Heinkenszand.	Ovezande.
Dordrecht.	's Gravendeel.	Maasdam.
Nijmegen.	Nijmegen.	Groesbeek.
's Hertogenbosch.	Boxmeer.	Oploo- St. Antonis-en-Ledeakker.
Middelburg.	Sluis.	Zuidzande.
Winschoten.	Winschoten.	Vlagtwelle.
Arnhem.	Apeldoorn.	Apeldoorn.
Arnhem.	Apeldoorn.	Apeldoorn.
Deventer.	Deventer.	Bathmen.
Arnhem.	Elburg.	Doornspijk.
Eindhoven.	Helmond.	Mierlo.
Arnhem.	Nijkerk.	Nijkerk.
Breda.	Zevenbergen.	Fijnaart-en-Heyningen.
Breda.	Zevenbergen.	Fijnaart-en-Heyningen.
Tiel.	Tiel.	Doodewaard.
Heerenveen.	Oude-Berkoop.	Stellingwerf-Oosteinde.
Heerenveen.	Oude-Berkoop.	Stellingwerf-Oosteinde.
Nijmegen.	Druten.	Appeltern.
Nijmegen.	Druten.	Appeltern.
Arnhem.	Apeldoorn.	Voorst.
Appingedam.	Apingedam.	Appingedam.
's Hertogenbosch.	Veghel.	St. Oedenrode.
Deventer.	Ommen.	Ambt-Ommen.
Breda.	Zevenbergen.	{ Klundert. Zevenbergen.
's Gravenhage.	Naaldwijk.	's Gravezande-en-Zand-ambacht.
Goes.	Hulst.	Ossenisse.
Deventer.	Ommen.	Ommen.
's Hertogenbosch.	Veghel.	Boekel.
's Gravenhage.	Voorburg.	Voorburg.
Appingedam.	Onderdendam.	Baflo.
Arnhem.	Nijkerk.	Nijkerk.
Gorinchem.	Gorinchem.	Arkel-en-Rietveld.
Gorinchem.	Gorinchem.	bevat onderscheidene gem.
Gorinchem.	Gorinchem.	
Gorinchem.	Gorinchem.	Arkel-en-Rietveld.
Gorinchem.	Gorinchem.	Arkel-en-Rietveld.
Deventer.	Deventer.	Bathmen.

Naam.	Plaats.	Provincie.
Arkenheemsche Polder,	polder.	Gelderland.
Arkens,	gehucht.	Friesland.
Arkum,	gehucht.	Friesland.
Arkumerheem,	polder.	Friesland.
Arloo (Ten-),	buurschap.	Drenthe.
Armhoede,	weide.	Gelderland.
Arnemuiden,	stad.	Zeeland.
Arnhem,	stad.	Gelderland.
Arnhemmer-en-Velperbroek,	polder.	Gelderland.
Arrien,	buurschap.	Overijssel.
Arum,	dorp.	Friesland.
Arwerd,	gehucht.	Groningen.
Asbroek,	gehucht.	Noord-Braband.
A-schat,	heerlijkheid.	Utrecht.
Aschdonk,	uithoek.	Noord-Braband.
Aselo,	gehucht.	Overijssel.
Asperen,	baronie.	Gelderland. Zuid-Holland.
Asperen,	dorp.	Zuid-Holland.
Asselt (Neder-),	dorp.	Gelderland.
Asselt (Over-),	dorp.	Gelderland.
Assen,	stad.	Drenthe.
Assendelft,	dorp.	Noord-Holland.
Assendelft,	buurt.	Noord-Braband.
Assendorp,	buurschap.	Overijssel.
Assendorp,	polder.	Overijssel.
Assum,	buurt.	Noord-Holland.
Assumburgh,	adellijk huis.	Noord-Holland.
Asten,	dorp.	Noord-Braband.
Astert,	polder.	Noord-Braband.
Aterburen,	gehucht.	Friesland.
Atseburen,	gehucht.	Friesland.
Atsebuurstermeer,	polder.	Friesland.
Attelaken,	gehucht.	Noord-Braband.
Augsbuur,	dorp.	Friesland.
Augustapolder,	polder.	Noord-Braband.
Augustinusga,	dorp.	Friesland.
Auspiciis-et-Telis,	buitengoed.	Noord-Holland.
Austerlitz,	gehucht.	Utrecht.
Austerlitz-polder,	polder.	Zeeland.
Austrice-polder,	polder.	Zeeland.
Auvergne-polder,	polder.	Noord-Braband.
Auwemabosch,	bosch.	Groningen.
Avenhorn,	dorp.	Noord-Holland.
Avereest-en-Oostmijsen,	gemeente.	Noord-Holland.
Averlo,	gehucht.	Overijssel.
Avest,	buurschap.	Gelderland.
Avezaath (Kapel-),	dorp.	Gelderland.
Avezaath (Kerk-),	dorp.	Gelderland.
Axel,	stad.	Zeeland.
Axelsche-Sassing,	buurschap.	Zeeland.

Arrondissement.	Kanton.	Gemeente.
Arnhem.	Harderwijk.	Putten.
	Nijkerk.	Nijkerk.
Leeuwarden.	Harlingen.	Franekeradeel.
Sneek.	Bolsward.	Wonseradeel.
Sneek.	Bolsward.	Wonseradeel.
Assen.	Hoogeveen.	Zuidwolde.
Zutphen.	Lochem.	Lochem.
Middelburg.	Middelburg.	Arnemuiden.
Arnhem.	Arnhem.	Arnhem.
Arnhem.	Arnhem.	Arnhem.
Deventer.	Ommen.	Ambt-Ommen.
Sneek.	Bolsward.	Wonseradeel.
Appingedam.	Appingedam.	Bierum.
Eindhoven.	Asten.	Budel.
Amersfoort.	Amersfoort.	Leusden.
Eindhoven.	Helmond.	Aarle-Rixtel.
Deventer.	Delden.	Ambt Delden.
Tiel.	Geldermalsen.	Herwijnen.
Gorinchem.	Vianen.	Asperen.
Gorinchem.	Vianen.	Asperen.
Nijmegen.	Wijchen.	Over-Asselt.
Nijmegen.	Wijchen.	Over-Asselt.
Assen.	Assen.	Assen.
Haarlem.	Beverwijk.	Assendelft.
's Hertogenbosch.	's Hertogenbosch.	Berlicum-en-Middelrode.
Zwolle.	Zwolle.	Zwolle.
Zwolle.	Zwolle.	Zwolle.
Haarlem.	Beverwijk.	Uitgeest.
Haarlem.	Beverwijk.	Heemskerk.
Eindhoven.	Asten.	Asten.
Breda.	Breda.	Prinsenhage.
Sneek.	Bolsward.	Wonseradeel.
Sneek.	Sneek.	Wymbritseradeel.
Sneek.	Sneek.	Wymbritseradeel.
Breda.	Oudenbosch.	Etten-en-Leur.
Leeuwarden.	Dockum.	Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland.
Breda.	Bergen-op-Zoom.	Bergen-op-Zoom.
Leeuwarden.	Bergum.	Achtkerspelen.
Haarlem.	Beverwijk.	Velzen.
Amersfoort.	Wijk-bij-Duurstede	Zeyst.
Middelburg.	Sluis.	Zuidzande.
Goes.	Axel.	Westdorpe.
Breda.	Bergen-op-Zoom.	Halsteren.
Groningen.	Zuidhorn.	De-Leek.
Hoorn.	Hoorn.	Avenhorn-en-Oostmijzen.
Hoorn.	Hoorn.	
Deventer.	Deventer.	Diepenveen.
Zutphen.	Groenlo.	Eibergen.
Tiel.	Tiel.	Zoelen.
Tiel.	Tiel.	Zoelen.
Goes.	Axel.	Axel.
Goes.	Axel.	Axel.

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
REFERENCE DEPARTMENT

This book is under no circumstances to be taken from the Building

form 410

